

KAIS. KÖN. HOF  BIBLIOTHEK

391.952-B

Neu-

~~F. S. 593~~

73-45

pac. 549-597

391952-B.

Österreichische Nationalbibliothek



+Z256705207

1593.

ПРАВДА

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

Рочник ІХ-ий 1876.

Під редакцією

*д-ра Олександра Оголюського, Лєвчила Лукашевича
и Володимира Барвінського.*



У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства им. Шевченка
тід зарядом Фр. Сарницького.
1876.

З М І С Т.

I. Часть літературно-наукова.

1. Поезії.

- Ст. Руданський*: Переклад Гомера Іліади. Збірка V. Стор. 3, 45, 85.
Тарас Шевченко: 3 недрукованих ще поезій 126.
Перебендя: На п'ятнадцяті роковини смерті Тараса Шевченка 165. Скорбі пісні 245. На березі моря 166. Утоплений 325. Люблю 487.
Ө. В—р—я: Наша пісня 167. До Музи 286. В больниці душевно недужих 365. На Тарасовій могилі 445.
Гетьманець: Нема правди 205. З Некрасова 405.
Ю. Федькович: У горах 645. Сон 685.
Василь Лиманський: Козачий кістяк 765.

2. Повісті и оповідання.

- О. Стороженко*: Марко проклятий 8, 49, 89, 127, 168, 206. Відьми. З побиту поліся 54.
Павло Гайзе: Дівчина з Треппи. Перекл. Др. В. Г. 247, 286, 326. Цісарєва Спінетська 549, 597.
О—Я—К—ого: Мужик Марей. Переклад 378. Забірюха на стіпах. Переклад 446, 486.
Данило Млака: Мєсть Черногорія 646, 686, 795, 767.
О. Я.: Наймичка 813, 845.
Бретгарт: Мігласо. Переклад 885.

3. Розправи историчні, критичні и инші.

- И. Левинський*: Світогляд українського народа 16, 61, 98, 135, 173, 214, 255, 297, 337, 496, 558, 608, 656, 772, 851, 890.
В. Г. Ш.: Споминки про Тараса Григоровича Шевченка 28, 64.
И. В.: Про „Маланку“ 69.
С. Красиша: Кілька слів про Тараса Шевченка 102.
О. Кошвий: Збірник творів Ієремії Галки. (Критика.) 105, 142. Про каря, до яких присуджують мирові судді 152.
М. Костомарів: Руська исторія в житєписях. Перекл. О. Барвінський. 8) Князь Константин Константинович Острогський 179, 223, 258, 299. 9) Київський Митрополит Петро Могила 303, 341, 378, 413, 453. 10) Український гетьман Зиновій-Богдан Хмельницький 612, 693, 735, 779, 821, 855, 894.
Омелья Огоновський: Письма К. Н. Устьяновича. Часть I. Поэмы историчні. (Критика.) 185. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, von Franz Miklosich. (Критика.) 231.
Дрєбні: Ліки своєнародні, в домашнього обиходу и в картинах життя. Про холеру. (Критика.) 191.
И. Кулик: Малєваїна Гадамащина 349, 384, 420, 460.
Ш. С.: Домашній скот. Написав Ігнатій Галка. (Критика.) 394.
Українець: Антракт з исторії Українофільства 471, 523, 575, 624.
Указ проти руського языка 500.
Володимир Барвінський: Погляд на исторію руського народа 506, 562, 663, 701.
Б. Шорно: Слово о П'ялку Игореві и „Грамматика руського языка Д-ра Осадца“ (Критика.) 787, 830, 947.
Мислі до популярного видавництва „Просвіти“ 904.

Литературні звістки и библиографія, на стор. 28, 29, 30, 72, 103, 110, 158, 159, 160, 194, 195, 196, 236, 266, 310, 358, 359, 397, 479, 480, 541, 542, 545, 582, 583, 585, 634, 673, 715, 795, 796, 836, 837, 913, 914, 952, 953. Важніші між звістками: Наталка Полтавка. — Ілюстрований календарь на 1876 г. 28; Перші київські князі. Олег, Игор, Святослав и Святий Володимир и його потомки — Перекинчикъ бисурманській 29; Физика для нижніхъ класъ середніхъ шкілъ 30; Заджумленіхъ батько 109; Лира. — Нова граматика руского язика 110; Повісті Осипа Федьковича 158; Альбомъ взорівъ малоруської орнаментики. — Другъ Народа 195; Statistische Monatschrift 196; Збір полудвах. відділа императ. росе географичного товариства в Києві 310, 397; Чайка 359; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych 480. З библиографіи важніші: Галицько-руське письменство 541; Разысканія о началѣ Руси 542; Исторія Россіи 545; Про українськихъ козаківъ татар та турківъ 582; Russland in der neuesten Zeit 583; Archiv für Slavische Philologie 585; Коломицькі виданя популярні М. Білоуса 634; Днѣстрианка 673; Слово о плъку Игоревѣ. — Podręcznik Geografii Galicyi 715; Ruska poezya ludowa 795; Трійцятъ лѣтъ тверезости 836; Vergleichende Gramatik der slavischen Sprachen von Franz Miklosich 837.

Перегляд діяльності руськихъ товариствъ:

Поєднане руськихъ товариствъ академичнихъ 538.
Філія „Просвіти“ в Тернополи 540, 712, 836.
Руські стоваришеня ремісничі 581.
Загальні збори Общества имени М. Качковського в Стрию 635, 670.
Загальні збори „Русской Рады“ 712.
Ремісниче товариство „Поміч“ в Підгайцяхъ 794.
Товариство „Просвіта“. — „Руська Бесіда“ и „Касино“ 877.
Справоздане товариства „Січ“ у Відні за рік 1876/6. Стор. 910.
Видія товариства имени М. Качковського 912.

II. Часть политично-соціална.

Василь Н.: Що нас коштує пропанація 31, 73, 111. Руська народність в школахъ галицькихъ 266, 311, 428, 517, 570, 619, 742, 864.
Еміль де Лявель: Религійна будучність цивилізованихъ народівъ 750, 790, 832, 940.
По виб'рахъ 799.
Угодовість 881.
Перегляд политичний 40, 121, 160, 197, 591, 642, 681, 721, 757, 810, 839, 883, 921.
Славянсько турецька війна 530, 592, 642, 681, 761, 810, 842, 921.
Відозва комитету для підмоги нещаснихъ в сербсько-турецькій війні 808.
Наша чорна доля 953.
Новинки на стор. 44, 79, 124, 162, 193, 237, 277, 316, 359, 398, 441, 480, 545, 586, 638, 674, 716, 754, 796, 837, 878, 914, 959. — Важніші між статями „Новинокъ“: Друкарня товариства им. Шевченка перед судомъ св. Юра 44; Галицькі желізниці 79; Філія товариства „Просвіта“ в Бортинкахъ 80; Загальні збори „Общества имени Михаила Качковского“ у Львові 81; Литературний централізм у Россіи 82; До чого дійшли наші етимологи 84; Від Городенки 124; По поводу статейки о „Кіевскомъ народномъ Календарѣ“ п. Андрияшева 162; Святкованьс пятнадцятихъ роковини смерті Тараса Шевченка 198; З Черновець 200; Руський театр 200, 242, 282, 323, 362, 403, 720, 757, 838, 914 956; З Буковини 200; Дружній Лихвар 201, 244, 344; З Герцеговини 202; З Києва 237, 316, 399; З Харкова 237; З Одеси 238, 318; З Ніжеса 239; З Кишинева 241; З Петербурга (Роковини Т. Шевченка) 241; Университет Черновецький 244, 322; Від Войнилова 277; З під Творимірки 278, 361, 676, 916; З Бучача 280; Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ 281; Университет Львівський 283, 321; З Катеринослава 318; З Чернігова 320; Из Сялтина 359; Из Сокаля 361; Вечеръ музикально-декляматорський в руській семінарії 362, 482; Концерт в користь біднихъ учениківъ 364, 401; З Полтави 398; З Ужгорода 441; „Руська Бесіда“ 343, 480, 483; Товариство „Просвіта“ 480, 483; Вечеръ музикально-декляматорський на тридцять-третій роковини смерті Маркьяна Шаш-

III.

кевича 482; Голоси о указі проти руського языка 545; Секта моральних скопців в Галичині 546; Літературне письмо „Другъ“ 547; Фотографіє костюмів руських 547; С під Горбанівки 586; Від чого руйнується наш народ? 589; Загальні збори Общества М. Качковського 590; „Kuch literacki“ о указі проти руського языка 638; Як поступають у нас школьні власти з руським языком 640; С під Святини 640; P. Julian Tużczyński проти руської народности 675; С під Станіславава 680; С під Долини 680; Як Рада школьна кр. турбується поступом руських шкіл 716; Справи школьні 717; Заявлене товариства „Січ“ 723; С Тернополя 754, 797; С Тернопільщини 755; Quo usque tandem?.. 796; С під Бірок в. 837.

Некрологи: Юр. Фед. Самарин 223; Франц Паляцький 404; Александер гр. Фредро 548; Иван Микита 586; Павло Свій 674; Август Бельовський 766; Марян Сосенко 838

Від редакції: 1, 164, 284, 324, 484, 548, 594, 724, 763, 811, 844, 884, 923, 963.

Крім того: Переписка редакції, всякі оголошення и т. н.

Наконець були надзвичайні додатки: до н-ра 6-го „Бесіда Володимира Барвінського в XV-і роковини смерті Т. Шевченка“, а до н-ра 10-го „Справозданє річне зъ діяльности Видѣлу тов. „Просвіта“ за рѣкъ 1875/6.“

Виходять випусками в 2^{1/2} арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и адміністрація під н. 12. на улиці Осолоинских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платити ся після тарифу.

Від редакції.

З сим н-ром розпочинаємо IX-ий рокик „Правди“. Від часу, коли настали рускі часописи в австрійско-угорській монархії, від 1848 р., появило ся около 40 часописьм руских, а з тих лише 3 дожили такого — або більшого — віку, як „Правда“: „Зоря Галицька“ у Львові (1848 — 1857), „Вѣстникъ“ у Львові и Відни (1849—1866) и „Слово“ (від 1862 р.).

Що „Правда“ за сей час вдіяла и яка єї дальша мета и задача, се звістне. Однакo ціль свою зможе вона (а з нею и ціла народна партія) лиш тогді осягнути, коли всі люде, котрі суть одной гадки з „Правдою“, котрі бажають красчої доли и самостійного розвою малоруському народови, враз з нею щиро працювати-муть, матеріяльно и морально її спомагати-муть.

Відзиваємось отже до патріотизму наших родимців: нехай кождий спомагає нас чим може, а перед всім точною передплатою нашого часописьма и заохочуванем других до передплати. Без численної и точної передплати, „Правда“ (як и кожда подібна часопись), не маючи ні з відки підмоги, помимо всіх змагань редакції, не могла б удержатись...

Хто може, просимо також спомагати нас своїми літературними працями и корреспонденціями. Особливо просимо о подаване нам локальних звісток про житє и змаганє нашого народа и интеллігенції у всіх частях нашого краю. Ми хотіли б отворити нову рубрику в „Правді“: „Хроніку галицьку“,

Нр. НА ПОКАЗ.

котра б появляла ся на переїмї з „Хронїкою російскою“, та се можливе тільки при більшій матеріяльній и моральній підмозі наших родимців.

Сей кр. висилаємо на показ: хто б не хотів передплатувати нашого часописьма, просимо звернути нам его назад. II-ий кр. вишлемо вже лише тим, котрі до того часу запрекумерують або бодай замовлять наше часописьмо.

В 1876-ім р. буде „Правда“, як и в минушїм, виходити в 2 $\frac{1}{2}$ —3-аркушевих випусках 15. (3). и 30. (18.) кожного місяця. Передплата виносити-ме, як и доси, на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Тї ви. передплатники, котрі зложили цілу належитість за р. 1875 и надішлють передплату хоч на оден квартал р. 1876, дістануть яко безплатну премію „Руску историю в житєнєсих найголовнїйших єї діятелїв М. И. Костомарова“, в перекладі п. Ол. Барвінського (передрук з „Правди“). Сю книжку вишлемо тим ви. пренумерантам, котрі єї зажадають, вже з 2-им н-ром. Для непренумерантів „Правди“ ціна сеї книжки буде 60 кр. а. в. Друга часть Рускої истории буде поміщати ся в році 1876, а передрук єї дістануть ви. передплатники „Правди“ знов яко премію під подібними вимінками.

Крім того будемо в сім році поміщати „Світогляд українского народа“ Ів. Левіцкого (Нечуя), з котрого також буде робити ся передрук.— З поезій поміщати-мемо перед всім дальші частини „Іліади перекладу Руданского“; з повістей, крім 3-єї и 4-ої части „Семена Жука“, „Марка Проклятого“ О. Стороженка; відтак Споминки Варєоломея Шевченка и и. про Тараса Шевченка. В „Літературних звістках“ будемо подавати перед всім повну бібліографію руску, а також и иншу, и задля того просимо всіх авторів або накладців, котрі хотять, щоб про іх книжки було згадано в „Правді“, щоб єї книжки надсилали до нашої редакції. Також будемо справи дотикаючі ся близько нашого краю и народа, як справу проїнаційну, шкільну и т. н., обговорювати докладнїше в подібний спосіб, як обговорювали-смо у минушїм році справу реформи податку домового, опираючи ся завсїгди на статистичних даних.

Многі з наших абонентів не заплатили ще всіє належитості за 1875 р.: тих просимо, щоби свої залєглости як найскорше надіслали. Залєглости тїї становлять значну сумму, котрої, сподїємось, не схотять нас позбавляти тїї ви. панове, котрим ми наше часописьмо тільки за їх волею посилали.

Передплату просимо присилати тільки до адміністрації „Правди“, ул. Оссоляноских нр. 12. Місцеві передплатники зволють „Правду“ відбрати в канцелярії друкарні товариства им. Шевченка за оказанєм карти пренумераційної.

З давнїйших рочників „Правди“ лишило ся ще у нас по кількадесять екземплярів рочника IV-ого (1870), V-ого (1872) и VI-ого (1873), котрі продаємо по зниженій ціні: рочник IV-ий по 1 зр. 50 кр., р. V-ий по 2 зр., а р. VI-ий по 4 зр. а. в.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ІЛІЯДИ

ЗБІРКА П'ЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

ТКАНЬ.

Ахеї одбивають троянські ряди; Діомид, страшенний помічю Паллади, котра Арея одвела з поля, всіх одражає (1—94). Підстріляний Пандаром, він ще сильніше в ворогах лютує (95—166). Пандара, з початку пішого, тепер на тележці славного Енея, на смерть побиває (167—296). Самого Енея, що хтів було тіло товариша звяти, каменем збиває (297—310). Вроді, що Енея виносила з бою, пробиває руку (311—351). И Вроду Ирида из поля виводить и в Ареєвій тележці везе до Олимпу, де мати Діона її пригортає, а другі безсмертні над нею сміються (352—431). А Енея з поля, кинутого Вродою, виносить Аполлон и сам ёго в замку Троянському лічить, а к бою Арея в поле викликає (432—460). Арей знову сили додає Трояням, прибуває знову и Еней здоровий (461—518). Ахеї не слабнуть, падає немало и в одних и в других; падає в Ахеїв Тлїподем хоробрий, вбитий Сарпедоном, аж тогді поволи вони подаються (519—710). Но саме в ту пору Гера и Паллада сходять из Олимпу (711—777), и Гера Ахеїв криком підіймає, а Паллада словом хороброго Діоміда, и він підбиває самого Арея (778—863); и Арей підбитий іде до Олимпу, а за ним одходять и другі безсмертні (864—909).

Хоробрість Діоміда.

- Тогді й Діомиду Паллада Аєена
 Дала міць та силу, над усіх Аргеїв
 Першим показатись и слави добути.
 Вона щит и шолом світом освітила,
 5 Мов тою зорою, що найбільше сяє
 В осіннюю пору в Океяні змита;
 Так голову й плечі ёго освітила
 И туди пустила, де найбільше билось.
 95 Аж побачив тєє славний Ликаненко,
 Що він вився в полі и проривав строї,
 Зараз на Тидьєнка прицілився з луку
 И вдарив на зустріч у правее рамя,
 В броню незакриту, и стріла на-виліт
 100 Через плече вийшла, броня скривавіла;
 И до ёго сильне гукнув Ликаненко:
 „Станьтє, стрепенітьсє славні Троянє!
 Бо нами підбито лучшого з Ахеїв,
 И так ёму трудно стрілу перенести,
 105 Як мене син Діів вивів из Ликні.“

- Хвалився — а того стріла не згубила:
 Він став, одійшовши к теліжці та коням,
 И мовив Єеенелу, сину Капанея:
 „Вставай Капаненку, злізай из теліжки,
 110 Та виривай живо стрілу з мого рамя.“
 И Єеенел до нёго скочив из теліжки,
 Став и вирвав разом стрілу з ёго рамя;
 И кров заструмилась по кільчастій броні
 И почав молитись Діюмид хоробрий:
 115 „Учуй незборима Дієвая дочко!
 И як перш отцеві й мені помогала
 На лютії бійці, так поможи й нині
 И дай того вбити, ратищем підняти,
 Що він мене влучив та ще й похвалявся,
 120 Що мені не довго білий свіг видати.“
 Діюмид молився, и вчула Паллада,
 Одживила жили и руки и ноги,
 Стала и сказала бистрими словами:
 „Не кидай, Дівмиде, з Троянами битись;
 125 Бо у твоїх грудях така тепер сила,
 Якую мав батько Тидей щитобійний.
 И тьма, яка була, з очей твоїх знята,
 И ти будеш бачить бога й чоловіка,
 И коли побачиш, що бог тебе зводить,
 130 Ис другим безсмертним битися не важє
 Ні з одним — а Вроду, тільки вона буде
 На війні, ти можеш мідью поразити.“
 Мовила и зникла сивока Паллада.
 А Тидьенко знову скочив за передних;
 135 И палав він перше з Троянами битись,
 Тепер ёму в трое така сила стала,
 Мов у лева того, що в вівчарню скочить,
 И пастух ударить, та не вбе до-разу,
 Тільки силу збудить; тогді годі гнати.
 140 Пастух до комора, а вівці у розтіч
 Товпляться, валяться одна на другу;
 И лев из вівчарні весело стрибає:
 Так на них наскочив Діюмид могучий.
 Аж Еней поглянув, що він строї борить,
 И зараз на бійку на ратищній тряскіт
 Побіг, чи не найде Пандара Ликійця.
 Найшов Ликаненка, силача тяжкого,
 170 И став коло ёго и до ёго мовив:
 „Пандаре! де лук твоїй и стріли и слава,
 Що тобі и тут в чій рівного не має
 И там у Ликії лучшого не було?
 Стріляй лишень того, Дію помолившись,
 175 Бо хто би не був він, а лиха нам много
 Наробив и много погубив хоробрих.

- Тільки чи не бог то на Троян озлився,
Гнівний за приноси, бо гнів божий — горе.“
Но до ёго мовив славний Ликаненко :
- 180 „Енею хоробрий, гетьмане Троянський,
На мене здається, що се Тидіенко ;
Се й по щиту знати, й шелому дірявим,
Видно и по конях ; а чи бог, не знаю.
Но хоч він Тидьенко, як мені здається,
- 185 А все ж він воює не без бога ; є там
Якийсь из безсмертних туманом обвитий,
Що бистрі стріли од ёго одводять.
Бо стріляв я в ёго и в правее рамя
Вдарив и на-вліт пробив ёго броню,
- 190 И вже и так думав, що к Невиду справив :
Так ні — прогнівив я когось из безсмертних !
Став би я в теліжку, теліжки не має ;
А їх одинадцять стоїть в Ликаона
Нових та хороших, покрізлями критих,
- 195 Та ще и при кожній стоїть пара коней
На білім ямені, та на вівсі голім.
Добре мене радив Ликаон хоробрий
У славних будинках на моім одході,
Казав мені вийти з кіньми, з теліжками,
- 200 И так серед бою помогать Троянам.
Так ні, не послухав, хоч и лучше було :
Пожагував коней, щоб не голодали
При облаві міста, звичні до паші.
Кийув їх и пішо прийшов до Ильёну,
- 205 На лук оден здався. Но мала з ним поміч !
Двох уже я влучив : лицаря Тидьенка
И царя Атрієнка, и чистої крови
З обох націдив я ; та тільки озлив їх.
В лихий час я знати поняв того лука
- 210 Из кілка, коли я Троянське військо
Справляв до Ильёну, Гектору на радість.
Вернуся я тільки та гляну очима
На рідную жінку, будинки високі :
Так най мені ворог голову зрубає,
- 215 Як я сёго лука у вогонь не кину,
В руках подомивши ! Мала з нёго поміч !“
Аж Еней троянський до ёго и мовив :
„Не кажи ти сего ; не буде иначе,
Поки ми обидва з кіпьми й теліжками
- 220 На ёго не вдарим, сили не спитаєм.
От моя теліжка и Троєві коні ;
Ставай, так побачиш, як вони уміють
Сюди й тудя витись, гнати и втікати.
Вони й нас до міста завезуть, хоч би там
- 225 И Дій давав славу Дівмиду Тидьенку.

- Бери ж лишень віжки та батіг у руки,
 А я з боку стану та битися буду, —
 Або ти стань битись, а я візьму коней.“
- Аж до ёго мовив славний Ликаненко :
- 230 „Бери ти, Енею, и віжки и коней,
 В знакомого лучше вони бігти будуть,
 Як ми од Тидьєнка будемо тікати.
 А то и зібються и везти не схочуть
 З бою, коли твого голосу не вчують ;
- 235 Тоді Тидьєнко може и догнати
 И нас повбивати и коней побрати.
 Так орудуй ти вже теліжкою своєю
 А я ёго прийму на ратище остре.“
- Змовились и разом стали на теліжку
- 240 И погнали коней прямо на Тидьєнка.
 Аж завважив тее Єеенел Капаненко
 И к Тидьєнку мовив бистрими словами :
 „Тидьєнку Дівмиде, милій серцю мому !
 Бачу, що два сильних на тебе женеться .
- 245 Битися з тобою : оден має бути
 Пандар Ликаненко, що з лука бе добре,
 А другий Еней знать, що хвалиться родом
 Од батька Анхиза и матери Вроди.
 Одьїдьмо ми лучше, и ти так не пнися
- 250 У перед, щоб серця не запропасти.“
- Аж до ёго грізно Діомид промовив :
 „И не радь тікати, бо я не піддамся !
 Не в мойй натурі утікати в бою
 Або трепетати ; ще є в мене сила !
- 255 Не сяду й на коні, а так на них шйду,
 Бо мені Паллада не каже боятись.
 И од нас назад іх не везти-муть коні
 Обох, хоч которий и хтів би тікати.
 Ще я тобі кажу — и вбий собі в пам'ять,
 Що тільки Паллада подасть мені славу
- 260 Обох побороги, так ти своїх коней
 Постав де на місці, віжками припнявши,
 А сам берись живо за коні Енея
 И з Троян жени іх до славних Ахеїв.
- 265 Бо вони з тих коней, що колись Кроненко
 Дав Трою за сына ёго Јанімеда :
 Під зорою й сонцем красчих не бувало.
 Анхиз и добув іх из тої породи
 Кобил, підіславши до Лаомедонта,
- 270 И таких у ёго шестеро родилось ;
 И четверо сам він годував у ясел,
 А сю одну пару передав Енею.
 Дістати б іх тільки, ото була б слава.“

- Так поміж собою вони розмовляли ;
- 275 А ті підбігали, гнали добре коней.
И промовив первий славний Ликаненко :
„Тидьенку ти сильний серцем, неспинимий !
Тебе не убила стріла моя остра,
Так я в тебе ще раз ратищем ударю.“
- 280 Мовив, розмахнувся и ратищем кинув :
И вдарив по щиту и мідяне вістре
Щит ёго пробило и в броню устрягло.
И враз Ликаненко гукаючи мовив :
„Просадив на-виліт бебехи ! не довго
- 285 Мучитися будеш — моя тепер слава !“
Аж Діомид сильний до ёго промовив :
„Просадив, та^тмимо, а що ви у мене
Поти не спічнете, поки з вас которий
Кровю не напоїть сильного Арея.“
- 290 Вдарив, и Паллада ратище навела
На ніс по-під око, зуби розкришила,
И мідь ёму в горлі язик перетяла,
И вістріє вийшло через підбородя ;
Впав він из теліжки, блискаучая збруя
- 295 Брязнула на ёму, затупали коні
Бистрії, и сили и душі не стало.
Еней було скочив з ратищем и щитом,
Щоби ёго тіла не дати Ахеям.
И як лев могучий кругом розходився,
- 300 И на ёго щит^тсвій и ратище зважив
Готовий убити — хто тільки підступить,
И кричав страшенне. Аж Тидьенко двигнув
Камінь прездоровий, що два чоловіки
Наших не підняли б, а він оден^тдвигнув
- 305 И вдарив Енея, де стегно у клуба
Головкою входять и кульшею зветься,
И перебив кульшу и перервав жили
И скалічив тіло ; лицар цовалився
На одно коліно, кріпкою рукою
- 310 У землю уперся, и тьма очи вкрила.
Так би и загинув Еней серед поля,
Коб Дієва дочка Врода не прибула,
Що ёго з Анхизом царем породила.
Вона свого сина руками обвила,
- 315 Вона его зараз наміткою вкрила,
Од стріл заховала, щоб ёго Данай
Мідью не вразили, душі не рішили.

(Дальше буде.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.)*

Товчється як Марко по покладу.

Приказка.

I.

Було в петрівку; зелена по пояс трава вкривала степи, вихрилась, слалась и як море грала. Набіжить вітерець, покотиться філею, нахилить, розібе її, и вона заголубіе, зажовтіе и зачервоніе квітами. На синьому небі пі хмарки, сонце з верху окочує теплом и широким проміням як золотим дощем, кропить кожен листочок, билинку, а з трави обдає свіжим пахучим холодком. Дипнеш, не надипнешся, як буває в спасівські жароти, після довгої дороги, не наситиш жадоби, допавшись до холодної криниці. Здається, тільки й видко небо и землю, а скільки ще на околу тебе тієї твари Божої! Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком, кишать коники, комахня, як розмалёвані метелеки мигтять з квітки на квітку, високо під ясним небом вються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва, кобчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місци махають крильцями, виглядаючи добичу. Деколи залопотить, розляжеться трава, и сайгак, злякавшись свого-ж шелесту, летить як на крилах, схиливши на спину свої довгі роги. Кругом тебе усе живе, дише, дзиркотить, висвистує, а оддалі, не-відь відкіля, виявляються озера, буцім чарами паливаються, мрі-

*) Подаючи в 13-ім н-рі 1875 р. коротку біографію Олекси Стороженка, ми зганули за Одеським Вѣстникомъ, що роман его Марко Проклятий має друкувати ся в Одесі. Однак доси ми надармо сего дожидались, а навіть не могли довідатись, чи в багалі він там коли-небудь буде друкувати ся. Тому, діставши сім глав сьго роману, поміщамо їх тутки. Не знаємо, чи се вже всё, що лишив Стороженко, чи е ще більше; якби де у кого ще була яка частина, то просимо прислати нам, щоби можна зібрати цілість. — У IV-ім рочнику „Правди“ (1870) в 4-ім н-рі були вже вправді дві перші глави Марка Проклятого поміщені; однако що значна часть наших передплатників не має а може и не читала того рочника, а відтак щоб подати у-куні цілість, друкуємо їх туг ще раз. В тім-же н-рі Правди був висказаний некористний суд про дальші частини Марка Проклятого; сей суд ми нині вважаємо не зовсім оправедливим и ставимо против нѣго слова, котрі оказав Евг. Гребінка, прочитавши Марка Проклятого: „з-роду нічого лучшого не читав, и мабуть не буду читати“. — *Прин. редакції.*

ють, котять філю за філею и як море вкривають землю, тільки де-не-де синіють зверху, неначе острови, оточені могили. И знов як не було, миня рзвіялось, рознеслось, и знов зелена трава скрізь стелиться по степу. Весело глянуть на сі степи запороскої України, усе очи до себе пригортають, а серце мліє, смутні думки летять в невідомий край, а за ними рветься и душа, бо нема задля неї припину на землі, як нема чоловікові захисту на широкому степу.

Жар починав стухать, сонце близилось ик землі, оточившись довгими паростами проміня, неначе підняло сто рук, щоб обнять степи на добра ніч; вітерець з лісу повівав холодком и розносив квітчані пахощі. В свою чергу озивались вечірні пташки: підпідьмаки перепели, деркотили деркачі, висвистували вівчарки, кигикали и квилли літаючи чайки. Аж ось, в траві неначе іскра блиснула, в-друге — и зникла, знов загорілась, и виявивсь, неначе з землі виріс, на вороному коню січовик в червоному жупані и в кабардинці*) на бакир. Ремінний пояс вривався в ёго тонкий стан, за поясом и в кубурах стреміли пістолі, біля боку висіла шабля, за плечима мотався буддимок**). Січовик був ще молодий, тільки що вус вирівнявся; ясно гледіли ёго карі очи, а уста ніби усміхались. Усякний, по ёго юнацтву и безжурному погляду, пізнав би, що не ввірився ще ёму світ, не почало й лихо. Іхав він ходюю, озираючись по сторонам, ніби гуляв собі; то закурникає пісю, то, нахлившись з коня, зірве квітку, втішається нею и, побачивши красчу, кине та зрива' другу.

Вечеріло; широкі тіни простяглись и мережили степ; захід сонця занявся подумям и на-супротив обадавав ярким світом гребінь гори з могилами. Січовик скинув очима в даль, шукаючи, на якій би ёму могилі заночувати. Дивиться — на самій найвисшій щось чорніє. Спершу здалось ёму шуплікоюю, а як став підходити, то побільшало неначе орел; ще проїхав кілька гонів, близче, близче, роздивився, аж то чоловік. Сидів він нерухомо як кам'янна баба, упопаная на могилі.

— „От и добре,“ пробубонів Січовик, „послав мені Господь товариша.“

Спустившись в балку, запорожець зупинивсь біля криниці, набрав в боклагу води и, напоївши коня, повів ёго у поводу.

*) Запорожці обшивали свої шапки фугром з кабарди (видри), од того й шапки їх прозивались кабардинками.

**) Коротка гвинтовка.

Зійшов на гору, вже й до могили зближивсь, а чоловік сидить собі, не ворухнеться, неначе заляк, не оглянеться на січовика и не чує шелесту од ёго важкого поступу. З виду він и по одежи не геваль*), а щось не просте: татарська кучма насупилась ёму на очи, ніс закандзюбився як у кобця, а довженні вуси аж до грудей доставали. На плечах у ёго накинутий був чорний подольський кобеняк, а на ногах мав верзуни**), як обуваються в карпатських горах Гуцули. Не видко було при ёму ні якої зброї, тільки в руці держав він палицю а з боку лежала торба. Зблизившись до могили, січовик одпустив коневі поспруги, приарканив, а чоловік усе сидить, не оглянеться и не поворухнеться.

— „Бач, як замислився,“ прошепотів січовик, заходячи з боку; „и мене не бачить! Постривай же, я тебе сполохну!..“ — Та скільки здужав, и крикнув: пугу!.. аж луна по степу покотилась.

Однак од сёго поклику чоловік не сполохнувся, не притьма озирнувся він и хижо з підлоб'я глянув на січовика. Страшно забилицали вірлині ёго очи, неначе искри з них посипались. Січовик хотів було в-друге пугукнути, тай припинивсь: як списом шпигнуло ёго тим поглядом, неначе холодна жеретія***) обвилась и здавила ёму серце. И не схаменувся він, як знявши шапку низенько вклонився, буцім самому кошовому, и з повагою промовив:

— „Добрий вечір, чоловіче!“

Чоловік змиряв січовика очима и, не промовивши слова, одвернувся. Нахмурився ж и запорожець, заграла молода кров, заискрились очи: розсердила ёго та зневага.

— „Слухай, чоловіче,“ озвався він, „за поздоровкане мушиш оддякувать, а не одвертати пику и чорт батька зна' куди стремлять свої волові очи, як кішка в каганець!“

Чоловік мовчав усе, дивлячись пильно у ту-ж сторону, як и спершу дививсь.

— „Чи чуєш, що я тобі кажу?“ знов гримнув січовик, підступаючи.

— „Не позакладало, чую,“ з-тиха промовив чоловік, не ворухнувшись.

— „Чого ж мовчиш?“

*) Простий чоловік, волоцюга.

**) Шкіряні постоли.

***) Гадина, що лазить по деревах и обмотується круг вітей.

— „Нічого казати. Коли я тобі не подобавсь, иди собі дальше, степи просторі...“

— „Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому, та ще й шелестиш!.. Степи наші, запороські!“

— „Хто се тобі казав?“

— „Я тобі кажу!“

— „Коли ваші, чом же ви їх не засіваєте, не користуетесь ними?“

— „Січ не пшеницею степи засіва' а зівовиками, селами, кріпостями, от що!“

— „Погані ж будуть ваші жнива — не собі дбаєте. Правда твоя: мине вік, другий, и сі степи вкриються селами, городами, ригнуть вони золотом и сріблом, та не буде вам з того користи, не подякують и не згадають тих, хто кровю своєю їх поливав и своїми кістками заскорожував!.. Так не кажи мені, козаче, що степи ваші; Божі вони и того, кому Він дасть ними користуватись.“

— „Поки хвалько нахвалиться, будько добудеться!.. Уставай и иди собі к уражій матери! За те, що цураєшся товариства з січовиком, не хочу я з тобою на одній могилі ночувати, от що!“

— „Як не хочеш на одній, так шукай собі иншу...“

— „У мене такий звичай: куди б не прийшов, то вже звідти не піду, поки сам не схочу!“

— „Такий сам звичай и у мене...“

— „Вставай же, кажу тобі!“ гримнув січовик підступаючи; „не, то я тебе по запороськи підведу!“

— „Чи не схотілось тобі тичка надуть*)?“ спитав чоловік, зареґотовившись на весь степ, неначе само пекло засміялось.

— „Я тебе так подму,“ одказав січовик, ще гірш розсердившись, „що аж на тій могилі опинишся!“

— „Гледи, козаче! не то мене не зведеш, и торби мові не підіймеш...“

— „Брешеш, підйму и потилицю ще тобі нею натовчу!“

Січовик справді хотів було затопить чоловіка по гамалику, хвативсь за торбу, сюди, туди, — и з місця не стяг; попробував обома руками, аж заморився від натуги, а усе таки и не зворухнув.

— „Що там таке в торбі?“ шопотів січовик, поглядаючи то на торбу то на чоловіка. „Яка нечиста матір тамечки си-

*) Помірятьсь сялою.

дить?.. Я ж таки не аби-який, підкови розгинаю, коня підіймаю, а геомонської торби и з місця не зворухнув! — Скажи мені,“ спитав він, пильно глянувши на чоловіка, „що ти таке на світі, чи який характерник, чи може сам чорт?“

— „Не характерник и не чорт,“ одказав чоловік, „тільки чортова у мене доля.“

— „Яка ж у чорта доля?“

— „Не така, як у людей.“

— „Се я не питаючи знав, а ти мені скажи, який там біс у торбі?“

— „Подивись.“

Січовик розв'язав мотузку, засунув руку в торбу и витяг голову старої бабусі. Аж затремтів, глянувши на неї, трохи з рук не впустив. Як учора одрубана: біле волося було скуєвдане и облите запеклою кровю, брови здвинулись, незакриті очи грізно дивились, рот розкрився; страшно було й глянути на вид старої, здавалось буцім вона в остатній час кого проклінала.

— „Чия се голова?“ спитав січовик, прозоро поглядуючи на чоловіка.

— „Материна.“

— „Хто ж її одчесав?“

— „Я!..“

— „Ти?.. рідну нььку?.. Мій Боже милий, чом же ти не затримав грішної руки?..“ скрикнув січовик, опускаючи голову в торбу. — „Щож там ще в тебе?“ спитав він з перегадом.

— „Подивись!“

Січовик знов поліз в торбу и витяг другу голову, молоді дуже гарної дівчини. Джегерели и дрібушки ще не порозплітались, тільки довга коса, чорна як гайворон, позляпалась запеклою кровю; очи були трошки прищулені, а устопьки, як терен сині, одкриті, и зубки, неначе нанизані перли, білили и блищали.

— „Мій Боже милий!“ скрикнув січовик, „яка ж гарна!.. И на таку піднялась рука?.. Чия ж се голова?“

— „Сестрина.“

— „Чи не ти и сю одчесав?“

— „Одгадав.“

— „Знаєш, чоловіче, на всьому світі нема нещасливішої твари як ти, от що!“

Чоловік швидко повернув голову и пильно глянув на січовика, ніби хотів роздивитись, од кого почув сю річ.

— „Козаче,“ журливо промовив він, „не тобі першому показував я сі голови, не тобі одному й признавався. Всі ж, од розумної голови, казали, що нема на світі звіря лютішого від мене; не брехали вони! однак ти, од щирого серця, сказав святу правду: на всьому світі нема нещасливішої твари як я!.. Од мене усе одиуралось, и небо, и земля, и люде, и само пекло! Мене прокляла мати, прокляв и батько з того світа, я Каїн!.. А тобі мене жаль... Спаси-бі ж, козаче! дай руку, побратасьмо!“

Чоловік протягнув до січовика руку як лопату, обвитую товстими жилами, неначе верівками.

— „Вибачай, чоловіче,“ одрізав січовик, „прочварі, Каїну, руки не протягну и побратимом не буду!“

Чоловік аж з місяця скочив, так ёго уразила ся одповідь; хоч нижший од січовика, а як роздрадився, так страшно и глянуть на ёго постать: плечі и груди як баншта, кулаки як дві довбешки, очи кровю налились. Не подався ж и січовик, на пядь не одступив и сміло дивиться чоловікові в очи.

— „Як,“ гримнув чоловік, заскреготівши зубами, „ти гребеш моєю рукою, моім товариством?.. Чи ти знаєш, блазень, що колись и я був січовиком, колись за велику вагу ставили мое товариство?..“

— „Може колись,“ перехопив січовик, „та не теперечки.“

— „Так виймай же шаблю и боронись! за сю уразку я визиваю тебе на чесний поєдинок.“

— „Не чесний буде поєдинок битись з шаблею против голих рук, а давай чим Бог послав.“

Січовик згорнув кулаки и став на готові.

— „Не бійсь, и з шаблею не порівняєш!“

— „Боюся тільки нечесної смерти, Бог нас порівня' а розсудить совість!..“ одказав січовик наступаючи.

Як од води стухає полумя, одповідь припинила ярість чоловіка; не здержав він и погляду січовика, понурился и одступив назад.

— „Совість, совість!“ глухо прогомонів він. „Ні, ні, не мені проклятому брататись з тобою, не тобі простягать и руку до собацуги!..“ Чоловік приник до землі и застогнав, здавалось и могила з ним стогне.

З перегодом, заспокоївшись трохи, чоловік підняв голову и глянув на січовика.

— „Ти з Січи?“ спитав він.

— „Еге!“ одказав січовик.

— „По волі, чи недоля тебе туди запроторила?“

— „Не знаю, як тобі й казати; от слухай, небагацько розказувать. Закохався я в дівчину и хотів було одружитись, так батько моєї судженої не згодивсь. „Дівча,“ каже, „ще молоде, тай ти молодий, ідь собі у кіш, повештайся тамечки років з три, покоштуй гіркої, и коли, Господь приведе, вернешся, то ми тогді вас и одружимо.“ Моя ненька — батька у мене нема, умер — дуже вбивалась, однак не одмовляла. „Иди,“ каже, „синку, коли так треба, нехай тобі Бог помагає, бо й батько твій там був; придбаеш и ти собі козацької слави.“ Так отсе теперечки и повертаюсь, придбав, як кажуть, и тієї слави; так запорожці—матери їх ковінька, нехай здорові будуть!—таке прізвище приложили, не знаю як и неньці казати: Кобзою призвали, от що!.. Вже було почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут, мені на лихо, нечиста мати кобзаря принесла; співав собачий син, співав, тай положив кобзу, а я не вгледів де вона, сів на неї, тай потрощив диявольську личину; от мене и прозвали Кобзою...“

— „Не журися, козаче, не прізвище прославляє чоловіка, а чоловік прізвище; не за горами и той час, як розкиветься широкий простор задля козацького герця.“

— „Була така чутка и у нас в коші: перед моім виїздом прибіг з Чигирина військовий писар Хмельницький, лагодились збирати раду... Хотілось и мені зостатися, так дівчина ж, козацьке слово...“

— „А дуже ти кохаєшся в своїй дівчині?“

— „Як би не дуже, який би ёго біс и покинув Січ!“

— „А хто тобі поручиться, що вона й доси тобі вірна, и доси тебе кохає?.. Вернешся, а вона ще красча стала, вирівнялась як біла тополя, тільки вже не твоя, а другому досталась... Що ти робити-меш тогді?.. кажи!..“

— „Тогді ж то й буду казать.“

— „А буває, що сама ненька полається з синоювою судженою и нараїть одружити її з другим. Що б ти тогді зробив, як би з тобою скоїлось таке лихо?.. га?“

— „Не подобне вигадуєш. Як таки можна, щоб рідна ненька втопила долю своєї дитини?.. Тай дівчина, котра кохає свого судженого, скорійше вмире, як з ким иншим одружиться. Коли ж розвела з невірною, то й добре зробила; шукай собі иншу...“

— „Знайшлась та инша, рідна сестра, сама ж кинулась за спокій побіденного... Се ж єї й голова в торбі...“

— „Ех гарна, на віки гарна!“ зітхнувши обізвався Кобза.

— „А коли б ти побачив сю голову на повних плечах, на тонкому стану, коли б вона глянула на тебе живими очами, почув би єї голосок, и устонька як маківка червоні стулились з твоїми устами!..“

— „Ну, годі, чорт батька зна', що вигадує, та ще й против ночі!“

— „Облила вона пошарпане серце дрібною слёзою живущої и сцілющої води и на який час загоїла ёго, та загоїла на лихую біду: загорілось воно знов коханєм, люто, скажено загорілось и всёго запалило!.. Сестра чи не сестра, а скажи: у той час, як гориш тим пекельним вогнем, и жадова палить твоє нутро, а тут з неба, з самого раю, падає росою живуща и сцілюща вода — чи вдержався б не напитися тієї води?..“

— „Та ну тебе к бісу!“ скрикнув Кобза; „страшно тебе й слухати! що ти мене на покусу підводиш — чи що? Лучше ти мені скажи, який там біс сидить в твоїй торбі, чого вона така важка? здається, дві голови не багатько заважають?“

— „Що в мене в торбі?“ озвався чоловік, піднявши голову, — „совість моя!“

— „Совість?“

— „Совість, тяжка, важка, невсипуща, що не дає мені спокою, гризе мене и день и ніч. Кілька десятків літ ношуся вже з нею и до кінця світа, до страшного суду буду носитися, поки не зробиться вона така легенька, що й мала дитина її підійме...“

— „Коли ж вона полегає?“

— „Тоді як добрими ділами покрию тяжкі мої гріхи; а без сёго не прийме мене ні земля ні само пекло!“

— „Здавалось, казав, що й ти був січовиком?“

— „Був.“

— „Як же тебе там звали, чи не чув чого про тебе я я?“

— „Так звали, як піп охрестив; другого прізвища мені не прибрали.“

— „Як же тебе піп охрестив?“

— „Марком.“

— „Те, те, те, чув!.. Чи не той ти Марко, що товкся по пеклу?“

— „Той самий!“

.....
(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

Основа, ціль и форма давніх українських мієів; колядки й щедрівки — найбільший матеріал для мієології.

Український*) народ один з менчих синів в семі індо-європейських народів. Ще ёго мієологія не розвилась гаразд, як дуже ранне християнство в Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила и сплила її в самому процесі розвитку, повернула духовну жизнь українського народу на инчу стежку й занастила багато цікавого для науки в українській мієології. Для нас тепер zostались тільки уривки з давньої мієології, що дійшли до нашого часу в устах народу. Але, не вважаючи на те, що християнські догмати и християнська мораль уже ввійшла в народню жизнь, ще й доси між народом не згинуло давнє поганство. Воно ще й доси держиться в жизни народу: в обрядах и звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, в весняних іграшках, в приказках, забобонах и ліках сільських знахорок.

Основа давньої української мієології така сама, як у всіх арийських народів: то були небесні зъявища, котрі більш од усього вразили фантазію и мисль народу. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те поперед усього звертало на себе увагу, зачіпало фантазію и розбуджувало мисль дужче и раньше, ніж земля и все, що на землі. Ще більше зачіпала людську мисль зміна літа й зими, тепла й холода, дня й ночі, світа й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих и темних сил. Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народови лихими силами; яснє сонце, тепло, грім и блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись з своїми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти и навіть умирати, але котрі все таки після всего переважували темні сили и знов зъявлялись и воскресали перед людськими очима, розливаючи жизнь на землю.

Надарований добрим розумом и багатою фантазією, давній Українець, з того переляку и з дива, не міг недбайливо відноситись до небесних зъявищ. Ёму хотілось пригорнути до себе страшні

*) Слова „Україна, Українець, український“ означають у автора завжди те саме, що й *міла* „(Мала) Русь, Русия, (мало-)руський.“ — Прип. редакції.

ві грізні сили, дуже небезпечні в практичній житни, ёму хотілось милуватись пишними світлими силами неба. Ціль давнєї української віри, як и в ипчих народів, була практична, а в основі давнєго українского поганства був людський еґсїзм. Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригорнути до себе ласку неба, щоб присилувати всі сили служити ёго практичним цілям. Люде молились небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнати од себе холод, хмари, негоду. Давнім Українцям, як бачимо з обрядних пісень, хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошаг, щоб мороз не поморозив жита, пшениці и всякої пашниці, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця. Ціль давнєго українского поганства була така практична, як и в Индусів и в Греків и в ипчих народів, котрі в молитвах до своїх богів просили собі всякого добра.

Форми, в які склалася давня українська мієологія, були реальні образи, взяті на землі, бо земля була в давнєго чоловіка, як кажуть, під носом, а небо — під лісом. Молода слабосильна душа не могла ще думати логічними мислями и мусіла кликати собі до помочи фантазію. Давні люде мусіли думати, гадати формами картин, а не душ: тим то у всіх народів релігія попереджала філософію й науку. Всі образи для своєї релігії давні Українці мусіли брати з природи, котра обгортувала їх життя з усіх усюдів, як и всі народи з давніх давен в своїй мієології переносили поперед усього землю на небо. Тим то й вийшло так, що все в мієології, що справді діється на небі, все те ніби діялось десь на землі.

Найдавніші українські мієи були в геоморфічній и певно в зооморфічній формі, хох зооморфічних мієів зосталося дуже мало. Небо здавалось давнім Українцям то полем, то морем, то просто клиновим листком, на котрому написані сонце, місяць и зорі; хмари здавались лісами, діровами, скелями, ватагою чи турмою овець, товаром; зорі здавались густими копами на полі, або листом на воді; сонце соколом, блискавка терном або терновим огнем. Антропоморфічні мієи в українській мієології виступають вже дуже виразно, хоч вони и не розвилися так широко, як у ипчих давніх народів. Чим висче який небудь народ піднявся розвитєм своєї житни, тия він утворював собі висчу антропоморфічну мієологію, переносючи форми семейні, битові и соціальні на рід небесних богів. Генерации богів з повними родами, цілі истории богів, цілий небесний мир духів творив собі той народ, котрий мав

висчі битові й соціальні форми життя. Окрім того народ кладе на своїх богів печать своєї національності. Хто не впізнає самих таки Греків в грецьких богах, естетично-матеріальних, хитрих, лукавих Олімпійцях? Грецький Олімп то сама Греція, перенесена з Геллади на високе небо, бо кождий народ творить собі богів, на себе гляючи, и по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру. В українській мієології ми бачимо давні форми бита пастушого и патриархально-хліборобного. По устним народнім творам можна гадати, що український народ переніс з землі на небо форму семейного бита: між колядчаними божествами найяснійше й найчастійше виступають: батько-господар, мати-господиня, дочка-панна, син—красний паннич. Видно, що український народ любив творити собі богів в найлюбійшій формі семьи багатого господаря-хлібороба. Найлюбійший сюжет в колядках и щедрівках на Україні й Білій Русі той, де описується хазяйство господаря, ёго волн, корови, вівці, пчолн, ёго поле, вкрите густими копами. В декотрих мієнчних образах, певно вже пізніших, аж світиться наскрізь бит княжого періода. Так давній бог грому вже описується як воїн, и воїн князь або княжий син з своїм війском; женські божества описуються як княгиня або княжа дочка. Народ дав своїм богам колорит княжого періода української исторії, так що в декотрих колядках на приклад мієологічна основа вже зовсім заткана историчним підканєм княжого періода. Християнство перенесло ще один елемент в давню українську мієологію, надавши мієнчним богам колорит християнський, змінивши давніх богів на Христа, св. Петра, св. Миколу и Богородицю, и змішавши до купи події християнської святої исторії и факти мієологічні.

Форми українських мієів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природніх форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських мієнчних образів, до тих велчезних, страшних, головатих та ротатих багатирів з страшними антинатуральними инстинктами, які любить німецька и великоруска мієологія. Український народ в своїх мієах держиться міри; ёго фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду и естетичність, навіть, можна сказати, вже геть-то описує красу мієнчних образів такими фарбами, як в християнських акаєнстах описується краса християнських святих, так що вже автор не знає, й до чого прирівняти їх красу и святу жизнь.

Найбільший матеріал для висліджування української мієології дають колядки и щедрівки, котрі співають на різдво, против

св. Василя чи нового року. На Білій Русі колядки співають и на Великдень; вони там зовуться волочованими піснями и нічим не одрізняються од українських різдвяних колядок. Волочовні пісні на Великдень були и на Україні, як згадують наші літописи, и мабуть вивелась, а тепер зосталось тільки волочіння. Малі хлопці, а часом и парубки, ходять на Великдень по хатах и славлять Христа віршами. Ті вірші подекуди на Україні и тепер зуться волочінся. Що таке слово коляда, до сего часу трудно довідатись. Трудно пристати на те, щоб воно вийшло од латинського слова *calendae*, як звались у Римляни перші дні кожного місяця. Народ надто дуже глядить своїх звичаїв та ще й обрядових, щоб змінити давнє имя на нове, котре йшло десь здалека, та ще й з Рима. Само духовенство тому спротивилось би. Тепер на Україні колядою зуть або той дохід, що дають по хатах колядникам, або могорич, що вони пють на вколядований дохід. Мабуть в давню давнину колядою звались божества світа й тепла, котрих празники припадали разом з різдвяними святками. Колядки мають в собі сліди глибокої давнини. Правда, між ними є багато чисто християнських и чисто историчних, котрі не мають жадної вартости для мієології. Але є колядки тільки трохи християнізовані, в котрих тільки й християнського, що одні имена Христа, Богородиці, св. Петра; є багато чисто мієничних, од котрих тхне духом Бог зна' коншинього часу. Колядки й щедрівки були релігійно-обрядними піснями, котрі співали на празники богів світа й тепла; то були пісні догматики, тропарі й кондаки в честь світних небесних сил. В них, як у зерні, дійшли до нас давні поганські догми, бо народ нічого так не стереже, як релігійні обряди и релігійні пісні, а сама їх віршова форма оборонила їх од вольних змін гулячої и вольної фантазії. И тепер, не вважаючи на те, що деякі сільські священники забороняють їх співати в селах, народ все таки їх співає по хатах, хоч и не ходить колядувати до духовенства. Тим то колядки мають перевагу над усіми устними народними творами. Після колядок и щедрівок мають багато мієничного елементу самі обряди на Різдво, на св. Василя, на водохреще, весняні іграшки, веснянки, купальські пісні, приказки и народне знахорство. Казкам для вислідкування мієології ми даємо найменче ваги. Хоч у них основа мієологічна, але зате багато усякого побічного елементу, битового, християнського, жартовливого, морального: в них багато вигадок гулячої и вольної фантазії народа. Будувати на казках давню мієологію все одно, що писати исторію якого небудь народа на основі историчних романів. Хто вгадає,

де тут правда, а де вигадка! В казках має вагу тільки самий ґрунт, безперечно мієологічний, сама канва, на котрій народ понашивав усякого дива, та й у тій канві треба налапувати тільки найтовстіші нитки правдивої мієолоґії. На казки можна дивитись, як на музичні варяції мієнчних тем, котрі часом замазують ґрунтову тему, а часом, правда, й прояснюють давню тему. Колядки — одна з перших и самих глибоких мієологічних формацій, казки найпізніша формація мієологічного мира. Тим то в казках можна з певністю мати за правдиво мієологічне тільки те, теми котрого можна знайти в инчих давніших устних народніх творах.

I.

Світлі боги: бог Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, богиня Хмара, Громовик пастух, хлібороб, воїн, ловчий, Вітер, богиня Весна. Весняні играшки, Купайло, Коляда. Темні зимові сили, страсть и смерть світлих богів. Різдво Сонця и инчих світлих богів.

У давніх наддніпрянских Славян, предків українского народа, було багато богів, але про них ми знаємо мало: в літописях зостались тільки їх имена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Деля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок. Тепер в устній народній літературі ледве можна знайти кілька имен давніх богів, про котрих говорять літописи. Так на Угорській Русі є приказки: *Перун би тя розтраскав! Коби не перун, жногі би не хрестили ся**). На східній Україні приказують: *ой леле мені, ой лелечко мені!* В веснянках співають про матір Ладу: „Благослови мати, ой мати Лада, мати, весну закликати!“ Але все те зосталось як слова, котрих и сам народ уже не розуміє. Український народ вже зовсім забув про своїх давніх богів. Одначе в колядках, щедрівках и в других народніх творах ми знаходимо ще й тепер стільки мієологічного елементу, що, зібравши порозкидані прикмети, ми можемо намалювати кілька мієнчних давніх образів.

В колядках и щедрівках колядники славлять господаря, його жінку, сина й дочку, славлять ніби семью, для котрої співають

*) Пословицы гал. и венг. Русь Вислоцкого, стор. 95. 52.

різдвяні пісні. В декотрих колядках колядники славлять Христа, Діву Марію, св. Ілію, св. Василя, св. Петра. Одкинувши колядки чисто християнські, нагадуючі різдвяні стихири й тропарі, одкинувши колядки, де вже просто славлять семью хлібороба або князя, ми знайдемо багато колядок и щедрівок, де семья хлібороба або князя славиться такими словами, такими фарбами, котрі ніяк не можна прикласти ні до семьи хлібороба Українця, ні до семьи давнього українського князя або гетьмана. Ті блискучі фарби, ті незвичайні прикмети можна тільки прикласти до мієологічних истот давньої України: для слави їх народ співав колядки й щедрівки в доисторичні часи.

В колядках и щедрівках ми бачимо семью світлих давніх богів: *пана Господаря, господицю, їх дочку панну, и їх сина красного панича*. Що то за пан Господар, господиця, дочка панна и син красний панич, ми те можемо ясно бачити в аналогічній їм другій семьї, про яку згадують колядки й щедрівки: то семья небесних світл, місяць, сонце, зоря и з ними дрібен дощик. В одній колядці ясно говориться про ту небесну семью. На якогось Ивана напали в горах розбишаки и питають ёго, якого він роду. Він їм каже, що ёго батько — ясний місяць, ёго мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, а брат — сивий соколонько¹⁾. Замість соколонька в инчих колядках при семьї небесних світл ми бачимо дрібен дощик²⁾. Всі вони в колядках зуться *богами*³⁾. Вони гостюють у пана господаря, сидять на ёго дворі за пишними столами. Зібравши до купи порозкидані в колядках и щедрівках прикмети тієї небесної семьї, ми можемо омежувати такі типи давніх світлих богів українського народа: *Пан Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, бог Громовик, богиня Хмара и богиня Весна*. Місяць часто змішується своїми фарбами з Паном Господарем.

Пан Господар малюється в колядках такими фарбами, котрі не пристають ні до якого господаря семьї хлібороба або князя. Пан Господар гарний, пишний, гордий та багатий. Він живе на горі на великому дворі. Ёго двір на сімох стовпах⁴⁾, обгороджений золотим терном⁵⁾, з дорогими точеними золотими ворітьми⁶⁾. На ёго

¹⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 1. 53. Метлинського пісни 342.

²⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 8. 19.

³⁾ Тамже — 19. Метлин. Южвор. п. 57.

⁴⁾ Труды этн. экс. Чуб. III, 321.

⁵⁾ Тамже 357.

⁶⁾ Бѣлорус. пісни Безсонова 1. 3.

дворі калинові й золоті мости, на дворі стоять покриті столи. Він сидить за столами, лічить гроші й жде гостей. Кругом ёго стоять слуги, позинмавши шапки. Перед ним на столах стоять золоті свічі, золоті кубки з вином, лежать колачі з ярої пшениці. На Господареві сорочка як лист тоненька, як біль біленька, випрана в Дунаї, висушена на туровому розі, викачана в церкві. Їздить він на білому коні, хоч рідко описується в колядках як воїн, а більше сидить за столами задумавшись и схиливши голову або сидить в церкві. Через калинові та золоті мости до него приходять в гості боженько—ясне сонечко, місяць, зорі и дрібен дощик¹⁾. Сам Господар ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; ёго стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть кінець престола, де янголи служать для него службу. На ёго дворі, на горі, стоїть чудова церква з трёма вікнами, куди світить місяць, сонце й зорі: в тій церкві служить службу сам син божий.

Під такими фарбами можна спізнати давній мієнчний образ якогось світлого бога. Господар не воїн, а старий чоловік, поважний и смутний: він любить одпочивати й сидіти; ёго навіть носять янголи на руках. Він тільки ясний, але не такий блискучий як інші мієнчні образи. Обстава господарєвого двора має чисто мієнчний характер: ми примічяємо скрізь золото на ёго широкому як небо дворі, як бачимо на широкому небі золоті зорі, місяць, ясне сонце и огневу блискавку. Тернова золота огорожа то певно блискавка, бо терен в мієнології Вед — виріє з пазурів сокола, котрим перекинувся Индра, бог грому й блискавки. Золоті й калинові мости, зовсім не потрібні на суходолі, показують, що господарів двір — то широке небо з хмарами, веселкою и промінням сонця. Можна догадуватись, що Господар старший од інших богів, коли до него сходять ся інші боги, як до князя з'їзджались в гості бояри. Пан Господар то давній найстарший бог світа або неба, похожий на индийського Варуна, котрий збудував мир и вивів на небо сонце й зорі, то давній бог Сварог, бог світа, старший од усіх богів, батько Дажбога. А що пан Господар давне поганске божество, в тому не можна вагатись.

Український народ и тепер зве в приказках Бога господарем: *Бог старий господар, має більше, ніж роздасть; Бог багатий, то й нам дасть*²⁾. Колядчаний Господар звеється просто богом:

¹⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 8.

²⁾ Номнеса Приказ. 2.

Ишов, перейшов місяць по небі.

Зірниця сестриця каже:

„Ходи до мене бога шукати!“

Найшли ми бога, Пана Господаря.*)

Тут Пан Господар зветься не тільки богом, але навіть старшим од місяця и од зорі.

*) Труды эксп. Чубинского III, 346.

(Дальше буде.)

Споминок про Тараса Григоровича Шевченка.

В 1828 р. мені було сім літ, як отець мій одвів мене у школу в Кирялівці (в Звенигородському повіті в Київщині). Школа була в великій хаті біля церкви на майдані: ся хата була обідрана, не обмазана, шибки у вікнах розбиті. Од сусідних хат вона різнилась тільки своєю велличиною, та тим що стояла на одшибі, самотою и без двору; а на киярлівський шинок не походила тільки тим, що держалася в більшим непорядку ніж він и більш ніж він була запушена. Заправляли и порядкували в школі и учили у ній киярлівські дяки: Петро Божурский та Сидрій Знивелич. Кождий з них мав своїх школярів: я понав до Петра, через те, як говорив мій отець, що Петро красче вчить; отже у Петра я застав тільки чотирох школярів, а в Ондрія їх було 18. — Через усю школу стояв довгий стіл, за котрим и вчилися разом усі школярі и Божурского и Знивелича: кому не ставало місця за столом, то сідав просто на долівці. Вчителі наші не дуже пильнували про наше вчене: бувало, що по два — а то й по три дні вони не завертали до школи. Промовчу про те, де вони проводили ті дні, а додаю тільки, що, як навертали ся вони в школу, то ми дріжали зо страху, наче люте па осіці; тремтіли ми, дожидаючи своїх наставників и не знаючи, з яким духом прибудуть вони у школу. Ми тільки кріпко держались того, щоб не виглядати учителів; бо усі ми вірили, що, як будемо виглядати, то вчитель вернеться сердитим, и тогді горенько школярям!..

Кождий школяр повинен був пійти в сусідний сад Грицька Пяного, варізати там (звістно вже крадькома, що господар не взрив) вишневих різок и принести їх у школу, ждучи покіль ёго вибе учитель тими різками. Били нас, и часто кріпко! небитим оставався той тільки школяр, до котрого не дійде черга, через те, що вчитель утомиться бючи и ляже спочивати. Як же було вернеться учитель до школи в доброму дусі, встроїть зараз усіх нас у ряд и питає: „а що хлопці! чи страшний я вам? чи боїтесь мене?“ Ми усі в один голос, по ёго приказу, муіли гукнути: „ні! не боїмось!“ — „И я ж вас не боюся,“ жартував учитель, рознускав нас по домівкам, а сам лягав спати.

Чимало б де-чого можна розказати про ту незабутню за для мене киярлівську школу, та левде чи було б те цікавим за для кого, окрім мене и мого товариства, з котрого може чи буде — два або три чоловіки таких, що навчилися у школі читати. Усі вони з школи верта-

лися до сохи и борони з такою-ж грамотою, з якою и в перший раз приходили в школу. Річ моя не про школу: я нагадав про неї тільки через те, що там я в перше почув про Тараса Шевченка.

Раз якось учитель був дуже злий и пересік більшу половину школярів. Положили старшого з школярів (давно вже покійного) Василя Крицького. Вставши з під різок и поправляючи штани, Крицький промовив: „ех! нема на тебе Тараса!“ Почувши сі слова, вчитель ще більш розжеврівся; знов положили Крицького и знов взявся учитель періщити ёго!

Сей злучай на мене, яко на повпика ще, зробив великий вплив; дитиняне моє серце забажало довідатися, що то за Тарас такий, що ёго не можна й споминати у школі? Ідучи разом з Крицьким з школи по улиці, я спитав ёго про Тараса. Крицький розказав мені, що в школі не що давно вчився школяр Тарас Грушевський (се уличне прізвище Шевченка); раз учитель вернувся в школу вельми п'яний, Тарас звязав ёго и вніс різкачи, а сам покинув школу и тепер деє у панському дворі. Крицький додав ще, що Тарас любив малювати и малюнки ёго є у Тарасового товариша шкільного Тараса Гончаренка. Незабавою я зайшов до Гончаренка и побачив поприділювані у хаті на стінах малюнки Тараса Грушевського: то були коні и москалі, малевані на грубому, сірому папері.

Після того я, здається, до 1837 р. нічого не чув про Тараса Григоровича, аж покіль брат ёго Микита, приїшовши раз до мене, просив написати від нёго лист до Тараса. Тоді я довідався, що Тарас живе у Петербурзі и учиться живописи. Пишучи лист від Микити, я не знаю, від чого и як прийшла мені охота приписати и від себе поклін Тарасови. Через якийсь час Микита знов прийшов, просячи прочитати відповідний лист, котрий він одібрав від Тараса. Тарас передавав и мені поклін. То була перша наша завічна знаємість.

Усі свої листи до Микити Тарас писав по українски: я й подумав, що він пише по українски через те, що думає, що ми такі дурні, що й не розуміємо по великоруски. Мене се образило, одначе я нікому про се ні слова не сказав; а Микита просто розсердився и просив, щоб написав про се до Тараса. Не памятаю вже добре, що именно я написав на таку тему... Трохи по троху далі Тарас иногді, хочи рідко, писав до мене, просячи переказати братам ёго то те то инче. Дуже жалко, що я не зберіг перших листів Тараса! Памятаю добре одне: довідався Тарас, що маляр Федор Бойко, женатий з ёго сестрою, почав напиватися через міру и зьобижає з п'яних очей свою жінку — Тарасову сестру. От и пише через мене до Микити Тарас такий лист: „скажи отому поганому маляреві, що, як він не покине п'яти та бити сестру, то ей Богу, піде в солдати.“ Памятаю ще, що раз Тарас, пишучи до мене, додав: „скажи братові Микиті, що, як писати-ме до мене, то нехай пише по нашому, бо як ні, то й читати не буду, а то мені вже й так отся московщина обридла.“ Тоді я зрозумів, що Тарас б'жає мінятися хоч и з рідка рідним словом; з того часу я раз-у-раз писав до нёго по нашому.

Не згадаю за певне, коли именно ми спізналися з Тарасом личис: здається, він двичі приїздив у Кирилівку, але, наче на зло, я обидв

рази не був дома, їздив в Одесу; добре пам'ятаю, що, напочатавши в-перше своїх „Гайдамаків“, він переслав мені їх, надписавши: „Братові Варєоломею Шевченку на завічну знаємість.*)“ Прочитавши сю книжку, я мало зрозумів її, бо я цілком не знав історії України; я тільки плакав, читаючи про ті народні страданя Українців и утиски від Жидів и Ляхів, котрі викликали гайдамачину. Найбільш сподобалася мені интродукція

„Все йде, все минає и краю не має...“

Я дав „Гайдамаки“ прочитати мому щирому приятелєви (покійник вже) Якову Чоповському, жившому тогді в Звенигородці. Той, звертаючи мені книжку, вияснив, про що у ній иде річ, як воно й до чого... Я написав до Тараса, радячи ёму не виступати з такими творами; сей мій лист він віддав Віктору Забілі. Так я гадаю через те, що Забіла, приїхавши у Канів, як хоронили ми Тараса, показував мені той лист. — Здається в 1844 р. Тарас знов приїхав в Кирилівку и прямо до мене; мене не було дома; розпитувавшись, де я, Тарас прийшов до мене в головну контору по маєтностям Енгельгардта. Війшовши у ту хату, де я сидів, Тарас обняв мене, поцілував и сказав: „отсе тобі родич.“ В той час ми справді поріднилися; бо ёго брат Осип оженився з моєю сестрою.

Тарас звав мене до себе в хату до ёго брата Микити; але, на лихо мені, в ту годяну у мене трапилася якась робота в конторі и, щоб кинути, треба було спитатися у свого „начальства“. Я не посмів, а Тарасови ніколи було ждати, и він поїхав з Кирилівки, не бачившись більше зо мною.

Незабавом, але вже в 1845 р., Тарас знов був у Кирилівці, и на сей раз мені пощастилось поговорити з ним. Трапилось се під храмове свято у кирилівській церкві, се-б то під свято Івана Богослова (26. сентября). Церковний титар Ігнат Бондаренко запросив нас до себе на мід. День стояв теплий, ясний; у титара було веселюдно, и ми, сівши в саду під яблонею, кружали мід (про сей мід Тарас и опісля згадував в однім з своїх листів). У титара медовав якнись сліпий лірник; Тарас зараз до него: „співай думи.“ Лірник ніяких дум не знав: Тарас став просити, щоб співав пісні, и сам підтягав за ним. Далі лірник заграв „козака“; Тарас підмовив жінок и дівчат и пішов танець!

Раз ходили ми з Тарасом по саду: він став декламувати „За горами гори хмарами повиті...“ Я слухав, притаївши дух; волосє у мене піднялося дибом! Я став радити ёму, щоб не дуже „заходив він у хмари“. Тарас став показувати мені якісь портрети и говорив, що все то ёго приятелі, що всі вони умовилися працювати задля народнєї просвіти. Ся праця мусіла йти ось-якою дорогою: кождий з них, відповідно своїм достаткам, визначав, яку суму він вкладати-ме в громадську касу. Касою управляти-ме виборна адміністрація. Каса рости-ме як з вкладок так и з процентів, и як виросте гаразд, тогді видавати-меться з неї тим убогим людям, котрі, скінчивши гімназію, не матимуть спроміжности йти в університет. Той, хто брав сю запомогу, повинен був, скінчивши університет, служити шість літ учителем на селі. Сільским учителям гадали вистаратися від казни и від поміщиків-панів

*) Сю книжку у мене „добрі люде“ зачитали.

плату, а коли ся плата буде мала, так давати запомогу з касси. Я спитав Тараса: яким же путем можна добитися, щоб уряд видав позволене заводити на селях школи? Тарас відповів мені, що се вчиниться дуже просто: по козачим і казенним селям уряд не забороняти-ме, а поміж панскими треба наклонити панів. Тарас мені додав, що думка, як би завести по Україні добрі сільські школи, народилася у нього ще тогді, як він був у кирилівській школі.

Гадка про темноту нашого люду и про велику потребу освіти давно сиділа и в мене в голові: од слів Тараса я дуже зрадив, але мені показалося, що дбаючи про народню освіту, не слід Тарасови пускати такі твори, як „За горами гори“. Тарас задумався; довго він ходив по саду, снуєвши голозу, и до самого вечера я не добився від нього инчого слова, окрім: „ні“, або „а вже ж пак так“. Прийшовши у вечері в хату, він сів біля столу и схилився на свій товстий ціпок (котрий хтось переслав ёму з Кавказа). Довго так сидів він мовчки, та вже жінка моя спитала:

— „Чого се ви, Тарас Григорович, такий смутний? може що неприємно вам?“

— „Ні, сестро!“ одповів він; „так!.. не одно в мене в голові.“ Тут треба додати, що Тарас мав незвичайму силу слова: начне було що розказувати, усі ёго слухають мовчки, наче якого проповідника.

З Кирилівки поїхав Тарас у Київ. Брати ёго провели ёго до шинку на кінці села и затягли ёго вийти на прощане.

Випили більш ніж треба було и вишло ось що. Жид шинкар почав лаяти якогось крестянина; Тарас не витерпів. „Чого дивітеся, хлопці! простягніть жиди, та висічіть!“ Сі слова мов огнем запалили хлопців. Жид не вспів озирнутися, як ёго розложили, в один миг явились різки и потіль били жиди, покіль Тарас не сказав: „годі!“ Не треба говорити, що жиди з сего зараз зробили цілий „бунт“. Пішли донос, що Шевченко проповідує козацьщину и на пробу зібрав сто чоловік селян и хотів вирізати усіх жидів в Кирилівці!.. Поліція піднялася на дроб; але скінчилося на тому, що брати Тарасові одкупилсь и покрили собою усіх тих, котрі брали участь в жидівській хлості.

Тарас не любив розказувати про свою минувшість и я, примітивши се, пильнував, щоб не вдовольнити свої цікавости, розпитуючи ёго, и тим заподівати ёму душевний неспокій. Одначе ж минувшість Тарасова вельми займала мене. Було як зустрінемося (а стрічалися ми до заслання ёго дуже рідко), то я почну ёму розповідати про свою минувшість. Раз я ёму розказав, як, бажаючи вчитися и знати, мені доводилось гнутися перед кожним, у кого можна було добути книжку. „Так, братику, так!“ одповів мені Тарас, „и я емізнавався и дружився спершу з сторожами, а потім з найменшими школярами, покіль боком та скоком просунувся у ту святиню науки!.. За те ж, як здав екзамен, так наробив такого, що сором тепер и згадувати! як здав я екзамен, та як почав гуляти, то опамятався тільки тогді, як минуло мойй гульні два місяці!.. Прочунавши, ото лежу собі в ранці та гадаю: а що ж тепер діяти? Аж гульк! хазяйка прийшла таї каже: „Тарас Григорович! не маю чим дальш воювати! від вас належиться мені за два

місяці за квартиру, харчі и прачку! Або давайте гроші, або вже не знаю, що з вами й робити.“ Я попросив трошки подождати, а сам замислився, що справді робити? Тільки що пішла від мене хазяйка, приходять приказники, один у слід другого, та все то за грішми: „пожалуйте, кажуть, по счету-сь.“ Що ёго робити?! думаю; беру — „сметцы“ и кажу: „добре! лишіть смети, я передивлюсь и пришлю гроші,“ — а собі на умі: коли то я пришлю и де добуду грошей? Тільки що се думаю, приходить до мене Полевої и каже, що він гадає видати „дві-надцять русскихъ полководцевъ“, то щоб я намалював ёму портрети їх. Зрадів я, думаю: правду люде кажуть: „голий — ох! а за голим Бог.“ Умовивсь ми з Полевым, він дав мені завдатку, отенми грішми и й виводився з пригоди; та з того часу й зарікся, щоб раз-у-раз хазяйці платити попереду за місяць, бо добре знав, що в мене ніколи в кншені гроші не задержаться.“ —

Після одвізду Тараса з Кирилівки у Київ, я довго не мав про нёго ніякої звістки, а вже не скоро прочув, що Тараса и де-кого з ёго знаємих позасилали кудись далеко; але куди, за віщо и як? про се нічого не міг довідатися. Ходили усякі чутки; один розказував другому, кожний своє, кожлий нищечком; але, треба правду сказати, що вірно ніхто нічого не знав.

Раз сиджу я за своєю роботою в Кирилівській конторі, чую — дзвінок; дивлюся, поштові коні и віз; з воза зліз якийсь не молодий офіцер, гусарин и пішов до головного управителя. Трохи згодя приїзний гусарин и головний управитель пішли в сад, и через сад прямо до моєї господи... там зробили трусенину... Чого вони шукали, и доси не знаю; а потім вже головний управитель говорив мені, що той гусарин ёго сусід по маєтності у Вілій Русі и добрий ёго знаємий, и що від нёго він довідався, що Тараса справді задали на заслани, за те що він хотів зробити ся гетьманом Мало-Русі... Треба додати, що й управитель и гусарин були Поляки.

Так шшов час. Ні я, ні рідні брата Тарасові нічого про нёго не знали; не знали навіть, де б нам довідатися про нёго? де б дістати ёго адресу?.. Даремно! зійдемося було, пожуримося, розкажемо один другому те, що нічого не знаємо, та й годі! Правда, до Києва и інших великих міст я не їздив, а на селах що и від кого визнаєш? Наїздила до нас „буркова“ шляхта, и молала воячину, але все те, що говорилося шляхтою, зводилося на те, що Тарас хотів гетьманувати и за те ёго задали кудись аж в Азію... Були й такі шляхтичі, що говорили: „коли б Шевченкови вдалося зробитися гетьманом, то певно б тогді и Польща воскресла“... Так то вони знали Шевченка и ёго думки и погляди на шляхетску Польщу!..

В 1857 р. я оселився в Корсуні и траплялося мені їздити в Полтавщину; тут то од деяких панів я прочув в-перше, що Тараса помиливали вже и вернули з заслани. Боже, як я зрадів!.. Але не довго я радів: коли б се правда була, думав я, то певно б Тарас написав до мене. Побачився з Микитою, передав и ёму, що сам чув: обидва ми и вірили и не вірили, и не знали, що діяти!.. Аж ось в іюні 1859 р. сиджу я в своїй хаті, дивлюся, що приїхало простим візком, нарочінь: на возі сидить хтось з великими сивими вусами, в парусиновому сі-

рому пальто и в літньому броді: бачу, минув він двері в мою хату з улиці, та прямо до воріт. Я подумав, що певно се хтось з тих, що шукають собі служби в економіях. Одначе в серці у мене щось неспокійно тѣхнуло и я якось інстинктивно вибіг на улицю и пішов на зустріч до приізжого; а він тим часом успів вже перейти двором и з других дверей вийшов у сїни; я вернувся, дивлюсь: він відчиняє двері в хату и каже до мене: „ну, познавай же! чи що!..“ Я й не стямився!.. „Батьку ти мій рідний!“ скрикнув я и прожогом кинувся до нього на груди!.. То був Тарас! ми мовчали, та тільки обнявшись ридали, наче діти. Вибігла моя жінка, та й собі в слѣзи... в ту годину ми всі наче понімили: слов не було, тільки слѣзи так и котилися. Так мовчки стояли ми на однім місці и ридали слѣзами радості, аж покіль не підійшов Тарасів фірман и не спитав, що ёму робити?

Тарас заквартирував у мене на весь час, доки думав пробути на Україні. „Так, так братику!“ говорив до мене Тарас; „у тебе, у тебе буду я; бо на всій святій Україні нігде, и ні в кого не буде мені так тепло, як у тебе.“ — В той час Тарас прожпв у мене місяців зо два, а може трохи й менше. Се було останнім гостіванем ёго и в мене ж на Україні... Не довелося вже більш нам побачитися живими... Не так ждалося, та так сталося!..

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— **Наталка Полтавка, українська опера И. П. Котляревського.** Київ, 1875 р. 66 стор. XXXII-н. Ціна 35 копійк. Видане И. Л. Холевинського. — **Маскаль чарівник, українська опера И. П. Котляревського.** Київ 1875 р. 64 стор. XXXII-н. Ціна 35 коп. — **Дівоче серце, поділля П. О. Куліша.** Київ, 1876 р. 35 стор. XXXII-н. Ціна 20 коп. Видане книгаря В. П. Наголкина. — Подаючи звістку про сі три книжечки, ми мусимо враз указати на те здирство, на яке пустили ся видавці їх пп. Холевинский и Наголкин. Печатний аркуш паперу п. Наголкин продає по *двацять* коп. (31 крейц.). По такій ціні ледве чи продають ся де-інде, крім Києва, и учени творці, а навіть з ілюстраціями. Протів такого надмірного здирства ми мусимо виступити, тим більше, що сі книжочки, якби їх и по в трое и в чегвері меншій ціні продавати, все ще принесли б зовсім достаточну користь видавцєви. Коли ж п. Наголкину о ніщо лише не ходить, лиш о те, щоб як найскорше и найбільше загарбати грошей, то ми ему порадимо ліпший спосіб до того: нехай приміром дає гроші за заставою на жидівські проценти; ся дорога скорше и певнійше доведе ёго до цілі, а при тім вона не є менше нечесна, як експлоатація книжками...

— **Ілюстрований (юмористическій) календарь на 1876 г. Київ, изданіє Сементовскаго.** 156 стор. Ціна 50 коп. — **Сельскій посто-янний календарь на 1876 г., составилъ Андреевъ.** Київ. 256 стор. Ціна 60 коп. — **Київскій народный календарь на 1876 г. Київ.** 176 стор. Ціна 40 коп. (видане Олексія Андріяшева). — **Западно-**

руський общепольный календарь на 1876 г. Житомиръ. 172 стор. Ціна 25 коп. (видане В. Г. Эйсмонта). — В 1864 р. на київському краєзорі „обрусителів“ появилася нова комета під назвою Олексія Андріяшева (директора 1-ої київської класичної гімназії). Як працював и працює п. Андріяшев на ниві „обрусїнія“, ми вже нераз згадували в „Правді“; а тепер мусимо ще раз згадати про сего „обрусителя“ по поводу его „народного“ календаря. Свій календар п. Андріяшев видає 12-ий рік. Ціль сього календаря моральна (?) и материяльна; моральна — обрусїніє, а материяльна — збирати гроші. П. Андріяшев, не могучи, так як „свѣтила“ стоячі на університетских катедрах, гребсти гроші лопатою в формі акціонерних дивиденд, збирає бодай копійки, и певно, що колись з сих кошечок збудує собі хороми. В его календарях чути якийсь жебрацкій, слізний голос; толку в них нема; не о те й бо, не о просвіту народа иде п. Андріяшеви... И праця его не иде марно: на Андріяшівській ниві вирости такі бодаки, як Сементовскій, Андреевъ, Эйсмонтъ, котрі в такій-же спосіб як п. Андріяшев обдурюють народ та видурюють у него гроші, видаючи невідь що — буцім-то и справді народні календарі... Така заслуга п. Андріяшева вимагає доброї нагороди, и ми щиро жалуємо, що не можемо дати ему від себе ніякої „материяльної“ нагороди, навіть не маємо ні хреста ні синього убраня. Однак щоби память про п. Андріяшева, яко прародителя календарників, не загинула в народі, ми скомпонуємо задля него особний календар, в котрім на першій місці стоять-ме: „Заздрість породила деморалізацію, деморалізація — обрусїніє, обрусїніє породило брехню, дурість, здирство, а син іх Олексій Андріяшев; Олексій Андріяшев породив „народный календарь“ и синів Сементовского, Андреева и Эйсмонта; а Сементовский, Андреевъ и Эйсмонтъ привели кождий по календарю — и тако до дне сего!..“

— Перші київські князі: Олег, Игорь, Святослав и Святий Володимир и ёго потомки, *написав І. Левіцький. Київ 1876 р.* 68 стор. VII-я. Ціна 10 коп. — Як поміж бурянами приятно зустріти пишну квітку, так поміж тим нігуди негідним трухлячем, котре розплоджують п. Андріяшев et comp., приятно зустріти книжку п. Левіцького, написану доброю народією мовою, ясно, без сухого педантичного замаху на ученість. Для того, хто зовсім не знає гісторії нашого краю, книжка п. Левіцького дуже користна и може задовольняти першу потребу. Ми щирим серцем бажаємо, щоб ся книжка яко мога найбільше розійшла ся поміж народом, и радимо нашій „Просвіті“ звернути уваги на неї.

— „**Перекинчикъ бисурманскій.** *Повість. Львовъ, 1875.* Печатано въ Ставропогійской типографіи во Львові, иждивенієм А. Н. Щербана и комп.“ 64 стор. XII-ки. Ціна 16 кр. Дохід призначений „въ пользу славянскихъ семействъ, пострадавшихъ во время смуть въ Герцеговинѣ и Босніи“. — Ціль гарна, як и темат повісти. Тільки ж сей темат за обширний на новелю, він годить ся тільки до повісти. Не можна авторови відмовити таланту, котрий проявив ся в описаню деяких сцен. Однак в переведеню и в викінченю подрібностей не доріє „Перекинчикъ бисурманскій“ и до середущо написаної новелі. Характеря тільки нашкіцовані, а не розвинені зовсім. Гарна мова народня мов цвяхами набита макаронізмами галицко-руської школи и скована чужими нашій мові ком-

струкціям, не може проявити всієї своєї краси і гнучкості. Порівнявши се незгірше написане оповідане з слабшими українськими, побачити можна відразу, скільки лиха наробила нам на довгі часи стара наша школа, забивши в нас почуте живого слова і живого неродного життя. Автори наші шукають за якимись видуманими тинами, котрі одні можуть виголосити їх гадки їх нечуваною мовою. Твори їх несмачні родять ся мертвими і ідуть в непамять нечитані. Заслугою автора „Перекиничка бисурманського“, що відважив ся бодай крок зробити до ліпшого, хотів ще йому далеко до того, аби позбув ся зовсім впливу старої школи. — *В. Г.*

— Коштом и заходом товариства „Просвіта“ вийшла книжка п. н.: „Физина для низших класъ середнихъ школъ. Съ четвертого поправленого и помноженого виданя *тмецкого* „учебника физики для низшихъ гимназій“ Дра Франць-Юсифа Писка, професора при ц. к. техничной войсковой Академіи и при ц. к. центральному инфант. курсѣ во Відни и пр. и пр., *перевѣтъ на рускій языкъ* М. Полянскій, професоръ при ц. к. академ. гимназійи во Львовѣ. Съ 320 фигурами въ текстѣ. Львовѣ. Въ друкарни товариства имени Шевченка. 1876.“ IV и 316 стор. 8-ки. Ціна 1 зр. 50 кр. а. в. — Після нашої гадки язык в сій книжці можна було ще більше до народного зближити, без шкоди для наукової точности. Правоньсє не всюди захована одностайна. Помимо того однак ся книжка має безперечну вартість и під зглядом языковим, бо, яко перший переклад фізики на руский язык, подає багато нових термінів наукових, між котрими є немало и зовсім удачних. (П. Полянскій прислужив ся рускій шкільній літературі ще перше перекладом зоології и мінералогії на руский язык.)

— Передруком вийшли у Львові: 1) **Географическо-историческіи статіи** д-ра Исидора Шараневича (Съ временника Института Ставропигійского на р. 1876): I. „О календарѣ и знакахъ календарскихъ, и еще о рожниці календаря юліаньского отъ григоріанского.“ II. „Где стоялъ первѣстный королемъ рускиимъ Даниломъ для сына своего престолонаслѣдника Льва збудованный Львовъ? (Историческая на документахъ опертая дедукція).“ III. „Которая зъ вѣнца горъ, становлящихъ рубокъ Львовской котлины отъ полночи, была горою Льва (т. е. горою, на которой построеныи былъ еще въ рускиихъ временахъ головный замокъ или головная крѣпость вторично созданного города Льва).“ Львовѣ, 1875. Изъ типографіи Ставропигійского Института. 32 стор. 8-ки. Ціна 25 кр. — 2) **Исторична вѣдомость о Митрополіи русской въ Галичѣ.** Написалъ крылошанинъ-архідиаконъ Львовской греч.-кат. Митрополитальной Канцуглы *Михаилъ Малиновскій*. (Передрук з „Руского Сіона“.) Зъ друкарни товариства им. Шевченка. 3) Сими днями вийде передрук з „Правди“: **Руска исторія в жителіяхъ єї найславоушійшихъ діятелів.** М. Костомарова. Передожив Ол. Барвінскій. Том I. З друкарні товариства им. Шевченка. 136 стор. 8-ки. Ціна 60 кр.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що нас коштує пропінація?

(Кілька цифер до вилисня народної нужди в Галичині.)

„Гармонія інтересів“ — фраза ся дуже гарно звучить в устах капіталістів. Навіть, бути може, на далекім цивілізованім западі, де її винайдено, вона має яку фактичну підставу, хоч и там ще дуже далеко до єї признання; бо що ж би нічого мало значити нове Дарвінове гасло: „борба о бит“, котре також появилсь на западі и перебігло побідно весь цивілізований світ, всеюди приняте яко незрушима теорія, котру теж заладні, бо німецкі учені, приложили и доказали у всіх об'явах фізичного и людского світа, в житю звірят и людских рас, в астрономії, исторії народів и народній економії. В прикладі до соціального житя, вона значить: борба інтересів, отже не гармонія, значить борба, в котрій є побідники и побіджені, в котрій сильнійший бе, слабший мусить ся боронити або — згнути: *tertium non datur*. Коли ж западна „гармонія“ так лихо стоїть супротив нової науки о „борбі за жизнь“, то що ж говорити о ній у нас, де за слідами гармонії, народної, релігійної и посліпної шукати треба би хіба аж в передисторичних часах. Яка ж на пр. гармонія інтересів може истнувати межі ляхварем а єго жертвою, нашим мужиком, котрий морі за мором віддавати мусить своєю вітцивчину на самі проценти, бо з тяжкої праці своїх рук заплачти їх не може; або межі шляхетним плятатором а єго новим підданім, взявшим у него малу чи велику „порцію“, все одно, бо ані малої ані великої він ніколи не в силі відробити. Ну, здає ся, що тут вже нема гармонії, нема ніякого спільного інтересу, и читатель, бути може, закине мені, що до розправи о пропінації такого широкого доказу тої аксіоми, ясної як сонце, не було потрібно. Так, коли би у нас не було своїх, галицких *Bastiat-ів*, а між ними одного найбільшого, пана Поляновекого, и єго товариша пана Скржиньского, котрим для оборони фрази о спільности інтересів навіть повага науки не вистарчас, бо відкликують ся до більшої поваги, до — прокуратора. А власне пропінація и горівка, об котрих спімнуло инкриміноване на сегорічнім соймі дільце „Просвіти“, дали тим панам властителям пропінації приключку до завизвання прокуратора на оборону соціальної гармонії. Задля того я, пускаючись на освячену територію, в котрій царствує „порція“ (горівки) и властитель табулярної посідлости, а до котрої єї пани заперечують приступу кождому нетабулярному писателю, мусів наперед за ту смілість оправдатись, хоч не перед судом карним, то бодай перед судом сучасної науки економії.

Пригляньмо ж ся сій гармонії, котра по воли певної класи людей, повинна би трівати вічно, по воли більшости галицкого сойму 27 рік ще и з причинком, значить має остатись жерелом щастя для одної цілої генерации галицкого народу. Не треба забувати, що и всі будучі покоління не будуть лишені того щастя зовсім; для них буде власти-

тель табулярний продавати горівку ще такою в однім неконцессіонованім шинку, котрий впрочім, здає ся, власне вистаринть, позаяк на підставі дат, поданих недавно краєвим бюром статистичним, можливість зовсім не виключена, що, не дальше як за 13 років, жаден з теперішніх головних консументів горівки не остане ся на своїм ґрунті.

I.

Му — зебрасу! написала недавно одна львівська газета, и написала раз до року правду. Але ляментуючи над тою нуждою нашого краю, за одним духом, бо в тім самім и-рі, пролинає сердечні слізи над поголоскою, що Е. В. цісар відмовив санкції уставі, котра одну часть права пропінаційного мала укріпити в краю на віки вічні, а на більше як 27 років мала для всего монополію в цілій его розтяглости позискати таку сильну охорону від політичної адміністрації, якої вона до тепер не мала. (Не забуваймо и о податку, який консументи під формою концессійних такс мали би платити через той час властителям права.) Здає ся на позір, що між нашою нуждою а пропінацією не заходить ніяка спільність; ба, щож я говорю! недавно преціж, бо в часі сегорічної сесії соймової, в соїмі и в часописах чули ми голоси, що пропінація — то правдива ласка божа для наших селян, бо ограничає вольну конкуренцію в продукції и в гандлю горівкою, а тим самим хоронить їх від гіршого пьянства. Так ніби то; але тогді — чогож ті панове тепер так плачуть, що не санкціоновано викудна, знесеня пропінації? Річ ясна; бо проєкт соймовий був всім инчим, а не знесенем пропінації таким, якого вимагає конечна потреба. Якже ж за ним не жалувати, коли и вони и кождий се чує, що на відмові санкції соймовому проєктові річ не скінчена; що пропінація в як найскорішій часі мусить бути знесена в инчий спосіб, хочби навіть на тім утерпїті мусіла — автономія галицького сойму. Прошу тільки мене зле не зрозуміти. Ряд до сего не доконче мусить ся имати якого небудь акту так званого: революційного. Кажу: так званого, бо річ стоїть ось як. Над юридичною дефініцією права пропінації ще акти не замкнені. Одні дивлять ся на пропінацію як на предмет чистої приватної власности, як се на пр. єсть мій ґрунт, моя хата, моя шапка, над котрими я маю право без ограничення розпоряджувати; між тимп юристами ми бачимо (чого-смо ся и не надіяли) також п. сов. Ковальського.*) Другі ж, опираючись не тільки на фактичних відносинах, але и на знакомості польського права (в чім треба більший авторитет признати польським юристам ніж нашому рускому) кажуть противно: по перше—такої юридичної інституції, як пропінація, не знає ані римске, ані німецке приватне право, а тим самим не знає її и австрійске, — знає її тільки поль-

*) в сегор мові соймовій при дискусії над пропінацією. Се тим більше дивно, бо п. К. підписав и протест против проєкту викудна. Коли ж пропінація єсть чисто приватне право власности, то чомуж має бути устава зла, котра преціж признає і властителям тільки четверту часть її вартости, а $\frac{3}{4}$ вартости їм без ніякої юридичної ради відберас?

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ИЛИЯДИ

ЗБІРКА ПЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

(Далше.)

- Вона свого сина з бою виводила;
А там Капаненко из памяти своїй
320 Не збував наказу храброго Дівмида,
И враз своїх коней одвів и поставив
По-одаль од бою, віжками приєднавши;
А сам живо взявся за коні Енея,
Погнав од Троян іх до славних Ахеїв,
325 Оддав Деїнилу, товаришу своему,
Що був ёму милий за думкі однакі,
Одвести до суден глибоких. И знову
Став на свої коні, взяв пишніи віжки
И знову погнався кіньми за Тидьенком.
330 А той на ту пору наганяв Киприду,
Бо знав, що богиня не з тих богів була
Сильних, що на війнах людей поражають,
Що то не Паллада, що то не Умора.
И пробіг далеко вражими полками,
335 Догнав, замахнувся хоробрий Тидьенко
И ратищем острым пробив її руку;
И ратище тіло тонкеє пробило,
Пробило сорочку Любощами шиту,
На поручах самих: и кров з неї вийшла

- 340 Не людська, а божа, яка є в безсмертних;
 Бо вони и хліба й вина не вживають,
 Так за те безкровні, и безсмертні звуться.
 Вона застогнала и сина пустила.
- 345 Но ёго на руки схопив Аполлон бог,
 И покрив туманом, щоб ёго Данаї
 Мідью не вразили, душі не рішили.
 И Діомид сильний гукнув до Согніні:
 „Іди собі з бою, Дієвая дочко!
 Мало тобі того, що жінок изводиш?
- 350 Захотілось бійки; но тепер, я знаю,
 Будеш тренетати и спомину бійки!“
 Мовив — и богиня одійшла сумная.
 Радуга вітриста вивела из бою
 Ії ледве живу, аж тіло счорніло.
- 355 Арей тогді з-ліва спідв коло бійки,
 А ратище й коні в тумані стояли.
 Вона и унала к брату на коліна
 И стала просити коней злоторуздих:
 „Братчику мій рідний! змилуйся, дай коней
- 360 На божее місце на Олімпі поїхати.
 Мене рана мучить, а вдарив Тидьєнко,
 Чоловік, що рад би и з Дієм боротись.“
 Мовила — й позволив Арей своїх коней.
 И вона сумная стала на теліжку,
 365 И Радуга стала, взяла віжки в руки,
 Ударила з бича и коні цогнались.
 И тільки прибули к божому Олімпу,
 Радуга вітриста коней зупинила,
 Впирягла з теліжки, пустила на нашу.
- 370 А Врода к Діоні впала на коліна
 К матери — и мати дочку обійняла,
 К серцю пригорнула и ії спитала:
 „Хто ж то из небесних так тебе скалічив,
 Мов ти кому доноу лиха наробила?“
- 375 Веселая Врода до неї й казала:
 „Скалічив Тидьєнко, Діомид хоробрый,
 За те що я сина з бою виносила,
 Найлучшого сина, рідного Еися.
 Тепер не Трояне з Ахеями бються,
 380 А тепер Данаї бються ис богами.“
 Аж ії сказала богиня Діона:
 „Як тобі не прикро, знеси моя доноу!
 Много вже Олімпських лиха натерпілись
 За людей, всталоючи один на другого.
- 385 Тернів и Арей бог од синів Алоя,
 Ота й Ефіялта, як ёго звязали
 Та місяців тридцять держали в темниці;
 И може Арей бог там би и загинув,

- Якби Геребою, мачуха їх, Герму
 390 Вісти не подала : и той ёго викрав
 Ледве що живого, так тюрма заїла.
 Терпіла и Гера, як син Амфигрєнів
 По правій груді стрілою ударив :
 И біль несцілима її обійшла.
- 395 Тернів и сам Невид болячую рану,
 Як ёго той самий син Діів у пеклі
 Стрілою підстрілив и наробив боли,
 И він аж до Діа на Олімпі приходив
 Сумний та боліщий, бо стріла унилась
- 400 У плече завійне и мучила душу.
 Найон ёму ліків приложив до рани,
 И рана закрилась, бо він був безсмертний.
 Гидкий, нечестивий, стало ёму духу
 Дука натягати на богів Олимписких !
- 405 А сего на тебе Паллада підняла :
 Дурень Тидієнко ! він того й знає,
 Що хто з богом бється, той не довговічний,
 И діти такого не звати-муть батьком,
 Коли він до дому из війни прибуде.
- 410 И тепер Тидієнко нехай виглядає,
 Щоб хто не наскочив на ёго сильніший
 Та щоб Айліяля, Адрестова дочка,
 Живо своїм криком слуг не побудила,
 Плачучи по мужу, лучшому з Ахеїв,
- 415 Славна Айліяля, жінка Діюмида.“
 Мовила — й обтерла рану з обох боків,
 И рука сцілилась и біль перестала.
 Аж Гера й Паллада глянули на нію,
 Тай Дію Кроненку стали допикати.
- 420 Первая Паллада стала говорити:
 „Не гнів буде батьку, що я тобі скажу ?
 А наша Кирида підмовляла, знати,
 Якусь Ахейку для Троян любезних ;
 Та в одежі пишній як її нестила,
- 425 То на шпильку, знати, й руку поколола.“
 Усміхнувся батько и людський и божий,
 Покликав Уроду и до неї мовив :
 „Не для тебе, доню, воєнне діло ;
 Ти дбай собі, доню, про своє весіля,
- 430 А про те подбають Арєй та Паллада.“
 Так поміж собою вони розмовляли.
 А там за Енеєм Діюмид ганявся,
 И знав, що Енея Аполлон ховає ;
 Но він уже й бога не вважав, а гнався,
- 435 Щоб Енея вбити, зброю ёго взяти.
 Тричи він кидався, щоб ёго згубити,
 И Аполлон тричи одбив ёго щита.

- Коли ж и в четверте кинувся маною,
 До ёго промовив Аполлон стодійний:
- 440 „Схаменись Тидьєнку! одійди й не думай
 До богів рівнятись; рід богів безсмертних
 И рід чоловічий — зовсім не подібний.“
 Мовив, и Тидьєнко одступив од не́го,
 Боячися гніву бога Аполлона.
- 445 Тогді бог Енея по-одаль од бою
 Повів до Перламу, положив у храмі.
 А там Артеміда ис Летою разом
 В самім тайничкові над ним піклувалсь.
 А Аполлон змісний зробив ёго постать,
- 450 На вид и на збрую до ёго подібну;
 И на вкола неї Трояне й Ахеї
 То вони на собі к бою готували
 И щити волові й щитики пухові.
 Далі до Арея Аполлон озвався:
- 455 „Арею забію, пагубо, загубо!
 А чи ти не спудиш того Тидієнка
 Смертного, що рад би и з Дієм боротись?
 Спершу так Киприду у поручі вдарив,
 А се и на мене як мана кидався.“
- 460 И слово промовив и сів на Перламу.
 А Арей убрався в постать Акаманта,
 Орецького гетьмана, и Троян обходив
 И покликав кликом на синів Пріяма:
- 465 „Ви сини Пріяма, Дієвого князя!
 Що ж ви так Ахеям побивать даєте?
 Ждете, заким будуть під брамами битись?
 Звалився отаман до Гектора рівний,
 Звалився Еней наш, славний Анхизенко.
 Поратуймо ж живо товариша свого!“
- 470 Мовив — и додав ім и сили и духу.
 И враз Сарпедон став Гектора корити:
 „А де ж твоя сила, Гекторе, поділась,
 Що ти похвалявся без нас и без війська
 Одними братами місто заступити?”
- 475 Дивись — се нікого из них не побачиш;
 Усі поховались, як пси перед левом;
 Тільки ми воюєм, помігачі ваші.
 От и я помігач и з далека виїшов:
 Ликпя далеко на Ксанеї глибокім,
- 480 Там у мене й жінка й дитина малая,
 И все є, чого лиш убогий бажає.
 Та й то я Ликийців строю и бажаю
 Сам не ним побитись, хоч мого нічого
 Ні вести ні нести не мають Ахеї.
- 485 А ти й сам не хочеш и других не будиш
 Врагів одбивати, жінок ратувати.

Глядіть, щоб ви разом, мов сіткою вкриті,
 Врагам не попались на добич-поживу,
 Та щоб вони міста самого не взяли!
 490 Тобі дні и ночи старати ся треба
 Та просить гетьманів, помагачів дальних,
 Сваром не сваритись, а з ворогом битись.“
 Мовив — и словами вразив ёго серце.

И він из теліжки скочив ис оружем,
 495 Ратищами брязнув и пішов по поли
 Підіймать до бою, и бійка піднялась.
 Трояне вертались, двигались к Ахеям,
 А ті в куші стали, ждали нерухомо.
 Як по токах вітер остяки розносить,
 500 Коли земля мати віяльникам ділить
 Остяки и зерна на легкому вітрі,
 И біла полова купама біліє :

То таж и Ахеї в куряві біліли,
 Що під саме небо скоком підіймали
 505 Кінські конита ; візники кружали,
 Руки витягали. А Арей все поле
 Покривав туманом и годив Троянам,
 По полю ходячи та наказ чинячи
 Бога Аполлона, що казав підняти
 510 Троян, поки в поли Паллади не має,
 Тої що Данаям поміч посилає.

Сам він и Енея из тайника вивів,
 Влив новую силу в груди отаманські
 И послав к дружині. Дружина зраділа,
 515 Коли ёго взріла живим та здоровим
 Та таким могучим — тільки не питали,
 Бо на инше діло вів іх Сріблонукий,
 Арей людогубець и несила Вражда.

(Конець буде.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Сторожженка.

(Дальше.)

II.

Піднялась роса и як серпанком вкрила степ ; небо потемніло,
 зорі вияснились, ніч тепла, пахуча, простягла чорні крила и всю
 землю пригорчала и тулила, неначе ненька свою дитинку до гру-

дей. Все живе примовкло, тільки сови и пугачі літали над головами Марка и Кобзи, скиглили, пугукали, и ще гірш додавали суму. На темному небі чорним обрисом виявився з боку Марків вид, и видко було, як підіймались ёго груди, и чутно, як важко він дихав. Боязко глядів на ёго Кобза, в ёго душі змінялись то жаль, то погорджене; здавався він ёму и харбаком и побіденим. Задивившись на ёго, забув він и голод и свою втому.

— „Може б ти червяка заморив?“ спитав Кобза; „у мене є важкі чобаки!“

— „Мого червяка нічим не заморши,“ одказав Марко, важко зітхнувши.

— „Чи не хочеш глїтнуть горілки? и горілка у мене є!“

— „Напоїла мене вже лиха доля, буде з мене!“

— „Чого ж так важко дихаєш? занедужав, чи що?.. Спочинь, засни!..“

— „Спочити!“ хутко перехопив Марко; „нема мені на сім світі спочинку, я вже забув, коли й спав...“

— „Хиба ж так давно?“

— „И батька твого ще тогді не було на світі!“

— „Як же ти живеш, не спавши?“

— „Намість сну я що суботи вмираю и знов оживаю, щоб вмирати.“

— „Сёгодня, здається, субота. Побачимо, як ти вмирати-меш!“

— „Бодай тобі не довелось бачити!“

— „Де ж твоя душа витає, як ти вмиреш, коли й пекло сі не приймає?“

— „Моя душа літає по світу, збирає мої тяжкі гріхи и зносить у сю торбу.“ Марко з жахом озирнувся на свою торбу.

— „Невідь що вигадує!“ бубонів собі під ніс Кобза, а самого як морозом окотило, неначе за комір хто ханав; здавалось ёму, буцім одрубані голови ворушились в торбі и шопотіли між собою. Однак щоб не виявить свого суму, він, по запороськи, ще й жартувати став.

— „От бач,“ каже, розв'язуючи свої сакви, „щоб твоя торба полегчала, тобі треба каятись та добро творити, а мені так добре істи та запивати.“

Та се кажучи, и почав чобака трошити; уклав и другого и третёго, а даї глїтнув з пляшки на потуху оковитої, та викресавши вогню, и запалив люльку. Марко не промовив слова до Кобзи и не глянув на ёго. Чим дальше заходила ніч, тим важче

він дихав, тим гірше гразла його нудьга; бідолашний не знаходив собі місця, ледзався, буцім підпалювали його вогнем, и тримтів, неначе трясця його трясла. Кобза налагодилася було цілісеньку ніч не спати, щоб про усяк злучай бути на готові; а не вспів добре смикнути люльки, як вона випала з рота, голова схилилась на сакву и втома як лещатами стулила його тіло.

— „Шенько, Зинько,“ пробубонів він протягуючись та й захріп.

Та не на довго: о півночі заколихалась и затурготіла під ним земля, гук и галас розбуркав його. Схопившись, він озирнувся и од жаху окаменів. Перед Марком стояла старенька бабуся и молода, дуже гарна молодця з дитинкою на руках. Стара грізно дивилась на Марка, сі очі як вогнем палали, скуєвдане и розпатлане волосся, біле як молоко, розвізалося вітерцем, підіймалося и ворушилось, неначе купа гадюк; а молодця, висока, саповита, схиливши головоньку, тулила до своїх грудей дитинку. Кобза тільки скинув на них оком, зараз пізнав Маркову матір и сестру. Марко ледве держався на ногах, волосся піднялось до гори, піна біла з рота, в грудях и ревіло и стогнало. Невеличка скибка місяця похмуро освічала виходців з того світа.

— „Зникніть, одкасіться від мене!“ хрипів Марко, затуляючи очі руками; „доки ви карати-мете мене?“

— „Поти,“ заголосили мати й сестра, „поки не спасеш своєї душі и наших загублених тобою душ!“

— „Що ж мені робити?.. Хіба не бачите моєї праці, хіба вам ще мало моїх лютих мук?.. Змилуйтесь, дайте мені спочинку хоч на одну тільки хвилину!..“

— „Нема нам спочинку, не буде й тобі; ратуй себе, ратуй и нас!..“

— „Тату, тату!“ запискотіла дитинка, протягуючи рученята, „ратуй, ратуй!“

— „Ратуй себе и нас!“ озвалось по стьпу, и з землі піднялись куші мерців, простягаючи до Марка кістляві руки, и всі зблизились до його.

— „Зникніть, одкасіться!“ заревів Марко як віл на ревищі и, вихопивши з-під кобеняка черкеский кинжал, замахав перед собою.

— „Ратуй себе и нас!“ заверещала и застогнала ватага мерців и хутко кинулась на Марка.

Близнув кинжал, в-друге, и обезголовлені мати й сестра гепнулись об землю. Заколихалась и затурготіла могила, неначе зві-

ряча пасть, розступилась перед Марком глибока яма, и з єї вийшов дідизний старець. Біле волося розкинулось по плечах, борода доходила до пояса а сам був білий як крейда, тільки очі тїли синєватим вогнем, як горить сірка. В руках він держав одсічені голови.

— „Батьку, змилуйся!“ скрикнув Марко.

— „Проклинаю тебе!“ застогнав дід; „проклинаю на сім и на тїм світі!“

— „Проклятий! проклятий!“ почулось кругом Марка, и купи мерців висунулись з землі и замахали руками и застукотїли кістками.

Од сєго покрику луна покотилась по степу, а кожна могила одкликнулась: „проклятий, проклятий!“

Дід кинув Маркові одсічені голови и од змаху єго рук повіяло холодним чадом. Марко заскреготів зубами, скрикнув и побіжнувся об землю; и у Кобзи здавило серце, в грудях сперся дух, вся кров захолола и він теж як неживий простягся на могилі.

Світало, як опамятався Кобза; важко зітхнув він, одкриваючи очі, на грудях неначе каменюка гнітїла. Згадуючи, що довелось єму побачити у ночі, він не тямив и не здужав вбагнути, чи то єму снилось, чи справді усе то діялось. Підвівшись, Кобза озирнувся; дивиться, рання зоря вже височенько. и схід сонця як жар червонїє. Марко лежав навзпак, страшно було на єго и глянуть: зрячки позакочувались єму під лоб и тільки блищали одні білки, судорогою скривило на бік рот, зуби вискапались, а волося стремїло до гори як буйволина грива. Сестрина голова притулилась до єго серця а материна загнулась оддала. Торба лежала порожня. Боязко огледів він Марка, руки єго зовсім охолодїли и весь одубенів; де не взялась та комашня и, чуючи труп, лазила по єго виду. Доторкнувся Кобза до Марка и у єго похолонуло в душі.

— „Мертвий, мертвий!“ бубонів Кобза, одступаючи. „Бачу, не збрехав, кажучи, що вмере!.. Що ж мені теперички робити?“ міркував він: „чи покинуть, чи подождати, поки оживе?.. Зостанусь,“ прошепотів він, — „що буде, те й буде: коли оживе, буду єму товаришом, а ні, поховаю; усеж таки хоч яку небудь молитву над грїшним прохарамаркаю, и не покину єго трупу на поталу грачам и звірю!“

Так міркував Кобза, а тим часом прокинувся божий мир, застрекотїли коники, заспївали пташечки; дροхви, журавлі, хохі-

тва підіймались табунами и летіли за своїм насущним. Сонце из-за гори викинуло золоті проміння и от-от лагодилось глянуть на землю. Кобза упав на коліна и став молитися. Не устами творилась та молитва а теплою душою; поленула вона до милосердного и, напиваючись Ёго благодати, забула землю, забула и саму себе. Кобза не скінчив ще молитву, як почув по-зад себе — щось застогнало. Дивиться, Марко встає, важко диха' и хижо водить мутними очима, а вид ёго такий-же блідий, як и у мертвого и таке же стремить и волося до гори. Странно було дивитися на ёго мертвого а ще страшнійше бачить, як він оживав. Підвівшись, Марко боязко озирнувся; найперше кинулась ёму у вічі сестрина голова.

— „Сестро моя милая, сестро моя нещаслива!“ чуло промовив він, дивлячись на єї голову. „Збавив я тобі віку, занастив твою долю и загубив твою душу!“ — Далі з жахом скинувши оком на материну голову, скрикнув: „Мати моя рідна, на що ти мене на світ породила? Чом мене не задавила маленьким ще в колісці?“

Марко застогнав и почав рвати на собі волося и стусовати себе в груди. Дрібні каплі крови и поту текли по ёго виду, а з ока не пробилась ні одна слізінка.

— „Годі тобі стусовати себе,“ озвався Кобза, „ти лучче почни ранок молитвою!“

— „Не поможе бабі кадило, коли бабу сказило,“ одказав Марко, схиливши на груди голову; „не поможе молитва, коли тії молитви нема тут,“ — Марко приложив руку до серця. „Перечитав я на своїм віку всі акафисти, псалми, на память їх вивчив, по цілим дням и почам харамаркав, а торба моя од сёго не полегшала. Доводилось мені й скарби знаходити, багацько настроїв я церквей, монастирей, чимало роздав старцям, а ще більш щоб одмолювали тяжкі мої гріхи, — а торба моя все таки не полегшала. Чужим словом и чужим золотом не ублагаєш Господа; ті молитви, ті скарби в нас самих, шукай їх в твоім серці, в твоїй душі: коли там нема, то вже ні в кого їх не позичиш!“

— „Не письменний я, так не знаю, яку тобі на се одповідь дати; мені тільки здається, що на те поле, хоч воно й твоє, не ходи жати, котрого ти не орав и не засівав...“

Марко пильно глянув на Кобзу и вставаючи спитав:

— „У яку сторону ти ідеш?“

— „Нк Дохвиці,“ одказав Кобза замислившись; „там моя ненька, сестра, там и моя суджена...“

— „Та не там твоя доля,“ понуро додав Марко; „однак, поки не розійдемося, до якого часу будеш мені товаришем.“

— „Куди ж ти маюруєш?“

— „У Лубні, туди пішов мій шлях. Як ми вчора з тобою розмовляли, той шлях мені привиджувався, бачив я кілька городів и Лубні.“

— „З відсіля бачив?“ спитав Кобза, дивуючись. „Яка ж мара показувала тобі ті городи?“

— „Невсипуща злая моя доля; однак — пора в дорогу, ходімо!“

Марко почав ховати голови в торбу, а Кобза пішов до свого коня. Через яку часнику, Марко, скинувши на плечі свою торбу, рушив, а поруч ёго йшов Кобза, ведучи у повіді свого коня. Широко ступав Марко, здавалось, и ваги ніякої не було у ёго на плечах, тільки видко було, як жили напружились на руках и шиї, а ноги грузли в землю аж по самісенькі кістки.

(Дальше буде.)

ВІДЪМИ.

(З побиту Поліся.)

Глуха тишина та темрява без жадного просвіту, навкруги ані шелест, ані чичирк! наче все пропало, померло й не дише! Се така ніч в Полісі. Тільки й мріє безкрайї одвічний ліс з великими гіллями та вітвями, остроми голками величезних сосен, з тонкими повітями плакучої берези, та де-де широколистяними велетнями дубами... На горі гень-гень високо сяють зірки... верхи сосен наче простують в сей шмат неба. А там, у-низу, болото таке саме безкрає, як и те небо, той ліс—болото усе вкрите хмизом та пняками... Тутки-то мруть и родять ся цілі покоління вовків, медведів та кабанів, бистроногих лосів и жахливих заяців; тутечки ж таки живуть и помирають люде, невідомі цілому світові Божому, и тече самотне окремішне житє.

На горі щось зашуміло, шелеснуло — се легенький вітрець тихенько повіває між сонними верхами та віщує ранок, будить лісових велетнів; а може то й старий дід, лісовик, жене ся за веселенькими лісовими дівчатами русалоньками. На горі шелест — вже и ворона десь закракала, а у низу ще усе тихо, не загляне

туди й русалонька, ані місяць не освітить ту темряву своїм срібним лягким світлом; там не можна ані бігати ані грати ся, там тільки пні та хмиз, там темно, як у домовині...

Верхи сосен палають, червонують... У лісі гомін неперестанний, се голосне птаство радісно витає тепле сонечко... Вітром запесло диму... вже й хлібороб прокинувся: збудили його сонце та птиці... Вже чути, як люде гомонять, як брешуть собаки. Ліс розступив ся и дав місце селу. Дарма, що сонце по-над ним горить, аж виблискує рожевими проміннями: не покрасчає од того тее убогее село и не обернуть ся в палати його низькі похилені хати.

Збудило сонце и старосту села. Попов він квашиі з цибулею, посидає тай цінов оглянути своє господарство... Сонце пече... Нудно старості; на серцю його тяжка важка думка. Нема дощу тай нема. Усе пожевкло, посіріло. Що ж се буде? гадає староста. А хтось таки зупиняє дощ, таки є на селі такий лютий чоловік, та чорт батька його спізнає! Жидюга того не зможе— дарма що й хотів би дуже —, бо він невіра, а Бог невірі не дозволить шкодити християнину... Се вже певно хтось з наших!.. Вже спіймали чабана - хлѣпчика, як він на поли стрибав та руками махав: усім було видко, що се він хмари розганяє; сікли його, сікли, а усе ж нічого не дознались. Божив ся, що біг-ме нічого не знає и ніхто його тому не навчав. Що ж з ним зробиш? а усе ж таки є хтось на селі...

И староста жалібно похитав головою.

— „Магай Біг!..“

Перед старостою з'явили ся чотири сиві діди, самі поважні господарі на ціле село.

— „Дай Бо' здоровя!“

— „Нема дощу!..“

— „Нема!..“

Усі замовкли и схилили голови.

— „Хтось затримує, пане старосто!“

— „Мабуть так, а біс його знає хто?!“ одказав староста.

— „Що ж то буде? Податка треба платити, треба їсти, а хліба не буде. И молебні вже справляли и попови платили... нема!“

Староста нічого не одповів, тільки сплюнув на бік.

— „Треба відьму шукати, пане старосто, в селі відьма є!..“

Староста и сам з тим згоджував ся.

— „Що ж? пошукаємо! Та як, хйба водою?“

— „Можна й водою, у пана ставка попросимо,“ кажуть діди; „зв'язати та й кинути у воду, котра попливе, то звисне діло — відьма.“

Сидить молодий пан за чаєм, розглядає ся по книжках, од скуки нудить ся та позіхає. Ще недавно приїхав він в отсе село простісінько з шкільного ослону, а вже тягне ёго знов у столицю. Там веселійше жите — там кавярні та реставрації, театри, позорища, там то людей: є з ким і пожартувати і погуляти. А тутки? — и паненя аж скорчилось. „Чорти б ёго батька взяли, яка нудота!.. саме хлопство неосвічене!“ А з якими мріями він сюди їхав: и про користь и просвіту народа, добра та блага усім бажав; яких він слів не наговорив, и слухати любо було! Та що ж він побачив з того? Оце „варварство“. Річей ёго не зрозуміли, дарма що він так дотепно розказував про шанованє чужого добра: ёго ліс усе рубали и на ланах ёго усе пасли товар. Він турбував ся, з слізми на очах заклинав; вони слухали, кидали ся ёму до ніг, благали щоб простив, и знов рубали и пасли. Яких він тільки ласк не робив: и руку собі цілувати забороняв, и дозволив розмовляти з ним не здіймаючи капелюха, — а вони за усе оддякували тим, що пішли на жинва до сусідного пана, и тільки через те, що той їм наложив по пять копійек на день. Він їм усе казав, щоб більше працювали, бо у них, бач, часу слобідного було багато: тогді вони и заможнійші будуть, будуть вживати хліб замість квашні, кулена з води та муки, а иншим часом — то й з корою. Вони слухали, а все так само, без охоти йшли на роботу. А за ёго добрі наміри на нёго навіть и поліція вже споглядала и становий почав щось дуже на село вчаштати; тогді як неосвічені мужики — о, він се на певно знає! — ще почали з нёго глузувати и ні в чім ёму не вірити. Вони з більшою охотою йшли на усякі договори до сусідного пана, старого кріпостника и великого поважателя канчука. Довго він не розумів, з чого б то воно так було, та ненароком справді и дознав ся; їм зазорно було, що він такий солодкий, усе каже „ви“ и руки цілувати не дає. Який же ж він пан? питались мужики; тут не без обману. Він чув, як раз оден пяленький мужичок собі гарненько розмовляв: „Хитрий пан, хитрий! батько ёго палкою, а він хоче задробувати, думає що підведе нас!“ Ото темнота й неосвіта та чорна невдяка; він їм добра бажав, а вони думають що він їх одурює, нічого з ними не вдієш, думав наш пан: треба їхати назад!

— „Крестяне прийшли!“ каже молодий лакей з городу и сміє ся в руку.

— „Що там таке, чого їм треба?“

— „Та сміх з ними, пане!“

— „Кажі, що там?“

— „Вони прийшли става просити, хотять баб пробувати!“

— „Як се пробувати? що ти кажеш?“

— „Далєбі правда! пробувати, яка з баб відьма; свого ставу у них нема, то вони й прийшли до вас просити.“

— „Про які ти мені відьми брешеш?“ дивує ся молодий пан, думаючи що просвіта геть-геть розігнала усякі небиллиці про відьми.

— „Далєбі,“ одказує ёму лакей. „Кажуть, що відьми дощ затримують, ну то й хотять дізнати ся, яка з їх баб відьма.“

Разжеврів ся паш пан, кинув ся на двір: там мужики стоять, з поважанем шапки поздіймавши. А пан так и гримає на них мудерними річами, та так заласно, так любенько підводив голосом, хитав головою — усе на дармо. Не ймили віри мужики, що відьм нема, и вислухавши всю папску річ спитали: чи можна ж узяти став?

В сей час почув себе той просвічений пан смішним. Навіщо він се все казав? навіщо, коли він не уміє з ними розмовляти, коли вони ёго не розуміють, не ймуть ёму віри, не бачуть в нёму брата, а чоловіка котрого интереси суперечуть їхнім, не вірять що він турбує ся за їх добро? Усе, що нишло на самому дні ёго душі, тепер від разу зъявило ся и закиніло.

— „Дурні, болвани!.. не смійте, не можна, геть з-відси!“

И кусаючи губу, весь блідий, молодий пан кинув ся в свої покої.

Позіхнула громада и голови схилились. „Ходімо!“ сказав хтось; але громада не згоджувалась и довго — довго ще стояла без шапок, усе чекала, що от мабуть пан змилує ся та дасть ставка.

За яку годину усе село заворушилось. Усі бігали, сварили ся, баби скавчали та лаяли ся. Де-инде и горшками у голови кидали ся. Староста з сотскими пильно розходжували по селу, наказуючи мужикам зганяти баби у корчму.

— „Будемо баб люстровати, хвоста шукати; котра з хвостом, то и відьма!“ допевняли вони.

Баби одрікали ся, били чоловіків горшками, лаяли ся, а усе таки йшли слідом за чоловіками.

— „Чи ж я не твоя жінка? Чи ж ти не знаєш, що в мене хвоста нема; чого ж ти пристав до мене?“ благала одна молода жінка свого чоловіка.

— „Та я знаю;“ несміло odmовляв ся чоловік; „а громада не знає: иди!“

И йшла молодиця, кленучи громаду.

— „Я сама йду,“ скигнула друга, обертаючись до мужиків, що йшли слідом за нею: „сама, идіть собі!“

Не діставши від пана дозволеня топшити баб у ёго ставку, мужики, за радою дідів, поставовили передивити ся по усіх бабах, бо вони певні були, що відьма має хвіст и по сему певному знаку можна буде спізнати відьму.

Усіх баб и молодиць позберали у корчму, навкруги котрої поставали сотескі и староста. У корчмі ревізію робила стара баба повитуха и знахарка, котра вже добре вміла спізнати „недоброго чоловіка“. Вона по черзі оглядала и пускала баб на улицу, кричучи тим стражникам, що окружали корчму: „пустіть, не відьма!“ Сторожа зараз визволяла її; але кожда баба звачала своїм обовязком виляяти, як тільки можна, тую сторожу.

— „Щоб вам книжки вивернулю, щоб ви полопали!“ и т. д.

Мужики не вважаючи, спокійно слухали сю лайку, не двлячи ся навіть на баб, наче й не чули. На те, бачте, бабі й язык, щоб божити ся та лаяти ся. Тільки вже як декотра дуже ницьнувала, аж кісточки, як кажуть, дробила, та ще й батьків — прости їй Господи! — лихим словом поминала, от-тогді хто небудь з сторожі тихенько повертав голову та спокійно гукав: „Цигь, бабо!“ И баба зараз нишкла.

Трохи вже не усіх баб випустили, коло корчми аж гомиц стояв од усяких: „а що б вам, а нехай вам!“ и т. д., коли гудьк! усе стихло. И сторожа, и визволені и лайливі баби стали, замовкли, а потім зараз кинулись до дверей... В дзерях зъявила ся голова старухи-ревізорки.

— „Три відьми, три з хвостиками.“ — Визволені баби зараз **вдявили** спочуте до сторожі. Разом з мужиками окружили вони з лайкою три рйдаючі баби „з хвостиками“.

— „Я не відьма, їй же Богу не відьма, мені так Бог дав!“ хлипали названі відьми.

Чоловіки „відьм“ якоєсь несміло, по дурному, двлялись у землю и мовчали дуже засоромлені. Громада теж наче-б те соромилась „чоловіків“ и все на них позирала.

— „Що ж робити, що ж робити?“ казали де-інде, після першої лайки, як вже ганьба трохи затихла.

— „Ми не відьми! їй Богу ж!“ гірко хлипали баби.

— „Вони не відьми, їм так Бог дав!“ несміло почали чоловіки, усе так само дивлячи ся у землю.

Громада стояла нерішуча, тільки баби лаяли та ганьбили відьм.

— „Цить баби! гей!“ ненароком гримнув староста; „нема що, панове громадо, треба до начальства донесення писати, а відьм тримати поки-що під арештом.“

— „Нехай начальство, нехай воно судить!“ заголосила многоголосна громада, позіхнувши легше, що так гарно діло порішили.

— „Де ж дяк?“ спитав староста; „нехай пише донесення!“

— „А я тут!“ почув ся пискливий голос дяка, що визирав з натовпу з довгими тонкими косеятами на малій зморщеній голві.

— „Ходім писати!“

И повели ревучих відьм під арешт.

На третій день з-рапа усе село сполохнулось, затурбувалось, почувши почтовий дзвіночок. Мужики и баби митью кинули ся до старостиної хати; усі колотились: „начальство!“ З усіх боків чути було се слово и лякало ще більш усіх, що бігли до старости. Біля ёго хати стояли чоловіки відьм, як полотно білі; вони якось неодважно глетили свої ковтуни. Глота усе більшала и робила ся густійша. Усі поздіймали шапки, и з тяжкою журбою и страхом дивились на темні вікна старостиної хати; усім було лячно, де-які аж хрестили ся, а дві старі баби плакали.

— „Хто приїхав?“ питали старосту.

— „Не знаю,“ одмовляв ся староста, „начальство!“

На дверях хати з'явив ся „письмоводитель“ станового, проворний, шпарклий хлопець, у куцо́му камізолю и форменному брилі.

Усі поюхливо витягнули шиї: було б чути, як би летіла муха, так усе утишилось; баби перехрестили ся.

— „Приведите обвиняемых!“ гримнув письменодитель. Ніхто ані шолохнув ся: вони ёго не зрозуміли и стали ще блідійші.

— „Ну, что же вы? Вѣдьмъ приведите!“ вже голосно зирнув письменодитель и ногою тупнув.

Староста з сотськими митью кинув ся в холодну и вивів з-відти як сніг блідих баб: рясні слізи захолюнули на щоках, вони аж помутилися од страху.

Люде дивили ся на них жалістно.

— „Вы вѣдьмы?“ гримнув на них письмоводитель. — Усі три баби разом заголосили.

— „Отвѣчайте, вы вѣдьмы?“

— „Ні, ваше благородіє!“ ледве-ледве, крізь плач, одвічали відьми: „ій-Богу ні!“ и вони ще гірш заголосили.

— „А вы знаете, что за это по закону положено?“ и письмоводитель підняв у руці книжку.

Ніхто нічого не промовив, тільки й чути було, як ридали відьми, та серед глоти хтось почав в слід за ними рюмати.

— „Знаете?! по закону жечь васъ надо!“

Як снопи повалили ся відьми до ніг письмоводителя, благаючи та ридючи: „Змиуйте ся, змиуйте ся!“ Що було сили, кричали вони, чіпаючись за ёго ноги и цілюючи їх. Чоловіки теж не втерпіли.

— „Вони, ваша благородія, не відьми, вони добрі господні!“

— „Молчать!“

К чести другої половини XIX-ого віку, в славу того, що ми зовемо „цивілізацією“, ніякого авто-да-фе не було. Ціла справа скінчила ся на тім, що посікли баб „малою толікою“, и все гаразд скінчило ся.*)

(З „Недѣли“, 1875, нр. 46.)

*) Подаючи сей переклад з російського журналу, в котрім маює ся побит темного нашего люду на Полісю, ми хочемо розбудити и серед наших читателів та дописувателів охоту до писаня подібних образків з побиту люду. Мало ми знаємо наш люд, та мало й писано про нього у нашій газеті. Приходить ся довідуватись про нього з дописей, писаних до російських газет и журналів, або читати не маючі звичайно ні якої реальної правди німецькі та французькі повісти Сахер-Мазоха. Усякі ж такі розкази, дотикаючі ся нашого народу, найлучше місце мають у наших часописьмі. — Прим. ред.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Богиня Сонце.

У всіх колядках и веснянках Сонце описується в женскім образі, як княгиня, як мати, як удова; е колядки, де Сонце описується як красна панна*). Богиня Сонце обмалёується такими блискучими фарбами, що її легко впізнати и одрізнити од инчих женских мієичних образів. Зібравши до купи всі прикмети порозкидані в колядках, веснянках и инчих піснях, ми мати-мемо такий образ богині Сонця. За золотою стіною, то-б то за червоно-золотим небом на сході, в неділю в ранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото. Своє дороге уbrane панна зробила з золотої рясн. Раз вона лежала на білій постелі в саду и стерегла рясу на дереві. Прилинули райські птиці и струсили рясу з дерева. Панна збрала ряску в запаску, познимала з дерева золоту кору и понесла до золотарів, щоб їй зробили з тієї рясн золоту шубу, золотий кований пояс, золотий перстень, перлову камку (серпанок), підбили золотою ряскою спідницю, ще й потрусили ряскою з-верху кований пояс. Убравшись в золото, взувшись в жовті чоботи з срібними підківками, вона вийшла з-за стіни на подвірє. Вийшла вона на двір, за нею стежка сяє, двір аж угинається. Пішла через двір, на ній сукня в девять піл; сукня почала так сяти, що од того запалилась діброва; дівчата почали носити воду решетом и гасити діброву. Вийшла панна в сіни, сіни сяють, вийшла в хату, хата палає, вийшла в церкву, церква сяє, самі свічі засвічуються. Пани перед нею встають, знимають шапки, кланяються: одні кажуть, що вона царівна, другі кажуть, що вона королівна.**)

В такій пишній, залитій золотом картині описується в колядках и веснянках богиня Сонце. Золота стіна, за котрою вбирається панна, то червоно-золоте небо перед сходом сонци; золота

*) Метлице. Піснн 613, 614.

***) Чтенія Имп. Общ. Др. 1866, 1, 113, 614; 1864, 1, 50, 89. Труды Чубинск. III. 162, 286. Малор. сборн. Мордовц. 349.

ряска, золота кора на дереві, огнева широка сукня, од котрої палає дїброва, то блискуче проміння сонця, що обливає золотом сади й дїброви и, як широкою блискучою одежою, вкриває світ. Двір, сіни, хата, церква, куди входить панна з-за золотої стіни, то світ небо. В тій картині, що дівчина своєю огневою одежою запалює дїброву, можна бачити або літню жару над лісами и садами, котру гасить дощ, що летіє з хмар, неваче ёго хто точить решетом, або небесну пожежу в хмарах, як іх освічує блискавка.

В веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квіткою *червоною рожою*. Весною, виражаючи дочку Рожу у танець, мати чесала їй косу, а чешучи навчала :

Дочко моя Рожечко!
Ой як підеш у танець,
То не ставай край Туману:
Туман дитя зрадливе...

Дівчина Рожа то образ весняного сонця, а Туман—то зимові хмари, або сама зима, як зрадливий ворог сонця. На Венгерській Русі співають в веснянках про червону рожу :

Червена ружа горіла,
Під нїв біла дівка сиділа;
В решеті воду носила,
И червену ружу гасіла.

Замість дівчини рожі ми бачимо тут сонце в образі червоної палаючої квітки рожі, котру гасить водою з решета біла дівчина, літна хмара білого цвіта, що заливає дощем жару літнього сонця.

В декотрих колядках описується богиня Сонце, як княгиня-господиня, що походить по двору пана господаря, убрана в золотий убор, в кований золотий пояс, и на поясі, на золотих ретязях носить золоті ключі. Образ княгині-господині, в котрому описується богиня Сонце, певно вже пізнійший, взятий з княжого українського бита мабуть тогді, як колядники славили своїх богів на празник Коляди, в дворах або в теремах давніх княгинь, брали поетичні фарби для мієвичних образів з того, що бачили перед собою.

В пізнійші християнські часи український народ переніс атрибути богині Сонця на св. Параскеву. Народ змінив богиню Сонце на св. Параскеву може тим, що в житті св. Параскеви говоритьсь, як єї батько й мати, дуже поважаючи п'ятницю, день Христової смерті, дали своїй дочці имя П'ятниці. З того можна догадуватись, що народ празникував в честь Сонця п'ятницю. И тепер на Україні дуже поважають св. Параскеву и самий день п'ятницю, а найбільше дванадцять п'ятниць на рік. Св. П'ятниця — більше празник

жіночий. Жінки мають за великий гріх в п'ятницю прости, шити, м'яти и тіпати коноплі, прати и золити платє. Деко́трі баби дають собі зарік нічого не робити в п'ятницю. Одна молодиця запарила в п'ятницю на ніч квашу, поставила на печи и, щоб кваша не вибігла, завязала хусткою. Цілу ніч щось у хаті пищало чудним голосом, и молодиця думала, що св. П'ятниця прийшла її покарати*). На Україні розказують, що П'ятниця ходить по селах уночі, вся поколота голками й веретенами, од того, що молодиці шують и прядуть в п'ятницю. Що народ переніс на П'ятницю атрибути богині Сонця, те можна бачити в одній галицькій пісні :

Ей скаржило ся світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу :
Не буду, Боже, рано сходжати...
Бо злі лаздове (хазяїни) понаставали,
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка тріски порскали ;
Бо злі лаздині понаставали,
В п'ятницю рано хусти зваряли,
А ми на лице зоду виливали ;
А злі дівойки коси чесали,
А ми до личка волося метали.

З цієї пісні ми бачимо, що Сонце обидилося як раз тією роботою, що молодиці мають за гріх робити в п'ятницю, бо од тієї роботи летить курява, костриця, нечиста пара и може запорошити й замазати ясне лице богині Сонця. Ще не так давно, при Мазепі, на Україні в Черніговщині при церковних процесіях водили просто-волосу жінчину з розпущеними кісми и коло церкви приносили їй дари. Така жінчина звалась П'ятницею. А що п'ятницю празникували на Україні в-рівні в неділю, те можна бачити з послання царгородского патріярха в 1589 році до литовско-руських єпископів, котрим він забороняє святкувати п'ятницю на-рівні з неділю.

В християнізованах колядках атрибути богині Сонця перенесені на Богородицю, над котрою процвітає рожа, а з тієї рожі вилітає дивний птах. Червона рожа, як ми сказали попереду, означає сонце и показує, що сама колядчана Богородиця — то богиня Сонце.

В мієології давніх народів ми бачимо міє про сонце все в чоловічому образі. В давній Индіі богом сонця був Индра, потім Вішну, бог пишних рівних країв Индіі. Вішну малювали молодим и дуже гарним, а поклонники його малювали собі на лобі між бро-

*) Стоблів в Канів. пов.

вами червоний кружок, а над бровами білі смуги, може як знак сонця з промінем. Інкарнації божества на землі належали до Вішну, як до сонця, котре що-року умирає и що-року родиться. В Ірані богом сонця був Мітра, а в давній Греції сонце являється так само в чоловічих образах Геліоса, а найбільше и найвиразнійше в пишному образі молоді парубочої краси срібнолукого Аполлона. В християнстві всі прикмети бога сонця перенесені на Христа, „сонце правди, добротою краснійшого паче всіх чоловік, світ незаходимий“. В давній Русі так само мали сонце за чоловічий образ и звали Дажбогом, а в „Слові о полку Ігореві“ Ярославна зве сонце господином: „слънце! всьмъ тепло и красно еси.... Чему, *господине*, простре горячюю свою лучю на ладъ вои?“ В женскім образі миє про сонце ми знаходимо в литовській мієології. Там говориться про сонце, як про місяцеву жінку: Місяць женився з Сонцем. Тоді була перва весна. Але Місяць полюбив Зірку и почав з нею женихатись. Сонце вхопило меч и розрубало ёго по половині, и од того часу Місяць стає щербатим. Женский образ сонця в теперішній українській мієології спільний тільки з литовским мієом.

(*Дальше буде.*)

Споминки про Тараса Григоровича Шевченка.

(*Дальше.*)

Живучи у мене, Тарас Григорович щиро полюбив мою семью, особливо 11-літнёго сина мого Ондрія: чи іде було куди, чи йде, Тарас раз-в-раз брав з собою мого Ондрія. Ондрій співав ёму наші пісні, котрими Тарас, як сам було говорить, „впивався“ и розказував хлопцеві, що означає яка пісня.

Літнёю цорою, особливо в час косовиці и жнив, мені ніколи було сидіти, треба було од зорі до зорі піклуватися біля роботи, через що з Тарасом доводилося мені розмовляти тільки тогді, коли було він здохотиться и поїде зо мною на роботу, або в вечері, коли бувало вернуся рано до дому, що ще Тарас не ляже спати. Він вставав дуже рано, о 4-ій годині. Встане й зараз у сад: а сад у Корсуні (маєток князя Лопухина) дуже, дуже хороший! раз що місце само по собі з природи дуже гарне, а до того князь не пожалів грошей, щоб розвести свій сад на дивовижу! Вибере було Тарас в сему саді який найкрасчий куточок и змалює ёго на папір. Здається, не залишив він ні одного куточка в саду, щоб не змалювати ёго у свій альбом. Отже поетична душа нашого мученика-кобзаря більш любила ті кутки саду, в котрих искусство людей не займало искусства матери-природи. Тарасови більш подобалися глухі, густі кутки саду.

Іздячи зо мною по роботах, Тарас завсігди пильнував звертати мою увагу, щоб яко мога більш заводити машин, щоб яко мога менш робили людські руки, а більш нара. При таких поїздках Тарас инколи розкаже було де-що з свого тяжкого життя на засланні; але як розкаже! почне було, скаже кілька слів коротких, наче рваних. Та и такі розкази траплялися рідко. Тарас не любив ворухити свого давнього лиха! З того, що я чув від нього, мені відомо, що незабаром після того, як вернувся він в Київ, бувши остатній раз до заслання у мене, ёго арештовано, одвезено в Петербург и вкинуто в Петропавловську кріпость; там він просидів мабуть чотири місяці и відтіля прямо заслали ёго за Арал солдатом... Сидячи в кріпости, Тарас запустив бороду, не годився и з бородою прубув за Арал. Раз ходить він по-над Аралом и стрічає козачого офіцера з Уральських козаків; офіцер підійшов до нього и став просити благословення, вважаючи ёго за попа „раскольників“. Тарас став змагатися и запевняти, що він не піп; але офіцер став божитися и заприсягати, що про ёго благословене ніхто в світі не знати-ме; далі достав з кишені бумажку 25 карб. и тиче Тарасови в руку, просячи прийняти на молитви. Тарас не взяв грошей и не дав благословення, одначе ж офіцер не запевнився и не повірив, що Тарас не піп засланий урядом за Арал. Така притча довела Тараса до того, що він швидче зголив свою бороду.

Через якийсь час прибула тудп експедиция зняряджена урядом описати Аральське море. Начальник експедиции, капитан Бутаков, випросив у Тарасового начальства, щоб пустили з ним Тараса. Начальство довго змагалось, далі пустило. Тарас споминав раз-по-раз Бутакова яко чоловіка освіченого, честного, правдивого и з щирим добрим серцем. „Се сам Господь послав мені спасителя,“ говорив Тарас: „без Бутакова я погиб би; а то провівши два роки в товаристві сего чоловіка, я привик до свого лиха.“ Після експедиції Тараса перевели в Оренбург, а далі заперли аж в Ново-Петровське укріплене, де він и пробував, аж поки не визволили ёго. З свого життя в Новопетровському Тарас розказав мені один такий злучай: „Иду, каже, улицею, стрічаю офіцера; треба шапку зняти, а я якось замислився, тай зняв шапку не тією рукою, якою приписано в „Уставі“. За се мене, раба божого, під арешт на тиждень...“

Я не знаю чоловіка, котрий би любив наші пісні більш ніж Тарас. Отсе було як тільки в вечері вернуся я з роботи до дому, зараз Тарас и веде мене в садочок и давай співати! А співаки з нас були безголосні: добрих голосів у нас не було; але Тарас брав більш чувством: кожде слово ёго в пісні виливалося з таким чистим, щирим чувством, що ледве який артист-співак виразив би красче Тараса! Найлюбішою піснею Тараса була: „Ох зійди, зійди зірпюкко вечерня...“ Скінчивши сю пісню, він зараз починав другу: „Зійшла зоря из вечера, не назорілася; прийшов милий из походу, я й не надивилася.“

Пишучи отсі споминки через 16 літ, я наче тепер чую, як Тарас, у вечері при місяці, у мене в садочку співає, як у голосі ёго вливається чувство, як ёго пісня говорить!.. Наче тепер бачу, як инколи було під кінець пісні затремтить ёго голос и на довгі вуси ёго скотяться з очей слізи.

Заслане и солдатчина за Аралом не загрубіли, не зачерствіли ніжного, доброго, м'якого и люблячого серця Тараса... Тарас любив жити сем'янином; бачучи мое жите, він не раз говорив: „чи сподобить то мене Господь завести своє кішло, хатину, жіночку и діточок?“ — Часто ми розмовляли про се діло и завжді Тарас просив моєї ради и помочи знайти ёму місце для оселі и „дівчину“, але дівчина щоб була доконче Українка, проста, не панского роду, сирота и наймичка. От и стали ми з ним де-куди їздити и шукати ёму задля кішла такого місця, „щоб Дніпро був під самим порогом“. Незабавом и знайшли ми таке місце, и справді чудовне! над самісеньким Дніпром, з невеликим ліском. Ся земелька — може чи й було 2 десятині — належала до власности п. Парчевского. Стали ми єднати сего поміщика: він — ні се, ні те; рад би и продати, та видно, що чогось муляться; — ніби хоче воловодити. Тим часом Тарас попрощався з Україною и поїхав в Петербург, препоручивши мені купити ґрунт чи в Парчевского, чи де инде и збудувати ёму хату.

З того часу й почалася між нами переписка. Усі листи Тараса я переслав вам; вони напечатані и додати до них небогацько треба.

В остатній раз, виражаючи Тараса в Петербург, я провів ёго аж до Межирічя; а він всю дорогу твердив мені: „не гайся ж, братику, з ґрунтом, кінчай швидче в Парчевским, та будуй хату, так щоб нам у купі поселиться и доживати віку.“

В Межиріччі Тарас не минув таки пригоди. Ляшки-панки спорудили поліване и запросили до себе Тараса. Се було в літку 1859 р. Година стояла чудовна. Тарас хоч и не любив полювати, але любив повеселитися в товаристві. В веселій компанії пішла весела річ: стали говорити про ченців; Тарас не любив брехати, говорив те, що думав, и виповів свій погляд на ченців. В той час, наче умисне, був у Межигорі жандарський офіцер. Поляки зараз підослали до нього жидка з доносом, що Шевченко богохульствує. Позвали Тараса зараз до жандарма.

— „Про вас говорять, що ви тут богохульствуете,“ сказав жандарм.

— „Може й говорять,“ одповів Тарас; „про мене можна всячину шлести, бо я чоловік вже „патентований“; от про вас так певно, що нічого не скажуть.“

И знов повезли Тараса, спершу в Черкаси, а потім у Київ. У Києві тогді був генерал-губернатором князь Васильчиков; він, розпитавши у Тараса усю подробицю „богохульства“, порадив ёму їхати швидче в Петербург, „гдѣ люди развитые и не прибираются къ мелочамъ изъ желанія выслужитися на счетъ своего ближняго“.

Думка оженитися и оселитися в Україні, глибоко засіла у Тараса. „О жени мене, братику!“ писав він до мене; „бо як не жениш, то прийдеться оженитися бодай на чортовій сестрі.“

Тим часом Парчевский звістив мене, що перше, ніж згодитися ёму з Тарасом за ґрунт, треба спитати генерал-губернатора, „чи можна Шевченкови купувати землю?.. бо часом, щоб не вийшло чого“. Не зійшовшиися з Парчевским, став я шукати де-инде ґрунту. Знаходив не один; але ж, наче на лихо, не доведлося купити ні один; и чудне діло!

усюди траплялася одна головна притчина: „треба спитати Генерал-Губернатора“. Та так и питалися, аж поки безталанному поетови не прийшлось добути ґрунт під домовину!..

Не довелося Тарасови и оженитися!

Получаючи від нього листи про бажане ёго стати у парі, я спершу мізкова, чи не сподобав се він жившої у мене у семьї Губернантки Н. Ш. — коли ж пише Тарас прямо про Хариту! Отсю Хариту жінка моя взяла до себе ще дитиною и вигодовала її. В час приїзду Тараса до нас, в 1859 р., Харита була як раз на порі. Не можна сказати, щоб вона була красива; але щось у неї було дуже симпатичне: тихий характер, ніжне и добре серце Харити, чиста душа и молоді літа були красою Харити. „Спитай, братику, Хариту, чи не подавала б вона за мене рушників?“ писав до мене Тарас. Я порадився з жінкою и вчинив ёго волю: спитав Хариту, чи пішла б вона за Тараса? — „Що се ви вигадали?.. за такого старого, та лисого!“ одповіла мені Харита. Я більше и не вговорював її и щоб не образити Тараса, написав до нього, що Харита ёму не пара; бо вона не освічена, дасть Бог дітей, як вона буде виховувати їх, чим духовно — крім любови — діяти-меться з своїм подружем? — Тарас не звернув на мою річ уваги и пише до мене: „мати, брате, усюди однакова мати! аби було добре серце, то все буде.“ Я знов спитав Хариту и знов вона мені одповіла те-ж саме: „такий старий!“ Що мені було діяти? написати Тарасови правду — все одно що пхнути ёго ножом у саме серце! Сказати ёму, що він зістарівся за для 18-літнєї дівчини, значило нагадати ёму, що ёго молодість, ёго пора женитися з молодію — вже минули, на віки минули!.. И де-ж вони минули? де вони страчені?! за Аралом в степах, на муштрі, під солдатским ружем! Нагадати мученикови ёго муки, ёго заслани, підняти у ёго душі ті тяжкі думи, котрі й без того не давали ёму спокою!.. Ні! у мене не стало сили... Вговорювати Хариту — значило морально приневолювати її. Певно, що я и жінка могли би вговорити Хариту и видати її „за такого старого, лисого, з сивими вусами“; але що ж би з того вийшло? чи не зробили б ми тим Хариту безталанною? чи не нарікала б вона опісля на нас?..

Опинившись в такому незвичайному стані, ходячи „між двома огнями“, я довго-довго боровся, не знаючи, що діяти? чи „наложить руку“ на серце Харити и вговорити її, чи збрехати Тарасови? Я вибрав останнє и написав до Тараса, що Харита стала груба, непокірна и сердита. А тим часом сама доля суперечила Тарасови: до Харити повставався молодий, красивий и гарний паробок; Харита, давно ёго кохаючи, зараз подавала рушники; я написав про се до Тараса и думав собі, що він заспокоїться. Але незабаром він надивав собі якусь Ликерію, завезену у Петербург кимсь-то з України, здається чи не Марком Вовчком. Через що вже вони не побралися в Ликерію, сего не знаю: Тарас подробиці не писав. Отже думка про ґрунт и хату не покидали ёго, и я сподівався, що на весні 1861 р. Тарас прибуде на Україну в свою хату... И певно прибув він, прибув на весні, але... як прибув!.. в домовині!.. а він

... „так мало, небогато

Благав у Бога! тільки хату,

Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополи біля неї..“

Що ж мені ще згадати про Тараса?

Про те, як ми ёго стрічали в Києві, як хоронили, які пригоди були при похоронах, при добуванню землі під могилу и після похоронів, — про се усе згадаю другим разом; а згадати варто, хоч тяжко, ох як тяжко згадувати!.. Тепер же згадаю ось що: раз, при поїзді в Кирилівку, Тараса запросив до себе в гості старий священник, котрий памятав про не́го, ще як він був школярем у кирилівській школі. Син сего священника, теж таки священник, бажаючи, щоб було веселіше, запросив ще одного молодого священника, свого товариша. Тарас сидів все з старим пан-отцем и розпитував ёго про своїх старих товаришів. Розмова з молодими священниками якось не йшла, и вони видимо реметвовали, що Тарас тільки й говорить, що про „мужиків..“ Після того як Тарас попрощався и поїхав від священника, одна стара жінка Лямариха спитала молодого попа: „а що, батюшка, чи бачили Тараса, який він?“

— „Та бачив же!“ одповів священник; „але коли б ти бабо знала, який він дурний!“

— „Що се ви, батюшка, говорите! чи правда се?“ дивовалася баба.

— „Свята правда! я умисне запросив свого товариша, щоб Шевченку було веселіше, щоб було з ким ёму побалакати, а він сів собі з старим, та тільки розпитує про голодранців, про Дмитра Смалька и таких инших (Смалько був товариш Тараса по школі, а потім церковний сторож). Та ще як на гум прошив покликати Смалька; а як прийшов Смалько, то давай з ним цілуватися.“

— „Чудно отое ви кажете, батюшко!“ одповіла стара баба. „З нами Тарас ніколи не мовчить; мабуть з вами не мав про що балакати..“

Шпід закусив губи и замовк.

З своїх рідних братів и сестер Тарас більш усіх любив сестру (вже покійницю тепер) Ярини и от за що, як сам він мені говорив. Будучи ще малою дитиною, літ шести, він забажав піти туди, де „кінець світу, де небо випрається в землю“, и подивитись, як там „жінки кладуть на небо праці.“ От раз після обіда знявся він и пішов прямо шляхом: йде та йде, вже й сонце починає заходити, а кінця світу не видно. Тарас розсудив, що він за пізно виїшов з дому и сьогодні не дійде до „кінця світу“. Він вернувся до дому и другого дня, ледве що почало сходити сонечко, він, не говорячи нікому й слова, рушив в дорогу. Пройшовши до села Подиновки (верстов чотири за Кирилівкою), він здивовався, що є ще села крім Кирилівки. Минувши Подиновку, він узяв в ліворуч, перейшов через лісок и вискочив на чумацький шлях. Тут ёму захотілося и їсти и пити, и втомився він дуже, а „кінець світу“ все таки був ще далеко. Спочивши трохи, пішов даліше; коли ж на зустріч ёму йде валка чумаків. Чумаки, бачучи, що так нерано (сонечко стояло вже на вечірнім упрузі) мала дитина никає поід лісом, спинили Тараса и спитали: „чий ти хлопче?“

— „Батьків та материн.“

— „Відкіля йдеш?“

Тарас показав рукою на один бік.

— „Куди ж ти йдеш?“

Він вказав рукою на другий бік и промовив: „Туди“.

— „Чого ж ти туди йдеш?“

— „Хочу подивитися, де кінець світа,“ одповів Тарас и попросив у чумаків води напитися. Чумаки дали ёму води и хліба и боячись, щоб на дитину в ночі не напала звірюка, взяли ёго, посадили на віз, дали ёму в руки батіг и повезли. На щасте вони їхали через Кирилівку. Вїхавши в Кирилівку, Тарас пізнав своє село и сказав: „Еге! так се я знов назад вернувся!.. Ова! так и не дійшов до кінця світу.“ Вернувшись до дому, Тарас застав, що брати й сестри (матери вже не було) пороли горячку, шукаючи ёго. Старший брат хотів ёго за се побити; але вступилася за Тараса сестра Ярина, не дала бити и посадила вечеряти галушки. Не вшив він зїсти и однієї галушки, як сон изнеміг ёго и він похилився; сестра взяла ёго на руки, положила на постіль, перехрестила и промовила, цілючи ёго: „спи прибудо.“ Сей злучай Тарас завжді згадував з любовю.

В кінець скажу, що Тарас родився не в Кирилівці, як до сего часу думали и як він сам думав, а в селі Маринцях, верстов вісім од Кирилівки; там він записаний и в метрику; в кирилівську семью ёго переселили тогді, як ёму йшов тільки третій рік; через се мабуть він и вважає, що родився в Кирилівці.

1875 р., 1. (13.) декаб. — Шендерівка.

В. Г. III.

ПРО „МАЛАНКУ“.

В селі Білчи коло Заліщик, положенім над рікою „Серет“, вливаючою ся до Дністра, єсть звичай ходиги на новий рік з так званою „Маланкою“. Парубка убирають за невісту, дають ёму кужіль и веретено у руки и водять по хатах, наробляючи смішними рухами и присівуючи :

Наша Маланка,
Підністрянка,
Дністровую воду пила,
Дністровую воду пила,
На камені ноги мила.
На камені ноги мила,
Тонкий фартух*) замочила.
Наша Маланка,
Підністрянка,

На камені хусти прала,
Тонкий фартух заваяла.
Повій вітроньку я**) з болота,
Висуши фартушок як з золота;
Повій вітроньку як сак, так так,
Висуши фартушок як мак, як мак.

Наша Маланка,
Підністрянка,
Сім качорів разом пасла.

*) Фартух, хвартух (зрив. нім. Vortuch) = Schürze, заплата

**) Я або та дуже часто всуває ся межи поодинокі слова в піснях, именно часто, коли того вимагає ритм.

Нім она їх напоїла,
Девять пар чобіт зогноїла;
Нім она їх позагаляла,
Сім пар чобіт видоптала.

Игнатий Галька в своїм ціннім ділі „Народнии звичаи и образы зь околиць надь Збручемъ“ подає (ч. II. ст. 16.) подібну в Постоїлівці записану сіванку про Маланку. Для порівняння обох варіантів приводжу дотичний текст з помянутого діла:

Вчера з вечера
Маланка ходила,
Масила просила:
Василю, Василенку!
Возьми мя на шиенку:
Я тобі не заваджу,
Коника не надсаджу,
Коника вороного,
Василя молодого.

Я в Дністру хусти прала,

Ходжене з „Маланкою“ перед новим роком и на новий рік досить розповсюдене між людом на нашій Галицкій Руси.

Очевидно значіне сего образу належить шукати в митології. Люд наш тепер значіня „Маланки“ не понимає. И. Галька наводячи піснь про „Маланку“ замічає, що назва „Маланка“ здає ся взята від того, що бика звичайно кличуть „малий“. Я з чесним автором „Обрядів з над Збруча“ соглашаюсь, що назва „Маланка“ означає корову. В декотрих селах, як мені роказувано, и доси прибераютъ бика або корову за жінку и вводятъ так у хату; декуди мають приберати парубка в цілу волову шкіру або украшати его воловими рогами и так пристроєного водити яко „Маланку“. — Що же до виводу слова „Маланка“ від „малий“ думаю инакше. Именно в Чортківщині часто зовуть білого вола „Балан“ або й „Малан“, а корову такої масти „Маланка“ або „Баланка“. Назву „Балан“ порівняв бим з лат. *albus*, білий. Те имовірним мені видає ся для поводів низше наведених.

Все таки, хотьби и назва „Маланка“ добре виведеною зістала, лишає ся нам о много труднійше питане рішити, именно яке значіне має цілий той обряд? Прямо и положущо одвігати годі. На гадку однакж навертаєсь те, що бик, яко прообраз плодючости у декотрих світлопоклонних народів, пр. у давних Єгиптян и Персів, був присвячен сонцю и знаменовав тогож силу оживлюющу. Вважаючи сю обставину, що ходжене з „Маланкою“ одбуваєсь перед новим роком або и на самий новий рік, коли то заразом ходять „посівальники“ сіючі на порозі в хатах зерном и приговорюючі при тім: „сій ся, роди ся жито, пше-ниця“ и пр. — здає ся мені, що цілий той обрид з Маланкою, очевидно погальський, присвячен був Дайбогови (Дажьбогови) або Хорсови, котрому, яко богови сонця, видить ся, були присвячені бики и корови, именно білі. „Білий“ и доси уживаєсь часто в значіню світлий, світлячий, блискучий, ясний (пр. білий день, білий сороковець).

Після вислідів наукових знаєм се на певно, що європейскі народи прийшли із сходу; натурально, що з відтамтіть принесли також з со-

Наша Маланка Господиня,
Як помастить, так помие —
Горшки, миски під лавкою
Тай заросли муравкою.

Фартушок замачала.
Вій вітре буйнесенький,
Висуши фартушок тонесенький;
Тарелі під лавкою
Заросли муравкою;
Тарелі помивала,
Гостий ся сподівала;
Гостенька корольенька,
Молодого Василенька.

бою поняття мітологічні, котрі и в нових обставинах удержувались, хоття вплині часу нераз значним підлягали змінам. Звісно також, що послідні дні Грудня, часу зимового пересилєня, уважано в мітологічних поняттях поганських Славян яко найпершу побіду світла над темнотою, жизни над смертю, первиці творючої над розорюючою, т. з. побіду сонця и прочуїлючої ся весни над нічю и мертвою зимою. Розуміє оя, що тое поняття настало не в наших климаті, а зістало принесене из далекого сходу, з під гір Инду и рівнин Гангеса, де весна саме на оттой час припадає. Обряд „Маланка“ міг бути празнованєм побіди весни над зимою. Имовірно наші предки-погане водили білу корову або білого бика, яко звірята після нашої гадки присвячені сонцю, до ріки (Дністра), щоб мов тут празникувати побіду світлого оживлючого сонця над зимою.

Тому то співаючи про „Маланку“ творять ріжні смішні рухи, мов ругаючи зиму. „Наша Маланка, Піддністряпка Дністровую воду пила, на камени ноги мила“ — може відносить ся тое до звичаю давного з особливою церемонією в оттой день наповати худобу, а именно білу корову або білого бика. „На камени хусти прала“ може односитись до таяня снігу на весну; при прамю однакож „тонкий фартух заваяла“, бо при таянню постає розкаль. — Дальше співають: „повій вітроньку, висуши фартушок,“ мов озивають ся до вітру, щоб висушив болоте. — „Сім качурів разом пасла“... що би се могло означати? Криє ся тут якийсь поганський обряд. Имовірно качур*) вважав ся також прообразом плодючости, число же 7, яко так зване феріяльне, люблене нашим народом, а именно часто згадуване в казках и піснях. „Нім она іх напоїла, 9 пар чобів зогноїла“ — не означає се 9 місяців других пор року? — „нім она іх позаганяла, 7 пар чобіт видонтала“ (?) — Рівно темні и слідуючі строки. Може бути, що тут лиш шуточне обертанє до корови (Маланки), котру величають Господиннею.

Варіант, записаний о. Галькою в Постолівці, значно відмінний від того, котрий я записав у Більчи, и менше в собі заключає згадок мітологічних. Що до „Василя короленка“ примічає о. Галька, що се відносить ся имовірно к тому, що на Новий рік и память св. Василя Великого обходять ся. Ся так, тогді піснь про „Маланку“ співана в Постолівці дізнала вже дуже значної переміни від впливу релігії християнської.

То би була моя гадка що до образу „Маланки“. Жичити би дуже, чтобы пильні вислідовачі розглянули и точно списали ріжні варіанти

*) Що до згадки про качурів замічу, що буває она и у других піснях. И так після Новосільського співають на Україні:

Ой вилян, вилян гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо, літечко
И зеленє житечко.

Гоголь єсть то рід качки (Anas clangula L., Klangente oder Schellentauchente). Названий так по голосі, який звик видавати (про тое назва „гоголь“ єсть звукова, *onomatopoeisch*).

пісень про „Маланку“, а також вірно подали місцевости, де той обряд між людом и доси истнує, а де его уже не знають. Оттак може дали б ся ключити заключеня инші и совершенніші від тих, котрі я подав, маючи під рукою лише два варіанти. Пилом и румовищем припала наша старовина оддалених віків поганських; християнство водворившись на нашій землі розбило судини, в котрих колись приношено жертви давним богам — и шукаючи тепер на засипаній и розграбленій розгорши здоліеш найти ледве окрухи черепів, з котрих не завжди щасливо дасть ся зложити судина давного вида, а тим менше в цілости уняти образ оттих віків без розгону минувших.

И. В.

Літературні звістки.

— Сими днями вийшли отєї книжочки популярні: 1) „Росказы про силы природы. Часть II. V. Про тепло та холодъ. VI. Про магнѣтну силу та електрику (громовину). VII. Що выгадали люде, щобъ лѣпше дѣзнати ся про вѣс тїи силы и якъ повернули ихъ на користь собѣ. Цѣна 10 кр. У Львовѣ 1875. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“. Друковано в 10.000 примѣрникахъ.“ 64 стор. XVI-ки. До послїднѣго (VII) розділу додано 9 дереворитів. Про Київске виданє сеї книжки и про I. часть Львівского виданя ми згадували в минувшім році; в сій II. части коректа далеко стараннїша ніж в I-й, в котрій находить ся багато разячих похибок. — 2) „Оповѣданє про жите святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба. У Львові 1875. Коштомъ и заходомъ товариства Просвѣта.“ 64 стор. XVI-ки. Цѣна 10 кр. Зміст сеї книжочки: I. Празникъ на Бориса и Глѣба. II. Комашня у старшого брата церковного. III. Оповѣданє священника: 1. Згадка за давній часы; 2. Хто бувъ отцемъ святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба; 3. Молодїй вѣкъ Бориса и Глѣба; 4. Неодля въ Руси по смерти Володимира. Лукавий Святополкъ; 5. Святополкъ убиває Бориса; 6. Святополкъ убиває Глѣба; 7. Кара божа навѣщає окаяного Святополка; 8. Рускій князѣ ставлять церкви въ честь Бориса и Глѣба. — Ся книжочка (36-е популярне виданє „Просвѣти“, як написано на заголовнім листі) мабутъ написана в наслідок відозви виділу Провѣти з м.н. р., щоби описувати жита гісторичних святих, а також князів, гетьманів и и. знаменитих мужів, щоб у тій формі научити наш нарід его гісторії. Имено жита святих читає наш нарід дуже радо, и задля дого добре, сли подастъ ся ему в руки замість в аскетичнім дусі написаних и переповисених чудами описів роскази бїльше гісторичні, написані з здороваю тенденцією.

— Лопата. Під таким названєм появилась нова гумористична газета в Чернівцях, видавана тамошними рускими студентами ново заложеного університета, котра має виходити в $\frac{1}{2}$ аркуша 2 рази на місяць. I-ий нр. не дуже користно представляє ся що до змісту, а мова у нїм — звичайне quodlibet наших псевдо-„русскихъ“.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІЯЛЬНА.

Що нас коштує пропінація?

(Кілька цифер до виясненя народної нужди в Галичині.)

(Далше.)

III.

Під опікою такого, безпримірного в цілім цивілізованім світі монополю одної малолічної касты, яким єсть пропінація, уродилась у нас, виплекалась и вибуяла по-над всі инчі, одна фабрична индустрия — фабрикация горівки, придушуючи инчі продуктивні индустрии, одні в самім вже зароді, а другим даючи ледви провадити дихавичну, нещепну жпзнь. Після виказу рахункового бюра міністерства скарбу*) було в Галичині в р. 1874 горалень (винокурень) більших: 793, менчих 97, малих 3, разом отже 893 фабрик горівки. Коли зважимо, з яким опором и трудом — не розвиває ся, але животіс, индустрия внчих галузей, продуктивних, коли побіч више поданих мізерних чисел других фабрик**) положимо сю импозантну цифру: то нам не одно вияснить ся... вияснить ся именно майже все те, над чим ми так жадувались в попереднім уступі моєї студії, и над чим — я сподіваюсь, читателі враз зо мою зажурять ся в слідуючім. До више поданої цифри не зашкодить ще додати мимоходом одну примітку. Я не міг нігде стрітитись з певними статистичними датами, скільки именно з того числа горалень припадає на західну Галичину, а скільки на східну. Вправді заповіло краеве статистичне бюро, що буде від часу до часу подавати всім часописям краєвим свіжі и певні дати з галицької статистики; и навіть на сегорічній сесії соймовій роздало послам и розісладо польським газетам дати про коршми, шипки и — здає ся — також и про горалєні. Де-що з тих дат (але не про горалєні, тільки про коршми) вичитали-смо тогді з польських газет; цікава тільки річ,

*) Statistik über den Zustand etc. der Finanzwache im J. 1874. Гл. Presse з Серпня с. р.

**) Више подав я фабрики найбільші и що до своїх фабрикатів найважнійші; окрім тих є ще в Галичині, після діла п. Лірра: фабрик тютюну (скарбових) 2 (одна ще прибула недавно), більших цегольнь 3, фабрик сподіум 9, рафінерий спирітусу 3; фабрик розолісів и лікерів 18; парових млинів 18—20; прасованого дріжджа 5; фабрик машин (більших) 8, папору 18, сірників 14, оаянсів 2, и гут шкляних 10—15, всего разом з поданими передше не цілих 120. До того приходить 297 броварів, теж промисл нестнуочий під опікою пропінації. Коли долічимо до послідної цифри више подані 18 фабр. розолісів, и додамо 893 горалєнь, отже разом 1208 фабрик спирітуовів протав 102 нячих, то можемо сміло сказати, що индустрия галицька спекулює тільки на пянєтво, працює тільки для горла и для пропінації.

чому шановне бюро не уділяє тих літографій також и редакції „Правди“? Не годить ся преці орлянови автономічному, так и игнорувати руску публіку, котра належить також до *misera contribuens plebs*, и платить також свою тяжко запрацьовану лепту на утримане статистичного бюро. Коли ш. бюро в тім злучаю думало, що дати про пропінацію руску публіку зовсім не интересують, то дуже помилялось. Об сім я так дуже пересвідчений, що постараюсь тут спізнені дати означити хоч приближно. Звісно, що горальні не „гонять“ горівки в літі, а починають гонити в осінних и зимових місяцях, одні скорше, другі пізніше — и так само нерівно перестають: се залежить від запасу бараболі и т. д. З висше приведеного числа всіх горалень були в Марці 1873*) в руху (гонили горівку) 351, з того числа в західній Галичині тільки 42, а в східній (руській) 309. Коли такий стосунок приймемо до цілого числа потнующих горалень (а нема причини об сім сумніватись), то виходить, що зі всіх горалень истнующих в Галичині трохи менше як 12%, т. е. 107, лежить в західній, а трохи більше як 88%, т. е. 786! в східній, и гонять горівку на благо и утішення руских *chłopków*. Як з того бачимо, пропінація має також свій *Kulturdrang nach Osten*, займає ся також свого роду *piesieniem cywilizacyi na wschód*..

Се тільки мимоходом.. Ми жахнулись перед поданим висше числом горалень. Але — *audiatur et altera pars*. „И що ж се число горалень доказує? Воно доводить лиш тільки, що маємо одну, але преці одну галузь индустрії фабричної високо розвитку; кождий край розвиває индустрію тільки таку, до якої він після условів природних особливе спосібний: Моравія вироблює для Австрії сукно, Стирня желізні товари, Чехи цукор и пиво, Угорщина муку; Галичина, маючи бараболі — горівку, а властиво оковиту, спиртус, се-б то фабрикат, котрий уживає ся не тільки до упиваня, але и до фабрик, до ліків, до підпазу. Жалуємось на брак индустрії, — маємо її в горальнях. Якби Галичина не продуковала оковити, то щож би вивозила? бараболі? Спиритус — се товар розмірно до своєї ваги легкий; на сотнар доброго спиртусу иде 1 відро 2 маси, відро по 12 зр. — до 20 и 25 зр., тогді як сотнар бараболь не варт більше як 2 зр. Таким чином (се я вже сам допомагаю *alterae parti* в конклюдзі, щоби тільки не сказала, що я умію не тільки *grupu*ю цифри на єі некористь), таким чином отже фабрикація оковити підносить сирий дешевий продукт**) до 3—5-кратної ціня, и вивозячи єго дешевим коштом по-за край, підносить дуже значно національний, краєвий масток. Бо правда, що безпосередний зиск має тільки одна, привилєгована кляса, але гроші лишають ся и розходять ся від неї в цілім краю, межі всі верстви народні. Знищіть индустрію горівчану, знищіть пропінацію, ви не тільки знищите значну часть мастку властителів и заробок тисячей горальників, арендаторів, робітників, але знищите и найбільше жерело краевого богатства!“ На такі аргументи (котрі я, Богом а правдою, сам стягнув зі всіх сторін до купи, осно-

*) *Gazeta Lwowska*, nr. 100 з 1873 р.

**) Рахуючи, що сотнар бараболь дає до 15 кварт = $\frac{1}{2}$ відра оковити 75° Tralles.

вав на раціональних підставах и на скільки можна гуманітарних мотивах), виводжені більше або менше ясно з противної сторони, я міг би відповісти хочби тільки такою аналогією. Опіум теж уживає ся jako лікарство. Але в великих дозах поживане воно більше-менше так само шкодливо ділає на людський організм и на організм цілих народів, як и горівка. Помимо того в Индії великі плянтації засівають маком и продакують опіум; міліони людей живють з того, и вважають опіум jako жерело краєвого богацтва, бо вивозять его (1864—65) за 9,911.804 фунт. штерл. (близько 100 міліонів зр.) до Хин, де живе такий нарід, що труїть ся ним, як наш горівкою. Правда, що англійські купці вважають се своїм святим правом затрувати Хинців за їхже гроші, и навіть доводили свій ряд до війни з Хинцями за те, що Хини зборонили були трутисні приступ в свої границі. Але цивілізований світ на сю війну и на сі права дивить ся инакше, и навіть, коли сего року знов над тим неморальним гандлём вела ся дискуссія в англійськім парламенті, одна польска газета в тім самім и-рі, в котрім горячо боронила всеї пропінації, проляла кілька щирих сліз над нещасними Хинцями и над брудним Альбіоном...

Але на що нам аналогії, коли *comparationes sunt odiosae*. Вернім оя до цифер. Цифри ті на нещасте забивають всю више подану аргументацію. Після цитованого вже діла п. Гавзнера представляє екстренний оборот спиритусом на желізниці Кароля Людвика (котра одним кінцем сягає до Бродів, другим до Тернополя, а до р. 1872 була единою комуникацією нашого з западними краями) такий образ:

в р. 1871	вивезено з Галичини	2.874	стр.	привезено до Г.	68.990	стр.
" 1872	" " "	10.794	"	" " "	75.881	"
" 1873	" " "	32.491	"	" " "	47.382	"

за сі 3 роки разом вивезено 46.161 стр., привезено 192.253 стр.
отже пересічно за 1 рік " 15.387 " 64.084 "

Показує ся з того, що Галичина привозить 4 рази тільки спиритусу з по-за краю, як вивозить. В жаднім з тих 3-х років не було дорожні на бараболу, а мусів бути хоч оден такий, в котрім бараболя як звичайно зародила, отже продукція горівки піднеслась. А помимо того ні в однім з тих 3-х літ ми не вивезли горівки більше, як привезли; зважити ще треба, що рік 1871 репрезентує рух горівки в цілім краю найвірнійше, бо в пізнійших роках желізниці, що повстали побіч Кароля Людвика, може и що вивезли, — але певно також привезли, а цифра привозу 68.990 стр. в р. 1871 є певна и витримала на всі аргументи противні. Таким чином взявши пересічно, привозить Галичина для себе (вже по відліченю того, що вивозить) *netto* 48.697 стрів цлових горівки, и консумує її окрім тої, котру продукує дома; а пропінація не вдоволяє ся зиском з горівки виробленої з власних барабол, але ще для его піднесеня шинкує чужу горівку. Таким чином край не бере за горівку грошей від чужих, тільки платить инчим краям за неї ще (лічивши повисшу цифру стрів на 50.000 відер, по найнижшій ціні 12 зр.) 600.000 зр. річно, що найменче! Де ж тут є побільшене маєтку краєвого? Противно, єсть уменчене за ті трі літа на близько 2 міліони, коли не більше. Цілий же оборот гандлю горівки представляє ся після сего так: Властители пропінації продакують го-

рівку (скільки, побачимо нижше) и спрваджують крім того ще горівки за 600.000 зр. Вою ту горівку купує в них, за посередництвом арендарів, нарід, и випиває. Гроші одержує передо всім (и певно найбільше) попередник, дальше властитель процінаці, а крім того частину и заграниця. Але, коли б заграниця не дістала и нічого, то завжди гроші тільки перейшли з рук до рук; мужик о ті гроші став біднійший, але ані здоровіший, ані розумнійший, а в додатку запив ся. Виходить з того, що фабрикацію горівки в нашім краю зовсім не можна назвати индустриєю продуктивною, бо инакше и гру в карги, и то таку, в котрій тільки одна сторона має всі агути, могли би-смо назвати також продуктивною индустрією.

IV.

Переговоривши стільки матерій, на позір може між собою неповідязаних, я мушу для памяти читателя пригадати, з відки ми вийшли. Ми вийшли з того, ніким не запереченого факту, що Галичина — край бідний. Ми для виясненя — хоч по части — причин сего факту поспитали ся цифер, котрі нам показали, що ми не том у бідні, що би у нас часом капіталів не було, и що се зовсім не дивно, бо ми — чи не хочемо, чи не можемо — досить що не продукуємо того, чого нам потрібно до життя, дома, и наслідком того мусимо в найважнійших потребах життя залежати від заграниці, посилати їй сирій продукт дорогим коштом а за дешеві гроші, аби вона нам его переробила и назад прислала дешевим коштом, але за грубі гроші. Ми тогді застановили ся над питанем: чому ми, маючи такі потреби и сирій продукт, з котрого би можна своїм промыслом їх заспокоїти, не возьмемо оя до праці и не побудемо ся таким чином чужої ласки; ми для порішеня сего питання знов запитали ся цифер, и ті нам показали, що правда, истнують фабрики у нас, але з них одна фабрикація, и то виріб артикулу котрий до життєних потреб зовсім не належить, перевисшає всі другі числом своїх фабрик вдесятеро. Побачили ми з того, що тая одна индустрия своїм розвитком придушила всі инчі. Факт сей, видний ясно з порівняня цифер, задивував нас, и справедливо визвав у нас дальше питанє: щож се за така индустрия, и звідки вона бере таку життєнну силу, коли вона не операє ся, як кожда здорова индустрия, на конечній життєнній потребі краю и консументів? Цифри нам відповіли, що се: виріб и гандель горівки, а силу своєю вона черпає з привілеїї, з монополією, котрий її викохав и піддержує в такім краю, в котрім здає ся всім, що ніяка индустрия в нім удержатись не може; показалоь, що силу, добути щось з нічого, має у нас тільки — процінація. Тогді ми старались потішити ся хоч числом горалень и подумали: як звав, так звав, аби що дав; хоч ми не маємо инчих фабрик, але за те продукуємо багато горівки; а що горівка нам не так потрібна, як инчі товари, котрі спрваджуємо з заграниці, то и те нам все одно, бо ми за ті товари посилаємо чужим краям горівку и рахунок з ними скінчений и чистий. Але неумолимі цифри знов нас розчаровали, бо показали з математичною певністю, що все таки заграниця має plus, а ми маємо minus, бо горівку, котру ми продукуємо, ми самі такої випиваємо до

дна, и в додатку кажемо собі окрім сукон, полотна и т. д. прислати ще добру порцію горівки. Аж тепер ми вже дали ся пересвідчити, и прийшли до конклюдзі, що між бідюю у нас а пропінацією заходить преці певна звязь, подібна дуже до звязи, яка заходить між причиною а наслідками. Ми прийшли до певности, що пропінація для краю яко цілости, без ріжницї перетв населеня, дає вислідки неѣативні, а ніяких позитивних. Хто ж би об тім хотів ся пересчити, то прошу мені доказати фалшоване цифер, або незнане 4-х операцій ариѣметичних. Так як від читателів „Правди“ я сего закиду не боюсь, бо могли мої рахунки без труда перевірити, а діла, з котрих я брав цифри, стоять кождому отвором, то підемо дальше: від цілости до одної части, котра має перед всіма обходити, до сільского населеня, котре становить 86% всеї людности краю, ничим словом — до консументів тої горівки. Може хоч тут покаже ся, що пропінація щось дає, а не відбирає.

Консумція стоїть в тісних взаєминах з продукцією; одна викликає, розвиває и піддержує другу, и на відворот. Сего учить одних читателів наука економії, для других возьмім приклад. Як у нас рідко в селах стрічає ся така важна, для економії часу, річ, як зигар (годинник), хочби тільки простий, деревяний, шварцвальдський зигар! Подумаймо ж, що би то було, як би в нашім краю одної ночі всі 900 горальнень завалились або продали на материял свої дорогі апарати, а намість того завелось хочби тільки 100 малих варетатів шварцвальдських зигарів, через що ціна того фабрикату зійшла би до малої квоти. Можемо сміло твердити, що не минуло би 10 років, а в кождій сільській хаті чикав би и дзвонив свій, недорогий але шанований всею родиною зигар, по мимо того, що селянинови тяжше купити зигар як квартиру горівки, бо и дорожший и купуючий мусить уміти поперед читати, хочби тільки 12 римських цифер; нашого господаря и те би не відстрашило (як се маємо докази у богатших наших селян): він би з разу казав синові або дякови відчитати цифри, де що запамятав зразу, де що помалу научив ся... е, можна би на сей темат цілу идилію написати: можна би розповісти, як він зразу, позираючи тільки з цікавістю за рухом пендля и указки, застановлює ся над тим, що час не стоїть, що він сидючи так дурно стратив часу цілу годину, через котру він міг би стільки а стільки сношів змолотити, и приходять до пізнаня, який той час дорогий, як его треба шанувати; як ему з того приходять на ум, що его Івась преці чогось навчився в школі доброго, коли розуміє ся на зигарі, що таким чином школа — велика річ; як він опісля облічивши на зигарі, кільки годин має день, розділює розумно свою працю и своєї челяди. Як вертаючи з хрестин дивить ся на зигар, що вже по півночі а о четвертій треба іхати по збіже — він подумає: шкода тих 2-х годин, було виспатись. Встаючи рано, він починає схід сонця порівнувати до години на зигарі, и може ему тогді блисне через голову несене понятя астрономії; він починає з того на природу дивитись ничим оком, и відріжнати в ній ріжні сили и ріжні закони, о яких ему давнійше и не снилось. Він в неділю починає об тім диспуту з учителем и з сусідами, и починає їм захвалювати, що то за добра річ той зигар. Горівку перестав пити, бо, як знаємо, горальня завалилась, а в місті дорога; але ему вона тепер и на думку

не прийде, бо він собі вже давно порахував, скільки годин треба робити на одну порцію горівки, а скільки він давніше годин що неділі сидів в коршмі. А фабрики зигарів тим часом идуть и підносять ся помимо того, що не мають монополю; бо давні продуценти горівки капітал, котрий лежав в горальни, можуть свобідно вкладати в ті нові фабрики, а давні консументи гроші, що йшли перше на горівку, збирають и купують зигари, и купців все є, и все їх більше.... Але покиньмо ту утопію, бо ми маємо річ з тим, що є в дійности, а не в фантазії, з горівкою. Я тільки хотів показати, що за продукцією иде слідом консумція и на відворот. Впрочім и без фантазії маємо факта, котрі діють ся в наших очах. Хто приміром перед 10 роками пив воду содову? Нині, як стали робити її в малих містечках, можна бачити, як селяне на торзі купую пхають ся докола візка з водою, помимо того що вона має сильного конкурента в горівці. Або пригадаймо собі, чим світили у нас по сільських хатах перед 15 роками? Сосною або березовою скипкою. Від коли ж відкрито нафту и стали її продавати в кождім склепі кожного, найменшого, містечка, нема може такого села в цілій Галичині, в котрім би по хатах не світилась мала, проста, але — лямпа нафтова, хоч скипки и тепер є, и навть від нафти дешевші, а куплене лямпи и кнота становить всеж таки важну позицію в селянскім бюджеті. Така сама річ з кресивом и сірниками, и багато инчими фабрикатами.

Коли ж річ так ся має з фабриками и продуктами, котрі не мають ніякої привілегії, що до котрих продуценти не могли наперед собі обрахувати, скільки будуть мати консументів, ані не мали забезпеченої власної території, в котру чужий конкурентийний продукт не смів би входити: то щож говорити о горівці и єї продуцентах, котрим упадуча річпосполита лишила таку ціну відъумерщину, якою є монополь пропінаційний! Властитель такого користного права не потребував ждати, аж доконечна, натуральна потреба консумції неначе присилує его взяти ся за виріб и продаж горівки. Він мав ціну привілегію, з котрої знав, що мусить мати зиск, бо знав, що має щось таке, чого не сміє мати ніхто, хто не був *bene natus et possessionatus*, у чім ему ніхто, на мплю до окола, не сміє перешкодити. Продуцент поставив в кождім третім селі свою горальню, шід сам ніс простого народу, и знав и знає, що не нині — то завтра, поперед по одному, а потім гурмою будуть заглядати, що се за диво. А не заглядають, и горівка ще не відходить — добре! він мав на те другу привілегію, продавати її у своїм селі, де ему ся хоче; и він виставив за кождою 10-ю хатою одну коршму. Тепер же горівка коли не чим другим, то самим запахом мусить визвати и притягнути консументів. А на додаток — теж продукт пропінації — виховалось під єї крилами ціле племя спеціялістів, котрі довгою практикою, и в власнім інтересі (бо чим раз дорожша ставалась аренда), зъуміли допровадити до досконалости всі можливі способи приманюваня неосвіченого и бажаючого якої небудь розради мужика. Так стало ся плянство и так воно піддержує ся. Не плянство, а пропінація в началї бѣ, и бѣ, и бѣ, и бѣ, а хто не стукає, але бє, и на таку воіляку нуту, тому мусить бути отворено, и перед тим ніхто не замкне дверей, доки ему та сама нута завсїгди

з рівною силою в ухах дзвонить. Пляство в нашій народі не може викоренитись, и мусить змагатись, доки не перестане истнувати щось, котре людей шляхетного роду склонює продукувати и шинкувати горівку, а в консеквенції берегти и піддержувати гармонію своїх інтересів — з паницями. А те щось — то пропінация, бо пропінация єсть премією, назначеною з гори истнующим у нас правом, за продуковане и шинковане горівки; а та премія виносить гарну сумку, річно 3,756.000 зр., котра розділяє ся між 6000 конкурентами: котрий з них до року більше випродукує горівки и більше єї продасть, и більше з тої суми дістане. — От и вся гармонія інтересів в Галичині.

(Конець буде.)

НОВИНКИ.

— Рада державна по ґериях святочних зібрала ся знов дня 11. с. м. и розпочала свої наради ухваленем устави о наборі рекрутів на р. 1876. На день 8. Марця має бути скликаний сойм галицкий; однак до сего часу ще не вишуканий новий маршалок для него.

— Галицкі желізниці. Міністерство австрійске предложило Раді державній проєкт сполученя желізниць Альбрехта, Лелюхівскої и Дністрияньскої з Черновецкою. Рядови ходить о те, щоб уладити дві недомагаючі желізниці (Дністрияньску и Альбрехта) и увільнити ся від власного заряду лінії Тарнівско-Лелюхівскої. Задля того ряд домагає ся піднесеня гаранції державної для сих желізниць, почавши від 1. Січня 1876. Сполучені желізниці обіймали би 104 $\frac{1}{2}$ миль (794 кілометрів), з загарантованим чистим доходом 4,259.349 зр., се-б то 40.759 від милі. В проєкті міністерства говорить ся також, що з часом мають бути сі желізниці розширені, а именно побудують ся лінії: Стрий-Бескид, Чернівці-Новоселиця, Грибів-Загір. — Желізниці *Дністрияньскої* відбули ся надзвичайні збори акціонерів 31. Грудня. Збор затвердив угоду, заключену межі куратором властителів пріоритетів а рядом дня 8. Падолиста 1875, після котрої права властителів пріоритетів и желізняця Дністрияньска відступають ся рядови за 2,100.000 зр. Як заявив куратор, має ся за кожду акцію Дністрияньскої желізниці (в номінальній вартости 200 зр.) виплатити 1 зр. 50 кр.! Десять таких акцій суть в посіданю „Просвіти“, пожертвовані 1873 р. о. Качалою на видаване популярних книжочок; отже за ті акції, в номінальній вартости 2000 зр., дістане тепер „Просвіта“ 15 зр.! „Слово“ пише по тому поводу, що о. Качала знав наперед, що ті акції стратять вартість и для того подарував їх „Просвіті“. Як редакция „Слова“ схоче заглянути до рочника 1873 хочби власної газети, то легко зможе пересвідчити ся, що тогді, коли о. Качала пожертвував акції желізниці Дністрияньскої на фонд для видаваня популярних книжочок, ті акції ще мали курс, а 10 акцій представляли знамениту сумму.

— **Виділ філії Бортницької товариства „Просвіта“** скликає на день 6. лютого 1876 загальні збори, о чім членів замешкалих в повіті Бобрєцкім завідомляє.

Програма зборів слідує:

а) о 4. годні з полудня отворить збори заступник голови о. Ф. Огоновский в комнаті школьній в Бортниках одвітною промовою; б) потім відчитає секретар справозданє з діяльности виділу від часу завязаня філії; в) дальше слідує відчит касієра з стану касового; г) вибір комісії люстраційної до перегляду рахунків; д) внески поодиноких членів, и е) вибір нового виділу. —

Від виділу філії товар. „Просвіта“ в Бортниках.

19. Січня 1876.

Заступник голови:

Филимон Огоновский.

Секретар:

Слюзар.

— **Витяг з протоколів виділу філії тов. „Просвіта“ в Бортниках** за час від завязаня філії до 19. Січня 1876. — Виділ філії уконституовав ся 2. Лютого 1875 в той спосіб, що вибрав о. Дим. Колодницького головою, о. Фил. Огоновского заступником голови, п. Мих. Слюзара секретарем, п. Иляр. Дрогомірецького касієром, а п. Стеф. Марущака контролором, — и держав до 19. Січня 1876 р. 16 засідань. На тих засіданях трактовано між иншими слідуєчі справи: Постановлено 1) просити центральний виділ „Просвіти“ о виданє для народу „Правотаря“; 2) віднестиь до того-ж виділу з предложєнем, чи не добре було б формуляр „Wezwania“ Рад шкільних місцевих переложити на руский язик и видруковати. 3) Раджено над питанєм, предложєним центр. виділом, чи не заходить потреба видавати часописьмо для народу и яке має бути те часописьмо? Згоджено ся подати центр. виділови такий проект змісту маючої видавати ся газети популярної. Газета тая повинна б містити в собі: життя руских святих и князів; короткі повісти; практичні науки з господарства (о огородництві, пчільництві, рільництві), з ветеринарії, з ботаніки (пожиточні и шкодливі рослини краєві), дещо з фізіології, з хемії; розговори правничі; короткі вісти з політики; новинки; а щоби газета була більш займаючою для народа, то треба її по можности украшати иллюстраціями. 4) На внесок о. Огоновского рішено заинтерпелювати центр. виділ, чому не завідомив філію о святкованю 14-их роковин смерти Тараса Шевченка. 5) Постановлено віднестиь до центр. виділу (18. Вересня), щоби приспішив друкване популярних книжочок. 6) Постановлено віднестиь до центр. виділу з просьбою о поинформованє, де би мож дістати образи (на папері) з рускими написами, и чи не мож би уладити при друкарні товариства им. Шевченка відділ артистично-літографічний? — 7) Постановлено спровадити деякі популярні книжочки з Коломиї (між ними „Луця Заливайка“), и віднестиь до виділу гал.-руск. Матиці, щоби переслав в комісову розпродаж філії дільце о. Наумовича п. н. „Золота книжочка“. 8) Виділ заявив подяку п. Мар. Желехівському, котрий багато мав заходів коло завязаня філії и дарував їй 34 книжок. 9) Виділ виготовив письмо довіря голові товариства п. В. Федоровичеви за пожертвованє для „Просвіти“ 12.000 зр. 10) Постановлено вложити обовязок на кожного члена, щоби бодай одного члена для філії позискав и

хоч оден екземпляр з кожного видання „Просвіти“ розпродав. 11) На загальні збори товариства виділено о. Колодницького и п. Слюзаря; а членам селянам, хочачим поїхати на ті збори, постановлено видати з каси 4 зр. 16) Предложено центр. відлови 16 людей до прийнятя в члени товариства. 17) Постановлено засідання виділу відбувати в неділю и в свята, щоб дати членам-селянам можливість бувати на них. — Голова філії, о. Д. Колодницький, заявив на засіданню з 9. жовтня, що олускає ті сторони и иде на нарафію в Чортківске, задля того й складає уряд голови філії. Виділ заявив о. Колодницькому подяку за его щирю працю для філії.

— Дня 20. Січня відбули ся у Львові надзвичайні загальні збори „общества имени Михаила Качковского“ в комнатах „Академического Кружка“ (бо в великій сали Народного Дому відбувають ся тепер всілякі балі). Цілею сих зборів була зміна статутів товариства в одній точці, именно щоби місцем пробування товариства не була, як доси, Коломия, але Львів. Такий внесок поставили деякі члени зі Львова и мотивували его тим, що в Коломні и в найближшій околиці нема достаточного числа интеллігентних Русинів, котрі би могли вести справи товариства; що теперішній заступник голови (ад'юнкт суд. Кузьма) зложив той уряд, а в Коломні нема другого чоловіка, котрого б можна на его місце вибрати; що Коломия мале місто — и члени виділу мусяти о кільканащцять миль и дальше приїжджати на засідання, котрі отже нераз не могли відбути ся. Декотрі бесідники хотіли лишити товариство в Коломні, для того що там се „чадо родилось“, що многі привикли вже вважати Коломию місцем, звідки „медь тече“, а люде здібні до веденя справ товариства знайшли б ся и в Коломні; пригїм и Львівскі товариства „не очень такъ благодарствуют“ и ледве чи тут знайде ся більше и ліпші сили. Наконєць прийато внесок, щоби перенести товариство до Львова, одногласно. Відтак вибрано новий виділ, до котрого війшли яко голова о. Наумович, заступник голови лікар др. Миронович, відтак адвокат др. Добрянский, о. Лопатинский з Роздота, урядник при Станіславській Шербані, Левіцкий (дотеперішній секретар), редактор Площанский, о. Пачовекский з Наваррі и практ. суд. Дольницький. — Після справоздання секретаря має „общество им. Михаила Качковского“ тепер 3.562 членів, з котрих лиш 2.565 заплатили вкладку! Всіх приходів було 1.164 зр. 99 кр., розходів 1.006 зр. 19 кр., отже лишає ся всего 158 зр. 89 кр. Доси видало товариство 3 книжочки (4-а приготована). Декотрі члени нарікали на лихе фінансове положенє товариства; закидали, що книжочок видано лиш 3, а нарід все доитєє ся, де поділи ся їх вкладки. О. Наумович яко причину сего представив, що друковано кожде виданє аж в 10.000 екз. Рішено кінчити рік з 15. (3.) Мая и до того часу видати ще 2 книжочки, щоби отже всіх було 5. — Число членів, що приїхали на сі збори, подас Слово на „около 100“.

— Регуляція Дніпра. Як згадали-смо у 1-ім п-рі, був в Києві з кінцем мип. року з'їзд, маючий метою регуляцію Дніпра, котрий так висох, що в остатнім літі не могли по нім ходити пароходи, як слід. З справоздання о тім з'їзді, надрукованім в „Кієвлянині“, видко, що від того часу, як зруйнована була Січ и польська річ посполита и забраний був Крим, на регуляцію Дніпра пішло вже коло 2½ мільонів: роблено коло по-

рогів шлюзи ще в кінці минушого століття, в 1830—40-их роках робили через пороги канали, задля чого дупали з них камені; теж саме робили знов и у 1860-х роках; але під кінець більш тільки „визучали“ місце коло порогів и за порогами до Никополя. Тепер вже результатом того розвідування явив ся бюджет у 8,780.000 карбованців на нові якісь роботи коло тих-же порогів. Міністерство „путій сообщенія“ мусить ще затвердити сей бюджет, и тогді зачнуть ся роботи над Дніпром. Не знаючи докладно, що хотять робити російські инжиніри, не можемо й поняти, на що потрібні такі страшенні сумми. Боімо ся тільки, щоб багато з сих грошей не пішло так само инжинірам, як пішло вже більш ніж пів міліона, страченого від 1851 до 1861 р. на загати, котрі роблені були против Києва. Про сі гати у Києві завжди йшла така поговорка, що Дніпро и Чорторий що-року зносили на весні те, що пани инжиніри наробили через літо и осінь; так воювали ріки з инжинірами до того часу, поки сі послідні не нажили собі чимало маєтків, а цифра грошей на зупинене лютости Дніпра дійшла до 526.000 карб. — На Лютий 1876 міністер скликав ще й збори кунців „судопрмишленників“ по Дніпру.

— **Літературний централізм у Росії.** Цікаві цифри знаходимо у в-рах великих журналів російських за місяць Грудень, де поміщені списки пренумерантів на столичні журнали, після Губерній Російської імперії. Сі цифри тепер ще цікавіші для того, що межі „Отечественными Записками“ и „Недѣлю“ завів ся теоретичний спір про те, чи потрібна децентралізація у літературному ділі, чи краще держати ся централізації, котра й доси панує у Росії. Сей спір настав по поводу статі Мордовцева, про котру згадано було у нашій часописи и у котрій він доказував, що централізація літературних сил у Петербурзі — се оден з найголовніших условів розвою літератури російської. „Недѣля“ казала на се, що чим дальше, тим більше зъявляють ся окремішні „областні“ интереси, що у провінціях Росії що-раз більш настає интеллігентних людей, звязаних з народом и малючих віру в сили свого народа на стороні від протекції Петербурскої пресси, через що треба б полегшати обставини пресси у провінціях задля розвою тих окремішних интересів и прямовань, котрі тепер задушуют ся центром, хоч и мають більш живої жизни аніж він сам. „Отечественныя Записки“ стали за Мордовцевом, и під кінець виголосили те, що змагати ся про децентралізацію у пресі, про якісь окремішні интереси країв и народів — зовсім не варто, бо з сього ніколи нічого не вийде. Ми не будемо розбирати сих спорів по їх змісту, а й чудно спорити з такими думками, що уся Росія живе тільки задля одного Петербурга. Ми хочемо лише до сих дебат підставити де-які факти, котрі показують тільки, як несправедливо Петербург забрав місце центрального пункта літературної діяльності в Росії.

Журнал „Вѣстникъ Европы“ друкував ся в 1875 році у 6741 примірниках; з них ишло за границю 137, на Петербург 2344, а на Москву 530; відтак на 91 Губерній (чи областей або округів) у Росії розійшлось 4730 примірників. Переглядаючи окремо цифри припадаючі на кожду Губернію, ми бачимо, що більше ніж по 100 примірників припадало тільки на 4 немалорускі Губернії (Тамбовску, Тифліську,

Орловску и Пермску); усі ж останні числа з трьома цифрами припадають на малорускі губернії. В загальнім числі бачимо також, що з 4730 примірників „Вѣстника Европы“ на 14 малоруских губерній йшло 1827, се-б то далеко більше ніж третина цілого числа, тогді як на останні 77 губерній тільки 2903. (Ми тут не лічимо таких губерній, як Воронежска, Минска и и.)

Ту саму пропорцію бачимо и у цифрах більш спеціального журналу „Русскої Старини“. З цілого числа єї пренумерантів 4032 на тії 14 губерній припадає 1322, а на всі останні тільки 2710, при чім цифри вище 100 зустрічають ся тільки у малоруских губерніях, а з великоруских — тільки у одній (Тамбовській).

Такі цифри, здає ся нам, голосно говорять тільки про одно, що централізм, за котрий стоять и „Дѣло“ и „Отечественныя Записки“, не має за собою ніяких реальних фактів. Київска, Полтавска, Харківска, Херсонска и Катеринославска — сі 5 губерній, по цифрах взятих нами з справозданя експедиторского двох російських журналів, являють ся найбільш потребуючими журнального товару; у сих пяти тільки губерніях „Вѣстника Европы“ пр. розходить ся 1050 примірників, се-б то більше ніж пята частина цілого накладу. Потреби літературного товару для полудневої Росії цифрами нами наведеними доказують ся дуже ясно. Що ж могло би бути, як би дозволено було сям полудневим провінціям Російської імперії так само заводити у своїх центрах журнали, як можна доси тільки у Москві и Петербурзі? и як би в центрах полудневої Русі стали видавати ся часописьма у народній українській мові, щоб розходити ся не тільки серед чиновників и поміщиків, але й серед простого міщанства и селян? Мордовцев, кажучи про непотрібність якої небудь провінціальної, отже и малорускої (на власній мові) літератури, забуває, що він тим хоче одняти у цілого народу право просвіти и розвою. На скільки ж у російській публицистиці панують тепер централістичні переконання по сему питанню, видно на пр. з того, що против таких обскурантних мислей, які виголосив п. Мордовцев, з усіх журналів російських виступила майже лиш одна „Недѣля“, за винятком де-яких слабих голосів провінціальної пресси. Але хто знає про обставини сеї посліднієй хоч би зі слів Целестина, про котрого книжку о Росії ми згадували, тому не буде дивно, що вона мовчала, коли централістичні органи петербургські виступали против єї інтересів и з обскурантизмом нігде нечуваним стояли тільки за просвіту потрібну майже лиш для одного Петербурга, та ще кількох найбільших городів Російської монархії.

— Нам пишуть з Праги: В понеділок 24. с. м. відбув ся залові-даний в 22-ім н-рі Narodn-их List-ів вечір в товаристві студ. Slavia, на котрім був відчит Залеского о Словацкім в польській мові, а медик Полянський подав в рускій мові „stručny přehled literatury maloruské“. Ціль сего посліднієго, ознакомити Чехів з малорускою літературою, дуже гарна, але сеї цілі не осягнув прелебент зовсім. Не тільки що він ніякого „стручного перегледу“ не подав, а просто прочитав з книжки друкованої ще перед 30 роками кілька сторін, и то читав так, що з Данила Заточника зробив Заточинка, а деяких фраз зовсім и не мож було зрозуміти, що там сказано; дивно було слухати, що „недавно“ видали

Иларіона (1844!) и т. и. Тож и Чехи студенти, що зійшли ся, по більшій часті спали, бо не розуміли, що він читає. Добре, що хоч не знали, що він з чужої книжки читав.

— **До чого дійшли наші етимологи** а властиво не так етимологи в загалі, як тіні псевдоетимологи, що сліпо держать ся великорускої правописи яко єдино правильної и переносять її без всякої зміни до нашого лзяка, показує наглядний приклад. Звісно, що в великоруській пишуть ся *сз* без ріжниць в значіно и перед якою небудь буквою. Отже держачи ся строго и консеквентно великорускої правописи, наші етра-етимологи пишуть вже (и мусять так писати, сли не хочуть бути неконсеквентними) не *звинній, звинність*, але *свинній, свинність*! (Гл. пр. „Перекичникъ бисурманскій, стор. 19.) Воімо ся тільки, що п. Бранік, котрий в своїм часі не знав, від чого походить *и саж* (Seribent, слово впрочім рідко уживане), чи від *писати* чи від *писок*, и тепер не зможе розізнати, від чого походить *свинній*: чи від *свиваю* ся чи від *свиля*?.. Ми не завидуємо нашим псевдоетимологам їх *стихності*, з якою переносять великоруску правопись до малорускої, не вважаючи на всякі ріжниць обох лязиків!.

— **Від Липовиці** пишуть нам: У нас нужда велика. Паші нема хоч гинь. Корови добрі расои, що варті 150 зр., продають по 20—28 зр.; корови звичайні добрі за безцін; а коні — то вже лишають вовкам, щоб їх пожерли, бо не хотять люде саме їх вбивати. — Дня 17. Грудня умер тут господар Василь Ленько, переживши 112 літ. Ще в літі того року траву косив и кошиці сіна сам стягав з гори; до самої смерті робив решета. Коли чотири дні перед смертею сповідав ся, виглядав ще цілком здорово, а голос его був сильний, так що нікому и на гадку не могло прийти, що він має вже так скоро вмерти; ба навіть 3-єго дня по смерті тіло его виглядало так, як колиб він лиш заснув. В Лютім буде 90 літ, як він оженив ся.

— **Поправки похибок.** У 24-ім н-рі з м. р. на стор. 974, стр. 16 з долу, зам. *найповнїйший* м. б. *найновїйший*. — В 1-ім н-рі на стор. 1-ій стр. 7 з гори зам. *від 1862 р.* м. б. *від 1861 р.*; на стор. 16 стр. 3 з долу и стор. 17 стр. 1 з гори зам. *страшні ні грізні* м. б. *страшні грізні*; на стор. 28 стр. 6 з долу зам. *менше* м. б. *більше*; на стор. 40 стр. 8 з долу зам. *Dziennik polski же* м. б. *Dziennik polski вже*.

— **На фонд запомоги для бідних учеників рускої (академ.) гімназії** у Львові зложили дальше вп. пп.: професори и учителі академ. гімназії: Конст. Лучаківский 5 зр., Юл. Романчук 3 зр., Искрицкий 3 зр.; вп. Евг. Желехівский, проф. гімн. з Станіславава, 1 зр.; Мел. Бучинский з Станіславава 1 зр.; пані Е. Г. 1 зр.

— **Для нещасних славянських родин з Герцеговини** зложили дальше в редакції „Правда“ вп. пп.: о. Гнат Рожанський з Липовиці зібрані на Йордан 9 зр. 26 кр., о. Иван Попель зібрані в Пшеничниках на колдї 6 зр. 75 кр., молодїж з Станіславава 3 зр., разом 18 зр. 1 кр., — з виказаннями (в 21-ім, 22-ім, 23-ім и 24-ім н-рі з мин. року и) в 1-ім н-рі с. р. 92 зр. 99 кр. всєго разом 112 зр. а. в.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Ивана Шевченка. — Ця зариска Фр. Саргірного.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ГОМЕРА ІЛІЯДИ

ЗБІРКА ПЯТА.

Вільний переклад Степана Руданського.

(Конець.)

- Аж глянула з неба Гера білоплеча,
Що вони Арґеїв стали побивати,
И враз до Паллади лепетом сказала:
„Дочко незборима коварного Дія!
715 Дарма ми давали слово Менелая,
Що він собі пійде Трою звоювати,
Коли так Арґею дали біснутись!
Треба й нам подумать и за свою поміч!“
Мовила — й склонила сивоку Палладу.
720 И Гера богиня, Кроновая дочка,
Побігла по коні, коні ладнувати.
А Геба колеса мідні осьмишпичні
Живо наложила на оси зелізні:
725 Ще й на них окува мідная на диво;
Маточини сріблом з обох боків сяли;
А крісло на срібних та золотих шнурах
Привязано було, було й двое козел,
И з ёго йшов дишель срібний, и до ёго
730 Вона золотес ярмо привязала,
Віжки золоті — и під ярмо Гера
Підставила коней, палаючи к бою.

- Тим часом Паллада, Дісвая дочка,
 В батька на помості шати рознустила,
 735 Що сама робила, сама и красила.
 Одягла на себе Дісву сорочку
 И збурилась тяжко на лютую бійку.
 Узяла на плечі страшную козару,
 Що всякні страхи з неї виглядали,
 740 И Ярість и Сила и тяжка Погоня
 И страшна и люта голова Горлої,
 Чудовяєска злого, Дієвого знамя.
 На голову взяла шлемом штиробляхній,
 Що під ним би військо стогородне стало,
 745 Стала на теліжку и ратище взяла
 Тяжке та велике, що ним вона губить
 Полки, що на себе гнів єї стягають.
 И вдарила Гера батою по конях,
 И брами одкривсь, бо там стоять Гори,
 750 И їх така доля, щоб Олимп и небо
 Одкривать и крити хмарами густими.
 Вони через брами коней и пігнали.
 Застали Кроненка самого одного
 На самій вершині двірного Олиму.
 755 Гера білоплеча коней и спинила,
 И враз запитала величнєго Дія:
 „Чи ти, Дію батьку, не злий на Арея,
 Що він стілько люду, Ахейского люду,
 Погубив без уму? Мені жаль, а Врода
 760 З богом Аполлоном раді, що нетяму
 Ніякої правди на тебе підвели.
 Не озлишся батьку, коли я Арея
 Порадно ударю та вижену з бою?“
 Аж Дій хмароходний до неї промовив:
 765 „Підійми на ёго мудрую Палладу,
 Вона дучше вміє білєю допікати.“
 Мовив — и склонилась Гера білоплеча,
 Вдарила по конях, и коні погнались
 Помежи землею и небом зорястим.
 770 И скілько загляне око чоловіче
 З високої скелі дивлючись на море,
 Стілько одним скоком коні пробігали.
 И тільки прибули до Трої й потоку,
 Де Симоїс бистрий сходиться з Скамандром,
 775 Білоплеча Гера коней зупинила,
 Випрягла з теліжки, туманом покрила,
 И Симоїс став їх сіном годувати.
 Вони ж полетіли мов тії голубки,
 Щоб стати на поміч Арґейскому люду.
 780 И тільки прибули, де самі храбрійші
 Стояли й товпились на-вкруг Діоміда,

- Мов сильні лев жажущі крови,
 Мов кабани дикі, сильці незборимі:
 Гера білолеча и стала й гукнула
 785 В постати Стентора тяжко голосного,
 Що гукав бувало за пятьдесят хлопців:
 „Сором вам Аргеї! такі дивні з виду!
 А поки Ахилло пробував на бійці,
 Поті и Трояне из воріт Дарданских
 790 В поле не ходили — все ёго боялись;
 А тепер аж де вже коло суден бються.“
 Мовила — и силу в кожному збудила.
 Тім часом Паллада пішла до Тидьенка;
 Він стояв край коней й своєї теліжки
 795 И очищав рану, що Пандар ударив.
 Бо піт ёго мучив и ремінь широкий
 Од круглого щиту, и рука знімала;
 Так він підняв ремінь и обтирав рану.
 Аж богиня взялась за ярмо й сказала:
 800 „Так-то не по собі Тидей сина силюдив!
 Той був невеличкий, за те сам хоробрий;
 Тому раз сама я битись наказала
 И вередувати, як ёго Ахеї
 Послом посилали в Феби до Кадмеїв;
 805 Казала спокійно з ними веселитись,
 А він по звичаю, чуючися в силі,
 Викликав Кадмеїв и всіх переміг їх:
 Такою я була помічу для ёго.
 Так я й коло тебе стою, помагаю
 810 И розумом кажу з Троянами битись;
 А в тебе чи стома силу одійняла,
 Чи боязнь яка на тебе напала!
 Не син же ти послі Тидея Ойненка.“
 Аж до неї мовив Діомид хоробрий:
 815 „Знаю тебе, дочко козарного Дія;
 Скажу ж тобі правду и не потаюся.
 Не страх и не стома на мене напала,
 А тільки одно — я твої ради слухав:
 Из другим безсмертним не кидайся битись
 820 Ні з одним, а Вроду, коли вона буде
 На війні, ти можеш мідю уразити.
 Так я через тебе и сам одступаю
 И другим Арсеям кажу одступати,
 Бо бачу, що в бійці Арей заправляє.“
 825 Сивока ж Паллада до ёго сказала:
 „Тидьенку Дівмиде, серцю наймилийший!
 Не бійсь ні Арея ні других безсмертних:
 Такою я стала помічу для тебе.
 Жени ж тепер коней прямо на Арея
 830 И бий ёго з близька; нічого боятись

- Буяна такого, сёго баламута,
 Що недавно клявся я мені и Гері
 Троян побивати, за Арсеїв стати:
 Тепер за Троян став, а тих и покинув.“
 835 Мовила — й Свенсла рукою схопила.
 З коней потягнула; Свенел живо скочив.
 И край Діюмида стала на теліжку
 Богиня, и оси букові пігнулись,
 Бо и бог був сильний и чоловік важкий.
 840 И взяла Паллада и батіг и віжки,
 И погнала коней прямо на Арея.
 А він на ту пору грабив Перисанта,
 Лучшого з Етолів, сина Охезія;
 Арей ёго грабив, а Паллада вбралась
 845 У Невидів шолом и Арей не бачив.
 Аж тільки заглянув Арей Діюмида,
 Він и Перисанта лежати покинув,
 Там де на початку з ёго душу зійняв;
 И сам шйшов прямо против Діюмида.
 850 И тільки почали до себе зближатись,
 Арей поверх коней и ярма и віжок
 Ратищем ударив, палаючи вбити.
 Но ёго Паллада рукою одбила
 И мимо теліжки пустила летіти.
 855 Тоді по Арею Діюмид ударив,
 И ёму Паллада ратище навела
 В самі здуховини, де сходився пояс;
 Там ёму й попала, тіло прорубала
 И назад рвонула — и враз заревів він
 860 Ніби девять тисяч або десять тисяч
 Люду заревіло, перед тяжким босм,
 Аж страхом поялись Трояне й Ахеї:
 Так заревів тяжко Арей ненаситний.
 Як небо счорніє од чорної хмари,
 865 Коли душний вітер разом ізірветься:
 То так Діюмиду и Арей здавався,
 Як він через хмару пролітав на небо,
 Миттю прилетів він к божому Олимпу
 И сів коло Дія смутний, невеселий,
 870 Розкрив свою рану з безсмертною кровю
 И стогнучи мовив бистрими словами:
 „Чи ти, Дію батьку, за сєє не злпшся?
 Ми боги, а вічно один на другого
 Буримось, щоб людям до помочи стати!
 875 Всі ми против тебе; бо ти сплотив дочку
 Пагубу такую, що все лихо робить.
 Всі боги безсмертні, які є в Олімпі,
 Тобі и слухняні, тобі и покірні,
 А її не спиниш ні словом ні ділом,

- 880 А ще потураеш негідні дочці.
Вона Діоміда, славного Тидьєнка,
Взяла й наумпла богів побивати.
Спершу він Уроду у поручі вдарив,
Тепер и на мене кинувся маною!
- 885 И щастя, що ноги внесли, а то би
Терпів еще довго, лежачи на трунах;
А може й живий би од міді загинув.“
Аж до ёго грізно хмарний Дій промовив:
„Мовчи, баламуте, не вий коло мене!
- 890 Изо всіх Олимписких ти мені найбридший,
Бо з тебе всі сварки и бійки и війни!
У тебе натура бридка, непокірна
Геря — її я на сплу спиняю.
И тебе підбито через нюю знати!
- 895 Вже ж тобі не дам я довго так страждати,
Бо тебе ж од мене мати породила;
Но родись, ти бридкий, од другого бога,
Так давно ти був би глибше Ураненків.“
Мовив — и Пайона привів ёго гоїть.
- 900 Пайон ёму ліків приложив до рани,
И рана закрилась, бо він був безсмертний.
Як молоко біле вийде из росляни
Водяне, и зараз пробуєш — загустло:
То так загустив він Аресву рану.
- 905 Геба ёго вмпла, любо одягнула,
И він коло Дія сів и веселився.
Незабаром також до Дія прибули
И Гера арлейска и сильна Паллада,
Вгамувавши лютість лютого Арея.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(Дальше.)

III.

„Роскажи ж мені, Марку, що ти за чоловік на світі,“
спитав Кобза, „що тяжкими своїми гріхами так опаскудив
свою душу, що тебе, як сам кажеш, не приймає ні зомля,
ні само пекло?“

„Добре,“ одказав Марко, трохи замислившись, „роскажу:
ти якось мені подобався; може згодиться тобі те, що од мене

почуєш, може и ти мені згодишся — Слухай!.. Батько мій був з самих найперших Січовиків, що осадились кошем на Чорто-млику. Запровадив їх туди польський круль Степан Батор, щоб вони боронили святу віру и крещений люд од дряпїжних Татар и Ногайців и надав їм лицарску реґулу. Не дуже подобались Татарам и Ногайцям такі сусіди, як наші Запорожчики; побачили вони, що самі не справляться, от и підняли против Січи Кабарду. Так чоґо вже вони не робили, а нічого не вдіями: вибивали Запорожців сотнями, а в Січ находило народу тисячами. Однак дуже таки надозолила Кабарда Січовикам; от вони, завдавши чоґу Татарві, одпровадили чималий заґін и против Черкесів, щоб и їм утерти носа. В тім заґоні ватажком був мій батько. Перебравшись через річки Дон и Кубань, наші сіроми спалили не один аул, не одну тисячу й народу викоренили. Раз, як оттак порядковали, в одному аулі батько мій захопив дівчину, по десятому року, и як повернулись у Січ, то й її узяв з собою. Вернувшись на Запороже, оддав він ту дівчину на руки одної бабусі, що жила в Старих Кодаках (у ті часи була вже там чимала оселя). Так з сієї-ж то дитини виросла дуже гарна дівчина; такої подоби и не бачили на Україні, така, кажу, що як побачив її мій батько через кілька років, то так закохався, що й лицарство своє покинув и одружився з нею; се ж моя й мати.

„Ожепившись, батько мій поїхав як Черкасам, бо з відти був родом. Там у єґо була батьківска хата з левадою, и він з лицаря зробився пахарем. Тільки не на довго: и року не прожили вони, як Татарва, зєднавшись з Черкесом, знов набігла на Січ и вибила з коша Запорожців. Почувши про се круль Батор, одним словом підняв усю Україну; и старе и мале поїхалось на війну, пішов и мій батько. Моя мати дуже єґо кохала, душі в собі не чула; так що вже батько не робив, як її не улещав, а не схотїла зостатися одна и разом з ним поїхала битися з ворогами. По військовій реґулі, як и доси, заборонено жінкам проживать у кошї, а під час війни вештатися за війском; так мати перерядилась козаком, з себе вона була чималого зросту, браво їздила верхи, не первина й битися, бо пераз, ще у Старих Кодаках, з селянами одбивалась од Татар; так глянувши на сі хист и герець, ніхто б и не подумав, що вона молодїця. Особливо як вже попужнули дряпїжників, вона поруч з батьком на диво билась з ворогами. Довгенько таки и повозились з ними, поки не протурили Татарву аж за Черекїп. Помилував Господь на війні мого батька й матір, тільки одним покарав: війна ще не скінчилась, як

моя мати стала вагітна. Що тут на світі робити батькові! між товариством шила в торбі не сховаєш, а як старшина довідається, що з ним була жінка, то по військовій реґулі за се повинен він смертної кари. Подумав, погадав мій батько, тай перевіз у ночи матір на острів на Дніпрі, вкритий одвічним лісом. Зоставив їй клунок з харчами, рушницю, пістолі, щоб було чим оборонитися од звірюки, та, покинувши її на волю божу, знов повернувся до товариства.

„Поки возились з Татарвою побіля того острова, батько частенько навідувався до матери, а як вже попузнули як Перекопу, то довго не вертався; без єго вже мати и на світ мене породила. Через місяць після родин, без хліба и з нудьги, мати занедужала, и в неї нестало покорму. З острова вийти не можна було, ще вешталась по степах Татаре и Ногайці, що ховались од Запорожців по плавнях и в драговині, та окромя сєго — кругом пустиня, нема людей, тільки хижий звір. Що чинити бідолашній матери? голодна дитинка беться біля грудей, здавалось и душу свою оддала б їй, коли б тією душою нагодовала її. Минув день, минув другий, и я так отошав, що ледве дихаю (се мені сама ненька розказувала); от мати и згадала, що як була ще в Кабарді, то чула, що таке саме лихо прилучилось з одною молодницею, як ховалась вона по лісах з маленькою дитиною; так вона драла по гніздах пущверінків, проколювала їм груди и давала ссати кров. На тім дереві, під котрим сиділа моя мати, неслись гайворони; от вона драла гайворонят и стала мене годовать кровю од живої твари; я ссав з великою хітью и заспокоївсь.

„Незабаром після сєго вернувся з під Перекопа мій батько. Мати моя з радощів одужала, однак покорму знов не виявилось, и мене мусіли годувати кровю, аж поки не вигодовали. Так бачиш, яка моя доля: почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ як звірюку в пустині и вигодовала кровю од живої твари. Так не дивуйся, що я не удався в других людей, и доля моя чортова, а не чоловіча.

„З четвертого року, як став себе пам'ятувать, я був дуже ласий до крові; було як побачу, що ріжуть на потраву птицю, то аж дріжу, так мене кортіло напитися тієї крові. Як пішов мені шестий рік, то багачко сліз виточив я з очей бідної мосі неньки: я був непокірна, злюща дитина. Тільки було настане весна, то зараз и чкурну у ліс, та там и живу мов хижий звір: по гніздах деру пущверінків и пю з них кров, а як виведеться птиця, то я, неначе той вовк, таскав ягнат и живцем їх ів; и вже ш*

зиму тільки вертався в батьківську хату. Було, побачить мене мати и обільється гіркими, батько погримає, деколи й скубне, а мені й байдуже. За цілісеньку зиму слова од мене не почують, в очи нікому не гляну и ховаюсь од людей, неначе вовченя яке. Мені минув чотирнадцятий рік, як мати породила на світ дочку, отсю саму сестру, що голову сі ношу в торбі... Чим дальш підростав я, тим гірш ставав хижим, непокірним. Раз завівся я з батьком и убив би ёго до смерти, коли б чужі люде не оборонили ёго, бо вже й тогді такий був здоровий, що й троє дужих чоловіка не справились би зо мною. Після сёго батько прогнав мене від себе; так літо и осінь блукався по лісах, а на зиму жив по людях у наймитах. Не було у мене ні товариша ні побратима, ні до кого у мене не лежало серце, ніхто й мене не любив, — всі од мене жахались як од чорта.

„Мені минув двадцять и перший рік, як я закохався в одну дівчину, в нашій таки селі; люто, скажено закохався, и вона мене покохала. Закохавшись, кажу, я став покірним, як ягнятко; що б вона мені не звеліла, я все робив: заборонила їсти сире мясо, я перестав; казала ходити до церкви, я ходив и од щирого серця молився; їй схотілось, щоб я жив в рідній хаті и був покірним сином, я пішов до батька, покаявся перед ним — и батько прийняв мене, як сина, мати плакала радуючись!.. Так минув рік, другий, тогді тільки я й був щасливий: кохав, и мене кохали!.. Я став сватати мою дівчину. однак ні єї батько ні мій не згоднісь и одповіли мені, як и тобі, щоб я поїхав на три роки у Січ. Нічого робить, треба було іхати, бо того бажала и моя суджена, щоб придбав собі козацької слави. „Як тобі,“ казала вона, „и не придбати, ти один усю орду розженеш!“

„Я мав не-чоловічу силу: кулаком як довбнею убивав вола, здержував у млинні шестірню, раз стрівся я у лісі з ведмедем и задавив ёго власними руками. Люто бився я з ордою, давно минуло, а й доси згадують Марка, и поки світ-сонця, не забудуть!..

„Через три роки повернувся я з Січи, та не на радість, а на превелике лихо. Моя суджена, як я вже тобі казав, полаялась з моєю матерю и одружилась з другим. Що тогді зо мною діялось, не буду тобі розказувати! мене палило пекельним вогнем, мені здавалось, що я не наситив би своєї помсти, коли б висмоктав з самого серця кров моєї судженої и єї чоловіка!.. Однак я удавав, буцім-то мені й байдуже, а в глузу ніч, як в селі по-снули, пішов до моєї судженої, задавив зрадницю и єї чоловіка и запалив хату. У ту добу була страшенна буря, так од тієї хати

спалилась більша половина села. Ніхто в слободі не знав, що я вернувся з Січи, так ніхто на мене и не подумав.

„Наситивши свою помсту, я знов поїхав у Січ и може б там до смерти зостався, коли б через кілька років не приїхав у кіш з нашого села козак и не дав мені звістку, що батько мій умер, а пенька моя з сестрою, без підмоги, живуть в нужді. Я вернувся до дому, щоб заспокоїти пеньку й сестру, та не з моїм, бач, хистом зробити те, що бажав... Мати з горя дуже постаріла, а сестра вирівнялась як біла тополя, нічого тобі про неї розказувати, сам бачив яка вона!.. Ще до мого приїзду засватали її за одного вдовця, немолодого вже чоловіка, тільки дуже заможного. Не хотілось було сестрі з ним одружитись, так мати привеволила. Через місяць, як вернувся з Січи, я так закохався в сестру, що душі в собі не чув, и вона не дивилась на мене як на брата; тільки було доторкнусь до єї руки, або скину на неї оком, то вона як жар почервоніє и затріпотить. Вже збирались до вінця, як я підстеріг у ночі судженого моєї сестри, задавив єго и почепивши єму на шию камешку кинув єго у Дніпро! Думка, що усякий має право однять од мене мою сестру-коханку, зробила мене лютим звірєм, рівниці пеначе гарячим зелізом палили мое пугро. Тільки було стає хто залицяється — а їх до чорта було — або сестра на кого ласкаво спогляне, то вже тому не ходити по світу, так що в селі всі люде стали нас цуратись и обходили нашу хату. Минув рік, ми скажено кохались, те щире кохане заглушило нашу совість, — здавалось, затримало й руку божу, щоб покарать грішників. Я знов став добрим сином, працєвав за трєх и заборонив од нужди матір и сестру... Минуло ще кілька місяців, и моя сестра стала вагітна... Бідна наша пенька и в голову собі не клала, щоб між нами був такий тяжкий гріх. До якого часу ми ховались від неї, а там, як зблизились родини, ми одпросились у матери у Київ Богу помолитись. Ми блукали по лісах и нетрах по-над Дніпром и Тясминем місяців зо два... Сестра породила з великими муками и поки була не при памяти, я задавив дитинку и сказав сестрі, як вона опам'ятовалась, що воно народилось неживе...“

— „Задавив дитину?“ скрикнув Кобза; „не побоявся гріха, не було й жалю?“

— „Не було,“ похмуро одказав Марко; „у той час я ще їй завидовав: коли б, думаю собі, оттак и мене маленьким задавили!.. Сестра, одужавши трохи, хотіла було йти у Київ, одмолювати свої и мої гріхи; так я не згодився и ми повернулись до дому.“

„Однак, як ми не тайлись від матери, а вона таки довідалась про наш гріх; мене не було дома, як вона допросила сестру, и та призналась и повинилась їй. Мати облилась гіркими и повела сестру до попа, усе ёму розказала, и пан-отець, глянувши на сестрини щире покаяння, звелів матери одвести її на рік у монастир, а мене протурить у Січ. Вернувся я до дому вже над вечір, як світло засвітили — було се як раз у суботу —, увійшов в хату, дивлюсь, сидить мати обнявши сестру, и обидві гірко плачуть. „Чого се рюмите?“ питаю. Почувши моє запитанє, мати хутко схопилась, а сестра ще гірш стала плакати. „Хиба,“ скрикнула мати, „совість тобі не каже, від чого ми вбиваємось?.. Теперчки я знаю, хто збавив віку Оришці (так прозивалась моя суджена) и єї чоловіку, хто й село спалив, хто повбивав тих, що залицались до твоєї сестри; може ти й дитину задавив?.. Тікай,“ каже, „з моїх очей, поки я тебе ще не прокляла! а сестри, що на віки загубив, більш не побачиш, я її одведу в манастир и пострижу у черниці...“ Мати думала мене усоністити, палювати — и тільки роздратовала. „Не буде по твоєму,“ гримнув я, „ні ти ні сам чорт не одійме од мене сестри, вона моя з душою, з тілом!“ — „Цураюсь тебе,“ озвалась сестра, „одаю себе Богові и до кінця віку буду одмолювати тяжкі наші гріхи!“ Сестрина відповідь ще гірш мене роздратовала; я зараз побачив, що на віки стратив єї коханє. Глузд мій помутився: усе, на що не гляну, здавалось мені облитим кровю. Мені спало на думку, вхопити сестру на оберемок и утекти з нею у ліс. Тільки що я зблизивсь до сестри, мати загородила мені дорогу. „По трупу моєму,“ заголосила вона, хапаючи мене за груди, „тільки дійдеш до твоєї сестри!..“ — „Пусти,“ гримнув я, як віл на ревищі, „пусти, вона моя або чортова; не піде ласкою, так я її заріжу!“ Я вихопив из-за пояса кинжал. „Ріж мене, четвертуй,“ закричала сестра, „а я з тобою не піду, одрікаюся од тебе!..“ Я був неначе скажений, не памятую вже, як піднялась у мене рука, кинжал блиснув — и сестрина голова з трупом покотилась на поміст! „Проклинаю тебе,“ заголосила мати не своїм голосом, „на сім и на тім світі, проклинаю и той час, у котрий на світ тебе породила!..“ Ще блиснув кинжал — и мати простяглась біля сестрино-го трупу. И я хотів зарізатися, однак не допустив Господь: закрутилась у мене голова, в грудях сперся дух и я як неживий бебехнувся об поміст, між трупами матери и сестри.

„Страшно було й глянути, як я опам'ятовався; на долівці лежали обезголовлені трупи матери й сестри, підпалиті кровю, и сам

я був облитий тією кровю. Повиносивши з хати трупи, я викопав на огороді яму и закопав покійників; однак як вже не шукав одсічених голов, а не знайшов: невідь куди вони поділись. Нічого мені тобі розказувать, що тогді діялось у мене на душі и на серці, скілько раз хапався я за кинжал, щоб зарізатись, и неначе яка невидима сила тримала мене за руку. О півночи кругом хати загув страшений вітер, на горищі тріщало, неначе дах зривало з хати, побіля стін скребло, вікна дзирчали, поміст в хаті ходором заходив и з під землі вийшов, неначе з води винирнув, мій батько. В руках держав він одсічені голови нецьки й сестри. Страшно було й глянуть на грізний вид батька; чуприна моя піднялась до гори, в ушах загуділо, як з цебра мене окотало холодною водою, и я почув батькову мову: „Проклинаю и я тебе, сишу, з того світу, не прийме тебе ні земля ні пекло, будеш ти як Каїн блукати по світу до страшного суда, аж поки добрими діями не спасеш своєї душі и загублених тобою душ!.. Носися по світу з тяжкою твоєю совістю и сини головами, що суботи будемо до тебе приходити!..“ З остатним словом кинув він мені одсічені голови, торбу и зник.“

IV.

Марко, схилнвши на груди свою бідолашну голову, важко дихав. Видко було, що згадавши мшувше, засмутилась ёго душа и зашмило серце.

„З того часу,“ почав він журливо, „оттак, як бачиш, блукаю по світу и нічого не вдію... Радився я з ченцями, з попами, яким би побитом спасти грішну мою душу, и один тільки пустельник в карпатських горах от-що мені сказав: „Одпущение гріхів и награду од Господа той тільки добуде, хто сповняє ёго волю не из користи благ будущих, а на втіху и велику радість своїй душі и серцю, хто возлюбить свого ближнёго як самого себе!“ Почувши пустельникові річи, став я згадувати все те добро, що робив людям, и вийшло, що те добро робив я не од щирої душі, а тільки щоб збавитись од важкої торби и осоружного світу!.. Що ж мені робити, коли, як живу на світі, в мою залізну душу, в моє камяне серце не запало ще жалю до мого ближнёго и на макове зернятко!..“

„А полегшала твоя торба,“ спитав Кобза, „з того часу, як ти носишся з нею?“

„Полегнає, а часом ще важча стає...“

„Роскажи ж мені ще, як ти по пеклу товквся и порозганяв з-відти усіх чортів?“

„Слухай, ось як воно діялось. Було се у ті часи, як Ляхи з козаками жили чесно. Хоч не одної матери були ми діти, так закон же для кожного був рідним батьком. Не було тогді й чутки про ту геюнську унію, на Україні не маялись ще кателником, Іезуїти и ксєндзи не шинковали чоловічою кровю, маїлати не топтали закону и не згнушались над козацкими привилеями и вольностями. Добре тогді жилось на Україні, тільки не мені: я блукав по світу и не бачив кінця своїй лютій муці. Скільки раз намірявсь наложити на себе руки, и нічого не вдяв: повішусь—гіля зломиться, бурхиусь у воду — плаваю як цурупалок, звалоюсь з скелі в глибокий бескид — и скочусь, як покотєло, не забившись. Тільки ще гірш прогнівляв Господа, бо кожен раз, після таких замірів, торба моя ще важча ставала. Дуже таки обридло мені по осоружному світу вештатися; піду, думаю собі, ще в пекло, хоч гірше, як кажуть люде, та инше. От и став я шукати знахорів, характерників и розкитувати дорогу в пекло. Сказали мені, що недалечко од Почаєва, в Галицькій землі, єсть висока, превисока гора; так у тій горі є дупло, відкїля на наш світ вилазять з пекла чорти. Довгенько повештався я по Галицькій землі, поки знайшов таку бабу-ягу, що добре знала дорогу у пекло, бо й самій доводилось пераз там бувати. Не хотїла було вража баба казати, та як висипав їй на стїл жменю дукавів, от вона й згодилась. „Так, чоловіче,“ каже, „не дійдеш до пекла, не здержиш того пекельного вогню, а от як я тобі дам напитися зіля, то сама земля під тобою розступиться и ти разом опинишся в пеклі, а там вже роби, що сам знаєш.“ Зварила яга в горщечку якесь зіля, пошептала, пошахрувала, накрила покришкою и повела мене в глибокий яр. Дійшли ми до великого камня, кругом густий чагарник, от вона мені й каже: „Сїдай же, козаче, біля сєго камня, звідси найблизчий тракт у пекло.“

„Сїв я біля того камня и випив те зіля. И двох гонів не одїйшла од мене баба-яга, як затурготїла и заворушилась підо мною земля, заколихався камїнь и мене разом потягло в глибину. Глянув я в гору, так те дупло здалось мені неначе маленьке віконце. Оттак осїдала підо мною земля, аж поки не стукнувся об пекельні ворота. Були вони камянні, дуже грубі и широкі и од великого жару потрїскались, мабуть вже й давні. Глянувши у щєлину, так мені и блиснуло у вічі усе пекло. Як раз підо мною

щоб яким небудь побитом розбити те геомонске братерство Ляхів з козаками; так минуло вже кілька років, як не маю від ёго ніякої звістки. Гей, Фарнагію!“ гримнув сатана, стукнувши кулаком об стіл, що аж искри всіх чортів обсипали и чортенята, мов грудні в осени, посипались з стелі на долівку. „Фарнагію—явись!“
(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української міфології.

I.

(Дальше.)

Богиня Зоря.

Зоря в колядках описується як панна, як дочка, малюється так, що по тим фарбам можна зараз візнати в тій колядчаній панні богиню Зорю. Народня фантазія примітила найдрібніші тінні в фарбах Зорі, вже не таких блискучих, як фарби сонця: в них менше золота, більше срібла, изумрудного блиску и перел. Так як на зорі падає роса, то народня фантазія не поминула и тієї прикмети зорі. В загалі ми бачимо такий тип богині Зорі: Зоря молода панна має собі милого. Вона ходила по саду, збирала павине піря, клала собі в рукав и з того піря зробила собі вінок на голову. Вона убрана в шовковий лорсет, в роєву (?) сукню, в кордовані чижми (черевики), в кований пояс з срібними ретязями, в жовті чоботи з срібними підківками, в срібні та золоті перстені. В неї на шиї коралеве намисто, а голову накриває перлова тканки чи серпанок. Часом вона убирається в зелену сукню, в зелений вінок. Вінок на Зорі *третіток* — вінок, котрий все тріпочеться*). Склавши до купи всі ті фарби, зелені, перлові, коралєві, більше срібні ніж золоті, ми неначе бачимо лишню зорю з перловим и зеленуватим блиском, з єї мигаючим світом більше срібним, ніж золотим. Червоне намисто на панні — то червоне небо на сході сонця, на зорі. Тим и богиня Аврора мала широку червону одежу и рожеві пальці. Зоря убирається в свій убір на господаревому дворі в

*) Чтенія И. О. Д. 1864, 1, 81, 85, 86.

світлиці, убирається до церкви в неділю рано, до схід-сонця, и хвалиться милому, щоб він прийшов до неї рано до схід-сонця в неділю: тоді він побачив би її красні убраня. В одній колядці просто говориться, що красна панна у церкву ввійшла, як зоря зійшла, так и засяла*). В дуже поетичній картині описується Зоря, як вона жде свого милого: вона жде милого з-під сонечка, гатить гатки з дорогих шат, мостить мости, садить виноградні сади, вбирає сади паволоками, сіє по полю дрібним жемчугом. Тут описується пишна картина до сходу сонця, як на зорі, раннім ранком, поля обсіпаються перлами роси, сади й ліси вкриваються дрібними росяними краплями, ніби дорогими паволоками. Од живучої роси ростуть и розцвітаються сади й виноград.**)

Так як на зорі падає роса, то богині Зорі в піснях дається багато таких прикмет, що стосуються до вина й води. Так в колядках співають, що красна панна стереже виноград, або просто вино в мисках: прилітають райські птахи, дзьобають зелений виноград, розливають вино. То знов та панна садить виноградний сад, стереже в саду жовті яблука, яру пшеницю и разом мостить мости, гатить гатки; схвачується вітер, знімає з неї павиний вінок и заносить в Дунай, де ёго знаходить молодий рибалка и приносить їй.

Всі ті образи показують, що Зоря має стосунки до роси, до небесної води, котра падає на зорі на землю, ніби виливається з мисок, од котрої росте виноград и набирається соку, наливаються в саду яблука, в полі пшениця. В образі богині Зорі варті уваги національні українські прикмети. Богиня Зоря являється в образі української дівчини селянки, а може й давнєї князівни, в горсеті, в намисті, в жовтих чоботах, в вінку з павиноного піря. И тепер дівчата в Канівщині затикають голову павиним пірям, качуриними кучерями и гусячим пірям з воля, покрашеним зеленою восковою краскою. Така ніби й мала річ показує, що українська національність не діло вчорашнєго дня, бо її складалися не в аби-який недавній час.

Зоря в гимнах индуских Вед и в грецькій мієології скрізь показується в женськім образі, як мати, як сестра сонця, як ёго жінка або коханка. Давні Греки думали, що Зоря сидить на золотому троні, убрана в червону та золоту одежу, и має рожеві пальці, як и в українських колядках говориться, що красна панна сидить на золотому стільчику або тарельці, убрана в червоне на-

*) Метл. южно-рус. пѣс. 331.

***) Чтенія И. О. 1864, 1, 87.

мисто, в жовті чоботи або черевики. В литовській мієології ранни зоря, Аушріне — дівчина, котра розпалює Сонцю огонь, а вечірня зірка, Вакаріне, гасить огонь и стелить Сонцю постіль.

Богиня Хмара.

Од богині Сонця и од богині Зорі треба одрізнати в піснях ще одно женске мієичне лице, одну дівчину, бо вона має свої характерні прикмети, по котрим не трудно гадати, що та дівчина богиня Хмара або пімфа небесної води в хмарах. Богиня Хмара зветься *білою дівчиною**) и все показується при воді: то вона пере ризи, котрі вітри вхопили и понесли на небеса, то пере сорочки на річці и бере відрами воду, — то вона пливе на синьму морі на кораблі, то беручи воду з Дунаю, падає в річку и пливе по Дунаю, або просто описується, що вона пливе по воді, тоне и подає руку, щоб її виратували**). В деяких веснянках говориться про білу дівчину, що вона зносить воду цебром або решетом и гасить палаючу діброву або червону рожу. В тих усіх образах не трудно впізнати богиню Хмару, що пливе по синьму безкраєму небу, набирається води и заливає дощем, як з решета або з цебра, пожежу в хмарах — блискавку, або гарячу землю од палкого проміня сонця; набравши води, вона тоне в Дунаї, то-б то розходитья, зовсім пропадає в небі. В найповнішій картині описується богиня Хмара, як дівчина шинкарочка. Зашуміла, задзвеніла зелена діброва, бо почула в собі дивного звіря, тура-олєня з десятьма рогами. На десятому розі стоїть терем, а в терему шинкує красна панна. Вона держить три напої: шумну горілку, солодкий мід и зелене вино. Одхилючи кватирку, панна все поглядає в чисте поле. В той терем приїхали три Волошини: вони пили та все підмовляли з собою молоду шинкарочку. Ще вони не вивели дівчини з саду, а вже вчинили зраду: вели її милу й другу а на третій стали спочивати, пустили коники пастись, а шинкарці веліли ліжку стлати. Вона одказала, що мати її не віддала, щоб вона стлала ліжку під зелененьким явором. Волохи викресали огню, запалили сосну з верху до низу: чорна смола потекла на шинкарчине біле тіло.***) В сій картині описується богиня Хмара, котра сидить на небесних звірях-хмарах и звідтілє на землю

*) Труды Чубия. III, 131.

***) Ченіа Н. Об. Д. 1864. I, 80, 82, 89.

***) Тамже 84, 87.

дощ, котрий в мієології зветься то медом, то вином, то кудрявим пивом. Зрада Волюшина — то зрада бога Громова, котрий розбиває хмару и розливає її чорною смолою, то-б то дощем на землю, запалюючи блискавкою небесне дерево — хмару. У давніх Индусів дощева хмара описувалась в образі повногрудої жєнщини, котру зражує Громовик; и в грецькій мієології Аполлон гаєється за нимфою Дакною, доганяє її, хапає руками, але вона в той час умирає в його обіймках. В сих мієах, як и в образі зради й смерті шинкарочки, описується розбиванє літнєї хмари громом и счезанє єї в небесному просторі.

До одного типа з шинкарочкою належитья и та панна серед подруг и прислужниць, про котру говориться в одній пісні: вона лє солодкий мід, подруги вино, а прислужниці горілку, и разом з тям сама панна грає на органах, подруги на скрипках, а прислужниці на сопіках*). Такий чудний оркєстр, не звісний на українській землі, певно вигравав на небі. Сама панна — то богиня Хмара, а єї подруги и прислужниці — то индускі небесні музики и баядерки-апсараси чи хмари, котрі ніби танцюють на вітрі и шумлять в дощову годину. Ще описується в піснях одна дівчина, що живе в горах. До неї їде гарний хлопець, але вона переказує їму, щоб він коней не томив, людей не трудив, бо вона сама прилетить до єго по-над сєлом *чорною хмаронькою*, по-над дїбровою *дрібним дощиком*.**) Очевидачки, сама дівчина зве себе, хто вона така. Стоячи на дивному звірі, дівчина розчісує собі коси и просить, щоб на неї вітер не віяв и сонце не світило: вона не любить сонця, як хмара сама закриває сонце.

Зібравши до купи всі прикмети дівчини шинкарочки, ми бачимо, що в сєму образі народ создав міє про богиню Хмару, нимфу небесної води. Давні Индуси дивились на хмари, як на чудових жєнщин, що своїм молоком напувають землю, и як на дівчат, котрі звались *апсарасами*. Апсараси любили перекидатись коровами, и їх доїли *генії-гаидарви****) и сам громовик Индра. Всі ті жєнщини держали в хмарах безсмертний напиток — *амріту*, як дівчина шинкарочка держить шинк з напоями на рогах дивного звіря. Греки перевели тих небесних богинь на землю, назвавши їх *нимфами*, *нерєїдами* и *наядами*, котрі живуть в воді и співають чудові пісні. В українській мієології богиня Хмара, зведена з неба на землю,

*) Труды Чубин. III. 402, 408.

**) Чтевія И. Об. 1866, I, 611.

***) Поэтич. воз. Слав. Афанасьева III, 121.

стала русалкою в річках, криницях, на полях и в лісах, мавкою в горах и в печерах. Русалки и мавки люблять являться при воді, люблять співати и платі прати, так само, як и богиня Хмара, небсна русалка.

Ще один певно найдавніший образ хмари, зооморфічний. Дивна Змія лежала під білим каменем. Її стрів молодий панич и хотів зарубати. Змія проситья й обіцяє йому стати в пригоді, як він буде женитися: помостити мости, поставити столи, поставити золоті стовпи, повішати шовкові килими и посвітити воскові свічки*). Змія робить ті самі дива, що бувають в час грому й блискавки, як небо заставляється столами й мостами, завішується килимами, то-б то хмарами. Золоті стовпи й воскові палаючі свічи показують на блискавку. Така дивна Змія — то хмара в час грому й блискавки. Сей образ хмари безперечно давніший од людского образу богині Хмари и більше схожий на самого дивного звіря тура-оленя, на котрому живе и шинкує богиня Хмара.

(Дальше буде.)

*) Труды Чубин. III, 440.

Кілька слів про Тараса Шевченка.

(З великорускої ілюстрації „Пчела“.)

В 1862 р. довело ся мені бути у Києві, де жила тогді моя сестра з сімєю В. М. П. В домі сі Шевченко жив рівно три тижні, в час свого остатнього приїзду на Україну.

В те літо сестра моя жила на самім кінці города, на Приварці. Не скажу, з чієї поради Шевченко прийшов до сестри наймати квартиру и просто попросив її „погодувати и попоїти його в довг“ (він тогді ждав якихсь грошей з Петербурга). Сестра моя недужа, и через те трохи чудна собі, згодилася; її заняло як оригіально-типичний вид Шевченка, так и чудне прохання поета: „погодувати в довг“; але вона й не догадувала ся, кого бере на квартиру. Сестра моя дуже гарно вміла читати „Катерину“, „Наймичку“, „Тополю“, а деякі невеличкі думки знала на память: портрета Шевченкового вона з-роду не бачила, а сам Тарас не з-разу сказав, хто він такий. „Як бачите, чоловік собі“, одвітував він; „ишов та йшов, бачу: хатина стоїть, не то панська не то мужича, біла, біла наче сметана, та ще й садочком обросла; а на дворі розвішано дітячі сороченята, сушать ся, та рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе; от я й зайшов, умовити квартиру“... Незабавом вияснило ся, хто се такий, и Тарас оселив ся у сестри, взявши невеличку комнату з вікном у невеличкій але густий садок. Не минуло й тижня, як Шевченко став своїм чоловіком, не тільки з се-

стриями дітьми, але й з нею самою, зовучи її то тіткою, то дядиною. Швидко спізнав ся він и з сусідами, а особливо з сусідською білоголовою дівторою, котра гуртом бігала за ним и кричала: „Дядьку! роскажи бо хоч одну ще казочку.“

Сестра моя чимало сміялась з Шевченкових причуд, а найбільше з ёго грошевих справ. Раз просить він у неї, щоб дозволила няньці Орясці разом з дітскими сорочечками випрати и ёго сорочки и хустки и позичила б ёму 10 коп., „бо дуже-дуже треба.“ Сестра з великою охотою зробила и те и друге.

Оришка була проста людина з села и звала Шевченка „дядьком“; роздивлюючи ёго хустки, вона запримітила два узлики; розвязала один — там 25 карб. бумажка, розвязала другий — там 3 карб. Шевченко вельми зрадив сій „находці“, але цілий день ходив потім якийсь замислений, усе придумуючи: коли він завязав у хустки ті гроші; та так и не згадав.

Сестра сказала ёму, щоб він дав їй передивити ся усе ёго збіже; він згодив ся, кажучи, що „чого й сам чорт не знайде, те жінка відшукає.“ И сиривді „дядина“ знайшла в одній з ёго книжок дві бумажки: одну в 5, другу в 10 карб.; вони лежали під папером, у котрий була обгорнута книжка, щоб не розгубили ся листки.

З спх грошей Шевченко не схотів заплатити за квартиру, „бо то мабуть дурні якісь гроші, коли я зовсім забув про їх; а дурному дурна й дорога.“

Пробовали вговорити ёго — ні!. дїждавшись неділі, він побажав зробити „знатное“ угощенє для сусідних дітей, котрих було може з півсотні. Пішов він на базар и вернув ся відтіль пішки з повними руками узлів з усякими ласощами и играшками. Він так багато набрав усього, що на силу дійшов; увесь у поту, у куряві; бараняча шапка на потплиці, комір у сорочці розхрістаний; але не вважаючи на те, що втомився, він був веселий и радий. Дівтора трохи не збила ёго з ніг, хапаючись помогти ёму донести ласощі; але ж як прорвалась одна торбинка и покотилися з неї горіхи, а дівтора шарахнула вибриувати їх, — Тарас так радів, що й сказати не можна!. Двір посинали свіжою травою, а діти качали ся и грали ся припадаючи до трави. Тарас радів и говорив: „припадають, сердешні, наче до рідної матери, а подумаєш: из-за чого? из-за жмені горіхів!“

По обіді прийшла договорена Тарасом перекупка з візком, на котрому були яблука, грушки, пряники, бублики и буханці. „Угощенє“ зробили на вигоні, куди сестра випровадила усю компанію, щоб не пошкодили чого в саду и в дворі. Шевченко бігав, суєтив ся частуючи дівтору, реготав и спорив ся з хлопцями, котрі вимагали, щоб дівчатам давали менше ласощів, „бо вони плакати и смаркати.“ — А зрєслі люде, що зійшлися подивитися на се „угощенє“, прямо и голосно говорили, що „той старий (Тарас) мабуть божевільний.“

Тут додаю до слова, що Шевченко не любив чоловіка моєї сестри, и один тікав від другого. Поет не любив, що ёго господар „пан и урядник з лузиками“; а сестрин чоловік, хоч и поважав Шевченка jako поета, але ж не міг забути, що він „дєгтяр, хлоп“, а до того ще й

„з хлопськими звичаями и хлопською річю.“ Стрічаючись вони розмовляли тільки про погоду, про здорове, та про дорожню.

Шевченко завжди вставав з сонцем, „щоб бачити, як просипаються, як прошумлять „на добрий день!“ високі тополі, а пташки прощебечуть свій перший привіт ранку“. Молився и вмивався він на дворі и сам собі тягав з глибоченного колодязя „погожу“ воду. До чаю випивав чарочку горілки и заїдав її пшоном, котре завжди носив у кишені своїх штанів, „широких як море.“ Він говорив, що нема здоровішої закуски як пшоно; „бо воно и смачне и зуби гострить, тільки—хай Бог крпе! не на людей гострить зуби, а на мясо и на хліб святий и в животі вискрібає усяку нечисть, яка осідає в кишках.“ Чай він хоч и пив, але не любив ёго, шуткуючи, що чай зветься „гербатю“, и хто ёго не, той на старість горбатіє. Любимою ёго стравою був борщ заправлений пшоном и заготовлений старим салом, гречані вареники з сиром и галушки, хочай після вареників и галушок у него раз-в-раз була з'яга; од неї він гоїв ся пшоном, та „трошки горілочка“— „бо, говорив він, клин треба вибивати клином“. Він любив ще кавуни и сливи.

Завжди по обіді він пшов у сад, ляг під яблонею вверх лицем и голосно гукав до себе дітей „на розмову, покіль не засну, а як зану, тоді втікайте.“ Діти лазили по нёму, тербушили, смикали за вуси, одним словом він був задля них играшкою. „Кого люблять діти, говорив він, той значить ще не зовсім поганий чоловік.“ Далі Тарас засипав и страшенно хропів, діти зараз розбігалися, знаючи, що тепер вже не до играшок, „бо дядько хропе вже, наче коняка... тікаймо, а то почне брикати ся!“ Проснавши „богатирским“ сном годин зо дві, Шевченко знов випивав чарочку и заїдав пшоном. Отже ніхто ніколи не бачив ёго пняним; він за чаркою тільки був веселіший, більш говорив и шуткував, а ніколи прохав мою сестру, щоб заспівала ёму пісню про Сагайдачного, або „Чайку“. Слабе здорове сестри не давало їй виводити високих нот, але Тарас не вважав на се и говорив, що вона гарно співає. В такі години він не зводив своїх очей з сестри, з єї поблідлого, худого, морщиноватого и некрасивого лица. Часто він говорив їй, що коли б він був молодший, а вона хоч трошечки красча, то він закохав ся б у неї, за те одно, що вона так гарно вмє співати народні пісні. — „А то вибчай. тітко, за правду погана ти, препогана, наче гріх.“

Я дивую ся й тепер, що сестра ні капельки не ображала ся на такі речи, а тільки сміяла ся, слухаючи їх. „Мені від него усе було миле,“ говорила вона мені. „На него не можна було сердати ся; він, голуб мій, був такий хороший; такий гарний, привітний.“

В розкішні, темно-сяні, оксамитові українські ночі, Шевченко любив ходити по двору, по саду, трохи не до світу; він говорив, що „несчислені зіроньки не пускають ёго у хату, кивають ёму, щоб він не спав, розуму и голови не просипав.“ — Звичайно він спав дуже мало.

Прийшли и ждані гроші. Шевченко до недантизма вірно розплатив ся з сестрою, не забув ні про одну услугу, котра була ёму зроблена крім вигвореного. Щедро обдарував служниць, а особливо „дурну“ голубку Оришку, що не вмєла грошей утати, а то б гарну

за їх одержу собі справила; та ба! щось таке перешкодило; сказано: у жінки більше серця ніж розуму.“

Сусіду-робітнику, котрий перебивав ся поденщиною и ходив Тарасови по горілку, він дав тільки гривенника, „бо потурав старому голови морочити.“ Задля сестри и дітей сам приніс з города коробку філ в 15 фунтів, „щоб ілі, та не кашляли.“

По одьзіді Шевченка сестра, єї діти и сусідня дівтора довго за ним плакали и скучали. За невеликий час усі вони так привикли до симпатичного автора „Кобзаря“, що вважали єго, наче кривного свого; навіть апатична до всего куховарка Федора, котру Шевченко дразнив тим, що вона носить „влючки“ (намоси), сказала, що у неї „наче каміне навалило на серце, як поїхав дядько.“

Сестра моя мучила ся від страшених болей у голові, а Шевченко раз-у-раз завіряв її, що через те у неї так дуже болить голова, що вона замужна жінка, а не завязує голови „як слід“, а „носить волося по пански.“ Щоб задовольнити поета, вона инколи вдягала на голову очіпок з кичкою, насовуючи єго до самих брів, а зверх повязувалась квітчастою хусткою; поет хвалив її за се, а чоловік єї бубонів на неї.

Стадоє так, що мені не довело ся бути при останньому сестриньому недугу и закрити їй очи; але мені розказували, що вона в останні часи свого життя дуже жалкувала, що „дядько“ попередив її на той світ, а то б вона звістила єго про свій недуг, про свою журбу-тугу, и певно він приленув би до неї и втішив би її: „або розвеселив би мене, або довів би до сліз; чи сяк чи так, а мені при єму було б лучше, він такий добрий, такий любивий був.“ Завжди сестра говорила мені, що коротке пробуванє у неї в домі Шевченка було золотим промінем сонця в єї житі...

С. Крапивина.

КРИТИКА.

Збірникъ творівъ Ієремі Галки. Одесса 1875. Стор. 114 + 85 + 30 + 127, в 16. частку аркуша; ціна 1 руб. 75 коп. сріб. = 3 гульд.

I.

Аж ось! на-сиду то прокинулась и Одесса и, прокинувшись, подала світови твори Єремі Галки. И за те спас-біг! все ж таки красче, ніж так спати байбаками, як спить Полтава, Харків, Чернігів и т. д. Але Одесса, яко місто купецьке, не могла и в розповсюджуваню літературних творів не виказати своєї коммерческой, баришницької вдачі. Не знаємо, хто видав твори Єремі Галки: чи який з одеских книгарів, чи хто з одеских українофілів, коли вони там водяться, але не можемо не зробити видавцеві докору, що виданє єго бє на великі бариші. Прирівняйте одеске виданє до кївських або до наших львівських, и ви згодитесь з нами. Возьмім приміром кївське виданє комедії „На кожному ках“: напечатанє воно на семи аркушах и коштує 25 коп. Папір и в

київським и в одескїм виданю однакової доброти, а тим часом у продажї аркуш київського видання йде 3¹/₂ коп. а одеского більше ніж в-двоє — 7¹/₂ коп.; судячи по київському виданю, „Збірникъ творівъ Єремії Галки“ треба б продавати не дорожше 75 коп. — а продася він більш ніж в-двоє: по 1 рубл. 75 коп. Нам ще здасться, що й папір и друк певно в Одесі дешевші ніж у нас у Львові або у Києві. Конечно, що коли „Збірник“ видано яким-будь одеским книгарем, то се не диво, що він забажав и книжку прирівняти до великого ничого краму: и в Києві є такі спекулянти. Справді: коли в Одесі Жиди и Греки беруть по 50—75% баришів на пшеници, так чом же не йти слідом за ними и одеским книгарям? Вважати ж книжку за що инче ніж купецький товар, Одесянам певно що якось ніяково! та-ж єсть на Україні и прислів'є таке: „привикне, кажуть, собака за возом, так и за саньми бжгить.“

Другий докір ми ставимо одескому виданю за єго правонись. Чудне, справді, діло! більш 15 літ ведєся на Україні турбація про правонись, и ніяк люде не то що не змовляться, щоб однаковою правонисю писати, а навіть не хочуть чи не можуть зрозуміти, щоб кожний видавник видає книжку не задля себе, а задля усіх письменних людей. Чи вже ж таки усі письменні люде повинні знати правонись кожного автора або видавця? Глум и сміх!.. И доки у нас панувати-ме отсей гідкий „сепаратизм“? Сидять де небудь у Тячлієі Прохор Данилевский и „стрікує“ своєю правонисю, а там у Таганрозі якась (Сokolовска назбирає нісенітницї и видає „своєю“ правонисю; у Єлисаветграді! покажуться твори Грінєнка — и знов инча правонись!.. Правду покійлий Котляревский сказав, що: „Всякому городу свій нрав и права — Всяка пміс свій ум голова...“

И видавець „Зборника творівъ Єремії Галки“ бажав засвідчити, що и єго голова має свій розум, а задля того мабуть не стало у него сили викинути той нещасний з, за котрий колісь у Петербурзі стояла „тролицка війна“, а котрий у нас в Галичині и доси так багато має вірних своїх лицарів и горлячих оборонителів!..

А може знов и те, що одеский видавник боявся, щоб єго не вважали в Росії яко сепаратиста російского через те, що в російській літературі уживаєся всюди з, — отже щоб не видавати з себе „сепаратиста“, треба й собі вживати з. Не гадайте, панове, що ми шуткуємо! біг-ме ні!.. у Полтаві є один товарищ прокурора, родом Болгарин, вихованець Московского університету: сей „Славинин“, трусячи торік одного Українця, забрав нашу „Правду“ и давай доводити, що „Правда“ часопись сепаратистична, через те що „не уживає з... Так точнісєнько було у нас в Болгарщині,“ доводив брат-Славинин; „спєршу залишили букву з, а з сєго й дійшли до політичного сепаратизму, виховавши за 10 літ без букви з нове поколіє!“

Чи сяк чи так, а ми ще раз радимо усім нашим писателям и видавникам, щоб кинули кожний свій „сепаратизм“ и держали ся якої будь, хочби в загалі й російской, аби тільки одної правониси.

II.

Збірник творів Єремії Галки складає ся з двох частин; у першій три драматичні твори: драматичні сцени „Сава Чалій“, трагедія „Пе-

реяславська ніч“ и сцени з народнїї казки „Загадка“; в другій часті коротенькі поеції. Усі твори Галки (давній псевдонім М. И. Костомарова) являють ся на світ не в перше: деякі з них були напечатані літ 30 або й більше назад, инчі з поезій друковали ся в „Основі“, а „Переяславська ніч“ вийшла и у Львові. Отже не вважаючи на се, ми з тим більшою радістю вітаємо „старі“ твори славного автора „Богдана Хмельницького“ и инчих. Для кожного чоловіка вельми принятно дивити ся на свіжі молоді сили и щирість молодців; а ще несказано більше принятно бачити, коли між кучерявим парубоцтвом біліє сивий вус чоловіка, котрий літами и тілом дід, а духом, гадками и ідеями такий же молодець, як и оті кучеряві, румяновиді двадцятипятилітки! До табору людей, що не старіють духом, гадками и ідеями, що не перескакують з одного табору в другий, належить високоповажній Єремія Галка. Зрівняйте ёго перші твори, поміщені в теперішнім збірнику, з остатніми, приміром хоч з „Кудеяром“: и ви примітите, що яким був Галка у 1845 р., таким він лишив ся и в 1875; ні сердечне лихо, ні душевні тревоги, ні недоля, ні неволя, ні проневірство „приятелів“ не скрутили ёго міцного морального організму. — Коли про Галку не можна сказати, що він „esse homo“, то до нёго як раз приходить ся слово „се ест столбъ и утверждение истины.“

З того часу, як Галка вперше виступив на літературну ниву, чимало минуло віку; чимало води сплило, чимало Галчиних ровесників и союзників пішло „в велику дорогу“ на той світ; чимало на Дніпрових хвилях сплило людей (хоч и против води) у те болото, де люде живцем гниють; ще більше людей ступило тою тропою, котра хмарами проневірства и лакейства доводить до „карьери“; и в наш час здає ся з усеґо Галчинного — не тільки товариства, а навіть покоління — Галка стоїть самотою и стоїть на тих самих підвалинах, на яких стояв и з молодю. Ми певні, що й на дальше він не зверне з свого простованя, и не раз и не два принесе ще свою цінну лепту на жертвенник науки и літератури; не раз ще ми почувемо ёго слово — слово историчної правди; а перш усеґо бажаємо, щоб швидче довів до кінця свою руску историю в життєнєсах єї діячів. Ждемо її, як голодний хліба...

III.

Драматичні сцени „Сава Чалий“ зложені з пяти дій; у кожній дії кілька одрубних сцен. Драма зложена на основі народнїї пісні про Саву Чалого. У першій дії кілька козацких старшин: Петро и син ёго Сава Чаліи и инчі та кілька козаків сидять на траві и кружають горілку, мєди, пиво; то Чалий могорчить їх. Іде весело розмова, сміх, гомін, а далі починають згадувати про козацке житє, про недолю и неволю України (діє ся в 1639 році), и розмова становить ся невеселою, сумною. Петро Чалий скусно наводить річ на те, що все лихо на Україні від того, що не має гетьмана; „а якби у нас гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки повбивали“, додав старій Чалий. Козаки заворушили ся, щоб зараз вибирати гетьмана, и вибирають Петра Чалого: він змагає ся. Один з старшини, Гнат Голій, говорять, щоб ви-

брата гетьманом не Петра, а спна ёго Саву; на ёго річ старий Петро говорить, що син ёго, „хоч и хоробрий, та ні!.. не можна! поров у ёго не такий.. ні! ні!“ — Сава и Голий зараз після сего пішли, а кокаки вибрали гетьманом Петра и идуть у Трахтемирів. Сава образив ся, що ёго не вибрали, и збирає ся „йти блукати по світу“; але друзяка ёго Гнат Голий дає ничу пораду и підбиває Саву йти до Конецьпольского, від котрого й показує Саві лист. Сава довго думає, далі рішає ся. „Коли Сава не гетьман,“ каже він, „то хай він не буде и той, про кого пісні співають! хоч и супротив батька піду, та за діло! нехай так не робить. Хоч и Ляхи нарікуть, та зрадником не буду, унять дістане ся послужити рідній Україні.“ Тим часом у Трахтемирові козаки на раді вибирають гетьманом Петра, аби тільки вів їх „від Чигирин на Ляхів.“ Після сего Сава ще більш розжіврів ся „або до Конецьпольского, або топити ся!“ — „На що топити ся,“ говорить до нёго Голий; „Конецьпольский ще й провожатого дає тобі“ — и справді являє ся польский офицер Лисецкий, гоцем від Конецьпольского.

У другій дії Катерину, дочку вдовину, сватає Гнат Голий. Катерина душою и серцем кохає Саву, але, боячись матери, згоджує ся стати в парі з Голим, як верне ся він з походу. Як оєь приходить до неї Сава, каже їй, що він піде у ляхцьку землю; Катерина відповідає, що готова за ним хоч на край світа. Сава цілує її, обнімає, а тут входить у хату Катеринина мати; напускає ся и неї и на Саву. Катерина и Сава признають ся, що кохають одно другого; мати вислухавши їх каже: „про мене так хоч зараз до вінця.“ —

Нова сцена: козаки вернулись з походу, а з ними й Петро Чалий; він довідує ся, що „Сава оженив ся з Катериною и поїхав.“ От Сава и в Немирові. Конецьпольский наділив ёго хутором: „живи, Саво, та служи нам!“ и „будеш українским гетьманом!“ — „тогді, каже Конецьпольский, сподіваюсь: унія вже возьме своє!“ А Сава при сім слові тільки косо глянув на нёго, та промовив: „унія!“ — и пішов.

Одначе Гнат Голий зарік ся помстою Саві за те, що сей взяв Катерину, и от як у Трахтемирові (дії 3-я) козаки, знов збираючись у поход, стоять собі на майдані та розмовляють, Голий пророкує, що буде велика біда „від одного зрадника! Від тої гадюки, що, мовляли, я у пазузі нагрів. Від Чаленка“, котрий „зазнав ся з Ляхами та з Конецьпольским на нас усіх тепер лихо замшля!“ при сім слові Голий показує лист, присланий буцім-то Савою до нёго, зовучи и ёго, Голого, на послугу Ляхам.

Далі Голий оббірує кругом Саву, а про Катерину говорить, що вона відьма. Козаки підіймають ся на дибі, щоб покарати Саву. Приходить Петро, довідує ся про се и просить, щоб не вбивали ёго Сави. „Не вбивайте мого спна,“ просить він козаків. „Коли вже він став такий зрадник, він покається! поїдемо до ёго! він посоромиться батька. Він таки наш чоловік! він у мене один; у мене ні роду більши, ні племени.“ По довгих просьбах козаки згоджують ся не вбивати Чаленка; гетьман піде до посланців, що прибули з Запорожя, а Голий починає знов коверзувати и перетягає знов на свій бік козаків, умовляючись, щоб у вечері їхати в Немиров и покарати и Саву и Катерину.

В четвертій дії Конецьпольський частує Саву добрим вином и показує ёму грамоту від короля, котрий нарік Саву гетьманом. Конецьпольський вимагає, щоб Сава заприсяг на вірність служби королеви и що з усеї сили буде унію на Україні вводити. — „Ні, пане!“ каже Сава, „я своєї віри не зрадник! цур тому й гетьманству! мол віра мені над усе дорожша.“ Конецьпольський загорів ся, вилаяв Саву „хлопом“, похваляється, и те й друге, далі починає лебезовати з Савою. Як ось прибігає Савин джура Хомка и оповідає, що „біля Савиного двору блукають козаки, усе визирають з-за лісу.“

— „Послухай Саво!“ каже Конецьпольський, „у мене є війська доволі! положу на тебе милость, тільки змовимось! (ласкаво) Ну, Саво, на уговор!“

— „Ні, пане! твоє воля! сего не буде.“

— „Що ж! ти пропадеш! тебе забють! Хоч ти й проситися-меш, так не змудуються!“

— „Проситися мені шкода! Я умру, яким уродився. Ні до кого у вік свій не вклоняв, так и перед смертю не поклонюся.“

— „Пронадеш, Саво! краще підпишись отут, та йди собі з громадою.“

Але ні! не такий Сава Чалий, щоб пішов ворогом супротив своєї віри п України. Сава не влестив ся ні приманками гетьманської булави ні похвалками Конецьпольського. Сава йде до дому. Ёго стрічає Катерина, уся в слезах (дія пята). Приходять до Сави козаки ёго старі товариші; після короткої розмови кидають ся на Саву и вбивають ёго. Прибігає Гнат Голий и каже до Катерини:

— „Катерино! будемо любитися!.. я тебе обороню!“ Катерина бє ёго кулаками. Голий ніби падає и говорить: „Ох!.. відьма!.. не здолю!.. пропадаю!“ — Козаки колють Катерину. Савин джура Хомка вхопив маленького Савиного сина и втікає з ним; декотрі козаки побігли, щоб дігнати джуру, аж ось входить Павло з козаками и Лисецьким, и джура вертає з дитиною. Лисецький розказує, що Сава не був зрадником, що дійсний зрадник Гнат Голий. Голий одрікаєся, каже, що Лисецького не знає и ніколи не бачив. Лисецький уличає ёго листами, Гнат винить ся и просить ся — Павло кинув ся на нєго и заковов.

— „Обніс, сучий син! неповинних,“ говорять Степан. „Ох! покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! що ми ёму и казати-мемо?“

На єї слова вбігає гетьман, Петро Чалий, и несамовито кричить. Козаки стоять мовчки и потуляють очи в землю..

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— „Заджумлєныхъ батько. Поема Юлія Словацкого. На рускій языкъ переложивъ Иванъ Верхратскій. Ціна 20 кр. а. п. У Львовѣ, 1876. Накладомъ переводца. Зъ типографіи Ставропільского Института.“ 32 стор. XII-ки. — В переднім слові каже п. И. В., що „коли

важнійші твори нашого генія Т. Шевченка вѣдь польскихъ писателѣвъ вѣстали съ залюбованьемъ переведені на языкъ польскій: у насъ досі мало переведено творѣвъ первѣйшихъ представителѣвъ литературы польскої. А вжежь часть-пора и намъ ближе познакомитись съ творами вѣщунѣвъ иншихъ литературъ, а передовеѣмъ литературъ славянскихъ“.. Гадка тая добра, як и добрий вибѣр предмету, бо *Ojciec za-dziwnionuch* Словацкогo одна з найкрасшихъ перел польскої литературы. Переклад мусимо також назвати удачним; особливо мусимо похвалити, що п. И. В. замість 11-складного римованого вѣрша польскогo ужив 5-стопного ямба неримованого. Для тих, котрі не читають Словацкогo в оригіналі, як и для вѣіхъ любителѣвъ рускої литературы перша проба перекладу того знаменитого польскогo поета буде дуже пожадана.

— Недавно видав Пол.-зах. відділ цїс. росс. географичногo Товариства (в Київі) діло *Григорія И. Купчакка „Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ.“* Містить в собі окрімъ обширнагo описаня Буковини и її рускогo народонаселеня еще карту Буковини, картину з типами и костюмами рускихъ селян в Буковині и 400 пісень буковинско-рускогo народа, зібранихъ авторомъ в рїзнихъ селахъ північної Буковини. — Можна купити у автора (Wien, III., Beatrixgasse. 16. B., 2 St., Th. 10) — по зр. 1.50 безъ пересилки, зр. 1.60 з пересилкою.

— *Лира*. Соч. *Малыревскогo*. Київъ, 1875. Маленька ся книжочка містить в собі девять лиричнихъ поезій глибоко-журного и бездонно-беззмісленогo тону. Вільно п. Малыревскому забавляти подібними вѣршами почитателѣвъ свого таланту, коли б які найшли ся, але все таки годилось би було мати хоч трохи пошанованя для друкованого слова, щоби не друковати такої нісенітницї та ще до того й неприличної.

(З „Київск. Телегр.“)

— **Нова граматица рускогo язика.** *Gazeta Narodowa* пише: „О. Малиновскій, парохъ з Коморникъ в Познаньскім, нині вразъ з Міклосічемъ безперечно найзнаменитѣйшій славянскій філологъ, скінчивъ вже „*Gramatykę języka ruskiego*“ в порівнаню з польскімъ и великорускімъ язикомъ. Він уложивъ її в польскімъ язиці, переважно на підставі граматики д-ра Осадці, и шукає теперъ накладця. Гадаємо, що хто небудь з Львівскихъ книгарѣвъ або й котре небудь з нашихъ місцевихъ товариствъ повинно взяти на себе виданє тої граматикки. Пише намъ оден з знателѣвъ, що зі всѣхъ граматикъ рускогo язика *Gramatyka o. Малиновскогo* є безперечно найлучша.

„Мусимо при сїй нагоді упімянути ся о скорє виданє граматикки старославянскогo язика написаної о. Малиновскімъ. Рукописъ сєї граматикки набув книгаръ в Познаню Жупаньскій, але ще не розпочавъ друку... Доносять намъ такожъ, що знаменитѣйшій сєй учений, котрий сліпаючи надъ книжками стративъ очі, постановивъ написати словарець коренѣвъ всѣхъ славянскихъ язикѣвъ, т. є. *Radices linguarum slavicarum*, бо Міклосічъ видавъ тілько словарець коренѣвъ старославянскогo язика...“

До сихъ слѣвъ *Gaz. Nar.-oi* ми з своєї сторони маємо додати, що, хотя не зовсїмъ згоджуємо ся з єї поглядами на наукові праці о. Малиновскогo, дуже раді були би-ємо, коли б сго *Gramatyka języka ruskiego* могла якъ найкорше світъ побачити; може й буде з неї яка користь для науки граматикки нашого язика.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що нас коштує пропінация?

(Кілька цифер до виясненя народної нужди в Галичині.)

(Конець.)

V.

Вернім ся ще раз, вже послідній, до цифер. Скільки пропінация коштує цілий край, яко економічний організм, ми бачили в попередних уступах. Скільки для сільського народу вона через свій продукт: шпаянство, приносить шкоди моральної, об сім не треба и говорити, а си моральна шкода не дасть ся оцінити ніякою цифрою, хочби ми ужили до сего арифметичну фантазію тих, котрі назначали военну контрибуцію Франції. Але скільки вона наш нарід коштує материяльно (и безпосередно), се можемо облічити, и я попробую се зробити в приближній цифрі, на скільки, розуміє ся, маю певних дат під рукою. В Галичині було, після п. Лісна, в р. 1869 оподатковано 7,313.443 відер — не горівки, але т. зв. затіру*), значить, після виясненя даного

*) Для поясненя читателів подаю, що „затіру“ (Maisehe, zacier) — се тая кваша, котра робить ся через розробленє бараболі (ячменю и т. п.) з теплою водою и зачинос ся головоницею (родом дріжджа). Дперва з того закислого затіру дестилує ся оковита. Затіру той же перед дестилациєю студить ся и кисне в „заквасній кадці“ (Gährbottich, kadź zacierna), и тут его трафляє податок, а то тим способом, що ще перед гіркою горівки, се-б то як горальня ще не робить и кадка порожня, вимірюють кубічний обєм (зміст) той кадки. Знаючи зміст, беруть з него половину, и від той половини змієгу вимірюють податок за один день (добу). Так, як фінансова адміністрация о кожній горальни знає, в котрім дню вона кампанію розпочала, и в котрім її має скінчити, то вже й сама потому обраховує, скільки горальня виробить за той час затіру (а взглядно горівки); вона потребує тільки виміреній (на відра) зміст кадки помножити числом днів. Приміром: кадка має цілого обєму 50 відер; з того одна половина вольна від податку, отже екарб приймає 25; кампанія починаєсь 1-ого а кінчить ся 30-ого цвітня, отже триває 30 день; то адміністрация екарбова лічить (приймаючи одну гірку горівки на добу) 25 відер \times 30 = 750 відер затіру виробила горальня в сій кампанії, и від тих 750 відер вимірює податок. На се вменно треба при мій рахубі намітати, що до податку бере ся тільки половина одної гірки на добу; отже, коли вше подано, що в кампанії 1869 було оподатковано 7,313.443 відер, то після оказаного, вже після відомости самої адміністрації, було вироблено затіру два рази тільки, се-б то 14,626 886 відер затіру; а крім того — без відомости адміністрації без діку, а що найменше два рази тільки. Бо адміністрация узнає и після устави не може приймати більше, як) оди у гірку на добу. Між тим загально змієтно, що горальні з добрими апаратами (з кожний властитель тримає дєбриї, за для значних корисей) заповнюють кадку и голять горівку два и більше

в примітці, вироблено в Галичині дійсно оковиту (круглим числом) з 29,000.000 відер затіру. Корець бараболі дає в галицких горальнях 3 відра затіру, а з того 18 мас оковити (сили, після алькоголометру Tralles'a, 80°); значить, з одного відра затіру дестилує ся 6 мас спириту 80° Tralles. Після того рахунку вироблено з висше поданої илькості затіру — 174 мільонів мас оковити 80-степенної, або (41 мас = 1 відро) 4,243.900 відер 80° Tralles. З тої всеї илькості нічого не вивезено з краю, бо противно, як ми бачимо, до Галичини привозить ся ще, по відліченню всего вивозу, netto 48,697 сотнарів цлових, або (1 сотн. цл. доброї оковити = $1\frac{1}{15}$ відра) 51,943 відер доброї оковити, сплн до 80° Tralles, бо тільки така привозить ся з далека, з причини лекшої ваги а більшої цінности. Обі сі суми разом консумують ся в Галичині. Однакож ми тільки першу берім в рахунок; друга ціла — нехай що уживає ся до ничих цілей, як до фабрик, до підналу, до лямп и т. п. Відлічїм дальше з всеї суми продукуваної в р. 1869 горівки суму 643.900 відер на прочих 14% не-сільского, а властиво не-рільничого населєня. Послїдня сума єсть теж більше-менше 14% від поданої висше загальної річної продукції, а навіть, за для заокругленя цифер, взяли-сьмо трохи надто. Лишаєсь нам кругло 3,600.000 відер оковити, о котрїй можемо з чистою совістю сказати, що всю її випили в однім році сільські консументи виключно. Се було в р. 1869, з котрого маємо певну дату в скількості оподаткованих відер затіру. За ничі роки не маємо такої дати, але, маючн за кілька других років цифру податку консумового (акцизи) від горівки галицкої під рукою, можемо з них легко такі самі дати добути. Той податок вносили в р. 1869 від поданої висше скількості (7,313.443 від.) оподаткованого затіру, лічивши 42 кр. податку за відро затіру, 3,071.646 зр. В р. 1861 вносили той податок 2,887.704 зр., в р. 1871 — 2,430.024* зр., в р. 1873 — 2,211.865, в р. 1874 — 2,476.890 зр.** — Як бачимо з порівняня сум податку, продукція в р. 1869 була пз всіх тих років найвиша, в р. 1873 найнижа. Задля того нерєсїчна цифра межн сумами продукції тих двох років подаєть нам найвірнійшу, певну цифру нерєсїчної річної продукції, взглядно консумції горівки. Поділивши цифру податку з р. 1873 — 2,211.865 зр. через 42 кр. (податку від 1 відра затіру), дістанемо 5,266.345 відер опо-

разів на день — другий раз вже без порахованя через адміністрацію и без оплати податку. Таким чином в р. 1869 за відомєстю адміністрації и оплатою половини податку вироблено затіру 14,626.886 відер, а за відомєстю адміністрації чи без відомєсти — але без нарушеня принципів податкових — вироблено других 14,626.886 відер, отже разом 29,253.772 відер затіру на оковиту. Окрім того діють ся ще безчисленні нарушеня устави, т. є. гінки перед або по означеній фінансовому зарядови кампанії; одні з них адміністрація захоплює и карає, але більша часть, як се в світі діє ся, лишаєсь невідкритою, и тих двох родів продукції ми не можемо брати в рахубу, хоч и тая горівка, розуміє ся, продає ся и пє ся. Я рахую отже тільки тих легальних и півлегальних 29,000.000 відер.

*) Die Reform der dir. Steuern. III. Stat. Tabell. Wien 1874.

**) Ergebnisse der Verzehrssteuer im J. 1874. Wien 1875.

даткованого затіру, а властиво — після поданого поперед вилюєня в примітці — дійсно виробленого затіру 4 рази тільки: 21,065.380 відер, а лічивши тою самою, що поперед, методом — 3,082.738 відер оковити 80° Tralles. — Відлічивши, так як передше, троха більше як 14% на личих консументів, лишає ся сума мінімальна 2,600.000 відер оковити, котру в р. 1873 дійсно вишили сільські консументи. З порівняня тої суми з сумою више за р. 1869 добутою, дістасмо пересічну річну консумцію **3,000.000** відер оковити 80° Tr., викидаючи для заокруглення ще 100.000 відер з рахунку, так як при таких великих сумах тая скількість становить незначну різницю, а нам ходять о найшвейший, хочби мінімальний вислідок.

Ціна оковити в гуртовнім гандлю хитає ся в Галичині межі 12 зр. до 25, а доходить иногді навіть до 35 зр. за одно відро (по 41 мас) 80° Tr.*) — Приймивши найнижшу ціну, вартість поданої оковити винесе кругло 36,000.000 зр. річно, розуміє ся в гуртовнім гандлю. Послідні два слова підкрив я, бо на се треба вважати добре. Ціна 12 зр. до 25 зр. натує ся Львівскою гандлевою камерою; значить вона відносить ся до товару, котрий иде за границу, купує и продає ся в великих масах на вивіз або спекуляцію, отже що найбільше до тих 51.943 відер, котрі ми викинули з нашого обрахунку. Між тми тми 3,000.000 відер, котрі нас тут найбільше обходять, переходять инчу, звісну дорогу, заким дійдуть до наших консументів. Всю ту оковиту купують гуртом арендарі від продуцентів, и тут вже подана више ціна підлягає звишці, бо, як знаємо, пропінация виключає під певним взглядом и тут всю конкуренцію: арендар обовязаний контрактом всю оковиту купувати у свого властителя пропінации и у нікого иншого; значить продуцент односторонно може назначувати ціну своему продуктови, и вже зовсім не потребує тримати ся ціни нотованої на Львівскім ринку. Звишку ту означити певною цифрою годі, — а впрочім вона для нашого рахунку менче важна, для того її тут поминаємо, приймаючи за факт, що всю назначену для сільскої консумції скількість оковити набувають шинкарі по звичайній ціні гуртовній. — Випускаємо дальше з під ширшої розваги той фактичний стан річей, що між властителем пропінации и консументами стоить не оден посередник — арендар (шинкар), а два або три, бо звичайно властитель випускає окремо свою горальню в посесию, а окремо другу часть свого права: вишинк — арендареві (пропінаторові), котрий знов часто від себе випускає поодинокі шинки в під-аренду. Ми приймаємо стосунок найменче скомпікований — одної тільки аренда вишинку.

Досять розважити ті всі кошти и заходи, які ноносити мусить арендар тої части пропінацийного права, щоби врозуміти, на скілько, при истнуючім монополю пропінацийнім, ціна продукту з гуртовного гандлю мусить на селі в дрібній продажі подорожати, коли б навіть ті посередники були идеалами безкористности, а не звістними галицкими арендарями.

Сума 36,000.000 зр. репрезентує капітал, котрий арендарі через рік сукцессивно вложити мусять на закупню оковити: Т. е. властиво

*) Тепер и. пр. відро стоить, після Gaz. Lw., 13 зр. до 13 зр. 50 кр.

треба зараз для докладности додати: вкладають его консументи, бо цілу ту суму вони остаточно заплатити мусять. Арендари видають з власного маєтку на закупню тільки певну часть тої суми дійсно, т. зв. в гандлю капітал оборотовий. Зваживши однакож, що оковита продукує ся не через цілий рік тягом, а через менчу половину року, отже що кушці (шинкарі) нараз більші запаси мусять набувати на час від одної кампанії до другої; зваживши дальше, що пропінання в господарській системі наших панів єсть тим жерелом, котре ім найбільші ресурси в готових грошах и на певний час доставувати мусить: то можемо сміло приймати, що той капітал оборотовий мусить бути досить значний, и допустивши навіть значне хіснованє з кредиту при закупні, рівнати ся мусить що найменше четвертій части цілої річної продукції, отже виносить коло 9 мільонів зр. Той вложений капітал мусить арендареви нести нормальний краєвий процент, котрий, як знаємо, виносить в тих сферах від 50 до 100%.

Таким чином окрім 1) гуртової ціни продукту 36,000,000 зр. мусять консументи дальше оплатити що року 2) процент від вложеного шинкарями готового капіталу около 9-мільйонного, в високости, котру нехай собі облічать самі читателі. На сім не кінець; ідім дальше: 3) річний чинш за чисте право пропінання, котрий арендарі платити мусять а в консеквенції відбивати на консументах, виносить, після обліченя соймової комісії пропінання, 3,756,000 зр.; 4) як вже подано више, є в Галичині шинків пропінання 18,700, отже стілько також и шинкарів, платячих від шинкарства податок заробковий и доходовий; найнижший податок заробковий на селі виносить 2 зр. 10 кр., доходовий 70 кр., разом на одного шинкаря 2 зр. 80 кр. — що на усіх винесе разом 52,360 зр. найменше річно*). 5) Чинш за віднаєм шпнків (будинків), котрий в поданим під 3) чистім чиншу пропінання не містить ся, лічивши за кожний шинок найменше 20 зр., винесе на рік 374,000 зр. 6) топливо и освітленє шинкової світлиці, — удержанє хоч одного водоноша чи грубонала, — річна страта в поточчєнім начиню шинковім, оплаченє певного чоловіка до шинкованя в суботи и жидівскі свята — те усе можна лічити найменше на 30 зр. на кожний шинок: винесе разом 561,000 зр. — Не запускаючись вже в дальший обрахунок, скілько арендар за вложені готові суми під 3) до 6) (окрім звороту капіталу) проценту відбити собі мусить, спомнемо ще оден рід коштів, котрі на перший позір менше важні, але в дійности становити мусять також важну рубрику в шинкарскім рахунку. Я маю тут на думці 7) час и труд арендаря страчений по-за шинком и задля функцій, котрі з шинкарством не мають властиво ніякого звязку, але у нас з понятєм арендаря так тісно сполучені, що без них він не дасть ся и помислити. Арендар виповняє передо воім всілякі функції банкерскі для свого пана — особливо в тих злучаях, де ходить о виплати дрібними грішми; звістно приміром, що майже загально робітники при двірскім господарстві відсилають ся з „квітками“ (чеками) на денну або тижневу заплату до шинкаря під

*) Податок заробковий и доходовий під горалень, так само як податок консумовий (акциза), містить ся вже в ціні гуртової продукту.

позором, що в дворі „нема дрібних грошей“.*) Він (арендар) побіч того займає ся наймом робітників для пана; яко муж довіря посередничить в ріжних гандлєвих интересах, як продаж лісу, збіжжя; иногді яко тайний совітник мусить в важних и делікатних справах служити своєму панови своєю доброю радою и своїм досвідом; яко директор поліції має собі поручений дозир над селом и мусить здавати справу з пануючої опінії громадскої и повітової, доносити о всім важнійшій, що стало в селі, на повістві, в сусіднім містечку; наконець яко муж в селі впливовий и добрий оратор а притім сам оден маючи можливість хіснувати з безграничною вольности слова на сільскім форумі романум, значить в своїй коршмі, служить яко неоціненній, найголовнійший алігатор при виборах до ради громадскої и повітової, до сейму и ради державної за своїм паном або кандидатом его партії.**)

Хто, так як наші читателі, знає, як дорого люде жидівскої нації цінять свій час и труд, той мені не закине, що трачу стілько слів на вилічуване таких побічних функцій арендаря; він ті функції виповняє по-над писемні вимівки контракту, и звичайно — безплатно, значить за все те він відбиває ся на ціні свого товару, за все мусять ему заплатити консументи проінаційної горівки. Нехай впрочім усе сказане буде слэбим причинком до характеристики моральної сторони нашого предмету.

В тих всіх коштах, котрі ми переглянули више, маємо кілька цифер певних, деякі непевні але до правди близькі, нічі навіть в при-

*) Мимоходом сказавши єсть се спосіб виплати, який - з цілого цивілізованого світа — ще тільки в Галичині и в полуді. Росії вважає ся досить „шляхетним“. В Німеччині, Франції, Англії — де фабриканти, не маючи проінації, удержували при фабриках склепи віктуалів (гравелерні) в тій самій цілі, щоби зароблений гірко гріш, виплачений робітникови з одної кишені, вертав ся назад до другої — алігация товариств робітничих и газет зробила вже своє, и або самою силою публичної опінії відстрашила фабрикантів від такої поганой експлоатації, або дала початок до відповідних рестриктивних законів державних. А преці що гандель віктуалів, то не вишник горівки. Скілько то порцій горівки випивавсь на силу тільки для того, що арендареви нестало ніби то 2—3 крейцари; — а скілько ималіварних, бушім-то давнійше кредитованих порцій виплачуєть тільки тому, що арендар на підпору своєї претенсії тримає добрий аргумент в руці — тижневий заробок поневольного довжника.

**) До сего, хоч се и так річ звісна, прошу порівняти польську комедию: „Гашатюка“ (St. Kozmiana) и — не дивуватись, що в серіозній справі цитую вже другий раз за свідка поезию. Але поезия бере свої типи з життя; тим більше ж польська поезия, идеалізуюча в загалі аристократичні и шляхетські инстинкти и обяви своєї раси, може бути покликана яко ретельний свідок в тих рідких злучах, де вона мимоволі, иногді безнамірно, рисує відворотну сторону шляхецкого життя. Коли б се не було вже троха анахронізмом, то я би тут додав ще, що арендар иногді має також обовязок тратити свій цінний час на політичні дебати з паном, як се би можна вноєнти з гарного віршу Ленартовича чи Сирокомлі під написом: D. O. M. (посмертня сноминка):

„Biał chłopów pałką,
Poł gorzałką --
-- -- -- --
-- -- -- -- --

Miał arendarza,
Z którym rozważa:
Czy będą wojny,
Czy czas spokojny?

ближню не означені; на всякий спосіб, сума, яка би з них дала ся облічити, вишла би дуже висока. Мп для нашого мінімального обрахунку мусьмо шукати нічної, певнішої дороги. Тут досить буде розділити подані кошти на 3 групи и поставити таку тезу, котра, здає ся, не стрітить ся з ніяким розумним запереченем, бо впливає з самої натури річи. Всі суми и кошти під 1) до 7) заплатити мусьть (се факт, а не гіпотеза) в послідній лінії консументи горівки, се-б то наш сільський нарід, кунуючи в шинку горівку — або на відворот: арендарі всі ті суми що року видобути мусьть від наших селян, продаючи їм а) в дрібних частях (на тарці и кварта) чистою оковиту; б) в дрібних частях (на кварта и квартирці) добру горівку, т. е. оковиту розпущену нормальною скількістю води; в) в дрібнім вишинку (на порці) шумівку послідного роду, т. е. розпущену водою в такій скількісти, яка вже не стосує ся до ніякого алькоголометра, а тільки залежить від більшого або меншого степеня пияности консумента. Здає ся, що не помилилось дуже, коли приймемо, що з шинкарського зиску на продажі чистої оковити оплачують ся по часті суми під 1) до 3) або п 4); з зиску на дрібній продажі доброї горівки кошти під 4) до 6) и по часті також и попередні; наконець кошти під 7) подані вертати ся мусьть з продажі тої води, яка додає ся до горівки по-над звичайну міру.

Так як чистої оковити продає ся в дрібних скількістях найменче, доброї горівки здає ся найбільше, а підлої не багато, так що сума п зиск з першої и послідної більше-менче вирівнують ся: то загальний середний зиск шинкарський означити би можна найдокладніше, коли би-сьмо всю вироблювану річною оковиту зредуковали на „добру горівку“, знаючи, розуміє ся, ціну такої горівки (сила до 40⁰ Гг., се-б то оковити розпущеної рівною скількістю води). Приміром: відро оковити (80⁰) стоїть в гурті 12 зр.; відро оковити дає 2 відра доброї горівки (40⁰); квартира такої горівки стоїть в дрібнім вишинку, допустім, 6 крайцарів; квартирок иде на масу 5¹/₂, або на відро 225¹/₂, а на два відра 451. Помноживши се послідне число ціною одної квартирки, дістанемо шинкову ціну двох відер доброї горівки, а з порівняня тої ціни з гуртовною ціною одного відра оковити дістанемо суму зиску шинкарського на кождім відрі оковити. Читателі, мешкаючі довший час на селі, можуть той рахунок самі зробити. Підписаний на нещасте не міг собі виробити ясного, математичного понятя о найважнішій факторі сего рахунку, о ціні доброї горівки.*) За для того я попробую облічити

*) На перший позір се річ дуже проста, а тимчасом тут до означеня властивої ціни не можна би ся обійти без алькоголометра. Ціна т. зв. „доброї“ горівки ніколи не відбігає значно від цифри 6 кр. за квартиру — ані вище ані нижче. Сей факт — в порівняню до другого звісного факту, що ціна гуртовна оковити в нашім краю незвичайно хитка и в однім році нераз перебігає цілу скалю як який папір биржевий — сей факт був би дуже дивний; якби его не виленював другий феномен, о котрім я, збираючи дані до сеї статі, довідав ся від людей „досвідчених“: що именно и на горівку, так як на збіже, бувають „добрі“ и „зли“ роки. Одного року вона буває ліпша (очевидно при низьких гурт. цінах), другого гірша (се тоді, як ціна гур-

зиск шинкарський тільки на дрібній продажі чистої оковити, приймаючи задля певности обрахунку, що вся продукована річно оковита в тій самій чистій формі тільки и шинкує ся, и випускаючи з обрахунку всю ту воду, котру пропінання так гарно уміє замінити на щире золото и срібло.

Звичайна ціна кварта оковити виносить 48—80 кр.;*) ціна відра (56 кварт) винесе після сего 26 зр. 88 кр. до 44 зр. 80 кр., що в порівнянню до гуртовної ціни 12 до 35 зр., дає шинкарський зиск 14 зр. 88 кр. до 9 зр. 80 кр., або пересічно взявши: ціна гуртовна відносить ся до шинкової як 24 (відро гурт.) до 36 (відро в шинку); пересічний зиск на однім відрі буде 12 зр., що винесе від 24 зр. (пересічної ціни відра в гурт. гандлю) кругло 50% шинкарського зиску, а взгядно підвишки ціни оковити по-над ціну гуртовну, з причини більшої часті коштів, вилічених више.

Таким чином масло досить певну підставу, на котрій можемо облічити — хоч не всю, але переважну половину тої суми, яку наш нарід видає на горівку, а имено муєть він заплатити:

- | | |
|--|----------------|
| 1) всю гуртовну ціну річної продукції: . . . | 36,000.000 зр. |
| 2) 50% шинкарського зиску, т. є. | 18,000.000 зр. |

разом отже найменше 54,000.000 зр.

П'ятдесят чотирь мільон! се така сума, о котрій певно неоден читатель не думав, щоб и наш нарід сільський и маломійський міг мати, а не то видавати що року, и то на саму тільки горівку! Стілько народного маетку иде що року марно! Подумаймо лиш, що би то всего доброго можна зробити з такого капіталу, коли би люде тільки на оден рік веі закінчили пити горівку. Коли би-сьмо хотіли піти за прикладом певних статистиків и розложили ту всю суму на все Галицке населене, то вийшло би, що з всеї тої суми на кожду голову (5,516.742 душ) припадає тільки не цілих 10 зр. Але ми відлічили вже часть (и то більше як треба) тої горівки, котра припадає на инчі верстви; а и в тих лишних 86% населеня, про котрих річ иде, треба відлічити дітей. Людей дорослях**), котрі займають ся хліборобством, в в Галичині після спису з р. 1869 — 2,521.629 душ; значить на кожду

товна піде в гору). Показує ся з того, що тут, яко регулятор ціна, грає головну ролю вода. При такім складі річей годі означити пересічну ціну влаєтної горівки (40°).

*) Нині приміром відро в гурт. гандлю стоїть 13 зр., ціна одной кварти в дрібнім гандлю 48 кр., отже відро (56 × 48) 26 зр. 88 кр.; ріжниця, т. є. зиск шинкарський на однім відрі — 13 зр. 88 кр., отже більше трохи як 100%. Треба тут памятати, що, (поминувши навіть згаданий више регулятор ціни, воду, котра при продажі оковити не може грати великої ролі) така хибкість ціни, як и бачимо в гуртовнім гандлю, — в дрібнім не може иснувати; раз через взгяд на малих консументів, котрих ріжниця кількох крайцарів могла би стримувати від закупна, а друге и через те, що в контрактах арендаційних ціна, за котру горальня арендареви має давати горівку, звичайно назначаєть ся на довший час, так що и шинкар — не тільки муєть, але и може без великих страт тримати ся в дрібній продажі сталої ціни.

**) Влаєтиво таких, що подали до спису свій спосіб заробкованя; між ними муєть бути также певний процент дітей.

з них винадає платити за горівку близько 22 зр. на рік, пересічно, отже без ріжниць, чи ся душа твереза, чи пияцца.

Коли б намість горівки наш нарід купував собі приміром мясо, то за сі гроші (рахуючи 18 кр. за фунт) міг би кожний чоловік на селі день в день через цілий рік мати $\frac{1}{3}$ фунта мясної страви, тогді як тепер він бачить мясо ледве два рази до року.

Кожда цифра має тільки тогді якусь вартість, коли її прирівнаємо до другої. Шукаючи за таким порівнянєм, мені приходить на думку податок. Се такий тягар, на котрий жалує ся не тільки сільський нарід, але ще більше може пани и преса. Після бюджету за р. 1875 платить вся Галичина — без ріжниць веретв народних — податків сталих (грунтовий, домовий, заробковий и доходовой) всего на всего 9,492,000 зр. Де ж тій мізерній цифрі рівнятиє до того тягару, який наш нарід поносить почасти добровільно, почасти під моральною пресеню правної інституції — для пропінації. Додаймо хіба ще до тої цифри сталих податків — податок консумовий, такєн, стемлі, лотерню, цдо, всілякі кары; додаймо ще все що держава дістає з Галичини з монополів сольного и тютюнового, з мит, почт и телеграфів, наконець з власних дібр нерухомих; дістанемо суму державного доходу з Галичини: 38,408,682 зр. Пропінація добуває з краю все ще таки більше.

Але — може хто сказати — згода, 54 мільонів платить наш нарід за горівку. Се тільки доказ, що він не такий бідний; платить богато — бо на то єго стало; — а хто знає, чи він на ничі, важніші потреби жита не платить ще в десятеро більше? Не можемо на се відповісти математично певною цифрою. Але можемо теж подати деякі дати; хоч не цілком певні, все ж вони дають нам якусь підставу до оціненя материяльних етраг, які наш нарід поносить через горівку. Доходи сільского народу складають ся з рільних продуктів, з денного зарібку при рілі и по части також з побічного промислу. Найважніший єсть, розуміє ся, дохід з рільного господарства, а в рільнім господарстві дохід з продукції збіжа. Міністерство рільництва від давна старає ся о добру статистику живив (Erntestatistik) и що року оголошує дати о зібраних в Австрії плодах земних. Статистика така ще далека до пожаданого идеалу и до тепер складає ся ще з дат ошертих на приближнім и дуже поверховнім, гуртовнім таксованю поодиноких терригорій; тим гірше, що виключно орбанами до збираня таких дат вибрано товариства агрономічні, отже у нас н. пр. таке старєнке и невпинє ц. к. товариство господарєке. Зробивши таке застереженє, я подаю слідуючі офіціяльні дати: в Галичині зібрано в р. 1874*) пшевиці в вартости 38,699,000 зр., жита за 41,580,000 зр., ячменю 28,883,000 зр., вівса 24,959,000 зр., кукурудзї 4,711,000 зр., ничого збіжа 7,980,000 зр., разом всего збіжа зернового (для ріжниць від струкового и сімяного) в вартости 146,812,000 зр. Зваживши, що з всеї культурної землі в Галичині**) без лісів (т. є. ріля, луки, городи и пасовиска) на більшу

*) *Die Ernte von Oesterreich-Ungarn im J. 1874.* Statistische Monatsschrift der k. k. stat. Central-Commission. Heft VII. Wien 1875.

**) Руктикальної посїдлости 7,126,000, домінікальної 2,326,263 н. а. моргів, разом 9,452,263; однакож, звісно, процент, припадаючий на пасовиска и сіножати, а тим

(домінікально) посідлість припадає $24\frac{6}{10}\%$, на менчу (рустикально) $75\frac{4}{10}\%$: то беручи в приближеню и поверховно такий сам процент, впаде з поданої вартости збіжа на селян більше-менше 110 мільонів зр. Значить з вартости всего зернового збіжа, котре становить головну підставу матеріального иснуваня нашого селянина, половина иде на проінацію. Що ж лишає ся на їду, на одіж, податки, удержане будинків? Друга половина тої суми (по 22 зр. на голову!), дальше набіл, городовина, бараболі, денний зарібок. Але треба пам'ятати, що суму 54 мільонів, котра иде на горівку, ми розділили на всю Галичину, між тям коли в західній Галичині не то цягство, але загально интє горівки викоренилось здавна и фактом єсть, що маса горівки що року майже перевозить ся желізницею Кароля Людвика з західних повітів до східних. Таким чином пересічний процент видатку на горівку в порівнаню до вартости земних продуктів піднесе ся в східній Галичині дуже значно. Коли и тут це виключимо, як слід, з нашого обліченя тих усіх, котрі горівки не шють або уживають її мірно, низше переічної скількоти, то зрозуміємо, що (поминувши виіжкові злучаї) не що иншого, а проінаційна горівка заганяє загал сільського населеня в лихву, и вона також, а не хто инчий, виставила в р. 1867 — 164, в р. 1868 — 271, в р. 1873 — 614, в р. 1874 — 1026 селянських господарств на судову ліцитацію, — що року більше, и то в такій наглій профрессії, що, каже проф. Пілат,* як би так пішло дальше, то за 13 років всі господарства селянські и маломіщанські в Галичині були би зліцтовані, и то навіть тогді, як би їх (господарств) сума не виносила 800.000 (дійсна цнѣра), але звиш мільона.

Интересовані в проінації веретви, котрі, без понятя властивого консерватизму, своїм орбанам прасовим видали приказ виступати против агітації за тверезостю, яко против „*kuowaniom socyjalistycznym*“, повинні би се розважити добре, чи часом власне під їх крилами в проінаційних шинках не розвиває ся найнеосібнійший материял социалізму: сільський пролетаріят, и чи він з часом, и з помощью тільки їх горівки, не може достати до тої елементарної сили, котру п. Ридзовский мав певно на думці, висказуючи в раді державній р. 1874 важні слова: *die sozialen Zustände in Galizien treiben einer Katastrophe entgegen*. П. Р. говорив тогді о лихві, але ми горівки не можемо помислити без лихви, а лихви без проінаційної горівки.

Закінчаючи на сїм мою студию о значеню проінації в економічній жизни нашого краю, я не можу не снігнути ще о тім нещасливім фактум, яке від часу першого написаня статі над нею зависло. Вона була написана ще в часі, коли польські дневники розголосили, що уставі о викупні проінації відмовлена санкція корони. Ледве вона почалась друковати, санкція стала фактом, и статя стрігилась з новим дельтальним станом річи. На нещастє, чи може щастє — друга часть статі, вислана

самим и рілі. перівий; на венкий злучай рілі процент у селян багато більший. *Marasse. Grundbesitzverhältnisse in Galizien. Ibid. Heft VI.*

*) *Wiadomości statystyczne o stos. kraj. II. Lwów 1875 pg. 47.*

до „Правди“ на другий день по першій, згнула невьясненим способом в дорозі від автора до редакції, неначе добрий сеній проінації, щоби тільки відхилити від неї найлекшу тінь опознції, розпростирав превентивну цензуру навіть на запечатані манускрипти. Задля того часть та мусіла бути на ново написана и змінена відповідно до нового правного положеня.

Устава о викупні, хоч санкціонована, але після §. 44. (тоїж устави) не вйде в жите аж разом з уставою, котра всі интереси з викупном сполучені увільнить від стемплів и тасе. Сю послідну уставу мусить ухвалити рада державна, так що тепер від ради державної залежить, чи устава о викупні вйде в жите, чи ні. Від руских послів залежить рішене, чи мають, в интересі будущих поколіній, промавляти в раді державній за найскоршим ухваленем тої устави, чи оглядатись на интерес теперішнього. Питане справді трудне рішити тут, котре *ex duobus necessariis* єсть найгірше. Бо не треба собі робити ніяких илюзій. Теперішний стан правний проінації, на злучай неухваленя вольности від тасе, трівати би мусів вічно, або до того часу, доки б рада державна до устави не прихилилась. Бо не мож помелити, аби устава соймава, санкціонована, могла бути змінена инчою.

Об тім, чи (на злучай, коли устава вйде в жите зараз, хочби сего року) хто з нас дожис часу фактичного знесеня проінації (вишинку, бо виріб зносить ся від разу), не треба собі також робити великих надій. Після §. 3. має виключне право вишинку лишитись при управнених через 26 років. Після §. 17. має той період початись аж тогді, коли краєва комісія се едиктом оголосить. Я на початку моєї статі допускав, що той час переходовий потриває оден рік. Між тим при відчитаню санкціонованої устави річ показує ся инакше. Після названого §. комісія краєва (замістник, 2 делегати виділу краєвого, 1 заступник управнених, 2 урядники політичні, 1 судовий) назначити може той термін аж тогді, як для кожного властителя сума викупуна буде означена, и дотичні присуди, „*dla uprawnień w całym kraju wydane*,” стануть ся правосильними. Кождому тут стане на думку справа викупна сервітутів и час, через який вона ся тягне. Дай Боже будущій комісії пильности и — доброї волі закінчити справу проінації троха скорше и оголосити початок 26-літн. періоду ще за нашого жита.

Між тим оплати, які шинкарі після §. 20. мають платити на фонд викупна, починають ся зараз, бо 3 місяці від часу правосильности устави. Оплати ті (10 зр. в осадах менче 1000 гол., 15 зр. в осадах від 1000 до 5000, 20 зр. в більших) через час переходовий и пізнійший 26-літний піднесуть кошти, які нарід на проінацію поносять, понад ту суму, яку ми дістали в попереднім уступі. Від розвою просвіти и тверезости в нашім народі буде тепер єдино залежати, щоби ті и попередні кошти, взгядно зиски з продукования и шинкованя горівки, зближити як найбільше до зера, хоч би на перекір фразі о гармонії интересів.

Василь Н.

Помилки друкарські. — В 2. н. рі „Правди“ на стор. 74, стрічка 2 з долини, замість $\frac{1}{2}$ відра має бути $\frac{1}{4}$ відра; стр. 17 з дол. нам. *саги* м. б. *артости*; на стор. 79, стр. 2 з дол., по слові *продасть* випущено *той*.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Австрія-Угри. — Союми красві зберуться в першій половині Марта, галицький же 8. Марта; маршалом галицького союму именовав цісарь, ведля послідніх вістей, Володимира гр. Дідушицького, котрий однак прийати мав маршалство тільки на сю послідню сесию теперішнього союму. — Міністри австрійські: Аверснерг, Лассер, Депретис и Хлумецький в справі відновлення австрійсько-угорської угоди удавались 3. Січня до Пешта. Переговори не довелися однак на-тепер до ніякого результату, и міністри австрійські, постановивши враз з угорськими тимчасом заховати таємницю о стані тих переговорів, вернулись назад до Відня, щоби незабаром уклади вести дальше. Посліднім часом їздили угорські міністри до Відня, рішено однак відложити дальші пересправи на пізніше, по замкненю Ради державної и союму угорського. — Рада державна, по 3-тижневім святкованю, зібралась знов 11. Січня. Ухвалено зараз уставу о наборі рекрута на р. 1876. — Устава галицького союму о знесеню проінації познекала санкцію цісарську 30. Грудня. — Дня 29. Січня умер прославлений угорський патріот и політик Франц Дєак. Хотячи віддати належиту честь ёго великим заслугам, найвишій власти угорські занялись ёго похоронами як справою народовою; тіло виставлено в академії наук аж до похоронів, котрі відбулись 3. Лютого при безчисленнім з'їзді делегатів з цілої Угорщини вєсланих громадами и корпораціями. — Як довідується Н. Fr. Fr., міністер внутр. діл має незабаром предложити Раді державній голодову пожитку для Галичини в сумі 700.000 зр. — Рада державна має відпочитись межи 20. а 24. Лютого, щоби міністерство могло ще перед зібранєм соймів красвіх занятись дальшими пересправами над відновленєм угоди з Уграми и вільне було при тім від прєсї централистичних клубів парламентарних. — Міністер для Хорвації гр. Петро Пєлєвич подав свою димісію; правительство угорське старається склонити ёго до відкликаня димісії, а коли б се не удалося, то мабуть покличе або бана Мазураніча, або секційного шефа Живковича, або якого магната хорвацького до министерства; евентуально баном Хорвації именовано би генерала Фратричевича.

Россия. — „Русскій Міръ“ виказує процент, в якім заступлений елемент німецький по висших управлєнях російських. Так прим. в радї державній єсть Німців 36%, в сенатї 33%, межи міністрами и начальством головних управлєній 62% и т. д. Загално в усіх одділах висших урядів єсть над 30% Німців, а в декотрих доходить їх число до 70 и 80%. — З Одесси нагло, без всякого слїдства судового, вивезено на Сибірь банкера Бродського; по тому поводу прєса німецька підняла великий крик (Бродський єсть жидом), на що відповіли російські часописи, що Бродського вивезено за те, що він вислав до Лондона и Берліна непокоячі телеграми и листи о великих

узброєнях Росії, хочаби тим піднести ціну збіжжя. — Ostsee Ztg. виказує поступи Росії в останніх 20 літах: пространство побільшилось о 35,347 кв. миль и виносить теперь 401,453 кв. м.; число жителів побільшилось о 22,546.000 и виносить теперь 87,746.000; довг державний зменшився майже о 50 миллионів и виносить теперь 1,494,070.791 руб.; приходи державні піднеслись о 295 мил. и виносить теперь рочно 559,361.197 руб.; число фабрик з 9,256 зросло на 18,892, а сума їх продукції з 157 на 443 мил. руб. и число фабричних робітників з 456 на 863 тис.; дохід з копалень золота піднісся з 331 на 2015 пудів; товару теперь вивозиться більше за суму около 175 мил. руб., а привіз зріє о близько 269 мил. руб. — Ледве виїхав генерал Кауфман з Кокана, Кичаки и Киргизи на-ново збунтувались; начальником єсть там теперь в заступстві Кауфмана ген.-майор Скобелев, котрий, не отримавши як найкраще підкріплення приєднаю нових сил, ледве зможе устоятись з тими воїсками, котрими теперь розпоряджас. — В полудн. Росії хоче правительство зробити новий поділ губерний, а то так, що утвориться одна губерния нова — Таганрогська, передовсім на кошт губернії Єкатеринославської, до котрої за те відойде мабуть дещо з губернії Херсонської.

Турция. — Важніші битви в Герцеговині були 26. Грудня в Зубцях, де напад Турків відбито, и 31. Грудня під Кретацем и Вилечом, де побито Рауца-башу, на котрого місце прислала Порта нового головного команданта Мухтара-башу. — Повстанці, під Пеком Павловичем, побили Турків 18. Січня на дорозі межі Дубровником а Требинєм. Тут поляг хоробрий воевода Ванянів Максим Вачевич, котрого тіло перенесено в Дубровник и там похоронено. — Любibrатич зложив начальство в користь Пека Павловича; не понерав він, як другі воеводи, передовсім інтересів Черногорських, и з того пішли межі ним а другими шкодливі спори, котрим щоби зробити кінець, він уступив видавши прокламацію. — Дня 26. Січня напали Турки з дуже переважачими силами на повстанців держачих дорогу межі Требинєм а Дубровником; по короткій битві повстанці, видячи, що не подоліють так дуже перемагаючої сили, відступили на Попове-поле и дальше перейшли через р. Требинчицю к Любиню и Ванянам. — Дня 31. Січня доручив австрійський посол в Константинополі гр. Зичи відпись Андрашевої ноти, о завестися маючих реформах, турецькому министрови діл заграничних, а зараз потім посиішили й другі послы великодержав заявити високій Порті свою згодність з нотою гр. Андраши. Дня 14. Лютого доносять з Константинополя урядово, що султан уже підписав постановлене признаюче реформи вимагані в ноті гр. Андраши.

Франция. — Збор народній у Версалі на-силу укінчив вибір 75 сенаторів; лівниця перемогла, бо перенерла 56 республіканів, так що виійшло тільки 15 монархистів, та ще 4 ніякових. — Збор народній, назначивши вибір решти сенаторів на 30. Січня, вибір депутатів на 20. Лютого, а зібране обох палат на 8. Марта, розвизався 31. Грудня. — Вибори до сенату випали так, що республікане мають собі за певнену більшість; уваги гідним єсть, що найлучше повелось республіканам в громадах сельських.

Німечина. — Як тепер вказується, Бисмарк впровадив новоутворену імперію на злу дорогу: одзивається чим-раз сильніше дух сепаратистичний єдєдєрєваних менших держав, котрі послїднім часом сирєтивилися закупови всїх дорог желїзних для держави; церковна политика ведєна Бисмарком нїби-то во имя культури грозить великим розстроєм и забурєнєм; соціалїзм виступає чим-раз грізїйше на вид; тягарї податковї стаютьєя чим-раз неєносїйшими; банкруцтва множатьєя, и унадають сили фїнансовї, гандель и индустрия — а за тим проявлятьєя особливо в инших веретвах застрашаючий унадок моральности. — Сейм пруський отворєно 16. Сїчня; в вїдчитанїи министрєм Кампгавзенєм мовї трєповїи виражаєтьєя жаль по поводє криєзи єкономичної и менших приходїв державних, як були прєлиминованї. — Прєстєстанти парїкають, що наслїдком церковних законїв т. зв. маєвих їх церквї грозить руїна, на котрїи вєможетьєя тїлькє хвилєво теперь трєхи пїдшарпанїиє катєлицїзм; але се було б тїлькє меншим лихом, а бїльшим нещастєм будє те, що анархия духа рєлигїйного доведє скоро до унадку християнєського, обичаєвогє житїя в народї. — Парламент нїмєцький замкєно 9. Лютого, по вїдчитанїю Бисмарком вїдручєного письма цїсарєського. Повєлю карєу парламент вїравдї ухвалїв, але з дужє великими змїнами; найважїйшїиє параграф, є соціалїстах, на котрїи Бисмарковї найбільше залежало — вїдкїнєно.

Англия. — Дня 8. Лютого зїбравєя парламент. В розїравї адрєсовїи Гартїнґтон єстро критїкував полїтїку правитєльєства. Дїєраєли борєниє її: Англия не могла вїдїлитїєя вїд инших держав и дєраджєвати Турцїи єнїр; закунєдєє акцїйє канала Суєзєкогє скрїєнтїє интєрєси Англіи на єходї, а хоч єила Англіи на морї Сєрєдзємнїм єуть дужє мєгучї, то вона такї не вдаєтьєя в полїтїку заїнїну.

Испания. — По вїборї дєпутованих (20. Сїчня) мають кортєзи зїбратїєя 15. Лютого. — Бїльшєсть вїбранїх дєпутованих єсть мнїнєстеряєльна; пєрєйшло тїлькє 8 рєнублїканїв, мєжї тїми й Кастєлар. — Вєйєскам пїд тепєрїшнїиєм голєвнїиєм командантєм Морїонєсом удалєся лєбїтї Карлїєстїв, вїпнєрти їх з мнєгих позїцїй и обмєжити на нєвєлїкий куток мєжї Єстєдєю а французькєю границєю и заливєм Вїєкаїєськїи.

Бєлґия. — В єїм малєнькїиєм краєу з дужє розвїтєю культурєю, по-прїя цвїтуєцїиєм ультрємонтанїєзмї тепєрь почав змєгатїєя до надзвїчайнїх рєзмірїв таєж рух соціалїєстїчнїиє мїж рєбїтнїкамаи чїєленнїх фабрїк; дєсь параз потвєрїлоєя бєз мїри гандлїв з вським оружєм, котрє рєзпрєдуєтьєя за що-нєбудь — и всьє народ рєбїтнїчнїиє єнїєшнїє заєнаєтїєя оружєм.

НОВИНКИ.

— **Від Городенки.** В наших сторонах немало поггло людей через студінь, морози, замети; але и злочинства появляють ся. В Ясеневі під Городенкою знайдено чоловіка (присяжного) убитого на улиці; винного не висліджено. В Городниці в неділю по різдві запросил и одну вдовицю своєї до сестри єї небіщика-чоловіка на вечер; коли повернула по кількох годинах до дому, застала свої двоє дітей, котрі лишила була сплячими и цілком здоровими, неживими на печі. Лікарі знайшли знаки насильної смерти. Підозріне пало на того, що її запросив, и єго сина, котрий відвозив гостей до дому; обох сей час увязнено. Ведля поговорки людей на перше то єго злочинство. Мав він убити першого чоловіка своєї теперішньої жінки, котрий застав єго у неї, а тіло убитого вивезти и здрулити зі скали, що піби сам пляний идучи в ночи з празнику упав и забив ся. Незадовго потім и єго жінка нагло дійшла зо світа, не без підозріння и поговорки зі сторони єї рідні, що він мусів її вбити. аби ся міг з другою ожениги. Однак лікар видав посвідченє, що її кров заляла. Так не викрило ся доси жадне з сих убийств. Кажуть, що найблизший сусід тої хати, в котрій перше убийство вдіяно, умираючи мав висказати, що чув крик тої ночи, коли убийство ся стало, и видів чирез пліт, як тіло винесли з хати и повезли, — але не хотів правди сказати, боячи ся, аби и єго злочинець не убив або не спалив.

— **3 Сухостава.** Книгачня Флорентина з Дідушицких Чарторийська даровала для громади містечка Сухостав 300 зл. р. а. в. яко коренний фонд для заложеня каси позичкової. Громада переважно Русинами заселеного Сухостава складає сим за той дар всенародну щирю подяку. У Сухоставі, 20. падолнета 1875. *Микита Киндяк*, начальник громади; *Іван Лошиней*, заступник начальника; *М. Мелешкович*, гр. к. душнастир.

— **На реставрацію могили Тараса Шевченка** зложила в редакції „Правди“ Самбірека молодіж 5 зр. а. в.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вп. *Леандер Чел*, голова студентського товариства „Славил“ в Празі. Вашому спростованю з дня 8. с. м. не можемо дати місця в „Правді“, бо п. Полянський помістив уже в тутешнім „Слові“ ч. 13 з дня 10. с. м. своє „опроверженіє“ з датою 6. с. м. З спростованєм годило ся п. Пол. віднестиь перше до нас, и тільки коли б ми не прийняли — удати ся до иншого письма; дивуємо ся, як він по „опроверженію“ хоче ще нашого спростованя и смів тим затруднити й Вас. Додамо ще тільки, що в звістці нашій про відчит п. Пол. не було нічого ображаючого або неправдивого, а тільки відчит, именно яко *stručnu přehled* малорускої літератури, не похваляв ся; напротив же п. Пол. в своїм „опроверженію“ називає нашого корреспондента „украинофильствующимъ недругомъ“ своїм и — невірно цитує „Правду“....

Одвічаьний редактор: Др. **Олександр Огоновский.**

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Щд зарадом Фр. Серіцного.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під н. 12. на ул.
Осолодиських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (яксерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

З недрукованих ще поезій

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно и плаче.
И соплікою голосить,
Бурею лютує,
И чогось у Бога просить,
И чогось сумує.

Ні, не люде тебе вчили!
Мабуть сама доля,
Степ та небо та могили
Та широка воля.
Мабуть часто думка жива
Трупи розривала,
И козацька давня слава
Як сонечко сяла.
И вставали з домовини
Забиті в кайдани
Вірні діти України,
Козаки й Гетьмани.
И святі кістки біліли
Спалених в Варшаві,
И могили кривавили
Прадіди безглаві.

Мабуть ти учивсь співати
На руїнах Січи,
Де ще наша рідна мати
Зазирає в вічі;
Де та бідна мати просить
Кожну душу щирю,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співати миру
Про козацтво незабутне,
Вірне, стародавнє —
Про життя козацьке смутне,
Смутне, але славне.
Знають, братіку ріденький,
Як учивсь ти грати,
Тя послухав тої неньки
Та й став нам співати.

Як би ви знали, паничі,
 Де люде плачуть живучи,
 То ви б идилий не творили
 Та марше Бога б не хвалили,
 На наші слёзи сміючись.
 За що, не знаю, називають
 Хатину в гаї тихим раєм —
 Я в хаті мучився колись,
 Мої там слёзи пролились,
 Найперші слёзи: я не знаю,
 Чи есть у Бога люте зло,
 Що б у тій хаті не жило?
 А хату — раєм називають!

Не називаю її раєм,
 Тої хатиночки у гаї
 Над чистим ставом, край села.
 Мене там мати повила
 И повиваючи співала,
 Свою нудьгу переливала
 В свою дитину. В тій гаю,
 У тій хатині, у раю —
 Я бачив пекло... Там неволя,
 Робота тяжкая, ніколи
 И помолитись не дають.
 Там матір добрую мою,
 Ще молодую — у могилу
 Нужда та праця положила.
 Там батько плачучи з дітьми
 (А ми малі були й голі),
 Не витерпів лихої долі,
 Умер на панщині... а ми
 Розлізлися межі людьми
 Мов мишенята. Я до школи
 Носити воду школярам.
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм погодили.
 А сестри! сестри! Горе вам,
 Мої голубки молоді,
 Для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости, чужі;
 У наймах коси побіліють —
 У наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю
 Оту хатину край села!
 Такі, Боже наш, діла
 Ми творимо у наших раї!
 На праведній твоїй землі —
 Ми в раї пекло розвели,
 А в тебе другого благаєм.
 З братами тихо живемо:
 Ланк братами оремо
 И їх слёзами поливаєм.
 А може й те ще... ні, не знаю,
 А так здається, сам еси...
 (Бо без твоєї, Боже, волі
 Ми б не нудились в раї голі) —
 А може й сам на небеси
 Смієшся, батечку, над нами
 Та може радишся з панями,
 Як править миром?! Бо дивись:
 Он гаї зелений похилився,
 А он з-за гаю виглядає
 Ставок, неначе полотно,
 А верби геть по-над ставом
 Тихесенько собі купають
 Зелені віти... правда рай?!
 А подивися та спитай,
 Що там твориться у тій раї...
 Звичайне радість, та хвала
 Тобі єдиному, святому
 За дивні твої діла!

От тим бо й ба! хвали нікому,
 А кров, та слёзи, та худа —
 Худа всьому! ні, ні, нічого
 Нема святого на землі!
 Мені здається, що й самого
 Тебе вже люде прокляли.

1850 р.

Дивлюсь я на небо — та й думку гадаю:
 Чому я не сокіл, чому не літаю?
 Чому мені, Боже, ти крила не дав?
 Я б землю покинув и в небо злітав,
 Далеко за хмари, подальше від світу
 Шукать собі долі, на горі правіту
 И ласки у сонця и зірок прохать
 И в світі їх ясним себе покохать.
 Бо долі ще з-малку кажусь я нелюбий!
 Я наймит у неї, хлопцюга прибудний,
 Чужий я у долі, чужий у людей!
 Хйба ж хто кохає нерідних дітей?
 Кохаюсь я лихом и щастя не знаю
 И гірко без долі свій вік коротаю.
 И в світі гірко, а як стане ще гірше...
 Я от на небо, — и мені веселійше,
 И в думках забуду, що я сирота,
 И думка далеко, високо літа!
 Дайте ж мені криля, орлині криля:
 Я землю покину, на небо подіну
 И в хмарах від світу на віки утону.

(З рукопису 1848 р.)

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Сторожюкка.

(Дальше.)

„По другому покрику сатани швиденько вискочив з землі,
 неначе овражок, якийсь патер з проголеним тіям, в чорній на-
 потці, низенько вклонився та й спитав: „А чого вам треба, пане
 сатано?“ — „Тю! на твого батька,“ скрикнув сатана, зарего-
 тавшись на все пекло, „по яківському се ти убраний?“ — „Се
 на мені іезуїтська одежа,“ одказав Фарнагій; „дуже шпарно за-
 волали, так не вспів у свої тілеса перекинутися.“ — „Що ж ти
 там робив?“ спитав сатана, витріщившись на ёго. „Те робив,“
 каже Фарнагій, „що з ласки звелили: щоб розігнать те райське
 братерство Ляхів з козаками; так теперечки зєднався я з іезу-

итами и став між ними найстаршим, як вони кажуть — генералом в перелях. Та й моторні ж з біса сучі сини, нічого вже їх корить; з ними обійдусь я и без чортів. Отсе недавно тільки перебрались у королевство; будемо запроважувати школи, колегиати, а тим часом и унію підсунемо. Оттогді то заведуться Ляхи з козаками и почнуть один одного и товкти и шмарить; а щоб ще гірш роздратовати їх, то ми деяких живцем замуруємо по кляшторах, деяких спалимо, жили витягнемо, неодному гарячого сала за шкуру залемо — до віку вічніго нас не забудуть!“ — „Гледи,“ перехопив сатана, „щоб того не сталось, що з Арианами; хирява шляхта на сеймі знов усе до гори ногами переверне!“ — „Не бійтесь, пане сатано,“ усміхнувшись одказав Фарнагій; „я їм вигадав таку тройчатку, чи пак дисципліну, що як почувшим невгомону шляхту років з двадцять, то де той глуд и гонор подінеться! з барсів переведуться на шолудивих кошенят!..“

„Те-те-те!“ скрикнув сатана вискалившись, „спасибі тобі, Фарнагію, за твою вигадку... Розумному досить, теперечки и сам бачу, що буде! На віки вічні розійдуться Ляхи з козаками. Ляхи зведуться на нівить-що и так одуріють, що жінки між їми стануть розумніші од чоловіків. Накину ще я на їх німецького батька, московським морозом очочу и жидівського їм пива наварю, нехай пють, поки не дуснуть. А у тих шмаровозів козаків не останеться ні одної церкви, усі віддам жидові неначе корчми на оренду, зроблю з козацької матері мачуху и запроважу між ними панство!..“

„Роздратовав мене диявольській син; як крикну: „Брешеш сатано, ніколи сёго не буде!“ Як стусону у ворота раз, в друге, так їх з петлями и клямкою и випер та вкупі з ними и хрипнувся як раз на самого сатану. Чорти перелякались в ростеч, а я як ухлоплю чорта патера за ноги и давай їм, неначе келепом, трощать бісів. Вони від мене втікають, а я мов мітлою їх мету та все дальш у пекло пру; дуже таки розлютовався и сам себе не тямив. А тут, дивлюсь, неначе улица яка, усе казани, казани з гарячою сіркою и смолою, а в тих казанах киплять грішники; так я як ударю патером по казану, то він и перевернеться, гарча смола и сірка неначе вогненна річка розливається, а душі грішників пищать як курчата та хсваються по кутках. Оттак добіг я до одного великого казана, тільки заміривсь, щоб вдарить, коли дивлюсь аж з того казана виглядає мати, сестра и всі душі тих, що загубив; як заголосять: „Тікай, Марку, звідси! на сім світі ти нас не виратуєш, а тільки на тім!“ Як побачив їх, то

Й натера з рук випустив, стою собі як той телепень та очима тільки лупаю. А тут де не взявся чорт, духом підхопив мене, назлітались чортенята, митю приробили ёму довгші крила, и помчав він мене у те саме дупло, у яке спустився я в пекло. Може б я и випручавсь од того чорта, що мене ніс, так бісів син став крутиться; несе в-гору та знай крутиться мов та дзига. Голова в мене закрутилась, не опам'ятався, як він мене й на сей світ виніс. Прокинувсь, дивлюсь — сижу там, де мене баба-яга посадила, біля камня, а тут и сонце встав из-за гори; цілісеньку нічку товкся по пеклу!..

„З того часу оттак, як бачиш, знов блукаю по світу и того дїждався, що все то здійлось, що намірялись в пеклі чорти зробить: брати стали лютими ворогами, Ляхи звелись на нівіть-що, запроважають гемонську унію, а церкви божі у жидів на орендї.“

Як скінчив Марко своє оповіданє, вони дійшли до високої могили, од котрої простяглись дві дороги, одна просто, а друга пішла у праву руку. Був полудень, и сонце дуже припікало. Марко й Кобза зійшли на могилу и посідали, щоб трохи оддыхать.

„Скажи ж мені, Марку,“ спивав Кобза, „що теперечки станеться з нашою Україною?“

„Що буде, то один Господь тільки знає,“ одказав Марко понурившись; „а те, що було, всі знаємо: гетьмана Косинського патери замурували в Берестьськїм клашторі, Наливайка спалили в мідному бичу, з Острияниці жили витягли, з Полуруса живого шкуру зідрали и тисячі ще других замордовали. Теперечки знов потече річка крові; побачимо, що зробіть Хмельницький — чи поможе ёму Господь одчахнуть руський люд од драпіжних Ляхів и прихилить ёго до одновірного з нами народу, до одной православної церкви!.. Тоді вже ніхто не розібе нашого братерства, хоч нехай усі чорти зробляться патерами, хоч нехай увесь світ стане за Ляхів!.. Прощай же, козаче,“ додав Марко вставаючи и скинувши оком на дорогу, що пішла в праву руку, „прощай — се твоя стежка... Мені здається, що ми з тобою нераз ще побачимось на тїм полі, що орють шаблею, сіють смертю и поливають кровю, думаючи, чи не виросте на ёму щасливійша доля за-для людей!“

Кобза и Марко обнялись, пильно глянули один одному у вічі и розійшлись, кожний по своїй дорозі.

V.

Довго стояв Кобза на могилі провожаючи очима Марка; вже й гора ёго покрила, а ёму здавалось, що Марко ще дивиться на ёго своїми орлиними очима, и ніби чує поважну ёго мову. Жалем нило серце у Кобзи по Марку, однак як уже він не коверзовав, щоб виратовать ёго и навести на стежку спасення, а нічого не здужав вигадать.

Над вечір приїхав Кобза у велику слободу. На майдані збилося багачко народу; ясь похмуро озирались вони и об чимсь радилися. Глухо розносився їх гомін, ніби приток води далеко десь рвав греблі. и філі буркотіли розливаючись по долині. Побачивши Січовика, громада оточила Кобзу. и стали ёго розпитувать:

„Чи заступлятьс я за хрещений люд наші Запорожчики? Чи вони допоможуть нам заборонить святу віру и наші козацькі вольности?”

„Як таки не заступитсь я, люде добрі,“ одказував Кобза зупиняючи коня, „на те ж вони й Січовики, щоб боронить святу віру и хрещений люд, та вже й Хмельницький у коші...”

„Чули, чули,“ загомоніла громада, „прислав він и до нас гінця, привозили и грамоту від владки — и він благословляє нас на рушене!.. Оддячим гемонським синам, оддячим бузувірам!“ — гукали громадяне.

Усюди, де ні проїздив Кобза, народ ворухивс я, усюди вже запобігли гонці Хмельницького з грамотою від владки и нараїли народ на святе діло. У сі слободи пограничної з Московщиною України не заходили ще жовніре й ксєндзи, не шинковала й жидова; так ніхто не боронив рушеню слобожан.

На четвертий день путі з високої гори Кобза уздрів село Липарі. Дуже затокотіло в ёго грудях серце, коли глянув на рідне село; усе, що тільки було у ёго милого на світі: сужена, мати, сестра — усе неначе живе стало перед ёго очима. „Чи живі ж вони, чи здорові?“ запитав він себе и замисливс я. Змінивс я він на виду и брови насупив, як стало ёму на думку запитане Марка: „А хто тобі поручитсь я, що сужена твоя и досі тобі вірна. и досі тебе кохає!“ — „Ні, ні!“ заспокоював сам себе Кобза. „Зінька мене кохає, душі в собі не чує, вона чесного роду и не накине на себе недоброї слави!“

Був полудень. Слобода геть-геть простяглас я по-над річкою, и хати оточені вишневіми садочками привітно виявлялись из-за липових и кленових зарослей. Кобза став приглядоватсь я, щоб по-

бачить рідну хату, як з улочки по дорозі напроти ёго вийшло весіле. По переду, біля червоної короги, казились п'янінькі молодіці и старі баби, танцёвали, вибивали тропака и крутилися з парубками; дальш ишли молоді а за ними музики, бояре, друзки, дівчата и народ и співали весільної. Кобза як не випинав бавьки, щоб розгледіти молодих, однак ніяк не пізнав; одно далеко а друге в юрбі за народом не видко. Тільки побачили Кобзу молодіці, зраз підбігли до ёго и зупинили коня.

„Січовик, Січовик,“ заторохтіли вони, хапаючи ёго за чоботи, „злізай з коня, злізай! випемо по чарці, потанцюй з нами!“

„Тривайте“, гукав Кобза, „гледіть, щоб кінь не забив котру!“

„Не злякаємось ми ні тебе ні твого коня,“ верещали п'янінькі молодіці; „злізай, кажуть тобі, а не злізеш, то ми й самі сколачемо тебе!“

„Оттак наливався,“ озивавсь Кобза, злізаючи з коня, „що й мене не пізнали?“

„Павло, Павло!“ (так звали Кобзу) скрикнули деякі молодіці, „чи се ж ти?“

„А то ж хто!“

„Чи ти ж живий?“ — питали вони, прозора на ёго дивлячись, „була ж така чутка, що ти вже вмер?“

„Брехали їх батька сини та й вони з ним,“ одказав Кобза зареготавшись, „а ви мені скажіть, чи жива та здорова моя Зінька, ненька й сестра?“

„Зінька!“ скрикнули молодіці ударивши об поли. „Оттаке спитай!“

„Ох лихо!“ озивались деякі одступаючи, „що ж теперечки буде?“

Поки оттак перекинулись словом, підійшов старший дружко, щоб почастиувать Січовика.

„Павло!“ — скрикнув він витріщившись на Кобзу и випустив з рук чарку з пляшкою, „не в добрий же час тебе сюди принесло!“

Всі журливо дивилися на Кобзу; куди поділись жарти й сміхи, а тим часом підійшли и молоді.

Побачивши Кобзу, молода з жахом одступила назад, а Кобза глянувши на єї змінився на виду и побілів як крейда. Перед ним стояла ёго сужена, Зінька, висока, сановита молодіця, в грезетовому очіску повитому тонким серпанком. Коралі и дукачі як жар горіли на єї повних грудях. Музики и співи змовкли, все неначе

вмерло, и народ обступивши Павла й Зіньку дивився на їх притаївши дух.

„Зінько!“ первий почав Кобза, укорливо дивлячись на єї, „так то ти додержала свого слова?“

„Козаче,“ стиха промовила Зінька, схиливши на груди свою голову, „мене завірили люде, що тебе нема вже на світі... Матуся мене приневолила...“

„Приневолила, завірили люде, а ти швидко повірила, згодилась и на віки загубила мою долю!“

„И свою, козаче!“ Зінька затулила хусткою очи и гірко заплакала.

Один з старостів, з сивим вусом, підійшов до Кобзи.

„Слухай, козаче,“ сказав він, узявши ёго за руку, „доля одчухнула від тебе твою сужену, а Бог зєднав єї з другим... Иди ж собі до твоєї неньки и заспокой стару, бо вона дуже за тобою вбивається..“

„Идїть, идїть! чого стали?“ гукали деякі старости й дружки, „не поможеться, нічого розмовляти!“

„Не піду, скрикнула Зінька,“ озирнувшись на молодого, „нехай з ним ті йдуть, що мене завіряли; нехай живе з тисєю, котра мене приневолила!...“

Зінька зірвала з себе квітки, очіпок, рвонула намисто — и коралі и дукачі посипались на землю.

„Павло!“ заголосила вона кріпко обхватуючи руками ёго шию, „прости мене нещасливу; я від тебе одреклась, одрікаюсь тепер и від світу божого!“

Ледве розвели руки Зіньці й одірвали небогу від Кобзи: весіє слао неначе похорони; ті молодиці, що співали и казились, захлипали, веселе товариство и приданки повісили голови, а молодий стояв як опарений понурившись и не посмів и очей звести на молоду.

„Ратуй мене, Павле,“ голосила Зінька, пручаючись як несамовита, „ратуй мене нещасливу!...“ И зомліла на руках старостів и дружок.

Перезва повернула назад у село. Попереду несли Зіньку розпатлану и розхрістану неначе мертву, за нею народ а позад усіх ишов молодий похнюпивши ніс. Зостався тільки Кобза на тім місці, де побачив Зіньку, и деякі з приданків збирали розкидане намисто и дукачі. Довго стояв бідолаха замислившись, а там знявши кабардинку підняв голову, глянув на небо и важко зітхнувши промовив:

„Мій Боже милий! Дякую Тобі, що звів мене з Марком; не підуй я по його дорозі, покараюся Тобі, нехай буде надо мною свята Твоя воля!“

З остатнім словом Кобза перехрестився и пішов до матері. Стара сиділа з дочкою на призьбі и з далека вгледіла сина. Не чулась вона, як кинулась ёму на зустріч, повисла на шиі и тупила ёго до свого серця. Вона думала, що на віки стратила сина, аж несподівано неначе сам Господь повернув ёго до матері. Однак не радістно а смутно гледіла стара на свого сина; таке вже Бог дав серце матері, що коли єі дитина жива й здорова, то щоб була й щаслива — тогді тільки ёго и задовольниш.

„Сину мій милий, сину мій любий,“ журливо промовила мати, „не радістю вісточною тебе стрічатиму...“

„Знаю, мамо,“ перехопив Кобза, „стрівся з нею... Нехай єі Господь помилує!“

Кобза привітавши сестру, оддав їй розсідмать свого коня, а сам з матерю увійшов у хату и помолившись перед іконами, з-тиха промовив.

„Не журись, матінко! ми всі ходимо під Богом; нехай же и воля Ёго буде над нами!“

„Нехай, сину!“ одказала стара перехрестившись, „не покине Він нас, милосердний!“

Увійшла в хату й сестра, и з матерю посідали поруч Кобзи та раді б то, побачивши ёго живого и здорового, и смутні, дивлячись, як він бідолаха звівши на груди голову понуро гледів на долівку.

Стали вони ёму розказувать, як Зінька убивалась почувши, що ёго десь на війні убили, як мати й родичі улещали єі и приневолювали одружитись з Петром, и як вона довго одмовлялась та разом и згодилась; у суботу дівич-вечір одбули а в неділю повінчали.

„У саму ту часинку,“ подумав Кобза, „як я побачився з Марком, єі заручили, а як слухав ёго оповідане, єі повінчали... мабуть и того карає злая доля, хто з ним стріється!..“

Того ж вечора зайшов до їх у хату Остап, син сусіди, молодий ще парубок. Уляна, так звали сестру Кобзи, глянувши на ёго почервоніла як калица, а Остап якось понуро озирався на неі. Кобза зараз побачив, що вони один одного покохали. Не омилився він, однак Остап не залищався; не до весіля, коли, як кажуть люде, село горить — як треба ратувать рідний край.

Як повечеряли, щось притяма убігло в сіни и моцно хрипнуло дверима. Уляна тільки що одчинила двері, щоб глянуть, кому б се бути, як ускочила в хату Зінька, неначе несамовита; страшно було и глянуть на бідолашну: в одній сорочці, розхристана, щоки горять, з очей искри сиплються.

„Де мій Павло?“ — скрикнула вона хижо озираючись, „де ёго поділи? він живий... я ёго бачила!..“

Усі боязько дивились на Зіньку, Кобза перший кинувся їй на зустріч и притуливши до грудей чуло промовив:

„Зінько!.. заспокойся, моя голубко: я од щирого серця тебе прощаю, нехай тебе так и Господь помилує!..“

„Де мій Павло?“ голосила Зінька, хапаючи за груди Кобзу, „віддайте мені ёго, він мій!“

„Зінько, та я ж перед тобою, хіба не бачиш?“ одказував Кобза, чуло дивлячись їй у вічі.

„Ёго голос!“ белькотіла Зінька прислухуючись; „Павле,“ питала вона, „де ти?.. Не цурайся мене, оборони від злих людей... мене отруїла рідна мати... ратуї!“

Зінька притулилась до грудей Кобзи и зомліла на ёго руках. За Зінькою слідком прибігли єї мати, чоловік и ще кілька бабусь, з плачем вхопили небогу й понесли до дому. Кобзина мати, сестра й Остап пішли провести бездолюну, а Кобза на самоті, схилившись на стіл, облився гіркими, потім устав и од щирого серця помолвився перед іконами. Теплая молитва звалила з ёго душі важкую гирю, и він трохи заспокоївся.

Минуло кілька днів, Зінци все ставало гірш; горіла вона, неначе вогнем єї палило, нікого не пізнавала, и мусіли єї дуже пильновать, бо в ночі схопиться й сама не знає куди біжить як скажена.

Що дня навідовався Кобза до Зіньки; на ёго руках вона й душу Богові оддала. Ёму ж довелось єї и поховать, бо од жалю мати занедужала, а чоловік нівіль-куди подівся. Покійницю опріч Кобзи, ёго матері, сестри й Остапа ніхто й на кладовище не провів. Наступили тяжкі часи на Україні, кожний одцурався од усёго, що тільки єсть милішого на світі чоловікові: роду, худоби й кохання. У кожного одна була думка, одні заміри — оддячить лютим ворогам и заборонить святу віру й рідний край од своєвільних Ляхів и драпіжних ксєндзів.

Тільки що настав великий піст, так зараз скрізь по селах и хуторах стали цекти сухарі, різать кабанів на сало, й усі ті запаси розвозить по лісах, по пущах и закопували в землю.

З Рильска, Путивля и Білогорода повернулись бувалі козаки, що після побиванок під Кумейками, на Говтві и Стариці позаходили до якого часу в Московщину з Гунею и ще деякими ватажками. Понавозили вони з собою фузій, пістолів, ратищ, шабель и великі запаси пороху й олова. Из Січи понаходило таки чимало братчиків-Січовиків. Давали вони військову пораду, збивали народ до купи и наставляли сотників и тисяцьких.

Після великодніх свят гонці з Запорожя дали звістку, що Богдан Хмельницький повертається вже од Кримського хана й веде з собою орду, и щоб народ розходивсь по лісах и рушав як Лубнам и Переяславу. Тільки й позоставались на страх Божий при своїх дворищих старі й немощні, а остатні розійшлись: деякі з дітьми помандрували в Московщину а другі, молодіці й дівчата, поплелись за козаками.

Кобза з Остапом помолившись Богу попросились з своїми кривними и потягли з сіромами в гай. Простували вони до Лубен невеличкими купами, кожда по своїй стежці, бо були між іми такі люде, що направляли їх темними лісами, щоб не виявить сили перед Ляхами; особливо стереглись вони князя Єремії Корибута-Вишневецького, того що православний люд за ёго лютость прозвав кровопийцею.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Бог Громолик-воїн*)

Грім и блискавка більш од усіх небесних зъявищ звернули на себе увагу народа в давні до-историчні часи. Страшна, грізна картина неба, и разом з тим така пишна, така благотворна для

*) Бог Громолик-воїн, Громолик-пастух, Громолик-хлібороб були вже поміщені в „Правді“, р. 1874. ч. 16. Передруковуємо однак названі глави тут еще раз передовсім во огляду на тих читателів, котрі рочника 1874 не мають; та й загально, мабуть всім буде догідно мати цілий „Світогляд“ ужо в-купі, в однім рочняку. — Редакция.

землі, наперед усёго зачепила фантазію народа и дала богатий матеріял для мієології. Більше всёго грім и блискавка здавались народови війною, котру веде на небі якийсь бог в образі воіна. Зібравши все, що стосується до того лица, розкидане в колядках повних мієології, ми можемо намалювати таке лице бога Громовика. Громовик роду княжого и найбільше зветься Йваном. Він молодий панич, гарний, гордий и сміливий. Ёго руки в залізі, а ноги аж горять сріблом та золотом. Він служить у гетьмана або в польского короля. Громовиків двір обмурований білими стіпами з мідними жовтими ворітьми. Серед того двора стоїть білий шовковий намет, в наметі стоїть золотий столець, а на стільці сидить Иван Княжевич, грається, підкидаючи три золоті яблука, и готує собі сагайдак. Кругом ёго двора стоїть сторожа и, побачивши ворогів, починає стукати в ворота. Вставши рано, Иван зсукав три свічки: при одній умив личко, при другій убрався, а при третій коника сідлав и виїжджав у поле. У ёго сагайдак золотий и ясна шабля. Під ним кінь незвичайний: у коня золота грива, що вкриває ёго всёго, срібні копита, шовковий хвіст; він ухами слухи слухував, очима лічив зорі, срібними копитами лупав гору и збудував церкву з трёма вікнами. Мати виправляє ёго на війну и не велить ёму вихвачуватись поперед війска и не zostаватись позад війска. Молодий Иван на те не вважає, поперед війска коником грає, а позад війска мечем рубає, з сагайдака стріляє, та все наступає на ворожу Невір-землю, на турків, на татар. Він хоче з війском завоювати Вирви-город, чи Виж-город, у якогось царя Ворота. Иван ударив з війском на город, на золоту баню, полетів соколом, пустив коні дрібним дощиком, блиснув шаблями, як сонце в хмарі, и загремів стрілами, як грім у небі. Під ним кінь припав, золота грива прилягла. Він розбив ворота з щирого золота. В городі всі бігають, руки ламлють та раду радять, що ёму дати. Винесли ёму миску червінців, він на те й не подивився; вивели ёму коня в наряді, він и не поглянув; вивели ёму панну в наряді, він на неї подивився, шапочку зняв и подякував. Вертаючись до дому, він везе з собою троякий напій: вино, солодкий мід и шумну горілку. Всі ёму бажають щастя; в городі зіля, в дому веселе весіля.*) В такій поетичній грізній картині описується грім и блискавка.

*) Чтенія И. Общества 1. 61, 62, 63, 65, 68, 69, 1864. Метлинскаго пієсни 334, 335, 337, 338.

Сам Іван розкажує про себе, якого він роду. В колядках споминається дуже ясно про його рід. Іван, тоді як на його напали в горах розбійники, розкажує їм на запитання їх, якого він роду: що в його батько — ясний місяць, мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, брат — сивий соколонько.*) Сивий соколонько то дочка хмара, котра в мієології часто показується птицею. Іван Княжевич, як можна дуже ясно бачити, то бог Громо́вик, бог блискавки й грому. Нічого нема простішого нагадати картину війни, як дивлячись на небо в час грому й блискавки. Сама блискавка похожа на огнєві стріли, що летять з неба на землю. Народ український навіть вірить, що ті стріли входять в землю и через сім літ знов виходять наверх. Страшне тріщання дуже похоже на стріляння з рушниць та гармат. Бог Громо́вик розбиває ворожий город — тоб-то чорні хмари. Та царівна, котру виводять йому — то сонце, котре після дощу з'являється на небі в усій красі. Ті напої, що Іван привозить з собою, то дощ, котрий иде зараз після того, як грім розібе хмару. Після дощу росте добре всяке зілля, а Громо́вик справляє весіля, бо картина розбивання блискавкою хмари описується в давній индійській мієології як весіля. Ще давні Арийці дивились на грім як на бога-воїна, котрий оплодотворює богиню Хмару; из хмари леться на землю живущий и плодючий дощ.

В Ведах Индра, бог Громо́вик, описується воїном, з мідним и золотим оружем, а блискавка зветься золотими списами. Побіждаючий Индра своєю палицею розбиває городи Врітри, злого бога темних хмар и холоду, котрий зімою будує городи, запирає туди небесних коров, тоб-то дощові хмари, и держить там золото, тоб-то сонце. Индра поверчує небесні скелі, хмари, виливає на землю воду и засвічує на небі сонце. Він вічно воюється з Врітрою, бо Врітра встає и поправляється після кожної побіди Индри. Помагачами Индри в тій боротьбі служать Марути, вітри, котрі в колядках певне служать ніби сторожею Иванового двора й його грізним війскам. Индра ще зветься подавачем харчи, так-само як и Іван-Громо́вик привозить з собою до дому три напої, як Илья пророк, котрий зайняв місце Громо́вика в фантазії народа, возить по небі колачі, тоб-то дає землі родючу й плодючу силу. Грецький Юпитер так-само узброєний стрілами. В скандинавській Едді Один описується маючим блискучий спис, и його вороги, на котрих він тільки наведе свій спис, не втічуть од смерти. Один

*) Чтения И. Общ. 1, 53, 1864. Метл. пѣсн. 57.

має золотий шолом, блискучі лати, восьминоного коня. Він страшенно летить на небі, а за ним біжить грізне військо. Грім — то шум від його оружя, а блискавка — то іскри, що сипляться з мечів. Старославянський ідол Святовита в Арконі мав при собі здорового меча. Для шанування його держали в Арконі 300 озброєних воїнів. Идол Русвита мав при собі коло боків сім мечів, а восьмого держав у правій руці. На Білій Русі додержався переказ про Перуна, що він в лівій руці носив стріли, а в правій — сагайдак. Теперечки на Україні Іван-Громолик з'являється в християнізованій формі. Народ розказує, що як гремить грім, то то Бог колачі возить, іздачи на небі, а чорт літає по-під небом и перекривляє, як той гуркає по хмарах. А Бог розсердиться та й пускає в його громову стрілу. Як тільки збирається на дощ, то чорти вже знають, и зарані ховаються в ліс, неначе вихри один за другим ховаються в ліс. Чорти ховаються під деревом, у дуплах, під звірями, навіть під чоловіком. А не знаходять вбитого чорта тим, що він розливається смолою, и смола входить в землю. Вбитому чоловікови Бог дає спасіння душі.*) Той чорт в народній фантазії назначає собою дощові хмари, чорні як смола, котрі зараз розливаються дощем, як тільки загремить на небі грім и розбіє їх блискавкою. Тим то селяне хрестяться, зачувши грім: вони одганяють од себе нечисту силу. Ті чорти, та темна сила, то — та давнійша Невір-земля, Вирви-город, про котрого співається в колядках, и котрий має в собі місячного царя Ворота. Не трудно вгадати в тих прізвищах Вирви й Ворота зміняне ймена давнього злого бога Вед — Врітри.

Громолик-пастух.

Окрім того, що Іван-Громолик описується воїном, він з'являється в народній фантазії в поетичнім образі пастуха-вівчаря. З-за високої гори виходить отара овець, як чорна хмара. Поперед отари виходить пастух, гордий, білий з себе, в сірій гуньці. Він підперезаний ужевкою або ожиною, а до ожини привязані три труби; одна золота, друга мідна, третя яворова або зуброва. Як затрубить він у яворову трубу, иде голос по всіх долинах, по лісах и по полях; як затрубить у золоту, иде голос під небеса; затрубить у мідну, иде голос по всьому світу. Раз вівчарь розгнівався на матір и покинув її, забравши череду. Переганяючи чере-

*) Поетическ. возвр. Слав. А. Афанасьева 1. 265.

ду через кам'яний міст, він провалився з нею и потопив в воді свої вівці. Він жалкував не так за отарою, як за сивим конем, на котрому він об'їздив три землі: турецьку, німецьку й угорську, котрий лупав копитами білий камінь и збудував церкву з трьома дивними вікнами.*)

Пастух-вівчарь — той-самий Іван-Громовик, тільки роздвоєний, як можна догадатись по тому, що він має достоту такого дивного коня, як и Іван Княжевич. Ще в Ведах хмари звались небесними коровами, котрих лихий бог Врітра займає в кріпості, а їх одіймає и вигонить звідтіь Индра-Громовик. Отара овець в колядках просто зветься чорною хмарою, виступаючою з-за гори. Сам вівчарь — білий и сидить на сивому коні, має блискучі золоті й мідні труби, бо він світле божество грому й блискавки. Ожина, котрою підперезаний пастух, то блискавка, все одно як та свічка, котрою підперезаний м'єнчний Христос, про котрого співають у колядках. Голос од ёго труб розноситься по всьму небі, по всій землі, бо то голос грому. В кінці всього, одрізнув-шись од своєї матері, тоб-то од сонця, котре в колядках описується в женськїм образі княгині-господині, пастух-Громовик провалюється на мосту и топить у воді череду, тоб-то розливає хмари дощем по землі и разом з тим тратить свого блискучого дивного коня, бо блискавка счезає, як тільки дощ з хмар розліється по землі.

Народня фантазія перенесла теперішніми часами характер пастуха-Громовика на св. Юрія, котрий їздить на білому коні. На Юрія на Україні и Білій Русі закопують кістки священого просати на полі на межах, святять поля й криниці, вважаючи на Юрія, як на бога родючої сили землі и плодючої сили товару, коней и овець. На Юрія и в Великоросси и в усій Славянщині є звичай кропити товар священною водою, правити молебні коло криниць и виганяти в поле товар священною вербою. На весняного Юрія там буває пастушій празник. Пастухів подарюють пирогами, яйцями, молоком. В Болгарії и Сербії на Юрія ріжуть и смажать ягнят, надівають їм на голову вінок из квіток и зелені, до рогів ліплять воскові свічки и кадять ладаном. Образ пастуха-Громовика мабуть давнійший од образу Громовика-воїна, бо він скопйований з дуже давнєго пастушого становища українського народа. Пастух-Громовик підперезаний огудиною з ожини натякає на бит народа ще дуже патріархальний, коли може українські вівчарі й

*) Чителія И. Об. 1. 59, 60. 66. 1864. р. 1. 610. 1866. р.

справді підперізувались ожиною або ужевкою. Ужевка одначе служить символом блискавки, бо походить на гадюку й ужа, в образі котрих народи споконвіку зъявляли собі блискавку. Тепер на Україні народ говорить про святого Юрія, що він звіря пасе,*) тоб-то вовків, а вовків зве Юровими собаками. Рядом з св. Юриєм народ на Україні становить и другого вовчого пастуха, Полісуна або Лісовика. Полісун гонить вовків туди, де народи воюються один з другим, и жене їх пугою. Він так ляскає тиею пугою, що її чуть дуже далеко. Се ляскання пуги — то грім. Полісун и св. Юрій становляться рядом и мають однакову роль, як роздвоєний образ пастуха-Громовака: давніший и пізнійший християнізований. Народ розказує, як були собі два брати: один багатий, а другий бідний. Раз бідний виліз на дуба ночувати. Коли так як опівночі бачить він: якийсь чоловік жене силу звіря, а позаду другий чоловік іде на возі. То були Лісун и св. Юрій. От пригнав Лісун звіря, та як раз під того дуба, де сидів чоловік. Св. Юрій почав розділяти крайці хліба, що були на возі. Один крайць зістався на возі. Св. Юрій оддав ёго бідному та й каже: „се тобі Господь дав щастя! З сёго крайця ти вже певне що розживешся.“ И справді, бідний ніяк не міг зсіоти того крайця. Що зсієть, то на завтра знов и приростає та й стане таким, як и був. Позавидував багатий брат бідному, пішов та й сів на дубови, на сомому вершечку. Лісун и Юрій пригнали вовків. На той час не стало одному вовкови хліба: Юрій звелів ёму зсіоти багатого брата. Народ вірить, що вовки бігають тічками тільки до Водохреща. Як тільки на Ордані вовки зачують стріляння, то й розбігаються. То назначує, що зимові хмари повинні розбігтись и счезнути, як загремить на небі перший весняний грім.

Громовик-хлібороб.

В колядках бог-Громовик описується ще в третім образі: як орач якоїсь незвичайної ниви. Якийсь господарь, певне бог світа й блискавки й грому, має поле не-міряне, не-оране й не-сіяне. Ёго міряли три господареві сини списами, орали шаблями; волочили струєвим пером и сіяли яру пшеницю. Само поле описується, як угорська земля, поорана й засіяна, заволочена паваним пером, обгорожена ясними мечами од злої тучи. На тому полі оре золотий плуг шістьма половими волами з золотими рогами. На во-

*) Приказки Номіса. 10.

дах ярма тесові, кедрові, а запози мідні. За тим плугом ходить сам Господь. Св. Петро поганяє воли, а Мати-божа носить золоте насіння. На тому полі вродило насіння — зелене вино, стебло-срібло, золотий колос. Жепці наклали на полі снопів як дощу, кіп як зірок на небі; возілики возили як чорна хмара, складали скирти як гори. Сам господарь став меж копами як ясний місяць меж зорями. А поверх тих скирт сидить птиця сокіл, дивиться на синє море, на всю землю.*) Таке пишне поле, та угорська земля, то — небо, котре в мієології часто показується полем засіяним золотим насінням — зорями. Господь и св. Петро — то тільки подвійний образ Громовика, котрий оре ниву, тоб-то небо, своїм золотим плугом, золоторогими волами. Воли служать образом небесних хмар, а золотий плуг образом блискавки, котрою й справді Громовик ніби поре небо на всі боки, заволікуючи паваним и струсовим пірям. Піря нагадує птиць, в образі котрих показуються часто в мієології вітри, ніби заволікуючі небо. Мати-божа, розсипаюча золоте насіння, то богиня Хмара, бо те насіння просто називається зеленим вином, а вино в колядках назначує собою дощ. Снопи, копи, скирти — то зорі й хмари, котрі вкривають небо-поле літніє пори як копи й снопи. Сокіл поверх скирти та кіп — то сонце, що озирає все море, всю землю, бо в образі сокола в колядках часто описується сонце.

Грім и блискавка в образі ораня и сійби — се все було звісно и в инчих народів. Скити-хлібороби вели свій рід од меншого сонцевого сина. Раз з неба упав плуг з горячого золота з золотим ярмом. Два старші сонцеві сини, взявшись за той плуг, попекли собі руки. Тільки менчий син зумів орудувати тим плугом, а через те він став царем у Скитів.***) Грецький Язон орав поле мідними волами, котрі дихали полум'ям, и засіяв ёго драконовими (змієвими) зубами, з котрих повставали воїни. Одна великоруська билина розказує про Микулу Селяниновича, котрий орав позолоченим ралом. Український переказ про Кирила Кожемяку розказує, що Кирило, побивши змія, запряг ёго в плуг, проорав ним борозну до моря та й утопив ёго в морі. В другім оповіданні розказується, як з'явився страшний змія, и ёму давали по хлопцеві з кожної сім'ї. Дійшла черга и до царського сина, и ёго оддали до змія. Тоді янгол явився ёму и навчив ёго говорити „Отче-наш“, звелівши втікати од змія та все говорити молитву.

*) Чтенія Имп. Общ. 1. 8. 16. 17. 57. 1864 р

**) Поэтич. воззр. Славянъ, А. Афанасьева 1 55-

Три дні и три ночи втікав царевич и вже не м'г далі бігти. Він побачив залізну кузю, в котрій св. Гліб и Борис кували первий плуг для людей. Вони вхопили змія, запрягли в плуг и проорали борозну, котра й тепереньки є під Києвом и зветься „Змієвим валом“. Таких валів є доволі на Україні. Прикмету Грошовика-хлібороба український народ потім передожив на Гліба й Бориса и на Паликопу, а трохи и на Ілію пророка. В день тих святих люде бояться жати, щоб грім та блискавка не спалили кіп на полі. Українці вірять, що сам Бог дав перний плуг Адамови, а Єві — кужіль, вигнавши їх з раю. З'являючи собі грім и блискавку в образі ораня й сійби, український народ обставив празник Коляди всіми прикметами сійби й ораня. На кутю на Мокуті ставлять снопи жита, а в Галичині кладуть на стіл чересло од плуга, щоб кроти й миши не псували хліба, навіть ходять перед Новим-роком по хатах з плугом. Звідтіль вийшов и звичай на Новий-рік посипати зерном в хатах. Народ злучив ті обряди, нагадуючі на сійбу й ораня, з часом повертаня небесних світил з зими на літо.

(Дальше буде.)

КРИТИКА.

Збірникъ творівъ Іеремії Галки. Одесса 1875. *Стор.* 114 + 85 + 30 + 127, в 16. частку аркуша; ціна 1 руб. 75 коп. сріб. = 3 глумд.

(Конець.)

IV.

Дивлячи ся на „Саву Чалого“ з художественного и психологічного боку, можна знайти инде похибки, можна сказати, що инде нема в деяких характерах доброго художественного видержу, и коли б доведо ся „Саву Чалого“ грати на театрі, то сі помилки різали б уши; але очевидно, що автор писав свої драматичні сцени не задля театру, и ми, залишаючи художественну сторону драми и головного діяча єї Саву, задержимо ся тільки на характері Гната Голого; бо се один з тих „Голих“, котрих и в наш час є „деліон“.

Як в першій половині XVII-ого віку, так и в другій половині XIX-ого віку Голіні — суть наслідки політичного строю. Де деспотизм и панованє одного народу над другим, де один стап народа у ярмі, один везе, а другий поганяє, там и перекинчики и зрадники, там и деморалізація: там и деліони Гнатів Голих. Та воно и натурально: Голіні — стовпи деспотизму и утисків, на Голих тільки й держить ся деспотизм; Голими держало ся орудованє „вольної“ Речи-Посполитої над українским народом; Голіні задурювали Річ-Посполиту, котра, об-

рісши, наче мохом, панованем шляхетчини над народом, запліснівши в деспотизмі и в єзуїтизмі понів, вірила усякому Голому и до того осліпла, що не розуміла, що, дуслячи Україну, вона дусить саму себе; що, утискаючи український народ, вона знищує економічний добробит и культуру у самої себе и йде тою тропкою, котра прямо веде до знищення не тільки Речі-Посполитої, а навіть и самої Польщі, котра привела Польщу до знесення єї політичного биту, до розділу між трёма державами. В цілій історії Польщі не можна вказати прямованя до федеративного житя з сусідними Славянами. Навіть Люблинска унія, на котру Поляки люблять вказувати, не вважаючи вже на те, що вона не вийшла в житє, та й сама по собі не була народнєю унією, унією федерації, хочби такої, яку бачимо в Швайцарії або в Союзних-Державах Америки. Крізь призму Люблинської унії світлив ся той промінь панованя, котрий знищив Польщу, котрий розводив и розводить Голих и инчих зрадників и перекинчиків.

Вислідімо лишень Гната Голого и тогді подивімось, чи нема Голих и біля нас.

Гнат Голий друзяка Саву, він завіряє Саву, що „перше хміль потоне на воді, ніж я тебе покину,“ він підбиває єго перейти до Ляхів и він же вговорює у Трахтемирові козаків, щоб вибрали гетьманом Саву, радячи, що коли Сава гетьмановати-ме, то „лиха всидять Ляшки; и унія к чорту шелехне...“ И от сей оупротивник Ляхів переманює на їх сторону Саву, привозячи до нєго від Конєцьпольського и листи и проводаря! Се справдешний син, справдешний плід єзуїтско-польського вихованя, того вихованя, котре, засновавши своім павутинем и політичний и семейний стрій у Польщі, довело її до погибели! Польські ксєндзи - єзуїти розвели у Польщі и в Україні велике сіменище зради и зрадників. Зрадники користовали ся усюди, де тільки могли. Науку єзуїтів и користь з неї зрозумів и Голий: він однаково зрадник и для Сави и для Конєцьпольського, и для козаків и для Поляків, и для України и для Польщі! Він однаково услугує тому, де більше вбачає для себе користи. Єгоїстична користь — се єго світоч; вона зо всім натуральний послідок єзуїтско-попівської науки.

Голий підбиває Саву перейти до Ляхів не за для того, щоб справді щиро ділив з Савою ту образу, що Сави не вибрали в гетьмани; ні! у Голого инча думка була: він гадав збути Саву, щоб самому одружити ся з Катериною. Сава перейшов до Конєцьпольського, але замір Голого не вдав ся! Катерина одружилася з Савою, и от у Голого, яко у чоловіка без морального розвою, закипіла помста! але як же він мстять ся? він не ворогує прямо з Савою, ні! так чесно вороговати Голий не вмів! він иде тою стежкою, на котру звів єго польський вплив на житє України: він иде стежкою зради и брехні. Голий оббріхує перед козаками и Саву и навіть Катерину! Згадайте ж, читателі, що — Сава дружба Голого, а Катерина єго коханє! ви ще гірш, ще більш одвернете ся від Голого, почувши, як він перед козаками дякує Богови, що не допустив єго одружити ся з Катериною, „бо Катерина відьма!“ Голому сего мало: він нише листи до Конєцьпольського, доносячи єму, що Сава з козаками перемовляє ся, и треба єго берегтись. Одним словом: Голий крутить як лис хвостом на всі боки! крутить ся він так

раз-у-раз, аж поки й сам не погиб. Характер Голого, яко чоловіка без чести, без морального розвитку, яко брехуна и зрадника, автор видержав окрізь рівно и вірно з психологічного боку.

Гидкий Гнат Голий! отже коли ми нагадаємо, що Голий жив більше ніж 200 літ назад, що він був чоловік без освіти, то Голий нашого часу становлять ся далеко огиднішими! Сегочасові Гнати Голий пишуть доноси не з-за помсти; вони зраджують за гроші, продаючи найважнішу святиню: свій край, свій народ; ми б додали ще: свою совість, свої пересвідчення — але яка ж у Голих совість, яке у них пересвідчене!? Их совість — гроші; их пересвідчене камяниці и маетки. И довго ще водитися-муть Голий и по Україні и по Галичині: аж поки не запанує справжня воля, воля народня, покиль не всохне той корінь, на котрому ростуть Голий: Голий бюрократи, Голий писателі, Голий редактори, Голий в рясах и в мундурах. Певно, що сей час не швидко ще настане; Голий самі собою не переведуться: тільки воля, просвіта и моральний розвій викоренять и знищать Голих. — Прямуймо ж, панове, стежкою просвіти и моральности, а проміне сего сонця висушать и сиче корінь, з котрого виходять Голий!..

V.

Трагедія „Переяславска Ніч“ малює нам живими и яркими красками ту безталанну долю українского народу, котра панувала на Україні в XVII. віці и викликала Хмельницину. „Переяславска ніч“ діється в 1649 р. у Переяславі під велик-день. Народ, купивши у жида-орендаря право помолитися в церкві, зібрався до церкви; але як тільки священник хотів вносити плащеницю, жид став суперечити и вимагати особної плати за право обнести плащеницю. Народ кинувся на жида и потріпав ёго. Жид Оврам, взявши польских жовнірів и офицера, пристають до священника, щоб вернув плащеницю. Польский офицер допитується отця Анастасія, де він сховав плащеницю. Анастасій мовчить; офицер ёго бе по щоці, Анастасій підставляє ёму другу щоку. На сей случай підходить якийсь чужезстранець, розпитує, в чім діло, и кидає жидові гроші; офицер хоче взяти чужеземця, сей показує ёму „щось похоже на лист папіру,“ и офицер вгамовався; він велять отцю Анастасію йти

..... хармаркати у церкву

Над полотенцем, як казав Оврам.

А ти (до Оврама), жидівська цика, щоб не смів

Ти цілий тиждень докучати нам;

Бо гроші оддали тобі усі.

Тим часом Семен Герцик зібрав народ и підбиває одбитися од Лихів; а отець Анастасій вговорює и Герцика и народ терпіти и ждати „божїої ласки.“ Герцик переміг попа! Народ вислухавши річ Герцика гукнув:

Семене! брате! ми твої усі:

Роби из нами, що ти схочеш; всюди

Веди нас, — в право, в ліво, хоч куди:

На муку, на смерть, в пекло... Ми радійші
За віру православну, за родину!..

Підходить чужестранець и подає лист од гетьмана. Гетьман до-
рикає Переяславців, що вони терплять утиски; каже, що посилає до
їх 5000 війська, щоб вони „повибивали всіх Ляхів проклятих.“ — Далі
чужестранець признається, що він Лисенко, котрого Переяславці вва-
жали вже помершим. Герцик и народ з радості душі не чують. Ли-
сенко розповідає їм, як ёго мучили Ляхи:

Мене звязали й повезли в Немиров.

Аж затрусився Вишневецький, як
Изблизьку подивився на Лисенка.

Велів вести мене зараз в тортуре!

Мене пекли, сікли, обидві ноги

Горячими залізами сковали

И кинули у лёх, щоб з пацюками

Та з жабами голодну смерть прийняти.

Так пролежав Лисенко сім днів. Як-ось набігли гайдамаки; Виш-
невецький утік з Немирова, а Лисенко визволився и, визволивши ба-
гацько городів, прийшов визволити свій рідний Переяслав. Народ обі-
руч за Лисенком, щоб бити Ляхів; але отець Анастасій и тут веде
річ, що краще „ждати божої ласки.“ Народ и слухати не схотів попа...
У Переяславі була Лисенкова сестра Марина, в котру закохався Пе-
реяславський староста, а вона у ёго. Лисенко се узнав и велів Ма-
рині, щоб вона, як смеркнеться й почнуть дзвонить в костелі, привела
на берег Альти старосту. Марина вчинила волю брата: привела ста-
росту. Як тільки задзвонили у костелі, козаки кинулися різати Ляхів!..
Туди, де стояла Марина з старостою, прибігає Лисенко з козаками и
Герцик. Прибігає й Анастасій и благає Лисенка, щоб ради великодня
зупинив різанину и не вбивав старости. Лисенко довго слухав и зго-
дився, щоб зупинили різанину, а старосту рішається відпустити до
дому. Староста кидається на Лисенка, починається січа, один другого
коле — обидва умірають!

Наші читателі зрозуміють, що в таких коротких словах ми не
могли передати кращих місць з трагедії: да іх и не можна передати
и виділити. В цілій трагедії нема зайвого слова; усе й усі на своїм
місці!.. „Переяславська ніч“ як з художественної так и з усіх инчих
сторін далеко висша „Сави Чалого“; але ми, за недостатчею місця у
нашій часописі, не можемо розгледіти характер кожного з героїв „Пе-
реяславської ночі“; з нас досить буде й того, що ми візьмемо и розді-
вимось одно з дієвих лиць — Марину Лисенківну.

VI.

Художественно-національний образок Марини Лисенківни показує
нам той величезний характер, той великий тип русько-української жен-
щини, котрих немало було в нашому історичному житті: котрий нераз
вспівували й великоруські й польські поети, и котрего тепер, в наш
час, не знайдемо поміж нашим жіноцтвом, хоч би шукали ёго серед
дня з свічкою. Марина показує нам страшне бороть двох чувств

чувств найвисших, чувств самих святійших, які тільки бувають у людей! Любов до рідного краю, любов до волі й народу бореться з любовю до коханка, до милого чоловіка! Марина яко жінчина полюбила польського старосту, слугу того народу, котрий гнітить її рідний край. Марина розуміє те тяжке ярмо, що Ляхи наділи на український народ, ті нелюдські, хижацькі утиски, котрими Ляхи наділяють, у-купі з жидами, Україну; Марина розуміє, що кожен Поляк — єсть самий найгірший ворог України й українського народу; але любов не знає національних перепон! Любов приводить до згоди всіх и все. И от Марина полюбила ворога своєї родини.

Люблячи щиро Поляка, Марина не переставала любити Україну; любов до коханка не викоренила любові до рідного краю; перша тільки приспала другу, поки національна струна не вдарилаь и не розбудила любові до краю. Явився брат Марини; річ ёго скинула з очей Марини пелену любові до коханка, и українська кров забушувала в дівочьому серці Марини! Марина рішається на жертву любові до краю принести любов до коханка! Але й тут Марина видає свого коханка не зрадою, ні! вона ёму признається прямо, вона видає ёго яко ворога українського народу й берегає ёго при тім яко свого коханка. От-що вона говорить старості:

Ти мене любиш, я люблю тебе!
 Одначе все ти Поляк, а я Руська.
 Ти мене любиш, як и я тебе!
 Хіба се нам що небудь запевняє?
 Та хто мене запевнить, що словами
 Ласкавими годуючи мене
 Ти не ховаєш в серці злої думки?..

..... Хто запевнить

Тебе у тім, що я одною
 Рукою обіймаючи тебе
 Тим часом другою не вихопляю
 Ножа з-за пазухи?.. И може в чарці,
 Що коли піднесу тобі з вином,
 Успіані отрути? Спать без ляку
 Не мусиш ти, коли у одній хаті,
 Під одной стріхою з тобою спить
 Душа вкраїнська! Ти на сее скажеш:
 Я так божився, коли їй казав,
 Що її кохаю.....
 Хіба слезам та клятьбам мусить вірить
 Од Поляка Вкраїнець?? Де, скажи,
 Зосталась на Вкраїні одна церква,
 Де б Лях из Руським не клявся дурно,
 Обманюючи Бога и себе?..
 Скільки разів цілуючи Вкраїнця
 Для ёго гибелі Поляк изготовляв?..
 Ви виієте и плакати и божитись
 И раді стати на вколішка и Бога

Привзати дурно, тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити!..

В отсих словах Марини так и світиться уся історія ворогованя двох братніх славянських народів — польского й русько-українського! Марина знає, що діється в Україні, чим и від чого страждає народ на Україні. Певно, що в наш час не всяка освічена руська жінчина розкаже так як Лисенківна історію свого краю, а ще певніше те, що у нас на Русі навряд чи и єсть такі руські жінчини, котрих интересовало б стражданє руського народу в наш час и причини такого стражданя! Наші руські жінчини не орудують в наш час політичним розвоєм; через те їм до народу аж надто мало діла! Дух, розвій и освіта наших жінчин дуже и дуже приупали, так приупали, що навіть наша література не може из житя наших жінчин показати нам нічого кращого, як Ольгу Дашковичовну („Хмари“) або Лаврову („Семен Жук“); бо нічого кращого не можна й знайти.

Не будемо висліжувати причину такого приупадку руського жіноцтва; бо се далеко б нас завело, а вернемося до Марини. Свою мову до старости Марина кінчає так:

..... Лисенко

Робив з Ляхами те, що й думать страшно;

А я Лисенкова сестра!! Францишку!

Чи чуєш? я Лисенкова сестра!

Мабуть в серці Францишка страшно відгукнулось имя Лисенка! Він упрошує Марину на-вколїшках не нагадувати про національне ворогованє; але ні! в серці Марини клеколом бє коханє до родини! Вона Лисенкова сестра, и любощами не зупиниш тїєї бурї, бурї національної помсти, котра бушує и клекоче.

.... Стій, Францишку! (говорить вона)

Ще я тобі скажу, за чим сюди

Тебе я привела. В ночі сєгодні

Лисенко, брат покійний, появился

И став над постїлю мою. Страшно

Текла из єго кров: увесь на ранах,

Посічений, оналений, без ока

Став він передо мною. Я злякалась,

Підняла крик... він підійшов до мене

И так казав: не бійся, сестро! Сором

Твій знаю; але я не прийшов того,

Щоб попрекать тебе. Сїєї ночі,

Коли задзвонять у костелі, ти

Свого коханка приведи до Альти:

Я покажусь єму...

Староста чує, що дзвонять, и каже Марині, що Лисенко „пожартував.“ Але в ту годину Марина вихопила у єго шаблю, бігає махаючи нею и говорить:

Так! дзвонять, дзвонять, дзвонять!! Гей злітайтесь,

Ви чорні ворони на Переяслав!

Тут добра вам потала буде...

Староста жахається, а Марина рече:

Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеться: *смерть Ляхам!*..

З сим словом чуються крики народа: „Смерть ворогам!“

Староста: Ізрада! чвара!

Марина: Ні! розправа! помста!
Богато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатяться й Ляхи!

Староста: Марино! шаблю, шаблю!

Марина: Ні, не дам
Тобі я шаблі (кидає в річку). В Альту! хай
Лежить вона на память нашим внукам!
Так милий мій, коханий мій Францишку!
Нема надії! Ми загинем разом,
Загинем разом! день страшний настиг;
Лисенко встав из домовини; грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину:
У ранці Переяслав визволяти!
Сьогодні почитаються з Ляхами.

Староста: Марино! що се?

Марина: Помста и слобода!

Вчинивши своє діло яко руська жєнщина, вповнивши свій національно-патрийотичний обовязок, Марина зістається вірною и своєму коханю и своєму коханкови.

..... Як дівчина руська (каже вона)

Я помогла братам своїм и Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А як твоя коханка — разом згину
Під руськими шаблями.

От-де правдиве коханє, от-де правдива, чиста, щира, непохлибна
любов дівочого серця!

..... Серце

Мое! мій милий! мій коханий! Мій
Францишку вічно любий!.. Чую, чую —
Йде смерть до нас! о серце! дай прилинем
Губами дружка к дружці и загинем.

Так, послі дзвону в церквах перед Мариною стояв уже не той народній ворог Переяславський староста, видати котрого вимагав патрийотичний обовязок; а стояв милий, коханий, вічно любий Францишк! з ним вона хоче вмерти!

Але заступництво й просьби отця Анастасія одвели смерть и від старости и від Марини. Герцик благає її одружитися з ним; Герцик її щиро любить; батько Марини вміраючи благословив їх, але Марина знає одно коханє тільки до Францишка. Герцик яко правдивий лицар не суперечить. Він каже Марині:

Иди з тим, кого кохаш. Хай
Господь тобі дарує щастя й долю!

Се истинно лицарська сторона, истинно козацька вдача Герцикового характеру. Староста, визволившись протягує до Марини руки.

..... Геть! (каже ёму Марина)
 Коли не довелось з тобою вмерти,
 Тепер уже я не твоя!.. Прощай!
 Прощай, мій милий! мій єдиний любий!
 Прощай на вічне! (обнімає и цілує ёго)
 И ви прощайте, добрі люде!.. Боже!
 Спаси й помилуй вас!..

.... Милий брате!

Прощай и ти! дай Боже, щоб, одбувши
 И горя й лиха, накінець спокоїньсь
 Ти на родині з вірними братами
 Та приятелями; щоб твоє серце
 Було и чисте й радісно мов небо
 Після дощу, як сонце хмари згонить;
 Щоб, дивлячись на милу Україну
 Вже вільною й щасливою, тобі
 И весело и радісно було!..
 Прощайте, люде добрі! Хай Господь
 Хранить родину нашу! Хай вона
 Цвіте собі як макова квітка!
 Благослови мене, пап-оче добрий!
 Я йду у монастир!

И справді в той час Марині нікуди було вже йти, нічого робити в мирі: для неї зівстався тільки монастир, де б, оглядуючи Бога, вона нагрівала й наповняла своє серце, в котрому охолола любов, и з котрого віяло пусткою.

VII.

Марина нашого часу певно б не пішла й не повинна йти в монастир; бо вона б знайшла для себе працю й потіху не в монастирі, а округ себе в народі. Соціальный побит на Україні в XVII. віці був зовсім инчий ніж тепер. Хоча українська жінчина не була рабою в семьї, не була невольницею свого мужа, як її сестра жінчина Великорусї; хоча наша жінчина не знала ні „теремів“, ні запиранья; хоча жіноцтво наше не стояло на одшибї одрубною версткою од мужчин, — одначе й наша жінчина в соціальному строї не мала своєї задачі, своєї роботи. Любов и молитва були її ділом. В наш час для жіноцтва стоїть широка нива, на котрій єсть місце й для любові и для молитви и для праці. Ся нива та ж сама, яка належить и для роботи мужчин; різниця тільки та, що праця жіноцтва має ще одну чисто свою задачу: задачу семейного вихованья дітей. Хто, як не жінчина, як не мати, годуючи своїм молоком немовлятко — повинна вливати в ёго дитинну душу й серце любов до свого народу, до свого краю? хто, як не мати повинна класти перші підвалини вольного національного розвою? Отсі то обовязки й повинні виповнити всі матері — и виповнити перш усёго. Виповненье сих овязких обовязків піднесе й високо поставить жіноцтво в таборі діячів на користь народу й краю.

Але щоб виповнити ці обов'язки, мало ще одного бажання; треба ще освіти й знання, а того й другого серед нашого жіноцтва вельми мало: значить, першим пильованем нашого жіноцтва повинно бути пильованье про свою власну освіту й про вихованье своїх дітей, вважаючи на те, що головною підвалиною вихованья повинна бути національність.

Нехай собі як хочуть и що хочуть проповідують оті „передовики“, що не признають потреби національності и національного розвою; але ми раз-у-раз твердили й твердитимемо, що космополитизм єсть химера, и що тільки національний розвій, національний устрій доведуть нас, як и всякий инчий народ, до дійсного добробиту й волі. Але націоналізм не повинен бути таким вузьким, яким ёго виявляють у нашій Галичині Поляки; вони бо мізкують и пильнують, щоб свій національний розвій збудувати на знищенні нашої національності. Як „Переяславська ніч,“ так и вся история Польщі й Русі свідчать, до чого доводить таке вузьке національне прямуванье; можна сказати, що вся история Польщі єсть история помилок вузького національного польського прямуванья. На лихо й собі и нам Поляки й досі не хочуть зрозуміти сих помилок, зрозуміти простої правди, що дусячи сусіда дусиш и самого себе, знищуючи національність сусідню знищуєш и сам свою!..

Маринин коханок Францишек вміраючи говорить до Лисенка:

Дай руку! и нехай в примиріі нашім

Примириться із Польщю Україна.

Більш як двісті літ минуло з того часу, а й тепер можна ці слова промовити; бо й тепер ще Поляки ворогують з Русью!

И коли скінчиться се ворогованье? Певно що тільки тогді, як Поляки зрозуміють свою историю; але историю не самих тільки фактів, не воєн, не королів, а историю соціального й культурного розвою й побиту свого народу. Спасенье польського народу не в одрубній самостайності, а в федеративному звязку всіх славянських народів — без політичної игемонії одного над другим. При широкій політичній и релігійній волі, при повнім панованні в кожному народі ёго власних національних ознак — славянська федерація скується міцно, и тогді хай буде ивемонія того народа, у котрого виробляється краці політичні установи, у котрого стоять висше освіта й культура. Цікаво кинути коротенький огляд на те: чи прямують до такої мети Поляки в наш час? Поодинокі голоси Поляків давно вже чуються и в Галичині и в Познані и в царстві польському про таке прямуванье; але що б Поляки цілком силковалися ступити на федеративну стежку — сёго не видно; а де б здається найкраще показати Полякам таке прямуванье, як не у нас в Галичині? Додамо ще один довід того, що поміж Поляками не панує ще гадка про славянську федерацію. Літом 1875 р., як відає увесь мир, встали наші брати в Герцеговині и Босні, щоб кровью, мечем и огнем визволитися з-під тяжкого турецького ярма. Вої освічені народи приязно стріли се повстанье: в рядах повстанців явилися и Італіяне и де-хто з Славян. В останній час з прибувших волонтерів-Славян зложився особний одділ; отже як в цілому війську повстанців, так и в славянському одділі не було й нема жодного Поляка! А тим

часом теперішній час самий здатніший Полякам за-для того, щоб зм'яти як перед цілим світом и всею Славянщиною, так особливо перед турецькими невольниками-Славянами, ту велику пляму позору й ренегатства, котру положили на себе Поляки ренегатством Чайковського!! Хто не знає, як Чайковський, потурчившись и помусульманившись, під назвою Садик-паша служив Туркам и мучив Славян!! Але, гетто думки про сього поганого ренегата, котрому перемінити віру й національність все одно, що понюхать табаки! Будемо сподіватися, що Поляки, покиль ще не пізно, принесуть на користь балканських Славян жертву свого каменя.

VIII.

Що до поезій Ієремії Галки, — то всі вони пронизані одним духом глибокої любови до правди, до родини и до всіх людей. По ряду з сим чувством просвічує й инче: огида до мерзених зрадників. Поет наш, як знаємо, виніс на собі зраду одного з своїх „ширих друзяків“, и не диво, що у ёго впрвались з душі такі слова:

Дарма просишся ирадник!
 Не пуцу тебе ніколи,
 Вічно буду катувати.
 Мучитиму без одривки,
 И хоча б за відпочинья
 Ти мене увів у царство,
 Я б и царства одцурався
 За потіху, щоб из тебе
 Глузувати, наругаться
 И тобі чинити напасть.
 Були злбді великі:
 Небо и земля лякались
 Од іх вчинків; жалковались
 Перепалені країни;
 Іх менами наругались
 И бажали, щоби в пеклі
 Вони такечки страждали,
 Як страждали бідні люде,
 Що од іх изнапастились.
 Але шкода, що зробив ти,
 Не зрівняється и з ними.

Не можна не примітити, що в поезіях Галки частенько просвічує промінь біблейщини; але від сього впливу навряд чи волен хоч один поет до 60-х років. Візьмім приміром тільки великих поетів, як: Байрон, Пушкін, Мицкевич, Шевченко — у кожного з них примітимо чималу долю біблейського впливу.

Конечно ми не поставимо Ієремію Галку яко поета на ряду з Шевченком: в поезіях Галки єсть добрі гадки, єсть инде и гарні малюнки, але нема у іх того поетичного огню, котрий палає в поезіях таких поетів-художників, як Шевченко. Поезії Галки займають

у читателя ум, будять деякі добрі гадки, але не мають на серце того впливу „божого покри“, котрий так міцно хапає за серце, як читаєш поезію Шевченка.

Про кари, до яких присуджують мирові судді. Київ, 1875. Стор.
2 + 35, в 16. частку аркуша; ціна 12 коп.

„Добра хочю брати и Руськѣй земли.“
(Володимир Мономах.)

З-поміж численних мір, потрібних за-для піднесення народнього добробиту, не на остатнім місці стоїть потреба добрих, гуманних и розумних законів; потреба чесних и розумних людей, котрі, зрозумівши силу й великий вплив законів на піднесення народнього добробиту й морального розвою, орудовали б законом и виконували ёго чесно и з доброю совістю. Але самий найкращий закон буде мертвим и некористним, коли народ не розуміє закона: треба, щоб народ знав не тільки самий закон, а й ту користь, яка виходить від виконувая закону. А щоб народ зрозумів се, треба, щоб уряд або інтелігентна громада зробили народові можливість самою близшою й самою легшою стежкою спізнати й зрозуміти закон и користь від ёго. Тільки з такими умовами закон матиме свою силу й свій правдивий вплив на моральну й матеріяльну сторони народнього житя.

Часто трапляється бачити, що який небудь дуже добрий в своїм коріні закон або урядова постанова (Einrichtung) втрачує свою силу и не розвивається тільки через те, що народові не дано було можливості зрозуміти й засвоїти ёго. Се ще не все. Можна статистичними датами доказати, що велика численность злочинств и провинностей заподіваються тільки через те, що народ не знає, які вчинки заборонено законом, а які ні. Се найначе трапляється тоді, коли закон не сходиться з народніми звичаями.

Можна сміло сказати, що у нас в Австрії уряд держиться такого ж погляду, и через те всякі нові закони видаються й на нашій мові, хоча додамо до слова, що урядова мова того виданья законів державних (Reichsgesetzblatt) тільки по назві руська, а народ її тяжко зрозуміє, бо такої живої мови нема, и ніхто такою мовою не говорить. Одначе ж мало ще того, щоб видать закон хочби й на справжній народній мові; треба ще пильнувати й про те, щоб народ прочитав, зрозумів и засвоїв закон. А такого цильнованья нічим наш уряд не виявив; навіть наші соймові депутати ніколи не звертали уваги сойма на юридичну темноту нашого народу. Маса ж народу хоча б и бажала спізнати, зрозуміти й засвоїти закон, так у неї нема за-для сёго жадної можливості. Промовчуючи вже про недостачу науки в народніх школах, звернемо увагу наших читателів тільки на те, що хоча б народ и вмів и бажав читати, так ёму нічого читати. Страшенна недостача добрих — не то що юридичних, а в загалі добрих — книжок у нас трохи що не кожному відома.

Правда й те, що коли ми розглянемося по-за кордоном, то й там не побачимо нічого кращого а швидче зустрінемо ще гірше. Так при-міром в Росії ні якого закону не видається на українсько-руській мові. Там усі закони ведуться на одній тільки велико-руській мові; бо в Росії стоять ще й тепер на тім погляді, що ніби то українсько-руський народ так само розуміє велико-руську мову як і свою рідну. Навіть і в західній Європі, на котру привикли у нас вказувати яко на обра-зець—і там не вельми то пильнують про юридичну освіту народа. Зда-ється в одній тільки Англії юридична просвіта народа більш доступна ніж де инде, може через те, що там самий устрій державного життя иначе зложений ніж де инде, и він то й вимагає потребу юридичної народ-ної просвіти. В Англії в деяких низших школах в програм ученя за-ведено вчить головні краєві закони на рівні, як и нічи науки, примі-ром: закон божий, арихметику, историю и т. д.

Тим то ми вже й сказали, що окроме урядя як интеллигентна гро-мада, так и поодинокі освічені люде повинні пильновати про юри-дичну просвіту народа. Чи єсть же у нас таке пильнованье, и чим воно проявилось?

Дуже прикро, а треба правду сказати, що такого пильнованья ми не бачимо, або вірнійше — бачимо дуже-дуже мало. Навіть товариство „Просвіта“, ставлячи своєю задачею народню освіту, видало тільки одну юридичну книжочку про „Векслі и Лихву“, а тепер ще видає другу — про „Провизорні.“ Може хто скаже нам, що писати за-для народа популярні юридичні книжки — не так то легко, и що й народ навряд чи читатиме юридичні книжки; але нашою відповідью на таке питанье будуть самі факти. Як книжочки: „Векслі и Лихва“ п. Бар-вінського у Львові и „Як одбуватиметься тепер воєнна служба“ п. Троцького у Києві, так и книжка, назву котрої ми виписали з самого початку — прямо свідчать, що юридичні книжки не геть то трудно писати, а численность спроданих двох перших книжочок свідчить, що народ їх читає. Одначе ми не будемо укривати того, що у нас велика недостача в таких людях, котрі б уміли и хотіли писати для на-рода юридичні книжки; але чим же не можна б вести сю працю гур-том, особляво нашим молодим правникам? чим би нашій „Просвіті“ не заложити у себе спеціальної коміссії, котра б узялась за виданье юридичних книжок для народа?

Коли ми пильнуємо про умственный и моральний розвій нашого народу, коли беремося вчити ёго моралі; коли бажаємо навчити ёго и природознання, котре й справді потрібне, щоб розігнати й розвіяти ві-ковішню темноту всяких повірій чи забобонів; коли ми раді б навчити народ и медицини и розумного господарства й инчих знаній, — то що ж нам забороняє навчити ёго и права-закона? Хиба ж можна з сьмі наук вилучити право? Хто споритиме супротив того, що для кожного громадянина потрібно знати право й закони, котрими упоряч-ковується держава й громадське життя? Кожен чоловік, яко громадя-нин, раз-по-раз має різні стосунки з людьми, а щоб отсі стосунки були моральні, правомірні й законні, треба мати яку-таку юридичну освіту. Усякому чоловікові, яко громадянину, треба хоча елементарно спізнати державні постанови, громадянські закони, під кержою котрих він живе

й працює, котрим ёму доводиться коритися, котрі ёго й добро ёго обороняють, забезпечують ёму спокійне життє й працю и котрі карають ёго провини. Знати своє право й свій обовязок для кожного громадянина так-же важно й користо, як и знанье підвалин моралі. Як недостача моральної засади, так и недостача знанья хоча головніших законів доводять людей до злочинства й провинності. Ми вже говорили, що часто люде заподівають незаконні вчинки тільки через те, що не відають про те, що закон наказує ті вчинки. Отже закон карає й за такі вчинки, а покараний, не розуміючи закона, нарікає и на закон и на суд и все таки и послі кари зостається в тій темноті, в якій був и до вчинку, за котрий ёго покарано! Конечно суд не педагог, и задача суда — карати а не освічувати неосвічених; одначе ж треба пам'ятувати й про те, що закон признає кари на те, щоб осуженого поправити морально; а чи можна ж сподіватися на таку поправу злочинця або провинника, коли він и послі кари не знає, за що ёго покарали? Се таке питанье, над котрим ми радимо подумати кожному освіченому чоловікові, коли тільки він вважає кару не яко помсту, коли дивиться на неї не оком ветхозавітного Мойсія, а оком великого народодобця, прорікшого закони святої вічної любові! — Здається, було б зайвиною дальше доводити про потребу юридичної освіти народа.

Тих людей, що взялись би за виданье юридичних книжок для народа, ми мусимо звернути увагу ще ось на що. Важнійше и кориснійше почати виданья по карному праву, бо юридичні народні виданья по цивильному праву хоча теж мають користь и важность, але все таки не таку; причина сёму очевидна. Цивильне право часто не займає зовсім справжнєго життя, особливо життя щоденного, звичайного в наших народі; инколи ж закон стоїть цілком противно тому, як діється в житті; се виходить раз з того, що ніякий закон не може нормувати усіх злучаїв щоденного громадського життя, а в друге через те, що в житті селян велику вагу має звичай. В цивильних законах єсть дуже багато такого, що селянинові ніколи не потрібно; про такі закони не нагло й видавати народні книжки. З цивильних законів слід зазнаемити народ тільки з такими законами, котрі конечно потрібно знати всякому громадянину, чи він селянин, чи городянин, як приміром закони про уговори при позичках грошей, про наслідство и т. д.

II.

Вирікши наші погляди на велику потребу виданья для народа юридичних дешевих книжок и радісно привітавши видану в Києві книжку „Про кари, до яких присуджують мирові судді,“ котра єсть ніщо инше, як переклад російського карного закона за провинності, закона, котрий зоветься: „Уставъ о наказаніяхъ налагаемыхъ мировыми судьями“ — ми раді сёму поводу, щоб порівняти наші карні закони за провинності з російськими. Міркуємо, що таке порівнанье не буде зайвиною для наших читателів, вже через одно те, що у нас дуже мало зазнаемлені загально з життєм в Росії, а особливо про карні за-

кони, під котрими живе 80 мільйонів людей, а між ними 13 мільйонів и наших рідних братів.

Глянувши з гуманного боку на карні закони Росії, не можна з першого разу не заиримітати, що вони своїм гуманізмом беруть перевагу перед карними законами Австрії. Покажемо тільки головні злучаї. В Австрії смертна кара вживається за головну зраду, за розрух, за убийство, за розбійницьке убийство, за підпал, коли при пожежі од того підпалу який чоловік погіб, а підпалач міг те вгадувати. Залишаючи інші злучаї смертної кари, скажемо, що в Росії злучаїв кари смертю менше; ні за убийство (душегубство), ні за підпал в Росії не положено кари смертю. В Австрії кара тілесна вже знесена, але треба знати, що й в Росії вже тринадцятий рік, як вона знесена царським указом для жіноцтва, а для чоловіків хоча й зоставлено кару різгами, але тільки тогді, коли нестатиме місця в тюрмах. Недостачи на тюрми в Росії нема, а через се на ділі кара тілесна й не вживається.

Тут ми не можемо не задержатись и не сказати, що час загального знесення кари смертю и кари тілесної давно вже прийшов для всіх народів. Такі кари не тільки не вдовольняють задачі правосуддя, але становляться великою наругою тим державам, котрі їх вживають! Як кара смертю, так и кара тілесна ставлять людей нарівень з живоїною и глибоко деморалізують масу народню; дивлячись на такі криваві кари, маса розвиває у себе чувство звірське, чувство *грубої фізичної сили*. Крім того тілесні кари загалом *нерівномірні* як в моральнім, так само й в фізичнім боці. В моральнім через те, що для чоловіка, у котрого не потухло ще чувство честі и совість, ці кари так страховиті, що страх приневолює на самоубийство! *И раз-у-раз* криваві кари доводять покараного до *конечного морального упадку*. Коли ж карається тілесно чоловік без морального розвитку, так для його кара не має ніякого инчого впливу крім фізичної болю на який короткий час. Нам доводилось ніколи слухати, як деякі „економисти“ доказували, що кара тілесна користна для простого сільського люду тим, що коли замість цієї кари карати замиканьем у тюрми, то страчуватиметься марно робоча година, и се саме доводитиме до великого знищення економічного достатку не тільки покараного злочинця, але й семью його неповинну в його злочинстві. На такі речі стоїть відповісти. Закон, караючи виноватого, повинен звертати увагу тільки на те: чи справедлива кара чи ні? чи відповідна вона злочинству чи ні? Знов же треба памятовати й про те, що задачею кари повинно бути тільки те, щоб злочинника направити на моральну стежку, довести його до того морального розвитку, щоб од злочинства одвертала його власна совість, а не острах кари. Спитаємо ж сторонників кривавих кар: чи вкажуть вони хоча єдиний злучай, що б кривава кара морально поправила покараного? Можна навпаки довести найвірніші статистичні доводи, що лютоість кари ніколи й нігде не вменшала злочинств; и знов: чим лютіїш закон призначив кари, тим більш виявлялося злочинних вчинків!

Тепер вже в цілому світі наряд чи знайдеться який криміналіст, котрий би став доводити користь лютих кар, а найпаче кар кривавих

або загалом тілесних. Одиначе ж в Європі єсть ще держави й кромі нашої, котрі вживають сі кари. Се затежить видимо не від того, що б держави вважали справді користними тілесні кари, а просто від того, що народи як і поодинокі люде не швидко й нелегко покидають те, до чого вони привикли. Чи держава, чи народ, чи поодинокій чоловік — чим молодші, тим швидче й легче покинути ім свої навикки. Візьмімо самий освічений народ західної Європи, и ми мусимо примітити в ёго характері одну чисто-античну, чисто-поганьську вдачу: *злопам'ятство* й бажанье *поустити*; скоїться яке злочинство, громада розжовіється, захвилюється, зарешетує: „распиши ёго и распиши!“ и щоб заспокоїти такі чисто-животинські вимаганья громади, уряд примушується кинуть розлютованому звірчій пшатов людського мяса або показати ёму людську кров!.. кров задовольнила громаду! Правда примушує нас додати, що такі звірські вимаганья людської крові дуже-дуже мало прирождені славянським народом, а *найменше* руському народові. История свідчить нам, що в давній час предки наші не вживали кари смертю. Сю мерзевну, антихристиянську кару прищепила нам византийська цивилізація! Ідучи стежкою деморалізації людської, стежкою деспотизму й панованья сильного над слабым, цивилізація силковалася знаходити підвалини, щоб, стоячи на їх, оправдати потребу кривавих кар; и появлялись б богослови и философи и политики, котрі також силковалися доказувати, що без кривавих кар не буде в державі порядку. Не минуло ще тридцяти літ, як пруський министр Савиньи в 1848 р. держав річ про те, що як знести смертну кару, то на се народ гляне як на полегкість злочинствам — подумає, що закон и уряд ослабили й не мають сили справлятися з злочинцями!

Отже ми твердимо сміло, що у народів, де знесено невольництво й кріпацтво, де нема политичного деспотизму, де панує справжня политична й религийна воля, де уряд веде народ стежкою цивилізації заснованої на підвалинах евангельської гуманності — там *усяка* тілесна кара, там *усяка* кара яко помста єсть аномалія, противоріч пилкованью до прогресса, одно слово: єсть *тяжкий народній позор, єсть величезна народня пляма*. Час вже переіменити погляди на злочинників и провинників яко на людеї тільки лихих и огидних; час на всяке злочинство дивитися яко на плід громадського розвою й добробиту, а на кожного злочинця яко на чоловіка недужого, котрого треба гоїти *душевно*, а не мордовати ёго тіло и знищувати ёго честь, убиваючи в кінець останні коренці моралі! Не приєднимо більше доказів нашого погляду на тілесні кари тільки через те, що нашою задачею на сей раз стоїть одно коротке порівнянь деяких законів Австрії и Росії; до сієї задачі ми й вертаємося.

Залишивши кари за злочинства, звернемо увагу тільки на кари за провинності. По на цих законах найбільшою мірою арешту за провинності положено *шість* місяців, а в Росії ся кара, при утяжаючих обставинах, доводиться до одного року. Тільки ж в Росії кара арештом в тюрмі не загострюється ніякими додатками. Що лише у нас: у нас до арешту можна додати ще піст, тяжку роботу, назначеньє твердого леговника, самотне запряньє в темній келії. Задержимося *хвилю* біля останнього додатку. Закон каже, що самотне запряньє в темній

келі може без перерви тягтися не довше 24 годин, не може повторитися раніше як через тиждень и за весь час кари не може бути більш як десять раз. Виходить, що осужений під арешт на 10 тижнів може висидіти *десять доб не бачачи божого світу!* Чи треба ж говорити нашому читателеві, що в підваліні таких „додатків“ навряд чи можна знайти гуманні основи? чи не швидче б можна знайти тут основу чого инчого, приміром знищуванья людського здоровья? Ми здаємося на лікарів, нехай вони посвідчать про ту користь, яку одержують люде сидячі в *темній келії!* а що до нас, то ми скажемо кілька слів про *самотне запираньє в темній келії.* Келійне або самотне запираньє видумали в початкових роках нашого віку филантропи-квакери: вони думали, що таке запираньє поправлятиме провинників и одвертатиме рецидиву, ergo — думали квакери — численность злочинств и провинностей буде меншати й меншати; квакерам здавалося, що як тільки осуженого запруть в келію, він сидячи самотно почне мізковати про свій вчинок, за котрий ёго покарано; слідом за мізкованьем прокинеться совість и доведе до щирого каєнья, а каєньє доведе до надії на небесне милосердьє, и у покараного займеться бажаньє жити морально и ще на землі заплучити милость од Бога и людеф. Далі: сидячи самотою й гадаючи про свій вчинок, покараний од сидні без роботи загориться любовью до праці!.. Таку логику вже й а ргіогі всякий здоровий розум не назове инак, як голубячою! Треба б було квакерам-филантропам згадати тільки про те, що чоловік може й псоватися й поправлятися тільки живучи в громаді, и вони б мусіли не вводити своїх теорій в житьє. Отже квакерів послухали й завели першу тюрму для самотнєго запираня в Америці. Запертим в келії не давали ніякої роботи, щоб вони, бачте, мали більше часу пробувати в оглядуванї самих себе, своєї совісті й Бога. Що ж вийшло? більша половина запертих за дуже короткїй час перемерла; инчі зійшли з ума, у инчих показалися ознаки идиотизму. Тюремний уряд чередякався й випустив на волю из келій тих, котрі були ще живими; але з 26 чоловік випущених з самотніх келій за недовгий час мало не всі знов попалися яко провинники за нові провинности. От, які плоди принесла филантропична блага теорія квакерів!.. Американські лікарі кілька разів оповіщали про свої досвіди над провинниками, котрих запирали самотою в келії; лікарі свідчили, що всі самотні арештанти виходячи на волю виносили з своїх келій нахильність до судорог, стовбняка, причинної и инчих нервових недугів! От, що значить самотне запираньє в світлій келії; що ж сказати про темну?!.. Стоїть ще запримітити, що од загостренья арешту додатками у нас не визволені навіть и недолітки!!

Рівняючи кару за крадіж, бачимо, що по нашим законам за крадіж вещи в вартості більш 25 зр. положено карати тяжкою тюрмою до одного року, а по законам російським за крадіж не більше як на 300 карб. (трохи не 450 зр.) положено кару запиранья в тюрму не більше як на 6 місяців!

Недостача місця в нашій часописі заборонює нам порівнати кари осібно за кожну провинность, и щоб швидче скінчати нашу працю, ми задержимося ще тільки на деяких злучаях.

Той, хто не маючи на те права гоїтиме людські недуги, каратється по нашому закону арештом від одного до 6 місяців. За таку саму провнність у Россиі положено карати арештом не більш одного місяця або грішми не більш 300 карб. Виходить, що найменша міра нашої кари стоїть в рівень з найбільшою мірою кари російської, не говорячи вже про те, що в Россиі суду надано право вибрати з двох родів кари один: або арешт або гроші. За необережність з домашнєю животиною висшу кару наш закон признає 50 зр., а в Россиі 10 карб. (15 зр.). Хто в колодізі або ріці, з котрих беруть на питьє воду, кидатиме здохлятину або що инче таке, через що вода нечистою або нездоровою стане — тому наш закон признає кару арештом від трьох днів аж до одного місяця; за таку ж саму провнність в Россиі положено карати арештом не більш як на сім днів або грішми не більш як 25 карб.

Всі отсі порівнянья ми робимо за-для того, щоб показати, що часе вже наступив передивитися наші карні закони и підвести їх під рівень з сєгочасовими вимаганьями життя, науки й гуманності. Признаючи з погляду гуманності перевагу за російськими карними законами, ми мусіємо звернути увагу наших читателів (особливо правників, котрим радимо прочитати книжку „Про кари за провнності в Россиі) на ті недостачи, котрі ми на-швидку запримітили в російському карному законі о провнностях. Нам здається дуже чудно, що в російському законі не положено кари за деякі такі провнності, котрі трапляються хоч и не дуже часто, але мають великий вплив на здоровье. Приміром в російських законах нічого не сказано про вживанье одвару з маківок для дітей, або й про те, коли піде у мамки яка женщина маюча заразливу хворобу, приміром франці (сифіліс). Певно, що такі вчинки в Россиі трапляються, и гадаємо, що в Россиі за такі вчинки, яко шкодливі на здоровье, не поглядять по голові; але до якої ж кари суд присудить за такі вчинки? От и приходится судити и карати и о аналогії. Ми знаємо, що в Россиі аналогія часто практикується в судах; але ж хто не знає, що, идучи до визначень кари стежкою аналогії, не трудно суду прийти й до того, щоб визначити кару самовольно! Даючи суду простір вибрати міру кари, закон повнієн твердо вияснити рід кари за кожную провнність, за кожде злочинство; а без сєго не скажеш, де суд стояв на аналогії, а де на самоволі.

О. Кошовий.

Литературні звістки.

— Повісті Осипа Федьковича. З переднім словом про галицько-руське письменство Мих. Драгоманова. Київ, 1876. Стор. LVI. п 96, мал. VIII-я. Ціна 1 руб. — Коли в Галичині від часу докладішого познакомленья з літературою українсько-руською (р. 1861) нераз друковано й видавано твори українських писателів, в перший раз се на Україні видаються твори писателя галицького. Сим писателем, на котрого так звернула увагу Україна, є наш Осип Федькович (вперед при-

брав собі имя Юрій), найталантливший з новітших галицьких поетів и повістярів. В виоше названій книжці міститься 11 повістей Федьковича, котрі всі вже були друковані в галицьких часописях: „Вечерниця“, „Мета“, „Нива“ й „Правда“; деякі з них були переложені и на язики сербський и чеський. Ці повісті суть: *Люба-зуба — Хто винен — Стрїлець — Тальянки — Сабат Зінич — Побратим — Буковинська пісня — Пісня молодечка — Три як рідні брати — Опришок — Безталанне закоханье*. У переднім слові п. Драгоманов подає насамперед біографію Федьковича (після автобіографіи поета поміщеної в п. Дідицького виданні поезій Федьковича р. 1862, з деякими доповненнями), а відтак розказує „про те, що и як писали австрійсько-руські люде руською мовою в остатні сорок років“; в сім обзорі п. Драгоманов дуже наглядно й правдиво показав цілий хід галицько-руського письменства від початку до сегодня, характеризуючи кожний період и головних в нім діячів, з їх різними и нераз дивно змінюючимися поглядами на наш язк и письменство, приводячи з розправ, мов и інших творів: Іос. Левцького — з „Стиха“ в честь митрополиту Левицькому; Лисенцького — з „Воззрїня страшилища“; Дідицького — з переднього слова до видання „Поезій І. Федьковича“, з поеми „Буй-Тур“, з повісті „Шляхтяч и мїщанка“; Наумовича — з його мов соймових неснога и знов осібно р. 1866 та дещо з „Науки“ и „Русскої Ради“; М. Шашкевича — ціла поезія „Побратимови“; Головацького — дещо з „Трѣхъ вступительныхъ преподаваній“; Федьковича — кілька цілих поезій. Погляди п. Драгоманова вже знані читателям нашим з анализи його розправ *Movimento letterario ruteno in Russia e Galizia (Правда, 1873)* и „Русскіе въ Галиціи“ (*Правда, 1874*), з власної його статї „Литература російська, великоруська, українська и галицька“ (*Правда, 1873 и 1874*), а публиці закордонній ще особливо в статї його у „Вѣстнику Европы“, 1873: „Литературное движеніе въ Галиціи“. Сподіваємося, що Україна прихильно прийме твори нашого буковинського кобзаря, и радіємо, що тим способом скріпиться звязь літературна між Галичиною и Україною. Час би вже видати також и збірник творів лучших писателів давнїшої цоря, а то именно Маркиана Шашкевича и Николая Устияновича; гадаємо, що ті видання були б пожадані так для Галичини, як мабуть и для України. — Примічаємо, що „Повісті“ Федьковича знаходяться на продажі в нашій редакції; ждемо ще тільки назначенья ціни, по якій їх у нас продавати, и об сім дамо знати вже в Ч-ї слїдуючїм.

— **Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія, П. Житецкаго.** Київъ, 1876. Ціна 2 руб. 25 коп.

— В Києві вийшли остатнім часом для фортепiano в дві руки **М. Лисенка**: I) **Збірник українських пісень** (1-й випуск, третє виданье, ціна 2 руб.) и II) **Сюїта in G. из українських пісень** (ціна 1 руб. 80 коп.) Сюїта складається з слїдуючих NN: 1) Preluda — *Хлопче молодче, який ти леодиць* 2) Couranta — *Помалу-малу, братіку, грай* 3) Toccata — *Пішла мати на село* 4) Sarabanda — *Сонце низенько, вечір близенько* 5) Gavotte — *Ой чия ти, дівчино, чия ти* 6) Scherzo — *Та казала мені Солоха: прийди*. Головний склад в книжнім магазині Болеслава Корейво в Києві; окрім того мають в продажі: у Варшаві —

Гебетнер и Вольф, у Вильні — І. Завадський, у Житомирі — К. Будкевич, у Харкові — Е. С. Баллина, у Москві — П. Юргенсон, у Петербурзі — М. Бернард, у Липську — Роб. Форберг.

— В сих днях має вже піти в друк **II. часть писем К. О. Устияновича**; обнимати буде поему *Смерть Святослава* и трагедію *Олег Святославич Овруцький*.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Австрія - Угри. — Патентом цісарським з дня 11. Лютого скликані всі сойми краєві на день 7. Марта. — Для покриття дефіциту бюджетового и на желізні дороги министерство внесло в Раді державній проєкт до уставу о позичці 49 мил. зр. за виданьєм 4% -ових титулів ренти в золоті. — Міністер исповіданій и освіти дня 17. Лютого видав циркуляр до всіх школьних властей краєвих, в котрім упоминає, щоби молодіж не перетяжувати, та ще до того на тим меншу користь з науки: хибним укладом книжок наукових за надто обемистих, уживаньєм відчитів, замість виучуванья предмета розговором з учениками, и марнованьєм часу на маловажні дрібниці, замість належного вибору й підношень річей важних. — Дня 14. Лютого відбулося засіданье делегатів із чотирьох вірноконституційних клубів Ради державної: поступового, лівого, середнього и руського. Ухвалено компромис, щоби в певних важних справах, тепер передовсім в справі угоди з Уграми, всі вірноконституційні депутати нараджувались спільно; на зборах предсідателями будуть чергою предсідателі клубів; коли на зборі буде найменше половина членів, а ухвалиться що $\frac{2}{3}$ -ами присущих, в палаті против ухвали збору; компромис сей підписали предсідателі клубів: Гоффер, Ейхгоф, Гербет, Юзичинський. — При доповняючих виборах в Чехах (до сойму, на місце тих, що втратили мандати за неявльєньє) в усіх виборчих округах сельських и мійських перейшли кандидати старочеські; з молодочехів не перейшов ні один, та за те вони в королеводвірськїм окрузі, не ставлячи свого кандидата, дали своїми голосами перевагу кандидатів німецькому! — Коміссія бюджетова Ради держ. приняла проєкт уставу о позичці голодівий для Галичини; роздасться яко запомогу беззворотну 200.000 зр., а безпроцентовими позичками 500.000 зр. — Рада держ. в послідніх двох тижнях була занята майже тільки самими справами желізних дорог; завтра мабуть буде відрочена (думають, до Червця), але перед відроченьєм будуть ще ухвалені уставу: голодова позичка галицька, позичка державна 49-мільйонна, запомога для духовенства. — Найважнішим ділом Ради держ. єсть предложений міністром правосудья Глазером дня 25. Лютого проєкт нової процедури цивильної, опертий на основі устного, явного по-

ступованья; проект сей обіймає ціле поступованье судове, враз з ходом инстанцій, в пяти книгах, опирається на нових засадах и містить більше материялу з чужого, не-австрійського праводавства; шеста книга сёго закона, обіймаюча установи о забезпеченню и ексекуції, буде більше тілько зредивованим и відповідно скодификованим дотеперішнім законом австрійським — и предложиться пізнійше, як, по переведенню деяких дотикаючих инших проектів, буде можна взятися до остаточного обробленья. — Сёго року відбудеться вже в Була-Пешті довго відкладаний, за-для лихого стану финансів, межинародній конгрес статистичний; потрібні на се суми вставив сойм угорський в бюджет.

Галицький сойм краєвий.

Порядок дня засідання 1-о (сесії 7-ї, періода 3-о) сойма галицького, котре відбудеться 7. Марта 1876 о год. 1-й, єсть слідующий: 1) отворенье сесії 2) вибір 4-х секретарів 3) вибір 12-и ревидентів 4) перше читанье справозданья Виділа кр. о бюджеті на р. 1877 (справоздавець п. Верещинський) 5) перше читанье справозданья Вид. кр. о замкненню рахунків за р. 1874 (справоздавець той сам) 6) перше читанье справозданья з чинностей Вид. кр. за час від 1-о Лютого по конєць р. 1875 (справоздавець п. Петрусський) 7) перше читанье справозданья Вид. кр. о уміщенню Краківської школи художеств и о її провідниках (справоздавець той сам) 8) перше читанье справозданья Вид. кр., в проектом до устави, о надзорі висших властей автономичних над урядниками громад сільських и містечкових (справоздавець п. Скварчинський) 9) перше читанье справозданья в ділі будови дому для краєвого заведенья родильниць ві Львові (справоздавець п. Серватовський).

Россия. — Царським указом знесено генерал-губернаторство країв прибалтійських (т. зв. німецьких, а властиво, по народонаселенню, лотисько-чудських): Курландії, Лифландії и Естландії. — Дня 6. Лютого доконав новий архієпископ Варшавський, Леонтий, торжественний акт навернення унітської парохії Варшавської на православье, в чім велику заслугу має протоєрей Лука Цирик; царь жертвовав для парохіяльної церкви (по-Васильяньської) багато цінних дарів, а о. Цирику надав нагрудній хрест. — † Велика княгиня Мария Николаївна, сестра царя, вдова по князеві Лейхтенбергському, вторий же раз замужна за гр. Строгоновим — умерла в Петербурзі дня 21. Лютого. — Против побідоносного оружя російського не устоявся бунт Коканський: дня 30. Січня ген. Скобелеву піддався добровольно Абдуррагман-Автобачи, предводитель Кипчаків, а знов же 20. Лютого піддався й головний город Кокан; жителі не хотять більше своїх ханів, а бажають прийти під непосредне правленье білого царя. — Наслідком впровадження языка російського в усіх урядах царства Польского, урядова часопись в язиці польскім Dziennik Warszawski з днем 2. Марта перестав видаватись, а стане на ёго місці така ж часопись урядова в язиці російскім, тілько з польськими перекладами указів и обвіщєній урядових.

Турция. — Султанська ирада з дня 22. Лютого дарує загальну амнестію всім повстанцям, котрі до чотирьох неділь повернуть до послухності. Правительство своїм коштом відбудує їм дома й церкви

и допоможе до нового загосподарованья. — Герцеговинські повстанці зібрались в Суторині, щоби, по великих трудах в так неприязній порі року, якийсь час трохи віддихнути; тому й не чути відти нічого нового. — До Герцеговини надходять тепер багато охотників італьянських; тільки ж Австрія тепер більше заострила сторожу граничну на всім просторі, так що охотники часто здержуються и відоставляються в противний бік.

Франція. — Вибори депутатів до Збору народнього удался дуже добре для республіканів. Ще мають відбутися доповнюючі вибори (5. Марта) більш як 100 депутатів; тепер республікане перевели своїх уже над 300, а по виборах доповнюючих будуть числити своїх около 350 найменше — на загальне число 534; найгірше повелось бурбонистам и орлеанистам — до купи їх всього буде 70—80, коли бонапартисти самі числити будуть своїх найменше 80.

Испания. — Межиусобиця скінчена: войска королевські посліднім часом в концентричнім поході повиперали Карлістів з усіх укріплених становищ, позабирали їм всю артилерію та й прицерли наконець до самої границі французької; там Карлісти частю піддалися, частю перейшли до Франції, де їх интерновано — и сам дон Карлос дня 28. Лютого перейшов границю, видавши манифест, в котрім каже, що мусять зречися своїх планів.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІ.

— Дня **II. Матра** (28. Лютого), за стараньем наших товариств *Прогрессивна, Імени Шевченка* и *Дружній Лихвар*, святкувати будуть Львівські Русини **пятьнадцяті роковини смерти нашого кобзаря Тараса Шевченка**, як и досі, **музикально-декламаторським вечером** в ратушевій великій салі.

† Дня **25. с. м. умер ві Львові** славний польскій писатель и поет т. зв. української школи **Северин Гощинський** на 73. р. життя. Уродився він р. 1803 в Илинцях, Липовецького повіта, Київської губернії на Україні. З його творів найвисше ставиться *Zamek kaniowski*, поема, предмет котрої взятий з коліівщини 1768 р.; окрім того він написав еще: *Sobótka*, уривок з невиданої повісті *Kościelisko — Król gatczyńska — Trzy struny*, збірник поезій лиричних — *Posłanie do rodaków — Anna z Nabrzeża — Oda — Straszeny strzelec — Nowa epoka powozy polskiej*, критика — *Dziennik podróży do Tatrów*, етнографичний образ — *Pieśni Ossyjana*, переклад.

— По поводу нашої статейки о „**Кіевскомъ народномъ Календарѣ**“ п. **Андріяшева** в „Литературних звістках“ Ч-а 1-го, *Слово Ч.* 19 з дня 14. (26.) с. м. помістило передню статью, в котру входить и відносячесь п. Андріяшева до редактора. Те, що було сказано о „Календарі“ п. А. в *Правді*, писали о ним більше-менше й газети російської, як се признає в своїм письмі й сам п. А., и *Правда* помі-

стила згадану звістку за-для численних своїх читателів на Україні, а не за-для Галичан, бо сям, хоч би були й „общеруссами“, календар той не придався. Тим то й повинен би був п. А. обернутись з своїм письмом передовсім до котрої з російських газет, коли б справді міг закинути що критиці, а найменше писати б ёму до *Слова*, котрого на Україні не читають. Та ба! коли ж такі глупості не помістить ніяка часопись в Росії, як: *выдуманый жаргонъ ничтожнаго такъ называемаго украинифильскаго кружка... отвернути нашу молодежь отъ опасности деморализации... подъ украинифилизмомъ крыется что-то болшее и важнейшее, нежели простое поставленіе другого литературнаго русскаго языка на Руси, выработаннаго изъ одного жьстнаго жаргона наименше къ тому способнаго (!), въ возможность чего, впрочемъ, сами главныи пропагаторы его не впрягъ и при здоровомъ умѣ вприти не могутъ(!)* (бач, яка інсинуація езуїтська!)... *тутъ и тамъ отвергають отъ себе простолюдины нездоровую пишу* (се ніби малоруську, галицьку чи українську, рідну свою мову! а якою ж то мовою писані видання для народа тов. „Просвѣты“ и „Имени Качковского“ та о. Наумовича? хіба не малоруською? та й Київські видання, до того ще фонетично писані, сорозмірно більше йдуть в народ на Україні, ніж такі видання великоруські на Великорусі!)... *надо выразити сожаление, что правительство... допускало такъ долго дѣйствовать тайному польскому обществу... оно дѣйствуетъ и до сихъ поръ безпрестанно, хотя въ другомъ видѣ... результатомъ есть именно украинифилизмъ и другого рода попытки деморализовати сельскій народъ и молодежь* (в перше: **Polizei!**), *есть вражда противъ самихъ честнѣйшихъ русскихъ дѣятелей и друзей народа* (де? коли?), *къ которымъ въ первомъ ряду причисляемъ патріота Андріашева* (хвіба, що так!)... *такъ якъ нѣтъ возможности уже теперь зацепити польское въ русскомъ народѣ жившемъ подъ Полицею, то по крайней мѣрѣ не допустити его консолидаціи съ остальнымъ русскимъ міромъ!* (в друге: **Polizei!!**)... *такій пароль пропаганды, которая изъ центра своего въ Кіевъ роспространилась и въ Галициі, поддерживаемая тутъ польскою автономією* (в третє: **Polizei!!!** вже не за-для російського правительства безпосередно, а більше за-для опинні руської публіки в Галичині, читаючої *Слово*). Сю „антологію“ ми привели на те, щоби наші читателі на Україні осудили, що-таке *Слово*, и на скільки ёму з часом удалося вже оглушити свою публіку, коли їй можна подавати таке писаньє! Та мабуть уже *Слово* доходить до послідніх границь, и, здається, вже незабаром и ёго публіка схаменеться та й скаже: „Годі так дальше!“ *Слову* нам нічого відповідати... А читателі наші и так знають з *Правди*, що в Росії на наше діло зовсім не так дивляться, як *Слово* — и що ні одна газета або журнал не дасть там місця таким безрозумним и мерзським толкам... Пригадаємо тільки замітку, в Ч-і 24-м *Правди* 1875, про статтю, в Жовтневій книжці *Вѣстника Европы*, такого авторитета в літературі, яким признаний А. Н. Пипян.

— В часті І. **Писем К. Н. Устиановича** просить автор поправити недобачені ним в друку слідуочі помилки: стор. 68, стр. 7 з гори зам. *зору* чит. *зірю*; стор. 340, стр. 3 з долини зам. *на ооу* чит. *на кому*.

ЗМІНА РЕДАКЦІЇ.

Не можучи при моїх занятях редагуванню *Правди* посвячати тільки часу, сіллько б треба, так що я мусів мати редакцію лиш за діло побічне: я дуже рад, що можу нині передати її в руки п. Лонгина Лукашевича, котрий був редактором першого роčníка 1867 к загальному задоволенню и тепер уже посвятив *Правді* весь час и сили свої. Надіюся про те, що новій редакції удасться піднести *Правду* вище, ніж се, при найлучшій волі, за-для сказаної причини, можлигим було для мене. Прощаючись и дякуючи за прихильність *Правді* досі оказувану, прошу туу прихильність для неї заховати не меншою и за нової редакції.

Др. Олександр Осмоновський.

Обнимаючи редакцію *Правди* з постановленьем посвятитися сему ділу виключно й на довгий час, коли не на завше, я — дякувати пораді одного з найщирших приятелів нашої часописі, котрий найбільше запомагає її своїми цінними працями — уважаю, що передовсім треба б мені обявити широко програму, по якій *Правда* простує. Такої програми в *Правді* не обявлялося досі ще ніколи, а не всякий же має час и охоту програми аж дочитуватися й достудийовуватися. Тим то й кружок читателів *Правди* не міг ширшати так, як би бажалося, и може тільки за-для незнанья програми *Правди* здержувався також не один тямучий и спосібний чоловік запомагати її своїми працями. Однак написати програму часописі в наших трудних обставинах — діло як важне, так и не зовсім то легке... Покиль за се приймуся, я хотів би порозумітися, як слідує, зо всіми нашими прихильниками — щоби вони, з оглядом на дотеперішнє простованье *Правди*, мені сказали: в чім вона була добра або ні? що було в ній недостаточне або лишне? які в ній мають бути переведені головні й невідступні засади, котрими вона позискала б собі найширший кружок читателів и помагачів? Отсе ж я прошу всіх, кому дорога наша идея народня, щоби до програми дали мені щирю раду; тогді я найдалше з початком слідуячого квартала, в 4-і 7-ім — випишу програму, котру проводитиму. Моім найгорячішим бажаньем єсть поставити *Правду* як найскорше так, щоби вона и змістом получшала и обємом побільшала; сповнилось би се в короткім часі, коли б тільки всякий, хто признається до нашої идеи народнєї, не поскупився бодай тою маленькою лептою — пренумератою, коли лиш ёго як-так на се стане. Бо й як же ж можна не принести для найсвятійшої идеи своєї так маленької жертви?! Всякий повинен би й сам се зробити и прихилити до того, кого лиш можна....

Лонгин Лукашевич.

Одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

3 друкарні Товариства Імени Шевченка. — Щд зарадок Фр. Сергійського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) в 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція в ад-
міністрація
під н. 12. на ул.
Оссоліньских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (інсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

На п'ятнадцяті роковини смерті

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Ще рік минув — знов сонце встало,
Над славним Львовом ясно сьєє,
Привітно дивиться на нас;
З ним гляне й батько наш Тарас!..

Ще рік минув — знов місяць сходить,
Знов зорі з зорями говорять;
Гадає кожен знов из нас:
В сей день спочив на вік Тарас!..

Ще рік минув — огонь знов сьєє,
Зійшлась громада, розмовляє:
П'ятнадцять літ, великий час,
Минув, як наш спочив Тарас!..

Ще рік минув — зійшлись ми знову,
Щоб славу вічну, вічно нову
Воздати поетові ще раз,
Прислухайсь, батьку наш, Тарас!..

Ой про тебе, наш кобзарю,
Батьку наш єдиний!
Отсю пісню, твої діти,
Ми людям зложили,
Твоя слава, наш кобзарю,
Відома на світі:
Тебе знають, прославляють,
Всі славянські діти;
Й не-Славяне тебе знають,

Бо твої глаголи
 Скрізь літають и вітають
 Всіх людей в неволі!
 Твоя муза всесвітняя,
 Як божее слово,
 Всьому світові бажає
 Волі и любові.
 Твоя пісня — віща вісня,
 Збудила Україну
 И усіх Славян окликала
 У семью єдину,
 Слався, слався! наш кобзарю,
 А ми, твої діти,
 За твоім підем завітом
 Во віки и віки.

Приспів, приспів уже той час,
 Щоб сповнить твій завіт великий:
 В єдине море щоб звести
 Усі, усі славянські ріки;
 Щоб море вольне те було,
 Як хвиля вольная на морі;
 Щоб добробитом скрізь цвіло
 На всім славянському просторі;
 Щоб вся славянська земля
 Була земля любви и волі;
 Щоб правди, рівності зоря
 В нас не заходила ніколи.
 Приспів, приспів великий час —
 З Балканів кров тече вже в море:
 Туди, Славяне! всі спішіть —
 Туди, туди в Балканські гори!
 Ходім, ходім на братній гук,
 Давайте поміч, хто чим зможе!
 Благослови, Тарасе, нас!..
 Святому ділу й Бог допоможе.

О. Перебендя.

НА БЕРЕЗІ МОРЯ.

(Марусі К. на пам'ять її листу 25. Січня 1876)

Хвилюй, хвилюй, сердите море
 И хижим звірем завивай;
 Бушуй и скелі на просторі
 У білу піну убірай!
 Реви, бушуй, сердите море,
 Людські ріданья заглушай;

И кров пролитую за волю
 З землі невольної змивай!
 Коти, коти сердиті хвили...
 В твою безодню глибиню
 Пішли й мої надії мді,
 Пішло усе, що я люблю;
 Усе святе, що дух живило,
 Що хвилювало в жилах кров —
 Ти все те, море, затопило,
 Ти вкрато в сироти любов!..
 Реви ж, хвилюй, сердите море,
 И хижим звірем завивай;
 Втопи й мене в моєму горі
 Або верни мій давній рай!..
 Не вернеш ти святого раю,
 Зарило ти ёго на дні —
 Той рай ніколи, добре знаю,
 И не присниться вже мені!..
 Реви ж, бушуй, безкрає море,
 И хвилю хвилею вкривай:
 Погибло все, душа холоне —
 На віщо ж щиро я кохав?!

29. Січня 1876.

О. Перебендя.

НАША ПІСНЯ.

Грайте, співайте, веселі друзя!
 Лихо забудьмо, славмо добро!
 Вишіймо першую, повну, до дна...
 Искрами грає в чарці вино!
 Першую чарку пиймо за того,
 Хто паше и оре и сіє,
 Рідную ниву убогу свою,
 Як мати дитину, леліє.
 Довгого віку, доброго щастя,
 Долі и волі зичмо ёму!
 Гетте від ёго лих, напасті, —
 Многая літа мужу сёму!
 Чарку другу пиймо за волю:
 Воле святая, кріпни з нами
 И робочого наймита долю
 Освіти, просвіти, підніми!
 Нуте по третій пиймо за розум!
 Чарку четверту пийте вина
 Гей! за молодіж!.. випемо разом —
 Пийте, не лийте! пийте до дна!

Ө. В—р—ля.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(Дальше.)

VI.

Недалеко од Лубен над річкою Сулою на високій горі из-за одвічнёго лісу виринали башти стародавнёго замку князів Корибутів-Вишневецьких. По високому почорнілому даху, темних мурах вкритих мохом и пліснею, по обваленим підпорам, що время, не наче шашень, поточило — видко було, що не один вік минув, як стоїть ся будовля.

Рід Корибутів-Вишневецьких иде од Корибута, сина великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича, народженого од Тверської князівни Уляни Олександровни. Князі Вишневецькі владали на Україні великими маєтностями: од границі царя Московського до Київа и од ріки Десни аж до Говтви по-над Дніпром — увесь край належав Вишневецьким и прозивався Вишневещиною.

Князі Вишневецькі исповідували православну віру й були заступниками й милостивцями руського народу. Скрізь по городах, містечках и селах назбудовали вони монастирів и церков. За те ж и народ поважав їх рід и під час якої незгоди йшов за своїм князем на оборону рідного краю и віри православної. Князь Дмитро Іоаннович Вишневецькій в XVI. віці служив Московському царю Іоанну IV. и воївав по ёго царському указу з Татарами й Черкесами. Князь Михайл Михайлович Вишневецький був жонатий на дочці Волоського господаря Раїні Могилі, сестрі Київського митрополита Петра Могилі. Од сёго то подружья народився Єремія. Єремія після смерті батька зостався хлопятком, и мати, щоб заборонить сина од латинства, оддала ёго на руки своєму духовнику, архимандриту Густинського монастиря Исаї Копинському;*) так Господь же не протяг ій віку, и молодого князя віддал в опеку ёго дядькові, католику Константину Вишнівецькому. Однак княгиня Раїна віраючи зарікала сина не піддаваться латинству и триматись восточної православної віри. „Сину мій“,

*) Исаїя Копинський був згодом митрополитом Київським.

казала вона благословляючи Єремію, „коли ти не покинеш батьківської віри, то й Господь тебе не покине, а благословення моє по весь твій вік буде над твоєю головою; будеш ти й твій рід в богатстві й великій повазі у людей. Як же не послухаш матері, то я тебе проклену з того світа, Бог и люде од тебе одступляться, и рід твій викорениться.“ Не послухав Єремія матері, и так воно сталось, як вона ёму пророчила. Єремія стратив своє богатство, а з смертю ёго сина Михаїла, що був обраний на польське королевство, урвався й рід Корнубутів-Вишневецьких.

Єремія, хижий од рождения и вихований ще в ієзуїтських школах в запеклій вражді нк православью, принявши латинство — став найлютішим гонителем православного люду.

Князі Вишневецькі ніколи не проживали на Україні, а тільки деколи навідувались, бо владали ще великими маєтностями на Волині, Подільі, в Галичині й Литві. Єремія, оженившись уже на Гризельді Замойській, переїхав у сей замок на життє з своєю сямьєю и челядинцями. Не по своїй волі він тут осадився; були то заміри ієзуїтів, щоб орудуючи руками й силою князя приневолювать православний люд до унії и запроважувать латинство. Тяжко докоряли в ті часи бідолахам драпіжні ксёндзи; волос до гори підіймається читаючи про ту незгоду літописню скрижаль написану слёзами и кровью замордованих мучеників. З живих здерали шкуру, проверчовали свердлами очи, кишки вимотували, жили тягли. Церкви божі віддавали жидам на оренду, діти zostавались нехрещені, парувались невінчані, вмірали без покаяння, ховали покійників без християнського погребення. Княжеські челядинці, яропужі Ляхи, вештались по містечках, селах и хуторах и, що схотіли, те й робили: забірали у селян остатню худобу, на очах батька й матері насилували дочок, в церквах бенкетовали и згнушались над святинєю. Нема на світі нічого лютішого й між хижим звірем, як Ляхи прибравши до рук силу; и чорт того не робив, що вони діяли з людьми. Після побиванок в 1637. року під Кумейками и в 1638. року на Говтві и Стариці стали Ляхи запроважувать унію и по лівому берегу Дніпра. По приказу Єремії багацько вже захопили православних церков и монастирів и поперероблювали їх на костёли и кляштори.

Переїхавши на Україну, Єремія на диво одновив предківський замок. З обох боків старої будовлі прибудував ще по крилу покоїв и з'єднав їх кружганками, а по середині нк парку над самою кручею пеначе повис просторий ганок. Дуже закрашував ту будовлю той ганок, убраний на около й по східцях мармуровими

статуями й деревами з полуденних країв пересажених в величenni кадi окуті залiзними обручами. Яких там мiж їми не було дерев, кущiв — на иншiм простягались такі листи, що пiд одним три чоловiки сховаються од доща, а на другiм такі дрiбненькi як пше-ничнi зернятка; одно стовбом пiднялось до гори, друге кущем розпустило свої вiтi й листья, неначе шовкова бахрама повисла аж до землі; и вся та заросль, вкрита цвiтом и квітками и розста-влена розумною рукою купами, здавалась зачарованим садом, раєм земним. Дикi пущи, що оточували наоколо замок, тисячами рук перероблено на парк, сотнi дубiв, липини и кленини в кiлька об-хватiв зрубано, и скрiзь простягались дорiжки, розкинулись по-ляни й цвiтники. З далека зiбрані жерела й цiла рiчка води текла в парк, мiсцями каскадами переливалась по перекатах и сильно гуркотiла вливаючись в Сулу; мiсцями водомети кришталевим стов-бом стрибали до гори й поливали сажавки обложени плитовим каменем. Аж з Переяслава понавозили величenniх каменюк и по-накладавали гори скель, нiби так сам Господь їх поробив. По всьому парку позбудовали гульбищ, печер, халабудок и всяких нан-ських витребенiк.

Перед замком по Лубенському шляху за остатнi чотири роки неначе який гiрод збудовався. На просторому майданi бiля муро-ваного костiла стояли куренi на три тисячи кварцянного вiйска и офiцини за-для дворових челядинцiв и приїзжої шляхти. Од майдана йшла цiла улица шинкiв, корчем, австерий и склепiв з жидiвським крамом. Оддала вiд сiєї будовлі бiля ставка, стояв нiби замок якийсь оточений лiсом; то була княжеська псярня з стайнями й офiци-нами за-для псярiв, доiзжачих и стремiнних.

З того часу, як Бремiя осадивсь на житьє в Вишневещинi, го-стi нi на часинку не переводились; що дня одні приїздили, другi вiїздили, що дня були й стрiчи и проводи. Князi, магнати, значнi пани й шляхетство з жiнками й дiтьми приїздили з Литви, Коро-левства, Волини, Подiля, Угорщини, Волоцини и бавились по цi-лим мiсяцями. Зо всього свiта навозили в замок найдорогших на-питкiв и їда: аж з Рейну й Угорщини бочками провадили рейнське мальвазию, токай; з Ковеля меду, з Київа бакалiю, од Днiпра й Дону усяку рибу, кавяр, балики.

Гуляли Ляхи, бенкетовали, а народ бiдовав, знищався. У ро-бочу пору тисячами виганяли розкопувать дороги, гатить греблi, насипать розкати, розчищать парки. Щоб шляхта й челядинцi князя не сидiли голоднi, з кожної хати брали одсипного й десятину. Не велика ще бiда сi побори, коли б не осоружна шляхта збирала

їх; вешталась вони по слободах неначе драпіжна татарва, часом усе заберуть до нитки, а деколи, як не сховається гарна дівчина або молодниця, то й їх прибгають.

Гуляли — кажу — Ляхи, порались ксєндзи; дуріли, казились, точили слєзи й кров народа, и байдуже їм, що бідолахи допивають уже нестерпучу. Удака під Кумейкамн, на Говтві й Стариці завязала їм очі; не бачили вони, що наоколо їх діється, и в голову собі не клали, яке лихо стерегло. От и теперечки понаїздили до князя гості: з Литви приїхав Альберт Радзивил, з панамн й своїмн челядинцямн — усе шляхта; з Корця родич Єремїї князь Корецький з дочкою; з Немирова князь Четвертинський — и багачко ще других значних панів з жінкамн й своїмн маршалкамн.

Найдовше гостем Єремїї був князь Четвертинський. Ось яка тому причина. Князь исповїдував православну віру й кріпко тримався свого закону. Як біля єго не захожувались ієзуїти, яких єму бісиків не підпускали — а нічого не вдїяли; та вже чого вони не зроблять, як до чого припаде! здається й сам сатана того не вигадєє, изкушаючи праведників, що виковерзують ті ієзуїти.

У князя Корецького була одним-одна дочка, така гарна, уродлива, що кращої здавалось в цілїм Королевствї не було. Неоднн з магнатів и князів залицявся до князівни, и кожному довелось в свою чергу покоштовать гарбуза. Вже думали, чи не налагодилась князівна до кляштору, бо дуже була набїжна, усе тїлько й бавилась з мнишкамн й патерамн, — як, гостюючи раз в Заславлї у Сангушків, у-перше довелось їй побачить отсєго князя Четвертинського. Князівна хутко до єго прихилилась, тїлько з ним однн танцювала, розмовляла й гаразд таки причаровала и єго до себе. З сєго часу Четвертинський частенько навідовався до князя Корецького, и по всїй Волинї пройшла чутка, що неприступна панна сама запобїгла Четвертинського. Увесь край дивовався, що якї лицарї й магнати залицялись до князівни, вона ж ні на кого не глянула, а сєго хирявого, миршавого й уже немолодого притьма покохала. Ось-як виявлялась ся загадка: князівну з малку виховували в кляшторї визиток, під дозором ієзуїтів, не в страсї божїм, а, як кажуть, в страсї сатани. Як обтинають крильця пташечкам, щоб вони не позїтали, так и її небогу приборкали віднявши їй власну волю й самоїстность. По шоснадцятому року князівна мусїла з кляштору повернуться до батька; матерї у її не було, вмерла. У той день, як їй вїїздить, послали її мнишки в каплицю пошолиться чудотворнїй иконї Матерї-божої, щоб вона милосердна не покидала її й за мурамн кляштора. Проживши з малку в кляш-

торі, князівна дякалась своєї волі, здавалось їй, що тільки й світу, тільки й щастя в тих мурах, що покидала. В каплиці не було нікого; князівна увійшла одна, смутна, з пригнетеним серцем — и облившись слёзами упала перед иконою й стала молитися. Коли чує, ніби від самої икони поважний голос:

„Моя любая дитино, заявляю тобі мою волю: мусиш визволить з схизми Немирівського Четвертинського й одружитись з ним. Не журись, коли на сім світі не будеш щаслива, бо на тім уготовую тобі вічне панство!“

Почувши волю Богоматері, князівна затрепотіла й простягшись на помосту криком довго лежала як нежива: потім хутко встала й зложивши на хрест рученята від щирого серця промовила:

„Да буде воля твоя святая надо-мною недостойною!“

Князівна вийшла з каплиці з веселим серцем: так їй легенько стало на душі після того чуда, що Матерь-божа сама виявила їй свою волю. Не знала вона бідна, що та воля була не милосердної цариці, а ошуканство Богу мерзських патерів. З сього часу у князівни була одна тільки думка, як би заповнить Четвертинського и визволить ёго з багна схизми.

Минуло три роки, и князівна на диво, пишно, величаво розцвіла. Ціла ватага лицарів, магнатів, кажу, залицялась біля її ніжок, а ці разочку ж то не спало їй на думку змінити волі *найсвятшої матки*, а князь Четвертинський так вже закохався, що й себе не тямив.

Як побачили іезуїти, що заміри їх визріли, и звелили патеру Заленському, що неодлучно жив при Бремії, довести діло до кінця. Так отто Вишневецький запросив до себе в гості князя Корецького, а князівна попросила Четвертинського провести її до Вишневецькини.

Усе зробилось, як бажали іезуїти: збитий з пантелику князь Четвертинський не здужав більш боротись з своїм коханьєм и на все згодивсь. Наступив давно желаний день, у котрий Четвертинський мусів одректись од віри своїх предків, щоб одружитись з князівною Корецькою.

Іезуїти дуже радовались и втішались своєю вдакою; вони бо знали, що за князем Четвертинським не одна тисяча православного люду прихилиться до унії, и ёго маєтки вкриються костёлами й кляшторами.

В замку Бремії готовили бенкет, якого ще на Вишневецькині нікому не доводилось бачить. З княжеських лєхів викочували

десятками бочки з винами й медами. Тисячі бутелёк мальвазії, токаю, кипрського виставляли рядочками. В кухні неначе пекло яке падало; на майдані перед замком вкопували руштовацьє за-для огневих штук. Войскова шляхта об'їзжала коней, пробовала броню й готовилась на турнії. З слобід и хуторів нагнали на-роду тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, в царку про-чищали підземні труби за-для фонтан и каскад и розчищали до-ріжки.

З ранку с'єго щасливого за-для католиків дня кілька герол-дів в срібних панцирях, на арабських конях, прикритих оксамитовими чепраками, суто вигачтованими золотом, роз'їзжали по околиці з сурмачами и оповіщали народу, що с'єгодня перед *мишою* князь Четвертинський приймає св. римсько-католицьку віру, а над вечір повинчається з князівною Амалією Корецькою, и що день закінчиться весільним бенкетом.

Заявляли геролди не з тим, щоб запрошувать народ на ве-сілля; то був тільки звичай великих панів, магнатів, и замкова брама не одчинилась сіромом и голоті. Парк теж оточувала вар-това сторожа, так ніхто з селян и не побачив, як князь Четвер-тинський одрікся від предківської віри, и як ёго повинчали з Ля-хівкою. Почули тільки гук з замкової гармати, раз перед полу-днем, а в друге над вечір.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієологі.

I.

(Дальше.)

Громовик-ловчий.

В колядках бог Громовик описується ще в образі ловчого, котрий їздить на лови з хортами й соколами. Молодий Іван встав раніше, ніж заспівали півні, забрязчав луком и побудив своїх бра-тів. Він звелів їм сідлати коні, скликати хортів и їхати на прогу-лянья, на полюванья. Взявши з собою хортів и тр'єх соколів, він виїхав на поле, пустив коня в поле, хортів у ліс, а соколів на

озеро. Кінь вернувся и привів ціле стадо, хорти привели куницю, а соколи принесли рибу. Часто описується в колядках, як Иван гаяється за якимсь чудним звірем туром-оленом з девятьма рогами. Такий дивний звір нагадує нам того звіря-короля, котрого Громовик-воїн полонивши привязує до сідла, тягне по чагарах, веде по під жаром и по жару; король-звір покік собі ноги, з ёго потекла кров и позализала сліди.*) Сей дивний рогатий звір певно давнійший од колядчаного й щедрівчаного короля: він ёго прототип; він образ грізних хмар, котрі розбиває Громовик, тягне їх по небесних чагарах-хмарах и по пожарищу-блискавці; а кров короля — то дощ з чорної хмари, котрий заливає небесну пожежу. Часто Иван на ловах прицілюється стріляти сокола на дивному дереві; и звір тур, и сокіл промовляють до ёго, просять не стріляти на їх. Звір дає свої роги, а сокіл обіцяє стати в пригоді. Иван промовляє до братів, що він у ліску назвав куну в дереві и *панну в терені*. Братам обіцяє дати куну в дереві, а собі хоче взяти панну в терені. Потім з ловчого він знов стає воїном, розбиває город з золотими ворітьми и якогось царя Ворота и бере собі панну**).

В образі Йвана ловчого и в картині ловів ми бачимо міє про грім и блискавку з дощем и хмарами. Образ для мієа народ узяв з княжого бита, з ловів давніх українських князів з хортами й соколами. Соколіні лови на рибу переносять нас на далекий азійський схід. И тепер в Китаї на річках и по-над морем ловлять рибу приученими до того птицями, котрих сажають цілими рядками на дрючках над водою. Думка намалювати грім и блискавку в формі ловів певно з'явилась в народі в той давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства. Летючі хмари в арійській мієології описуються стадами, чередою, звірями, птицями и навіть рибою. В образі дивного звіря тура-олєня з девятьма рогами не трудно впізнати дощову або снігову хмару, котру розбиває грім и блискавка. Міє про дощову хмару з громом в образі ловів рідко трапляється в давній мієології арійських народів и розвився вповні тільки в німецькій мієології. В німецькій мієології розказується саба про *дикі лови Водана*. Тихої ясної ночі часом зразу схвачується страпний шум, гам, свист; місяць темніє, вихор свистить, дерево ламається й падає на землю, и на

*) Труды Чубинского, III. 270.

**) Чтения Имп. Общ. 1864 — 1, 2. 62. 154; 1866 — 1, 604; 1864 — 1, 48

повітрі в бурі летить дикий ловчий Водан на білому як молоко коні; з кінських ноздрей пашить полумя; на Водані широкий бриль, а одежа його широко метляється по вітру. Саба розказує, що дикий ловчий часом іде на лови на огневому возі кіньми, що пашать подумям, як і наш громовик св. Ілля їздить по хмарах возом. Їго погонич ляскає батогом, а з батога сипляться искри як блискавка. За поїздом бородатого Водана летять птиці ворони, як за Іваном лочим летять соколи, бо ворона птиця бога Одина, як у нас сокіл грає мієнчну ролю при світлнх богах. За поїздом біжать, гавкають і виють чорні собаки. Водан полже на коней, оленів и свиней, а часом гониться за повногрудою дівчиною, достоту так, як Іван ловчий ловить коней, тура-оленя, куницю, рибу, а в кінець усєго назнає панну в терені, розбиває город и бере в полон дівчину. Іван ловчий, що добуває панну в терені, то бог Громовик, що розганяє хмари на небі, очищає небо и виводить на чисте небо богиню Сонце.

В колядках описуються ще особливі мієнчні типи мужеський и женський: їх спеціальність грати, красно співати и танцювати. Іван, горде паня й царське дєтя лежить на білій постелі або сидить на золотому стільчику, серед шовкового білого намету на широких луках; сидячи оттак, царевич грає на виграни й красно співає. До його приходять три панни з Відня, всі в золоті й сріблї, и питають, хто навчив його на виграни грати й гарно співати. Царевич каже, що його навчила стара нєнька, три рази в ночі встаючи, купаючи в вині та в меду, напуваючи солодким медом, забавляючи червоним яблучком и вишвикуючи швидким пруточком*). Княгня Іванко вмїє не тільки грати, але любить и танцювати. На луках горить терновий огонь, а кругом того огню ходить широкий танець; в тому танці ходить княгня Іванко, носить сокола на голові, в правій руці водить коня, а в лівій держить гусла. В колядках споминається ще й одна дівчина, похожа на Івана княжа. Та дівчина танцює в світлиці перед Переминильским паном; на їй руда сукня, шнуровані чобітки, кований пояс з жовтими рєтязями и золотими ключами. Її золотий перстєнь без огню горить, а павяний вінок без вітру шумить**).

Сі мієн про співаків, музик и танцюрів ми зрозумїємо з мієології давніх Індусів. За индийським громовиком Индрою, тогді

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1, 65; 1866 — 1, 610.

**) Тамже — 71, 94.

як він ишов на войну, ишли слідком Гандарви, небесні співаки, и Апсараси, небесні баядерки. За Индрою йшли на войну и Марути, убрані в блискучі панцирі. З оружьем в руках, вони летіли в бурях по небу на возах запряжених антилопами. Упившись медовими напоями, вони помагали Индрі на війні, кидались в битву, одмикали небесні гори, доіли небесні корови и славили побіду Индри, співаючи голосну пісню хвали, од котрої двигтіло небо й земля, розлітались хмари и розпадались гори. Всі ці міюччі співаки й танцюри — то вітри й бурі и хмари, що бувають разом з громом; самі їх співи й танці — то метафора шума вітра й хвилювань хмар на небі, котрі ніби танець танцюють кругом Громовика Индри. В колядчаному кияжаті Йвазові не трудно впізнати якогось світлого бога, може роздвоєного Громовика. Ёго вчила співати мати не в день, а в ночі, бо в ночі чутнійший буває шум вітра в тихій хаті, коли гудінья й свист вітра часом виразно нагадує музичні голоси. Мати купала Івана в меду, пестувала вином и медом, а ті напої бувають в мієології метафорами дощу, так як з громом и вітром разом льється на землю дощ. Самий швидкий прутик и червоне яблучко служать знаками швидкої блискавки на небі. Оригінальна картина тернового багатья на луках, кругом котрого ходить широкий танець, в котрому танці ходить князя Іванко з соколом на голові, з конем в одній руці и гуслами в другій. Та картина мієологічна дуже нагадує купальські огні при воді, де палили терен як символ небесного огню а найбільше блискавки. Широкий танець, де певно було багато людей, переносить нас в давню давнину, коли може ще Українці танцювали кругом того багатья, як Греки танцювали кругом идолів, як жида танцювали кругом золотого теляти. Ходити в танці з конем в одній руці, з гуслами в другій и соколом на голові — в звичайнім біту то невидана й нечувана річ, и більше всього в усій тій картині можна бачити образ небесного огню в час грому, кругом котрого ходить широкий на все небо танець небесних хмар, а меж ними ходить якесь міючче божество, може сам Громовик. Сокіл на ёго голові показує, що то божество світле, як и сам сокіл символ бога Громовика. Ще в давній Индії малювали богів з птицею в руках и на голові, як и у нас малюють Бога и Христа з голубом над головою, зводячи до купи раншу и пізнійшу фєрму божества, тогді як єгипетські боги малювались просто з звіриними й птичими головами, певне на переході од зооморфичних мієів до антропоморфичних. И над колядчаною Богородицею в церкві процвітає рожа, а з тієї рожи птах вилітає; в одній колядці вона описується з

соколом в руках.*) Гусла в руках княжати Іванка служать знаком або шума вітра, або громового гуку на небі. Івана княжевича можна мати за одно лице з богом Громовиком, тим богом Посвистачом, котрому в одній думі дружина молиться, щоб він добру годину дав, моря не турбував**), або з давнім богом Стрибогом, або з Орфеем, співаком и музикою давньої грецької мієології. Ті дівчата, що приходять з Відня, що танцюють перед Перемишльським паном, в вінку, що без вітру шумить — то певно истоти аналогічні з индийськими небесними баядерками Громовика Индри. В загалі треба сказати, що в мієології усяких народів всі духи, всі боги вітра, бурі, вихра й хмар, німфи, сирени, нікси, ельфи, віли, наші русалки й відьми — всі вони люблять пісні, музики й танці. Образ колядчаного Івана княжевича, музики й співаки, ми знаходимо тепер в водяному дідькові, про котрого народ розказує, ніби він в ночі виходить з води и співає пісень, а люде підслухують та й собі вчать ся од ёго. В деяких селах на Україні називають ті пісні, що їх співав дідько в ночі, и дівчата не співають тих пісень, маючи за гріх їх співати. Крутінья вихра й дощ народ зве танцями на чортячому весільі, а самий вихор зве чортячим весільем. Коли дощ иде при світі сонця, то народ каже, що то чорт видає дочку заміж, або що чорт жениться з відьмою. Танці, співи й граньє княжати Івана ще більше підірають думку, що він мієичний образ.

Богиня Весна.

Богиня Весна в народніх піснях описується в образі дівчини такими ясними й розкішними фарбами, в таких ясних формах, що в кількох віршах народня фантазия намалювала цілу картину весни. В веснянках так описується дівчина Весна. Ішла вода лугом, а коло того лугу була стежка; тією стежкою йшла дівчина; вона вмивалася водицею, втералася червоною китайкою, повісила червону китайку на морі, посіяла жемчужину на полі, поставила золоті стовпи, а на стовпах помостила для свого милого срібні мости. Дівчина просить: як буде йти до неї милий, щоб замаяла китайка на морі, зацвіла жемчужина в полі, засяли золоті стовпи, забрызчали срібні мости.***) Тут ми бачимо цілу картину весни.

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 47.

**) Записки Кудіша I. 176.

***) Малорусс. сбор. Мордовцева, 351.

Вода з річок розливається по лугах; на сході або на заході мають хмари, червоні од весняного проміння сонця; сьєє як жемчужина сонце серед неба; на небі блищать золоті стовпи й срібні мости — веселка, білі хмари, стовпи з ясного проміння сонця; в той весняний час гремить и брязчить на срібних хмарах милий Весни — бог Громовик. Про весну народ співає ще в час повертанья сонця з зими на літо, на празник Коляди. В колядках народ уже співає про квітки, про ластівок, про зозулю, як на Христове Різдво янголи божим духом ріки облили, як сади зацвіли и розвивалися, як прилетіла ластівка, як зозуля закувала в садочку до схід сонця и шукала, де б собі гніздечко звити; хотіла звити гніздо в лісі на ліщині, та побоялась людей; хотіла звити гніздо над річкою, та побоялась, щоб вода не затопила гніздечка; звила собі гніздо в господаревому саду, щоб рано кувати и будити господаря. В колядках говориться, що вже корови потелилися половими жовторогими бичками, кобили пожеребилися вороними білокопитими золотогривними кониками, вівці покотилися круторогими баранцями та ще й близнятами, рої вже пороїлися*). В великодніх чи волочовних колядках на Білій Русі весна описується, як *славная пані череватая*, що зачерплась на трьох синів: на пашничка, конюшка и земчика. Сини просять у Бога, щоб уродило жито, щоб напаслися коні, и щоб пороїлися бджоли.**). Певно та міюччна черевата пані колись безпосередно родила жито, траву й виводила роїв; не дурно ж вона рівняється в колядці до виловатої верби, самого плодючого дерева. В декотрих місцях на Україні справляють празник Весни; так в Пинщині найкращу дівчину обвірчують березовим и кленовим гільєм и водять по селу. Та дівчина зветься „Кущом“, а в Полтавщині „Тополею.“ Празник Весни справляли на Зелені Святки.

(Дальше буде.)

*) Чтенія Имп. Общ. 1864 — 1. 16. 32. 78. Безсонова бѣлорусс. пѣсни, 21.

**) Бѣлорусс. пѣсни Безсонова, 5.

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЕПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ, М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

В XIV. віці, коли в східній Русі Москва містила в собі зарід однолітної держави, на заході діялись перевороти, що похияли другу половину Русі до политичного и суспільного відчуження від руського світа. В першій четвертині того століття Литовський князь Гедимин, син Витенеса, чоловік незвичайних здібностей, завоював Білоруські и Волинські городи з їх землями, вигнав з Луцька головного князя Волинської землі Льва, потім в 1319—20 р. над рікою Ирпенью (Київської губернії) розбив князів дому св. Володимира, що злучилися против ёго, та й заволодів Київом и Переяславлем з їх землями. В наслідок тих завоювань втратив княжий дім св. Володимира зовсім своє значіньє на заході. Деякі князі повтікали, інші стались підлеглими володарями, а місце їх в змислі удільних князів замінили князі Литовського походження. Гедимин розділив між своїми дітьми й свояками руські краї, що завоював; на Волині стався князем Любарт, в Новгородку Корият, в Пинську Наримунт; в Києві був настановлений підручником Гедимина князь Монтвид и т. д. Сі Литовські князі прийняли православ'є и руську народність, а найблизше потомство їх до того степеня зручилося, що в них не лишились ніякі признаки прежнього походження. Сей переворот був на ділі тільки династичний; але різниця між порядком діл за князів дому св. Володимира а за князів Гедиминогового дому була в тім, що князі Литовського дому залежали від великого князя, котрий був у Литві, и з своїми уділами були в ёго в ленній залежності. Полоцька и Витебська земля вже перше була під властью князів Литовського племені, що мабуть добились князівства через вибір, а опісля ті землі підчинились Гедиминови, и потім уже находились під властью князів ёго роду.

Коли Гедимин завоював руські землі, в Червоній Русі вслід за тим стався инший переворот. По смерті головного князя сеї

землі, прямого потомка короля Данила, Юрія II., Галицькі и Володимирські бояре закликали до себе князя Болеслава Мазовецького, потомка Данила Галицького в женській вітві. Однакож князь сей приняв католицьку віру, оказував з тої причини зневагу православної вірі, оточився чужоземцями и зле обходився з Русинами. Болеслава отруїли, и в 1340 р. польский король Казимир, яко ёго местник, заволодів Львовом и всею Галицькою землею, а також и Волинью, але потім мусів видержати довшу борбу з Русинами, що обороняли свою незалежність. Головним діятелем в сій борбі з руської сторони явився князь Острогський, именем Дашило, инакше Данко; він був потомком Романа, одного з синів Данила Галицького; ненависть Данила Острогського до польского панувань була так велика, що наводив Татар на Польщу. З ним одностайно діяв Гедиминів син Любарт, охрещений під именем Федора. По довгій розливі крові Казимир удержав тільки часть Волині. З того часу землі, що дістались під власть Польщи, лишились на все припій и стали мало-по-малу підлягати у внутрішнім своїм ладі, житью и азиці польскому впливови.

Гедиминів син, великий князь Ольгерд розширив руські займища, що наслідив від отця; він прилучив до своєї держави Подільску землю, вигнавши відтам Татар. Підвластна ёму Русь розділялась між князями, котрих однак Ольгерд, чоловік сильного характеру, держав у руках. В Київі він посадив сина свого Володимира, що дав початок новому родови Київських князів; панували вони там більш столітья и звались звичайно Омельковичами від Омелька або Олександра Володимировича, Ольгердового внука. Сам Ольгерд, два рази жонатий з руськими князями, позволяв своїм синам хреститися на руську віру и, як говорять руські літописі, сам хрестився и вмер схимником (черцем вельми строгого закону). Таким способом князі, що замінили на Русі рід св. Володимира, стались такими ж Русинами що до віри й прийнятої народності, якими були й князі попереднього роду. Литовська держава звалась Литвою, а по правді була чисто руська и не переставала б и в будучину бути зовсім руською, коли б син и наслідник Ольгерда на великокняжій престолі Ягело (инакше Ягайло) в 1386 р. не одружився з польскою королевою Ядвигою. Наслідком того подружья приняв він католицтво, стався ревним поборником новопринятої віри и, потакуючи Полякам, підмагав так розширюваньє католицької віри в руських землях, як и закорінюваньє польської народності на Русі. Тоді то був положений зарід появи, що опісля на многі віки становила відрізняючу черту взаїмних відносин

Русі й Польщі. Поняття о вірі зливалось з поняттям о народності. Хто був католиком, той був уже Поляком; хто вважався й звався Русиним, той був православним, и приналежність до православної віри була очевидною признакою приналежності до руської народності. Ягело був чоловік м'якого серця, слабої волі й обмеженого розуму. Він лишив Литву з Русью правлінням свого двоюрядного брата Олександра-Витовта, що визначався честилюбними замислами, але заразом тим, що не вмів їх доводити до кінця. Витовт неустанно подавався й попадав в суперечності, думав про самостійність своєї Русько-Литовської держави, та сам прийняв католицьку віру против погляда руського народу, що сильно держався православ'я, уступав у всім Полякам и давав волю їх забагам. Ягело дарував литовським и руським властителям дїбр ті вольні незалежні права, що знимали з них ленні повинності, — права, котрими користувались Поляки в себе в отчині. Але Ягело розширив сі привилеї в Литві й Русі тільки на тих, що приймуть румську віру. В 1413 р. наступило перше полученє Литви з Польщею. Поляки й Литовці з'обов'язувались радитись одні з другими при виборі володарів, не піднимати воєн одним без других и з'їздитись на з'їзди для спільних нарад над своїми обопільними справами. Заклучивши такий договір, Витовт опісля неустанно силкувався ёго знищити, мавчив про Русько-Литовську державу, але не добився її, а все ж стався в історії одним з важніших людей, що приготували підклоненє Русі під Польщу. Русини не терпіли ёго, розуміючи, що держава, котру він бажав утворити, не була б руською. Не так відносився до руської народності Витовтів брат Свидригело (інакше Свидригаїло), що задержав православну віру и був жонатий з Тверською княжною Уляною Борисівною. Сей чоловік, так як и Витовт, поводувався властиво жадобкою слави, та переходив тамтого розумом и певністю погляду. Ціль ёго була — статись самостійним володарем Русько-Литовським, незалежним від Польского короля, та він зміркував, що для того треба йти одностайно з руським народом. Через половину століття Свидригело боровся з Польщею, стоячи на чолі руського народу, котрий був ёму довгий час вельми прихильний. Борба та відбувалася ще за життя Витовта; по смерті сёго ж Свидригело став великим князем Литовським, також яко підручник Ягела, як був Витовт, та не був дволичним и не подавався, як Витовт, а зараз почав явно виступати яко самостійний Руський володарь, и покусився відняти Польщі ті руські землі, що були до неї безпосередно прилучені. Поляки спільно з Литовськими панами, що прийняли католицьку віру, скинули Сви-

дригела, а замість ёго постановлено великим князем Литовським Витовтового брата Зигисмунда, котрий признався до ленної залежності від Польщи. Але за Свидригелом стояла Русь. Завзята, кривава борба тягнулася кільканайцять літ не тільки против Поляків, але й против Литовців, сторонників Зигисмунда; наконець сам Свидригело, постарівшись, перестав її вести, и крім того так ёго вчинки, як и обставини позбавили ёго підпори в руськім народі. Свидригело побуджував до ворогування против себе Литовців и Русинів жорстокими карами над своїми противниками, що виконував пераз тільки задя підозрінья; так, між иншими, він підозривав в зносинах з Зигисмундом Смоленського єпископа Гарасима, свого прежнёго любимця, и казав ёго спалити живцем. В цілій сій борбі Русинів з Поляками невсипучо ділав одностайно з Свидригелом один з руських князів Федор або Федько Острогський, але Свидригело став и ёго підозривати в зраді; сёго товариша довголітнёї борби и вештанья Свидригело казав замкнути в тюрму. Поляки визволили Федька, и він помирився з королем. Свидригелови лишився тільки Луцьк. Новий Польський король, Ягелів син Володислав (званий в исторії Варненським, з причини своєї смерті в бою з Турками під Варною в 1444 р.), задав забагам Свидригела рішущий удар своїми відносинами до руського народу и до руської віри. До сеї пори Поляки рік від року загарбували силу на Русі насильно. Король Володислав-Ягело будував костели, обдаровував їх майном, роздавав католикам землі й уряди, закладав на Русі городи й села, населяв їх Поляками и давав їм привилеї, яких не мали мешканці старих руських городів и сіл. Тоді явилось так зване Магдебурське право, що давало різні пільги, вводило звисний лад самоуправи и разом з тим німецький поділ городських ремісників и кушців на цехи, відповідно їх занятям. Се право давалось тільки новим городам, населеним католиками — Поляками й Німцями. Сих останніх поселялось в тім часі багато на Русі. Поселенців нових сіл увільнялось від різних оплат и повинностей, від котрих не було виїмки для старих руських сіл. Земляне (бувші бояре-власителі дібр) зрівнані були в правах з польськими шляхтичами и були вільні від різних оплат, та тільки тоді, коли приймали католицьку віру; в такім злучаю служили вони у війську з платнею, а остаючися православними її не діставали. Приймаючи католицьку віру Русини, як и Литовці, теряли свою народність и майже перевертались в Поляків. Усе населенье західної Русі розділялось таким робом на привилеєваних и непривилеєваних, а сими остатніми були православні мешканці руських земель. Наслідник

Володислава-Ягели, Володислав II. (1434р.), став ділати в иншім дусі, як ёго отець, хоч для одной и тої самої цілі. Він розширив привилеї и пільги, котрими користувались руські земляне латинської віри, на всіх руських землях без виимки. Се ж було початком примиренья Русі з Польщею и головнішою причиною того, що замисли Свидригела не могли вже найти прежнёго спочутья, бо руські земляне, що становили силу краю, почувли для себе вигоди від зближенья з Польщею, замість того, щоб бачити в ній неприязний засновок, як було до сёго часу. В 1443 р. король Володислав II. дав грамсту, після котрої в усіх правах зрівняв руську церкву и руське духовенство з римсько-католицьким. Таким способом и з сторони православного духовенста устало неприязне поступованье. Зигисмунда, бувшого великого князя Литовського, в 1443 р. убили князі Чорторийські; та Свидригело не міг вже собі придбати великого княженья, перебував в Луцьку бездіяно и вмер в глибокій старості (в 1452 р.). Новим Литовським князем по Зигисмунді був Ягелів син Казимир. В слідуючім 1444 р. вибрали ёго королем Польским, и через цілий час ёго довгого пануванья в Литві вже не було віддільного великого князя. Казимир ділав зовсім в дусі польської політики; хоч він не прослідував явно насильними способами православної віри, та помагав розширюванью католицької віри и вводив усі признаки польських порядків в руські землі. Земляне одержали найширші права: вони ставались, так сказати б, повними володарями в своїх добрах. Замість удільних князів, підручних великому князеві, заведено на польский лад воеводів и каштелянів, постановляних досмертно. Таким робом між иншими и в Київі, в 1476 р., по смерті князя Михайла з роду Володимира Ольгердовича, почалися воеводи. Уряд сей діставали знатні особи. Князі, потомки Гедимина и св. Володимира, сталися самостійними володарями в своїх добрах, нарівні з польськими панами; вони орудували великими богацтвами, и вся земля руська, особливо полуднева, була під пануваньем немногих родів, а сі були: Острогські, Заславські (становили другу вітву одного дому з Острогськими), Вишневецькі и Збаражські — потомки Ольгерда, Чорторийські, Сангушки, Воронецькі, Рожинські, Четвертинські и инші. В Русі стала панувати аристокрація. Увесь инший народ більш и більш залежав від неї. Пани мали право суду над своїми підданими и не допускали короля вмішуватися в свою управу. Города, що заповнялися в значнім степені жидами, один за другим одержували Магдебурське право, та мимо сили аристокрації не могли захиститись від самоволі сильних вельмож. Польські порядки більш и

більш припадали до вподоби висшій класі, и се потягнуло руських землян до більшого зближенья з Польщею. Після Казимира якийсь час Литва й Польща мали віддільних володарів в особі Польського короля Яна Альбрехта й брата ёго, великого князя Литовського Олександра. Однак се було короткий час; зараз по смерті Альбрехта Польща й Литва знов злучилась під властью Олександра, вибраного Польским королем, и з того часу віддільних великих князів у Литві вже не було. В тім часі стан низшої класи народу, так званих кметів або хлопів, ставався трудніший. Пани не придержувались більше давного звичаю, щоб не переводити хлопів з одної землі на другу, и часто зовсім позбавляли їх землі; таким способом низша класа, хлібороби, опинились властиво безземельними, а тим самим в неволі у властителів земель. Земські добра могли мати тільки люде шляхотського стану. В XVI. в. Польщею й Литвою правили один за другим королі: Зигисмунд I. и син ёго Зигисмунд Август. Права шляхетства дійшли до крайніх границь. Панські піддаві були зовсім вийняті з під охорони короля. Стан не-шляхти був до того степеня понижений, що після Литовських прав, котрі ввійшли в збірник, званий *Литовським Статутом*, шляхтича, що вбив чужого хлопа, або навіть вольного чоловіка, але не-шляхтича, карали тільки грошевою карою (головщиною). Хоч однаке право установлено для всіх людей шляхотського походженья, так багатих, як и бідних, однак на ділі не могла ся рівність вдержатися при неоднаковім розмірі майна властителів дїбр: маса вольних шляхтичів ставалась в дійстності підчищеною знатним панам, котрі орудували величними просторами земель и сотнями, навіть тисячами осель. В тім часі Польща, так що до географичного положенья, як и що до умовій живні, стояла ближше як Русь до західної Європи, де наступила доба духовного відродженья, та що до образованності стояла далеко висше від Русі, за чим и руська шляхта природно підчинялася її цивилізуючому впливові. Тоді як у Поляків була Краківська академия, багато шкіл, появлялися знатні на свій час учені й поети, розширилось знаомство з латинською літературою, не переривалася звязь з західною просвітою, — в польській и литовській Русі панувала темрява, не заходились майже зовсім коло просвіти на полі своєї народності. Полуднева й західна Русь стояла в тім згляді навіть низше північно-східної, де бодай зберегались давні памятники славянської літератури, и де від часу до часу появлялись більше або менше замітні плоди духової праці. В польській и литовській Русі довго не бачимо нічого крім урядових грамот, писаних ази-

ком, котрий свідчить, що щораз змагався вплив и пануванье польского языка. Таким робом в XVI. в. склався окремиий руський письменний язык, що був мішаниною старославянсько-церковного з народніми місцевими наріччями и польским языком. Польский вплив усе більш и більш панував над тим языком и наконець довів ёго до того, що він став майже польским языком, тільки з задержаньем руської фонетики. Вплив польский відбувся й на простонародній мові: польські слова, вираженья й звороти стали входити в простонародній язык малоруської и білоруської вітви. Разом з тим стали проникати в руське висше товариство польські звичаї й погляди; таким способом польско-литовська Русь набирала осібної фязийогномії, що відзначала її від північно-східної Русі вже не тільки здавна истнуючими етнографичними різницями, але сильною близкістю до Польщи, и в будущині очевидно приготовлявся цілковитий злив західної й полудневої Русі з Польщею.

(Дальше буде.)

КРИТИКА И ПЕРЕГЛЯД

новостей научных и литературных.

„Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поэмы историчні.“ *Накладом Владислава Федоровича. У Львові, 1875.*

З кінцем року минушого видав п. Корнило Устиянович отсей більший твір своєї музи и доказав Русі, що у ёго є справді талант поетичний. Деякі менші поезії п. Устияновича читали ми вже давнійше в послідніх рочниках *Правди*, и вже тогді пізнали ми, що він має здібність до писанья епичного. В сім виданью помістив автор навперед письмо своє до п. Владислава Федоровича, присвячуючи ёму свої твори; потім слідує *Вступ*, зладжений в віршах, а відтак поміщені суть дві поеми — одна коротша під заголовком *Вадим*, а друга довша (бо сбиймає 24 пісень), що має надпись *Искоростень*. Поеми ті кінчатся *Прощою*, в котрій автор висказує релігійну исповідь своєї віри.

Починаючи сей критичний огляд замічаю, що поема *Вадим* була вже поміщена в *Правді* з 1873 р., тільки автор змінив її тутки в кількох місцях и донекуди переставив слова. Поетичний твір *Вадим* належало б назвати думою историчною, по-за-як немає в ёму всіх условій поеми; однако признати належить, що в сім творі додачаємо велику силу в виразі, та й замічаємо віще вітхненье в представленью боротьби славного богатиря про свободу й волю. А вже ж головну увагу належить нам звернути на историчну поему *Искоростень*; вона бо подає нам багато материялу до всесторонного огляду и може послужити

предметом основнішої критики. Сам же автор в письмі до п. Федорovichа висказує ясно програму своїх творів сими словами: „В сих думках старався я познакомити краян наших з мрачною стариною, вяснити віру предків наших и в историчній правді показати минувші, загибші часи“. Оціняючи отже письма ёго, належить мати взгляд на сей намір автора в написанью поем.

Поєми п. Устияновича переносять нашу думку в часи мрачної старини и розвивають перед нашою душею неначе панораму гарних образів з поконвічної бувальщини, коли то в народній фантази вся природа була оживлена богами, коли ріки говорили, дерева прія недолі людській тужили и в смутку аж до землі хилилися. Автор перейнявся дійсно тим духом митичної доби в розвитку народної нашої житні и врявзався в загалі добре з трудної своєї задачі. Особливо гарні суть ті місця в поємі *Искоростень*, де поет предметово й без всякої тенденції дотичну дію представляє. Проте приносять честь авторови отсі пісні в тій поємі: 1) *Кривава ніч*, стор. 112—123; 2) *Смерть Игоря*, стор. 127—135; 3) *Торжество*, стор. 136—148; 4) *Ягода*, стор. 175—182. Автор заявив здібність немалу в описанью грози природної, в представленью дій таких, що в них змагається пристрасть людська; але ж и сцени идилічні представив він досить добре. (Порівн. зустріт Бойслава з Ягодою або зустріт Ягоди з своєю матірью-русалкою.) Но де лиш автор філософичні рефлексії або суб'єктивні свої гадки висказує, там сейчас можно винайти слабшу сторону ёго стихотвору. Тому то в пісні XIII апострофа до вселенної (стор. 182—186) є непотрібним епізодом в поємі, и неодному християнинови може вже для того не впадобатись, що автор Христа-Бога в небі новім поставляє побіч Зороастра и Будги. Тим менше мож похвалити гадки висказані в *Прощі*, де Бога нашого зове автор „вседержителем голим — без сила и без волі“, и де він висказує ідеал свого Бога. От, ёго слова (стор. 374—375):

— Він в мене серця фенікс,
Що чим раз яснійше
Відроджаєсь в людських душах
И чим раз чистійше
Божество своє всесильне
Всім нам обявляє,
А чим раз недоступнійшов
Тайною сияє
В безчисленних міліярдах
Тварей, сонць ясенних —
И ніколи, ні, не узрять
Творця люде темні..

Не хочу вдаватися в розв'язанье того питання, чи тота дефиниція ідеї божества є ясна чи ні, а замічаю лиш те, що такі суб'єктивні погляди о світі и божестві не повинні мати місця в поємах. Правда, що автор поставився ід крила авторитетата Шевченка (висказавши, що „Тарас Шевченко учив ёго співати на лад солоденький“ — стор. 196); однако завважати належить, що наш кобзарь лише в *Неофітах* своїх міг подати п. Устияновичови цювід ик написанью више

наведених слів. Порівняти би хіба н. пр. отсе місце в *Неофитих*: (I, 37.):

— Не говорять
 Ні сам сивий Верхотворець,
 Ні ёго святні
 Помощники, поборники,
 Кастрати німні..

Звістно ж, що Шевченко писав *Неофитів* у крайнім розстроєнню душевнім, коли марнів-пропадав в неволі в Киргизських степах и не міг діждатися свободи-волі. Відтак думаю, що такі ліберальні погляди о божестві могли б уже скорше бути висказані в драматичнім писанню (порівн. *Фауста* Гетого), ніж в творі строго-обективнім. Нашого автора можно б вправді тим звинити, що він представивши мітологию руську мусів наконець заявити свій погляд релігійний; однакже годі таки затаїти, що поема оим закінченєм в душі читателя наконце приємне лишає враженє. Тутки позваляю собі ще замітити, що твердженє автора: мабуть то у Євреїв було трєх богів (*Елогім*, *Адон ай* и *Єгова*) — не має ніякої підстави. Правда, що в 2-й и 3-й главі першої книги Мойсеевої находитьсє слово *Елогім* (с. є. число многе від *Елог*), але тою формою не висказуєтьсє більше богів, але означаєтьсє могутність єдиного Бога, котра являєтьсє чоловікови по всіх усядах. Впрочім видать деякі учені мужи в сій формі тєє число многе, що зовєтьсє pluralis maiestaticus s. excellentiae. А вже ж не можно посуджати Мойсея о политеїзм, по-за-як звістно, що він бога одного називав *Єговою* и висказав, що *Єгова* більший, гїж всі *елогім* — с. є. боги поганські (2. Мойс. 18, 11). Не хотячи однак запускатисє в поясненє сєго питанья догматичного, позваляю собі звернути увагу п. Устияновича на догичні статї в ділі Ersch-Gruber'sche Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, — именно на статью „Elohim“, (XXIII. Theil, pg. 429, 430.)

Що ж тикаєтьсє космогоничних и митичних казок, то годитьсє признати їм в загалі вартість артистичну. Тілько не мож похвалити, що автор без перестану повертає до сєго улюбленого предмету. Найвідповіднійше було б представити віру наших поганських предків в пісні II, де автор вельми поетично описує край Деревлянський. И дійстно тут розвиває він майже ціду систему нашої мітології; але ж поет подає нам погляд на мітологию також у *Вступі*, а відтак єще в п'ятєх віддільних місцях (порівн. пісні: *Искоростень*, стор. 75—90; *Розбої*, стор. 103—106; *Віщованьє*, стор. 186—189; *Бойслав*, стор. 221—227; *Коляда*, стор. 260—266.). В сій послідній пісні повтаряє автор опять тєє, що в попередніх піснях, а именно у *Вступі*, був висказав.

Мені видитьсє, що таке обширне представленє митичних казок в творі поетичнім находитисє не повинно. Мітологию в системі пишуть прозою, а не віршами, бо вже ж трудно дочитувати численні замїжки, поясняючі текст поетичний. А впрочім п. Устиянович користувавсє мітологичними писаньями таких авторів, котрих не мож назвати критичними. Тому то ёго мітологія дєпекуди не відзначаєтьсє ясним поглядом; ба він приписує поодиноким богам такі свійства, яких

вони ведля давнього повір'я ніколи не мали. Так н. пр. пише (стор. 187), що Сварог (се б то Сварог) був отець всіх богів, бог права й часу; нам же звісно, що Сварога вважали древні Славяне найвищим богом, творцем неба й землі, світла й непогоди. Вже його назва (корінь санскр. *sur* = сяти) вказує, що Сварог означав первістно небо або світло, та й сам автор на іншому місці називає того бога царем небесним, що в десниці тримає грим святій, а в лівій руці — сонце (стор. 208; порівн. стор. 226.). Тому то й Сварожич (= син Сварога) не був богом закона й сили (стор. 83), але означав сонце. Порівн. літопись Ипатьську: „И по семъ — с. в. по Сварозі — царствова сынъ его, ижеже Солнце.“ (Полн. Собр. рус. лѣт. II, 5.). Відтак не виджу потреби деяких богів славянських, як н. пр. Радогостя (стор. 53), відносити до божищ скандинавських, та й в загалі мож було залишити згадку про саги скандинавські, з котрими славянські повір'я не мають нічого опільного. Наколи б автор познакомився був з жерелами мітології, а відтак з важним твором Аванасьева,*) то його дотичні погляди набрали б більше стійности и заявляли б вартість реальну. Між тим автор задивляється на мітологію руську з становища загально-славянського, и переносить на обрядові церемонії поганьської Русі такі признаки ритуальні, котрі переважно у Славян полабських и прибалтійських істнували. Тому то не можу з автором в тім погодитися, що він вводить в казки митичні жреців-ереїв и розправляє про величні святині богів. Звісно бо, що в древній Русі не було ні касти жреців, ні храмів, присвячених поодиноким богам.***) Жертву богам приносив голова родини на холмах або в святих галях, де також статуї богів находились. И тій то обстанові, що у нас не було з'організованої касти жреців належить приписати мирне прийняття християнства за Володимира Великого. Народ хрестився радо, бо не було жреців, що ворохобили б його против приказу князя.

Из казок митичних утворив поет також довші епізоди, котрі иногді списав на лад идилличний (Порівн. лісно XVIII під заголовком *Коляда*). Правда, що ті епізоди відкривають нам світ тайний и гарний, але ж и того ніхто не заперечить, що такими епізодами єдність дії вельми розривається. Замітив мабуть и сам автор, що в сій поемі нема тої єдности, и проте мудро собі поступив, що свого твору не назвав именем якого богатира, ані именем Ольги, але означив її именем міста Деревлянського. Безперечно зискала б поема багато в вартости, наколи б автор був більше ввсунув наперед богатира Бойслава, а княгиню Ольгу на вторім плані поставив. В таким разі поема *Искоростень* станула б висше, ніж *Вадим*, по-за-як борець про свободу народа патхнув би його справді віщим духом и відволик би його від ненавистної Ольги, котра в його творі являється такою злою, що не

*) Поэтические воззрѣнія Славянъ на природу, А. Аванасьева. Томы три. Москва, 1865—1869.

**) *Sergii Soloviev*. История Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Москва 1857. Томъ I. стор. 74. — *Gregor Krek*. Einleitung in die slav. Literaturgeschichte. Graz, 1874, pg. 113.

дасть насититися кров'ю людською. Дійсно, не знати, чому автор таку антипатію заявив к тій княгині. Правда, що він у своєму оповіданню ґрунтується на літописі Несторовій, але ж нехай зполить увагу свою на те звернути, що наша древня історія до Ярослава Володимировича ґрунтується переважно на переказі народнім, с. є. на казках и піснях, та що відтак не всі вісті літописця з тої доби мож вважати правдою історичною. Тому то Костомарів у своїй статті „Преданія объ Игорі и Ольгиной мести“*) каже отверто, що в тих казках и думах було мало об'єктивної правди. Він замічає також, що Ольга була поважаною в народніх згадках, по-за-як називали її мудрійшою від всіх людей. Темні ж сторони її характера пояснюються тим, що фантазія народня в утворенню сього типу нагромадила також лишні казки о мотивих и злих царівнах и княгинях. Так поступованье Ольги з послами Деревлянськими пригадує нам кавку о царівні Зміивні, котра привабляла к собі молодців и в печі їх спалила. За-для того отже, що Ольга автора не є історичною, не годилось викликати на неї ніякої пімсти караючої оправедливости. Проте ёго зазив о пімсту для такої поганої жінки є справді бомбастичний, бо не відповідає реальній дійстности. От ёго слова (стор. 365—366):

Ольго недобрая, пімсти голодная!
 Горем утучена и ненасичена!
 Кровю заливана и ще не пняя!
 Безмилосердная, пеклу заручена!..
 Прийде на тебе час, о безсердечная,
 Горя душевного, пізного каяття!
 Кара страшенная, кара безпечная;
 Як той загробний страх, жінко, обійме тя!
 И будеш в пороуху Господа вічного
 Благать прощенья, но на даремно всё..

Не дивно отже, що останні слова *Прощи* (— „блаженною, святою Ольги не зовіте“) видаються голосом покликующим в пустині. Теперішня бо віра народа в величність мудрої Ольги не дасть захитатися таким зазивом нашого поета. Впрочем нехай п. Устиянович також се узвгляднить, що літописець такі темні риси в характері поганської Ольги з тої причини намалював, щоб показати контраст межі Ольгою поганкою а християнкою. Ведля літописця Ольга живучи еще в вірі поганській була мстива й люта; як же навернулася до християнства, перемінилася зовсім у своїй вдачі. Так и Володимира поганця представив Нестор гульвісою не аби-яким, коли у него було аж 800 паложниць; коли ж той князь охрестився, то являється він честним и святым чоловіком. Хіба ж в зимнім піднебью при тогдешнім поєдинчим способі жизни міг Володимир удержувати гареми? Куди! Се подобалося літописцеві наслідувати оповіданье книги царств про Соломона, котрий мав аж 1000 жінок, коли прихилився к поганським вірованьям.***) З того видно, що й Ольга історична не була такою, якою представляється вона в літописі. Правдою історичною є лиш те, що Ольга пімстила на Деревля-

*) *Встникъ Европы*. Журналъ исторіи, политики, литературы. Восьмой годъ. Книга 2. 1878. г., стор. 600—608.

**) *Встникъ Европы*. Восьмой годъ. Книга 3., стр. 10, 11. (Статья Костомарова).

нах смерть свого мужа; народня же фантазія приписала тій княгині всілякі роди пімсти, які ведля казок тогдашніх різні богатирі и митичні лиця своїм ворогам заподівали. З-за того повторюю ще раз, що сеся поема лишила б в душі читателів далеко приємніше враженъ, наколи б Ольга не була представлена так демонськи-злюю.

Що до мови треба признати, що вона в поемах п. Устияновича є поважна, сильна и зовсім відповідна до поетичного представленья дій нашої старини. Автор вчитався пильно в літописців и в твори живої словесности народної; тому то мова ёго може послужити за взір писателям епичним. Тільки належало вистерігатися твердих груп согласних (як: бемсь, догадуютьсь, запрягсь, кланяємсь...) и непотрібного викидування и відкидування самогласних (н. нр. д' котрому, устаи' уста', вижш', пок'...). Звістно бо, що наша мова є милозвучна и що поміж прочими славянськими мовами именно в самогласних любується. За-для того не терпить вона також роззіву між поодинокими словами, а закони її звукословья домагаються, щоб попереднє слово вязалося в послі-дуючим в милій гармонії.

В писанью своїх епичних творів уживав поет всілякого ритму. Найчастійше користувався ритмом народніх пісень, але суть у ёго також ямби и трибрахі. В загалі мож легко замітити, що автор вибирав звичайно такий ритм, котрий справді відповідає представленью зглядної річи. Коли отже в яким місці належало заявити пристрасть або чувство живійше, то ужив він двостопових ямбів и в загалі коротеньких віршів; коли ж виражав чувство супокійніше, то користувався мірою легкою трибрахією. Не належить отже гадати, що п. Устиянович писав свої поезії без плану й ладу. Ритм бо наблюдав він майже всюди такий, який відповідав ёго внутрішньому розположенью. Тільки рим є по більшій часті неправильний, а в многих місцях зовсім ёго не додачаємо. Правда, що також Шевченко не всюди наблюдав правильности риму, але таким всевітнім талантам все вільно: брак зовнішній форми заступає геній богацтвом віщих гадок. Недостаток правильности риму в поезіях п. Устияновича мож вважати признаком поспішної роботи.

Кінчу мою літературну оповістку отсим. Автор *Вадима* и *Искоростень* належить своєю творчою діяльністю вже до истории нашої літератури; коли ж хоче, щоби ёго дальші твори стійну мали вартість, то мусить він в писанью забути на свое *Я* и представляти свій предмет без всякої тенденції. За-для того бо, що в поемі *Искоростень* хотів виложити митологию славянсько-руську и висказати свої релігійні погляди, замотався він денекуди в теоріях космогоничних и теологичних так, що порушені питання не всюди міг вдоволяючо розвязати. Однакже тні малі хиби, які находяться в поемі *Искоростень*, покриваються неодним гарним образом поетичним, и проте всякий читатель простить даровитому авторови, що так часто представляє свій субективний світогляд. Сподіватися належить, що п. Устиянович ступатиме втиченою дорогою навпростець без всяких оглядів на побічні мотиви підметові, та що небавком напише таку поему историчну, котра поставить ёго имя в ряду найліпших писателів галицько-руських.

Омелья Огоновський.

Ліки своєнародні, з домашнього обиходу и в картинах життя. Київ, 1875. Ціна 7 коп. (стор. 56.) — Про холеру. Київ, 1875. Ціна 7 коп. (стор. 48.)

Усі людські недуги лікарі ділять на двоє. Одні, що їм занедажують раз-по-раз и що прокидаються на поодиноких лицах, зовуться недугами спорадичними. Другі, що проявляються разом на кількох людях, проявляються в ряди-годи й стоять недовго: або зникають, або становляться спорадичними — такі недуги зовуться епідемічними або заразливими, приміром: холера, чума, горячка (тиф), віспа и т. д.

Навряд хто не відає, яке неказанно тяжке лихо заповідають людям заразливі недуги! Силкуючись допомогти людям против зарази, лікарі раз-у-раз не кидали пікловатися про те, щоб знайти головну причину того: від чого прокидається зараза? И лікарі и освічені громади гадали собі, що як тільки знайдуть причину зарази, то й боротися супротив їх не трудно буде.

Де ж вбачали причини заразливих недугів? Духовенство раз-у-раз твердило людям, що всяка лиха пошесть — есть кара божа за людські гріхи; значить, нічого й силковатися боротися з пошістю, а треба тільки молитися, щоб Бог помиловав и одвернув од грішних людей свою кару. З часу останньої холери (1872 р.) на Україні ми знаємо такий злучай. Зараз послі Петрівки прокинулася в Полтавщині холера. В однім селі геть то убогому священник велів говіть усім своїм парафіянам, похваляючись, що не ховатиме того, хто вмере не одговівшись. На дворі стояла тоді посуха й спека, и як раз пошіли жнива й косовиця. Хто послушав священника, той пильновав вставати до світа й бігти в поле; відтиля знов біг на службу в церков, а з церкви на жарі знов на поле!.. Холера не втихала, и трохи не всі, котрі говіли й посниковали, пішли на той світ. Священник по приказу вже поліції став одговорювать парафіян, що хто ще не одговівся, так одложив би говінь на Пилипівку. А тим часом и самі парафіяне не бачили помоці від одного тільки говінь.

Учені й лікарі причину зарази шукали по всім усюдам, крім неба, и можна сказати, що все те, що писалося про причини пошестей, зводиться на те, що головніша причина зарази має свій самостайний характер и не найдеться в людському організмі.

Що до холери, так и причину цієї зарази вияснили різно: одні казали, що холерна зараза передається одним чоловіком другому; другі твердили навпаки, доказуючи, що холерна зараза переходить з одного місця в друге через повітря. Автор книжки „Про холеру“ каже: — „дуже рідко буває, що б холера перейшла з одного чоловіка на другого; холерна зараза заноситься нечистою одежею, калом и переходить в чоловіка через воздух. Холерна зараза розноситься, розходиться в воздуху, коло хати, двора, пужника, помийної ями, де вона розвелася. Люде дишуть тим заразливим воздухом и через легке зараза йде в кров їх; от и нападає на їх холера. Далеко від гнізда холера не може ровноситися, бо теряє свою силу.“ А дальше „— щоб холерна зараза загніздилася в якому місці й заразила людей, треба,

щоб її туди занесе не недужими на холеру або такими людьми, що були близько холерних слабих та в холерних місцях. Та й того ще мало! Треба, щоб зараза посіялася в гождому для неї місці і в слушну для неї пору.“ Найчастійше й найбільша холера буває по таких місцям, що стоять близько рік, ставів, річок, в низинах, в долинах, між горами, де постройкі тісні держаться нечисто, де часто буває оирість, де живе багато людей... Холерна зараза швидче й дучше загнозджується в ґрунті пухкому, м'якому, вохкому, дірчастому або хоч и твердому, та з щеглинами.“

Виходить, що холера — єсть недуг заразливий; зараза розноситься в воздуху, и холера прокидається там спільніше, де для неї найкращі условия. Стоячи на таких підвалинах, автор популярною мовою подає дуже користні поради, особливо з гігієнічного боку. Поради його такі, що їх повинні люде добре завважати не тільки в час холери, але раз-у-раз. Рациональна медицина давно вже проповідує, що легше не допустити недугів, ніж лічити їх; що велика сила й численность недугів залежить головніше від тих гігієнічних умов, в котрих живуть люде. Тим то найбільше треба бажати, щоб лікарі частійше й частійше вмішувался в гігієнічні обставини людей, звертали на сей бік велику увагу громад и помагали людам більш гігієною, ніж рецептурою збудованою на грамах и драмах латинської кухні. Конечно одна порада лікаря не великий варт, коли у людей нема спроможности реалізувати лікарську пораду; та се вже чисто економічне питання, котре хоча й дуже тісно звязане з усіма недугами й ліками, але ми його на сей час залишимо. Намітимо тільки за-для усіх відому річ, що в наш час увесь народ так в Галичині, як в Україні так зuboжений, що нічого й гадати про те, щоб він міг стати в добрі гігієнічні обставини. З сього ж таки ще не виходить, що не треба писати й книжок з гігієнічними порадами. Ні, навпаки! таких книжок, як „Про холеру“ треба видавати яко мога більш, и на такі книжки ми радимо звернути увагу й нашій „Просвіті.“ Коли люде освітяться й знатимуть, що причиною великих недугів не що инче, як убожество, тоді вони додумаются й до того, як и що треба вчинити, щоб побороть своє убожество.

В медицинській науці вже озвався голос, котрий каже, що всякі зарази мають свій корінь именно в людському організмі; значить, теж саме треба сказати й про холеру. В 1873 р. Др. Естерлен видав у Тюбінгені книжку під назвою „Die Seuchen, ihre Ursachen, Gesetze und Bekämpfung,“ в котрій головною задачею своєю автор ставить собі: доказати, що теорії про причини зараз, теорії, котрі доказують, що причини не в людському організмі — не мають під собою твердих підвалин. Естерлен доказує, що ні в холері, ні в тифі, ні в инчих заразливих недугах нема ніяких заразливих мязм; головну ж причину епідемій Естерлен бачить в самому людському організмі. Епідемія, як каже Естерлен, тільки тоді можлива, коли в громаді, чи в селі, чи в городі, набірається багато (Masse) таких людей, у котрих ослабіла життєва енергія (Vitalität). И справді стоїть звернути увагу на статистику епідемій, и ми побачимо, що в час епідемії найбільш вмирають старії и діти та люде слабії на силу.

Від чого ж ослабіває у людей життєва сила чи енергія? Естерлен вказує на таке питання — раз медичинські догадки, а вдруге причини моральні і фізико-хімічні. На останні і ми звернемо увагу. Тут на першому місці ставиться — недостача доброї, вгідної їжі, непорядок в житті і всякі нічі такі причини, котрі або розслабляють або пригнітають людей. З давніх давен наука признає, що душевний покійний стан в час епидемії має дуже велику вагу. Примічено, що послі великих воєн, послі землетрясеній, великих пожеж і т. д. прокидувалися великі епидемії. Через се Естерлен і доказує, що страх має велику вагу в розповсюджуванні заразливих недугів: в такі неспокійні часи (війна, пожежа, повінь і т. д.), говорить Др. Естерлен, страждає нервова система, і спокій духа теряється.

Щоб знищити заразливі недуги і в будучині, треба силковатися знищити причини їх, се б то знищити все те, що має недобрий вплив на громадянські гігієнічні обставини, починаючи з матеріального побуту й кінчаючи умовенням і моральним розвитком. Виходить на те, що ми вже й споминали: піднесіть громадський добробит; дайте освіту й моральний розвій; знесіть війни та й знесіть ярмо й неволю — і ніякі заразливі недуги не будуть видушувати покотом в один раз по кілька тисяч людей!

Усяка заразлива бєлість — ніщо инче, по словам Естерлена, як плоди того громадянського й политичного строю, в якому пробувають люди, через що й боротьба з заразою повинно бути боротьба з тими громадськими й политичними устроями, котрі не дають людям збудувати правдивих гігієнічних обставин, котрі тим самим вкорочують людське життє.

Відоля читатель бачить, що раціональні лікарі, як Др. Естерлен, сходяться на одній стежці з раціональними политико-економистами. И медицина и политична економия убожество и неволю вважають як головний корінь того дерева, на котрому виростають усякі зарази. И медицина и политична економия вказують теж саме лікарство против зарази: — матеріальні достатки, освіту й моральний розвій.

Як нагадаеш обставини нашого часу, як подивишся: як живе, що ість, що не, як з'одягається, який темний наш народ — то тільки дивується одному: що як ще до сєго часу не загниздилась у нас холерна або инча зараза, подобно тому, як в Малій-Азії загниздилась холера, а в Петербурзі горячка!.. Гляньмо на який хочете завод, візьмімо яку хочете фабрику, — що ми там побачимо? З одного боку побачимо експлоататорів, котрі останні сили тягнуть з наймитів; з другого побачимо масу наймитів, котра віддає свої останні сили, своє останнє здоров'є за те тільки, щоб не вмерти з голоду! Чи єсть у нас, або на Україні хоч при єдній якій небудь фабриці такі гігієнічні обставини, котрі можна б уважати за відповідні тим, котрих вимагає справедливість и наука?

Нам здається з другого боку, що не тільки хати и хатні обставини селян, але й велика більшість будинків людей з достатками служать наче б насмішкою над тими гігієнічними обставинами, котрих вимагає наука й піклуван'є про те, щоб люди краще й довше жили на світі!

Тим то нашим народолюбцям треба, кажемо ще раз, звертати найбільшу увагу на видаванье раціональних книжок для народа — таких книжок, образком котрих ми вказуємо з наших про „*Вехмі й Лихву*“, а з українських „*Про холеру*“ и т. п. Але zarazом скажемо, що в таких книжках — по нашому погляду — зовсім непотрібна така поетична зайвиша и розмазуванье, котрих так чимало в книжечках „*Про хвороби*“ и „*Ліхи своєнародні*“, особливо ж в першій.

Усяка популярно-наукова книжка тим краща, чим конкретнійша; тепер вже й на кораблях не беруть каменя замість баласту, а кладуть що небудь таке, що варте того, щоб ёго везти; отже наша народня литература так ще убога, що нічого й гадати про баласт. Багацько ще треба й часу и праці, щоб наповнити цінним и конечно-потрібним товаром той корабель, котрий повинен плисти на хвилях життя нашого народнього!

Через се отакій невеличкій книжечці, як „*Про холеру*“ ми ставимо несказанно більшу вартість, ніж товстим книжкам, у котрих окрім баласту нема нічого.

Дривний.

Литературні звістки.

— Доносять нам з Кракова, що п. Мьєн, котрий переклав недавно дещо з творів Словацького, взявоя й до перекладів декотрих поем Тараса Шевченка на французський язык; він має вже готову *Катерину*, а тепер працює над *Гайдамаками*. Окрім того хоче п. Мьєн написати й разом надрукувати також дещо з життя Шевченка та з побиту народа українського; щоби в сій праці не попасти в такі похибки, які трапляються часом в писаньях про наші діла чужинців, то він старається роздобути потрібні жерела через наших в Кракові жиючих земляків.

— В Кієві вийшов 2-й том „Записок“ полудн.-зах. одділа импер. геогр. товариства за р. 1874. Зміст слідуєчий: I. Протоколи зборів одділа; II. Реферати членів — М. П. Драгоманова: 1) Відголосок рицарської поезії в руських народніх піснях. Пісні о „Королевичі“. П. С. Иващенко: 2) Религійний культ южно-руського народа в ёго пословицях. 3) Павло Братиця и Прокіп Дуб, кобзарі Ніжинського повіту, Чернігівської губернії. А. И. Лоначевського: 4) Криниця. М. М. Левченка: 5) Деякі дати о жилищі и поживі Южнорусів. М. А. Константиновича: 6) Деякі дати о народній освіті в полудн.-зах. краю. П. П. Чубинського: 7) Инвентарь селяньського хозяйства. 8) Огляд дат о населенні г. Кієва по одностодній переписі зробленій 2. Марта 1874. С. В. Завойка: 9) О домах и квартирах г. Кієва по одностодній переписі зробленій 2. Марта 1874. III. Додатки — А. С. Роговича: 1) Библиографічний указатель в природознавстві губерній Київського учебного округа. Г. И. Купчанка: 2) Деякі исторично-геогр. відомості о Буковині. 3) Пісні Буковинського народа. П. П. Чубинського и И. П. Новицького: 4) Обьясненія до таблиць о жителях г. Кієва по переписі з дня 2. Марта 1874. — Ціна 2 руб. 25 коп.

— В Києві п. **Ольга Косачева** видає **Альбом** систематично упорядкованих **взорів малоруської орнаментики**. — На тридцяти великих листах міститися будуть переважно взори вишивок (мужеських и женських сорочок, хусток, фартухів и т. п.), а потім взори тканих и інших виробів. Збірник сей складатися буде з чотирьох ділів: 1) *Занизуванє* 2) *Мережки, настилуванє и вирізуванє* 3) *Шитьє хрестиками* 4) *Коври, запаски, писанки* и інші річи показуючі сліди народнєї орнаментики; всіх нумерів в тих 4 ділах буде над 200. Додасться також короткий обясняючий текст, в котрім насамперед до кожного взора робляться потрібні примітки з виказаньєм місця, відки їх брано, а потім слідує розправа, в котрій виводиться, що: малоруська орнаментика є самобитна й оригінальна, в усякім згляді зовсім різна від великоруської, и що правдоподобно пішла початком з Полісся, де й досі заховался первообразні, зовсім прості взори, котрі чим дальше на полудне в степових країнах все більше й більше виповняються и стають викінченими.

— В Києві видається тепер **Ф. Т. Пискуновим** I) **Чайка**, український або юго-руський альбом, in 4-to, и II) **Словар живого народнєго, письменного и актового язика руських Южан російської и австро-угорської імперії**. — Альбом складатися буде з невеликих виборних творів первостепенних руських авторів, в народніх пісень и в историчних дум; приложені будуть девять картин: 1) *Император Олександр Николаевич*, 2) *Гетьман Богдан Хмельницький*, 3) *Гетьман Петро Дорошенко*, 4) *Salto mortale „сірої кобила“* (до оповіданья *Иродчука Сіра кобила*), 5) *Молитва Тараса Трясила на полі битви 1630 р. послі побіди над Поляками під начальством Конецьпольского*, 6) *Группа Славян*, 7) *Новобрачна* (до повісті *Стороженка Розумний бреше, щоб правди добути*), 8) *Привидінє на поганім полі* и (на окладці) 9) *Памятник Богдана Хмельницького*; 5% з того виданья жертвується в користь потерпівших в Босні й Герцеговині родин, а ціна одного екземплара має бути 3 руб.

— З днем 1. с. с. Марта появилася у Львові нова часопись: **Другъ Народа**, *журналъ церковный, литературный и политический, двуязычное издание, редакторъ Иванъ Ем. Левичкій*. Програма сєго журнала слідуєча: I. передові статьи про діла домашні и корреспонденції; II. научні статьи, викладом популярним — почавши з богослужєнья и церковних обрядів на першім місці и не виключаючи ніяку галузь науки аж до руководства для всіх званій, именнѣ ж для земледільцїв, учителїв и священникїв; III. політичні перегляди; IV. фельетон — повісті, оповіданья, романи, поезиї; V. звістки біографичні й бібліографичні, некрологи, новинки й всячина. — В передній статьи сказано про задачу и простованьє журнала таке: „*Другъ Народа* будетъ имѣти главною цѣлью, пополнати нашу популярную литературу, служити розсадникомъ просвѣщенія, нравственности и благосостоянія среди нашего народа и вообще быти истиннымъ другомъ нашего бѣдного, презрѣного, порабощенного, но не лишєнного залатковъ лучшей жизни, меньшого брата. Касательно языка замѣтимъ, что мы будемъ писати на томъ языцѣ, який встрѣчаемъ въ живомъ видѣ въ галицкой провинції, съ уваженіємъ исторического развитія его формъ. Въ семъ послѣднемъ

отношеніи мы будемъ соображатися съ языкомъ общерусскимъ, котрый в тоже время будетъ для насъ мѣродательнымъ при выборѣ отвлеченныхъ и техническихъ выраженій не вotrѣчаемыхъ въ нашемъ нарѣчїи. Такимъ способомъ мы избѣжимъ филологическихъ споровъ, на котрыхъ у насъ затрачивались непрозводительно и безвозвратно лучшіи силы; такимъ опособомъ, надѣмся, соединимъ съ дѣйствительностью наши идеалы, вздѣляянные вѣками и поддерживаемыи всѣми добромыслящими людьми нашего отечества. Надо же знати, что мы не призваны на то, чтобъ дѣлати этнографическіи изученія, котрыхъ предоставляемъ „Правдѣ“ или „Сїону“; наши притязанія скромны: видѣти нашъ народъ возрожденнымъ, просвѣщеннымъ, способнымъ рѣшати собственныи свои судьбы, — вотъ цѣль нашихъ стремленій, и то будетъ для насъ счастье за наши труды.“ Нема що й говорити — розмахъ великий, а „притязанія,“ зважявши свої сили та й величъ занедбаного діла, ледви так „скромны,“ як редакция каже. Ми думаємо, що досить було б з *Друга Народу*, якби він був поставив собі задачею передовимъ тільки побудити руську интеллигенцію, щоби заинтересовалася й занялася народнєю освітою. Поставити же народ на такій висоті, як висше сказале — се зовсім не „скромны притязанія“, та ще для журналика видаваного що два тижні по два аркушки; ледви достигне *Другъ Народу* хоч трохи своєї цілі, коли він на першій місці кластиме богослуженъе и обрядовщину, про котрі, здається, досить уже дбають самі священники. Народні нашому не того недостає, а треба ёму розумної позитивної науки; ою науку найлучше народ зможе собі усвоїти, коли вона ёму подаватися буде на ёго рідній мові, без всяких „соображеній“ чужезвичних. Впрочім сказати ще треба, що *Другъ Народу*, при так маленькім обемі, поставив собі за надто всеобемлючу програму, аби міг відповісти вимаганьямъ и потребі поодиноких людей якого званья або степеня освіти; через те мабуть и не здобуде він собі публіка.

— Віденьска **K. K. Statistische Central-Commission** видала вже цілий першій рочник **Statistische Monatschrift**, під реэакцією свого председателя Дра Адольфа Фикера. Зміст дуже богатий, и заступлені найлучші пмена на полі статистики. Важнійші статї суть: оборот в реальностах в літах 1868—74; добробит и жинва в Австрїи-Уграх; статистика культури землі; статистика санитарна; статистика клпра, вихованья, освіти й заведеній добротчинних; статистика хозяйства державного, краєвого й громадського; стан урядників цивильних и державних и проч. Обем доходить до 600 сторін.

— Дня 23. ст. Сїчня відбувався збір полуд.-зах. відділа императ. **росс. географичного товариства**. Прочитано насамперед реферат члена *М. М. Левченка*: *Кілька досліджуваній над животними полудневої Россії*. Потім рішено друкувати збірник всіх творів и статей *М. А. Максимовича*. Дальше рішено розпочати друк *III. тома „Записок“* товариства, котрий має містити реферати — *А. А. Руссова*: 1) Руські тракти (шляхи) в XVII и XVIII. в. 2) Деякі дати о Дніпрі з атласа з кінця минушого столітья; *В. Б. Антоновича*: 3) Київські вїйти Ходяки 4) Етюд з побиту Київських міщан XVI и XVII. в.; *Т. Е. Маковецького*: 5) Результати осмотра покликаних до военной служби в часі першого покликанья 1874 р.; *П. И. Житецького*: 6) О формах

малоруського глагола; *И. О. Левицького* 7) О шалопутах на пограниччю губерний полтавської и екатеринославської. Предсідатель В. Б. Антонович звістив о присланім в одділ зборнику битових и лиричних пісень *А. И. Маркевича*. Член *М. И. Драгоманов* звістив о зборнику малоруських народніх переказів и казок доставшихся відділови й ёму самому від різних особ; він готов вже до друку и відістєть в собі около 300 нум., а упорядкований по тій самій системі, яку взято для Буковинсько-руських пісень в П. т. „Записок“ одділа. Насамперед идуть казки про появи природи, потім про різні з них виводи й олицетворення; дальше казки про появи життя церковного (про предмети культа поганського, християнського й мішаного); знову ж казки о появах життя семейного, громадянського й политичного; потім оповіданья відносячія до всіх тих річей, та привязані до знаних місць; наконець казки фантастичні, котрі сам народ уважає чи за билиці, чи за небилиці, чи просто за казки забавні (игра слів и дотепу). Відповідно сёму збірник ділитися буде на слідуєчих 13 ділів: 1) Оповіданья про появи природи й про винайденья; 2) Всякі прикмети й повірья; 3) Знахорство, замови, молитви й пародії їх; 4) Казки про чортів; 5) Про мерців и упирів; 6) Про людей з дивними силами, як приміром відьми; 7) Про заховані скарби; 8) Про появи церковного життя; 9) Про появи життя семейного й громадянського; 10) Оповіданья про особи политичні (историчні); 11) Оповіданья про місця; 12) Билиці; 13) Небилиці й забавні вигадки. Одділ, похваляючи сю програму, рішив надрукувати збірник, окремо й додатком до Ш. т. „Записок“.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Австрія - Угри. — В засіданью Ради держ. дня 28. Лютого депутований Геровський интерпелював министра-президента, чи відомо правительству, що галицькі верховні власті видали підчиненим урядам наказ, щоби, нишучи до сторон по руськи, уживали при тім не руського а латинського письма — и чи правительство хоче знести той наказ. — Засіданья Ради держ. закінчено дня 1. Марта, по ухаленью нагдійших устав финансових. — Єпископом Пряшевським на Угорській Русі, на місце пок. Осипа Гаганця, именованій Михаил Товт. — На конференції министрів угорських и австрійських в Відні дня 6. Марта постановлено угоду вже з певністю довести до кінця в послідніх днях сёго місяця; о стані пересправ нічого певного не знати. — На місце гр. Пеячевича министром угорським для Хорвації именованій Бедекевич. — Дня 11. Марта відповів в угорськїм соймї министр Тиса на интєрпелацию Сєрба Дра Полита, котрий запитував, чи Австрія-Угри хочуть оправді вмішуватись у внутренні діла Турції, як се розуміти б можна з ноти гр. Андраши, и як поступлено би, коли б повстанье змоглося ще більше, и вишлася до війни також Сєрбія. Тиса сказав, що

Австрія-Угри зовсім не наміряли вмішуватись у внутренні діла турецькі, и такого значення ноті гр. Андраши давати не можна, а Сербія, при обявленім трёма державами порозумінню що до потреби удержання миру, певно не буде вмішуватися до війни. — Все дальше й дальше идучі стіснення и укорочуваня конституційних прав краєвих з сторони теперішнёго правительства викликали особливо в Тиролю чим раз більше огорченє и довели наконець дня 9. Марта до катастрофи. Соймова більшість покинула и здекомплетовала сойм, під проводом гр. Брандиса, котрий відчитав освідченє, що він и ёго товариши мусять покинути збір, котрого конституційні чинності правительство не увзглядяє и самовольними розпорядженьями — навіть такими, що противляться санкціонованим уже уставам сойму — заступає. — Сёгодня, 15. Марта, відбувається вже 5-е засіданє галицького сойму краєвого; позаяк сі засіданя були заповнені тільки першими читаньями та виборами всяких комисий, то відкладаємо наше справозданє на пізнійше.

Франція. — Новий Збір нар. и Сенат отворено дня 8. Марта. — Нове министерство має слідуючий склад: Дюфор — вицепрезидент, для правосудья и віроисповіданій; Ришар — для внутренніх діл; Деказ — для внішніх діл; Сиссе — для военных діл; Фуришон — для морських діл; Се — для финансів; Кристофл — для публичних работ; Тессерен — для земледіля; Ваддингтон — для просвіщеня. Програма министерства: 1) знесенє стану облоги; 2) ревизия уставу о висших заведєнях наукових; 3) именованє мерів з-посеред зборів муниципальних.

Турція. — Дня 5. Марта Пеко Павлович и Сочиця напали коло Муратовиці на Селима-пашу, котрий ишов з Гатська запровіянтovati Горансько, и побили ёго на голову; взято 800 голов, а прочих убитих и ранених буде ще до 1000; забрано при тім весь провіянт, множество коней верхових и вючних, кількасот рущниць и дві гармати з мунициєю. — Лука Петкович и архимандрит Милентий в силі 400 мужа стоять в Гребцях (межи Клеком и Требиньєм), а Любibrатич з католицьким попом Мусичем в силі 800 мужа перейшли на правий бік Наренти, в околицю Любушки. — Дня 10. Марта Любibrатича з кількома товаришами захопили австрійські власті в Далмаціі, и ёго мають вивезти в глуб краю та й интерновати; на ёго місце став воєвою одділа Олекса Яксич.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

— Як ми заповіли в Ч-і попереднім, так и відбувся 11. Марта, задля святкованья пятнадцятих роковин смерті Тараса Шевченка, вечер музикально-декламаторський. Програма вечера, котрої уложенєм и виконанєм переважно займався знову п. проф. Анатоль Вахнянин, була слідуюча: 1) *Тарас Шевченко и українська народність* — відчит п. Вол.

Барвінського; 2) *Марш милитарний*, Фр. Шуберта — відіграли на фортеп'яні Оля и Денис, діти п. Леонтовича; 3) *Ой сама я одна*, Т. Шевченка, музика М. Лисенка — відспівав п. Цетвинський; 4) *Симфонія лирична* — декламація автора п. Франка; 5) *Дует Кампанна* — відспівали панни Г. и Л. Любович; 6) *Квартет* Івана Лавровського — відспівали пп. Цетвинський, Лукс, Вахнянин и Прогаєска; 7) *Тяжко-важко в світі жити*, Т. Шевченка, музика п. Вахнянина — відспівав сам композитор; 8) *Заповіт*, Т. Шевченка, музика Мих. Вербицького, октет вокальний з супроводом секстета інструментального — співав хор мішаний з п. Вахнянином, котрий и диригував. — Найбільшу вагу й вартість в програмі вечера мав, як щорочно, відчит п. Барвінського; відчит сей буде надрукований додатком до слідуєчого Ч-а 6-го, и ми для того тут скажемо тільки коротко, що п. Барвінський дуже добре й займательно вложив, яко головний зміст відчита, заслуги Шевченка, що: він утворив нашу літературу правдиво-народно, він побудив між освіченими людьми питанье освободження нашого сільського народа з закріпощенья, він научив нас поважати й любити наш народ и показав нам, що правдиву историю нашого народа зовсім не в тім добачати треба, що робили у нас князьки-варяги, потім спольщені дуки-магнати, наконєць же виродні дуки-козаки, а в тім, що робив и робити змагався сам народ, хоч на те историки до того часу не звертали ніякої уваги. Також и проча програма вечера була виконана к загальному задоволенью публики, и наша громада винна за те п. Вахняниніви найщиршу подяку. Телеграмів и листів з привітани на святкованье роковин надійшло 20, а то: з Черновець — від молодєжі гимназияльної, від молодєжі университетської, від членів товариства студентів унів. Союз; з Тернополя — від Терношільських Русинів и від молодєжі гимназияльної; від п. Корн. Устияновича з Сучави; з Станиславова — від молодєжі; від Русинів в Садагорі; з Самбора — від молодєжі гимназияльної и від Самбірських Русинів; з Поморян — від товариства *Порука*; з Підгаєць — від товариства *Поміч*; від семінарств у Львові; від Краківських Русинів; від Перебенді з Кієва именем громади; з Відня — від семінарств и від товариства *Січ*; з Бортник — від філії товариства *Просвіта*; з Бережан від молодєжі. З достойників автономичних присущий був маршал сойму краевого гр. В. Дідушицький; виділи ми також багато послів соймових, а нашим селянам-послам особливо відчит п. Барвінського так подобався, що вони просили, щоби ёго ім дати, як буде надрукований. З достойників правительствених добачили ми п. Тустановського, директора полиці, котрий також обявив, що п. Намістник гр. Потоцький, недугом перешкоджений, не міг прийти мимо найлучшої волі. Публика, майже самі тільки Русини, заповнила садю й галеріи битком и вишла з найвисшим задоволеньем. Довгий відчит п. Барвінського вислухано з загальним великим заинтересованьем — и по сёму, надіятися, може вже більше не відзиватисямуть голоси, що нам нічого святкувати память Шевченкову такими вечерами, а що лучше зробити тільки богослужбне святкованье; з таких бо відчитів виходить велика й тревада користь для розповсюджуванья наших идей народніх в ширших кругах, а особливо між молодєжью нашою.

— **3 Черновець.** — Дня 9. Марта відбувся у нас, в готелю Паризьським, за стараньєм руських студентів університетських — товариський вечер, для святкованья п'ятнадцятих роковин смерті Тараса Шевченка. Позаяк се у нас перший такий вечер відбувався, та треба було ще боротися навіть з тутешніми „Руськими“, щоби ёго перепровадити, то він удівся нам таки зовсім добре; мав він характер більше приватний, и зійшлася тільки наша громада Черновецька й з околиці. Був відчит о важності Шевченка в нашій літературі, співи й декламації. Дуже нас зрадовало, що братья наші ві Львові й Сучаві прислали нам телеграмами привіти: зі Львова — *Товариство Імени Шевченка*, редакція *Правди и Дружній Лихвар*; з Сучави — тамтешні Русини. З другої сторони дуже нам прикро було, що *Руська Бесіда* тутешня не дала нам святкувати пам'яті Шевченка в своїх локальностях, и що також дуже мало членів її явилося на наших вечері. Тутешне ж товариство руських студентів університетських *Союз* на засіданью з дня 19. Лютого рішило, „что до желанія цѣлїю устроєнія обществомъ вечера декламаторского въ честь Шевченка въ ніякій способъ прихлїтися не можетъ“. Сподіваємось, що на слідуєчий рік зможемо пам'ять Шевченка святкувати в ширшій крузі, и що до того часу и *Бесіда* и *Союз* дучше пізнають, чого стоїть Шевченко...

— **Руський театр.** — Театральне товариство *п-и Романович* перенеслося сими днями з Дрогобича до Золочева, де пробувати буде 3—4 тижні. Представленья даватися будуть ві Второк, Четвер, Суботу й Неділю; перше представленьє було 14. Марта. Товариство складається з слідуєчих особ: жєнщини — п-а Т. Романович, директрисса; п-на М. Романович; п-а Л. Падлевська; п-і В. Лукашевич; п-і А. Стефурак; п-а Г. Косовська; п-а І. Ляновська; мужчини — п. А. Людкевич; п. І. Бибєрович; п. С. Стефурак; п. В. Плошевський; п. В. Лясковський; п. З. Завадський; п. І. Гриневецький; п. М. Душинський; п. Л. Козловський, суфлер. — О другім театральнім товаристві, *пп-а Бачинський*, чули ми, що воно з Перемишля недавно переїхало в Сянок, а відти перенесеться в Жовкву.

— **3 Буковини.** — *Буковинська митрополія и „Слово“.* — Знов учинило *Слово* Буковинським Русинам велику кривду. Якийсь злосливий корреспондент обкидав болотом найдостойнішого кандидата на митрополію, архимандрита дієцезії о. Теоктиста Блажевича. Корреспондент сей не міг знайти досить слів, щоб з'огидити сєго достойного мужа, свого ж кандидата о. Вен'ямина Илиюца, глин. катихита, представити найгіднішим митрополічного стільця. Архимандрит о. Т. Блажевич — се посивілий, вірний слуга церкви; ёго жизнь єсть взором для дієцезії; ёго научне образованье звисне в цілім краю; ёго мирне поступованье, стояче понад усі сторонництвa, гідне наслідуванья й поважанья. Сєго то кандидата предложило також краєве правительство на першому місці. Однакож се не припало до вподоби деяким Русинам, котрі звернули свою увагу на о. В. Илиюца, а властиво на ёго гроші, и стали ёго аж попід небеса виславляти. О. В. Илиюц — се чоловік старої школи, що не вчинив нічого для свого дальшого образованья и на тім місці позістав, де стояв перед 40 роками. Се байка, що ёго загально поважають, бо й самі ёго ученики чимало собі з ёго копкують. Сей

чоловік, скупий безмежно аж до неможливості, котрий не вчинив нічого для підмоги вбогих, котрого не порушили слізи вдів и сиріт, котрий в обтраванню купонів довів до великої вправи, — сеї чоловік представляється яко кандидат на митрополю! О. В. Илиюц не в силі одного речення написати по руськи, а вчить руської релігії; — так як же ж? от заставить він одного Русина переложити який параграф з ромунського й каже: „Так масте відповідати!“ Жадібно почитав він руські учебники Федоровича й Андрійчука и держиться їх що-до-слова. Се також тенденційна неправда, що він коли небудь підмагав руську молодіж, а коли останніми часами може давав кому троха грошей до диспозиції, то тільки на те, щоб достигнути своїх честолюбних замірів. Боже борони нас від такого митрополита, котрому не лежить на серці добро людскости, котрий тільки й уміє: устами молитися, а рукою відсотки числити. Православні Русини Буковинські, що стоять за правдою й правом, просять, щоб хв. редакция помістити зважлила в своїй часописі сю правдиву відповідь *Слову*; най світ знає, як у нас найдостойніших осіб обкидають болотом, а незаслужених попід небеса виносять. *Слово* впевняє, що покійний митрополит Гакман назначив о. В. Илиюца своїм наслідником; се теж неправда. Хто ж бо себо не знає, що покійний митрополит Гакман наказав на кілька літ о. В. Илиюцова целебрувати в катедрі?! хто ж бо не знає безпощадних слів и заявлень, а навіть чужим пером писаних жалоб о. Илиюца на свого єпископа?! Чим о. Илиюц є, се показав уже *Ostey* — хоч не дуже в різких барвах. Хто ж не знає скандального припадку з минушого року, коли до о. В. Илиюца впала комісія и нечисленні векслі, що не були остемплєвані, оподаткувала?!.. Хйба може в сім добачати треба єго щедрости, що він ще перед поставленьем пок. Бенделі митрополитом дав 100 зр. на вбогих и утворив дві стипендії по 50 зр., щоб тим способом зближитися до митрополичої митри? Хйба може тому вважають єго гідним кандидатом, що він, заименований за митрополита Бенделі титулярним архимандритом, справив собі великанський золотий ланцюг и хрест, величаючись тим при кожній спосібности? Або може тому, що неперестанно, рано и в вечер, перед образом Богородиці бе поклони и — може просить, щоб єму допомогла осягнути митрополичу митру? Чи єго милосердність може в сім полягає, що він по 20 учеників, звичайно свояків, тримав на квартирі (за що вони очевидно платили) и годував їх фасолею и бобом, а батуючи и востіхаючи їх немилосердно за яку небудь провину, удержував справдешній заклад торгуровий?! Або хйба тому бути єму митрополитом, що з тої ж причини навіть санитарно-полицейська комісія робила ревизию в єго домі и з уряду наказала єму удержувати учеників и знущатися над ними?!.. Дуже дивно, що *Слово* дало себе так змистифіковати...

— Товариство студентів-академиків **Дружній Лихвар** продовжає свої праці науково-літературні, о котрих ми згадували в Ч-і 23-м *Правди* 1875 — з пильністю гідною всякої похвали. И так відбулися дальші скодини — 3-ї, дня 19. Грудня м. р.: п. Иван Белей читав *О причинах упадку промислу й торговлі на Русі, именно в XVIII. в.*; 4-ї, дня 30. Січня с. р.: п. Гнат Тихович читав *О магнетизмі землі з пояснюючими експериментами*; 5-ї, дня 13. Лютого с. р., и 6-ї, дня 20. Лю-

того с. р. : п. Роман Литвинович читав *О политичнім и соціяльнім стані кинішнєй Сербії*; 7-ї, дня 5. Марта с. р. : п. Гнат Тихович читав *Дещо про сонце, єго фотологію и звязь єго часу оборотового з измінами магнетичної сили землі*. В сих днях будуть також сходини для устроєнья декламації, співу й музики.

— **3 Герцеговини.** — *Кастельнуво в Далмації, дня 10. Лютого 1876.* — Спасибі Вам, що прислали мені послідні ЧЧ-а *Правди*; Ви й подумать не можете, як я зрадів, коли взяв на почті отсі ЧЧ-а, бо я вже й забув, коли читав що небудь. Я Вам писав (давно се було), що ми за яких десять днів станемо на зімівлю, — так говорили, хто стоїть в голові сєго діла; та вишло не так, а на зімівлю (коли можна се так назвати) стали ми тільки тепер — в Зубцях та в Суторині. Думаємо простояти тут днів 10—15, коли Турки до нас не придуть. Всі войска так стоять: Пивяне (воевода Лазар Социця) всі в Суторині, Черногорці (воевода Пеко Павлович) в Шприевцях, а Гатчане и Невесинці (воеводи шп Богдан Зямонич и Драго Обренов) по р. Ситниці; всі ж главари й воеводи разом стоять в Сверчугах. Коли Ви подивитесь на карту Герцеговини, то мабуть зміркуєте, що в сєму місці, де ми тепер стоїмо, нас можна загорнути й всіх або перерізати або прогнати в Австрию. Тим то й не хотів Пеко Павлович сюди йти, а то ми були б тут уже днів пять тому назад; зайшли ж ми й стали тут для того, що прийшов такий наказ від одного чоловіка, котрий сям всім ділом заправляє (поки що, він Х). Так от, кажу, ми стали на зімівлю и виставили сторожу далеко-далеко, щоб, як тільки Турки покажуться, ми в ту минуту про них и знали. Самі ж сидимо й оддыхаєм, а віддыхать нам (та найбільше Пековцям) дуже треба, бо отсі послідні баталы (на Радован-Ждрелу и Глуві-Смокові) нас потомляли, а ще більше втомила отга біготня то за Турками сюди й туди, то наконєць від Турків через р. Требішицю, Попово-поле й верхню Герцеговину. Тут нам прийшлося в 24 год. не віддыхаючи й не івши йти й по сухому й по мокрому (через воду по пояе); послі сеї прохолодки ми як не видашем, то не зможемо битися. В горах тепер сніги великі; зима, здається, тільки що починається, хоч по правді пора б ій вже зчезнуть. В війску тут народ здоровенний: ходять по снігу в опанках (постолах), одежа лиха й обірвана, їсти часто зовсім чорт-ма, а такі холодні ванни, як переходити в сю пору р. Требішицю й таке друге — се ім, здається, нічого й не вадить. Хорих я не бачив, хоч бронхит, правда, мало не у всякого є; та се тут пуста річ, бо посидить коло огню днів 2—3, и нема нічого. — *Сверчуги, дня 22. Лютого 1876.* — Здається, вже завтра кінчиться наша зімівля, и ми в полудне виступимо на р. Ситницю. Чули ми — та ще добре не знати, що Банянци побилось з Турками; бій був два дні, и взято 100 товарніх коней та й одсичено 30 голов. — *Кастельнуво в Далмації, дня 26. Лютого 1876.* — Отсе пишу Вам короткий огляд нашої роботи від 23. Січня. У нас був дня 26. Січня бій з Турками на Радован-Ждрелу. Ще в вечері дня 25. Січня явились Турки в превеликій силі, щобя пройти по дорозі в Дубровник; ми були заняли позицію по обох боках дороги, але в ночі всі перейшли на один північний бік. Всі усташи (одділи) зібрались на главицях перед Турками, опріч Невесинців, котрі мали вдарити з боку. З сонцем

Турки вдарили з гармати й пішли на нас; ми одстрілювались ручним оружьем. Битва скінчилася тим, що ми перед силою в десятеро перемагаючою пішли з поля, оставивши там чотирёх убитих; других сім убитих и 12—15 ранених ми взяли з собою. Дня 27. Січня ми сиділи в Вуковичах; в вечері Пеко Павлович зібрав до себе попа Богдана Зимоича, попа Радована й архимандрита Милентія на раду — и поставили втікати від Турків, котрі обступали нас всіми своїми силами з усіх боків: одні від полудня з Дриена, другі від півночі з Клека, треті від сходу з Любинья; хотіли на нас напасти такими великими силами й коли не вибити всіх, то приперти до границі й вгнати в Австрію. Коли в ранці 28. Січня прислали з Дубровника нам сказати, що и як Турки думають напасти на нас (а ми се вже й так знали), то в сей час и сторожа наша дала знати, що Турки вже йдуть з Дриена. От ми й пішли не віддыхаючи через Попово-поле, через р. Требішицю й думали між Любиньем а Столацом попадати по дорозі всі села турецькі; однак се не вдалося, бо військо наше зле пішло через Требішицю, и відділи не могли зараз з'єднатись. Так ми переночувавши повернулись трохи в бік на полудне та через Жабицю по-при Білече и знов через р. Требішицю (вона так обкружує) перейшли в Баняни; увесь 29. Січень и ніч на 30. ми були на ногах. Як ми перейшли через Жабицю, то послі нас зараз таки прийшло туди 6 таборів Турків; ми там взяли товариши штук 10—15. Се відступленье — не знаю, як про ёго писали газети, а для мене воно вартніше всякої побіди: ми вирвались з мішка. Як кажу, ми 30. Січня бул вже в Банянах, потомлені й голодні. Тут ми простояли чотири дні и з'єднавшсь з Социцею, котрий прийшов з Пиви, пішли в Зубці зімовати та й стоїмо тут аж до сёгодня. Сёгодня Пеко й Социца совітуються, як и що робить, бо їсти чортма що и зложивши руки не приходиться сидіти. Харчи тут нам ось які: два коржичи на чоловіка в день — а то нераз и того нема. Тепер ми мабуть підемо в Баняни, та ще певно не знати. Ми хотіли вже трохи побитися з Турками, та до сёго треба було хліба хоч на три дні, а не мавши ёго, ми й не могли вирушити. Турки тепер з великою тратою грошей будують на Полицах одну велику й навкруги сім малих фортець. Тільки ж фортеці тутешні варті рівно гріш з половиною, бо будуються з стріхою; таку фортецю (кулу) можна б одним вистрілом збурити, коли є гармата. Так от біда, нема тої гармати, скільки тут не говорили про неї, що вже іде; але ніяк вража не доїде. Що буде з сёго повстанья, Бог ёго святий знає. Кажуть, що князь Черногорський говорив, що за місяць се якось рішиться: або умириться се все, як вгодно буде для Черногори — або буде війна правдива... — *Грахово, дня 1. Марта 1876.* — В одному попередньому листі я писав Вам, що мабуть уже вирушимо з зімвлі. От и виїшли ми позавчора з овоїх квартир и через Ситницю, Иви, Ублі, Білу-Гору пішли в Баняни; я ж звернув в Грахово. Був дощик, и Італьянці, що йшли з нами, трохи відотали; за те вчора й сёгодня погода, як не треба лучше. Грахово сёгодня повне людей. Тут багато є герцеговинських родин, котрих видають всякий день по два фунти зерна на хліб — більше нічого; на скільки сёго доволі, показує те, що тут голодний тиф, и народ мре, як мухи в осені: всякий день несуть ховати двое або троє. Є тут два

шпиталі; один називають німецьким, другий руським. Руський шпиталь став недавно и єсть одділом Цетинського санитарного комитета; владає двома хатами, а третя лагодиться. В нім єсть один доктор, один студент 5-о курса мед.-хир. академіи и дві сестри, и приймається тут всяких боляних. Німецький же лазарет лічить одних тільки ранених, має одного доктора Чеха, другого Хорвата та ще одного хірурга; а лічиться тут тепер тільки 4-х людей. Що тепер буде робиться, ще не знати добре; здається, що з Баняи підемо на Піву и дальше в осередок Боснії та приблизимося до Сербії. Ви писали дещо про Любibrатича, тільки ж воно не зовсім вірно. Головним воеводою він не був тут ніколи, бо у ёго ніколи не було більшої ватажки, та й то була різна збераннина, а не Герцеговинці, котрі стоять під своїми домашніми воеводами. Нехай и буде, що Любibrатич чоловік про себе гарний и учений, а такя він тут ніякої не мав сили и не зміг поставитися добре, як що було треба... И интриг не було треба ніяких, щоби він відступився; а вже як він себе величає по газетах, то нам тут зовсім смішно. Ёго ж и знають тільки по правдивому ёго імені: Мичо Болордич; имя Любibrатич він собі лиш так присвоїв. **В.** — *Табор над Ситкицею, дня 26. Лютого 1876.* — В 24-м Ч-і *Правди* з р. 1875 було сказано о моім охотничім одділі, що він складається з 300 людей. Вас мильно оповістили, бо моя ватажка поки що складається тільки з 80 мужа. Вона тут називається „интернациональне братство“, та хоч числом невеличка, то в ній за те багато народностей: є Русини, Чехи, Словінці, Хорвати, Сербі, Босняки, Черногорці, Греки й один — Турчин; були у нас ще два Мадяри, та перебігли сучі сини до Турків. По правді, то й 80 мужа з добрим рушницями є сила в Герцеговинських горах, де все повстанське вієско з усім сёгодня не перевищує 2000 мужа. Окрім нашої охотничої ватажки є ще й гарибалдійська, котра ніколи не мала більш 20 мужа. Третя ж ватажка Француза Барбье, ще менша гарибалдійської, не перетрвала довго — розбіглася. **Я.**

— **Оповідстка.** — Виділ товариства **Бурси Тернопільської** має честь оповістити, що 10. (лат. 22.) Марця с. р. відбудуться о год. 1-ій з полудня в будинку гимназійнім загальні збори членів. Виділ запрашає до як найчисленнішого уділу тим більше, що на порядку деннім будуть поставлені важні справи, як: справозданья дотеперішнього виділу и вибір нового, справа закупленья хати для бурсы и инші. — В Тернополі, 23. Лютого (лат. 6. Марця) 1876. — *Др. В. Лукаковський*, голова; — *С. Навроцький*, секретарь.

— **На фонд заповоги для бідних учеників анадемичної (руської) гимназії в Львові** зложили дальше вш. пп.: Мирон Мальчевський, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; Ос. Кульчицький, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; Мих. Кульчицький, авск. суд. в Самборі, 1 зр.; о. Едв. Вилломитцер, р. к. катихит гимн. в Львові, 3 зр.; тов. „Проовіта“ книжки в вартості 10 зр.; Др. С. Сембратович 10 зр.; через редакцію *Сіона*: о. С. Вишошинський з Красноілі 1 зр. и о. Ів. Каратинський з Красноілі 1 зр.

— **Дари для товариства Дружній Лихвар**: п. Иван Микита, ад'юнкт суд. в Лютовисках, надіслав 1 зр.

Одвічальний редактор: **Лонгин Лукашович.**

З друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сергійського.

Виходить випу-
скамн в 2^{1/2} арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під н. 12. на ул.
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошень (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

НІМА ПРАВДИ.

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзене!
Що як гляну на гаї темряві —
Тільки вбачу річеньки криваві,
Що як гляну на стени широкі —
Тільки вбачу могилки високі,
Що як гляну на поля-долнини —
Усе рідне пропадає, гине...
Ох ти люде, нещасливий люде!
Як и перше, твою кров пють всюди —
Пють жиди й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
И охочих розвелось до ката —
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А и досі проклинаєш долю;
Бо з твоєї багатіють праці
Ті, що мають цукерні й палаци,
А в тебе усе старі ще латки,
Лиш що-року більшають податки.
А податки б на громадські тріби —
Тільки, брате, певно не для тебе;
Ти роби и плати гроші всюди,
Не тобі знать, хто там порать буде!
Плати більш, щоб менче було лишку,
Бо одно — їх понесеш до шинку...

И у кухлі отої отрути —
Там затопиш своє горе й скрути!

Ой не спиться, не лежиться в хаті,
А на серці якийсь тяжкий нуд:
Мені б хотілось помолитись, брате,
За наш темний, всетерплячий люд;
За той люд, що полягав кістками,
Що наш край від Ляха боронив —
И за те зробився крепаками
У свої старшини-панів;
За той люд, що незлічимі роки
Нам робив суцужно під ярмом,
Та з нужди, з натуги, з замороки
Помарнів и перевівсь гуртом;
Що тепера без освіти й віри
Йде з клеймом догани на лиці,
Мов заблуда в пущі неомірій
В глупу ніч без світла у руці.

Гетьманець.

Марко Проклятий.

РОМАН

Олекси Стороженка.

(*Дальше.*)

VII.

Ярко освітились салі, гостинні покої и кружганки княжеського замку. Тисячі воскових свічок палали в сторучних ліхтарях и паникадилах, що непаче пелени, зіткані з кришталевих ниток, спускались з стелі й висвічувались як веселка шмарагдом и яхонтом. Стеля й стовби блищали золотом, зложеній з найдорогошого дерева поміст вилискувавсь, навощений, як замерзле плесо. Над вікнами висіли з аксамиту й люструну занавіси, з вигаптованими на них птицями, звірами, квітами й різними визерунками, а двері й мармурові коминки вершились великокняжеськими гербами: на червоному полі погоня. По кружганках и бокових покоях стояли столи, заставлені туровими рогами, кубками й чар-

ками з чистого золота. Яких потрав, закусок, легомин и напиктів не було на тих столах!.. Що тільки милосердний Господь сотворив для цілого світа, то все там склалось до купи, задля одних тільки панів.

Бенкет ще не починався; чекали, поки одягнуть молоду княгиню. Магнати й великі пани, пані й панянки зібралися в покоях княгині Гризельди, а ротмистри, хорунжі й шляхетство розкожували по салі, гомоніли, крутили вус и брязчали бронєю й острогами. На хорах містилося чоловіка з сімдесять княжеської музики й співаків, у вікна заглядали сотні голов простих челядинців. По тогочасовому звичаю, магнати й значні пани не боронили своїм служачим дивитися на їх бенкети й игрища, тільки у сю добу не багачко назбиралося того люду, бо боялися, щоби не понаходило бурляцтва й гайдамак, що цілими ватагами вештались по лісах, а пустили тільки замкову чернь. Однак як не пильновали вартові жолніри, а деякі з чужих прокрались у парк, бо в одно вікно заглядовав Кобза, а біля ёго стояв Остап.

Як одягли молоду княгиню, увійшов у салю Єремія, ласкаво привітав шляхетство й дав музиці приказ бути на готові. Єремія був з себе високого зросту й сухорлявий. З-під широких нахмурених бров хижо, тигриним поглядом визирали ёго сірі як полуда очі, уста завжди усміхались, ніби судорогою так їх звело на віки, а довга руда борода закривала груди. Обличчю князя найгірш додавало лютої високє чоло, з глибокою морщиною між очима, и чуб шорсткого волосья, що неначе щетина стремів до гори. Єремія одягнутий був в амарантовім кунтуші з срібними китицями й *бранденбурами*,*) шалевим поясом підперезаний, и в жовтих сапянцях; біля боку моталась карабеля обсажена самоцвітами. Виглядав він сановито піднявши голову до гори й трохи перегнувшись назад, що виявляло в ёму й панську пиху и лицарську одвагу. Князь вийшов з салі, а слідком за ним и шляхетство — запрошувать паней и панянок на польский.

Тільки що виявилась на дверях перша пара, разом заторохтіли барабани й котли и загреміла музика. Єремія по переду вів молоду княгиню, у другій парі йшов молодий з княгинею Гризельдою, а за ними магнати й шляхетство. Молода княгиня всіх осліпила своєю красотою; здавалось, тільки її одну й видно було. Неначе лебедочка плила, йшла вона по навощеному помосту, в білім як сніг убранні. З-під віночка цитринових квітів фалею

*) Застѣжками, як у гусарів.

спаладала аж до землі пелена, зітканая буцим з павутини; на віночку, на грудях и по всій сукні висвічувались перли, шмарагди й алмази. Кобза затрепотів, уздрівши княгиню, и, затаївши дух, пильно на її дивився. Тим поглядом проникав він княгиню аж до самого серця, так, що як вона проходила побіля того вікна, де стояв Кобза, то ніби зачарована повернулася и скинула на ёго очима. Затокотіло у Кобзи гаряче серце, заискрились очі, здалось ёму, неначе з самого неба глянув на ёго янгол, повитий білою хмаркою й оточений зорями.

Народ, що стояв біля вікон, дивовався, дивлячись на пәнський бенкет; иншому й не снилось того, що теперечки довелось побачить. Деякі випявши баньки аж цмокали й бубоніли:

„Глянь, глянь! як блищить золото, як сяють самоцвіти, перли, які убранья — батечки!..“

„Не дивуйтесь, хлопці,“ — обізався дід з довженними вусями, проштовхуючись між народом — „се золото добуте з нашої ж крові й кровавого поту; перли й самоцвіти то наші слези, а убранья зіткані з жил замордованого люду. Й замок сей, щоб ви знали, збудований не з цегли, а з наших кісток!.. Та сількось, не довго вже ёму стоять у сім краї, не довго й бенкетувать яропужому панству!.. пострівайте, хлопці, ми їх швидко попужнем!..“

„Яка гарна, сановита молода!..“ похваляли деякі.

„А молодий який миршавий,“ озивались инші.

„Сёгодня одрікся він од батьківської віри“ — додав дід — „побачимо, чи довго ж він бавитиметься з своєю Ляхівкою!..“

Кобза усе чув, що старий розказував, и хотів оглянуться до ёго, бо знакомий голос був; так ніяк не зміг одвести очей од молодой, и вже як пішли польського по других покоях, тогді тільки він озирнувся.

„Здоров був, Барило!“ — скрикнув Кобза, протягуючи до старого руку — „яка нечиста мати тебе сюди занесла?“

„А тебе яка?“ — спитав дід усміхаючись.

„Я тутечки не один“ — прошепотів Кобза.

„И я не один.“

„Хто ж ще з наших Січовиків?“

„Побачиш.“

„Та й гарна ж молода!“ — стиха промовив Кобза зітхнувши.

„Откої ще! ти ж жонатий!“

„Ні!..“ — одказав Кобза понурившись.

„Як ні?“

„Не питай!..“

„Тим то, бачу, у тебе й очі рогом лізуть на чужих жінок...“

„Я думав, що кращої од моєї Зінки на світі не було; аж бачу...“

Кобза не договорив, пари польського увійшли в сальо, и він знов витріщився на молоду. Як проходила княгиня побіля того вікна, де стояв Кобза, то знов на ёго споглянула, и так ласкаво, що здалось ёму, ніби ще й усміхнулась.

Після польського, танцювали краковяка, мазура, шаленого и всякі волоські танці: галиярди, ченаря й інші; як натомились, то шляхетство розійшлось по кружганках посмаковать трунків, а пані й панянки, побравшись за руки, розхожували по салі. Молода княгиня поруч з якоюсь папєю підійшла до того вікна, де стояв Кобза, и хоч розмовляла по польски, однак він усе зрозумів.

„Подивись“ — сказала молода, показуючи на Кобзу — „який гарний козак!“

„Гарні очі, неначе гранати блищать“ — одказала пані, заглядаючись на Кобзу — „тільки *груба, хлопська тварж.*“

„Така врода мені милійша, чим жіноча красага нашої шляхетної молодежі.“

„Глянь, глянь, як він на тебе пильно дивиться! ти ёго причарувала, певно він закохався в тебе!..“

„Що ти вигадуєш!“ — одказала княгиня почервонівши — „як таки мож хлопу закохаться в княгиню? сёго ёму и на думку не спаде.“

„Не знаєш, бачу, сих схизматиків; вони такі смілі, необачні, що не то закохаються у княгиню, а ще думають, що й вони такі ж люде, як и ми.“

„Однак усе ж таки люде... Знаєш, що я тобі скажу“ — княгиня при сім понурилась — „я превелика грішниця; мені жаль іх, жаль схизматиків... Патери кажуть, що менше гріха пожалить диявола, як схизматика.“

„Молись до *найсвятшої матки*, щоб вона милосердна одвернула тебе від сёго великого гріха.“

„Молюся, од широго серця молюся, а як гляну на іх муки, на іх прихильность до своєї віри, то так мені зробиться важко на серці, що часом и слёзами вмиюся.“

„Бач, яка чула!..“

Як шляхта трохи оддыхала, знов почала вибрызчувать мазура. Люде, що було поодходили, давили один одного проштвхуючись до вікон.

„Годі вам, хлопці, баньки випинать на панів“ — озивався Барило, зупиняючи деяких — „ось подивіться лишень на мого пана!“ — старий виняв з кишені волоський горіх — „бачите, хлопці, який пан гладкий, а отсе вам наш брат сірома!“ — старий показав пшеничне зернятко.

„Де ж нам з панами міряться або рівняться!“ — одказували люде усміхаючись.

„Так дарма, що манесенький, та не одип він собі на світі.“ Барило положив одному парню на долоню волоський горіх и висипав на ёго цілу пригорщ пшениці. „От бачите, хлопці, скілько нас!.. як сипнули, так и пана вкрили; оттак же покрие їх лиха година!..“

Видко було, що сиві чуби, Січовики, не дарма поприходили в сей край; скрізь, на стороні й по-під вікнами, ярили вони народ и намовляли проти панів.

Молодої княгині вже не було в салі, оддыхала вона на ганку, де зібралися магнати й значні пани й пані. Ніч була тихая, теплая, пахло бузком, пролісками й конвалією, а наокоути ганка світились площки и малёвані ліхтарі порозвішчовані на деревах.

Кобза з Остапом одійшли од вікна, спустились з гори й обігнувши кружганки притаїлись біля ганку.

Магнати вели розмову про политику, дуже сварились на запеклих схизматиків и нарікали на Московського царя.

„Москалі“ — казав Єремія — „помагають бунтовщикам, наділяють гайдамаків бронею та порохом, приймають до себе ченців и попів, що звідси тікають... Чого вже не роблю з тими гаспедовими схизматиками, а нічого не вдію; сотнями вішаю, четвертую, сажаю на палі, а вони ще гірш підіймаються, лютують. Що дня то там, то там убивають моїх жолпірів, захопляють обози, підпаляють магазини з хлібом и припасами.“

„Так саме й у нас в Литві“ — додав Альберт Радзивил — „особливо ті диявольські Пинчуки багацько лиха нам наробили! В Могильні замордовали іезуїта Андрія Боболія, в Пинську й Янові вирізали всіх ксєндзів, в Несвіжі забили шість іезуїтів и багацько шляхти й жидів, в Новгородку спалили іезуїтський кляштор разом з патерами*“.

„Пинчуки то все одна *псякрев* козацька“ — сердито гримнув Єремія. — „Як би на мене, то я всіх би на шибеницю, до остатнього викоренив би!“

*) Wспом. 127.

„А хто буде тоді одбувать панщину?“ — запитали деякі пани.

„Латво казать, усіх на шибеницю,“ — озивались другі — „схизматиків до сто дьяблов, и прядива на верёвки не настачиться!..“

„Як би послушали нас іезуїтів“ — обізвався патер Заленський — „та перевішали одних би тільки попів и ченців, то б досі ве було вже й тиеї схизми, и нашому благоденствию возрадовались би сили небесні!..“

„Так, так“ — загомоніла паноша — „за попів треба прийматься, за попів!“

Молода княгиня скрикнула й з ляком зіскочила з свого місця. За ганком щось гепнулось и затріщало продираючись між кущами, а далі чутно було, як побігло з гори. Усі пани, скільки їх було на ганку, хутко підійшли до молодой з запитаньем, що їй прилучилося. Княгиня з переляку трепотіла й зблідла як стіна.

„Хтось“ — одказала вона, боязко озираючись — „из-за ганка зірвав з мого плеча шлюбову квітку!..“

„Неслихане зухвальство, *Іезус, Марія!*“ — скрикнув Бремія, ударивши кулаком себе в груди. Потім узяв за руку княгиню й поважно промовив: „Заспокойся, моя королево, заспокойся! на дні морськїм знайду виноватого и покараю, як ще нікого не карав!..“

Бремія хутко зібрав усе шляхетство, військових, розказав їм, що здіялось, и хижо озираючись додав:

„Панове, ратуйте мій гонор; об однім тільки вас благаю: приведіть мені ёго живого!“

Музики стихли, бо вся шляхта й військові розійшлись по парку шукать злодій. Крик и гомін огласився навкруги замка; брязчали бронєю, тупотіли бігаючи по доріжках и гукали перекликаючись між собою. Переполохані панянки тулились по кутках, як овечата розігнаної вовком отари. Бремія то розхожував по покоях и заспокоював переляканих, то виходив у парк и кожного, кого б не стрів, нетерпучо питав: „Піймали харциза, піймали?“ На ганку пани обступили молоду княгиню й дивувались, кому б то зірвать ту квітку.

„Коли б він злодій“ — міркували вони — „то лекше було б ёму хапнуть за дороге намисто, як за квітку!..“

Молода трохи заспокоїлась, з блідой почервоніла вона як маківка. Однак як почувлось в парку: „ловіть, спиняйте, держіть!“ — княгиня з жахом зіскочила з дзиглика, знов зблідла, аж дух сперся в грудях, и прислуховалась, ніби боялась, щоб не піймали того,

хто її скривдив. А як огласилось: „піймали, піямали!“ — то вона знов упала на дзиглик и, закривши реченятами очі, схилилась, неначе зомліла. Пани, почувши звістку, що піямали злодія, дуже зрадніли й випшовали Єремію з доловнею. Знов огласився гомін по парку: „ведуть, ведуть!“ и східці ганка, як лавою, вкрились шляхетством, жолнірами, а по переду з звязаними назад руками йшли Кобза й Остап. Вів їх на ланцюгах стремінний Єремія, паш Шука, найлютіший катюга з княжеських челядинців. И з виду він більш походив на звірюку, як на чоловіка: вірлоокі, перекошені очі дивились хижо, ніс з роздутими ніздрями задрався до гори, широка челюсть неперестаючи ходором ходила, неначе переминала жвачку, пика як решето була поковіряна віспою. Замордовав він, по приказу Єремії, неодну тисячу православного народу найлютішими муками, які вигадовали тогді безбожні іезуїти, що вчились лікарству не задля того, щоб ратовать людей, а щоб їх катовать.

Зійшовши на ганок, Кобза сміло озирнувся на панів, и ёго погляд запинився на молодій. Стояв він в червоному жупані, бо як піямали, то стягли з ёго свитину, що була зверху.

„Січовик, Січовик!..“ загомоніли пани.

„Була при ёму броня?“ — спитав Єремія Шуку, люто скинувши очима на Кобзу.

„Не було, *яснеосвещоний* князю,“ — одказав Шука вклонившись.

„Е, як би була!“ пробубонів Кобза.

„А такий гладкий и завзятий,“ — знов почав Шука — „що на силу десять чоловіка ёго здолали; деяким таки добре надсадив бебехи!..“

„На паль схизматика, харциза!“ — перехопив Єремія.

Почувши такий приказ, молода княгиня швидко схопилась з дзиглика и підойшла до князя.

„Не він зірвав квітку,“ — скрикнула вона — „я тільки-що ёго бачила біля вікна в салі!“

„Кому ж більш, як не ёму?“ — озвався Шука — „хто стояв біля вікна, той и теперечки стоїть, їх оточили вартові; а сей и втівав и оборонявся...“

„Не він, кажу тобі!“ — сердито одказала молода, похмуро глянувши на Шуку; потім повернувшись до Єремії, виразно промовила: „гоноровим словом ручаюсь тобі, князю, що не він!“

„Ну так сёго на паль!“ — гримнув Єремія, показуючи на Остапа.

„Як так“ — озвався Кобза — „то карай же мене — я зірвав квітку, а неповинного пустить на волю!“

„Бач, який запеклий!“ — бубоніли пани.

„Лже, лже, не він, не він!“ — закричала зпов молода княгиня.

„Щоб нам не омилиться“ — перехопив Єремія — „так обох на паль!“

„И сам царь Соломон“ — озвався Заленський — „не вигадав би розумніше!“

„Князю!“ — поважно промовила молода — „мене скривдили, и я одна маю право карать и милувать; за що ж ти хочеш накинуть на мою совість дві смерті?.. *Найсвятіша матко*, змилуйся!“ — княгиня простягла до неба руки — „сёгодня по твоїй волі я загубила на віки мою долю...“

„Заспокойся, моя дитино!“ — перехопив патер Заленський, узявши молоду за руку и скинувши оком на Єремію, — „князь жартує, жартує!..“

„Моя королево,“ — швидко додав Єремія — „ти в моєму замку господиня; твоя воля, твоя й сила, и я твій слуга; приказуй усе — так буде, як ти бажаєш...“

„Обох милую!“ Княгиня зняла з грудей шпильку осипану самоцвітами и подала Щуці — „обох на волю! лучче грішити милуючи, як караючи!“

Щука приняв подарунок, доторкнувся устами до сукні молоді княгині и щось прогарчав собі під ніс. Княгиня гордим поглядом глянула на Кобзу й величаво пішла в покої. За єю розійшлись и пани; деякі хотіли було зостаться ще на ганку, так Єремія попросив їх до покоїв.

„Після такого ласкавого суда“ — додав він — „я не поручусь, щоб кому небудь з вас не зірвали й голови з плеч.“

Як всі вже пройшли в гостинну, Єремія прошепотів до Щуки:

„Обох в куну, обох на паль!..“ и війшовши в гостинну, зачинив за собою двері.

Поки возились з Кобзою, настав час и вечері. Заграла музика польский, и Єремія повів молоду княгиню до столу, а за ним парами й всі пани. За вечерю молоді сиділи рядочком, и обоє якось смутно виглядали. Княгині нічого вже було до Четвертинського бісика пускати, бо волю *найсвятішої матки* довела до skutku, а князя може скребла совість, що одрікся од батьківської віри, од рідної семі, и прихилився до Ляхів.

Однак веселому товариству й байдуже до їх було. Турніні роги й кубки з мальвазією, токаєм, угорським и стародавніми медами переходили од пана до пана, а як стали п'ять на здоров'я молоді, то вже пили з її черевичка. Крик, галас, стрільба з гармат, моздрів и гаківниць — огласилися по всій околиці. Спокохнуте гайворонья літало по парку між деревами, кричало й билось крилами об віті. Бенкет закінчився огневими штуками, яких ще на Вишневещині не бачили, и молодих з музиками, гуком и гоном повели спати в особливо задя їх обрані покої. За ними розійшлись магнати й значні пани; зосталось тільки дрібне шляхетство та войскові, и довго ще хлюпались у тих винах, як жаби в болоті.

Бремія повів патера Заленського на свою половину, бо там зібрались гонці й посланці, присланні до князя з Королевства, Литви, Києва й Запорожья*).

*) Як довідуємося тепер напевно, Стороженко оставив викінчених тільки сям глав, котрі ми помістиди, а на решту романа єсть у Одеського книгаря п. Білого тільки план самого ж Стороженка, по котрому за стараньєм п. Білого роман буде викінчений и незабаром виданий — *Ред.*

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Весняні іграшки.

Весною, починаючи од Великодня, дівчата и хлопці граються в весняні іграшки и при тім співають веснянок. Всі весняні іграшки вигадані на мієичній основі: вони стосуються до світлих и темних небесних сил; в їх ми бачимо копію з того, що діється весною на небі и на землі. Можна гадати, що в давні часи весняні іграшки були початком релігійного культя, а може й самим культом, котрий в християнські часи став іграшкою, як деякі язичеські давні боги стали навіпсмя нечистою силою. Не дурно ж весняні іграшки молодіж справляє на цвинтарі й кругом церкви и починає на самий Великдень.

У всіх весняних іграшках ми примічаємо три головні форми руху дівчат и хлопців: кружковий, поплутаний и рух двох противних рядів. Найлюбійша фігура руху в весняних іграшках кружкова. Дівчата и хлопці беруться за руки, роблячи кружок, крутяться доконечне за сонцем и співають веснянок. Так грають в *Короля*, *Кострюба*, *Яшура*, *Заячика* й *Перетілочку*. В декотрих іграшках дівчата и хлопці сплітаються руками, ставлять на руках хлопчика або дівчинку и так ходять кругом церкви, як на приклад в *Володарі*. Кружкова форма весняних іграшок то копия руху небесних світил кругом неба. Прототипом всіх весняних іграшок кружкової форми, де найяснійше виявляється мієична идея, можна назвати іграшку в *Короля* чи в *Царенка*. Дівчата й хлопці беруться за руки и роблять кружок чи *город* крутячись за сонцем. Серед города стає дівчина и зветься *царівною*, а за городом ходить парубок и зветься *царів син*. Дівчата співають, щоб царенко приступив близенько, поклонився царівні низенько, узяв її з ряду. Таку саму тему ми бачимо в тих колядках, де Громовик Иван царевич руйнує ворожий город царя Ворота и добуває собі царівну. Дівчина *царівна* — то сонце на небі весняної пори, а *царів син* — бог Громовик, що розбиває зімові хмари и визволяє сонце. Кружковий рух в *Королі* кругом дівчини-царівни пригадує той широкий танець на луках, кругом тернового огню, в котрому ходить мієичний княжевич Иванко з соколом на голові и з гуслами в руках. Може в давні часи дівчата й хлопці славили в веснянках само сонце и вже послі натомисть почали ставити дівчину-царівну.

В другому роді весняних іграшок ми бачимо фігуру руху покручену, як на приклад — в *Кривому танці*, в *Романі-зілля* и в инчих. В *Кривому танці* забивають в землю три кілки на три угли, беруться за руки в два ряди и крутяться поміж тими кілками. Такий рух, де нема ладу й кінця, як співають при *Кривому танці*, пригадує нерегулярний и неоднаковий рух хмар на небі, як вітер гонить їх то в один бік, то в другий, а часом и так, що спідні хмари йдуть в один бік, а верхні в другий. В *Кривому танці* дівчата співають про вінок; той вінок ве дівчина и вішає в теремі (або в терені) на дереві, на золотому кілку, на шовковому шнурку. Дерево в теремі то мирове дерево серед світа з золотим верхом, з соколиним гніздом зверху, як воно описується в колядках; то хмари на небі з золотим сонцем зверху, з дощовими шнурками, а самий вінок то сонце, що висить на небі вище од хмар. В других весняних іграшках з покрученим рухом,

як на приклад в *Шумі*, співають, що мати якоїсь дівчини *сплела ліс, сплела сито-решето*, щоб дівчинине зілья зелене було; а в *Дібрівоньці* співають про дівчину Настечку, котра гасила палаючу діброву, носячи воду цебром та решетом. Сі образи ясно показують, що при играшках з поплутаним рухом співають пісні в честь богині Хмари, котра заплітає небо ніби лісами, плете з хмар ситá й решета, точить воду з хмар ситом-решетом, то льє, як з цебра, щоб на землі росло зелене зілья.*) Саме слово *Дібрівонька*, як зветься играшка, вже показує, що в веснянках славлять небесні діброви-хмари, де буває шум од вітра, а слово *Кривий танець* натякає на ті танцюристі мієчні образи богинь хмар, котрі в Индусів звались апсарасами. По цім усім прикметам можна сказати, що весняні играшки з поплутаним рухом колись грали для слави небесної нимфи, богині Хмари.

Є ще весняні играшки, що стосуються разом до хмар и до весняного сонця, як на приклад играшка *Володарь* и инчі. В *Володарі* дівчата сплітають з рук тини и садовлять на тину хлопчика, співаючи про *Володаря* або *Воротаря*. Од якогось царя до *Воротаря* прийшли слуги, самі по коліна в болоті. И кричать під ворітьми, щоб він одчинив їм ворота. Слуги везуть дари: срібло, золото и ярі бджоли. Їм кажуть, що тих дарів мало, а вони обіцяють дати мале, мизине гетьманське дєтя, все в сріблі, в золоті, вкрите чорним оксамитом; воно біле, в червоних чоботах, сидить на золотому креселку, грається червоним яблужком, крає єго золотим ножиком. В однім варіанті слуги додають молоду дівчину в сріблі, в золоті та в рутяному віночку.**) Заплетені руки пригадують поплутані хмари, а мієчний хлопчик зовсім має аналогію з колядчаним княжевичем Іваном. Малє гетьманське дєтя описується в веснянці достоту такими фарбами, як и в колядках та щєдрівках Іван княжевич, котрий так-само любить сидіти на золотому стільчику, и бувши дєтям, грався и підкидався червоним яблужком. Те мизине дєтя або сонце або сам бог Громовик в дєтячому зрості, так як весною блискавка й грім и само сонце тільки що починає показувати свою молоду, сливе дєтячу силу на небі. В тому, що дєтя вкрите чорним оксамитом и має слуг, по коліна в болоті, ми бачимо, що сонце й блискавка затемнюються весною чорними хмарами, котрі здалися народній фантазії чорним оксамитом и бо-

*) Тим то в піснях часом ліплять до купи такі образи, котрі ніби ніяк не стосуються один до другого, и котрі можна вияснити тільки з мієів, як на пр.: „Дала мені мати сито-решето, щоб мое зільє зелене було!“

***) Вѣстн. Европы, 1874. 587.

лотов. Слово *Володарь*, може й взяте з історії, переіначене з слова *Воротарь*, котре ближче до царя Ворота в колядках, аналогічних з веснянками. Їх аналогія дає право думати, що колядчаний царь Ворот змінився в веснянках на царя Воротаря. И Воротарь и Ворот то царі якогось ворожого города, котрі держать у себе якесь ясне срібне та золоте божество. В їх можна бачити давнього індійського лихого Врітру, бога холода й темних сил, ворога світлого громовика Индри.

Третя фігура руху в веснянках — в двох противних рядах або купах, як на приклад в *Жельмані*, в *Шумі*, в *Прісі*. З тих двох таборів и з пісень, де можна вловити неприємські мотиви, ми бачимо, що якийсь ворожий дух розділяє дві лави. В *Шумі* дівчата лають хлопців за те, що вони не женяться; в *Жельмані* одна половина чепляється з сватаньєм, а друга дає одкошá. В іграшці *Виступень* дівчата соваються одні до других з кулаками. В сьому третєму роді весняних іграшок ми бачимо образ змаганья и боротьби на небі темних зімових сил з світлими весняними.

В инчих весняних іграшках и веснянках поетично описується й виспівується вся весняна природа в своїх трьох царствах, виспівується коханья, що весною пробуджується виразнійше в серці чоловіка. Так дівчата беруться за руки в довгий рядок и обкручуються кругом одної дівчини, що стоїть на одному місці, приказуючи: „избий, Бже, качана,“ показуючи, як вбивається в головки капуста; то показують, як вються зелененькі огірочки, то співають про коренистий и головистий мак, про горошок, що веться в стрючки. В веснянках и в іграшках описуються пташки и звірі: перепілочка, горобчик, квочка з курчатами, заячик, коза, ящур. Дівчата співають про коханья, граючи в *мужа й жону*. В весняних іграшках знаходимо легеньке натяканья на фаллюса в іграшці *Тихало*, де одна дівчина кидає тихенько паличку в пелену котрій небудь дівчині, а друга дівчина повинна одгадувати. Весна була богинею найлюбіщою, наймиліщою найбільше для дівчат та хлопців, як теплий час гулянок на дворі и поетичний час коханья.

К у п а й л о.

Давній язичеський празник *Купайла* народ переніс тепер на празник Івана Хрестителя (проти 23. Червця), може тим, що само слово хреститель підходить до слова Купайло, як слово хрестити підходить до слова купати. Само слово Купайло вийшло певно од того, що ясні літні небесні сили, сонце, блискавка й грім спільними силами ніби купають землю, даруючи їй найбільшу в час

празника Купайла родючу силу, а може й од того, що на празник Купайла люде купались в воді, віруючи в чудову її силу, як и тепер в Великороссії купаються в ополонках на Водохрещья, віруючи в велику чудотворну силу води.

Ніч на Купайла дуже значна для українського народа. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Ростюча й плодюча сила землі доходить до найвисшого степеня. Хліб починає спіти, трава й всяке зільє стоїть в цвіту. Земля пишно убрана зеленим листом; нігде не видно жовтого листочка. Вода в річках ще не висихає од літнєї жары. В купальську ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева искра; цвіт папороті стережуть чорти, відьми, вовкулаки и всяка нечиста сила. Лихі люде в той час роблять на полі закрутки з хліба. В ту ніч відьми ходять доіти корови. Селяне кладуть на вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відем и всякої нечистої сили. Щоб молоко не дісталось відьмам, хозяйки злучають на ніч телят з коровами. В той день ходять по землі русалки, и дівчата цілий день носять під пахвами полинь, щоб не причепились русалки. Дівчата йдуть в поле зберати всяке зільє, вють з ёго вінки й ворожать про свого милого. Одну дівчину садовлять у лісі в яму, завязують їй очі и дають в руки вінки з свіжого й сухого зілья. Та дівчина зветься Купайло. Побравшись за руки, дівчата ходять кругом неї и співають пісень. Кому Купайло дасть вінок з свіжого зілья, та дівчина буде щаслива в парі, а кому дістанеться сухий вінок, та буде нещаслива; кого ж Купайло піймає, та дівчина не вийде того року заміж. В купальську ніч дерево переходить з одного місця на друге, говорить шелестом листу. Всі звірі й зільє розмовляють між собою. Усяке зільє в ту ніч набирається незвичайної сили, и знахорі зривають ёго для чарів. Страшна сліпа змія шідяниця розкриває очі, нападає на людей и пробиває їх наскрізь. Такі чуда й дива діються в купальську ніч!*)

Празник Купайла на Україні справляють з такою обставою, в котрій вповні додержався до нашого часу давній язичеський обряд. На Купайла дівчата й хлопці роблять куклу з вінників, з соломн, кропиви й шипшини, а найчастійше з чорнокленка; її вбірають в квітки, в стрічки, в вінок и ставлять над водою. Та кукла зветься *Мареною*. Потім роблять другу куклу з соломн, вбірають у вінок, в сорочку, плахту й намисто и ставлять рядом з *Маре-*

*) Труды Чубинскаго, III, 123, 125.

ною. Друга кукла зветься *Купайло*. Часто беруть гільце з чорно-кленка, обвішують його вінками, стрічками и те гільце звать *Мареною*.*) Під тим гільцем ставлять куклу *Купайла*. Перед Мареною й *Купайлом* ставлять стіл з горілкою й закускою, розкладають огонь, и дівчата й хлопці, побравшись за руки, скакають через огонь и співають купальських пісень. Тим часом хлопці закрадаються, однімають Марену, розривають и розкидають її або топлять в воді. Дівчата не сердяться на їх и знов роблять другу Марену, докоряючи парубкам, що вони вкрали не любу Марену, а ту, що дівчата навмисне виставили, щоб піддурити хлопців. Після того дівчата розламують Марену, беруть по гільці до дому и кидають на грядку в огірки, бо кажуть, що од того лучче ростуть огірки. Після всього Марену кидають в воду, а з нею часом топлять у воді й *Купайла*.

Ні один народній обряд не переносить нас в таку давню старовину, як обряд *Купайла*. В обряді *Купайла* додержалась до нашого часу ціла язичеська служба богам. Перед нами стоять два ідоли: *Купайло* й *Марена*; перед ідолами стоїть стіл з жертвами, коло стола святний огонь; кругом огню дівчата й хлопці справляють празник танцями й піснями. Два ідоли показують, що празник святкували двом мієнчним божествам або двом групам богів. В празникових обрядах мають роль два елементи: огонь и вода. По тому ми можемо сказати, що купальське свято справлялось двом богам: богині Сонцю й богині Хмарі, нимфі дощу.

Купальське багаття дуже давня річ в мієології народів: про його знало не тільки Арийське племя, його знали й Симити. Його скрізь розкладали над водою, на горах, на полі и навіть в городах. Ще не так давно, в XVII. віку, палили купальське багаття в Парижі й Меці. Серед міста на майдані клали дрова, вбірали листом та квітками; мер перший запалював багаття. В Німеччині и на Пиринєях купальське багаття благословляло само духовенство, и купальське свято справляв не тільки простий народ, але й шляхта и князі. Молодіж убиралась в вінки й танцювала кругом багаття; старі й молоді скакали через огонь и переносили дітей, щоб набратись здоровья. З багаття брали до дому вугля й головешки, для ліків од хороби й чарівництва. Купальське багаття народ палив в честь сонця для знаку його найбільшої сили на землі такої благотворної, котра дає родючість и плодючість всій житні в природі.

*) Афанасьєвъ. Поэт. возвр. Слав. III. 720.

Та кукла, що зветься Купайлом, була в давні часи образом богині Сонця. Кукла Купайла в дівочому убранні, в намисті, в сорочці и в вінку дуже нагадує тих мієнчних дівчат, про котрих співають в колядках. Хоч граматичний рід слова Купайла середній, одначе в одній пісні трапляється воно в женськїм роді:

Купала наша, Купала!
Заграло сонечко на Івана.*)

В купальських піснях слово Купало стоїть рядом з сонцем:

Ходили дівочки коло Мареночки,
Коло мого вудола (идола) Купала;
Гратиме сонечко на Івана.

В других купальських піснях співають про сонце в образі печі, котру везуть через село, обтикану зорями й деркачами**). Піч серед села то сонце серед неба, а деркачі то ёго промінья, похоже на деркачі.

В одній купальській пісні співають про *полелó*, що летіло через село, стало спочивати на одній хаті и запалило хату. Огнєве *полелó* то або сонце, що спочиває на небі и запалює проміньям все небо, або блискавка, що потрапляє в хати й часто запалює їх. И сама мієнчна змія мідяниця, що прозирає на Купала й пробиває чоловіка наскрізь, не що инче, як страшна сила блискавки, котра часто вбиває людей на смерть. Співаючи купальські пісні в честь сонця, народ не забув у піснях грома й блискавки, близьких до сонця по своїй благодотворній для природи силі. В купальських піснях грім и блискавка дуже поетично описується в образі брата, котрий зарубав сестру, посік її на дрібний мак та й посіяв в трьох городах на трьох грядочках; а з того маку уродились васильки, барвінок и любисток:

Торох, торох да по дорозі!
Голос, голос да по діброві!
Що ж то за торох та по дорозі?
Що ж то за голос та по діброві?
Ой то брат сестру зарубать хоче.

Сестра каже до брата:

Посічи мене на дрібен мак
Да посій мене да на трьох грядочках.
Ай уродиться да трой-зіллячко:
Що перве зілля — то ж василечки,
А друге зілля — то ж барвіночок,
А третє зілля — то ж любисточок.***)

*) Труды Чубинскаго, III. 217.

**) Труды Чубинскаго, III. 216.

***) Труды Чубинскаго, III. 213.

В сім образі ясно намалёвано, як грім розбиває хмару, січе її на дрібен дощ, а од того дощу родиться на землі всяке зілья.

Як на емблему сонця або блискавки треба дивитись и на міючний цвіт папороті, що цвіте й гасне так ясно й так швидко, як іскра. Так Хорвати звать цвіт папороті перуновим цвітом, а Хорутане звать сонцем. Про цвіт папороті народ на Україні розказує багато всякого дива. Народ вірить, що папороть цвіте в глузу північ, ще як не співають півні, и падає туди, де в землі лежать гроші. Як розцвітається папороть, то тріщить и так блищить огневим або червонокровавим цвітом, що й очі не видержать. Цвіт папороті можна достати таким способом: треба зайти в ліс, куди не заходить курячий голос, сісти коло папороті на розістланому рушнику, обвести кругом себе свяченою крейдою круг и держати в руці хрест и ніжик. Вхопивши в жменю цвіт, треба зараз підрізати шкуру на мизинці лівої руки и закласти туди цвіт. Тоді нечиста сила: відьми, чорти, вовкулаки, мерці, домовики — підіймуть шум, регіт, гвалт, галас, щоб перелякати чоловіка и одняти цвіт. Розказують, як чорт скусив чоловіка, перекинувшись жидом и мировим посередником. Раз у чоловіка пропали воли на Купайла. Шукаючи волів, він ляг спати в лісі, и в ночі в ёго постолі впав цвіт папороті. Чоловік зараз угадав, де ёго воли, знайшов, зайняв и погнав до дому. Коли назустріч йде жид и дає ёму за постолі капшук грошей. Тільки чоловік оддав постолі, як жид зареготався, счез, а з грошей стали черепки.*) Цвіт папороті то світ сонця або блискавки, що має велику силу и робить дива в природі. Всі ті страховища, що стережуть цвіт папороті и з жадобою крадуть ёго и однімають од неї чудову потайну силу, то темні зімові сили, вічні вороги світлих сил, готові вічно з ними боротись и однімати од їх силу жизни. Не один цвіт папороті служить емблемою сонця й блискавки, а й другі квітки, трави й корінья. Так Серби вірять, що в одному дивному саду цвіте кущ рожи. Під коріньям того куща лежить звір. Як би звір вивернув корінья куща, то од сёго виходила б земля. В рожах того куща лежить грім и блискавка. На угорській Русі в веснянках сонце зветься червоною палаючою рожою. Из сёго всёго ми бачимо, що на празник Купайла народ святкував богиню Сонце и цілу групу світлих небесних сил, котрі доходять в місяці Червці до найбільшої сили над землею и грають найбільшу роль в жизни природи.

*) Труды Чубинскаго, III. 197. 198.

Друга купальська кукла зветься Мареною. На Марену ми дивимось, як на емблему богині Хмари, як на емблему божества небесної води-дощу, котрий має роль для землі й усієї житні на землі парівні з сонцем. На празник Купайла вода має роль парівні з огнем. Дівчата розклавши на березі огонь, забравши в руки пучки палаючої соломи и убравшись в вінки з полиню й всякого полевого зілля, скакають через огонь просто в воду; плаваючи в воді, вони держать в одній руці пучки соломи. Скупавшись, дівчата ворожать на воді: пускають вінки на воду, приліпивши й запаливши воскові свічечки. На який бік вода понесе вінок, з того кутка треба ждати суженого.*) Після празника дівчата кидають Марену в воду, приспівуючи:

Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула!

Потопаюча Марена пагадує про ту дівчину в колядках, що пливе Дунаєм, потопає в Дунаї або в морі, а колядчана потопаюча дівчина то богиня Хмара, бо хмара, плывучи по небу, як по морю, розпливається и счезає після дощу. Саму куклу Марени найбільше роблять з кленового гільця, а часом Мареною звать просто гільце з чорнокленка. В тому гільці ми бачимо мієнчне мирове дерево дуб, що росте на якомусь морі або пливе по морю. Як саме мієнчне мирове дерево, так и купальська Марена то емблеми літніх дощових хмар. Марена з кленового гільця кинута в воду зовсім має аналогію з тим мієнчним деревом, що росте на воді, як про ёго співають в колядках. В купальських піснях співають про якесь дивне дерево достоту так, як и в колядках:

Ой везли ми деревце
Через наше селце,
А з того деревця
Рублена церковця.

Розламавши гільце, дівчата розносять до дому и кидають на грядки огірків, щоб лучче родили огірки. Очевидячки тут хотять звести з неба на грядки дощ з літнєї хмари. В купальських піснях співають про якусь відьму, що „на дуб лізла, кору гризла, з дуба впала, зілля купала“. Тут описується якась нимфа небесної води в хмарах, що сидить на хмарах, падає на землю дощем и поливає чи купає зілля. Відьми, як потім побачимо, то на пів мієнчні истоти и певно колись були в давні часи богинями небесного молюка-дощу. Тим то народ вірить, що в купальську ніч настає царство відем: вони тоді найбільше люблять доіти коров и збираються

*) Стеблів, село Кавіського пов.

на Лису гору. На Купайла русалки виходять з води й люблять гуляти по землі, так що дівчата цілий день носять під пахвою волинь, щоб оборонятись од русалок. День Купайла то разом празник и русалок, водяних нимф. Словом сказати, Купайло був празником богині Сонця, котре доходить до найбільшої сили и дає родючу силу землі, и богині Хмари, що посилає на землю дощ и помагає плодючій силі землі. Тим то в купальських піснях співають про одну дівчину, котру брат зарубав, посік на макове зерно, посіяв на грядках, и з того зерна виросло трой-зілля. Та дівчина то літня хмара, що од грому розсипається дощем и ростить на землі всяке зілля.

Треба споманути, що на празник Купайла народ примітив и повертанья сонця з літа на зіму и дивився на те, як на умиранья світлого божества. В купальських піснях вже чуємо мотиви смерті й похорона; „Петречко вмер, Настечка кричить: біжіте, дзвоніте!“ співають в купальській пісні. Акт умиранья сонця виявився в празникові бога Ярила, котрий справляли подекуди на Україні разом з Купайлом. Молодиці роблять солом'яну куклу з дітеродними органами, кладуть в домовину и по заході сонця виносять на улицу. Пані молодиці плачуть и приказують: „помер він, помер!“ потім закопують її в землю.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

VIII.

Князь Константин Константинович Острогський.

(Дальше.)

Потомки Федора Острогського, що так довго боровся за незалежність Русі*), були вірні Польщі, як и загально руська висша класа була їй вірна, видячи для себе в злученню з Польщею не-

*) Русини високо цінили память сього борця за свою народність; досі тіло його спочиває в Київських печорах в ряді Київських печерських угодників.

вичерпані вигоди. Крім безумовного права володіти своїми родовими добрами, не вплачуючи майже нічого до скарбу, руські пани після польського обичаю, одержували ще досмертно в посіданьє державні добра, звані староствами, з повинністю давати з них четверту часть доходу на удержаньє війська и піддержаньє кріпостей. Все то природно привязувало їх до краю, відкиль витікали для них такі вигоди.

Правнуком Федора Острогського, славного своєю борбою за Русь против Польщи, був славетний Константин Иванович, гетьман Литовський, вірний слуга польського короля, що був у полоні в Івана III. и потім відомстився за свій полон поражкою, нанесеною московському війську під Оршею. Неприязнь для православної Москви й вірна служба королеві-католикові не спиняли ёго славитись православним благочестьєм.*) Він щедро будував и украшав православні церкви, разом з тим заводив при церквах школи для дітей и таким способом клав початок до руської просвіти.

Син ёго Константин Константинович був Київським воеводою и одним из знатніших и найбільш впливових панів Польщи й Литви довше як пів столітья, а крім того в найславнішій и найбогатшій подіями добі польської исторії. Він не визначався ні военними подвигами, ні державними ділами; напротив, из сучасних листів Польських королів дізнаємось об нім, що він стягав на себе докори, що не дбав про охорону повіреного ёму воеводства, лишав Київський замок в сумнім стані, так що Київ усе був у небезпечі зруйнуванья від Татар; крім того він не платив податків, що припадали з ёго староств. В молодості своїй, як розказують, він не зовсім гарно заховувався в житью домашнім: так між иншими поміг він князеві Дмитрові Сангушці увести насильно свою племянницю Острогську. Деякі черти ёго житні показують в нім суєтного и чванливого пана. Він орудував величнним богатством: крім родових дібр, що містили в собі до вісімдесять городів з кількома тисячами сіл, володів він ще чотирма величнними староствами наданими ёму в полудневій Русі; доходи ёго виносили до мільйона червоних золотих річно. При таких обставинах Константин Константинович платив велику суму самому каштелянові тільки за те, що сей два рази в рік мав стояти за ёго кріслом підчас обіду; для оригінальності, він держав на своїм дворі прожору,

*) Він умер в 70. році. Тіло ёго було поховане в головній церкві Київсько-печерської Лаври, де досі зберігся в закапелку (ниж) північної стіни ёго мармуровий пам'ятник з статуєю дуже гарної роботи, з'ображуючою спячого героя.

котрий дивувався тим, що з'їдав неимовірну скількість етрави при сніданню й обіді. Не стільки особисті здібності Константина Константиновича, скільки його блискуче положення давало йому важне значіння и поставило його в осередку духової діяльності, що тоді проявлялась на Русі. Як вельможи тогочасні, так и він заявлявся сторонником Польщі, на славнім соймі 1569 р. підписав прилучення Волині й Київського воеводства до Польського королівства на вічні часи й своїм прикладом багато поміг до успіху сього діла. Хоч був Русиною и вважав себе Русиною, однако підчинився впливові польської образованності й уживав польського язика, як свідчать його родинні письма. Хоч Острогський оставався в вірі своїх отців, однако нахилився до єзуїтів, пустив їх у свої добра и особливо сприяв одному з них, що звався Мотовило : се видно ясно з писем Курбського до його. Московський вигнанець докоряв Острогському за те, що Острогський прислав йому утвір Мотовила й дружився з єзуїтами. „Добродію мій вельми любий, — писав до його Курбський, — по що ти прислав мені книгу, котру написав неприятели Христа, помічник Антихриста й вірний слуга його? З ким ти дружишся, з ким пристаєш, кого на поміч прикликуєш!... Прийми від мене, слуги свого вірного, ласкаво раду: перестань дружитися з тими супостатами прелукавими и злими. Ніхто не може бути другом царя, як має приязнь з його неприятелими и держить їх, як за пазухою змія; тричі молю тебе, перестань так поступати, будь подібний праотцям твоїм в ревності благочестья.“ Таким способом сей руський пан піддавався єзуїтським хитрощам. Опісля замітно, що Острогський піддався впливові й протестантства. В однім з своїх писем до внука, сина дочки своєї, Радивиля, равав він йому, щоб не ходив до костёла, тільки на збори Кальвинистів, и називав їх приклонниками правдивого закону Христового. Православний князь заманився однако протестантизмом тому, бо видів християнські поступки протестантів. Острогський з шаною вказував на те, що в них були школи й друкарні, що їх пастори визначались обичайністю, и противставляв їм упадок церковного ладу в руській церкві, невіжу священників, матеріальну самоволю архипастирів, рівнодушність світських до діл віри. „Правила й устава нашої церкви — говорив він — зневажають чужоземці; наші одновірці не тільки не можуть вступатися за Божою церквою, але навіть сміються з неї; нема учителів, нема проповідників слова Божого; всюди годі почути слова Божого, часте відступство від віри; приходиться сказати з пророком: хто дасть воду голові моїй и жерело сліз очам моїм!“

Таким настроєм знатного пана покористувались деякі руські люде й спонукали Острогського статися до певного степеня двигателем духово-религійного відродження в польській Русі. Мабуть, вговорювань и докори Курбського багато причинилися до такого настроєня. Острогський поважав Курбського; Острогський посилав ёму до перегляду всякі твори и між иншими замітну книгу єзуїти Скарги: „Про єдипу церкву,“ писану нарошно з цілю приготувань унії. Курбський звернув Острогському сю книжку з такими ж докорами, як и твір Мотовила; з своєї сторони Курбський післав „Бєсїду Івана Золотоустого про Віру, Надїю и Любов,“ котру сам переложив з латинського язика, и сердився на князя Острогського, як він переклад Курбського дав якомусь Полякові, котрого Курбський називав „невченим варваром, що уважав себе мудрецем.“ Московський вигнанець, видаючи, як в ёго новій отчині змагався вплив єзуїтів, старався всіми силами против ним виступати, як зарівно и против панувань польского язика. Коли Острогський, сподобавши собі письмо Курбського, радив для більшого розширенья перевести ёго на польский язик, Курбський відкинув сю раду: „Коли б чимало вчених зійшлось, — писав він, — то не зможуть вони буквально переложити граматичні тонкості славянського язика на їх *польску варварію*. Не тільки з мовою славянською або грецькою не справляться, але навіть з їх улюбленою латинською“. Тоді між руськими панами вийшло в звичай поручати вихованьє дітей єзуїтам. Курбський похваляв в загалі жадобу вчити дітей всяких наук, та не добачав ніякої користі від єзуїтів. „Вже багато родичів — писав він княгині Чорторійській — родів княжих, шляхотських и чесних городян віддали дітей своїх в науку, та єзуїти нічого їх не навчили, а тільки користуючись їх молодостю, відвернули від правої віри.“ Судячи з писем Курбського до всяких осіб, можна певно припустити, що сей московський біглиць мав сильний вплив на діяльність князя Острогського в справі оборони віри й відродженья книжної образзованості, бо він був усе з Острогським в близьких зносинах.

Зарід духового й религійного руху в польско-литовській Русі появилсь на початку XVI. віку. Полочанин Скорина переложив на руський язик біблію и напечатав її в Чеській Празі, бо не було друкарні на Русі. В половині XVI. в. протестантство, що розширилось на Литві, підмагало літературному пробудженью руської мови. В 1562 р. в Несвижі була друкарня, и знатний в своїм часі Симон Будний, чоловік вельми глибокої науки, напеча-

тав протестантський катихизис в руській язиці.*) Трохи пізніше гетьман литовський Григорій Олександрович Ходкевич оснував у своїй маєтності Забудові друкарню; там прийшли до ёго друкарі Іван Федорів и Петро Мстиславець, що втікли з Москви. Вони напечатали там в 1569 р. евангеліє з обясненнями, великий фо-лиант. Се був труд знатного Максима Грека, перепечатаний опі-сля в тім самім виді в Москві. Однак друкарня Ходкевича була, як видно, тільки часовою панською приххою. По смерті Григорія Ходкевича наслідники не піддержували сёго закладу. Друкарь Іван Федорів перейшов у Львів, а потім в Острог, и тут заложено друкарню, що положила вельми сильні підвалини літературному й друкарському ділу в полудневій Русі. В 1580 р. напечатано в перший раз славянську біблію з наказу Острогського. В переднім слові до біблії говорилося в имені князя Константина Констан-тиновича Острогського, що він був спонуканий до сёго діла сум-ним положеньєм церкви, котру з усіх усюдів топчуть вороги й шарпають вовки безпощадні, и ніхто не в силах противустати їм про недостачу духовного оружья — слова Божого. В усіх сто-ронах славянського роду и язика Острогський не міг найти ні одного правильного списку Старого Завіту и одержав ёго нако-нець аж з Москви через Михайла Гарабурду. Заразом князь Острог-ський зносився з Римом, з островами грецького архипелага (з Кандийськими), з Царьгородським патріярхом Єремією, грецькими, болгарськими й сербськими монастирями — в сій цілі, щоб добути відтиль списки св. письма так грецькі, як и славянські, и бажав приводу й поради людей, свідомих св. письма. Перша печатна би-блія, що видав Острогський, становить епоху в руській літературі и в загалі в історії руської образованності. За біблією слідував цілий ряд видань, так церковних книг як и всіляких творів релігійної основи. Між ними важне місце займає книга: „О единой истинной и православной вѣрѣ и святой апостольской церкви“; написав сю книгу священник Василь и видав друком 1588 року; книга ся мала відперти утвір Скарги, що появился в польскім язиці майже під тим самим заголовком, и наміряла захистити церкву східну против докорів, які їй робили сторонники латинської церкви. Тут розби-радися питањя, що становили истоту різниці церков: про похо-дження св. Духа, про власть папи, про прісний хліб, про безжен-ство духовних, про суботній піст. Книга ся мала в своїм часі

*) Опісля сей Будний перейшов на арияцтво, написав ариянський катихизис и видав переклад біблії в польскім язиці.

важне значення, тому що ознайомила з истотою тих питань, що мали статись предметом живих диспут; православні читачі мали обучатись з тої книги: що и як їм треба відповідати на пересвідчення західного духовенства, котре тоді розпочало свою пропаганду в руськім народі. В Острогській друкарні напечатано також деякі книжки релігійної основи: „Листи патріарха Єремії,“ „Діалогъ патріарха Геннадія“ (1583), „Исповѣданіе о исхожденіи св. Духа“ (1588). В 1594 р. видана великим фолиантом книга Василя Великого „о постничествѣ,“ а 1596 р. „Маргаритъ“ Івана Золотоустого. Рівночасно з друкарнею 1580 р. Острогський оснував у себе в Острозі головну школу й крім того кілька шкіл в своїх добрах. Ректором головної Острогської школи, праматері висших учебних заведень в руській землі, був учений Грек Кирило Лукарис, що опісля став патріархом Царьгородським. Крім Острога, князь Острогський завів друкарню в Дерманськїм монастирі.

В тім часі другим важним двигателем пробудження духової життя на Русі було заведення брацтв, товариств з морально-релігійними цілями, де входили без різниці люде всяких станів, але конечно приналежні до єдиної церкви. Такі брацтва повставали з наслідування західних. Перше з тих брацтв в польській Русі, що набрало историчного значення, було Львівське, основане благословенєм Антиохійського патріарха Якіма, котрий одвідав руський край 1586 р. Головні цілі того ж були вихованя сиріт, догляд убогих, підмога втерпівшим всякі нещастя, викуп бранців, похорони й поминки вмерлих, поміч підчас загальних злиднів, — в загалі добрі вчинки. Члени мали свої визначені сходи и вкладали кожний по шість грошів у спільну скарбоню. Тоді при брацтві завели міщане школу, друкарню и больницю. В школі вчили, крім св. письма, славянської граматики разом з грецькою, и в тій цілі уложено й напечатано грецько-славянську граматику, в котрій порівнюючо були виложені правила обох язиків. Приватну науку обмежено: кожний міг вчити тільки своїх дітей и домашніх. Після взірця Львівського брацтва заведено у Вильні троїцьке брацтво, а потім стали оснóвуватися брацтва и в інших городах. Львівському брацтву лишено старшинство. Вже се одно, що люде всіх станів сходились між собою в имя отцівської віри, піднесення моральності и розширення відомостей, впливало на те, що дух народній піднимався. Патріарх Яким, закладаючи Львівське брацтво, поручив ёму, щоби наглядало, як духовні сповняють свої повинності, а також над благочествєм и моральностю так духовенства

як и світських людей; таким способом духовенство стало залежним від громадського суду світських людей: се зовсім противилося поглядам західного духовенства, котре все ревно дбало об сім, щоб люде неприналежні до стану духовного, слухали сліпо наук духовних и ніяк не сміли розберати діл віри инакше, як під проводом духовних, и не важилися судити їх вчинків. Але й руським висшим духовним особам не припало до вподоби основанье брацтва. Львівський владика Гедеон зараз війшов в неприязні відносини до Львівського брацтва.

Порядки православної церкви в Русі, підвласній Польщі, були в сумнім стані. Висші духовні особи, що походили из знатних родів, замість після православного звичаю проходити степені чернечих чинів, одержували свої місця просто из світського стану и крім того не для заслуги, а з причини звязей, з ласки можних або через перекупство, позискавши собі королівських двораків. Архиереї й архимандрити орудували церковними добрами з усіми привилеями суду й самоволі світських панів свого часу, держали в себе оружні ватаги, після звичаю світських володарів, на злучай суперечки з сусідами позваляли собі буйних нападів и в домашнім своїм побиті вели таке житье, що зовсім не лицувало їх станові. Були приклади, що значні пани випрошували для себе в короля місця єпископів и старшин, и зістаючи непосвященими, користувались церковним хлібом, як тоді виражались. Один ровесник замічає: „Правила св. отців не дозволяють посвящати священниками молодших трийцяти літ від роду, а в нас иноді допускають пять-найцятитлітнього. Він після складів читати не вмів, а ёго посилають проповідувати слово Боже; він своїм домою не управляв, а ёму церковний порядок поручають.“ У владик, архимандритів, игуменів були брати, племянники, діти, котрим давали в заряд церковні добра. Розкішне житье висших осіб довело до угніту підданих в церковних добрах. „Ви — дорікав руським архиереям Атонський монах — відбераете в бідних селян волів и коней, видераете в них грошеві данини, мучите, томите роботою, кров из них ссете.“ Низше духовенство було в крайнім пониженью. Бідні монастирі замінювано в хутори, владики заводили в них псарні для свого полюванья й черцям казали удержувати псів. Приходські священники терпіли и від владик и від світських людей. Владики обходилися з ними просто й гордо, обтяжали данинами в свою користь, казали тюрмою й бійкою. Світський пан села назначав в нім такого священника, який ёму був до вподоби, а сей священник нічим не різнився від хлопа у відносинах до пана; пан посилав ёго из

стійками, гонив на свою роботу, брав на послугу своїм дітям. Руський священник, — замічає ровесник, — що до вихованья був зовсім мужиком; не вмів заховуватися як слід; не було об чім з ним поговорити. Став духовний дійшов до такої зневаги, що чесний чоловік встидався вступати в ёго, и годі було сказати: де частіше бував священник, в церкві, чи в коршні. Инколи відправляв священник богослуженье по пьяному из згіршаючими виходками, не розумів зовсім того, що читав, та й розуміти не старався. При такім стані духовенства розумно, що простий народ жив своєю давнєю поганською жизнью, беріг поганські погляди й вірування, відправляв після прадідних звичаїв поганські святки и не мав найменшого поняття про истоту християнства, а висша класа почала встидатися своєї приналежності до православної релігії; католики всіми силами піддержували сей ложний встид. Бзуїт Скарга, любимець короля Зигисмуида Ш., глазував навіть з богослужебного язика руської церкви такими словами: „Що се за язык? Ним піде не викладають ні философи, ні богословия, ні логики; в тім язичі не може бути ані граматики, ні риторики! Самі руські попи не в силах обяснити, що такого вони в церкві читають, и мусять допитуватися в інших обясненья по польски. З того язика — тільки невіжа й заблуканья.“

При тодішніх условиях можна було підняти падаючу церкву й народне благочестье тільки через утворенье осередка відродженья не в духовенстві, а поза ёго кружком, в світськїм побіті. Отже брацтва мали статись головним орудьем того відродженья. Патрїарх Єремїя, проїзджаючи через полудневу Русь в 1589 р., потвердив права Львівського брацтва, а навіть розширив їх: вивольив брацтво від залежності місцевого владки и від усякої иншої світської й духовної власті, не позваляв, щоби в Львові була инша православна школа, крім брацької, зіставив брацтву надзїр над судом єпископським и задля скарги брацтва відсудив од власті Львівського єпископа Гедеона Балабаца. Балабан звернувся до Львівського римсько-католицького єпископа и первий з тодішніх руських єпископів заявив бажанье підчинитися папі.

(Дальше буде.)

КРИТИКА И ПЕРЕГЛЯД

новостей научных и литературных.

~~~~~

**Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, von Franz Miklosich. Wien, 1875.**

—————

Видаєм порівнюючої науки о твореню пнів прислужився Миклосич чимало всім тим, що займаються попптами лингвистичними в просторі славянського язикознаня. Справді, належить признати, що досі годі було основно вивчитись язиків славянських, тому що не мали ми підручника наукового, в котрім би вся система о твореню пнів була вложена. Хто хотів познакомитися зі словотвором в мовах славянських, мусів студіювати величезні і трудні діла Потта\*) або Фіка словарь индо-европейських язиків; з-за того ж, що в тих и подібних писанях висказується именно корінь слів, властива наука о твореню пнів мало кому була точно звісна. Видавав, правда, сам Миклосич періодично цінні монографії в тім предметі,\*\*) але вони були лиш немногим доступні, по-за-як тільки в памятниках Віденської академії наук бували поміщені. А вже в другій половині минувшого року видав той високо-учений муж оводц десятилітнєї своєї праці и відтак довершив порівнюючу граматіку четвєртим ділом, котре становить другий том славного того твору, по-за-як томи I, III. и IV. вже давнїше були видані.

В переднім слові старався автор доказати, що в мові старо-словенській, рівно як и в санскриті, согласні л и р вважались також самогласними, наколи творили сялябу, н. пр. в коренях **ер, ма, ерг,** стл. Дотична росправа є так основна, що численні противники тої теорії без сумніня скорше чи пізнїше притакнуть Миклосичови и згодяться з ним в тім труднім питанью. А вже ж звісно, що славянські лингвисти майже у всім слїдують за авторитетом Миклосича, тільки в дражливім питанью що-до вітчини мови старословенської и що-до тої теорії о самогласних р и л истнують досі незгідні мінїня.

Науку о твореню пнів подїлив Миклосич на дві часті: I. Наука о твореню пнів именних (стор. 1—417); II. Наука о твореню пнів

\*) *Aug. Friedr. Pott. Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen. Zweite Auflage. Lemgo & Detmold, 1859. — Wurzel-Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen. Detmold, 1867...*

\*\*) *Die Wurzeln des Altslowenischen. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften; philosophisch-historische Classe, VIII Band, 1857. — Die Bildung der Nomina im Altslowenischen. Denkschriften, IX Band, 1859. — Die Bildung der slav. Personennamen. Denkschriften, X Band, 1860. — Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen. Denkschriften, XIV Band, 1865. — Die slavischen Monatsnamen. Denkschriften, XVII Band, 1868. — Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. Denkschriften, XXIII Band, 1874.*

глагольних (стор. 418—493). Перва часть ділиться відтак на дві глави: 1. Наука о творенню незложених пнів іменних (стор. 1—346); 2. Наука о творенню зложених пнів іменних (стор. 347—417). Також друга часть розпадається на дві глави: 1. Наука о творенню пня способом неозначеного (стор. 420—486) и о творенню поодиноких пнів способом неозначеного (стор. 487—489); 2. Наука о творенню пня часа теперішнього (стор. 489—492) и о творенню поодиноких пнів часа теперішнього (стор. 492. 493). Ті же глави розділені суть на одвітні підоділи. И так в першій главі першої части розсправляє автор про приростки, котрі утворені суть самогласною, а відтак наводить ті приростки, котрі виказують согласну. В другій же главі розсправляє про зближене имен (Zusammenrückung) и про зложенне тихже (Composition). Весь розділ є отже ясний и поєдинчий и дає основний погляд на науку о творенню пнів іменних и глагольних. Спосіб представлення трудної сеї науки є зовсім повнятий и вельми поучающий, так що й неправний в лингвистиці новак зможе багато навчитися з того многоцінного діла. Коли бо н. пр. в словарі Потта трудно нераз навіть виправнішому філологу з'орієнтоватися при огляді коренів, то в творі Миклосича можна легко досмотрити того, що хто знайти бажає. Впрочім Миклосич посунув цілу науку о творенню пнів значно наперед и пояснив такі пні, котрі досі ведля гадки учених не мали певної основи. Коли ж корінь якого пня видався йому темним або незвістним, то не поставив він ніяких замотаних гипотез, але в скромности своїй виказав отверто, що сего и того питання не може ще рішити й пояснити.

До ново-поставлених або точніше висказаних мініій в сему знаменитому творі належать між іншими слідуючі:

1. рай paradіsus відноситься до старо-індійського *rā*, знач. подати, дарувати; відки також *rā-s*, майно, походить (стр. 2).
2. одръ lectus належить відати до кореня др (знач. дерти), отже о-др-ъ = das aus abgeschälten Stämmen bestehende Gerüst (стр. 9).
3. простъ simplex стоить мабутъ зам. простръ, властиво: *роспростертый* (стор. 9).
4. гнвъ відноситься посредством гнѣ до кореня гнн в глаголі гни-ти (стр. 13).
5. оўзда habena не є що инше, як вѣз+дѣ+а — о. є. кор. дѣ (стр. 13).
6. сутки plur. (= день и ніч) відноситься до сѣ(=сж) и тѣк (стор. 22).
7. праздъ vacuus (*непразда praegnans*) складається из пра и зѣдъ materia, = den Stoff weg, heraus habend (стр. 50).
8. рубль належить до кореня рѣб в рѣб-а-ти (стр. 76).
9. Кремль стоить у звязку зі сущником крома = кріпость, Befestigung (стор. 76).
10. добръ можно порівнати з голицьким *daban*, знач. passen, (стор. 85).
11. обнлѣ abundans, *изъ-обила abunde* — кор. вн в вѣз-вн-тъ usura; проте обнлѣ стоить мабутъ зам. обвнлѣ (стор. 94).



12. приименник **вѣнѣ** відноситься до **вѣ** + приростка **нѣ**; порівн. **прѣмѣ** (= **прѣ-мѣ**), **прѣдѣ** (= **прѣ-дѣ**) (стор. 115).

13. **лоно** *sinus* утворено із **ложно**, кор. *lak* = *biegen*; однако **стбно** не відноситься до **стѣ** (як Міклосич давніше думав), по-за-як в литовським знаходиться *kėnas* (стор. 116).

14. **клевета** стоїть у звязку з коренем *kljū*; **ѳ** стоїть зам. **ѳ** вслідство асиміляції (стор. 162).

15. **забота** *Verlegenheit* належить відай віднести до кор. **вѣ** зам. **ѳ** (стор. 163).

16. **часть** *pars*, кор. *skęd*; почальне **ѣ** задрезалося в польським *zszęście* зам. *szczęście* (стор. 165).

17. **мытъ** *Mausezeit*: кор. **мыт** — належить порівнати зі середнєвічно-німецьким *muze*, котре походить із латинського *mut-are* (стор. 168).

18. **рѣса** кор. **рѣ** зам. **рѣ**; порівн. грец. *πνυ*: *πνεύμων*, *πλεύμων*, лат. *pulmo*, ст. слов. **пачушта** (стор. 172).

19. В слові **ядро** *nucleus* перейшло відай **тѣ** в **дро**, порівн. грец. *ἔν-τερο-ον* (стор. 174).

20. Малоруське **когут** стоїть зам. **кок-ут** (стор. 201).

21. Малоруське **моланка** (= **маланка**) не є що инше як **моломя**, ст. слов. **млѣнны** (стор. 271).\*)

22. Малоруське **корчма** належить до того-самого кореня, що й ст. слов. **крѣчагѣ** *vas fictile* (стор. 281).

23. **жемчугѣ** *collect. Perlen* віднести належить до малярського **гуѳngu** (стор. 284).

24. В суцнику **орѣ** в **рѣ** корінною основою слова; порівн. литов. *gėšutis* (стор. 287).

25. Малоруське **сунця** *Waldbeere* стоїть відай зам. **самониця** = *die von selbst Keimende*; порівн. новослов. *samonica*, білоруське **сумяница** (стор. 304).

26. **мышца** *brachium* мож порівнати з лат. *musculus* (стор. 315).

27. **Форми**, як *dwisiejszy*, *wszystajszey* — мають приросток **ѣ**, котрим творяться приложники із прислівників. Міклосич каже, що ті форми мабуть без потреби до компаративів відносяться (стор. 341).

28. Малоруське **леміш** *aratum*: кор. **лем**, відки **лом**, **ломити** (стор. 343).

29. Малоруське **тиждень** (із **тѣ** + **ждѣ** + **дѣнь**) названо тому так, що по ушліві сімох днів той-самий день повертає (стор. 376).

\*) П. проф. Верхратський у своїй цінній статті „Про Маланку“ („Правда“ в 1876 р. Ч. 2. стор. 69—72) догадується, що слово **Маланка** або **Баланка** відноситься до лат. *albus* білий, по-за-як в Чортківщині часто зовуть білого вола **Балан** або й **Малан**. Мені здається, що слово **Маланка** враз із стародолівенським **млѣнны** належить до кореня **мл** (знач. молоти, нім. *zermalmen*). **Маланка** (с. в. мовня, блясавка) був отже епитет бога Перуна; відтак перенесено сю назву на бика присвяченого великому громовникови. У формі же **Баланка** стоїть почальне **б** зам. **м**, рівно як у слові **блин** (= **млин**) первістне **м** замінилось в **б**; порівн. грец. *βλῆσκω* зам. *μλῶσκω*.

30. Великоруське *осе* = старослов. *юсе*; малоруське *оце* утворилось із *ю-т-се* (стор. 376).

31. Великоруське *лихорадка* другою частию зложення стоїть у звязку зі старослов. *радити* *сигаш гегеге*, або з сербським *радити* *фасе* (стор. 384).

32. В польським *drewitnia* втора часть відноситься до кор. *тън*.

33. Великоруське *увъче* *Verstümmung* належить до *въчъ* в значенню *гобур*; *у* має значінє частиці заперечаючої — первіст. ап, грец. *αυ* (стор. 415).

34. В творенню пнів глагольних приросток *нж* є пізнійший ніж *ну*, котрий задержався в мовах руській, чеській и сербській; порівн. грец. *ν*, санскр. *ни* (стор. 429).

35. *ск* належить в славянщині до тих звуків, котрими корені точнійше означаються; отже *иска* відноситься до кор. *и* (*i-ге*); *риста* із *риска* (посредством *рисца*), кор. *ри* (стор. 480)...

Вельми поучаючою є розправа о частиці заперечаючій *не* (стор. 353). Миклосич замічає, що первістно були три такі частиці: *па*, *та*, ап. Первістному *па* відповідає славянське *не*; проці же дві частиці *та* (грец. *τι*) и *ап* (грец. *αυ*, *α*, лат. *in*, нім. *in*) не розвинулися в славянщині, и проте *не* обняло всі три функції частиць заперечаючих, — однакже в кількох словах славянських задержалось се первістне *ап*; порівн. ст. слов. *ж-родъ incursus*, *оу-когъ* (*когъ* в значінню *богацтво*), ст. слов. *оу-солонъ locus oracis* (порівн. *сльно* = *сльнице* в великоруським *солно-воротъ Sonnenwende*) и великоруське *у-спъче* знач. *скаліченє* (*въчъ* = *сила*). Не згадуючи вже за інші похвальні погляди Миклосича, піднести ще належить раційональну класифікацію пнів іменних и глагольних (стор. 420). Ведля ёго науки походять імена або від коренів и второобразних глаголів (*secundäre verba*), або від імен. В первим и другім злучаю говориться о первообразнім, а в посліднім злучаю о второобразнім творенню імен (*primäre — secundäre Nominalbildung*). Також глагол має тройке начало, по-за-як походить або від кореня и від глагола, або від імени; проте глагол є первообразний, відглагольний и від'именний (*primäres, deverbatives, denominatives verbum*). Глаголи відглагольні и від'именні зовуться второобразними (*secundäre verba*).

Належить еще замітити, що Миклосич науку о зближенню пнів (*Zusammenrückung*) дуже основно опрацював, и що ведля ёго погляду тє зближенє навіть в так званій деклинації зложеній відбувається, — отже н. пр. форма *добраго* являє сліди зближенє (= *добра + юго*).

О так основнім ділі славного нашого учителя не можна відтак инакше, як тільки похвально виражатись. Коли ж позволю собі ще кілька заміток вчинити, то не думаю ніяк Миклосича в деяких місцях критикувати або поправляти, та тільки трібую списати деякі *addenda*. **И** так:

1. Малоруське *раяти* *rathen* (стор. 49) відносить автор до пня *рая*. Се *рая* стоїть зам. *радја*, (= *раджа*) кор. *рад* — порівн. *рад-н-ти*. В відносинах до сего глагола є отже *раяти* *verbum frequentativum*.

2. До розправи о приростку *ію* = *ню* (стор. 68) можно се додати, що тойже в мові малоруській належить до приростків вельми

люблених, та що перед **ю**, стягненим из **иє** попередня согласна часто удвоюється; н. пр. *бідуванне, весілле, запорожжєс, каятте, подвірре*. Особливо ж заслугує се на увагу, що зам. **ю** дуже часто первістне **и** уживається; порівн. *атаманья, весілля, зілья*. Сям приростком творяться також *collectiva*; н. пр. *лозніє, трюпніє, тростніє*, (Слово о полку Игор.), *вербїє* (Ипат. літ.); *воронья, бадильє, камїне, муравїнья*; порівн. санскр. *kāśya-t* волосьє, від *kēśas* волос. Але ж и многі сущинки инших деклинацій приймають еще побічну форму на **иє** и належать до деклинації II.; н. пр. *паматніє* (Супр. рук., стор. 365), *столпніє, подрўжнє* ухог, *жєзльнє, полўнощнє* (Нестор), *рўчнє* (Ипат. літ.).

3. Малоруське *аргатарь* *agricola* (стор. 89) порівнує автор из грецьким *ἀργατήρ*. Відай стоїть се слово зам. *аратарь* = *оратарь*; — **г** могло бути вставленим з поглядом на *пругатор*.

4. *Конь* стоить без сумніня зам. *коб-нь* (як автор завважає); порівн. лат. *cab-all-us*; — кор. *коб* *concupiscere, alacrem esse*; сюди відноситься також малоруське *кеб-ста* (охота). У формі *коб-нь* замінилось **б** в **м** перед послідуючим **н** (порівн. малоруське *хамник* зам. *хабник* *Strauchholz*), и відтак по вставленю самогласної **о** утворюється староруське *комонь*; порівн. теперішнє *комонник* *Reitor*, *команиця* Кієє. *Конь* же твориться из *ком-нь* через унодобленє согласної **м** послідуючому **н**, почім **н** перед **н** викидується (стор. 120. 121).

5. Утворенє слів старослов. *страдаба* (Супр. 213), *гостыша* (Лавр. П. С. I. 192), ст. поль. *gdźba* — и многих инших доказує, що по-при приросток **-ба** належить також **-ьба** прийати (стор. 240).

6. До слів утворених приростком **-во** мож в мові малоруській додати замічательне *ліг-во* *Lagerstätte* (стор. 219).

7. Межи словами утвореними приростком **ько** (**но**) відзначаються: *забудь-ко, незнай-ко*, образовані від способа розказуючого (стор. 240, 265).

8. Білоруське *вєсьнєнкії* (стор. 260) відноситься до давнішого *вєсьнєнкії* (де стоїть первістне **с**), котре уживається в мові малоруській.

9. Частиця *на, най*, уживана до утвореня суперлатива (стор. 359), кладеться звичайно перед приложником, стоячим в компаративі; але в мові малоруській кладеться деколи також перед позитивом; н. пр. *най-святїи* (Шевч. II. 121); *най-яснїи, най-теплїи* (Марко Вовч.).

10. Малоруське *дрожифїст* (*трясифїст*) отоїть мабуть зам. *дрожифїст* (глагол: *дрожати*), не зам. *дрўжи-хвостъ* (стор. 370).

11. Великооруське *ко-ледуха*, малоруське *ко-влянути*, гор. лужицьке *ko-syđlo* (= пол. *sidło*), *ko-rebło* (*starke Rippe*) и инші — являють в первій части свого зложеня пєнь прономінальний **но**, котрий так як и **на** в *ка-цар, ка-цариха, ка-царівна\**) до старо индийського пня **ка** відноситься (стор. 384. 385).

12. Побіч зложеного слова *білолиця* (стор. 398) уживається в мові малоруській також *білолица* (Котл. Еп. IV.) — отже форма вельми древня, по-за-як *лице* из *лих+ю* утворюється.

\*) *Куліш*. Записки о южной Руси. II, 14.

13. До тих слів, щó зложені суть з применником **до** (стор. 404), мож еще дочислити: *до-историчний, до-християнський*.

14. Побіч великоруського *обротъ Art Zügel* (стор. 407) стоїть малоруське *обротлянка* (= *оуѣ + ротѣ + ѣнѣ + ка*)...

15. До имен зложених з применником **уз** = **вѣзь** (стор. 417) належить в мові руській отсі додати: староруські *оуѣ-тоуѣ, оуѣ-дѣ-ханьѣ, оуѣ-вѣ-шнѣ, оуѣ-нѣ-снѣ* (Ипат. літ.) — в живучій мові: *уз-гірѣ, уз-граничѣ, уз-лісьѣ, уз-рѣчѣ* (де **уз** має значенъ: вдовж).

16. До глаголів II. кон'югаціі, утворених приростком **ну** (стор. 426, 427) мож еще долучити такіі глаголи, котрі в мові малоруській образуються від частиць, пменно же від чувственників (*interiectiones*), в. пр. *по-так-ну-ти, гульк-ну-ти, лус-ну-ти, бурк-ну-ти* и п.

17. До V. 1. кон'югаціі належать в мові малоруській також деякі глаголи утворені від пня компаратива, як: *веселійшати, здоровійшати, полишати, повнішати, ширшати, густішати, теплішати, розумкішати*. Всі вони суть *inchoativa*.

18. В мові малоруській уживається в VI. кон'югаціі приросток **-ува** (= **у+а**) частійше ніж **ова**, отже: *куп-ува-ти, вірувати, воювати*.

Наконець звертаю ще увагу на се, що наука о пнях глагольних є майже зовсім нова и для нас тим ціннійша, що в ній увзгляднені суть особености всяких нарчій. Так підніс Миклосич значінь пня **ка** в деяких глаголах, як в великоруськім *ай-ка-ти, баю-ка-ти*, в малорус. *присил-к-ува-ти*, — и вияснив основу приростків глагольних (**нж, ѣ, и, а, ова**). Така совісна праця славного сего мужа заслугує бути поставленою побіч монументальних ёго творів, с. е. побіч словаря и порівнюючої науки о складні, и безперечно причиниться до умітного трактованья граматики у поодиноких народів славянських.

Омелян Огоновський.

## Литературні звістки.

— **Житє Тараса Шевченка** — читанка для селянъ и мѣщанъ — написавъ Омелянъ Огоновскій — у Львові, 1876 — коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“ — книжочка 37-а — цѣна 14 кр. — Сторон 77, в 16-ку.

— **Байки, приказки и повѣстки** — написавъ Иванъ Верхратскій — у Львові, 1876 — цѣна 50 кр. — Сторон 78, в 16-ку.

— **Стрижокъ** — збраникъ поезій сатиричнихъ, епиграмбѣвъ, розказбѣвъ и пр. — написавъ Иванъ Щипавка — у Львові, 1876 — цѣна 30 кр. — Сторон 46, в 16-ку.

— **Перше Мизерѣвка, потѣмъ Гараздѣвка** — оповѣданє для руского народу — написавъ Сирота — у Львові, 1876 — цѣна 10 кр. — Сторон 47 в 16-ку.

— **Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych**, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod red. prof. D-ra Tadeusza Pilata; rocznik II. Lwów, 1876. — Ціна 1 зр. 25 кр.

## НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

### Вісті з України.

— *З Києва.* — *Кельти в полудневій Россії.* — В Уманському повіті, Київської губернії, недалеко від м. Тального, найшлися дві могили, про котрі профессор Київського університета п. Антонович у засіданью историчного товариства „Нестор“ розказував слідуєче. Один хозяїн найшов на своїм полі три круги каменів и хотів перевезти їх до дому; але вони сиділи на  $\frac{2}{3}$  в землі, и прийшлося їх викопувати, при чому й показалися дві гробниці. На два аршини під землею найшлися скелети, котрі лежали головами на захід. У головах одного з їх стояла фляшка з червоної міді; тут же найшли немало угля и більш як 60 зубів з диких коней. Коло другого скелету лежало залізне кресало и ніж без ручки. На могилах сих нема насипаних курганів, як на других українських могилах, а місця, де заховані були мерці, обкладені кругами з осібно уставлених каменів-валунів, який спосіб дуже рідко можна найти на могилах в Россії, де вони, по характеру гробниць, усї належать до циклопських. Уставленье ж каменів кругами зустрічається тільки при бассейні Атлантицького океана, де вони звуться долмехами або кромлехами и показують місто, де жили Кельти, але не дуже старих доб, бо завше в їх знаходять вже залізні, а не кам'яні ножі й сокирки. Проте п. Антонович думає, що Уманські „кельтицькі долмехи“ будуть не що, як гроби тих Кельтів-„Волхів“, про котрих є згадка в літописі, як про таких, що прийшли и поперли на північ и схід (захід? *Ред.*) сонця; він каже, що як би дошуковатись таких могил, то можна б було найти й той путь, по котрому йшли Кельти в Європу, и означити місця, де вони пробували.

— *Харків, 1. (13.) Марта.* — Мабуть чи не головною задачею при заснованні Харькова було те, щоби зробити ёго центром українського торгу. Певне, що задля сёго й заведено в ёму чотири великі ярмарки: весняна — на Троїцю; літня — на першу Пречисту; осіння — на Покрову; зімня — на Водохрещя. З поміж сих ярмарок перше місце завжді належало до зімніей ярмарки, на котру привозили різного товару більш ніж на 17 миллионів карб. За нею стояла осіння ярмарка; але торг на їй на половину вже меншає: привозять товарів на 10 миллионів, а спродають на 5. Троїцька и Успенська ярмарки стоять рівно: привезуть товарів миллионів на 5, а спродають миллионів на 3. Головним товаром на Харьківських ярмарках завжді буває овеча вовна, лій, смушки. Але літ вісім назад вівчарство дуже впало в Катеринославщині й Херсонщині, через що й привіз вовни, хою й смушок у Харьків став далеко менший. Вівчарство приупало трохи чи не більш ніж на половину — раз через те, що за кордоном стали менш купувати нашу вовну, мабуть з за того, що бавовна стала заступати їй місце; а в друге через безкормицю, котрою недугує південний край вже кілька літ з ряду. Отже такої безкормиці й такої страшенної дорожнети на годівлю овець и инчої скотини, які панують сей рік, ніхто в нас и не

взнає! Весною й літом дощів не було, стояла засуха, трави вродило дуже мало; осінню пішли великі дощі, швидко наступили заморозки, а в Листопаді стала й зима. Через се то овець довелося поставити на годівлю в кошарах так рано, як ніколи не ставили ще. Певно, що з голоду й холоду половина перегибла за зиму; купити годівлі і нігде і ні за що: грошей, окрім жидів, ні в кого нема. А тут як на лихо підкочив ще банкрут Московського банка. От через що всі сподівалися у нас, що зміня ярмарка буде в Харькові нікчемна, і певно обявиться кілька нових банкрутів. Пророкуванье не сповнилося! Ярмарка одійшла благополучно без „краху“. Правда, що купці спродали менш товару ніж торік; але винною сёму ще й те, що з того часу, як залізниця перерізала Харьків и злучила ёго з Москвою, Одесом и Таганрогом, що року спродаж товарів меншає, бо видима річ: потреба робити запаси минула. Одно слово — ярмаркували купці погано, а все ж таки банкрутів не чуто и навіть несплачених векслів подано до екекуції в суди не багато. Купці вексярі зрозуміли причину несплат та й згодилися перемінити старі векслі на нові и підждати грошей до кращого часу. Достати в позичку грошей у нас дуже трудно, хоча Харьків повнісенський усякими банками; банки, налякавшись Московським „крахом“, видають гроши в позичку з осторогою. Коли для людей земіжних и маєтних трудно роздобути грошей, то що ж сказати про людей убогих, задля котрих нема ні одного позичкового закладу! Той, у кого нічого оддати в застав банку, мусить позичати гроши у жидів и нежидів лихварів, платячи місячно по 30%. Щоб допомогти сёму лихові, стали мізковати у нас, щоб завести городянську позичкову касу, подібну до сільських. Проводарем сёго діла взявся професор Ціхановецький. Зложилося вже позичкове товариство, на перший раз з 24-х товаришів, и тепер ждемо, щоб уряд затвердив се товариство. Професор Ціхановецький згодився вчитати кілька публичних лекцій, в котрих хоче зазнаємити нашу громаду з тією користью, яку приносять ті позичкові банки, котрі своєю метою ставлять не великі бариші и дивиденди, а громадську користь убогих людей. Даї Боже, щоб нове позичкове товариство швидче яко мога розпочало позички, и щоб воно ніколи не звернуло на ту гидку стежку баришів, котрою простують наші банки.

— *Одес, 4. (16.) Марта.* — Про що ж подавати до Вас вісті з Одеса? Невеличкі мої листи не можуть обнімати всю обширь Одеського життя. З усіх російських міст Одес — окрім Петербурга, перше місце, котре можна назвати європейським; але європейське воно тільки з верхнього боку! Справді на Одеських улицах діється щось ніби похоче на життя європейських міст: на улицах Одесу, на Одеській биржі зустрінете людей усяких націй, починаючи з Китайців и кінчаючи Американцями. Як же ми подивимося в внутрішнє інтелігентне життя Одесу, дак побачимо, ще європейського тут геть-то мало!.. Ми навіть ніяк не збережемо переписати й полічити, скільки всіх людей живе в Одесі: раз, якось років зо три назад, взявся було за сю справу, та тільки занастали гроши и працю, а путнього нічого не вдіяли. Да так и досі не знаємо, скільки в Одесі народу! хто лічить 140 тисячів, хто 175, а дехто й 200... Хто каже правду, а хто бреше, про те відає один

Аллах! — Не дивуйтеся знов и тому, що я скажу, що в Одесі громадянського життя зовсім нема; за те всі ми добре куняємо, особливо в зміню добу. З якогось часу стали дуже часто виявлятися у нас злучаї самогубства; але й се не дуже ворушить наше життя, бо коли б було у нас хоч яке небудь невеличке порушеньє громадського життя, так ми б певно звернули увагу й вислідили ту причину, з якої люде вішаються, стріляються, топляться и т. п. Вислідити ж сю причину не тільки цікаво й важно, але й не трудно. Торік, приміром, наложило на себе руки девятьнадцять душ в Одесі, між ними 17 мужчин и 2 женщины. Не з доброго ж дива вони вкоротили своє життя. Кожному відомо, що чоловік ні з чим так трудно не розлучається, як з життям; а коли чоловік надіває собі петлю на шию, або пускає кулю в лоб, дак очевидно, що життя ёму стало таким тяжким, що домовина милійш. Придавившись хоч трохи до життя отсих померших, не можна не запитити, що більша половина їх були люде дуже убогі, робочі; очевидно, що убожество й вкоротило ім життя! За два місяці сёго року було вже шість злучаїв самогубства, и все таки більша половина випадає на долю вбогих... Старі люде було кажутъ, що гулянки й ліндивотво скоюють усе лихо. В тих прописях, що я вчився писати (звіотно по московськи), на першій стороні стояло: „праздность есть мать всѣхъ пороковъ“; отже в наш час така философия настояща брехня: в наш час треба сказати, що убожество доводить людей до пороків и до самогубства. Коли б в нашому Одесі не стояло такого страшного контрасту в достатках, який ми вбачаємо на кожнім ступні, то певно б не було стілько й „пороків“ и самогубств. Недавно у нас повісилося разом, в одній хаті, двоє — жених и невіста. Грек Насто, котрому не було ще й 20 літ від роду, закохався в молоду дівчину, швачку; обоє вони були люде вбогі, жили мозолюючи: Насто приказчиковав, а ёго коханка шила жіночу одежину. Замислили вони, щоб побратися. Наче на лихо Насто втерав свою службу й не знаходив другої. От вони прийшли в готель, наняли кімнату, замкнулися — та обоє й повісилися!.. Наша дума городська звертає иноді увагу на бідноту и дещо робить, щоб запомогти убогим; але ж те, що дума робить, менш ніж крапля дощу в океані води! Та хоч би дума робила й в десятеро більш, то все таки се будуть одні пальятиви, а пальятивами недугу не вигоїш! З Нового року одна тутешня часопись — „Одескій Вѣстникъ“ — перейшла в руки п. Зеленого, котрий видавав себе за українофила; отже в часописі ёго ми ще й досі не прочитали ні єдиного слова, котре хоч би пахло українофильством. Побачимо, що дальш буде! Може п. Зелений и піде зовсім стежкою свого побратима Озмидова й не буде „ригати“ так на українофильство, як „ригав“ торік п. Золотов; але ми на се не вважаємо: нам милійша та собака, що брешучи кусає, ніж та, котра рве по-тайки.

— *Ніжен, 4. (16.) Маржа.* — Чи знають читателі „Правди“ Ніжен? повинні б знати! Та й чи можна ж ёго не знати? се ж таки місце старе, колись воно було важним пунктом в торгівлі на Україні, колись воно вславлялося своїми Греками, котрі жили в Ніжені, наче *status in statu*; мали вони свою церкву и парахвию, мали свій суд и розправу, своє училище, не платили ніяких податків, не несли ніяких одбутків,

жили собі та розкошували. Де ж ті Греки тепер? Звелись вони з нащадком и навряд чи є в Ніжені хоча зо три Греки, котрі б вміли говорити по грецьки. Такими льготами Греки орудували довго, сі льготи одібрано у їх не що давно; літ сім назад. Яку ж користь одібрав з Греків Ніжен, и яку користь одержали самі Греки з своїх льгот? Ніякісенької! Крім Грецької церкви да школи в Ніжені тепер нема й сліду грецького!... Ну, да Бог з ними, з тими Греками. Хйба тільки й слави в Ніжені, що Греки!? А Ніженські солоні огірки — хто їх не ів, хто про їх не чув? а Ніженські тютюнові корінці — хто їх не курив, хто їх не знає? а Ніженський лицей, що постачав користів-практиків на вою Україну!. Е! був колись лицей, да загав, остався тільки будинок ёго з дворницем да давня слава! А слава лицей така, що „не вмере, не поляже“. З Ніженського лицей вишли Гоголь, Кукольник, Гербель и инчі значні люде. Навіть и д. Куліш не минув сёго лицей, а хоч не вчився, ані вчив у ёму, дак який час служив в канцелярії лицей. Ніженський лицей, заснований коштом графа Безбородька, до самого свого останнёго часу тримався приватнім коштом графа Кушелева-Безбородька; кошт був дуже невеликий, а з кожним роком дорожнета ставала більша й більша, через що путні професори з неохотою йшли в Ніженський лицей, и він наповнявся більш бурсаками да футурусама з университетів. Усі обставини вимагали задля лицей реформи; а недостача на Україні висших технічних шкіл прямо вказувала на ту реформу, якої вимагав лицей. Так всі й сподівалися, що певно Ніженський лицей перероблять в технологичний институт. Так ждалося, да не так сталося. Торік міністер просвіти постарав царський указ, щоб лицей обернути в філологічний институт, поставивши ёго на ноги не публичної, а зачиненої школи. Воно й філологічний институт не був би зайвною у нашім краї, бо справді у нас страшенна недостача на добрих учителів; да тут, бачите, сила не в тім: чи краще філологічний, чи технологичний институт зробити з лицей — а в тім, яким духом дихатиме новий институт, якою стежкою и до якої мети, окрім філології, він прямуватиме. Одповідь на отсі питання вже й тепер очевидна з того, що директором института назначено відомого Лавровського, а професори складуються найбільш з „обрусителів“ да тих „братів Славян“, у котрих „ubi bene, ibi patria“. На перший рік в институті тепер тільки один перший курс, на котрий вступило 30 школярів. Звернувши увагу на те, що трохи чи не всі вони бурсаки, що вони в институті мають и квартиру, и одіж, и їжу, и все инче даремно від казни из тих грошей, що відписані Безбородьком на лицей, — легко зрозуміти дух и прямуваньє Ніженських філологів. Ми не жалкуємо за лицеем, бо в останній час там професорували такі люде, що після реформи мусили з професорів ити гимназьяльними учителями у низші класси, а се все одно, що з попів да в дякони; нам тільки страшно й журливо, щоб з Ніженських філологів не повиходили ті умственні каліки, котрих у нашім краю и тепер хоч лопатою горни. Ми вже й на думці не кладемо, щоб з институту виходили люде з національним розвоєм; такого добра у нас „не полагається“; наші висші школи найбільш постачають космополитів або „обрусителів“. З певністю можна завірити, що ні з одної висшої школи в усій Росії, а особливо на



Україні, не виходить з-поміж школярів и 10% з національним розвоєм. Ми б задовольнилися вже й тим, коли б Ніженський институт дав нам не „класиків“ тільки, вдатних будувати доми да грати на биржі, а дав людей честних и гуманних.

— *Кишинів, в Марті.* — Перша звістка, що приходить ся подати з Кишинёва — буде сумна. Тижнів зо три назад застрілился у нас гимназист з IV. класи Бузня!.. Хоча до душегубства дітей, особливо гимназистів, час би вже нам и навикнути, одначе смерть Бузня стревожила наше місто, и про неї говорять и досі!.. Справді щось дивне! паробок 17 літ — жити б ёму да Бога хвалити — и пускає собі кулю в лоб!.. Згадавши хоча одні останні злучаї душегубства гимназистів на Україні, сам себе по неволі спитаєш: що за причина сих душегубств? Торік в осені у Києві застрілился гимназист VII. кл. з класичної гимназії Мартіс; в Катеринославі застрілился гимназист Григораш; в Таганрозі гимназист отруїлся; в Чернігові, кажуть, один повісився... Та се просто якась епидемія!.. де ж корінь сієї зарази? чом ёго не вирнуть? Люде тямущі просто хвалити — и пускає душегубств гимназистів лежить в тій великій обширі латинських и грецьких класиків, котрих повинен вивчити всякий гимназист, котрий хоче одібрати „аттестатъ зрѣлости“; бо без сѣго аттестату не можна вступити до университету. Чи саяк, чи так, а коли молода дівтора, люде, у котрих житє бє цівкою, накладує на себе руки; то очевидячки тут єсть щось непевне, и час би вже нашим „проовітителям“ звернуть на се увагу. — Недавно довідалися ми, що не тільки гимназисти, але вже й „начальство“ іх починає накладувати на себе руки. Сими днями в Херсоні застрілился директор класичної гимназії Марков. Чи не можна тут погадати, що зараза з школярів перейшла й на начальство? Може й так! бо відомо, що зараза не перебірає ні по чинам, ні по літам; хто підвернеться з вгодним для неї ґрунтом, того вона й бере! — На сей раз не маю що більш писати. Сподіваюся, що другим разом напишу вам про наше громадське й городянське житє и більш и докладнійш.

— **3 Петербурга.** — Дня 28. ст. Лютого відбулися роковини Т. Шевченка в Петербурзі. Обходили день той панахидою о 4-й годині по полудні, а далі обід справляли в клубі товариства Худогів. Обідало людей около сотні, коли й не більш. На кінці обіду один з тих, що орудували усією справою, промовив до товариства слово, яким звертав увагу на нове, ще надто рідке тут, у Петербурзі, виданьє *Кобзаря*, що вийшов у Празі. Добродій той пропонував був попередити прочитати за обідом споминки при Тараса шш. шп. Тургенева й Полонського. Отже ж тепер, в мові своїй за обідом, він пояснив усім слухачим, що так як у споминках своїх шановні автори не подають ніяких цінних відомостей про вдачу поетичних творів Шевченка або й про самий образ поета, більше ж оповідають про свої особисті відносини й знакомство з Шевченком, то й не годитимуться з спільним настроєм усього товариства. Намість того пропонував попросити доброго читця що небудь прочитати з *Кобзаря*. На таку мысль одізвався один з бесідників. Він звучним голосом и з чувством прочитав *Послание Шафарыку до поети Иван Гус*. Великими, сильними оплесками привітали те читанья

вої бесідники. По обіді, вечером о 9-й годині, почався концерт имени Шевченка. Відіграно чотири оркестрові пєси на українські народні мотиви: 1) *Увертюра* Рубця на тему „Сокіл з орлом купається“; 2) *Козак* Направника; 3) *Гречаники* и 4) *Запорожський танець* Сірова. Далі хор під управою Лисенка співав: 1) *Гамалія*, музика Лисенка, 2) *Quodlibet* з народніх пісень, Лисенком написаний, та ще дві хорові пісні 3) „Гей, не дивуйте добрії люде“ и 4) „Максим козак Залізняк“. Крім того в соло брали частку ш. пані Каменська, примадонна руської опери, що проспівала дві пісні з Шевченка в музику заведені Лисенком — и п. Габель, що відспівав музику Лисенка на слова Шевченка: „*Ой чого ти почорніло, зелене поле*“. В антрактах 1-го й 2-го поділу ставляли живі картини з українського народнього життя: а) прощанье кооваря з дівчиною и б) сцена у живива на Україні. Але ті картини, ставляні не-Українцями художниками, відзначилися незнаньем життя, звичаїв, убранья и в загалі идеалізованою сентиментальностью, од якої вернуло кожного, кому доводилося стикатися з народнім, некрикрасеним житьем. Про те ж на міську, столичну публику й такі картини мали добре враженье.

— **Руський театр.** — *Золочів, 26. Марта 1876.* — По шумнім карнавалі, коли интелігенція наша від запустного одуру стала прочунати а весняне сонце вернуло містові нашому незрівнану ёго славу, се б то нечуване болото, — загостила до нас трупца акторів русько-народнього театру під дирекцією п-и Теофіли Романович и розпочала з днем 14. Марта цикль своїх драматичних представлень, як об сім в попереднім числі „Правди“ згадувано. Досі дано вже 8 представлень, а то: 1) „Заздрісна жена“, комедия в 2-х актах, переклад з німецького, и „Слаба сторона“, звисний водевиль, зо співками, з французького — 2) „Фальшери банкнотів“, народній (однак тільки по волі травестатора) образець з співами й танцями, в 3-х актах, а 6-и відслонах, з німецького, переклад Льва Наторського — 3) „Каспер Румпельмаєр“, Данила Млаки, и „Заручини на селі“, народня оперетка зо співами и танцями, в 1-и акті — 4) Од стєпени до стєпени,“ образ з життя мійського зо співами й танцями, в 5-и образах, з німецького, переклад Ю. Гродського — 5) „Шельменко наймит“, комедия в 5-и діях, Квітки — 6) „Дон Цезар де Базан“ або „Тайни Мадриту“, комедийно-драмат, з співами й танцями, в 5-и актах, переклад — 7) „Жиди“, комедия Ос. Корженєвського, переклад М. Душинського — 8) „Дібрана Трійка“ або „Злий Дух“, переклад з німецького. З наведеного ряду даних представлень бачно, що дирекція театру, хотя впрочім дбала, в уложенью циклю представлень побудила, годуючи нас чужоземщиною и бавлячи наші очі виключно тільки видом салонів та королевських кабинетів, а забуваючи, що серце руське на вид рідної хати и рідних людей живійше затєхкає. Дирекція мабуть призабула, що вже сама назва „русько-наводній театр“ домагається, щоб поміж пєстротою різнобарвних и різновартних перекладів пишніли та ясніли цвітоньки щиро-народніх утворів, які підносять руського духа, вшіпляють и розгрівають холодніючу любов до свого питомого; коли противно виходить, що на представленьях руських єсть для Русина все — окрім одної мови — чужим. Порадно було б, щоби дирекція схотіла хоть в Неділю, коли то й деякий

міщанин свобідний від праці любить до театру заглянути, давала народні твори, бо власне у тих людей треба б розігріти застигле чувство до свого рідного. При сім нашімкнути мушу, щоб дирекция театру більше пильновала в перекладах чистоти язика и не разила руських ушей такою мішаниною, як се ми в перекладах Наторського й Гродоського дослухалися. — Розуміється, що публіка в театрі переважно польска, бо руська интелігенция в Золочеві до руцини явно не признається, а хоть суть Русини и урядники и учителі, що навіть за гроші учать руського язика, то сих ми досі в руськім театрі не бачили; мабуть бояться сі панове вразити руським словом ушка своїх польських жіночок або вибитись з ласки у своїх золотоковнірих начальників. Участь публіки, поминувши елементарні перешкоди, була досі достаочноа, виймивши дні Суботні, в котрі то звіджуванью театру відчити п. директора гимн. Сев. Плахетка стоять на заваді. Відчити оі суть на добру ціль, бо на бурсу для вбогої молодежи, однак сим відчитам не стояв би піст в заваді — можна би іх, коли б тільки воля, сміло передожити на Середу; о се то й дирекция руського театру просила, однак п. Плахетко з позорних своїх поведів не згодився. Сільської интелігенції досі майже зовсім не було; спихають вину на неспосібну дорогу, однак и тих, що мають битий гостинець, досі не було видно — хіба деякі одиниці.

Гра акторів з малими вмітками, між які вчислити б належало и за надто велику спішність бесідуванья, сподобалася. Особенно же визначилися: сама п-а директрисса (в „Заздрісній жені“); п-а М. Романович (в ролі Елзи — „Од степени до степени“) з гарним голосом; п. М. Душинський („Фальшери банкнотів“); п. А. Людкевич (в ролі судового вознього — „Фальшери банкнотів“). Однак в більше поважних ролях потрібно п. Люд. ще много вирави, бо бачивши ёго в ролі судового вознього („Фальшери банкнотів“), а описля в ролі Лазарилла („Дон Цезар“), не хочеться вірити, щоб се був сей же самий актор; п. Людкевич визначився ще гарним голосом. Дальше п. И. Гриневецький вивязався зі всіх роль, в яких ми ёго бачили, як найкрасче. Гра ёго свобідна, певна, вистудійована и природна. Добре грали також п-а Л. Падлевська в ролі наївної дівчини („Фальшери банкнотів“), п. В. Плошевський в ролі маркиза („Дон Цезар“), а навіть новітний п. Л. Лясковський, котрий в „Заздрісній жені“ ще разящо неповоротним оказався, заявив в инших представленьях, виймивши хрипливість в співі — великий поступ. Добре грала п-і В. Лукашевич в штуці „Од степени до степени“, однак кориснійше було б для неї не братися за ролі молоденьких осіб, з яких щоби добре вивязатися, треба природно молодого чуття и молодой сили, — але нехай би брала собі ролі поважнійші, з яких вона вже колись то в трупі пп-а Бачинських прегарно вивязувалася. Решта акторів не визначилася досі ще нічим, що годилося б піднести, хоть и у них добачна праця й поступ. Найліхше вивизується з своїх роль п. І. Виберович, так що граючи (в штуці „Фальшери банкнотів“) ролю литографа и (в „Дон Цезарі“) ролю першого министра, він різниться хіба самим тільки убраньем, и про злу ёго гру головної ролі в „Дон Цезарі“ се представленьє всім не подобалося, а то тим більше, що при прегарній грі п. И. Гриневецького и п-и М. Романович, котрі при оій

опосібності великий драматичний талант заявили, лиха гра п. Виберovichа дуже разила. В грі ёго видно велику монотонність, одностайність и рубашність рухів, а навіть добачна була нещільність в виученью ролі, бо коли ми вже через суфлера, що, оказавши правду, незгріший має голос, дізналися, о що ходить, п. Виберovich, не могути слів суфлера переймати, протягував слова та й нахилив голову. Загально ж сказати можна, що труппа п-и Т. Романович працює, сама директрисса свідомо своєї задачі и жіночою своєю силою поконує мужно воі протриваючі запори; проте вона заслугує; щоби руська интелігенція околиці Золочева численним уділом в представленьх добрі її наміренья и щирю працю попірала.

— В университеті Черновецькім, по розпорядженью министерства, в літнім курсі обнімає катедру руської літератури проф. Ем. Калужняцький, на місце Дра Кл. Ганкевича. О причині сеї зміни різно говориться в Чернівцях; поки ж не знаємо напевно правдивої причини, то не будемо повторяти тих поговірок, щоби може не скривдити чим Дра Ганкевича. Проф. Калужняцький читатиме історію руської літератури по XVI. вік. Здається, що ся катедра вже на слідуючий зимній курс обсадиться стало. Надіємося, що министерство при виборі постуїть оглядно и не рішиться за таким кандидатом, що руську літературу понимає неправдиво, иначе міг би вийти знов такий клопіт, як був колись в университеті Львівськім з п. Головацьким, котрий, просто не признаючи малоруської літератури (а катедру її облудно займав тільки часу!), все и все морочив слухащих тільки тою то літературою „общеруською“ попередніх віків, про новішу же правдиву народню літературу нашу й не згадував ніколи; ще щастье, що п. Головацький, спасибі ёму, добровольно опорожняв свое місце.

— Дня 19. Марта Дружній Лихвар мав 8-і сходини, на котрих зачав читати п. Иван Франко *Децио про поезію и її становище в наших часах*; закінчиться сей відчит на слідуючих сходинах.

— На реставрацію могили Тараса Шевченка зложили в редакції *Правди* ученики Львівської гімназії академічної (руської) 4 зр. 40 кр.

— Оповістка. — В сих днях спровадилися наші товариства „Руська Бесіда“ и „Просвіта“ до камениці Ч. 14 при ул. Краківській, 1-й поверх.

Там поміщається тепер також редакція „Правди“; проте просимо на будуче уживати до всякої корреспонденції з нами тільки висше сказаной адресси, а шан. абоненти Львівські зволять відбрати собі „Правду“, почавши з Ч. 7-м, в редакції.

— Поправка. — В Ч. 5-м „Правди“ з помилки напечатано, що Пєребендя прислав телеграму именем громади; та телеграма прислана від самого ёго, а не від имени громади.

---

*Додатком до нинішнього числа прилучаємо „Бесіду“ п. Барвінського, виголошену на музикально-декламаторськім вечєрі дня 11. Марта.*

---

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

В Дружній Товариство Ивана Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарняцького.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
міністрація  
під н. 14. на ул.  
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

## ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

### СКОРБНІ ПІСНІ.

#### I.

Ні, не зови мене на пир,  
Я не піду на пир лукавих,  
Не поклонюсь твоїй я славі,  
Не вознесу я твій кумир.

Ні, я не був во вік рабом,  
Не промавляв брехні шіколд;  
Поет, співака правди й волі  
Не піде к кату на поклон!

Пируй без мене в добрий час,  
Тобі й без мене заспівають,  
И вознесуть, возвеличають...  
За гроши зроблять все у нас...

#### II.

Мені аж страшно, як згадаю:  
Яке я лихо пережив,  
Скільких людей похоронив!..  
На віщо ж сам я сновидаю?

Добре, коли б жилось, як людям;  
А то прибуду живу,  
Неначе віл, ярмо тягну...  
Коли ж на спочин я прибуду?

И смерть мене мабуть минає;  
Иди, небого! йди мерщій,

Я жду тебе, давно я твій!..  
Не йде!.. мабуть не дочуває...

## III.

Не сталося, як я гадав,  
Не сталося, як я сподівався;  
Багато в житті я бажав,  
Да мало дечого діждався.

Людей я рано розпізнав,  
И серце рано похололо;  
Даремне в світі я шукав  
Дружби, любові, правди й волі.

Шукав людей, шукав братів!  
Нема, нема!.. один блукаю,  
Як старець божий, и нігде  
Собі пристанища не маю

Округ пустинею несе...  
Коли б мені скорійш в могилу:  
Злиденну долю, и людей,  
И світ без жалю я покину...

## IV.

Покинь мене, забудь мене!  
Від мене холодом вже віє;  
Коханье ніжнее твоє  
Мого вже серця не нагріє.

Минув той час, коли и я  
Кипів любовию до тебе,  
Коли від погляду твого  
Душа тремтіла у поета.

Не пригорнулась ти тоді,  
Не обізвалась теплим словом  
И без жалю сміялась ти  
З моєї чистої любови.

На віщо ж гориєшся тепер  
И будиш давні тяжкі болі?  
Замерзле серце, мертвий труп —  
Не воскресиш ёго ніколи..

Січень 1876 р.

*Перевбидя.*

# ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

*Павла Гейзе.*

(Переложив з німецького Др. В. Г.).

~~~~~

На хребті Апенина, саме на границі бувшої ще тогді держави Тосканської и північної часті Церковної держави також уже не истнуючої, лежить на усторонью село пастуше Треппи. Возом до ёго не зайдеш, тільки вузькими стежками зайти або верхом заїхати туди можна. Кілька миль дальше до полудня йде через гори почтова дорога, роблячи велике коліно. Навідуються до сёго села одні селяне, що торгують з тамошніми пастухами. Деколи заблукає туди який маляр або попадеться піший подорожний, котрому битим шляхом ити не вигідно, та в ночі попасають у тому відлюдному селі свою вючну худобу пачкарі, котрі знають до ёго ще недоступнійші стежки, ніж інші люде.

Було се якось у половині Жовтня. В таку пору бувають ночі на тих вижинах ще дуже ясні. Та сёгодня після скварної днини піднялася з ярів рідощка мрака й поволі стелилася по гарному рисункові голих скель верховини. Ніч розпростерла свою тіль над селом. Огні дотлівали по низеньких, з рідка розкинутих кам'яних хатинах, котрих днем стерегли тільки старенькі бабусі та малі діти. Над огнищами висіли казанки, навкруги полягали пастухи з своїми родинами спати, а в попелищах порозтягалися собаки. Хиба деяка безсонна бабуся сиділа ще на купі шкір та шепотіла тиху молитву крутячи веретено або колишучи неспокійно спячого внука. Через великі шпари муру віяло свобідно вогке осіннє повітря й завертало дим, що курився з дотліваючого огню, підбивався в гору та й стелився плахтою по стелі. Нічого се не вадило старенькій бабусі; робила вона дальше своє діло, поки не здрімалася. Наче журавель спала й очей гаразд не зажмурюючи.

В одній ще тільки хаті ворушилося. Як інші, так и ся хата була без поверха. Тільки камінья в мурі щільнійше поскладуване, двері ширші та висші, а до просторої хати попричіплювані були комори, шопи та хліви. В хаті була добре збудована пекарська піч. Перед сею то хатою стояло налаштованих товаром кілька коней, з-перед котрих хлопець брав порожний жолоб. Саме тоді вийшло з хати шість чи сім людей узброєних и почали квапно коней готовити в дорогу. Прастарезна собака лежала під дверьми

хати, покивала з легка хвостом, як вони в дорогу вирушили, відтак піднялася й пішла в хату, де ще ясно горів огонь.

В хаті стояла біля печі хозяйка. Пишна з постаті стояла вона нерухомо лицем до огню обернена, руки по полам опустивши. Пес торкнув з легка мордою її руку, и вона обернулася здригнувшись наче з просонья.

„Фуоко! — сказала — бідний псиско, ти не здужаєш; иди спати.“ — Пес заскомлів та покивав хвостом, наче дякуючи. Після того простягнувся на старій шкірі, що лежала біля огнища покашлюючи и скомячи. Між тим посходилися наймити й засіли за великий стіл коло миски, від котрої що тільки встали пачкарі, що від'їхали. Стара наймичка наклала наново кулішу з казанка в миску й сама сіла за стіл узявши лижку. Мовчки іла челядь, полумя тріскало, охрипло стогнала крізь сон собака, а поважна дівчина сиділа на камінних плитах припічка, поводи́ла очима по хаті якби нічого не думаючи и не доторкнулася до миски з кулішем, що наготовила для неї окремо наймичка. Наче біла стіна стояла тепер мрака перед дверьми, а з неї виринав півкружком місяць, підіймаючись з-поза хребта гір. В низу на дорозі задуднів тупіт кінських копит, и чути було хід людський. „Пьетро!“ закликала молода хозяйка голосом якби супокійно пригадуючим. Швидко піднявся високий парубчак изза стола й зник на дворі в темряві. Голоси й ступанье наближувалися, аж кінь застановився перед хатою. Незабаром увійшло трьох людей у хату й привиталися коротко. Пьетро підійшов до дівчини, що вдивилася в огонь и не озиралася, тай сказав: „Є двох людей з Поретто без лаштунку. Проводять вони через гори якогось пана, що не має пашпорту.“

„Ніно!“ — закликала дівчина. Стара наймичка встала з за стола й підійшла до огнища.

„Вони не тільки їсти хотять,“ — говорив Пьетро дальше. „Подорожний пан питає, чи не було б нічлігу для ёго, бо не поїде дальше перед світом.“

„Постели соломи в комірці!“ Пьетро кивнув головою и сів знов за стіл.

Приїзжі посідали, а наймити проте не вважали дуже на них. Двох из приїзжих були пачкарі добре узброєні; кафтани позакладували на опашки, а капелюхи позасували па чолє. Вони поздоровкалися з наймитами, як добрі знакомі, лишили для третєго товариша широке вигідне місце й почали їсти перехрестившись попереду.

Третій подорожний, що приїхав з ними, не їв. Він зняв капелюх з голови, відгорнув рукою волосся з свого високого чола й почав приглядатися хаті та товариству.

По стінах пописані були углем уступи з письма святого, в кутику висів образ Пречистої Диви, перед котрим горіла лампа. Біля ёго дримали кури на жердці, дальше понавішувані були на шнурах попід стелею шульки кукурузи. На полиці стояли горшки та пляшки, а на землі лежали купами шкіри та кошики. Несупокійне ёго окс спочало в кінці на дівчині, що сиділа при огню. Гарно рисувалися на яскраво-червоному полі огню острі й правильні риси її темного лиця. Добрий жмит чорних кіс спадав на плечі. Зложені руки поклала вона на одному коліні опустивши другу ногу на скалистий поміст хати. Кілько літ їй було, годі було вгадати, тільки з її поведенья догадався подорожний, що вона була господинею в сій хаті.

„Чи є у вас вино, падрона?*)“ — спитав згодом. Ледви він вимовив сі слова, а дівчина зірвалася, наче громом вдарена, и як вкопана станула просто, спершися руками ва плити припечка. В ту саму хвилию пробудився й пес. Дике гарканье розляглося з ёго сопучих грудей, и четверо блискучих очей звернулося на питаючого.

„Чи не можна б просити у вас вина, падрона?“ повторив гість ще раз. Не встиг ще й вимовити останнёго слова, аж тут кинувся пес на ёго з несказанною встекlostью, завиваючи голосно, и здер ёму манту з плечей. На силу спипила ёго хозяйка грізьним покликком, а то був би скочив ще раз на подорожного.

„Ціба! Фуоко! А йди!“ відганяла ёго хозяйка. Пес стояв посеред хати, кивав хвостом з усієї сили й не зводив очей з приїзжого. „Запри ёго в хліві, Пьетро!“ сказала з тиха дівчина. Стоячи все ще біля печі наче вкопана, повторила вона свій приказ, коли Пьетро нагадувався. Бо з давеп давна мав старий Фуоко свій нічліг біля печі. Наймити щось шептали, пес ишов неохотно, а відтак довго вив та скавудів на дворі, що аж моторошпо становилося, поки з втоми не затих.

Тимчасом принесла наймичка на знак господині вина. Гість випив сам, подав чарку своїм товаришам и мовчки роздумував, який розрух зробив він нехотячи у тому домівстві. Наймити стали виходити по одному, поклавши лижки и сказавши „добра-ніч“ хо-

*) Падрона по италяньськи господиня.

зійці. Лишилися вже тільки подорожні з хазяйкою та наймичкою у хаті.

„Сонце сходить о четвертій годипі,“ — почав один пачкарь півголосом до приізжого пана. — „Не треба вам, екцелленца,^{*)} раніше виїздити, щоб на час станути в Пистої. Адже ж и коначі треба бодай тих шість годин відпочати.“

„Добре, добре, мої любі! Ідїть спати!“

„Ми вас в час збудимо, екцелленца.“

„Збудїт, збудїть!“ — одказав чужий. — „Хоча Мадонна^{**)} знає, що мало коли доведеться мені спати шість годин в одно. Добра-ніч вам, Корлоне; добра-ніч вам, пане Бакчіо!“

И з шанобою зняли пачкарі капелюхи кланяючись та й піднялися з місця. Один из них підійшов до печі и сказав:

„Констанцо з Болонї кланяється вам, падропо, та й питає, чи не у вас то лишив він ніж останнї Суботи?“

„Нї!“ сказала вона нетерпеливо.

„Я й казав ёму, що ви були б уже передали ёму, якби тут був лишив. А відтак —“

„Нїна!“ — перебила ёму вона — „покажи їм, куди до моря, коли може забули.“

Наймичка встала. „Я хотїв вам ще тільки сказати“ — тягнув пачкарь дальше супокійно й кліпаючи злегка очима — „що сей пан не пожалував би грошей, коли б ви ёму трохи мягну постіль зготовили, як нашому братові. От и все, що мав я вам сказати! А тепер нехай вам дасть Мадонна доброї ночі, синьора Фенїче!“

Сее сказавши обернувся пачкарь до свого товариша, оба поклонилися перед образом, що висїв на покутї, перехрестилися и вийшли з комнати разом з наймичкою.

„Доброї ночі!“ сказала Фенїче в слід наймичці. Старуха озирнулася ще раз, застановившись на порозі, и дожидала, чи ще чого не треба, а потім зачинила швидко й послушно за собою двері.

Скоро лишилися у двоє, приїзжий из Фенїчею, взяла вона квапно мосяжну лампу, що стояла з боку на припїчку й засвітила її. Огонь догорював вже на огнищу, а три червоні огники

^{*)} Екцелленца = ексцелленция. Простий народ в Итали звик титулувати так кожного в интелігенції.

^{**)} Мадонна = Мати божа.

лямпі освічували ледви маленьку часть просторої комнати. Подорожний сидів за столом схиливши голову на руки й обтулившись добре мантою, наче б темрява навела на ёго дрімоту, и він забрався б переспати ніч сидячи таки на тому місці. Аж чує — хтось кличе ёго по имени. Підвів голову, дивиться: перед ним горить лампа на столі, а за столом проти ёго стоїть хозяйка, що звала ёго по имени. Погляд її, у котрому велика була сила, зострінувся з ёго поглядом.

„Чи ви ж мене таки не спізнали, Филиппо?“ спитала.

Хвилю пригадував собі Филиппо, дивлячись на її гарне личко, що румянілося від світла лампи, а ще більше з тривоги, чи таку відповідь дасть Филиппо на її запитанье, якої бажало її серце. Та й гарне ж було личко й гідне того, щоб ёго собі пригадати. Довгі мягкі рісничі спадаючи то піднимаючися поволі у гору лагодили острій вираз чола та тонкого носа. Губи червоніли, як калина; тільки коли мовчали, то видні були на них ознаки відреченья, терпінья и якогось завзятя, котрому не противився й вираз чорних очей. Подумавши хвилю, сказав таки Филиппо:

„Не знаю вас справді, падроне!“

„Не може бути!“ сказала тоном великої певності Феніче. „Адже ж сім літ мали часу запам'ятати собі мене. Не короткий се час! Можна вже було вбити собі в память чийсь образ.“

Аж сі чудні слова, здається, відвернули ёго зовсім від тих думок, що роїлися в голові Филиппа. „А вже ж, дівчино, хто б через сім літ не мав иншого діла, як думати про гарне личко дівоче, той певно вбив би ёго собі добре в память.“

„Так!“ сказала вона задумавшись, „так ви й говорили тоді, що о нічим иншим думати не будете.“

„Сім літ тому? Тоді був я ще пустий хлопець! Не вже ж ти поняла віри словам моїм?“

Феніче притакнула поважно аж гричи головою. „И чому ж не дати мені було віри? Взнала бо я сама на собі, що дійсно так було, як ви говорили.“

„Дуже мені тебе жаль, дівчино!“ сказав Филиппо добродушно, що пристало ёму дуже до лица, в котрім пробивалася велика сила волі. „Сім літ тому я й гадав ще, що усі жінщини знають, що солодкі слова мужчин — се якби значки до гри, котрі можна инді вимінати на гроші, коли так наперед виразно умовилося. И що я тоді про вас жінчин не думав! Тепер, по правді сказавши, мало коли про вас и думаю. Скільки важнішого має тепер чоловік на голові, детинко!“

Феніче мовчала, наче б не розуміла, або не до неї все теє було говорено, и якби дожидаючи, аж Филиппо скаже, що би її обходило.

Подумавши трохи, каже Филиппо дальше: „Як би крізь сон нагадую собі, що я був вже у сій часті гір. Може був би я спізнав и село та отсю хату, коли б не мрака. Дійсно так! як раз років сім буде тому, як вислав був мене лікарь у гори. Наче навіжений, спинався я тоді по найстрімших верхах.“

„Знала я, знала, що ви сёго таки не забули!“ — сказала Феніче, и лице її засяло сердешною радістю. — „И пес мій Фуоко не забув вас, ні давнєї злості на вас з того часу, ані я не забула давнєї своєї любові.“

Сі останні слова сказала Феніче так певно й радісно, що Филиппо зачудуваний поглядав на неї. Він став прикликати в пам'ять все, що сподіялося було в ту пору, про котру говорили. Подумавши трохи, говорив Филиппо дальше: „Аж тепер пригадав я собі, що зострів я раз на самому вершку Апенину дівчину, и що вона завела мене в хату до своїх родителів. Якби не вона, прийшлося би було ночувати на скалах. Тяжко також, що дуже була мені сподобалася тая дівчина.“

„И ще як вам була сподобалася!“ перебила ёму Феніче.

„Що ж, коли я не сподобався дівчині. Довго говорив я з нею та від неї не почув більше десяти слів. А як захотів поцілунком розв'язати її мовчаливі уста, то скочила та й вхопила одною й другою рукою по каменюці, и ледви-ледви встиг я втічи неукаменований. Бачу усе те, наче на яві передо мною. Коли ж ти та сама дівчина, то що ж тобі й говорити тепер про свою давню любов?“

„Е, тоді було мені років ще тільки п'ятнадцять, и я була дуже соромлива; вперта я була з роду, а живши все на самоті, не знала я гаразд, як виявити свої думки; ще й боялася батька й матері, котрі — знаєте — жили ще тоді. Батько мій мав великі череди та й держав багато пастухів, а окрім того мав ще й отсю господу; усе те лишилося, як було за ёго, тільки що він, — земля нехай буде ёму пером, — тепер уже не порядкує тутки та не сварить. Та більше всёго сором мені було матері. Чейже ще не забули: ви сиділи як раз на сёму таки самому місці, що й тепер, та хвалили випо, що мали ми ёго з Пистой. Більше я не чула, бо мати подивилася на мене грізно. Ото ж я вийшла на двір та й стала собі під вікно, щоб з відтам на вас ще дивитися. Ви тоді були молодші, та не гарнійші, як тепер. И

тепер у вас ще ті самі очі, котрими ви чарували, кого схотіли ; сей самий низький голос, котрий тоді так лютив мого пса. Бідна звірюка ! До того часу любила я ёго одного, а тоді помітив він, що я вас більше полюбила и помітивши се лучше, як ви самі, він з заздрості зненавидів вас так дуже.“

„Дійсно був він наче зійшов з глузду в ту ю ніч !“ сказав Филиппо. „Ти, Феніче, була мене таки дуже тоді причарувала. Тяжко, що не було мені спокою від того, що ти не вертала до хати, и що я пішов на двір глядіти за тобою. Майнула мені біла хустина, що мала ти на голові ; тебе ж и не побачив, так швидко втікла ти до комірчини, що стояла при хліві.“

„Се була моя спальня, Филиппо. Не можна ж було вам до неї увійти.“

„А як мені сёго хотілося, Господи ! Довго, довго стояв я під дверьми, пукав до дверей та молив тебе — я ледащо ! И здавалося мені, що голова моя таки потріскає, як тебе ще раз не побачу.“

„Голова ? Ні ! Ви казали тоді, що серце. О, я знаю ще сёгодня кождське слово, що ви тоді сказали — кождське !“

„А тоді таки й слухати не хотіла !“

„Мені було, наче б приходилося вмерати. Стоячи в останнім куточку, я думала : коли б то мені стало відваги, щоби підійти тихцем до дверей, приложити губи до шпарни, крізь котру ви говорили, та й віддихнути вашим духом.“

„Гей, гей ! Чого то не вчипить молодий, нерозважний ! Був би я стояв там хто знає доки, може аж була б ти відчинила, якби не надійшла була твоя мати. Тоді то пішов я тяжко лютий та ще цілу ніч снілася ти мені, що й ниці ще сором, як згадаю.“

„А я сиділа в потемках, и сон мене не брався. Аж над ранком здрімалася трохи ; як пробудилася, стояло сонце високо на небі, и вас вже не було. Куди ви ділися, ніхто мені не сказав, а питати було ніяково. И важко мені було дивитися на людей, наче б вони вас убили на те тільки, щоби лиш не бачити мені вас більше. Як стояла, так и побігла я в гори. То вилізала на верхи, то сходила на долину ; иноді кликала, а иноді и проклиннала вас, бо через вас не могла я вже серця мати для ніякої людської тварі. З гір зайшла я аж на доли, а там стало мені лачно, и я вернулася. Два дні не було мене дома. Батько мене цобив, а мати не хотіла й говорити до мене ; догадалися вони,

чого я блукалася. Один пес, Фуоко, не покидав мене, але й він вив заєдно, коли я вас кликала на відлюді.“

Обоє мовчали тепер поглядаючи одно на одного. Згодом обізався Филиппо: „Чи давно померли твої родителі?“

„Літ тому три. Обоє померли до тижня, дай ім Господи царство небесне! Після їх смерті пішла я до Флоренції.“

„До Флоренції?“

„Так! Ви ж казали, що ви з Флоренції. Знакомі пачкарі нараїли мені жінку кавярника, що має кавярню біля св. Миниято.*) У неї прожила я цілий місяць та посидала її що день на місто питати за вами. Вечерами ходила я й сама та гляділа за вами. Аж и довідалися ми, що вас вже давно нема в Флоренції, та куди ви ділися, не знав ніхто гаразд сказати.“

Филиппо встав и почав тяжкою ходою ходити по хаті. Феніче обернулася до ёго и очей не зводила з ёго; тільки в неї не видно було такого непокою, як в ёго. Походивши трохи по хаті, приступив Филиппо до неї, подивився на неї хвильку, а відтак спитав: „И на що ти, небого, сповідаєшся з усёго сёго передо мною?“

„Сім літ часу мала я на те, щоб набрати відваги до сёго. Коли б я була тоді від разу призналася вам, не було б мені наробило стілько лиха се заяче моє серце. А таки я зпала, що ви прийдете, Филиппо; тільки не гадала, що прийдеться стілько ждати. Ох тяжко, тяжко було дожидати. Е! з мене бо також дитина! Що мені тепер и згадувати про те, що минулося? Ви тут Филиппо, я з вами и буду вашою на віки!“

„Моя ти люба дитинко!“ почав Филиппо та й не доказав того, що було в ёго на душі. А Феніче, и не зміркувала, що він мовчав, задумавшись тяжко, та й дивився в стіну понад її голову. Вона ж спокійно говорила своє дальше. Плавно, потоком наче плили їй слова, якби вивчилася на изуст. Слухаючи її, ти казав би, що вона тисячи разів собі з'ображувала: ото він прийде, а я ёму скажу тее й тее та ще й тее.

„Багато женихів сватало мене и тутки, и як була у Флоренції. Що ж? Коли ж бо мені хотілося тільки тебе одного. Скоро став хто залицятися та просити мене гарними словами, то зараз и пригадувався мені твій голос, приходили на думку слова, що говорив ти тої ночі, слова солодші над усі слова під місяцем. От від

*) Так зовється костел у Флоренції над рікою, а від ёго також ціла часть міста.

якогось часу відвзалися ті женихи, хоч не стара я ще та й гожа собі, як и попереду була. Оттак то — наче б усі знали, що ти незабаром прийти мавш.“

Тепер пристановилася трохи Феніче, а дальше й каже:

„И куди ж ти мене тепер возьмеш з собою? Чи хочеш лишитися тут на горах? Ні! Не тобі тутки жити. З того часу, як була я в Флоренції, знаю, що сумно тутки в горах. Спродамо хату та череди; оттоді то й стану багатою. Наввірилося вже мені отсе життя з диким людом. У Флоренції мусіли мене вчити всього, що треба знати міщанці, а так дивувалися, що я все так скоро переймала. Та мені було віколи, бо всі мої сні говорили мені, що тут на горах нам зострінутися. И ворожки я також питала, та й усе вийшло точнісінько так, як виворожила.“

„А що ж було би, якби в мене була вже жінка?“

Феніче витріщила на ёго очі. „Е, хочеш мене скушувати, Филиппо! Ти ще не жонатий, се мені сказала чарівниця. Тільки одного не знала сказати: де ти живеш?“

„Правду вона сказала, Феніче, що я не жонатий; тільки з відкиля знає вона або й ти, що я захочу коли небудь женитися?“

„Як же се би могло бути, щоб ти не хотів мене?“ сказала Феніче з твердою вірою.

(Дальше буде.)

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

К о л я д а.

Коляда був давній зімовий празник в честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літнїї хмари й дощу. Народ примитив зімою повертанья сонця з зими на літо й виявив ёго рядом празників. Всі теперішні народні звичаї й обряди на Різдво, на Василя и на Водохрестья то безперечно давні язичеські обряди, тільки прилучені до християнських празників. Певно ті

празники тяглися не один день и звалися загальним збірним словом *Коляда*.

Зімові празники світлих літніх сил були великими святками, як літом Купайло, бо припадали в дуже значний час у природі. На празник Коляди, так само, як и на Купайла діються великі дива на землі. Всі вечори од Різдва до Водохрещья звуться в народі святими. По заході сонця в той час не можна робити діла, гріх прясти, гріх виносити смітья з хати. В ночі перед Різвдом говорять воли й навіть знають будуще. Кажуть, що тисі ночі дерево розвивається и цвіте. Проти Водохрещья вода в річках освящається, и навіть буває час, що вся вода стає вином. Розказують, що один чоловік хотів напитися в той час з річки води, а в річці було вино; він набрав вина, од'їхав трохи и по-пробував того вина, а з ёго стала знов вода. На Водохрещья кроплять свяченою водою хату, оселю, товар, бджоли, доливають вареву в кадовбах, починають вчити коней пеуків. Кажуть, що *вечіря* вода ніколи не псується, а як її держати дуже довго, то вона стає живим сріблом и світиться в ночі, як огонь...

Подивимося на ті обряди, що народ справляє на Різдвяні святки. Перед самим Різвдом буває *багата кутя*, перед Водохрещьям *голодна кутя*. На Меланки, проти Василя, в щедрий вечір печуть млинці й начиняють кишки. На Білорусі друга кутя буває на Меланки, проти Нового-року, але на Чорнорусі, в Виленській губернії, в північних повітах Городнящини и в західних Минщини друга кутя справляється проти Водохрещья, як и на Україні, так як Чорнорусь звичаями, язиком и народнєю літературою ще близча до України, ніж Білорусь. Кутя велике свято в народа, де за столом, як за вечерню любові, хозіини сідають вечеряти разом з наймитами и наймичками. В вечері перед Різвдом хозіин вносить в хату чистого, без бадилья, сіна и поклавши три поклони, мостить ёго на покутьї. В кутки ставлять з пів снопа жита, пшениці и вівса, а на сіші горщок з кутею и другий з озваром. Озвар накривають хлібом, а кутю паляницею або книшем. Малий хлопець, переносячи горшки на покутья, квокче, щоб курчата добре дупилися. Перед образами світять свічку и в хаті курять ладаном. За вечерню хозіин підкидає ложку куті під стелю, приказуючи: „морозе, морозе! йди до нас вечеряти, та не поморозь жита, пшениці й всякої пашниці.“ По тим зернятах, скілько їх пристане до стелі, вгадують, чи добре будуть роїтися бджоли. Хозіин витягає стебло сіна и по довжині вгадує, чи добрий буде урожай на хліб чи недобрий. За вечерню не можна пити води, бо

хто напеться, тому буде хотітися пити в жнива. Хто за вечерню чхне, той буде щасливий, тому батько дарує гуску або овечку або теля. В Галичині на столі кладуть часник и ручку од плуга, щоб миші не псували хліба на полі. За вечерню поминають померших родичів, згадують живих, котрих нема дома, матері плачуть за дітьми, з котрими не довелося вечеряти на святвечір. На багату кутю посилають *вечерю* з книшів, паляниць и пирогів родичам и доконечне бабі повитусі хозяйських дітей. Сіно з покутья дають товарові, мостять з ёго гнізда в обичайках для птиці, соломом з покутья обвязують в саду дерево, щоб добре родило. На св. Василя хлопці з рукавиць посипають всяким зерном по хатах. На вечірне водосвяття и на Ордань старі люде йдуть з трійцями. Після святвечора на голодну кутю стреляють з рушниць або стукають макогоном в ворота, проганяють кутю. Од того стреляння розбігаються вовки, и перестають бігати тічки вовків.

По всіх різдвяних обрядах ми бачимо, що народ празникує обрядами двом групам світлих літніх сил, огневим и водяним, и празникує перед усёго як народ-хлібороб, благаючи собі од світлих богів доброго врожаю жита, пшениці и всякої пашниці. В усіх колядчаних обрядах ми бачимо два елементи, котрі грають головну роль: хліб и воду. Кутю варять з зерна, хати посипають зерном, на покутьї ставлять сніп хліба, вечерю посилають з хліба, на святвечір варять доконечне горох, дерево обвязують соломом, на столі кладуть плуг, колядники в Галичині носять з собою плуг. З сёго всёго ми бачимо, що народ в різдвяних обрядах празникує початок нового року хліборобства, котре грає головну роль в житні українського народа. Щоб забезпечити собі урожай хліба од темних зімових сил, народ сповняє деякі жертвенні обряди *Морозові* и *Дюдзі*: хозяйін, кидаючи ложку куті під стелю, просить до себе вечеряти Мороза, щоб він не поморозив хліба, а на Білорусі, па Меланки, після вечері зоставляють на столі кілька ложок куті для *Дюдзі* (*Дюдзі*), бога зіми, діда з білими волосьям и з білою бородом, щоб він не шкодив морозами. Народ злучає вечерю на кутю и жнива, забороняючи пити воду за вечерню, щоб у жнива не так мучила смага в гарячий час. Так як світлі літні сили: сонце, блискавка и грім—мають великий вплив на хліборобство, то народ, в своїх різдвяних обрядах, злучив до купи обряди з мотивом про хліборобство и про літні небесні сили. Після куті стреляють з рушниць або б'ють макогоном в ворота, щоб прогнати кутю и вовків. Сей обряд служить сим-

волом грому, що проганяє зіму и попередній старий рік, даючи місце новому хліборобному року. Так колядники ходять по хатах з козою; коза тут служить образом сонця. Про ту козу в колядках співають, що вона має „золотенькі копиточка; де вона ходить, там жито родить; де не буває, там вилягає; де коза туп-туп, там жита сім куп; де коза рогом, там жито стогом“*). Коза каже, що вона не боїться стрільців, тільки боїться „Діда, що в ёго борода сіда“. Дід з сідою бородою то дід Дюдя, бог зіми й морозу, ворог сонця й всіх літніх небесних сил. Самі трійці, що з ними стоять при водосвятті на Ордань и на вечірне водосвяття, звуться громилицями**).

Різдвяна свячена вода, як ми сказали, має велику роль: нею кроплять усе хозяйство. Найбільше народ поважає *вечірню воду*, що святять перед Водохрещьям у вечері в криницях, може тим, що той звичай нагадує весняний звичай святити криниці на преполовенья, и що криниці мають велику вагу в народі, як мієнчний символ небесних криниць-хмар. Іі пють потрошку на тщо-серце, мажуть слабом очі, груди, лоб. Така повага до свяченої різдвяної води и мієи про чудовну її силу показують, що народ на різдвяні святки празникує другій групі небесних літніх сил, хмарам и літ-нєму дощу, що грають велику роль в хліборобстві.

*) Труды Чубинскаго — III. 265, 266, 277.

**) Потєбия, о мнєнчнємъ значєніи обрядовъ — 6.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ІІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Другий відділ: Литовський и козацький перійод.

VIII.

Князь *Константи Константинович Острогський.*

(Дальше.)

Підчас побуту свого в полудневій Русі, патріарх Єремія відсудив Київського митрополита Онисифора Дівочку, вначе 6 для

того, що він перше був двоєженець, а замість ёго посвятив Михайла Рогозу, котрого вже, як видно, настроили єзуїти. Патріярх не пізнався на тім чоловіці. Та ще більш помилився він в сім, що, не давши повної власті митрополиту, назначив своїм ексархом (намістником) Луцького єпископа Кирила Терлецького, чоловіка поганих обичаїв, котрого винили о вельми гидкі вчинки, як н. пр. грабувань, насилувань и убийства.

Руське духовенство було дуже недовольне патріярхом за те, що він дав брацтвам таку власть и поставив духовних під догляд світських; крім того, на ёго жалувалися й за різні драчки з руського духовенства; підлягаючи Турецькій власті, патріярхи и в загалі грецькі єпископи були в таким положенью, що потребували милостині, котру збирали в православних землях. „Ми в них такі вівці, — говорили руські духовні, — котрих вони тільки доять и стригуть, а не кормлять.“

На другий рік по від'їзді Єремії, митрополит зібрав в Бересті синод з православних архиєреїв. Всі стали жалуватися, що важка їх залежність від патріярха, и парікали на брацтва, а найбільш на Львівське, котре після грамоти патріярха Єремії 1593 р. було під безпосереднёю зверхністю патріярха. „Як — говорили архиєреї — яким-небудь сходянам пекарів, купців, сідларів, кушнірів, неуків, що нічого не розуміють з богословських діл — дають право переглядати суд церквою установлених властей и укладати присуд про діла церкви Божої!“ Всі дійшли до того, що лучче всёго підчинитися, замість Царьгородського патріярха, Римському папі.

В р. 1593, замість помершого Володимирського єпископа, настановлено Адама Потія, що був до того часу світським паном и носив титул Берестьського каштеляна. Він вже перейшов з православья на католицтво, потім удано вернув до православья з наміром посвятитися справі унії. Він був чоловік бездоганних обичаїв, здавався богобоязним и сам завів брацтво в Берестю. Острогський шанував ёго, крім того ж Потій був свояком Острогського. Король дав ёму місце єпископа именно з того взгляду, що Потій може власкавити могучого руського вельможу.

Потій став з Острогським переписуватись и, не починаючи сам річі про унію, попровадив справу так, що князь Константин Острогський перший заговорив про неї. Розбираючи всякі способи до поправленья церковного порядку, Острогський опинився на злученью східної церкви з західною. Та Острогський бажав зовсім не такої унії, про яку думала римська пропаганда. Острогський

признавав православну церкву вселенською, а не національною; Острогський вважав правильним злучення церков тільки в такім злучаю, коли и в інших православних сторонах приступлять до того, и тому раяв Володимирському єпископові удатись до Москви, а Львівського післати до Волохів для наради над питаньєм про злучення церков. Острогський уважав яко ціль предложеного злучення — основанье шкіл, образованье проповідників и в загалі розширенье релігійної просвіти. Острогський не міг втаїти перед Потієм свого давнього нахилу до протестантизму; Острогський замічав між иншими, що треба багато змінити в церковних обрядах, тайнах, в церковній управі, відділити, як він виражався, людські видумки. Потій відповів на те Острогському: „Східна церква виповняє свої тайни й обряди правильно; нема там що посужати, ні гудити; в Москву ж я не поїду: з таким порученьєм там підкнут попадеш. Лучче ви, яко перший чоловік нашої віри, зверніть ся до свого короля.“

Не вспівши склонити Острогського, владика кілька разів з'їздились на раду, и в 1595 р. зложили представлення до папи про унію та й вибрали в сій справі послами в Рим Потія и Луцького єпископа Кирила Терлецького. Потій оповістив об сім Острогського и напоминав, що Острогський сам перший підняв річ про унію.

Острогський розсердився, писав до Потія, що Володимирський єпископ зрадник и негідний свого стану, а 24. Червця нависав и розіслав (мабуть печатне) послание до всіх православних обивателів Польщи й Литви, вихваляв грецьку віру, яко єдину в світї правдиву, оповіщав, що найголовніші начальники правдивої віри нашої, мнїмі пастирі: митрополит и єпископи, сталися вовками, відступили від східної церкви, „притулились до західних“ и задумали відорвати од віри всіх благочестивих „тутешній області“ и завапастити. „Багато — виражався Острогський — з обивателів тутешнього краю держави єго милості мого короля, послушних святій східній церкві, вважають мене начальним чоловіком в православию, хоч я сам вважаю себе не більшим, як рівним иншим що до правовірності; з тої причини боюсь, щоб я не став виноватим перед Богом и вами; тому звіщаю вас об сім, об чім за певне дізнався я, бажаючи разом з вами одностайно стати против суво-статів, щоби з Божої помочі и при вашим старанью ті, що приготували на нас сіті, самі в ті сіті попалися. Що може бути соромнійше и безправнійше, коли мість або сім злодіїв одпали від своїх пастирів, котрі їх настановили, вважають нас безсловесним това-

рош, важаться самовольно відривати нас від правди й вводити нас в загибель з собою?«

Острогський просив короля скликати збор, на котрім були б присутні не тільки духовні, але й світські. Король, дбалий про успіх унії, писав до Острогського письмо, вговорював и скляняв ёго пристати до унії и більш всёго вказував на те, що грецька церква єсть під властью такогo патріарха, котрий одержує свій уряд по волі невірних мугаметан. Згідно з пануючим римсько-католицьким поглядом, що діла духовні мають бути принадлежностью самих духовних, Зигисмунд не хотів допустити з'їзду світських осіб в справах віри, чого не тільки хотів Острогський, але й самі єпископи, підшиваючись під Острогського, заявляли просьбу королеві об тім самім. Король писав: „Такий з'їзд тільки буде спиняти діло; дбати про наше спасенньє єсть повинностью наших пастирів, а ми повинні, не допитуючись, поступати так, як вони кажуть, тому що Дух Господній дав нам їх провідниками в живі.“ Однак таке вговорюванньє тільки роздражляло Острогського, бо все те ображало, між иншими, ёго панську самолюбність, що впоювала ёму змаганньє бути першим між своїми одновірцями.

Добиваючись від короля дозволу на з'їзд або збор світських людей в справах віри, Острогський одним из своїх двораків вислав у Торунь до протестантського збору завізанньє до спільного виступленья против папізму. Православний князь писав такими словами: „Всі, що признають Отця й Сина й св. Духа, люде одной віри; як би в людей було більш терпимості між собою, як би люде з шаную гледіли, як їх брати славлять Бога кождий після свого сумлінья, то менше було би сект и наук в світі. Ми повинні злучитися з усіми, хто тільки віддається від латинської віри й сярняє нашій долі: всі християнські исповіданья повинні боронитися против „папєжників“. Ёго королівська милость не схоче допустити нападу на нас, тому що в нас самих може явитися дваццять а бодай пятаццять тисячей оружных людей, а панове папєжники можуть взяти верх над нами хіба числом тих кухарок, котрих ксєндзи держать у себе замість жінок.“

Король дізнався об тім посланью и казав написати Острогському догану за неуважні вирази про віру, котру визнає король, а особливо за те, що натякнув про кухарок.

Грізби, що можуть явитися тисячи оружных людей, мали важне значенньє. В Польщі панував дух самоволі. Права дійствували слабо, и замість шукати в них захисту, люде, що почували в собі силу, самі розправлялися з своїми суперниками. Знатні пани дер-

жали в себе оружні ватаги шляхти ; наїзди на добра й двори були звичайним ділом. Пани самовольно навіть мішалися в справи сусідніх держав. Удалці всілякого рода складали ватаги, так звані „своєвольні купи“, и діяли всякі нечемності. В полудневій Русі рік від року змагалося козацтво, а особливо розвилося після удачних походів на Крим и на Молдавию. Воно засиялося руськими людьми з дїбр наслідніх панських и коронних (що надавано панам яко староства), и через такий наплив утікачів, що йшли в козаки проти волі панів, набирало неприязного настрою для панів и шляхти в загалі. Крім козаків, признаних в тім стані, котрі стояли під начальством старшого або гетьмана, творилися ватаги з простого народу, що звалися козаками, під начальством осібних проводирів ; такі ватаги, при нагоді, легко лучилися з справдешніми козаками и готові були одностайно з ними виступати з шкодою панів. В 1593 р. козацький гетьман Криштоф (Христофор) Косинський підняв бунт. Козаки нападали на панські двори, бурили їх, нищили шляхоцькі документи. Косинський заволодів українськими городами й самим Київом, про недбалість Острогського, що був Київським воеводою : ёму, як ми сказали, давно вже, та безуспішно, дорікали королі тим, що Київський замок зістає в занедбанью. Косинський напав на добра Острогського и домагався від шляхти й від народу присяги для себе : у Косинського явно пробивався замір відорвати Русь від Польщи, збурити в ній аристократичний лад и завести козацький устрій, при котрім не було б різниці станів, всі були б рівні й орудували б з однаковим правом землею. Небезпечність загрожувала Польщі политичним и соціальним переворотом. Король взивав шляхту полуднево-руських воеводств Брацлавського, Київського и Волинського, щоби всі шляхтичі зброїлись проти ворога, що жадає для себе присяги и під ноги топче права королівські й державні. Острогський зібрав усю шляхту, що була в ёго просторих маєтках и піддав її верховодству сина свого Януша та й виправив на повстанців. Косинському не повелося, він обіцяв зречися верховодства над козаками, а визволившись з біди, знов думав про повстаньє, але ёго вбито під Черкасами. По нім гетьманом вибрано Григория Лободу. Тоді крім козаків, що були під верховодством гетьмана Лободи, явилося друге козацьке військо, самовольне, під верховодством Северина Наливайка, котрого брат Демян був священником в Острозі. Наливайко палав запеклою ненавистю до панства тому, що пан Калиновський в місточку Гусятині відобрав у Наливайкового батька хутір и самого хозяїна так побив, що сей умер від

ударів. Наливайко задумав дальше вести діло Косинського в тім часі, коли єпископи збералися підчинити руську церкву папі, и коли Острогський в своїм посланью вговорював усіх православних обивателів польского королівства виступити против хитрощам єпископів. Наливайко почав од Волині, и єго повстанье на сей раз набрало трохи релігійної ціхи. Він нападав на маєтки єпископів и світських, прихильних унії, заняв Луцьк, де злість козаків звернулася на сторонників и слуг єпископа Терлецького, звернувся на Білу Русь, добув Слуцьк, де приспоровив собі збруї, заняв Могилів, що тоді самі мешканці спалили, захопив у Пинську церковні дорогоценності Терлецького и дістав важні пергаментові документи з підписами духовних и світський осіб, що годилися на унію; Наливайко зрабував добра брата єпископа Терлецького, щоб відомстити на нім поїздку єпископа в Рим. Деякі православні пани давали волю Наливайкові з ненависті до повстаючої унії. Падало підозрінье на самого князя Острогського, бо в єго добрах жив брат Наливайка, и у того брата, священника Демяна, показувалися коні, приналежні панові Семашкові, котрого зрабував Наливайко. Сам Острогський в письмах до свого зятя Радивиля писав: „Говорять, наче б я Наливайка вислав... Вже коли кому, то мені більш усєго допекли сі розбишаки. Поручаю себе Господу Богу! Надіюся, що він, спасаючи невинних, и мене не забуде.“ Нема підстави припускати, щоб справді Острогський підмагав се повстанье, тим більше, що, перед самим появленьем Наливайка в Волинській землі, Острогський перестерігав панів перед самовольцями, жалувався, що вони нищать єго маєтки, давав ради Речі-посполитій ужити скоро енергичних способів и гасити пожар перше, ніж він вспів розширитися.

В зимі 1595—1596 р. Наливайко злучився з козацьким гетьманом Лободою, и повстанье стало приберати грізний розмір. Король вислав против козаків гетьмана Жолківського. Війна з ними завзято точилася до кінця Мая 1596 р.; козаки, притиснені польськими військами, перейшли на лівий берег Дніпра, и їх осаджено близько Лубен: між ними повстав розлад; Наливайко зложив з гетьманства Лободу, вбив єго, сам став гетьманом, але й єго своєю чергою скинули й видали Полякам, котрі покарали єго смертю в Варшаві.

Коли таким способом Поляки заходились притлумити повстанье Русинів, що приберало по часті ціху борби против унії, в Римі послів руського духовенства, єпископів Володимирського и Луцького, прийнято з приналежною честью; вони сподобились поцілувати

папську ногу й 2-го Грудня 1595 р., від имени руського духовенства, прочитали исповідь віри після римсько-католицької науки. В початку 1596 р. вони повернули на родину. Тут дожидала їх перешкода зо сторони брацтв и Острогського. В Виленськiм брацтві напечатана була „Книга Кирила об̄ Антихриств̄“, котру написав Степан Зизаний. Книжка була вимірена против папізму; в ній доказувалося ні більше, ні менше, як се, що папа єсть сей антихрист, про котрого збереглося віщуваньє, а часи унії — се часи антихристового царства. Духовенство и світські люде письменні читали жадібно сю книгу. Король, почувши про її успіх, вельми розгнівався, наказав книжку, казав спіймати й замкнути в тюрму її автора и ёго двох товаришів. Львівське брацтво з своєї сторони виступаючи против починам унії, так настрашило єпископа, що Гедеон рішився відступити від унії и подав у суд протестацию, впевняючи, що хоч підписував разом з иншими архиереями згоду на унію, то не знав сам, як річ мається, бо підписував білий папір, а на сім папері вже по ёго підписі написано те, чого він и не хотів.

Острогський звів східних патріархів; на просьбу ёго назначено протосинкелів (намістників): від Царьгородського патріарха — Никифора, від Олександрійського — Кирила. Король оповістив, щоби руські єпископи зібралися на собор у Бересті на 6. Жовтня 1596 р. для наконечного утвердження унії.

На той час, що король визначив, приготував и Острогський свій собор також в Бересті.*) Собор сей складався з двох патріарших протосинкелів, двох східних архимандритів, двох руських єпископів, Гедеона Львівського й Михайла Копистинського з Перемишля, сербського митрополита Луки, кількох руських архимандритів, протопопів и двохсот осіб шляхоцького стану, котрих завізав з собою Острогський.

Протосинкел Никифор був головою сёго православного собору. Відповідно давнім обичаям церковного суду, він післав до Київського митрополита тричі завізаньє на собор, щоб оправдався; однакже митрополит не явився и оповістив, що він з єпископами підчинився західній церкві; тоді православний собор позбавив уряду митрополита и єпископів: Володимирського, Луцького, Полоцького (Германа), Холмського (Дениса) и Пинського (Йону.)

*) Берестський собор подрібно описаний в книжці „Еклезис“, котру видали православні в польськiм язичі в 1597 р.

З своєї сторони ті духовні, що прийняли унію, відплатили тимже самим тим духовним, котрі не прийняли унії: вони зложили з уряду єпископів Львівського и Перемиського, архимандрита печерського Никифора Тура и всіх руських духовних, що були на православнім соборі. Присуд кожному з них післяли в такій формі: „Хто тебе, від нас проклятого, буде вважати в прежнім сані, той сам проклятий буде від Отця и Сина и Святого Духа!“

Обі сторони удался до короля. Православні поклонувалися на истнуючі постанови, просили не вважати зложених духовних в їх прежнім уряді, відняти в них церковні добра и віддати тим особам, котрі замість них будуть вибрані. Король взяв сторону уніятів и казав арештувати Никифора, на котрого особливо лютилися ті, що прийняли унію. Острогський взяв ёго на поруку. Справу ёго відложили до 1597 р.

В сім році, на бажанье короля, Острогський сам привіз Никифора и віддав ёго судові сенату. Никифора старались обвинити и о звідунство з сторони Турків и о чародійство и лихі обичаї. Сам гетьман Замоийський оскаржував ёго. Та годі було оскаржити Никифора, а ще Поляки й права не мали судити ёго, яко чужоземця. Тоді Константин Острогський промовив різко до короля: „Ваша милость — сказав він — нарушаєте права наші, топчете ногами волю нашу, насилуете сумління. Яко сенатор не тільки сам дізнаю зневаги, але бачу, що все те веде до погибелі королівства польського; після того нічи права, нічия воля не обмежені: незадовго наступить розлад; може бути, тоді додумаються до чого иншого! Предки наші, присягаючи на вірність своєму володареві, и від ёго також приймали присягу що пильнуватиме справедливості, милості й охорони. Між ними була обопільна присяга. Схаменіться, ваша милость! я вже у високих лігах и надіюся скоро покинути сей світ, а ви зневажаєте мене, відбираєте те, що для мене дорожше всього — православному віру! Схаменіться, ваша милость! Поручаю вам сього духовного сановника; Бог пошукувати буде на вас кров ёго, а мені дай Боже не видіти більш такого нарушенья прав, на против нехай Бог позволить мені на старості літ почути про добре здоровья ёго и про луччу охорону вашої держави й наших прав!“

Скінчивши сю річ, Острогський вийшов из сенату. Король післав зятя Острогського, Криштофа Радивиля, щоб завернув зворушеного старця. „Король — сказав Радивиля — жалкує над вашою прикросстю; Никифор буде вольний.“ Розсерджений Острогський не хотів вернутись и сказав: „Нехай же собі и Никифора

з'їсть.“ Князь пішов, лишивши бідного протосинкела Никифора на волю короля. Никифора заслали в Марієнбург, де він и вмер у вязниці.
(Дальше буде.)

Литературні звістки.

— **Повѣстки для дѣтей** — написавъ Омелянъ изъ Григорова — у Львовѣ 1876 — коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“ — въ друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — книжочка 38-а — цѣна 15 кр. — Сторон 84, в 16-ку, з однимъ образкомъ.

— **Що то таке провизорія, и якъ веде ся єбъ?** — написавъ Адольфъ Гладьловичъ — Львовѣ, 1876 — коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“ — зъ друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — книжочка 39-а (рускій правотаръ народный) — цѣна 8 кр. — Сторон 41, в 16-ку.

— **Піаньство нещастє и погибель народа** — пѣсля К. Горальчика уложивъ Александръ Ипполитъ Стефановичъ, рускій катехитъ при учительскихъ семинаріяхъ у Львовѣ, членъ-кореспондентъ императорского географичного товариства въ Кієвъ и проч. — у Львовѣ, 1876 — зъ друкарнѣ Товариства „Имени Шевченка“ — за пѣдмогою Товариства „Просвѣта“ — цѣна 10 кр. — Сторон 48, в малу 8-ку, з образкомъ на окладці.

— **Що нас коштує пропинація?** — кѣлька цифер до виясненя народної нужди в Галичині — написавъ Василь Н. — Сторон 26, в велику 8-ку — цѣна 10 кр. Єсть се передрукъ з *Правди*, Ч. 1—3.

ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІЯЛЬНА.

Руська народність в школахъ галицькихъ.

Статистична розвідка.

Передне слівце.

Ц. к. Рада школьна краєва через вісім літ своєї господарки не перестала бути вірною своїй двоїстій натурі: институції ніби автономичної, ніби бюрократичної. Хто на примір не побачить в такихъ фактахъ, як: запропащуванє поданихъ до високої апробації манускриптівъ для руськихъ книжокъ школьнихъ, або именованє й висиланє учителя на службу безъ заасигнованья для єго місячної плати, або виставленє декрету на учителя для чоловіка передъ рокомъ помершого—автономичної попсалаєсе, до котрої не призналася би ніяка давня бюрократія? За

те скритість, заховуванье свого діланья від очей ширшої публіки — се очевидно не автономична, а така власність, котру наша школьна управа переймила від давніє австрійської бюрократії. Кажу — від давніє, не від теперішніє. Австрійські бо министерства гандлю, рільництва, просвіти и скарбу подають тепер всілякі звістки газетам, видають дзєвники, оголошують річні справозданья свого діланья. Щорічне виданье „Jahresbericht des Ministeriums für Cultus und Unterricht“ можна не тільки в такій популярній и всьому світові звісній конторі набути, як „надворна друкарня“ в Відні, але й в кожній, найлихшій книгарні галицькій. И наша галицька Рада школьна має своїм „регулативом“ наказане, видавати справозданье о стані публичного вихованья в краю. *) „Insbesondere gehören in den Wirkungskreis des Landesschulraths“ (каже регулатив в артикулі III, в котрім вчислює задачи й обовязки Ради школьної, під ал. 7) die Veröffentlichung des Jahresberichtes in Angelegenheiten der öffentlichen Erziehung im Lande. Значить, справозданье мусить бути оголошене — отже не тільки написане, але й видруковане; и не тільки видруковане, але й подане до відомості як найширшої публіки, очевидно не старовічною методою, при голосі бубнів, але що найменше через розпродаж в книгарнях, як се робить министерство з своїм Jahresbericht-ом. Законодатель вважав се оголошенье щорічного справозданья за річ дуже важну, коли се наказав в самім „регулативі“, на котрім основується жизнь и організація Ради школьної, и поставив яко одну з головних її задач, рівно важних, як и „административну и наукову управу школами“ (той сам артикул, ал. 1), „приготовлюванье планів науки, затверджуванье учебників“ (той сам артикул, ал. 4. 5.) и т. д. Під тим же самим артикулом єсть теж яко задача — право й обовязок — Ради школьної приписане „именованье директорів и учителів для середніх шкіл“ (ал. 3.); а коли торік се право Раді школьній відоймлено цісарським рескриптом, то піднявся великий крик власне з родинного кружка Ради школьної. Коли ж право именованья директорів и учителів уважається таким важним, то право й обовязок оголошуванья справозданья о стані шкіл в такій спосіб, як розуміє регулатив, не має значити нічого? Чому? Чи воно не приносить таких користей ані для краю, ані — для членів Ради школьної? Того не думаємо; по мойй думці, як певно и по думці законодателя, щорічне оголошуванье справозданья о стані шкіл и школьної науки єсть неменче розумним и практичним средством до розширення охоти до науки, до збудження симпатії в посіпільності для розвою шкільництва, як приміром добрий план науки школьної або заведенье добрих учебників. Воно подає землянам відомость о поступі просвіти в краю, о тім, як правительство дбає о науку іх дітей, яку користь відносять іх діти и вони самі зі шкіл, на котрі вони преці ж видають миллионів суми; воно ставить школи під опіку всіх жителів краю и збуджує в них через се интерес для дальшого розвою шкіль-

*) Organisations-Regulativ, betreffend die Einsetzung eines Landesschulrathes im Königreiche Galizien und Lodomerien sammt dem Grossherzogthum Krakau. Kundmachung der k. k. Statthalterei vom 6. Juli 1867, Zl. 5306. Land. Ges. Bl. St. IV ex 1867.

ництва, для жертв моральних и материяльних на школьні цілі. Особливо ж для нашого краю, з двома народностями, де недовірчивість цілої одної народності до верховної управи школьної встигла вже через тих кілька років господарки Ради школьної видати запевно для неї непожадані овочи в факті, сконстатованім в софій послом Антоневи-чем: що число учеників шкіл середніх руської народності що рік прогрессивно зменшається, — в таких краю и в таких обставинах як найбільше розширенє вістей о стані шкіл и статистичних дат повинно би бути найголовнішою журою Ради школьної, в її власнім інтересі. И Рада школьна справді по часті вповняє припис арт. III. al. 7 регулативу, — але як? Справозданья друкуються — правда не правильно, бо намість що року, подавані бувають дати про народні школи иноді що два роки, а про середні иноді загалом аж за чотири роки, але все таки друкуються. Тільки ж хто, окрім самих пп. райців школьних, їх читає? хто їх бачить на очі? а навіть — хто знає о їх истнованью? Обійдіть всі книгарні ві Львові й Кракові та й в цілій Галичині — чи найдете хочби одно таке „Sprawozdanie ces. król. Rady szkolnej“? чи, противно, не заручить вам кожний книгарь, з повагою чоловіка, котрий, розуміється, знає о кождім друкованім свистку в Галичині — що жадної подібної публікації нема на світі? Що ж тепер говорити о публіцистах, котрим обовязок наказує бодай спізнати о таких вида-нью, а що о ширшій публіці, для котрої преці ж не тільки „справозданьє“ після закону має „оголошуватись“, але для котрої ціла Рада школьна истнує? Автору сеї статї можете се повірити, бо й він сам, власне задля статї, три Віденські урядові публікації, котрі тої самої матерії дотикаються, набув без клопоту в першій ліпшій Львівській книгарні, але за справозданьями галицької Ради школьної шукав, як за цвітом напороті, доки, однак з великим трудом, а навіть з ужитєм різних воєнних хитростей, не відшукав отсе:

1) Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania w kraju 1868 i 1869. Lwów, 1871. (стор. 26, з таблицею статистичною и мапою). Титул сеї книжчини общоє, по національному звичаю, більше, ніж книжка дає, бо вона дає тільки дати за р. 1869. Сєго білого крука піднайшов я в таким вельми приступнім и світові звіснім місці, як администрация урядової часописи Gazeta Lwowska, в котрій ніхто не сподівається найти продажі книжок.

2) Sprawozdanie и проч., як вище, в roku szkolnym 1873/4 (часть перша) и Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich w latach szkolnych 1872 do 1874 (часть друга) — без місця й року виданья; стор. 20 + V таблиць и стор. 41. Сю „публікацію“ дістав я *pressario modo* з архиву одної провінціональної Ради школьної (окружної), до котрого архиву (*vulgo* регистратури дотичного ц. к. староства) присту ну нечленам нема.

3) Дальше відшукав я, вже не видруковане в окремій книжці, але задля автономичної розмаїтості, в фельетоні Gazet-и Lwowisk-oi (рочник 1873, ЧЧ. 272 до 302), в котрім поміщаються иноді такі любезності, як статї в *Правді* з м. р. стор. 775 спізнені — Sprawozdanie o stanie wychowania publicznego w latach szkolnych 1870 i 1871. Тут подано знов, незгідно з титулом, статистичні дати тільки за один рік 1871.

4) Тамже найшов я *Sprawozdanie Rady szkolnej o stanie szkół średnich za czas od r. 1868 do końca r. 1871.*

5) Наконєць замістила *Gazeta Lwowska* в сѣгорічних споїх ЧЧ-х 45 до 48 ряд статей під написом: „*Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/75*“ без спеціальних таблиць статистичних, о котрих статях однак незвісно, чи мають вони вступати приписане річне справозданье, и чи вони є безпосереднєю, офіційальною еманациєю Ради школьної, чи тільки півурядовим витягом з захованої перед очима *miserae plebis* ширшої „публікації“ урядової. В прочім бути може, що стаття написана самою редакцією, на підставі урядового виданья, котре вона, яко редакция, дістала від Ради школьної, як се діється з подібними виданнями в усіх тих краях, де просвіту й школи вважає власть школьна разом з поспільністю за спільний інтерес; в тім случаю насувається питанье: чому руські редакції не доступують тої самої ласки? на се питанье насувається зараз и відповідь зовсім логична: бо очевидно (як се показується з самого факту, в прирівнанью з другим фактом, що ті „справозданья“ видаються тільки в польськїм язичі) публікації ті призначені виключно тільки для польської публіки; руська половина Галичини не має відповідного своєму числу заступництва в Радах школьних, — то що ж її мають обходити школи, хочби було їх и більше руських, як польських?

На підставі тих то публікацій я зложив дати, в моїй статї приведені. Коли ще може одного якого справозданья з якого року мені не достає, то не наша вина; се вже належить до „причин від редакції незалежних“, а зависимих від видавців „справоздань“.

Спімну ще тільки, що три публікації Віденські (урядові): 6) *Statistisches Jahrbuch für das J. 1873. Wien, 1875. Heft V. (Lehranstalten)* — 7) *Jahresbericht des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht* — и наконєць 8) *Statistische Monatschrift, 1875. Heft III.* (стаття Дра Фікера: *Die össterreichischen Mittelschulen in dem Vierteljahrhundert 1850—1874*), котрі я маю теж під рукою, задля порівнанья загальних дат для цілої монархії, правда, інтересні, але на близькі галицькі відношенья кидають не багато світла, бо не залускаються в подрібніші дати.

Мало доступні книги, так само як заказані, збуджують тим сильнішу цікавість. Так и виданья Ради школьної заманили автора сеї статї до пильнішого розгляду и до испитанья цифер: чого ті цифри, на котрих нині світ стоїть, без котрих нині не обійдеться ніяка, совісна чи безсовісна, розумна чи безголова администрация, котрі терпеливостю переходять навіть папір, бо дають ужитися до всіляких доказів, pozwalają себе групувати, натягати, перекривувати и фалшувати, котрим задля того дівоча стидливість зовсім не до лиця — чого, кажу, ті цифри у нас, в Галичині, такі несміливі, такі неприступні, такі соромливі? Чому? Нехай же вони тепер самі за себе говорять. Возраст иміють.

I. ЦИФРИ ГОВОРЯТЬ.

Після висше приведених справоздань було в цілій Галичині народних шкіл, розділивши їх по мові викладовій, з викладом:

	р. 1869 ¹⁾	р. 1871 ²⁾	р. 1874 ³⁾	р. 1875 ⁴⁾
I. руським,	1293	572	1537	1340
II. польско-руським	67	787	—	260
III. польським	1055	902	1117	1093
IV. німецьким	61	61	110	101
V. русько-нім.	—	—	—	3
VI. польско-нім.	—	—	—	6

Як бачимо, цифри мають незвичайну мову. Вони, ставши так рядом одна коло другої, перестали бути цифрами, ожили, сталися мов особами, з котрих кожда говорить своїм язиком, дійствує, неначе в якій драмі, чи може лучше тут сказати — в комедії. Але то суть цифри офіціальні! — читателі нехай мені повірять на слово, — живцем взяті з урядових справоздань ц. к. Ради школьної! Неодин з поважних читателів з прикрьстю замітить тон у моїй розправі дуже неповажний, який не годиться зовсім до наукової студії и до такого серйозного предмету. Але приведіть сюди найученійшого статистика з цивилізованих країв, и дайте ёму зараз на початку зажити сі цифри, — чи він не прийде від них до розпуки або до божевільства? А з другої сторони, покажіть їх найрозумнійшому чоловікові, маючому повагу в ділі народнєго школьництва, — чи він, коли порівнає подані цифри з такого короткого періоду, а ви ёму заручите, що цифри ті не омильні, бо урядові, не зробить того самого, що статистик, хоч зза нічої причини? Я свідчуся святою правдою, що оідаючи до нинішнєї праці, я мав об'єктивну студию на думці и не думав писати памфлету. Але якже ж тут non scribere satyram? Властиво, уложивши висше подану таблицю, треба би кинути пером об землю, закінчити на ній цілу роботу, и ще тільки хіба заснівати над моральним мерцем (звісно, котрим) *de profundis*, а на ёго гробі положити сю табличку намість „перукотворного“ памятника. Але нам треба доконче розвідати правду або, по крайній мірі, випровадити з тих цифер який небудь, хочби тільки негативний, але певний вислідок. Попробуймо бути знов об'єктивними. Ми мусимо такими бути, иноді навіть більше, ніж сєго вимагає серйозність предмету; и приміром, деяких річей не можемо навіть назвати їх властивим именем, щоби звісному св. патроніві шп. Поляновського, Скржинського *e dei tutti quanti* не дати спосібності „*Amts zu handeln*“ и таким чином не причинитися до того, щоби усі ті цифри, котрі ми з трудом видобули з-під пилу урядових актів, не вернулись инчою дорогою знов до тих актів, не оглянувши овіта божого.

Идім метою історичною. Рік 1869, з котрого ми маємо перші урядові дати о школах народніх, має для нашої розвідки велику вагу. Господарка польско-автономична в школах ще не розпочалася на добре; краєва Рада школьна тільки що дня 24. Січня 1868 р. вийшла в житє;

¹⁾ Sprawozdanie висше під 1) зацитоване.

²⁾ Sprawozdanie під 2)

³⁾ Sprawozdanie під 3)

⁴⁾ Стаття *Stan szkół* etc. висше під 5) приведена.

околичних Рад школьних, ані теперішніх инспекторів в р. 1869 ще не було. На їх місці *de jure* управляли школами народніми консисторні руська и латинська, за помічю духовних инспекторів; а тільки в одній дієцезії руській, Львівській, *de facto* правила вже „автономія“, бо руська консисторія Львівська наказала своїм инспекторам застановити свої діланья и тим присилувала Раду школьну установити для дотичних шкіл провизоричні надзори повітові, зложені зі старости або ёго заступника, делегата Виділу повітового и учителя, котрого оба перші мали вибрати з-поміж учителів свого повіту. Правда, що не один панський писарь „провентовий“ або инвалід „народовий“ дістався з тої okazji на несподівану синекуру, що й мусіло відбитися на дотичних школах під взглядом научним и язиковим, але так як стан сей був тимчасовий и розтягався тільки на значно меншу часть краю, то й зміни не могли ще бути значні. Можемо задля того — поминувши деякі недокладності в цифрах, до котрих Рада школьна сама признається, дати подані за р. 1869 в повисшій таблиці, приймати в загалі яко той стан, в котрім Рада школьна обіймила народні школи від руських и латинських консисторій. Всіх шкіл народніх було після того в Галичині: 2476; з того найбільший процент: 52.₂₂% з язиком викладовим виключно руським; значно менший: 42.₆% з язиком викладовим польським; мікроскопічно малий: 2.₇% з язиком викладовим „польським з помічю руського.“ Замітний факт, що, помімо рівного більше-менче числа населенья руського и польського в Галичині, число руських шкіл значно переважає (о 248 шкіл, значить о 10.₁₆%) — вииснюється дуже природно; однак не тим, що би, борони Боже, колонизаторських намагань не було и перед народженьем Ради школьної. Колонизація з помічю шкіл йшла своїм ходом и перед р. 1868, але вона ограничалася тут переважно тільки на (*sit venia verbo*) „легалъну“ свою територію, т. є. на школи підлягаючі (говоримо о руській часті Галичини) латинським консисторіям; вона осмілювалася тоді виступати тільки під крилами релігійної пропанди; її жертвою падали ще тільки ті руські діти, котрі мали щастє охреститися в польській костелі, а котрих засудила на безпощадну колонизацію ще в 1848 р. „Головна Рада руська“, виповівши и перепровадивши консеквентно от-яку засаду. Русинюм може бути тільки чоловік, котрого руський священник поливав свяченою водою и помазував миром, и в котрого имени куми по руськи від сатани „отрицалися“; коли ж ёго лица дотикнулися два пальці латинського єпископа, то він мусить бути Поляком, чи хоче, чи не хоче, хочби и слова не розумів по польски. Що й на тій „легалній“ території колонизація не йшла споро або не цілком ще лишена була совісті, ми бачимо з того, що в певній, хоч не значній, часті таких шкіл (побіч шкіл з виключно польським язиком) уживано до язика польського ще „помочі руського викладового язика.“*) Перевага шкіл ви-

*) В Бобрецькім повіті 15, Мостицькім 6, Підгаєцькім 7, Жовківськім 13, Скалатськім 5, Товмацькім и Равьськім по 4, Горлицькім (західн. Гал.), Городецькім и Староміськім по 3, Березівськім и Гривівськім (оба в західн. Гал.) по одній такій школі — разом 67.

ключно руських понад польськими виявляється чим инчим, а именно по перше більшою густрою населення в західній польській часті Галичини: громади польські в західних повітах Галичини, именно там, де школьна просвіта стоїть найвище (повіти Краків, Бяла, Тарнів, Бохія, Вадовіці), будучи дуже близько до себе положені, можуть дучитися на удержуванє одной спільної школи, тоді як при великій відлеглості сіл в східній Галичині, и при їх розсілості по великих обшарах, не тільки не може кілька громад уживати одной спільної школи, але нераз и одна школа для одного села — за мало. По друге: та значна часть польського елемента, котра живе в східній Галичині, концентрується переважно в містах, в великих масах, не потребує отже стілько шкіл, що розкинений по селах елемент руський.*) Виходить з того, що просвіта школьна руській народності стоїть далеко дорожше, чим польській, и що недавній *Smerzensschrei* одной (розуміється Львівської) польської газети, що: *руських шкіл єсть більше як польських, з чого видно, що Рада школьна на кошт польської народності закладає (зовсім непотрібно) руські школи и таким чином кривдить бідні польські громади, котрі з остатнього стягаються на школу*—що, кажу, той несподіваний *Schmerzensschrei* аж надто вже пригадує казку о вовку и ягнятї. Я би о нїм и не спімнув тут и положив сю „малецьку“ похибку статистичну на карб звичайної игноранції Львівських органів „*królowej Opinji*“, котрим до журналістичного заводу багато дечого бракує, а найбільше всіляких елементарних відомостей статистичних и економічних, т. е. таких власностей, які набувається наукою, а не самим ренегатством, — коли б инчі признаки не казали догадуватися, що згадана стаття виїшла від сфер дуже до предмету нашої студії близьких и мала бути тільки звичайним маневром злодія, котрий кричить: *ловіть злодія!* щоби змиляти погоню.**) Задля того, думаю, згадка ся не була відступленьем від нашої теми. Не можна в кінці ще не спімнути про третю причину більшого зросту руських шкіл перед часами Ради школьної, чим польських, и то важну причину, котра лежить в різності поспільної організації обох народностей, в різності їх соціяльних напрямків. Тоді, як ціла сила польської національності и так званої польської державної ідеї лежить в шляхті и в загалі в висших верствах народних (по крайній мірі се в Галичині признають аксиомом самі польські діятели), то руська народність, навіть поминувши традиції історичні, з самого фактичного положення змушена глядіти своєї сили в простім народі. Коли наслідком того все, що по таятій стороні представляє свідому репрезентацію поспільного мнінья, старається догодити передовсім інстинктам и потребам шляхти и висших

*) Приміром: коли в р. 1873/4 в цілїм краю припадала одна школа на 1960 душ населення, то в самїм місті Львові одна (польська) школа припадала доперва на 4150 душ.

**) Згадана стаття адресована була до союму, бо була уміщена в рубриці „*Sprawy sejmowe*“ під написом „*nieszczenie i moskalizacya szkół*“ — в *Gazet-i Narodow-ia* з дня 25. Марта с р. Що польська народність в школьній науці була колись покривджена, и то власне в своїх найлучших репрезентантах, т. е. в самих особах польських публіцистів — се безперечно...

станів, вважаючи свій сільський народ тільки яко німе орудьє для своїх висших цілей, то руська інтелігенція — одна часть свідомо — звертає свою головну увагу на піднесенє сільського народу; другу ж часть руської інтелігенції сам інстинкт захованья житья, а навіть сам ерархичний інтерес кастовий, пре до дбалості о поправу морального й материяльного положенья народа. Польський поет, виражаючи своє pium desiderium віршом: „jeden tylko, jeden cud — z polską szlachtą polski lud“ — знав, чому для зближенья народу до шляхти (не на відворот) взивати треба аж надприродних сил, бо чув, що шляхта надто мало зробила для того народу, як щоби тут обійтися могло без чуда. Тая різниця напрямків відбилась и в новійшій літературі обох народностей, и в житью. Тоді, як в польській літературі, маючій цривички и претенсі универсальності, часть популярна займає дуже послідне місце, то в убогій руській літературі кожда друга книжка займається сільським народом, хочби вона була тільки катихизмом або збірником проповідей церковних. Можна сміло сказати, що школи народні в східній Галичині утворило з нічого саме руське духовенство, и то переважно в часі від 1840 до часів нової польської автономії; між тим в західній Галичині, з виімкою бувшої Краківської републики, польска інтелігенція лишила сю нешляхотну роботу самому народові и ц. к. урядам окружним, потім повітовим. О польській інтелігенції східної Галичині в сім взгляді и споминати не можна. Впрочім и часу до того не ставало; до р. 1863 Поляки приготовлювалися до повстанья. Не можна сказати, що би між ними военними приготованьями и просвіта народня, ad hoc препарована, не мала, впрочім досить підрядного, місця. Як безпосередно перед кождим повстаньем збералось оружье й провіянти та й творилося кадри корпусів, — так само бранося в тій остатній хвилі и до науки сільських дітей. Але тим число шкіл публичних польских не могло побільшитися; бо як публичні школи не були тоді ще в польских руках, то там, де почуто нараз потребу елементарної науки ad hoc, вербовано дітей до двора на науку. По повстанью, ще заким розвязано кадри війскові, розцучено школярів з тих импровизованих шкіл, и польска інтелігенція, маючи тепер гоітня з ран моральних и материяльних, не мала знов часу займатися народнєю просвітою; и не займалася нею — аж до р. 1868, коли школи публичні перейшли в руки Ради школьної краєвої, а взглядно (в р. 1871) Рад школьних окружних, за чим публичні школи ті набрали для польської інтелігенції такого інтересу, який мали для неї поперед тільки тамті школи передпоставчі. Стосунки школьні мусіли через се змінитися. Як же вони змінилися, об сім ми не потребуємо вповідати свого суду a priori; нехай говорять цифри. Очевидно, не цифри з р. 1869, бо за 2 роки навіть наша краєва Рада школьна, хоч у неї багато возможно, так примітної зміни доказати не була в силі. Сама Рада школьна в справозданью за р. 1869 каже: „a mimo wszelkich starań zdołała tylko w pojedynczych wypadkach, o ile to było możliwem drogą administracyjnych rozporządzeń i stosowniejszem obsadzeniem posad nauczycielskich, osiągnąć pewną, nie wiele znaczącą poprawę wychowania elementarnego; stanowcza poprawa wiekowego zlego może być tylko dziełem i t. d.“; а на дьугім місці: „na sprężyste dzia-

ianie w tej mierze (se 6 to pomnozenie liczby szkół obok ich poprawienia) może dopiero wpłynąć skutecznie — ustanowienie władz szkolnych okręgowych.“ Хоч же ж в сих двох нецілих роках (1868 и 1869) заложилося нових 82 шкіл, то се зовсім не під впливом краєвої Ради школьної, позаяк жаден примус до закладання шкіл тоді ще не иснував так як тепер, и заложенє тих шкіл віднести треба до природного розвою в самих громадах почуття потреби школи, и тє в громадах руських більше, як в польських, так як з приведеного числа нових шкіл тільки 28 повстали в західних, польських повітах, а прочих 54 в східних. Рада школьна причинилася (скільки ж се можна?) до їх заложеня тільки „wydaniem okólnika z 16. Marca 1868 do władz autonomicznych (se 6 то Рад повітових, котрих повага и симпатія в громадах = 0), aby zachęcały i pomagały do zakładania szkół elementarnych.“ Ані тоді, ані навіть пізнійше до р. 1873, ані okólnik, ані сама Рада школьна не могли в нічим причинитися до заложеня хочби одной школи; аж по виданью уставу краєвої з 2. Мая 1873, котра в арт. I постановляє, що „на кождім обшарі, в котрім, в обемі одной милі, находится 40 дітей в віку школьнім, має бути заложена публична школа народня,“ — від того часу Рада краєва, а взглядно Ради окружні можуть причинитися до заложеня шкіл, се 6 то з помочю репрессиивних мір, и таким чином приписувати собі в сім яку небудь „заслугу“. Від р. 1871, в котрім, дня 13. Мая 1871, війшли в житє Ради школьні окружні*) з новоименованими инспекторами, аж до р. 1873 вплив наших автономичних властей школьних міг виразитися, и то сильно, тільки в других напрямках, як: в зміні плану науки, именованью и відсуванью учителів, репарації будинків и в кінці — *в заведенью або зміні лязка викладового*. Як той вплив відразився на народніх школах, а именованно на дотеперішніх чисто руських, мусять нам уже показати цифри подані в другім рядку нашої таблички, за р. 1871, значить: за перший рік діланя нових властей окружних, коли Рада школьна краєва перестала бути генералом без війска, коли її руки простягнулися по всім краю и з помочю 20 Рад окружних и 20 инспекторів по перший раз на добре дотикнулися пальцями до народніх шкіл.

Як би яким чаром, все нараз змінилося. На 2322 шкіл цілого краю припадає в р. 1871 уже тільки $24_{63}\%$ на чисто руські, за те $33_{94}\%$ на мішані (русько-польські), а $38_{85}\%$ на чисто польські школи. Або, в порівнанью з роком 1869, зменшилося число руських шкіл о 721, значить о $55_{76}\%$ (більше чим в половину), за те польських шкіл тільки о 153, значить о $14_{5}\%$, зменшилося, а мішаних шкіл побільшилось о 720, значить о 1074_{63} (sic) $\%$!

Придивімся цифрі 721 — лянчій цифрі, о яку число руських шкіл в р. 1871 супротив 1869 уменшилося. Де ж ті школи поділися? Чи зникнули, чи їх Рада школьна краєва замкнула? Ні, бо в загалі в порівнанью до р. 1869 убуло тільки 154 шкіл, а властиво, як Рада школьна в тексті виясняє, не виказано їх в р. 1871, яко несистемизованих. Власне ж о таке число шкіл (153 — одна школа менче не значить багато),

*) На підставі розпоряджень министерства просвіти з 1. Грудня 1870, котрим оголошено постанову о „провизоричній організації надзору шкіл“.

як ми бачимо з порівняння з р. 1869, зменшилося число польських шкіл, отже школи невиказані або несистимізовані були — польські, а сею цифрою уменчене чисто руських шкіл зовсім не виявляється; але виявляється воно числом 721, о яке школи мішані в р. 1871 побільшилися, бо й тут заходить між тими числами тільки маленька різниця одної школи. Значить: тоді, як ані в одній дотеперішній чисто польській школі не признано за потрібне завести побіч польського языка викладового язык руський яко помічний, найдепо аж 720 таких чисто руських шкіл, в котрих потреба заведення до поміччя польського викладового языка, а навіть стручення языка руського до ролі тільки помічного*), показала ся новим властим школьним так доконечною!

В тексті самого справозданья за р. 1871 Рада школьна кр. об сій великоважній — можна навіть, зі взгляду на импозантні цифри, сказати: революційній — зміні не споминає ані словом. Але, бути може — хоч се би було трохи дивно — має до сеї зміни відноситися сей уступ справозданья, в котрім сказано, що в р. 1871 були статистичні дані о школах зберані по цілком новій, докладнішій методі, чим в р. 1869, уживаючи до сього формулярів ц. к. центральною комісією статистичною уложених. Однак ж під взглядом викладового языка метода з р. 1869 була точнісінько та сама, що и р. 1871, бо, як бачимо з нашої попереднієї таблички, в р. 1869 школи теж розділювано на школи з руським, з русько-польським, и з польським языком викладовим. Отже вияснене таке, хочби автор поданого уступу навіть мав таке наміренє, стилізуючи єго умисне так загально, що до поданих цифер о язиці викладовім не вияснює нічого и не має ані позору правди за собою.

Я застерігаюся зараз, що я в сім уступі моєй праці ограничаюся переважно тільки на критику статистичну, чисто научну, на критику вірогідності цифер, котрі для дальшої нашої розвідки будуть нам потрібні; для того не буду тут розширював ся над политичною и педагогічною стороною такого гokus-покус, який після тих цифер між р. 1869 а 1871 стався. Приймати се мусимо яко факт. Все що є, каже Гегель, є розумне; нехай, що й тая автократично-автономична еволюція — такеж була розумна. Рада школьна, зреформувавши так нагло й так основно народні школи в р. 1871, мусіла очевидно бути пересвідченою, або по крайній мірі надати собі позір такого пересвідчення, що сей зреформований стан річей єсть добрий, справедливий и задачі народніх шкіл відповідний. Очевидно, признавши такий стан добрим и доконечним, кожда розумна управа школьна старатися буде єго не тільки укріпити на будуще, але й розвинути в тім самім напрямку дальше. Так каже „здоровий хлопський“ розум, и для того кожний розумний чоловік буде ожидати, що в дальшім році, а взглядно в р. 1873, 4, з котрого маємо найбільші дані, стосунок шкіл польських и польско-русських, коли не зміниться ще більше на користь польщини, то по крайній мірі лишиться той сам. (Лишим на хвилю интерес національний на боці, а дивім ся з точки педагогічної и логичної.) Тим-

*) В хотичній таблиці титула рубрики гласить: *polaki jezuk wykładowy z r. 1869 ruskiego, albo odwrotnie.*

часом — що бачимо в р. 1873/4? Бачимо й пізнаємо, що — „здорового хлопського“ розуму до управи школами не потрібно; потрібно висшого, панського розуму. Дивимосся й очам своїм не віримо. Всі 787 шкіл з польсько-руським язиком викладовим зникли з Галичини! Шкіл таких після „Sprawozdania“ за рік 1873/4 в Галичині нема ані одної; шукайте зі світлом — не найдете. За те шкіл чисто руських є 1537; яка пмюонуюча цифра! як вона наше чувство народне підносить! яку вона в нас збуджує влчність для Ради школьної, для котрої ми ще перед малою хвилию мали зовсім інші чувства! Мішаних шкіл з польською барвою — повторяємо ще раз — не то 61, як в р. 1869, але дословно нема ні одної. Табеля додана до „sprawozdania“ їх не виказує, сам текст о них не споминає. Чи — приходить нам на думку — тут може знов змінилася „метода“ облічування? Ні, бо до того не було жадної причини; вже в р. 1871, як сказано више (а тут для більшої певності зачитуємо слова Ради школьної), „uzyla Rada szk. tablic ulozonych dla calej monarchii przez c. k. komisję statystyczną; uklad tych tablic ma na celu bardzo dokladną statystykę szkolną i dąży do zbierania dat nader szczegółowych...“ Значить: вже в р. 1871 Рада школьна присвоїла собі методу и наукову и дуже докладну, котрої по двох роках, при більшим досвідченню Рад окружних в зберанню цифер, не могла закинути, щоби вернутися до менше наукової, а навіть абсурдної методи генералізованья різнородних дат під одну спільну цифру, котрої методи вже навіть в р. 1869 не трималася — тим більше, що, як бачимо в самого числа таблиць и рубрик в справозданью за рік 1873/4, дати зібрано й розложено ще далеко спеціальніше, як в р. 1871. Що впрочім не закинено формулара з р. 1871, в котрім школи виказувались окремо руські, окремо польські и окремо мішані, бачимо и з пізнійшого справозданья за р. 1875, в котрім знов появляється певна цифра шкіл мішаних побіч польських и руських. Значить: коли б мішані школи в р. 1873/4 були істнували, то були б вказані в табелях за той рік — або є contrario: коли їх не вказано ані одної, то Рада школьна тим самим каже (и треба вже їй вірити), що таких шкіл в Галичині нема, а є тільки шкіл 1537 з язиком викладовим руським, 1117 з язиком викладовим польським и 110 з німецьким викладовим язиком. Не могло тут зайти ніяке мимовольне недбальство, ані жадна безпамірна, несвідома помилка.

Однако ж кождий признати мусить, що так, як ті цифри за р. 1873/4 стоять, в порівнанью з попередніми (за р. 1871) и пізнішими (за р. 1875), ми їх до нашої научної розвідки ніяк приймати не можемо; вони для кождого, хто займається статистикою*), будуть містити в собі загадку, без котрої розвизання дальше займатися предметом було би безпотрібно, бо безпожиточно, и не вело би до жадного певного

*) Поручасмо їх сим усильно ласкавій увазі ц. к. комисні центральної статистичної, котра на їх підставі буде мусіла укладати V. випуск свого Statistisches Jahrbuch für das J. 1874 (доєй вийшов ще лиш річник 1873). Бути може, що вона, побачивши таку незвичайність, перескочить та й возьме цифри за р. 1875, але й той рік поручасмо меншій увазі шан. комисні.

вислідку, до якого статистика мусить простувати. Для того й ми, заким підемо далше, мусимо й попробуємо розв'язати сю загадку; та й передовсім виразимо на сім місці именем науки статистичної, именем народнєго шкільництва й именем тих усіх, для котрих справозданье Ради школьної після „регулятиву“ призначене, свое крайне пожалуванье над тим, що такі загадки можуть міститися в датах и справозданьях тісно-урядових! Загадки такі вважалися в часах передконституційних хоч не за оправдані, але ще за можливі, в теперішніх же часах кидаютъ вони на наші відносини адміністраційні и автономичні дуже ярке, хоч зовсім не рожеве світло.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

Вісті з Галичини.

— Від *Войнилова*. — Сконстатовано в соїмі, що фреквенція учеників руської народності в школах середніх з року на рік зменшається. Не повторяємо тут причин того з'явища поданих руськими послами и знов же польськими и не розбираємо їх, а хочемо застановитися над сиравою тільки з тої сторони, котра викаже нам, що причина уменшення фреквенції Русинів в середніх школах лежить по більшій часті в нашій власній вині, в сумних відносинах руської суспільності. Ото записується до I. кл. реал. або гимн. що року 20—30 дітей руських. З того буває $\frac{2}{3}$ синів попівських, а $\frac{1}{3}$ синів хлопцьких и міщанських. В кожній висшій класі зменшається число загальне всіх учеників з різних причин, як: через злий поступ в науках, слабість, брак утримання, розледащенье, а за сим через виключенье з закладу наукового. Але ті нещасні причини спадають найбільше на учеників-Русинів и децимують їх. Передовсім маємо тут на оці занедбанье моральне дітей руських зо сторони їх родителів и опікунів. Правда, що на 20 учеників руських буде місцевих 2—4 або ані один, и тому майже всі не мають над собою безпосереднєго родительского надзору на своїх „станціях“, а звісна річ, що дуже тяжко найти людяну станцію за помірні гроші. Наші убогі священики, селяне й міщане шукають найдешевших станцій и дуже часто лишають своїх дітей на очевидне заирпаценье. Вони лучше певно зробили б, якби дітей своїх до практичних заводів, до ремесла, до господарства способили, ніж мають потім в 2—4 роки нужденної науки гимназійної або реальної витати сина яко — вигнаного зі школи! Умистивши сина на станції, вертають руські родителі на село, и ані в гадці їм тее, що конечно потрібно дитину бодай раз кожного місяця одвідати на станції и наочно переконатися о її стані моральнім, умисловім и фи-

вичнім. Боятся вони видатків подорожних и труду. Много є таких священників, що весь захід коло синів-школярів спихають на бідні немоцні матері, а самі вилежуються, закинувшись московськими газетами и „прелюбезним нашим“ *Словом*. Не досить, щоби місячні гроші за станцію на пошту передати; родительський обовязок вимагає більше, вимагає неустанного промислу и опіки жертвовної для дітей. Чому то на запрошення „обивателя“ на карти, на весілля, на соборчики деканальні, де так шумно резонує, стає вам и часу и грошей и сил фзичних? — Нім піде „до шкіл“ ваша дитина, росте на селі як хопта, як бурян; ви й молитви гаразд не научите її, найменшого приводу не даєте їй до порядку, до ладу й ощадності з часом летучим; кругом неї приміри лінивства и непорядності; відтак пізнійше до ушей її доходять раз по раз лукаві ваші напасті й дурноваті дотепи на українофілів-учителів; від вас же таки учиться й аристократизму пошівського проти селян-хліборобів, зарозумілості й величайності пустої. Тяжко потому в школі й життю пізнійшим боліє так занедбана, згіршена дитина. Коли ж оттак священники не оказують належного старання про умисловий и моральний розвій своїх синів (а їм би се задля вишого їх образования лекше припадало), то ще більше занедбують своїх дітей в школі селяне й міщане. В вищих класах ратуються ще самі ученики, як можуть; біда гартує їх силу духа, а почуття честне береже чистоту їх характеру. И на станціях не так легко дав себе старший ученик прочим елементам скривдити. Але молодші ученики, з природи пустійші, не можуть ніколи обійтися без совісного й безустанного догляду. Не перечимо, що немала трудність зоходить в тім з причини віддалення родителів від міст, де діти їх в школі. Проте подамо тут кілька рад, як мож забезпечити руських школярів від змарнованья: 1) при виборі станції треба заховати старанну, совісну увагу; 2) не лінуватися як найчастійше одвідувати відданого до школи сина й добре слідити всі впливи на його; 3) учителі нехай мають під особливим доглядом всіх немісцевих учеників и нехай з часта заходять на їх станції; 4) нехай зберуться одної околиці руські родителі и подумают, чи не можна би заложити в більших містах бурси для учеників, однак ж бурси платні, де за наймірнійшу ціну отримували би ученики мешканье, страву, світло, прання, услугу й надзир над їх обычаями й студіями, повірений тямущому й совістному чоловікові. — Лише в якій 5-ій часті належало би оглядатися за дарами й складками — для біднійших. Реальна же підстава такої бурси нехай буде в власній помочі родителів; вони тогді будуть більше янтересуватися дітьми и бурсою. Подаємо се під розвагу руській публичності, знаємо бо в досвіді, що на саму филантропню не можна розчисляти, и майже всі розгони не ведуть до цілі й до результатів певних и тревалих, коли не дають видних користей.

— *З-від Твори мірки*. — Сього року дізнали наші господарі великої біди з худобою. Не було чим кормити, не було паши. Жнива внишли дуже мизерні, не так то вже на зерно — бо намолот сякий-такий був, але на содому й пашу. Сіна вродилося майже через половину менше, як вторік. Посуха спалила майже все не тільки на пісках та ромушах, але й на чорноземлі и на мокравинах. А чого посуха не спалила, того

слота в часі жнив не дала в свою пору з поля зібрати, и одно зросло, почорніло та зогнило вже на нїї, друге в покосах, третє в копах, а звезене збіжжє дома до решти зопсувалося, а особливо паша. Через тее вишло у нас з поля дуже мало пашн, та й то перегнила, почорніла, струпішила та затухла. Оглядні господарі вже около Спаса почали то худобу збувати, то пашн окуповати. З осені копа околотів пшеничних стояла у нас 5—7 зр. а. в., а около Михайла вже й за 15 зр. не можна було купити. Тільки ж рідко и дуже а дуже маленько у нас таких оглядних господарів. Майже всі не оглядалися й не обраховувалися на будуще, бо наші люде дбають хїба тільки про нїї та завтра, а що позавтра та дальше буде, те їм байдуже. „Буде — кажуть — як Бог дасть“. Не оглядалися ж наші господарі завчасу за пашею, не дбали й про те, що то в худобою буде, та потїшались тим, що „може то Господь милосердний не дасть так хутко зими,“ и пасли своєю худобою—копї, рогатий товар, а навіть овечки—аж поки онїгї землі не вкрили. Худоба опасала завмерлу, вагнилу, заморожену траву и тим ослабилася ще гірше. Як же ж приперло наших господарів овою худобу вже конечно тільки з рук кормити, то вже аж тоді всюди по ярмарках вводили вони своєю нужденну худобу на продаж. Так що ж, коли купця не було! Ще рогатий товар та вівці купували жиди на зарїз, та й то за безцін; бо за найкрасшу корову платили 10 зр., а найбільше 12 зр., а за вівцю 1 зр. а найбільше 1 зр. 30 кр. А жиди з того мали найбільшу користь, бо за мясо виберали в двое або в трое стїлько, що валлатили за штуку, хоч пускали мясо по 8—10 кр. за фунт. Найгірше покупу не було на конї чи там шкапи. А ті шкапи то знов найбільше шевці окуповували. На однім ярмарку в Підкаменю — так женї розказували люде — закупили шевці бїльше як 160 шкап и платили найбільше 1 зр. 50 кр. за шкапу та й зараз в них шкіру лупили. Так само мало бути и в Залїзцях и в Сасовї. Рідко знайдеться у нас такий господарь, що не продав зо двї або зо три штуки своєї худоби за такий безцін. Найгірша біда була около свят Йорданських. Декотрим господарям уже зовсім не стало не тільки пашн, але и якої небудь соломи. В такий нужді люде виводили своєю худобу на ярмарки, а як ніхто не хотїв и за найменший грїш купити, відрекалися своєї худоби й покидали при чужих саях або коло чужого обїстїя. И вторїк була у нас нужда з пашею через тее, що зима довго протяглася; але не була тая нужда така пекуча, як сєго року, бо вторїк зародилися бараболї подостатком, то вже нею собі помагали. И звичайно то у нас так буває, що пашн худобї не стане; я вже чотире роки в сїх сторонах, а майже кожного року бодай під весну та ж сама біда з пашею. Може дехто здивується на тее: від чого то така нужда з худобою для наших господарів? Вже ж не від чого иншого, як від того, що господарі наші господарують не так, як треба; вбиваються й намагаються що найбільше зерна засївати й зерна продукувати, а про пашу не дбають. Такий спосїб господарованья не тільки в наших Золочівсько-Іродських сторонах, але майже всюди з вїмкою Підгірья. На Поділью вбиватися в зерно ще уїде и поладиться хоч сїяк-так, бо там вродиться и на зерно и на солому майже в трое стїлько, що в наших сторонах. До того ж на Поділью менше худоби тримають, як

в наших сторонах. У нас менше худоби тримати годі, бо дуже багацько гною потреба на поля, та й часто треба їх гноїти. Тим то у нас треба більше худоби тримати, та треба би й о тее дбати, щоби лучше худобу кормити, більше паши мати та й доброї. Німецькі господарі повідають, що їх конюшина на ноги поставила. Так треба би й нам, и „скарби“ вже до того беруться, хоч дуже лихо з тим справляються. А гадаєте, що наші мужики мають конюшини засіяної хочби на яку грядочку? Де то вже! краще їм здається засіяти на тім місці яке там збіжжє; з того ж збіжжя вродиться, що ні собі нема що в писк вложити, ні худобі покинути. Вбиваються наші люде в продукцію збіжжя и всі сили до того добирають. Тим то поорали вони всі свої що найлучші сіножаті та пасовиска, щоб яку там чвертку більше посліднєго зерна висіяти, а потім чвертку більше посліду до міста на продаж вивезти. З давен давна, здається, тут було більше сіножатей та пасовиск, як орного поля. Але тепер випасів ніяких, літом ходит худоба голодна та сухоребра по чорних як ріля толоках; а сіножаті у нас полишалися хйба тільки болотяні такі, що з весни на них найдовше вода стоїть, та в слітне літо такі мокляки пороблятья з них, що худобі страшно туди ходити, бо грузне, як на багнах. На таких сіножатах яке ж сіно вродиться? От хйба лепех та осока, що худоба й в голоді буде стояти, а до писка ёго не возьме. Травка на них не росте, бо й рости не годна. Хоч же часом де-не-де й викольтєся яка добра травка, то худоба з весни до Миколая, а потім після збору сіна аж до глухої осені все вигризе та лишить тільки те, що несмачне або нездорове. Все тее повідаю я до того, що господарка наша потребує великої реформи, коли не в цілій Галичині, то певно в наших сторонах. А про ту реформу напишу иншим разом, коли ласкаві приймати мої корреспонденціі. Тепер ще скажу про той склепик, що в Кругові заложив учитель п. Петришин. Той склепик наробив великого клопоту тамошнєму орендареві, и він віднісся до властителя села п. Нараївського, та й разом поваляли склепик учителя. Жид оскаржувався П. Нараївському, що через той склепик має велику втрату на оренді, и жадав унущєня рати. Нараївський, що став властителем Кругова після Кронштайна, удався до Золочівського староства и там виробив собі, що з староства закаржали п. Петришиному утримувати склепик, буцім то по тії причині, що він на такі речі, як нафта, не має безпечного місця. — *М. Селюк.*

— *З Бучача.* — Лучилося мені недавно бачити свідоцтво видане з дирекції Бучацької гимназії. Є воно друковане й писане по польски, а печатка на нїм має напись: Gimnazjum oo. Bazylianów w Buczaczu. Застановився я над свідоцтвом и запитав себе, чому воно не по руськи написане, а печатка „oo. Bazylianów“ привела мені на мисль з-першу oo. Bernardynów, Jezuitów, Dominikanów и пр., відтак же oo. Bazylianów в Луцьку, Уманю, Львові... Но печатка — думаю собі — польска, бо свідоцтво по польски написане, а свідоцтво польске, бо викладовий язык в Бучачу в „bazylikańsk-ий“ гимназії польський; тому й нема що більше казати — все формально. Але ж ставимо собі ще одно питање: чому язык в василиянській гимназії є не руський а польський? Закон повідає, що язык викладовий в школі вибирає той, хто школу з своїх фондів утримує. Ото ж приходимо до того добутку, що Василя-

янам не накинув ніхто язика польського против права, лише вони самі, зрадивши свою народність, вибрали язык польський яко викладовий для гимназії утримованої фондами власними! Се пересердье не можна було не поділити з нашими знакомими. Межи ними довідалися ми, що Василяне буцім то „хотіли“ прийняти язык руський (другі кажуть, що язык німецький) для своєї гимназії, але заборонила ім се ц. к. Рада школьна краєва з тим додатком, що коли б оо. Vazylianie важалися не по польски учити, то вона (се б то Рада школьна) замкне ім гимназію. Якби так справді могло статися, то скажем отверто: сто разів лучше замкнути гимназію, котра соромом бе на всіх Русинів, ніж мають руські священники-Василяне компроментувати нашу народню справу. Чи найшовся би у Поляків який чернечий чин, котрий би з власної волі учив по руськи? Нехай же наші Василяне учаться патрїотизму й такту національного у першого ліпшого Бернардина або Доминикана. Дивно нам, що бувший о. Провинциял Матієвський, котрого *Слово* завжди яко патрїота так шумно величає, до того допустив. А тепер вже не мож жалуватися на брак книжок, бо на низшу гимназію вже є всі руські учебники, и руська гимназія Львівська може уділити всякої помічі й поради. Оо. Василяне! беріть собі за примір св. Антонія, Теодозия и Нестора, тих славних подвижників руської віри й руського слова, а не слідуйте за виродками вашого чину з послідніх часів польської Речі-посполитої.

— **Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ за час від 1. Грудня 1875 до кінця Марта 1876.** — В протягу тих 4-х місяців відбув виділ 8 звичайних и 3 надзвичайні пленарні засідання, на котрих залагоджено слідуєчі важніші справи: 1) прийнято 35 нових членів, в більшій часті селян; 2) видруковано 4 популярні книжочки — *Житє Бориса и Гльба*, *Житє Шевченка*, *Повістьки для дітей* (всі три написані Дром Ом. Огоновським), *Що то є провизорія*, *и якь веде ся єь* (написана А. Гладилевичем) — кожду в 10.000 екс.; 3) дві рукописі оцінено и, яко непридатні до друку, звернено авторам, а ще шість рукописей єсть розділених поміж поодинокими членами виділу до оцінення; 4) з книжок школьних ухвалено видати *Аритметіку* для 5-ої кл. гимн., котрої друк вже й розпочато; 5) прийнято з подякою дар о. Гаруха для бібліотеки товариства — книжку з початку XVIII. в. присвячену гетьману Мазепі; 6) передано книжочки популярні в вартості 10 зр. на фонд запомоги для бідних учеників академічної (руської) гимназії ві Львові — вислано даром для читальні в Яричеві новім по одному ексемпляру популярних книжочок — так само післалося книжочки для Русинів в Хорватсько-Славонській землі Сирмії (на правому березі Дунаю против устья Тисси) и семинаристам в Унгварі на угорській Русі — наконець рішено вислати кожду книжочку пяти руським часописям в Галичині и одній в угорській Русі; 7) удаванося знову до Єго Превосходительства министра освіти о визначеньє ремунерації для авторів виданих уже учебників руських для шкіл середніх, — рішено також предложити до ремунерования й дальші учебники руські; 8) рішено на збір філії товариства в Бортниках (відбувшийся дня 6. Лютого) яко делегата виділу вислати проф. Вахнянина, а потім вислухано справозданья з того збору, виказаючого, що ся філія числить

тепер 56 членів, що в минулому році вона розпродала над 600 книжок „Просвіти“, а що до нового виділу вибрані: о. Огоновський jako голова, о. Кульчицький jako заступник голови, М. Слюзар jako секретарь, И. Дрогомирецький jako каснер, Ст. Марущак jako контролор; 9) рішено постаратися о лучшу організацію агенцій и комиссових розпродажей на провинції та й завізвати їх до правильного складання рахунків; 10) коли тепер кождому членові посилається поштою кожду видану книжочку, то рішено просити членів о вчасне поданье зміненої адреси, щоби книжочки не пропадали; 11) піврічний биланс за час від 1. Липця по конець року 1875 виказує, що в тім часі розійшлося 10.139 екс. популярних книжочок, а що в касі єсть готівки 704 зр. 68 кр.; 12) рішено річне справозданье розіслати всім членам в остатніх днях Цвітня; 13) рішено на будуче друкувати популярні виданья на лучшім папері; 14) рішено святкувати спільно з товариством имени Шевченка роковини Т. Шевченка музикально-декламаторським вечером в салі ратушевій на дні 11. Марта; 15) перепроваджено канцелярию и магазин книжок товариства до каменіці під Ч. 14 при ул. Краківській, на першім поверсі. — У Львові, 30. Марта 1876. — За виділ: *Дамян Гладилевич*, заступник голови.

— **Руський театр.** — *Золочів, 8. Цвітня.* — Труппа акторів русько-народнєго театру під дирекцією п-и Т. Романович гостить ще у нас, хоч про слабий уділ нашої умственно-завмерлої публіки дальше її пробуваньє чим раз труднішим стається. На представленьє як давійше, так и тепер не вчащає. Від 27. Марта до сьгодня дано сім драматичних представлень, а то: 1) „Сліпий набій“, „Людвик XIV.“ и „Чародійні скрипки“ — 2) „Марія-Анна“, образ з жизни народнєї (але не нашої), в 6-и відслонах — 3) „Назар Стодола“ Т. Шевченка з музикою И. Воробкевича — 4) „Ольга“ Яблоновського з музикою И. Воробкевича — 5) „Хлопець и Дама“, комедия в 3-х діях, переклад — 6) (на дохід п-і В. Лукашевич) „Тридцять літ“ або „Житье шулера“, драма в 6-и образах, переклад — 7) (має днесь відогратися) „Записки Сатани“, комедия в 3-х актах, переклад після французького И. Биберовича. Гра акторів в загалі добра. Особенно же визначилася п-і В. Лукашевич в „Марії-Анні“, грала бо характеристичну ролю Марії-Анни майже неперевишено. П-а Т. Романович, котра звичайно всі ролі віддає вірно и природно, була в ролі Софії (в „Марії-Анні“), відай чи не з причини слабо заповненої салі, не в повній силі, брак бо сильнішого обяву материнського жалю по втраті дитини аж надто різко визначився. Прехорошо вивязався з своїх ролей п. И. Гриневецький: Бертранда (в „Марії-Анні“) и дяка Мухи (в „Ользі“). Неменше волавилася п-а М. Романович в „Ользі“, де вона віддала наївність сільської дівчини дуже вірно й природно. Її спів чистий порывав руське серце. Жаль тільки, що коли посеред великого душевного порушенья руська дівчина хотіла себе природно піснено розважити, музика загалася, и п-а М. Романович її тупеньєм ніжки, а опісля й німецьким слівцем мусіла упоминати; через те на хвильку пльюзия и душевний настрій у видців розстроїлися. Також годиться піднести добру гру п. Людкевича в ролі сліпого лірника (в „Ользі“); він особливо чарував всіх присутніх пре-

гарним співом руської думи и в руській груді будив якусь банність, якусь тугу за минувшим. П. В. Плошевський віддав ролю хана (в „Ользі“) з добрим виrozumінням. П. Стефурак грає ролі низшої коміки, як Реми (в „Марії-Анні“), поминувши деяку пересадність, добре, однак з таких тільки роль и вміє він добре вивязуватися. П-а Д. Падлевська в ролі Заїри-ворожки (в „Ользі“) за надто спустилася на суфлера, тому їй надто милилася та все поправлялася; хотіла вона вправді закрити сей недостаток своєю моторністю та чепурністю, однак недостатч гри сям не нагорожено, и вивела її з сього заклопотання аж наступаюча весела сцена, котру вона дуже гарно відігравала. Тільки п. И. Биберович все грішить, як и давніше; тому порадно було би не давати йому головних, характеристичних роль, від доброго відграння котрих зависить и добре враженне цілого представленья на публіку. — При сій спосібності робим увагу, що час би вже відновити куліси и декорациі. Сям кінчу — надіючися, що старанність дирекції и працївність акторів постараяться усторонити примічені блуди, и додаючи, що загальний суд про гру акторів русько-народнїго театру поміж тутешною публікою єсть дуже корпєтний.

— В университеті Львівськїм будуть в сїгорічнїм літнїм курсї слїдуючі руські виклади. I) На виділі фїлософичнїм читати будуть: Др. Исидор Шараневич 1) *Документи, відносячіся до історії Червоної Русі в другій половині XVII. и в XVIII. віку*; Др. Омелян Огоновський 2) *История литературы руськой в вѣках XIII—XVI.* — 3) *Объясненіе памятника „Правда Руськая“* — 4) *Порівнююча граматика язиків старословенського и руського, именовано наука о падежах.* II) На виділі юридичнїм же читати будуть: Др. Олександр Огоновський 1) *Система австрійського загального права приватного* — 2) *Австрійське право облигаційне*; Др. Иван Добрянський 3) *Австрійське поступосаннє карнее.*

— На фонд запомоги для бідних учеників академічної (руської) гімназії в Львові зложили дальше вп. пп.: Володислав Федорович, властитель Вікна, голова „Просвіти“, 20 зр.; Др. Володимир Ганкевич 1 зр.; Є. Желехівський, гимн. професор в Станиславові, 1 зр. (по раз другий); „Просвіта“ з фонду запомоги 3 зр. 97 кр.; П. Микита, ад'юнкт суд. в Лютовисках, 1 зр.; о. Б. Шорко 12 зр. 60 кр. — остальне з складки на похорони бл. п. Степ. Мацори, ученика III. кл. гимн. акад.; Др. И. Яхно, професор при учительській семінарії в Станиславові, 1 зр. (через редакцію *Присли*).

Оповістки.

— Хотячи ширеному у нас ділу тверезости прийти в поміч, видав я книжочку під заголовком „Пиянство нещастє и погибель народа“. В ній представив я в формі розмовів всі матеріальні и моральні шкоди, які пиянство нашому селянинові наносить. Книжочка уграшена хорошою иллюстрацією рисунку нашого артиста Корнєла Устияновича, з'ображаючою мясню на селі в хвилі піднесенья рук до прясля. Надіюся, що всі патріоти радо позитаять ся хобо праць, жарту на

цілі устороненє недолі в народі, и щиро займуться як найбільшим іі розширенєм. Прошу отже ВП. деканів, священників и всіх патрийотів, котрі схотіли би доброму ділу помочи, щоби за книжками відноситися зводили до мене. Духовенству я готов давати кредит на піврічну за плату; беручим же що найменше за 10 здр. уступаю 20%. Ціна одного примірника 10 кр. — Львів, 10. руськ. Марця 1876. — *Александр Стефанович*, руський катихит при учительских семинариях (плац св. Юра, Ч. 5).

— В Ч-і 4-м, в „литературних звістках,“ ми сказали, що маємо в продажі **Повісті Осипа Федьковича**, та не знали тоді ще ціни, по якій їх продавати. Звіщаємо тепер, що *ціна буде 1 зр.*, а доставши тільки невеличке число екземплярів, поручаємо поспішити з покупкою — инакше незабаром не стане, бо многі вже наперед взяли з тим, що заплаять, як буде ціна назначена. — *Редакция „Правди.“*

ВІД РЕДАКЦІИ.

З оим Ч-ом розпочинаючи 2-й квартал, просимо відновити швидче пренумерату, кому вона тепер скінчилася — инакше будемо мусіли застановити висилку нашої часописі.

Особливо ж тих шан. читателів наших, котрі з пренумератою зашли в довг за упливший квартал або ще й з минушого року — просимо дуже, щоби схотіли довг вирівнати як найшвидче.

Хто нашої часописі не схотів би відібрати дальше, нехай зверне нам се Ч-о з написом на адресі: *retour* — присилаючи заразом, що нам до сєго часу може ще належитися. Хто ж часопись нашу відібрати хоче и дальше, а пренумерату оплатити наміряє пізнійше, то нехай нам се напише корреспонденткою.

До пренумерати можна приступати ще й тепер; у нас є ще достаточний запас виданих досі ЧЧ-ел. Просимо всіх прихильників наших, щоби старалися о побільшенє пренумерантів, бо від того передовсім зависіти буде й побільшенє обєму и получшенє змісту часописі.

В Ч-і 4-м ми були заповіли, що в Ч-і 7-м дамо нашу програму. Однак не могли ми сєго зробити и мусіли відложити трохи на пізнійше по тій причині, що російська головна управа прасова — здається, наслідком неприхильного представленья недавно наставшого в Києві нового цензора, котрий, яко Німець, очевидно тенденцій нашої часописі гаразд не вирозумів и, не вмючи нашої мови, мабуть боїться, щоби часом не перепустив чого недоброго — заборонила висилку *Правди* в Россию. Ми постараємся о знесенє тої заборони и надіємся, що се удасться нам тим певнійше, що часопись наша не заявляла ніколи тенденцій для Россії неприязних чи „сепаратистичних“, а саме діло нашої народній літератури в Россії вже перестали вважати сепаратизмом. То поки ся справа рішиться чи сяк чи так, нам треба з оголошенєм програми ще здержатися.

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашович.**

В друкарні Товариства Києви Шевченка. — Під зарядом Фр. Серницького.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під в. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошень (инсерати) платиться після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДО МУЗИ.

Молю тебе, моя благая,
Моя ти Музо пресвятая,
Мене сірому не покинь!
Люби мене, як перш любила,
Нехай до самої могили
Мені да світить твій промінь!

З тобою серце молодіє,
З тобою віру и надію
На кращу долю я ношу.
Я поруч тебе не спіткнуся,
Людської кривди не вбоюся
И сміло правду возглашу.

О Музо чистая, єдина!
З тобою дома и в чужині
Я духом твердий, наче дуб.
Без тебе немоцєн я, Музо!
Без тебе духом я недужий,
Без тебе я холодний труп!

19. (31.) Січня 1876.

Θ. В—р—ля.

ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

Павла Гейзе.

(Переложив в німецького Др. В. Г.).

~~~~~  
(*Дальше.*)

„Сідай коло мене, Феніче! Я маю тобі багато дечого розказувати. Тільки дай мені попереду на те руку, що будеш розумно слухати аж до кінця, бідна моя дівчино!“

Однако ж вона й не рухалася з місця, а слухала то зажмурюючи очи, то дивлячись у землю, наче б від ёго слова зависло її житє або смерть; Филиппо правив дальше, стоячи перед нею и не зводячи очей з неї.

„Літ вже тому кілька — розказував — як мусів я втічи з Флоренції. Може чула за ті політичні заверюхи, що довго там бушували. Я є адвокатом, знаю багато людей та висилаю й дістаю багато листів. Був я собі чоловіком незалежним и виявляв свої гадки, де було треба; через те й зненавиділи мене, хоч я не мішався ніколи в ті їх потайні роботи. От и треба було таки вступитися з відтам, а то би був попався в слідства без кінця та в тюрму без якої небудь цілі та хісна. Я осів в Болонні, жив тільки для себе, вів людям процеси и мало знакомився з людьми, а з жінками таки зовсім ні. З того, бач, пустакуватого хлопця, котрому ти перед семи літами голову була завернула, тільки и лишилося на мені, що ще й тепер голова — або, коли тобі так лучше подобається, серце — мало мені не трісне, як не можу чого небудь доконати. Тільки що тепер важнійших діл доконувати приходиться, як того, щоб відчинити засувку від спальні гарпої дівчини. Ти може чула, що и в Болонні послідніми часами заворушилося. Увязнили там багато поважних людей, а між ними й одного доброго знакомого, про котрого гаразд мені відомо, що й на думку ёму не приходило мішатися в такі діла. Бо хйба ж вони справлять таким способом ледаче правліньє державне? Робота їх така — от наче б ви пустили вовка у вівчарню на те, щоби лічив вівці, між котрими кинулася зараза. Та не про те тут річ! Досить тобі знати, що той знакомий запросив мене на свою оборонцю, и що я визволив ёго з неволі. Ледви рознеслася гаразд чутка про се, а тут вже й напав на мене чоловік нікчемний на

улиці и став мене зневажати. Не мож було ёго спекатися инакше, як трунути ёго від себе, бо пияний був та негідний того, щоб и слово втратити на відповідь. Що тільки встиг я перебитися через юрбу людей, що була зібралася навколо пас, та вступив у кавярню, а вже приходить свояк тамтого та починає мені дорікати, що я як чоловік без честі на слова відповів тамтому кулакам, а не вчинив так, як слід було чоловікові знаючому честний обичай. Я відповідав ёму, скільки міг супокійно, бо вже зміркував, що їх підставив уряд, щоби мене зробити нешкодливим. Так що ж? Слово пішло по слову, и вороги мої достигли таки свої цілі. Противник мій казав, що ніби у ёго є діло в Тосканському краю, та хотів, щоби там ми розправилися. Я згодився на се, бо вже таки час, щоби хто небудь из нас розважних ділом показав загорілим головам, що цуряємося їх роботи не зза браку відваги до сёго діла, а тільки задля того, що нема зовсім надії вдіяти що небудь тими тайними роботами проти превеликої сили правительства. Позавчора пішов я за пашпортом, та не схотіли ёго мені видати, ані сказати причину, задля котрої не хочуть видати; тільки відповіли, що такий приказ найвисшої власті. Тоді то стало мені вже ясно, чого правительству хотілося. Отже очевидно хотіли вони, щоби я або попав в неславу, не ставившись до поєдинку, або щоби мусів перекрастися через границю перебраний, и там мене зловили з засідки. Тоді була би вже приключка завести проти мене слідство та тягнути ёго, поки ім було би треба.“

„А то нікчемні безбожники!“ перебила ёму Феніче, затиснувши кулак.

„И так не було иншого способу, як пуститися через границю з пачкарями. Завтра в ранці маємо станути в Пистойі, а після обіду буде поєдинок в одному городі перед містом.“

Тут нагло вхопила Феніче ёго руку обома своїми руками й скрикнула :

„Не йди туди, Филиппо, вони хотять тебе вбити!“

„Вже ж не чого иншого вони бажать, небого! Тільки звідкля ти се знаєш?“

„Так мені говорить и се и се!“ сказала Феніче вказуючи на чоло й серце.

„Ти також чарівниця, знахорка, як бачу“ — говорив Филиппо жартуючи. „Так, детино, вони хотять мене вбити. Противник мій — се найперший стрілець на всю Тоскану. Бодай ту честь мені зробили, що вирядили не аби якого противника проти мене. Тільки ж и я не повстаюся. Та хто там знає, чи вони не замишляють

при тій якій зради. Маєш може такі чари, щоб и се вгадати? И що то вже помогло би, детино! Ні крихти не перемінилося би нічого. Ото ж вибий собі з голови давню необачну любов свою та й не давай їй волі. Може воно мусіло так скластися, щоби я не зійшов з сього світа, не розрішивши тебе від сеї нещасної вірної любові, бідна дівчино. Ми, бач, може були б и не дібралися гаразд під пару. Ти була вірна иншому Филиппові, молодому, легкодушному хлопцеві, що не знав иншої журби крім коханья. Чи схотіла би ти такого задуманого відлюдка, як я тепер?“

Сі останні слова сказав він наче про себе, ходячи сюди й туди по хаті. Тепер приступив до Феніче и хотів взяти її за руку та аж злякався виразу її лица. Усе, що було м'якого в ёму, зчезло; уста поблідли, наче хуста.

„Ти мене не любиш!“ сказала поволі голосом глухим, якби хто другий говорив из неї, а вона наслухувала, що він таке каже. Се кажучи скрикнула й відтрунула ёго руку від себе так, що огонь в лямпі трохи не погас, и чути було, як нараз пес почав сильно скавуліти и добуватися.

„Ні, ти мене таки не любиш!“ голосила, наче не своїм голосом. „Чи ж пильніше буде тобі на смерть, як в мої обійми? Чи можеш ти прийти по сімох літах розлуки, щоби тільки попрощатися? Чи можеш ти так супокійно говорити про свою смерть, якби вона не була разом и моєю? Ох, то лучше б мені було, щоб очі сі були осліпли, заким тебе знову взріли, а уха сі щоб оглухли були, заким почули сей голос твій немилосердний, в котрому моє життя або смерть. Чому ж не роздерла тебе собака, заким я дізналася, що се ти прийшов роздерти моє серце? Чого не спіткнулася нога твоя над пропастью? О горе мені, горе! Глянь на моє горе превелике, Мадонно!“

Повалилася хрестом перед образ, чолом до землі, з руками далеко розкиненими, и, здається, молилася. З на-двору доходив галас пса, а в хаті чути було шептанье та зітханье нещасливої дівчини. Світло місяця перемогло вже темряву ночі й освічувало хату. Не мав ще коли опам'ятатися Филиппо, а вже почув руки Фенічи на шиї и її слези на своїм лиці.

„Не йди, Филиппо, на смерть неминучу!“ просила крізь слези. „Хто ж тебе найде, як зістанеш у мене? Нехай собі говорять, що хотять ті розбійники, ті лукаві нікчемники, лютейші від вовків апенинських! А що? Зістанеш у мене? Мадонна тебе мені дарувала, щоби я виратувала тебе,“ говорила Феніче усміхаючись в слезах. „Филиппо! Не знаю, які погані слова я говорила, тільки



по зимних корчах отут коло серця, що вигнали мені ті слова, міркую, що вони певне були дуже недобрі. Прости, бо пеклом тобі стане світ на саму думку, що щире коханье твоє можуть забути, а твою вірність здоптати ногами. От сідай-но та порадьмося, що и як діяти. Може хочеш нової хати? То збудуємо. Хочеш може інших людей? Усю прислугу відправимо. И Ніна піде и пес! А думаєш, що вони тебе зрадили б, то ми підемо самі з відси; як захочеш, ще нині, таки зараз. Я знаю всі стежки, а заким сонце зійде, ми будемо далеко в ярах на північ и підемо до Генуї або до Венеції — куди сам захочеш!“

„Годі вже, годі з такими дурницями!“ сказав Филиппо остро. „Моєю не можеш бути Феніче. Не тепер, то в Четвер мене вбють, бо дуже я їм на заваді.“ И се сказавши слобопився з її обійм легко, але рішучо.

„Лиха, бач, и так вже досить,“ говорив дальше. „На що ж ще тяжчого горя нам набратися своїм таки нерозумом? Може колись, почувши про смерть мою, споглядатимеш вже на чоловіка та гарних діточок и благословити тоді будеш сю ніч за те, що більше нині покійник мав розваги, як ти, хоч колишнієї першої ночі було противно. Тепер я піду спати, та й ти йди також и зроби так, щоби ми завтра не бачилися. Розказували мені пачкарі по дорозі, що ти маєш добру славу. Якби ми завтра розпроцувалися та стали обійматися, то пішла би лиха слава про тебе. Що ж, може не так? А тепер добра-ніч тобі, Феніче!“

И подав їй приязно руку Филиппо. Тільки ж вона ёму своєї не подавала. Стояла бліда, а спущені чорні її брови та рісниці ще більше робили її вид засупленим.

„Чи ж ще не досить каралася я за те, що сім літ тому одної ночі за багато було в мене розваги?“ прошептала наче про себе. „А тепер він ще хоче, щоби ся проклятуща розвага причинила мені лиха, та й то вже чи не на віки! Ні! Ні! Не пущу ёго! Сором би мені був перед людьми, якби я ёго пустила, и він погиб!“

„Чи не чула, що се моя воля, що я хочу тепер спати и бути самим?“ — скрикнув перебиваючи й Филиппо. „На що ж завдаєш собі ще більше жалю? Як не порозуміла ти сёго, що честь моя кличе мене від тебе, то й не була би ти мені під пару. Не лядьчка я, щоб ти забавлялася та пестилася зі мною. Є в мене свій шлях, а на ёму за вузько для нас обох. Покажи мені шкіру, на котрій спати маю, та й позабудьмо одно одного.“

„Хоч бий мене, а я таки не покинуся тебе! Нехай и сама смерть заступить тебе від мене, а и від неї тебе відобю сими здоровими моїми руками! Ти мій на віки, Филиппо!“

„Мовчи!“ скрикнув Филиппо. Кров вдарила ёму в лице, и він відтручував обома руками налізливу дівчину від себе. „Цять! И вже все скінчене між нами нині й на віки. Чи може я річ яка, що кожний може її собі присвоїти, кому припаде до вподоби? Я ж чоловік, и сей тільки може мене дістати, кому з доброї волі себе подарую. Кажеш, що ти тужила за мною сім літ. Чи ж дає се вже тобі право на восьмому обезчестити мене перед самим собою? Як ти мене так хотіла розлюбити, то дуже незручно взялася за діло. Сім літ тому любив я тебе, бо ти була тоді ивакша. Але й тоді був би я зробив тобі на перекір, як нині, якби ти була кинулася мені на шию и силою захотіла здобути моє серце. Тепер же кінець всьому, що було між нами. Спізнав я вже, що ге любов се була, лиш милосердье, що на хвилю було запанувало надо мною. Питаю тебе ще в останне, де моя комірчина?“

Се казав Филиппо твердо та остро, так що аж самому ёму жаль стало після такої непривітливої мови. А таки не докинув ні словечка, дивуючися, що Феніче вислухала такої мови з більшим супокоем, ніж він сам надіявся. Тепер вже ёму хотілося, щоби вона з жалю заголосила, а він міг обізватися до неї добрячими словами. Вона ж перейшла мовчки по при ёго, відчинила важкі дерев'яні двері біля печі, мовчки вказала на залізні засуви при дверях и станула знову коло печі. Филиппо вступив в ксмірку и засунув двері на засув. Се вчинивши стояв ще хвилю під дверьми, наслухуючи, що таке пічне Феніче. Та в хаті ніщо й не ворухнулося. Чути було тільки, як пес дерся до дверей, як кінь форкав в стайні, а вітер завивав на дворі розганяючи останні шматки мраки. Місяць у повні підійшов був вже високо й освічував комірчину, кидаючи ясне світло, коли Филиппо витягнув жмит вересу з діри в стіні, що служила замість вікна. Филиппо спізнав відразу, що се була спальня Фенічи. Під стіною стояло її вузьке ліжко, а на ёму була чистенька постіль. Біля ліжка стояла отворена скриня, дальше маленький столичок та ще й дерев'яна лавочка. Стіни пообвішувані були образами святих та Мадон; коло дверей висів хрест, а під хрестом невеличка хрестильниця з свяченою водою. Филиппо сів на твердій постелі и аж тепер почув, як у ёму кипіло. Кілька разів зривався йти до Фенічи та сказати їй, що він тільки на те говорив їй такі прикрі слова, щоби її любов до ёго остигла. И за кожний раз тупав ногою з досади, що він

такого м'якого серця. „Один се спосіб и лишається, а то буде ще більше лиха та горя; сім літ — бідна дівчина!“ говорив про себе. Здоровий гребінь, набитий задля окраси маленькими мосяжними цвяхами, лежав на столику. Филиппо взяв ёго несвідомо в руки, и зараз станула ёму перед очі її довга груба коса, пишна шия, по котрій коса спливала, гарне чоло, на котре кучерики звисали, та й смагляве лице. Якби кусителя якого, кинув Филиппо сей гребінь геть від себе у скриню, в котрій гарно поскладувані лежали плахти, юбки, хустки и всякий дрібний стрій. З легка замкнув він віко й пішов до діри в стіні дивитися на двір. Комірчина лежала з другого боку хати, и жадна хата не заступала оку вигляду на верхівья гір наіжених скелями. Напроти комірчини, по той бік яру, підіймався під небо голий хребет гори освічений світлом місяця, що стояв тоді як раз над хатою. Трохи з боку хати стояли шопи, а по при них ишла дорога в яр. Маленька смерека з голим вітьєм стояла одинока між каміньем, и землю вкривав ще тільки верес и з рідка декуди маленькі корчи. „Справді не таке тут місце, щоби легко було забути, кого раз серце полюбило!“ погадав Филиппо. „Зі щирої души я рад би, щоби було инакше. Добра таки була би з неї жінка для мене. Вона певно більше любила би мене, як строї та проходи та залицянки вітрогонів. А як би то здивувався мій старенький Марко, якби я ні з сёго ні з того та привіз в дім гарну жіпочку з дороги. Не треба б и мешкапья иншого наймати; и так аж моторошно було досі у тих пустках. А мені старому нудяреві весело було би, якби часом така дитина привітно усміхнулася... Та все те пусте, пусте, Филиппо. Що ж би вона небога й діяла вдовою в Болонії? Годі, годі й думати про се! На що на старі гріхи копити нові? Треба мені годиною раніше людей побудити й крадькома виїхати з відсіля, поки ще яка душа в селі проснеться.“

И хотів вже відступитися від вікна та протягнути на постелі змучені далекою іздою кості, аж и бачить, що з затінку хати виступає у світло місяця якась постать жіноча. Не оглянулася вона ні разу, а таки догадався Филиппо, що була се Феніче, не хто инший. Спокійною ходою ишла вона дорогою, що йшла в яр. Мороз пішов ёму по плечах, як подумав, що вона може хоче себе загубити. Як в горячці скочив на саму ту думку до дверей и почав відчиняти засув. Та старе заржевіле желізо так міцно заперлося за скобель, що даремне уживав всеї своєї сили. Холодний піт виступив ёму на чоло, він кричав, рвав за двері та гримав в них руками й ногами, а нічого таки не вдіяв. Відтак по-

кинув двері, побіг до вікна й почав виймати камінь з муру. Вже ослабився один камінь під його руками, аж бачить він, що постать дівчини виринає з темряви на дворі й наближається до хати. Несла вона щось в руці, та що воно таке було, не міг спізнати при непевному світлі. Тільки лице її доглянув добре; понуре воно було й важке думками, та пристрасті не було видно на йому. Й оком не кинувши на його вікно, вона знов зникла у затінку хати. Ще він стояв під вікном, оддыхаючи від страху й втоми, як розлягся якийсь дивний голос собаки; не було се ні гавканье, ні скомлінье. Усе, що бачив и чув, було так загадочне, що занепокоїло його ще більше. Він виткнув голову скільки мога за вікно, але нічого не було видно крім тихої мертвої ночі. За хвилину почувся голосне уриване витьє, відтак страшне стогнанье пса, и знову стало тихо; не чути було ні голосочку, хоч довго та пильно наслухував. Тільки двері хатні рипнули ще раз, и чути було, як ступала Феніче по камяному помості хати. Дармо стояв він довгенько під дверьми хати, наслухував, питав, просив та благав дівчину, щоби хоч словечком обізвалася, — усе було тихо. Наче в горячці кипувся на постіль и лежав, роздумуючи те все, що чув и бачив; аж місяць зайшов по півночі, и його перемогла втома та й приспала його філюючі думки. Як проспувся Филиппо, свитало наче навкруги його, та протерши очі й розглянувшись спізнав він, що не був се такий розсвіток, як буває перед сходом сонця. Через стіни продерався слабий промінь світла соняшного, и він побачив, що діра в мурі, котру відіткав був идучи спати, таки була хоптою добре заткана. Филиппо витрунув хопту, а ясне світло сонця вдарило йому в очі. Лихий на пачкарів, на свій сон, а найпаче на дівчину, котра очевидячки сю хитрощ зробила, пішов Филиппо до дверей, відсунув тепер, при розвазі, засув легко и війшов у хату. Феніче була одна в хаті, супокійно сиділа коло припічка, наче давно його вже дожидала. На лиці її не було ні сліду вчорашнього зрушенья; вона не була ні крихти сумна, а супокій, з яким зостріла грізний погляд Филиппа, не був вимушений.

„Твоя се штука, що я заспав?“ — заговорив до неї Филиппо сварячи.

„Моя“ — відповіла Феніче рівнодушно. „Ви були втомлені. Однак аж з полудня треба вам зійтися з тими душегубцями, то станете ще в час на місці.“

„Не просив я тебе зовсім, щоб журилася моею втомою. Все ще таки мені натручуєшся? Ні на що се тобі не здається, дівчино! Де ж мої провідаторі?“

„Пішли.“

„Як то пішли? Ти хочеш з мене глузувати? Де вони? Хибаж би пішли, не діставши заплати від мене?“ І се сказавши, пустився до дверей.

Феніче говорила дальше спокійно не рухаючися з місця: „Я їм сказала, що вам треба спочити, и що я вас сама заведу. Мені и так треба купити вина о милю перед Пистоєю, бо вже минулося.“

Зо злості не міг Филиппо и промовити через хвилю. Відтак почав: „Ні, сёго не буде ніколи, щоб я ишов з тобою, лукава ти гадино! Аж сміх бере, що ти все ще гадаєш змудрувати мене твоїми зручними штуками; ти ж стаєш мені все більше ненависною и мерзкою через те, що вважаєш мене так слабим та нікчемним, що штуками сими мене заповонити гадаєш. Давай мені наймита на проводатора, а ось винагороди собі, що заплатила пачкарям за мене.“

И кинув їй калитку з грішми, а сам пустився до дверей шукати собі проводатора. „Не трудіться дармо!“ — сказала Феніче — „ви не найдете ні одного наймита — усі пішли в гори. И в цілому таки селі немає нікого, що б зміг вести вас. Зісталися дома самі старі недужі баби, діди та такі діти, що їм самим няпёк ще треба. Подивіться самі, коли не вірнте. И чому ж ви не хочете, щоби я вас завела? Що в тому тяжкого або небезпечного?“ Феніче говорила дальше, а Филиппо, гнівний та лютий, став нерішимо на порозі, обернувшись плечима до неї. „Сеї ночі снівся мені сон, з котрого я бачу, що ви не для мене. Правда, що я вас ще трохи люблю, и що любо мені буде поговорити ще з вами годин з кілька. Чи ж через те я вже на вас закидаю сіті? Вам можна покинути мене на віки та піти, куди вам злюбиться, хочби й на смерть неминучу. Що вам те завадить, як піду кавалок поруч из вами? Як се вас успокоїти зможе, то вам ще й поклянуся, що тільки кавалок дороги вас підведу, навіть не до самої Пистої, а тільки доти, доки не зійдете на шлях битий. А то як підете самі, заблукаєтеся, що й виходу вам не буде ні вперед, ні назад. Ви ж пригадуєте собі таке ще з вашої першої подорожі по горах!“

„До сто бісів!“ — миркнув Филиппо закусуючи зуби з досади. Тільки бачив він, що иншого виходу ёму не було, а сонце підходило все висше та висше. И чого ж ёму боятися? Тільки до одного, що було для ёго дійсно небезпечно, не хотів сам признатися. Поглянув ще раз на Феніче и міркував з рівнодушного

погляду її великих очей, що в словах її не було ні крихти лукавства. Їму видалася вона дійсно якби переміненою зовсім від учора, и стало їму вже майже досадно, що вчорашній напад пристрастного жалю проминув так скоро, не лишивши й сліду по собі: Приглядався їй ще пильнійше та таки не помітив нічого, що будило би підозрінє.

Розміркувавши все те, обізвався Филиппо холодно: „Коли ти тепер стала розумнійша, то нехай буде по твоєму, підемо разом!“

Не показуючи зовсім, як її се втішило, встала Феніче з місця й сказала:

„Треба нам перше попоїсти чого небудь, бо по дорозі не буде нічого довгі часи.“ И се кажучи поставила перед Филиппом полумисок зо стравою и збана з вином, а сама тоже їла, стоячи коло припічка, тільки вина и не покушала. Щоби тільки борше впоратися з їдою, проковтнув Филиппо кілька лижок страви, вихилив вино та й запалив цигаро до вугля на припічку. Роблячи се все, и не оглядався Филиппо на дівчину. Коли ж случайно станувши близько, кинув на її оком, то лице її якось чудно спаленіло, а в очах її засяло щось ніби радість з побіди. Скоро Филиппо випив виво, зірвалася вона, вхопила порожнє збана и кинула ним об поміст, що аж в дрібні черепки розбилося, и промовила: „Ніхто більше не буде пити з ёго, коли уста ваші ёго доторкнулися!“ Филиппо зачудувався сим дуже, и прийшло їму з разу на гадку, чи вона не дала їму отруї в вині, та відтак подумав, що се мабуть останки її пристрастної любові, котрої тепер одрікалася, и без опору пустився з нею в дорогу. Вийшовши з хати, став Филиппо оглядатися за конем. Се помітивши сказала Феніче: „Коня взяли з собою до Поретта. Воно и небезпечно було би з'їздити з гори, бо нинішня дорога багато більше стрімка, як вчорашня.“

Феніче йшла вперед, и незабаром минули вони хатки, що стояли пусті та безлюдні; ні в одній не курилося з комина. Аж тепер побачив Филиппо всю величавість сёго відлюдья, над котрим зависло чисте, прозоре небо. Дорога визначувалася ледви трохи на твердій скалі темним слідом и йшла по широкому хребті гір на північ, а деколи, як друге пасмо гір, що йшло рівнобіжно, ставало низше, забушав ліворуч на далекому виднокрузі шматок моря. Навкруги не видно було ще жадної рослини крім моху та твердого скального зілья. Відтак почала дорога спускатися в яр, через котрий треба було перейти, щоби вийти на хребет другої,

протилежачої гори. Тут росли вже дерева шпилькові и виринали жерела, а з глибини доходив шум води. Феніче йшла все по переду. Не говорячи ні слова и не озираючися ступала вона безпечно вибираючи все певне каміньє. Филиппо не міг очей відорвати від неї и чудувався її гнучкій а при тім кріпкій постаті. Біла хустка, що спадала їй з голови, заслонювала її лице; коли ж ишли обое поруч, то він мусів задати собі насильє, щоби дивитися просто перед себе на дорогу, а не звертати очей на неї — так дуже надила незвичайна краса її рисів. Аж тепер, у повному світлі сонця, помітив він в її лиці якийсь незвичайний дитинячий вираз та не міг собі витолкувати, в чому именно він був. Їму здавалося, що все розвинулося та змішилося на ній від останнєї їх стрічи перед семи літами, и тільки сей дитинячий вираз лишився незмінений. В кінці не выдержав и сам таки почав розмову, а вона відповідала їму зовсім просто й розумно. Тільки її голос, звичайно не такий сухий та глухий, як у гірнячок буває, був пиві дуже одностайний та часом дуже сумний, хоч про маловажні річі говорили. Дорогою, котрою вони мандрували, переходило останніми роками багато людей, що зза політичних причин мусіли втікати за границю; багато з них певно остановлялося для віддиха в Треппи. Ото ж Филиппо почав розвідуватися то про сього, то про того свого знакомого, описуючи, як виглядав кожен; та вона пригадувала собі дуже мало кого з них, хоч знала, що пачкарі багато чужих осіб приводили на шідліг в її господу. Тільки одного пригадала собі від разу. Як тільки почав Филиппо його описувати, вона спаленіла й остановилася та й сказала насутивши брови: „Се чоловік недобрий! Я мусіла будити серед ночі наймитів и випросила його з мєєї господи.“

За такою розмовою и не замітив Филиппо, що сонце піднялося було вже високо, а Тосканської рівнини все ще не було видно. Через усю дорогу не подумав він ні разу, як то сей день скінчитися може. Дорога була тепер уся вкрита нависаючими корчами й ишла з пятьдесять шагів понад рвучим потоком; легкий вітрець підносив иноді дрібні краплі з водоспадів аж до них; по камінью перебігали ящірки, а ливидкі метелики уганялися за перекрадаючимися проміннями сонця. Їму було так любо, що й не зміркував, що вони йшли проти води потока, и що ще й досі не звернули були на захід. Товаришка його наче причарувала його своїм голосом, и він забув про все те, о чім вчєра заодно думав, идучи з пачкарями. Аж як вийшли вони з яру, и перед ними розкрилася нова, зовсім незнакома гориста околиця, дика та наїжена

скалами и провальєм, стягнувся Филиппо, остановився, поглянув на небо й спізнав відразу, що вони прямували в противну зовсім сторону и може вже зо дві милі дальше були від ёго мети, ніж як вийшли. Тоді й сказав: „Пострівай! Ще в час бачу, що ти мене таки ошукуєш. Чи ж се дорога до Пистої, ти лукава?“

„Ні!“ — відповіла Феніче сміливо, спустивши тільки очі до землі.

„То й кленуся пеклом, що самому чортові можна би учитись у тебе лукавства. Будь проклята моя легковірність!“

„Усе чоловік зможе, як любить; дужчий він тоді, як сам чорт або ангел,“ сказала Феніче сумним низьким голосом.

„Ні!“ — скрикнув він в найбільшій гніві — „не радуйся завчасу, горда жінчино. Не зломить волі чоловіка те, що збожеволіла дівка зове любовью. Зараз вертайся зо мною й покажи, куди мені найпростійша дорога, а то задушу тебе таки сими руками. Нерозумна! хиба ж ти це хочеш зрозуміти, що мушу зненавидіти тую, котра хоче зробити мене нікчемним перед світом?“

И затиснувши кулаки приступив до Феніче, не тямлячись з гніву.

„Задуси мене, Филиппо! прошу тебе!“ сказала Феніче. „Але після того кинешся на мого трупа и кровавими слізами плакатимеш, що нема у тебе змоги повернути мені життя. Тут таки біля мене лежатимеш та обганяти воронья, щоб не іло мого трупа. Буде тебе днем жарити сонце, а нічю поливати роса, аж поки не загинеш, як я; бо нема вже для тебе розлуки зі мною. Хиба ж ти думаєш, що ся бідняга, що дико виросла в горах, сім літ змарнує якби один день. Знаю, що вони мене коштують, скільки вартують, та що добру плачу ціну, купуючи тебе за них. И мала ж би я тебе пустити на смерть? Сміх було би людям сказати! Силкуйся, скільки хочеш, відвернути своє серце від мене, а таки побачиш, що я тебе притягну до себе на віки. Бо в вині, що ти нині випив, дала я тобі данье любовне, и ще не вродився такий чоловік на світі, що ёму оперся би.“

И пишно вона виглядала, коли се казала — як яка княгиня; витягнула руку, паче б держала булаву над чоловіком, що оддався їй вже на віки. Филиппо засміявся на її слова з горда й відповів: „Твоє данье любовне зле тобі пригодилося, бо не ненавидів ніколи я тебе більше, як сеї хвилі. Тільки нерозумно я роблю, що непавижду нерозумну дівчину. Нехай вилічить тебе з того забобону як и з любові те, що бачити мене більше не будеш. Обійдуся вже без того, щоби ти мене веда. Оттам по тім боці на кручі



бачу я хату, а навкруги хати пасеться отара. И огонь там горить. Там и справлять мене на дорогу. Бувай мені здорова, бідна ящірко! оставайся здорова!"

И слова на відходне ёму не сказавши, сіла Феніче в тіні скали при ярузі и гляділа в темну зелень ялиць, що росли в споді над потоком.

(Конець будс.)

## СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

### I.

(Дальше.)

#### Темні зімові сили.

Темні зімові сили описуються в колядках, як вороги світлих богів; вони гоняться за світлими богами, б'ються з ними, перемагають и вбивають їх. Темні сили описуються в образах, взятих з исторії и з народнєго бита, але є ще в народніх творах и мієичні давні образи темних сил. Темні сили показуються то ордою, що нападає на двір Господаря и руйнує ёго, то Турками й Татарами, то якимсь царем Воротом, на котрого бє Иван-Громовик. Ще частійше темні сили описуються як жиди, як сім сот жидів, жидівок и жидівських дівок, котрі гоняться за матірью Громовика, скрізь шукають ёго самого, випивають море, рубають ліси, викошують траву, розбивають камінь, жнуть пшеницю и таки доходять до свого: знаходять світлого бога, мучать ёго, забивають за нігті всяке дерево, випускають з ёго кров, розривають крючками ребра. На образ жидів, як темних зімових сил, навела народню фантазію св. исторія про Христову страсть. Вороги світлих богів часом описуються як розбишаки; вони напали в горах на Івана Громовика, взяли ёго, як він водив танець кругом тернового огню, одняли од ёго сокола, гусла й коня вороного и закинули ёго в тюрму. Найдавнійша мієична форма грізних зімових сил то дивний звір тур-олень з дев'ятьма рогами, котрого нагляділа в віконце Господиня (сонце) и звеліла застрелити. На одному розі того звіра стоїть терем або шинк. Той звір ходить в лісі, на звірі стоїть

стілчик, а на стільчику сидить красна панна. Звір тур-оленъ часом в колядках зветься царем, котрого Громовик волочить по чарах и пожарищі привязаного до сіда. Той миєичний звір то образ зими з чорними хиарами, з снігом, з вітром, морозами, — то индийський лихий Врітра, ворог Громовика Индри. Зіма здавалася народові звірем, що краде сонце й блискавку и держить їх у себе, в образі красної панни на золотому стільчику. В колядках Білорусі говориться про такого самого звіра, котрий гадиною лежить в чистому полі під білим каменем. Ту гадину знаходить *славний панич* (Громовик), хоче її застрелити, то б то розбити зімові хиари своєю стрілою — блискавкою.\*)

Боротьба й перемога темних сил природи над світлими описується в весняній іграшці *Ворон*. В *Вороні* ми бачимо дві сторони: матір з *красною* старшою дочкою и дітьми и Вороша. Мати стає проти Ворона, а позад неї *красна дівчина* и всі діти; вони міцно держаться рядком одно за другим. Проти матері сідає Ворон и копає паличкою пічку. Ворон хоче гріти окропи, щоб залити дітям очі. Іграшка починається розмовою між матірью и Вороном. Мати просить у Ворона води, що знаходиться десь під вербою. Ворон одказує, щоби вона пішла собі й напилася. „Коли боюся, бо воду стереже вовк та гадюка“ — каже мати. Из розмови матері з Вороном бачимо, що Ворон наївся, напився, сидить в високому городі, а за ним стоїть чорт з бородою. Мати каже, що и в неї є город; хоч и низько обгороджений, та Ворон ёго не перескочить. Після розмови Ворон починає ловити материних дітей, хапає їх по одному й переводить в свій город. Після всього хапає и *красну* дівчину и переводить до себе. Зоставшись сама, мати приходить в Воронів город впізнавати своїх дітей. В сій іграшці описується боротьба зими з літом. Ворон, образ хиари, держить воду під вербою, котра в казках зветься цілющою и живучою водою, и котру стережуть змії. Та вода то літній дощ, подаючий живушу силу землі. Ворон хоче згубити з світа дітей и красну панну, заливаючи очі не холодною, а горячою водою. Се наводить нас на здогад, що в сій іграшці додержався може давній индийський міє, в котрому лихий Врітра був богом не холодної полярної зими, а горячого страшного дощу Инді, котрий часом буває таким шкодливим для землі, як и наша холодна зіма. Мати з дітьми и з *красною* дівчиною то образ семьи світлих небезних сил, а сама *красна дівчина*, на котрій держиться вся іграшка, то сонце

\*) Безсонова Бѣлорусс. пѣсни, 12.

в літку. Ворон в своєму городі з чортом за спиною, з гадюкою и вовком — то семья темних зімових сил природи. Він хапає сімью світлих сил, як в одній пісні мати *чорна гадина* ість небеші світила :

Ти ж не мати — чорна гадина !  
З'їла сонце, з'їла місяць,  
З'їж и зірочки, дрібні діточки.\*)

Весною подекуди на Україні народ проганяє зиму в образі Мари (у других Славян Морени). Роблять куклу, котра зветься Марою, убірають її по жіноцьки, виносять на гору и палять, співаючи веснянок\*\*), а на Підлясі народ кидає куклу Мари в воду або в болото, приказуючи: чорт тебе бери!\*\*\*)

(Дальше буде.)

## РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,  
**М. КОСТОМАРОВА.**

(Переложив Ол. Барвіньский.)

**Другий відділ: Литовський и козацький період.**

**VIII.**

*Князь Константин Константинович Острогський.*

(Конець.)

В 1599 р. Острогський з иншими панами и шляхтою руської віри зладив кофедерацию з протестантами для обопільного захисту против католицького насилья. Але ся кофедерация не мала важних наслідків.

Далеко важнійший в своїх наслідках був рух литературний, що змігся після униї. В Острогській друкарні появилася (р. 1598) „Отпись на листъ отца Ипатія“ (Потія) и „Листы,“ т. є. послання (з них вісім Мелетія, патріярха Олександрійського, в котрих виложено истоту православья и заохочувано народ православному до оборони своєї религії). Одно з тих посланий (третє)

\*) О мифическомъ значеніи обрядовъ, Потебні — 234,

\*\*) Афанасьєва поэт. воззрѣнія Славянъ, III, 696.

\*\*\*) Тамже.

відносилось до питання про зміну календаря, що тоді дуже займало уми. Православним пастирям не сподобалася зміна гая именно тому, що вона була новиною, — „новостью суєтних мужів, непостійних душ, що змінюються, як вогкість од віянья вітру.“ Після думки чесних пастирів зміна подвижних свят викликає забуренє и зворушенє в церкві, интриги, чвари, приближенє до жидівства; та коли б и сєго не було, то все таки не треба вводити „неотеризму“, а лучче держатися старини й слухати старих. (Что же не благочестивѣйше и не благоговѣйнѣйше есть въ различныхъ вещехъ вкупѣ пребывать со старцы). Опріч того замічено, що вирахованья, на котрих оснований новий календарь, не тревали, и як промине триста літ, то знов треба буде „астрономствовати“ и видумувати нові переміни. Девятий з напечатаних в сій книзі листів містить в собі посланне, що писав Острогський до православних християн з самото початку униі (об тім ми вже говорили висше), а десятый — наминаюче посланне Атонських монахів. Між напечатаними тоді в Острозі книжками особливо важна „Апокризисъ“ (вид. під koniecь 1597 р.)\*) під псевдонимом Филалета; написав її, як кажуть, Христофор Бронський, чоловік, що, подібно Острогському, нахилився до протестантизму. Замість строгої підлеглості духовним властям в справах віри, вона проповідувала рівну свобідну участь світських людей в церковних справах, науку про безусловний послух церкві називала жидівством и доказувала, що світські люде можуть після своєї думки не слухати духовних и віддалити їх. В 1598 р. священник Василь видав Псалтирь з епиглом (возслѣдованіємъ), другий Псалтирь вийшов з часословом, 1605 и 1606 явилися твори патрiарха Мелетия з причини униі, в перекладі Йова Борецького, а 1607 священник Демян, брат Наливайка, видав „Лекарство на оспалый умыселъ чловѣчій“, де помістив посланне Золотоустого до Теодора Падшого и деякі слова и вірши, почасті приложені до свого часу. В Вильні появились замітні твори не тільки полемичні, але й научні, з котрих пробивалася потреба вихованья молодежи; в 1596 р. Лаврентий Зизаний видав Граматику славянського язика, Азбуку з коротким словарем, Толкованье на молитву *Отче наш* и Катихизис, в котрім виложено основи православної віри. Відтак руські богослужбні й релігійно-политичні твори печатано и в инших місцях.

\*) Против „Апокризисъ“ видав у 1600 р. грок.-уният Петро Аркудий „Антикризисъ.“

Так положено початок до тої полудневоруської и західно-руської літератури, що опісля в половині XVII в. так значно розвилася.

Сам Острогський, не зважаючи на захист, що дав православью в справі повстаючої унії, яко аристократ, для котрого польський лад багато мав дорогого, не був скорий до якого небудь рішущого виступленья против насилья власті; він здержував и инших, навчаючи їх терпеливості. Таким способом він писав до Львівського брацтва: „Посилаю вам декрет, уложений на минувшій соймі, вельми противний народньому праву, а більш усєго святій правді, и даю вам не иншу раду, як тільки сю, щоб ви були терпеливі и дожидали Божого милосердя, поки Бог, по своїй доброті, не склонить серця єго королівської милості до того, щоби нікого не ображував и кожного лишив при своїх правах.

В сій раді пробивалася вже будуча неміч руської аристокрації в справі захисту батьківської віри.

На скаргу воеводств Київського и Брацлавського назначив король на соймі суд між уніятами й православними.

Тоді вмер Рогоза: єго заступав в уряді митрополита Київського Іпатій Потій. Коли він явився з Терлецьким на суд, що король назначив, то й представляв, що духовні справи не підлягають присудові світського суду, що, після божого права, законів королівських и прав християнських, вони підлягають тільки духовному судові. Уніяти покликувалися на всякі привилеї, що досі иснували, дані грецькій церкві, яко на документи виключно приналежні після права тільки тим, що признали головою своєї церкви Римського первосвященника. Король, за радою своїх радних панів, признав їх докази зовсім справедливими и оголосив грамоту, в котрій новому митрополиту и єпископам, що були під первенством митрополита, давав право користуватися своїм саном після прежніх привилеїв, даних сановникам грецької віри, орудувати церковними маєтками й творити духовний суд. Король не признавав иншої східної церкви в польській Речі-посполитій, крім уже злученої з Римською церквою. Всі, що не признавали унії, були в єго очах вже не исповідниками віри грецької, тільки відступниками її. Той погляд подіяла з королем уся католицька Польща й Литва.

Острогський закінчив життя в Лютім 1608 р. в глибокій старості. Син єго Януш ще за життя отця перейшов на католицтво; другий син Олександр лишився православним, та дочки єго всі прийняли католицтво, а одна з них, що володіла Острогом, Анна-

Алойзия, визначалася фанатичною нетерпимостью для віри прабатьків своїх.

Висша класа в Польщі була всемогуча, и певно, як би руська шляхта стояла була твердо в вірі й кріпко рішилася боронити батьківської віри, то ніякі хитрощі короля и езуїтів не змогли б були її звернути.

Та в сім то було нещастье, що ся руська шляхта, ся висша класа, котрій дуже вигідно було находитися під пануваньєм Польщи, — не могла встояти против нороственного угніту, що тяжів над православною вірою й руською народностью. Руські люде поріднилися з польскою шляхтою, присвоїли собі польський язык и польскі обичаї, сталися Поляками в манєрах, жизнї, отже не в силах були вдержати батьківську віру. На стороні католицтва був блеск західної просвіти, що впадав у очі. В Польщі на руську віру й руську народність гледіли зневажливо: все, що було й заявлялося руським, в очах тодішнєго польского товариства здавалося мужичим, простим, диким, несвідущим, чимсь таким, що єго треба соромитись образованому и високопоставленому чоловікові. У католиків було без порівнанья більше способів до образованья, як у православних, и тому діти православних панів учились у католиків. Настроєні своїми вчителями, що впоювали в них переконаньє о висшості католицтва, виходили руські молодці в світ, де при пануючим дусі пропаганди всюди тільки чули об тій висшості, отже й присвоювали собі той погляд на віру й народність прабатьківську, який звичайно мають на своє рідне ті, що переймають що небудь чужого з повним переконаньєм, що се чуже єсть признаком образованности и дає почот и шану в тім кружку життя, де ім суджено обертатися. Потомки православних знатних родів, що перейшли на католицтво, оглядалися назад на нороственне добро своїх праотців и опшилися в таким самім настрою, як їх предки багато віків назад, коли покинули поганство, а прийняли християнство. Одні за другими приймали нову віру й соромилися давнїї. Правда, як усе буває в переходних добах, так и в добу окатоличенья руської шляхти через пів столітья, а навіть трохи довше, лишалися між висшою руською класою прихильники старини и заявляли свій голос, та ряди їх усе більш и більш рідшали, и наконець їх не стало; в польській Русі годі було подумати собі особу приналежну що до походженья и достатку до висшої класи инакше, як з римсько-католицькою релігією, з польским языком и з польскими поняттями й почутьєм. Від часу униї проявився напрямок підняти руську церкву й руську народність —

утворити руську просвіту, по крайшій мірі, на перший раз, релігійну, та сей напрямок опізнився для висшої класи руських земель, злучених з Польщею. Ся висша класа не потребувала більш до нічого рущини и гляділа на неї неохотно, неприязно. Показалося, що унія, видумана спершу для принади руської висшої класи, також для неї не знадобилася; пани без неї сталися чистими католиками; унія лишилася тільки способом, щоби знищити в громаді решти народу признаки православної віри й руської народності. Унія стала орудьєм більш національних, як релігійних цілей. Приняти унію — значило з Русина статися Поляком або хоч полу-Поляком. Сей напрямок проявлявся з першого разу, и непохибно слідували тим напрямком и в дальших часах до самого кінця иснування унії. Не зважаючи на те, що спершу папа, після постанов Флорентийської унії в XV. в., потвердив ненарушність обрядів східної церкви, вже з початком XVII. віку уніятські духовні стали зміняти богослуженње, вводили різні обичаї, властиві західній церкві, що або в східній церкві не иснували або в ній зовсім були відкинені (як н. пр. тиху службу, відправу кількох служб одного й того самого дня на однім престолі, скороченње богослуженній и т. п.) Зближаючись усе більш и більш з католицтвом, унія перестала бути східною церквою, а стала чимсь посереднім и в тім самім часі приналежністю простого народу. В краю, де простий народ зійшов до крайнього пригнобленья, віра, що иснувала для того народу, не могла мати такого пошанованья, як віра панів; тому унія в Польщі стала вірою низшою, протонароднєю, негідною висшої класи. Православье ж після думки громади стало вірою запеханою, вельми низькою, крайно зневажаною: се була віра не тільки хлопів в загалі, як унія, але віра негідних хлопів, непохожих або неспосібних задля своєї дикості и закоснілості стати на трохи висший ступень релігійного й громадського зрозумінья; то було не більш, як мизерне исповіданье понеханих недовіроків, для котрих и за гробом немає спасенья.

## IX.

### *Київський Митрополит Петро Могила.*

Впровадженье церковної унії було почином великого перевороту в духовій и суспільній житні полудневої и західної Русі. Переворот сей мав дуже важне значенье в нашій исторії що до

сили того впливу, який він в наслідках оказав на духове розв'язь всього руського світа.

Уніяцьке новотарство користувалось особливо любовою и опікою короля Зигисмунда; також заходилися ёго горячо піддержувати єзуїти, що в Польщі взяли в свої руки вихованье и тим заволоділи всемогучою польською аристокрацією; — тому було зовсім природно, що уніяцька сторона зараз взяла верх над православною. План римсько-католицької пропаганди лежав именно в тім, щоб одвернути від давнїї віри и навести до католицизма руську висшу класу, бо в Польщі тільки висша класа представляла силу. Орудьем до того мали служити школи або колегии, що єзуїти заводили одні за другими на Русі. У Вильні єзуїти завели академію за Степана Баторія. Потім явилися єзуїтські колегии в Полоцьку. При кінці ХVІ. в. заведено колегии в Ярославлю Галицьким и в Львові. В першій четвертині ХVІІ. в. появились опісля колегии єзуїтські в Луцьку, Барі, Перемишлі и в многих містах Білої-Русі, в 1620 р. — в Києві, в 1624 р. — в Острозі. Пізнійше показалися вони и лівобіч Дніпра. Єзуїти вміли дуже искусно підчиняти молодіж своєму впливові. Родителі за-любки віддавали своїх дітей у їх школи, бо ніхто не міг зрівнятися з ними в навчованью латинського язика, що тоді вважано признаком ученості. Богаті папи давали їм фонди на удержанье монастирів и шкіл; але за те єзуїти давали вихованье вбогим безплатно и тим піддержували в громаді високу думку про їх безкористність и християнську любов для ближніх. Вони вміли привязувати до себе дітей, впоювати згідні з своїми цілями переконанья й чутья и так глибоко вкоріняти се у своїх годованцях, що неначе на все зростаюся з природою їх те, що набули в єзуїтській школі. Головною, можна сказати—виключною цілю єзуїтського вихованья в руських краях в тім часі було як можна найбільше повернути руських дітей до католицизма и разом заціпити в них ненависть и зневагу до православья. До того вживали вони не стілько научних доказів и вговорюванья, скілько всяких легких способів, що впливали на молодецький вік, як и. пр.: величне богослуженье, видумані чудеса, з'явища, знамена, обявленья, уладженье празників, игрищ и сценичних вистав, що наміряли неперечно привязати серце й увобразню дітей до римського католицизма. Єзуїти повертали в свою користь властивий молодежі нахил до пустуванья и не тільки не гамували в діях лихих побудок, але розвивали їх, щоби повернути в користь своїх споконвічних цілей. Так єзуїтські наставники підмовляли своїх школярів, щоби діяли всякі образи православним



людям, а особливо насмівалися з православного богослуження: езуїтські школярі впадали до церков, кричали, допускалися нечемностей, нападали на церковні походи и позваляли собі всяких негожих річей, а наставники підохочували їх до сёго. Та щоби не обурити против себе православних родителів и не загородити православним дітям дороги до своїх шкіл, езуїти часто впевняли, що вони зовсім не думають повертати Русинів у латинство, говорили, що східна и західна церква однаково святі и рівні між собою, що вони дбають тільки о просвіті. Коли езуїти вбачали яку користь, то для позбру спиняли навіть своїх православних годованців од прийняття католицтва, на сій основі, що обі віри рівні; однак сі годованці так скусно були приготовлені вихованьєм цінити більше все католицьке, а гордувати всім православним, що самі, наче на перекір радам своїх наставників, приймали католицтво; и тоді то таке поверненье приписували натхненью з висше. Русини, що виховалися в езуїтській школі и прийняли католицтво, були ціле житье під впливом своїх духовних отців езуїтів або католицьких монахів інших законів, що з тамтими одностайно ділали. Духовні отці піддержували в таких фанатизм на ціле житье. Наслідком того в першій половині XVII в. пішло розширенье католицтва и униї надзвичайно швидко. Людей шляхоцьких родів звичайно повертали просто в латинство, а унию лишали самим міщанам и простому людові. Новонавернені католики и уніти визначалися фанатизмом и нетерпимостью. В городах, під опікою зо сторони короля, воеводів и старостів, усі користі були виключно по стороні католиків и унітів: православних не допускали до вибору на уряди; православних міщан всякими можливими способами угнітали в їх промислах, торгових и ремісничих зачатях, а фанатики насмівалися й зневажали православне богослуженье. Таке положенье спонукувало слабших у вірі мимовольно навертатися до униї. До 1620 р. не було у православних митрополита, не стало також єпископів, нікому було посвящати священників, у многих приходах, де не стало православних, заступали їх місце уніти, а в інших місцях по смерті священників церкви випорожнювали и заміняли на досаду вірним в шинки. В панських добрах, а також в староствах, де пани орудували самовольно долею підданих, казали вони виганяти православних священників и заміняти унітськими; підданих повертали в унию, а хто оперався, мусів терпіти всякі насилья й муки. В многих місцях державці не радили самі своїми добрами, але часто віддавали їх в аренду жидам. Піддані попадалися в заряд арендаторів, а разом з ними орудували

арендатори також православними церквами. Жиди добували для себе з того нові жерела доходів, брали данини за право богослуження, так звані „дудки“\*), за хрещення дітей, за вінчанье, похорони и т. д. Король и католицькі пани признавали законною грецькою вірою тільки унію, а тих, що не хотіли приймати унії, вважали й прозивали „схизматиками“, т. є. відступниками, и не признавали їх вірі ніяких прав. Не було єрархії, тому й число православних священників щораз меншало, и православні, що не хотіли приймати унії, виростили нехрещені и не сповняли жадних християнських обрядів.

Та поки ще єзуїти не вдали повернути в католицтво всеї руської висшої верстви, в православью лишились оборонці між шляхоцтвом. За православьем стояли й козаки. В 1620 р. случилася важна подія, що трохи здержала бистрі успіхи католицтва. Через Київ переїзжав у Москву Єрусалимський патріарх Теофан. Тут козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний и руські шляхоцькі люде упросили єго, щоби посвятив ім православного митрополита. Теофан висвятив митрополитом Іова Борецького, игумена Київського Золотоверхо-Михайлівського монастиря, и крім сєго посвятив ще єпископів: в Полоцьк, Володимир, Луцьк, Перемишль, Холм и Пинськ. Король Зигисмунд и всі ревнителі католицтва були сильно роздражені сим поступком. Спершу король на скарги унітських архиєреїв хотів оголосити переступниками и самозванцями новонастановлених православних духовних сановників; однак мусів уступити представленьям руських панів и против свого бажанья терпіти відновленье єрархичного ладу православної церкви, бо в Польщі, після права, все таки признавали свободу сумління, бодай для людей з висшої верстви. Се не сприяло, щоби так як и перше зневажливо гнобили там, де була сила по стороні католиків и унітів. Тоді пайбільше вславився нетерпимостью до православья унітський Полоцький єпископ Іосафат Кунцевич; він казав отдавати православні церкви на поругу и мучити священників, що не хотіли приступати до унії. Завзятість народу против єго дійшла до сєго, ще в 1623 р. ватага людей роздерла єго у Витебську. Папа, дізнавшись об сій пригоді, вговорював короля Зигисмунда, щоби укарав єпископів, котрі не признають унії, и рішущими способами викорінював „гнусную, чудовищную, схизматическую ересь“ (православье).

\*) Первісна простонародня назва монети потрійного гроша, по німецьки — Dütchen.

Та всі змагаєься римсько-католицької пропаганди, не зважаючи на блискучі успіхи, не могли однак скоро досягти кінцевої цілі. За православ'є з одної сторони виступали козаки, з другої — піддержала його руська просвіта, що стала в гору підійматися.

Брацтва були найголовнішим орудьєм такого відродженья. Брацтва повставали одно за другим, а де появилось брацтво, там появлялась и школа. Брацтва висилали здібніших молодих людей в західні университети для висшого образованья. З розмноженьем шкіл и друкарнь більшало число тих, котрі писали, читали и думали про питанья, що тикалися духової житні и були спосібні ділати в їх крузі. Виленське троїцьке брацтво перш усіх перестало истнувати для Русі: воно приступило до униі. Та православні у Вильні зараз після сего утворили инше брацтво при церкві св. Духа, завели школу и друкованье книжок для захисту православья. В Києві припадає почин брацтва, як думают, ще в кінці XVI в., але його діяльне истнуванье обявилось в другім десятку XVII в.; тоді ж оснувалось брацтво в Луцьку. Замітно, що всі руські православні брацтва з своїми порядками були з'явищами більш або менш на час короткий, що не осягали своєї головної цілі. Брацтва сі могли держатися тільки так довго, поки католицька пропаганда не встигла повернути в латинство всю руську шляхоцьку верству и разом одорвати від руської народності. Се склалось в тоці XVII в.: вся висша верства руська златинщилася, спольщилася, а брацтва щезли самі з себе. Одно Київське брацтво мало иншу долю в руській исторії.

Києву, що колись був уже осередком руської политичної и духової житні, знов припала значна участь статись осередком духового руху, котрий відкрив для цілої Русі нову дорогу до научної и литературної житні. В 1615 р. якась Галшка, з роду Гулевич, жінка Мозирського маршалка Степана Лозки, подарувала своє обійстья з будівлями и майданом в Києві, на Подолі, щоби там основано брацький монастирь з школою, що мали би бути під присудом одного тільки Царьгородського патріарха. Условьем сего подарунку було, щоби се місце з своїми порядками в жаднім злучаю не виходило з православного володінья. Галшка дала своїм потомкам право відняти брацтву подароване місце, коли б всно якими пебудь дорогами перейшло в руки неправославних, и обовязувала їх в такім злучаю відділити на своїй власній землі инше місце для тої ж цілі. Тоді багато осіб духовних и світських вписалось в члени брацтва и обовязались однастайно и односердно боронити православну віру й піддержувати школу. Брацтво се

звалось Богоявленським, ведля церкви поставленої на обійстью, що подарувала ёму Галшка. В 1620 р. патріарх Єрусалимський Теофан потвердив устав брацтва и благословив ёго, щоби се брацтво з своєю церквою було патріаршою ставропигією, т. е. не підлягало жадній иншій зверхності духовній, крім Царьгородського патріарха. В тім же часі на просьбу волинських дворян и міщан, патріарх благословив правом ставропигії Крестовоздвиженську церкву в Луцьку, при котрій основане було Луцьке брацтво з школою, а Царьгородський патріарх Кирило Лукарис дав з своєї сторони грамоту, котрою потвердив устави брацьких шкіл в Луцьку и Київі. При брацькій церкві мали жити ченці, члени брацтва, під зверхністю игумена, що був пастирем и надзорцем цілого брацтва, наглядав з ченцями за порядком, научав и заступав брацтво в різних справах перед судом. Игумен доглядав також школи; однак ні игумен, ні ректор, ні в загалі брацькі ченці не могли нічим орудувати без згоди світських братів. З-поміж світських братів вибирали двох для догляду школи. Школа Луцького брацтва звалась *Єлліно-словенскою*, тому що в ній учили двох язиків. Школярі ділилися на три відділи: в першім училися читати, в другім читали и вчили на память різні предмети, в третім одділі обясняли и обмірковували виучене. В току науки зважали на те, щоби школяр як найбільше присвоїв собі и розумів те, що вивчився. В тій цілі, по укінченню школи, мали школярі показувати лекцію один другому, списувати и повторяти перед свояками й господарями, котрим будуть повірені, а на другий день, перед почином нової лекції, видати перед учителем вчерашню. Предметами науки були, крім початкового читання и писання, грецька и славянська граматика з вправами, виучуванье и обясненья місць св. письма, отців церкви, молитов, богослуженья, церковна пасхалія, наука рахування, а також місця з філософів, поетів, историків, риторика, диалектика и філософія. Опріч сёго остро заказували читати и держати в себе книги єретиків и инновірців. Для вправи в язиках постановлено, щоби школярі говорили не „простим“ язиком, а грецьким або славянським. Школярі могли вчитися не всіх наук разом, а тільки деяких, після здібностей, або після ради ректора и бажання родителів. В школу приймали дітей всякого стану й маєтку, починаючи від заможних шляхтичів и міщан до бідняк, що просили милостині на улицах; учителям остро наказувалося не робити між ними инших різниць, як тільки після степеня успіхів: всі вони по черзі мали відбувати повинності слуг, топити печі, замітати школу, сидіти коло дверей

и т. п. Що до моральності, були школярі обов'язані строго сповняти правила релігійні, кожної неділі і свята збиратися на службу божу и перед тим вислухати звичайного поученья, а по обіді слухати об'ясненъя прочитаних в церкві місць св. письма. Чотири разів до року, в пости, були вони обов'язані говіти, а побожніщі крім того сповідалися й причащалися в господні свята. Школьна зверхність наглядала за їх поступками в школі и по-за школою и карала різгами. Кожної Суботи по обіді учитель читав ім довгі науки моральні, як вони мали справуватись и для пам'яті давав ім випити „школьнюю чашу.“ Непоправних виключали. Над самими вчителями мало догляд брацтво и їх виганяло за лихі поступки. З того устава видно, що релігійне вихованье ставилося на першій плані и се зовсім природно, позаяк сама потреба школьного вихованья була викликана конечністю боронити віру православну против езуїтів п унітів. Київська школа в тім часі мала відай такий же устав, з тою різницею, що, крім грецького й славянського язика, вчили ще там латинського й польского, як видно з самої назви Київської школи, згаданої в грамоті Теофана: „школа наукъ еллино-славянскаго и латино-польскаго письма“. Крім головних шкіл, що находилися при брацтвах, по цілій полудневій Русі було розсіяно багато приватних шкіл при монастирях и церквах; так маємо вість про Іова Борецького, що він яко священник Воскресенської церкви на Подолі (в Київі) завів школу и визначався ревністю у вихованью молодежи. В старості и він и ёго жінка постриглися. Іов, яко игумен Михайлівського Золотоверхого монастиря, займався й опісля вихованьем дітей, а ставши митрополитом, дбав о процвіті шкіл.

(Дальше буде.)

---

## Литературні звістки.

---

— **Етнографическая карта русскаго народонаселенія въ Галичинѣ, съверовосточной Угріи и Буковинѣ** — *составлена Яковом О. Головацки мз* — *печатъ Ф. Кеже въ Вльпѣ.* Можна дістати в Ставропигійській книгарні в Львові по 50 кр.

— *Слово Ч. 43 з дня 13. (25.) с. м. довідуеться з достовірного жерела, що видаванье журналу Другъ Народа, о котрім ми звіщали в нашій Ч-і 5-м, уже й закінчилося на Ч-і 3-м.*

— В Києві недавно вийшов накладом книгарні Болеслава Корейво **Кадриль**, утворений С. Орловським з *любимих мотивів українських пісень*: 1) *Повернувся я з Сибіри* (Кармелюк); 2) *Ой за гаєм, гаєм*; 3) *Ой місяцю, місяченьку!* 4) *Ой важу, важу на ту дівчину вражу* и *Ой дівчина орлиця*; 5) *Казав мені батько, щоб я оженився*; 6) *Дід рудий, баба руда* — *Як до тебе ходити и Туман ярм котиться*. — Ціна 60 коп., з пересилкою 85 коп.

— **Домашній скотъ**, *руководство для малыхъ земледельцевъ, якъ домашній скотъ кормити, множити, плекати, употребляти и бгъ недугъвъ захороняти, щоби зъ него по возможности безпечную користь мати* — написавъ *Игнатій Галька*, священникъ Львівскоу *Архієпархїи* — *изданій общества имени Михаила Качковского* (перше в Коломні, тепер в Львові) *Ч. IV.* — Львовъ, зъ печатнь *Ставропигійского Института*, 1875. Сторон 119, в 16-ку. Продається в Ставропигійській книгарні по 15 кр.

— Коштом товариства *Січ* у Відні вийшли з друкарні Дра Едв. Грегра, в Празі 1876, передруком з „Кобзаря“ **Шевченка** — дві книжочки in 16-о: 1) **Відьма и Саул**, стор. 48, 2) **Неофити и Марія**, стор. 78. Ціна сих книжочок по 3 коп. або 5 кр.

— Дня 26. ст. Лютого відбувся **збір полуд.-зах. відділа императ. росс. географичного товариства в Києві**. Читано реферат члена *А. Руссова: Деякі дати о Дніпрі з атласа з кінця минушого століття*. Дати ті виписані з одної рукописі императорської публичної бібліотеки, маючої оглав: „Атлас ріки Дніпра, зроблений з акуратної опси 1784 р. від міста Києва долів аж до міста Херсона з долученьем сплава вице-адмирала Пуцина в Серпико р. 1786 від Києва до Кременчуга и до Кайдаків.“ Тут єсть и описанье берегів Дніпра з названьем осіб и товариств, котрим належали землі по обом сторонам, и вислідженье глибини ріки, и вичисленье всіх в той час над Дніпром бувших міст и сел, з означеньем, на котрім березі кожде з них положене, кому воно належить, и скілько в нім домів и жителів. Потім правитель діл оповістив о присланих відділові матеріялах и дарах; межи иншими пере-слав відділові *В. Θ. Симиренко* 300 руб., а член г. *Лобеднців* дарував план Києва з 1703 р. Наконець прийнято ще кілька нових членів.

Дня 28. ст. Марта відбувся знов **рєчний збір** того ж відділа, на котрім залагоджено передовсім деякі менше важні текучі діла; потім же відчитано справозданье з діянья відділа в р. 1875, а наконєць відчитав *А. В. Классовський* свій реферат з метеорологїи: „*Теорія циклонів и антициклонів в звязі з сучасним станом питанья о предсказанью погоди*“.

# ЧАСТЬ ПОЛИТИЧНО-СОЦІЯЛЬНА.

## Руська народність в школах галицьких.

*Статистична розвідка.*

*(Дальше.)*

Ми стоїмо перед такою альтернативою: або цифри подані за р. 1873/4 суть неправдиві (не уживаємо ще властивого виразу), або правдиві. Допустім на хвилю, що вони правдиві и — як се нам наказує прийняти обовязок доляльності — ані не перекручені, ані з умислу не згенералізовані, або — скажім просто — не сфалшовані. Що ж треба тоді прийняти за певне? Треба прийняти, що Рада школьна, в р. 1871 утвердившия в посіданью шкіл народніх, вважала за свій найнипільнійший, доконечний и згідний з педагогичними взглядами обовязок (бо о тенденції політичній хто ж би смів подумати?) завести язык викладовий польський з помічю руського (або на відворот до руського додати польський) в 781, а възглядно в 720 школах, в котрих до того часу викладано языком виключно руським. Коли ж по сім діти заледви почали до такої дивної мішаної науки привикати, и Русини тоді, як учитель говорив по польски, привикли не мислити нічого або займатися всім инчим, тільки не наукою, а діти польські на відворот робили се тоді, коли учитель повторював свою науку для Русинів; заледви громади змогли з сею методою раді-нераді погодитися; — а не минуло два роки, и сама Рада школьна все те (що сама зробила) узнає за абсурдум, за непотрібне, за шкодливе для науки. Учителя, котрий ледви що привик до нової перед 2-ма роками заведеної методи: безміслньо тратити на науку дітей два рази тільки часу як поперед и наслідком того почав о половинну менче мислити, посвячуючи половину часу на механічне перекладуванє на польске кожного слова, сказаного по руськи — вже за сям обгорнула индоленція и оглуплєньє, до якого чоловік навіть висшої науки при наших сільських обставинах и так вже наклонний; — аж нараз в р. 1873 наказують ёму методу научну знову зміняти до ґрунту, учити дітей два рази стілько, скілько їх учив через два роки, приготовуватися до лекції два рази стілько, що поперед, и в загалі ставляють до ёго умислових сил и до сил ёго учеників такі вимаганья, яким вони, по двох роках оглуплюючої методи, відповісти вже не в силі. И се має діятися не в яких кількох школах; се мало би статися після поданих цифер в цілій  $\frac{1}{3}$  часті шкіл всього краю! И на сім ще навіть не кінець; зараз на другий рік — 260 учителів и більше як 1000 дітей на ново надають жертвою відвортної педагогичної революції наказаної з гори, бо в р. 1875 ми знов бачимо 260 шкіл з мішаним языком, в котрих в р. 1873/4 — коли повіримо справозданью Ради школьної — учено тільки руським языком. Справді, се би було не попиранє науки, не ширєньє просвіти, а ширєньє идиотизму, се би робило зі шкіл народніх орудья жуки для учителів и для

учеників, оглушення одної третєї часті краю, а не ёго просвіщеня! Такого припущеня зробити ми не можемо, бо тим би ми піднесли проти ц. к. краєвої Ради школьної найтяжший закид, який би тільки проти власті школьної піднести можна. Ми в інтересі самої Ради школьної, в інтересі її гідності и интелігенції її членів, в інтересі політичної її честі и педагогічної консеквенції — мусімо відкинути можливість такої неконсеквентної и безглуздої самоволі и таким чином прийняти другу альтернативу: що дати, подані Радою школьною за р. 1873/4, суть неправдиві; а так, як після сказаного в попереднім, помилка несвідома и без ніякого наміреня тут не була можлива, то додати мусімо: вони подані з певним, свідомим и важким наміренєм.

Те наміренє и мотиви, задля яких в урядовім документі подано дати незгідні з дійстцям станом річей, — повинні бути висвічені, коли правдивість нашого доказу має не улагати ніякому закидові; так каже научна метода критики документів. Ми попробуємо и на ті мотиви, и на те наміренє кинути „un poco più di luce“; не наша вина, що те світло также не буде рожеве. Возьмім знов до помічі исторію.

Відколи з безпосередніми виборами р. 1873 вийшло більше число депутатів руських до Ради державної, припала їм знов давно пожадана честь бути орудьем в руках централістів. Так як перед тим роком польські інституції в Галичині творено й підпірано з демонстративним галасом в заплату за польську службу, так тепер — и так само демонстративно — вірноконституційні клуби почали виступати неприязно против тих самих інституцій, для зацятканя Руснів. Bürgerminister Гаснер міг ще тодішнього єдиного Руснина в Раді державній, о. Гушалевича, на ёго жалі проти колонізації шкіл, відослати з прохенєм до галицького сейму; за Гогенварта руські жалі также не найшли послуху в Відні, бо польські голоси були міністерству потрібніші, як руські. Для того не заходила потреба в р. 1871 представляти школи народні за більше руські, як вони дійсно були. В р. 1873 річі змінюються. Рада державна, переставши дбати о ласку галицького сейму, мусіла, бодай для позору, зробити щось для руських своїх приятелів. Вірноконституційні клуби шукають, чим би їм можна на перший раз догодити, и находять галицьку Раду школьну, котра и їм не сподобалася. Від того часу починається цілий ряд сильніших або слабших виступів проти Ради школьної, котрі тон надають цілій змові сесії Ради державної з р. 1874, весняній з р. 1875 и закінчуються аж поданєм до відомості цісарського рескрипту з дня 23. Жовтня, віднимаючого Раді школьній право именованя учителів и директорів середніх шкіл и найвищої дисциплінарної власті над ними. Вже від першого виступеня депутатів Юзичинського в Падолісті 1874 в комісії бюджетовій, в котрій він підніє жалобу проти постунованя Ради школьної в середніх школах и семинаріях учительських, чули родніні кружки Ради школьної, що над їх любимою інституцією висить меч Дамокла. В тім самім місяці видає вже міністер просвіти звісний рескрипт, настаючий на переведенє припису що до лзика викладового в семинаріях учительських. Пізнійше, 21. того самого місяця, Вільдауер вносить в комісії резолюцію о надзорах школьних, в котрій криється наміренє



відоймати галицькій Раді школьній всі надзвичайні прерогативи, які вона мала перед Радами школьними інших країв. Львівські газети, інспіровані від сфер автономичних и автономично-бюрократичних, звивають польських депутатів до завзятої оборони Ради школьної. На повнім засіданню 7-о Грудня 1874 приходить резолюція Вильдауера перший раз під дискусію повної Ради державної. Руські депутати и Німець Зуес вичислюють промахи Ради школьної в середніх и народніх школах; польські депутати боронять її, имено бувший попередно, а недавно на ново вибраний член ради школьної посол Черкавський и радця галицького намістництва посол Гнівовш; послідній провадить оборону з статистичними даними в руці, очевидно офіціальними, добутиими з архівів Ради школьної. Той перший день парламентарного суду над галицькими школьними відносинами и ще горячіший другий день 6. Лютого 1875 занепокоїв Львівську опинію ще гірше; газети в сердитих статях звивають польських депутатів до сецесси и апелляції до корони. Неначе під їх моральною прессією вносить галицький Виділ краєвий *меморіал* в обороні Ради школьної до корони, министерства й Ради державної, в котрім він, также операючися на урядових даних статистичних, виказує хосенну діяльність Ради школьної, и її надзвичайну справедливість для Русинів, особливо в школах народніх. Що наслідком тих сконцентрованих криків відпорних діялося за кулисами, ми не можемо знати докладно; догадуватися тільки можемо з сего звісного факту, що 1. Марта 1875, на тайній конференції вірноконституційних проводирів, котру министерство скликало до себе (за виключеньем руських вірноконституційних), министерство перепровадило застановленє и відроченє дальших обряд над резолюцією Вильдауера аж до спокійніших часів, грозячи в противнім разі сецессією польських депутатів, котра з причини рівночасно проявившоїся министеріальної кризис в Угорщині могла би спровадити кризис в Цислітавіні. Як бачимо, тільки посторонній, несподіваний случай в Угорщині зміг перешкодити на якийсь час, що постанови ограничаючої права галицької Ради школьної не перепроваджено вже тоді. Що їх перепроваджено пізнійше, об сім знаємо, бо маємо в живій пам'яті рескрипт цісарський з 23. Жовтня 1875 и поновлені дебати над резолюцією Вильдауера в Листопаді 1875. Се нещаст'є предвиджували польські діятели, а навіть, видно, боялися ще чогось гіршого, коли вже надумувалися в обороні Ради школьної все поставити на одну карту.

*В такий то горячий для Ради школьної час — в кінці р. 1874 и початку р. 1875 — писалося „sprawozdanie s. k. Rady szkolnej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1873/4“, бо вийшло, як здається, в першій половині р. 1875 з друку. Меморіал Виділу краєвого, о котрім ми снімнули вище, датований з дня 12. Лютого 1875. В тім меморіалі ми находимо дати и про школи народні — ті самі, що в „sprawozdaniu za r. 1873/4“, котрі могли бути зачерпнуті з друкованого „справозданія“, або хочби ще з манускрипту, так як автором меморіалу був п. Окт. Петруський, член Виділу краєвого и — разом член Ради школьної краєвої. Особливо интересний буде для нашої розвідки отсей уступ меморіалу Виділу краєвого, котрий ми зачитуємо дословно: Są wszakże i w urzędowych sprawozdaniach*

daty, rzucające dziwne światło na tych oskarżycieli, którzy, korzystając z wolności słowa na parlamentarnej trybunie, zarzucali galicyjskiej Radzie szkolnej już to dążność do wynarodowienia Rusinów, już to chęć tłumienia żywotności niemieckiego. Daty te każdemu (każdemu!) stoją otworem, i łącznie z nich można przekonać, że w r. 1869 było 1293 szkół z językiem wykładowym ruskim, a 67 takich, gdzie obu języków używano, i że ta liczba szkół z językiem wyłącznie ruskim jako wykładowym, wzrosła w roku 1873/4 do liczby 1537, t. j. że się o 177 a względnie 244 pomnożyła! Zwracamy tutaj uwagę na той містерній вибіг, якого ужито, порівнюючи дати за р. 1873/4 з роком 1869, а перескочивши фатально, бо надто правдиві, дати з р. 1871, — хоч преці таке порівнянь поставило би було великодушну діяльність Ради школьної для Русинів в далеко користнійшій, понад всякий вираз ідеальнім світлі, бо було би преці показалося, що не о мизерних 244 шкіл, и не в 3-х роках, але о 965 liczba szkół z wyłącznym językiem ruskim się pomnożyła! i то в короткім часі двох років! Але в таке чудо не увірив би був навіть глупі Німціс; для того Рада школьна мусіла задоволитися виказаньєм менчої, але за те більше до правди подібної заслуги. Звертаємо также uwagę на слівце „wylacznie ruskim“, відносячесь до цілої цифри 1537 шкіл, без жадної виїмки. Се говорить тодішній Виділя краєвий, а взгядно автор того історичного документу, член Ради школьної. А преці се — як ми виказали висше — не може бути правдою.

Але може власне меморіял Виділю краєвого збудить в котрім читателю недовірчивість до мого попереднього виводу; бо, подумає собі, де ж би найвища власть автономична в краю, в урядовім документі, призначнім для министерства, для Ради державної и для корони, могла допуститися такої невірності? Отже хто знає, чи такі цифри сі, помимо всього, що против них говориться, не правдиві? Відповідаю на се так. Що тая найвища власть автономична не вагадася ані трошки допуститися подібної невірності, об тім свідчить зараз по висше наведеним слідуючий уступ того самого меморіялу, в котрім так само категорично сказано: „Z tychże dat można się dalej przekonać, że w szkołach średnich wzrasta w równym stopniu liczba młodzieży obrz. rzymsko-katolickiego i grecko-katolickiego...“

Між тим из „sprawozdań“ ц. к. Ради школьної, „które każdemu (отже й світлі. Виділові краєвому) stoją otworem, łącznie się można przekonać“, що (як об сім поговоримо близше в дальшій часті) в року 1871 було в галицьких середніх школах 1809, в р. 1872 — 1713, в р. 1873 — 1617, в р. 1874 — 1518 Русинів; отже що року число руських учеників гр. к. обряду уменчається в неперервній прогрессі, а в той сам час, также після урядових справоздань, число учеників лат. обряду від р. 1871 без перерви побільшається. Виходить з того, що меморіял Виділю краєвого не може бути ужитим до доказувань вірності якого небудь факту — хіба тільки того одного, що Виділя краєвий для оборони Ради школьної не вагався ударити в лице статистичі и живій правді.

В кінці ще один (вже може й лишній) доказ, що так цифри друкованого справозданья за р. 1873/4, як и ті самі цифри в меморіялі

Виділу краєвого не можна признати вірними. В публікації *Jahresbericht des Ministeriums für Cultus und Unterricht pro 1874*, в відділі „Galizien, Elementarschulen“, котрого текст очевидно взятий єсть дословно з реляції галицької Ради школьної до министерства — подано вправді ті самі цифри за р. 1873/4, що в нашім друкованім „справозданью“, але додано: „in wenigen Schulen wurden 2 Sprachen, die polnische und ruthenische, als Unterrichtssprachen gebraucht.“ Отже преці ж перед п. министром, котрий в минувшім році був ще великим протектором нашої школьної „автономії“, признанося до иstownанья мішаних шкіл. Розуміється, щирість и тут мала свої (досить тісні) границі, бо „wenige“ значити може 3—4, а вже найбільше 67 шкіл, як було в р. 1869; однак о 787 школах в р. 1871, а навіть о 260 в р. 1875 виказаних таких же мішаних школах — „wenige“ сказати не можна. Слово таке в загалі дивно виглядає в урядовій статистиці, особливе тут, де число мішаних шкіл и для министерства просвіти має велику вагу; бо над питањем о мішанім язичу, так під взглядом педагогичним, як під взглядом публичного права краєвого, акти ще зовсім не замкнені, и ми осмілюємь о нім ширше поговорити в другій часті сеї праці.

Вертаючи до нашого заложенья, думаємо, що ми виказали (яснійше винювати річ ані для читателів потрібно, ані для сего Ч-а *Правди* безпечно), що між справозданьем Ради школьної за р. 1873/4 а факцією меморіялу Виділу краєвого и торічними розправами парламентарними єсть певна звязь дуже близька, и що мотиви допущеної в датах Ради школьної „недокладності“ лежать на долоні.

Приходимо наконєць до дат за рік 1875. В сім році таки взялося нараз звідкись знову 260 шкіл з мішаним язичком; за те знов поменшилося число шкіл чисто руських о 197, — помимо того, що загальне число шкіл народніх побільшилося против р. 1874 о 39, між котрими знов мусіла бути хоч би тільки половина руських. Чи й сі дати, хоч, признати треба, трохи щирійші, заслугоють на те, щоб їх взяти за підставу нашої дальшої розвідки, яко автентичні, — об сім можемо также тільки судити з прирівнанья їх з датами за рік 1871, а не з датами за р. 1873/4, невірними й неспосібними до ніяких порівнань. Між р. 1871 а р. 1875 мпнуло тільки 4 років, а преці бачимо — за так короткий час и без жадних звістних світові причин — уменшенє шкіл з мішаним язичком о 527! Ті самі взгляди педагогичні, що и в р. 1874, промовляють за тим, що такої революції в так короткім часі Рада школьна не могла би допуститися в четвертій часті воіх шкіл народніх; о взглядах политичних и національних не треба й говорити багато; Раді школьній скорше вже все инче закнути можна, ніж промованє до добровільної русинизації шкіл, и то таких шкіл, котрі вона сама — з нараженьем своєї политичної честі и своєї педагогичної почитальності — в р. 1871 сполонизувала. Правда, міг би ще хто закнути, що нема причини, аби Рада школьна певну часть мішаних шкіл в виказі за р. 1875 хотіла затаїти, коли вже до иstownанья одной часті — тих 260 — призналася. Але ми відповідаємо на те, що причина була и лежить власне в „помилці“, в виказі за р. 1874 так явно зробленій. Das ist der Fluch der bösen That, що, заперечивши в р. 1874 в загалі иstownанью хочби одной школи з мішаним викладом, не мож зараз на

другий рік признатися, що їх є аж 800 або 900. Тут мусіла бути до помочі взята штука, и ми, о скілько наші автономичні інституції знаємо, хочби тільки з поперед виказаних фактів, осміляємося пророкувати, що, коли сему не буде зараджено ще сього року в дорозі законодавчій або міністеріяльній, в р. 1876 число шкіл з мішаним язиком значно проти рокові 1875 побільшиться навіть и на напері, — бо о дійсності и говорити сього не треба.

Дійшовши в попереднім до почастиної відповіді на питанье поставлене при кінці „переднього слова“, ми приходимо за одним разом и до вислідку опертого, я думаю, на дуже певних підставах: що найновіші дати о школах народніх, а именно о відношеньях школьних під взглядом національним, на яких ми в дальшій нашій розвідці, як на певній, нескривленій підставі опертися можемо — суть тільки цифри справозданья Ради школьної за рік 1871, т. є. за той рік, коли ще Рада школьна краєва, при користнім для Поляків складі сторонництва в Раді державній, и під крилами торік пожершої ексцелленції, чула себе так в горі проти висших сфер, як дома, проти ширшій публиці, на стілько сильною, що не було для неї ніякої причини представляти стан шкіл в приязнім для Русинів світлі. На сім вислідку кінчимо критику жерел, а приступаємо до властивої річі.

*(Дальше буде.)*

---

## НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІІ.

---

### Вісті з України.

— *З Киіва.* — (Університет и профессура.) — Київський університет ніколи не піднімався дуже високо своєю профессурою, яко проваторами науки. За те був час, коли він ишов в рівень з наукою. З того часу, як зараза загібанья грошей опанувала Россию, не минаючи и Киіва, Київський університет став падати и звівся на те, що ледві чи єсть де в світі другий університет, котрий по науці стояв би низше Київського. Київська профессура вдарилася в биржеву пропастницю, в банки, в жидівські наймити, а профессорське своє званье вважає тільки як фирму. Київську профессуру можна привіняти до тих крамарів, котрі бють більш на вивіски. Званье профессора стало у нас вивіскою, під котрою продається всякий крам — кромі науки. Особливо ж се з певністю можна сказати про юридичний факультет, з котрого, здається, більша половина профессури пішла в найми до банкірів и жидів. Один профессор разом и голова в Киіві и директор жидівсько-купецького банку, два другі з юридичного факультету служать в инчих банках, четвертий правник служить у думі, пятый знов в банку и т. д. Пішовши в наймити по банкам и беручи там плату в четверо або й в пятеро більшу, ніж в університеті, профессура від-

дає весь свій час банкам, а задля науки, задля катедри дає тільки те, що зістається од банкової служби. А зістається дуже мало. Показалися було у нас професори з иным прямованьєм, з поглядом чесним; але їх не довго подержали и показали їм, де двері відчиняються. Таким побитом в наш час университет став жерелом не науки и освіти, а жерелом деморалізації и лакейства перед грішми. Може зза такої причини и число студентів що року меншає и меншає. В 1870 р. в Київському университеті було студентів 666. В 1871 р. їх стало 784, в 1872 р. се число піднялося до 940; в 1874 р. воно впало до 691, а в 1875 р. зменшилося до 660. Виходить, що в останні пять літ найменше число студентів було в 1875 р. Як раз же в сім році найбільше панувала пропасниця банкова и зажирство до грошей. Натурально, що, одрекшись од науки, тутешня профессура втерляла всякий моральний вплив на молодіж, втерляла своє поважне интелігенцією становище в громаді; не має вона тепер ніякого щирого поважання ні в громаді, ні поміж молодежью. Те поважання, котрим користується більшість нашої профессури в громаді и в молодежі, зовсім походить на офіційне поважання поліціяйстром губернатора. Морального поважання, моральних стосунків між студентами и профессурою — нема! В Петербурзі теперечки устанавлено комісію, щоби передивилася университетську уставу з 1863 р. и выяснила, що в ій треба переіменити. Як що комісія захоче, щоби университети стали на ту високість, на якій вони повинні стояти, то перш усєго ій треба звернути увагу на моральну сторону профессури и заборонити профессорам служити де инде крім университету. Нічого сподіватися на те, що профессура сама нагадає собі, що двом богам не можна разом служити. — Найбільше число студентів завжді у нас на лікарському факультеті; торік їх було 416, се б то трохи не половина. Причина сєму очевидна: студент-лікар, скінчивши университет, зараз знайде собі хоч сякий-такий, да свій кусок хліба; а студент-правнику треба йти або в адвокати, або, як говорять на Україні, в „брехунці“, або тертися и сновидати, покіль знайде собі де місце в суді. Примітїть, що велика більшість наших студентів — люде вбогі; тут вже по неволі треба братися швидче до хліба. Літ 10—15 назад найлучшим розвоєм з усіх боків показувались у нас студенти з філологів и историків; тепер же лучших студентів стрічаємо на лікарському факультеті. Поміж студентів-правників панує той самий дух, який обхопив и правничу профессуру. Я знаю студентів-правників, котрі тільки про те и мізкують, як би то швидче з университету да прямо в банк на послугу жидові й инчим народнім здирникам и кровопийцям. Я винувачу в такому прямованью не молодіж, а її проводаторів — профессуру, котра навертає молодіж на таке лакейське прямованье не тільки своїм власним проводом, але ще й тим способом, котрим роздає студентам стипендії. В Київському университеті доволі стипендій: казенних 57 суммою 18.500 карб., а приватних 37 суммою 7.500 карб. Отже заповучити стипендію чоловіку честному и правдивому про те таки не то що трудно, а зовсім не можна; бо роздають їх професори не тому, хто справді вбогий и не має ніяких достатків, а тому, хто мовчить да низше кланяється. Я знаю трохи стосунків німецьких студентів в Німеччині до своїх профессорів, и мені здається

що такі негарні стосунки починають панувати и в Києві. При тутешнім університеті крім отих 94 стипендій єсть ще „попечительство“ задля убогих студентів. Торік воно роздало 6166 карб. Але гріх би було промовчати про те, що и „попечительство“, видаючи запомогу, звертає більш увагу не на справжню нужду студента, а на те, хто він такий, з якого роду, и хто за ёго „ходатайствує“. Гірш усёго те, що нашим студентам невольню держати свою власну касу задля товаришської запомоги. Колись такі каси були, и мали з них убогі студенти велику користь; але уряд велів знести. Як бачите, и в „храмі науки“ тяжче доводиться тому, хто вбогий; и тут достатки, рід и гроши мають свою вагу. А де б, здається, як не в сёму храмі бути всім рівними? — *Чернець Симеон.*

— *З Одесса.* — Поспішаю подати вам звістку, котра дуже порадовала нас. Прийшла звістка з Петербурга, що при нашому університеті буде лікарський факультет. Министерство освіти вже виготовило свої уваги над сім ділом и переслало іх до министра фінансів, питаючи: чи знайде він гроши на новий факультет? Новий факультет коштуватиме річно 127 тисячів карбованців, да на будівлю задля ёго треба 600 тисячів. Городяне приймають на себе 150 тисячів на будівлю и дають без грошей грунт під будівлю.

— *З Катеринослава.* — На правому боці Дніпра, на місті давнього Запорожського коша Половиці, біля відомих з исторії Кайдаків, лежить губерське місто Катеринослав. Сама назва вже вказує на те, що місто се нове. Катеринославу, з того часу, як ёго зроблено губерським містом, не минуло ще й сто літ. Хоча тепер в Катеринославі живе 20 тисячів людей, та з сёго ще не можна виводити того, що він хутко заселився; бо я не маю певної відомості про те, скільки людей жило в Половиці в той час, як її Потемкин зробив Катеринословом. З певністю можна тільки провадити те, що коли б смерть не вкоротила так швидко життя Потемкину (він вмер в 1791 році, через 4 роки після того, як заснував Катеринославське „намістничество“), — то Катеринослав виріс би більш, аніж теперечки Одес. Потемкин замішляв заложити в Катеринославі головний пункт культурного життя на всю нову Україну (офіцьяльно — Новороссию); він гадав завести в Катеринославі університет, академію. Не так сталося! по смерті Катерини, за царя Павла наступила задля Катеринослава година руйнованья, и певно б погубила вся праця Потемкина, коли б не вміналася смерть и не вкоротила віку Павлові. З того часу Катеринослав жив собі и ріс звичайною чергою всіх губерських міст в Росії и доріс він тільки до невеличкого губерського міста. Не що давно звязали ёго залізницею з Харьковом; Дніпро звязує ёго з Київом, а коли доплисти до Кременчуга, то відсіль знов веде залізниця до Одесса; можна сподіватися, що отсе підійме трохи життя в Катеринославі, а особливо розвіе ёго торг вовною и лосем, хоча єсть знов таки й обава того, що через посухи и безкорміцї вівчарство в нашій степовій стороні що року стане менш и менш. — Интелігентного життя в Катеринославі — зовсім нема; бо в інтелігентної громади Бог-дасть; коли знайдеться на все місто 10—15 истинно інтелігентних людей, то й добре. Та й де там добиватися нам про інтелігенцію! на що вона нам здалася? на що

нам интелігентна громада? без них спокійній жити да багатіти!.. Найтяжче лихо наше те, що ми ніяким побитом не вибемося з духовних заразливих миязмів. Приміром після Кримської побиванки повіяла на нас заразлива пошесть гуляти да бенкетовати, а грошей не було; от и пустидися ми позичати, закладувати свої мастки в жидівські руки. А жидова сѣму й рада давала нам гроши, лупила з нас страшенні відсотки, и покиль ми „освічені“ люде гуляли да танцювали, темна жидова багатіла, та й не очулися ми, як наша худоба перейшла до жидів. Прокинулися, очунядися з похмілья — погано; істи хочеться, а тут істи нічого. Хоч ляж та й плач! От стали ми з тиха парікати на долю, а тим часом повіяла нова пошесть, нова зараза: заводити банки, кинути всяку мораль, всяке духовне житье, а простовати туди, де не оіавши, не жавши можна набивати кишені. Завели ми разом три банки: земський, купецький и городянський. Добре! що ж вийшло? вийшло те, що банки єсть, а грошей нема; бо банки в наборг грошей не дають, бо вимагають застава, а в застав нічого дати... Стали свербіть руки до чужих грошей, та й досвербілися до того, що полізли в чужі скриньки... З місяць, чи що назад місцева дума — нагадала повірити, чи всі гроши в банці: кинулися лічити... Еге! погано, Тетяно!.. Сюди, туди — ні в тин, ні в ворота!.. довелося банкових діячів потягти в суд. Побачимо, що суд скаже. Отсе знов и єсть третія заразлива пошесть, котру назовемо „сверблячкою рук“. Правда, що сей недуг дуже давній в Росії; правда, що руки до чужих, особливо ж до публичних грошей давно у нас сверблять, та все ж таки не так, як тепер! Тепер дійшло до того, що й педагоги стали вкладати свої сверблячі руки у чужі кишені и в чужі скриньки. От недавній наш случай. Був у нас инспектором гимназії Марков. Довелося єму якийсь час бути за директора, а потім торік зробили єго директором в Херсонській гимназії. Поїхав він собі в Херсон, а тим часом директор Катеринославської гимназії кинувся до рахунків да до казенних грошей и дораховався до того, що 5 тисячів карбованців нема! Пише він до Маркова, а Марков мовчить. Вмішався уряд з Одессу и приказав Маркову, щоби він іхав в Катеринослав и дав рахунки: куди він розпустив тих 5 тисячів? Поїхав сердешний „роз'яснить діло“ и звістив Катеринославського директора, що іде до єго, але іде задля того, щоб або єго вбить, або на себе наложити руки. Що ж дивного, що Катеринославський директор п. Кустовський, одержавши такий лист, затрусився да швидче до губернатора: „Ратуйте! — каже — Марков иде на мене війною, хоче мене з світу звести“. Губернатор звелів поліції, щоби вона назирала пильно за Марковим по всій дорозі, де він іхатиме. Поліція вислідила, що Марков з поштового шляху звернув чогось в село Микольське. Ну й гаразд! певно в гості заїхав; нехай на здоровье гостює!.. И справді Марков гостював там пять днів, а на шостий вийшов за село та й пустив собі кулю в лоб!.. Як бачите, поліція справді пильно назирала... — Я вже сказав, що в Катеринославі живе 20.000 душ; четверта часть між ними жида, котрі держать у своїх руках увесь Катеринослав; бо жида сила через те, що вони багаті-дукачі, а християне „багаті на лати да на дрібні слези“. Видима річ, що жидівська сила не була б такою страшною, коли б з нею боролася сила уметствена, а не

освічена наукою, наукою раціональною; коли б ми супротив жидівських грабованих виставили не мертвих Овидів и Цицеронів, а живе слово науки нашого часу. Та не гадайте, що коли ми убогі освітою, то через те, що нам и нашій дівторі нігде вчиться. Ні! сього не можна сказати. Катеринослав має духовну семинарію, дві гимназії—одну задля хлопців, другу задля дівчат; має повітове, духовне, городянське и жидівське училище народне, має три елементарні школи... Та що з того?! У нас нема ні одного руського ремесника, и ми не заводимо ні одной ремісничої школи. На силу торік зібрався завести реальну гимназію; та й в ту учителями засіли більш Овиди да Фукидиди! Нема й речі про те, що як би в усіх наших гимназіях поставити реальну науку, науку, котра б відповідала тому, чого вимагає життя, а не теорія, то нам би жиди не страшні були! Не лякав би нас и той страшений голодний робочий люд, котрому „хоч з мосту да в воду“; бо у ёго з голоду да з холоду кишки підводять!.. Істи хоче, а в ёго істи нічого!.. Він хоче хліба й роботи, а ёму дають горілку!.. — *Грицько Воробьенко.*

— *З Чернігова.* — Наша земщина, взявши до себе в руки в 1867 р. народню освіту, запримітила, що задля народнєї освіти мало ще видавати гроши и заводити школи; треба ще, щоби було кому орудовати школами и вчити в іх; треба, значить, народніх учителів; а де їх взять? з землі не виростуть и з неба не впадуть. Тими школами, що було позавожувано при церквах и при волосних управах, орудовали попи, дячки да випущені з служби письменні солдати. Навряд чи треба споминати про те, які плоди вирости в тих школах! Школярі, знаючи, що в школах бють, ишли в школу по неволі „страха ради“; попи вчили механічно: аби дитина вптвердила, мов сорока, *отче наш, вірую да псалтирь* — от и вся наука. Попи звертали більш увагу на те: з якого школяря вони мають більш доходу, який школярь більш принесе грошей або пашні, от и все! За те найкращими плодами такої попівської освіти виходили волосні писарі, котрі були або страшеними пияницями або помагали попам и „окружним“ начальникам здирствувати и самі здирствували поти, поки не попадалися в обманах и не переходили прямо в тюрму або в Сибір. На се лихо звернула увагу земщина и уряд, и стали заводити учительські семинарії: земщина завела свою в Чернігові, а министерство освіти свою в Глухові. Земщина на свою семинарію потратила чималу сумму грошей. Крім кошту будівлі и перших засновин, земщина давала що року на семинарію 6750 карб. Отут додаю до слова, що Черніговська губерська земщина ніколи не стояла за грішми на освіту. Приміром, торік з губерських грошей земщина видала: на учительську семинарію — 6750 р.; на ремісничу школу в Чернігові — 1400 р.; в підмогу гимназістам, котрі не мають спроможності заплатити за те, що учаться (за право слухати лекції), на Черніговську и Ніженську гимназії по 500 карб., на Новгород-Сіверську 400 карб.; на запомогу убогим гимназістам з Черніговської гимназії 700 карб.; на запомогу убогим студентам родом з Черніговщини 1400 карб.; на дівочу гимназію в Чернігові 3000 карб.; на фельдшерську школу 8150 карб.; на педагогічні курси при учительській семинарії 500 карб. и на наняття учителя садівництва 200



карб.; а всього гуртом за рік двадцять три тисячі карбованців. — Отже, мабуть, одповідаючої користі з учительської семинарії не вийшло; бо земщина, побившись чотири роки, стала мізковати, щоб оддати свою семинарію в руки министерства освіти. Очевидно, сім земщина виявила, що у неї нема моральної спроможності вести далше семинарію своїми руками. В самім же ділі воно не так: коли справді в земщині нема своїх власних моральних и педагогічних сил, то се ще не вимагає віддавати семинарію у чужі руки; запевно єсть друга причина, и мені здається, що деякі земці правдиво запевнилися, що покиль земська семинарія призначена задля народніх учителів стоятиме на мові незрозумілій народові, то потиль з неї користі великої не буде. Та й оправді чудно самій земщині накладувати руки на народ и становитися в ряди „обрусителів“. Отже про це треба було погадати ранш, и вже коли так, то й нічого було заводити семинарію на ової гроши; або випросити було у министра, щоби в земській семинарії освіта велася на земській народній мові. Заводячи семинарію без рідної мови, земщина зробила велику помилку, и хто ёго знає, як вона вивернеться; хоча треба відати й те, що зносити семинарію або віддавати її министрові — не годилося б. — Убогіи з природи наші повіти Мглинський и Суражський літ сім бідують страшенно від голоду. В сіх повітах и в самі урожайні літа ніколи не стає свого хліба од нового до нового; а в неурожайні не вертається навіть и пасінє. Через велику недостачу хліба народ впав в тяжке убожество, дійшов до того, що вже два роки нема чим виплатити податків: одно слово — два повіти стали жебраками. Земщина давно вже звернула на те увагу и силковалася дечим запомогти; але запомога її була тими пальятивами, котрі тільки затыгають недуг, а не вигоюють ёго. Вигойти сей недуг, недуг голоду, можна тільки радикальною запомогою, гоючи самий корінь недугу. А корінь сєго лиха лежить не в тім, що дощі не перепадають, земля не родить и т. п., а в самім економічнім устрої.. Земщина недавно стала на тім, щоби видати гроши „Юго-западному Отдѣлу“ (Київському) Географичного товариства, просячи ёго, щоби вирядив від себе експедицію и вислідив причину бідованья Суражського и Мглинського повітів. Чудно, що земщина сама не розуміє сієї причини; причина ж так очевидна, що її й висліджувати нічого, а експедиція, коли захоче правду сказати, дак и не іздачи ні в Мглин ні в Сураж просто може вказати головну причину: економічну аномалію, се б то згромадження в панських и жидівських руках земель и грошей, недостачу роботи дома й трудноцію з „паспортами“. Здумає чоловік піти на заробітки, ёму треба взяти „паспорт“; а щоби взяти ёго, треба заплатити гроши; а де ж роздобути грошей? ні продати, ні дати в застав нічого; от и приходиться через один вже „паспорт“ седіти дома и пухнути з голоду. И тягнеться ся пухлина аж потиль, покиль якимсь чудом хіба не появиться на наших нивах хліб. Тільки ж бо біда, що тепер и на чудеса скупо стало! мабуть и на небі не стало манны.

— **Університет Львівський**, після оголошеного на літній курс порядку відчитів — представляється в слідуючій стані. Число студентів на виділі теологічній виносить 200, на правничо-адміністраційній 50, на філософічній 152 (вчисляючи тут вже й 25 слухачів фармації. —

всього отже 918; з того по народності єсть: 327 Русинів, 563 Поляків, 28 Німців — а по віросповіданню: 342 греко-католиків, 518 римо-католиків, 7 вірмено-католиків, 4 євангеликів, 47 євреїв. На поодиноких виділах розділяються народності так: Русинів єсть на теологічнім виділі 161, на правничім 125, а на філософічнім 107; Німців єсть на правничім виділі 24, а на філософічнім 4. З загального числа 918 студентів єсть увільнених від оплати за слухань відчитів (Collegiengeld, szesne) 283 в цілості, 157 в половині, а не увільнених 478; дві послідні категорії виплачують піврочно 11.094 зр. Стипендістів єсть 86, а беруть вони стипендій на сумму 7.850 зр. (не знати, чи рочно, чи піврочно.) Войскових єсть 96, між ними 39 таких, котрі сього року відбувають службу однорочних охотників. Професорів и доцентів єсть на виділі теологічнім 10, на правничім 15, а на виділі філософічнім 17— всього 42. Предметів єсть на виділі теологічнім 17, а на правничім 26 и 7 упражнень семінарських; на філософічнім же виділі читаються предмети 2 з філософії, 10 з історії, 12 з філології, 5 з математики и 23 з наук природничих — тільки ж в сих числах містяться вже й репетиторії, упражнень, екскурсії и т. п.; одділ фармації обіймає 5 предметів и 2 упражнень.

Велика шкода, що нашим теологам митрополит заборонив слухати инших предметів, окрім самих тільки теологічних; лиш кільком слухачам з 4-го року дозволено слухати руської літератури. За попереднім же митрополитів всі теологи були обов'язані слухати руської літератури, и начальство заохочувало їх, щоби кождий вибрав и управляв якусь галузь науки; тим то давнішими роками більш половини наших теологів слухало також викладів на виділі філософічнім. З відти ж пішло, що з покінчивших теологію маємо тепер між гімназіяльними учителями тільки Русинів, котрі и нашої народності приносять велику користь и певно для церкви також суть пожелані в професорськім званью. Справді, тяжко й врозуміти, чому теперішній наш митрополит заборонює теологам слухати філософічних наук; хиба ж наука може пошкодити вірі и моральності? або хиба священник тим лучший, чим менше знає окрім богослов'я? чи таким зелотизмом не шкодиться також церкві и повазі духовної власті?...

А таки ще більше жаль, що з 166 Русинів правників и філософів так маленька частинка записується и ходить на виклади руські, особливо ж на руську літературу. Така рівнодушність для свого рідного язика в справі так важній для розвою нашої народності и для здобуття належних їй прав — така, кажемо, рівнодушність у молодезі, коли обявиться ще й в сім курсі, дуже погано свідчити буде о її моральній вартості, о щирості її патріотизму и навіть о степені її образованья. Ми надіємося проте, що в сім курсі руські професори вже більше не будуть жалуватися на таку недостаточну фреквенцію, як була в минувшім курсі, що часом на викладі ледви по кількох слухачів бувало.

— (Виклади в **университеті Черновецім** в другім піврочью 1876). На виділі теологічнім викладають: професори звичайні 4, надзвичайні 2, доцент 1; всіх викладів є 18, з тих 4 в німецькім, всі инші в руськім язичі. На виділі правничім викладають: професори звичайні

4, професори надзвичайні 3, супплект 1, доценти 2; викладів 24, всі в німецькій мові. На відділі філософичнім: професори звичайні 3, професорів надзвичайних 6, супплект 1, доцент приватний 1, лектор 1; викладів 33, з тих 3 в ромунській, 1 в руській, всі інші в німецькій мові. По руськи викладає проф. Ом. Калужняцький: Історію полемичної літератури у Русинів в 16. и 17. віці. Крім того викладає проф. Калужняцький по німецьки: Einiges aus der Entstehungsgeschichte der serbischen Sprache und Literatur; altslovenische Gramatik; Grundzüge der slavischen Mythologie; Uebungen in der slavischen Philologie. По ромунськи викладає супплект Збіра ромунський язык и літературу, а з інших живих мов викладається ще лише малярський язык лектором Дунай де Дуна-Вече.

— **Руський театр.** — Театральна група п. Омиляна Бачинського перенеслася недавно з Сянока до Мостиск и тут дає тижнево по чотири представлень, при великій участі публіки и місцевої и околичної. — Друга ж театральна група, п-и Теофили Романович, досі ще дає представлень в Золочеві, все при мірній участі публіки, а сими днями переїздить в Бережани.

— **Некролог.** — († **Юр. Федор. Самарин.**) — В кінці Марта ст. ст. умер в Берліні звісний славяно-фільський публіцист Юр. Федор. Самарин. Родившись р. 1818 и скінчивши Московський університет р. 1838, Самарин, чоловік дуже багатой сім'ї, став готуватися до вченої кар'єри и написав магістерську дисертацію з історії церкви в часи Петра І.: „Стефанъ Яворскій и Теофанъ Прокоповичъ“. В 1847 р. він поїхав на службу до генералгубернатора у Ригу и там познакомився з прибалтійськими порядками, збудованими на підставі баронських и купецьких привілежій. Его листи до приятелів про край прибалтійський потрапили в руки уряду—и Самарин був арештований, а потім посланий у свої села. В 1849 р. він поступив правителем діл до Київського генералгубернатора Вибикова и тут працював над инвентарними правилами, що мали нормувати роботу панських підданих на панів. В 1852 р. Самарин лишив службу, а в 1859 р. був членом редакційного комітета по селянській реформі, де боронив принцип наділу підданих землею, громадської власності и громадської селянської автономії. Після того Самарин помагав Н. А. Милютину в його планах до селянської реформи в царстві Польським, а особливо працював у Московським земським Зборі и в Московській городській Думі. В земським Зборі він виготовив проект податкової реформи з однією важкою для народу „подушного“.

З великого числа літературних праць Самарина важніші других: Про увільнення селян у Пруссії — Єзуїти — Передне слово до богословських творів Хомякова — Окраїна Росії (про прибалтійські губернії).

Покійник був дуже талантливий писатель и оратор як на російській мові, так на французькій и німецькій, щирний приятель народу, чесний чоловік, не гнавшийся за кар'єрою, котра могла б бути блескучою, якби він був схотів. Тільки знов нема чого аж ідеалізувати його, як се робиться тепер в печаті в Росії и в других славянських землях.

Самарина ум и погляди були якісь половичні, з нескінченим процесом думки, як в загалі у ліпших з так званих Московських славянофілів. Він був сторонником свободи ума — и православний, вірувавший в можливість оживління церкви; був приятель свободи печаті, крайової самоуправи — и не лишався віри в самодержавье; держався принципу народності — и системи „обрусінья“ окраїн, централизації. Правдиво ворогуючи против привилегий прибалтійських баронів над Лотишами и Естами, Самарин не стільки стояв за сих Лотишів и Естів, скільки за обрусінье и православье в прибалтійськiм краї. Еманципацію селян по установі з дня 19. Лютого 1861 Самарин уважав якимсь святим ділом; вірив в можливість погодити громадську власність в селянських наділах (четвертина землі) панів з одноличною власністю великих посідателів. Его ідка полемика против аристократичних ретроградів давала ёму авреолу либерализму и демократизму; але на самому ділі се був одно з зерен як би „національно-либеральної партії“ в Росії. Один оратор сказав про Самарина, що жаль краю, де такі люде не допускаються до діла, уважаються крайніми — одна газета сказала, що він вмер не в співши пережити себе — друга поправила, що він не дожив ще до своєї пори. Перше трохи й правда, а про друге й третє можна сказати, що як доживуть Самарини своєї пори, т. е. конституції, то зовсім не по тому, що би самі їй помогли присунутися, бо вони ва надто терплючі и бояться дуже наглядчої оппозиції та й у свою пору можуть тільки дожити до морального банкрутства, як усі ім аналогічні партії в західній Европі. — М.

### Оповідка.

В канцелярії товариства *Просвіта* єсть в продажі нове, Празьке, виданье Шевченкового *Кобзаря*, про котре звіщали ми в Ч-ї 24-м з року минувшого; том I-й коштує 2 зр., а том II-й 3 зр.

Се виданье *Кобзаря* відзначається перед всіми попередніми тим, що єсть найповніше, найпоправніше, найкраще и при тім всім таки ще й дуже дешево.

Про те можна надіятися, що всякий, хто поважає великого нашого генія народнєго, посіпшіть купити собі се прегарне виданье *Кобзаря* — а то тим більше, що зробила ёго патріотична спілка кількох людей не для зиску, але противно ще з пожертвованьем; не знати ж, чи швидко и в час по сім появиться нове виданье, а вже певно не буде воно таке гарне й старанне та дешеве, як може прийметься за ёго який спекулянт.

### ВІД РЕДАКЦІИ.

З 7-м Ч-ом розпочавши 2-й квартал, просимо відновити швидко пренумерату, кому вона тепер скінчилася — инакше будемо мусіти застановити висилку нашої часописі.

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашевич.**

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Шля зарядом Фр. Сарницького.

Виходить випусками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк. 15. (3.) и 30. (18.) кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и администратія під н. 14. на ул. Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться після тарифи.

**ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.**

## УТОПЛЕНІЙ.

Жене вітер тихо хвилю,  
 На берег звертає,  
 Хвиля берег поцілує  
 И швидче втікає.  
 Ніби щось вона тихенько  
 Берегу шепнула,  
 Ніби скеля на березі  
 Важенько зітхнула...  
 Може хвиля їй сказала,  
 Як тієї ночі  
 Наміткою водяною  
 Закривала очі  
 Убогому голодному  
 Наймиту-голоті,  
 Що покинув „свято“ життя  
 Да — шубовсть! у воду.  
 Наче неня, ёго хвиля  
 Обняла й погнала  
 Аж у море, щоб не чув він,  
 Як жінка ридє  
 Над малою діворою  
 Без хліба, без хати..  
 Тяжко жити убогому,  
 Тяжко и вмірати!

*Перебендя.*

# ДІВЧИНА З ТРЕППИ.

ОПОВІДАНЬЄ

*Павла Гейзе.*

(Переложив з німецького Др. В. Г.).

~~~~~  
(*Конєць.*)

Не далеко ще зайшов був Филиппо, а вже збився з дороги и зблукався між скалами та в густих зарослях. Хоч стидно було признатися, а таки занепокоїли чудні слова дівчини ёго серце не помагу и заняли ёму голову, так що й не зміг вважати на дорогу. По той бік на горі все ще видно було огник пастухів, и він живо продирався дальше в низ, щоби зійти на дно яру. Після сонця міркував, що було вже около десятої години в ранці. В низу було тінисто, сонце туди не заходило, а незабаром попав він на стежку, що йшла знов через якийсь потік, и здавалося, що ся стежка заведе ёго по противположеній кручі на верховину, на котрій стояла хата. И дійсно спиналася вона з разу прикро на гору, а відтак пішла великим обкрутом рівно около гори. Тепер побачив Филиппо, що не туди найпростійше до хати, однакож на впрошки годі було дістатися до неї, бо нависали неприступні стрімкі скали, и він мусів уже держатися стежки, як не хотів пазад вертатися. Так пішов він швидким шагом дальше, и ёму з разу здавалося, якби увільнився з узів. Часом виглядав за хатою, та вона все ще скривалася перед ёго очима. Мало-помалу кров ёго збурена охолола, и він почав пригадувати собі подрібно все, що перед хвилиєю ёму злучилося. Станула ёму перед очима гарна дівчина, и тепер він бачив її не крізь мороку свого гніву, як поперед. Стало ёму жаль її, и він сказав:

„Тепер вона сидить там небога та всю надію покладає на свої чари. Тим то вона в ночі при світлі місяця виходила з хати, щоби вишукати якое невинне зілье. Правда, що й пачкарі показували мені якісь чудні білі цвіти між каміньєм та казали, що велика в них сила на взаїмну любов. О невинна ростинко, яку славу про тебе розносять! И на те вона збила збанок, и тому було мені гірко в губі після вина. Як то ся дитиняча віра чим старша, тим вона й поважнійша. Наче яка Сибила, стояла вона передо мною, и ледви тамта римська, що покидала книги свої в огонь, була така певна свого, як ся. О бідне ти серце дівоче! Яке ти красне и нещасне твоєю вірою!“

За кожним шагом переймала ёго все більше величала любов дівчини та сила її краси, котру збільшала ще розлука в ёго виображенню.

„Не гаразд я зробив, що їй дав терпіти за те, що вона з доброю вірою хоче мене ратувати та спиняє ити туди, куди кличе мене неминучий обовязок. Треба було подати їй руку та сказати: Я тебе люблю, Феніче, и як живий виїду, то вернуся до тебе и возьму тебе з собою. И чи я з розуму зійшов, що мені сей спосіб не прийшов на гадку? О сором, сором адвокатові! Мені треба було як женихові розпрощатися з нею цілунком, то не прийшло б їй тоді и на думку, що я її зводжу. А замість того я йшов на-впрошки, їй на перекір, та й погіршив усе.“

И почав собі зображувати Филиппо таке прощанье; здавалося ёму, що чує її віддих и дотик її свіжих уст на своїх устах. Прочулося ёму, що ёго хтось кличе по имені, и він відповів зо щирого серця: „Феніче!“ пристанувши, а серце билося ёму сильно. В низу під ним шумів потік, гильє ялиць не ворушилось, и навкруги була затишна, тіниста пустиня. Вже хотів закликати в друге: „Феніче!“ — та в саму ще пору опамятався и затих. И стидно ёму стало, и ляк якийсь переймив ёго. „Чи ж вже и на яві сниться вона мені?“ проказав Филиппо. „И мало ж би таки вийти на те, що вона казала, що дашью її не опреться ніхто на світі? Не був би я тоді варт бути чим лучшим, як тим, на що вона мене способить: помелом бабським називатися би мені тоді весь вік мій. Ні! Бери тебе біс, ти гарна ошукана чарівнице!“

На разі вправді опамятався Филиппо, але ж тепер и побачив, що ёго дорога Бог зна куди блудом ишла. Ніяк ёму було вертатися, щоби не зострінутись з дівчиною, бо се здавалося ёму небезпечним. Хотів про те дістатися конечно на який вершок, щоби з відтам оглянутися за хатою. Берег потока, котрим ишов, за надто був стрімкий; то ж закинув він манту на плечі, знайшов догідне місце и перескочив на другий бік. Покріпившись духом, виїз по кручі в гору и дістався швидко на високость, де світило вже сонце. Сонце дуже припікало, ёго мучила смага, и з великим трудом спинався він до гори. Трівога обняла ёго, як подумав, що всіми тими трудами таки не добеться ще може до своєї мети. На таку думку вдарила ёму кров до голови. Він став проклинати погане вино, що випив в ранці и мимо волі пригадувалися ёму при тому білі цвіті, що вказували ёму пачкарі вчора по дорозі. Тут росли вони також; мороз пішов ёму по за плечі: „А що, як би се була дійсна правда?“ подумав він. „Якби були справді які не-

звісні всім сили природи, що змогли би запанувати над нашим серцем та нашими зміслами и покорити мужеську волю примхам дівочим? О ліпша була б смерть, як така ганьба! Та ні! тільки над тим має силу забобон, хто в ёго повірить! Кріпчися, Филиппо, та ну жваво вперед, от вже и вершок недалеко! Ще хвилька, а покинеш сі проклятуці гори з їх чарами на віки!“

Хоч и як силкувався, а таки не міг втихомирити свою збурену кров. Кождий камінь, кожде ховзьке місце, кождий сухий пень ялиці, що завалував ёму дорогу перелазив він на силу, паче хто зна яку велику заваду. Хапаючися вже при кінці за корчі, доліз таки аж на верх; ще раз скочив, и став на самому шпалю гори. Тільки з разу не бачив нічого, бо кров вдарила ёму в очі, а ясне світло сонця відбиваючись від жовтих скель аж осліпило ёго. З досади потер він чоло, прочесав рукою розбурене волосьє и холодився капелюхом. Аж тут чує, справді кличе хтось знову ёго по имені. З страхом поглянув він в ту сторону, з відкиля чути було голос, и бачить, що ледви кілька шагів від ёго сидить Феніче під скалою на тому таки місці, де він її був покинув та радісно споглядає на ёго.

„Приходиш преці раз, Филиппо!“ обізвалася радісно. „Я вже давно тебе дожидала!“

Тривога и разом всі страсті тоски и бажанья заворушились в нім, и він скрикнув наче зійшовши з розуму:

„Яго ти з самого два певла! ще глумитися мені надо мною? А я мучуся блукаючи, и сонце мозку трохи мені не стоїть. И чоґо ж тобі радуватися, що я тебе ще раз побачити мусів, коли се сталося тільки на те, щоби тебе ще раз проклясти? Найшов я тебе та Богом клянуся, що не шукав и знов тебе таки покину!“

Феніче покивала тільки головою и чудно якось всміхнувшись сказала:

„Невидима сила тягне тебе до мене, хоч ти и не віркуеш сёго. Ти мене знайшов би, хочби й всі гори на світі перегородили тобі дорогу до мене, бо я дала тобі в вині сім крапель крові з серця мого пса. Бідний Фуоко! Він так дуже мене любив, а так тяжко тебе ненавидів. Так и ти ненавидітимеш того Филиппа, що мене цурався, и аж тоді успокоїшся, як мене щиро полюбиш. Тепер бачиш, Филиппо, що ти мій, що моїм мусяш бути. Ходи ж, мій любий, мій єдиний, мій мужу! Покажу тобі тепер дорогу до Генуї.“

Се сказавши, піднялася и хотіла ёго обняти та аж злякалася, глянувши ёму в лице. В один миг став він блідий наче крейда; тільки білки в очах почервоніли, уста рухалися, не даючи голосу,

капелюх упав на землю, и він махав руками збороняючи їй приступити до себе. По хвилі пробовтав на силу:

„Пес! Пес! Ні! не буде по твоєму, відьмо! Лучше умерти чоловіком, як жити наче той пес!“

И з уст ёго розлягся страшний регіт; витріщивши очі на дівчину, він помалу відступав в зад, хитаючись и якби силою здобуваючи кожний шаг, и параз перекинувся коміть головою в пропасть, з котрої недавно був вийшов. Дівчині потемніло в очах, коли побачила, як Филиппо падав з скали. Обома руками вхопила себе за серце и скрикнула, що голос її розлягся наче голос сокола, а відгомін пішов далеко по горах. Зразу поступала трохи хитаючись, відтак випростувавшись станула міцно и тримала заодно руки на серці та й промовила без відома: „Мадонно! Мадонно!“ Дивлячись пильно перед себе, почала вона спускатися з скалистої стіни поміж ялиці у яр. З уст її задиханих виривалися слова без зміслу и звязі. Одну руку тримала усе на серці, а другою придержувалася за гилье та за камінье и таким способом спустилася аж в низ, де ялиці з землі виростали. Тутки лежав Филиппо на пень ялиці плечима спертій, з зажмуреними очима и покріваленим чолом та волосьєм. Одежина на ёму була подерта, та й здавалося, що й права нога була скалічена. Чи живий ще був, годі було пізнати. Взяла ёго Феніче на руки и аж тоді почувла, що ще дихає. Манта підобрана и на плечак в грубі зморщки поскладувана ослабила мабуть силу, з якою падав.

„Слава тобі, Христе!“ сказала тоді Феніче відотхнувши. Наче б їй прибуло сили велитня, несла вона немічного Филиппа на руках и почала видрапуватися з ним на кручу. Довго вона вилазила, часто мусіла ёго класти на землю на мох між скалами, а він не давав все таки жадного знаку життя. Вилізши наконець на гору з своїм тягаром, знемоглася вже й сама, и упавши на землю, лежала хвилю без пам'яті. Відтак очуняла й пішла в сторону, де стояла хата пастуша. Наближившись, закликала міцно, що голос її розлягся далеко по ярах. На її поклик обізвався спершу тільки відгомін, а відтак и голос людський. Вона закликала ще раз и вернулася не дождаючи відповіді. Вернувши до слабого зітхнула важко и занесла ёго в тїнь скали, на те саме місце, де перше сама сідла и ёго дожидала. На тому місці лежав ще Филиппо, як почала вертати ёму пам'ять, а відкривши очі, він побачив коло себе двох пастухів: старого и сімнайцятилітнього царубчак. Вони скрапляли ёму лице водою и митрили виски. Під головою було ёму мягко; не знав, що голова ёго спочивала на колінах

Фенічі. На неї він якби зовсім забув. Віддихнув сильно, що цілий від голови аж до ніг потрясся, и закрив знову очі. По хвилі почав прохати затинаючись :

„Нехай хто з вас — добрі люде — піде — до Пистої — та швидко — и скаже — в господі — під Фортуною — як зі мною — Господь — ёму — відплатить. Я зовуся —“ Тут знов память ёго опустила, и він замовк. Тоді обізвалася Феніче :

„Я сама піду туди, а ви несіть тимчасом сёго пана до Треппи та зложіть ёго на ліжку, що вам Ніна вкаже. Ніна нехай покличе стару Кияручю, щоб оглянула рани хорого, позавязувала їх та лічила як слід. Нумо піднесіть ёго : ти, Томазо, бери за плечі, а ти, Бишо за ноги. Під гору йди все ти наперед, Томазо. Тільки з легка підносіть та бережно. Постривайте ще! Ось вам ще сей платок — помачайте та приложіть ёму до чола и в ксждому жерелі знову змочіть. Тямте ж!“

И віддерла великий шматок з білої хустки, що мала на голові, помачала в воду и обвинула ним скрівавлене чоло Филиппа. Відтак підняли ёго пастухи и понесли до Треппи. Феніче гляділа ще хвилю замороченим оком за ними, відтак почала сходити з гори крутими стежками.

Около третєї години з полудня прийшла Феніче до Пистої. Господа під Фортуною лежала кількасот шагів перед містом, и в сю горячу пору було в ній тихо. Під просторим піддашьєм стояли випряжені вози, на котрих спали погоничі; в великій кузні, що стояла напроти господи, спочивав молот; в позапилюваних деревах, що росли вздовж гостинця, ні вітерець не шевельнув листьєм. Феніче поступила до криниці, що стояла перед хатою; одна вода не спочивала в полудне а заодно джурчіла в кам'яне корито. Водю Феніче одсвіжила собі лице и руки, відтак пила поволі довго, щоби вгасити смагу и заразом заспокоїти голод. Напившись вступила в шинок. Господарь підвівся сонний з лавки шинкової, та побачивши, що се проста гірська дівчина ёго спочинок перервала, простягнувся знов на лавці.

„Чого тобі треба?“ гукнув він до неї; „як хочеш їсти або вина напиться, то йди до кухні.“

Вона ж спитала супокійно : „Чи ви тутки господарем?“

„Вже ж ніхто инший, тільки я! Мабуть люде знають далеко та широко, хто такий Балдассаре Тицци з Фортуни. И що ж ти доброго приносиш, гарна дитинко?“

„Переказ від сивьора адвоката Филиппа Маннини.“

„А так и говори від разу! Се вже инша річ!“ И швидко

піднявся. „Що ж? він сам не прийде, детино? Тут дождають ёго якісь пани.“

„Заведіть же мене до них.“

„Овва! Що ж бо з тебе за тайниця! Чи не можна би часом и мені знати, що він їм переказує?“

„Ні!“

„Ну! ну! Нехай буде по твоєму. Усякий має свої тайни, так ся непокірлива гарна головонька, як твердий лоб старого Балдассаре. Еге! То кажеш, що він сам не прийде? Се буде мабуть тим панам дуже не на руку; вони, міркую, мають дуже важні діла з ним.“ Се сказавши и з коса дивлячися на дівчину, старий покліпав очима; та побачивши, що вона не квапилася сповідатися перед ним, а пустилася вже виходити, то насунув солом'яний капелюх на голову и пустився йти з нею покиваючи головою.

За двором була невеличка винниця; через неї випала їм дорога. По дорозі питав усе старий, а Феніче на все мовчала. На кінці середущого ходника стояв непоказний на око літній дім. Віконниці були позачинювані, а скляні двері з середини заслонені густою завісою. Не доходячи трохи до сёго павилоня, казав господар дівчині підждати, а сам застукав до дверей, котрі відчинено. Феніче бачила, що заслона відслонювалася, и двоє очей їй приглядалося. По хвилі прийшов господарь и сказав, що пани хотять розмовитися з Фенічею.

Як тільки ввійшла Феніче у павилон, піднявся один мужчина, що досі сидів за столом плечима до дверей обернений, и подивився на неї прошибаючим поглядом. Два другі сиділи за столом, на котрому стояло вино и склянки.

Мужчина, перед котрим стояла Феніче, заговорив: „То синьор адвокат не прийде мимо обітвиці? Що ти за одна и чим викажешся, що приносиш переказ від ёго?“

„Я собі дівчина з Треппи, зовуся Феніче Катанео, мій пане. Виказатися не зможу нічим, хиба що правду говоритиму.“

„Чому ж не прийде синьор адвокат? Адже ж обіцяв, а ми й думали, що він чоловік чесний.“

„Не ёго вина в тому, апі нечесть для ёго, що впав з скали, розбив голову та зломив ногу, так що лежить ще й досі без пам'яті.“

„Ага, от и виговорила ти правду, бо не вмієш добре брехати, Феніче Катанео. Якже ж міг він переказувати отсе через тебе, коли лежить без пам'яті?“

„Відійшов був на хвилю и тоді то сказав, що ёго дожда-

ють в Фортуні, та просив, щоби хто дав знати туди, що ёму злучилося.“

Один з двох других панів засміявся сухо, а той, що говорив попереду, почав знову:

„Бачиш, що й тамті нанове ще дуже то вірять казощі, що ти нам тут розповідаєш. Правда, що то легше бути послом, як сповнити обовязки чоловіка чесного.“

„Як хотіли ви сим сказати, що синьор Филиппо побоявся тутки прийти, то се брехня огидна, за котру нехай Господь вас покарає! сказала Феніче певно и сміливо зиряла оком усіх трьх по черзі.

„Е! ти горячишся, дівчино“— сказав розмовляючий з насмішкою. „Мабуть дуже поприязнилася з тим паном адвокатом.“

„Мадонна знає, що ні!“ сказала ревним голосом Феніче.

Усі три почали собі щось шептати, и вона зачула, як один казав: „Се гніздо ще Тосканське.“ — „Як же ви ймете віри сёму? се чистий викругас!“ перебив ёму третій. „Він так лежить недужий в Треппи, як —“

„Ходіть та подивіться самі!“ сказала Феніче. „Тільки прошу лишити всю збрую, як хочете, щоби я вас завела.“

„Ото дурненька!“—казав той, що попереду з нею розмовлявся. „Не вже ж думаєш, що ми наставляли б на житъє такої гарненької дівчини, як ти?“

„Ні! На моє житъє ви не будете наставляти, а на ёго. Знаю я се добре!“

„Чи маєш ще що собі вимовити, Феніче Катавео?“

„Щоби ви взяли хирурга з собою. Чи вже є може такий між вами, синьори?“

На се питанъє не відповіли вони нічого, тільки стали всі три щось радити. Один каже: „Як ми тутки прийшли, був він як раз в господі; може ще не вернув до міста.“ И се сказавши, вийшов з павилона. По хвилі вернувся ще з одним паном, котрий, як здавалося, не належав до їх товариства.

Той, що вів річ попереду, обізвався до мововійшовиного: „Ви будете ласкаві піти з нами до Треппи? Мабуть вже знаєте, яке у нас діло?“

Сей тільки поклонився мовчки, и всі вони вийшли з павилона. Переходячи коло кухні, казала Феніче дати собі кавалок хліба и, вкусивши кілька разів, вела товаришів своїх дорогою у гори. Між ними йшла жива розмова, та Феніче не слухала її, тільки позиряла, скільки змога. Нераз мусіли її клекати, щоби

відождала, а то були б її згубили з очей. Тоді стояла вона, їх дожидаючи, та, тримаючи руку на серці, дивилася в тяжкій безнадійній задумі перед себе. Вже вечеріло, як вони вийшли на верховину.

В селі Треппи не було більше життя, як звичайно. Тільки декуди виглядали через вікна діти и виходили жінки в двері, як Феніче з своїм товариством переходила. Феніче йшла просто до своєї хати, не говорячи з ніким а відклонюючися тільки сусідам рукою. Перед дверьми її хати стояла юрба мужчин в розмові, наймити поралися коло коней налаштованих товаром, а пачкарі походжували сюди й туди. Побачивши товаришів Фенічених, притих народ и розступився, щоби дати вигідний прехід в хату. Феніче сказала щось Ніні до уха, а відтак відчинила двері до комірки. Хорвій лежав на постелі, біля його куняла на землі пра-старезна бабуса з Треппи.

„Як же ж там з ним Кияруччя?“ спитала Феніче.

„Не найгірше, слава нехай буде Мадонні!“ відповіла стара и квапно обзираючи людей, що вступили за Фенічею в хату. В тій хвилі пробудився Филиппо з просонья. Біде його лице почервоніло, и він промовив: „А то ти!“

„Я привожу сього пана, з котрим ви мали битися, щоби побачив на свої очі, що ніяк вам не можна було туди зайти. А се хирург.“

Хорвій повів потухлим оком по всіх чотирёх лицах и сказав: „Ні, ёго тут немає. Я не знаю ні одного з сих панів.“

Се сказавши, він хотів знову зажмурити очі; так той з панів, що усе говорив попереду до Фенічи, підійшов до ёго и сказав:

„Досить сього, що ми вас знаємо, синьор Филиппо Маннини. Ми мали приказ дождати вас и увязнити. Виловили ваші листи, з котрих виходить, що ви не тільки за тим перебралися у Тосканське, щоби стати до поединку, а більше за тим, щоби завязати знову зношення, котрі були би помічні вашій партії в Болонії. Я комисарь полицейний, а се приказ для мене.“

И витягнув листок паперу та тримав ёго Филиппові перед очима. Однак ж сей дивився на папір, маче б не розберав нічого; він попав знову в сонну безпам'ятність.

Тоді каже комисарь, звертаючись до лікаря: „Огляньте ёго рани, пане доктор! Як не буде для ёго небезпечно, то мусимо ёго сей час забрати з собою. Я бачив перед хатою коней. Зробимо аж дві прислуги справедливості нараз, забираючи їх, бо вони

налаштовані контрабандою. Добре й те знати, який народ через се Треппи шляється, як може колись схотять се знати.“

Як він се говорив, а лікар приступив до Филиппа, вийшла Феніче з комірки. Стара Кияручча сідла на своєму давньому місці и муркотала собі щось під носом. На дворі пішов пополох, чути було ступанье и говір; що хвиля вказувалося в віконці комірки якесь лице и счезало знову. „Можна ёго взяти з відсіля, обва-завши подвійно ёго рани,“ казав тепер лікар. „Хутше, правда, він би вийшов, якби лишити ёго тутки в спокою та в лікарській опіці сеї старої чарівниці, бо її чудотворні зілья завстидають най-лучшого вченого лікаря. По дорозі може він дістати горячку, и в загалі не могу я брати за се одвічальності на себе, синьор комисарь!“

„Сёго зовсім не треба! Все одно, яким способом ёго позбудемося. Завяжіть ёму рани, як знаєте, и починіть усе, що треба, та й в дорогу з ним. Місяць тепер світить, а ми возьмемо собі ще проводатора. А ви, Мольца, идіть тим часом на двір та займіть коні.“

Один из полицейників, до котрого сказані були сі послідні слова, отворив квапно двері и хотів вийти та остовпів, побачивши, що чинилося в хаті. Прилежача хата повна була селян и на їх чолі стояло двох пачкарів. Феніче говорила ще з ними, як двері відчинилися. Тепер поступила вона до порога комірки и сказала з натиском:

„Заберайтесь, панове, сей час из сеї комірки, и то без хого, а то не бачити вам більше Пистої. Не поплила ще кров у сій хаті, відколи хозяйкою в ній Феніче Катанео, и нехай Мадонна криє, щоби таке лихо коли скоїлося. Не пробуйте також вертатися сюди, зібравши може більшу силу людей! Тямите мабуть те місце, де по одному драпатися треба між двома скалами. Дитина може зборонити приступу в тім місці спускаючи камінь, що по горі порозкидуване. В тому місці стоятиме сторожа, аж поки сей пан не буде перед вами безпечний. А тепер идіть та величайтесь лицарським ділом, що змогли перехитрити дівчину та зо світа зігнати хотіли немічного каліку.“

Лиця полицейників ставали блідші та блідші під час сеї мови, а після останніх слів стало тихо. По хвилі вийшли всі три враз, наче б на коменду, пистолі, що мали сховані при собі, а комисарь сказав холоднокровно:

„Ми приходимо в имені закова. Коли вже самі не хочете ёго шанувати, то ще других спиняти смієте, щоби ёго не вико-

нували? Як примусите нас виробити силою пошанованье для законна, то заплатить шістьох из вас життям за теє.“

Грізний шум перебіг по рядах селян, а Феніче сказала відважно: „Не бійтеся, любі! Не поважаться. Хиба ж вои не знають, що за кожного з нас, що вони вбють, ми їм зможемо віддати смерть в шестеро.“ А обернувшись до комисаря сказала: „Нерозумно ви отсе говорите! Лучшу вже вам раду дає тривога, що видна на ваших лицах. Робіть, що вона вам радить, то буде розумнійше. Дорога вам вільна, панове!“

Се сказавши, відступилася Феніче и вказала їм лівою рукою на двері. Папове пошептали трохи в комірці, а відтак пройшли доволі добре держачись поміж гнівною купою, котра в слід за ними все голоснійше кидала проклони. Одип лікарь не міг рішитися, чи йти їму за другими. Та Феніче кивнула на ёго рукою приказуючи, и сей час прилучився и він тоже до виходячих.

Усе те дивуючись бачив хорий підвівшись на постелі. Тепер пристунила до ёго старенька, поправила ёму подушку та й сказала: „Лежи спокійно, мій сину! Нема чого боятися. Спіть, спіть! Стара Княруччя буде вас пильнувати, а щоби були безпечні, за те дбає вже добра Феніче, спасибі їй.“

И почала присипляти монотонними піснями, наче дитину, а він як чув засипляючи имя Феніче, так и снів про неї.

Десять днів пробув Филиппо в горах під дозором старої Княруччі. Спав довго ночами, а днем сидів сам в дверях и віддихав свіжим гірським повітряєм. Скоро тільки зміг писати, післав сей час післанця з письмом до Болонії и дістав відповідь таки зараз другого дня. Та чи добрі вісті були, чи ні, не мож було вчитати з ёго блідого лица. Окрім старої Княруччі та дітей сусідських не було ні з ким поговорити, а Феніче бачив він тільки у вечері, як поралася коло припічка. Вона виходила з дому зі сходом сонця и цілий день перебувала в горах. Як довідався Филиппо з случайного розговору, не робила вона сёго попереду ніколи. А хоч и була коли Феніче дома, так не було ніколи нагоди поговорити з нею. Вона удавала, наче б и не зважала, що він є у неї, наче б жила собі, як и до ёго приходу. Тільки що лице її якось наче скаменіло, а очі якби потратили вогонь.

Було раз вийшов Филиппо перейти; дуже гарна була погода, так пішов він трохи дальше, як звичайно. У перше почув він в собі силу и захотів її попробувати сходячи з горбка не дуже то прикрого. Зійшовши звернувся поза скалу и аж здригнувся, як побачив тут несподівано Феніче. Сидла вона на волху

коло жерела дуже задумана, в руках тримаючи кум'їд та веретено. Як надійшов Филиппо, поглянула на ёго и, не сказавши ні слова, ані не змінивши лица, піднялася з своїм варстатом и відійшла квалпно, хоч Филиппо її кликав.

Слідуючого ранку, тільки встав, була в ёго перша думка про Феніче, а тут и отворилися двері комірки, и спокійно увійшла вона. На порозі остановидася та побачивши, що він від рікна пустився йти до неї, знаком ёму приказала, щоби лишився на місці. „Ви уже вилічені,“ почала холодно. „Казала мені стара, що у вас вже є сили на стілько, що можете їхати верхи по кілька миль на день. Готовіться виїхати завтра з Трєпни и не вертайте сюди ніколи. На се мусите дати мені слово.“

„Обіцяю се, Феніче, та тільки з одною вимівкою.“

Феніче мовчала.

„А именно з тою, щоби ти пішла зо мною,“ сказав Филиппо з великим невдержимим зрушеньєм.

Гнів почервонив її лице аж до бров, однако ж вгамувала ёго и вхопивши за клямку сказала: „Чим я собі заслужила, щоби глумилися надо мною? Сподіваюся по вашій честі, синьор, що обіцяєте без всякої вимівки.“

„Що ж ти хочеш так прогнати мене від себе, Феніче, коли зачарувала попередю даньєм мое серце та зробила мене своїм на віки?“

Феніче покивала на сі слова головою: „Не зробили чари свого діла,“ сказала приглушеним голосом. „Ви втратили крові, поки ще чари дійшли до діланья и взяли над вами силу. Воно и добре зробилося, бо не гаразд я чинила. Не говоріть більше про се, а обіцяйте тільки, що підете з відси. Кінь буде готовий, а провідатор поведе вас, куди захочете.“

„Як се не твої чари, дівчино, то якісь ищі, про котрі ти не знаєш, тягнуть мене до тебе. Допоможи мені так Бо —“

„Цитьте!“ перебила ёму з понурим виразом лица. „Я не слухаю такої мови, яку ви почали говорити. Як думаєте, що я зробила що небудь доброго для вас, та хочете відплатитися мені за тєе помилованьєм, те лишіть мене, и буде межі нами згода и вирівнанье. Не думайте, що ся моя бідна голова неспосібна вже нічого таки навчитися. Знаю я вже тепер, що не можна купити чоловіка ні нужденнями прислугами, котрі и без того належаться, ані семидітнім дожданьєм, бо сі літа и без того були би проминули. Не думайте також, що ви зробили мене нещасливою; ви мене зовсім вилічили! Прийміть за се подяку та й ідіть!“

„Скажи ж мені правду перед Богом, чи я вилічив тебе також з любові?“ спитав Філіппо з найбільшим порушеньем и приступив до неї близьше.

„Ні!“ відповіла Феніче певно. „Та яке ж вам діло до моєї любові? Вона моя, и ви не маєте ні права ні сили над нею. Ідіть же!“

И сказавши се, переступила поріг до хати. Митью кинувся їй Філіппо до ніг, обняв її коліна и сказав з жалем великим:

„Як правду ти щиро казала, то ратуй, прийми мене до себе; а ні, то голова ся, що її тільки чудо якесь заховало на в'язах, розібеться на дрібні черепки, и розірвється се серце, що ти ним покидаєшся. Світ мені став пусткою, життя мое стало добицию ненависті. Давня й нова моя вітчизна мене прогнали. Чого ж мені ще жити, якби мав я втратити ще й тебе?“

И поглянувши в гору Філіппо бачив, як ясні слізи струями лили їй з очей. Лице її було ще не змінилося, а тепер відкрила очі, зігнула, уста почали рухатися, тільки ще без слова; нараз вона перемішлася й наче на ново віджила. Нахилилася до Філіппа, підняла його сильними руками и сказала дрожачим голосом: „Ти мій, Філіппо, то буду и я твоею на віки!“

Сходяче сонце на другий день освічувало нашій парі дорогу до Генуї, де Філіппо постановив осісти, щоби бути безпечним перед своїми ворогами. Високий, блідий мужчина іхав на доброму коневі, а його люба вела коня за повід. По обох боках дороги тягнулися верхи й провалья гарного Апеннина. Був ясний осінній день, орли кружали понад нетрами, а подалеку видискувалося море. И ясна та тиха, як те море, виявлялася подорожним їх будучність.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

I.

(Дальше.)

Страсть и смерть світлих богів.

Минається літо, и чорні хмари застилають небо: гуде холодний вітер, починаються морози, сніги наводять смерть на природу. Життя природи замирає на цілу зиму. Сонце ховається за хмарами и втрачує свою силу; грім, блискавка, теплий літній дощ, всі

світлі літні сили десь діваються до нової весни. Змагань зими з літом здавалися народів боротьбою, а втрата сили сонця й грому здавалася страстю світлих богів, муками й смертю. В українських обрядних піснях зостався слід тої боротьби й змагань темних сил з світлими. В колядках описується якась жінчина; вона зветься то святою Оленою, то божою-Матірью, то просто удовою. Жінчина шукає свого сина, котрий зветься то милим богом, то Христом, то Йваном. Вона розпитує у світлого сонця, в ясного місяця, в ясних зірок, чи не бачили вони її сина. Зоря розкажує, що бачила вдовиного сина Йвана, як він загинув, бо в ёго вже свати в лісі птиці, а дружки в воді риба; що сина вже замучили на високій горі на хресті, и він лежить на високій горі у гробі. Не вважаючи на те, що колядки співають на Різдво, в їх описується мука и смерть мієчного Христа, як ёго жиди мучили, кляли ёму на голову терновий вінець, гнали за нігті дерево, розпали на хресті и рвали ребра крючками, спустивши кров.*) На Йвана княжовича, як говорить в колядці, напали слуги якогось пана, одняли від ёго коня, сокола й гуся, звязали и кинули в тюрму. Страдаючий син—то бог Громовик в зимовий час, над котрим беруть перевагу темні зимові сили и замучують ёго на смерть. Одначе в колядках говорить не тільки про смерть одного сина, але про смерть и других світлих богів: на високій горі стоять три гроби—в однім гробі лежить сам Господь, в другім Син божий, а в третєму свята Пречиста. В сій картині нема й сліду християнського. Тут мова мовиться про трєх світлих богів: сонця в образі Пречистої, сина Громовика и певно Господаря. Їх замучили на смерть на горі на трєх хрестах жиди, то б то зимові гублячі сили.**)

Смерть світлого бога описується в сценичній картині в весняній іграшці *Кострюбонько*. Одна дівчина стає серед кружка за „Кострюба“, а дівчата співають, як Кострюб заслаб, як умер, як по ёму дзвонили. Та дівчина, що грає Кострюба, лягає на землю и прикидається мертвою. Всі дівчата плачуть и несуть її ховати на цвинтарь. Але в той час Кострюб схвачується, ганяється за дівчатами и ловить котру небудь. Іграшка в Кострюба нагадує грецький міє про Вакха чи Диониса, котрого жуки, смерть, похорон и воскресєньє празникували Греки весною в своїх мистериях. Кострюбонько—то світлий бог, що замирає на зиму и воскресає весною.

*) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 23, 43. 46.

**) Чтенія Имп. Общ. 1864. — I. 47.

Різдво Сонця.

Повертанья сонця з зими на літо описується в колядках як різдво світлого божества. Прийшов час божій-Матері родити сина. Вона хоче втікти од своїх ворогів жидів и, идучи полем, стрічає селянина, що сів пшеницю. Вона просить селянина не казати жидам, що вона тудою йшла и несла в руках сокола. Жиди погналися за Матірью, стріли селянина и питають ёго, чи не йшла тудою *білоглава* жінщина з соколом в руках. Селянин жав пшеницю; він одказав жидам, що йшла така жінщина, але ще тоді, як він на тій ниві сів пшеницю.*) Мати породила сина, скупала в морі, випрала ризи на Ордані, сповила в шовковій пелюшці и поклала в колиску, повісивши її на яворах.***) Сім сот жидів таки дізналися про Матір и питають її, де вона діла сина. Вона каже, що пустила ёго на сине море. Невірні жиди спили море, а сина не знайшли. Потім вона сказала жидам, що сховала ёго в темні ліси, в яру пшеницю, в траву, в білий камінь. Жиди ліси рубали, жали пшеницю, косили траву, лупали білий камінь и ще не знайшли сина.***) Потім вони таки знайшли ёго на яворах в колісці. Одні казали: перевернімо, другі казали: заколишімо, а треті казали: візьмім з собою. Мати не дала ім сина. Прилетіли орли; взяли сина на небеса; небеса розтворилися, и син зостався на високості.

В сій усій картині нема й сліду євангелського, хоч тут и говориться про Матір-божу, про сина її и про жидів, а вийстє сина божого на небо, та ще й на орлиних крилах, зараз по різдві невідома річ в євангелі. В сій картині описується різдво Сонця або якого инчого світлого божества весною од міюнчпої жінщини з соколом в руках, в котрій натуральнійш од усёго можна бачити богиню Весну. Жиди — то образ зими, як лютого ворога світлих літніх сил, а ліси, пшениця, трава, море и камінья то емблема хмар, в котрих ховається сонце. Явори, на котрих висить колиска з дечям, то міюнчне мирове дерево дуб и пригадує те дерево серед моря, на версі котрого сидить в позолоченому гнізді міюнчна птиця сокіл, образ сонця. Саме дечя, сам син—то сонце, котре весною перемагає силу зимових хмар и високо над ними піднімається на небі. Те дечя зветься ще в колядках просто *Різдво, чудо-чуднов*,

*) Чтенія Имп. Общ., 1864 — I. 9.

***) Тамже — 12.

***) Тамже — 25, 26. 43

вогнем страшное*). Раз всі святі сіли за стіл, тільки не було між ними святого Різдва. Господь каже Петрові: піди, принеси святе Різдво. Пішов Петро, встрів якесь чудо-чудное, вогнем страшнее, злякався й вернувся назад. Тоді Господь сказав, що те чудо-чудное, вогнем страшнее було Різдво, и треба було ёго взяти на руки (як малу дитину), принести и покласти на столі.

Навіть в великодніх (волочовних) колядках на Білій Русі, замість страсті й смерті сина божого, описується різдво сина од матері. На золотих полях через срібні мости іхала *Прячистал* шістьма кіньми в кареті. Святий Юрій сів за погонича, святий Ілля вів коні, а святий Микола був помагачем. Пречиста приїхала на двір Господаря и там обродилася. Дитя сповили шовковим поясом в білі пелюшки, понесли в церкву, поклали на престолі, а попи, дяки и чорнокнижники вибірали ёму йменья. Хоч той цуг Пречистої похожий на цуг польскої графині, але в ёму нетрудно визнати семью світлих богів, а в малому дитяті весняне сонце.**)

До празника різдва Сонця або инчого світлого бога належить празник *колодки* на масниці. В Понеділок на масниці молодіці збираються в корчму, кладуть на столі поліно або колодку и спивають в подотню; потім сідають и пють горілку, поздоровляючи себе з родинами колодки. Після того молодіці розходяться, а колодка застається в сповитку на столі. Колодку справляють до Суботи и кажуть, що в Понеділок колодка родиться, в Вівторок справляють хрестини, в Середу похрестини, в Четвер колодка вмірає, в Пятницю ховають, а в Суботу плачуть. Цілу масницю молодіці привезують колодочку парубкам, за те що вони не женились у масниці, и парубки повинні одкуповуватися могоричем.***) На родині колодки треба дивитися, як на родині весни, або сонця, або літнєї хварі, яко світлих літніх сил неба. Од чого народна фантазія прилучила родині світлого божества до колодки, се можна одгадати, пригадуючи, що по народній вірі люде сталися з пеньків, з дерева, а дерево в українській мієології служить емблемою літніх хвар або небесної літнєї води-дощу, котра дає початок житні на землі. Смерть и похорон колодки пригадують играшку в Кострюба, роблячи коротеньку историю житні світлого божества. Гульня молодіць коло колодки пригадує трохи грецькі вакхаваллі в честь Вакха або Диониса.

(Дальше буде.)

*) Труды Чубинскаго, III. 351.

***) Бѣлорусск. пѣсни, Безсонова, I. 4.

***) Труды Чубинскаго, III. 7.

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЄПИСЯХ ЇІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький перийод.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Далше.)

Розповсюдненє школьної науки дало полудневій Русі вчених людей, здібних виступити до літературної боротьби з ворогами православної віри, и ми бачимо, що в першій половині XVII. в. більшає полемична література в обороні догматів и богослуженья православної церкви. Одним з ранніх письменників сеї доби був Мелетий Смотрицький. Ще за життя Острогського працював він у літературі и написав одпір против нового римського календаря, що займав тодішні голови, и „Вирши на отступниковъ“, напечатані в Острозі 1598 р. Сей чоловік набув просторого вченого образованья, доповнив ёго подорожами по Європі яко учитель одного литовського пана и слухав лекцій в різних німецьких університетах. Вернувши на родину, напечатав він під именем Теофила Ортолога у Вильні по польски: „Плач Восточної церкви“, де живими, сильними и поетичними образами представив сумний стан рідної віри, жалкуючися найбільш на те, що знатні роди шляхоцькі один за другим одступають від неї. Твір сей викликав из сторони унитів ідкий одпір під пазвою „Паригорія или Утоленіє плача.“ В 1615 р. Смотрицький став учителем в школі на Литві в Ђвью, де була одна из знатних руських друкарнь XVII в. Тут в 1619 р. Мелетий напечатав граматику славянського язика, що на свій час була замітна и показувала значну філологічну науку її автора; на перекір загальному обичаєві тогочасному писати слябічні верши, догадувався він можності метричного складанья вершів для руського язика. Граматику сю приняли для науки в школах, и вона служила для розповсюдненья науки старославянського язика між Русинами.*)

*) Після неї вчився Ломоносов.

Коли Теофан на ново установив руську єрархию, посвятив він Смотрицького на архієпископа Полоцького. Тоді то написав Смотрицький по польски: „Оправданье невинности,“ де доказував право руського народу на ново установити свою церковну єрархию и відперав поговор, що на ёго звертали, неначе б він хотів зрадити Польщу и віддатися Туркам. Против сёго твору зараз появилася в польскім язиці писаньє: „Подвійна вина;“ а в слід за тим розпочалася в польскім язиці сильна полемика між обома сторонами. Коли 1622 р. убито уніта фанатика Юсафата Кушцевича, вороги православия розпустили чутку, що головним ворохобником сёго убийства був Смотрицький. Житьє ёго було в небеспечі; він виїхав на схід, вандрував три роки, приїхав у Рим и там прийняв унію. Вернувши на родину, написав він по руськи „Апологию“ своєї подорожі, де оправдував своє відступленье и старався доказати, що в православній церкві є похибки. Митрополит Іов Борецький скликав собор в 1628 р. и завізвав на ёго Мелетия Смотрицького. Мелетий приїхав у Київ, впевняв, що він хотів тільки піддати критиці деякі неправославні гадки, що закрались у твори православних оборонців віри, а також безпорядки, котрі піддержувала темнота духовенства, що игумен Дубенського Преображенського монастиря, Касиян Сакович, котрому він повірив печатанье своєї книжки, додав там зайві речі без ёго відомості, и що він зістає як перше під присудом православної єрархії. Недовго однак після сёго собору Мелетий знов заявився унітом и став розповсюджувати свою „Апологию“. Се викликало из сторони православних горячу полемику. Іов Борецький написав против Смотрицького одпір, під назвою „Аполлія“ (погибель). Протоєрей Слуцький Ондрій Мужилівський написав против „Апологиї“ Смотрицького путящий твір в польскім язиці, паз. „Антидоть.“ Були й інші твори против Смотрицького.

Розповсюднений в Русі польський вплив був так великий, що Русини, борючися за свою віру, писали по польски, и се шкодило успіхам руської літературної діяльності того часу; — инакше руське письменство було б далеко багатше. Самий руський язик в учених творах, писаних по руськи, більш або менш змішаний з польским. З тогочасних руських письменників, що більш визначилися, укажемо на Захара Копистенського, Кирила Транквиліона, Исаю Копинського, Памву Беринду и ин. Захар Копистенський, єромонах, потім архимандрит Київопечерського монастиря, написав обширний твор, під заголовком „Палинодія“, де широко розберав головніші точки, в котрих різняться східна церква від західної, и

боронив догмати и постанови першої. Сього твору, важного задля історичних вістей про тогочасні церковні події, не напечатано, и досі він зберігається в рукописах. Копистенський видав крім того по руськи твір „О вѣрѣ единой;“ „Бесѣды Златоуста на посланія апостола Павла;“ того ж Золотоустого „Бесѣды на Дѣянїя“ и „Толкованіе на Апокалипись Андрея Кесарійскаго.“ В передніх словах до сих книг видавець виражає бажанье, щоби Русини так духовні, як и світські більше читали и виучували св. письмо. „Толкованіе на Апокалипись,“ вид. 1625 р., присвячене панові Григоріеві Далмату, що відступив уже від православия. Се був внук ревного православного Константина Далмата, котрому автор присвячував прежні свої переклади. Захар вговорює Григорія, щоби вернув до віри батьків своїх, и каже, що дід єго зрадив би з такого єго повороту; крім того авторові не трудно наводити приклади з грецької митології: „Коли — каже він — між Геркуллом и Тезеем була така любов и дружба, що один унаслідував чесноти другого и старався визволити останнєго від полону в тартарі, то ще більша повинна бути любов між вашим дідом и вами, щоб и смерть її не розірвала.“ Се може послужити образцем, як погансько-класична мудрість закорінювалася в релігійнім вихованью тодішніх книжників. При „Апокалипсії“ приложено кілька переводних мов и з причини „Слова Іоана Златоуста на Пятидесятницю“ зроблено таке розумне обясненье звісного вираженья, котре католики все наводили для потвердженья про папське першенство: — „Ты еси Петрз, и на семз камнѣ созижду церковь Мою. Видите, Христос не сказав „на Петрі“, а сказав „на камені“; не на чоловіці, а на вірі Христос поставить церкву свою, бо Петро сказав з вірою: Ты еси Христосъ, сынъ Бога живаго. Не Петра, а церкву назвав він каменем.“ В 1625 р. Захар Копистенський, вже яко архимандрит, напечатав річ, виголошену в день поминок свого попередника Плетенецького, доказував у ній конечність поминати вмерлих и відперав тих вольнодумців, що, йдучи за протестантськими обясненьями, не признавали хісна молитов за вмерлих и поминок; — з того видно, що протестантські погляди не переставали ворущати умів православних. Але тут же проповідник уважав конечною річю виступити против католицького чистилиця и доказував, що наука св. отців про митарства зовсім не те, що наука про чистилиця. „Митарства — говорив він — се тільки різні перепони и неспокої, що причиняють розлученїй від тіла душі зі воздушні духи, подібно як цлові урядники непокоять проїздного свобідного чоловіка на коморах и заставах.“

В руській православній церкві проявлялася конечна потреба правил, котрі мали б бути приводом для священників при виконюванню своїх церковних служб и обрядів а именно сповіді. При довшій темроті вкралоса багато неладу. Священники сповняли свої служби як попало, мало дбали про удержанье своїх прихожан в правилах віри, и се давало волю всяким поганським забобонам. Захар Копистенський в 1620 р. напечатав книжку для приводу священникам, де зібрав коротко різні правила апостольські, вселенських и місцевих соборів и св. отців. Книга ся зветься „Номоканонъ или Законоправильникъ“. Тут, між иншими, стрічаємо цікаві вісті про всякі забобони тогочасні, розширені в народі.*)

Кирило Транквилион-Ставровецкий, спершу вчитель у Львівськiм брацтві, а опісля Чернігівський архимандрит, не менше від Копистенського визначався плодovитою літературною діяльністю, хоч ёго твори грішать розтягlostью, риторством и самохвалбою. Около 1619 р. видав він „Евангеліе учительное“ або „Слова на воскресные и празничные дни“. Книжку сю узнали в московській державі неправославною. Важніше для нас инше діло Кирила: „Зерцало богословія“, напечатане в Почаєві в 1618 р. Прикметно, що оба діла присвячені знатним панам; перше Чорторійському, а друге

*) Жінки задягали своїх дітей и домашні звірята в чарівничі „шолки“ або „кочури“, щоб охоронити від лиха й слабості; заживали чародійські заправи, щоб не мати дітей; надівали на дітей своїх „усерязи“ (сережки, ковтки) в великий Четвер. Чарівничі вживали при своїх замовлюваньях слова з псалмів, имена мучеників и, написавши їх, давали носити на шиі, носили змію за пазухою, а потім здерали шкіру и прикладали до очей и зубів задля здоровья. Інші, щоб заподіяти яке небудь лихо або вчинити розлад в семі (кому зло житієм жити или нежительно ему житіе сотворити), або проволочи слабість, прикликали чортів над гробами (бѣсовъ злотворныхъ призывавіе окрестъ гробъ... сице чарованія преименовашася отъ сже надъ гробы плача и вопія), підпоювали шкідливим зільєм або давали до страви таке, щоб звести чоловіка з ума, посварити чоловіка з жінкою або навести любовну тугу. Інші прокували будучину, віщували долю або недолу, толкували щасливі або нещасливі дні породу. Забобони закликали до себе циганок и ворожок; ворожили з воску, з олова, з бобу. Були й такі, що чванилися тим, що розганяють облаки, зачаровували бурі, вгадували, де находиться вкрадена річ и т. п. Номоканон ганить також танці на весіллях, святки русалок, що відбуваються з танцями на улицах, розкладанье огнів, що ділоося тоді не тільки на Купала, але й в передодні инших празників а именно в день Вознесенья, з чим лучилась особна ворожба про долю (да отъ онаго счастье свое разсмотримъ). Автор виступас против тих, котрі увображають собі, що вмерлець встає з гробу и ходить по землі, викопують тіло з могилы и палять ёго. Він говорить, що вмерлець не може вставати з гробу и ходити, тільки що чорт вриймає образ вмерця и лякає людей марою. Чорти, після ёго обясенья, лякають всякими фантастичными проявами тих, що необержно призивають їх имя.

молодому Ермолинському, щоби послужила ёму учебною книгою. Сі присвячення показують, як письменники потребували знатних ласкавців. „Мала тобі здається та книжка — говорить автор в своїм переднім слові, — та прочитай-но її: побачиш високі гори небесної премудрості“.

„Зерцало богословія“ розділене на три часті: перша пояснює именно про истоту Божу*); друга містить в собі космографію; третя — о злосливім світі або в загалі о злі. Найцікавіша для нас друга часть, бо виявляє нам погляд тодішніх людей вчених на світ. Світ ділиться на видимий и невидимий. Невидимий єсть світ ангелів.**) Кирило приймає давній поділ ангелів на девять чинів (престоли, херувими, серафими, господства, сили, власти, начала, архангели и ангели); з них именно тільки ангели оруднують видимим світом, и над ними єсть старшиною архистратиг Михайло (той зо всьмъ чиномъ своимъ стражъ и справца всего видимаго міра). Одні ангели поставлені на сторожі елементів и воздушніх з'явищ: огню, грому, воздуха, вітру, морозу и ин. Інші удержують и обертають круг звідняного неба (одного з девяти небес); инші знов приставлені до земських держав, а инші знаходяться при вірних людях. Як Бог посилає ангелів людям, то вони одягають на себе „мечтательное“ тіло, иноді з оружьем, але се тільки кара, — бо де ж би ковалі взяли на небі крупниці кувати ангелам зброю? Чорти, упавші духи, темні и гидкі, розділяються на три види: воздушні, водянні и підземні. Воздушні заподівають чоловікові лихо всякими змінами воздуха: вихрами, бурями, градом, заразою воздуха и ин. Земні наводять людей до всього злого, та вони не мають власті не тільки над людьми, але й над свиньми; вони тільки підглядають за чоловіком, и як у чоловіка проявля-

*) Отсе означенє Бога в Кирила: „Богъ єсть существо пресущественное, альбо бытность надъ всѣ бытности, сама истотная бытность презъ ся стоящая, простая, несложная, безъ початку, безъ конца, безъ ограниченія, величествомъ своимъ объемлетъ вся видимая и невидимая.“

**) Отсе означенє ангела: „ангелъ єсть безтѣлесное, неосязаемое, огневидное, пламеноносное, самовластное... Крѣпостію могъ бы единъ ангелъ зъ розказанія Божія увесь свѣтъ обвалити во мгновение ока, и борзость его дивна, духъ бо вѣмъ єсть скороходный, яко быстрость блискавицы и помыслу нашего; во мгновение ока зъ неба на землю спиде и за ся отъ землі на небо възиде, тѣломъ нѣ единымъ неупержимый, но скрозѣ всякое тѣло безъ заборони приходитъ, не задержатъ его нѣ стѣны муровъ каменныхъ, нѣ двери желѣзные, нѣ печати. Мѣстомъ же ангелы опещаны суть: если будетъ ангелъ на небѣ, на землі его нѣтъ, а если на землі, зъ неба нѣтъ. Языка до мовенія и уха до слышанія не потребуетъ, и безъ голоса а значаго слова подають единъ другому разума словъ.“

ється побудка до лихого, вони підводять ёго. Вони неустанні брехуни (уставичные лгарева), и як пророкують, то не треба їм вірити. Іноді вони фантастично приймають на себе вид звірів и мар, щоби лякати людей. Видимий світ споруджений з чотирёх елементів різних, що займають один за другим місце після своєї ваги. Найнижший елемент и найтяжший — земля; висше від неї — вода; над водою воздух, а висше від ёго — найлекший елемент, огонь. Огонь и вода — се незгідливі вороги, але між ними миротворцем єсть воздух. Вода двояка: одна над небосклоном, друга — під небосклоном, на землі. Небосклин—се суха, легка, непрониклива материя, поверх котрої Бог розлив воду для захисту від верхнёго етерного огню, котрий инакше запалив би небосклин; та щоби не було темно на землі, Бог сотворив на небосклоні сонце, місяць и звізди и вложив у них часті етерного світла. Воздух—се та темрява поверх безодні, про котру говорить в Біблії; при землі він теплийший, ogrіваний ссняшними проміянями; середина ёго холодна, а верхні верстви горячі. Бурі обясняє таким способом: пара підіймається з моря и досягає верхніх верстов горячого воздуха; з того повстає шум подібний до того, який робить розпалене желізо, вложене у воду. Кирило чув, що земля кругла як яблуко, и не перечив сёго. Він думає, що земля облита водою для захисту від етерного огню. Море солоне тому, що вода в ній стояча, и як би не була солоня, то зіпсувалася б и засмерділася. В чоловіці з пяти чувств — чотири відповідають елементам: смак — землі, нюх — воді, слух — воздухові, вид — огневі, а чутьє „почувательную нѣкую, особую силу имать.“ Як в небі жиє Бог, так у верхній часті людського тіла, в голові, в безкровнім мозку—ум, найважнійша сила души, а при ній інші сили: воля, память, доброта, гадка, розум, хитрість, уобразиля, розвага, радість, любов. Ум и розум у ёго не одно й те само. Ум — се сила внутрішня, а розум приходить з-поверха: „Отъ кого много научишься и разумѣешь — то разумъ“. Кирило хоче порівняти часті тіла людського до елементарних з'явищ: „во главь очи яко свѣтила, гласъ яко громъ, мгновение ока яко блискавицы“. Під злосливим світом автор розуміє жизнь лихих людей, що не слухають приказів Божих. Так як земський світ складається з чотирёх елементів, так и злосливий світ складається з чотирёх елементарних переступів: заздрості, пихи, лакомства, убийства. Лакомство відповідає воді; убийство — землі; заздрість и пиха — воздухові и огневі. Чорт єсть творцем и володарем злосливого світа.

Ми подали сі погляди з діла одного знатного літературного діятеля того часу, щоби виявити, як далека була тодішня ученість від простої дороги в обширі світського знанья. Руські вчені виступали до боротьби з своїми ворогами з запасом многих и різних відомостей в предметі церковної історії и теології, але були неуками в усім, що тикалося природи и її законів, хоч чули потребу того знанья, як видно з їх творів. Вони повтаряли тільки старі середньовічні нісенітницї. Тому ученість їх носила характер крайньої односторонності; з розповсюдженєм такої просвіти розвивалася пристрасть до риторичної схоластичної говірливості, до легкого и дешевого символізму. Се бачимо ми на тім же самім Кирилї Транквилионі. В главї о Вавилонї Темнім він розбирає апокаліптичні образи и дає повну волю всяким комбинаціям и обясненям, котрих міг найти чимало на всякий лад у прежніх толкувателїв. Вавилон — се громада лихих людей, дракон — чорт, сім рогів — сім смертних гріхів, води — народи, жінка, що сидить на водах — „пыха свѣту сего“, п'ятно на чолі — зради и обмани, чаша кровью наповнена — „замки будовные, палацы и гмахи спаяные (будівлі величі);“ „дщерь Сїона“ називається виноградом, вежею, на котрій висить сто „тарчовъ“ (щитів): се церква з її писаньями; вона — гора „тучная, упитанная зъ оброковъ небесной премудрости“ и ин.

Як розповсюджувалася тоді риторична говірливість, показує тодішній звичай складанья молитов. У Вильні появилася книжка „Вертоградъ душевный“, в котрій поміщені днєвні богослуженья, т. є. полуночниця, заутреня, часи, вечірня, навечерниця, и в них вплетені простори, на ново зложені молитви.

Чернечий напрямок, що так довго панував у православній церкві в полудневій Русі, и на сей раз знайшов собі представителїв: яко знатнійше в сім роді діло вкажемо „Духовную лѣствицу“ Исаї Копинського. Автор був печерським черцем, дев'ятьнайцять літ доглядав Антонових печер; потім прикликав єго князь Михийло Вишневецький для спорудженья Густинського монастиря (коло Прилук), опісля був він Кіївським митрополитом. Єго „Духовная Лѣствица“ відрізняється від звїсної книжки „Лѣствицы“ Іоанна Лїствичника, що в старовину дуже була розповсюджена між побожними людьми. Исаї видає суд в своїм ділі з зовсім довольної точки виходу. Автор вважає початком гріха нерозум и несвідомість, початком чесноти — розум и свідомість, а правдиве пізнанье можна осягнути тільки дорогою науки и зрозумінья природи. Він думає, що, тільки вислідивши природу, ми можемо приступити

до пізнання самих себе и, тільки вислідивши свою истоту, можемо перейти до пізнання Бога.*) Ніколи на Русі не проявляв монах руський з більшою шапою про позитивну науку; але після того автор, так сказати б, нагло повертає на давню ховзьку дорогу чернечих творів. У ёго розум двоякий: зверхній и божественний, двояка мудрість: зверхня и божественна, двояке знанье: зверхніх и божественних предметів — и показується, що Бога можна пізнати тільки висшим божественним розумом. Що тикається зверхньої мудрості, то вона майже непотрібна. Дорогою до висшого розуміння єсть „умное дѣланіє“, подібно, як колись-то говорив Нил Сорський, — чернече роздумуванье, повздержливість, піст, жаль серця. Чернеча жизнь — висший образец; все тілесне — гній, гниль, порох. Автор думає, що як би Адам не згрішив, то люде не родились би дітьми и родились би не так, як тепер родяться.***) Чоловік — говорить він — родиться з жінки и стремить получиться з нею, але тим самим умерає душею; так як сіль, хоч родиться з води, але, получившись з водою зпов — щезає; так и чоловік хоч родиться від жінки, але як сіль розтане, „когда паки къ грѣховному плотскому сплетенію дѣпится.“ Автор не може вправді відкинути вінчанья, але лишає ёго як би з поблажливості тільки людським истотам низшого ряду, коли між тим люде висші, монахи, повинні висше ставити безженну чистоту.

Дальше ціле діло складається з розправ об тім, як чернець повинен вести строге постне житье, оминати вихвалюванья, пики, лакомства на гроші и інших переступів.

(Дальше буде.)

*) „Никто же не можетъ познати Бога, дондеже не познаеть первѣ себе, не приидеть же совершеннѣ въ познаніе себе, дондеже первѣ не приидеть въ познаніе твари и всѣхъ вещей въ мірѣ зримыхъ и разумѣваемыхъ разсмотрѣнію. Егда же приидеть въ познаніе спхъ, тогда возможетъ прийти въ познаніе себе, тоже и Бога, и тако приходитъ въ совершенное съ Богомъ любовію соединеніе... Первѣ всея твари разсмотрѣніе, отъ чего и чего ради ея суть, во еже ни единой вещи утаенной и недоумѣнной быти отъ него... Первѣ подобаеть должная вся разумѣти, таже горящая, не бо отъ горнихъ на нижняя восходити должни осми.“

**) „Придѣпися же къ несвойственному плотскому вождѣнію, сего ради по нуждѣ подпаде тѣнію и смерти, негнѣнія бо и жизни отлучися, подпаде въ снцевое плотское неразумное сочетаніе, отъ совершеннаго разума и возраста преступленіемъ изведе Адамъ естество наше въ дѣтскій возрастъ, бездомовное младауміе, во еже малыми немощесмотрящими отрочаты въ міръ раждатися намъ, по нуждѣ снче раждатися и быти въ міръ осужденны быхомъ.“

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток незнамого автора.

Подав письменній громаді П. Куліш.

Завдалегідне слово.

Та земля, що по ній ступаємо, була не раз костями засіяна, кривцею полита, а сходила від того засіву несказанна повсюдша туга. Рідко ж де стількі бувало туги, як от по сему красному Підгір'ю, що пустошено ёго з давнешніх часів, да й досі краси з лица ёму не стерто. Не стерто краси з лица землиці руської; не заморочено до останку й руського розуму: все бо ще він сягає в свою старосвіщину по живушу и цілющу воду споминок, а ті споминки забезпечують ёму будущину ёго. Величні и достохвальні маємо в рідній історії факти. Росте похилий дух у-гору, як спогадаємо про оборону християнського світу з одного боку — од посягателів на достатки та й живу кров християнську, а з другого — на саму невмирущу душу та й на трудові заробітки народу руського... Од сходу й заходу чужоядники на нас напирали, та й не змогли зрушити з місця углового каменя великого руського миру, котрого давнина темними хмарами ще від науки вкрита, котрого настоящина туманить очі задроща м, котрого будущина лякає людський недомисел. От ид сему ж то великому тілу прирощені ми органічно духовними споминками, и доля наша була, та й мусить бути, з ним спільня...

Так-то воно есть на широкий погляд з історичнєї високости. А ходячи низами, як звичайно в повсяденному розумованью ходимо, не раз и важливий чоловік, ба й той, що має живу искру в серці, задивиться иноді геть пильно на одробини великого цілого, та й клопочеться з усієї сили своєї, щоб увесь розум тямущих на тих одробинах сконцентрувати. Сим, правда, робом усе житьє народнєго духа провадиться, и бєма в сему великої хиби, бо з частинної роботи ціла робота духовна віками складається.

Оце ж и в нашій словесності, з самого її початку, появляи тямущі люде частинами ту правду, котра з'явиться уже, а ще більш колись из'явиться, великою історичнєю правдою. Була своя правда в того ніщого бояна, що посилав своїх воєків зачерпнути медомом Дону. Була та ж сама правда и в тих давно забутих „елегіях“ про двох братів Струсів, що котрих підгірські бояни canunt voce lugabri et gestu canentium se in utramque partem

motantium id, quod canitur, exprimentes, у тих героїчних піснях, quae dumas russi vocant, як-то подали нам латинщиною невважні на руцину латинські учні, наші предки. Та ж сама правда проявила себе и в жорстоких кобзарських думах, що заповідували *людську кров у полі з жовтим піском мішати*. Загадувала вона козакам *руський отченаш читати, віри християнської у поругу вічні часи не подавати*, не знаючи розуму Господнєї молитви, а ще менше знаючи, на чому стоїть віра християнська, и чим вона в поругу подається. Темними ходами доходить кожен соціальний організм до зросту. Не тими очима позиратиме потомок наш на народні справи, якими позирали наші предки, и сама правда, котру ми поспіль з кривою не раз одним спасенним иням величаємо, ще, може, в семи горнах тямущими людьми, як те срібло, переплавиться. Абсолютного присуду вже й за нашого часу універсальний позитивизм боронить нам у науці. Результат навчатиме нас історії більш, ніж відособлені факти. Затим и мусимо ходити сторожко коло своїх принципів, не козакуючи в словесності, як наші предки козакували в міжнародніх, церковних и соціальних справах.

Українські принципи, ся руцина, визвана до життя на світі запеклюю польщиною и завзятою на пімецький лад московщиною, пішли в-гору з сорокових років нашого століття и за тридцять літ роспростерли свій вплив на руський розум до значного вже ступня. Нехай глузують з них одні письменники, нехай їх зневажають другі; нехай інші знов підіймають над усяку міру в-гору. Ми тільки знаєм, що коли вони постали, то й мусять на щось стояти, и нема тієї сили на світі, котра б сказала їм всемогуще слово: *аминь, зникни, не будь!* Знаючи ж добре, що й найменшої травинки не зможе ніяка власть викоренити, щоб не було її на землі, шкльймося про одно те, як би нам осягти дивну и несподівану прояву з усіх боків. Є свій розум ба и в тому, що дяхи не знають міри в вихваленью своєї старовини и своїх словесних творів; та більш розуму в критицизмі, котрїй и святі ноги, намалёвані на воздуху, ставляє на ту землю, що по ній ми самі ходимо, а високі помисли героїв старосвіщини еднає з убогими побудками голодного, злиденного, або завязаного и божевільного чоловіка, яких повно по наших дворах, торгах и дорогах. То не довго йшли б ми дорогою самої хвали без ушину: дійшли б ми хутко до такого ступня, з котрого нікуди більш, як на само вже небо, ступити. По землі ходитимем розумом довше, та й небо нашого духу просторніше від того, котре малярі малюють, а те-

мні ченці в молитвах своїх озирають. Дак годиться ж то нам споглядати одним оком на силу, а другим на неміць або на хиби нашої старосвіщини. Сила її в результатах, а хиба, чи неміць, у тому сліпому завзяті, котре загороджувало дорогу соціальному прогресові. Недавно ще старосвіцька елоквенція вчила нас тільки хвалити античних героїв, а великий поет нашого часу, похваляючи їх незгірні од інших, мовляв правду, що коли б вони ожили, дак перш усёго нас би повбивали. Троха чи не так би було й тоді, як би народня українська муза викликала з того світу наших лицарів-невмирак, почавши від братів Струсів та й кінчаючи останнім січовим гетьманом Калнишечком.

До такого погляду на старовину не зараз доходить той, кому в школі не велено й згадувати про запорозьких розбишак, як-то їх аж надто вже густо титуловано. Неволя школи, неволя цензури, неволя громадського погляду або й адміністрації самої, робить, що й розсудлива на все инше голова заходить у такі хмари, наче її ще не витверезило ціле столітьє від того хмелю, що туманив найрозумніші голови од дніпрового Низу та аж до Висли. Ну, та не можна сказати, щоб той хміль бував без пробудку. Горе тільки, що інші аж надто вже повитверезувались. З одного краю кидались ентузіясти правди до другого, та й зникали в нікчемності, мов потушена іскра. От же були між гарячими людьми й такі, що, мов той Байрон, клали житъє за народню справу тих лицарюг, котрі зараз би їх обдерли й повбивали, коли б устали на їх поклики з своїх уславлених могил. Нічого вони не жадували, ні на що не озирались, вияснюючи старовину або визбірюючи проміж тверезими правнуками п'яних прадідів по зернятку давнє могутнє слово; а при тому посміювались из старосвіцьких дурощів и боліли серцем за ту нелюдську жорстокість, котра вигублювала городи й села, засіваючи в будущині саму темноту. Не про тих се нагадую, котрі знані своїми словесними творами в письменній громаді. Ні, між людьми мовчазними бували в нас такі, що дорозумувались до діла и часом брались за піро, щоб виявити погляд свій; та, вважаючи, яким оком задивилась невеличка громада українських письменників на старовину, дбали тільки про своїх семян. Для них вони де-що собі пописали замість ніби жартів из козаччини. Воно таки й було жартами, та в тому писанні просвічує иде погляд и поважний.

Уваги сі прописав я з того случаю, що недавно знайдене в одного хуторянина та й прислано до мене рукописну книгу.

У тій книжці помалёвані перож и трохи пофарбовані козаки, ляхи й жида, так як про них читаємо в оповідавнях очевидників коліівщини, а до них додано подекуди словами, що воно за малювання, драматичнім способом, наче б то намалёвані козаки між себе розмовляють. Нема в тих кунштках великої малярської умілості. Такі вони собі, як роблять иноді на папері задля забавки дітям, тільки що крівава драма коліівщини надає їм жийся повабливий характер, а ще й надто, як згадаеш, що хтось-то мудрував собі про коліівщину мовчки и бажав перед своїми очима поставити страшенні сцени, котрими козацтво подало в останне свій дикий образ у потомство. Оце ж, зоставляючи в себе даровану книжечку, посписую з неї де-що для письменної громади. Може и їй воно здасться таким, як міні самому.

I.

На першому аркушику начеркано пером, без колёру, костел. Повно в костелі людей. На передньому плану четверо гайдамаків вартують, щоб ніхто не втік. Один з кпякою; другий з ножем и списом; третій з голою шаблюкою, тільки з хмелю не встояв на ногах, дак ліг; шапка ёму скотилась из виголеної під оселедець голови; а шаблюку лежачи підняв у-гору. Четвертий гайдамака чи колій, у кобеняці, зліз на скамью богомільню и жваво стоїть, виставивши ногу в сапянці и настороживши списа. Усі в шапках з випущеними на бік ковпаками. Люде й ксєндзи плачуть, стоячи и сидючи, бо се вже їх на смерть у костел загнано. Уся трагичність нелюдської сцени изсередоточена на пятому колієві: сей, приставивши ратище до катедри, изліз из ножакою туди, де казнодія навчає людей на таке добро, яке сам розуміє; и видно по жесту лівої руки, що гайдамака передразнює своїм казаньем ксєндза.*) Святе слово, проповідане здавня кострами и підземними инквизиціями, дало свій уроджай на Україні. До козаків утікали не найкращі люде з катівських рук и з гнилих темниць, та при-

*) *Bunt hajdamaków na Ukrainie w r. 1768*, opisany przez Lippomana i dwóch bezimiennych. Poznań, 1854, str. 29: „Jeden zbójca, wszedłszy w kościół na ambonę, był zgromadzone tam osoby, znieważał obrzędy. Zaocynają się więc srogie mordy. Ksiądz Wadowski, komendant, przy ołtarzu spisał zakłuty został; jednych obnażano, drugich siekierami rozcinano, trzecich rozstrzelano, innym nożami, dzidami, dragami śmierć zadawano, wywołczono za włosy sędziwych starców, oraz delikatne damy publicznie gwałcono, zabijano, rozdzierano niemowlęta. Toż się działo w kaplicy X. X. Bazyljanów“, etc. etc.

носили вони в їх курені ту саму ненависть до церковних мучителів, котра підіймала людського духа на просвіту темної громади. Там же за Карпатами по Німеччині воювали розумом у підмогу задувленим, озлобленим, жадним кривавої помсти, а тут, між Дніпром и Підгір'єм, впивали в душу одно сліпе завзяте на кожного, хто проповідує латинство. Голод и злиді, опияцтво и розбишацтво квапились до кривавої оборони, мовляв, благочестия, и зложилась у п'яних головах така філософія, що була еквівалентом філософії інквізиторської. Ось вона вимовлена з кс'єндзівської катедри на науку всякому фанатизмові. Під малюнком кривавого казнодії читаємо в тій книжці таке казаньє :

„Во имя Отца и Сина и Святого Духа. А що, вражі ляхи? оборонив вас Єзус од наших гармат? От ми и в Умані! Буде и вся Україна наша. Заховались дурні в костел! Ну, молітєся ж своєму Єзусові. Бачте, він и одвернувся, висячи на хресті, щоб на таких псяв'ір и не дивитись; а козакам сам Спас пречистий помагає. Чи чуєте, як тупотять по-за костелом коні? Ото ганяються козаки за поганцями. А ви, прокляті кс'єнзове, чого поскривлювались стоя? Ще ж ми не деремо з вас лик. От и сонечко праведне у вікно вдарило. Гарно жити на Божому красному світі! А ви не дали нам жити, окаянні: ви нам світ хотіли темницею зробити. Оттєпер же ми вам разом и за те оддячимо, як ви Наливайка в мідяному волю сналили, як ви дітей козацьких у казнах варили, як ви серед Варшави козаків колесували, шкуру з живих лупиди, жінкам їх одрізували груди, и тими грудьми по пиці чоловіків били, як ви з жидами орали нашими батьками лід, як ви ім нашу благочестиву віру запродували...*) А ну, Дороше! годі тобі хропти на весь костел! И ви перестаньте хлипати, гарні панянки! И ти, органисто, не гуди так жалібно! Усіх вас поколемо тутєнькі, як свиней, перед вашим Єзусом; до ноги виріжемо! Коли ваш Єзус старший од нашого всемілостивого Спаса, дак нехай за вас заступиться. Амін“.

II.

На другому аркушику зроблено пером кунштик из околиці Уманя. Під Уманем річка Гуменка заросла комишами. Зза коми-

*) Читатель знає, що сими химерами сповнені книжки українські, починаючи в давнього часу, а переймано такі видумки з уст отаких, як се, ревнителів благочестивої віри, ба й од козацьких козарів, людей темних и несвідомих речи.

шових плавнів устають над Уманем дими. То гайдамаки жидівську школу з трьох гармат бурили, бо в середині оружні жиди засіли и добре оборонялись; а знов інші колії соломи до лѣхів наносили, щоб подушити оружних людей, котрі їм у руки не давались. Скрізь дими сонце, сідаючи, промінем у-гору бє, и в-горі вороньє освічує, що понад трупом веться. Се — фон картини. На передньому плану молодиця в комишах криється, а поза комишами бовтаються, шукаючи її, гайдамаки з ратищами. Була під той страшенний час удова доктора Бондині в Умані. Перевравшись по мужичі, сховалась у комишах. За нею побігло з ножами двоє хлопят гайдамацьких, та вона в їх ножі повіднімала и по пиці няляскала. Оце ж ті хлопці привели своїх батьків. Підпис доповнює куншттик, зроблений з оповіданья наочного свідка.*)

Один хлопчик. Йй же то Богу ж то, оттут на купі вона й сиділа!

Другий хлопчик. Так як жаба очі на нас вирячила. Ми полякались, а вона ножі й повикручувала в нас.

Один гайдамака. То-то, матері вапій ковинька, що повикручувала! Які з вас будуть козаки?

Другий гайдамака. Як вона й не злякалась, бісова ляхівка, свяченого!

Один хлопчик. Ще добре, що не черкнула нас по шиях.

Другий хлопчик. Коли б тепер міні попалась! я б її черконув!

Один гайдамака. Та годі вже нам бовтатись! Пропадуть мої сапанці. Се ж из самого пана Младановича. Гонта звелів міні ёго кінчати, а я кажу: „Ні, добродію! шкода одежи доброї, та й розув ёго й роздіг. Оце й шапка на міні губернаторська, а жупани пан Гонта на свого коня забрав, хоч и так уже весь був під шовковими робронами то-що.

Другий гайдамака. Справді таки, що годі. Вже й сонце сідає. Кріз дими наче кріз сито світить. Нічого й не видко в комишах. О, вража дівтора! упустила ляхівку. Не буде з вас добра. Вертаймося до дому. Там саме повиставляли меди та вина з лѣхів.

Один гайдамака. Та й вертаймося таки, брате. Тут и без нас чорти візьмуть її в ночі.

Другий гайдамака. Не візьмуть, брате. Не що бо міні й досада! Ножі свячені: не приступить ні один чортяка.

*) *Rzeź humańska, przez naoczego świadka, str. 36.*

Один хлопчик. Ось де вона, тату, и сиділа. От и кубло знати.

Другий хлопчик. Коли б ми не були позагрузали, вона б у нас ножів не повикручувала.

Один гайдамака. То ж то бо, дідькова ти утробо, що повикручувала. Як почну тебе крутити за левержет, дак знатимеш козакуваньє!

Другий гайдамака. Та вже й вона ім добре чуби понаминала.

Один хлопчик. Коли б тільки чуби; по пиці так мене наляскала, що краще й не треба.

Другий хлопчик. Вже перестали з гармати бити. Ходімо боржій, Ивасю. Може которий жид притаївся мертвим, дак ми ножем під боки, щоб не лукавив.

Один гайдамака. Бач, Іосипе! кажеш, не буде з хлопців добра! Наче старе вигадало.

Другий гайдамака. Та коли б же Бог дав, щоб наша наука не пропала!

III.

Третій кунштик малёвано пензлем. Ніч. Густі хмари на панський двір, мов туга на серце, налягли. Через високий частокіл темний будинок двома віконцями світяться. Під ворітьми — купа коліїв. Поперед купи старець каліка, без правої руки и лівої ноги. Вітром на ёму манатьє дрәне тіпає. Нагнавши вітер хмару на хмару, відслонив клаптик неба. Місяць серпом визирнув, щоб заблищати на гайдамацьких списках и в страшних очах каліки-старця. Показуючи коліям лівою рукою на будинок, старець таке до них промовляє:

„Семеро нас так покалічено навхрест и пущено старцями на острах людям. Здерли ми панську госпуду під Коднею з січовиками, та, на лихо собі, старими мёдами й повпивались. Голова наче й твереза, а ноги не несуть. Вражі ляхи про такий, мабуть, случай держать *мед-спотикач*. Нас и похапали. Та, лежучи в шпиталі, як нас вигоювано, поклялись ми Пречистою січовою и міжгорським Спасом підпалити по костелу и по панському двору, а кому Бог поможе, то й білш того. Ні на що вже ми краще не здалися. Се вже я, панове братці, двадцятий будинок підпалюю. Вітер як раз из за клуні. Добре ви вчинили есте, що роскидали місток на Росі: не надоспіє пан з надвірними козаками, як поба-

чить, гуляючи на весіль, червоноє небо. Людей у дворі з пів душі. Собаки мене знають. Вештавсь я тутенькі частенько, дак вони мене й по сліду за хлібом провожають. Оце ж я зайду зза клуні та пущу червоного півня, а ви, брати мої, своє діло чиніте. Благаю тільки вас — не выпускайте з пожару людських дітей, щоб тее кодро не розводилось.

Один гайдамака. Та годі вже казаньє казати, учених учити! Вітер холодний проймає. Жидівська горілка простигла в животі, закіль той міст розкидали.

Другий гайдамака. И жидівська шапка тебе, Свириде, не гріє?

Третій гайдамака. Та ось погріємось коло поломья.

Один гайдамака. У мене тільки руки померзли. Коли б швидче коло панських скринь погріти.

Другий гайдамака. Ти все про гроші клопочешся, Панасе! Гроші дурниця. От коли б усе панство виколоти: не носили б тоді козаки жидівських шапок.

Третій гайдамака. От же вже й димом потягає. Що за бравий козак був би з Харла, коли б ёго не скалічено! Не старцем, Палієм би ёму бути.

IV.

Далій намалёвана діброва. Місяцем її просвічує. Під дубом купа грошей насипана и питкою навхрест перепята та колочками й поприткана. Над купою вартовий козак на ратище схилювся. Думає козак вартуючи таку думу:

„Эге жидівські та панські грошики! ось де ви опинилися! Поналазили знов на Україну, павки людські! Викоренив був вас Хмельницький з Нечаєм та Палій из Дорошенком, а ви таки знов Україну опанували. Се вже я девятий десяток розпочав жити. Старих на варту становлять нас: не заспить старе, та й гроші ёму на що? Про души спасеньє треба думати. Коли б оце ляхів та жидів до ноги вирізати, пійшов би на останці віку в Печерськеє Богу робчти. Як спогадаю молоді літа... Сумно таки стало на Україні після паліївщини. У полі хйба з білими кістками було заговориш, а в селі сподівайсь татарви зза частоколу що-дня, що-ночи. Дак воля ж яка! Пана не побачиш від Балги аж до Києва. Ніякий біс тобі не вказує; що хоч, те й роби. Ніхто підданим тебе не записує. Пуста, мовляв, стала Україна, звелася, ще за Хмельниченка Юрася; а яке добро з того, що пани слободами її осадили? Тепер посидь у ёго на ґрунті три годи без одбутку,

та коли хочеш пахарювати, дак по дню в місяць панщини ёму одбувай, та ще дванадцять днів у году шарварку та чиншу плати рубляку.¹⁾ Підданство!.. У Гетьманщині за Дніпром не знають підданства. Нехай и в нас Гетьманщина буде. Нехай и віра буде сама тільки благочестива. А то видумали унію, та й силують по-пів до унії. Попи ваші, мовляв, заволоки, темні люде, пяниці. А що міні по тому, як піп не питуший? З ним ні побалакати, ні що. От видумали по селах народ навчати, з образами, з корогвами на майдані стануть, казанье кажуть. Воно наче й добре, що молодіж під старих людей, під батьків та матірок підклоняють, та щоб не волочились, щоб чоловіки жінок татарам не продавали, щоб чотирох жінок заразом не держали, та щоб чоловік жінки самої з дітьми не кидав задля лугового дубованья. А все той умисел, щоб нашу віру православну викоренити. Не казали б лихого про них печерські панотці, коли б вони були добрі. А млівського титаря за що спалили? Що тільки людський антиминос узяв з церкви та одвіз до преосвященного в Переяслав, дак за се мучити й палити? Святокрадець, мовляв. Який він святокрадець? Не з благочестивої, а з унітської церкви взяв він, потай миру, антиминос. Чого ж бо вони підмовили отця Остапа? Поїдь, Остапе, в Полщу та висвятись на уніта, *tobie lepiej będzie!*²⁾ От тобі й *lepiej*, що тепер висить на одному трямку из жидом та собакою! Вже ж таки на щось благочестиві монастирі позаводились. От у Мотренинськім лісу, в Жаботині, в Медведовці, у лісу Лебедині, у Мошнах між горами. То ченці хіба дурно навчали: „Збунтуйтеся, дак и в вас буде благочестие“³⁾ Та й *Золота Грамота* від цариці так прописує: „Велик світ Государиня велить різати жида й ляха до ноги, щоб и не смерділи на Україні“.⁴⁾ От ви й росторгувались, пани ляхи, на чужій землі, що позаводили скрізь торги та ярмарки! У козацьку кишоню грошей из жидами рандарями наторгували. Тепер оці купи грошей подуванимо рівно між усіма, щоб не було ні вбогого, ні багатого на Україні. Нехай и сам пан Гонта не квапиться над нами панувати. Буде знов так,

¹⁾ Такі невеликі одбутки підданські прописані в наочного свідка *Rzecz historycznej* (str. 71). Видавець *Записок о Южній Русі*, в 1843 році, роспитував сам старих людей по Україні. Вони оповідували ёму про такі ж самі одбутки и не вважали їх навіть за панщину. „Панщини (мовляв) ніякої не було“. (Том I, стр. 148.)

²⁾ Про це все прописано з народніх уст у *Записках о Южній Русі*, том I, 261—266.

³⁾ Оповідували так старі люде ще в 1843 році. Там же, стр. 262.

⁴⁾ Там же, стр. 149.

як було за козацького батька Хмельницького: не буде ні пана, ні мужика; всі стануть рівні. Дав нам такий заповіт батько Богдан: багатого дери, щоб не багатився, з убогим ділись, щоб не бідував; то й не буде лучче и не буде краще, як у нас на Україні.“

(Далше буде.)

Литературні звістки.

— **Пастырское Богословіе** — написавъ Дръ Юліанъ Пелешъ, гр. кат. священникъ — за соизволеніємъ и благословеніємъ преосвященныхъ Ординаріатівъ Львовского и Перемьского — першій и другій випускъ — накладомъ автора — Вѣднь, 1876 — въ типографіи О. О. Мехитаристівъ, Сайдла и Маера. Сторон 262, в 8-ку.

— **Наша хата**, книжечка для рускихъ дѣтей — уложивъ Михаилъ М. Клементовичъ — Львовъ, 1876 — типомъ Ставропигійского Института. Сторон 126, в 16-у, в переплеті; продається в Ставропигійській книгарні по 36 кр. Книжочка ся містить в собі багато коротенькихъ статей в тім роді, як автор пише в своїй газетці для дѣтей *Ластівка*, и предназначена передовсім на школьні нагороди, до чого вона й годиться так змістомъ своїм, як и вложеніями в текст численними иллюстраціями та й гарним, литографованою виньеткою украшеним переплетом.

— **Горить!** — написавъ Иванъ Наумовичъ — изданій общества имени Мих. Качковского въ Львовѣ Ч. V. — Львовъ, 1876 — изъ типографіи Института Ставропигійского. Сторон 64, в 16-у.

— **Гостинець изъ Черновець** — написавъ Дмитро Вльчковскій — накладомъ общества рускихъ академиківъ „Союзъ“ — Черновець, 1876 — печатня вдовы Іосифы Петровской. Сторон 37, в 16-ку, ціна 10 кр. Є се поученье для народа о тім, як людскість з часом розвивалася и позаводила собі різні установи.

— **Einige Bemerkungen über das Geschlecht und den Artikel im Slavischen** — von Demeter Więckowski — Abdruck aus den „*Vukowinaer pädagogischen Blättern*“ — Czernowitz, Piotrowski's Wwe Buchdruckerei, 1876 — Verlag des Vereines russ. Akademiker „Союзъ“. Сторон 11, в 8-ку, ціна 8 кр.

— **Отвѣтъ Дра Исидора Шараневича** — на статію умъщену въ Ч. 22., 23. и 24. (въ фельетонъ) „Слова“ зъ 1876 г. пѣдъ заглавіємъ: „*Припъчанія надъ новымъ такъ званымъ григоріянскимъ календаремъ, его ошибки и совершенство нашего лѣточисленія*“ — въ оборонѣ статей нимъ сочиненыхъ и умъщеныхъ въ временникахъ Ставропигійского Института зъ годовъ 1875 и 1876 пѣдъ заглавіємъ „*Причины рѣжниці между календарями юліянскимъ и григоріянскимъ*“ (г. 1875) и „*О календаряхъ и знакахъ календарскихъ и еще о рѣжниці календаря юліянського и григоріянського*“ (на г. 1876) — Львовъ, 1876 — накладомъ

автора — з друкарні Товариства ім. Шевченка. Сторон 28, в 8-ку.

— Коштом товариства *Cin* у Відні вийшла дальше з друкарні дра Едв. Грегра, в Празі 1876, передруком з „Кобзаря“ **Шевченка** — книжочка in 16-о, сторон 62, в котрій міститься: **Княжна, Варнак, Петрусь, Як-би тобі довелось, Як-би ви знали, паничі**; ціна 3 коп. або 5 кр.

— **Чайка** — *Український (або югоруський) Альбом: пісень, дум, кзсок, байк, віршей и то-що* — видання югоруського лексикографа Ф. Пискунова и Ф. Лопатто — Київ, 1876. Сторон 40, в 2-ку. Ціль сего видання, як говорить в переднім слові сам видавець — „видати в світ перший Український альбом з характером пісенника-альманаха, якого ще в нас не було, через що маю надію, що шановна громада Українських читателів и читателёк прийме до вподоби перший пісенник Український, скомпонований з народніх и літературних творів найкращих Українських писателів.“ *Київський Телеграфъ*, з котрого ми взяли сю звістку, закидує видавцеві, що не дуже щасливо повибрав статі. Ми згадували про се виданье в Ч-і 5-м и подамо ёго зміст, обнимающий 65 ЧЧ-ед, скоро дійде до нас.

— **Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie** — *рознік II., zebrał i opracował Tadeusz Romanowicz* — *Lwów*, 1876. Обіймає 15 аркушів в 4-ці и містить: 1) Рух населенья в р. 1874 — а) вінчанья б) родини в) смертельність; 2) Стоваришенья (дуже широко оброблено); 3) Ціни, консумция, торговля, комуникация; 4) Управа фондів громадських; 5) Школи публичні.

— **Нові часописі польські** ві Львові стали сего року виходити: *Kosmos*, орган товариства природників имени Коперника, під редакцією професора университетського Дра Радзишевського — *Miesięcznik towarzystwa ochrony zwierząt*, під редакцією професора университетського Дра Яноти — *Przegląd archeologiczny*, орган новозавязаного „Товариства археологичного краевого“ ві Львові, під редакцією Антонія Шнейдера.

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

Вісті з Галичини.

— *Снятин, в день св. Юрія.* — Хотів би я дещо Вам донести з нашого Покуття, з тої країни прославленої яко медом и молоком текучої — та сум бере, и перо з рук випадає, коли розглянувшись побачиш загальну нужду, замість того добра, що могло би тут бути. Чим край плодоноснійший, и чим меншого старанья управа землі вимагає, стається рілляник тим більше лівний, и тим менше запобігливий — и се єдиною причиною загальної теперішньої нужди у нас. Гуцул, котрий у своїх ледви овес родючих горах мусять братися до промислу и торго-

влі, не обавляється голоду и в найнеурожайніші роки; Покутянин же, котрому кукурудза майже без управи й праці приносить над 10%, а тютюн навіть и над 100% зарібку, при найменшій неурожаю гине з голоду. В р. 1863—6 панував тут неуроджай; люде мерли з голоду, попродавали поле найліпше по 20 зр. за морг, а то й дешевше, позадовжувалися у жидів, и тепер в таких селах, де звичайно господарь мав яких з 20 моргів поля, ледви ще кількох таких богачів знайдеться, а за доброго господаря уходить уже той, що має звиш 5 моргів поля. Прийшов рік 1874, а з ним загальний урожай. На Бессарабії, де кошти продукції ще менші, ніж на Покутью, зародила пшениця так, що давала 16-кратний засів, а при помочі желізниці зробило Бессарабське збіж'є конкуренцію нашому, и ціна зійшла низше коштів продукції. Рік 1875 не підніс ціни збіж'я, и мусіли господарі продавати ёго за безцін. До того прийшла ще та обстановка, що з powodu низької ціни збіж'я тяжко о робітника, бо робітники и слуги, могучи дуже дешево прожити, підносять свої претенсії до баєчної високості. Н. пр. тогід підчас сапанья кукурудзи плачено робітникові до 1 зр. на день — а кукурудза не може вийти звиш 4 зр. за корець. Сёго року, відколи зійшов сніг, до сегодне не було ані одного дощу. Орати вже не можна, бо скиби кладуться, мов брили камінні. Тютюн нора би вже садити, та годі в таку посуху; кукурудза и сходить не хоче, а озимини, високі на 4—6 цалів, вже й сплюються. Масві хрущі, що звичайно аж під кінець Мая приходять, минули вже в Цвітні. З обави перед наслідками постав великий брак грошей, и воі ходять засумовані та питаються, що з того буде. Журяться наші господарі тим більше, що на Молдавіи и в Бессарабії дощі перепадають, у нас же ні дощу, ні надії на підвисненье ціни збіж'я; буде отже таке, що мало кому що вродиться, та й те, що продиться, не буде можна користоно продати — и цілому Покутью грозить велике нещастья. Мужики, прочуваючи своєю недолго, уже самі, без проводирів, стараються по часті поправляти свою екзистенцію, вирікаються горілки, піддержують школи; але все те не поможе, доки не возьмуться инакше до праці и ощадності — а проводирів до сёго нема. Обивателі, гніваючися на мужиків за упадок пропинації, стратили вже зовсім довір'є у селян, а священники, не подаючися напрямкові часу, замість реальної поживи духової, кормлять своїх овечок все ще тільки ідеальною манною небесною. Намавляють до тверезості, але кажуть зараз у церкві присягати; збороняють ходити по корчмах, але не відраджують справляти поминок, комахень и т. п.; захочують до праці, але в свята церковні вільно тільки на церковнім ґрунті робити. Мужик, видячи, що и пан и піп в першій ряді дбають тільки о свою кишеню, а жид з ёго шкіру дре — не знає, у кого зарадитися и де помочі шукати. Моральність публична також упадає; молодіж пустує, не чуючи, при недостаточності надзору поліційного, погрози над собою; злочинства з року на рік умнажаються, бо кождий старається сам зробити собі право, коли при безсильності урядів громадських и повільності поступованья судового не може дійти свого права в короткім часі. Недавно тому увязнено одного парубка, котрий, не могучи из швагром погодитись о якийсь сплат, підпалив ёму хату, — и при посусі мало ціле село не пішло. Признався зараз до

вини й каже, що був підгорівчений и злосний та й не знав, що робить. Сумний и тривожний стан загальний, однако не брак и надійних прояв, котрі при належитій ооспілній праці могли би ворожити ліпшу будучність; та об сім напишу обширнійше вже в слідуючім листі. — Г.

— *З Сокала.* — Тутейше міщанство руське в остатнім часі пробудилося зі сну; острі проповіді в костелах против наших греко-руських хрестів, котрі у нас почали ставляти тепер замість давнійших нашому обряду невідповідних, заставили кожного нашого руського міщанина спитати себе, хто він и якої віри. А тут на лихо нераз чоловік буде латинник (та все ж таки Русин), а жінка грецької віри — и на оборот; то довели латиноські ксєндзи вже до того, що тепер даються за віру чоловік з жінкою! Латинник не здойме шапки перед руським хрестом; каже: то шизматицький, а Русини сякі та такі. На те Русини вживають звичайно аргументу ad hominem, та не дуже-то переконуючого — кулака. Учитель в одній передміській школі навчає дітей отякого: трираменні хрести — то шизматицькі, djabelskie: ruski Bóg — to car, polski Bóg — to prawdziwy; ksiądz ruski pójdzie do kryminału, a Moskale przują i przymuszac będą na szuzmę. Сей учитель загазує дітям ходити до церкви, а руського священника ані впускає до школи. И багато ще нишого колоту наробили латинські ксєндзи, розбудивши релігійний фанатизм и нетолеранцію. Уже подано різні жалоби — и до суду, и до прокуратурі, и до Ради школьної окружної, та й підуть слідства.

— *З-під Теоримірки.* — З самої весни аж до 28. Цвітня у нас не було дощу. З тої причини в нашій околиці збіжья дуже мизерні. Та ще й озимини неконечно добре вийшли з зими; бо сніг впав на незамерзду землю, то місями збіжья повипривало, а ще зрідло через весняне зимно та з браку дощу. Аж 28. Цвітня почало небо хмаритися, а вечером на західній півночі показалася чорна хмара. Вітер зірвався великий, почалася блискавиця й громи, а в ночі випала страшна злива, що забила землю зовсім; на Зборівських и Товстоголовських же полях випав такий град, що ще 29. Цвітня лежав аж до вечера. З засівами у нас люде уже до 28. Цвітня упоралися, але не мали чим засівати, то ж не один з наших господарів задовжився знов у жида до жнив. Ишла чутка, що й у нас прийде рядова поміч чи позичка, на котру и в наших сторонах дуже много господарів повписувалося; пересічно випадає на кожде село 27 господарів, що зголосилися на тую позичку. Але нім сонце зійде, то роса очі висть, бо й хто знає, чи ще дадуть кождому тую позичку, а бодай чи стілько, скілько господарі жадають. А кождий господар жадає найменше 15 зр., щоби тільки переживитися до жнив. Віда межі нашим народом змагається що-раз більша. Передновок в нашій околиці вже майже всюди від Өоминої неглі розпочався. А щоби жити, то істи треба, та нема що; купити нізачо, а позичити нівкого. Десь тут в наших сторонах ще з осені проґинулася гадка, закладати громадські позичкові каси. В Пеняках гр. Альфонзизна Дідушицька зіввала священників и интелігентних людей та й запропонувала ім заложити касу позичкову вспільну для десяти громад: Пеняки, Чепелі, Голубиця, Літовиска, Марконіль, Раґаде, Чистоталь. Шишківці, Вертелка, Звижень — уложити до того статут для членів

вибрати виділ, подати статут до затвердження ц. к. Намістництву; як же буде вже все готово, вона зложить до каси тої на початок 500 зр. Дуже то пожадана річ такі каси позичкові для нашого убогого народа визискуваного жидівськими лихварями, а поступленье гр. Дідушицької дуже похвальне; але що ж, коли ще до сього часу нічого нема з того! Охочі до того люде (а властиво такі, що більше з підхлібства для графні, як з охоти и щирого серця подати бідному народові помічну руку) зібралися були ще перед Різдом в Пеняках обрадитися над тою річню и над статутом тої каси, та й обрадилися там якось и вислали вже якийсь статут до затвердження в ц. к. Намістництву; тільки ж на тім мабуть и закінчилося, бо від того часу о тій справі ані чутки вже нема. — *М. Селюк.*

— **Вечер музикально-декламаторський устроїли у себе питомці руської семінарії сьгодня, 15. (3). Мая,** яко в рочицню дарованої нашому сільському народові р. 1848 свободи від панщини

Програма вечера була слідуюча: 1) *Щастя нам, Боже,* пісня народня, в музику заведена М...; відспівав хор мішаний, в супроводом оркестра — 2) *Річ вступна;* виголосив А. Тимус — 3) *Ими австрійський;* музика Гайдена; відспівав хор мішаний — 4) *Короткий погляд на судьбу галицько-руського народа и єго словесності по упадку Польщи;* відчитав В. Давидяк — 5) *Хто з нами, Бог з ним;* музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський — 6) *Схід сонця,* стих И. Франка; виголосив Н. Галуциньський — 7) *Хор косарів* из мелодрами И. Гушалевича „Підгіряне;“ музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський в супроводі оркестра — 8) *Галич,* стих К. Устияновича; виголосив Е. Дольницький — 9) *Завіщанье Швеченка;* музика М. Вербицького; відспівали два хори в супроводі оркестра — 10) *Мир Русинам,* стих И. Гушалевича; музика М. Вербицького; відспівав хор мужеський — 11) *Многолітствие* Єго Апостольському Величеству Императору Франц Юсифу I; відспівав хор мужеський в супроводі оркестра.

Ся богата програма була виконана так добре, що присутні не многі гості опустили вечер з найвисшим задоволеньем и віддають питомцям великі похвали; особливо подобався відчит під 4) в програмі наведений, котрому комитентні люде признають таки немалу вартість наукову.

— **Руський театр.** — *Золочів, 10. Мая 1876.* — Труппа русько-народнєго театру під дирекцією п-и Теофіли Романович вийхала нишнієго дня до Бережан, де з днем 12. Мая розічне цикль своїх драматичних представлень. Від 9. Цвітня дано у нас ще 16 представлень, а то: 1) „Чорт и швець“ або „Послідне условие Твардовського,“ переклад з німецького С. Стефурака (се годилося б зовсім з репертуару викинути) — 2) „Наташка Полтавка“ И. Котляревського (на дохід місцевої охотничої сторожи огневої) — 3) „Роберт и Вертраид“ або „Два злодії,“ комедийопера, переклад з польского И. Гриневецького (тоже без найменшої вартості) — 4) „Сватань на Гончарівці“, оперетта в 3-х діях Гр. Квітки-Основяненка — 5) „Поломане житє“, комедия в 5-и діях Н. Чернишева, переклад М. Кропивницького (перемінити б тільки російськї слова, які подекуда ще стрічаються) — 6) „Жидівка“, образ характеристично - обичаєвий в 3-х діях Кароля Ельмара, переклад С.

Стефурака и Льва Натурського — 7) „Перше померали, потім пібралися“, комедия в 2-х діях, переклад Карпенка, и „Два сліпі“, комична оперетта в 1-м акті, переклад Л. Н. — 8) „Підозрительна особа“, комедия в 1-м акті, и „Школяр на мандрівці“, народна оперетта в 2-х діях, з музикою М. Вербицького — 9) „Ксантина з-над Полтви“, комедия з співами и танцями в 5-и відслонах Ф. Кайзера, вільний переклад Л. Н. — 10) „Вуяшок цілого світа“, комедия в 3-х діях, переклад С. Стефурака (на дохід Ксавера Лясковського) — 11) „Перед олюбом“, комедия в 5-и діях Казимира Залевського, переклад М. Душинського — 12) „Галька“, мелодрама з польского переділана О. Левицьким (на дохід п-и М. Романович) — 13) „Отець дебютантки“, комедия во співами в 5-и діях з французького, передклад М. Кропивницького — 14) „Записки Сатани“, переклад И. Биберовича (на дохід убогої учащоїся молодезі гимназійної, повторно), и „Новий суд Париса“ або „Ицик судією“, переклад Л. Н. — 15) „Верховинці“ Ос. Корженівського — 16) „Підгіряне“, мелодрама И. Гушалевича, з прегарною музикою М. Вербицького. Всіх же представлень дано у нас 31.

Гра акторів була в загалі дуже добра, так що навіть противні истнованью русько-народнього театру так старанність дирекції, як и гру наших акторів похваляли, чого доказом корреспонденция в „Dziennik-u Polsk-im“ з минушого місяця. Найкрасче виязувалися з своїх роль сама ж директриса, п. И. Гринецький, котрий зарівно добрий так в ролях комичних, як и драматичних, менше и п-а М. Романович, котра про свою гарну и старанну гру, як и милий голос симпатію цілого міста собі позискала. Також и п-а В. Лукашевич заслугує за свою прегарну гру особливо в драматичних ролях (як в „Верховинцях“ в ролі Парані) на повне узнанье. П. М. Душинський віддає тоже всі ролі з добрим вирозуміньем; одно лиш радили б ми занехати, а то співанье (як ось в „Верховинцях“), годі бо побороти природу. Неменше заслугує на піднесенє гра п. Пюшевського, особливо в ролі банкира („Роберт и Берtrand“), як и гра та й спів п. Людкевича, особливо в ролях легкої комики, як в ролі Роберта („Два злодії“), арендаря (в „Верховинцях“), Валентого („Записки Сатани“). П. Биберович, котрого гру ми в попередніх дописях осуджали, доложив такої старанності, що в „Записках Сатани“ и „Верховинцях“, поминувши деякі недостатки, заслугує на похвалу. По-при сім ми примітили, що ёму найодвітнійші ролі такихъ характерів, в котрих пробивається енергия, відвага и сила, до яких вже ёго поверхність годиться, а не вдаватися ёму в ролі чорних характерів, з котрих п. К. Лясковський, хоч часами грає за надто пересадно, все ж таки ліпше виязується. Та ще радили б ми ёму дальше старанно працювати, а не зражатися критикою, котра в добрій волі и злі сторони гри виказує; тоді зможе певно непослідне місце між акторами нашої сцени заняти. Мило мені піднести, що п-а Падлевська з зділаних уваг схіснувала, бо всі її ролі, в яких ми її від останнєї корреспонденції бачили, були старанно вистудійовані и віддані; тільки належало б понехати пересадності, в яку впадає ся панночка, коли дізнає узнанья, як ось на „Підгірянах“ в ролі ворожки. Но и з інших акторів, котрих гра до недавна на піднесенє ще не заслуговала, піднеслися деякі через свою пильність до того, що й про них нашім-

кнути годиться. Тут належить п-а Г. Косовська, котрої гра що-раз більше поправляється, именно града вона ролю п-і Капустихи (в „Поломанім жи.гю“) и Анни (в „Підгірянах“) дуже природно, при чім виявляла гарний и чистий голос. Звернути мушу ще тільки увагу п-и В. Лукашевач и п. К. Ляковського, щоби на правильність наголошу руського більш уважали, такі бо погрішення суть для руського уха дуже немилими; також дирекція повинна б при виписуванню афишів на чистоту языка и граматичну правильність більше зважати. — В конце годиться віддати заслужену честь трудам и старанью п-и Теофили Романович, вона бо причиняється до розвою нашої народної сцени справді в посвяченем власного здоровья и вигод. Ми сподіваємося, що Березанська интеллигенция повитає її так радо, як прикро нам було з нею розставатися, чого доказом, що на доконечне наставанье тумісцевої нашої интеллигенції випрошено ще остатне представленье „Підгірян“, и що помію светного часу ціла саля була битком набита.

— Дня 23. Мая, в великій салі ратушевій, даний буде концерт в користь бідних учеників ц. к. гимназии академічної (руської). Програма слідуєча: 1) *Напад татарський*, хор мішаний, з супроводом оркестра, уклад п. Н. Вахнянина — виконають ученики гимназии академічної и німецької, при участі аматорів співу, з оркестром 30. полку (Львівського) під управою капельмайстра п. Панганса; 2) *Трио Бетговена, опус 82* — виконають мш. Я. И..., Шв... и В...; 3) *Чи то зізди?* дуєт на два сопрани, з супроводом фортепьяна — виконають пані Л. Б... и п. Синьо; 4) *Slovakke*, укладу п. М. Конопаска: а) *з наших гір*, б) *з наших доли* — виконає композитор; 5) *Купало*, кантата з супроводом малого оркестра и фисгармоники, укладу п. Н. Вахнянина: а) *ворожба*, б) *хор русалок*, в) *романса*, г) *похід купальний*, д) *хоровід купальний*, е) *рондо*, — виконають пані Г. и Е. Л... з п. Синьо и хором мішаним, під управою композитора.

Початок о годпні 7½ вечером. Ціна місць: сеголе 2 зр.; крісло 1 зр. 50 кр.; вступ до салі 1 зр.; місце на галері до сидженья 1 зр., до стоянья 50 кр. Билетів можна дістати в гандлю вп. Мих. Димета, в книгарні вп. пп. Сайфарта и Чайковського, в канцелярії „Просвіта“, а в день концерту при касі.

† В ночі з 9. на 10. Мая упокоївся в Петербурзі високопреосвященний Арсеній, митрополит Київський и Галицький. Тіло його буде перевезене в Київ.

Оповідка.

Дня 15. (3.) Червця (в день латинського свята Воже Сіало) відбудуться загальні збори товариства „Просвіта“ у Львові, в салях „Руської Бесіди“, при улиці Краківській, Ч. 14. — Карти запрашаючі и справозданье за минувший рік розішлеться всім вп. пп. Членам товариства в другій половині сего місяця.

Львів, 10. Мая (28. Цвітня) 1876.

Від виділу товариства „Просвіта“.

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

3 друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під надзором Фр. Серафимового.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
министрация
під н. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошенья (инсерати) платиться
після тарифи.

З НЕКРАСОВА.

Переспів *Гетьманця*.

Що ні рік, то й зменшаються сили,
То й душа камяніє моя...
Краю рідний! дійду до могили
И не діждусь часу слушного я, —

Того часу, як згоються рани,
Коли висохнуть слези твої,
И справдяться жаданья кохані,
Найулюблені думи мої!

Я б бажав поміраючи знати,
Що стоїш ти на добрій тропі,
Що світ бачуть з убогої хати
И твої хлібороби сліпі —

Щоб буйненький з селища рідного
Хоч єдиний той одгук доніс,
Де б не чулось кишкня страшного
Чоловічої крові та сліз...

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

Етуди з життя, *О—Я—К—ого.*

IV.

Бродяга Иван.

(*Конець.*)

„Сежу сам не свій; чую, батько хропе. „Дай — думаю — клезну ёго обухом по голові“. Та аж сам своєї гадки з'якався. Ні, не піднялася рука; а й сокира недалеко була. Сів знов, да хрещуся да читаю молитву; не допомагає: злість кипить. Седів, довго седів; далі тихесенько вийшов у сні, поліз на горище, взявши ключя, викресав огню, положив ёго в ключь — да в стріху, над самим причілком, и заткнув. Тоді швидче в хату, роздягся да в постіль и хропу, буцім-то сплю, а справді дивлюся на вікно: чи скоро загоготить огонь. Дивлюся — освітило покуть. „Ну! — думаю — слава Богу! нехай горить“. Добре вже розгорілося, стеля почала тріщати, як задзвонили на гвалт. Я собі лежу, ніби сплю, а батько хропе. Набігли пожежарні, повибивали вікна. Я до батька тоді:

„Тату! горимо!“

„Де? що? як? свят, свят, свят!“

„Швидче вставайте да тікайте!“

Я прожогом у вікно; він за мною. Хотіли виноситься, та куди! Таке жевриво піднялося, що й приступити страшно; нічого не винесли, ні з дому, ні з крамниці — усе прахом пішло, мов корова язиком злизала. Перейшли ми до дядини в хату; батько сумовав вельми, а я — я був на септому небі; я радів душею. А то й пожежа ж велика була! слава Богу нічого сусідського не згоріло, тільки наше. На другий день батько зляг та вже й не вставав: тижнів зо три хирів. Сповідався, причащався, маслосвя-тьє двічі служили над ним — ніщо не помогло: таки дуба дав. Мені ні каплі жаль ёго не було, я й не скривився; провів ёго в могилу, щоб люде не осудили, та вже до дядини й не вертався, а потяг пішки у Кохай-Поле. Прихожу до Кавуна; старого нема дома, десь їздив. Я до Івги; ввійшла вона до мене весела, вітає, всміхається чогось, просить сідати. Сів я, сежу да дивлюся на Івгу, не знаю, що й говорить; вона дивиться на мене.

„Ви до нас певно за грішми?“ — питає вона.

„Ні — кажу — не за грішми, а так.“

„На ярмарок куди ідете?“

„Ні.“

„Дак так куди за ділом?“

„Ні! умисне до вас.“

Івга вперла на мене очі, я на неї. Дивлюся, не надивлюся; такою вона мені здалася хорошою, прехорошою, наче ангел, а серце так и беться у мене, так и беться, неначе вискочити хоче. Я сежу да червонію; мов онімів, мов язик приріс до піднебенья, мов я не вмію говорити — а говорити хочеться.

„А як здоров'є вашого татуса?“ — питає Івга.

„Він вмер.“

„Коли?“

„Четвертий день.“

На лиці Івги показалася дивовіжжя, знов ми замовкли. Минуло кілька хвилин.

„Жаль мені оце, що мій татусь десь забарився, а вам може ніколи ёго ждати“ — говорять Івга.

„Ні! нічого... все одно... мені нікуди поспішати; я... я... я до вас таки діло маю.“

„До мене?“

„До вас!“

„Яке? кажіть!“

Я тоді бубух навколішки, вхопив її за ноги да якось сміливо и кажу: „Що хочте, робіть зі мною! я люблю вас, люблю більш усёго на світі! я умисне до вас! чи підете за мене за між?“

„Що ви? що ви? Господь з вами!“ — одповіла Івга. Видимо вона не сподівалася таке почути, вона здивувалась. „Устаньте, сядьте, заспокойтеся, да тоді й поговоримо.“

„Що ж тут говорити?“ — одказав я сівши; бо ноги не держали мене, я увесь тремтів и трусився, голова моя горіла. „Скажіть мені просто: чи підете за мене? Я знаю, що ви, и що я; я крамаренко, але любов усіх и все рівняє; кажіть!“

„Я — ёй же Богу! не знаю, що й казати. Ви мені подобається, але ж я залежу від батька.“

Я кинувся щловати у неї руки. Ой! Господи! який я тоді щасливий був! такої щасливої години більш ніколи не було у мене.

„Татусь — то инча річ, а ви кажіть про себе“ — кажу я.

„Коли на те божа воля, я согласна.“

*

Забув я тоді все на світі, одну Івгу я знав: тільки її одну я бачив, одній їй молився. Перед обідом вернувся й старий. З ним вже я сміливо говорив. Слово по слову — се да те, да зараз и за діло. Що ж ви думаете? Як утне він мене наче обухом по голові: „Вона у мене ще хліба не переїла, нехай погуляє“. Я до ёго в ноги: плачу, прошу, кажу, що й Івга мене любить. Старий наче трохи помякшав. „Подумаю — каже — через ніч“ — и пішов по хазяйству. А я став сумовати; підійшла Івга та й каже: „А що, коли татусь не дасть свого благословення?“

„Що ж? — кажу я — тоді з мосту да в воду.“

„Оце таки! на що душу нівечити? хіба я одна на світі?“

„Для мене другої нема! без тебе, моє серце, я не житиму“. Да як упаду на груди до неї, а вона мене цілує в голову да наче дитину гладить по голові. „Ні — каже — души не губи своєї, а зроби, що я скажу; зробиш?“

„Усе! усе! усе зроблю, що скажеш.“

„Коли татусь не згодиться, то викрадь мене. Чуєш?“

Од сих слів так у мене світ и закрутився. Тепер мені ніщо не страшно було. Я знав, що чи сяк, чи так, а Івга буде моєю. На силу діждався я світу; що за довга ніч показалася мені, так крий Боже! Навіть отут у тюрмі, и то не такі довгі ночі. В ранці Кавун и каже мені:

„Вибачте, добродію! рано моїй дочці за між!.. Повременить ще з рік. Коли Бог благословить, вона од вас не втече; а тепер — ні!“

Я й не змагався вже. Пішов Кавун по хазяйству, а я тим часом умовився з Івгою, коли и як її викрасти. Попрощався потім з старим та до дому. виправив ото деякі довги, що давали крам в на-бор, зібрав рублів 500, наняв доброго трояка, під'їхав тихенько до господи Кавуна в ночі, взяв любенько Івгу, швиденько у Вересочи до попа да світом и звінчався. Дорого попові заплатив; счистив він 50 карб., ще й за те спасібі, а то був заправив сто. Ну ото з церкви прямо до тестя; як гримне він на нас: „Вон з моїх очей, сякі-такі діти!“ Я не стямився, затрусився, зблід, мовчу; а він до мене з кулаками так и лізе, так и лізе під сямий ніс. „От-от — думаю — заїде по мармизі.“ А Івга стоїть и оком не мигне, наче не про неї річ иде. Тепер я знаю, чом вона не злякалась; ну, а тоді — тоді я дурнем був, от що. Читав нам старий Кавун молитви, читав, читав довго; досталось и батькові и дідові; да вже так як о півдні — затих; утомився, бо аж охрип, та й каже:

„Ну, мертвого з гроба не вернеш... Годі сваритися; давайте миритися!“

Обняв, поцілював нас и простив. Стали ми жить: гарно жили, в любові. Місяців за три послав мені Бог дочку... Розумієте тепер? Та я байдуже про се! воно не то що для мене було все одно: чи моя дочка, чи не моя; ні! а я дурний був: и Івга и Кавун, и лікарь — усі завірили мене, що дитина не доношена; а скільки там її треба носити, хиба я знав? Тепер знаю, о як ще знаю!“

При сім слові Сурмач так стиснув зуби, що аж заскреготів.

„Треба добре гоїти дитину, щоб виросла“ — казав лікар и став що-дня іздити до нас; приїде, сам купель зробить, зачиниться з Івгою, сам викупає дитину. А я радію дурний, аж руки ёму цілую да дякую. Росте моя дочка, а лікарь іздить що-дня; я хазяйную — навчився, коли треба и виорать, коли й посіять. Кавун хвалить мене. Щасливий я був тоді! Отже не жаль мені того щастья: то якесь дурне щастье було. Минув може рік, чи й більш. Вернувся раз з Чернігова Кавун та й каже:

„Оттепер, діти, ми пропали.“

„Чого?“ — питаю я ёго.

„Підданих одберають, та ще з землею: на душу, кажуть, по З десятини; що ж у нас зістанеться? Торбу на плечі, да в старці хиба.“

Справді швидко вийшла воля: у Кавуна зісталося сорок десятина землі. Не виніс він. А тут стали вірителі править з ёго позички; Жиди прикрутили, настрахали тюрмою. Не видержав старий, пішов на той світ. А ми з Івгою седимо да бідуємо: ждемо, що не сёгодні, то завтра поцінують усе, продадуть и нас виженуть. Сумуємо; тільки и втіхи нам було, що лікарь Капленко: що-дня він хоч на годиночку прибійить и розважить нас. Так би воно й довго може жилося, да надало мені раз запізно вернуться до дому. Наче на зло прокляті собаки й не гавкнули. Було вже як з півночі; двері в домі всі позамикані, а в жінчиній спальні горіло ще світло. Я до вікна, щоб постукати тихенько, та як глянув в вікно, так и обмер. Сидить моя Івга на колінах у лікаря, а він її милує. Я так и гепнувся об землю. Чи довго так пролежав, чи ні — не знаю; очнувся — вже сіріло на дворі. Я вже не пішов в дім, а в клунку на сіно. Спершу хотів повіситься, а далі думаю: „Ні! тепер мені все ясно стало; нехай же він собака загине, а не я!“ Хотів убить ёго; жалко Івги стало. Хотів спалить дім, щоб разом з ним и лікарь димом пішов; пожадів Івгу

и дитини. „Що — думаю — як не встигну їх вихопити!“ Передумав... У ранці прийшов у дім; поздоровився и виду того не подав, що я все знаю; сказав, що не хотів будити и ночував у клуні. Тим часом колком засіла у мене в голові думка, щоб звести з світа лікаря. Побачу ёго, так и пирнув би ёму ножакою під серце. Гляну на Івгу, и жаль мені її стане. Така ж бо вона була хороша, прехороша! А як я її любив! як я її кохав! Настане оце ніч, гляну на ліжку, лежить моя Івга, наче ангел, наче чиста невинність. И не жаль мені на неї. Приложусь до її уст своїми устами и забуду и про лікаря и про ёго дитину. Инколи ж було приверне страшна, сумна думка: „Давай, задуш Івгу“. И от-от би вхопити її за шию, здавити, и капут! Знов гляну на неї, и якась невидима сила одверне мене од зла! Ой, як я тоді мучився! Як прирівняю я ті свої муки до теперішнёго життя в тюрмі, дак и тюрма мені здається раєм. Хиба инколи, як от и тепер, розворушу споминками давно пережите лихо, и обовється воно гадиною коло серця. Замірявся кілька разів наложити на себе руки: кинутися у лотоки, під колесо, або петлю на шию. Дак що ж? духу не стало: оце й замірюсь, щоби повіситися, и веревку візьму; але ж так мені страшно стане, що я швидче веревку кину да молюся, да плачу. Звісно — дурний, легкодухий! Не пам'ятаю, вже забув, як довго я так мучився. Не скажу, чи довго б ще довелось мені так мучитися; та мабуть вже сам Бог сжалівся надо мною и положив усёму кінець — тільки я й зістався... Раз ніч була місячна, зорява; повітря таке було м'яке, чисте, свіже; так у грудях було легко, простірно. Я забарився на полі біля женців и, вертаючися пішки до дому, щоб швидче прийти, пішов через пастовень та садом. Иду да поспішаю, щоби швидче подивитися на Івгу. Тільки що переліз в сад, аж вона з лікарем ходить собі обнявшись в саду... Так мені памороки и забило, кров так в голову и вдарила. Тихесенько-тихесенько, наче кішка, підкрався я до їх з заду; та як ухоплю обома руками лікаря за горло, як стиснув ёго, як гепнув об землю, так він и не гинув! Івга до мене: „Що се ти вдіяв!“ — „Мовчи!“ промовив я, стиснувши зуби; а вона як припаде до лікаря, як заголосить! Я злякався, стис ії однією рукою шию, а другою затулив ії рот, да так и держу; а сам дріжу — чую, що кров у мене холоде, що руки деревеніють, и все кріпше давлю Івгу за шию... Зирк! а вона очі вираччала... Я тоді пустив ії рот, а вона харчить вже, вмірає... Що ж? взяти би да й самому на якій сухій гилі повіситися. Так би треба зробити; а я так не зробив, духу не стало.

Ой! ой!.. як же й тепер запекло в мене в серці! Ну, нічого тут жалі розводити, швидче доведу вам усе до кінця. Людей в домі не було нікого, усі в полі; тільки нянька з дитиною спала. Я взяв Івгу бережно, переніс її мертву в дім, припав до неї и заривав; та як ривав! Що ж мені діяти тепер? Не довго думав я: взяв труп лікаря, приніс, положив ёго рядом з Івгою; поліз тихенько на горище, та й підпалив з чотирох углів. Тушити нікому було, добре розгорілося; я тоді до няньки, збудив її, за руку вхопив та й витяг.

„Де ж пані? де пані? де дитина? дитину спасайте!“ — кричала несамовито нянька, бігаючи округ дома и здіймаючи руки до Бога. — „Спасайте! ратуйте!“

А кому там було ратовати? Нічогісенько не виратовали: усе прахом пішло. Приїхав на другий день становий; зійшлися люде, розгребли головешки, позбирали кістки з трох душ да в одній домовині и поховали. Я з гробовища вже й не вертався до дому, а просто подався в Київ, до схимника, щоб висповідатися да прийняти покуту, яку положить. Простовав я у Київ не людськими шляхами, а лісами да байраками, наче злодій. Не то що людину, а навіть и собаку страшно було мені зустріти; мені здавалося, що кожен з людей, хто стріне мене, знає, який я злочинець, який я душегуб; що кожен зупинить мене, звяже да просто й попре мене в Сибирь, у катіргу. Крадуся оце лісом у ночі, а вітер зашумить, листьє зашелестить, я й присяду, припаду до землі ухом, дух притаю да прислухаюся, чи не йде хто. Отак пятого дня добрався я до Києва; в день не посмів ити в Київ, сів біля Дніпра на піску да дивлюся на золотoverхий Київ, на ёго святі хрести и храми божі, дивлюся да молюся да плачу. Дивлюся, а мені привижується, що передо мною и батько, и лікарь, и Івга, моя люба, моя хороша Івга! В ночі прийшов я в город; доплентався до Лаври; тільки що став перед брамою навколішки, як ударили в дзвін до утрєні; простояв я утрєню, розпитався, де схимник. Вказали мені. Иду до ёго не живий, ні мертвий; прийшов до келі, боюся на поріг ступити, боюся за клямку взятися. Де ж таки такому душегубу да осквернити чесну келію святого чоловіка! Стою, боюся ступити. Аж ось иде служка, розпитав мене, а я дріжу, наче в пропасниці. „Иди — каже — иди, чоловіче! Святий не одверне тебе“. Взяв мене за руку да в келію. Ох! як же я втопився! дайте спочити, дух перевести.“

Сурмач сів; на лиці ёго я читав страшєнні, пекельні шукки; я дивився на ёго мовчки, дух у мене заняло, темні стінн тюрми

здавалися мені ще темнішими, ще страшнішими. Минуло кілька хвилин.

„Ну тепер спочив, треба швидче доводити до кінця“ — почав знов Сурмач. — „Став я сповідатися схимникові, усе на духу одкрив ёму, нічого не втаїв. Висповідався. Великий — каже схимник — твій гріх; от-яка тобі покута: десять літ треба тобі блукати по божому світі, нема в тебе ні прізвища, ні роду, ні племені. *Иван* ти, та й годі. Иди! сновидай по світу, нігде по своїй волі не зоставайся більш, як на один день, щоб не було в тебе пристановища. Як мине сім літ, можна тобі, до кого душа твоя лежатиме, признатися в своїх гріхах. Иди! а я посажу отут суху кленову гилю; прийди сюди через десять літ: як прийметься ся гиля, значить, Бог простив тебе, а не прийметься, підеш ще на десять літ“. От и пішов я и хожу восьмий рік. И де вже я не був! Господи! де я не був! хожу заволокою. Став був зближаться до Києва, думав: чвалатиму потроху, за три роки обійду усі монастирі, усі церкви по Катеринославищині и Полтавищині, да тоді довідаюся знов до схимника, подивлюся, чи прийнялося сухе гильє, чи ні. Иду собі да думаю. Ой чого, чого тільки я не передумав. Коли ж у Н—лі мене й зупинили: „Хто ти?“ — питає мене становий.

„Иван“ — кажу я.

„А на прізвище?“

„Не знаю.“

„Відкиля ти?“

„Не знаю.“

„Хто твої родителі? де родився? куди идеш?“

„Не знаю, нічого не знаю.“

„Дак ти бродяга?“

„Не зваю.“

Заковали мене да в тюрму. Да оце й судитимуть яко бродягу Ивана. Ну от и все до чиста. Тепер ви й порадьте мене: чи можна ж мені признаватися? Певно, що ні, бо я ще схимникової покути не додержав до кінця. Ні! не признаюся, ще три роки мовчатиму, ще три роки я Иван. Оце за сім літ я перший раз говорив з вами правду. Ні, не признаюся, нехай мене осудять по закону яко бродягу“.

Сурмач витяг з-за пазухи якийсь папірець, бережно розгорнув ёго, вняв відтиль синеньку квітчасту хусточку, приложив її до губ, поціловав и заридав, наче дитина: „Івго моя! люба моя! згубив я тебе! тільки у мене и сподину про тебе; и ношу я и

носитиму з собою оцю хусточку як святиню. Івго моя! де твоя душа тепер? Покажись мені хоч на хвилиночку. Коли б ти хоч прїснилася мені, хочби ві сні я тебе побачив! О Боже ж мій, Боже!”

Слези заглушили Сурмачову річ.

„Ідіть від мене, покиньте мене душегубця!“ — сказав він мені. „И на що мене земля держить? Прсцавайте! тяжко мені...“

Не довелося мені боронити Сурмача в суді. Не дожив він; на трейтій день занедужав, а через тиждень и Богу душу оддав. Так и поховали ёго Иваном...

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЕПИСЯХ її найголовнійших діятелів,
М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Дальше.)

Петро Могила сильно и невсипучо дбав, щоби завести одно-стайнісгь в православнім богослуженью, щоби священники як слід сповняли свої повинності, та щоби поправити їх моральність. В тих цілях в 1640 р. Могила назначив собор в Києві и на сей собор закликав не тільки духовних, але й світських людей, записаних в брацтвах; після ёго погляду на склад церкви, світські люде, будучи членами церкви, яко християнського товариства, мали право давати свій голос в церковних справах. „Наша церква, — писав Могила в своїм окружнім посланью, — лишилася нетиканою в догматах віри та дуже попсована що до обичаїв, молитов и благочестивого життя. Багато православних, учащаючи на богослуженья иновіриців и слушаючи їх науки, заразилися ересью, так що годі розпізнати: чи вони справедливі православні, чи тільки що до имени? Інші ж, не тільки світські, але й духовні, просто покинули православье и перейшли до різних безбожних сект.

Духовний и чернечий стан попав у нелад; недбалі настоятелі не стараються про лад и зовсім ухилялись од прикладу давніх отців церкви. В брацтвах покинули ревність и звичаї предківські; кождий робить, що хоче“. Могила заявляв, що він бажає повернути руську церкву до давнього благочестья, и думав, що ціль сю можна досягнути собором духовних и світських людей. Дії того собору не дійшли до нас, та мабуть плодом ёго нарад явилось нове виданье „Требника“ в 1646 р. Сей „Евхологіонъ“ або „Требникъ“ — подрібний збірник богослужений, що тикаються священних відправ, довго служив провідною книгою цілій Росії и звисний під назвою „Требника Петра Могили“*). При укладанью ёго придержувались требників грецьких, старославянських, великоруських, а почасти й римських. Могила, оборонюючи православье від католицтва, не жахався однако перейняти з західної церкви те, що не противилося духові православья и годилося з практикою первісної церкви.**). В своїм „Требнику“ Могила не обмежився самим викладом молитов и обрядів, а додав до ёго обьясненья и поученья, як поступати в різних злучаях, так що сей требник не тільки служив провідною книжкою для махиального відправлень служб, але мав значенье научної книги для духовенства. Мимо того, в досаду Могилі, не всі вдовольнялися тою одностайною провідною книжкою, и приватні люде видавали крім сёго інші требники. Поки образувалося нове покоління пастирів в колегії, котру перетворив Могила, звертав він увагу на те, щоби кандидати духовного стану не були бодай цілковитими неуками; також постановив, щоби кандидати духовних місць, перед своїм посвященьем, були якийсь час в Києві и вчилися у свідомих людей. Приготовленье се відбувалося иноді й рік. Сам Могила питав їх и удержував підчас на-

*) „Читаючи сю книгу — говорить в переднім олові до неї Могила — легко зрозуміти, що спосіб одправляння св. Тайн есть у нас одностайний; стоить тільки порівняти наш „Евхологіонъ“ з грецьким. Коли в требниках, видаваних в Острозі, Львові, Стратині, Вильні, є які небудь похибки писарські й помилки, то се такі, що не зміняють ні числа, ні матерії, ні форми, ні сили, ні наслідків св. Тайн; крім того відміни виїшли з простоти и верозваги поправляючих; при загальній темноті и задля недостачи пастирів православних, видавці гледіли не на истоту матерії або форми, а тільки на истнуючі обичаї. Тому неодна потрібне опустили, а непотрібне додали.“

**) З часів Могили лишилися досі на Україні деякі місцеві відзнаки в богослуженью, неприяті в Великій Русі, так и. пр. перейняті з західної церкви „Пасси“, — читанье Евангелій про страсті Ісуса Христа з співаньем страстних церковних стихів на повечерью в пятниці, в перші чотири неділі Великого посту, при чім говорять иноді й проповіді.

уки своїм накладом. Могила незабаром побачив, що конечно треба б зложити повну систему науки православної віри, и під своїм приводом казав уложити вченому Исаї Трофимовичу православний катихизис. По уложеню ёго Могила скликав свідомих людей духовних з цілої полудневої и західної Русі, дав їм переглянути нову книгу, а потім знісся з патріярхами. Щоби наконецно переглянути и потвердити катихизис, скликано в Ясах учений собор в 1643 р., де Могила вислав Трофимовича разом з брацьким игуменом Іосипом Кононовичем и проповідником Гнатом Старушичем. Из сторони Царьгородського патріярха вислано двох учених Греків. Греки довго перечилися з Русинами, домагалися зміни деяких місць и наконецно потвердили катихизис, опісля книгу відслано до потвердження всіх патріярхів; хоч ії потвердили та дуже довго переглядали, и Могила не вспів ії напечатати.*) Замість неї казав Могила напечатати в 1645 р. короткий катихизис. Ціль ёго виражена в передньому слові, де сказано: „книга ся публикується не тільки для того, щоби священники в своїх приходах кожного дня, именно же в недільї и святочні дні, читали й обясняли ёго своїм прихожанам; але також, щоби світські люди грамотні вчили однаким способом християнської науки, именно щоби родителі вчили після неї своїх дітей, а володарі підвластних собі людей, а також щоб у школах усі вчителі казали вчитися своїм школярам на память після сеї книжки“. Катихизис сей способом свого викладу послужив взірцем усіх катихизисів пізніших часів. Він виложений в питаннях и відповідях и складається з трьох частей: в першій розбирається символ віри після членів, в другій — молитва Господня, в третій — заповіді.

Могила, яко чоловік учений, взяв живий уділ в тодішній горячій полеміці, що точилася між православними и католиками. Якийсь Касян Сакович, перше православний учитель Київської школи, автор вершів руських на смерть Сагайдачного, відступив од православья спершу до униї, а потім в католицтво и стався ненавистником батьківської віри. Коли Могила 1642 р. зберав собор, Сакович написав против сёго собора по польски ідку сатиру, а потім роз'явився в просторім творі в польським язиці, під назвою: „Перспектива похибок, ересей и пересудів руської церкви.“

*) Ії було суджено вже по смерті Могили появилися друком в Европі, спершу в грецькім, а потім в латинськім язиці, заслужити на увагу вчених богословів, а в славянськім язиці явитись вже в 1696 р. в Москві и то в перекладі в голяндського виданья в грецькім язиці з 1662 року.

Сакович держиться в сім утворі способу, що завели сзуїти, котрий довго берігся в Польщі в усіх суперечках и нападах католиків на руську церкву. Спосіб сей був такий, що запримічувано и збирано злуччі всяких можливих надуживань, котрі залежали так од темноти, як и від поганих прикмет тих або інших осіб, що займали священні місця, и такі злуччі вважали наче нормальні признаки, визначаючи церкву православно. Ціле діло Саковича наповнене подібного рода обличеньями. Крім того Сакович, яко ревний прихильник римської церкви, старається гудити все, що в православью несхідне з нею. Могила написав на тее широку відповідь, що появилася в р. 1644 під заголовком: „*Λίθος* (Лиѳосъ) альбо камень“. Утвір Могили, під псевдонимом Євсевія Пимена (т. є. благочестивого пастиря), був написаний по-польски, бо головною цілю автора було в очах Поляків представити несправедливість нападів їх духовних против православья; але в тім самім часі була й руська редакція того ж утвору, що досі єсть в рукописі.*) „Лиѳосъ“, крім присвяченья Максимилианові Бржозовському и переднёго слова до читців, складається з трѣх одділів: в першім обговорюються тайни и обряди; в другім — церковний устав; у третім — дві головні догматичні різниці східної церкви від західної: походженье св. Духа и верховне начальство папи. Автор у деяких місцях виступає на свого противника и грімає на ёго різкими словами, називаючи ёго просто брехуном; або н. пр., з поводу домаганья Саковича, щоб завести в руську церкву латинські обряди, так виражається: „Недивно, що тобі, новонаверненому опікунові римського костѣла, хочеться весь римський лад перенести в східну церкву! Як ти сам з одним ухом, так хочеш, щоб усі люде були одноухі и пообтинали собі уши!“ Однак автор Лиѳоса признає зовсім безпристрастно справедливість многих надуживань, котрі вказав ёго противник; тільки він обьясняє їх сумним положеньєм церкви, що не мала довгий час пастирів и знарошна пригноблена була униєю, а також темнотою и невольницьким станом приходських священників під властью панів. Сакович, на приклад,

*) Повний заголовок її такий: „*Λίθος* или камень єь пращы истинны Церкви святыя, православыя, російскія, на сокрушеніе ложнопомраченной переспективы или безмістнаго оболганія, отъ Кассіана Саковича, бывшаго прежде иѣкогда архимандрита Дубовскаго, ушнта, аки о блужденіяхъ, ересѣхъ и самоумышленіяхъ Церкви Русскія, въ Уніи не сущія, тако въ составленіихъ вѣры, якоже въ служеніи таинъ и о иныхъ чинѣхъ и законопрѣданіихъ обрѣтающихся, лѣта Божія 1642 въ Краковѣ типомъ издавнаго, верженый черезъ смиреннаго отца Евсевія Пимена въ монастырь св. чудотворныя Лавры Печарокіевскія, лѣта Господия 1644“.

винує православних священників у тім, що вони насильно и неправдо вичають. На те автор Лиєоса говорить: „се буває; та що ж діяти, як пан ёму говорить: або вичай, попе, або голову підставляй!? мимо волі піп буде все чинити, коли пан города або села, або папський завідатель стане лякати бідного попа киями, а иноді каже ёго кинути в тюрму“. Багато нападів Саковича називає Могила брехнею и поговором и просто доказує, що наведених у Саковича признак нема й не було в православної церкви. В загалі зі взгляду на значенье обрядів Могила відрізняє истотні головні признаки від додаткових. Истотними він називає ті, що при всяких змінах форм мають лишитися непохибні; вони після викладу Могили містяться: а) в матерії, б) формі або слові и в) интенції (замірі) того, що відправляє службу божу (богослуженье). Таким способом в тайні хрещенья вода становить матерію; виглошенье слів: „крещается во имя Отца, Сына и св. Духа“ — форму; наконець, внутрішній замір або бажанье того, що сповняє тайну, щоби звести ласку св. Духа — интенцію. Зовсім так само в литургії истотну часть її становлять, крім внутрішнього заміру священника: матерія, т. є. хліб и вино, и форма, т. є. освящаючі її слова Спасителя: „примите, ядите и пийте отъ нея вси.“ Весь лад богослуженья, в котрий прибрані або влучені истотні признаки, може змінитися в різних церквах. Відповідно до місцевостей, давніх обичаїв и переказів, можуть истнувати всякі обряди, — та се не шкодить вселенському єдинству христової церкви, як тільки в тім нема віддаленья від догматки, признаної церквою. Таким способом належить до римського обрядового ладу обявляти таку ж шану, як и для східного, не зважаючи на ёго різниці, на скільки сей лад не віддаляється від науки вселенської церкви. Обряди можуть в одній и тій самій церкві після потреб часу змінитися, доповнятися и скорочуватися, та не инакше як на основі соборів. Кождий священник з осібна повинен точно сповняти все, що постановляють богослужební книги прийаті в данім часі. Таклий був погляд знатного митрополита на весь лад зверхнього богослуженья; він завзято виступає против римської церкви, але зовсім не з причини різниці богослужебного ладу, а за її догматичні похиби, між котрими займає перше місце признање абсолютного голови в особі римського пани. Замітно, що противник Могили Сакович між иншими дорікає православної церкві руській и тим, що вона втерля „великородныхъ господъ“. Могила говорить: „Православні роксоляни (т. є. Русини) увіривши в Христа Господа не сумніваються в тім, що Христос, яко мисленія

голова, орудує східною церквою після свого заповіту: „се азъ съ вами до скончанія вѣка“. Русь має дуже сильне заступництво свого благочестя в особі Христа Господа, що править серцями великих володарів. Так и в псалмі 145 псалмопівець написав: „не надійтеся на князів, синів людських“. А що в Русинів нема панів великого роду, то що в тім лихого? Та ж и первісну церкву спорудили не пани великого роду, а вбогі рибалки, однак Бог через них нахилив до віри в Христа и монархів и високо-родних володарів. Души незнатних правовірних Християн також викуплені многоцінною кров'ю Христовою, як и души володарів високого роду, тому-то одні й другі повинні бути зарівно цінні“. Наконєць автор Лиѳоса зовсім не єсть ворогом сполучення з римською церквою: „Східна церква — говорить він до Саковича — все просить Бога про злученє церков, та не про таке злученє, як нинішня унія, що гонить людей до злученя киями, тюрмами, несправедливими процесами и всякими насильями. Така унія доводить не до злученя, тільки до розділення...“ Появ Лиѳоса викликав у польській літературі ряд иолемичних творів, у котрих автори майже не тикали питанья про обряди, а найбільш доказували правильність узнанья папи головою церкви. З-поміж них єзуїт Рутка, прикладаючи самовольний змисл до різних виражень Лиѳоса, виводив, що автор ёго належить скорше до якоїсь протестантської, як до східної церкви.

Більш усєго скупив Могила свою діяльність коло Київської колегії. Як тільки вступив у сан митрополита, Могила замінив Київську брацьку школу в колегію, оснував другу школу в Винниці, завів при Київській брацтві монастирь и друкарню и підчинив їх Київському митрополитові. Сим нарушено давніше розпоряженє патріярха Теофана, після котрого Київське брацтво з Богоявленською церквою підлягало тільки патріярхові; однакж се нарушенє оправдувано поробленими змінами: основаньєм монастиря и переміною школи в колегію, наконєць и тим, що колегію и монастирь піддержував головно своїм коштом Петро Могила. Самий монастирь був споруджений на окремішніх основах як інші монастирі; він мав тісну звязь з колегією; в ній містилися тільки сі монахи, що були наставниками: всіх їх взято з Печерської лаври. На удержанє брацької колегії и монастиря Могила записав дві лаврські волості, дарував колегії власне своє село Позняківку и крім сєго раз у раз давав грошеві підмоги на будівлі и на запомоги вчителям и школярам. За ёго прикладом и вговорюваньєм, записана в брацтво шляхта помагала колегії.

всякими дарами и щорічно вибирала старостів з-поміж себе для надзору и помочі в піддержанью; колегии споряжено на лад висших тодішніх шкіл в Європі, а именно в Кракові. Ціль Київської колегии була переважно релігійна: треба було образувати покоління вчених и свідомих духовних осіб, а також и світських людей, котрі б могли з самовіжею пильнувати правоти східної церкви и своїм образованьем стати на рівні з тими, против котрих припало б їм боронити прав своєї церкви дорогою закона и толкування. Та в Польщі, як ми замітили, питання віри тісно звязували з питаннями народності; понятє про католика зливалось з понятєм про Поляка, як з другої сторони понятє про православного з понятєм об Русині; и тому заданьем неминучим колегии стало піддержанье й відродженье руської народності. Идеалом Могили був такий руський чоловік, котрий би, сильно зберегаючи и свою віру и свій язик, в тім часі степенем свого образованья и своїми духовними спосібностями, стояв на рівні з Поляками, з котрими доля звязала ёго в державних односинах. До того идеалу прямували и способи вихованья и научуванья, що прийняв Могила. Київська колегия була під управою ректора, котрий був заразом игуменом брацького монастиря, орудував монастирськими и шкільними доходами, розсуджував справи и також був професором теології. Ёго помічником був префект, один з єромонахів, що займав уряд подібний, як нинішній інспектор. Опріч сих двох начальних осіб, вибирано на звісний речинець супер-интендента, що мав ближший надзир над поступками школярів. Під доглядом супер-интендента між самими школярами уряджено внутрішню полицію: деякі чемнійші школярі були обовязані пильнувати своїх товаришів и доносити супер-интендентові. Часть школярів жила на удержанью колегии в її домі, званім бурсою; цілу сю бурсу тоді удержував своїм накладом Петро Могила: се були незаможні школярі; инші жили по-за будинком и приходили в колегию для науки, але й вони, мешкаючи в своїх кватирах, були під доглядом колегійального начальства. Тілесні кари вважали речью конечною. Слідство відбувалося найбільш в Суботу.

(Конець буде.)

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток неананого автора.

Подав письменній громаді П. Куліш.

(Дальше.)

VIII.

Восьмий кунштик малює того ж Омелька уже вкуші з Миронем під костелом. На костельних одвірках повішено пса, а поруч из ним жида й попа-унита. Омелько частує Мирона оковитою.

Омелько. Покрепись по трудах, Мироне. Годі бо! Чого ти знай сумуєш?

Мирон. Як же міні не сумувати, брате? Літ моїх мало, а гріхів багато. Се ще тільки другого попа вішаю.

Омелько. Не журись, отамане батьку: як Бог поможе, дак не втіче від нас ні один унит.

Мирон. Та воно й правда, що журбою поля не перейдеш; а треба за розум братись та діло робити. Коли б оце знайти письменного. Нехай би підписав на трямку: „Піп, жид и собака — все віра однака“.

Омелько. Так не годиться писати, батьку. Се піп не наш, а наші благочестиві попи гнівитимуться.

Мирон. А чорт їх бери, нехай гнівляться! Хиба мало їх перейшло на унію? Звідкіля брязнуть кишенею, туди й обертається. Се люде таківські, брате. Добре мовляв ляхам козацький батько: „И ваші ксєнзи и наші попи — усі скурві сини“.*)

Омелько. Та що ж бо ти, пане отамане, все тільки на пошів налягаєш?

Мирон. Я то вже знаю, брате. Не перебивай міні роботи моєї, бо й я тобі не бороню жидів з України викоренювати.

Омелько. Міні, батьку, одна річ: чи жид, чи лях, чи пані, чи паненя. От шкода, що собаку занапалили.

Мирон. Та й шкода таки. Нехай би лизав шляхетську та жидівську кров. Дак бач, се я для того, щоб вийшло так, як у

*) Ці слова змовив королівським послам до Хмельницького старий черкаський полковник Вешняк, та народня память знала тільки самого козацького батька. (Jakuba Michałowskiego *Księga pamiętnicza*, str. 373.)

Максима Залізняка. Учора в Ведмедівці я бачив ёго підпис на шибениці: „Лях жид и собака — все віра однака“. А міні письменний нехай напише: „Піп, жид и собака...“

IX.

Читаючи кобзарські думп про Хмельницину вбачаємо, що український козак и мужик віддячував за свої обиди, наче більш из самого себе, ніж з ворогів, насміхаючись. Він своєю силою не вихвалявся и згадував про свої минущі досади без гіркоти. Лютував над шляхтою й жидами-рандарями шуткуючи, наче пожежа, вішаньє, втоплюваньє и катуваньє були тільки жартами. Наші козацькі Гомери, співаючи про різанину ляхів, викликають раз-пораз регіт у слухачів, наче малюють перед ними що кумедне; а самі понуро нахиляють задумане обличьє над кобзою, перемовчуючи хвилину, докіль слухачі пересміються, та подзвонюючи в мідяні струни так смутно, наче на похороні. Страшний той регіт и страшний той упокій кобзарський, а голосіньє під кобзу проймає душу якимся сердитим віщуваньєм будущини. Наслухавсь, мабуть, добре кобзарів ще замолоду незнаний илюстратор гайдамащини. Девятий кунштик ёго малює знов двох відомстителів за своїх жінок, Омелька и Мирона. Попавсь ім у лабети той жид-рандарь, що мусив Омелько вважати ёго за свого пана; понавсь и сам пан-ласота. Жида повісили вони на дубі; під дубом розгнітили огнище и, роздігши пана, увязали ёму позад спини руки до жердки, та й присмалюють помалу проти поломья. Дика се сцена; ще більше дикости в гайдамацькій розмові.

Омелько. Держи бо, батьку отамане, трохи дальш од поломья, щоб не пригорів пуп, ато мало сала витече.

Мирон. Треба було взяти в шинкарки Пазьки ночви: шкода, добрий смалець из панського черева. Здавсь б жидам на шабашкові свічки.

Омелько. Бач, як репетує черевань! А як я плакав, щоб не брали жінки в покої, дак ще батогоми звелів прогнати.

Мирон. Дак ти, кажеш, и вбив зараз ёго вельможну господиню?

Омелько. Тільки раз тее, та й докінчав ид бісовій матері. А шкода: нехай би подивилась на свого пузана тепер.

Мирон. А жида аж досі милував?

Омелько. Горілка в ёго добра була, з самої Смілої. Там добрі горілки роблять. Дак я кажу: „Ну, жиде, свиняче вухо! милую тебе за те, що держиш и просту й оковиту“. А сам думаю: „Нехай справлю Залізнякаві бенкет у корчмі, да тоді вже й на шибеницю“. Так же воно й сталось.

Мирон. А не боявся ж ти, брате, що втіче?

Омелько. Не такий се рандарь, щоб од грошей тікати. Зараз розшолопав, чия сила. „Я“, каже, „козацький зид. Я з козаками за рідного брата зитиму. Я ім усі панські скарби показу“. Ще б я ёго трохи подержав, та не стерпіла душа, що похваляється з козаками за рідного брата жити. Оце ж ёму козацьке братерство на гілюці.

Мирон. Шкода брате, що зопсував добру гілюку. Тут би гарно висів оцей піп, що в мене до кінського хвоста ввязаний. А з жидом ёму якось ніяково буде висіти. Правда, попе?

Омелько. Уже, батьку, череву в пана лопається. Коли б не перепекти, ато чортяка не схоче й вечеряти.

Мирон. Та він и так не істиме в спасівку.

Омелько. А може ёму бискуп розгрішить. У них, батьку, и ті гріхи відпускають, що зістались позаду, и ті, що йдуть попереду, не так як у нас, що чортяка усяке твоє слово на воловій шкурі записує.

Мирон. Та не репетуй так, гаспедський череваню! Не даси з чоловіком и побалакати. Як штовхону тебе в поломье, дак швидко замовкнеш. Та вже поживи на світі, докіль спечешся. А ти, попе, не сподівайсь такої чести: вона тебе не мине на тому світі. Усякому своя від козаків шана.

Х.

У десятому кунштику намалёвана ніч у діброві за селом. Из поміж хат веться навскоси дим. То, мабуть, дотліває спалена жидівська оранда або панський двір. На дубовій гілюці, що простяглась на першому плану через увесь пейзаж, бованіє аж четверо повішених. Під ними пасуться путані коні. Під товстезним дубом, що бачив, може, ще Батиёве лихолітьє, спить на траві двое коліїв коло барцла, котре їх уложило на спочипок. Коліям сниться, що вони вже померли и прийшли на останній суд.

Омелько. А ну, чорте, показуй свою волову шкуру: які там посписував еси гріхи!

Чорт. Іхали подорожні пани та й заіхали до твого жида-рандаря; а жид не дав їм сковороди розогріти ковбаску...

Омелько. Дак хиба я в тому винен, гаспеде?

Чорт. Стривай, козурю! От пани купили собі риночку, а від'їздаючи й подарували тобі, нетязі.

Омелько. Дак що ж? Хиба й за се гріх?

Чорт. Не за се тобі гріх, а за те, що ти подавсь рандареві одняти в себе.

Омелько. Се правда. Ну, чорте, каюсь у сёму гріху. Так мене пригнітило тоді горем, що й мала дитина одняла б у мене, що схотіла. Ти, чорте, не бував, мабуть, у жидівських лабетах. И тобі б жид укрутив хвоста, коли б оддано тебе ёму на поталу.

Чорт. Каєшся, та пізно. Ї каятьє, та воротья не буде.

Омелько. Дак за те ж и оранда жидівська попелом по вітру розлетілась.

Чорт. За се скидається тільки половина гріха, а все таки покинеш трохи в смолі.

Мирон. Та ну д нечистій матері! Ще й таким душам у смолі кипіти! Він одкупивсь од усіх гріхів изо мною сёгодні. На два шабаші натопили ми жидам лою з одного пана. Пропускай, Ироде, и ёго зо мною в рай. Доки нам тут у тебе в суді нидіти?

XI.

Виявивши такий идеал останнёго судища, незнаний илюстратор гайдамащини показує нам, яке в гайдамаків було щастье на сім світі. Раєм гайдамацьким робить він корчму, звідкіля виходили козаки-нетяги на здобич и куди вертались из здобичью. Як вернеться було козак из походу до своєї хати, що „солomoю не вкрита, приспою не осипана, на дровітні дров катма и поліна“, та затне карбачем жінку по спині, щоб несла на продаж останне своє прядиво, та вже як переведе в домівці все на оковиту (знала про се кобзарська дума), тоді вже не не на те, що є, а на те, що буде, не там же, звідкіля козаки роєм на здобич вилітають.

„А козак (мовляє дума) у корчмі пе-гуляє,

Корчму сохваляє:

Ой корчмо, каже, корчмо-княгине!

Багацько в тобі козацькою добра гине:

И сама еси нешатно ходиш,

И нас козаків-нетяг без свиток водиш“.

*

От у такому ж то земному раю блаженствує Омелько з Мирonom. Старий Мирон, знемогаючи на похмільє, сидить на порозі, підперши голову рукою, а Омелько танцює з молодою шинкаркою під козачу кобзу. Шинкарка одягнa та роскішна, бо в колів має собі хороші заробітки. Під кунштиком підписано з пісні :

„На Пазині коралі —
Сто золотих давали.
Ані батько купив,
Ані мати дала;
Сама добра була —
З козаками здобула...
Ой здобула, здобула,
Бо хороша була“.

От же старий Мирон, позираючи на залицяньє свого чури Омелька з сією кралею, журиться, та й віщує ёму недобре :

„Ой Омельку (каже), Омельку! пропаде твоя головонька через шинкарку Пазьку. Не задавили тебе пани, не заїла тебе жидова, и куля и шаблюка не звела тебе з світа, а ся небога зведе. Я вже се добре знаю. От же й я чим був не господарь? а тепер безрідним и безхатнім заволокою по світу сновідаю. Через кого? Все через жінку. Здається, можна б любити вірно такого статечного чоловіка, як я: и вус у мене сивий, и плуг волів нав добрий. Ні, їй попа забажалось. Підліз лукавий унит, мов той вужака-спокусник до Єви: „Люби мене, молодичко, а я тобі в Бога царство небесне вимолю“... Оттака ся уницька-ізуїцька віра! Нехай же тепер сидять обое в тому царстві, що він вимолив. А ти, Омельку, сю дурницю покинь. Се тобі дорога до погібелі у сёму віці и в будущому. А коли хочеш душу спасти, дак ходімо довішаємо дяхів, що сидять у Пазини в лѣху.“

XII.

Байдуже Омелько про остереганьє. Гуляє з Пазиною день у танку, а в ночі й сон ёго не бере. Бо довідавсь, що молодий козак, січовий чура, ходить до Пазини в вишневий садочок. Оце ж на кунштуку намалёвана погожа літня ніч. Місяць червоним віком висунувсь из-за степової могили, а на тому червоному віці бованіє козак з бандурою в руках. Тіль від ёго сягає з дороги аж під шинкарчине віконце. Не знає січовий чура, що під віконцем у темряві притаївсь довговусий Омелько з ножакою. Задзвонив у кобзу и тихим гласом заспівав :

„Сонце низенько,
Вечер близенько;
Вийди до мене,
Мое серденько!
Ой вийди, вийди,
Не бійсь морозу,
Я твої ніженьги
В шапочку вложу...“

Омелько. Стривай лишень, блазне! Ти в мене справді не розбереш місяця від сонця. Ось я тобі вложу в шапочку ноги. Та й вона добра, суціга!

Січовий чура. Омельку! чи не скрутивсь ти? чого до мене з ножакою сикаєшся?

Омелько. Не оборонишся від мене кобзою! Навчу я тебе іншої пісні!

Січовий чура. Рятуйте, пани молодці, рятуйте!

Козаки. Що за нечиста мати? Чи подуріли з перепоею, чи що?

Мирон. Хапайте божевільного за плечи, ато поранить козака!

Козаки. А нехай, нехай бо ще побються трохи. Дивись, наш чура як обороняється добре від ножаки! Се чи не характерник у нас, братці, проявився?

Мирон (ухопивши Омелька за плечи). Сновидний! чи не сказивсь ти справді?

Омелько (вирвавшись). Геть, батьку, д нечистому! Ти в сій речі нічого не тямиш за старощами.

Козаки (вхопивши Омелька за руки). Ні, вже од нас не викрутишся! А вяжіть, братчики, поясами й кобзаря. Ще він добре не знає, як у вишневий садочок ходити. Ось ми його навчимо княми.

Січовий чура. Ой панове молодці, преславні козаки запорозці! Уже ж коли мене до стовпа вязати, дак дайте нам по шаблюці, або по пістолю. Може, козаки хоч трохи змилосоудяться, побачивши, що простий гайдамака, а що січовий чура.

Козаки. А нехай справді чесним боем побються. Може, Северин и голову тут зложить, дак на преславне запорозьке військо не буде худої слави, що по Україні скакало в гречку.

(Дають супротивникам по шаблюці. Омелько з Северином б'ються. Омелько падає мертвий.)

Мирон. Бач, Омельку! я тобі казав, що пропаде твоя головонька через сю краю.

Козаки. Шкода прудивуса: був би в Січі добрим козаком, коли б козацькі звичаї взяв. А ти, Северине, стоятимеш таки у стовпа. Крадь, кішечко, та не попадайся: се ти добре знаєш, блазне. Один ледачий чернець увесь монастирь шпетить. Від чорта відмолишся, а людського сорома нічим не збудешся.

XIII.

Серед майдану стоїть стовп. Коло стовпа діжка горілки з косяком и стужка пирогів. Козак Сорочка та козак Ковтун ведуть Северина до стовпа під руки.

Северин. На якого ж біса держали ви мене в козі аж два дні?

Сорочка. А як же б ми тебе, брате, вязали до стовпа, коли на кошу не було й кварти оковитої? Простої горілки тепер уже хоч и не показуй братчикам. Самі тільки гайдамаки та колії хлищуть просту, закіл розсмакують, що чого стоїть. Наші розгулявшись порубали всі обручі в бочках, що понавозили були з Смілої. На силу здобули оковитої вже аж з-під Уманя.

Ковтун. А без оковитої ніякий чорт не взявся б и за кия: попанили вже й паші.

Сорочка. Добре, брате Северине, що висповідався та причастився еси: бо тепер козаки поринуть до оковитої, мов свинота до браги, дак уже від стовпа не вернешся.

Ковтун. Ні, вже, брате, не вернешся. Та не журись: бач, серед якого гарного степу лежатимеш. Ти по правді таки віщував собі, співаючи в неволі:

Степи-поля, степи-поля,
Роскіш моя!

Годі міні по вас гуляти,
Ляхів, жидів розбивати!

Сорочка. Та й якого чорта жалкувати про життя козакові? От я—сам ти, Северине, знаєш—який був багатирь, а тепер так обігравсь у паці на панські червінці, що козаки прозвали мене Сорочкою. Вже оце тиждень без жупана ходжу, а швидко, може, приложять ище гірше прізвище.

Ковтун. Не опускай бо так рук, як той дід серед конопель, не роби сорома братчикам. Тим и вславилось паше січове товариство, що не лякалось ніякої смерти. Ти ж бачив сам, як ляхи нашого Супоню вішали. „Стривайте“, каже, „панове: я щось вам відкрию“. Ті думали, що, може, скаже, де гайдамаки окарб закопали, та й спустили ёго додолу. А він: „Помілуйте“, каже, „мене

в с...“ Оттак умирай, щоб люде веселились, а вороги злились. Озирнись, брате, скільки козаків тебе провожає. Чи смерть, чи весілля, козаку все однаково.

Сорочка. Ще ж и про те спогадай, Северине, що наші ждуть на тім світі звістки. Омелько до них не доступиться: бо вони панують на тім світі вельми високо. А ти пійдеш до січового гурту, дак перекажеш, щоб там про нас не турбувались. Вже, скажи, й Умань наш. Незабаром и вся Україна буде наша. А ну, заспіваймо всі в трох:

Та не буде дучче, та не буде краще,

Як у нас та й на Україні:

Що немає ляха, що немає жида,

Та й не буде унії!

Ковтун. Ге, ге! спогляньте, братці, проти стовпа! що се манячить из білою хустиною в руці? Та се ж сама Пазина! Ну, брате, мабуть, не дурно ти співав у неї під віконцем. Чи, може, й ти зробиш так, як Свирид?

Сорочка. Еге! не Свиридова се краля! Бач, аж труситься вражий хлопець! Не годишся ж ти, Северине, козакувати, коли такий ласун до жіноцтва. Свирид хоч и поліг у полі головою, та слава ёго не вмере, не поляже. Воно то й нам у паланках домонтарі потрібні; прощаємо й ми великі гріхи, ба й саме скаканье в гречку, задля того, щоб расплоджувалось людське кодро; та Свирид був козак між козаками. Се він у мене вкрав батога, та й попався дурний, та через необачність и під шибеницю пішов. Ну, не така ж бо вдана молодиця була та вдова попада, що хтіла ёго визволити. Та, може, він и знав, що робив, як подививсь на неї та й махнув катові: вішай! За те ж Свиридова могила троха чи не вища від самої Савур-могили. Так ёго козаки вшанували!

Ковтун. А ся спокусниця хоч кого спокусить. Бач, як махає до козаків хустиною! наче до пекла праведні души закликає.

Пазина. Козаки, панове молодці! не вьжіте Северина до стовпа: я з ним повинчаюсь.

Сорочка. Иди в пекло, йди, не трусись... Бач, як обнялись, бісові діти!

Козаки. А чорт їх берм! нехай ім Бог щастить! Клич, паливоду, на весілля! Берімо, братчики, діжку з горілкою та стужку з калачами.

Сорочка. Уже ж, панове молодці, хоч у мене на хребті нема жупана, та міні сам Бог звелів дружком у Северина бути.

(Конець буде.)

Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

(Дальше.)

II.

КУЛЬТУРНА МИССИЯ ПОЛЬСКОГО ЯЗИКА.

Ми осмілилися в попереднім уступі виступити в обороні правди супротив всіляких маневрів, трібуючих закрити її фалшивими цифрами перед публікою и правительством. Шановна редакція „Правди“ лишила мені до продовжуванья сеї статї умисне трохи часу, щоби вивзвати з компетентної сторони запереченье або хоч поясненье піднесених мною фактів, поперте такими доказами, які би правдивість наших виводів могли ослабити. Так як компетентні сфери через цілий той час (більше місяця) заховали поважне мовчанье о тих, для школьних наших відносин, досить интересних фактах, то значить: доказів противних не було и не могло бути.

Сконстатувавши той новий факт, ставляючий правду наших попередніх вислідків висше всякої можливої критики, ми би могли знов вернутися до цифер, котрі в своїй безпристрасній, але й безмилосердній логіці відслонюють нам всю мизерию наших відносин школьних и тих, на кого вина тої мизерії спадає. Але ми мусимо тут ще для поясненья читателів хвильку застановитися над одною, для нашої студії дуже важною краєвою уставою.

Краєва устава з 22. Червця 1867*), о язиці викладовім в школах, предписує в арт. I., що право назначувати язык викладовий в школах народніх мають „ті, котрі школу удержують“. „Коли ж — каже арт. II. — школа народня дістає додаток з публичних фондів, тоді право означенья, який язык: *руський чи польський* — має бути викладовим, виконує громада спільно з краєвою Радою школьною, таким чином, що ухвали громади підлежать затвердженю краєвої власти школьної“. Наконєць арт. III. каже, що „в кожній школі народній, в котрій одна часть приходячої молодежи уживає польського, а одна часть руського языка, має той язык, котрий не єсть викладовим, в розмірних тій школі границях, бути предметом обовязковим“.

Так як в Галичині, окрім тісно приватних закладів (а таких, удержуваних поодинокими людьми або монастирями, єсть дуже мало), нема шкіл народніх, котрі би не одержували додатку з громадських податків, значить з „публичних“ фондів, то, по тому закону, при означуванью языка викладового, у всіх школах народніх галицьких мають рівний вплив громада и Рада школьна краєва, и одвічальність в сій справі тяжить на обох в рівній мірі.

*) L. G. B. ex 1867, N. 13.

Законом тим признав сойм засаду єдино справедливу, що, як в цілім світі, так и в Галичині народні школи мають олужити тільки тій одній цілі: масі народній яко такій подати найбільшу можливу суму идеальних и реальных відомостей, які разом обіймаємо під назвою загальної просвіти. Всі посторонні експерименти языкові, котрі би тої цілі не мали на оці, а противно ставали їй на перешкоді, виключені уставою кравею а ргіогі и зовсім. Школи народні, по натурі річі — призначені для всеї маси народу, а не для поодиноких єдиниць, котерий, партий релігійних, політичних, національних. Вони не суть также інститутами приготовними для яких небудь висших закладів наукових; наука в них становить окрему для себе цілость, и коли модулюється після відносин истнуючих по-за мурами школьними, то в тім може та й мусить брати на увагу тільки потреби практичного заняття маси галицького народу в рідничім хазайстві и ремеслах, побіч потреби загальної просвіти.

Лингвистика, значить наука чужих языків, звістно, не належить до тої суми знанья, яке для маси народнєї єсть потрібне; противно, вона була би в народній школі тільки перешкодою в осягненню властивої цілі, так як наука чужого языка забрала би без потреби час для властивої науки потрібний и мутила би уми та й обтяжувала би память дітей предметом для їх розвою безхосенним.

Специально для руських дітей — польський язык не має ніякого, бо ані культурного, ані практичного значінья. Литература польска людова так само ще до тепер в пеленках, як и руська. А навіть, коли зважимо, що в тім скупім числі польських діл людowych, видаваних людьми справді інтелігентними, шукати треба зо свічкою книжки, чистої від яскрасої національної тенденційности, значить дійсно поучаючої; — коли зважимо дальше, що в тій цілій галузі польскої літератури своїм числом и розширеньем мають безмірну перевагу виданья, як: *proroctwa Michaldy królowej ze Saby, ks. Marka i Wernyhory*, дальше *senniki egipskie*, потім *posłańey różancowe, pistolety na zabicie grzechu śmiertelnego, dekret sądowy na śmierć Chrystusa od starosty pontyńskiego w r. 3993 wydany, list otwarty z nieba spadły, głos trąby archanielskiej do grzesznika o pokutę wołający, straszliwe jęki ojców błogosławionych z czyśćca wychodzące*, и всі подібні страшливі брошури, котрі з покутних друкарнь в Більску, Бохні, Вадовицях, Ряшеві и Тернополі миллионами екземплярів заливають польські села и місточка и запаморочують здоровий розсудок польского простого народу так, що всяка здорова реакція інтелігентної пресси и офіціальної школи окаязється проти них безсилною; котрі, як кожій безсторонній чоловік з їх лектури може пересвідчитися, безперестанно и успішно пропагують поганське ідолопоклонство, орієнтальний фатализм, а Бога, намість идеалом доброты, виставляють взором духа злоби и мстивости, припоровляючи середнєвічну карну теорію „постраха“ до християнської етики; в котрих надармо будемо шукати науки праці, тверезости, ощадности и — любові ближнєго, бо се все, по єзуїцькій науці викладаній польскою мовою, зовсім не приближує чоловіка до божеського идеалу; — коли собі подумаємо, що вивченє польского языка усій тій пропаганді отворило би на розтіж двері и до руських сілських хат:

то не скажемо ще конечно, що наука язика польського в загалі єсть морально шкодливою (так само як ніхто не згодиться з середньвічним понятєм, що наука читанья и писанья для женщины шкодлива, бо дає їм можливість писати листи до коханків), але маємо право и можемо сміло сказати, що наука чужого язика, продукууючого такі цивилізаторські твори для народу, не може бути заданєм руської народнїї школи, и то на кошт инчих наук, викладаних в руськім язичі.

Що ж до практичного значінья науки польського язика, то в судах и урядах кождий руський селянин має право, щоби ёго мову розуміли, ёго письма руські приймали и на них відповідали по руськи; в життю ж соціальнім з виімкою пограничних сторін між двома народностями (и міста Львова) звичай истнує в цілім світі и практикується неменче и в Галичині, що напливові елементи приймають мову домашнєго населенья, а хоч, як в містах и в кількох колоніях заселених самими мазурами, не переймають її зовсім, то по крайній мірі люде ті, навіть з вишим образованєм, вичуються бесіди тої маси народнїї, з котрою їх лучать и зводять щодня незлічені интереси и відносини.

Задля того признати мусить кождий безсторонний, що не єсть се ані впливом національної завити, ані надто оптимистичного погляду на культурне становиско руського язика, коли ми сказали висше, що примусова наука польського язика для руських дітей в школах народнїх не ґрунтується на ніякій: ані культурній; ані практичній — потребі маси руського народу.

Чи Рада школьна также так думає, об тім пересвідчимося пізнійше. Але що законодатель не думав инакше, се бачимо з поданої висше устави. Устава назначила науці „другого краевого язика“ досить тісні и певні границі. Сказано там, що той (другий) язик учитися має в школі, в котрій одна часть дітей уживає польського, а одна руського язика. Се треба зрозуміти добре; устава не могла сказати: одна половина дітей — друга половина, бо не було би розумно, аби, коли в якій школі є 50 дітей руських а 50 польських, другого язика вчено, а коли б в другій школі, де б було тільки 49 Поляків а 51 Русинів, ёго викинено. Але так само не можна розуміти сеї постанови в такім зміслі, щоби навіть для яких б дітей одної народности в школі 20 до 100 дітей другої народности були силувані задля польського язика занедбати ничу науку; бо таке абсурдум, коли б було наміренєм законодателя, мусіло б було виразно бути висказане, щоби можна в ёго увірити, а арт. III. устави мусів би виразно предписати, що не тільки там, де одна часть, але де хочби найменча частина, або де навіть тільки 1—5% дітей уживає того язика, котрий не єсть викладовим, там... (и т. д. як висше).

Коли ж, після сказаного, приміром 95% дітей руських в одній школі стоїть проти 5% дітей польських, то тут не можна жадною мірою застосувати арт. III. устави з 1867 р.; тут не можна сказати, що одна часть говорять по польски, друга по руськи; бо тут, по натурі вираженья, можна тільки сказати, що всі діти говорять по руськи, з виімкою $\frac{1}{20}$, котра говорять по польски; навіть коли б є тій $\frac{1}{20}$ же спімяно зовсім, то се не було би ще неправдою; бо де в селі там мало Поляків, що тільки 5% всіх дітей посилають до школи, там ті

діти з певністю уміють и уживають язика руського, и певно не гірше, чим своєї питомої мови. Конечно, що я не хочу для руського язика ставити яких небудь привілегий супроти польського, и думаю, що так само така незначна менчість руських дітей мусить піддатися потребам переважної польської більшости, коли тая доходить більше-менше до 20-кратного числа голов. Для такої менчости публична школа не може робити нічого, коштом часу всеї мочі маси дітей; тут було би поле для приватного патріотизму, особливо для пожертвувань священника и инчої сільської інтелігенції, маючих на пограниччю двох народностей гідне для своєї праці заданье.

Стільки вважав я конечним для пояснення того стану науки язиків краєвих в школі народній, який повинен бути *de jure*. Однак же се трохи вже сягає по-за намірений обсяг нинішньої студії, до котрої належить передовсім представити стан — фактичний, и на підставі дат пересвідчитися, на скільки той фактичний стан справедливий, и на скільки и як администрация школьна протегує один елемент народній, а кривдить другий. Коли з тих дат покажется, що один елемент має таку саму ласку у вис. Ради школьної, що й другий, то нарушенье закону буде завжди нарушеньем, але може ще полічитися на рахунок у нас ще звичайного автономичного недбалства. Коли ж покажется противно, що закон не тільки нарушується, але нарушується тільки в однім певнім напрямку, на шкоду одной народности, а на користь другої — що таким чином одній народности відбирається почасті можливість науки, щоби тільки краденими від неї соками животними підгодувати другу, на глум всяким взглядам просвіти и педагогії; тоді пересвідчимося, що се вже не єсть автономичне недбалство, але автономична самоволя, маюча одну свідому ціль на умі: колонізацію.

На нещастье, справозданье Ради школьної з р. 1871 мовчить о науді язика польського и руського, ако предмету примусового, зовсім. За те півурядовий референт в *Gaz. Lw.* (*Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/5**) подає тут деякі спеціальні цифри. Коли маємо вірити тому панові, то учено 1) язика польського в 2217 школах; 2) язика руського в 1637 школах, — зі всіх 2803 шкіл, які в р. 1874/5 істнували. Значить — тоді, як зі всіх шкіл в краю було тільки 586 руських шкіл вільних від польського язика, то польських шкіл, з котрих руський язик був виключений, було два рази тільки, а навіть трохи більше, бо 1166! — помімо того, що обі народности що до числа душ в краю більше-менше собі рівні. Чи справді є таких 1166 шкіл в Галичині, в котрих дітей руських нема ані навіть на 5% всього населенья? Пошукаймо. Маємо передовсім 6 округів школьних чисто польських, а в них именно: в Краківськїм є після *Sprawozdania z r. 1873/4***) шкіл — 98, в Краківськїм мійськїм — 16, в Вадовицькїм — 93, в Бохенськїм — 71, в Тарнівськїм — 90 и в Ряшівськїм — 83,

*) Гляд. Ч. 7-е *Правди*, стр. 269., під 4).

**) Беремо те справозданье за підставу, бо в нїм є школи вичислені після округів, тому що в півурядовім рефераті *Gaz. Lw.* за р. 1874/5 того нема; різниця не велика, бо в р. 1873/4 було всіх шкіл 2764, отже тільки 39 менше, як в 1874/ р.

всього разом шкіл безперечно чисто польських: 451. Се, як бачимо, ще не вистарчає, а для того возьмим ще до того такі мішані округи школьні, в котрих польська народність переважає або хоч становить дуже значну меншість; таких є 4, а в них именно: в Львівським мійським — 21 шкіл, в Ново-Сончським—101, в Ясельським 100, в Сяницьким—85; в тих округах є разом руської людности 181.269 душ, а шкіл руських або русько-польських було після справозданья з р. 1871 — 55. Помимо того долічим и ті округи до чисто-польських, в котрих може по думці Ради школьної не потреба зовсім учити языка руського. Дістанемо разом всіх таких шкіл (з виказаними висше): 758 тільки! Бачимо, що ще не досить. Для того додаймо тут ще округ школьний Ярославський, в котрім було всіх шкіл — 139 (руської людности 85.110 душ, а шкіл руських и русько-польських в р. 1871 — 33), то маємо всього разом 897 таких шкіл, в котрих широке сумління наших школьних матадорів з тяжкою бідою могло би виключенье языка руського яко предмету науки оправдати. Коли ж від того числа таки відтягнемо ще, як слід, висше поданих 55 + 33, разом 88 шкіл руських и русько-польських, в котрих преці язык руський мусів викладатися, то лишаються нам всього-на-всього 809 таких польських шкіл, до котрих язык руський або зовсім не має, або має, в очах польських, тільки проблематичне право. Коли ж, як ми бачимо висше, після подання півурядового референта, шкіл, в котрих о языку руським нема ані сліду, має бути 1166, то значить: истнує ще народніх шкіл 357 в Галичині східній, и то без виімки в округах заселених огромною перевагою руської людности (від 65 до 89%), з котрих шкіл виключено зовсім науку руського языка!

Але на тім ще не кінець; бо в той сам час, коли в більше як 500 школах, иснуючих серед переважної маси руського населенья, виключено язык руський зовсім, а тим самим що-найменше 5.000 руських дітей позбавлено науки власної мови на власній землі; в той сам час в таких навіть школах, в котрих (як побачимо на прикладі в дальшій розділі нинішньої студії) нема ані одної души польської, примушено діти руські учитися польського языка. Бо вправді, як ми облічили висше, з поданих півурядовим референтом цифер здається, що є у нас преці 586 таких шкіл руських, в котрих за те польського языка не учать зовсім; ну се, правда, не 1166, так як польських, від руського языка вільних шкіл, але преці хоч що небудь. Але ж треба памятати добре, що се говорить референт пів-урядовий; а звісно, до чогу уживаються такі півурядові охотники: щоб публиці замиляти очі. З досвіду кождий, хто займається публицистикою, знає, що в півурядовім комунікаті, за котрий уряд не приймає на себе ніякої одвічальности, єсть звичайно половина неправди, а тільки друга половина правди. Саме так сталося и тут з цифрою соромливо уменченою: 2.217 шкіл, в котрих язык польський мав би викладатися. Случайно маємо, для справленья тої півурядової цифри, и документ цілком урядовий, а тим єсть справозданье Ради школьної за р. 1873/4*). В тій зовсім урядовій публиці читасмо на сторони 5-й, в шпальті 2-й, одступі 3-м, стрічці 10-й: „We wschod-

*) Гляд. *Правда*, Ч. 7-е, стр. 268, під 2).

niej części kraju, tudzież w okręgach zachodnich tam, gdzie jest także ludność mieszana, ucza się wszystkie dzieci drugiego (scil. niewykladowego) języka krajowego, a w szkołach z niemieckim językiem wykładowym bądź polskiego, bądź ruskiego języka jako przedmiotu obowiązkowego.“ Се значить другими словами: в західних повітах, де нема мішаного населення, а чисто польське, там ео ірсо діти вчатьсь польської мови; в східних повітах и в західних мішаних учатьсь теж всі діти, значить у всіх школах, другого красвого языка, отже польського (бо руський єсть перший, яко викладовий); а тільки єсть одна мала виімка: в деяких школах з німецьким языком викладовим (котрих єсть в цілім краю по пайновійшим датам 101), але тільки в таких, в котрих єсть руський язык помічим, язык польський єсть зовсім виключений; таких шкіл єсть по великій правдоподібності в цілій Галичині аж—3!*) А преці ми побачимо в дальшім розділі з подрібних дат, котрим що до вірогідности Рада школьна нічого закинути не може, бо походять з жерела польського, — що в однім тільки Коломийським окрузі школьним єсть вже більше як 3 таких шкіл народніх, в котрих нема ані одної дєтини, котра би не то „уживала польського языка,“ як каже устава, але котра би в загалі була латинської віри.

Вертаючи до цифри 357 шкіл в щиро руських округах школьних, з котрих язык руський зовсім виключено не то яко викладовий, але навіть яко предмет науки, мусимо з задивованьєм запитатися Ради школьної: де то вона найшла стільки осад у нас, між переважною людністю руською, в котрих би руський елемент находився в так микроскопичнім числі, щоби ёго можна зовсім игнорувати в школі? Запевно, що треба тих шкіл шукати переважно в містах и місточках; але ж міст и місточок находиться в цілій Галичині разом тільки 311;**) то з відки ж би їх в половині Галичини взялося 357? А при тім — не маємо вправді статистичних виказів населення всіх міст и місточок тих чисто руських 11 округів школьних що до народности, але маємо (Рапаські, *Ludność Galicyi*) викази такі з 74 міст повітових, після котрих більше-менче (и то ще з великою користью для елементу польського) можемо судити о національних відносинах у прочих містах и місточках. Отже из 42 міст повітових, положених в руських округах школьних, єсть тільки 3 таких, в котрих елемент руський становить тільки 7—9% (а польський: 10—15—36%). Дальше є 9 таких, в котрих руський елемент становить 11—19%; 15 таких, в котрих він вносить 20—29% (а польський 8 до 40%); в 9 містах він становить 30—39%; в конце в 6 містах 40—62%. Тільки 18 міст між тими є таких, в котрих єсть більшість (и то не так дуже значна) польська, за те 23 таких, в котрих більшість (и то иноді дуже значна) руська, а одно, в котрім проценти обох народностей зовсім рівні. З виімкою отже трьох перших міст, и то лєдві — виключенє языка руського не можна би оправдати. Безперечно, що найменче такий сам стосунок (коли правдопо-

*) Порівнай таблицку в Ч. 7-м *Правди*, стр. 270, рубр. V.

**) В тих чисто руських округах, о котрих тут мова, є міст и місточок всего 160; порівнай: Рапаські, *Ludność Galicyi*, стр. 30—34.

дібно не далеко користнійший для руського елементу) мусить заходити в прочих, менчих містах. Здавалось би, що викази Ради школьної повинні би нам ту загадку розв'язати.

Але в тих виказах подані тільки загальні числа з цілих округів, а не з поодиноких шкіл; а з пересічних чисел не пайдемо тих шкіл, о котрі нам ходить. Помимо того може нам и пересічний рахунок подати трохи світла в тій дуже темній справі.

В 11 округах школьних, котрі ми назвали чисто руськими*), було, після справозданья Ради школьної за 1873/4, всього: 1867 шкіл народних з 83.450 школярами. З тих було: 51.561 дітей уніятів, 22.275 латинської віри, а прочих 9614 жидів и протестантів. Пересічно отже випадало на одну школу 44.6 учеників, а з того пересічно: 61.79% Русинів, 26.69% Поляків и 11.5% Жидів та й Німців. Тут треба спінути, що ми уживаємо термину „Поляки“ невластиво, а тільки для скороченья; бо навіть Рада школьна нам не заперечить, що з-помежи селян и маломіщан латинської віри, а в консеквенції также з-помежи учеників в тих руських сторонах — певний, и то дуже значний процент припаде на Русинів, значить: неуміючих, а иноді и не розуміючих польского язика;**) именно так річ мається в селах. Як бачимо, пересічний стосунок процентовий між руським а польским елементом в народніх школах тих округів зовсім не оправдує виключенья руського язика з 357 шкіл, навіть коли всіх згаданих Русинів латинської віри зачислимо до польского елементу.

Але — можна нам закинути: се тільки пересічні числа; в поодиноких школах стосунок преці може та й мусить бути инчий, и коли в одній часті шкіл перемагаючий процент буде Русинів, то в другій часті Поляків. Дивно тільки: чому процент руських дітей в 357 школах має зникати зовсім, а процент польских дітей в прочих школах таки не зникає в рівній мірі, коли польского язика з жадної з тих шкіл рівно не виключено? Так би ми могли на відворот запитатися; але ми не потребуємо бавитися в софистичні діялоги, коли за нас промовлять зараз самі цифри, — тільки послухаймо.

Висше я сказав, що менчість дітей одної народности в школі мусіла би доходити найвисше до 5%, щоби язик тої менчости можна було виключити з тої школи. Я сеї високости проценту, именно цифри 5%, не поставив яко незрушимий аксиом; и тут її так не ставлю; але до-

*) Тернопіль, Жовків, Львів (позаміський), Золочів, Бережани, Самбір, Стрий, Коломия, Станиславів, Чортків и Черемисль. Ярославський округ, до котрого належать повіти: Ярославський, переважно руський, Цішанівський, зовсім руський, а тільки один Ланцутський майже зовсім польский, — ми полічили вже висше до „польских“, так само як округ школьний Сяніцький, до котрого належать повіти Сянік и Ліско руські, а тільки один переважно польский Березів.

**) Порівняй брошуру, котру ві Львові недавно видано з польскої сторони о переслідуванью унії, а в котрій толкується, як то в Галичині польські ксєндзи своїм парохиянам мусять говорити проповіді по руськи. Также гляди брошуру єзуїцьку „Роз'ясненє гьдзійсову“, в котрій отець єзуїт цитує руськими словами свої проповіді, які він звик держати до своїх римсько-католицьких овецок.

пустім на хвилю сю именно цифру (на її місце читатель може собі поставити всяку инчу, коли її не вважає справедливою), позаяк ми якоїсь певної цифри потребуємо до перепровадження дуже простого арифметичного рівняня, з котрого має вийти: $x =$ відповіді на питаньє, чи власті школьні нарушили уставу з 22. Червця 1867, чи не нарушили.

Допустім дальше, що у всіх тих 357 школах процент руських дітей не переходить високости 5%, значить, що в них по нашому попередньому допущенню виключенє языка руського єсть після устави зовсім оправдане.

Усіх дітей в тих школах, лічивши, як поперед, 44·6 пересічно на одну школу — є 15.922, а між ними 5% руських, значить 796, и 11.5% жидівських и німецьких; на польські діти лишається 83·5%, значить 13295. Таким чином лишається на прочих 1510 шкіл дітей латинської віри 8980, значить не цілих 6 на одну школу пересічно, що значило би все такі 13·45% дітей латинської віри на одну школу, и, допустивши, що всі без винятку діти латинської віри в руських округах суть Поляками, ми би мусіли признати, що, як справедливо виключено язык руський з тамтих 357 шкіл, так само справедливо заведено примус до языка польского в тих 1510 руських школах народніх. Однак ж се допустити значило би заперечити живій правді в очі, чого навіть наші власті школьні від нас би не могли вимагати. Ми могли би напротив сміло сказати, що найменче 43% из всіх учеників латинської віри тих 11 округів не уживають инчого языка, як руського, и могли б запитатися тоді: де шукати тих 43% руських дітей латинської віри, чи в містах? ні; в місточках? также недоконче, а бодай не всюди; може в селах з сильними мазурськими колоніями? также ні. Отже виходить, що не можна їх шукати в тих 357 школах виключно польских, истнуючих в (160) містах и місточках и в мазурських колоніях, але шукати їх треба власне там, де латинники живють в малих дуже групах межі масою Русинів, або другим словом: власне в прочих 1510 школах; а вище подане число 8980 латинників репрезентує власне тих 43% всіх виказаних учеників латино-католиків; значить, у всіх 1510 школах Поляків нема ані 1%, и язык польский повинен бути з них так само виключений, а виключеним не є. Ніхто такому на приближнім таксованью опертому доказові не міг би дивуватись, знаючи, що певних дат в цифрах при инішнім стані краюї статистики ми покликати не можемо, и знаючи, що Рада школьна, якби з умислу (бо що инше об тім думати?), оминає як найшильнійше в своїх виказах подаванья дат о народности и о рідинній мові учеників, а намість того подає дати о вірі, як би то було все одно, и якби обряд релігійний, а именно різниця між унїятами а латино-католиками, мали що небудь спільного з педагогією.

Однак ж ми до нашої доказу импозантних цифер не потребуємо; до нашої доказу потрібно тільки одной школи, бо нарушенє устави єсть нарушенєм, чи воно діється в 1000 школах, чи тільки в одной; ми волимо доказати мало, але за те певно и цифрами нічим незбитими.

Возмім приміром один из повітів, положених в Коломийськім окрузі школьнім, — повіт Косівський, навіть не найменче заселений польским едементом; бо в нім населенья латинсько- и вірменсько-католицьке разом виносить ще 4·4% всеґо населенья, тоді як в Богородчанськім

воно виносить 4·1%, а в Турчанськім навіть тільки 2·5%. В Косівськім повіті є всього населення 63.460 душ; з того латинських и вірменських католиків 2797*). Шкіл народніх в тім повіті було в р. 1873 — 21**).

В містечку Кутах, положенім в тім повіті, виносить вся людність: 5715, з того латино- и вірмено- католиків***) 2215; а шкіл було в р. 1873 — дві. Коли потруtimo сі послідні цифри від попередніх, то маємо у всім прочім повіті (окрім Кутів) всієї людности: 57.745; з того латино- и вірмено-католиків: 582, значить круглісенько 1% (один) всього населення; шкіл же єсть 19. Отже маємо в однім тільки малім повіті Косівськім 19 шкіл, истнуючих в таких селах, в котрих вже навіть не польский, але в загалі латинсько-католицький елемент становить не 5%, але тільки 1% всього населення. Нема причини сомніватися, що саме такий стосунок заходить и в тих 19 школах що до проценту дітей латино-католицьких, або, по думці Ради школьної, польских.

Я знаю, що мені ще може закинути на те упертий заступник польскої господарки; ось що: „польский елемент в східній Галичині єсть елемент цивилизаторський; польські селяне стоять просвітою висше руських; значить, вони и пильнійше и більше дітей послають до школи, так що міри проценту дітей польских в школах не можна брати після проценту всього населення.“ Добре; хоч я як мені те смішно, я годжуся навіть и на те, тільки прошу виразити сю вишу потенцію Kulturdrang-у мазурського елементу в цифрах. Не хочете? то я сам за вас се зроблю. Отже допустім, що польські селяне розмірно два рази так прихильні до просвіти, як руські, и два рази тільки дітей послають до школи. Тоді дітей польских намість 1% буде 2% — завсїгда ще за мало для оправданья примусової науки язика польского в тих 19 школах. Однак ж може ми ще за мало оцінили польский Kulturdrang? Може він 3—4—5 рази так сильний, як руський? Тоді процент польских дітей в 19 Косівських школах був би 3—4—5%, значить завсїгда ще такий, що як би администрация школьна мірила права руського народу до просвіти тою самою мірою, що польского, язик польский мусів би бути з тих шкіл виключений. Але хто знає; може польский Kulturdrang в Косівськім повіті так безграничний, як безгранична протекція ёго зі сторони Ради школьної? Може він справді не 5, але 5½ рази так сильний, як руський, або другими словами: може в школах Косівського повіту процент дітей польских виносить 5·5%, так що він, по звісній нашій тезі, вже давав би право до примусової науки польского язика? И се добре; ми можемо сміло и на се пристати. Тільки тут мусимо потягнути дальші консеквенції.

Коли охота польских селян до посиланья своїх дітей так обявляється сильно в Косівськім повіті, де польский елемент так слабый, то ще більша, а по крайній мірі хоч така сама охота мусить обявлятися всюди там, де той елемент становить преможну часть воёго населення,

*) Rapacki, *Ludność Galicyi*, стр. 47.

**) Урядовий *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi*—Lwów, 1873; стр. 397.

***) *Ibid.*, стр. 35.

а именно в тих 357 школьних громадах чисто польських на руській землі, з котрих, як ми бачили, язык руський виключено. Так як в тих школах елемент польський так дуже сильний и міродабний, то бравши міру з Косівського повіту, мусимо на тих самих підставах допустити, що в тих школах знаходиться дітей не 44·6, як ми брали поперед нересічно, але 5·5 разів стілько, отже по 245 дітей що-найменче на одну школу. Таким чином було би у тих 357 школах разом учеників 87.465, а так, як в них задля виключенья языка руського, як ми поперед бачили, мусить бути що-найменче 83·5% дітей польських, то мусіло би з того числа що-найменче бути 73.033 дітей щиро польських! Позаяк же ж, як ми бачили вище, всіх дітей латинської віри в наших 11 округах є тільки 22.275, то недостаючих ще до повисшого числа 50.000 польських дітей треба бц хйба спровадити з західної Галичини. Але навіть тоді ще для прочих 1510 шкіл непольських не стало би ані одної польської дитини; значить: допустити, що в 19 Косівських школах є польських дітей більше як по 5%, не є можливим, або, коли можливим, то тоді за те у всіх прочих 1510 школах примусова наука польского языка була би беззаконною самоволею, и з тих усіх 1510 шкіл язык польський без виїмки мусів би бути виключений.

Але ми так широкого доказу й не знамірювали провадити. Нам вистане той у повисшій математично доказаний и ніякими викрутками незбитий один факт, що в загалі истнують в Галичині східній школи— а з тих ми 19 в Косівськiм повіті поименно могли б назвати — в котрих дітей уживаючих польского языка не доходить ані до 5%, а в котрих помимо того и без виїмки („wszystkie dzieci we wschodniej części kraju...“) примусовим способом учитись язык польський, між тям коли рівночасно, и під авспіціями тої самої власти школьної, з 357 шкіл серед переважної маси руського населенья положених, в котрих знаходиться що-найменче 5% дітей руських, язык руський зовсім виключено. Нам досить сконстатувати дальше той другий факт, що або в першій, або в другій разі, а може й в обох, тільки ж в однім безперечно — ясна постанова арт. III. уставу з 22. Червця 1867 р. нарушається, и то нарушається на користь польского языка и польского елемента, дорогим коштом языка руського и загальної просвіти.

Я не потребую тут для руських читателів додавати, що як річ мається в Косівськiм повіті, так само єсть и у всіх школах в повітах Богородчанськiм и Турчанськiм (може з виїмкою 2—3 мійських шкіл), де елемента польского, можна сказати, зовсім нема, з виїмкою кількох урядників, не посилаючих своїх дітей до шкіл народніх; що так само діється в переважній більшості шкіл повітів Калушського, Надвірнянського, Снятинського, Долинського, Яворівського, Старомійського, Стрийського и проч., в котрих населеньє латинько-католицьке виносить 6—9%, а дійсно-польське по крайній мірі о половину менче; що майже так само єсть в повітах Городенськiм, Дрогобицькiм, Бобрецькiм, Коломийськiм, Ліськiм, Рогатинськiм, Равськiм, Заліщицькiм, Станіславівськiм и Товмацькiм, з процентом населенья латинько-католицького 10 до 15 — а крім того в значній также часті шкіл воіх прочих повітів східної Галичини.

Коли ж тепер ми запитасмося: чим Рада школьна таке поступованьє против ясних слів права може оправдати — чи взглядами сирєвєдливости, чи може взглядами педагогичними? то відновидь на се маємо ясну. Смішно було би говорити о національній справєдливості там, де руський язык витиснено зовсім з більше як четвєртої часті всїх шкїл народнїх истнующих серед и для руського народу и удержуваннх также ёго коштом; там, де те, що для польского языка робитьсє як правило без жадної виїмки, языковї руському даєтьсє як виїмка и велика ласка — зовсім так, як би ми не мали всїх прав австрєйських обивателїв, а були, як другий Шлезвик або Альзация, народом що тїлько завоєваннм побїдоносною польскою армією!

Що ж до педагогичних взглядїв, то ми вже осмілилися на вступі сєго роздїлу виповїсти наш погляд на педагогичну вартїсть примусової науки языка польского в руських школах. Але може Рада школьна має инчі, далеко розумнїші погляди в тїй справі, котрі институция, маюча по думцї своїх органїв воскресити традиції Komisji edukacyjnej послїднїх часїв Рєчїпосполитої, бути може, з тої традиції собї присвоїла. Нам тяжко перечититьсє з такою високою повагою педагогичною самим розумованьєм. Для того — нехай за нас и тут говорять ци * р. Ци * фри сї ми виймаємо з цитованих висше статей пївурядових Stan szkół ludowych w roku szkolnym 1874/5.*)

Пїсля того жєрєла, як ми бачили, не дуже вїрного, але все ж польского, и конечно, де ходить о зручне шанжованьє цифєр, склонного окорщє до ескамотованьє некористних для администрації дат, анїж користних, — був вислїдок науки языкїв польского и руського в минувшїм роцї такїй. З 2217 шкїл, в котрих вчено польского языка, зробили дїти: в 634 школах поступ добрий, в 819 школах достаточний, в 510 школах мїрний, а в 254 недостаточний — в науцї того (польского) языка. А з 1637 шкїл, в котрих вчено языка руського, зробили дїти: в 481 школах добрий, в 702 достаточний, в 330 мїрний, а в 124 школах недостаточний поступ — в науцї того (руського) языка.

Цифри тї треба зрозумїти. Рїч ясна, що в народнїх школах не вчать филологї, и що наука языкїв ограничуєтьсє на науцї: читати, писати и розумїти мову, в конець добре нею виражатись. Слїдує з того, що там, де поступ був добрий або достаточний, там дїтї по одно- дво- або й тридїтнїй науцї научилисє більше-менше не тїлько читати, писати й розумїти, але також виражатисє на детичнїй мові. Де поступ був тїлько мїрний, там безперечно дїтї по такїм самїм часї науки що-найменше не навчилисє говорити тим язиком; де ж він наконець був недостаточний, там дїтї навїть не навчилисє розумїти языка. Се безперечно так а не инакше мусимо розумїти, бо инакше рїзниця и степенованьє терминїв: добрий, достаточний, мїрний и недостаточний в тїй елементарнїй науцї языкїв не мали би нїякого вислїду. Пєлєсивши собї те, ми приїдемо конечно до логичного вислїдку, що добрий або злий поступ науки „другого“ языка не залежить у нас від добрих або злих учителїв, від большнх або меншнх здібностей ученикїв, але просто й виключно від на-

*) Gaz. Lw., N. 47, з р. 1876.

ційональності учеників, від того, чи в дотичній школі, в котрій вчено языка польского, не було зовсім руських дітей, або була незначна, була велика, або в конець переважна часть руських дітей; и на відворот так само з наукою языка руського.

По об'їму, що оказано, зрозуміємо значенє тої різниці, яка заходять в цифрах що до науки польского и в цифрах що до науки руського языка. Тоді як з всього числа шкіл, в котрих вчено языка руського, було шкіл з мірним поступом тільки 20·15%, то з всього числа тих шкіл, в котрих вчено польского языка, було шкіл з мірним поступом багато більше, бо 23%; тоді як в науці руського языка було з недостаточним поступом шкіл тільки 7·57%, то в науці польского языка з таким же недостаточним поступом було шкіл значно більше, бо 11·45%. З відки ж така дивна різниця, при однакій системі шкіл и однакій методі науки? Чи справді діти руські менче здібні до вивченєя чужого языка або менче охочі до науки, як польські? Ні, бо як бачимо з порівнанья цифер добрих и достаточних поступів, то діти руські в науці ового руського языка зробили добрий и достаточний поступ в 72·28% своїх шкіл, тоді як польські тільки в 65·55%. Отже не в тім лежить причина, але у чім инчій.

Виходить, що тоді, як науку руського языка ограничено, и то дуже ограничено навіть у власних своїх, природних границях, — то язык польский вислано по-за ёго природні границі, до чисто руських шкіл в цілях колонизації, и то — з яким позитивним успіхом? В 764 школах, значить в цілій половині всіх руських шкіл, репетовано дітям польські фрази, читано їм з польских учебників всілякі правдиві и неправдиві події з польскої исторії, мучено їх рецитациями польских слів витверджених на память — рік, два, три реки; аж по скінченню науки показалося, що їх не навчено нічого, що вони печинили *szierne albo niedostateczne postępy w języku polskim*, що уміють тепер ані більше, ані менче, як уміли перед вступленєм до школи, бо так само „трохи розуміють“, або й „зовсім не розуміють“ польского языка, як и перше. Близько 30.000 руських дітей, половина всіх руських учеників — цілими годинами на лекції польского языка слухали з отвореними губами незрозумілих слів учителя; найкращий час свого віку, в котрім багато могли навчитися розумного, отратили в школі и дома на механічній репетованью або безмысленній „созерцанью“ и по скінченню науки покинули школу бідніші наукою від дітей польских, здежорализовані, бо переведені на власних особах, що наука в школі була марною тратою часу. И то все діється задля чого? Задля мизерної ирїи покутуючої в головах пів- и чвертьурядових референтів о цивилізаційній масні польского языка! Чи так розумієте цивилізацію, котру ви идентифікуєте з колонизацією руської народности? Коли так, то можете сміло перенестися на вдячнійший ґрунт, до сусідній держави, де також цивилізація практикується на ширшу скалю и, здається, з таким самим успіхом.

Читателі завітять, що ми повнешній рахунок робили на підставі не зовсім вірних дат півурядового референта, именно дати 2217 шкіл з обовязковою наукою польского языка, котру дату треба, як вже вище

з урядового справозданья виказано, справити на 2803, значить піднести о цілих 586 шкіл, и то руських, в котрих науку польского языка референт Gaz. Lw. зволив затаїти. Зробили ми се задля того, що не маємо дат об тім, які поступи в тій науці зробили діти в тих ще 586 школах. На певно відповісти на се не можемо, але зваживши, що се мусять бути власне найбільше руські школи, так чисто руські, що администрация навіть встпдається признатись до заведеня в них примусової науки польского языка, — се зваживши, ми можемо сміло твердити, що у всіх тих 586 затаєних школах поступи в науці того языка були ще мірніші и ще недостаточніші, на скільки такий степен в загалі можливий. На скільки тоді проценти више подані зміняться и покажуть успіхи колонизації ще в далеко гіршім світлі, можуть собі читателі самі облічити.

Я тут тільки осмілюся зробити пробу розвизаня ще одного problemu, об котрім навірно за мало хто думав, щоби на ёго могла відповісти статистика. Скільки більше-менше коштувати може винародовлене, вглядно колонизація? Я тут, розуміється, не говорю о матеріяльних коштах, котрі навіть приближно не дадуться облічити, але о жертвах моральних, и то о одній лиш часті, котру можемо виразити в певній релятивній цифрі.

Після найновіших дат було всіх шкіл руських и русько-польских в Галичині: 1600; всіх учеників руських, уніятів (поминувши Русянів римсько-католицьких): 65.167; значить—припадає, кругло лічивши, по 40 руських дітей на одну школу. У всіх тих школах и всі ті діти училися польского языка, але не всі з однаким успіхом. Успіх той був в 764 + 586, разом в 1360 школах — ніякий; значить, більше-менше 64.000 дітей вийшли з них ненавчені польского языка, бідніші о страчений на ту науку час и о ті відомості, які би вони в тім самім часі могли були набути. Лишається таким чином ще тільки 240 руських шкіл з 9600 дітьми, котрі могли также багато стратити на науці польского языка, але по крайній мірі того языка навчилися добре або достаточо и так сказати б сполонизувались, хоч певно не всі, але в якійсь часті правдоподобно. Конклюдзія: порівнавши послідню цифру дітей з попереднєю, виходить, що на одного добре вивченого ученика припадає троха більше як 6 учеників ненавчених; або другими словами: при заведенім у нас системі колонизаційнім мусить 6 дітей до певного степеня отуманіти, аби се ма детина навчилася добре польского языка. Колонизація дорого нас коштує..

Закінчаючи на сім другий розділ нашої розвідки, я мушу читателів остерегти перед завчасними иллюзіями. Навірно вони тепер вже подумаютъ: досить нам тої колонизації; перечитавши уважно сей розділ и пересвідчившись з ёго (неодин може навіть по раз перший), що колонизація не єсть нічєю видумкою, а дійсним, живим, навіть ще не закінченим, неустаючим ділом, — вони скажуть собі: се так бути не може и не повинно, річ зайшла надто далеко, так що вже дальше й дійти не може. Марна надія! Чи дійти може ще й дальше, об тім я буду просив осудити аж по скінченню моєї студії. Spiritus fiat, ubi vult. Дух мисли цивилізаційної наших протекторів ходить всіякими

дорогами, що недоконче простими, об тїм ми пересвідчилися в нинішнім розділі; але всі вони простують до одної цілі. Вже з дотеперішнього ясно, що ми не стоїмо перед відорваним, случайно об'явившимся фактом, але що ми маємо справу з певним, з цілою свідомістю средств и вислїдків обдуманим планом, котрого два головні риси ми вже пізнали, се б то: де елемент польський вже досить сильний, там відобраньє меншому числу руських дітей можности науки свого язика; де він дуже незначний або не истнує зовсім, там примусова наука польського язика.

Таким чином підложені з двох крайних кінців концентричні мина, котрі, здається, мають руський язик з часом до слїду висадити зі шкіл народніх. Але позаяк той час ще далекий, то тимчасом ґрунт посередній оброблюється ще третім, до того умисне видуманим способом. Сей цікавий спосіб заслуґує на подрїбнішу увагу, а ми йому придивимося ближше в слїдуючїм розділі.

(Дальше буде.)

НОВИНКИ,

ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

— **З Угорської Русі.** — *Ужгород, 21. Мая 1876.* — У городі сьгодня ярмарок. Іду в ранці в гору по-під стїнами старої будівлі Лаборца. Біжить рядом зі мною один Верховинець — доганяє свій віз з деревом, що притяг сюди з гір.— „А що, як живете? що доброго у вас чувати?“ — „Тїсно, пане, у нас, дуже тїсно! Позавчора, вчора и третій день нічю такий сніг випав, що хоч санками їздити було можна! Весь хлїб пропав, то й нам оце прийдеться пропадати! А тут у долинах виногради усі чисто вимерзли! Що будемо робити, вже й не знаємо!“ Провів я єго у кріпость, вернувся назад на ярмарок. Усі улиці вкриті народом. По шляху на ярмарок їдуть волами и кіньми; на возах и за возами їдуть люде — Словаки, Русини и Мадяри — мужики й баби, у своїх губанях, гатчах й чижмах. Хай приїде сюди який небудь Парижанин або Віденьчук; він з роду не вгадає, що ця сіра масса, хвилююча по улицях — єго менші брати Європеїці, що тїлько сними героями труда держаться бюджети Транслейтаниї, про котрі він щораз читає тепер по газетах. Це ледви люде, а звірі; а вже коли ходять на двох ногах и тим одрізняються од своїх сопрацївників — волів и коней, то це бодай не Європеїці, котрих ми звикли бачити у крохмалених сорочках, сюртутах, чоботах, штанах и т. д. Це мабуть Гунни або Монголи, котрі їдуть зрушити стару Європу, щоб з неї витворити якусь другу, нову. Один иде у розірваних своїх гатчах, ноги голі и босі; у другого ноги завернуті, як слїд, за те шкура барана на єго

плечах розтріпалася, груди розхристані, голі. У Бойків, Верховинців и Лемків, приплётавшихся сюди ж на сей перший Ужгородський ярмарок, волосся по плечах спадаюче нагадує скорішш військо Ксеркса, а не громаду людей XIX. віку. Такай, Парижанин, Віденьчук! Вони вбють тебе и з'їдять живого!

Навкруги гомін: малярська, словацька, руська жова, німецька жидівщина и жидівська малярщина мішаються одна з другою; усі поспішають по уляцях далі. На обох мостах ані протовпнитися. Коло великого мосту лежать дві фігури вже зовсім нелюдської постаті. Перекривлені ноги у одного заворочені на грудь и б'ються об неї, руки тремтять десь позаду. Це существо може тільки лежати на землі так, щоб носом и правою щогою товкти пісок и камінці. Голова вкрита якоюсь ганчіркою; не знаєш, а це мусить бути голова, бо чуєш з-під тієї ганчірки раз-у-раз не то якийсь стон, не то слова: — „Ох, я нещасний!“ Друга фігура — така ж, тільки ще більше заголена и відражаюча; якісь члени, котрих ніякий антрополог або анатом не назове руками чи ногами, тремтять як крила у метелика. Як не спішать люде (ті чудовища у бараніх косматих килимах) — кожен до свого діла, вони не можуть пройти мимо сих уродів без жалю, и коло обох нечоловічих фігур наскидано на платочках, що вони розістгали, немало мідяних крейцариків. Тут сидить ще чоловіча постать — мусить бути баба: — „За любую паніматку, за любого панотця, за сестрички, за вуйки, за стрийки, за діда, за бабу, — хоч один крейцаричок лоб колачичок хлебчика... майте милосердіє!“ Даді — такі ж ниці з другими заспівками.

Я пішов до людей заможних, виглядаючих з себе вже так, як слід було б виглядати усім громадам Транслейтани — без тієї безпомічної нудги й горя в очах, яка світиться у всіх, що кудись поспішають наче б то з пожегу, шукуючи там на ярмарку свого спасення. — „Горе, пане!“ — каже молодий парубок літ 20 до 28; — „ще перша ніч була дуже холодна, але нічого не зашкодило. Друга ще гірше, а на третю вже як зимою все вкрило морозом та снігом. Виниці всі пропали, фасоля померзла: була на золотому сріберному чверть, тепер вже 9 золотих параз запросили. Жито, що в ціну вже було, все вимерзло; може пшениця ще як небудь вийдержить. А що будемо робити? Такий хлоп, як я, може 40 крейцарів заробити, та ще добре, коли одшукає собі роботу. А як ні, що тоді? Одна надія: казали тут, що у Пешт треба 3000 хлопів на якусь роботу, що там ім и страву будуть давати и по 2 золотих на день. Та то так може тільки казуть!“ Таке наробили морози 19. и 20. Мая, що насунули з Карпат на всю Угорську Русь. В ці нічі холод був як зимою. В ранці виходили люде, бачили, що виноград, фасоля, картопля до чиста замерзли; брали вони колюски жита, несли у хижу, одламлювали нижні часті солімок житніх, дули кріз нх, и звідти вискакували шматочки льду.

А 20. Мая було велике праздество на всю угорську Русь. З Пряшева до Унгвара приїздив на посвященє новий єпископ Товт. В вечері в Унгварському сімениці був задія того концерт з піснями, музикальними пьесами, поздравительними річами повопосвяченому єпископові од лиця воопитаників сіменища. Співалися тут и малярські,

и румунські, навіть — одна руська пісня. Говоридоса багато річей и — одна навіть по руськи.*) До того кричали „eljen!“ На другий день випровадили питомці сіменища нового свого єпископа на дворець желізницї, звідки він поїхав, здається, ще в Мункач. Про це впрочім Вам напише докладно *Карпат*, котрий обіцявся росписатися про це у будущому числі. Послїдне число ёго (18.) межи иншими приносить одну цікаву статью від редакції, котра показує, як редакция зміла стати на ноги за три роки свого иснуванья. „У 1873 році, коли почали ми видавати *Карпат* (каже редакция), у нас було 330 підписчиків; у першій половині 1874 року при преслїдованьях *Карпата* з звісної сторони(?) ми мали порядочних предплатителів вже тільки 175; в другій половині року дійшли знов до 259 предплатителів; в першій половині 1875 року ми їх получили 169, в другій — 198. В сѣму році є уплативших предплатителів 183, а неуплативших, а все-таки читаючих — 131... У бюджеті редакції (каже редактор далі) од того ми маємо 2000 гульденів дефіциту, котрий покривається позичками и кредитом... Дїло зовсім инакше стояло би, як би ми мали, 600 порядочних предплатителів.“ И так тепер питання єде про те, як газета, почавши з 330 підписчиків, не дійшла за три роки до потрібного їй числа 600, котре число, як вона сама признається, можна було б зібрати з двох наших руських єпархий, при других способах. Якї други способи прийняти було б потрібно задля сѣго, редакция не обясняє; а власне се було б цікавіш од росказу редактора про те, як він „сушить собѣ голову о томъ, щобъ выполнити буквами и интересными статьяма *Карпата*“, и через се приплачує з своєї кишені гроші на печатанье газети своєї. Займаючись високою политикою духовенства нашого, заступаючи ёго интереси на шкоду интересів самого народа, розводячи статї по науці, у котрій редакция мабуть мало розуміє — вона думає, що справді якесь дїло робить, що така газета їй потрібна комусь в наших угро-руськїм народі. Виповняючи „буквами“ свою газету, редактор, здається, тими буквами ще ні разу не написав ні одной мислі, котра мала б яке небудь значенье не то що для цілої маси нашого нещасного народа, а навіть и для того невеличкого числа предплатителів, котрі вводять редактора у неоплатні довги.

Такі наші дїла, коли хочете знати. Народ бїдує, духовенство справляє свої свята, молодїж, за ним идучи и вихвалюючи ёго, співає мадарські пісні, а голова нашої народнїї(?) мислі „сушить собѣ голову“, не знаючи, що з нею кращого зробити. Я не знаю, чи зміниться се все хоч коли на що небудь инше, лучче. Запитайте про наші народні школи и про те, як там ведеться наука, у других, хто про се знає що небудь; се одна надїя нашого народа, так недоступно одрізаного од братів одними тільки Карпатами.

— Дня 13. с. м. відбувся загальний збір „Руської Бесїди“. Член видїла Д-р прав Волод. Ганкевич відчитав справозданья: а) з діяльности видїла за минувший рік; б) з руху касового й обороту фондів; в) з управленья фонда театрального та й з веденья дїл театральних.

*) Усіх номерів співу и річей лічилось 17, з їх два номери по руськи: це в руській землі — Русини!!!

Потім вибрано новий виділ; з вибору сього вийшли панове: Д-р ф.и.л. Исидор Шараневич, Д-р прав Корнило Сушкевич, Д-р прав Володислав Сроковський, професори гимн. Дамян Гладилевич, Улян Романчук, Богдан Пюрко, редактор *Правди* Лонгин Лукашевич, студент ф.и.л. Леонид Закляинський и студент прав Володимир Левицький.

— **Справозданье касове товариства академ. „Дружній Лихварь“** за час від 1. Падолиста 1875 до посліднього замкнення каси дня 12. Мая 1876, яко за перше піврічье біжучого року шкільного. — А) Капталу дня 1. Падолиста 1875 було 1310 зр. 85 кр.; Б) від 1. Падолиста 1875 до 12. Мая 1876 прибуло: а) з добровільних датків 4 зр. 28 кр., б) з вкладок членів 34 зр. 85 кр., в) з відсотків 4 зр. 56 кр., разом 43 зр. 69 кр. — всього 1354 зр. 54 кр. Відтягнувши від того безповоротні видатки на потреби канцелярийні, кореспонденції и ин. 4 зр. 15 кр., лишається чистого маєтку товариства 1350 зр. 39 кр. Ті гроші знаходяться: а) на позичках у членів товариства 1154 зр. 46 кр., б) яко фонд резервовий в галицькій щадниці 50 зр. 15 кр., в) яко фонд коренний 145 зр. 78 кр. За той час уділив виділ 21 позичок в квоті 91 зр. 50 кр., а звернено 19 позичок в квоті 79 зр. 80 кр.

Коли минувшого року за цілий шкільний рік виділ уділив був 25 позичок (гл. *Правда*, Ч. 21, 1875), то сього року за один піврік уділив їх лише о 4 менше. То наглядний доказ, що до нашого товариства горнеться чимраз більше товаришів-академиків потребуючих помочи. Виділ не може значнійших сум визнати, позаяк маєток товариства малий, и, як з винишнього справозданья показується, помочи з-поза членів товариства майже жадної нема... Замітити ще належить, що много давнійших членів-довжників (а є їх багато ще від 1871 р.) не хотять навіть нагадати собі, що вони довжні товариству и більшій суми, а хоть нинька вже вони людьми на становищах та й могли би отже хоть щото звернути, то все ж таки навіть на завізванья писемні виділу не зволяли відповісти, не то позичку звернути або вкладку (місячно 10 кр.) дати. И ось-тут причина, чому маєток товариства так помаленьку підноситься. Щоби тую головну перепону розвитку нашого товариства усунути, ухвалив Виділ завізвати пп. довжників до сплати належитости через часописьма.

Від Виділу товариства „Дружній Лихварь“.

А. Павлиш, голова;

Ив. Белей, скарбник.

Завізванье.

Виділ товариства акад. „Дружній Лихварь“ визнає всіх пп. довжників, а имено тих, що не відповіли на писемні завізванья, щоби до 14 днів довг и вкладки сплатили або хоть порозумітися зволяли чи то з головою, чи то з скарбником товариства. В противнім злучаю подадуться имена непризваючихся до довгу під осуд публичної опинії, а в квитів зробиться уставою предписаний ужиток.

За Виділ:

Андрій Павлиш, голова;

Иван Белей, скарбник.

Канцелярия товариства: *улиця Краківська, ч. 1А.*

Властитель и одвічальний редактор: Лонгин Лукашевич.

З друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під надзором Фр. Сорняцкаго.

Виходять випу-
сками в 2¹/₂ арк.
15. (3.) и 30. (18.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація
під н. 14. на ул.
Краківській.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на шість року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

НА ТАРАСОВІЙ МОГИІ.

Поховали ми Тараса...
За Тарасом занялася
На Україні нова зоря:
Час лишити давнє горе,
Час стару покинуть долю,
Час добути хліб и волю
Без огню, ножів и крові...
В нас лилося крові море,
Ми встидали трупом поле,
Цілі села ми палили,
Людей різали, топили.
А що з того? чи народу
Добули яку вільготу?
Як літ двісті, так и нині,
Народ стогне, народ гине...
Нужда, лихо и скорботи
Не дають життя народу...
Глянь на села: скільки жалю
Вони в душу наливають!
Та від чого ж так погано
Людям жити?.. Серце вяне...
Ой панове громадяне,
Світу треба хуторянам...
Дайте світу, дайте волі,
Дайте хліба, дайте поля;
Хай багатий схаменеться,
До вбогого обернеться!

Ой пани, великі дуки —
 Не ведіть народ на муки,
 Годі вбогих обдерати,
 Час чуже назад віддати!

1862 р.

Θ. В—р—ля.

ЗАВІРЮХА НА СТЕПАХ.

Повість польська, оповіdana по руськи,

П. Куліша.

Переклад з великоруського Ос. Б.

ВІД АВТОРА.

Колись-то давно, ще за Николаївських часів, запізнався я, яко вандруючий по Україні етнограф, з польським романистом и критиком, Михайлом Грабовським. Наше знаомство тревало двайцять літ и приводило нас часто до розсуджувань польско-руського питання у відношень до українського народа. Не у всім сходилися ми з собою, и оба ме в однім не дорозумівали; але Михайлові Грабовському я вдячний більше, аніж кому небудь та чому небудь, коли я в теперішнім часі в сім питаньі хоч що небудь добре розумію. Недовго перед своєю смертю напечатав Михайло Грабовський повість *Zamięć w Stepach*, в котрій я знайшов дещо и з власних устних росказів, що заховалися в памяті автора. Отсе дуже цікавий, списаний після свіжих переказів етюд недавної нашої старовини, в котрій відбилися часи давнешні; але по моїй гадці треба б сюжет повісті виложити по руськи, а не по польски. Я не заховав моєї гадки перед автором, відаючи повну справедливість ёго талантові, и благородний автор дуже бажав побачити своє *opowiadanie* росказане по руськи, та не судилося ёму дочекатися сёго. Аж в багацько літ після ёго смерті настигла в конець така часина, коли я зміг сповнити моє власне и ёго бажанье.

I.

Audiat et altera pars.

Рід наш сягає в дотатарські часи. Київський князь Володимир Мономах осадив одного з князів половецьких на річці Володарці неодадеки від Сквири, яко побережника чи сторожа пустині,

куди хижі земляки ёго вривалися в княженецьке господарство, щоби захоплювати стада та людей. Власне имя зрущеного половця загубилося в переказах малограмотної нашої старовини; в пам'яті потомства заховалося тільки названьє племінне. Князі Половці втекли з свого пустинного займища перед Батиївою хуртовиною поспіль з другими землевладцями; коли ж замість неї настала глуха тишина, як Золота Орда усадовилася межи Доном а Волгою, на пустім урочищі Володарці, чи-то на річці сёго имени, знов з'явилися князі Половці, та, яко Гедимінові васалли, повторили колонизаторську діяльність свого предка.

Мої прадіди та пращури, як отсе для мене розумно, мали другорядову ролю в литовсько-польськім періоді южноруської історії. Имена князів Половців стрічаються тільки в судових актах в ділі розмежуваньє пачських займищ, та й то дуже зрідка. У ті часи кулачне право було так звичайне, що до трибуналів попадався ледви сотий, а може й тисячний випадок спору про так звані промисли або ужитки. Довгі періоди письмєнного мовчанья про иснуваньє князів Половців, котрі про се таки иснували, показують, що рід наш займався тільки сілським господарством та й не мішався в діла родин, славних в історії такими подвигами, як люблинська подія 1569 р., або з'їзди в литовськім Берестові для спорів за церковні діла, або конфедерації схожі на ту, що розв'язалася під Гузовим. Про князів Половців історія дуже мало знає; але мої предки натерпілися від політичних розрухів стілько, що и ті родини, котрих династичне честилюбие (найшкодливийшій рід егоїзма) не давало спокійним мешканцям тихо займатися своїми незначними, але позиточними для загалу ділами. Як же ж розлютувалася вконець викликана польськими честилюбцями хуртовина, знана під иням Хмельнищини або Руїни, довелося нам ще раз втікати без озиру з предківського займища, як втікали ми перед хуртовиною Батиївою. В період Руїни повторилося те ж лихолітьє, що зовсім затемнило XII-й и XIII-й вік у споминках XV-го и наступаючих столітьїй. Про те, як стояли річі в Київській землі до Руїни, ми дізнаємося більше по аналогії, як по історичних свідочтвах; а так як панські доми, по федеративному дусі Річі-Посполитої, становили відільні и майже самостійні держави; так як родинні перекази обмежувалися тільки на інтереси рідного дому, то традиційна, з доби Косинського, охота козаків нищити все письмєнне, погрузила Сигизмундівські часи для нас в таку саму темряву незнанья про внутрішнє житья краю, в якій наші давнійші предки знайшли часи Мономахівські. Вконець проминуло

*

и повторення Батиєвої хуртовини з усіма його татарськими огидами. Після обох Хмельницьких, Богдана и Юрия, що стояли один одного, після отсих Дорошенків, Ханенків, Куницьких и tutti quanti, що обезлюднили до неймовірного ступня многолюдну перше західну Україну: пахарство та мирні промисли мусіли по старому починати своє діло від початку, несміливо вихляючись за черту оборонних місць, и ось знов „ратаєве кикахуть“ по пустинних полях, по котрих так довго тільки „врани граяхуть, трупіа себѣ дѣляче,“ як раз так, як в часах княженецьких усобиць, проспіваних віщим бояном. Користаючи з наставшої знову тишини, князі Половці ще раз вернулись звідкилясь на свою предківщину, и Володарка, пуста селище над пустинною річкою, заговорила голосами правнуків на тих місцях, що чули голоси їх пращурів.

Не буду томити читальника споминками, цікавими тільки для мові родини, а перейду на тему більше загальну.

II.

Правий берег Дніпра, на обшарі межі Білою - Церквою, Звенигородкою, Черкасами та Чигирином, представляв з кінцем XVIII-го а початком XIX-го століття щось похорого на те, що ми зображаємо тут в часи Володимира Мономаха, именно — свіжий перехід з пустинності в залюднення. Навіть наша предківщина Володарка все ще лежала неначе на пограничю управленої землі, притикаючи до пустинь, недавно займлених и займаних иншими державцями на вдачу. Могло здаватися, а многим и здавалося, що руські пустині так само, як и після татарського лихоліття, залюднені не на довго; що отсей край знов мусить статися игрищем якої небудь ватаги дикарів; що по місцях, зрошених благодатним потом хліборобським, знов польються руйнуючі потоки людської крові, а память тихих сподвижників плуга заглушиться споминками про диких сподвижників розбою. Але даремні були ці опаски. Стамбулові були вже указані „приказуючі границі“. Уже Орлови-Чесменські, Румянцеви-Задунайські, Потёмкини-Тавридські, Суворови-Римницькі

„Какъ ночью звѣздъ стезя по небу протяженна“*)
світили в исторії вічними маяками безпечності для будущих сільських хазяїнів. Правда, що у нас в полудневій Россії тревала

*) Стих Державина.

ще темна ніч, внесена татарсько-козацькою добою Хмельницькою; але на півночі, з Петром Великим, засіяла вже зоря європейської культури, и швидко стало видно всьму образованому мирові, що вже ні Батиям, ні Хмельницьким, ні самим Наполеонам витоптувати кінськими копитами наших предківських займищ.

Мій батько щасливо хазайнував в своїй Володарці. Нас було в ёго пять синів. Наймолодший з моїх чотирёх братів був десятима чи одинаццятма роками старший од мене. Сей відстанок відповідав довгому періодові вдівства, після котрого наш батько подружився з дівчиною простого стану. У ті часи се було соромом, що розлучив наш дім на віки з гордим домом підгірських Гарабурд, з котрого походила перша ёго жінка. Але ж и без сеї незвичайної події в нашій семейній життю, ми жили оддалеки від всього, що кругом нас манило людей в далечину від рідного гнізда. Навіть образованьє, конечно шляхтичеві, поберав кождий з нас дома. Мені одному назначила домашня рада доповнити мої наукові відомості в университеті, до котрого зготовляв мене один з учених французьких виходців. Але мій батько, що виїздив з дому тільки на більші краєві та заграничні ярмарки, був таки чоловік зовсім не малого образованья. У нас раз-у-раз жило по два-три чужоземці з родинами яко офіціалісти, и старенький, умираючи, ціг повторити про себе своїм синам майже все те, що говорив на смертній постелі Володимир Мономах про придбані дома знанья свої. Між иншими прикладними власностями, міг наш батько якраз так, як отсей воєвятий руський хазяїн, перелічити и мисливські свої подвиги. З нас всіх були добрі мисливі, а попри сім такі зоологи и ботаники, що не гордував би нами ні Бюффон, ні Лінней, коли б доля завела їх в наш домашній кружок, як се сталося з незабутним для мене Сюшаром, тихим академиком, що утік в наші поля перед Робеспєровою гилотиною. Що до господарюватості мого батька, то читальник буде мати о ній тяжку з отсеї обставини.

Дід мій лишив ёму маєток, мов яку розбишацьку слободу, окружену дикими полями. Піддані годували панську семью плодами свого рибальства, свого мисливства, свого пастушества, але зовсім не з пахарства. Замість пахарства, вони козакували, або просто сказавши — здобишникували. Пускаючись в незалюднені ще пустині, на вивідини, по старому козацькому звичаю, за татарами, Володарці наші крали по татарськи в сусідніх маєтках все, що можна було привезти за сідлом, від зернового хліба до домашнього манатья. В наші часи отся проява сталася вже незро-

зумію, а навіть зовсім нашому народові невластивою; але хто читав оповіданьє московського попа Лукиянова про ёго проїзд через лежачий під Києвом Хвастів, той лекше зрозуміє, які були форпости колонизації України після Руїни. Не то що мужики, але й багачко панів татарствовало нишком над своїми земляками та сусідами; та й моєму дідусеві не багачко бракувало, щоби пійшов слідами Семена Палія з ёго „безштаньковою голотою“, над котрою дивувався чесний москвитянин лякаючись. До сёго спонукували и услови переходового часу, и розбишацькі звичаї оказаченого та отатареного народа, и таки сама потреба чим небудь жити при недостаточності, а навіть неможливості пахарства. Одно вирятувало ёго від участі в промислі, котрого в ті часи ніхто не вважав нечестним, тим більше, що по старій козацькій пам'яті „шарпати та пліндрувати“ ляхів, се-б-то панів католицької віри, вважалося навіть за щось рицарського. Ще молодим чоловіком, полюючи на турів за Припетью у свого дядька, Половця Рожиновського, він побував на рогах дикого звіря и наслідком окалічення не міг сідати на коні. Козакуваті піддані мого діда, вихованці недавню щезнувшої паліївщини, зовсім не цехтували ні ёго панських прав, ні привілеї панського стану, але управлялися сходинами або вічем, куди закликали ёго тільки деколи, яко верхіёго судью або диктатора. А ще ж був він ім потрібний з ёго старосвіцьким ім'ям та з ёго старосвіцькими правами для охорони від сусідського забажання їх пасік, звіриних та рибних промислів, настійщ и таких інших ужитків первісного хазяйства.

Тут я відживлю згаджену непамятью та новими поняттями про старе життє черту місцевих звичаїв, пігде не записану в историчних творах. Під пером наших, впрочім вельми поважних літератів, пан та мужик всюди являються завзятими антагоністами. На сім антагонізмі будують всю историю України, в котрій не хочать нічого бачити, окрім обуряючого насилья з одного боку та розпачливого відпору з другого боку. Дідусь мій, скалічений туром, не довго волік дні свої в сумнім домонтарстві. Він лишив тільки одного малолітнёго сина. Моя бабу, будучи ще дуже молодю вдовою, не від того була, щоби по другий раз замуж пійти, и знаходилися люде з доброю воєвничою славою, готові обороняти наш родовий маєток від сусідських нападів, котрі були у нас межі панами такою ж звичайною проявою, як и напади паліївщини на безоборонну шляхту. Але Володарці рішучо сёму спротивилися. Вони не допускали и мислі, щоби хто небудь инший, окрім князя Половця, управляв та володів ними. „Мужі сходатаі“ з усіх

осад, що горнулися до Володарки, мов пригороди до столиці, разом з володарськими „громадськими мужами“ постановили на загальнім вічі або раді: виховати свого малолітнього князя громадським коштом, и дійсно виховали. Хто знає? може бути, вони були простими потомками сих пів-номадів та пів-розбишак, що перед тисячю літ показували на руках Оскольдові та Дирові маленького Игоря. Я тільки скажу, що отсе був не єдиний приклад опіки підданих над малолітніми сиротами-дітчачами, и именно такі приклади відносяться до часів здичілости народа під впливом татарських, козацьких та гайдамацьких розбоїв. Як же ж окінчилося моєму батькові дванайцять літ, дали ёго, разом з ёго матерью, в дім дальшого її родича Гарабурди, що жив на червоноруськім Підгірью. Там він вчився письма, навчився сільського хазяйства, мисливства та воєнних штук татарської тактики чи так званого танцю татарського, конечного в ті часи для оборони залюднених місць від ординських нападів. В двадцять-другім році з роду мій батько вернув до Володарки з молодою княгинєю з старого роду Гарабурд, про котрий не даром говориться в польских переказах, що він споріднив майже всіх руських панів межи собою. Повернувши з Підгірья, застав він своїх, як тоді мовляли, підданих крайне убогими и, коли се можливе, ще необичайнішими, ніж вони були за життя мого дідуся. „Мужі сходатаі“, проживши стілько літ без верховника своїх сходи́н або віч, без князя и навіть без овдовілої княгині, стали тепер нічим иншим, як отаманами п'яної, лінивої та непуцящої вольниці, втратившими и тую повагу, котра буває навіть у ватажків хижих, але добре організованих дружин. Кращі з них вимерли, а ледачі, з покоління в порівнанью молодого, сталися такими ж бідолахами, як и всі громадяне. Отсе ж пійшло від того, що людність краю з часу, як в західній Україні козацькі дружини остаточно зникли в 1713 р., швидко згустіла; що Володарка, ще до недавна окружена пустинями, притикала тепер безпосередно до сусідніх маєтностей; що енергичні державці сих маєтностей частійше й частійше ловили хижаків на крадіжі та віддавали їх на суд місцевої магдебургии, що складалася з „статечних“ простих людей, але з злодіями обходилася так само безпощадно, як и запорозці в своїх низових паланках. Така пережіна обставин, виникнувши за двадцятилітє після смерті мого діда, згамувала дикі промисли Володарців, а пахарство та хованье худоби, по старому звичаю, не краще у них стояло, як и у татар. Біднота не зменшила, а швидче збільшила п'янство наших підданих. Багацько дворів зовсім опустіло, тому

що хазяїни, провинившись злодійством, втекли в нові слободи ближше до диких очаківських степів, де приймали всякого, не розвідуючи про те, що завело ёго на пограничье, и без труда обороняли від пошукуючих.

Батько мій, навикши бачити на Підгірью добре уладжені хазяїства, готов був покинути своє маленьке князьство и, по прикладу старосвітських наших хазяїнів-вояків, Дашковича й Вишневецького, по прикладу ближшого до нас князя Вороницького та багатько інших землевладців, що не всиділи серед хаотичнёго залюдненья родини, вступити в службу до якого небудь хазяїна-великодержавця, яким для Дашковича був царь московський, для Вишневецького, на короткий час, навіть султан турецький, для Вороницького — князь Острозький, а для тьми других більше або менше вірних копий з отсих старих образців тяжкого на Русі хазяїнуванья були Замойські, Потоцькі, Конєцьпольські и такі інші шляхетні потентати. Але любов до домонтарства, унаслідувана нами з часів воєвничо-господарюватого Володимира Мономаха, перемогла в молодім пані ледачої сільської громади. Він зайнявся великою мислею, котра прославила б ёго имя в історії, коли б ёго слобода була многомиліоновим царством, іменно — поправити обичайність своїх підданих и дику їх енергію звернути на творчу діяльність.

Почав він своє діло від уладженья господарського инвентаря в дуже мініятурнім розмірі, що, при ёго безгрішью та привичці ёго підданих до лінивого дармованья, було задачею тяжкою. Все ж таки він справився з нею. Він сам був першим у себе робітником. Мало-помалу заохотив він кількох молодих людей до правильного догляду робочої худоби та до пильнованья часів в пахарських роботах. Не тратячи ні надії, ні веселості духа, він ужив цілих десятків літ на переробленье своєї півкозацької и півциганської орди та на утворенье великого сільского хазяїства, можна сказати, з нічого. Успіх звінчав вконець, хоч и не швидко, ёго змаганья. З бідних обірванців поробив мій батько своїх підданих господарями, се-б-то заможними та, як тоді мовляли, статечними, порядними людьми. Власний господарський инвентарь став ёму тоді непотрібний, бо сорок шестиволових плугів було завсігди на ёго услуги, без найменшого обтяженья підданих. З улущеньем їх добробиту, багатство самого пана зростало з швидкостью поступовою, и в початку мого життя, в добу французької революції, був він вже рідким, майже виключним з'явискон межи сусідніми державцями: він був капиталистом. Найстарший мій брат був уже

далеко на спадку віку. Кругом ёго росла вже власна семья, и при тїм визначався він трохи хмуриим характером. Він був такий, яким було б бути нашому батькові в найтруднійший час ёго господарської турботи. Але батько заховав дивну веселість ума й серця до кінця життя. Чергу хмурої задумчивості унаслідував ёго першак по своїй матері, гордовитій Гарабурдівні, котра спершу терпіла та непокоїлася в нашім дикім тоді краю за двох. Вона ж передала и молодшим своїм синам частку свого характеру. Братья мої завсігди памятали, що вони — князі Половці и, при всій ласкавості до підданих, що переймили від батька, ніколи не знизилася до того, щоби, так як я, потанцювати жвавого національного танця *козака* в крузі простих селян та селянок. В їх здержності, в їх, хоч и дуже мало примітнім, гордувані простою громадою, відбився, як я розумію, легкий докір батькові за ёго женитьбу з круглою сиротою з підданчої семьи. Ще за життя першої жінки мого батька наші сторожеві козаки чи-то чатівники відобрали в татар дволітню дівчину, котрої батька, матірь и всю семью заняли в неволю. Дівчинка виросла в нашім домі и вконець стала княгинею. При всій любові и, можна сказати, дружбі моїх братів з батьком, він чув легке зрушеньє домашнїї гармонії та давно уже придумував над тим, щоби зробити старших синів своїх самостійними господарями. До сповнення ёго бажанья підпоміг перехід обширних маєтків князя Любомирського до Потемкіна-Тавридського, котрого наслідники дуже мало важили свої українські маєтки та продавали їх дуже дешево.

(Дальше буде.)

РУСЬКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЬЕПИСЯХ ІІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ,

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Другий відділ: Литовський и козацький період.

ІХ.

Київський Митрополит Петро Могила.

(Конець.)

В научнім згляді Київська колегія ділилася на дві конгрегації: висшу и низшу. Низша конгрегація своєю чергою розділя-

лась на шість клас: фара або аналогія, де вчили одночасно читати й писати в трьох языках: славянським, латинським і грецьким; інфіма — класа початкових відомостей; за нею класа граматики і класа синтаксису: в обох цих класах вчили граматичних правил трьох языків — славянського, латинського і грецького, обясняли і перекладали всякі твори, роблено практичні вправи в языках, учили катихизису, арифметики, музики і нотового співу. Далше — слідувала класа поезії, де найбільш викладали поетику і писали всякі можливі вправи у віршувань, так в руським, як і в латинським. За поетикою слідувала класа риторики, де учні вправлялись у складацью речей (промов) і розправ на різні предмети, особливо на лад Квинтиліяна і Цицерона. Висша конгрегация мала дві класи: філософії, котра викладалася після Аристотела, приладженого до викладів у західних латинських провідних книжках, і розділялась на три часті: логику, фізику (теоретичне толкуваньє про з'явища природи) і метафізику; в сій класі вчили також геометрії і астрономії. Друга, найвисша класа, — се було богословіє; богословня вчили найбільш після системи Томи Аквіната; в сій же класі викладали гомилетику, і учні вправлялися в писанью проповідей. Виклад усіх наук, вийнявши славянську граматику і православний катихизис, відбувався в латинським язиці. Школярів приневолювали не тільки писати, але й раз-у-раз говорити сим языком, навіть по-за колегиею: на улиці і дома. В тій цілі для школярів низшої конгрегации видумано довгі листи, вложені в покровець. Хто сказав що небудь не по латинськи, тому давали сей лист, і вписувано в ёго имя школяря, що провинив; школярь носив сей лист доти, доки не міг накинути ёго кому небудь иншому, що промовив не по латинськи; а в кого сей лист був через ніч, того карали. Першенство, яке оказували латинському языкові зараз по основанью колегии, навело на неї небеспечну бурю. Розійшлася між православними чутка, що колегия неправославна, що наставники її, виховані за границею, заражені ересью, що в пій викладають науки після провідних книжок инновірців, учать найбільше в латинським язиці, язиці инновірців, а чинять се тому, щоб одвести молодіж з дороги отцівської віри! Громада легко присвоювала собі подібні погляди. Русини привикли до тої гадки, що в латинським язиці відправляють богослуженьє и говорять вороги їх віри, ксєндзи, и тому вважали саму науку того ж языка неправославним ділом. Могила мав чимало противників, а були се невчені и негідні свого стану попи, котрих він усунув з місць в значшій скіль-

кості. Крім того не сприяли йому всі сторонники Исаї Копинського, котрий, як видно, сам говорив об неправослав'ю свого суперника, що усунув його з митрополії*). Лиха слава про Могили і його научне заведення розширилась між козаками, що все готові були жорстоко розправитись з тими, кого вважали ворогами віри. І справді — діло дійшло до того, що одного разу ватага народу, під проводом козаків, загадувала кинутися на колегію, спалити її і повбивати наставників. „Ми — писав опісля один з наставників, Сильвестер Коссов, тодішній префект Київської колегії — висповідалися й ожидали, що нами стануть кормити Дніпрових осетрів, та на щастя Бог, видячи нашу невинність і піклуючись просвітою руського народу, резігнав тучу пересудів і просвітив серця наших земляків; вони побачили в нас справдешніх синів православної церкви, і з того часу мешканці Києва і інших міст не тільки перестали нас ненавидіти, але стали що-раз більше давати до нас своїх дітей і величати нас Геликоном і Парнасом.“ Подія, що грозила колегії, приключилася 1635 р.; в тім самім році, як минула небезпечність, видав Сильвестер Коссов „Екзегезисъ или Апологію Киевскихъ школъ“, увір, в котрім оборонював спосіб навчуванья, прийнятого в колегії. Першенство, яке заявляли латинському языкові, оправдувалось, в очах Петра Могили і наставників, котрих він вибрав, тогочасними обставинами. Русини, що вчилися в колегії, жили під польським правлінням і готовилися до життя посеред суспільності, проникнутої польським ладом і польськими поняттями. В сій суспільності панувала й глибоко вкорінилась думка, що латинський язык єсть найголовнішою ознакою образованності, і чим хто лучче владає латинським языком, тим гіднійший зватися образованим чоловіком. Під впливом єзуїтів, Русинів вже про саму свою народність зневажали Поляки, і ся обставина природно причинялася до того, що руське шляхецтво так спішно квапилося позбутися своєї народності, а ті, що перейшли на католицтво, з гордістю уважали себе яко Поляків. Щоб усунути такий пересуд, конечно потреба було Руси-

*) Так чернець Густинського монастиря Пафнутий, що приїздив у Москву, при розпитуванью звістив, що „єпископъ Исаія писалъ въ Лубенскій и Густинскій монастыри, что митрополитъ Петро Могила королю, всемъ панамъ раднымъ и арцибискупамъ лядскимъ присягалъ, чтобы ему христіанскую вѣру учениемъ своимъ поправить и уставить всеє службу церковную по повелѣнію папы римскаго, римскую вѣру и церкви хрестьянскіе во всеѣхъ польскихъ и литовскихъ городѣхъ превратить на костелы лядскіе и книги русекія все вывести.“ То само заявляв игумен Густинський Василь, що перейшов у Москву.

нам, що зберегли ще свою віру й народність, присвоїти собі ті звичаї і признаки, що після тодішніх пересудів давали право на шанобу, яка личила образованому чоловікові. Латинський язык в тодішніх суспільних кружках був конечний не тільки для суперечок об вірі з католиками, що не хотіли про високі предмети говорити инакше, як по латинськи, — латинської мови вживали на судах, соймах, соймках и на всяких громадських сходинах. В колегії школярі вправлялися в латинським язиці и приготовлялися до захисту православної віри словом через диспути, класові и публичні, що відбувалися по латинськи. Тому одна сторона наводила всякі противні православию доводи, що тоді були в звичаю в католиків, друга — відперала їх и оборонювала православье. Такі диспути не обмежались тільки на предметах віри, але простиралася й на всілякі философичні предмети. З устрою їх слідно практичний розум Могили, що прямував у всім до головної цілі: виставити против католицтва вчених и зручних борців за руську церкву, що вміли б поразити ворогів їх власним оружьем. Східний з тими практичними поглядами Петра Могили єсть також и сей схоластичний характер, що він дав усьму науковому образованью, котрого набералася молодіж в колегії. Головна прикмета схоластичного способу науки, що розвився в західній Європі в середніх віках и ще панував у XVII. в., була така, що під наукою розуміли не стільки скількість и обєм предметів підлягаючих пізнанью, скільки форму або суму способів, котрі служили до правильного розложення, відношенья и визначенья предмету. Мало знати, та гарно вміти користуватись малим запасом знанья — се була ціль образованья. Відтила нескінчений ряд формул, зворотів и класификацій. Сей спосіб, як показали вікові наслідки досвіду, мало підмагав розширенью круга научних предметів и давав змогу так званому вченому пишатися своєю мудростью, коли він між тим дійсно був зовсім неуком або теряв час, труд и здібності на вивченье того, що власне випадало опісля забувати, яко мало пригоже для житні. Та сей спосіб, при всіх своїх великих недостаках, мав однако и добру сторону в своїм часі; він приучував голову до роздумуванья, служив, так сказати б, духовою гимнастикою, що приготовляла чоловіка займатися предметами знанья з науковою правильностью. Не можна сказати, щоб в західній Європі в часах Могили не було вже иншого способу науки, инших понятій про знанье; але сі засновки нової просвіти, що так бистро и блискучо повели розум людський до великих винайдець в обширі наук природних и до яснійшого погляду на потреби

духової и материяльної жизни, були далекі и майже не тикалися тодішній Польщі, дарма що ще сто літ назад вона була родинним краєм Коперника. Зовсім природно було Петрові Могили опинитися на тій самій способі научування, який панував у стороні, де він жив и для котрої приготував своїх руських питомців, тим більше, що спосіб сей після ёго погляду відповідав ёго найближшій цілі: виховати покоління оборонців руської віри и руської народності в польській громаді. Після нашого погляду на просвіту мусить образованье, яке давала колегія Могили, показатися вельми одностороннім: студенти, що скінчили курс в колегії, не знали законів природи на стілько, на скілько вони були відкриті и висліджені тодішніми передовими вченими на заході; мало свідомі були вони в географії, історії, науці права; та доволі було сёго, що вони не стояли низше, як просвічені Поляки тогочасні. Та щоб крім того ще оцінити важність зміни, яку вдіяв Могила в духовній житні полудневоруського народу, стоїть поглянути на той стан, у яким та жизнь духовна була на Русі перед ним, а тоді-то ёго заслуга покажеться вельми значною, и успіх ёго заходу безмірно важним у своїх наслідках. В краю, де в протязу віків панували духові лінощі, де маса народу перебувала під зглядом своїх понятій майже в первістнім поганстві, де духовні, одинокі провідники якого небудь духового світла, махинально и недбало сповняли обрядові форми, не розуміючи їх значенья, не маючи понятья про истоту релігії, де тільки слабі початки просвіти, кинені добою Острогського, сьак-так приймалися, придушувані нерівною борбою з чуженароднім и неприязним ладом образованья; в стороні, де руський язик, руську віру, а навіть руське походженье напаятовували печаттю темноти, нечемності и негідності из сторони пануючого племені — в тій краю нараз являються сотні руських молодців з добутком тодішній образованності, и вони не соромляться назватися Русинами; з добутими способами науки вони виступають для оборони своєї віри и народності! Правда, в Польщі, де тільки висша класа мала право обивательства, а маса простого народу була придушена угнітом вельми нелюдського закріпощенья, висша руська верства так непогамовано змінила свою віру и народність, що її не могла вже спинити ніяка колегія. Польська просвіта, котрою правила єзуїти, зруйнувала б рано або пізно всі плани Петра Могили, коли б опісля не піднявся полуднево-руський нарід против Польщі під стягами Хмільницького. Київську колегію з її брацтвом запевне постигла б така доля, яка стерла з лица землі Львівські, Луцькі, Виленські и інші школи;

однак сімя, що кинув Могила в Києві, роскішно виросло не для самого Києва, не для самої України, а для цілого руського світа: се сталося через перенесення засновків Київської просвіти в Москву. И в сім-то найважливіша и велика заслуга Київської колегии и її безсмертного основателя.

Хоч можна б жалкувати, що Київська колегия давала перевагу латинському мові из шкодою грецького, а все ж таки працювала вона й над розвитком руського мови и письменства. Студенти виробляли проповіді по руськи; ті, що виходили з колегии на священників, могли говорити науки для народу, а в Брацькім монастирі не минула ні одна святочна служба, коли б велими численному народові зібраному в храмі не говорено проповіді або не сяснювано катихизису православної віри. Проповідування з того часу стало звичайним з'явищем в українських церквах, тоді як у Великій Русі проповідь була з'явищем майже нечуваним. Студенти Київської колегии займалися також віршованою літературою и мали до неї особливий потяг, тільки жаль, що писали після польських взірців силабичним розміром, зовсім не властивим, як показалося, природі руського мови що до власності його наголосу; головна ж недостача тодішніх віршописців була ся, що вони розуміли під поезією тільки форму, а не зміст. Віршописці пишалися всілякими вигаданими формами дрібних віршунів (як н. пр. акростиhi, раковидні або раки, котрі можна було читати з лівої руки до правої и на відворот, епіграми в формі яйця, шести-стіну, чарки, сокири, пирамиди и т. ин.). Були також в звичаю віршунів, звані поемами и одами; се були панегиричні стихотворства знатним особам з причини різних злучаів, поздоровлень з імянинами, з вінчаньем, похоронні, прославлення гербу, присвячення и т. ин. Вони після приписаних правил визначалися крайною лестью до прославленої особи и покірливістю автора. Часто віршунів мали релігійний предмет, и образцем таких можуть служити многі віршунів, поміщені в книзі виданій 1646 р.: „Перло многоцѣнное“, котру написав Кирило Транквилион. В тодішніх часах любувались в віршунів морально-поучаючих, в котрих персонифікували всякі чесноти, похиби и в загалі умислові поняття. Мимо сильної пристрасті до віршунів, Київська колегия не появила нічого замітного в обширі поезії, а се тим сумнійше, що в тім самім віці в українській народній поезії, що не знала ніяких школьних правил и поетики, появлялися справдешні поетичні твори, повні натхнення и життя; такі н. пр. козацькі думи, неперечно принадлежні XVII. віку. Школярі складали святочні

вірші найбільш на Різдво Христове и співали, ходячи по домах мешканців; вірші такі переймав и зберегав навіть народ, та вони різько визначаються від народніх святочних пісень незручністю, дивоглядністю и браком поезії. В обширі драматичної поезії проби школярів Київської колегиї мали більш усєго значенє що до наслідків, бо вони, хоч в дальшій, стали зародом руського театру. Початок драматичної поезії в Києві положено „вертепами“. Так звалися маленькі переносні театри, котрі школярі носили з собою, переходячи з дому в дім на празник Різдва Христового. На тих театрах діяли кукли (ляльки), а школярі за них говорили. Предметами вистав були всякі події з исторії рідва и молодості Христа. Такі вертепи истнували до пізних часів и мабуть в давніх часах вони мало чим різнилися від пізнійших. Крім вистав релігійних, у вертепах (як можна догадуватися з прикладів пізнійших часів), для забави видців, представляли різні сцени з народнєї щоденної жизни.

За сею первісною формою слідували „дійства“ або вистави, взяті з священної исторії, де явились уперсонификовані різні умилові поняття. Такі вистави найбільш водились у езуїтів и через наслідуванє перейшли в Київську колегию.

Язык, яким писали тоді школярі Київської колегиї свої проби, віддалений від живої мови народнєї и єсть мішаниною славянського язика з українським и польським, з многими високопарними словами. Треба замітити, що після Могили руський книжній язык став мало-помалу очищуватись од полонизмів, и вироблялася нова книжна мова, що послужила основою нинішнєму російському язикові. В комічних творах полудшевої Русі язык книжній зближався до народнєго руського.

Вороги православья при кождім злучаю старалися робити колегиї всякі лиха. В 1640 р. Могила в своїм универсалі жалувався, що „намісник Київського замку, потакуючи злобі ворогів колегиї, нарочно наслав свого повновластника, котрий порозумівся в коршії з деякими иншими людьми и напав на студента Гоголевського, винив єго о якесь погане діло, а намісник без дальшого, слідства казнив єго“. Се зроблено з тим заміром, щоби студенти, налякавшись дальшого прослідуванья, розбіглися. Подія ся була так важна, що Могила мусив іхати на сойм и просити від польского правлінья правного захисту для своєї школи.

Вже тоді Могила, як він сам писав, втеряв більшу часть свого майна на уладженє школи й церкви. Добра, так єго власні, як и печерського монастиря, з трудом могли приспорювати дохо-

дів на удержанье колегії, тому що вони були спустошені то набігами татарськими, то межиусобицями з козаками, отже митрополит мусив просити підмоги від різних брацтв. Помимо того всёго він напинав усі свої сили, щоб піддержати своє любе діло. В своїм духовнім завіщанью, написанім, як видно, тоді, як він чув себе близьким смерті, говорить він: „Вбачаючи, що упадок св. віри в народі руськім походить не з чого иншого, як з цілковитої недостачи просвіти й науки, дав я обіцянку Богові моему — все моє майно, що я дістав од родителів, и все, що ні оставалось би тут з доходів, призбируваних з поручених мені святих місць, з маєностей на се призначених, обертати по часті на відбудованье збурених храмів Божих, з котрих лишились сумні руїни, по часті на основанье шкіл в Києві“... Колегию свою він називає в завіщанью своїм *единственнымъ залогомъ*, и, бажаючи „оставити її укоріненою в потомствениі времена“, яко посмертній дар записує їй 81.000 польских золотих, цілу свою бібліотеку, четверту часть свого срібла, деякі цінні речі и, на вічний спомин о собі, свій срібний митрополичий хрест и саккос.

Петро Могила вмер 1-го Січня 1647 року, в пятьдесятім році своєї жизни, троха більш як на рік перед народнім повстаньем, що иншою дорогою зберегло руську віру й народність.

МАЛЁВАНА ГАЙДАМАЩИНА.

Словесний забуток незнаного автора.

Подав письменній громаді *П. Куліш*.

~~~~~  
(Конець.)

### XIV.

Куншттик чотирнадцятий малює смерть козака Сорочки. Лежить він під червоною китайкою, заслугою козацькою, а старий Мирон ёго сповідує. Підпис вияснює, як сей химерний люд глузував з усёго, що було в ёго ворогів святе. Не дбали бо, або й не змогли дбати, давні попи й ченці про те, щоб освітити розум темної громади правдивим світом Христової науки. Освічували ёго тежраву самими свічками; лякали ёго пекельними муками на дру-

гім світі, а з пекла людської кривди не знали, як ёму визволитись. Визволявся він з сього пекла не людським, а звірячим робом, а вирвавшись на волю, не тямив кращої долі, як тільки по степах-полях гуляти, ляхів, жидів розбивати. Руйнувань було єдиним ёго идеалом. Як він зруйнував ту саму Україну, котру обороняв од своїх, мовляв, душманів, довідатись можна з виданих у Києві актів про останнє козацтво на правому боці Дніпра. По саме Київське Полісьє була безлюдна пустиня. Шляхта вдержалась ледві аж по-під Радомишлем із своїм злиденим господарством, та й на те господарство зарились низові заволоки, комишники и всякі розбишаки. однаково з татарвою. Щоб забезпечити своє домуваньє, вислала шляхта свою милицію з рейментарем на Україну, та й розписала, по яких городах ёму скільки людей и кошей поставити. Мішканці тих городів, давнім робом, мусили стацию тим новим жовнірам давати. Прийшов рейментарь з військом на Україну, та й послав зараз до шляхти лист: „Куди се ви мене заслали, и де ті люде, що міні стацию даватимуть? Городища й селища стоять пустками; по десять и по двадцять років не то людини, та й пса по тих селищах не бачили“. До своєї реляції додав він вельми красномовну статистику всіх місць, де ёму на лежах и на гибернах звелено стояти. Поло Карлині дивувавсь, ідучи через порожню Україну після татарського лихоліття. Дивуємось ми ще й надто, читаючи архивні акти про спустошеннє, котрого дізнала *обітована земля* польскої и руської шляхти від тих, котрих историки величають „єдиними борцями за православу віру и руську народність“. Мабуть же то не няв сёму віри незнаний автор малёваної гайдамащини. Знав він, як святі речі обертаються в ніщо серед розозленої на багатих и могутих черні, коли багаті й могуті не зуміють про те дбати, щоб жити не серед темних звірят, а серед освіченої хоч малим світом науки хліборобів и ремесників. Певно, що се каррикатура, та між написаними в тій книжці словами скрізь читаеш ненаписані слова: „Гірким моім сміхом посміюся!“ Ось яку вигидав незнаний автор між козаками розмову.

*Козаки.* А що будемо робити, батьку Мироне?

*Мирон.* А що ж там таке, небожата?

*Козаки.* Та що всі попи від нас порозбігались, и унити й благочестиві.

*Мирон.* Се я їх порозпуджував: бо вони всі одним миром мазані. На злодію шапка горить; от и пішли всі в ростич.

*Козаки.* Та воно-то добре. Піякий чорт роковщини з людей не вимагає; та не гаразд, що нікому похарамаркати.

*Мирон.* А на що нам те харамарканье здалося?

*Козаки.* А як же, батьку? Он, козак Сорочка нездужає, либонь хоче вмерти. Дак оце так ёго й закопати, мов того пса?

*Мирон.* Ні, козака ховати мовчки негоже. Вдаримо з гармати, заграємо в суремки.

*Козаки.* Та се вже річ річю, що поховаємо ёго чесно. И червоною китайкою вже ёго покрито, и гармата стоїть набита коло шинку. Тількі визівне духа, зараз и торохнемо так, щоб аж у гаю Чуті луна віддалась. Одно горе: що, може, в ёго є гріхи певнеспівдані.

*Мирон.* То що ж? хіба без попа не буває сповіді? Я замолоду пробував за порогами, полем и морем ходив з козаками, аж поки вус у молоко вмочив, и коли б не ся жінка підгорнула під мене, там би й житье кінчав. То се б то без сповіді й пропав би? Ні, панове молодці: и на Низу и в Україні ніколи люде не забували небесного сотворителя. Хоч яка кругом пустиня, милосердний Бог усюди над чоловіком. От и сповідайсь або милосердному Богу, або Чорному морю, або землі матері, або й старій людині. Де там по тих лиманах та по лугах попа шукати?

*Козаки.* Батьку ти наш! та се ж ти говориш — мов у дзвони дзвониш! Чи не висповідав би ти козака Сорочки?

*Мирон.* Чом не висповідати?

*Козаки.* Дак от и ряса в нас попівська є и патрахиль.

*Мирон.* На що міні ті наритники? Може з якого унита зодрані?

*Козаки.* Ні бо таки, батьку. Ми благочестия держимось добре. Зупіли вчора в Лебедині таки справнёго попа: їхав з манастиря. Дак ми ёго й привезли в шинк до Пазьки. Та впоїли добре, щоб не лякався, дак він у вечері й не висповідав Сорочки, а вранці, закиль козаки пробуркались, а він уже й втік своїм возком. И ряси й патрахили одбіг.

*Мирон.* Се він мене злякався, небожата, бо я не вельми їх розбіраю. Коли сёгодні в унію не вскочив, дак ускочить завтра. Ну, давайте; де воно те ряме попівське?

*Козаки.* Та під головами в Сорочки. Ми підложили хоч попівське суплатье недужнёму під голову, щоб не так-то чортяка до несповіданої души доступився.

*Мирон* (одігнись и накривши патрахилем обличье Сорочки). Ну, що, брате Сорочко! хочеш умирати?

*Сорочка.* Мабуть, що хочу.

*Мирон.* То сповідайсь красному Божому світу и міні, старому діду, які в тебе гріхи.

*Сорочка.* Гріхи мої великі. Не знаю, чи й вискоблить їх чортяка з волової шкури. Певно списав ними всю шкуру. Тим и вмираю, мабуть, що вже не стає шкури писати, а другої не хоче песький син розпочинати.

*Мирон.* Ні, брате: сёго в святому письмі не показано, щоб козаки вмирали через чортячу скириість. А видно затим бере тебе Господь від нас, що вже ти на землі ні на ві що не потрібен. Зробив еси своє діло по твоїй змозі; тепер будеш святкувати в раю.

*Сорочка.* О, спасибі ж тобі, батьку отамане, за твоє розумне слово! А в мене була така думка, що пропив та проспав я дороге время, як промишляли братчики над ляхами та над жидами, та над ксёнзами, та над унітами...

*Мирон.* Та й над усіма нечестивими попами.

*Сорочка.* Та й над усіма нечистивими попами. То, поки я пив, гуляв та спав упившись, я думав, що чортяка все шкуру тї гаспедську черкав, аж поки дописав до самісінького хвоста...

*Мирон.* Ні, брате, умирай собі з Богом безпечно. Коли б тобі треба було ляхів та жидів по дёхах та по грубах вишукувати, то сам Господь положив би тобі на серце таку гадку.

*Сорочка* (радіючи). А то справді, не було в мене иншої думки, опріч щоб пити та гуляти.

*Мирон.* Ото ж и не турбуйсь казна чого. Умирай собі та й годі.

*Сорочка.* Та воно-то й жити міні більш нічого на світі: гроши всі проциндрив, одержу позаставляв. Учора останні штани Пазині за пів ведра оковитої заставив. Оце ж воно мене и вклало. Коли б не одягли братчики червоною китайкою, заслугою козацькою, дак чорти ёго нехай батька знає, як би я й перед Бога явився! А тепер обгорнусь гарненько китайкою, то ще на святого буду схожий. Прощай, батьку Мироне! Викупи мої штани в Пазині. Штани добрі, саетові; носитимеш, поки й твого віку, ще й чурі достанеться. Прощай, оце вже вмираю.

*Мирон.* А вдарте, небожата, з гармати!

У споминках наочних свідків оповідується, як гайдамаки, в Умані, пійшовши до панських повозів, повлазили в них и дивувались, що пани так догідно іздять. Незнаний автор памалював панську карету серед гаю. На пій изверху сидить один колій. Другий сів у дверцях, звисивши ноги, а третій — на козлах. Курячи з печевля люльки, колії між себе в холодку розмовляють.

*Зверху.* Доки в нас, братчики, стоятиме в кошу ся панська чортопхайка?

*У дверцях.* А тобі вона кортить? Бач, як добре сидіти! Любо, так сидячи, й люльку курити. Вони такі розумні, сі пани.

*Зверху.* Та пора б уже її спалити. Залізо згодилося би на списи козакам або-що.

*У дверцях.* Ач, який палій проявився!

*На козлах.* Як ті й коні не полякаються, що чоловік над ними — наче шулак!

*Зверху.* А що ж? Тількі шпетить гаспедський саж козацьке таборище.

*На козлах.* Тим вони, мабуть, и дмуть навзаводи, що полякаються.

*Зверху.* Тю, на твою голову! Який же воно саж?

*У дверцях.* На вовків тюкай. Адже ж из сёго сажу впорали кабана, що самого дою натопили жидам на два шабаші.

*На козлах.* Якби міні довелось из сёго сідала правити, дак заїхав би я з панями у байрак сторч головою.

*Зверху.* Се ж наготовлено панського воза про Залізняка. Він у сёму ридвані поїде вінчатись.

*У дверцях.* З ким же він віпчатиметься? хиба з чаплею? Та ж він січовик!

*Зверху.* Який же він тепер січовик? Тепер він гетьман. То ёму без гетьманши не прожити на світі.

*На козлах.* И кісток би панських не позбирав.

*У дверцях.* Чом не прожити?

*Зверху.* Який же ёго біс утерпить? Се тобі не Січ.

*На козлах.* Дивись, яке хистке! И горілки не пивши, не всидиш.

*Зверху.* Дак що ж, що не Січ?

*У дверцях.* Дак те, що вскочив би в гречку, голово ти розумна. То й довелось би вбити киями коло стовпа. А такого гетьмана де взяти? В одному Умані, за ёго приводом, до двад-



цяти тисяч ляхів та жидів вирізано. Недалеко вже ёму й до Хмельницького. Уже й тепер співають про ёго... А ну бо, як та пісня, що недавно проложено? Ось нумо в трох її співати. (Співають:).

Максим козак Залізник  
Та из славного Запорожа  
Продвітає на Україні,  
Як у городі рожа.  
Розпустив військо козацьке  
В славнім місті Жаботині, —  
Гей розлилась козацька слава  
Та по всій Україні.

## XVI.

У споминках сучасників колівщини оповідується, як гайдамаки жидівок и панських дітей христили в нашу віру. В альбумі незнапого автора, на однім кунштику, четверо гайдамак, укинувши в воду панську дитину, забавляються, як вона тоне. Розмова між ними така :

*Прудивус.* От же сей голованчик не хоче тонути, як інші.

*Середа.* Ось я ёго приколю зверху.

*Лелека.* Ні, брате, не займай. Кажуть : чому висіти, те не втоне ; а я ёго повішу, як випливе.

*Свербигуз.* И ти, Лелеко, знайшов забавку — вішати ! Лучче сколоти.

*Прудивус.* Ач, як захлипається, як пирхає собача !

*Лелека.* От же доведеться міні поганити руки.

*Середа.* Ні бо, Лелеко ! Як викарабкається само на беріг, дак нехай хоч Мирон охристить. Хоч ёго тато міні й ворог, та вклавши ёго, я байдуже про давне. Буду сёму паненяті хрищенням батьком.

*Свербигуз.* Допило !.. Ну, чорт твого батька бери, живи на світі.

*Лелека.* А ти, Середо, готуйся добрі христини справити ; ато я й хрищеного не помилюю.



Сим ескизом кінчається в альбумі малёвана гайдамачина. Незнаний автор у своїх коментарях здається песимистом сієї, як то в нас пишуть, пародії справи. Не можемо вважати уманської трагедії за народню справу : бо коли б се було діло народне

руське, то консеквентно мусили б ми каранье коліїв од цариці Катерини вважати за справу антинародню. Що ж станеться з исторією, коли ми з Петрової послідувательки скинемо популярний титул: *великий світ наша мати?*\*) Прийдеться тоді нам и все те, що роблено в Московщині для руського єдинства назвати супротивним народній руській справі.

Року 1625 Іов Борецький, укупі з козаками, благав царя московського прийняти нашу ієрархию и козацьке військо до себе: бо їм, опріч царської землі, ніде, мовляли, дітись. Ще тільки дванадцять років сповнилось тоді після того, що поляки сиділи панамі в Московському Кремлі, и тільки семий рік пішов після деуліньського з ними перемирья. Не в моготу було Москалеві осягти давче наслідье царя свого, а без землі прийняти саме козацтво та архиєреїв, що постали за Петра Сагайдачного, було б ділом вельми шкодливим для руської справи. Бо, замість козаків, постала б оружя шляхта по всій Україні, а замість православних архиєреїв опанували б останні наші церкви архиєреї, благословенні папою. Спокуса була велика, та й великого політичнєго розуму доказали тоді царські бояре, відхиливши проханье посла архиєрейського. Приймавши бо козаків, довелось би завоювати в ляхів руську землю, котра силою самої традиції и силою річей горнулась уже до Московщини. Война діло непевне, а козаки — люде зрадливі. Так міркували думні бояре, та й відказали прибіжанам своїм, що між духовенством и козацтвом нема ще єдиної думки, яко ж и не було її. А пайбільша для Москала річ була та, щоб Мала Россія притулилась до Великої Россії не силою меча, а силою стародавнєї традиції. Так воно опісля й стало. Оце ж, коли цариця Катерина покарала коліїв, водячись духом антинароднім, дак и всі тні думні дяки царські, що були розумніші од радних панів королівських, ба й усі ті московські люде, котрі поклали свої голови на Україні під козацькими, татарськими, турецькими, польськими и шведськими шаблями, почавши од Виговського та аж до Мазепи — всі вони були вороги народнєї руської справи, були розрушители, а не будівничі руського

---

\*) Не тільки люд український, у своїх переказах, так титулує царицю, та й самі запорозці співали пісню:

Великий світ наша мати  
 Напуст напустила:  
 Славно військо запорозьке  
 Та й занастила.

политичи́го и соціально́го життя. Виходить воно наче б то так: що пехай би козаки всюди побивали з своїми союжанами москву. Тоді то з України вродилась би справдешня Русь. Хто ж за се заручився б нам, що ся справдешня Русь таки справді колись би настала, а не постала б на Україні польщизна або татарщина? И яка б вона мусила бути? Де ідеали її настанья? Чи не в козацьких порядках? чи не в тих розбишацьких alias героїчних піснях, *quas dumas russi vocant*? Коли шляхетське лицарство не вродило з себе нічого кращого, як тільки Хмельницину та Коліївщину, дак чого ж би то лицарство козацьке вродило з себе щось краще?

Згадаймо, як орудували козаки Україною під бунчуком свого батька. Згадаймо, який культурний прослідок свого орудування лишили вони нам, правпукам своїм. Лишили тільки такий прослідок, як та зла іскра, що й поле спалить, и сама зникне. Та й чи весь же то руський люд український прихилився до козацтва? Розгоріємо документи про найславніше діло, котре историки приписують козакам, — про те настанье православних архиєреїв серед унитського панувань, котре не дало папі розпростерти своє владцтво до Дніпра и за Дніпро. Яку ролю в сёму незабутньому ділі дала руська інтеллигенція козацтву? Ось яку. Опріч самого Конашевича Сагайдачного та кількох певне шляхетних, як и він сам, козаків, — потай козацького миру, посвячувано Юва Борецького и ёго товаришів. Позачинювані були в церкві двері; дзвонено в одного тільки дзвона; на криласі співало тільки двоє. Боялись православні ієрархи однаково и унитського и козацького завзяття: бо й унити и козаки дбали найбільш про поживу, и, під позором оборони церкви, певно пожакували б оружні гольцяпаки крамні комори так само, як зробили навпослі під чорну раду в Ніжені, не розбираючи, хто в чому вишен. Так-то дивились из досвіду, мовляв *experientia docti*, наші духовні поважніщі люде на козацтво. А статечні міщане ба й тоді не покшкали козаків на свою оборону, як довелось у Витебському класти голови під катову сокиру за Кунцевича. Як же Хмельницький вийшов из Запорожа на Україну з татарами та підгорнув городи під козацький присуд, тоді (оповідує „Самовидець“) и ті, що мали свою магдебургию, мусили голови й бороди голити и до того козацтва приставати. „Так-то диявол учинив собі сміх из людей статечних!“ — закінчав свою споминку зітхнувши єдиний нефалшований літонець український. Про мужиків доволі ми знаємо, що витворяли

з ними козаки. Ба й самі думи кобзарські оповідають про козацьке безбожество речі страшенні.

Де-хто з наших сучасників силкувавсь виставити останнє козацтво на правому березі Дніпра народніми оборонцями од шляхти, котра домагалась культурнёго стану речі, як уміла, и сама почала носити ладівниці, щоб обороняти свої пашні, гумна, клуні и стодоли від останків того козацтва, що причепивши до пояса рога з порохом та повісивши мушкет за плечима, не дозволяло мужику й дивитись на обдираньє ёго сусіда. „У хату, мурею! ато запалю!“ крикне було на мужика такий оборонець ёго од шляхти. Дак той схилиться та боржий и сховається. (Так оповідували міні самому старі діди про гайдамащину.) Не дурно ж то й пословицю проложено: „Докиль блукали по Україні козаки з рогами, стояли степи-поля облогами; а як явились на Україні пани в ладівницях, стали в мужиків пироги на полицях“.

Настаньє української словесности почалось у великий научній морок. Історії не знав у нас тоді ніхто. Фалшована літопись Кониського, так звана „Історія Руссовъ“, уважалась за щире джерело історичне. Темряву, напущену літописцями в письменні голови, почав трохи розганяти „Самовидець“, та щоб знати, як вона глибоко засіла в академічних головах, досить згадати, що як послав я в Московське „Общество Історіи и Древностей Россійскихъ“ знайдену в Києві так від мене наречену „Літопись Самовидця о войнах Хмельницького“, дак учене товариство, випечатавши мою рукопись, додало від себе ось які слова (стр. 138):

„Каждый, прочитавши эту Лѣтопись Самовидца и сравнивши ее съ Исторіей Руссовъ Преосвященнаго Георгія Конискаго (тоді ще не догадались, що имям Кониського прикрито брехливого апокрифа), видитъ, что она-то больше всего послужила ему основой при сочиненіи упомянутой исторіи, а это немалымъ служитъ доказательствомъ цѣнности и важности ея. Москва. Октября 25-го, 1846 г.“

Коли в 1846-му годі не бачили учені люде, що Самовидець розтоплює всю фальш літописі Кониського, як огонь топить смолу, то не треба дивуватись, що в 1834-му М. Максимович, друкуючи в своїх піснях пословицю про козаків з рогами и панів у *ладівницях*, думав, що ладівниця — щось таке, в чому носять ладан, и панів напечатав по пами. „Запорозька Старина“ ще більш доводить, у якому тоді були письменні люде мороці. И чи диво ж, що малоучений поет Шевченко, року 1841, у своїх „Гайдамаках“ післав од цариці Катерини до української черні вози з ножами?

Чи дивно, що в ёго попи українські собором ті ножі посвятили під церковними корогвами? Чи дивно, що вони в ёго викликали з того світу Наливайка, Гостряницю и мішали їх у своїм казані з Конашевичем? Гонта в ёго — такий герой, яким був первий консул римської республіки, Брут; коліивщина в ёго — всенародне святе діло; розбишацький розлив крові без усякої людської мети — се в ёго слава и честь нашої старосвіщини.

„Потече багато, багато, багато  
Шляхетської крові; козак оживе,  
Оживуть гетьмани в золотім жупані;  
Прокинеться доля, козак заспіва:  
Ні жида, ні ляха; а в стінах України,  
Дай то Боже милий, блисне булава.“

От и ввесь идеал замість того, що бачив поет у своїй сучасності. Дальш сёго идеалу не сягнуло ні козацтво, ні гайдамацтво: бо й нікуди було сягати. Увесь світ округи України жив иншими, культурними идеалами. Усюди люде будувались, як хто вмів, яка в кого була спромога. Тільки само козацтво співало й міркувало про руїну. Аби ёму помститись над ляхами та кателіками, аби спліндрувати жида-рандаря, аби вирізати ворогів своїх по Україні, — білш ні про що воно не дбало. А ворогом був ёму й такий заможний міщанин, як у Черкасах Дрикга.\*) *Руїна* була результатом Хмельниччини; руїна була єдиним идеалом и гайдамацщини. Нічого людського не знаходимо про гайдамак ні в архівах того часу, ні в піснях гайдамацьких, ні в переказах старих дідів українських. „Гайдамаки дерли народ років, може, з десять, аж поки мандебурия стала“; так згадував про них старий Кондрат Тарануха в Смілій. „Що то, діду, за гайдамачина була?“ — питав я в другого діда в Каневі. „Проклята була!“ — відказав міні дід. — „Невірне так було прославилося! Як попється, то ёму не кажи ні злого, ні доброго, — така собача юха!“ И багачько такого поспісувано в мене з народніх уст у *Записках о Южній Русі*; та байдуже нашим громадянам про народне свідчень: вони прислухались до пісень гайдамацьких и по пісням робили з них народніх лицарів. Нешвидко правдива история переробить у письменському погляді историю фадшовану. Залюбки

\*) Дивись про се в *Записках о Южній Русі*, т. I., 247. Я випишу тільки шматочок з оповідання сучасника: „А гайдамаки положили Дриггу долі, та, насипавши ёму на голу спину пороху, запалили и драли гроблом, щоб признавсь, де ті червінці, що гаяв у Шлябське воли та заробив. А між ними та був наймит Дригги; так той усе й виказав. И поти драли, поки стара не внесла в хату горшка з червінцями“.

слухали наші письменники жалкуваньє поета, що гайдамацькі онуки, замість шануваньє предківських могил, дбали тільки про пахарство.

„Багато їх, а хто скаже,  
 Де Гонти могила?  
 Мученика праведного  
 Де похоронили?  
 Де Залізняк, щира душа —  
 Де одпочиває?  
 Тяжко! тяжко! Кат панує,  
 А їх не згадають!“

Усі знали, хто сей *кат*, и така була несвідомість речі, що всім здавалось, ніби Гонта з Залізняком панував би краще, и вщасливив би Україну своїм пануваньєм. Гонта в поемі „Гайдамаки“ порізав свої діти за те, що вони були кателіками, и всім було байдуже, що діти Гонтині кателіками не були, и він їх не різав. Не такий був Гонта, як змалював ёго поет; не такі були пани, котрих той Гонта повирізував, попалив и помучив; не така була Україна, як би того де-кому бажалося; не так дивилася Україна на коліїв, як виспівував Шевченко, и ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлібороби не причинялись до Залізнякового и Гонтиноного розбою. Тільки хлопяча безкритичність и перепсована Кониськими история давали в нас популяризувати шкодливий погляд на народні справи. Так само сталося и з літературою російською. И там у Гоголєвіч „Тарасі Бульбі“ видумані такі козаки и такі ляхи, яких ніколи не бувало, та й не могло ніколи бути. Поняли в нас Гоголєві віри, що польський воєвода, сенатор європейської речі-посполитої, зробив козацького зрадника, Ондрія Бульбенка, своїм зятем и настановив ёго ротмістром над шляхетською милицією, а польска воєводянка XVII-го столітьє вішталася на шию бурсакові, котрий уліз до неї через комін, як злодій! Факт популяризуваньє такої нісенітницї, як Гоголєве малюваньє Польщи з її репрезентантами під час найвищої її самоповаги, сей факт сам по собі робитьсьє історичнім документом соціальности в літературі російській, дарма що вона вже мала великого писателя Пушкина. Особняком стоїть серед сієї літератури Пушкін, яко продукт інтелігенції, котра втворила політично великість руського народу. Він свідчить нам, як органічно вяжеться високий розум писателя з рідною давниною и, набираючи сили в свого народу, надає ёму повагу перед потомками. Не можемо сказати сёго про наші поетичні співи з української давнини: бо даша давнина пофалшована літописцями и не мала свого Ка-

разина, котрого так високо поважав Пушкин. Шкодлива для народнёго самовзнання та ненависть до всёго чужоземнёго, до всёго не-мужичого, навіть до всёго значнёго и потужнёго, котрою дихала козацька муза, и котра сталась основою української словесности. Не знаходимо сієї ненависти в тому народі, котрому силкуємось надати свій мало не гайдамацький погляд на социологию; и коли б наші хлібороби та ремесники прихилили вухо до нашого литературнёго демократизму, дак не знали б ми й самі, куди вести сю темноту, — не знали б ми так само, як не знав сёго ні козацький батько Хмельницький, ні козацький правнук Залізняк.

## АНТРАКТ З ІСТОРИІ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

(1863 — 1872).

Написав Українець.

Статья ця була прислана в редакцію „Правди“ ще літом 1872 р. під назвою „Народня освіта и литература на Україні“. Автор кілька разів покликувався на неї в дальших статях своїх: „Литература російська, великоруська, українська и галицька“. Ми не можем увійхити в те, для чого попередня редакція не помістила цієї статі ні в свій час, ні — як обіщала в замітці до статі „Литература російська“ и проч. — послі. Тепер автор згодивсь оддати нам цю статью для нечати, хоч сам багато у чому пішов далі у своїх бажаньх од українського діла, як то можна побачити, порівнявши цю статью з переднім словом до „Повістей Федьковича“. Ми почтаємо її для того, що знаходимо в ній систематичний перегляд фактів, о котрих мало звісно, и що таки не всі погляди автора втратили свою часову вартість. Та й самі ті погляди, хоч тепер здаються вже застарілими, мають свій інтерес — рівно и те, що на них гнівались и з одного боку и з другого, и що вони зоставались у портфелі редакційнім чотири роки: це все знов факти для характеристики другого акту українофільства, щоби не сказати — другого антракту.

*Редакція.*

У послідні місяці року прошлого й у перші сёго на Україні появилася кілька нових книжок, писаних народнёю мовою, що далеко не з кожным роком буває. Так торік Таганрогський книгарь п. Миронов напечатав у Петербурзі книгу стихів п. Івана Подушки „Починок“, а сёго року в Києві появилася друге виданье перегляду фязичної географіи під заголовком „Де-що про світ божий“, а також брошурика стихів п. Павлуся „Соцілка“ и друге виданье „Баёк“ п. Леонида Глібова.

Дві з Київських книжок, як бачите, старі знакомі: перші видання їх повиходили ще в 1863 р., и з того часу книжки ці мали дуже чудну долю, тісно звязану з долею українського питання в остатні роки. Рік 1862-й був часом самого гарячого розвою українофильского духу в Росії, котрий мав собі органом Петербургську „Основу“. У ній-то п. Костомаров закликав публіку и литераторів українських покинути, або хоч не довольятись тільки літературним дилеттантством, панською потіхою з лирики и стихів на мужицькій мові; він закликав взятись за поміч народові в ёго освіті и виготовати для українського народу книжки наукові на ёго мові. Для видання таких книжок п. Костомаров відкрив при редакціях Петербургських и Московських часописей збір грошей, а українська громада в Петербурзі, споможена и великоруськими литераторами та музикантами, зробила кілька літературно-музикальних вечерів. Збір грошей по листам и через концерти дав дуже швидко на це діло коло 5000 рублів, и коштовий бік діла можна було вважати ставшим на тверду землю. У п. Костомарова и др. було в руках и кілька книжок, з котрих можна було почати печатанье. З цих книжок першою и найлучшою були отця Опатовича оповідання з святого письма, котрої перший випуск и появилсь у Петербурзі в 1863 р.

Тим же часом и в Києві молодіж увзялася за діло виготову книжок для народної освіти, — и з Києва можна було ждати тим лучшого плода, що там молодіж мала практику для сёго діла в школах недільних, в школі щоденній при университеті и в других, де учили по охоті студенти университету. Першою книжкою сёго рода була в Києві напечатана „Дещо про світ Божий“, випуск I-й. За першим випуском, що розказував физичну географію, готовий був другий — зоологія. Зовсім готовий був и початок святців, т. е. вибору з житій святих.

У один час печаталсь й „Байки“ п. Глібова, — и доля їх звязана теж з одним памятним в Україні ділом, котре, мені здається, зовсім незвісне в Галичині; для того я в коротких словах думаю зачінити и ёго. Послідні роки 50-і и перші 60-і на заході Росії були заняті приготовкою Поляків до рухавки и противудіяньем з боку тамошніх руських громад и администрації. У числі других вчинаний польскої пансько-шляхоцької меншості на правобічній Україні після 1857 и 1858 р. стояв и замір сполячити та златинити тамошній руський народ через школи. З такою метою було заведено в Києві тайне польське школьне товариство, а польські пани стали доносити головній администрації краю, що постати маюче увольнение кріпаків тоді тільки може бути направлене здорово, як вони будуть освічені письменством, и для того стали випрошувати у генерал-губернатора дозволянья на заклади при панських дворах шкіл для селян. Нічого говорити, що в тих школах учили коєндзи католицькі и по книжкам польским. По таким же книжкам учили в Києві навезених з сел локаїв и польські студенти университету. Проти таких замірів польского панства стала поперед усього опозиція у двох місцях правобічної України: студенти в Києві з 1859 р. завели три недільні школи, а потім ще й щоденну; за Київськими школами стали заводиться такі ж по всіх місцях, де гимназиі або так звані тоді дворянські училища, т. е. прогимназиі, да-



вали доволі руського освіченого елементу в лиці учителів и старших учеників. У тому ж 1859 р. за ініціативою одного духовного, що тоді був учителем закону божого у Білоцерковській гімназії, а потім став катедральним протоєреєм у Софійському соборі в Києві и мав велику вагу у митрополита Кпівського Арсенія — о. П. Лебединцева — заведена була учителями гімназії школа народня у Білій-Церкві, Кпівської губернії, и положен був почин невеличкого скарбу, на котрий заведено було кілька школок при церквах кругом Білої-Церкви. За недостатком малоруських шкільних книг в тих школах учено більш по великоруським, але не цуралися тоді и бувших у печаті українських букварів Шевченка, Шейковського (одні з учителів у Кпівських школах), Строняна (учитель гімназії и розпорядитель недільних шкіл у Полтаві), Ященка (студент універс. и учитель у школах у Москві) и др.; часом проявлялась и на правому боці Дніпра „Граматка“ Куліша, бо хоч вона й була заборонена администрацією Кпівською по доносу польських панів, буцім-то вона доводить народ до гайдамацької різні (знай: перебива дорогу польським букварям), але на лівім боці продавалась беззаборонно. Печатані в Петербурзі маленькими брошюрами вибірні твори Шевченка, М. Вовчка и др. українських писателів роздавались ученикам шкіл недільних по Україні обох боків теж беззаборонно нарівні з книжками російськими. Звичайно, що все незрозуміле в цих послідніх книжках розтолковувалось хлопцям мовою рідною, українською. Не знаємо, чи того ж держалися й у школах, заведених по ініціативі о. Лебединцева, але думаємо, що так, бо о. Лебединцев, ставши редактором „Кпівських Єпархіяльних Відомостей“, вів полеміку з видавцем Петербургського яро-клерикального та реакційного и колись-то дуже сміхотворного в Росії тижневого видання „Домашня Бесіда“ — п. Аскоченським, обороняючи проповідь по українському и доказуючи користь з українського перекладу біблії. Аскоченський сам Українець з роду и за часи турецької війни р. 1854—1856 писав по українськи, слідом за Гудаком-Артемовським, стихи воїнственного характеру, — але узявшись за діло ярої реакції, напавсь и на український рух у Росії, по ёго звязку з другими прогрессивними впливами тих часів.

Так зачався було на почві українській у Росії розвій народній педагогіїки и народній педагогічної літератури, розвій, котрому сочувствовала й уся скілько небудь мавша силу журналістика великоруська в Росії, не виключаючи и Московських великоруссофілів (так званих славянофілів), котрі хоч и спорились з „Основою“ о розмірах української літератури, одначе в „Руській Бесіді“ привітали „Проповіді“ о. Гречулевича, на половину писані Кулішем (Хомяков), а в „Дні“ український переклад євангелій, котрий було виготовила Петербургська громада, а одобрила академія наук (Ілля Біляев), и навіть обороняли діло Костомарова від нападів Каткова (Ів. Аксаков). Сам Катков при своїх „Московських Відомостях“ приймав гроші, що сдались по визову Костомарова на печатанье українських книжок. Не малої ваги був и той бік розвою українських педагогічних книжок, що вони становились по школах по мірі свого наросту поряд з російськими и через те давали моготу народові користуватися й тим, що було зроблено

в більш розвигтій письменності російській. Як розкажемо ннзче, и сам уряд мннстерства народнїї освїти не тїлько не йшов напроти такого розвою народнїї української педагогнки, а ще старався запо- могти їму.

Одначе — не так склалося, як ждалося. Дїло споганили интриги ворогїв, дух рутини и реакцїї, розбуднвшнйся в Росїї з р. 1863—4, та, треба признатися, и власна безтактнїсть.

Нїгде правди дїти, — першнй, хто став проти української народнїї педагогнки, були Поляки. Ми вже згадали, як вони вистаралися о заборону „Граматки“ Кулїша в Кнївському генерал-губернаторствї, з поводу, що буцїм-то вона розбужує в народї старнй козацькнй и гайдамацькнй дух. Сміх людям сказати, але панн Кнївські показували генерал-губернаторовї на картинку в „Граматцї“ — одну з тих, що лиш задля самої окраси були поставленї в кннци глав, а вона мабуть була взята з якого небудь фнзичного виданья: було намалїване дерево, розбите блискавкою, и під деревом чоловік; ото, казали панн, емблема того, як розбужене хлонство мусить розрушити устрїй громадськнй и перебити панїв. З записки про недїльнї школи знатного хнрурга Мнк. Ив. Пнрогова, котрнй був у Кнєві куратором учебного округа в рр. 1859—1861 и дуже либерально вїдносився до Полякїв-студентїв, але явно виказував, що тїлько самодїльнїсть и самоорганнзацїя малоруської громади (сам Пнрогов Великорус) зможе по праву и з успїхом боротнсь против полоннзму в захїдно-руському краю, — так з записки сїго безсторонного и великого ума чоловіка вїдно, що першн жалоби против недїльннх школ, яко буцїм-то дїла революцїонної партїї в Росїї, дїйшли до єго вїд польських панїв. „Я — каже Пнрогов — з цих жалоб бачнв, що, значнть, школи йдуть гарно“. Але другї не були так дальновнднї. Та другї не були й так освїченї, як Пнрогов. Другнй елемент, котрнй сїдом за польськими панями пїднйвся проти недїльннх школ, було висче духовенство, особливо мнтрополнт Исндор, що був попереду у Кнєві, а тотїм у Петербурзї. Мнтрополнт Исндор був велнми неприязннй профессор усторїї російської в Кнївському уннверситетї Павлову, котрого загальннй голос почитав головою либерального кружка в Кнївській громадї, и котрнй мав найбільшу вагу у студентїв и був головннй зачннатель недїльннх школ в Кнєві, а потїм назначен був Пнроговнм и їх офнцнйальннм надзирателем. Дїло народнїї освїти було тнм близьче для Павлова, що вїн був снном одного великоруського пана вїд крепачкн з Нижегородської губерннї. В клернкальннх кругах у Кнєві, котрї мали велику силу у жїнкн генерал-губернатора кн. Васнльчнкова, проф. Павлов вважався за безбожннка. Яко такого ненавндїли єго й польскї клернкали, котрї мали силу не тїлько у панїв, а ще (одмїнно вїд руської громади) и у самнх студентїв. „Павлов — казали и студентн-Полякн — безбожннк и космополнт; а Павлов, щоб протн-вустоятн державнїй формулї імператора Мнколая Павловнча: *правосла- вє, самодержавнє и народность* (офнцнйальна), завше прикладав до исторнї мїрку „свободн“ и „людскостн“. Здається б то, що Полякам така мїрка мусїла бутн самою снмпатнчною; так нї. „Павлов — казали вони — безбожннк и космополнт; такнми ж становляться через єго и руськї студентн, а для того ми муснмо вїддалятися вїд приста-

ванья з ними\*)." Та сього мало: багацько студентів-Поляків, зібравшись з ксбндзом Г—ським, тоді любимим Київськими клерикалами проповідником, ні мало, ні багато, а тільки *lege artis* передали анаемі Павлова, прибавивши до ёго професора всеобщої історії Шульгина, що на той час викладав період реформації в либеральному дусу, и професора

\*) Було б ділом великого интересу, як би хто оглядів безсторонно ход польської літературної и громадської мислі в Росії за часи імператора Миколая в паралелю того, як це робить для російської у „Вістнику Європи“ п. Пиппи (знакомий и галицьким читателям „Правди“ з винятої глави про українську літературу з ёго історії славянських літератур). З такого перегляду мабуто доведеться би признати, що між польською аристократичною громадою (а нічої ми в малорусько-білорусько-литовських краях не бачимо, и нічої не може там и бути, бо там нема польського народу) и системою царя Миколая Павловича було гаразд більш звязків, ніж думають в загалі задля того, що дивляться тільки на поверхність діла и бачуть, що польські пани робили глуху опозицію національно-политичну російському урядові, користуючись однакж самим основним ёго стовпом: крѣпацтвом. Ми б знайшли в польській інтелігенції тих (та й не тільки тих) часів власну „тройцю“, ві трошки не вступаючу приведеніи висче тройці Миколая I. — власний легітимизм, клерикализм, що більш систематично вироблений, власне вченсь про офіційну народність, жаханьє „західного дусу“ и одвертаньє під назвнском „старопольского дусу“ до середньвікових ідеалів не дуже більшої ціни, ніж ті, про котрі трубили офіційнальні и добровольно-локальські історики (Погодин, Шевирев, Устрялов) и публицисти Миколая I, між котрими-то публицистами саму головну ролю грали Поляки Булгарин и Сеньковський. В аналогію Московським романтикам-славянофилам, що хоч не розривалися зовсім з трилогією Миколая I, але все таки знаходили в старій Русі Московській и земські збори, и вибір старшин, и вольний переход селян, — можна знайти у малому польському кружку теоретиків колишнього „шляхетського гминовладства“ (але тільки шляхетського); та не знаю, чи можна в польській тодішній громаді найти аналогію тому енергичному кружку російських „западників“ (критик Білинський, профессор Грановський и др., Герцен, Тургенев и ин.), або українському широ демократичному напрямку Шевченка, Костомарова и Куліша, що має аналогію и з романтичним славянофильством и, подібно „западничеству“, було далеке від релігійної и національної виключності. Ці всі напрямки критикою, философичними статьями, лекціями історичними, сатиричною и аналітичною літературою, почавшоюся з Гоголя, як тільки можна було, вели опозицію трилогії Миколая I. и приготували російську громаду до тих реформ, що тепер змінюють усе лице старої монархії, колінь-то оплоту всеєвропейської реакції. Той факт, що Польки в західній Росії так накинулись на українофильство, на „хлопоманья“, случився не тільки з національних причин, а більш з культурних и соціальних, з того ж закону, по котрому й аристократично-клерикальна реакція також у східній Росії накинулася на либеральний напрямок, котрий воша похрестила загальним назвнском інглізизму, — и по котрому Київські клерикали и Московські доктринери-централісти так зішлись з польськими панами в ненависті и брехнях на „український сепаратизм“. И там и тут — це „старий російський порядок“ вставав проти „нової, вольної Росії“ (*free Russia* — по щасливому слову Диксона). Це треба б зрозуміти правдивим либералам в корінних польських землях, що між панами українсько-литовськими, хоч би вони стократ брали часть у рухавці, и паном Катковим та ще гіршою ніж він російською полицейсько-олигархичною партією с фа-

политичної економії Бунге, що був членом в редакційній комісії по селянському ділу и одним з сторонників наділу крепаків землею. Якому впливу: реакційно-клерикальному більш, чи католицькому, чи православному — приписати, не знаємо, але тільки вийшло так, що після приходу книгині Васильчикової в школи недільні почались репресали проти таких шкіл у всій Росії. Тим часом проф. Павлов перейшов у Петербург, де розпорядителі всіх шкіл недільних вибрали його головою, але куди ще раніше перейшов митрополит Исидор и переніс идею, що Павлов єсть червоний революціонер. Цій ідеї дало ходу те, що в Харкові найдені були сліди студентського тайного товариства; члени його вправді покинули практичні політичні заміри, але деякі повиняляги були в письмах республіканські ідеї, один прийняв був псевдоним „Царедавенко“, а у одного найдено устав товариства революційної пропаганди. Деякі з сього товариства перейшли в Київ и брали участь в школах недільних, але о практичному дійстві в метах того товариства в школах, де вчилися робітники и слуги 10—15-літні, до того нічого було думати, що школи не тільки не мали революційного духу, але ще мали вплив консервативний або, краще сказати, витверезуючий фантазію молодих голів. Та й трудно було вести яку небудь потайну пропаганду в школах, котрих двері були відчинені для кожного, и в котрі що неділі багато приходило люду усякого стану, щоби подивитись, як и чого учать хлопців студенти. Одначе реакційна партія в Росії постаралася налякати уряд и Харківським товариством и шко-

тальне кривне брацтво; за теперішніх часів, коли після Караказовщини дуже піднялася в Росії олигархично-реакційна партія, и сам Катков став замічати ті звязки польських магнатів, примуючих у союзі з російськими реакціонерами до поповняня того, що зроблено для селян в західних губерніях. Газета „Вість“, що у роки 1865-8 основана була на гроші Петербургських и Московських олигархів, а найбільш предплатителів мала між польськими панами в західному краю (на имя одного пана коло Житомира висилалося 132 екс. на які небудь 2—3 села), — газета „Вість“, що доказувала, буцім усі реформи, зроблені в Росії за царя Александра II., суть помилкою, а надія селян землею, особливо в західнім краю, чистим розбобом — є доказательством правдивості сього, що я сказав про натуральний звязок польского панства в російським поліцеїзмом и олигархізмом. Звязок цей становиться ще міцнішим через те, що між фамилиями приближеними до висчих Петербургських сфер є кілька католиків, явних вихованців єзуїтських. А це все зводиться до того, що правдивим демократам и либералам у корінних польських землях треба зрозуміти, що так званим Полякам у західній Росії нема другого виходу, як або становитись либерально-демократичними Руськими, або оставатись польськими реакціонерами, — бо де нема польского народу, там нема місця и польському демократизму и либерализму. Доки сього не визнають Поляки у корінних польських землях, доти и на самий правдивий народий и либеральний напрямок польский буде падати реакційно-олигархична тінь од шляхецтва и клерикалів земель західно-русських, и всякий по неволі казатиме — як и ми у сьму письмі — „Поляки“ там, де треба б казати тільки „реакціонери и олигархи західно-русського краю.“ Нехай же ті, котрим не по серцю така оціночниця, одречуться від помянутих реакціонерів и олигархів, а з тим разом признають, що на схід од Сяну й Буга „нема Польщи“, а єсть Русь и Литва.

лами, — а як случилися в 1862 р. в Петербурзі пожари, то орган сієї партії, „Московські Відомості“, що недавно перед тим перейшли під редакцію п. Каткова, стали кричати, що палять Петербург студенти-нигилисти, котрі через школи мають вплив на робочу чернь и хотять сформувати її на маньєру західного пролетаряту. В таких инсинуаціях не обійшлося діло и без польских ретроградів: уже на рік перед тим, як Київські учасники школ недільних зняли з себе фотографичну групу, по просьбі від'їхавшого в Петербург Павлова, по краю полу-днево-західному, особливо по гимназіях, куди деякі з учасників школ недільних перейшли учителями, покінчивши курс в университеті, — пішли поговірки, що се группа заклятих ворогів польщизни, котрі за-присягли працювати на її згубу. У Петербурзі між доносами на школи и Павлова були й писані явно Поляками. Як случились пожари 1862 р., то по царському приказу було введено на час, до вироблення загального уставу школьного, недільні школи скрізь закрити, и тоді ж наряжена була комиссия, котра повинна була розслідити дух и мети школ недільних. Про дві Петербургські школи було наговорено, що буцім то там велась соціялпестична пропаганда, и давано читати революційну прокламацію „Молода Россія“, — але послідне не тільки не витвердилось при допросах учеників, а ще виявилось, що квартальний умисне підбивав хлопця полу-идiota, щоби казав на допросі, буцім-то йому давали читати „Молоду Россію“, коли по правді давали читати тільки відпечаток з журналу „Народне Чтеніє“ про початок Русі: про Рюрика, Олега и т. д. Про другі школи по всій Россії губернатори донесли, що нічого протизаконного в них не замітили. Одначе комиссия, котрої голова був тайний совітник Жданов, а секретарь п. Пржебильский, виготовила доклад, у котрому розказувала, що недільні школи були ділом тайного товариства, мавшого метою „инспроверженіє существующаго порядка вещей и истребленіє царствующей в Россіи династїи“. Усе діло школ недільних рухнуло! А в західнім краї пропали єдині руські народні школи; польські осталися без конкурентів.

Правда, були ще конкуренти в Київській губернії, але небагато було з них користі, — та мало того, з їх виїшла нова біда для руської народнїї освіти. Як стали заводиться недільні школи, и завелися помянуті школи при церковних приходах коло Білої-Церкви, митрополит Київський Арсеній циркуларом, написаним дуже строго, звелів усім священникам приходським завести при церквах школи. Звісне діло, що між духовенством в Россії, як и скрізь, є люде, що дуже способні стати гарними учителями народу, але в загалі далеко не всі священники мають час та й талант и навичку до народнїї педагогії. Для того така загальна міра, яку взяв митрополит, поведла лиш до того, що школи позаводились на папері по всіх приходах Київської губернії, а на ділі вони були або мало де, або вчили в них не священники, а наймити з одставних солдатів, падамарів и т. п., або діти більш полого ієрейські огороди, ніж читали граматики и псалтирі; а про те, щоби взятися за новіці методи навчання народу, з отцями ієреями й говорити було нічого.

Скоро й администрация замітила, що з школ митрополитських мало пожитку (були случаи, що під ревизію митрополита ієреї перево-

злили із села в село одних и тих же учеників и так показували школи); князь Васильчиков доложив так званому „західному комітету“ державного совіта про небезпеченство польської пропаганди, требуючи більшої енергії в школьному ділі. По розваженню західного комітету царь звелів одчислити на перший раз 10 тисяч рублів на народні школи губерній Київської, Волинської и Подольської, поручивши министру народної освіти, п. Головину, взятися за діло устрою таких школ. Якийсь-то архієрей з Владимирської губернії (у Великій-Русі) уже було визвався дати учителів з згоїх бурсаків для тих будучих школ. Одначе адміністрація Київська, и генерал-губернатор и куратор учебного округа (п. Витте, що тепер у Варшаві), одписали, що для сього діла треба учителів вихованих на місці и знаючих народ, — и по соглашенню з министром заведена була в Києві „Временна педагогична школа“, котра для навчєня лучших метод школьних приймала людей, дечого вчившихся вже то в гимназиях, то в семинариях. Учуть в сій школі згодилися без плати дехто з профессорів університету, учителів гимназий, а найбільш в студентів університету, тих, що брали участь в недільних школах, якраз перед тим, у Маю 1862 р., закритих. Студенти ще на півтора року перед тим думали й самі взятися за таку ж педагогичну школу, и один з них, розпорядитель Подольської недільної школи, Вороной, вів про се якісь переговори з Юзефовичем, котрий тоді дуже либеральничав и з Поляками и з Руськими. З сих переговорів нічого не вийшло, але як тільки відкрилася „Временна педагогична школа“, то студенти ці зараз дали безплатно свою працю. Гроші, що мали йти на плату учителям, пішли на стипендії ученикам. З того ж часу, окружний інспектор п. Тулов з чиновником генерал-губернатора стали об'їздити села, по котрим селяне охотно згожувалися виставляти хати для школ и приплачувати 30—50 рублів учителю до тих 150—180 р., котрі брався давати їм уряд, и давати дещо з огородини и др., тільки б мати „правдиві школи“, а не такі, де діти їх тільки час тратять або роблять на попа и єго сімью замість науки. Попробували було прилучити до діла и панів, але тільки деякі згодилися дати грунт та дерево на збудованье школи, а більш говорили, що вони б раді помогти народній освіті, та бояться хлопоманів, котрі тільки й думають, як би нустити по школах гайдамацьку пропаганду. Це казали й ті пани, котрі, ради конвенансів, давали який небудь спорний з селянами грунт, або кілька дубів на школу. Дехто дуже вже прямо давав зрозуміти, що ті прокляті хлопомани засіли вже й у Київську педагогичну школу. За первий же рік ця школа вєшла виготовити учителів на 45 школ на Київську губернію и 4 чи 5 на Подольську. Для цих школ прийшлоось подумати про хутнійше вистачанье книг учебных и читальників, — и в Києві взялися за роботу над такими книгами українськими, а також и російськими, але приспособлєнними до люду українського. З министерства на це діло було відпущено 500 руб., на часть котрих почато печатати перше виданье „Баєк“ п. Глібова. Тим часом по всіх гимназиях в Росії ишли роботи над критикою проекту уставы середніх и низчих школ, — мало не в усіх гимназиях Київського округа совіти подали голос, що окрім російської мови в школах мусить бути й мова українська, при чім учителі правобічних гимназий бачили в послідній

живіще орудьє для боротьби з польськими претенсіями на панованьє над народом руським. З Петербургської громади української деякі люде, маючи широкі стосунки, стали отаратися в министерстві про те, щоб устав школьний дав українській мові первенствующу ролю в школах полудневої Россиі, и министерство напечатало в своєму журналі статью, доказуючу окрімність и самостайність української мови, що була перепечатана й у „Правді“. Мені здається, ця ревність щирих Українців була трохи крайнєю и безтактною: бо дати первенство, а то й виключне панованьє мові українській в школах, коли ввесь стрій держави користується другою, так званою в Россиі русскою, а у вас в Галичині російською або (не зовсім вірно) великорусскою, и коли по українському писано було ще дуже мало, а школьних книг зовсім не було наготовлено, було б ділом більш руйнуючим, ніж будуючим, — бо через те народ український відчужився б од усєго ходу культури й державного строю в Россиі и зводився б на пищу святого Антонія, на 5—10 книжок українських. Гаразд більш практичним було продовжати так діло, як началось: готовити книжки українські й уводити їх у школи рядом з російськими, вибіраючи книгу не по мові, а по ціні того, що нею писано. Навичка читати по російському не зашкодила б нашому народу, а читаючи по своєму тільки справді гарне й цінне, народ би научився цінувати й нарождающуся рідну літературу, на котру він (особливо стоячи в патологичному стані „хлопства“), як на все нове, дивився часом не без недовіру. Забір же зробити мову, на котрій ще не виготовлено було самих елементарних книжок, офіційальною в школах — міг тільки визвати реакцію, иноді між самим таки народом, що й справді случалось.

(Дальше буде.)

## Литературні звістки.

— **Що для здоровья чоловіка конечно треба** — написав д-ръ мед. Корнилій Миронович — *изданія общества имени Михаила Качковского Ч. 1. (за время отъ 3. (15.) Мая до 3. (15.) Юнія) — Львѣвъ, 1876 — въ типографіи Ставропільскаго Института. Сторон 32, в 8-ку.*

— **Дітські пісні, казки й загадки.** Кієвъ. Типографія С. Т. Ермлева, Бибиковскій бульварь, въ собственномъ домѣ. 1876. Сторон 80, в 8-ку; ціна 15 коп.

— В книготорговлі Л. Ильницького в Кієві можна дістати слідующих музикаліів в нових виданьях: а) **Молодощі** — *збірник танків та веснянок* — М. Лисенка — ціна 1 руб. 20 коп.; б) **Музика до „Кобзаря“** — М. Лисенка — ціна 1 руб. 20 коп.; в) **Збірник українських пісень** — *зібрав и в ноту завів* М. Лисенко — два випуски, по 2 руб., разом 4 руб.

— **Dominkanie za Dnieprem** — *szkie historyczny — przyczynek do misji OO. Dominikanów na Rusi — przez* Marjana Gorzkowskiego — *Kraków, 1876. Сторон 32, в 8-ку; ціна 30 кр.*

— *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych* — wydane przez krajowe biuro statystyczne — pod redakcją prof. D-ra Tadeusza Pilata — rocznik III., zeszyt I. — Lwów, z drukarni E. Winiarza, 1876. Сторон 65, в вел. 8-ку; ціна 80 кр.

Містить тільки одну статтю: „Nieurodzaj w Galicyi w r. 1875 i jego następstwa“, написану самим Д-ром Пилатом, а призначену дати собімові образ положенья краю перед почином обрад, на сѣгорічній весняній сесені, в ділі зарадженья нужді. Задля того в надісланих дат бюро статистичне могло увзгляднити тільки ті, котрі надійшли до дня 15. Марта. В кінці долучена ще табелля о відносинах робітничих; обговоренья сеї табеллі однако ж нема в тексті, бо друк ґо був уже закінчений.

— *Choroby Galicyi w latach od 1866—1876 podpatrzone i opowiedziane przez Dukata* — we Lwowie, 1876 — nakładem F. H. Richtera — zeszyt I. Сторон 56, в 12-ку; ціна 50 кр.

## НОВИНКИ,

### ЗАМІТКИ И КОРРЕСПОНДЕНЦІИ.

— Дня 6. Липця, в Четвер, товариства „Руська Бесіда“, „Академічний Кружок“ и „Дружній Лихварь“ устроюють на Високім Замку забаву з музикою, співами и танцями. Початок забави о год. 4-й по полудні; вступ вольний всякому за билетом, котрий буде можна дістати на місці по 20 кр.; особи виказуючіся запрошеньем дістануть білети уповажняючі до входу на танцеву салю; запрошенья важні тільки для адресатів. В разі непогоди забава відбудеться дня 8. Липця, в Суботу.

— Загальний збір товариства „Просвіта“ відбувся, як було заповіщено, 15. Червця 1876. Розпочавсь о годині 4-й; членів позамісцевих явилося значне число, між ними и сім селян з філії Бортницької. Голова товариства, п. Володислав Федорович, отворив збір промовою, в котрій виповів: товариство, ступивши тамтого року на дорогу незалежности (а властиво усторонивши єдиний позір залежности, котрим вороги нам ще шкодити змагалися), стануло тим високо в прилюдній оцінці, — многі гадали, що товариство того убутку субвенційного не перебуде, и для того противилися торік рішительному виступленью, а минувший отсе рік показує, що инакше сталося, бо хоч сей рік був дуже тяжкий для селян, таки розпродало товариство около 25.000 примірників, — „Просвіта“ затим добре виїшла на тім, що станула о власних силах.

З порядку дневного прочитує секретарь п. Вахнянин справозданьє з діяльности Виділу; потім голова просить, щоби збір приймив справозданьє з руху касового за оголошене, бо касиєр п. Д-р Ганкевич изза фамилийних подій не міг явитися. Справозданьє прийнято до відомости.



Тут голова відступає від оголошеного порядку денного и оновіщає, що ц. к. намісництво відкинуло предложений змінений статут, а ц. к. министерство затвердило рішення намісництва; се рішення министерства надійшло попередучого дня, а тепер Виділ споводований внести перед збір опріч тамтих заразом ще нові зміни статута. Справоздавця п. Вол. Барвінський — окрім численних змін, дотеперішній текст статуту пояснюючих и доповнюючих, та поправок стилістичних — вносить змінити §. 9-й дотеперішнього статуту, котрий намісництво jako противний уставі громадській затвердити не хотіло, оттак: „Руські громади й інституції беруть уділ в зборах через своїх заступників, управнених до заступництва уставою, а взглядю статутом. Заступники, котрі суть заразом членами товариства, голосують окремо за себе и за заступлену корпорацію“. Далше вносить зміну §. 36-го, котрому ц. к. намісництво також противилося, ось-таку: „Найменше 20 дійсних членів може, з захованьєм законних предписів и за призволеньєм центрального Виділу, утворити філію товариства на підставі сього статута. Філія вибирає певну місцевість для сталого пробування Виділу філіяльного и завідомляє о тім власть приналежну. Збори філіяльні відбуваються під проводом голови Виділу філії, его заступника, або віком найстаршого“. Оба ті внесення прийнято, як и додаток до §. 55-го, що коли б товариство розвизалося, не рішивши о своїм майні, то се переходить на власність „Товариства имени Шевченка“, а коли б се не могло статись, то буде в силі дотеперішня постанова. Потім прийнято внесенє вице-ректора семінарії о. Бачинського, щоби §. 52-й переіменити в слідуючий спосіб: „Печать товариства представляє отверту книжку з надписью: „Товариство Просвіта“. Печать філій представляє отверту книжку з надписью: „Філія товариства Просвіти в .....“. За сим забирає голос справоздавця комісії контрольної п. Д-р Дамян Савчак и по прочитанью справозданья комісії вносить, щоби загальний збір зволив уділити Виділові абсолюторієм за час від 1-го Цвітня 1873 до кінця Марця 1876. Внесенє прийнято по короткій дискусії, почім голова завиває до вибору нового Виділу, запрошуючи на скрутаторів пп. Вол. Левицького, Рудницького, Лучаковського и Гладішовського. Засіданьє перервано на 10 минут, а по отворенью піддав голова під обраду далше внесенє Виділу. Справоздавця п. В. Барвінський заявляє, що Виділ споводований предложити внесенє в слідуючий формі: „Загальний збір вибере комісію з 9 членів, між тими двох з-посеред Виділу, котра-то комісія, одвічальна загальному зборові, уложила би план систематичного видавництва книжок для народу. Комісія предложити результати своєї праці будучому загальному зборові; до того Виділ може пійти за планом комісії, але ухвали комісії не будуть Виділу обовязувати. Комісія уповажнена запрошувати собі до помочи и інших людей з-поміж членів товариства и з-поза товариства“. По мотивованью справоздавці и по дебаті, в котрій потребу плану для систематичного видавництва висвічено, прийнято при голосованью внесенє Виділу. Члени філії в Бортниках, господарі: Українець Иван, Ильчишин Иван, Кресан Никола, Марків Гринь, Марущак Стефан, Баторик Федь, Вілик Никола — спішучись до повороту домів по желізній дорозі, щрощаються з збором. Голова запитує їх при тім, чи не насувається

ім яка потреба що-до видавництва. На те вони сказали, що добре би було, коли б товариство видало популярно виложеноу уставу громадську. Забрає голос п. Вахнянин и, виказуючи не голосону та щирю працю членів-господарів Бортицької філії и заслуги їх для цілого товариства — дякує ім за те именем збору. Комисія скрутаційна оголошує результат виборів до Виділу; голосованье відбувалося окремо на членів Виділу и на заступників. Голосуючих було 61, абсолютна більшість 31. До Виділу вибрані пп.: 1) Д-р Огоновський Омелян 60 гол.; 2) Гладилевич Дамян 60 гол.; 3) Барвіноський Володимир 60 гол.; 4) Федорович Володислав 59 гол.; 5) Романчук Улян 59 гол.; 6) Целевич Улян 59 гол.; 7) Стефанович Олександр 54 гол.; 8) Лучаковський Константин 51 гол.; 9) Д-р Ганкевич Володимир 47 гол.; 10) Заклинський Леонид 39 гол.; 11) Цогорецький Петро 36 гол. На заступників же вибрані пп.: 1) Белей Иван 36 гол.; 2) Шухевич Володимир 27 гол.; 3) Стеблецький Рафаїл 27 гол. Голова завізвав потім до вибору нового голови товариства з-поміж нововибраних членів Виділу. Коли віддано голоси, приступлено ще до вибору комисії контрольної, котра має оправдати рахунки від 1. Цвітня 1876 почавши аж до слідуячого загального збору. Вибрані через аклямацію пп.: Кордасевич, Гладішовський и о. Бачинський; яко заступники пп.: Павлиш и Маначинський. Дальше вибрано через аклямацію членів комисії для уложеня плану видавництва. Комисія скрутаційна оголошує результат з вибору голови: головою товариства 38 голосами на 40 голосуючих вибраний п. Володислав Федорович. За сим закрито збір о годині 9-й.

— Оба наші товариства академічні „Дружній Лихварь“ и „Академічний Кружок“ устроїли дня 24. Цервця, в салях „Руської Бесіди“, музикально-декляматорський вечер на тридцять-треті роковини смерті Маркіяна Шашкевича. Програма сього вечера була слідуяча: 1) *Вступна річ*, акад. А. Дольницького, о Маркіяна Шашкевича життя, творах и значенью в нашій літературі; 2) *Симфонія G-тої*, М. Вербицького — виконав оркестр; 3) *Празник у Такові*, О. Федьковича — деклямував акад. И. Белей; 4) *Кому Бог в груди*, стих М. Шашкевича, муз. Н. Вахнянина — відспівали пп. Яминський, Вахнянин и Лапицький; 5) Відчит акад. М. Павлика *о користі и потребі етнографічної роботи в Галичині*; 6) *Прощанье*, стих и музика Н. Вахнянина — відспівав акад. Лапицький соло, з сопроводом оркестра; 7) *Заросли шляхи тернами*, думка Т. Шевченка, муз. Исидора Воробкевича — виконав хор мужеський. Найбільше занятя збудив відчит п. Павлика, в котрім він показав, як-то досі у нас бралися за літературну роботу без належного приготовленья в найголовнійшій річі — в пізнанью нашого народа, через що й вся та робота не мала й не могла мати правдивой и тривалої вартості. Сей вечер буде тим памятный, що оба наші товариства академічні, при уділі „Бесіди“, зішлися, по довгім розрізненью в своїх поглядах на нашу літературу — в однім напрямку щиро-народнім, котрому так річ п. Дольницького, як и відчит п. Павлика дали дуже ясный вираз.

— По поводу 30-літньої рочниці понтифікату наші Пня ІХ., питомці руської семинарії устроїли дня 16. с. м. в його честь музикально-

**декляматорський вечор.** Гостей „з світа“ явилося велике число, меж ними крилошане руські, латинські и вірменські, а навіть сам архієпископ вірменський. Програма сього вечера була слідуєча: 1) *Ими папи*, муз. Гунода — відспівав хор в сопроводі оркестра; 2) *Погляд на понтифікат Пия IX.* — відчитав п. Добровольський; 3) *Молитва*, из *Zauberflöte* Мозарта — відспівав бас п. Тимус в сопроводі оркестра и хора; 4) *Псалми Давида*, стих Т. Шевченка — виголосив п. В. Козоровський; 5) *Поклін*, стих О. Федьковича, муз. М. Вербицького — відспівав хор; 6) *Псалми Русланові*, стих Марк. Шашкевича — виголосив п. А. Січинський; 7) *Italicnischer Salat*, муз. Р. Жене — відспівав хор; 8) *Завіщанье*, стих Т. Шевченка, муз. М. Вербицького — відспівали два хори в сопроводі оркестра; 9) *У вечєрі*, стих и муз. И. Воробкевича — відспівав хор; 10) *Многолітствие папі Пию IX.* — відспівав хор в сопроводі оркестра.

— Дня 16. Червця нововибраний **Виділ „Просвіти“** уконституовався в слідуєчий спосіб. Заступником голови вибраний проф. Улян Целевич, касиєром Д-р Володимир Ганкевич, контролором и бібліотекарем проф. Конст. Лучаковський, завідателем розпродажи книжок катих. Ол. Стефанович, кореспондентом в справах розпродажи книжок проф. Д. Гладилевич, секретарем акад. Леонид Заклинський. На час, поки п. Погорецький буде ще урядником товариства, покликано до Виділу акад. И. Белея яко заступника, а на місце Д-ра Ганкевича, вже з днем 1. Липця в Виділу виступити змушеного, покликано заступника проф. Володимира Шухевича и поручено ёму касиєрство.

— Нововибраний **Виділ „Руської Бєсїди“** уконституовався дня 17. Червця в слідуєчий спосіб. Головою вибрано Д-ра Володислава Сроковського, заступником голови Д-ра Корнила Сушкевича, господарем Лонгина Лукашевича, секретарем Володимира Левицького; администрацію фонда театрального поручено Д-ру Сушкевичеві, а проф. Романчукові веденєня справ дотичаєчих театра и репертуару театрального.

— „Руська Бєсїда“ и „Дім Народній“. — В 11-м Ч-і „Правди“ в 1873 р. згадано було обширно про спори, які управляючий совіт „Дому Народнєго“ завів з нашим касиєрним товариством „Руська Бєсїда“. Один з тих спорів — о заплаченє суми 400 зр., а взглядно 500 зр. — уже рішений вироком ц. к. мійсько-делег. Львівського суду повітового, секція I-а, з дня 28. Мая 1876, Ч. 9357, и то на користь „Руської Бєсїди“. Вироким тим суд, узнавши неслухність претенсії „Дому Народнєго“, рішив: „Руська Бєсїда“ не е обовязана платити суми, о котрі запізвав її институт „Дім Народній“, и затим „Дім Народній“ винен „Руській Бєсїді“ звернути кошти спору в квоті 25 зр. 22 кр. О скілько зачуваємо, відкликуються „Дім Народній“ против згаданого вироку ще до апелляційного трибуналу.

— На фонд запомоги для бідних учеників академічної (руської) гимназії в Львові зложили дальше вп. пп.: пенс. совітник апел. К. Кміцикевич 5 зр., парох Боринич И. Юзичянський 10 зр., парох Салогова И. Ляторовський 17 кр. (яко остальне в рахунку), проф. гимн. в Кракові Теофил Грушкевич складку між тамошніми Русинами в квоті 12 зр. 50 кр. (а то дали вп. пп.: сам п. Грушкевич 1 зр., Елеонора Бергер 1 зр., Д-р теол. Черлюнчакевич 1 зр., Д-р мед. Е. Гла-

дишовський 1 зр., проф. школ реальних Л. С. Мійський 1 зр., І... Б..., 1 зр., комисарь скарб. Ом. Коссак 1 зр., Д-ранд мед. Лев Коссак 1 зр., проф. гимн. В. Слюзар 1 зр., І. Ляхович 50 кр., слухач филос. Улян Бережницький 1 зр., слухач филос. В. Тиховський 1 зр., Софрон Тиминський 1 зр.); з даного дня 23. Мая концерту вплинуло чистого доходу 125 зр.

— **Поправка помилок.** — В Ч-і 9-м, в статті „Малёвана Гайдамащина“, на стор. 355, стр. 3-я з гори, має бути: **Коли б ми були не позагрузали** (замість: Коли б ми не були позагрузали) — а на стор. 356, глава IV., стр. 2-а: **ниткою** (замість: питкою). В Ч-і 10-м, в статті „Критика и перегляд“, на стор. 395, в другім алінеа, стр. 4-а, має бути: **занечищеної крові** (замість: занеченої крові) — а тамже, стр. 6-а: **из ясно-червоної** (замість: из червоної).

### (НА ДІСЛАНЕ.)

Обвіщаючи сим, що з даного дня 23. Мая концерту на дохід бідних учеників нашої гимназії вплинуло чистого доходу 125 зр., ми передовсім подякувати за се маємо тим високоповажним добродіям, котрі за взяті білети вложили більші датки, іменно: маршал соймовий гр. Володимир Дідушицький 15 зр., пресвященний митрополит Іосиф Сембратович 5 зр., власитель дібр Клебанівка Тадей Федорович 10 зр., пенс. совітник апел. К. Кміцикевич 5 зр., совітник школьний Д-р фил. Амвр. Яновський 5 зр., професор Д-р теол. Силв. Сембратович 5 зр. Також складалося щирю подяку всім високоповажним паням и панам, котрі були ласкаві взяти уділ в самім концерті, а то: паннам Г. и Л. Любович и Держ та панам Гржимальському, Конопаскові, Синьові, Волманові и Шваблеві. Наконєць виразити ще мусимо подяку вп. п. Пангансові, капельмайетру 30-го піх. полка (Львівського), за уділ оркестра в концерті за дуже низьку ціну, и вп. п. Одекс. Ясениському, президенту міста Львова, за безплатне відступленьє салі ратушевої.

*Від тіла учительского гимназії академічної (руської) ві Львові.*

## ВІД РЕДАКЦІИ.

Сим Ч-м закінчаючи 2-е чвертьрочє, просимо відновити швидче пренумерату, кому вона тепер скінчилася. Просимо також тих, котрі з пренумератою суть ще в довгу, щоби зволіли вже раз вирівнатись и не доводили своєю неточністю наше видавництво до страти.

Спізнєньє сєго Ч-а нехай шан. читателі звинять ласкаво тим, що редактору, виловованому на почавшуся дня 15. Мая каденцію судів присяжних, особливо тепер, в послідніх днях, частійше приходиться сповняти обовязок суду присяжного.

Властитель и одвічальний редактор: **Лонгин Лукашевич.**

3 друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарцицького.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
министрація  
під в. 44. при ул.  
Галицькій.

## ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться після тарифи.

## ЛЮБЛЮ.

Люблю дивитись, як водиця  
По білім каменю біжить;  
Люблю дивитись, як пшениця  
На ниві золотом блищить;  
Люблю дивитись, як на небі  
Стидливо сходить молодик  
И зіркам ясним, мов дівчатам,  
На „добрий вечір“ шле привіт;  
Люблю дивитись, як дівчина  
Обнявшись з парубком стоїть,  
А соловейко недалечко  
И заливається й тремтить:  
Тоді и я мов молодію  
И оживаю и люблю  
И серцем чистим, незловивим  
Усіх людей благословлю.

*Перебендя.*

# ЗАВІРЮХА НА СТЕПАХ.

Повість польська, оповідана по руськи,

*П. Куліш.*

Передоїмъ з великоруського Ос. В.

(Дальше.)

## III.

В останнім році царствованья Катерини II. найстарший мій брат навідувався в Смілянщину, щоби пошукати маєтку годящого на закуп. Так звалася тоді країна, що обіймала нинішні повіти Черкаський та Чигиринський. Країна ся подобалася моему братові неказаншо. Вернувши до дому, не міг він її нахвалитися. И дійсно, проти нашої Сквирщини, Смілянщина в той час повинна була мати всю понаду молодості. Горішня, більше північна Україна на правім боці Дніпра також недавно ще була наново заселена після довголітніх спустошень, але мала зовсім инший вид. Там на своїх віковичних „посадах“ зісталися старосвіцькі „власти“, як звалися тоді дідичні панські маєтки в часах польского панованья; зісталися там и старосвіцькі старостинські городи, и так звані ключі під своїми стародавніми назвами. Вже кількадесять літ господарували шляхетні пани в горішній Україні по своїх віддільних маєтках. Их села вже постарілися девчим та й послали виразні признаки переходу з рук в руки. Господарі лишали на них понайбільше сліди своєї недбалості, змарпованья або скнирства. В Смілянщині напротив все було ще молоде, свіже, все віддихало розцвітом господарського житья. Вся отся країна становила одну тільки волость князів Любомирських, що володіли нею більше як о ленні верхівники, аніж як о земські властителі, заинтересовані доходами. Назначені роки волі новозаложених осад ледви тільки що доходили ще до кінця. З усіх боків дивував нового постерегача вид заможності, що параз зацвіла в отсій дівичій країні. Здавалося, що сі ваппом повибіляні сільські хати ще не мали часу счорніти, а солом'яні крівлі на хатах та клунях — втратити свою золотисту краску. Справді ж пишалися та всіхалися тамошні села посеред садів, лісів та зелених ланів. Попри сім и сама собою країна показувала видиме багатство поспіль з чудовою понадою своєї природи. Розлогі лани, розкішні пасовиска, порозкидувані по полях тинисті діброви, многость густих чорних лісів, що тя-

глися безкраїми смугами, живі води, що вилися то биндою, то стикалися в величезні стави на Тясминах та Пашликах, — все отсе любо та оживляючо займало око. Проїзджючи літнього дня, під лагідним соняшним сяньєм, по отсих сторонах, що розлягаються до самого обрїя в безкраю земель; понад зеркалами тихих вод та під тінью розлогого деревья, то порозкиданого по полях, то згромадженого в приманливі гайки; дивлячися на отсі лани, оплоднені щедрою природою, а стрічаючи людей не багацько, але завсіди з виразом спокійного щастья на лиці — не хотїлося ні про що й гадати: все в округи здавалося живою идилією, виробленою власним зображеньєм. Тут, в отсій, свіжій, дівчій Україні ставали зрозумїлими вирази давних польских поетів про землю текучу молоком та медом.

Оттакою з'явилася вона й моєму братові. Він розказував про неї, мов про відкриту ним Америку, та вдовляв батька купити маєток в тих сторонах. Три молодші брати горячо спомагали найстаршого, и батько згодився закупити маєток в полудневій Україні; тільки, заховуючи свою патрїархальну повагу, бажав своїми очима подивитися на сю Америку, що відкрив найстарший син. И от поїхали вони в двох розвідати країну.

Вид Смілянщини переміг ваганье мого батька; батько цінував її зовсім не з боку її малєвничості. Він пересвідчився, що господаря чекає тут велика нагорода за ёго працю. Земля в Смілянщині була ще справді дівича. Се був чистий чернозем підживляний щорічно мовби свіжим гноєм, не то що густими лісами та ще й кучерявими дубами, що мов би умисне порозкидувані стояли всюди по полях, так що декотрі околиці являлися одною чудовою прорідженою дібровою, а проїзжий з захвитом роздивлявся то по роскішних сіножатах, то по богатих, нігде невиданих пашнях на новині, не потребууючій ніякого корчуванья. Луки конічніни, залитої, так званими на Україні Іваншковими головками, тяглися широкими смугами по берегах рік та сподом вогких байраків. Безліч пчїл, що вказувалися всюди гудіньям, усправедливляли майже баєчні оповіданья Ржончовського та інших стародавніх Геродотів козацько-шляхоцької України, даючи найкраще понятье о якості лісів, цвітучих лугів и надбережного зілья. И всі отсі богатства вод, орного поля, трав та лісів були тим ціннійші, що поза ними тяглися до самого моря голі безводні степи.

Вподобався моєму батькові и народ. Мужик жив тут семьянисто. На однім подвірью стояли у ёго по кілька хат, де він осаджував жопатих синів, та за приймаків повїддаваних дочок;

\*

але всі становили одну семью та сідали до обіду и вечері за один стіл. Серед купи дітей сиділа мати в парчевім очіпку и поважно похажав батько, мов патріярх, в синім жупані, в сивій шапці з кримських смухів, та з палицею закованою в срібло\*). Об'їзджуючи села, приймано мого батька дуже радо в кождім дворі, куди ёго випадок заводив. Господарь вибірався з найкращої хати та лишав її для ужитку гостя, коням давав до волі сіна та вівса, а подорожних угощав таким обідом, який тільки в свята зготовлявся для семьи. Гостинність мала тоді на Україні значење майже релігійне. Грошей від гостей брати не хотіли, навіть обижалися платнею, а один дід, замість сперечатися, зняв изза сволюка славянську Библию, та показав в ній стих; жаль тільки, що я ёго вірно навести не можу, а мисль ёго була така: „Хиба ж ви не знаєте, що декотрі, приймаючи подорожних, невідомо янголів угощали?“ Отся прехороша черта місцевих звичаїв глибоко порушила мого батька, и нераз згадував він про отсю пригуду. Як же ж хто небудь з господарів дізнавався, що батько має замір набути в Смілянщині маєток, то се не дотикало ёго ні крихти, як би то можна судити після погляду на селянина та пана, що усталився в нашій літературі з 60-х років. Протівно, він раїв купити село, де він сам жив. Тамошні мешканці тямилі часи Любомирських, як вони зависіли від висшої шляхти безпосередно, а не від „ржондців“ та економів, що настали в Смілянщині з переходом її на Потёмкіна та ёго наслідників. Нові представителі панської власті брали з багатих дворів окуп, иноді по сто рублів від хати за увільнење від всяких відбутків; але нікому не впадобалося, и всі бажали мати, як вони казали, справденшїёго пана, що жив би межи ними та сам орудував маєтком. Як же ж не згадати тут про нашого дорогого „Самовидця“, що, оповідаючи, як-то перед Хмельнишиною панські намісники обдирали підданих, помічає, що сам пан міг би те саме всяти у свого підданого, и не так би було жаль підданому!

Надівсе ж більше примітна отся обставина, що в такій при-манливій країні можна було такі багаті маєтки купити дуже легко. И що я кажу легко? Їх можна було взяти майже даром. Наслідники Потёмкіна Тавридського, не в докір би їм сказати, самі не

---

\*) В часі проїздів автора по західній Україні, лучалося ёму самому здавати що дідів простолюдців з палицями з срібною головою. В загалі заможний мужик був там щось мов на шляхтича похожий. По лівім боці Дніпра не доводилося ёму нічого такого здибати.



знали, чим вони володіли. Над отсею чудовою країною повторилося ще раз те, що вже діялося з нею за Степана Баторія та Зигисмунда III. Нові папи найбільш родючої землі в Європі, будучи великоруськими вельможами, знали тільки маєтки чиншові, а про средства та цінність маєтків хлібних и тямки не мали. А ще ж навикли вони до життя блескучого, до більших видатків, та й не могли нічого кращого вигадати, як продавати одно село за другим. Продаж спадкових маєтків здавався їм найгарнішим господарованьєм; вони навіть вихвалялися один перед одним успіхами в отсій оригінальній спекуляції. Може бути, що й політичні згляди склоняли їх до такої розпродажі, але ж ті самі міркованья здержували й купуючих. Геніяльне діло Катерини, сповнене її талантивим вибранником, здалося тревалим тільки декотрим умам висшого рода. Громада руських політиків-державців все ще думала, що Роснії доведеться зимою полонити Дніпер, а літом піддержувати лицию степових редутів, так звану Українську лицию. Моему батькові раjali закупити кілька найкращих сіл за мірну ціну з виплатою на десять літ. Але наш батько, дуже оглядний в своїх вирахованьях, не відважився на просторі набутки, та купив тільки одно село Краснояр, де однако ж лічили тисячу душ.

#### IV.

Придбавши отсей маєток для синів, мій батько згідно з їх бажаньєм, зараз розділив його на чотири часті. Але тільки найстарший брат орудував своєю частю окреме. Три молодші, ще нежонаті, жили разом та й орудували своїм маєтком спільно. Я не був свідком їх орудуванья; я був, як уже сказано, десятьма чи одинадцятьма роками молодший від наймолодшого з них, та ще мусів проводити свій час зайнятий науками; але я паслухався багачко про їх незалежне житьє, особливо про перші роки їх селитьби в Смілянщині. Від самих братів та від їх слуг чув я багачко завидних для мене подробиць про тамошне житьє-буттьє, зовсім несхоже на правильний пахарський наш побит в Володарці. То була тільки одна довга „маївка“, то була довга забава безжурної молодезі, що не могла насититися волею, налюбуватися морем зелені, в волю натішитися самотою. Козакувати пустельники уганяли по Красноярьських полях, то полюючи, то уїздаючи коней з власних табунів. Вони гуляли по водах скалистого Тикича, стріляючи дичину, закидуючи разом з селянами неводи. Вони го-

сподарювали по диких лісах, серед котрих лучалися, Бог зна ким розведені сади, або вибивали вольші медові пасіки, часом-то й слідячи за кокетливою україркою, що збирала ягоди в пустинних долинах. Глухий та мовчазний за мого часу Краснояр, затемнений для мене посторонними обставинами, при котрих я в нім осів, здавався в часах моїх братів в четверо люднійший як сёгодня. Раз-у-раз звенів він то від тупоту кінських копит, то від вистрілів по лісах або на ріці, то від реготу та веселого розговору. Навіть найстарший брат втратив тут тую мовчазність, котру наш батько вважав потайним недовольством з простонароднёго звороту нашої стародавнёї родини. Він полюбив гостинність, що становила в отсій пустій місцевості и найкращу забаву и господарську ко-нечність. Гості, як говорилося, не переводилися в Красноярі, де всі панські будинки повні були шумячої челяді, козаків, стріліців, торбанистів, а навіть співаків, що викликали луну по садах та дібровах своїми нераз нестрійними але завсёгда веселими голосами.

Після Библиї, пахарство числить своєму сполученью теорії з практикою уже більше сему тисяч літ. В Смілянщині воно тільки що лиш починало свої дітські проби. Там світ був ще дуже молодий; чоловік там не відвик ще від райського безжурного життя. На свіжій землі, сяк-так зрушеній плугом, сіяли притьмом, и земля давала плід свій дуже щедро. Наш батько не хотів поняти сёму віри, коли ёму розказували братья, навідуючи час від часу Володарку. Нароком приїхав він до них в осені, визначив сам „загони“ та власними очима бачив адамову управу, а як на весні побачив сі загони вкриті густими збіжжями, тоді повірив своїм очам та вже більше не ремствував на недбальство моїх братів.

Одначе ся родючість землі, ся щедрість природи мали свої невигоди. Чоловік, надто впевнившись о ласкавість землі, спускався зовсім на її незмінність. Ёго неробство переходило в лішнство; він став, мов дитина, непередвидючим. Мимо всеї легкості, пахарська робота все ще здавалася ёму важкою. Він шукав ще легшого та приманливішого зарібку. За часів Филопенка, Корсунського полковника, козацький син, забагатівши волами та кіпьми мовляв звичайно, як передає нам по своєму кобзарська дума:

И вже міні не честь, не подоба по рільям спотикати,

Жовті чоботи калати,

Дорогі едамашки пилом побивати,

А хочеться міні, мати,

Пійти під город Тягиню гуляти,

Слави-лицарства козацькому війську здобувати.

Тепер побудка війни з невірними щезла; але місцева вдача Українця заховалася, и промислове козакуваньє змінилось на хіть до промислу чумацького. Кримські соляні озера подавали ёму найлекший та й найпоетичнійший зарібок. Справді ж, провести в полі теплу пору року, серед вольних степів, ступаючи з нечевля за волами, або дримаючи на возі, було дуже приманливо для народа, що навик до кочовничого життя в протягу цілого ряду столітій. Недавно виспівували думи про козацькі часи:

А як прийде весна красна,  
Буде вся наша голота рясна —

то-б-то вся українська голота стане збиратися купами на козацький півномадний, піврибальчий, півзвіроловний, та піввоєнний, нераз розбишацький промисл. Тепер з наставшою в Красноярі весною, всякий, хто зміг спорудити мажу, то-б-то чумацький віз, запрягав до неї воли, вдягав в дегті намочену сорочку та й рушав в до-рогу. Хоч же й великий був зарібок з отакого промислу, коли сіль на Кримських озерах брали ще безплатно, а таки був він интересом підрядним; головну статью чумацтва становило „блуканья по світах“, отсе гуляще та вольне життя, що заповістили чумакові ёго більше діяельні, але більше дикі предки — козаки.

Пахарське господарство терпіло багацько від сеї охоти до чумакованья. В околиці баєчних урожаїв нігде не було запасів хліба, окрім панських гумен; але й панські запаси промінювалися зараз на гроші, як тільки показалася ціна. Страшні наслідки непредвидучості та нехтуванья пахарства стали більш аніж очевидними. Державці новопридбаних маєтків задумали запомогти нужді на будучність принукою до пахарства та до кращої дбальшої господарки навіть багатших мужиків, що більш других гордували збожевим господарством. Але сеї спасенний спосіб не так-то легко було довести до сповнення.

## V.

Мої молодші братья, ті, що спільно господарювали, не відважилися перемагати упір мужиків, котрі цілим іх правленьем були дословно розпечені. За се люде дуже любили та хвалили іх, хоч в будущині показалося, що й сама доброта, без розумної міри, приносить овочі гіркі. Тимчасом потуранья трёх молодших братів багацько шкодило найстаршому, котрий, мимо всеї строгості в своїх відносинах до життя, зовсім не був наклонний до гнобле-

ня селян. Не заманоючись самолюбними чувствами, як ёго молодші брати, він був тільки дальше видущий від них та статечнійший у всіх своїх ділах, навіть и в виборі товариства на осолуду свого дозвілля. Він один з перших взявся усунути можливість такого лиха, яке постигло родющу Смілянщину в часи посухи та голодної зими. Задля сёго передо всім треба було зменшити чумацтво та вгамувати безустанне блуканье народа по світах. Ёго рішимість викликала страшні крики та наріканья в мужиків, котрі, будучи піддапими, ледви знали о своїм зависимім становищі. Супротивний спосіб управи в других частях маєтку розбуджував в них ще більшу досаду. Найзаможнійші з поміж них почули більше других тяготу примусу, що налягла на їх хіть та навички. У них-то було дійсно більше спромоги уникнути наслідків занедбаного пахарства на випадок повторенья неврожаю; але не можна було терпіти їх самоволі, примушаючи других до поряднішого життя. И так сі багатирі почали ставити опір, заводити бучи та стягати на себе копечну жорстокість панської власті, а опісля стали вибиратися з маєтку, втікати в степи над ріку Бог та за Дніпер, в усякі далекі місця, добре їм відомі після стільколітніх щорочних блукань. Одні втікали справжними бурлаками, інші з родинами й худобою. Треба було ганятися за ними, ловити їх та осаджувати на покинутих дворищах, а звідсіля виходили раз-у-раз найприкріщі незгоди та припадки. Про один з них коначно треба тут ширше розказати.

Найбагатший господарь в Красноярі був Иван Каленик, чоловік ще в середнім віці, але мавший уже дорослих и жонатих синів. Опис заможності сёго мужика в кожій иншій країні окрім так званої смілянської України, здався б баєчним. Ёго батько належав до так званих утікачів, що були першими колонизаторами не тільки смілянських, але й в загалі українських пустинь, може ще з часів Барського старости Претвича. В старосвітщину давано волю, під котрою розумілися роки пільги, на двацять и на трийцять років в тих осадах або слободах, куди державець бажав стягнути слобожан. Як же ж минув час податкової та економічної независимості, завзяті, а разом з ними и непорядні, виглядали спосібного часу, щоби як найдалше втічи від свого пана, а накопеч зробитися козаками, котрих и відшукувати було годі. Так, здається, и рід Красноярського Каленика перевандрував з одноі оселі в другу, відкидаючи фактично право закріпощенья, котрого не міг відкидати юридично. Коли ёго батько поселився в Красноярі, то се було безлюдне урочище, котрого й сама назва була

невідомо тому, хто владав ним на папері під загальною назвою пустині. З часом пристали до ёго й інші заволоки з усяких українських місцевостей, и таким способом склалася слобода без відоми державця.

Про приходи з оттаких поселен нікому й гадки не було. Раділи тільки тим, що пустиня залюднювалася, бо залюдненє було умовою її первісного надання котрому з панських домів, та краще всяких документів обезпечала її проти загарбування зо сторони більше діяльних колонизаторів наданих їм пустинь. Батько Івана Каленика, в мініатурі був проти дому Любомирських те саме, що в Мексику був Кортес проти испанського короля. Перехід юридичної панської держави в фактичну зменшив їх значенє багатко девчїм, але їх багатство від того не вменшилося. Півостров Івана Каленика був вкритий роскішними дубами, пахучими липами та березами обвішаними до самої землі листяною одежею. По широких лугах, межі купами отсих дерев в траві мало не по самі роги, ходили дійні корови, любе добро чумаковатого мужика, що не для одної користі, але й для краси, для вдоволення чумацької слави потребував худоби, як він сам казав, „роскішної“. Бички від сих роскошующих коров ходили разом з волами самопас в степу за селом, навикаючи до тої жары та сухого воздуха, що для них, як для верблюдів, мусіли бути умовою здоровья. Тим и вивчені собаки вівчарки пасли, майже без людської помочи, Каленикові приналежну отару овец. Ёго широке дворище було заставлене або, з ёго погляду, прибране чумацькими шкірою покритими мажами. Під повітками лежали многолітні склади обідья, коліс та всякого манатья палежачого до господарського статку. Кілька хат містило в собі ёго велику родину. И все отсе було від села обведене частоколом, мов замок. Але на сім не кінчилося багатство Каленика. У ёго було ще кілька пасік, кілька садів по лісах, кілька бантанів за цариною. А про те головним жерелом ёго приходів було хованє худоби та торговля сілью. Пахарство нехтував він так, як и другі; він засівав тільки кілька упругів, мов для забави.

И оттакого то сільского вельможу наважився мій найстарший брат змусити до того, щоби він служив прикладом для всіх підданих в пахарськїм господарстві. В той час буда вже введена паспортна система в Новоросійськїм краю, и народ жалувався на неї в своїх піснях:

Ой добре ж було нам чумакувати,  
Як усюди було рівно;

Тепер через ті ледачі билети

И ходити невільно.

За „ледачим билетом“ и пашому Каленикові треба було до пана звернутися. Мій брат відмовив ёму в тім, покликаючися на те, що він не сповнив наказу, щоби з осені управив певний обшар. Каленик не міг чи не хотів зрозуміти панського наказу. Він виказував, що двірську службу з осені відбув, що виорав панського поля, скільки ёму наказано, а свого власного орати нема ёму ніякої потреби, и що він, на випадок неврожаю, панського двора не стане турбувати просьбою о запомогу. Знаючи, що дарма буде переконати упертого багатиря, брат мій постановив, поставити на своїм силою волі. Він відправив прохача з нічим та надто ще наказав ёму остро, щоби він вибив собі з голови думку про чумакованье, а забрався до весняного засіву в двійній скількості, надолужуючи таким чином занеханий засів осінній.

Мужик вийшов, здавалося покірний та готовий послухати, але панського наказу він и не гадав сповнити; противно він почав нишком ладнатися в дорогу та й одної красної ночі вирушив кількома мажами в поход. Доповіли про се в панський двір; вислапо з двора погоню за самовольниками; чумаків завернено до дому силою. Ся явна непослушність не могла бути лишена безкарною. Старого Каленика потримали через добу в дибах або колодках, а ёго синів, що противилися двірським козакам та пробували отворити собі дорогу в степи збройною рукою, укарано хлостою, то-б-то висікли. Отсе образило їх та роздражило страшно; однако ж вони удавали слухняних; вони виорали та засіяли назначену скількість землі, але в той самий час по ярмарках продавали свою худобу, звузили свою широку господарку та лагодилися мало-помалу втікати. А як мій брат виїхав з Краснояра в Володарку, вони зникли з жінками, дітьми та рештою рухомого добра.

Як же пана не було, то гонили за ними недбало, боялися їх завзятого відпору, а коли за дві неділі пап вернувся, утікачі були для ёго вже недосяжні. Ходила чутка, що Каленик осів десь над рікою Богом. Була можливість відшукати утікачів та звернути їх в масток, як се робили иші державці, для котрих уменшенье робочих рук в краю и так малолюднім було руйнуючою втратою, але мій брат про се й не гадав. Утомила ёго боротьба з завязьтєм проти ёго добрих замірів. Ёму було досадно здаватися жадним збогаченья гнобителем, коли він домагався тільки громадської користі. Тимто він майже з неохотою дізнався по кількох місяцях,

що одного з утікачів піймали. Се був паймолодший и пайзавзятийший з жонатих синів Каленика. Ёго весіље відбулося перед самим виїздом мого брата в гості до батька, о чім селяне якось завчасу вміли розвідатися. Сим весільем осягнув старий Каленик двояку ціль: раз він приспав осторожність пана, а по друге, упрязнив собі ціле село, бо пропій був на сім весілью печуваний. Горілки наливали в корита, и навіть малі діти пили до упадку ложками. Вся рухомість Каленика, котрої не зміг забрати на свої чумацькі вози, була при сій нагоді розділена помежи так званих побратимів, так що по ёго виїзді всякий взяв до себе те, що обіцяв переховати, и осаду вивандрованого багатиря застали цілковитою пустою. За тими ж то річами з'явився молодий Каленик, а разом и за тим, щоби підмовити до втечи братів своєї жінки, котрі найбільше помагали ёго батькові вибратися з Краснояра.

Зловленого двірськими козаками утікача заперли в пустій коморі ёго рідного дому. Мій брат, як я казав, зовсім не зрадів сим зловлењем и не знав, що ёму зробити. Каранье не доводило тут ні до чого, а завертати всю збіглу родину силоміцью, було ділом дуже трудним та й надто прикрим. Він лишив собі один день до намислу; але як же ж переразило ёго, як доповіли ёму, що вязень повисівся на сволоку в коморі, в котрій ёго заперли! Двірські козаки налякали ёго, що пан поти буде ёго мучити, поки він не повість, де вся ёго родина, и він рішився спасти її власною смертю.

Отся пригода ще більше захмарила вдачу мого брата нахильну до сумовитості. Він спершу втратив енергию труда, з якою прямував до своєї господарської мети. Багата природа краю зблякла в ёго очах; український народ, з своїми кочовничими навичками та притаєними страстями остобісів ёму. В слідуючім році помер наш батько. Присутність найстаршого сина стала конечною для уладнанья маєткових справ, и він покинув Краснояр майже з такою самою втіхою, з якою вибірався до ёго з Володарки. Але до того часу старався він уникати всякої згадки про Каленика та обходив иншими вулицями ёго опустіле дворище. А Красноярці з своєї сторони стали дивитися на се дворище з забобонним страхом и зараз дали всьому тому куткові прізвище *Шибеники*, та й самих Калеників, помімо славного пропою, називали не инакше в своїх згадках, як Шибениками.

*(Дальше буде.)*

# СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української міфології.

(Дальше.)

## II.

*Русалки, мавки, полісуни, полёвики, домовики, чорти, відьми, упирі, вовкулаки, Доля й Злидні.*

Окрім вищих давніх богів, фантазія українського народу создала багато низчих духів и півдухів и заселила ними землю. Такі низчі духи й півдухи: русалки, мавки, полёвики, домовики, нечиста водяна сила або дідьки, Доля и півмісячні істоти: відьми, упирі, вовкулаки. Після неба й небесних з'явищ, земля й життя землі більш од усёго звертали на себе увагу своїм рухом, своєю красою, своїми глибоко-захованими потайними силами життя. Народня фантазія заселила воду, землю, ліси, гори низкими духами и півдухами, як и самі земні сили слабійші од небесних и не вражували так сильно народнєї фантазії, як блискучі, огневі сили неба.

### Русалки й мавки.

Русалки се богині земної води. Вони живуть в морі, в річках, в криницях и ставках. Живуть вони на самому дні в чудових кришталевих палатах. В річках, а найбільше в Дніпрі русалки живуть цілими громадами. Всі русалки дівчата або невеличкі дівчатка, діти семилітки. Русалки дуже гарні з лиця, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима. Вони розпускають по плечах розкішні довгі коси аж до самих коліц, ходять в одній сорочці або зовсім голі, в зелених вінках з осоки або зільячок, прикрившись косами. Але часом русалки показуються людям в дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному намисті. Русалки цілий рік живуть в воді, виходять з води на землю весною, в чистий четвер и гуляють на землі до осені; тільки найбільше їх буває на землі від чистого четверга до Петра. В той час вони що вечора виходять з води, розбігаються по лугах, лісах, долинах и полях. Більше всёго вони люблять гуляти на берегах річок, на низині коло берегів між вербами и на зелених



нивах, в житах та в пшеницях. Для русалок місяць буває сонцем, и їх найбільше бачать ясної місячної ночі. Виринувши з води, русалки чепляються на вербах, гойдаються на гилі, сміються, бігають по траві, неначе вітер, хвилюючи зелену траву й жита, кричать в лісі, кличуть людей, а найбільше хлопців, замашкують парубків чудовими піснями. Хто почує їх пісні, той не видержить и йде на їх голос. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочуть до смерти або тягнуть до себе в воду.\*) В воді русалки пустують, як дівчата, брехаються, бризкаються, плавають, сідають на шлинові колеса, пірнають під колеса в шум; заплутують сітки рибалкам, псуують греблі, мости, ловлять гусей и закручують їм крило за крило. Бігаючи по луках, по житах, русалки приспівують:

Ух, ух! солом'яний дух,  
Мене мати породила,  
Нехрещену положила.

Підстерігши дівчат коло води в лозах, русалки питають: чи полинь, чи петрушка? Як дівчина догадається сказати полинь, то русалки втікають, бо бояться полиню. З розпущених русалчиних кіс тече вода; як тільки коси обсохнуть, то русалки вмірають. В Черниговщині є дві криниці, дуже поважані народом: Заручейська й Сухомлипська.\*\*\*) Кажуть, що на клечалпім тиждні світом що-року там сидять на цямрипах дівчата з розпущеними косами и розчісують собі коси. Народ зве їх русалками або просто криницями. Розказують, що в річці Буковиці колись-то давно втопилася дівчина, відьмина дочка. Відьма прокляла Буковище, вкинувши в річку гарячу сковороду, и з того часу русалка тієї річки вийшла з води гарною дівчиною в плахті, в намисті, покинула свою річку, пішла в Бялицю и так гірко плакала, аж діброва стогнала. Люде бачили, як вона в Бялиці сіла на криничних цямринах, розчесала косу й скочила в криницю.

Русалки люблять танці. Розказують, що вони раз у ночі заманили до себе вівчаря и загадали йому грати на сопілці. Цілу ніч грав вівчарь, и цілу ніч русалки танцювали. Другого дня на тім місці було знать на траві кружки, а там, де вівчарь вибивав ногою такт, була ямка. Де русалки танцюють, там ще краще росте жито, а трава як рута зеленіє. Русалки люблять прясти, люблять полотно, нитки, прядиво, часом крадуть на селах прядиво и пря-

\*) Труды Чубицкаго — I., 207.

\*\*) Азанаєсьвъ, пост. воззр. Славянъ — III., 127.

дуть; розстеляють на траві коло криниць полотно, вмочивши ёго в криницю. На Зеленому тижні вони сидять на дереві и просять в людей сорочки або намітки. И тепер на Україні на русальному чи клечалному тижні для русалок вішають на дереві полотно, рушники, сорочки, питки, а хто опізниться на тому тижні в лісі и стринеться з русалками, то повинен кинути їм хусточку або одірвати їм шматок своєї одежи. Русалки мають добрий розум и люблять загадувати людям загадки, а хто не відгадає, того залоскочують на смерть. Раз русалка гналася за дівчиною и загадала їй три загадки: „що росте без корінья, що біжить без повода, а що цвіте без насінья?“ Дівчина не відгадала загадки, и русалка її залоскотала. Русалки часом перекидаються клубками и инчим способом. Вони живуть и в морі; як тільки на морі грає хвиля, то з хвилі виривають морські люде, половина чоловіка, половина риби, и співають пісень. Чумаки слухають тих пісень, вчаться и розносять їх по селах.\*)

До одної категорії з русалками треба прилучити й мавок. На Україні розказують, що мавки живуть в лісах, а в Галичині розказують, що мавки живуть на Карпатах в печерах и в вечері виходять на гори, пустують и танцюють. В ночі вони плавають по воді в річках, озерах, хлюпаються в криницях. Де танцюють мавки, там трава росте лучче й густійше. Під їх ногами й трава не гниється. Гойдаючись на березі, вони співають:

Нові бильця,  
Нове барильце:  
Мене мати не колякала  
Та в воду пускала.

Мавки показуються людям в образі гарних дівчат, починають говорити, зачіпають, жартують, и як тільки хто вподобає їх, то вони зараз залоскочують того на смерть або стинають голову.

Між усіма мівами про другорядних духів український народ найбільше и найповніше розвив міви про русалок, може тим, що вода на землі грає найбільшу ролю и більше всього зачепила народню фантазию. Пишна картина великої річки в тиху яспу ніч: блискучий, як дзеркало, ставок, жива текуча вода, що поїть землю, дає жизнь зеленим берегам, вічно ворухиться, гойдає зелену осоку й латаття — все те більш од усёго могло навести думку народа на живі, гарні, веселі образи русалок. Ще давні предки українського народа приносили жертви озерам и криницям, любили мо-

\*) Записки, Куліша — II., 36.

литися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями й приносили жертви берегилям. И в наші часи народ поважає воду, як святу стихию, як основу світа, як *царицю-воду*. Кожда сільська хазяйка, загортуючи в печі на піч жар, приставляє до жару горщик з водою, бо вода й огонь то два янголи, що повинні бути в хаті в день и в ночі. Коло криниць ставлять хрести, образи, каплиці, як коло святого місця, святять воду в криницях весною, а найбільше в засуху. Народ дуже нахилиється до віри в такі чудотворні ікони, що обявляються ніби на воді, на річках, в криницях, бо вони підходять під давню віру в водяних духів, що бувало часами причиною наглого експлуататорства народної віри... Звісна роля свяченої води в загалі, а найбільше Почаївської, що з'явилась на сліду стопи Богородиці, котра зайняла тут місце богині небесної й земної води. Народ постеріг велику силу води на землі и виявив в міейчних образах русалок.

Своїми прикметами русалки близькі до богині Хмари, русалки небесної води, котра так само любить показуватись при воді, бере воду або пере сорочки, пливе на морі, потопає в воді, любить чесати свої коси и не любить сонця. Одна стихия на небі й на землі дала однаковий материял для народної фантазії. Танці русалок то хвиля на воді, а їх пісні то шум хвилі. Русалки люблять лоскотати, як лоскоче тіло літня тепла вода, але для необережного чоловіка часом те лоскотання в воді кінчається смертю. Глибокі ковбані и чорторні втягують в себе часом людей; хто тонився, то все розказує, що ёго глибиня тягла в себе. Певно се навело на думку народ, що русалки тягнуть людей у воду. Русалки гарні, співучі й веселі, але разом з тим и небезпечні, шкодливі задля людей, як и вода, пишна своєю красою и живою силою, часом робить людям багато шкоди. Русалки то грецькі нимфи, переїди, дріади и сирени, богині річок, озер, лісів и печер. Всі вони жили в воді, в лісах, в печерах, любили музики й танці, любили в своїх палатах шити й прости, манили до себе людей чудовими піснями й потім топили їх у воді.

Тепер народ вірить, що русалки то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Але був час, що дітей зовсім не хрестили, и можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі и блукали по ёму, приставши до царства водяних духів. И тепер подекуди на Україні десь Петра й Павла зветься проводами русалок, а під Києвом и тепер справляють проводи русалок в перший петрівчаний понеділок. Ті проводи зветься

*розігри* або *рбзеери*. Розигри дуже схожі на християнські проводи. Молодиці й чоловіки збираються по хатах, по садках, а часом и в корчмі, приносять паляниці, книші, горілку, обідають и поть горілку, як на кладовищі на проводи. Четвер на Зеленому тижні зветься русальчин великдень, а в піснях русальї зветься святими: мати прокляла сина на *святі русалья*, и син став явором.\*)

До русалок прилучаються й мієнчні духи *нічки*. Нічки (німецькі *nachtmar*, велико-руські кикиморы) то женські духи, живуть в хатах, пустують и в ночі по хаті и люблять прясти. Молодиці ховають од їх на ніч гребені з прядивом, щоби вони не випрала личок.\*\*)

(Дальше буде.)

## УКАЗ ПРОТИ РУСЬКОГО ЯЗИКА.

Министерство внутренних дѣлъ. Главное управление по дѣламъ печати. 5. Юня 1876 г. Н. 3158.

Государь Императоръ 30. минушаго Мая всевысочайше повелѣть соизволилъ:

1) Подпускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго разрѣшенія Главнаго управленія по дѣламъ печати какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ на малороссійскомъ нарѣчьи.

2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчьи воспретить, за исключеніемъ лишь:

а) историческихъ документовъ и памятниковъ и

б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшенія на печатаніе произведеній изящной словесности давались не иначе, какъ по разсмотрѣннй въ Главномъ управленіи по дѣламъ печати и

3) Воспретить различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчьи а равно и печатаніе на такомъ же текстѣхъ музыкальнымъ нотамъ.

Так проскрибувало російське правительство руський язык з границь російської „имперіи“! Ми поминаємо дивовижну прояву, що

\*) Чтенія Имп. Общ. — 1866, III, 15.

\*\*) Чубинскій, Труды — III, 137.

министеріяльні власти на взір бл. п. гр. Голуховського пошилися в філологи і поставили свою гласць правительственну вище науних виводів Міклошица, Малиновського и дру. учених, називаючи руський язик „малоросійскимъ нарѣчіемъ“ и силкуючись закувати наш язик в желізні цута „общепринятаго русскаго правописанія“. Самовладність, деспотизм и неугтво не можуть оператись на науці и правді. Та й не в сім лежить вага сѣго акту російського правительства!

Перед нами стоїть доконаний факт, що російське правительство зборонило ввозити в границі Росії які небудь книжки и брошури в руськім язичі и заказало не тільки печатати але й читати першовтори и переводи в руськім язичі (з виимком красної\*) словесности), подавати руський текст до нот и представляти руські твори сценічні.

Сумний се факт грубого насилія для нашої народности, — соромний для російського правительства!

Щож могло спонукати російське правительство до такого замаху на истноване руського язика, котрим говорять майже 15 мільонів російських „підданих“? Ми не хочемо тут говорити про чувства, які викликає сей акт насильної самоволі в грудях кожного Русина. Ми хочемо розглянути річ без найменшої пристрасти. Коли тяжко буде усправедивити се роспоряджене гр. Толстою и Тимашева з загального становишка, то сто раз тяжше буде се для Русинів, а коли сама людскість обуриться на такий акт насилія, то сто раз більше обуриться серце кожного Русина!

Звичайно забораняєся тільки те, що зле, шкідливе або небезпечне. Язик чи наріччє се твір природи а не вимислу людського. Нікому не прийшло ще на думку вважати який небудь язик чи наріччє за щось шкідливого, небезпечного або злого. Тут власне можна виповісти засаду: *alles was ist, ist vernünftig!* Язик чи наріччє не потребує свого оправданія, бо їх оправдує и боронить сама природа. Нищити насильно язик, значить грішити проти природи. А кожде погрішенє проти природи метиться самою природою.

Російське правительство очевидно, вважає вже само „малоросійское нарѣчіє“, ёго истнованє и розвій яко щось небезпечного, шкідливого и злого, бо забороняє печатанє и читанє книжок и брошур в „малороссе. нарѣчін“ без згляду на їх зміст. Коли було б небезпечне або зле тільки те, що печатася в руськім язичі, то сѣму злому змогло би правительство дуже добре зарадити своїми цензорами, котрі вже досі знали доволі тамувати розвій нашої словесности. Тай надто, коли б се була властива причина сѣго заказу, то такий заказ повинен би вийти передовсім проти великоруському язикови, на котрім писані

---

\*) В указі сказано загально „произведения изящной словесности“. Ми не знаємо чи министерство не схоче и що до понятія красної словесности дати цензорам особного поученія, котре обмежило б ще більше се непевне поле призначене для „общепринятаго русскаго правописанія“. Усе, що коли небудь сказано розумного и поважного галицькими Русинами проти правительственной опіки над правописю за часів гр. Голуховського, можна тепер *mutatis mutandis* сказати проти російської Голуховщини.

майже всі революційні книжки вимірені проти Росії. А коли б російське правительство не вважало розвою руської словесности небезпечним и шкодливым „предѣламъ имперіи“, то не ограничало б руського языка тільки на красну словесність з „общерусскимъ правописаніємъ“! Відома ж річ що розвій и виховане народу можливі тільки в ёго рідній мові. Так очевидно, що коли розвій руської словесности шкодливий и небезпечний російському правительству, то шкодливий ёму и розвій и освіта руського народу, а пожадана темнота. Може бути, що гр. Толстой министр просвіти хоче в сей спосіб доповнити свого діла розпочатого класичним вихованем в школах, а знаного свого часу и в Австрії під назвою: „Verdummungssystem“. Коли ж правительство вважає руський язык небезпечним для добра Росії, то не повинно забувати на наслідки сеї проскрипції. Историчні пам'ятники истнованя руського языка сягають до тисяча літ и за підмогою сёго языка виріс доперва теперішній літературний язык російський. Русь-Україна заселила російську словесність не одним словом и не одним пером писарським. До російської словесности ввійшло чимало русько-українського духа, що виховався тою тепер небезпечною и школивою мовою, що від тисяча літ гомоніє по широкій Русі-Україні! Так чи ж можливе, щоб и російський язык літературний, був зовсім вольний від тої шкодливої и небезпечної власности руського языка, котрий тепер „воспрещается“?! Чи не годилося після министеріяльної логики ограничити и російську словесність тільки до офіційної словесности?!

П. П. Толстой и Тимашев не признають правда самостійности руського языка, а називають ёго „малоросійскимъ нарѣчіємъ“, нарѣчием російського языка, костою від кости російської! Коли ж се „малоросійське нарѣчие“ має бути вже само про себе для „имперії“ небезпечним чи все одно революційним, а се нарѣчие не тільки истнує на папері, але й живе в устах 15 мільонів російських „підданих“, — то тим же самим признають п. п. министри, що після їх думки велика часть имперії яко така для себе самої шкодлива и небезпечна, що зерно Росії, російський народ (до котрого очевидно після розуміння министрів належить и русько-український народ) обіймає в собі живий зарід зла революційного и деструктивного, що тим самим Россия або твір зовсім ненатуродний, або о стільки зле зложений, що для свого добра вимагає ампутації сёго 15 мільонового рака, котрий росточує имперію своїм „малоросійскимъ нарѣчіємъ“. За для добра имперії належало б тоді або вставити сим 15 мільонам народу великоруські язики, а коли се неможливе, так вигубити до крихти се небезпечне плем'я! Чи ж хотіли п. п. Толстой и Тимашев сим своїм заказом малоросійського нарѣчя доказати перед світом, що истноване, розвій и зріст руської словесности незгідний з истнованем и розвоєм Росії, а истноване и розвій руського народу неможливий в російській имперії?!

Ми не знаємо чи п. п. министри застановились над сими конвенціями, які виходять з їх розпорядженя, як не знаємо чи в загалі застановились над наслідками такого насильного акту.

Коли б було узасаднене се розпоряджене російського правительства, коли б руський язык, котрим говорять так велика часть Росії, був дійсно для Росії небезпечним и шкодливым, тоді належало б

передовсім застановитись правительству над тим, чи має така держава животність і підставу свого буту. Кожда держава може розвиватись і рости в потугу тільки з розвоєм і просвітою своїх народів. А коли до сповнення сього процесу оказуєся конечним розвій питомого язика і питомої словесности, то розвій російської держави не може обійтись без повного розвою руського язика и ёго словесности. Забороняючи печатане руських книжок и читане руських творів забороняє правительство тим самим розвій великої части російської держави и закоує її у пута темноти и нужди.

Намість причинятись до цивілізаційного розвою, засуджує правительство власну державу на смерть моральну. Заказ печатаня и читаня руських книжок и брошур ніяк не можна погодити з добром самої держави, а правительство, котре видає такі заклази, грішить не тільки проти прав людскости але передовсім проти правдивому интересови власної держави.

Ціле розпорядженє министерське само собою виявляє жерело свого походження. Погрішаючи проти здорового розуму и природнёго складу річей, накидаючи руськовому язикови „общерусское правопоисаніє“ министерство відкрило тим самим се жерело, з відкіля ринуть всі нещастя и кривди для нашої народности. Ми дуже добре знаємо, що такі вимисли могли зродитись тільки в головах київських донощиків à la Юзефович et tutti quanti, котрі добиваються незаслужених почетей и грошевих користей неустанным ляканем Росії „українським сепаратизмом“, брехливими доносамы про українських революціонерів и представленем нашої словесности и народности яко щось для Росії небезпечного. Сі люде, котрим скорше годилобся місце між преступниками як чиновниками Росії, завзялись разом з редакцією „Кієвлянина“ баламутити російське правительство доносамы на найповажніших и найбільш заслужених людей на Україні и недопускають правительства до зрозуміння правдивого значеня русько-українського діла. Їх интерес ніяк не дасться погодити с правдою, бо коли б російське правительство оцінило и зрозуміло українське діло по ёго поважній стороні, и скинуло с своїх очей шкла закопчені доносамы київських брехунів, тоді побачило б живу правду: що найбільші вороги добра Росії се ж ті донощики и крикуни на український сепаратизм.

Скористали сі донощики з спосібности, яку подав переїзд царя через Київ в Вересню 1875 р. Цар Александер II. завітав у Київ саме під той час, коли по всій Росії гомоніли про соціалізм, про революцію, бунти и тайні заговори. Майже повсюду відбувались ревизії, допроси, увязнення... Серед загального замішаня и постраху ловили лихі люде в мутній воді свою рибу. Щоб згубити якого чоловіка, треба було тільки обвинити ёго о соціалну пропаганду. Щоб споганити яку справу в очах правительства, треба було тільки приліпити її соціалну, комуністичну латку. Київські донощики вже від довшого часу бачили, як усчуваєся ґрунт під їх ногами, як стерасєя барва російського патріотизму з їх лицї шкіри. Настигала остання пора ратуватись перед... здемаскованем. А не було лучшого способу, як окричати українське діло революційним комунізмом и соціалізмом, а щирих працївників для добра народу, заденунціювати революціонерами. Діло повелосє !

\*

Київські донощики наново зафарбували свою шкіру російським патріотизмом, а українська справа стала в очах правительства на рівні з революцією.

Цар и правительство налякались революційного марева и виїшов указ з 5. Червця 1876 Ч. 3158. Юзефович et tutti quanti доказали, що не даром сидять у Києві и стережуть українського сепаратизму. Ціль була досягнена...

Ось де шукати властивого жерела новочасної руїни русько-українського слова.

Ми не дивуємось, що в Києві найшлися такі люде. Там дієся и діятимеся всюди, де з брехливих доносів можна доробитись мастки и чинів. Нам тільки дивно, що російське правительство давши послух «раді нечестивих» понехало права людскости и склонилось до такого діла, котрого прийшло би и Турції посоромитись. Ми не знаємо ні одної держави на світі, де б який небудь язик яко такий був зборонений и противузакопний а печатане и читане яких небудь творів в певнім язичі чи нарічю беззглядно було заказане. Ще ж менше можемо дошукатись в исторії такої держави, де б обивателям не можна було розвивати свого язика в власній державі. В тім згляді ніхто незаперчить Росії первенства. З жалём мусимо сконстатувати, що тепер в Росії навіть жида користуються більшою свободою мисли и слова як Русини. Се неперечно факт памятный, зарівно для нас, як и для Росії.

Тяжкий удар задає російське правительство нашій словесности и нашому народови. Може надолго зависнуть сі желізні пута навіязані живому слову живого народу руського на Україні, може на довгий час остановиться розвій нашої словесности української, а просвіта народу, ёго добробит, а навіть добробит цілої Росії може чимало опізнатись. Однак ж такий стан не остоїться. Правда зо дна моря виринає и все на верх вийде. Нема на світі такої сили, щоб поконала на віки правду, щоб знівощила праведне житя живого народу. Свічні люде російської громади не дадутся заманити київським денунціантам. Вся свічна верства Росії, вся Славянщина, вся Европа стане по стороні руського народу проти правительственнаго насиля. Скріплений сею моральною силою, не впаде наш народ під обухом обскурантизму и деспотизму.

Можна зборонити печатане книжок, але годі заказати истнованя живого язика, живого народу; годі спинити розвою того, що живе и жити хоче!

Жие и житиме мимо сёго заказу наше слово, наша пісня, наша дума. Потай цензурного и бумажного світу українська мати сповиваючи малого співатиме колибельну пісню українську, на кожній могилі, на кожнім шляху згадає Українець українську думу славної бувальщини, дівоча пісня українська гомонітиме широко й далеко, як широка Русь-Україна, а материнська и батьківська любов все таки впливатимеся рідним, українським словом.

Сёго буде на тепер доволі, щоб не загинула наша народність на Україні.

Україна перебуде своє лихоліте.



Настигла ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цілої руської народности. Україна дала нам взоровізір народнєго розвою, положила непохибні підвалини нашої народнєї словесности, зберегла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести дальше велике и святе діло народнєго відродженя. Сподіємось, що Галичина сповнить своє заданє! Де важиться про жите нашої народности, там напевно не буде між Галицькими Русинами ніяких партій, ніякої незгоди; кождий Русин піме важність теперішнєї хвилі, а всі щирі люде получат свої сили до підмоги народнєго діла. Спільними, з'єднаними и оживленими силами здоліємо розжарити ту животність у нашій народі, яка конечна в кожній тяжкій, хочби тільки переходовій хвилі недолі народнєї.

Не забуваймо ні на хвилину, що на нас спадає вся одвічальність за долю и недолу нашого народу. Най еднаються наші сили до правдивої и щирої просвіти нашого народу, най відживають наші писателі, що може заскоро зложили свої пера, най виростають, виробляються и потужнішають нові, молоді, невтомні працєвники словесні. Не страхаймося тяжкої праці, а патриотизм наш най не кінчиться на добрій волі и гарних словах. Від краю до краю по цілій нашій Русі най загомоніє щирий поклик до поважної, тривалої, невтомної праці. Коли доконаємо великого и тяжкого діла просвіти нашого народу, тоді розіллєся світло правди крізь найгустіші кордони на всю Русь-Україну и розсвітить тьму неволі світлом правди... Коли розведемо поважну працю словесну, коли розкриємо в нашій словесности перед світом нашого духа народнєго, коли сею словесністю гостavimo на полю цивілізаційної праці міліони нового, животного народу, тоді побачать ціла Росся, побачать и російське правительство кривду сподяну нашому народови нерозважним послухом ради нечестивих.

Може троха за пізно схаменуться...

Ми ж працюймо, щиро працюймо, щоб сповнились слова козацького батька:

„Ще не вмерла козацька мати!“

## ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.\*)

„И на сторожі коло іх поставлю слово“.

### I.

История є неперечно великої ваги для кожного народу. Исторична минувність надає народови, так сказати, моральної сили,

\*) В сій рубриці будемо подавати від часу до часу перегляд наукової праці над исторією руського народу. — Ред.

освічує ёго авреолею одвічної поваги та роспалює у патріотичних серцях горячу любов своєї вітчизни, свого краю, свого народу...

З сёго згляду історія великої ваги передовсім для такого народу, що здійсмаєся с свого упадку до нового житя. У початках народнёго відродженя черпають передові працёвники свою силу в минувшости народній, виводять незамерлого духа своєї народности до нового житя в теперішности, нагадують свому народови ёго бувальщину и розкривають світлі картини народнёї історії, щоб оживити народ до нового житя. Мабуть не має на світі такого народу, щоб не мав в своїй історії світлих хвиль своєї бувальщини. Виказуючи похибки історичного житя підносить історія заразом ті світлі чи щасливі хвилі бувальщини, а переходячи критично історичну минувшість народу доводить її до теперішности, лучить в одну цілість історичного житя и кладе дорогу до дальшої історичної праці народу. Не думаємо тут зовсім про так зване тенденційне писанє „патріотичних“ історій, або переведенє з гори повзятої мисли крізь манівці історичних подій. Противно, совістність, правдивий критицизм и бессторонність вольна від пристрасти, конечно погрібні до історичної праці, наколи вона має бути жерелом правди и правдивого зрозуміня народнёго житя. Тоді тільки стане історія тим, чим має бути в радї поважних наук — правдивою наукою житя в минувшости. Така історія приносить правдиві користи для людскости, для кожної єдиниці и для народу, котрого минуше житя росвічує. Вона стає важною підпорою здорового відродженя народнёго, а патріотизм, котрий засиляєся такою історією, напевно не зведєся на манівці. Таке значенє мала для Чехів Паляцького „Історія Чехії“, таке значенє мають для нас праці М. Костомарова и Антоновича. Не якою тенденцією, а своєю науковістю мають сі історичні праці значенє народне. Узнаючи се значенє історії не рідко ж знов стараються її ужити до зовсім не наукових, а посторонних цілей. Спогапити минувшість чоловіка и ёго роду не рідко значить стілько, що відібрати ёму половину животної сили. А виявити минувшість народа в поганім світлі, позбавити ёго історичних споминок, відмовити ёго історії всякого значеня в дієвій праці людскости, — відбирає и народови мало що не половину ёго сили регенераційної. Тільки сильні народи, що стоять у повнім розвою своїх сил непотребують оператися о авторитет істориографії. И пайнеприхильнійший суд про їх минувшість не впливає на їх сучасне житя, бо теперішна їх сила се пайвисше узасадненє їх істнованя.

Але народи, що доперва по упадку відживають до нового життя, и здужають паново зайняти страчене місце в громаді живих народів, не мало терплять від неприхильного, тенденційного представлення своєї историчної минувшости. Через те часто знеохочується велика часть працѣвників народнѣго відродження від тяжкої праці для свого народу, а лине там, де и теперішність блескуча, и минувшість світлими барвами розмалѣвана. Брак, так сказати, историчної легитимациі народнѣго истнованя, а ще більше зьогиджена и сороними барвами представлена минувшість, зовсім непричиняються до скорого розросту и розвою нового життя народнѣго. Тяжко декому признатись безбатченком, а ще тяжше може, признатись сином розбишак, переступників, хижаків...

То ж як з одної сторони вороги оживаючої народности стараються споганити, а бодай заперечити историчну минувшість народу, так з другої сторони творці нового відродження народнѣго стають в обороні так званих „историчних прав“ свого народу, розсвічують тенденційну quasi историографию, и шукають правди и оправданя життя свого народу в правдивім зрозуміню ёго минувшости. Борба відживаючих народів з пануючими народами неограничається тільки до парламентарної борби, але переходить також на историчне, словесне, економичне и соціальне поле. Дивлячись так на відроджене народів легко зрозуміти крик Німців на Паляцького „Историю Чехии“, не тяжко оцінити велике значенє историчних праць Паляцького для чеського народу. Се доказ, що наукова праця не гине в абстракційности, а має також значенє народне, жизненне.

Не минула тая доля и нас Русинів, як тільки появились нові ознаки життя Русі-України. Скоро посипались „учені“ виводи, що Русь не мала, не могла мати и не має підстави до питомого життя, що истнованє руської народности и руської словесности що найменше зовсім проблематичне, коли не смішне, а що край заселений Русинами був споконвіку „польскою“ землею, або знов „силою стародавнєї традиції“ лучився и клонився до „одновірного“ и „одноплеменного“ народу московського. Заперечаючи відрубність и самостійність язикову и в загалі національну доказувано тим самим, що новообявлене самостійне життя Русинів лишене всякої підстави. То ж супроти таких виводів мусіла виявитись и у нас, та борба, яка сполучена, як сказано, с кожним відродженєм народу. Яке Паляцький зайняв становиско у Чехів, таке припало у нас невтомимоу М. Костомарови. Коли самостійність словесна знайшла найлучше оправданє в самім розвою нашої словесности

и виводи противників в тім згляді сталися безпредметовими, М. Костомарів цілим рядом монографій россвіттив историчну минувність нашого народу. Досліджуючи тільки правди историчної, трудящо складаючи россипане и загарбане каміня в будовничу цілість историкографії, міг Костомарів охоронитись від закиду всякої тенденційности и надати своїм працям ту непохибну стійність, яка припадає тільки найсовітнішим трудам в нагороду. Їго праці ніколи неسخиблися з високого становиска, яке займає правдива наука. Тож як всяке діло оперте на правді, так и діло відродження руського народу оперте по своїй историчній стороні на працях Костомарова могло бути вольне від розчарованя и перевороту. Після трудів Костомарова зискало народне відродженє ту силу и підпору, яку тільки може надати исторія своему народови. Минувність наша зовсім неявлялась такою, як її представляли посторонні претенденти, а хоч грішили, тяжко грішили наші батьки и діди, так все таки и Русини не було чого стидатись своєї минувности, а противно було в ній чимало такого, чим можна поведичатись перед сусідними народами. Наш народ не дармо жив тисяча літ на узग्रаничю Европи, а хоч втеряв свою самостійність, то зовсім не для того, що їго призначеня було або потурчтись, або поляшитись, або зисковщитись.

Не тут місце розводитись над тим, якою являєся наша минувність у всіх своїх переходах перед нашими очима. Головна річ в тім, що минувність нашого народу висвічена правдивою исторією не подає причини до нехтуваня нашим народом не тільки в теперішности але й в минувности, а притягає до себе кожного, кому дороге и зрозуміле адужане людскости до новного розвою всіх народів и всіх єдиниць без згляду на те, чи вони пануючі, чи тільки ще опановані. Як ніхто не бажає повороту того, що „минуло, невернеться ніколи“, ні повороту козацтва ні тим менше гайдамацтва, так знов ніхто с тямучих людей не відмовить права нашому народови здійснитися до нового житя самостійного, до розвою своїх сил побіч других народів, хоч би доля исторична звязала їх дуже блисько з нашим народом. Лучила нас доля з нашими сусідами по волі и неволі, та як ні глядіти на сі взаємини, а виходить исторична правда: „Біда Україні и відсінь горяче, и відтіль боляче\*!“ А хоч исторія виказує, що Русь-Україна не

\*) Гипотеза про одвічний, традиційний нахил цілого народу руського до зєдноченя з Москвою чи Великороссисю потребувала б ще доказів правдивих и историчних. Як ні часто ся гипотеза виголошущєся, а все ж таки ще ніхто не поставив на се доказу. Та про те поговоримо опісля.

змогла навпоследок зложити самостійного державного жита, то задля сього ще не счезає підстава відрубного народнього жита, так, як відрубна держава, найбільш у нових часах, не кінечністю жита народу.

Здаєся, про се нічого нам перечитись, чи в сім чи в иннім державнім складі має розвестися жита народу руського. Тай не в сім вага нашої исторії, що своїми результатами має скріпити відроджене народнє. Головна вага в сім, що наша исторія оправдує идеал жита нашого народу висказаний в пословиці: „У Ляхів пани, в Москалів ребята, а у нас брати!“ Крізь цілу минувшість просвічує сей идеал брацтва и рівности чи рівноправности историчному життю нашого народу. Нехтувала сей идеал народній шляхоцька Польша, неосутили єго козаки, але й несповнила єго и Россия, хоч зайняла долю України в свої руки в послідні часи, коли вже зоріло на заході... Нам здаєся, що положене Русі-України було надто некористне та надто відслонене проти воєвничих горд, щоб міг був наш народ скупитися до скорого и повного переведеня свого соціального идеалу, руського громадського жита. Почавши від погрому Татар спадали на Русь-Україну надто великі и часті удари, щоб могла вона спокійно кристалізуватись після свого громадського идеалу у самостійну державу. Перевернули, унеможливили сю працю вороги нашому народови. А хоч підкинула исторична доля наш народ під сусідське пановане, то не втерав ще він свого первозору соціального жита. Було се почутя и розуміне свого идеалу незатерте між нашим народом, хоч ширма Польша свої шляхоцькі норядки. А було воно на стілько сильне, що змоглося до явного народнього опору проти сих антинародніх порядків. Який небудь був почин козацтва, а все ж таки годі заперечити, що війни козацькі прийняли значну ціху соціальної боротьби. Противности дуже часто зближаються. Так хоч ворогувало козацтво на шляхту, а все ж таки маючи перед очима так блиську и довголітню спокусу шляхоцького жита, чимало перейняло сього духа и затемнило питомий идеал народній. Як же ж наринули ще північні елемента витворені иншим складом річей, тоді ще більше схибнулось народне лицарство. Очевидно, що такі впливи ще менше причинялись до осущеня народнього идеалу громадського жита. Козацтво не могло сповнити сього заданя. Але руський народ не втерав розуміня свого діла. Так хоч славив він у піснях и думах своє лицарство козацьке, що воювало з давен давна з єго ворогами, та все ж побіч сього висказував свій суд на се ж козацтво то ж у своїй неписаній словесности та деколи

и в чинах, котрі бунтами черні називано\*). Руйнували Україну козацькі війни як кожда війна. Але ж чи не більше руйнували її Татари и Турки, Поляки та Москалі? Руйнувалась Русь-Україна навпослідок сама собою, бо від противних впливів поставали противні партії, а серед загального замішання часто годі було братови пізнати брата. Та й надто річ ясна, що така довговікова війна „домова“, кривава, завзята, пристрастна, мусіла довести народ до упадку, коли не було ёму сили и змоги знятися до супокійного життя.

\*) Поглядаючи на козачину хоч би и песимистично, все таки тяжко ставити козаків на рівні з розбишаками та сказати про них, що вони „тільки про руїну міркували и співали“, а ще менше можна заразом говорити, що рівночасно, як постало козацтво „округи України жив увесь (?) світ иншим, культурними (?) идеалами“. Невже ж, коли козацтво знялося проти шляхти, могли козаки не міркувати про руїну сеї шляхти? А коли воювали Татар та Турків, чи ж не мали дбати про те, щоб винищити сих ворогів? Припустімо, що війна шляхти та Московщини була ведена після культурних ідеалів, так чи ж инакше поступала шляхта не то с козаками, але й з безборонним народом? Чи не міркувала Москва про знищене Речі-Посполитої, чи не думала про „виріване своїх ворогів“ Татар и Турків? Чи вбиване на палі, чертковане, луплене шкіри з живого чоловіка и т. д не доконувалося польськими и московськими військами? И чи ж мали б такі чини бути тільки для козацтва „розбишацькими“, а по стороні Поляків и Москалів „культурними“? Нам здається, що всі війни домові и релігійні, а ще до того в XVII. и XVIII. віці були дуже страшні и непощадні та що їх зовсім не можна назвати культурними, хоч би в них не брали участі українські козаки и гайдамаки. Коли ж би вважати козаків яко абсолютних розбишак, так станули б ми перед тяжкою загадкою. Звісна річ, що до козаків прилучався народ дуже численно, а за часів Хмельницького було „що крак, то козак“. Так хйба ж треба назвати цілий тодішний народ український „розбишацтвом, та бунтовництвом, що тільки й міркувало и співало про руїну, що тільки аби помститись над ляхами та кателиками, аби оплідрувати жида-рандаря, аби вирізати ворогів своїх по Україні, — більш ні про що недбало!“ Так ідучи за снм поглядом на козацтво, станули б ми на тім самім, зовсім неновім, а від віку старім становиську, де стояла польська историография називаючи люд український „hultajstwo, chłoptwo i rozbójce chłopskie“, а Богдана Хмельницького „hersztem rozbójników“ (як се ще недавно писали О. О. Бернадина в Львові зазиваючи до складок на відновлене памятникна „Św. Jana z Dukli, którgu cudem wybawił Lwów od napaadu hordy kozackiej“.)

Надто ж здається нам, що назване козацтва „розбишацтвом“ ледви чи відповідає историчній правді навіть с польского державного становища, а то не тільки для того, що самі королі и сойми польські нераз узнавали козаків за користних для безпечности узграничи річи-посполитої проти Татар и Турків и надавали їм відзнаки військовії, а не „розбишацькі“, але ще більше для того, що предсі в найгорячіший час „buntu chłopskiego“ мирилися королі и ціла річ-посполита с козаками, заключали з ними трактати, а вже ж тим самим навіть після новочасного права міжнароднього узнали їх висше простих розбишак и злодіїв: стороною воюючою на підставі правній.

Зубожілий, зруйнований та затемнений народ легко склонився до упадку. Да тільки ж не скінчена ёго праця, коли оживає він наново до життя, та виявляє у своїй усній и писаній словесности таке неспожите жерело мисли людської. Не пропало ще в народі те бажанє братерського, громадського життя, а живе у своїй чистоті. Та не шаблюю добиватимеся наш народ сёго идеалу, а мирною працею культурною. Така, бачиться, хода головної ідеї нашого історичного життя.

## II.

З минушости нашого народу виступає яскравою картиною „Гайдамащина“. Яко подія недалекої ще минушости лишила Гайдамащина свої сліди не тільки в письменних пам'ятниках, але й в устних споминках незатертих ще пізнішими подіями історичної ваги. Сумна, страшна се картина нашої історії. Та чим блисше до наших часів, тим трудніше становиться заданє історіографії. Треба мати багато зимної крові, щоб видати справедливий суд про так недалеку минушість та ще на скрізь криваву. То ж и небагато історичних праць знайдешя про Гайдамащину. Історичні монографії М. Костомарова не доведені ще до сёго часу, а праця Антоновича про сей період гайдамацький, має доперва, як зачу-

---

Що ж дотичить народнього погляду на козацтво, то ще тяжше оправдати сей песимистичний погляд на „козаків-розбишак“. Не входячи в те, чи справді козацтво тільки „як зла искра усе палило и руйнувало“, годі заперечити, що погляд народу на козащину виявлений в піснях, думах, опоминках, переказах и т. д. зовсім не песимистичний. Коли ненависть проти „панів-ляхів“ незатертим слідом дожила в народній пам'яті аж до сучасности, ми нічого такого не знайдемо про козаків. А як прийде в цілости розібрати и зважити все те, що народ заховав у своїй історичній пам'яті про козаків, то, здаєся, перевага народнього суду стане по дуже користній стороні козацтва. Як же ж би зрозуміти инакше, що козацькі „аліас розбишацькі“ думи співалися, и слухалися по цілій Русі-Україні, що народнім пісням про козаків и ліку знайти не можна, що споминки народу про козащину заховались в устах галицько-руського народу, що за часів козацьких воєн „розбишацьких“ народ гурмами горнує до тих своїх „палів и розрушителей“, а зовсім не так горнує ні до „будовничих“ польських ні московських, — що наковець и в неісторичних а чисто любовних піснях народніх „козак“ являєся ідеальною фігурою, якою не являєся ні в одній пісні аві пан, аві „державно-мудрий боярин“ аві цар ні цариця хоч як світ велика.

Мимо того, як сказано, не йдемо до апотеози козацтва. Не було сёго в нашій словесности ні за Шевченка ні після Шевченка. Однак песимизм виказує часто конечність апології.

ваємо, появитися. Крім кількох польських брошур znana нам с поважніших праць тільки Мордовцева „Гайдамачина“ видана у Києві 1870 р. Ми не думаємо тут розводитись над тим, що такого була Гайдамачина у цілім своїм повстаню, розвитю и упадку, бо се далеко перейшло б обсяг нашої часописі. Цікавих можемо відіслати до книжки Мордовцева, а підіймаємо „Гайдамачину“ на сім місци тільки для того, що уміщенем статі „Малёвана Гайдамащина“ у „Правді“ знялося немало питаєнь, котрі вимагають поясненя. Подаючи письменній громаді словесний забуток „незнаного автора“ додав широкознаний и богато заслужений П. Кулін від себе кілька уваг про нашу минувшість дуже східних з песимистичним поглядом автора „Малёваної Гайдамащини“ так, що незнавий автор являється ідентичним з знапим автором.

Одже ж як незнапий автор являється песимистом, так и епілог знаного коментатора видається нам песимистичним. Нам бачиться, що така Гайдамачина, як змалював нам її незнапий автор, ледви чи відповідає реальній, историчній правді. Гайдамаки виведені незнапим автором на сцену скорше шакалі, дикі звірюки як люде, хочби и на скрізь пересякли жаждою пімсти. Не вже ж и в найбільшого злочинці чи розбишаки знайдєся хоч одна струпа людскости. Можливо ж, щоб цілі тисячі людей, хоч обідраних та палких як искра и мстивих, а все ж таки людей, були без всякого людського чутя, щоб самі найогидніші думки, найстрашніші злочинства, які тільки можна зібрати с цілої исторії криміналістики усіх часів и усіх народів, становили єдиний предмет розмови сих Гайдамаків, єдину підставу їх діланя?! Читаючи „Малёвану Гайдамачину“ мимохіть спитаєш, чи ж був коли небудь на світі другий народ, щоб зродив нараз так численне гніздо потворів людскости? А коли ще згадаємо, що таких Гайдамаків було не десяток а цілі тисячі, так чи ж не перевернеся усе на виворіт, що досі виказала наука на полю криміналістики? Де ж подієся та правда, що и найбільший злочинця не втеряв ще зовсім своєї людскости, коли сучасна наука права карного домагаєся для ёго можливости поправи? Де ж та психольогична правда, що и в найбільшого злочинця виказує хвилі роспаматаня, проблемску совісти, страху, відрази?.. Не такими були Гайдамаки, як їх змалював „незнапий“ автор, бо сёго малюнку не оправдує ні исторія ні навіть саме здорове розумінє натуря людської. Не такими ж виключно чувствами дихали українські Гайдамаки, як се здаєся „незнаному“ авторови, а коли „Гайдамаки“ Шевченка мають бути з о всім неправдивими, для того що він був „малоуче-



ний поет“, то все ж таки зовсім противне а до Шевченкового погляду дуже схоже розумінє Гайдамаччини знаходимо ми не тільки у „Гайдамаччині“ Мордовцева, але и в „Коліях“ П. Куліша напечатаних в „Хаті“ 1860 р. Знана річ, що велика, иноді дуже велика часть злочинств витворюєся не так злою волею одиниць, ж більше схиблєннєм складом суспільности, ослабленєм почутя права в пануючих верствах, недостаюю державної сили до належної оборони слабих и покривджєних проти сильних кривдитєлїв. Все те, як довго обявляєя тільки спорадично або в малих розмірах и дотинає тільки одиниць, вироджує переступників истнуючого стану правного, котрі не знаходячи правди там, де би її шукати належало, беруть виконанє права у свої самовольні руки. Пристрасть и шімста конечно лучаться з таким самовладним виміром права. Не сила одиниці переломати хочби аномальний стан в суспільности чи державі. Проте спадає на одиницю пятно переступника. Коли ж аномальний стан займає и вражає що раз більші круги одиниць, тоді появляються бунти, революції... И бунтовники и революционери, хочби їх справа була „чиста як слєза“ остаються так довго переступниками перед лицєм истнуючого порядку річей, поки не зможуть єго поконати. *Vae victis!* Аж коли відпорна сила переломить сей аномализм, тоді з бунтовників и революционерів стаються праводавці и творці нового суспільного чи державного складу.

Розглядівши стан Русі-України під копець XVIII. віку лєдвѣ можна заперечити, що се була аномалия. Довговікові перевороти на Русі-Україні доспіли до самого краю, як мовляв поет: „доброролась Україна до самого краю“. Річ-посполита россипалась під подертою шляхоцькою сукманюю, а Россия задалегідь ще не станула там, де вже самі „культурні идеали“ притягають до себе некультурних сусідїв. Ні Петро В. ні Катєрина II. не сповнили своїми „геніяльними“ помислами бажаня руського народу: не поліппили єго долі, не визволили від опіки панів та підпанків. Від зміни державних границь не получшала доля руського народу. З загального хаосу не витворилась ще твердь земна, де б розжив ся народ свобідним житєм. Що в такім завороті не було правного порядку, що правда тоді „під стіл ховалась, а неправда за стіл засідала“, се недивно. Але ж и недивно, що в такім завороті взросла Гайдамаччина до повного розвитку. Проявилась Гайдамаччина не тільки в уманській справі, але мало що не по цілій Русі. Такою хоч мініятурною гайдамаччиною були опришки в Галичині, а *kasztelan Hr. Wodzicki* згадуючи в своїх „*Wspomnieniach*“ про появленєся

„chłopskich buntów“ на самім майже західнім куті галицько-руської землі, споминає о поголосках, що сі бунти викликані в порозуміню з українськими гайдамаками „przez porów.“

Коли ж дух Гайдамаччини займав такі простори то годі дивитись историкови на сю „криваву“ картину з криміналістичного становища та таким поглядом тяжко буде добратися до историчної правди. Не хочемо сим сказати, що Гайдамаччину треба назвати чимсь добрим, похвальним. Ні наш поет ні ёго почитателі не гляділи на Гайдамаччину як на який идеал народнёго житя. Шевченко сам у передмові каже: „Про те що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого и критикованого нічого не читав, бо здається и нема нічого. Гайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титара — правдива, бо ще в люде, котрі ёго знали. Гонта и Залізняк, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що не-будь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „коли старі люде брешуть, то я з ними“.

Так Шевченко написав свою поему на підставі народніх переказів. Нікому яснійше не могла розкритись исторична память народніх невчених оповідачів про бувальщину, як Шевченкови, котрий був безпосереднім речником свого народу. Одже ж Шевченко виводячи Гайдамаччину заглянув у серце людське глибоко, глибоко... та розвів у пишних образах ті мотива, які викликали Гайдамаччину. У ділі Мордовцева знаходимо широкий перегляд сих причин Гайдамаччини и їх историчне узасадненє. И поет и историк доходять до однакових вислідків, добачають майже однакові причини кривавої події. Та як историк не славитиме сеї події, так и поет кінчає: „слава Богу, що минуло!“

Коли ж в Шевченкових „Гайдамаках“ побіч кривавої сторони озиваєся голосна струна людскости, а Шевченкова поема розказана так, „як чув він її від старих людей та від свого дідуся“, то вже ж не можемо сказати: „нічого людського не знаходимо про гайдамак ні в архивах того часу, ні в піснях гайдамацьких, ні в переказах старих дідів українських“. Поема Шевченка се наче б succus et sanguis народніх поглядів на Гайдамаччину и ми не бачимо ніякої причини давати первенство тому, що у „Записках о Южній Русі“ посписувано з народніх уст, перед свідченєм Шевченка про споминки и перекази українського народу о Гайдамаччині. А се не тільки для того, що споминки у „Записках“ не противорічать Шевченковому по-

глядюви\*), але й надто для того, що Шевченко прислухуючись оповіданням старих людей, та передаючи сі оповідання в поетичній формі письменній громаді не вважав на те, що задля такого погляду народу чи старців станесе з „послідователькою Петра“, чи втерєє вона „популярний(?) титул: великий світ наша мати“, та чи в загалі ся послідователька може назватись матерею українського народу. Шевченко, як нам здаєся, не станув зовсім на оптимистичнім становиську у погляді на „Гайдамаччину“. Малюючи поетичними словами страшні образи: „Червоний бенкет“, „Гупалівщина“, „У Лисянці“ та „Гонта в Умані“ Шевченко ні троха не закрив перед нашими очима сумної, відразливої та на скрізь кривавої сторони „Гайдамачини“. Тільки ж, як сказано, сягнув своїм поглядом у людську душу глибоко и серед багнистої, кривавої калюжі винайшов сей „бісер“ людської душі, котрого не могли позбутись и гайдамаки мимо своєї дикости и ярости. Що довело сей люд гайдамацький до такої кривавої ідкості? — се питане, котре нам пояснив Шевченко у своїй поемі на підставі народнєї памяти. Се питане повинен историк роз'яснити историчною всесторонною правдою без згляду на те, чи за для сєго злетить с кого популярний титул. Назвати „Гайдамаків“ простими злодіями и розбишаками, вивести песимистично видуманих кровожадних малєваних акторів, се зовсім не кінчає историчної праці про Гайдамаччину, ані являєя новим поглядом. Подібно як незнаний автор гляділа на Гайдамаччину пани чверткуючи гайдамаків и збиткуючись над ними; подібно, мабуть, гляділа и Петрова послідователька караючи коліїв, хоч в загалі повстає питанє, чи мала и могла вона мати докладне знанє „Гайдамачини“ и її причин.

Коли ж ходить о те, чи про гайдамаків не знаходимо нічого людського в архивах того часу, то ми знаємо навіть с польських жерел тогочасних, що гайдамаки мимо всеї ненависти проти панів и всєго, що панське и католицько-жидівське не визулися були цілком з людскости и що випадки, коли „гайдамака“ ратував життя доброму панови або невинним панятам доброго пана, не були так дуже рідкі, щоб беззглядно можна сказати: у них небуло нічого людського! А не забуваймо ж, що цілею гайдамачини було винищенє панського и жидівського елементу. Чи були на Україні такі пани, котрі виробили сей пролетарят гайдамацький, чи в загалі

\*) Те, що записано про Гайдамаччину в *Записках о Южній Русі*, розказано далеко обширнійше Шевченком в уступах поемі Гайдамаки: „Червоний Бенкет“, „Гупалівщина“, „У Лисянці“ и „Гонта в Умані“.

етан суспільний на Україні по конець XVIII. віку, як вже сказано, не споводував льюжною послідовательністю повстане и розрїст гайдамаччини, про се здаєся нічого спорити. А коли се було б неправдиве, то чим пояснити гайдамаччину, котра преці мусїла мати свою відставу, як мала її навіть мазурська різня в 1846 р.? Прїйнявним погляд „незнаного“ автора надармо питаємо и пугаємо сеї підстави. „Незнаний“ автор не вияснює її зовсім, а вісля ёго поглядів виходило б на те, що Гайдамаччина повстала через припадкове збіговиско тисячів зло чивців, котрі не знати звідкіля вирости и злочинцями стали.

Таке ж пояснене Гайдамаччини чистою припадковостю не може нас ніяк задоволити.

То ж и не можемо згодитись на слова епілогу „Малёваної Гайдамаччини“: „не так дивилась Україна на колїв, як виспїбував Шевченко, и ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлібороби не прийнялись до Залізнякавого та Гонтиного розбою. Тільки хлопча безкритичність и перепсована Киньськими история давала в нас популяризувати шккодливий погляд на народні справи“.

Тай тяжко згодитись на таку аргументацію: „неможемо вважати уманської трагедї за народню справу: бо коли б се було діло народне руське, то консеквентно мусїли б ми каране колїв од цариці Катерини вважати за справу анти-народню. Що ж станеться з исторїєю, коли ми з Петрової послідувательки скинемо популярний титул: великий світ наша мати?“ Гайдамаччину треба узнати подїєю народнїєю вже задля того, що витворилась вона в нашім краю, між нашим народом и задля краєвих причин, хоч не засягла усіх верств народніх. Не снадає вона соромом на нашу исторїю, так як ми її не викликали, а гайдамацький пролетарїят змушений до конечної оборони переступив тільки границі сеї оборони.

Не для самолюбства, але для самої правди скорше прихилимося до колишних слів автора епілогу (в Листї III. з Хутора: чого стоїть Шевченко яко поет народній): „Шевченко — наш поет и первий исторїяк. Шевченко перше всіх запитав наші могили, що вони таке, и одному тільки ёму дали вони ясну, як Боже слово одповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвіщина славна и за що промлянуть її грядущі роди..... Був на світі Конїський — и своєю Историєю Руссов, мов якою завісою малёваною, закрив од нас старосвіщину, аж поки Шевченко не розїдрав, не роспамахав тї завіси..... тільки по сєлах, по простях хатах шукав

він для своїх поем людей духом великих, серцем чистих, поважних, високих. Через сих то людей, через їх душі поетичні, праведні, вся тайна в старосвіщині нашої їму відкрилася; сі то люде, забуті историею панською надали їму сили древні могили розкривати по скривавлєній землі, як по пергаминах, правду святу вчитувати..... Провівши нашу исторію через простий, здоровий розум народній, він дав їй новий образ, — не той, що в Кописького; а провівши наш народ по ёго исторії, не тим він нам ёго явив, що в Котляревського. Очистив він исторію од усякої омани правдивим и високим духом народнім, и споминками перед розумними людьми вповажив“.

Нам здаєся, що сі слова не були и не повинні бути декларацією!

*(Дальше буде.)*

## Руська народність в школах галицьких.

*Статистична розвідка.*

*(Дальше.)*

### III.

#### ПОМІШАНЬЄ ЯЗИКІВ.

Читатель, побачивши такий напис на нинішнім розділі нашої розвідки, нехай, борони Воже, не думає, що ми знамірили тут подати ширший образ будованья вежи Вавилонської; ні, ми, як поперед, так и тут займаємося тільки педагогичною діяльністю ц. к. краєвої Ради школьної. Легенда, подана в пентатевху о будові Вавилонської вежи, має після єзуїтської інтерпретації значити те, що, як люде сталися вже надто розумні, так розумні, що мало їм уже було землі, и вони з помічю всяких орудий материяльної цивилізації намагалися дістатися аж до неба, тоді Господь Бог за кару помішав їм язики, тим и повернув їх назад до давної невѣжи.

Здавалось би, що розум руських дітей сільських ще не дійшов до таких ячних розмірів, щоби й против них потрібно було уживати такого самого радикального способу, якого мав ужити, для притлумленья людської варозумілости, грозний Бог Израїля.

А преці „помішаньє язиків“ в галицьких школах народніх не є фантазією, а зовсім реальним фактом, и то фактом ведучим за собою рівні наслідки, як се сталось в згаданих часах митичних.

Від довшого вже часу споминають польські часописи о якімсь „*nie-szanum języku*“ викладовім; зміщено було о такім язичу и в сьбірчнім соймі. Згаданий нами референт півурядовий в *Gaz. Lw.*, пан Г(енрик?), виражається вже троха виразнійше: *wykładowy język „polsko-ruski“*.\*) Се в звязку з инчими датами півурядової статї наводить нас на зрозум'їє того нового в польській філології термину наукового. Має се очевидно означувати язик викладовий в тих 787 школах з р. 1871, в котрих викладано одним язиком з „помочико другого“. Сей новий термин и я мусів прияти в инішній розвідці, щоби кр. Раді школьній бути зрозумілим, хоч и я и кождий читатель розуміє, яке під таким виразом криється абсурдум. Але хоч би ми сеї нової викладової методи и не називали „мішаним“, ані „польско-руським“ язиком викладовим, — чи ж через се сама метода станеться розумнійшою?

Так як всіх шкіл після того самого жерела було в р. 1875—2803, а учителів 3166, отже о 363 більше, то значить (зваживши ще, що в 190 школах народніх 8 до 3 клясових мусіло бути що найменче по двох учителів), що переважна більшість шкіл, бо коло 2600, мусить обходитись одним тільки учителем. И се буде тревати ще не рік и не 10 років, бо в тім році було таки ще 464 посад опорожнених, на котрих заповненє виходячих из семинарій до 60 учителів річно\*\*) далеко не вистарчає; не поминувши и того, що переважна більшість громад навіть не в силі удержувати більше як одного учителя. Так як згаданих 190 шкіл припадають на більші міста, вь котрих язик викладовий виключно польський, то значить, у всіх школах з „мішаним“ язиком викладає тільки по одному учителеви; значить, не може навіть бути допущений такий поділ науки в одній школі, щоби один учитель викладав по польски, другий по руськи. А преці тільки такий один спосіб викладанья елементарної науки двома язиками разом мав би який-такий змисл и ще найменче приніс би шкоди учителеви, ученикам и загальній просвіті. Але ж учитель есть, як ми бачимо, тільки один, и він, хиба з якимись незвичайними впімками, не обладає дуже широким кругом знанья; а навіть, по дотеперішньому становиюку тої кляси просвітителів народніх (об сім ми ще поговоримо), звичайно тільки одним из двох краєвих язиків зуміє добре виразитись. Але допустім противне: нехай він буде в одній особі родовитий Русин и Поляк, а заразом чоловік найрозумнійший, то все ж природа людська поставила незрушиму запору можливості, щоби він одним духом міг видавати з себе артикуловані польські и руські вирази. Закине може хто, що він сєго не потребує, що він потребує викладати тільки одним язиком, а тільки деякі незрозумілі дітям другої народности вирази переводити ім на другий язик. Але ж ц. к. Рада школьна чей над тим подумала, що наука вь школах народніх не есть ані „гуманитарною“ (в школьнім значінью), ані університетською; вона обертається на практичнім

\*) *Gaz. Lw.*, 1876, N. 46. *Stan szk. lud.* — послідній відступ.

\*\*) *Jahresbericht des Cultur- und Unterrichtsministeriums pro 1874*, pg. LXXIX: зі всіх 6 галицьких семинарій учительських вишло в тім році учеників из свідомства дозрілости 61.

грунті, в крузі досить обмеженім; тут не можуть лучатися ані надто абстрактні вирази, яких би діти й в своїм язичі не розуміли, ані незвичайні технічні термини, які преці учитель, коли б лучалися, и так би мусів дітям популярно описати. В елементарній науці нема виразів, котрі б могли бути менше зрозумілі від усіх других. Тепер же жсть дві можливості: або діти одної народности розуміють другу мову, або її не розуміють. Коли розуміють, то було би абсурдною тратою часу перекладати деякі вирази для всіх дітей зрозумілі, на другий язик, а всі прочі вирази ні, помимо того, що вони ані на йоту більше або менше зрозумілі як и тамті. Виобразім собі того нещасливого учителя, в яким він клопоті, котре именно слово переложити дітям на другий язик, щоби тільки не нарушити приказу Ради школьної и инспекторові трафити до пересвідчення; бо розумної критерії він зовсім до сєго не має жадної; и виобразім собі тих єго дітей обох народностей, як вони на таке дивне поступованье учителя зразу формально глупіють, а по довшім слуханью такого, нічим для них неоправданого мішанья слів другої мови починають собі з єго строїти жарти; виобразім собі се все, а будемо мати образ одної из тих 787 шкіл, якими ц. к. Рада школьна хоче (чи не хоче?) наш народ сільський просвітити. Коли ж діти другої народности будучі в менчості, викладової мови не розуміють, то що ж тоді вони схіснують з поодиноких, учителем хочби за кожним третім словом на їх язик перекладаних виразів? А подумаймо ж, яка користь вийде для більшости дітей з такої науки переплітаної незрозумілими ім виразами? бо преці, коли допустимо можливість, що менчість дітей не розуміє мови більшости, то тим скорше й консеквентно мусимо допустити, що більшість не буде розуміла язика нечисленних колонистів. Таким чином діти обох народностей сиділи б в школі як на турецькій проповіді; и коли Рада школьна хоче справді в тих школах в найкоротшім часі научити дітей читати, писати, рахувати, подати ім елементарні відомости з исторії, географії, наук природних и сільського господарства, а при тім розвинути їх сили ума й серця — такою научною метою, то уживає до своєї цілі напрост противних средств, а звісно, як котрийсь-то философ називає таких... геніяльних людей. Однакож ми того не твердимо; бо ми, приглянувшись цифрам, пересвідчуємося, що-раз більше, що й тут, так як всюди, уживаються власне як найвідповідніші средства, ведучі простою дорогою до цілі, тільки що власне тая ціль єсть зовсім инша — ціль, до якої народні школи, з виймоком двох ще сусідніх держав, в цілім цивілізованім світі не уживаються. Прошу порівняти цифри, а потому перечитися зі мною. Запевно читателі, котрі „до осягнення своїх цілей не уживають сунеречних средств“, значить: поступають и мислять логично — сподіваються найти переважну часть згаданих „мішаних“ шкіл там, де людність польска и руська стикаються в великих масах, де тим способом ані Русини, ані Поляки, хочби навіть жили в одній громаді, не чують дома потреби, ані їх не зневолює конечність, учитися и уживати чужого собі язика так, як свого рідного, бо чують за собою масу своїх родимців, з котрими їх лучить непосредній звязок територіяльний, а де помимо того школа мусить послугуватися двояким язиком, аби не скривдити в науці одної половини дітей; и може ним послугуватися,

\*

бо все ж таки хоч діти язика чужого не уживають дома, але стикаючись безпосередно в другою народністю в щоденних відносинах, вже й по-за школою навчилися ёго розуміти; одним словом допускають читателі зовсім логично, що мішані школи заведені в повітах пограничних, як Новий Сонч, Грибів, Горлиці, Ясло, Кросно, Березів и Ланцут, значать в округах школьних: Новосончськїм, Ясільськїм, Сяницькїм и Ярославськїм, а также в мійськїм окрузі Львівськїм. Отже річ мається просто противно. Після справозданья Ради школьної за р. 1871 (котрого цифри, як ми виказали, оуть найвірнійші в тім згляді), в Новосончськїм окрузі єсть шкіл чистопольских — 62, чисторуських — 22, „мішаних“ — ані одной; в Ясільськїм чистопольских — 53, чисторуських — 15, „мішаних“ — тільки 3; в Сяницькїм шкіл чистопольских — 56, чисторуських — 15, „мішаних“ — ані одной. Аж в Ярославськїм, так як до ёго окрім Ланцутського повіту належить Ярославський, переважно руський и Цішанів, ще більше руський — на 65 чистопольских, и 16 чисторуських шкіл, маємо вже шкіл „мішаних“ — 17; — завсїгда ще розмірно не багато. Наконєць в місті Львові\*) на 20 шкіл чистопольских жадної чисторуської, одна „мішана“, и то так мішана, що не знаю, чи найдокладнійша химична анализа могла би найти в тій мішанині що небудь руського. Значить, — маємо в тих 5-и округах, в котрих ми школи „мішані“ найти сподівались, шкіл таких разом — 21, отже 5·9% усіх шкіл, які в тих округах в р. 1871 істнували.

Всі ж прочі „мішані“ школи, числом 766, находяться в округах школьних чисторуських и становлять 50·6% (sic!\*\*) усіх шкіл, які в тих чисторуських округах істнували. Тільки в однім и в тих руських округів, а то в Перемильськїм, нема ані одной мішаної школи, и то власне для того, що в тім окрузі положений повіт Мостинський, из всіх повітів східної Галичини найбагатший в мазурські колонії, між собою територіяльно получені, отже не переймивші руського язика.

Доперва в світлі тих усіх цифер, а именно тих двояких процентів для західних и східних округів, ми бачимо властиву ціль тої нової дидактичної методи, пізнаємо властиву культурну миссию „мішаного“ язика, яко третєї краюї мови. Зараз нам річ представляється инакше. Ми бачимо, що не ходить, тут о виміренє національної справедливости, не о рівну охорону обох народностей, а тільки одной; не о улекшенє науки дітям обох народностей, а тільки одной; не о вивченє дітей руських читанья, писанья, рахованья, природних, историчних и географичних відомостей, а тільки о механичне вивченє іх польского язика. Тут учитель не може бути в клопоті, котре именно руське слово повторити дітям по польски, бо він знає, що вони не розуміють ані одного, отже перекладає ім кожде; він не заходить в голову, що на такім перекладанью поодиноких слів тратиться час для науки, бо він, будучи в чисторуськїм селі, мусить поняти, о що тут властиво ходить; и навіть діти не будуть з ёго жаргону отроїти собі жартів,

\*) Воно становить окремий „мійський округ школьний“.

\*\*) Чистопольских 244, чисторуських 504, мішаних 766.



бо й вони інстинктом мусять зрозуміти, що учитель хоче їх научити по польски. Ми зараз и пересвідчилися, що средства до задуманої цілі не так то вибрані найневідповіднійші.

Як нас давнійше правительство хотіло згерманизувати? так, що казало нас учити в школах чисто німецьким язиком. А преці нас не дуже згерманизувало, а тільки навчило нас доброго німецького язика; чому? бо правительству тодішньому, хоч и німецькому, все ж таки властива ціль науки висше стояла, аніж безглядна германизация. Питанье друге: як же ж воно повинно було поступати, аби нас згерманизувати дійсно? Відповідь, оперта на нинішніх експериментах: воно повинно було простувати до своєї цілі безглядно; повинно було не оглядатися на властиву науку; одним словом ёму треба було учити нас „мішаним“ язиком. Тоді перша генерація була бля, правда, упала о один степенъ низше в загальній просвіті, була би, правда, не навчилась добре німецького язика, але була би утратила чутье и чистість свого власного язика и була би опісля видала нову генерацію таку, котра б була, як мухи до меду, липла до великої „німецької державної ідеї“, саме так як має липнути наша будуча генерація до другої не менче великої „idei państwowej“. А преці Німці мали досить часу завести хочби также в 50% школах народніх язик німецько-польский и німецько-руський, и могли навіть покликатися на мішану людність, на можний елемент жидівсько-німецький в Галичині. Так Німці самі собі винні; Рада школьна такої недбалости не допустилася.

Ну, але чи ж Рада школьна у чім небудь тому винна, що найшлося в східних округах аж 766 таких громад, котрі, потягнені мов магнетом, „державною ідеєю“, хотіли и, опершись на уставах краєвих, домагалися заведеня в своїх школах „мішаного язика“? (Будьмо совістні, и не оминаймо ніякого питанья, котре би нашу ц. к. краєву Раду школьну від разу могло поставити як ідеал справедливости и національного безпристрастья, оглядности и розуму педагогичного, т. е. всёго того, чого ми їй в попереднім наче б хотіли заперечити, хоч не явно, але під всілякими двузначними притиками). Се би могло однако ж бути тільки тоді, як би устави краєві поставили були громади що до шкіл на стоні зовсім від Ради школьної независлїй. А навіть тоді ще Рада школьна, котра має обовязок хоронити и розвивати, а не придушувати просвіту народню, всіми силами своєї власти, яка би їй ще лишлася, повинна би станути на перешкодї такому домаганью громад (котре ми допускаємо тільки в теорїі, бо в дійсності, здається, ані одна громада галицька своїм „хлопським розумом“ не прийшла би на такий премудрий концент) — домаганью шкодливому и не маючому ніякої розумної підстави.

Між тим Рада школьна, для перешкодження заведеня „мішаного“ язика в школах, не потребує й не потребувала ніяких надто героїчних средств. Вона тільки повинна була и тепер повинна виповняти докладно правосильні устави, а се одню вистало би (видите, що не за багато вимагаємо від ц. к. уряду, яким єсть Рада школьна), щоби що найменче до висше поданих 766 шкіл не вводити „мішаного“ жаргону, ані ёго в тих школах терпіти.

Слова дотичної устави о язиці викладовім в школах з 22. Червца 1867 ясні и недвозначні\*). Бачимо з неї передовсім, що громада не може становити о язиці викладовім односторонно; що Рада школьна може дотичної установи громадської незатвердити; а очевидно мусить не затвердити тоді, як така установа противилась би всім розумним взглядам педагогії (коли б приміром чистопольска громада схотіла в своїй школі мати руський язык викладовий и на відворот), а розуміється ще більше тоді, коли б тая установа не тільки ругалась всім засадам дидактики, але и законним предписам, як се власне єсть з „мішаним“ язиком. Бо тая сама устава в арт. I. говорить тільки о праві вибору „язика“ а не „язиків“ викладових в школі, яке мають ті, котрі школу удержують. Значить, навіть у приватних школах народніх не лишає устава їх правителям права, заводити більше, як один язык викладовий. Ще яснійше ограничив те право громад, а также право Ради школьної що до вибору язика, артикул II. тої устави, котрий каже, що „в публичних народніх школах (а такими суть майже всі) має громада спільно з краєвою Радою школьною право становити, котрий язык, польський чи руський, має бути викладовим“. Тут отже виразно дається громаді и ц. к. краєвій Раді школьній вибір тільки межі тими двома язиками, и то так, що вибір одного другий ео ірво виключає, бо инакше би мусіло бути додано до слів: *welche Sprache ob polnische oder ruthenische* (текст автент.) — ще слова „oder beide zugleich“, або навіть в загалі законодатель був би задовольсв словом „was für eine Sprache“, а не видічував тих двох язиків поименно, як би він власне не хотів був довольності громад и Ради школьної поставити тут як найтісніші границі. А щоби ніхто не міг сказати, що тут устава лишає порожню, котру Рада школьна в административній дорозі може виповнити, що именно устава не мала згляду на села й школи з двоюкою народністю, то сама устава зараз в III-ім артикулі означає докладно права язикові менчости, права, котрих ніяка интерпретация не може розширити; а именно становить, що в двонародніх школах язык менчости (котрий не єсть викладовим), має бути „предметом обовязковим“.\*\*) Отже той другий язык має бути тільки „предметом“ науки, як н. пр. рахунки, а не, як ёго зробила Рада школьна „помічним-викладовим“.

Єсть се вже другий нами сконстатований факт поступованья з ясною уставою зовсім по шляхоцьки, так як би ми жили в державі, в котрій править самоволя, а не право; и той факт діється не десь в одній або, як Рада школьна признається п. министрові, „in wenigen Schulen“, але в цілій одній третій часті всіх шкіл галицьких.

Факт се тим небезпечнійший для всеї народної просвіти в Галичині східній, що власті школьні, переступивши вже раз границю зако-

\*) В Ч-і 11-м „Правди“, стор. 428 — приводений текст тої устави.

\*\*) In jeder Volksschule, in welcher ein Theil der besuchenden Jugend der polnischen, ein Theil dagegen der ruthenischen Sprache sich bedient, wird diejenige Sprache, welche nicht die Unterrichtssprache ist, innerhalb der, der Schule angemessenen Grenzen, einen obligaten Lehrgegenstand bilden.

ном назначону, не видать потреби поставити собі самим яку небудь границю для свого дальшого поступованья на тій самій дорозі, и що так само, як „мішаний“ язик без ніякої підстави завели в р. 1871 в 787 школах, так само можуть и навірно потребувать ёго завести в усіх прочих. А хто знає, як ся цифра виглядає вже нині? бо на се нема жадної контролі, а статистику, котра в инчих цивилизованих державах, в инчих краях коронних австрійських єсть власне найціннішим способом контролі діяльності администрації, бо там вона служить тільки науці и глядить правди, — у нас зроблено, як ми бачили, орудиєм безприкладної в своїй безчельності мистифікації.

*(Дальше буде.)*

## АНТРАКТ З ІСТОРИЇ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

*(1863 — 1872).*

Написав Українець.

*(Дальше.)*

Одначе самі реакційні кружки в російській громаді ще у 1862 р. мало оглядалися на українське движене, ганяючись більш за „нигилизм“, ніж за „сепаратизм“. Правда, що хоч одного з авторів поименованих букварів, п. Стронина, и арестовано в 1862 р. та й з другими Полтавцями (між ними й п. Кониського) вислано до дальних губерний, але в карі Стронина „українська пропаганда“ була більше причіпкою, бо ні в чому було обвинити, — а букварь був об'єктом дотикаємим. Тільки польські реакціонери по правому берегу Дніпра кричали на „хлопоманию“, и їм почали вторити поближні елементи лівобережя, що повело за собою слухи про висилку кількох з молодезі з Києва и Полтавщини до дальших губерний. Після того, як из перяславщини одвезено в Архангельск п. Чубинського (того самого, що тепер працює по зазову й на гроші імператорського російського географичного товариства над етнографичним описанем правобічної України), Київські хлопомани написали протест проти клевет, котрі на них зводять панські реакціонери обох боків Дніпра, и сам п. Катков прийав сей протест на листки своєї „Современної Літописі Московських Відомостей“, хоч уже він перед тим спорився з „Основою“ з за питання про українську словесність, виговорюючи російським українофилам, що вони „передражняють“ простонародній говор, и похваляючи галицьких літераторів з „Слова“ и „Наукового Сборника“ за те, що вони стараються зблизити свою мору до російської. (Катков так судив од того, що ёму справді була зрозумінішою мова панів Дідицького, Головацького и д. р., але не для того, щоби послідні знали справді по російському, а лиш для того, що вони виробляли мову з церковно-славян-

щини, німеччини, латини и самої польщини, — а сі всі мови були відоміші и Каткову и ёму подібним, ніж мова народу руського на Україні) — и навіть було підхвятий кинений „Основи“ сврейським „Сіоном“ докір у „сепаратизмі“.

Перший елемент у росейській громаді, що дужче других подержав компанію польським аристократичним реакціонерам у жалобах на хлопоманію в школах Київських, була клерикально-реакційна партія. Тоді саме, як по всій Росії обшужувалося питанє об лучшій строї шкіл народніх, и як у Київському краю се питанє ставилося на практику, піднялось и друге: про підбільшанє доходів духовенства, для чого в Петербурзі був наименований комітет при святійшому Синоді. Сей комітет, недовго думавши, догадався звести два діла до купи: уллучшити матеріальне положенє духовенства тим, щоби передати ёму школи, т. с. обложити сельскі громади новим налогом, за котрий буди-то будуть отці ереї утити дітей. (А як учили вони в краю Київському, ми вже казали. Прибавим, що як завелись по Росії, окрім західних губерній, земські збори, то скрізь селянські депутати протестували против того, щоби школами завідували духовні, и заявляли, що в школах при церквах або нічого не учать, або нічого вшучують. Самі духовні, коли бачуть, що від їх требують справніго ученя в школах, признаються, що ім ніколи: так случилося в дуже интересному по ходу діла школьного в Росії повіті Александровському губернії Єкатеринославської, де один з самих усердних діятелів у Росії по народній освіті, барон Н. Корф, ділопроизводитель земського училищного совіту, зірко дивиться за школами та й публікує в газетах и в рочних справозданях про воякій успіх, як и про вояку нерадивость<sup>1)</sup>). Сёму заміру синодського комітету школи Київського округа стали вшперек. Саме собою ясно, що митрополит Арсеній особю своєю почитав себе в обиді заведенем школ од министерства, котрі явно показували нікчемність ёго ходів. Треба було дискредитувати в очах громади и уряду Київські школьні заміри и школу педагогічну. Для сёго вже було готове орудє, готові термини, видумані поляками и жидами: „гайдамацька хлопоманія“ и „сепаратизм“. За їх то й ухопились сторонники росейського клерикалізму. Органом сеї интриги против Київського школьного діла став „Вѣстникъ югозападной Руси“, котрий видавали в Києві профессоры духовної семинарії Говорський и Еремич. Оба сі пани були родом Білорусси и мали звязки и з сотрудниками Петербурської „Основи“. У перших Нрах своїх їх „Вістник“ печатав историчні монографіи и

<sup>1)</sup> Барон Корф між иншим у своїй книзі *Земскій Вопросъ* про народню освіту виказує, що земство мусить старатись у уряду про дозволеня видавати на народній мові книжки, но боячись дурних брехень про сепаратизм, а в своїх оправозданях про школи Александровського повіта ставить незрозуміне народу державного росейського язика, яко одну из головніщих порешкод освіти. — Р. S. Недавно, сёго вже 1876 р., були нові вибори депутатів у земство, и бар. Корф був більш ніж  $\frac{2}{3}$  голоєів но вибраний на ново на з'їзді виборців стану паньского (тих, що мають більш ніж 200 десятин землі), але за те через 10 днів був вибраний на трох з'їздах сельских громад мало не одноголосно.

Куліша, и ще в половині 1862 р. (Н. 5) сей журнал напечатав дуже гарячу и з толком написану статью „Что такое хлономаны?“ — котра як кажуть, була написана п. Гатцуком, видавцем „Ужинка рідного поля“. Автор просив російську громаду не вірити польським брехням на молодіж придніпрянську и толкував що, не беручи на увагу помилки и лишню гарячість, прирочену молодому зростові, так звані хлономани щирі слуги народні и страшні хиба польському панству, а не Росії. А нараз, ледви в пів року потім журнал пана Говорьского став називати молодіж українську в Києві ворогами держави російської и народу руського, чи безсамовіжими, чи то й самовіжими союзниками польської революції — и попіравав учену адміністрацію в Києві и министерство народної освіти в Росії, що вони однімають свите діло школ народніх у духовенства й отдають у руки таких злодіїв, як хлопомани.

Тим часом и в других краях Росії піднялося таке ж саме питання: кому віддати школи народні — духовенству чи министерству? Питане се, як самі добре знаєте, є всевропейське. Орган реакційної партії „Московські Відомості“, одкликнувся за духовенство; за ёго ж подав голос и „День“, орган московських славянофілів, котрі в питаннях політичних и соціальних (як по ділу селянського наділу, земського й громадського самоуправлення и т. ин.) завше стояли з „молодою, вольною Русю“, а тільки з причини своєї релігійности на сей раз стали за духовенство, (хоч вони нераз може дуже ж других партій у Росії, нападали на пороки духовенства, критикували архиерейськомонашеський деспотизм, стояли за свободу білого духовенства, за звязь ёго з громадами и т. д.). Се вже були часи польської революції, коли в громаді російській, до таких діл и до політичного життя й полеміки дуже непривичній, була велика паника, и стала уходити в привичку метода примішувати „польську справу“ и „динтригу“ до всякого спору. От реакціонери й стали зводити до купи російській нігілізм и польську рухавку, та й докоряючи министерству освіти, що воно не віддає духовенству школ народніх, винили ёго, що воно хоче в школи ввести нігілізм та через те служити и польській революції. Треба сказати, що министр п. Головин зробив діло великої безтактности, котре дало багато сили ворогам ёго доволі благих памірів у школьному ділі, ёго легенькій опозиції клерикалам, схожій з тією, яку вів министр Дюрюї Наполеона III. У ті часи появилася за границею політична книга Скедо-Феротти *Que fera-t-on de la Pologne?* (Скедо-Феротти — псевдонім німецького барона з Черниговської губернії, Фиркса, агента министерства фінансів російського в Бельгії; він видавав немало брошюр про Росію по французькому и по російському одну проти Герцена). У сій книзі головна идея була, що Польщі треба дати автономію й конституцію, але російському урядові нічого турбуватися, що се може стати приміром и руському народові и прецеденсом російській громаді требувати й собі тогож, — бо Поляки народ розбитий и до свободи зрілий, а руські ні; на толки, мов би то в Росії є громадський голос (opinion publique) по думці п. Скедо-Феротти дивитися нічого, — бо після сёго можна сказати, що й у баранів, що скачуть на лугу через палку, є „громадський голос“. Така безтактна постава

питання принесла велику шкоду и для польского и для російського політичного розвитку, бо в ті часи загально була піднята річ у Петербурзі про конституцію, про котру натякало й в патріотичних протестах против нот держав західних дворянство Петербурське, Тверське, Нижегородське и ин. и сам цар в одвіті Петербурським депутатам говорив, що призове в свій час громаду на поміч урядові за для строгодержавних діл. Помянуті слова п. Скедо-Феротти мали тим більшу вагу, що на їх гледіли, як на голос деяких високих сфер в урядових кругах, сконцентрованих коло вел. кн. Константина Миколаєвича. Міністер Гогоєви, як усі знали, креатура сього князя, додав ваги такому голосу тим, що розіслав книгу Скедо-Феротти по університетах и гимназіях. Така безтактність и п. Скедо-Феротти и министерства не могли не обидити громади російської, и в противорічях, котрі вона визивала, змішувалися дві мислі; перша: „коли полякам давати конституцію, то й нам“; друга: „коли нам не давати, то й ім не треба.“ Одначе найбільш розсілка книги п. Скедо-Феротти визивала по Росії нелюбов до Поляків, що „он мовляв — як вони підходять до уряду російського“, и нелюбов до министра Головіна, „он як він знущається над руською громадою, рівняючи її до баранів, и як продає її полякам.“

Тій партії, котора не хотіла волі ні руським, ні Полякам, а хотіла реакції в школах, така безтактність пп. Скедо-Феротти и Головіна була до руку, и орган цієї партії, п. Катков, підняв великий крик против министерства. А як до Москви дійшли Київські клерикальні жалоби на хлопоманію й український сепаратизм, буцім-то покривавший учебною администрацією, то партія п. Каткова прибавила ще нову вину министерству освіти; так зложилася формула, котрою років з вісім грався п. Катков про „нигилизм и сепаратизм видумані польскою интригою на згубу держави російської, котра-то интрига залізла й у високі сфери й відтіля розсаджує й піддержує все погубне для Росії.“ До сього прибавився й національно-державний централізм, котрий з того часу став народжатися в Росії и взяв собі за примір Францію та Пруссію; бо до того въ Росії був тільки проти волі земель й народів административний централізм, й рутинна, як у державі абсолютній, — але не національний централізм, який ми бачимо на приклад и в конституційних німецьких державах, як Пруссія и Цислітавія; — але об сім дальше скажемо. Сей дух національного централізму з опаскою подивився на те, що в проєкті министерським школьного уставу стояло слово, що навчане мусить бути на „отечественній“ мові, — слово, котре, як кажуть, само министерство толкувало для полудня в Росії в духу вигідному для українофілів. З сього воєго зложилася начала, по котрим орган, як стали казати, „староруської“ партії, т. е. реакційної „Московські Відомості“, напався на замір п. Костомарова видавати народно-педагогічні українські книги, обізвавши єго „сторонником поляків“, — чи самовіжним чи безсамовіжним, але однаково шкодливим російській державі. У вас, в Галичині, за такі речі п. Каткова и братію єго зовуть часто „великоруськими централами“ и з поводу єго приписують національно-централістичні тенденції и теорії цілому великоруському племені; але се правда тільки на половину, коли ще не на менше. Не спорю, що стара история, котора виробила могуту державу

в руському світові тільки в Русі московській, мусила заложити підкладку и для національного централізму й у великоруссів, подібного тому, який бачимо въ Пруссії, у Французів мови d'oui и т. д. Але в опозиції деяких кругів громадських в Росії против української літератури національний великоруський централізм грав далеко не головну роль. Почати з того, що народню мову українську покинули для мови російської державної (більш усєго близької до великорусчини, але незовсім и з нею совпадаючої, а на приклад по правописі близької до малорусчини, бо великорусси не кажуть, як пишеться по російському—єго доброго и т. д.) и родовиті українці, котрі, починаючи з св. Дмитрія Ростовського до Гоголя, працювали у Московсько-Петербурзькій Русі, яко літератори, адміністратори и т. д. Мову українську народню, можна сказати, одкрито тільки з тих часів, як завершилося остатнє зриванє Малорусі з Великорусою в культурно-політичній устрою, з сєго тільки віку, з котрого и російська мова стала зближатися з народнєю великоруською, бо тільки в ХІХ віку и чим далше до наших часів и у Великій и у Малій Русі та мало не и в усій Европі одкрито, мов яку Америку, правдивий народ, а особливо сільський; а се находка в різних краях Росії, як и в других землях Европи, повела за собою идею о зближеню літератури з „простонароднєю мовою.“ Старі писателі Київсько-малоруського віку, за часи Гетьманщини, в ХVІІ. и ХVІІІ. ст. дуже близько ще держалися до церковно-славянщини, а то й до польщизни, — що так и злегчало переход іх и до тодішньої російської, теж дуже церковної мови; прє народність літератури тоді ні у Великій, ні в Малій Русі не думали, про демократичність літератури и освіти менче. (Ся идея заціплена автором статі про занеханє мови народної на Україні, що була напечатана в „Правді“ 1867 р. Ч. 1—11; тільки шановний автор бачить у літературі лиш один бік — мову и дума, що можна 1000 літ исторії стерти, як один час). Од того українське літературне діло здавалося и здається дуже новим и непривичним далеко не одним тільки великоруссам, а мабуть чи и не більшої частині грамотного люду й у самій Малорусі, и як усяка новина, а ще в добавок не дуже систематично проведена, трошки здається чудною и багато людам також у Малорусі. А так як до того новий період українофільства 50-х и 60-х років вийшовший з Шевченка означився різьким демократичним духом (а се єго сила и зародилш важнішої будучности, ніж яку мало там и сям промелькавшє у 30-і 40-ві роки панське українофільство, наслідник, коли можна так сказати, „мазепинського“, що нап'ятував єго Шевченко у своєму посланню до земляків, и що зачинав трохи й славно п. Медовник у розказі пан Комарчук — и ніж сентиментальний дилетантизм часів Квітки, котрий у своїй комедії Сватанє на Ганчарівці висказав идею, що крєпацтво зовсі не лихо), то рутинний недовір до українофільства, яко до нового и незвичайного діла сполучився з острахом чогось „гайдамацького.“ Від сєго страху не були вольні и самі пани Комарчуки, що колись то перенісувалися з п. Кулішем по українському и пишалися тим, що по українському можна виражати всякі європеїські думи (Читай: писали російські и французські слова Кулішевою правописою), а потім у московських газетах статі против українофільства, скріпляючи іх „исто-

ричними українськими іменами“ т. є. іменами батьків, що колись-то розікрали вольний народ, будучи козацькою старшиною, и що Шевченко назвав Варшавським смігем та грязю Москви. Од того п. Катков писав, що він говорить не во имя тільки великоруссів, а й во имя благорозумної освіченої и зрілої частини и малоруської громади, т. є. рутинерів и реакціонерів на Малорусі; ці дві категорії скрізь на світі, а в Росії тим паче мають більшість. Катков и його сторонники великоруські и малоруські стали боронити пановане російської державної мови не для того, що вона великоруська, а для того, що вона вже готова, стара, вже панська — державна. Але сам п. Катков казав, що процес зросту мови російської ще не закінчився, що в ній можуть пробудитися нові елементи; сам він не тільки не мав, яко великоруський централ, антипатні до України (такої, яку на приклад мають німці до чехів, поляків, або поляки до русинів и т. д.) ні предплекції до Великорусі. — а напротив пераз казав, що Москва лежить в азійському басейні, що московська історія полуазіяцька и безодрадно-сурова, що тільки після Богдана Хмільницького Московська держава стала європейською, и подавав голос за перенос столиці Росії в Київ. Сьогодні перенесіть туди столицю, и сьогодні нехай би взяли малорусси верх у літературі в Росії, то п. Катков, яко логічний державний централ, буде также навязувати малоруську мову великоруссам, як тепер навязує малоруссам, полякам и т. д.

Напроти того правдиві великоруссофили, т. є. московські славянофили, котрих органом був у 1863 р. „День“, полемизували з „Основою“ и п. Костомаровом, але не відмавляли прав українців на розвій літератури и навіть боронили п. Костомарова від нападів п. Каткова, — бо, хоч московські славянофили були дуже недалеко від великоруських інстинктів, однак не були державними централами и політичними реакціонерами, а ще менше аристократами: вони були на свій лад теж „хлопоманаян.“

Що до прогресивно-демократичної партії в російській літературі, що виїшла з так званих у 40-ві и 50-ті роки „западників“, — то ця партія мала в своїх руках більшість журналістики. Так ся більшість російської журналістики, в котрій, конечно, сотрудників найбільше великоруссів, завше стояли за волю української словесности и за народно мову в українських школах. Її можна попрекнути тільки тим, що вона не виступала доволі енергично в обороні українського діла. Але в усякій разі галицькій публіці відомі статі Пилина, Прижова, С.-Петербурзьких Відомостей, Вістника Європи и т. д.

На той час, як п. Катков підхопив напади Київських клерикалів проти українофильства, українську мову в школах и книгах обороняли не тільки „Современник“ и „Петербургск. Відомости“, але й „День“ Івана Аксакова, хоч він и стояв за клерикалізм, и сам „Голос“, котрий проповідував тоді правдиві Скедо-Феротівські ідеї. Однак така була сила рутини в Росії в той смутний час и піднявшогося с того часу державного централізму, що не тільки в новім уставі шкільнім слово „отечественний язык“ було замінено словом „русский“, що значило „державний російський“, — через-що українську мову витиснено з шкіл, — куди вона як ми бачили стала входити, (оним уряд російський робив тільки те, що и Франция, Пруссія и інші держави), —



але російський уряд прийняв міру, що пахла зовсім не духом нашого віку и в наших часах ніде, окрім Росії, неможлива — а именно: административним порядком заборонено цензорам пропускати у печать всякі книжки українські педагогічного змісту. Святийший Синод знов від себе заборонив такі ж книжки церковні, а через два роки опісля заборонив и проповідь на „простонародній мові и с простонародніми словами“. Приготовлені п. Костомаровом книжки зістались без видання, а так само и одобрене академією наук евангеліє. Розказують за вірне, що синод заплатив типографії за дозволене попередю вже видане II-го випуска оповідань о. Опатовича, щоб тільки воно не виходило у світ. Кажуть також, що міністер внутрєнних діл, п. Валуєв, говорив п. Костомарову, що се заборонене не є наконечне а тільки часове задержанє до менше смутного часу. Та й се зроблено було не в силу закона, — бо видати закон, котрий би боронив не грядєть книг, а форму, мову, — и в Росії було не можна. Міністерство тільки неголосним административним циркуляром приказало цензорам, щоб нічого педагогічного по українському не пропускали. Цензори так стали усердствувати, що як у Києві печатаєть букварь п. Максимовича, котрий увесь був писаний по церковнославянському и російському, а тільки у кінці мав одну карточку українських пословиць, — то и сю карточку счистили червоним карандашем. По передю навіть Синод посоромився голосно зробити своє заборонене українських релігійних книг и те ж зробив тільки приказ по духовним цензорам; але через два роки не постидався и голосно напечатати приказ проти проповіді на простонародних мовах, чим и показав як далеко відступили нинішні архієпископи и митрополити від тих простих рибалок, що колись то уловили світ простим „благовістествованєм“.

Так завелось з 1863 р. у Росії, що по українському можна було печатати стихи, поеми, повісті та хоть би и філософію Гегеля переводити на українську мову. Тільки того, що було б правдивою пищею для народу, не стало можна печатати. Колись то у Росії и великорусси и малорусси піднімали спори про те, як широка мусить и може бути література українська, — чи така ж усестороння, як и російська, чи провинціональна и простонародня, тільки на „домову потребу“, як казав „День“. Тепер заборонено именно літературу „домову“, „простонародню“, котру визнавали и москвофили. Та треба признатись, що и українофили після забороненя такої літератури, що здавалась їм дуже вузкою, и котрою вони не хотіли вдоволитись, — ширшої теж не розплодили, хоч їм именно zostавлена була воля на сьму широкому полю. Мало того, треба признатись, що українофили не тільки не постарались обійти перепони, що їм поставила міністерська цензурна задержка 1863 р., а ще як би самі постарались себе звязати. Найнатуральніше діло було б, після задержки у Росії, понापечатувати и перевід Євангелій и учебники в Галичині, де народ тоді не менше, як и в Україні був без книжок. Через те праця не пропала б марно, та й не пропали б и рукописи приготовлєних книжок. Не знаю, що сталося з тими, що були послані в Петербург, але у Києві я сам читав колись гарно зложену зоологію, початки географії и святці; — але де вони тепер, не скажу. Дуже вірно, що вони пропали. *(Дальше буде.)*

## СЛАВЯНСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА.

Рік минає від часу, як розгорілось повстанє в Герцеговині. Звів-  
щила Туреччина оказалась нездбною до поступу цивілізаційного, який  
конечний для кожної держави в Європі. Ми не говоримо тут про те,  
що Турція не змогла досі стати на підставах європейського консти-  
туціоналізму. Полуднево- і північно-всхідна часть Європи заховала  
ненарушений монархизм державний з усіма наслідками такоїж форми  
правління. Але побіч сеї, так сказати, формальної сторони державного  
життя розгноївся в тілі турецької держави страшний рак суспільного  
непорядку и роскладу. Лад турецького правління заправлений азіатиць-  
ким теократизмом як з одної сторони не зміг впровадити пануючого  
елементу турецького на дорогу цивілізаційного поступу, так з дру-  
гої сторони цілим тягаром спав на християнську людність Турції ки-  
даючи її на ласку и неласку турецької або потурчілої касти пануючої.  
Здирства, зневаженє віри християнської, ганьба родинного життя, без-  
правя, мстивість сатрапів султанських, уполсідженє християн перед  
Турками навіть в приватно-правнім згляді, брак всякої правної охорони  
перед довольністю Турків — се були дарн які несла турецька держава  
християнам у відплат за видертї данини. Сей стан в Турції сконста-  
тувала паціфкаційна комісія зложена за впливом європейської а згля-  
дно андрашівської дипломатії. Се ж було єдине діло сеї комісії, що  
мала залагодити всхідну справу „слабого чоловіка„ турецького.

Супроти такого стану річей мусіла счезнути надія скорого упадку  
герцеговинського и босняцького повстаня. Скоро сніги стаяли и трава  
зазеленіла, стаяли и дипломатичні надії заколпсати повстанє, а по го-  
рах Герцеговини и Боснії разом з весною виростали повстанці далеко  
численніше, як торік. У Сербії змагався що раз більше та що раз  
голосніше дух воєвничий за підмогою утиспєних братів під турецьким  
ярмом. Гр. Андраши, котрому надавалася спосібність оправдати посло-  
вицю о мовчаню и тим самим свос власне дотеперішнє мовченє, взяв  
дипломатичну акцію у свої руки, щоб недати розгорітись всхідній,  
славянсько-турецькій справі. Коли не залагодиться герцеговинське и бо-  
сняцьке повстанє в своїм зароді, готові турецькі Славяне зрозуміти  
свою єдність и витворити славянський Писмонт дуже невігідний Уграм,  
котрі, хоч не так як Турки, але все таки панують мимо своєї меншо-  
сти над Славянами. Те, що дісся в Турції, могло б може колись заох-  
тити полудневих Славян спрубувати аналогі и по за Туреччиною.  
А хоч досі положєнє угорських Славян користніше від турецьких, то  
знов коли б турецькі Славяне скинули турецьке ярмо, стан угорських  
Славян був би відворотний. Такий менше більше політичний виднокруг  
роскривався перед Уграми, після їх думки, у всхідній справі. Одже ж,  
щоб усунути такі можливости на будучність, узав гр. Андраши рефор-  
маторське діло коло „слабого чоловіка“ в свої руки, випрацював про-  
єкт реформи и став через бр. Родича переговорюватись з повстанцями,  
щоб вони завісили оружя та вижидали слухного часу, поки турецька  
портя під оком дипломатії не переведе сеї реформи. Ми не знаємо, чи

у Герцеговинців и Босняків є пословиця: „лучший горобець в руці, як синиця на дереві“, але мабуть и в них виробився вже давно сей практичний розум, бо повстанці, хоч не відкидали сеї проєктованої реформи и хоч знали про турецьку обіцянку перевести сі реформи, — все таки дивилися на сі реформи як на „синицю“. Тай надто сам гр. Андраши виказав досить вірно в своїй дипломатичній ноті, що у високої порти від обіцянки до діла дуже далеко, а то б вже давно були інші порядки в турецькій державі. До сього долучилася ще зміна угорсько-австрійської політики проти полудневих Славян, а над усе до Сербії, здається задля політичного виднокругу, який виявлявся угорським политикам по докладнішій розгляді у всхідній справі.

Повстане палало правда тільки в Боснії и Герцеговині, та новшими часами появилася и в Болгарії. Мимо сього громадились турецькі війська на вколо сербської границі, наче б жерело сього повстання було у Сербії а не в Туреччині. Не диво ж, що й Сербія мусіла зброїтись хоч би тільки для власної оборони, бо по її границях почали розбишакувати дикі Черкеси, Арнавати и багато иншої азіятицької дичі. Нарушення сербської границі не були зовсім рідкі. То ж и Сербія почала зброїтись.

У таку пору припала конфіскація призначеної для Сербії зброї через австрійські власти и інтерноване Любобратича в Линцу. Крім сього працювала дипломатія вже від першої весни над тим, щоб усмирити войовничий дух в Сербії. У сьому ділі мала угорсько-австрійська дипломатія перше місце. В цілі „зльокалізована“ повстання обострено кордон, та намавляно герцеговинські и босняцькі родини, що повтікали до Австрії, до повороту до „реформованого“ краю. Все те разом дуже ослабило довірє полудневих Славян, а передовсім самих повстанців до щирости політики гр. Андрашого. Повстанці покинули переговори з бр. Родичом, а преслили на руки свого земляка Веселицького-Божидаровича свій меморіал до європейських держав и до петербурського кабінету.

А тим часом від воєнного страху робилося що раз більше парно європейським политикам. Істнувало віраді преміре трох царств и трох цісарів, що мало бути порукою тревалого сунокою в Європі. Коли ж під оком сеї трійці, що раз яснійше виступала всхідна справа с приданим страхом європейської війни, тоді парламентарні и непарламентарні и дневникарські политики стали питати: „тріє царі, де идете?“ А биржеві политики тільки й гляділи за звіздою, котра вказала би дорогу до того Ветлєсму, де родиться трівалий супокій європейський. Такою звіздою явився з'їзд двох монархів и трох канцлерів в Берліні. Позаяк реформи гр. Андрашого не мали ніякої поруки дійсного виконання с сторони Турції и задля сього не могли усмирити повстання, то кн. Горчаков предложив на берлінськїм з'їзді новий меморіал в сій справі. Ріжнився сей меморіал від проєкту гр. Андрашого тільки тим, що жадав від турецької порти певної поруки за виконанє реформ; коли б турецька порта не виконала сих реформ в означенім часі, „тоді дворя трох цісарств надали б своїм дипломатичним крокам відповіднійший и сильнійший оборот“. На сей меморіал кн. Горчакова згодились кн. Бисмарк и гр. Андраши, а то тим більше,

що саме під час берлинського з'їзду появились нові ознаки великих не порядків не тільки в Болгарії, де розгорілося повстання, и в Салониці, де замордовано німецького и французького конзуля, але й в самім Константинополі де софти демонстраційно виступили проти дотеперішнього турецького правительства, котре не показувало ні волі ні сили вибавити Турцію с клопотливого положеня.

Роз'їхались канцлери и гр. Андраши о стілько, здаєся, вірив в свою звізду „трівалого сунокою європейського“, що з цілим намащенем великого и зорького дипломати, з рідкою отвертостю дипломатичного серця без найменшої тіни недовірія в свої сили запевняв перед спільними делегаціями, що сунокій запевнений, що о скілько може предвидіти дипломатичний чоловік, обави війни немає, тим менше, що єго политика цілими силами зміряє до удержаня в Турції: „status quo a meliore“. Коли б оказалась потреба, то три двори цісарські постановили від часу до часу (von Fall zu Fall) порозуміватися між собою що до судьби Європи.

Багато було таких, що призначували гр. Андрашому славу другого австрійського Кавніца, але більшість на диво не дуже успокоїлась певною и рішучою бесідою гр. Андрашого, а то власне для того, що цілею своєї политики зазначив удержане в Турції „status quo a meliore“. Більшість хоч не дипломатичних а так сказати б домонтарських политиків вважала, що справа Турції не дасться залагодити удержанем „status quo a meliore“, а вимагає цілковитого, основного перестрою турецької держави. Звізда политичного Ветлєсему счезла мов перед Иродом.

Одного дня запевняв гр. Андраши, що Англія прийме берлинський меморіал, а вже зараз на другий день показалося, що предвидучість гр. Андрашого не сягає більше як 24 години. Надії берлинського з'їзду розвіялися надто скоро, а удержане „status quo a meliore“ оказалось непевним а навіть зовсім неможливим.

Англія не згодилась на берлинський меморіал и спротивилась всякій чи мировій чи збройній интервенції других держав в турецькім ділі. В Царгороді почала дипломатія свої интриги за и проти російського впливу. Заворушилися мірдаїні сфери теократичної держави. Султанські міністри детронизували дня 29. Мая Абдуль-Азиса и ограничили єго „всесвітне“ пановане на невелику вязницю, де була добра сторожа, а ще лучші справники до перенесеня детронизованого султана у семе небо. „Волею народу и великого Мугамеда“ засів на султанськїм престолі Мурад V., щоб показати світови, о скілько Турція сама може уладити свої справи. Детронизований султан Абдуль-Азис скінчив своє жите насильною смертею, котру оголошено перед світом jako самоубійство. А новий султан Мурад V. розказав своему правительству голосити світови нові реформи відродженя Турції.

Ограничено листу цивильну Султана, приречено реформу финансів а президент стану Митгат-баша виробив навіть проект європейської конституції для Турції! Як за давного султана панував вплив Игнатієва, так тепер англійський амбасадор Henry Elliot взяв в свої руки ратоване Турції. Усе росло на англійських дріжджах. Тільки ж світ не хотів дати віри сій англійсько-турецькій комедії. Було загально

знаючо тасмницею, що новий султан Мурад Каги тісно и умислово калікує за для свого попередного житя. Ёго уцивілізоване кінчилося на менше-більше докладнім вистудиюваню європейської роспусти. И волею и розумом небагатий не міг новий султан станути реформатором зарівно як він оспалою и зруйнованою Турції. Тож вже незадовго по сій конституційній комедії освідчило турецьке министерство, що Турції на тепер ще годі ступати в конституційне жите, а буде доволі поліпшити финанси и цілу администрацію. Між самими Турками появился опір проти якого небудь конституціоналізму незгідного с Кораном. Коли загал Турків в політичнім житю не може відступити від засад корану, то конституція надана на підставі корану не поліпшила б ні трохі долі Славян и в загалі християн під турецьким панованем. Коран не припускає рівноправности християн, а позіставляє для них тільки музулманську ласку яко єдине право. Найлучша иллюстрація турецько-славянських взаємин виявляєся в приватно-правних спорах. Християнин не може ніколи свідчити проти турка. В Царгороді є кав'ярня, де збераются „музулманські свідки“. Тут можна за 10 до 50 пястрів купити зізнаня свідків. А все те має свою підставу у корані, котрий має бути підставою турецької конституції. То ж очевидно, що така конституція, хоч би й вийшла в жите, в нічім не поліпшить долі Християн. Так ні європейська дипломация, ні сама Турція не змогли залагодити славянсько-турецького діла в мировий спосіб. Стан Турції не поліпшався, а зближався до що раз більшого роскладу. Дипломация старалася усіма силами повздержати Сербию від уділу в борбі Герцеговини, Боснії и Болгарії проти турецького ярма. Тільки ж, коли удержане „status quo a meliore“ оказалось неможливе, а Турція з новим султаном задержала старосултанську политику, тоді вже тільки війна сполучених Славян полудневих могла рішити долю Турції, як и самих турецьких Славян.

Дня 2. Липця появилася сербська и черногорська проклямація воєнна и сербські и черногорські війська вступили на турецьку землю. Обі проклямації, сербська и черногорська ріжняться значно від себе. Миколай, князь черногорський виповідає отверто, що вступає до Герцеговини, щоб визволити її спід турецького ярма и прилучити до себе. „Герцеговинці! входжу до Герцеговини, щоб розірвати кайдани, що гнетьуть вас від віків!“ — Іншого настрою є проклямація сербська. Князь Милан висказує даремні стараня європейської дипломатії и злу волю Турції в залагодженю животної справи турецьких Славян. Мимо одностайного голосу сербського народу за війною проти Турків довго слухав князь Милан голосу європейської дипломатії, и тлумив дражливе ехо, яке викликували в сербських грудях нечувані в цивілізаційнім світі надужитя Турції. Але коли Турція намість порядкувати домашні справи стала громадити горди башибожуків, Арнавтів, Курдів, Черкесів и всякої дичі азиятицької на границях Сербії, щоб віддати на їх ласку добробит, беспечність и гідність Сербії, тоді було неможливе довше супокійно придивлятись своїй и своїх братів руїні. „В имя людскости и братерських чувств — які вяжуть нас з нашими братами, входимо до *повсталых провинцій*, щоб привернути супокій и лад на підставі права и рівности без згляду на религію мешкапців. Ідімо

сміло и рішучо наперед та добуваймо оружя тільки проти тих, що стануть нам в дорозі!<sup>4</sup>

Ми старалися відати властивого духа воєнних проклямацій, як неменше вірно представити стан турецької держави, стверджений пацифікаційною комісією дипломатичною, щоб тим самим виказати узаasadнене війни Сербії и Чорногори проти Турції. Війна е на кожний спосіб конаечним злом, виконанем права конаечної оборони власної. Поки е можливість усунути безправа и надужитя в мировій дорозі, війна не має підстави и оказуєся варварством. Коли ж яка держава доходить до такого роскладу, що сама собою тратить всяку підставу свого быту, стаєся нездібною утримати який небудь правний порядок а навіть противорічить понятю державности, коли власть державна не боронить, а ломить правний порядок и стаєся жерелом безправа, — тоді знаходять и революция свое усиправедливлене, тоді екзистенция такої держави е противорічием, а війна стаєся конаечностю. Турция станула від давна на становиску такої держави. Її дотеперішний бит був твором дипломатичної штуки европейської. Але штучне утримуване житя не може довго трівати. Смерть природна скоро перемагає штучні ліки. „Ми прирекли слабому чоловікови охорону з нашої стороны, — оказав не давно лрд. Дарби — против всякого, хто б наставав на ёго жите. Але ми не можемо ёго охоронити перед самоубійством або перед природнёю смертею.“

Турция станула перед своїм гробом. Поминувши те, що Турки яко такі оказали нездібними до культурного житя а тим самим и до утвореня европейської держави, бит полудневих Славян в теперішній Турції став аномалією, котра може усунутись тільки визволенем тих Славян с під турецького ярма. Сербия визволившись с під безпосередної опіки Турції, дала доказ, що полудневі Славяне можуть творити культурну держалу. Так визволеня других турецьких славян с під Турції домагаєся не тільки интерес Сербів, интерес Славян, але над усе сам интерес культури людської. Таким способом представляєся війна Славян с Турками війною цивілізації з азіятицьким варварством. Побіда Турції рівнозначна с побідою варварства, побіда Славян с побіда цивілізації! Дух який проявляєся тепер між Турками виражаєся одним покликком: *війна з невірними* (с. е. Християнами). Ціла війна має проте наскрізь характер расовости и релігійности. Поскликавши горди башибожиків, Арнавтів, Курдів, Черкесів и всякої дичі азіятицької ведуть Турки війну заглади проти християн, в провинциях, де досі ще удержуються, палять до крихти цілі села, мордують дітей, старців и мужів, ганьблять дівчата, вішають підозрілих о бунт християн.

Турецькі варства в Болгарії викликали велике обурене навіть в англійськїм парламенті, де досі прилюдна опиния була по стороні Турції. Ранених и полонених вояків сербських и чорногорських убивають Турки без згляду на яке небудь межинародне право. Фанатизм Турків що раз змагаєся, а теперішними часами и в Царгороді и в цілій Туреччині проповідуєся явно *свята війна проти невірних*.

Супроти такого стану річей в Турції прибрала теперішня війна Сербії и Чорногори проти Турції характер *славянсько-турецької війни*. „Розходиться о долю, о „*бути або не бути*“ турецьких Славян, а тим-

самим о цілість або поділ Турції. Удержати „status quo“ значило б віддати Славян на ласку и неласку Турків и удержати дотеперішнє панованє варварства. Разом з долею полудневих Славян звязана и доля цивілізації на полудневім сході. То ж задля культурного становища стає прилюдний голос цивілізованої Європи по стороні полудневих Славян. Славянсько-турецька війна є неперечно великої ваги не тільки для Турції и сусідніх держав, але й для цілої Славянщини и Європи. З сею війною вяжєся, як сказано доля європейської культури. Побіда Славян винесе пригнетених досі Славян турецьких до самостійного державного житя. Побільшенєм Сербії и Чорногори и визволенєм Болгарії може утворитись новий осередок славянського світу. Коли Сербї, Чорногорці и Болгари з вазалів и підданих стануть самостійними державами, тоді Славянщина зискує в європейськїм складі держав нове, самостійне становище. Досі виступала тільки Россія між європейськими державами яко єдиний заступник славянського елемента. Чи сьому заданю належито відповідала, не тут місце про те розсуджувати. То однак певно, що мимо сього заступництва славянський елемент незнаходив по за Россією належитого виразу, а й сама Россія мимо своєї величини и сили не змогла виявити перед світом властивости житя славянського в міжнароднім житю. Позароссійська Славянщина позбавлена була впливового становища, котре довело би до кристалізації славянства. Се становище може припасти полудневій Славянщині. Після висвободженя полудневих Славян сталися Славяне важним фактором, с котрим мусіла б числитись кожда держава, де живе славянський елемент.

Одже ж після сього стане нам ясно, чому Угри так горячково, так завидно и неприязно кидаються на полудневих Славян, чому с так великою обавою дивляться на розвій полуднєвої Славянщини, чому навіть дипломатія, о скільки там „панургризм“ може мати вплив и приступи, здаєся противитись рьякому зростови полудневих Славян.

\* \* \*

Мимо диспропорції Сербії и Чорногори до цілої Турції, военні сили обох сторон не виказують між собою так великої різниці. Сербія числить 1,215.580 мешк. в 38 містах и місточках и 2146 селах. Задля своєї новоперепровадженної організації може Сербія поставити війська: першого побору без резерви 83.370 людей з 264 арматами, а другого побору без резерви 48.000 людей, а разом першого и другого побору з резервою 139—140.000 війська. Чорногора числить над 182.000 мешканців и може вивести 20—25.000 збройних людей до війни.

Сила регулярного тирецького війська є менше-більше рівноважна с тою різницею, що убиток війська споводований повстанєм в Герцєговині, Боснії и Болгарії доповняють Турки всякою дичєю з Азії, и Черкєсами.

Чорногорці поділилися на три відділи. Один стоїть на полудневім сході просто Подгориці и держиться відпорно; другий змагає на північ щоб получитися з сербським корпусом ген. Заха, а третій відділ під проводом самого князя Миколи зайняв Гачко-поле и оперує тепер

\*

проти Мостару и Невесиню, де стоять сили турецькі під Муктаром-башою. Герцеговинські повстанці окликавши черногорського князя Микола І. князем Герцеговини (а босняцькі окликали Миліана своїм князем) обсадили під начальством Пека Павловича турецьку пристань Клек, що однак після замкнення сеї пристані через Австрію (після райхсштадського з'їзду австр. цісаря з царом російсь.) стаєся злишнім, так що сили Пека Павловича можуть спомагати князя Миколу.

Головна сила сербської армії під проводом екероссийського ген. Чернаєва около 45.000 війська переступила 2. Липця границю напроти Нишу турецької твердині, де має бути около 22.000 турецької залоги. Фронт сеї армії розкинений широко. Одна бригада йшла берегом Морави, друга перейшла річку Топольницю, а сам генерал здобувши Бабину Главу обійшов Ниш и зміряв правдоподібно в середину Болгарії, щоб змогти там повстаети. Так новшими часами рішено в Парачині головній кватірі сербській, де пробуває князь Миліан, щоб Чернаєв опустив здобуті позиції. Мабуть наступить цілковита зміна первісного плану сербського випрацёваного Чернаєвом. Скрайне праве крило сербської армії становить наддринська дивизія в силі около 24—30.000 в., котрою доводить полков. Ранко Алимич. Стоїть вона тепер під Белиною и Зворником и має задане зайняти Боснію. На полудневий захід під Сеницею и Новим Базаром стоїть ген. Зах с силою около 22.000. Авангарду сеї дивизії становить відділ охотників під архимандритом Душицом. На сході Сербії над рікою Тимоком стоїть полк. Лешанин, котрого дивизія первісно тільки для оборони границі виставлена з 12.000 в. тепер на 25—30.000 зістала побільшена. — До сєго треба ще дочислити силу герцеговинських и босняцьких повстанців над 10.000 л.

С турецької сторони оперує в Герцеговині Муктар-баша силою около 22.000 низапів (регулярного війська), в околиці Нового Базару Мегмед-Алег-баша, межі Нишом а Пиротом Ахмет-Бюб-баша, межі Зофією а Филипопом Абдуль-Керим-баша, а межі Віддином а Тимоком Осман-баша.

Досі не було ще ні одної рішучої битви, а вся діяльність ограничалася на малих, хоч часто дуже кривавих, битвах. Сербські и черногорські війська стоять всюди на турецькій землі, а всі поголоски о вступленю Турків до Сербії оказалися неправдивими. Доперва новшими часами, коли Турки входять в офензиву, сподіватися належить рішучих кроків.

Як з одної сторони європейська дипломатія тримаєся досі засади строгої неинтервенції, так з другої сторони дивинки непокояться всілякими поголосками о военных замірах и збройнях Росії, та розвідками про те, чи Ромуния и Греція виступлять проти Турції або ні. Ромуський габинет переслав до Царгороду меморіал, в котрім домагаєся для Ромунії яко „Романії“ незалежности и відступлення уїстя Дунаю (котре однак після париського трактату має бути неутральне). Турецьке правительство дало відмовну відповідь. Мимо дипломатично узнаної засади неинтервенції стараються Угри в дорозі недипломатичній вспирати Турків. Так після сербських донесень бере значна часть угорських охотників чи патриотів уділ по стороні турецькій в битвах над Дриною, а утворене угорського відділу охотників на поміч Туркам здаєся



бути після „Gresse“, фактом. Генерал Клянка має зібрати особній відділ в Царгороді до війни проти „невірних псів“ (так називають Турки теперішню війну), а скаржатагор Лянгевич и кількох емигрантів мають удатися до турецького штабу. О скільки в тих поголосах правди тяжко розвідати, та жаль, що ніде не чулисьмо їх запереченя.

Кінчаючи сей короткий нарис теперішньої війни, не можемо поминути становиска галицько-польскої а особливо львівської журналістики (з виїмком „Kroniki Codziennej“). Що львівські органи польські не відзначалися ніколи тактом и повагою чи в політиці чи в особистих полеміках се річ знана. Однак ж ми все таки могли сподіватися по всхідногалицькій журналістиці польській певного дневникарського бодай встиду, та на стілько хочби и чисто польскої славянскости, що не припускалисьмо потреби оборони Славян проти польских турків. Але и та надія завела. Віи неправдиві поголоски про побіду Турків над Славянами знайшли такий радісний відгомон в „Dzienniku polskim“ „Gazecie narodowej“ и „Gazecie lwowskiej“, що читаючи сі дневники нам як раз здалося, що ми читаємо турецькі дневники та живемо разом с Турками. Після сих дневників (именно Dz. pol. и Gazety nar.) справа турецьких Славян нічого більше тільки діло Россії. За для того Серби, Черногорці, Босняки и Герцеговинці яко агенти московські повинні піти хочби в „огонь вічний“, а побіда Турків пожадана кождому Полякови. То ж и Dz. pol. и Gaz nar. а в сукупці и Gazeta lwows. побивають Сербів на кождім кроку, а Dziennik pol. з цілим запалом збанкрутованого демократизму по цілих тижднях доводить своїм читателям, що „kwestyą wsehodnią może zażegnać tylko odbudowanie Polski“. Знаючи однак дисгармонію львівскої журналістики з прилюдним голосом публіки не хочемо класти морального убожества „Dziennika pol.“ „Gazety narodowej“ и „lwowskiej“ на карб польскої публіки.

Одно тільки, ще хочемо піднести, именно, що до сего концерту славяножерців а взгядно туркофілів записалася *урядова* „Gazeta lwowska“. Як довго „Gazeta lwow.“ боронила в Іспанії справу Карлістів, а в Франції Бонапартистів, ми не підносили нашого голосу, бо сі справи не дотикали нас безпосередно, а тільки більш принципно. Однак ж проти становиска, яке зайняла „Gazeta lwow.“ до теперішньої славянсько-турецької війни мусимо рішучо запротестувати. Не вимагаємо від „Gazety lwow.“ симпатії для Славян, однак ж не можемо мовчки придивлятися, як *урядова* газета хоч би и в неурядовій часті тенденційним представленням річи ображає наші чувства яко Славян. Ми вже вище виказали причини славянсько-турецької війни. Борба проти варварству, борба за волю и права утиснених Славян має своє повне узасаднене. Сербська и черногорська проклямація могла обурити тільки таких, котрим нема нічого дорогого крім власного егоїзму, крім власної „królewskości“. Ми сподівалися по урядовій газеті, що вона заховає бодай повагу, яка личить органу правительства. Тим часом и про „Gazety lwow.“ можна сказати слова: „każdy telegram z Konstantynopola nadesłany i donoszący o zwycięztwach (вудуманих) Turków nad Słowianami sprawia naszej prasie niewymowną radość, a z komentarzy do tych telegramów przez prasę naszą dodawanych, syczy żądło złości i jadu gadziny, skierowane przeciw walczącym o wolność i nie-

„*dotległość Słowian południowych*“. — „*Gazeta lwow.*“ неповинна забувати, що в Галичині живуть и Русини, а що австрійська урядова газета не повинна бути органом славяножирства.

## Перегляд діяльності руських товариств.

— **Посьнанє руських товариств академічних „Друж. Лих.“ и Ак. Круж.“** Мило нам записати в аналах нашого народнього життя подію великої донеслости именно: посьнанє обох наших академічних товариств „Дружнього Лихваря“ и „Академічного Кружка“. Як відомо, щире жите народне, щирий патріотизм руський, правдива любов свого народу — найживіше озвались в грудях руської молодіжи. Серед руської молодіжи в Галичині загомоніли голосні пісні Тараса Шевченка голосним відгомоном; у сотних відписах, з рук до рук и з уст до уст переходили бессмертні твори Тараса розбуджуючи горячий патріотизм, щиро молодечу любов Русі-України, щиро охоту до праці для свого народу. В слід за тим ширились и другі твори українських писателів по нашій Галичині, та вже не то що сама молодіж, але и багато поважних розумних сивих голов зайнялося так званою „Українщиною“ се б то правдивим духом народнім, нефалшованим и безпретенсionalним патріотизмом. Коли в школах через чотири роки розкладали Русунови старославянщину и книжі договори та псаьми и свангелія, молодіж по за школою сама училась української словесности, деклямувала по тихих куточках твори Шевченка та читала Квітку, Вовчка, Куліша, Стороженка, Котляревського и т. д. Коли в „официальній“ Русі кристалізувалися кастово-иєрархичні погляди, а на руських балах співали „мир вам братя“ и „многая літа Владико“, — руська молодіж по Галичині кидалась у прости сермяги, зберала пісні народні, читала селянам „Марусю“ и „оповіданя М. Вовчка“, та співала: „ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче“ „Ой не гаразд запорожці!“ та инші народні пісні. По празниках, по весілях та забавах червоніли козацькі шапки, та голубіли сині жупани, а молоді патріоти прилюдно голосили Шевченкові твори, співали „простонародні“ пісні, славили Україну и пропозідували нове жите нового слова. Поглядаючи на таку молодіж сміло можна було сказати:

„Та не буде краще,  
Та не буде лучче,  
Як в нас — на Вкраїні!“

Правда, було в тім може більше запалу як розваги, за багато скрайности, занадто яскравости, забагато галасу.... Може бути! Але була щира, патріотична, идеальна, працєвита молодіж... Галицька Русь могла була повеличатись тодішною молодіжою... Се жите молодіжи, то сула так прозвана „Українщина.“

Одже забাগлося було лихим людям звялити оєй цвіт нашого народу и кинути незгоду в молодечі серця. „Українофілів“ окричано

„польонофилами“, а ідеї українсько-народнього життя — пропагандою польською. Бажалося ворогам умертвити сей запал молодіжи, стлумити патріотизм, що був вище порфірових риз, та богданівського класицизму. Ми пехочемо тут переходити цілу історію сумної боротьби, що зачалася виключеєм „українофілів“ з „Галицько-рус. Матиці“, а кінчилася проскрибованем: *Просвіти, Бесіди и Січи* через *Русскую Раду*. Надто се добре знана історія недалекої ще минувшости. Ми тільки згадаємо, що ненависть проти щироруського так званого „українського“ патріотизму старали ширитись наші вороги і між молодіжою (не входимо в те якими способами). А коли перед роками знялася між молодіжою гадка заснованя руського академічного товариства, інтриги довели до витвореня двох товариств, котрі очевидно мусли вести хоч тиху але есе таки шкодливу антагонію. Знана усім річ, яку ролю відіграло „Слово“ в цілій сій справі, як і в справі роз'єднаня руської молодіжи в загалі.

Як би там ні було, „українофіли“ не счезли з горизонту, а змагались що раз у силу. Після десятка літ міг кожний переконатись и то на підставі правдивих фактів по чийїй стороні правда и щирій патріотизм, и чи можна повірити в щирість патріотизму „словістів“.

Цілий ряд фактів виказав, що так звані „українофіли“ чи „мягкі Русини“ мимо того, що їх позбавлено всяких фондів які витягнуто в 48 роках від народу на народні цілі, мимо неустанного розсіваня неправдивих вістей про їх польонофільство, — все таки далеко більше та щирійше віддають свою працю, свій час, своє становище на услуги добру народу, як самі передові „заступники народа“. Так коли змагалась моральна сила „молодих Русинів“, коли цілий ряд фактів проговорив в їх обороні а на некористь їх клеветників, — то счезнене роз'єднаня між молодіжою було тільки питанням часу.

Щирість, отвертість и чистість діла „молодої Русі“ конечно мусли з'єднати цілу молодіж по тій стороні, де був щирій патріотизм. Молоді серця легко зрозуміються, а правдива любов найскорше знайде відгомон в молодих серцях.

Щиро руська молодіж скоро переконалася, що у неї ціль одна, неподільна: праця для нашого народу. Змагане до сеї цілі мусли конечно звести цілу щироруську молодіж до з'єднаня своїх сил. Скоро молодіж згромаджена в „Академічній Кружку“ стала видавати „Друга“, а тим самим застановлять над практичною працею для народу, розпочався сей перехід до повного поєднаня нашої молодіжи. Беручись до словесної праці мусли молодіж станути на національній ґрунті.

Чим сериознійшою була ся праця, тим більше зближалась вона до праці так званих „українофілів“. Крізь ціле видавництво часописи „Друг“ можна переглянути сей конечний поступ. А коли оба обози академічні зрозуміли правдиву ціль, коли взаїмні переговори, сходини, забави и наукові відчити послужили до виясненя обопільних поглядів, руська молодіж недобачаючи між собою ріжниць поєдналися до переведеня спільної цілі. Дня 9 и 12 Липця сповнилося радісне діло поєднаня „Академічного Кружка“ и „Дружнього Лихваря“. „Дружній Лихвар“ прийняв на себе виключно задане материяльної підмоги для руських академіків, а „Академічному Кружку“ припала ціль духовного розвою и сквіпленя руських академіків. Так зложилися оба товариства в гар-

монійну цілість. „Слово“ и ціла партія анатемизаторів „українофильства“ мовчить про сю подію, та документує свій патріотизм (!) в зловливих та безпідставних нападах на „Друга“, котрого можемо щиро повітати яко нашого Друга. Его заданем буде переконати „чисто-галянську“ публіку, що праця для народу, праця для народної словесности однакова для всіх Русинів. Най оживить „Друг“ до нового життя сю публіку, котру знеохотило и омертвило „Слово.“ Ми ж з нашої сторони бажаємо, щоб поспішане руської молодіжи широко розвинулось и на дальші круги нашої інтелигенції. Най оживе колишній патріотизм нашої молодіжи!

— **Філія „Просвіти.“** С *Тернопілля.* Минувшої осені (29. л. Вересня) зібрались були в столиці Поділля члени „Просвіти“, щоб заснувати філію. Однак намісництво заказало тій „незаконно“ утвореній філії всяких чинностей, хоча вона повстала на підставі статута затвердженого намісництвом 1870 р. Против сього рішення внесли оснувателі філії рекурсе до министерства, та й там рішення справу сю на некористь уставою о стоваришенях. С того видно, що намісництво (а за ним и министерство) добачили того в 1875 (и 1876 р.,) чого не добачило намісництво затверджуючи статут „Просвіти“ 1870 р.! Таким робом справа проволоклась аж до половини Червця с. р.

За призволенем центр. виділу зібрались тут 29 л. Червця знов члени „Просвіти“ Тернопільського повіту на загальні збори и ухвалили статут, в котрім узгляднено всякі можливі вимоги устави о стоваришенях и сей статут переслали намісництву до затвердження. Тим робом мабуть вийде в жите філія Тернопільська. Збори сі були над сподіване численні, мимо того що пора робоча зовсім тому не сприяла. Усіх членів було до 30, а між ними бачилисьмо кількох селян и кількох міщан. Заслугує й се на узнане, що учителі народні не відказали участи своєї в зборах, хоча триденною конференцією окружною, що саме тоді випала, чи мало були змучені. Виділі центр. прислав и Володимира Барвінського, яко делегата свого, котрий справді гарно презентував тут наше товариство и овоїми промовама вмів розбудити духа між селянами й міщанами. Немило однак діткнуло згромаджених, що голова товариства, котрого нарочно запрошено на збори, не явився.

Збори відкрив Др. В. Лучаковський, почім проф. Ол. Барвінський вияснив, задля чого філія завязана минушого року не могла досі вийти в жите. Потім відчитав присланий с центр. виділу статут, котрий прийато еп влоє з додатком до §. 36. о місци пробуваня філії. Опісля приступлено до вибору виділу філіяльного. — Вибрані: Адв. Др. В. Лучаковський, адьюнкт Л. Шехович, проф. К. Горбаль, проф. Ол. Барвінський, О. Е. Алексевич, заступниками вибрані: Кордуба Тома міщанин и Трач Степан учитель нар. школи. — По оголошеню результату виборів, заінтерпелівано делегата, щоби вияснив згромадженим, як думає дальше „Просвіта“ поступати що до видаваня популярних книжочок и які міри предприняла, щоби се видавництво відбувалось після певного и систематичного плану? Делегат в ширшій промові дав погляд на дотеперішну діяльність товариства и заявив, що на остатних зборах вибрано осібну комісію для уложеня систематичного плану для

видаваня популярних книжочок. Дальше об'явив делегат, що й ц. виділ докладає всіх сил, щоби завести у видавництві певний систем, однак переведене того заміру буде також залежати від як найчисленнішого уділу и підмоги членів и від розширення діяльності „Просвіти“ в нашім краю через філії. Делегат виразив надію, що Тернопільська філія буде сильною підмогою товариству, коли придбає як найбільше членів між міщанством и селянами. Д. нагадав про часи, коли руське міщанство в Тернополі було пануючим елементом в подільській столиці, а нині виперте на передмістя може двигнутись до давного значеня тільки тим способом, коли прийде до самовіжи, а працею, ощадністю й просвітою піднесеться до давнього добробиту. Представив також, що гріш виданий на вкладки не викинений марно, а вертає знов у їх кишені и тому завізвав селян и міщан, щоби своїх сусід и знайомих заохочували до приступлення в члени. Наконєць виразив жичене, що рад би почути бажаня и погляди поодиноких членів, котрі б міг центр. виділови подати до увзгляднення. — Учитель п. Кизимович заявив тоді потребу виданя відповідних книжочок илюстрованих на премії для дітей школьних по нивській ціні. — На внесенє те, поперте через Дра Лучаковського и о. Алексевица відповів делегат, що товариство видало вже кілька книжочок, котрі годились би на премії, однак увзгляднить охотно те бажанє и вийшло вже в переговори з заграничними илюстраторами, щоб для своїх видань придбати скільки можна гарних илюстрацій. На внесенє о. Навроцького виразили присутні подяку проф. О. Барвінському за труди, які положив при заснованю філії „Просвіти“ в Тернополі. Потім дек. пошрацав зібраних в имени ц. виділу, а Др. Лучаковський виразивши подяку зібраним, що явилися мимо перешкод численно на зборах и ц. виділови за висланє делегата закрав засіданє.

Члени розійшлися одушевлені домів а особливо добачилисьмо, що селянє и міщанє живо заинтересувались нашим товариством, обіцюючи заохотити своїх сусід и знайомих до приступлення в члени. Філія Тернопільська має справді велике заданє и красну будущину перед собою: розбудити зжидоватіле й зникчємніле міщанство до самовіжи, спонукати через оільєких членів стан рільничій плодовиого Поділя до праці, ощадности и промислу, а в другої сторони підмагати литературну діяльність „Просвіти.“ Се справді не малє заданє. Але є й надія, що філія подужає дїпнати своєї цілі. Досі приступило до філії 65 членів, між тими 5 міщан и 6 селян (місцевих членів є 25), а гарні вигляди на добре жниво дають нам надію, що до осєни філія числитимє над сто членів, в значній части селян и міщан.

Коли б и по інших містах значніших свічна верства Русинів взялася до завязуваня філій „Просвіти“, тоді й результати діяльності її були б значніші й користніші, як дотепер.

## Библиография.

— *Руська: Галицько-Руське Письменство. Михайла Драгоманова. Львів, 1876 з друкарні Товариства имени Шевченка. стор. 38. ціна 12 кр.*

Крім короткого перегляду історії галицько-руського письменства зложеного Пипином (надрукованого в переводі в II. рочику „Правди“) немає у нас досі ніякої праці в сім предметі. Може бути, що історія галицько-руського письменства сама собою не дуже притягає и заохочує до труду над висвітненем дотеперішнього письменства галицького. Однак ж така праця конечно до повного виясненя и зрозуміня розвою цілої руської письменности. Тай в такий тільки спосіб можуть роз'яснитись тумани, що закривають галицьке поле літературне. Пізнавши причини похибок и гріхів літературних, можна вступити на властиву дорогу. Тож в сім згладі великої ваги праця п. Драгоманова. Обіймає вона в собі короткий перегляд цілого розвою галицько-руського писменства. Багато тут бистрих и цікавих спостережень и пояснень, цінних уваг про дотеперішній розвій галицького письменства руського, найбільш задля того, що автор часто проводить паралелю з письменною працею в Росії и на Україні. Автор хотів передовіим пояснити українській и російській публиці становиско И. Федьковича в нашій галицькій и загально-руській письменности. Через те автор поминув багато дечого, що блисше и яснійше виявило б ходу галицько-руського писменства. Та й те, чого автор дотикає, не все виявлено у повному світлі (на пр. питанє за для чого письменство и в „народовців“ не пішло тою правдивою дорогою, як на Україні, а все таки убоге на правдивих „письмаках?“ Нам здаєся, що тяжка се питанє пояснити одними спорами про самостійність або несамостійність руського язика, а треба зважити и на вплив польської словесности, та на німецьке вихованє у школах — на скрізь абстракційне, дальше на домашнє вихованє и житє и т. д.) Так все те вимагало би далеко ширшої праці, як ся, котру міг п. Драгоманів помістити яко передмову до повістей Федьковича виданих у Кніві с початком сєго року. Найбільша ж вага книжочки п. Д. в тім, що виявляє вона нам суд про розвій галицько-руського письменства посторонного чоловіка, котрий хоч може не все докладно, так за те більше предметово придивлявся нашому житю в Галичині. Най же ж читають сю книжочку всі, що бажають дібратися до правдивого розуміня народнєї письменности. Шкода тільки, що стиль поповований руссизмами часто спиняє любє читанє розумної розвідки.

*Російська: Д. Иловайского: Разысканія о началѣ Руси.* Въ мѣсто введенія въ Русскую Исторію. Москва. 1876 стор. 466 Ц. 2 ру. Хто хоч трохи працював над старою історією Русі, той добре знає, скільки туману, тьми, недорозуміння, учених суперечок було пописаного про те, що таке „Русь“ и звідки вона взялася. Звісно, що Карамзин писавши свою „Исторію Государства Російскаго“ став у сєму питаню по стороні Шлецера, котрий одну легенду найдену в начальній літисі Сильвестра (або Нестора, як тоді ще казали) взяв за основу цілої руської історії. Ся легенда кождому звісна. „У якомусь царстві, деє за морем жили три брати. Раз прийшли до них Русь (?), Чудь, Меря, Словени и т. д. та й кажуть: „земля наша велика и обильна: йдїть пацувати над нами!“ Сі три брати, а були вони Варяги, пішли тай заложили царство; а так як воно було руське, тай вони були Варяги, то звідти й явилися Русини у 862 році.“ — Звісно також добре, що вийшло з наукою званою руською історією від такої гіпотези Шлецера

и Карамзина. Глибокі учені, як Погодин, Куник, Дорн и др. тратили усю свою ученість на те, щоб вишукати як найбільш шведського, норманського, голяндського, а навіть англійського в початковій історії руській. Дилетанти такі, як славянофили, виводили з тої легенди цілі *стоси* слів про племя славяно-руське славне тим, що не хотіло саме над собою и з себе самого виробити форму життя, якою живуть усі західні народи: государство, а покликало задля сього варварського акту ь.лихсь чужоземців, Шведів чи Норманів. Треті накінець, — усі що писали учебники, знали тільки, що ті легендарні три брати Варяги: Рурик, Синеус, Трувор положили початок руського народу; а як жив той народ, про се ніхто не роспитував, хоч з Шафарика то ж усім було звісно, що славянський народ жив з давеш-давня над чорним и азозьким морем, понад Дніпром, Дністром и т. д. Такі учені, як Соловев, Костомарів, не могли вже миритися з норманізмом руської історії, але хоч и бралися за питанє про те, звідки справді явилася „Русь“, та не сміли рішучо стати проти норманістів за недостатчею даних. — За останні роки багато було зроблено вивідок так архіологічних, як и учено-критичних про історію полудневої Росії у перші віки по Р. Х. З одної сторони російські орієнталісти (як Гаркави и др.) краще окритикували текети арабських и персидських писателів про Славян (Саклаб) и Русь; з другої сторони археологи, як Самоковцов, гр. Уваров и др. розкопали немало могил и курганів з так званої скиєської доби коло Дніпра від Чернігівських земель геть до Тамані. Нові факти сих праць з тими недомислищами, до котрих договорилися норманісти у 60-их роках с поводу учених змагань про початок славянського письма и грамоти, привели до того, що тепер вь Росії ніхто вже не вірить у літописну легенду про Варягів. Пять літ тому назад автор названої нами книжки почав писати критичні статі над теорією норманістів, які він читав у ріжних археологічних и історичних товариствах російських. Тепер він їх зібрав в одну книжку, котра по своїй солидності мусить зробити нову еру у науці історії руської и в загалі славянської. Історичні и філологічні доводи сеї праці розбивають в нівець ту норманську школу руської історіографії, котру ще старалися оборонити Погодин, Куник и др. російські норманісти. Доказавши, що легенда про Рурика, Синеуса и Трувора явилася тільки при кінці XI столітя, або й в початку XII, Иловайський більше всього постарався в сій книжці розвіяти весь той туман, що лежав досі на початковій руській історії послідком признали Русі — Варягами и держався бодай тільки на именах Дніпрових порогів и именах лиць у договорах Олега и Игоря з Греками. Звертаючи увагу наших читателів на сю книжку, не можемо не висказати бажання, щоб хто небудь з наших істориків постарався познакомити нашу громаду блище осібною книжкою так з аргументацією п. Иловайського, як и з головнішими пунктами сеї ученої праці, котра як видно по цитатах дуже интересує тепер російську учену громаду, а до того головно дотикає и нас, що заховали у себе одні з найстарших назв славянських Русинів — назву Русі. — Оставляючи на стороні сю аргументацію и всілякі дрібні факта, котрі добула наука про стару історію полудневої Русі, ми приведемо тільки найголовніші виводи Иловайського, від котрих тепер, як нам здаєся

мусять виходити всі, що будуть працювати над старинностями полудневої Русі до часів точної її історії (де б то до X віку).

Усунувши на сторону всі систематичні теорії руської історії, котрі тим вже підтягали під себе факта, що хотіли бути дуже систематичними (Норманську, Славяно-балтійську, Угро-хазарську и т. д.), а також и всі давні теорії побиту (родового, дружинного, громадсько (общинно)-вічевого, вотчинного и т. д.) автор констатує тільки те, що доказуєся масою свідочств з цілого ряду віків и з ріжних сторін. Він бачить, що ще за часів Геродота в місцях межі дніпровими порогами и Доном жив народ арийського (а не монгольського, як казав Нибур) покоління: *Скиви* так звані Цирські. У I віку до Р. Х. тут являються їх потомки *Росс-Аляни*, а межі Дністром и Дніпром — *Готи*, народ германського племені. Про перших добре знав Амміан Марцелій (IV в.), а про других Іорнанд (VI в.), за котрого часів вони перемогли Росс-Аляни и володіли над усіма народами, що жили тоді в теперішній Росії. Окрім Росс-Аляни, се б то предків пізніших Русинів, в народів славянських по-над Волгою и чорним морем жили ще *Болгари*, котрі завше йшли за одно з Россами в їх боротьбі з німецькими (германськими) Готами. Коли *Гунни* напали на Славян, сі потиснули Готів и о того часу пропало германське пановане над землями придніпровськими. Тоді славянські народи *Росс-Аляни*, *Анти* и *другі Тавро-Скиви* починають боротьбу з новими народами Угорського и Тюркського коліна. С половини IX и початку X столітя сі Тавро-Скяти чи Русси мають вже таке сильне царство з центром в Тмутарокані, Новгороді и Києві, що роблять великі походи через чорне море на Царгород (863) через каспійське море (913), ведуть велику торгівлю по ріках и названих морях з усіма окресними народами: Греками, Болгарами на Волзі у Криму и на Дунаю, Хазарами, Варягами и т. д. Далше коли на місце їх старих сусідів Угрів финського племені и Хазар черкиського племені, являються нові народи Турецького племені: *Печеніги* и *Узи* (*Турки*), тмутароканська Русь більш и більш відриваєс від звязи о квітській, котра за те більше зближаєс з словенським царством новгородським, а через се и з зморськими Варягами. Місця, на котрих жили Русси (Русь) и дороги, котрих вони вживали, перше ані ж спізнали варяську дорогу, були: азовське и руське (чорне море), Дніпро, котрим вони їздили у низ и в гору, пороги, коло котрих сходилися и Русь и Болгари (Словени), а від порогів через Самару, Вовчу и Калмау в азовське море, на кінець Волга, котрою можна було їхати у каспійське море и до города Великих Болгар у гору. По сих водних путях їздили Русси вже в VII століттю, себ то далеко перед тим часом (XI в.), коли стали звісні так звані цивілізатори Русинів — Варяги. — Ми не можемо предкладати всеї суми фактів, на пр. про обичаї, постать старих Русинів, їх письменство у звязи з Болгарами и т. д., котрих дотикаєс автор и поясняє своїми бистрими домислами. Дрібні замітки, як пояснене имен Дніпрових порогів, багато дяких міст, слова о полку Игоревім и т. д. — стілько ж цікаві, як и ціла книжка в загалі. Про те ми можемо одно тільки сказати всім интересуючимся історією: „беріть сю книжку и читайте.“ — Р.



— **Д. Иловайскій. Історія Росіи. Часть первая. Київскій періодъ.** Москва. 1876. стр. 333. Ц. 1 р. 50 коп.

В передмові автор говорить, що видобуте фактів, їх критика, об'яснене и вибір найголовніших подій є тільки приготовлене до історії; у самій же історії писателєв мусить вже представити все, до чого він добрався так, щоб попередю стояло найважнїше и найсущественнїше. Прокритикувавши, як ми казали, в передній книжці все, що досі писано про стару історію Русинів, він в сій другій, котрою починає писане більшої історії Росії, в 10-ти главах розказує історію Русі від 865 до 1214 року. Новий погляд автора на річ, об чім вже вище сказано, ставить всю книжку новою межи подібними працями. Читаючи її так и знати, що се діло довголітньої праці, а до того ще чисте від пустих розказів, котрим правда мало хто вірить, але їх все таки звик зустрічати у книжках про перший період руської історії. Увага, котру звертає и Пипин в „Вїстнику Европы“ за червець на старий період руської словесности дає надію, що оба автори неважаючи на заборону (мало-) руської літератури в Росії споводують говорити про *Южну Русь* и про народ *южноруський*. — Р.

## НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Голоси о указі проти руського язика.** Мимо воєнного часу звернув на себе указ рос. правительства проти руського язика прилюдну увагу періодичної праси. Немає ні одної розумної часописи, котра б старалася хоч усправедливити сей указ. Переважна часть часописей випечатала тільки текст указу, котрий сам про себе доволі говорить. С поміж польських часописей умістила *Gazeta narod.* широку розвідку про значенє и донеслість сєго акту. *Nene Freie Presse* подала під надписю: *Russische Nivellirungs-Politik* дві дописи с Петербурга и Кїва, в котрих основно виказуєся вся абсурдність такого заказу руського язика. Іменно в петербурській дописи виказано дуже яскраво, до чого довело б подібне постушованє в літературі німецькій (як звїсно нашим читателям галицькі обскуранти люблять дуже часто воюючи проти розвою нашої словесности покликуватися на аналогію німецької словесности. Ми радили б їм тепер прочитати сїя допись до *Neue Fr. Pr.*). Ми подаємо тільки один уступ с сїх дописей, котрий поясняє історію сєго указу: „Наступило те, що навіть після найбільше песиміотичного погляду на внутрішні справи російської політики здавалося б неможливе. Вже с кінцем минувшого року пояснено в однім тутешнім днєвнику, що сталося з Драгомановом. Драгоманова професора історії в Кївськїм університеті усунено с посади на донос тайного радці Юзефовича и министра просвіти гр. Толстога, що не страхались задля враженого егоїзму ужити царя за орудє своєї пімсти. Заразом зложено комісію з гр. Толстога, Тимашева министра внут. діл, Потанова шефа жандармів и Юзефовича, щоб роздивилась в так званім українофільстві.

Здавалося, що ся комісія згубилась у піску, бо ж и не було для її діла ніякого матеріялу. Аж ось покликано в Цвітню Юзефовича до Петербурга. Наслідком сього зазиву и кількох посіджень тої комісії було распоряджене, що в Червцю розіслав начальник головного бюро прасового проф. Григорев с. в. згаданий указ проти руського язика.“ „Eine solche Ausrottungs-Politik im eigenen Lande ist ein immenser Hohn auf Bildung und Kultur“ кінчає N. Fr. Pr.

— **Секта моральних скопців в Галичині.** В Росії появилася секта скопців, що калічать людську натуру и в сей спосіб думають опровадити на землю свого месію, котрий би спас грішних людей. Російське правительство стараєся усіма силами стлунити секту, що тільки казить людскість. Тяжко сказати, чи доконано вже сього діла. Нам здаєся, що Росія не стлунила ще своїх скопців, а що противно, та зараза перелетіла навіть у Галичину до галицьких „русофілів.“ „Галицькі руссофіли“ тим и значні, що не переймають з Росії нічого доброго, а тільки самі слабости тілесні и умислові. Так не навчилися вони ще досі писати и говорити російським язиком, а калякають и друкують своє „Слово“ якоюсь солдаччиною попсованою бурсацькою церковщиною. Не знають вони нічого с того, що витворила досі російська словесність, ані не розуміють, до чого зміряє свічна російська громада. За те ж присвоїли вони собі зовсім поверховність тмуроканьських....., вбачають у стріхатій бороді цілу мисию славянофильства, а з полудневими Славянами симпатизують тільки задля того, що вони бються за *православие* (?!).“ Росказують навіть, що один з тих галиц. „русофілів“ хотів ширити секту скопців між бурсаками в Домі Народнім. Нам однак здаєся се неймовірне, а то для того, що між галицькими руссофілами панує *моральний* скопцизм. Моральні скопці стараються ширити цілковиту игноранцію. Всі сили умислові у них зовсім стлунені чи покалічені. Тому то й недавно названо їх „каліками на голову.“ Від довшого часу можна було завважати, що у тих сектярів все морально завмерає, тратьє здоровий розум, почути чести, приличности, и наконець доходить до повної остовплідности (ступідности). Як російські скопці, так и галицькі скопці думають каліченням людської натури спровадити до Галичини свого месію, не зважаючи на те, що російська публіка глядить на одних и других з великим „сожалбінемъ.“

Засади сих моральних скопців виголошуютьєся в „Слові“ и, як ми се новшими часами переконалися, також в „Раді рускій.“ Може ще ні разу не виявилася засади сих скопців так ясно, як найновшими часами с причини указу виданого російським правительством проти руського язика.

Всякий, хто вміє читати и не калікує на голову, міг по прочтатню сього указу переконатися, що тим заборонєно в Росії печатанє книжок *в руській язичі* (чи малорос. нарѣччі), а то книжок неналежачих до красної словесности — *беззглядно*, а именно без згляду на правопись, а книжок належачих до красної словесности — фонетичною правописю.

Одже ж галицькі скопці не можуть сього зрозуміти, а виставляють сей указ, яко щось для Русинів доброго и користного, бо тільки проти фонетичної правописи виміреного. Після виводів „Слова“ має

бути наш язык (малороссийское нарѣче) тільки „испорченіе языка (русского) до крайныхъ абсурдовъ“. Задля того „Слово“ одобрєє сей указ и додає с правдиво скопівською логикою: „Русское правительство узнавъ въ пропагандѣ такого языка и правописанія стремленіе вредное для Руси въ народномъ и политическомъ отношеніяхъ, видѣлось принужденнымъ издати наведеное роспоряженіе, и оно, по нашему мнѣнію, имѣло къ тому такое же право, якъ неоспоримо его право противодѣйствовать росширенію секты скопцовъ на Руси. Мы могли бы упрекать русское правительство лишь за то, еслибы оно принуждало къ произношенію словъ въ живомъ разговорѣ на одинъ ладъ якъ на сѣверной, такъ и на южной Руси“.

Досить вірним толкованем сѣго артикулу „Слова“ єсть артикул „Русской Рады“ (Ч. 14.), котрий так зачинаєся: „Пишуть также, що российское правительство заказало издавати в Россіи сочиненія малорусскимъ нарѣчіємъ. То для того, що тамъ издавалися малорусскіи книжки дивоглядною правописею, такъ званою фонетичною . . . . . Досить кары для Руси, що въ одной русскій гимназій заводиться щось подібного до фонетики (що ж се такого подібного до фонетики, чи вовк чи баран? П. Р.), а слѣдствіємъ того єсть, що изъ русской гимназій школяри утѣкають до нѣмецкой и польской, бо не можуть знести такого зосмѣшенія русского языка“.

Ми не хочемо розводитись блище над нікчемністю сих виводів „Слова“ и „Русской Рады“. Ми тільки скажемо, що досі не припускали ми так великого морального упадку и браку великої патріотичної встидливости у „Слова“ и „Русской Рады“ (видаваної пота bene для народу.

Коли ж сі фарисеї „правдивого“ чи „твердого“ патріотизму поважилися прилюдно насміватись над найдорожшим скарбом народнім, яким єсть язык народу, и похваляти утисненє розвою нашого языка, — то час, послідний час, щоб наша публика, коли знає шанувати честь и славу свого народу, виконала своє право „протидійствувати росширенію секти галицьких скопців моральних на Русі“.

— **Литературне письмо „Другъ“** видаване „Академічнимъ кружкомъ“ ві Львові стягнуло на себе ідкі напади „галицьких скопців від часу, як поєдналася руська академічна молодіж. „Слово“ et Cons. завелися в надії, зєднаня для своєї секти прихильників між молодіжю. Від коли „Другъ“ почав заявляти щирє змаганє до поважної праці літературної, „Слово“ замовкло зовсім о „многонадежной русской молодежи“, наче б щира праця около рідного языка и народнєї словесности була доказом „ненадежности“ сєї молодіжи. Як же ж руська молодіж академічна усунувши всякі непорозумія подала собі щиро-братерські руки до спільної праці, тоді відкрило „Слово“ цілу батерію ідких нападів на „Друга.“ Однакож недоріки-артилеристи „Слова“ стріляють у пліт, коли не проти самих себе. Напади „Слова“ доводять ясно, хто робив и робить у нас „роздор.“ Руська молодіж піде непохибно раз витиченою дорогою праці и науки. — „Другъ“ виходить 2 рази по 2 аркуші на місяць. Річна пренумерата виносить: 4 зр. а. в. Пренумерату на „Друга“ приймає також редакція „Правди.“

— **П. В. Нагорний з Цюриха** звіщає нас, що задумав збирати фототграфіи костюмів руських и потому видати їх в спілці з одним лейп-

цигським накладцею. Дуже добре було б, щоб наші земляки підмагали п. Нагорного у сѣму важному ділі. Хто має яку фотографію наших селян, зволить ласкаво переслати п. Нагорному або впрост, або на руки редакції „Правди“. До таких фотографій треба дописати: 1) звідкіля фотографія (повіт, село), 2) опис короткої одежі (краски и шатерия), 3) коли сі одежі носяться (чи про свято, чи в будень), 4) в яких літах так одіваються и т. д. Адреса п. В. Нагорного архитекта: Oberstrass. b. Zürich Stapferweg.

† Дня 16. Липця умер ві Львові **Александр гр. Фредро** творець польської комедии в 82 р. житя.

## ВІД РЕДАКЦІИ.

За для зміни редакції опізнюлося видане Ч. 13. „Правди“, тому видаємо тепер два Ч-ла разом. — Слѣдуючі Ч. Ч. 15 и 16 вийдуть в три аркуші, так щоб Ш. Читателі не дізнали від нас ніякої кривди.

Роспочинаючи 3-є чвертьріччє просимо відновити пренумерату, кому вона тепер скіпчилася.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политичного житя, просимо всіх щирих прихильників народнєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зівставляти ровесну літопись нашого житя.

## „СЛОВО о ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМЯТНИК  
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

**Омелян Оголюевський.**

У Львові.

Накладом видавця.  
1876.

(:Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

**Ціна 2 зол. р. в. а.**

на папері дешевшій (100 екземплярів -- на такім, на якім друкуєся „Правда“ --)

ціна 1 зол. р. 80 цитт. в. а.

1—?

Видав и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Шля зародка Фр. Ступицького.

Виходять випусками в 2 $\frac{1}{2}$  арк. 15. (3.) и 30. (18.) кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и администратция під в. 44. при ул. Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться після тарифу.

## ЦІСАРЕВА СПИНЕТСЬКА.

*италиянська идиля Павла Гайзе.*

(*Конець.*)

Оттак минуло кілька місяців. Літо вже сходило, Пія сама-одинока роздумувала тихо плачучи, що то в люту зиму буде з Майном в горах, та почала вже тратити надію на його щасте. Тоді то одного вечора, саме як місяць зійшов росипаючи понад банею церковці біле світло, сидів спинетський пан-отець в пекарні, де він звичайно свою вечерю на малім столику коло припічка заїдав. Стара кухарка поставила перед него полумисок с полядницею, таріль с хлібом та оливу, и тільки що хотіла побігчи до пивниці, щоб принести фляшку червоного вина, аж тут відчинилися двері, и якийсь мужчина в чуднім убраню вступив через поріг та промовив: „добрий вечір, пан-отче!“ Віп справді був похожий на якогось гарно перебраного опришка, яких тепер в Итали вже не знайдеться, хіба на театральній опері, як представляється: „Fra Diavolo“. Через його плечі висів добрий англійський двокріс; в великім, червоношовковім поясі, що опасував його стан, стриміло два в срібло ковані пистолята. Лице и руки були чисто вимиті, а кучеряве волося блищало від пахучого олію. Пан-отець зараз и пізнав славного лицаря спинетського, злякався мимо сього и мовчки видивився на него, а стара кухарка с криком сховалася за припі-

чок. А Майно поклоняючись сердечно, приступив блище, зняв свою широку, хвилястим пірям обіткану кресанку, що аж забрязчав довгий золотий ланцух, та просив панотця, щоб був спокійний, бо він нічого лихого не загадує, и не хоче ёго довше турбувати, тільки, щоб ёго шлюб, так немилю перерваний, раз вже цілком докінчити. По тім повернувся до дверей, и ввійшла Пія в весільнім строю зовсім так, як перше була вбрана, тільки було можна завважати, що за мало було її часу до приборів. За нею в сінях видко було в тіні всякі постаті з блискучим ружем, а перед хатою спокійно вижидав мало не весь спинетський народ, що то с того буде.

Пан-отець став тепер далеко милосерднішим и смиреннішим від свого товариша Дон Аббондія. Побачивши, що нема що відператися, и що всі звичайні передумови ще день перед весілем були зготовлені, не міг він и в своїй духовній совісті проти сёго шлюбу нічого закинути. Тільки й спитався, чи Майно певний, що се весіле с сторони світської власті знов не буде перерване. Майно, знаючи свою вагу яко ватажок опришків, відповів з усміхом: „можемо супокійно до завтра разом забавлятися, а вже в тім була моя голова, щоб прокляті вороги не заглядали до нашої миски! И Барбоні и ёго навіжений товариш повязані новим мотузям вилігуються тепер в вратарці. А звісно коли стереженого Бог стереже, то й я казав ще добре засунути вратарку та поставив добру сторожу. Сю ніч погуляю у моєї молодой, а завтра повернемо до моєї вітчизни коли не на все, то певно на довгий час. Галантом, — кінчив він сердечно сміючись, що аж ёго білі зуби заблищали, — галантом всюди знайде свою вітчизну, де тільки єсть галантомія. А в нашім ненавистнім Пиемонті сих овочів так мало, як фиг на церкві. Я загадую перенестися з моею жінкою до Франції або до Ишпавії. Там кождий тиж и єсть, що він єсть. И найлучша слава не смакує, пан-отче, як вона присмаляється. А мої товариші наробили тут в краю такого диму та чаду, що не одному очі виідає. Але я не хочу, пан-отче, вашого труду за дармо; от вам и належитість за шлюб“. И приступивши до столика вилічив дванайцять штук золота. Можна було зміркувати, що ёго хід був троха непевний а руки тряслися. Очевидно вже троха був під чарочкою. Найменша перепона ёго волі могла б від разу розпалити ёго гнів до пайбільшої дикості. Тим то й пан-отець ні хвильки ненадушувався, згорнув княжинецьку заплату и сказав, що зараз иде до церкви.

А тим часом на дворі запала ніч. Ціла дорога від пан-отця

до церкви світилась незлічними походнями, а ще до того у всіх вікнах замихкотіли „на висшій розказ“ лямпки мов рясні звізди. Спинетяне, здається, були вже також по добрій чарочці. Веселість и радість розпадовала їх лица. Голосним привітом повитали вони пан-отця и молоду пару при виході с хати. Голосна, весільна стрільба рознеслася по всіх сторонах. А вороги сеї галасливої, стрільної музики мусіли мовчки прислухуватись в своїй темній вязниці. Та в додаток, ще й иншої музики не забракло. На селі знайшлося десь дві гитарі и кляринет. Так усе починалося до величності весіля.

Як же ж пан-отець и молода пара стали перед престолом, наставляв молодий на те, щоб окрім двох уже засвічених свічок и всі канделябри з восковими свічками и вся церква як в найбільше свято була освічена. Грошей на теє, не довго рахуючи, вийняв цілу жменю и казав тим часом на органах вигравати улюблені в той час военні гимни народні та уступ з улюбленої опери. А тим часом вся маленька церковця заблищала від яркого світла. У таких блескоті, повів гнучкий, пишний, узброєний молодець свою гарну княгиню перед престол. Всі аж здивувались, що за гарна пара молодих станула перед престолом. Кождий з молодців замінявбися оком з молодим, мимо того, що він був вигнанцем, а й кожда дівчина, проміняла б радо свою долю з долею Пії.

Тільки пан-отцеви якось не дуже до вподоби припала ся річ. Спінився, щоб скорше поблагословити та до кінця дійти; а як вже сповнив волю молодої пари и її нерозлучно злучив, хотів чим скорше замчатися до дому. Але Майно приязно виступив до него та заговорив все таки дивним голосом, як чоловік, с котрого вино говорять :

„Пан-отче, ми вже подружені на перекір Барбоніому и всехвальному Говернові; але мусите ще и решту сповнити“.

„Я тебе не розумію, сину“, відповів пан-отець на силу закриваючи свій перестрах.

„Я собі свято заприсяг на сім ран нашого Спасителя, що не вийду с сеї церкви, поки я й моя люба жінка сеніора Пія Майно, на цісаря й цісареву спинетську не будемо короновані. Ви ж мусите знати, пан-отче, що моя жінка то зерно и перла споміж усіх жінок, и вже в її дитинстві узнав її найбільший чоловік сеїго столітя и всіх віків за таку, цілуючи її в чоло. Тим самим узнав, що її чоло гідне носити колись корону. И для того прошу и молю Вас, пан-отче, щоби ви ще тут, сповняли коронацію и наменченє наше. То все одно, а що до належитості —“

\*

И сягнув в кишеню, щоб знов витягнути свою сакву.

„Ти жартуєш собі, мій сину“, відповів пан-отець пробуючи усміхнутися. „Хто ж я такий, щоб я міг світську власть роздавати, хоч би ти й твоя молода жінка були гідні того? Та й надто чим же ж я вас буду коронувати та намащувати? В нашій убогій церковці...“

„Се тільки фрашки — вибачайте за таке слово пан-отче. Ви не маєте охоти до того святого чину та вважаєте нас негідними коронації. А я знаю, що я говорю, и я не вартував би и за один волос в Барбоніовій бороді, коли б я некоронований с сеї церкви вийшов. Не робіть же короводів! Оливи до намащення знайдеться досить в вічній лампі перед образом Мадони. А що до корон — —“

И скинув очима по стінах коло престола а потім поступив звільна до святих статуй, що на невеличких стовпцях стояли та старосвіцькі препорошені корони з золотої бляхи на головах мали. Дві здійняв з них, здув порох, рукавом відтер бляху, потім приніс їх до престола и положив на накривалі дарохранильніці.

„От!“ сказав він „и тії можуть на той раз послужити. Так же ж до діла!“

„Майно!“ скрикнула ёго молода жінка з виразом найбільшої тривоги и переляку. „Що ж ти зробив? Святі в небі...“

И недокінчила. Один погляд її мужа не дав її докінчити. Але пан-отець не злякався сёго розказуючого погляду. „Я собі впрашаю оттакої зневаги“ крикнув він таким голосом, що навіть Майпові дикі товариші струхляли. „Знаєш, що ти гнів Божий визиваєш, коли ти за окрасу церковну, за корони святих посягаєш, щоб своїй світовій гордості догодити? Рушай з відсіля та молися до пресвятої Дівни, щоб вона твій зневажливий чин тобі простила и просила ласки для тебе у Господа в небі! А я уию мої руки від сёго нечистого діла; не маю уділу в сім святотацтві“. С сими словами відвернувся и зник в захристі с хлопцем, що ёму при шлюбі служив.

Через хвилю здавалося, що сей смілий заказ и вплив на Майпову затверділу душу. Але опісля закипіла в нім знов стара фанатична гордість и крикнув він, усміхнувшись: „Йди малодупний рабе, мизерний попе хлопський, коли не знаєш, як з великими панами обходитись. Що я заприсяг, те и зроблю мимо твоєї волі и без тебе. Хіба ж великий цісар не вкладав сам собі на голову залізної корони в Майланді! Знав він добре, що руки мосьяжного заяця задрожали би, коли б був ім повірив тее діло.“



Отже ж, мої приятелі, зроблю и я також так, и укоропую власними руками и себе и мою любу жінку та скажу, як той в Майланді сказав: „Господь дав міні сю корону; горе с'єму хто на неї посягне“.

Оттак кажучи, шірвав він обіруч обі корони та вложив їх собі й своїй жінці на голову, и не зважаючи на відпорні химери Піі, котра знов припала на коліна та як тільки доторкнувся легкий метал її чола стряслася, мов би гадина її вкусила. Та ще й корона не держалася на її голові, а впала на сходи перед престолом. Сельський хлопчик підняв корону Піі. А Майно ніс свою цісарську корону, мов приковану до голови. Як же ж на ёго знак підняли товариші радісний оклик вітаючи цісаря та цісареву Спинетську, підняв він молоду жінку з ковра, и поважно та широко проговорив до неї, щоб схаменулася та пам'ятала на свою славу. По тім повів її поміж ряди народа до господи, де збиралися всі свідки с'єго чудного, святого чину густим роєм.

И знов загриміли стріли, а тепер вмішувалися до того ще и невинні голоси кляринети и гитар. Мимо того йшло весіля якось тихо й глухо. Допіро вино, що коштом молодого мов с хмар полялося, розв'язало онімілі язики. А все ж таки якось сумно та недовірчивим оком поглядали люде на корону, що блищала на Майновій голові. Боязко, в пів-голос пошептували вони між собою, яка бліда та мовчазна сидить молода княгиня коло Майна. Наче б душа з неї відлетіла! Ще ні разу не притулила своїх збілілих уст до пугара с червоним вином, ні разу не усміхнулася, хоч кулявий Бенпо вигадував всілякі вигадки та жарти більш, як на яким небудь весілю.

„Всё було б добре“, говорив дзвінник до свого дядька, „всё було б, як годиться, бо й лісовики хочять мати своїх жінок. Але се короноване! пам'ятайте дядьку, воно ёму на добре не вийде! Що то й говорити! Святотацтво тай годі! З Говерніом можна, що хочеш робити, але не з духовною властею. То не ма що жартувати! Гляньте тільки на Пію. Посвячена корона мов каменем вдарила в її голову... Ну, але що нам тепер до того? Ми пемо тепер Майнове вино, бо й годі не пити, а то б розсердився та ще пімстою запалав би за свою зневагу. Що иншого, як би нас перед суд потягали, тоді може б и треба усе сказати. Ну! ну! побачимо, як він вилізе с сеї кваші!“

А тим часом Майнови и на думку не приходили такі мислі. Веселий та говіркий сидів він між своїми цыпими товаришами. Не дуже то він и до чарки заглядав, а більше говорив та веселив

усіх своїми вигаданими. Сердежно глузував над тими, що то силчились своїми дотепами віддати честь ёго царській високо́сті и шлюбній парі. Розказував він цікаві історії про буйне, сміливе життя на свободі, у горах, де він тепер проживав; то знов заспівав гарним, чистим голосом тужливу пісню, таку тужливу, сердечну, що аж сам з жалю до своєї милої тулився. Розказуючи, та співаючи и не вважав, яка незвичайна задума спала на Пію. Допіро як почалося гуляння та й молода пара також піднялася, впала ёму в очі смертельна блідість її лица. Тільки насилу довів, а лучче сказати, доніс він її до тихого городця біля господи та став розпитувати, що її таке, чи не недужа вона. Замість відповіді припала вона ёму на шию, та стиснула ёго так сильно, що в ній аж дух заперло. Вона дрожала ціла як в лихорадці.

Як ні розпитував її, то вгомоняв то знов допитувався, вона все мовчала мов онімліла. Він додумався, що зворушене нинішнього дня могло схитнути з рівноваги и найсильнішу натуру. Так и постановив вивести її с поміж весільного гурту тим більше, що з розсвітом треба було сідати на коней та втікати назад у гори до свого сховку.

И не попрощавшись з весільними гостями повів він до дому свою любу, що мов сонна разом з ним ступала. В хатині Пії було тихо и пусто. Мала Мартуся пішла на нічліг до якоїсь доброї сусідки, що мала нею и навпослі піклуватися. Бо ж тепер після весіля Пії Мартуся одна однісенька мала остатись на своїй батьківщині. Так тільки песик-брисько побіг тепер за ними, весело подзвенькуючи срібною спражкою. Всунувшись до хати втиснувся він до свого звичайного кутика тай тут на соломиній маті заснув твердим, весільним сном.

Коло півночі заснув и Майно. Повнолиций місяць світив мов сріблом сипав по божій землиці. Крізь діру в віконниці заглядав він и до кімнати, де спав Майно. Та мабуть на цілому світі не освічував він тепер веселішого та спокійнішого лица від Майнового. Молодий опришок слав сном праведних. На стільці коло постелі стояла ёго корона поверх Майнової одежі и збруї. Чудно відбивала та одежа, збруя та корона від голої ніччю невкрашеної стіни та від лихих оїльських стільців та лавок. А Піїна корона осталася в корпмі.

Не довго здається спав він, але ще когут ще піть, и ледво що тільки на сході зашаріло небо, аж тут чує Майно через сон, що песик скигнить. Швидко зірвався с постелі, претер очі та й оів на постелі.

Коло него не було нікого, віконниця на шів відчиняна так, що при сірім розсвіті можна було всё бачити, що в хаті було. Тут побачив він свою молоду жінку на соломянім кріслі при вікні. Вона держала в одній руці мале зеркалаце на колінах, а другою силувалася корону собі на голову вложити, що її ледво вдалося. Вона була так легко убрана, як с постелі встала, а її роспущене густе волосся спадало, мов яка мапта, на годе плече. При тім усміхалася неустанно до свого образу в зеркалі та гомоніла тихим голосом пісню, що Майно того вечера співав. И тим розбудився песик та, вючися коло своєї папі, боязко скигнів.

„Пія!“ смертельно злякавшись крикнув Майно — „ти вже встала? Що ти робиш при вікні? То ще не ранок. Вони нас збудять, як буде час; я їм остро наказав. Ходи! Положи корону. Засни собі ще з годину; — дорога далека а ти не привикла до їзди —“

— „Цить!“ промовила вона накивуючи пальцем, и не звертаючися до него. „Чи не чуєш? Вони йдуть вже. Я мушу прибратися на привітанє... цісаревій не годиться без корони перед народ виходити... але вона не хоче триматися... так — оттак — оттак — и вже — тільки ще кармазиңової манти...“

В одній хвилі скочив Майно с постелі и вбрався. „Пія“ благав він її накидаючи на себе сердак „заклидаю тебе на всіх святих...“

„Тихо!“ перервала ёго. „Святих не взивай! З ними ми вже розсталися. Вони гнівні на нас, бо свої корони для нас відступити мусли. Але...“ и засміялася з якимись дивним виразом „голодний осел и підстілку с під себе їсть... нужда закону не знає... чому ж то золотник наших корон на час не поробив? Добродушні святі можуть раз и гологолові цоходити... ха ха ха!“

Він припав до неї, схопив її обі руки, та були вони зимні як лід; доторкнувся її чола, а воно як мармур. „Господи милосердний!“ скрикнув він, „Тобі сниться, Пія! Схаменися! Глянь, таке ж я тут, твій Майно, твій муж, мое серце трухліє від таких нерозумних річей. Дадь собі, моя солоденька жінко, та нереспн оттакі дурощі! Ох нерозумний же я, що я до сёго допустив!“

„Ні, ні, ні!“ говорила вона до себе. „Не дурн мене! Мій чоловік цісар був сю ніч зі мною, а опісля пішов на війну, бо ми маємо стілько ворогів. Страшно, як то вельможності нещадять, а високоєті раздрастять. Але мій цісарський пан їх всіх невадить, а я ногою їх приздощу. Тоді будемо рядити в спокою

та величності, а брисько буде намісником Спинетським, як будемо свій край об'їжджати. Так... так! Сидить же корона добре по цісарський? Але на ній ще трохи павутиння; то нічого не вадить... воно тим святійше... Цісарева Пія... так повинні мене величати... а мого чоловіка... чекай, як же ёго зовуть? Він має солодке ім'я, и цілував мене с тисячу разів... але то марниця, про те погадаємо, як всі вороги наші... слухай! от идуть!"

Вона зірвалася с крісла; зеркальце ссунулося с придолу та розбилося з дзвенькотом на камянім помості, — вона ж не зважала на те; обперлася на вікно, и мов заковязла вдвиглася в поранній морок. Майно, зажурений, стояв коло неї; та ні про що инше не думав, тільки про роздраженне своєї любки, котре сам собі мусів приписати. Тихими благальними словами хотів він її від вікна відвести. Але вона здавалася не чути ёго голосу, тільки рукою відпихала ёго від себе и ще більше притулялася до рамів маленького вікна. „Тепер!“ скрикнула вона нараз, „Не чуєш що й тепер нічого? От же ж и вони. Нехай же ж приходять. Я готова!“

Дійсно, тепер и він почув дивний гомін, що в пораннім сумраці розлягався. Се не тупотіли коні, на котрих мали приїхати ёго товариші и свого ватажка розбудити, щоб він и ёго молода жінка втікали. Юрба людей піших зближалася, бережно ступаючи; йшли улицею и вже ледво пятьдесят кроків віддалені були. Швидко спам'ятавшись, побіг Майно в другу більшу хату, що була кухнею й мешкальнею разом, та вікном до вулиці виходила. Шпарою в віконниці подивився він на село. Тут побачив він, як купа жовнярів обережно зближалася. Недалеко дому задержалися. Він спізнав свого старого ворога, Барбоніого, що с сержантом нараджувався. Всё ёму роз'яснилося: оба вязні певно то розв'язалися, хитрим способом або зрадою відсунули засуви в своїй вязниці та привели собі поміч з Алессандрії. Де ж були ёго нещасливі товариші? Певно ж то не багацько потрібно було щоб перемогчи захмелених весільним вином. Але найважніше аж тепер мало сповнитися: ватажка и проводиря вигнанців мали тепер в хаті жіночій папаста та мов Самсона Филистри звязати й с собою повести.

З диким проклоном відскочив в двоє нещасливий. Тепер зрозумів він, що всё пропаде, як не удасться ёму в отсю хвилину втічи.

„Пія!“ крикнув він вертаючи до спальні „хотять нас зловити й увязнити. Переслідувачі вже дуже блисько, але ми можемо

ще виратуватися; ось туди вікном через город, попри шоу — мене ніхто не здожене, та коли б тільки ти хотіла —“

„Добре“, відповіла вона, „дуже добре, що ми втічемо. По-правді ж я дуже цікава, побачити нашу палату. Але пішки не піду — то не по цісарський; нехай по мене колясу пришлють с шестірнею як молоко білою... гарно... гарно... и святим не лучше —“

„Як тобі твоє й мов жите дороге, солоденька, люба моя дитино, то ходи!“ наперав він в роспачі накидаючи на неї хустку. „Ще три секунді а буде вже за пізно — и ми... Ти мене не чуеш? Ти мене вже не знаєш?“

„Недоторкайся мене, шалений!“ скрикнула поблискуючи очима. „Я тебе добре знаю. Ти знісся з нашими ворогами; ти не хочеш нашій величності віддати почесні так, як належить — але на сю корону, що на мойй голові, заприсягаю...“

„Господи, змилося над тобою нещасливою“ — сказав він та відвів її від вікна „коли так, то я сам утікаю та прийду и возьму тебе с собою, як твоя нещасна голова успокоїться. Добра ніч, моя жінко!“

И пірвав свою зброю с стільця, приложив біду її постать ще раз до свого серця та й вискочив низеньким вікном на темне подвіря. В ту саму хвилю застукотіли жовнярські кольби в передні двері; голоси голосно кликали Майна, песик забрехав сильно, а хата тряслася від важких ударів, котрими пробувано двері розбити. Нагло пав с противного боку вистріл; а голос, стопане та крик: „Розбий, розбий! ловить розбийника!“ рознеслися в около хати; опісля подалися двері и збройна шайка втиснулася в тиху хату. Не знайшовши ж тут нікого, ввійшли до спальні, песучи попередю похідню. Тут побачили вони, що біда молодиця сиділа с краю на постелі с короною на голові, а голі руки на вхрест на грудях зложені, и тихо та приязно всміхалася покиваючи головою, мов дякувала, що вони прийшли її витати.

Острах перейняв и зупинив всіх и через хвилю ніхто не відважився перервати мовчання. Аж, як внесли жовняри Барбоніого, що хотів утікаючого Майна схопити та за те дістав смертельний дарунок в груди, настав розрух та неспокій межі остовпілою шайкою. Вони хотіли коняючого положити на постелі, де ще все сиділа божевільна не тямлючи, що в около неї діялося. Але коняючий, пізнавши на півпримкненими очима білу постать, зробив відразливу химеру та випручався, щоб на постіль його не клали. Положили ж його на помості в ногах вкоронованої Пії, котра любо

всміхаючись, на него споглядала. По хвилі віддав духа, нім ще надійшов пан-отець.

Про Майна, що так щасливо утік, не було більше чутки. Тільки стара баба, що ночами коло бідної божевільної на сторожі перебувала, розказувала, як в кілька неділь по тім, одній бурли-вої осінній почі приїхав Майно на коні, що мав копита онучами пообвивати, щоб с своєю любкою побачитися та її с собою взяти и так в купі по широкім світі блукати. Шія спізнала ёго від разу и зраділа, що він прийшов. Але як схотів її обняти, відскочила від него так, мов би то смерть її до себе хотіла притягнути. Вона заридала жалібно наче б про втрату свого цісара. Годі було що зробити, усе дармо. С тяжким закрівавленим серцем роз-стався з нею та покинув її в шкіряній калитці велику купу зо-лота, щоб свою жінку на всякий час проти лиха забезпечити. Опісля відїхав, та вже ніколи не вертався.

Отсю калитку знайшла сторожуюча баба другого дня на вікні, та віддала її пан-отцеві, котрий сі гроші на церков обернув, щоб за душу бідної божевільної та її грішного мужа служби читати. Який був Майнів кінець, сёго й до нинішнёго дня не знати. Теє тільки відомо, що ще в сорокових роках в крайній хаті Спинетській щодня сиділа убога баба та грїлася на сонці, трима-ючи порожню куделю в руці та завсїди приязно и мало похила-ючи нею мов якою булавою до переходячих, а свїві коси уклала мов вінець над чолом, бо корону святому віддала. Діти перехо-дячи попри неї до школи, здоровили її та говорили: „Слава Бóгу, цісареву Спинетська!“ — а вона відповідала „и во віки віков Амінь“.

## СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

### II.

(Дальше.)

Д і д ь к и.

Український народ в своємү світогляді змішав давній поган-ський погляд на темну силу з християнськими образами чортів,

а с тієї мішанини народився в народній фантазії новий тип темної демонської сили. Чорти тепер в народній фантазії щось середнє між русалками, полісунами и домовиками.

Дідьки більш од усєго водяні духи. Давній народній переказ виводить їх з моря. Як Бог создав небо, як була тільки вода и не було ще землі, сатана сидів у піні и пищав. Бог взяв єго з піни и звелів єму сіяти каміня, а сам почав сіяти землю. Сатана насіяв каміня и воно вирросло аж до неба: с того часу стали на землі гори. Бог дозволив сатані создати собі помагача, раз тріпнути пальцем, помочивши єго в воді. Чорт тріпнув раз и побачив позад себе таке страховище як сам. Тоді він натріпав собі багато чортів, схотів стати на рівні з Богом и для того звелів чортам збудувати високу башту. Як тільки вони повилазили туди, Бог звалив стовпа, и чорти сорок день и сорок ночей летіли и попадали: хто в воду — став водяником, хто в ліс — став лісовиком, хто в болото — став болотяним, хто в очерет — став очеретяником, хто в поле и став полєвиком, хто в хати — и став домовиком.\*)

В сій дуалістичній, безперечно персидській формі мієа про Ормузда й Арімані, що перейшла через маніхейську и богумільську ересь на Україну, ми бачимо, що Чорт стояв на рівні з Богом, як темні зімові сили природи стоять на рівні в боротьбі з світлими літніми силами. Дідьки взялися з води, бо вони образи грізних чорних хмар, котрі розбиває громовик и розливає по землі темними дощовими потоками по всіх усядах. З тієї причини вода буває найлюбійшим чортячим місцем и вода нечиста, темна: болота з багном, ковбані під греблями, повні гною й грязюки. Чорти в ночі вилазять з води, сідають на греблях, під мостами й на мостах, гуляють в млинах и в фабриках, в очеретах, в лісах, часом сидять в старих руїнах хат и тим нагадують свого родича домовика. Чорт з'являється людям чоловіком, дуже поганим, мочнатим, з собачою мордою, з цанинами рїжками, з цаниною бородою й ногами. В єго куций хвіст, довгі руки з пазурами на пальцях, лице чорне, ніс довгий, зуби вискорені очі червоні, огнєві. Часом чорт показується людям мачичем, ніщем, ляхком, в купецькому фракі, с під котрого теліпається невеликий хвіст; в німецькому брилі, с під котрого сторчать рїжки. Чорт перекидається звірем, птицею, собакою, цапом, півнем, бараном, часом помершими людьми, навіть священником, аби тільки піддурити чоло-

\*) Труды Чубинск. I. 190, 191 и далі.

віка. Розказують, як один чоловік вертався з весіля й на греблі побачив священника. Він підійшов під благословення, а священник зареготався й счез. Раз чоловік продав віцю на базарі й вертався в вечері до дому, коли дивиться, аж ёго віця ходить по дорозі. Чоловік піймав її та й каже: „бідна моя овечка!“, а віця вірвалася з рук, зареготалася та й собі каже: „бідна моя овечка“. Другий чоловік, вертаючись з базару, знайшов на дорозі звязаного півня, привіз до дому, посадив під піч и жде, поки він заспіває. Прийшов уже час співати, а півень не співа. Чоловік за-світив світло; коли гляне, аж перед півнем лежить золото та срібло. Він тоді одніс півня и кинув з мосту в воду. Захвилювала річка, схопився вітер и трохи не звалив чоловіка з мосту в воду. Вернувся він до дому и знайшов тільки смолу, де лежало золото та срібло. Чорт з'являється часом и урядником. В таких образі, кажуть, він приходив у ночі до одного слабого чоловіка, щоб написати ёму духовну. Розказують, що чорти, перекинувшись на-нами, затагували до себе людей, а найбільше музик, приводили їх в розкішні палати, заставляли грати цілу ніч, давали їсти й пити, танцювали цілу ніч и щедро платили червінцями. Але як тільки заспівали півні, все счезало, и піддурений чоловік лежав в пушах, в петрах, в болоті. Замість грошей в кишені були черепки. Розказують, що чорти показуються часом и в церкві, вишкіряють зуби з вікон у ночі. Чорти женяться, справляють весіля по-панський, родять дітей и віколи не вмірають. Чорти мають незліченну силу грошей, та все золотих. Щоб розбагатіти, то треба дати чортові записку на свою душу, написавши її своєю кровю з мезинного пальця. Одному чоловікови чорт насипав повен лѣх золота. Про того, хто швидко забагатіє, народ каже, що він накладає з чортом, и зве таких людей фармазонами. З чортами накладають мірошники, знахурі й відьми. Чорти приходять в образі мерців до тих жінок, що притужать своїх чоловіків, літають до дівчат перелесниками, приймаючи на себе образ тих хлопців, за котрими дівчата дуже побиваються в розлуці. Чорти з'являються и в вихрах, и треба на тому місці, де крутиться вихор, застромити пожа, що ним ріжуть свячену паску, то на землі буде кров. Ту одержу, то полотню, що вхопить вихор, оддають на церкву, бо покрутить того, хто її носитиме. В грядових хмарах пишуть чорч\*). Як иде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт.

\*) Пословиц. Галиц. Рус. Вислоцкого 95.



З усіх показаних фактів ми бачимо, що чорт, то водяний дух, то образ чорних, негарних осінніх и зімових хмар, сумних и грізних. Чорти то ті самі темні сили, що в колядках зветься жидами та давним звірем туром-оленом; тим-то народня фантазия дає чортам місце на землі нечисте, гнояне й болотяне, так як од осінніх и зімових дощів стає на землі грязь и болото. Сатана радився з ними на морі, а море на язиці мієології то небо. В тих краплях з пальця сатани, з котрих стались усі чорти, легко впізнати те зъявище: як з одної хмари розростаються другі хмари и застеляють усе небо, або як з одної хмари без ліку сипляться дощеві краплі. Чорт пищав у піні, свистить в грядовій хмарі, як свистять и виють осінні й зімові вітри, а ёго охота танцювати під музику пригадують рух хмар на небі и показують, що він належить до категорії водяних духів, русалок и мавок. Кажуть, що чорти вилазять в ночі з води и співають пісень, як и морські русалки, а люде підслужують и вчаться. Любов чортів до музики и пісень натякає на шум хмар и дощу на свист вітра. Тим-то кажуть, що свистіти в хаті гріх, бо свистять тільки чорти, а свистом можна прикликати чортів. Звіриний образ чорта, з рогами, з хвостом, з шерстю показує ёго давнійший образ, місячного тура-олена з дев'ятьма рогами. Чортові гроші, чортове золото, срібло й богацтво, то блискавка, захована в хмарах, або та плодюча сила дощової води, котра хоч и захована в чорних, болотяного цвіту хмарах, все таки сище на землю багацтво, урожай хліба. В народніх оповіданях чорти розливаються смолою, як тільки вдарить їх грім. Та смола то темна дощова вода, чорна грязь од дощу в осені або зимою. Треба пам'ятати, що в народніх оповіданях чорти виходять не такі лихі й страшні, як їх показує християнство. Видно, що народ ще не зовсім притулив до їх моральний елемент и дивиться на їх як на стихійних духів. Чорти собі веселі, жартобливі, танцюристи, реготуни, люблять дуріти, як веселі пани давнёго часу, підводячи чоловіка, як кажуть, під манастир, але ніколи не шкодять серіозно. Звідтіл и вийшли приказки: „не такий чорт страшний, як ёго малюють; чорт не такий лихий, лиш ёго люде на зуби взяли; и чортові часом треба свічку поставити“. В українських казках чорт скрізь описується дурненьким: ёго дурять навіть молодіці й баби. Є казки, де чорт описується добрим. В одній казці розказують як парубок пас товар коло ставу и побачив, що вовк закрадається до якогось сон-

\*) Послев. Галиц Віслоцьк. 50.

ного чоловіка и хоче ёго ззісти. Парубок крикнув, вовк утік, а чоловік пірнув у ставок. Потім як парубка вловили песиголовці и хотіли зарізати, той чорт визволив парубка, набрав для ёго у песиголовців грошей ще й на своїй спині привіз ёго до дому\*).

### Доля и Злидні.

Народ вірить, що Доля буває лиха й добра. Лиха доля часом зветься Недолею або Бідою и Злиднями. В кожного чоловіка є своя доля. Вона родиться разом з чоловіком; мати дає дитині Долю, так само як дає жизнь:

Породила мене мати в нещасну годину,  
 Дала міні злую Долю; де ж її подіну?  
 Ой чого ж ти, Бідо, за мною вчепилася?  
 — Я с тобою, бесталаний, с тобою родилася?  
 Ой чого ж ти, Бідо, за мною ввизалася?  
 — Я с тобою, бесталаний, с тобою вінчалася.

Доля не одходить од чоловіка до самої смерті: вона з ним вінчається, ходить за ним слідком, куди ступить він ногою. Од Долі не можна ні втікти, ні схватись. В піснях співається, як дівчина хотіла одкаснути од лихої Долі, проклинала її, щоб вона втопилася, щоб вона заблудилася в лісі; Доля каже що вона вчепиться їй на шию, як вона прийде купатись, що вона знайде її в лісі, як вона прийде калнини ламати. Долі не можна завести ні продати; вона дожене и сяде на віз. Доля буває жіноча й чоловіча и показується в образі парубка й дівчини. Розказують, як було собі два брати: менчий багатий, а старший убогий. Раз старший став у менчого жати за сніп. Жне він та жне, коли дивиться, аж на полі ходить якась дівчина в дранті, неначе старчиха, висмикає з ёго заробляних снопів більші колоски и втикає в братові снопи. — Хто ти такий? питає її старший брат. — Я, каже, Доля твого брата; він лежить та снить, а я день и ніч роблю на ёго и буду робити до самої смерті; гляжу ёго дітей, кроплю ёго поле й город росю, заганняю рибу в ёго волок и бджоли в ёго вулики, доглядаю ёго товару, надаряю щастям ёго сімю. А твоя Доля нічого не робить: гарно вбірається, співає пісень и тепер ондечки лежить під грушою. — Що ж міні робити, щоб моя Доля була така робоча, як и ти? питає чоловік. — Піди, каже вона, чоловіче, візьми кня, закрадься поза груною та бий, скільки влу-

\*) Рудченка южно-рус. сказки I. 41.

чиш, приказуючи: „Отсе тобі, лиха Доле, за те, що ти не хочеш на мене робити!“ Старший брат вибив киям свою Долю и с того часу став богатшим від брата\*). Так само розказують про двох братів, де Доля показується в образі парубка.

На Долю, як її розуміє народ, не можна дивитись, як на абстракцію щастя й нещастя в чоловічому образі. Доля то мієнчній образ, то давня фортуна. В образі Долі и Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпої сили натури, на такі випадки в житті, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє, хоч би він горював и працював день и ніч, як співають в пісні:

Другі люде роблять и в жупанах ходять,  
А я роблю дбаю и свити не маю.

Так дивився народ на сліпе щастя в тому давньому становищі, коли він ще не добачав в собі сили волі, сили розуму, чим би він міг притягти до себе добру Долю и збутись Недолі. И та непереможна, невидима сила здавалась ёму истотою, на котру він робить, котра одбірає од ёго всі достатки, а ёго самого зоставляє в бідності. И багатий робить, и вбогий робить, але нічого не має; и вбогий думав, що якась сила настає багатому грошей и всякого добра чи в образі дідька, чи домовика, чи доброї Долі. Тим то в приказках кажуть: „Чом ёму не пить, коли ёго Доля не спить; лежень лежить, а Бог для ёго Долю держить; без Долі хоч за пана, и пан скупиться; дитина спить, а Доля її росте“\*\*). В Долі й Недолі можна бачити и економічний вплив на народню фантазію. З давніх давен простому народові усе приходилось робити на панство, усе приходилось платити гроші, и можна сказати, що панством було та лиха Доля народа, що тільки лежала, гарно убіралась, співала пісень, та спала в холодку, одбіраючи собі всю користь з народнєї праці. Тим то народ лютує в оповіданнях на лиху Долю, готов бити її киям, тоді як він не надаряє киями ні одного мієнчвєго образу: ні русалок, ні домовиків, ні навіть чортів, вважаючи на їх, як на не дуже шкодливих.

До Долі дуже близькі Злидні. Злиднями зуться маленькі истоти, що заводяться в хаті. Де вони засядуть, в тій хаті чоловік збідніє, хоч би він був найбагатчий. Розказують, як раз убогий брат наловив риби и поніс багатому на именини. Багатий

\*) Труды Чубинс. I. 217.

\*\*) Номиса Приказ. 35, 36.

брат подякував, але нічого не дав. Йде вбогий до дому та й журиться, а проти ёго йде дід та й питає; чого він сумує. — Та пасімо Лихо, каже вбогий. — То продай міні те Лихо, каже дід и дає чоловікови кашук грошей. Убогий зараз купив собі за ті гроші пову хату, а стару покинув ще й запер. Раз жінка каже вбогому: „недобре ми зробили, що покинули в старій хаті жорна; піди та забери!“ Приходить чоловік до хати, а звідгіль хтось каже до ёго: „бач який! став багатий, то й покинув нас“. — Хто ж ви такі? питає чоловік. — „Ми твої Злидні; візьми нас из собою.“ Добре! каже чоловік, тільки донесіть міні на своїх плечах жорна.—Забрали Злидні жорна та й пішли. Тільки що зійшли на міст, а чоловік як пхне їх з мосту, так вони всі й потопились.

Злидні то росколотив образ Недолі, як говорять в приказці: „Не сама біда ходить, а з дітками“. Злидні то діти лихої Долі. Вони живуть у хаті під піччю, як центром хатнёго господарства: „добра Доля! да иди за мною з печі пламеном, з хати каміном!“ каже на Поліссі молода, покидаючи батьківську хату.

*(Дальше буде.)*

## X.

### УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

Давна київська земля, що находилась під управою князів Володимирового дому, була обмежена с полудня рікою Росю. Простор на полудне Росі, починаючи від Дніпра на захід ик Дністрови, щезає з наших историчних жерел. Наш давний літописець, перелічаючи вітви славянсько-руського народу, вказує на Угличів и Тиверців, котрих оселі простирались до самого моря. Угличі показуються яко нарід дуже численний, що мав вельми багато городів. Незлічена многість городищ, валів и могил, що вкривають полуднево-західну Росию, свідчать про давну населенність того краю. Майже тяжко зрозуміти, яким робом київські, волинські и галицькі князі, володіючи многими городами, що повставали оден за другим в їх княженнях, розложених в північній половині нинішнёї київської губернії, Волині и Галичині, виступили плодови́тші сусідні землі. З нашої літописі дізнаємось, що поганські князі

вели завзяту війну з Угличами. По сильнім опорі, князі перемагали їх, брали з них данину, а потім, с часів Володимира, Угличі з своїм краєм наче десь щезають. Аж в XIII. віці в часах Данила, в краю між Богом и Дністром, появляются якісь загадочні бологовські князі, що володіли городами и погодились з своїми завоювателями Татарами. В так званій литовській літописі стрічаємо ми смутну вість, що в XIV. в. Ольгерд, завоювавши Поділе, найшов там місцеве залюдненє, що жило під начальством отаманів. С польских и литовсько-руських жерел довідуємося, що в XV. столітїу нинішний край полуднево-західної Росії був уже значно заселений скрізь до самого моря, в полудневих ёго обшарах були просторі маєтности знатних родів: Буцацьких, Язловецьких, Сінявських, Лянскоронських и и. Родючі землі пишались хлібом и скотом; велась неустанна торгівля з Грецією и Сходом; ходили купецькі каравани в Київ.

Та після зруйнованя грецької імперії и після основаня в Криму хижацького царства Гирейв, неустанні грабіжі и напади Татар не допускали свобідного супокійного розвитку жинні в тім краю и викликали в нім конечність населеня с чисто военним характером. В кінці XV. в. заведено в Русі польський звичай отдавати городи з оселями під управу осіб знатного роду, під назвою старост. С початком XVI. в. появляются староства: черкаське и канівське, а в них военний стан під назвою козаків. Сама сторона, котру займали сі староства, названа „Україною“; ся назва ростягається на весь простор до Дністра, именно на землю давних Угличів и Тиверців, а потім в міру росширенї козацтва, простирається и на кївську землю и лівобіч Дніпра\*).

Щоб пояснити походжене слова „козак“ сягнемо троха глибше в старовину.

В старинній Русі світські люди, у відносинах до держави, ділились на службових и неслужбових.

Перші були обовязані державі відбувати службу военну або городянську (урядову). Другі були обовязані платити данини и відбувати повинности: повинности сі звались тяглом; ті, що їх сповняли „тягнули“, були „тягли“ люди. Але тягло означували не після ручної сили, отже и не числом душ, а після розмірів майна, що приносило дохід, означуваний писцевими книгами. Тягли були посадські (городяне) и волостні або селяне; на перших

\*) Слово Угличі від слова „угол“, мабуть однозначне з словом українна: „у края“. Україна слово давно, стрічається в XII. в.

накладали данини після їх промислів, на других після земель, котрим володіли. Одвічальність перед правлінем вкладали не віддільно на господарів, а на цілі громади, котрі вже самі в себе робили розділ: скільки котрий с членів громади повинен мати уділу в сповненню повинностей цілої громади перед правлінем. Внутрішнє роздроблене всього майна громадського, що давало дохід, відбувалося після витъ. Коже тягло становило частину спільного тягла и звалося „выть“<sup>\*)</sup>; але тягло спочивало властиво тільки на господарях, записаних в писцевих книгах. Одні господарі мали повинности взглядом громади. В родинях були особи, що не входили в тягло; вони могли с часом бути записані в тягло и діставати осібні виті; до того ж часу вони були нетяглі або гулящі люди. Сі нетяглі люди мали право переселятись, найматись, вступати в холопи, давати себе в заклад, ставати на службу и в загалі распоряджати собою після вподоби. В грамотах про населене нових осель звичайно дозволювано набирати таких гулящих людей. В XVI. в. с тих гулящих людей стала творитися кляса, що приняла назву „козаків“. В половині сего столітя бачимо, що козаки появляються в різних краях руського світа, противуположних що до місцевого положеня и приналежних різним державам. Таким робом бачимо козаків в українських староствах великого княжества Литовського на берегах Дніпрових, спершу яко промисловців, що ходили на пороги ловити рибу, потім яко воєнних людей, що творили дружини Дашковича и Дмитра Вишневецького; опісля бачимо, як їх зорганізувало литовське правліне в виді стану воєнного під осібною командою а рівночасно, як вони самовільно оснували за дніпровими порогами вольне воєнне брацтво, під назвою Запороської Січи. Сей появ стрічаємо в східній Русі. Козаки появляються и на далекій півпочи и на полудни. На півпочи, в сторонах сумежних з морем, мешканці починають ділитися на тяглих, бобилів и козаків. Тяглі були господарями, що володіли витями, котрі приносили дохід и с того вони платили до скарбу данину. Бобилі, — бідні люди, що не могли держати цілої виті и володіли тільки дворами, с котрих платили незначну данину. Козаками ж звалися люди зовсім бездомні, що не мали постійного місця добуту и переходили в найми від одного господаря до другого, з одного села в друге. На полудни мали козаки лише значіне; тут вони були людьми воєнними, подібні до тих, що появи-

\*) Слово „выть“ уживано в загалі в зміслі частини спільного, котру в певних відносинах приймали в значеню самостійнім.

лись в дніпрових сторонах. Різницю сю легко зрозуміти. На півночі, де все було спокійно, гулящі, нетяглі люди могли займатись мирними промислами: вештаючись з місця на місце; на полудні, де неуставно можна було сподіватись татарських нападів, подібні гулящі люди мали ходити з оружжем и привчитися до воєнного способу живні. По зруйноваю Золатої Орди и по роздробленю її на много кочевих орд, вольні степи Донські приманювали руських людей; удатні голови, що не тільки не боялись небезпечности, але паходили в них незвичайну приману живні: почали там уходити, поселались и утворили воєнне брацтво, подібне до того, що явилось над Дніпром під именем Запороської Січи. Можна навіть думати, що остання мала дуже великий вплив на утворене подібного ж брацтва над Доном, як доказує однаковість устрою запороських и донських козаків у многих чертах. Так бачимо и тут и там однакі назви виборних начальників: отаманів, псаулів, однаку управу, суд, скарб, строге товариство. В одних и других слідне — змагане, щоб удержати свою корпоративність против державної власти, але рівночасно й готовість служити державі з удержанем своєї вольности. Московське правління скоро само завело козаків у своїх полудневих городах в зміслі осібног воєнного стану. Таким робом витворились два роди козаків воєнних: одні в більшій залежности від правління, стали заселяти полудневі города и вже перестали бути бездомними, гулящими людьми, а діставали землі, не оплачуючи за них данин, але за те обовязувалися відбувати воєнну службу и вступали в тім згляді в ряди службового стану. С козацькою службою, для різниці од служби инших розрядів службових людей, лучилось поняте легкости и вольности; имено мали козаки відбувати сторожи, провозжати послів и говців, розвідуватись про неприятеля, нападати на него з необачка, переносити вісти з одного города в другий и сповняти різні порученя, що вимагали скорости. Та крім сих козаків, на далекім полудні дальше множились козаки яко самостійне брацтво вольних воєнних людей, що орудували самі собою, вважалися незалежними, а як заявили готовість служити цареві, то наче добровільно. Такі козаки росширилися не тільки над Доном, але й над Волгою; оказуючи иноді услуги правліню, вони вже тоді показувалися для него неприязними: на перекір царському заказови вели війни з сусідами, нападали на царських посланців, грабили царські товари и кушців и давали у себе захист прогнаним и втікачам.

Раний почин козацтва для нас губитья в исторії. Здається

\*

однак, що ся назва повстала на полудни при зіткненню с Татарями. Слово „казак“ чисто татарське и означало спершу вольного бездомного бурлаку, а потім низший рід вояків, набраних с таких бурлак. На полудни Русі, як литовської\*), так и московської перед появом руських козаків були козаки татарські в тім самім значіню вольних бурлак-паливодів. Коли в очах правління козацтво набирало значіня военного стану, то в очах народу слово „казак“ довго мало ширший змісл. Воно лучилось в загалі из змаганєм, щоб уйти від тягла, од підчиненія власти, од державного й суспільного угніту, в загалі од того ладу жизни, котрий панував в тодішнім битови. Здавна в характері руського народу виробилось успособлене, що як чоловік був недовольний громадою, посеред котрої жив, то не збирав своїх сил для відпору, а втікав, гледів собі нової отчини. Ся власність була причиною громадної колонизації руського племені. В давнину, коли були оддільні землі и княженя, Русини переходили з одного в друге, або заходили на нові незалюднені перше місця; так заселялася оддалена північ и північний схід: Вятка, Перм, Вологда и и. Монастирі, як ми вже говорили, були одним з важних двигателів такої колонизації. Руський чоловік гледів волі и пільги, як сказано в примовці: „риба гледить, де глубше, а чоловік, де лучче“. При розділі земель, перехід з одной в другу природно вдоволяв многих: була потреба людий и повим людям давали пільги. Але як землі и княженя лучились під властю московських государів и наслідком того бит пароду набирав в порівнаню більше однообразности, такі переходи вже не могли подавати прежних вигод; крім того, образоване двора, змагане державних потреб, внутрішня и зверхня безпечність и часті війни потягли за собою незрівнано більше податків и повинностей, а для того неминуче було більше обтяжене народу. Між тим бажане, щоб збутись всяких тягарів, гледіти вольних місць, не тільки не упало, але ще змоглось с побільшенєм державних тягарів. Гулящі люди, що не вступили в тягло, гледіли завчасу змоги, позбутись ёго на будуще, за ними — и записані в тягло покидали свої виті або жереби и також розбіга-

---

\*) Полуднева Русь або Малоросія т. с. Волинь, Поділе и Україна тільки до 1569 р. належали до великого княжества Литовського, а в тім році, коли наступило вічне федеративне злученє Литви с Польщею, южноруські землі прилучено безпосередно до Польського королівства, до котрого вже перше, с часів Казимира В., в XIV. в. була прилучена часть полудневої Русі (заселеної малоруським племенем), имено Червона Русь під назвою руського воєводства.



лись. В писцевих книгах отже стрічаються пусті двори в посадах и селах. Від тих втек ставалося позісталим на місци ще тяжше, бо сі мусили відбувати повинности и за втікачів. Втеки були дуже звичайним, вкоріненим появом житні старинної Русі. В скаргах до правління на обтяжене, мешканці все погрожували розбігтися „в ростіч“. Одні перебігали у внутрі держави з місця на місце: с тяглих чорних волостей в монастирські або боярські дідизни и маєтности, ишли в заклад приватним особам, вступали „в холопи“; іх часто ловили и осаджували на давні місця житла. Службові люди таким самим способом утікали з служби; все як тільки збирали в похід дітній боярських и стрільців, зараз и слідував наказ ловити „чѣтчиковъ“ т. є тих, що не являлися на службу. Смілійші и вдатнійші силкувались вирватися зовсім с прежнєго суспільного товариства и втічи тудя, де ім доводилось або користуватися більшими вольностями, як н. пр. в козаки „українних“ (полудневих) московських городів, або тудя, де вже для них не було ніяких державних повинностей: таким місцем були степи. Там виробилось вольне козацтво. Но козаком, після народнєго понятя, був не тільки той, хто йшов над Дін або в Січ и вступав у воєнне брацтво, для всіх одкрите: всякий юнак, що гледів вбоді, не хотів підчинятися власти и тягарам, всякий утікач, що вештався, був у народнім змислі козаком. Тому збирались розбишацькі шайки и прозивали себе козаками, а проводирів своїх атаманами, тай саме правліне звало іх козаками тільки „злюдійськими“. В очах народу не було строкої черти між одними и другими. Козацтво сталося характеристичним зъявищем народнєї руської житні тогочасної. Се був народній опір проти тому державному ладови, що не вдоволяв зовсім усіх народніх чувств, идеалів и потреб. Нарід руський, вибиваючись з державних рамок, шукав у козацтві нового, иншого суспільного ладу. Одна часть стояла за державу а разом с тим и за земство, хоч и придавлюване державою. Друга — виступала неприязно против держави и змагалася положити питомі основи иншого земства. Идеалом козацтва була зуповна особиста свобода, необмежена власність землі, виборна управа и самосуд, зуповна рівність членів громади, гордуване всякими привилеями походження и взаімний захист против звнішних ворогів. Сей идеал ясно виказується в исторії малоруського козацтва в ту добу, коли воно уже успіло розімятися на цілий нарід. В московській Русі черти такого идеалу виразились слабше, але тут и там, поки сей идеал міг бути діпнятий, козацтво не инакше мусило проявитись, як у формі воєнній, наізничій

а навіть розбишацькій. З одної сторони сусідство Татар викликувало конечність безустанно вести війни; оборонаючись проти ворогів, козаки неминучо стали й нападати на них. Удатні напади давали їм добичу, а приспореене добичи заманювало їх до того, щоб, замість мирних пахарських и промислових занять, жити и багатіти військово; с тим лучились и релігійні погляди: позаяк вороги їх були не-християне, то напади на них и грабіжі уважано не тільки морально позволені, але й богоугодним ділом. З другої сторони, позаяк козацтво складалося з людей недовольних державним ладом, то відтіля випливала вражда и до державної управи и до всеї суспільности, що признавала сю управу. В козаки йшли люди бездомні, бідні, „менші“, як тоді говорено, и вносили с собою неприязнь до людей богатих, знатних и більших. Відтіль то походило, що козаки або шайки, що звали себе козаками, с супокійною совістю нападали на каравани и грабили царських послів и богатих московських гостей. Но козаки, не зважаючи на все то, були руські люди, звязані вірою и народністю с тою суспільністю, с котрої виривались; держава все мала змогу з ними зійтися и коли не зразу підчинити їх, то до звісної степені війти з ними в умову, дати уступки и по змозі обернути їх силу в свою користь. Недовольні державним ладом, козаки були все таки не більше як втікачі, а не яка небудь партія, що змагалася зробити зміни або переворот в суспільности. Утікши с прежніх місць житла на нові, козаки могли бути довольні, як в тім новім житлі не тикали їх и лишали їм набуті вольности; до решти Русі їм мало було діла, по крайній мірі до того часу, поки які небудь нові потрясеня не звертали їх діяльності до прежнєї їх отчини. Від того, як тільки царська власть обходилась з ними приязно, вони готові були служити їй, но тільки береглися, щоб у них не відняли вольностей.

Положене Полудневої Русі було таке, що тут козак, чим би він ні був, спершу мусив був статися вояком. Черкаські и кавнівські старости, а за ними и инші старости в полудневоруськім краю, на приклад, хмельницькі и брацлавські, для безпечности своїх земель, конечно мусили завести з місцевих мешканців военний стан, все готовий для одсічи татарських набігів. Конечно було разом с тим дати тому стану права и привилєї вольних людей, позаяк після понятій того віку вояк мусив користуватися становищими привилєями перед пахарями. Організаторами козацького стану в почині XVI. в. являються дві особи: черкаський и кавнівський

староста Остап Дашкович и хмельницький староста Предислав Лянскоронський.

Але в тім часі, коли именно в Україні творився місцевий воєнний стан під назвою козаків и истнував під начальством старост, почалось и в інших місцях Южної Русі змагане народу в козаки. Таким способом с Києва плавали долі Дніпром за рибою промисловці и также звали себе козаками. Вони яко промисловці були також разом и воєнними людьми, тому що побит їх в низу Дніпра для свого промислу був небеспечний и вимагав з їх сторони уміня орудувати зброєю для свого захисту від наглого нападу Татар.

(Дальше буде.)

## Руська народність в школах галицьких.

Статистична розвідка.

### III.

#### ПОМІШАНЬЄ ЯЗИКІВ.

(Дальше.)

Може и досить, однакож не завадить для відомости всіх, кого се обходити повинно, подати маленький образець результатів, до яких таля господарка в трех роках допровадила.

Всіх дітей руських у всіх галицьких школах було в р. 1871 — 53.170; в р. 1874 — 58.116, значить піднеслось о 4.946, або 9·3% за тих 3 літ. Возьмім же ж такі самі числа с тих нещаодливих 6 руських округів школьних, в котрих в переважнім числі шкіл заведено мішаний язик. Именно: Бережанський (151 мішаних шкіл, 1 польська, 1 німецька\*), Коломийський (99 м., 0 п., 1 н.), Чортківський (68 м., 10. п., 65 р.); Львівський замійський (126 м., 17 п. 0 р., 8 н.); Стрийський (170 м., 2 п., 1 р., 9 н.); и Тернопільський (77 м., 56 п., 42 р.).

|                                           | Бережани | Коломия | Чортків | Львів   | Стрий   | Тернопіль | разом  |
|-------------------------------------------|----------|---------|---------|---------|---------|-----------|--------|
| р. 1871 рус. дітей:                       | 4.978 —  | 2.864 — | 3.110 — | 4.626 — | 7.109 — | 5.522 —   | 28.209 |
| — всіх шкіл:                              | 153 —    | 100 —   | 143 —   | 151 —   | 182 —   | 175 —     | 904    |
| р. 1874 рус. дітей:                       | 4.088 —  | 3.858 — | 2.479 — | 4.233 — | 5.877 — | 5.485 —   | 26.015 |
| — всіх шкіл:                              | 162 —    | 121 —   | 148 —   | 161 —   | 192 —   | 190 —     | 974    |
| отже число р. дітей за ті 3 р.: піднес. о | —        | + 994   | —       | —       | —       | —         | —      |
| — упало о                                 | — 895    | —       | — 631   | — 393   | — 1232  | — 37      | — 2194 |
| число шкіл підн. о                        | + 9      | + 21    | + 5     | + 10    | + 10    | + 15      | + 70   |

\*) Все після справозд. за р. 1871.

Значить тоді, як число дітей руських в загалі в галицьких школах піднеслось, як ми бачили о 9·3%, то в тих школах упало о 7·77% помимо того що шкіл побільшилось о цілих 70! Колибсьмо відкинули коломиїський округ, то процент той випав би ще гірше. В однім тільки коломиїським окрузі показуєся побільшене числа руських учеників; але чому? бо тільки в однім коломиїським число шкіл побільшилось о 21, тоді як в инчих тільки о 5 до 15; значить як би ми відтрутили тих 21 шкіл новозаложених, з котрих ще мішанина язикова не могла так відразу встрашити дітей, то и тут показалосьби абсолютне зменшене учеників руських в кожній поодинокій школі.

Той добродійний вплив заведеня „мішаночо“ жарбону в школах народніх не ограничаєся на дітей унїцької віри; противно, він відбиваєся на фреквенції в загалі всіх дітей сеї части Галичини, а именно также на фреквенції дітей латинської віри, так як, звісно більша часть тих дітей в східній Галичині также не уміє и не уживає инчої мови, як руську, и саме тільки виносить пожитку з науки переплітаної польськими словами, що и діти маючі право до офіційального названя Русинів. Що річ справді так мусить маться, и що власне не що иншого, як тільки заведена „мішана“ метода научна впливає як найгірше на фреквенцію школьну, се повинно би нам бути само з себе ясне, коли зважимо, що ум нашого селянина, звернений весь на практичну сторону жита и в тім напрямку вироблений, без трудности пізнає по своїй дитині, чи вона чогось здалого навчилась в школі, чи ні; а за сям до школи, в котрій учать мішаним язиком, значить о половину менче и гірше чим в кожній другій, — из щораз менчою охотою буде посилати свої діти. Наш селянин и так розмірно дуже високо цїнить час своїх дітей, позаяк вони вже від 6—7 року мусять помагати йому в господарстві, а до деяких річей, як до худоби и пр. навіть ким инчим заступити не дадуться. Як же ж легко перед ним здискредитувати школу зо всім, як скоро він тільки інстинктом відгадає, що ціла половина того дорогого для него часу, котрого він ледво з тяжкою бідою рішиться пожертвувати на науку дітей, тратиться так легковажно и безмысленно на дурницю, бо — на вивчене кількох слів „панської“ мови!

Бути може, що високоумні творці нового галицького язика сю згадку о практичнім хлопськїм розумі стрітять з иронічним сміхом; але чи и тоді вони будуть сміятись, коли побачуть дійсні, не видумані, и не штучно до купи зведені цифри, котрі те, що декому може здалось тільки теоретичним розумованем, опертими на національній зависти и хлопоманській фантазії, — виказують яко факт зовсім реальний и не підлягаючий ніякій сумнівості?

Ми потрібуємо тільки розділити округи школьні на групи після сего: чи в школах, в них истнуючих, учать виключно и без ріжниць одною мовою, чи в двох мовах, але в кожній окремо, чи знов в двох мовах разом, vulgo: „мішаним“ язиком, — и пересвідчиться, о скілько піднеслась або упала фреквенція школьна в тих поодиноких группах за певний час? Так як маємо цифри спеціальні тільки за 2 роки, то є за р. 1871. и р. 1874, то можемо тільки на них перепровадити се порівнане, але порівнане дуже навчаюче особливе за для цифер з р. 1871,

в котрім, як ми бачили в I. розділі нашої студії, винайдено властиве, и перший раз на широку скалку заведено мішаний язык.

Коли передовсім возьемо загальні дати, то було у всій Галичині:  
 р. 1871. всіх шкіл: 2322, в них учен.: 156.015, с. с. припадало на 1 шк.: 67.18 уч.  
 р. 1874. — 2764, — 172.506, — 1 — 62.41 —  
 знач. побільшилось: +442, — +16.401; зменшилось на 1 — 4.77 —

Як бачимо, число учеників за тих два роки вправді побільшилось абсолютно, але за те ще значнійше побільшилось число шкіл, так що побільшене тільки позорне, бо кожда поодинока школа утратила 4.77 школярів. Здавалося з сих загальних цифер, що мусить бути якась загальна причина того зменшення, обіймаюча весь наш край без ріжниці, як приміром голод и нужда, котра рівною мірою впала на цілу Галичину східну и західну, гірські и польні округи; або що се лежить в лихій організації всіх галицьких шкіл без ріжниці, або в недбалім дозорі, або наконець в недостаточнім уставодавстві (як дійсно обьянює се справозданє Ради школьної), котре\*) застосованє „примусу школьного“ відоймило иншпекторам и радам окружним, а віддало на добру волю сільських (містних) рад школьних, „як звісно“ мало енергичних, и о просвіту недбалих.

Між тим пересвідчує нас розложене тих загальних цифер на поодинокі групи, о чімсь зовсім противнім; що именно причина зменшення фреквенції не єсть загальної натури, так як той стосунок фреквенції в ріжних групах показуєся ріжний.

Коли виймемо з під нашого обрахунку міста Львів и Краків, складаючі кожде з них свій окремий округ школьний, и маючі так скремі, незвичайні відносини школьні, що їх з прочими, переважно сільськими округами рівняти не можна, то маємо:

I. групу зложену з округів з самими польськими школами, именно: Бохня, Краків (замійський), Решів, Тарнів и Вадовице. В тих єдиних пяти округах не має ані одной школи з мішаним, ані з руським языком, хочби тільки яко предметом науковим. В тій групі було:

р. 1871. шкіл 398, учеників 44.071; припадало на 1 шк. 110.73 учеників.  
 р. 1874. — 435, — 48.738; — 1 — 112.03 —

Значить не тільки побільшилось число абсолютне учеників у всіх школах, але побільшилось также пересічне число припадаюче на кожду школу о 2.03 учеників, або о 1.17% проти року 1871.

II. групу складають округи руські, в котрих теж не має ані одной „мішаної“ школи; було тільки (р. 1871) чисто руських шкіл 370, мішаної жадної, але за те вже 137 шкіл чисто польських\*\*). Конечно, те нерозмірне число чистопольських шкіл в чисторуській стороні, мусить відбитись и на фреквенції; бо значна часть руських дітей, поселених в обрубі польських шкіл, тим самим позбавлена можности побрати науку в своїй мові.

Тут належить 4 округи, именно: Перемишль, Станіславів, Жовків и Золочів; а було в них:

\*) Устава школьна з р. 1873.

\*\*) Крім того ще німецьких 21.

р. 1871. шкіл 528, учеників 25.026; припадало на 1 школу 47·39 учеників.  
р. 1874. — 730, — 33.647; — 1 — 46·09 —

Значить абсолютне число учеників вправді побільшилось досить значно, але тільки через значний прибуток шкіл; бо пересічно на кожду школу уменьшилось о 1·3 учеників, або о 2·74<sup>0</sup>/<sub>0</sub>.

III. група зложена з округів мішаною людністю заселених, пограничних межі двома народностями, значить в котрих заведене „мішаних“ шкіл, як ми вже згадали вище, дасть ще оправдатись. Мішані школи однакож не дуже численні, разом тільки 20; бо місце їх, в дальшій поступі колонізації займили вже чистопольські школи. Чотири округи, котрі становлять сю групу, мають 557.981 душ людности польської, а 253.973 руської. Але помимо того, що людність руська становить майже  $\frac{1}{3}$  часть всеї людности, шкіл чистопольських є 256, шкіл чисторуських, и то розумієся з польським язиком яко „предметом науковим“, тільки 68, так що на одну польську школу припадає тільки 2364 поляків, тоді як на 1 руську школу 3734 Русинів. Сюда належать округи: Новий Сонч, Ясло, Ярослав и Сянік, а в них було:

р. 1871. шкіл 332, учеників 27.025, на 1 школу припадало 81·4 учеників  
р. 1874. — 425, — 31.814, — 1 — 74·48 —

Число абсолютне учеників, значить, все ще побільшилось троха, але пересічне число в кожій школі упало о 6·91 учеників, або о 8·5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>.— Vivat, floreat, crescat, колонізація а з нею всі її добродієнні овочі. Але пригляньмося нарешті послідній групі.

IV. група складаєся з тих щасливих округів, в котрих побіч польських шкіл, „мішані“ становлять від 44 до 99<sup>0</sup>/<sub>0</sub> усіх шкіл тих поодиноких округів. В семи округах заличених нами до сїєї групи було (р. 1871) між усіма 1031 школами\*) чисто польських шкіл 107, мішаних 766, а чисторуських тільки 134; значить ті послідні становили тільки не цілих 13<sup>0</sup>/<sub>0</sub> усіх шкіл тих округів, помимо що уницького, розумієся чисторуського населеня в них є 1,465.476 душ, а латинського тільки 375.862. Колибильмо навіть приймили, що сі послідні усі єуть щирими Поляками, и допустили, що, після повисшого, Поляки можуть користати из 107 + 766 шкіл, а Русини из 134 + 766, то покажєся, що тоді, як на кождих 441 Поляків припадає 1 школа, то Русинів мусить бути 4 (чотири) рази тільки, бо 1628 душ, щоби достигнути добродієства, мати одну школу в руській або мішаній мові! Або другими словами, коли припустимо, що стосуюнок цифри Поляків до цифри шкіл з котрих вони користати можуть, єоть нормальний, значить, що на кождих 441 душ одной народности повинна бути 1 школа для тої народности доступна, то виходить, що 3 (трое) руських дітей на руській землі мусять бути беззглядно позбавлено достуцу до школи, щоби 1 (одна) дитина латинської віри мала можливість користати з науки в польськїм або русько-польськїм язичі. Ось маємо ті округи: Бережанський, Коломийський, Чортківський, Львівський (замійський), Стрийський, Самбірський и Тернопільський, а в них:

р. 1871. шкіл 1031, учеників 51.210; припадало на 1 школу 49·67 учеників.  
р. 1874. — 1187, — 49.803; — 1 — 43·80 —

\*) Німецьких шкіл 24.

Значить по двох роках нової школьної політики, помімо того що 106 шкіл прибуло, — навіть абсолютне число всіх учеників упало о 1.407 дітей, намість піднестись, — а пересічне число учеників припадаюче на кожду школу упало о 5·87 дітей, або о 11·81% супротив рокови 1871-му!

Супротив тих цифер не поможе ніяке розумоване. Не можна сказати, щоби ми поодинокі округи вибирали и штучно сполучували; бо ми зачислявали їх до поодиноких груп після поданого наперед розділу: в котрих округах були самі польські школи, ми їх брали до I г., в котрих самі руські и польські — до II г., в котрих переважали мішані школи по над всі інші — до IV г., а в котрих мішаних було мало, але за те польські школи значно переважали по над мішані и руські, до III-ої групи. Не можна также зменшеня фреквенції звалити на якусь загальну, весь край дотикаючу причину, бо як показалося, в округах з самими чисто польськими школами, число пересічне піднеслось. Не можна наконець приписати сього лівности и темноти руських селян, бо як ми бачимо в II. групі, — там де було переважне число чисто-руських шкіл, значить помімо того, що там также ті самі руські селяне, — число пересічне упало дуже незначно. Чому упало а не піднеслось, так як в I-ій групі? Очевидно лежить після всього, що ми з цифер довідалися, головна причина в тім, що в першій групі не було ніяких шкіл з чужим язиком, а в тій групі ми їх налічимо аж 137, и то польських.

Не поможе нічого софистика, там де говорять цифри; а ті цифри, тая имено арифметична прогресія процентів, — з силою и докладністю физикального закона виказують результати науки „мішаною“ мовою, и в загалі польщезна руських шкіл народніх. Вони показують ясно, чого стоїть полонизація в школах, и чого стоять ті, котрі її поставили собі за важне задане урядове. Коли не що иншого, то ті цифри повинні пересвідчити кожного, що польський язик не має ніякої культурної місії межи руським населенем до доконаня, а противно, він на тім чужім для його ґрунті показуєсь найгіршим ворогом просвіти; и що полонизація а ступтифікація, то терміни не то дуже до себе близькі, але — однозначні. — Вони на ново и математично доказують правдивість слів, котрі ш. Виділ краєвий приводить в згаданім нами меморіялі на оборону кр. Ради школьної, слів висказаних з емазою графом Ад. Потоцьким в соймі дня 16. грудня 1865, в дебаті над заведенем тоїж Ради школьної: „Czas już, by ze wszystkich największe zadanie, wychowanie nowych obywateli kraju i nowych członków społeczeństwa, przestało być środkiem, wiodącym ku uboczny celom...“

Два роки по сих словах проект шановного графа и польських по-слів стався тілом, а від того часу — „nowi obywatele kraju“ и „nowi członkowie społeczeństwa“ вистрашуються из шкіл на поле, до ліса, до худоби, не задля чого иншого, а власне за для — „ubocznych celów“, за для полонизації.

(Конець буде.)

## АНТРАКТ З ІСТОРИЇ УКРАЇНОФІЛЬСТВА.

(1863 — 1872).

Написав Українець.

(Конець.)

П. Лесевич, поміщик полтавської губернії, сотрудник либеральних Петербурських журналів „Русского Слова“ и тепер „Отечественних Записок“, одрікся в часи введення уставної грамоти для його бувших крепаків од значної суми грошей, коло 4000 рублів, з тим, щоб за них була заведена позичкова каса, а з процентів — школа. Селяне вибрали його поначителем школи. Учителя узяли з київської, педагогічної школи у році 1864, — але скоро почались сего учителя звичайні перекори з ближним священником и благочинним, котрі хотіли, щоб школа прийшла у їх руки. Для того узнали самим пригодним средством доноси на школу, що вона веде українську сепаратистичну пропаганду. А тут же у р. 1866 появилсь у дуже погано вибрану годину, як раз у самім разгарі паніки и реакції після караказовського атентату, — у СПВ'їд. розбір книги для школ київського учебного округа завезеної з Вильна князем Шаринським. Тут було висказано, що замість редакції такої книги як виденська, що у началі ставить церковнославянські поальми, потім статі по російському (найбільш неудачно вибрані), а потім пісні великоруські, — аксиоми педагогічні вимагали б почати з пісень и статей малоруських, а потім уже ставити російський виділ, а потім церковний, так як педагогіка веде починати з ближого ийти до дальшого, але не почати з далекого, айти ще до дальшого. З поводу сего розбору завелась велика полеміка (помянуті вище статі київських ругателів української мови и народу були писані проти сего розбору), у котрій п. Катков казав, що сей розбір написаний по одному mot d'ordre, що й статі Мазада у *Revue des deux Mondes*, Поляків у Часі и т. д., по котрому и Каракозов стріляв на царя, и сендавсь на *Dziennik Poznański*, буцім то Шевченко умовлявся з польськими революціонерами про союз українофілів з Поляками. У сій полеміці прийняв участь один з енергичніших дільців у земстві пирятинськім и черниговськім, (тепер мировий судья у Петербурзі) п. Игн. Закревський — и казав на школу п. Лесевича, — не називаючи її по имени, як на примірну, бо у ній починається наука з української мови, потім переходить на російську и потім на церковну, — и через то хлопці и виучуються швидче и з толком читати, и укріпившись у читаню на рідній мові тим лучче и з меншим трудом виучуються читати и по російському и церковному. Управі князя Шаринського дуже захотілось найти и знівечити таку школу, котра була живим докором теоріям київського клерикалізму и не могла бути докоряема у сепаратизмі и українській виключности. Єреї лубенські и усердие полтавської училищної ради, у котрій після архиєрея головнішою особою був директор гимназії п. Кульжинський (українець), — прислуго-



валися князеви. Єрсі донесли, що у школі п. Лесевича ведеться проти-вузаконне обучение по українському, але лубенська повітова училищна рада не послужала їм і нічого не зробила ні школі, ні учителеви. Тоді обернулись до губернської ради, котра і звеліла школу одібрати з рук п. Лесевича. Однак крестяне заявили, що вони не хочуть і школи і обернуть на що инше гроші, як у них одберуть школу. Тоді велено було одставити учителя од школи. Але п. Лесевич приніс жалобу на губернську училищну раду у сенат, и сенат, полагаючись на доносі лубенської повітової училищної ради, скасував приказ полтавської и ствердив усі права громади, п. Лесевича и учителя. Полтавська рада мусіла обявити рішене сената и одмінити своє. Вона додала тільки од себе, щоб лубенська рада дивилась, щоб не було викладаня по українському и одібрала українські книги з школьної библиотеки. Надармо п. Лесевич жалувався и проти сього приказу у сенаті, — бо устав школьний и не говорить, щоб можно було викладати науки на иншій мові, ніж російська, одначе не може забороняти толкованя на мові понятній ученикам, коли вони чого не розуміють, а ще менше забороняє держати у библиотеках книги українські, коли вони дозволені до печати цензурою, бо книги такі можуть служити не до викладу у школі, а до читаня дома. Ми не похибуємось сказати, що сенат був би скасував и новий приказ полтавської ради училищної, стоючи на букві закону, як він стоїть завше у своїх рішеннях. А таким доведенем діла до кінця п. Лесевич зробив би велику прислугу для выясненя положеня українських толковань у школах и книг у сельских библиотеках. Але мабуть и п. Лесевич піддавсь українському недугу не кінчати діла и вважати перепони, котрі стоять на дорозі, більшими, ніж вони суть на ділі. Одначе ми вважаємо діло школи п. Лесевича усе таки ознакою и почином поступу в Україні, бо у сему виявилось и те, що повітові училищні ради не дуже то спішяться закривати школи по доносам єрейським, ні навіть по приказам губернських рад, и те, що сенат розбіра доноси и клевети по строгій законности, а не по тенденційности. А те и друге одкрива надію на лучші часи\*... Правда, усе таки, поки сонце зійде, роса реакції багато ще очей вийсть, — а зложено у часи більшої сили реакції уставы и особливо норови, противні українському народньому движению, багато будуть робити перепон ділу народній освіти на Україні.

Уже багато шкодило и те, що з 1863 року до 1872 року не появилась тільки одна книжка для народу на Україні, писана народнєю мовою (катеринославська брошура про суди), що зачаті у р. 1860—63 склади видань українських по великих и малых городах вичерпались и не скоро зновлялися, що старі звязки порвались. Однак сей останній рік рішив питане, котре не раз піднімалось між народовцями українськими: чи справді заборонене и досі печатане книжок педагогичних по українському — чи може вже й сама администрация цензурна забула про своє заборонене? — Вийшло послідне, — бо того

\*) Ся частина праці шан. автора, писана перед чотири роками стратила значене в теперішности. — Пр. Ред.

року ківська цензура, як ні у чому не бувало, пропустила друге видане „Де що про світ божий“, и тепер дорога другим таким виданням відкрита. Коли тепер їх неаявиться доволі, — народолюбці мають пеняти на себе, а не на цензуру. — Воно правда, все ще є повід жалуватись: книги українські, як „Де що про світ божий“, хоть би вони були и дуже гарні з педагогичного боку („Де що“ не без недостатків, але усе таки ёго російський перевід, напечатаний у Петербурзі розійшовся у двох виданнях), але усе таки не будуть пущені у школу, поки не зміниться, або не вясниться школьний устав у зміслі, прихильнім українським книгам так, щоби хоч рядом з російськими книгами були допущені у школах и українські. — Але при теперішніх обставинах ні того, ні другого скоро ждати не можна. Тільки усе таки не кидать праці и виливатись у самих жалобах українським народолюбцям нічого. Треба глянути на діло оком позитивним. — Ми живемо у такі віки, коли сентиментальности, самі благородні, не багато значать, а коли треба дивитись на усяке діло з холодним розсудком и будувати усякий новий будинок політичний и культурний тільки після холодного розбору певних фактів и беручи за основу будинку тіж факта, але не такі, котрі живуть тільки у наших бажаннях.

Російський уряд у 1864 р. звелів учти у школах по усій імперії по російському и тим зупинив український виклад, котрий почав було заводитись. Ми бачили, з чого случилось так, бачили які интриги, клевети и т. п. помогли подавити начало українського викладу. Але и без тих почастних причин, котрі ми описали вище, ми думаємо, що діло се мусіло случитись раньше чи пізнійше, бо инакше російська держава мусіла би бути виключенем зо всіх других (?! Ред). И то вже велике диво, що початково министрський проєкт школьного уставу замість „російська мова“ написав було „отечественна“, що министерство давало гроші на печатане таких книг, як байки п. Глібова. Дуже шемрано, що деякі университети, и між ними ківський (не думайте, що од того, буцім то він повний великоруссами, ні — не мало там и українців, а на той час ректором був уроджений українець п. Іванишев, однак щирий прихильник и совітудатель журналу п. Говорського) заявили у своїх замітках на сей проєкт уставу, що замість „отечественній“ треба поставити „русській“ щоб не було ніяких „дво-смысленностей“. Се значило, що университети тільки більш були ознаменовані в системах державної освіти у других землях Европи, ніж чиновники, котрі писали проєкт уставу, и котрі швидче могли бути слабими перед тодішнім либеральним впливом у Росії. — Справді, що ми бачимо по другим землям, де проценті відносини головної національности до инших входячих у державу схожі до російських — як на прим. у Прусах и у Франції? Хіба у Поанані, Шлезії и инших німецька мова не господствує по школах? Хіба у Бретонії, Фляндрії, Гасконії, Ельзаці не виключно преподавалось и преподається по французькому? Хіба чув хто, щоби у північній Германії було у школах викладане на „платдейшу“, а у Шровансії на langue d'ос. (Я знаю, що ви не згодитесь на зрівнане української мови до платдейча, але я поговорю низче про се зрівнане). А між тим платдейч мав колись літературу не менчу — т. є. багато більшу, — ніж западно-руська, и те-

пер має писателів не менше, ніж має українська мова и єсть люде, що уважають ёго окремою мовою від сёгочасного клясичного „Hochdeutsch.“ — Про Провансію и говорити нічого. Всесвітня слава старої провансалської мови и літератури звісна усякому. Усі філологи, — (головою котрих у сёму ділі стоїть Dietz у ёго граматиці романських мов) признають, що провансалська мова є самостійна у ряду чотирох великих мов романських (итальянською, провансалською, іспанською, французькою). — У текущому століттю у Провансіі появилось не мало поетів народніх, з котрих головнічих Ялесмина, Обанейля, Мистралья академия французька звінчала преміями, однако у школах полудневої Франції провансалська мова не введена; недавно почали того домагатися патриоти провансалські, однако побачимо, чи скоро вони того добються. — Що бретонська мова зовсім окрема від французької, — тут вже ніякого спору бути не може. В останній війні у Парижі було 8000 мобилей з Бретонії, котрі не розуміли по французькому, аж нічогісінько. У Бретонії теж завелись свої народні писателі, своє відроджене; академия у Парижі вінчала и бретонських поетів. Але допіро п. Гедоз (Gaidoz), редактор *Revue Celtique* и один з головних брето-філів, осмілився виявити, (*Revue des deux Mondes*, Decembre 15. 1871) що треба б було у школах бретонських учити по бртонському, тай то прибавив, що „коли не у державних, так хоч у частних“ и т. д. А звісно, що Пруси и Франция дальше пішли у ділі прогресу ніж Россия. Яка різниця є між Россією и другими землями, се видно и з того, що у Франції нікому не прийшло у голову забороняти печатати які небудь книги з за одной мови, що у Франції відкрито діють національні комитети, фламандський, провансалський и др.; добавмо однакж, що у Провансіі не подумали ще про виготовлене ні евангелія, ні педагогічних книг для народу и тільки сёго року самий талантливий поет провансалський Містраль догадався зложити популярну астрономичну статію у що річно виходячому Альманасі (Almana Provençau). Виходить, що усім державам переходить у своєму розвоку через ступень централізму, — и звісно, ні одна держава не уступить сама собою ні волі земської, ні языкової центробіжним силам, покій вони самі не зложуться, не окріпнуть и не зуміють працею и умінем з практичною мудростію склонити на свій бік народу по провинциях и добитись свого права у сили центротяжної. — У Россії до ostatnich часів усе було у оні — и самі сили центротяжні. Патріярхальна полиция Николая І. не думала про такі мудрости, як національності, вона була довольна тільки тим, щоб, як сказав Шевченко, — од Молдавана до Фіна на усіх языках усё мовчало, або співало про благоденствие. — Од того у ті часи національності чужі, польська, німецька, финська и т. д. скоріш були привилеговані перед руськими, ніж подавляемі.\*) У годи нашого Sturm und Drang

\*) На дармо старається ш. автор боронити поступованє російського правительства проти русько-українського народу. Найновіші події доказали, що Россия (розуміємо тут державу з її правительст. властями, а не російський народ, котрому не можемо приписувати угніту руського народу) у переведеню грубого централізму

Periode 1856—63 піднялись и заявили сили центробіжні и з'єднали собі багато співчуття и у самій великоруській громаді, назначеній исторією стати силою центральною, але тодішні уставаи, наслідя патріархально-полицейського строю держави, не могли бути благоприятні вольній иніціативі, котра б дозволила їм zorganizоватись и прийнятись за тверду працю. Хіба було народнім напрямкам постаратись самим овладіти административними лицями и канцелярними и добитись привилегій, як робили Поляки и хотіли було робити деякі з українофілів? Але подібно ся не дуже то гарна з морального боку праця удавалась и удасться тільки остзейським баронам на шкоду усім народам Росії и самому німецькому бюргерству и остзейському краю. Яко необхідна по закону исторіі реакція проти центробіжних напрямків 1856—1863, мусів розвитись у Росії державно-національний централізм, — и він піднявся після 1863 р. и узив собі за ідеал готові приміри Прус и Франції. Але після еманципації крестян, теж по необхідному закону, мусіли піти реформи, як земська, судова, полегшане цензури и т. д., а каждая така реформа більшає число кадрів и струментів, котрими мусять покористуватись усі елементи народні и соціяльні, що рвуться до свободи. — Тільки для усіх треба їм братись за роботу

и нехтованю прав народніх стоїть на першій місці між всіма державами. Що Росія недопустила руської мови до шкіл народніх, се не дасться усправедивити порівняннями з Прусами и Францією, а ще менше прикладаючи руську мову до провансальщини, бретонщини, plattdeutsch и т. д. Сі приклади хоч би и мали в дечім східности з долею руського языка, так все таки вже по одній віддалености не дають належного поясненя річей. Ми й не будемо розбирати блише сих прівівань, а вкажемо на Австрію, де каждая народність має публичні школи народні з народнім викладом, ба й жидам не зборонено вчити у „хайдерах“ своїх дітей по жидівськи. А Росія не тільки, що не дозволяє вводити руського языка в народні школи, але й недопускає розвою руського языка. Де єсть в цілій Україні хоч одна катедра руської мови и словесности? Чи становить руський язык хочби в одній школі предмет надобовязковий? Чи дозволено в Росії заводити приватні школи з руським викладом? А преці ж до сього має право руський народ на підставі своєї самостійности и на підставі взаємин, на котрих вішов в склад російської держави. Дивно видасться нам чути, що самостійність якогось народу залежить від словаря и граматки! Після того Греки и Римляне не були б самостійними народами, бо граматки грецького и римського языка писались доперва тоді, як вже не було ні одного ні другого языка між живими. Так и всі другі народи, не винявши російського, до часу уложеня граматки и словарів не були самостійними народами, не мали права розвивати своєї словесности, не могли вчитись у рідній мові! — Нічого й тим дорікати, що руська словесність ще гаразд не розвинулась. Ми вкажемо тут тільки на неприявні обставини, оеред котрих виротала и виростає наша словесність, як письменнича праця у нас доводить кожного працівника до тяжкої боротьби з найконечнішими потребами життя, та що ні один гріш правительственный не йде на підмогу розвою нашої словесности! А російська словесність мала не тільки підмогу багатой інтелигенції, але й великі сили матеріяльні від російського правительства. Ми вкажемо тільки на одного Карамзіна, та спитаємо чи мала б Росія так скоро свою исторію и свою нову епоху словесну карамзіновську, як би не підмога царська?

чесно и тверезо, уміючи шанувати и законні інстинкти и вагу центральних сил.

Обернемось у почасти до діла української народної освіти. Правда, потребу тої освіти українчали основують, на окремішности и самостійности української народної мови. Однак спитаєм самих себе и між собою безсторонно: чи вияснена так тая самостійність науковим робом, щоб стала очевидною? Ми ссилаємось на авторитети, говоримо: ось що каже п. Миклосич, сам великорусс Лавровський, Даль и т. д. Але по правді, де повна наукова граматики українська, зроблена на основі народної мови, и виложена порівнючим способом? Де такий же словар малоруський? Яку ж твердість можуть мати усякі розмови про український язык, а тим більше жадане офіційного признання прав сього языка? Поки ми не маємо наукової граматики и такогуж словаря мови нашої, доти не тільки не порішиться: чи є ся мова такою ж самостійною перед російською и великоруською, як наприклад італіянська перед французькою, або хоч провансалська перед французькою, чи так вони відносяться, як *plattdeutsch* до *hochdeutsch*-а, чи є вона *patois*, але поки не добудемо ми такого словаря и граматики, доти мусимо мовчати, сціпивши зуби и зачервонівши від сорому, як який небудь недоук або проходимець, кине нам докір, що наша мова є неорганічний жаргон. А коли не вияснено науковим способом до наукової безсторонности, що таке наша народня мова, то хіба незавчасно було и єсть жадати, щоб державна власть завела її у школи, та ще й не тільки у низші, але й в університети у Кііві и Харкові, як те висказувалося у жалібних письмах декого з наших и галицьких народовців? Та ще и того мало, доказати самостійність якої небудь мови, — для того щоб и признано

---

Угри маючи до распорядження державні гроші для своїх цілей за кільнацять літ витворили свій угорський театр, оперу и пустили чутку про свою письменність и по європейськім світі. Та й чимало знайшлося таких прикладів. Веєго того не мали Русини, то й розвій їх словесности не пішов скорою чи ліпше сказати потужною ходою. Мимо того ми не потребуємо супроти переченя наших прав „червоніть сціпивши зуби“, а най ті червоніють від сорому, що галасуючи про єдність „руського“ народу, не дають розвиватись цілій великій масі того народу.

Не менше дивним видається нам и те, що ш. автор дальше говорить, именов, що перш ніж можемо домагатись введеня руського языка в школи, треба постаратись о литературу не архаичну, а нову, пригожу для потреб сьгочасних. Непережно повинні ми старатись про широкий розвій нашої словесности на таких підставах, які вимагаються тепер від живої словесности. Але чи ж треба чекати аж такі словесність розвіється, а доперва потім учти молодіж в рідній мові? Так де буде той кінець и початок? Коли настигне та пора, що вже можна буде завести руську мову в школи? И коли можна сказати, що словесність вже розвинулась вповні на підставах нових, сучасних? Чи ж словесність не є живий організм, що все розвивається, перетворюється, одно з неї їде між архаїзмами, а друге виростає нове? Та й де та міра тої повности розвою словесного? Прирівняймо нашу словесність до російської, а знов з другої сторони російську до німецької, французької, або англійської, — так чи не окажется в посліднім зрівняно російська словесність те ж ще дуже нерозвиненою?! Скорі толкованя є чужих языків, наслідуваня и т. д. ще не становлять сили словесности. — *Прим. Ред.*

було мовою для школьного викладу. Треба щоб поперед мова ся нажила собі літературу, и не архаїчну а нову, пригодну для практичних потреб сѣгочасних. Хіба мало було и є мов, котрих самостійність безспорна, котрі мали и гарні епоси и пісьні и письменну літературу, але усе таки або зробились уже мертвими, або робляться такими, бо не мають літератури пригодної до сѣгочасних потреб, од чого народ сам іх кида без жалю, бо те що ми кличемо народом, т. є. так званий „простий чоловік“ є великий практик и навіть матеріялист и коли він держиться народности, то або з пасивности и консерватизму, (котрий поважати нічого, бо ним держиться усяка середньовікова дурість), — або тоді коли бачить, що народня партія не кінчає своїх праць романтизмом, а веде народ до ширшої вигоди соціальної и економічної. У противному случаю, як тільки дух прогресу торкається народа, він кидає без жалю одно за другим: бо бідному чоловікови ніколи гратись романтичною любовію до рідного побиту, а трошки розбогатівшому селянинови (а селяне скрізь у Европі, а особливо у славянщині суть головною основою, а инде то й остатне прибіжище народности) хочеться швидче хоч трошки походити на панів, офіцерів, чиновників. Ся поява є джерелом великого зіпсуття, виробленого полупанською цивілізацією; але що ж казати, коли таке діється скрізь по натуральному ходу розвитку. З народовцями-романтиками (а ми скрізь бачимо, що ідея національности виходила з романтизму, а деде то и досі романтичною зістається) и народом скрізь майже вироблялось а то и досі виробляється чудне *qui pro quo*: народовці — скрізь майже відкривають народність мов Америку, и відкривають книжним робом: іх интересує археологія, етнографія, у котрій вони знаходять истотні черти народности, — а потім з тою ж архіологією, етнографією підходять вони и до народу; а народови, хочеться почути що небудь ще незнаєме, він біжить од свого жита и шукає чужого; кажучи наглядно, скажемо, що романтики-народовці танцюють скрізь метелицю, а народ забува її та рветься до польки и до кадрилі. Тоді романтики-народовці кидаються, щоб показати панам, офіцерам и чиновникам, и тим из народу, котрі рвуться у пани, що можна бути франтом и у шапці и у свиті à la тоуїк, видумують народні кадрилі и польки. Та се б то ще нічого, але одкопують у археології своїх краєвих панів-феодалів, своїх военных героїв, и так виробляється свій краєвий феодализм, свій шовінізм для примани панів, панків и полупанків, котрий мало по малу переходить и на народ и черероджує инстинктивний порив народу, вирватись из свого традиційного и патріархального жита и круга ідей, у щось дуже несимпатичне. — Правда, що як довгі часи и енергично працює романтично-народня партія, то вона усе таки доводить народ хоч коли не до самопізнання и самокритики, то хоч до пізнання своєї окремости и исторія повертає так національний шовінізм як и феодализм у користь реформи старих и зложених війною и династіями держав, у користь принципу народної волі и краєвих автономий (два начала, котрі тільки дають ціну в очах друга прогресу теперішнім національним напрямкам)\*). Але усе таки довга праця над тим,

\*) Нічого спорити проти того, що земля, де ідея народности найбільш війшлає в идеею політичного, коли не соціального прогресу, у остатні доби була Італія;

щоб розбуджувати почуте народности через романтично-археологічний розворух старовини, багато уносить каліча народньому уму и чоловічому чуттю и задержує у середині народа дух поступу и самокритики, як се бачимо и в Чехів, Німців и самах Італіянців (про Поляків и говорити нічого). Але як народній напрямок будучи етнографічно-романтичним буде працювати з так малою енергією и з так великими и довгими перервами, як се бачимо на Україні, то він не тільки не воіє повернути свій народ з дороги ведучої до утрати народности, а тільки у конець скомпромітує народність у очах образованої громади и народу. А кажучи по совісти, український напрямок як и усі національні грішит не тільки романтизмом, але ще підходить під ту категорію, про котру ми тільки що казали. Щоб добитись чого небудь и щоб стати у щирій пригоді народу, український напрямок мусить не тільки узятись за кріпку працю тверезу и впрост обчислену на те, щоб одвітити уже видній потреби народу, вийти з старих народно-патріархальних форм бити и ідей и щоб першим ділом поставити не народність для народности, а соціальний, економічний, и культурний чоловічий поступ народу, для чого народня мова и форма пропаганди мусить бути тільки практичнішою одежою а не метою. — Для такої праці треба одложити на бік романтичні мрії, не так часто дивитись назад, у архіологію и етнографію, як у перед, (я кажу про пропаганду, а не про науку спеціальну, котра вольна у виборі своїх тем, но котра за те зовсім не національна а просто вже космополітична) показуючи народи з симпатією у історії більш усєго те, у чому можна бачити проби проведення у побит ідей будучого, як свободи особи, совісти, проби праці економічної а найбільш усєго налягати на розвій чутя гуманности и розширене духа свободи познакоменем народу з побитом других народів, та очистити єго розум од поганського и середновічного фанатизму, подати практичну поміч и вичити думати через науки природні.

С таким духом зроблена бібліотека книг для народнєї освіти пробереться шаг за шагом у народ, а помогти читати такі книжки може и та російська громада, котру заводить уряд и земство у Росії чим дальш з усе більшою енергією. Висказавши вище, що на за-

---

тут и пропаганда національної ідеї усєго менше опералась на романтичну етнографію. Італіянським народовцям нічого було есміатись ні на які свадєбні, похоронні и інші обичаї, бо елемєнтом головним, котрий виніс ідею з'єднаня и свободи Італії, була буржуазія, а не християнство. — Багато пєсмогло прогресови Італії и те, що клєрикальний елемєнт був ворогом національности и що Пій ІХ. скоро розбив мрії про церкву, котра ослобонить Італію, котрі те мрії стали впробятись у часи Джіоберті и др. Але й італіянські народовці, щоб підняти свій народ на німецький и французський милітаризм, обергались до прошлих часів, до археології и піднімали пам'ять про те, що Італія була колись „госпожею а не служницею народів“, як каже Леонарді и сам Мацціні. Щоб така пропаганда не оставила поганих коренів в народі, — се не може бути. Яку долю відіграв археологічний обскурантизм, цовнізм и т. д. в німецьким національним напрямку с часів 1813 р. и досі, — се всім звісно. — *Прим. авт.*

ведене по школах на Україні державного російського язика я дивлюсь, як на факт исторично необхідний, хоч по моему и требующий переміни и розумного противудійства виясненем ёго невігод, я не вважаю потрібним дуже плакати на сей факт, а особливо кричати проти „великоруського національного централизму“, а ще менше вияснити ёго якимсь то містичним напрямком туранської Москви, звівечити славянську Україну, як вона звівечила славяно-руський Новгород и т. д. Ще менше вважаю серйозними фрази, котрі я сам чував колись у своїх братів-українофилів, що лучше най буде народ наш безграмотний, ніж прийме освіту на „московській мові и од Москви, бо тоді він стратить народність свою.“ Не буду говорити про ціну сёго виреченя и такого народолобія. Але просто скажу, що факти показують, що не тільки страти народности, але й страти мови української при російському викладаню елементарної письменности нічого бояться: викази, що печатає бар. Корф, показують, як при працях, на котрі не підуть и не спосібні и двох з сотні сельських учителів, мова учеників поти не міняється, и вони не ввожують російської державної мови до того, щоб писати на їй, и коли об чому жаліти, прочитавши сі одчоти, так об тому, що через заборонене науки по українським букварям, тратиться більше часу на вивчене грамоти и дається менше розвою хлопцям. Од того на російсько-державні школи на Малорусі треба дивитись тільки, як на вивчене народу кирилській азбуці и передачу деяких фактів про світ божий и стоїть тільки народолобцям виготовити невеличку, але гарну бібліотеку книг справді потрібних для народу, вона не скоро, та за те природно, и без насилья піде у народ, и народ розбере, хто ёму правдивий друг и що ёму несе користь. Безборонна поява у світ „Де що про світ Божий“ ставить у обовязок видавати такі книги, а там можна буде подумати и про периодичне народне видане, котре тепер здається ми́ні ще лишнім, бо ще не має для себе публики. До того ж не сёгодні, так завтра, а треба сподіватись нового закона про печать у Россії,\*) по котрому и в провинції можна буде печатати без попередньої цензури. Одно, чого довго ще може прийдеться ждати у Россії, — то вольного уходу евангелія українського, напечатаного у Відні, и релігійних книг українських. Кажу так, бо знаю, що нігде так рутинна, навіть у Россії, не має сили, як у духовенстві и особливо монашестві, з котрого складається „Святійший Синод“, и противухристиянський приказ Св. Синода, щоб духовна цензура не пропускала книг и проповідей на „простонародніх мовах“, мусить продержатись довго. Окрім рутини тут діє багато и та ненависть до живої проповіді, котрою одміняється духовенство східно-грецьке, як и римсько-католицьке, бо у вас митрополит пішов проти молитвенника на народній мові и виступив проти „українського елемента“ у релігійних книгах у Галичині. А у Россії св. Синод не пускав у світ цілі 40 годів ще того російського переводу біблії, котрий зроблений покійним біблейським товариством в 1818 році и котрий усе таки більш церковно-славянський, ніж російський, а особливо ніж великоруський. А хоч пу-

\*) Жаль, що у тії надії, як в загалі у всіх своїх на скрізь оптимистичних надіях на Россію и її прогрес, ш. автор так дуже помилува. — Пр. Ред.



стив ёго насилу, щоб зробити конкуренцію Герценовому виданю, так недавно ще, як лондонське товариство біблійне предложило, що воно буде печатати сей переклад на лужшому папері и продавати дешевше, тільки б Синод увійшов з ним у звязь для ёго розширення, Синод не згодився.. Український переклад буде особливо ненавистним російським „Чорним“, бо він по самій необхідности буде живіщий и простійший, ніж навіть гарний російський (що ще desideratur), а особливо, ніж той, що тепер продає синод а навіть и лондонське товариство під заголовком „переводъ на русское нарѣчіе.“

Однако хоч я говорю, що синод не пустить довго українського перекладу біблії, кажу се тільки у такій мислі, що поки буде цензура на переклади св. письма у руках Св. Синода. Одначе не треба преувеличати и сили сёго синоду, як то часто роблять заграничні публіцисти, знакомі в Россию тільки з офіціальних фраз. Церков у Россиі має силу, поки її дає державна власть: у сёму зміслі Россиа являє той идеал, котрого хочуть національні либерали, новокатолики и т. и. либерали у ділах політики релігійної.

От як церков російська гнала роскольників, а у недавні годи синод видав указ, по котрому діти роскольників, коли учаться у школах державних, можуть, як схочуть, ходити на уроки закону божого, але можуть и не ходити и звістно синод се зробив не з своєї доброї волі. Захоче держава инчого часу звівечити цензуру духовну у синода, той одніме безперечно.

Але хоч би и довго прийшлося ждати уходу у Россиі віденського видання українського перекладу св. письма, се не повинно дуже відбрати духа українофилам з погляду позитивної науки и користи для народу. Св. письмо у нашій ідеї грає не виключну ролю. У очах багатьох людей з українофілів переклад св. письма потрібний особливо, щоб підняти у очах народа ціну ёго мови, котру він сам почав уже вважати мужицькою и високою, розговору недостойною. Але на се можна сказати, що повагу народнєї мови можна підняти и другими книжками, тільки б нарід бачив у них серйозну науку и практичну ціну. А з сих поводів головніше діло усе таки виходить виготовлене на українській мові книжок, котрі б просто несли у нарід лучші ідеї нашого віку, викладали б позитивні науки и давали б народу практичні відомости. Коли тепер українофили не виготовлять таких книжок, то мають жалуватись тільки на самих себе..

Каюсь, що заняв так багато місця з поводу розговору про дві тільки пові книжки на Україні, з котрих про байки майже ще нічого не сказав. Але втішаю себе тим, що переказав де-що не зовсім знане у вас про наші фактичні обставини у послідні и передпослідні доби. Я знаю, що багато з чим, мною сказаним, можуть не згодитись земляки мої и у нас и у вас, але я старався скрізь виводити мислі з фактів, та поданими мною фактами тільки й дорожу: як хто доповнить їх, або виведе з них другі виводи, ніж я, то я сам первий готов сказати ёму спасибі. У другий раз позвольте поговорити об остатніх згаданих мною українських книжках у звязку з загальним становищем и ціною стихотворства на Україні.

1872 р. Липець. Viareggio.

Українець.

## БІБЛІОГРАФІЯ.

— **Изданія общества имени Михаила Качковскаго. Ч. 2.** — За время отъ 3. (15.) Юнія до 3. (15.) Юлія 1876. Се Ч. 2. периодичного видавництва товариства имени Качковскаго обіймає: 1) Конець праці *дра К. Мироновича: Що до здоровья чоловѣка конечно треба*; 2) повістку *Володимира с під Галича: Божій судъ на незгodu*; 3) безцільну розвідку *М. К.: Наши цминтари по нашихъ селахъ и жьсточкахъ*, и 4) *Вѣсти изъ выдѣла общества Мих. Качковскаго.* — Оцінене сѣго периодичного видавництва подамо в слідующих Ч. Ч.

— **Коломійські виданя популярні М. Білоуса.** — Нам попало у руки кілька книжочок популярних коломійського видавці М. Білоуса: „*Иванчукъ Моторный*“, „*Сава русскій мудрецъ*“, „*Чудо якихъ мало*“, „*Рицарь и смерть*“, „*О чудотворной иконѣ пр. Дѣвы Маріи въ Далешевѣ*“. Переглянувши ті книжочки на дармо питаємо, яку ціль має таке видавництво! А не треба забувати, що се видавництво для народу! Головна річ у тих книжочках йде про горівку та про „чуда“. Вже то прозою прописано в нас чимало нісенітниць о горівці, а все нібито на науку народа. Що ж доперва, коли ті нісенітничі розказані віршомазами, котрі в поетичній екстазі зараз надають горівці мову и розум, виводять на сцену чортів, п'яну громаду и чудотворну силу якоїсь горівчаної правди, котрої годі дочитатись! А яка мораль виходить с такого розказу „*Рицарь и Смерть*“, де якийсь славний рицар не знає, що то такого смерть и визиває її по всім-усюдам, а як вона показалає ѣму с косою, пілюю, серпом, рискалем, лопатю, граблями и мітлюю, то гине він незнатъ з якої причини?! *Джитро з над Дністра* (Вѣнцковский?) висилився з своєю калікою-музою на поему: „*Иван Моторный, як душу злomu запродав*“. Тут знов чорт и гроші грають свою ролю поетичної интриги. Се поема á la Твардовський en miniature! Тільки очевидно для народу писана. — А в пятій книжочці розказується, які то „правдиві“ чуда творились не в якім III-ім або X-ім віці, але в р. 1862, 1863 и в ночі з 2-го на 9-го серпня 1871 в Далешеві від чудотворної икони! Та ще й які чуда! Ось заслаб дяк (и заразом учитель одже дяко-учитель) в Далешеві на сухоти и на тяжку хрипку. Дійшов через сю слабість до крайної нужди и вже тільки вижидав смерти. Аж ось впало ѣму на думку зложити пісню „съ краєгранезіємъ“ на честь чудотворної икони в Далешеві. Подумав, поміркував и пісня готова. Приходить до церкви, стає „храпливим голосом співати свое сочиненіє“ и о чудо! вже по „вторій строфі“ видоровляє и мимо нетверезости не дізнає вже більше аж до смерти „ні болізни грудей, ні убитку тіла, ні хрипки“!! Се перше чудо „правдиве“. А друге и правдиве чудо то ж не менше цікаве. Анна Шлапаківська відважилася сама човном через Дністер перевозитися. На середині ріки унесла вода човно, вона перелякалася, опустила кормилице, стратила рівновагу и човно вивернулось а вона впала в воду. Смерть неминуча! Але за хвилину виринає Анна з води с криком: „матер божа далешівська ратуй мене“, хапається переверненого човна и добива-

ється в той спосіб щасливо до берега! И таких чудних але „правдивих“ чуд розказується аж пять и то з недалекої минувшости, котрих „свідки ще досі живуть!“

Такі то книжочки пускаються коломийським видавцею М. Білоусом між народ четвертим и шестим виданем! Сумний то та відражаючий факт шпекуляції „русского борителя“, котрий має ту смілість відкликатись до патріотів, щоб помогли ёму ставити каменичку „проти жидівської и польської напасти“, котрий важиться агитувати між народом проти купна книжок „Провіти“ („бо вони польські“), а між тим сам бесчестить популярне видавництво.

## Перегляд діяльності руських товариств.

**Загальні збори Общества имени М. Качковского в Стрию.** Вже в попереднім Ч-лі згадуючи про програм загальних зборів товариства имени Качковського виказали ми, як мало можна надіятися користи по зборах с програмом так мало відповідним ціли и складови сих зборів. Зложивши з одної сторони труд людей, кошта подорожі членів, кошта урядження зборів и страту часу, а в другої сторони ті мрачні, мов камфора зникомі результати таких зборів, мимохіть приходить на думку помовка: „багато галасу задля нічого“, а що більше таки насувається и поважне питане: чи єсть в тім яка небудь користь, чи не шкода и грошей и труду и часу, чи не змилосердитися троха над кишенею нашого народу, котрий не багато виніс користи з членівства тов. Качковського, а ще менше з загальних спектаклів? Ми вже кілька разів заявили, що, щиро бажаючи скорого поступу просвіти народу, ми не маємо ніякої причини дивитись завистним оком на товариство М. Качковського, а раді б були, щоб воно як найбільше причинялося до переведеня великого діла просвіти, котре справді тільки спільними силами скоро може принести добрі овочі. Важність сего діла вкладає на нас обовязок пильно слідити хід праці коло просвіти народу. Задля того ми й згадуємо про ділане товариства Качковського. Так щоб не стягнути на себе закиду субективности, ми подаємо тут допись одного з членів тов. Качковського, котрий від самого початку повстаня сего товариства аж до тепер щиро займався ёго долею и чималі положив заслуги для зъєднаня членів сему товариству. „Нема нічого сумнішого, — пише сей очевидець — як коли люде починають гратись поважними річами. Можна б се простити молодикам, але тяжко не обуритись, коли люде на око народнёго довіря и поважання роблять с того довіря надужитя, а поважні справи зводять до ряду штучних огнів, котрими хочуть осінити свою „народозаступничу“ особу. Чи мало в нас вже нароблено таких дивоглядів с справами народніми! Та можна було надіятись, що хоч наш бідний народ безпосередно не буде предметом тих експериментів. Хто тільки зміркує, що знищене нужди народу и просвіта наших темних селян є єдиним способом уратованя нашої на-

родности, тому й на думку не прийде, щоб міг хто небудь з правдивих патріотів робити з сього питання блахманісті іграшки на свою користь.

Я ніколи не припускав, щоби в ділі просвіти народу між щирими патріотами могло виявлятись лицемірство. Я щиро повитав завязане тов. Качковського, бо міні здалося, що ёго засновували для добра народу та щоби взяти у руки ті фонди, які лишив М. Качковський для діла просвіти народу. Й міні здалося, що с часом як всі товариства: „Просвіта“, „Матиця“ и „Общество М. Качковского“ роздивляться гаразд у своїй праці, то наступить конечно між ними або повне зілляне, або згідний поділ праці коло просвіти народу. Товариство Качковського будило тим велику надію, що, маючи змогу щорічно в иншій місці уряджувати збори, могло через те безпосередно бодай раз в рік зводити у купу „научаючих“ з „учащимися“, виробляти тим самим єдність між свічною верствою а масою народу та живим словом впливати на народ, вказуючи на загальних зборах, що робиться для просвіти з року до року, чи лучшає доля народу від світла науки та в чім ще хіба и недостаток. Я все думав, що сі збори будуть всенародніми торжествами науки и заохоти до просвіти. — Коли перші збори невдалися, я потішався надією, що с часом буде лучче. Тимчасом воно виходить противно. Хоч перенесли головний виділ ді Львова, хоч членів прибуло, и багато філій завязано, а все таки признаки поступу нема ні в виданих книжках, ні в веденю самого діла. А сєгорічні збори доказали, що, як так дальше поведеться, то вони не то, що не будуть відповідати своїй цілі, але просто стануть відстрашувати народ не тільки від зборів, але и від самого товариства и від охоти до просвіти. Подумайте тільки з якою думкою іде селянин на такі збори (коли він тільки іде з доброї волі а не з принуки свого пан-отця), що він сподіється почути та побачити! Вже ж не іде він на те (як Ви се гаразд в „Правді“ замітили), щоб почути и побачити службу божу правлену хочби и кількадесятьма священиками, со лучче пішовби він на який відпуст, де тож немало священиків, а далеко більш народу. Іде він, щоб побачити те товариство, що дало ёму грамоту и що бере від ёго річно 1 ринь. „Як то воно виглядає“, думає селянин ідучи, „які то люде, та чи вони справді так роблять, як нам пишуть, та як міні пан-отець розказує? Ану побачу я, що то такого ті збори, та на що вони так з'їздяться. Може б воно обійшлося без того труду. Але ні, вони таки на щось ідуть...“ Таке и децо багато иншого передумає селянин видаючи свій гріш на дорогу. С такими думками приїхав не один селянин до Стрия. Відправили службу божу, зійшлися 400 людей (священиків и селян и небагато сурдутовців) до салі (чи шони або лучче магазину). Правда о. Лопатинський гарно говорить, з ёго добрий проповідник. Але легше мабуть говорити проповідь на тему: „совершишася!“, як зробити цікавим и поучаючим справозданє, котрого тема „маємо багато членів и багато філій“, бо тут треба й сказати, що зроблено для тих членів. Коли є 6000 членів, то є 6000 р. річно, а що ж за те зроблено? Взяти разом усі книжочки від почину товариства видані, так ще може не вийде на 6000 зр., а то бач за один рік мало б вплинути 6000 зр. Або одно, або друге: або є 6000 членів та нехороша господарка, або нема 6000

чл. так и не ма 6000 рин. — Филіи завязано, правда, мало не по всій Галичині, так звісно ж знов: як голова недужа, той руки до нічого! Як би там ні було, хоч и справді великий був би розріст адміністративний товариства, так він мало впадає в око селянинови, тай на одно справоздане не стоїть стягати стільки народу, бо одні кошта переїзду и побиту у Стрию переходять 1000 зр. А се ж не малий гріш и лучче б ёго обернути на печатане справозданя та на видане якої книжочки.

Важність зборів таких, як уряджує товар. Качковського, повинна бути більш моральна. В тім то й біда, що ті збори не тільки не виявляють ніякої сліди моральної, але противно стаються деструктивними и нівечать повагу інтелігенції и значене діла просвіти в очах народу. С полудня розпочалися вибори виділу. Тут тільки один о. Наумович вийшов знов на голову одногосно при апляві „слава“. А при виборах дальших виділових розпочалась та пристрастна борба, яка все впливає у „отців Русі“, коли тільки не по їх волі діється. С поміж прононованих, а оісля и вибраних виділових и їх заступників виміно тільки: Щербана, Клемертовича и Олійника та питаю: чим так ті люде вславились, в чім показали яку небудь здібність (вже не кажу про розуміне вести діло просвіти народу), щоб перед ними корити працюватих и надійних молодих людей, як Дольницький и Франко? Можна промовляти за сим або тим кандидатом, але не годиться на народнім зборі виявляти сліпу пристрасть проти „молодих“ людей, котрі певно з більшою охотою и совістю працювали б над просвітою народу, як „каліграфічні“ медоїди без найменшого розуміня заданя товариства, а ще менше годиться вести дискусію в той спосіб, щоб вона гіршила присутних селян, що певно сподівались побачити інших „свічних“ людей. Але біда, що ті люде, котрі зашкарали під собою Дім Народній, Ставропигію и Матицю, та негасимою ненавистю палають проти „молодих“, — не страхаються навіть перед селянами злосливостю и оманю боронити „упривилиованого“ становиска „батьків Русі“ для моральних ничтожників. Коли поставлено кандидатуру Франка на виділового, русскі консерватисти зараз висунули на перед каліграфічність Олійника и зробили з Щербана литерата!! Та сю пристрастність и тривогу перед „молодими“ носуно до того, що й селянам не дозволено вольного слова, так що один з селян сказав: „то як ви чого хочете, то так и робите, а як ми чого хочемо, то ви тоді нам кажете: тихо!“, почім дуже багато селян вийшло з салі. — Так, бачите, егоистична амбіція старшинуваня не має в наших „застунників народу“ ніякого впливу, и не погамує її ні святість діла, ні навіть сором перед народом. А спитаєте, задля чого все те діється! Ёй Богу не знаю, що на те сказати! Бо чи ж є чого яритись, коли молоді, працюваті люде хочуть братись за працю коло просвіти народу, котра нидіє в старечих руках нічим незаслужених авторитетів?! А коли б такі як Дольницький и Франко були менше відповідні до виділу, як Олійник, Клемертович и Щербан, так чи не можна б було сёго годящо та холодно без тероризму пояснити? Дармо вижидав я дискусію, котра відійшла б від особистої полеміки, а зайняла б увагу селян, заинтересувала їх ділом просвіти або хоч самим товариством. Побачивши горячкову борбу проти осіб, багато світської інтелігенції и селян опустило збори.

А давний виділ не постарався о те, щоб бодай кінець зборів залагодив эле вражене дебати о кандидатах“.

Після того всёго спитаємо: яку користь могли віднести селяне з таких зборів? На який кінець тратили вони свій час, свій труд и свої гроші? яке моральне скріплене винесли вони з тих зборів, та як виявилась ім та просвіта „просвічених“ заступників? Жаль сказати але й перечити годі, що в нас и з діла просвіти народу зробили поле егонстичних, честолюбних пописів, блескоти и бляги! Не йде тут здається о просвіту народу, а о почеси и творене нових шкаралупників-авторитетів! Не ходить о добро народу, а о марну славу „мисіонера“, „заступника“, „батька Русі“. Глядімо ж добре, щоб за такими людьми не пропала наша народність!

## НОВИНКИ,

### ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— „Ruch literacki“ о указі проти руського язика. В Ч. 34. Ruchu lit. уміщена під заголовком „nowy gwałt językowy“ обширна передна статя про указ проти руського язика в Россії. Се неперечно найгарнійша статя, яку довелось нам читати в польських часописях об тім предметі. Не маємо на цілі наводити хочби тільки головнійших уступів сеї статі, а згадуємо о ній тільки для того, що мусимо спростувати деякі уступи сеї статі дотичачі „Правди“. Ruch lit. підносячи значене статі „Правди“ о указі проти руського язика находити невідповідним, що „Правда“ згадуючи про накидуваня „общерусского правописанія“ руському язикови (як звісно вже нашим читателям, твори красної літератури руської можуть допускатись по осібнім рішеню гол. цензури до печати тільки в „общерусском правописанію“) — назвала се офіційне навязуване правописи російською голуховщиною. Ми пригадаємо шан. авторови статі повисшої, що „Правда“ назвала тільки се постановлене що до правописи „россійської голуховщиною“, а не цілий указ, котрий очевидно перевиснив всякі дотеперішні вимисли насиля. Проти цілого указу — никне постановлене що до правописи майже до маловажности. Річ ясна, що указ вимірений головою проти руського язика яко такого. Заказ печатаня книжок руських, заказ розвою руського язика, недозволене відчитів и представлень в руськім язичі, — се головна сторона указу, котра передовсім нас дотикає и обурює. В порівнаню до того варварства являється накидане „общерусского правописанія“ річею майже зовсім підрядною, хоч мимо того все таки абсурдною. Ніхто з учителів державного права не поставив ще тези, щоб до власти державної належала правопись, або й ціла граматика якого небудь язика. Що єсть річею словесного розвою, те не впадає в ділане державної власти, котра має дотикати тільки політичного

и суспільного життя. Филологія що найменше личить политикам, а вже зовсім недорічність вийде, коли политики зачнуть ставити приписи для граматики. Одже ж свого часу и гр. Голуховський розвиваючи свою політичну кар'єру хотів ставити азбучні приписи. Ruch lit. каже, що гр. Голуховський не накладає Русинам правописи, а старався тільки впровадити азбуку латинську. Так ми спитаємо, чи азбука належить до кодексу політичних устав и розпоряджень? А дальше, чи азбука не є першою, так сказати вступною а тим самим нерозлучною частею правописи? Нам здається, що се ж и перше задане правописи, рішити питане, які именно знаки (букви) найвідповідніші до означеня звуків певного языка. То ж, що до правописного питаія, поступоване гр. Голуховського з латинською азбукою, зовсім рівняється навіязуваню „общерусского правописанія“ через російське правительство, с тою ріжницею, що азбучна діяльність Голуховского дотикала тільки шкіл и урядів, а російське правительство зайняло приватну печать під свої приписи, бо до шкіл и урядів росс. правительство недопускає руського языка. А в конець будьмо певні, що коли б Русини уживали латинської азбуки, російське правительство було б те ж сказало тільки, що руські книжки можна печатати тільки общерусскою азбукою. Одно и друге веде до тієї самої цілі, але й одно и друге виходячи від державної власти — не знаходить усправедливленя. Але ще раз кажемо, правописне питане в указі — се річ побічної ваги супроти головних пунктів сього указу проти самого языка яко такого. Друга увага Ruchu lit. дотичить историчного повстаня указу, як се було наведено в „Правді“. „Після нашої думки — говориться в згаданій статі Ruchu lit. — интриги могли тільки приспішити указ насиля руського языка, але не споводувати його. Его генеза лежить по prostu в системі неволі царату, в його и Москалів засадничім програмі, а тим програмом сесть одна держава московська, одна віра, один язык и один народ“. Мимо всього того мусимо сазати Ruch-ови lit., що история повстаня сього указу подана „Правдою“ сесть зовсім вірна и правдива. Ту саму историю розказано в петербурській и кийвській кореспонденції до „Neue fr. Presse“. Треба ж знати, що мимо загальної тенденції чи политики, поодинокі ділана правительства дуже часто мають спеціальні причини. А такою причиною була в тім випадку клевета ворогів українофильства. Помиляється Ruch lit., коли думає, що ми, розказуючи сю историю правдиву, хотіли хочби троха злагодити значенс и досяглість указу або помилялися що до цілей правительства. Ми думаємо, що хоч яка устава чи указ — вийде задля певних мотивів, то ті мотиви, скоро не сталися частею устава, тратять своє значенс. Устава жне після своєї санкції самостійним житєм незалежним від мотивів, які її викликали. Коли ся устава невідповідна, або навіть огидна, то невідповідна и огидна вона вже не задля тих мотивів, але сама собою. Се й дотичить и згаданого указу. Що ми об нім сказали в „Правді“, те говорили ми не задля мотивів, які його викликали, але задля него самого, задля його грясти и цілі. За видане сього указу — відповідає перед світом російське правительство, за причину його повстаня — Юзефович et tutti quanti українофоби-клеветники! Ми не хочемо перечити того, що Ruch lit. говорить про тенденцію наших ворогів, але зробимо

ту увагу, що ми все таки розрізняємо правительство від народу одже й російське правительство від російського народу. Коли в конституційних державах не може народ відповідати за те, що робить правительство, то як же ж можна вимагати одвічальности народу за діла правительства в абсолютній державі? Ми знаємо дальше и те, що и між неправительственними Великорусами є багато ворогів руського народу, як є їх чимало між Поляками, та мимо того ми не ворогуємо проти російського народу як и не ворогуємо проти народу польського. Ми ж знаємо, що чимало Россиян ставало и стає в обороні нашого народу и наших прав. Ми не ведемо политики ненависти, особливо ненависті народної, а боронимось тільки проти ворогів.

— **Як поступають у нас школьні власти з руським язиком?** Міністер просвіти роспорядив, щоб в школах при учительських семінариях в Львові, Тернополі и Станіславові заведено рівнорядні класи (паралельки) з викладовим язиком руським. Рада школьна, як зачуваємо, хотіла спершу станути сторчаком проти сього роспорядження, и гей же ремонструвати проти сього роспорядження. Мало се бути давнє veto речісполитоті. Тільки ж розозбігов-і историки кр. ради школьної позабули, що у нас проти законів и правосильних роспоряджень не можна закладати veto. То ж и тяжко було коритися сим панам перед силою закона. Щоб хоч троха догодити своїй амбіції, тримали вони се роспорядженє министра мов найбільший скарб в великій тайні, так що звістка о заведеню на рік 1876/7 рівнорядних клас з викладовим руським язиком в взорцевих школах при учительських семінариях в Львові и Станіславові — доходить доперва околo 25 и 27-го Серпня до відомости часописей польских, а про заведене такої рівнорядної класи в Тернополі ще й досі чутки не має. Чи кр. рада школьна и дирекції учительських семінарий в Львові, Станіславові и Тернополі не мали досі часу подати сеї відомости, чи може министерияльне роспорядженє вийшло доперва 25-го Серпня?!

Ми маємо право жадати, щоб вісти про введене клас з руським язиком викладовим були подавані имено до руських часописей, або щоб були хоч оголошені в спосіб руським родичам приступний, та в такий час, щоб після оголошеня родичі мали ще пору уладити свої справи після нового складу річей. Тримати такі роспорядження в тайні, як се чинить др. Дністряньський в Тернополі, або оголошувати їх три дні перед отворенєм курсів школьних, — не то що не відповідає засаді явности и приступности шкіл, але мимо волі виказус, що певним дирекціям и райцям не ходит о виконанє роспорядження, але о покривденє и демонстрацію проти руського язика в школах.

— **С під Снятина\*** (Додатки до поясненя недолі народу). Яко дві головні причини упадку рільництва у нас, подавано пянство и лихву,

\*) Подаємо сю допись задля того, що дотикає вона нових слабих сторон нашого народу. Не можемо однак в повні згодитись з автором, наче б лїннєство було так дуже загальною хоробою, хоч признаємо велике її розширенє. Найменше ж могли б ми згодитись на те, наче б Русин з натури був лїннєвий. Неправдивість сього вже давно доказана добрими спостерегачами. Ми жалуємо, що автор не вїйшов в причини лїннєства. — Прим. Ред.



и старанося запобігати одному и другому лихови: проти лихви закладанем банків и стоваришень позичкових, против пянства закладанем стоваришень, а радше назвати, сприяжень тверезости. Тим часом одно и друге не трапляє ціли. Банки пускають так само ґрунта селянські на лицитацію, як и лихварі, а може навіть більше, а від горівки присягають тільки ті, котрі и без того не запивалися. Щож за причина тої неудачі? Придивившись добре та прислухавшись мужикам и иншим, що безпосередно стикаються з селянами найшов я ще третю головну причину від котрої походять обі повише згадані, а то лінивство. Воно веде до пятітки, воно загання у руки лихварів. Мушу иншим лишити доходити причини лінивства (а се власне дуже важне и цікаве Пр. Ред.) а гадаю що на истноване тогож не потребую ставити доказу, бо кождий, що ино потребував робітника, признасть, що не ино німецький але и польский робітник є значно ліпший від руського (?). Нераз підчас пекучої роботи навіть и не у коршмі, але в хаті одного сусіди або кума, зійдеся кількох сусідів и кумів, та стануть балакати. Піде при тім одна порція за другою, и сараки не стямляться, як то и ніч вчинилася. Чи то одна днина марне пропадає у той спосіб, и привичка до розговірок и порційки взмагаєся, аж доки один або другий не стане налоговим пяницею. При такім поступованю ніхто не відкладає гроша на ненадійну потребу, ніхто й не подумає о довгах, або о ратах а навіть дачках и податках, и коли прийде що платити, нема иншої ради, як тільки: позичка. А капиталисти селянські, с. є: жиди, чим нагліша и більша потреба, тим більшої лихви жадають. Я гадаю проте, що ніякі банки и инші урядженя, щоби легко дістати грошей, не можуть, ніякі заприсяженя від горівки не зарадять злому, доки рівночасно не найдеся яке *antidotum* проти лінивства, бо тоє зведе назад до пятітки и лихви, а рецидива буває звичайно небезпечнішою від початкової недуги.

Читав я доперва в сих днях статут стоваришеня стремезливости, и признаюся, що не розумію, для чого сю институцію названо стоваришенем, так є неподібною до стоваришень після загального розуміння. Я назвав бим її радше сприяженем против горівки, бо дійсно крім шлюбования, що приступаючий ціле житє не буде пити горівки и руму, не ма у нім нічого важного и розумного, хіба що зачислимо відмавлєня певних молитов и ходженя у певні дні до церкви до важних установ. Що шлюбуючий має робити, щоби уйти покусі до повороту, и як має користно виповняти свій зайвий час, о тім автор отатуту позабув.

Однак при добрій волі и охоті и застосованє мірних средств може видати гарніші овочи, коли тілько недостатки хоч трохи доповнятьсє. Подібний примір масмо у селі Карлові, на Покутю. Парох того села о. Андрій Воевідка, один с тих людей, що помимо слабого здоровля, недостаточних средств и браку помочи, желізною витрєвалостю и пожертвованєм самого себе допроваджують до того, про що иншому и не снилося, взявся до діла, ще заки иншим о стремезливости и не снилося. Роспочав її ширити але в цілком инший спосіб. Наперед старався о те, щоби селяне пізнали ціну праці и наслідки оцадности. Намовив громаду, щоб з кількадесят моргової толоки громадської, на котрій худоба пасєся, одну частину що року громадським коштом орати и

обсівати, а узискані за збіжжє гроші, уживати в часті яко позичкову касу громадську а в часті до уменшеня тягарів громадських. В протягу около десять літ вросла ся каса до 15 тисяч золотих! Наперед ужито її до викупна заставлених жидам ґрунтів. Селянини починаючи 20 до 40 зл. в. а. дає жидови в застав и до ужиткованя морґ поля, а часто-густо обовязуєся ще ёго обробляти. Сплативши довг, даймо на тоє що навіть, 40 зл. (бо жид рідко коли дасть таку суму на один тільки морґ поля) та ще з 10 зл. якогось проценту, котрий жид усе зрозуміє нараховати, разом 50 зл. — заряд каси тої не віддає поле властителеви, але бере в уживанє на свій рахунок. Вже зле мусіло би зародитися, коли б тільки 10 кірців кукурудзи прийшло з морґа, а дуже дорого треба би платити робітника, щоб уся робота з насінєм и инш. коштувала половину збору. Прийшло би однак в той час 5 кірців кукурудзи, що при теперішнім дешевім часі чинить 25 зл. За два роки одже є довг с процентами сплачений и господар отримує назад своє поле чисте и незадовжене. В такий намацальний спосіб переконуєся мужик о ціні праці и ощадности, и певно навіть без присяги не було би тепер вже п'яниць у Карлові. Додаймо до того, що о. Воевідка не побирає з громади ніяких данин, котрі так нарід и священників зарозуміло деморалізують, и пристає на тім, що ёму хто дасть добровільно, не зачудує нікого, що ціла громада шанує ёго більш рідного вітця, що ті пишні люде, котрі по усій околиці тепер вже гарною, чистою и богатою одежою и гордою поставою вирізняются, не вимовляють ёго имени, не знявши шапки з голови, що перед кождим величають свого пароха додаючи, що він научив нас бути людми, а при тім пильнуючи школи допровадив до того, що у тім однім селі над 30 примірників різних часописей мужики читають. — Г.

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 30. Серпня.

— *С театру війни.* Не довго після побіди під Вучидолом віднесли Чорногорці нову побіду над турецькими войсками. Рівночасно з офензивним походом Муктара-баші, котрий скінчився програною під Вучидолом, почали рухатись турецькі войска від альбанській границі під Магмудом-башою. Хоч становиско Чорногорців на альбанській границі мусіло бути тільки відпорне, то мимо того вже в початку війни зуміли вони здобути немалі користи для себе, винеперли турецькі войска з непосредного сусідства Чорногори и чернували Медун. Магмуд-баша обійнявши начальство по нещаснім Ахмуді-Гамді-баші замірив посунутись до Кучи и запровнянтувати Медун, и тим способом загрозили инвазією до Чорногори. Однак ж сей замір дуже непощастився Туркам. Чорногорці під проводом Божо-Петровича з незвичайною сміlostю наперли з усіх сторін на Турків и з ганчарами в руках в пух розбили ціле турецьке військо. Що найменше 5000 турків лягло на полях

битви, а в руки Черногорців дісталоя дуже багато зброї, амуниції, 19 хоругв турецьких, коней, наметів и иншого военного материялу. Ся нова побіда на Кучевім полю оправдала слова Черногорців, що вони не потребують спроваджувати зброї з заграниці, а вистарчить їм зброя здобута на Турках. Побіди Черногорців не тільки значно піднесли духа між самими Черногорцями, але й впливають на настрої духа в Сербії. А хоч Черногорці не можуть так використувати своїх побід, як се могло би вчинити регулярне войско з відповідною артилерисю, помимо того можна вважати Герцеговину яко опановану Черногорцями. Терен у Герцеговині відповідний до такого войованя, до якого спосібні Черногорці, а хоч головні міста и твердині Герцеговини ще у руках Турків, то мимо того есть вже фактом доконаням, що Турки не в силі володіти у Герцеговині. В наслідок побід Черногорців дуже ослабла сила Турків в Герцеговині и Боснії, а за те змагається сміливість и сила повстанців.—По доконаній концентрації сербських сил під начальством ген. Чернаєва, распочалася дня 19. Серпня велика и рішуча боротьба між Сербями а Турками перед *Алексиначом*. Ахмед-Бюб-баша с стороны Дервенту, а Али-Сагіб-баша с стороны Нішу усіма своїми силами змагали до Алексинача, щоб узяти сей „ключ“ до Сербії. Через шість день майже без перестанку точилися битви на цілій лінії з відмінним щастем. Росходилося не тільки о честь и славу обох сторон воюючих, але передовсім о долю Сербії. Програна під Алексиначом була б не тільки довела до великого розсипу сербської армії, але віддала би у руки Турків найважніші оборонні пункта Сербії и отворила би широке поле до пліндрованя и цілковитого знищеня дуже великої части краю. А з другої стороны, тільки зайняте Алексиначу и околичних становиск могло бути властивою и рішучою побідою Турків. То ж и зрозуміло, що обі стороны боролися з напруженем всіх своїх сил, з ясним почутям, що в тій борбі рішається доля або недоля одної и другої стороны. Уже одна витривалість, з якою устояли сербські войска в шестидневних, неустанних боротьбах, давала поруку, що Сербї остояться в своїй силі. Незначно, з дня на день перехиялась вага побіди на сторону Сербів. Але аж доперва шестого дня т. є. 24. Серпня полковник Горватович, доконавши сміливий и світлий маневр флянкового обходу и появилшися майже неожидано на задах турецької армії Бюб-баші, рішив битву на користь Сербів. Битва рішилася на отвертім полю и Турки мусіли опустити територію від св. Стенана аж до Морави и відступили аж за Катуп. Велике виселенс сербського войска незволило зразу дальше прослідувати Турків. Але вже 26 Серпня распочав ген. Чернаєв зацепні кроки проти Турків и спільно з Горватовичом, котрий знов доконав сміливого маршу на зади турецької армії, відпераяють Турків до Нішу. Після найновших телеграмів стоїть вже одна часть сербської армії на турецькім територіюм коло Топольниці. Незадовго можна сподіватись нових рішучих битв в околиці Нішу. Ген. Чернаєв казав перевозити тяжкі армати 48 фунтові на теперішнє побоєвиско и очевидно задумус використати віднесену побіду. Як небудь випаде дальша операция, то вже певно, що Сербї вибилися з великої небезпечности и унеможливили зайнятя Алексиначу, а тим самим и головного входу до глубини Сербії. Армія сербська окрилася тяжко здобу-

тою славою, а перебувши так тяжку пробу, здається, сповнить тепер своє заданс. Мрії туркофилів о турецьким триумфальнім поході до Сербії счезли неповоротно.

В сербській війську знаходиться багато офіцирів з Россії, а нові що раз більше прибувають. Тим способом доповниться недостаток рутинованих офіцирів в сербській армії, а сила її зросте чимало під зглядом битности и оборотливости.

Рівночасно з вістею о тій побіді Сербів, доходять відомости о мирових переговорах, кн. Милян мав заявити репрезентантам моцарств, що не відхиляється від зазиву моцарств до помирена воюючих сторон и годиться на те, щоб моцарства підійнялись посередництва між Сербією а Портою. Скілько в тих поголосках правди, годі ще нині сказати. То річ певна, що и мирового акция не може вже скінчитись на некористь воюючих за волю Славян.

— *Вибори до сойму.* Дня 20. Серпня 1876 оголосило намісництво, що вибори до сойму галицького відбудуться дня 24. жовтня (в виборчих округах сільських громад), 26. жовтня (в містах и торговельно-промислових палат.) и 31. жовтня (в більших посідлостях) с. р. Всі сторонництва ладяться до виборчої боротьби, хоч досі ні одна сторона не поставила ясного, зрозумілого и повного програму с котрого можна б побачити, як думають сторонництва вести свою политику в будучім соймі.

---

## Послідні відомости.

---

Після донесеня Tagblatt-у зайняв пол. Лешапин наново Зайчар, так що ціла долина моравська знаходиться знов в посіданю Сербів. Тутешні дивенники одержали слідуючі телеграми з Відня: Fremdenblatt довідується з певного жерела, що положене турецької армії коло Алексиначу ссть дуже некористне.

З Білгороду доносять бюлєтин урядовий з 30. серпня: Турки на всіх пунктах правого берегу Морави и на взгірях Пруговача, Станци св. Степана и Єзера побиті. Армия турецька виставлена на небеспечність, що її праве крило обійдуть Сербі. Армия турецька не видержала послідних атаків сербських и знаходиться в повнім відвороті. Сербські войска прослідують неприятеля и обсадили вже взгіря и шанці, кстрі перед тим займали Турки. Турків цілком зігнано з правого берегу Морави.

---

**✂ Слова о полку Игоревім**, виданого проф. др. Огоновським, можно набути в канцелярії товариства „Просвіта“.

---

Видає и за редакцию відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під зарядом Фр. Серпанцалого.

Виходить випу-  
сками в 2 $\frac{1}{2}$  арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
міністрація  
під н. 44. при ул.  
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50  
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться  
після тарифи.

## У ГОРАХ.

У нас у горах, пани брата,  
Раз виводились соколи,  
Тепер не мають и коли  
Про тее люде й споминати...  
Минув наш давний тихий рай,  
Минула давна наша воля...  
Але ще кажуть, як соколи  
Назад повернуться в наш край,  
То ще гаразд на світі буде. —  
Не вірю я — най вірють люде;  
Бо в нас було колпсь добро,  
И славно в нас було,  
Доки наші не приймили  
За короля-круля  
Краківського. Пронав и круль,  
И ми з ним пропали,  
Єзуїцькі колегії лиш повиростали  
Як гадярки капаннесті  
Слотавого літа,  
А ми усе питаємо,  
Чо лиху на світі?  
Покажімо єзуїтам  
У Рим лиш дорогу,  
Відберімо чортам царство,  
Та віддаймо Богу,

Тоді у нас и соколи  
Вестись назад стануть,  
А ті гори своєю волю  
Соколю дістануть.

*Ю. Фєдькович.*

## МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минувшости сербських Черногорців

*Данила Млаки.*

Фала вама, браджо Црногорци,  
Фала вама, лави одабрани,  
Кад сте такви силени јунаци!  
Ми наш дно царства освитисмо,  
На Косово што је погнуло  
Да нас нико прскорит' не може і  
И да сте ми здраво и весело  
Црногорци, сини соколови! і відет.

Як розсівав Господь Бог гори по землі, то роздерся міх над самою Черногорою!

От так говорять Черногорці про свою скалисту горами засіяну країну. Від адриатського моря ид сходу сонця бачимо чорняві, хмарами повиті гори и скали; високі верхи устеляє мирт зелений а гілясті сосни наче чорною сумною завісою всю країну заслоняють. Вузкими стежками, що мов гадюки по при бистрі потоки вьються, мож добитися до скалистої Черногори. На верхах високих гір біліється сніг и серед літа, з відтіль видно величне море Адриі, и зелене skutарське озеро, що зберає бистрі води Зети, Морачи, Чермниці, Орочовки и инших потоків. У малиннику по при скали и дебри скачуть кзлята, долинами пасеться товар, по рівнополях зобачиш кукурузу, жито и пшеницю, а обочами веться дрібнолистий виноград. Тут у сій скалистій країні живе рослий, тугий и вольний народ Черногорців... маленька вітва величної матери Слави. Тут всі скали и рівнополя іх кровю политі, а горячі слєзи и каплі горячої крові, що потоки до моря понесли, хіба лиш святій почислити годен! Що сі люде страдали, як за волю и віру боролись... о сім споминає нам неодин сліпець гусяр у своїх протягливих піснях.

## I.

Недалеко від Скадар-озера, блиско устя Чериниці, межі густими ильмами и волоським горіхами здіймається невеличка мурована и цеглами покрита хатина. По при стіни спуються гнучі и тонкі усики винограду, біля хати у затінку видно кілька мигдалових и гранатових дерев, а під стріхою висять усякі волоки, саки и вудки.

Сидить собі тут Петро Радонич Цекли, найславнійший рибалка у цілській чермницькій нагі\*<sup>\*)</sup>). Не ловив він лише стружки у бистрій Ороццовці и Чермниці. Деж там! на самім озері мав він своє власне око. Тут він на човнику від динпи до почи звивався. Ёго вуджені уклеви смакували таманські патрициї, а в Четині не раз ів и сам владика ёго головатицю и уклеву. Трудящий був собі Петро Радонич, тому-ж и придбав він собі гарненьке майно, не знав він ні голоду, ні холоду, жив собі як тур в горах, все ёму в нитку ишло, бач хвортуна сприяла!

Клюнилось вже сонечко, холодочком вітрець провівав, колибаючи верболози и виногради. Небо зорями по малу-малу засівалось, а перекрій-місяць на небі наче з озера виривав. Гукнув вистрід, гомін далеко горами понісся, гора горі повідала, що з озера домів вертає рибалка Петро Радонич. Из-за гаю виїшли три гарні, плечисті мужі, прямуючи ид хаті, що стояла межі ильмами. Старший двпгав саки и волоки, молодші несли прутяні кошики, повнісенські риби. Се старий рибалка Петро Радонич и ёго два рослі сини Марко и Иво. По чертах мож було пізнати, що доля їм нині кужіль пряла, що не пусто kwasилнся у озері, тому всі спірно и втішно собі ступають, а старий ніби ще парубком, ще висвистує собі.

„А що, Марку, не казав я тобі, що нині наш день... Трусилась стара, пустити не хотіла, бо бач її якась віля синлась... От бабські химери тай годі!.. Як її щось злого сниться, то в мені душа сміється, бо тоді для мене день що аж га!..“

— „Правда, батьку... таких головатиць Вук Юрашкович на своїм віку не бачив, хоч кисне на тім озері, як бурак у борщі“, сказав сміючись Марко.

— — „Таже“ додав Иво „и ніхто до тої риби таких примівок не зна, як наш батько. Торік, як нині памятаю, до полудня ні пліточки; носимося човником то сюда, то тудя, годі тай годі.

\*) околї.

Надпливаємо до Дамяна с Подгориці, до Миляна с Комарниці и їм так діється, нарікають, що и ковбля дасть Біг... Поплили ми знов на наше око; батько лиш помолвився до св. Сави, щось шепнув и лиш дивись, а уклеви вже тьмою наш човник облягли, що весло у них сторцом стояло, хоч греблю ними гати. Такого дива ще ніколи не бачив; що ми надвигали до дому, сам бачив ти, братічку Марку.“

— „Памятаю, три дні неня коло тої риби поралася... Але и не жаль.... Катаряне гарно мошонку набили,... побрали ми гроші як за перець“.

— — „Тоді купив я собі пару цвіткованих турецьких пістоletів. У самого Аги красших відай нема...“ сказав с втіхою Иво и скинув из плечей кошик из рибою перед хатою, де вони саме тепер стали.

„Го, го, стара! тобі дримається, а нам и плечей не чути!“ гукнув старий Петро, а с кімнати вийшла стара Єла.

„Бачиш, стара... ади які головатиці... не сором, щоб и владика їх ів...“ сказав Петро, и сміючись її спитав: „А що с твоїм сном?“

— „Гарно, дуже гарно“, шепнула Єла... „гарно діточки, видно що с плеча Радоничів, с поколіня Циклипів... Ваш покійний дід Иля руками їх ловив... Боже милий, тяжко міні стає, як ёго згадаю... клятї Бісурмани — бодай трава не росла перед їх порогом... не замордували ёго... ні... виняли очі, щоб ще довгих, вічних десять літ на світі карався и своїм безталанним світом нудив...“ и ревно заплакала.

„Зпов завила у свою крису, а нам спина від студени аж дрожить...“

— „Ходіть до хати, мої дорогі, не забула па вас стара Єла...“ сказала приязно Єла, и всі зайшли через вузкі двері у хатчину.

Невеличка була світлиця; на стіні впрост схід сонця висіли икони св. Николи, св. Юрія и св. Сави... до окола їх ріжна зброя: пістолята, ганчарі... одні від діда-прадіда, а другі що попались їм в руки від поконвічного невіра, сусідного Бісурмана. На камінних углах серед хати лежала груба яворова дошка, се стіл Черногорця, а на землі у закутку лежало скілька рогожин и верет — и струки\*) с кізлєї вовни. Вікна були вузенькі, но доволі місця, щоб с семищадної цівки непрошеного гостя привітати.

\*) верхня одіж, подібна до верети.



Серед кімнати палав на ватрі ясний огонь, освічаючи малу димом наповнену світлицю.

„Покріпися, старий, поживіться, діточки, се вино черниницькі скали випікали, сю сливовицю ще сват Пеко курич; сир бігме що сьогоднішний, кастрадина\*) таки з наших кіз и кізлят...“ оттак припрошувала їх Ёла... Всі перехрестилися и почали Божим даром живитись.

На дворі собака заскигльав, двері розчинилися и у світлицю уступив гловар\*\*) сусідної нагіі, витаючи всіх: „Здоров, свато Петре!“

„Здоров Пастеровичу Миловане, отсе святилося, через долинку та в гостинику! Гей спізна, щось пильного відай сюда привело?... Що тебе до нас завіяло?.. Сідай, старий, побалакаємо; знаєш, як тоді якийсь мого Марка до хресту тримав... вже с пів року не бачились... Добре кажуть: що милий гість не часто бува. Здоров, Миловане, се вино не пошкодить...“ и передав гостеви в руки гарний пугар.

„Добре тобі буяти, коли приступає. Жиємо собі як у Бога за дверима; бодай чорт гловарював, а не я; от прийшов на часок до тебе, щоб розмовою біду прогнати!“

„Гаразд, кумоньку, що не забув на свого побратима. Овва! що ми за біда, преці що голова, то не хвіст!“ сказав Петро.

„Говори здоров! Три рази з себе ту напасть скидав, але годі тай годі... Що у мене за старшина коли руки спутані?.. Чи знаєш чого я прибув?“

„Скажи ж“.

„Сидиш тут як киртиця у норі, тобі байдуже, що в Черногорі діється. У нас кумоньку таке завелось, що хорони Боже. До чого то доведе, святий знає. Вражий Бісурман знов новий гараж поклав и шкуру з бідного люду лупить. Венеция, лицемірна як звичайно; не ма що її вірити, як собаці. А наш заступник, владика Сава, щоби здоров, сидить у Станевиськім монастирі и читає псалтирю, що привіз собі з Москви. Ёго наступник Василій літає світами-чужинами, забув зовсім на нашу кривду, дума собі: чи співатиме півень чи ні, а день все буде. Злидні, братіку, тай годі! Гей! гей милий Боже! Де ділися часи за владики Данила? Пропали и сліду не лишили. Незабутий Данило, за твоїх часів гаразду зазнали! Гарно празднували ми Різдво Христове! Під то-

\*) вуджениця.  
\*\*) голова.

бою віджив Черногорець и з щирої груди міг гукати: Нуже, братя Черногорці, и нам усміхнулася доля... Тепер и ми пізнаємо як щаслив той оред, що по під небеса носитья,.. ми стались вільними людьми и збулися тяжкої Бісурманської неволі!“

Так розводив Міловам.

„Другого владика Данила во вік не буде“, сказав Петро, наливаючи чарку вина. „Глумились кляті Турки над нами мов над скотиною, бачив Данило, що недовірок туди прямує, щоб на Черногорі православну віру знищити. Данило лиш одно святе слово шепнув, и наче пекло, наче бурливе море вся Черногора закипіла, пять братів Мартиновичів в руки свячену зброю вхопили и пішли Бісурманам на лихо и на погибель. Перекивцям и зрадникам як у пеклі душно стало. Всюди виринали мстники Мартиновичі... Хто не вірив в трійцю св. и Христа Спаса тому вже и амісь був. Скверним трупом мости мостили, орли и соколи годували! Гей, гей! нема Данила! Там то душилось тоді ворога, мов чорта у верші, так ёму крила притяли и з грязю змішали, що нашому братови тільки й жити було. Не знати, куме побратиме, чи то правда, що Вук Маркович з Будує про Степана Малеого розказує?..“ спитав Петро Милована.

„Бог зна, кумочку, відказав сей задумливо,—що то за діло с тим Степаном Малим. Боюся, щоб на те не вийшло, як то люде кажуть: з великої хмари малий дощ. И я би в тоє не вірив, але слово старого Тановича у мене святе. Ніхто не знає лучше обставин в дворі білого царя як Лазар Танович с Підстрога... Той як зобачив Степана, махнув задумчиво головою и сказав: се (и забожитися не гріх) сам Цар Петро III. Ся погомоска так по Черногорі понеслася, мовби у велику крису четинського дзвона ударив... Всі люде присяглиби, що Степан Малий — то Цар Петро III... Ще увіряв всіх владика Сава, що царевич Петро III давно помер, а сей степан Малий заволока и дурисвіт, що хіба людей лічити уміє... Годі було нашу чернь перекопати. Вона собі лиш одно на ум помотала, бач уперта хоч обухом бий! Каже, що Петрови удалося уйти з рук князя Орлова и прибути сюда у наші гори, щоб нас визволити з неволі и тяжкого ярма бісурманського. Отсе впевняє Марко Тамович и клянеться на свої діти и всю родину. Як все правда, що повідають, то той Степан несамовитий чоловік! Як з'явиться десь на скупчині, то всі князі, воеводи и главарі аж до землі клоняться... Не присягали ёму вірности Рагузане? Не прислали ёму Різанти дорогі шати и золоті зброї? Не живють вони через него з Венеціянами у завзятій

вражді? Не держать вони Степана Піколого. Оттак вони ёго вважають за Божого чоловіка? Нехай говорить собі владика Сава, що ёму забাগнеться, а Степан Малий незвичайний чоловік, спаситель нашого угнетеного и замученого народа!“ Так розводив свою річ Милован Петрович.

„Радби я ёго зобачити...“ сказав Петро „якого він зросту, якого лица?.. Десь кругом багатир“.

„„Бачив я ёго, братіку““ одрік Милован — раз, як ишов я до становецького монастиря а другий раз на скупчипі (року 1767) над Горием блатом в нагії Речка. Він малого зросту тому ж ёго и Малим називають; русявий волос, як грива на плечі спадає, око паче у вірла бистре, а як сяде на жребя у червонім фесі и у білій струці, то думаєш, що якийсь князь чи воєвода на коні сидить. Говорить він мовби с книжки читав, пливе ёму мова як бистра Рабниця, що раз скаже, то хоч гниь — не змінить. Відколи він нашою судьбою кермує, то всюди такий порядок у нас, що такого відай и не було. Нічо, що малий, але и старого розуму навчить. Оногди казав двох злодіїв розстрілити, від тогді и спокій на Чорногорі. На шлях, що в Катаро веде, положив він раз 10 червінців и сріблом цітковані пістолята... Тьмою люде минали, та ніхто не важився и пальцем щось порушити. На указах до сердарів\*) и главарів підписується він так: „Степан, малий з малими, добрий з добрими, злий из злими“. Казав Владика Сава, що він лиш тумана межі люд пускає: що він простий дурисвіт! Нехай буде він, що хоче, що міні до того, хвала Богу що всюда лад и мир.““

„Якби був він дурисвітом, то дежби ёму прислав сербський патріярха з Ипека дорогого довгогривця? Нагія Кучка и Белопавлч, що під османським игом стогнали, всіх Турків вигапjali и до Степана прилучилися. З Радпя и Літорала збігались до ёго люде, мовби на відпуст до чудотворної ижони... Ні, кумочку, Степан Малий, бігме незвичайний и рідкий чоловік!.. Він вся наша надія, він нас збавить с тяжкої неволі“. Так розмовляли старі. Аж по півночі вернув домів Милован Пастерович.

## II.

Обод був колись гарний замок. Тепер лиш руїни и згарища з ёго осталися. Все знищив и спалив вражий Бісурман. Пониз

\*) начальників.

руїн була глибока печера. Тут дримає, як народне повіре каже, богатир и батько Черногорців, Иво Черноєвич. Довго він вже там дримає а хороші русалки-вілі ёго стережуть и своїми грудьми ёго годують. Колись ёго збудять ті вілі, подадуть в руки зброю и він впрост на Стамбул прямуватиме, щоб Черногорську корогву звідтіля відібрати. Иво Черноєвич — святе имя для Черногорця: воно споминає ёму золоті часи, часи слави и волі!..

На зеленому поділку, близь старого замку в день св. Юрія Черногорці сходяться, щоб у народніх забавах и співях веселий день прожити. Тут вже не одно молоде серце любовю распалилось, тут не одна пісня проспівалась, тут не одно коло прогулялось.

И сёгодня зібралось тут такого народу, що від шуму и гуку всі гори гуділи. Старі, молоді, дівчата, парубки, — всі як пави убрані, всі веселі. Зброя така лискуча, аж за очі ловить! Пістолята у сріблі блищать, стрільба з орнавтським мосаящим ложем, порошниці золотом писані, а ганчарі, а ятагани... и не споминай! Кождий парубок, кождий муж у червонім фесі. Кितिця аж на плече спадає и всі ремеша мовби засіяні кільцями и пряжками. Черногорські дівчата бодай не приснилися! Як закинуть на груди чорні довгі коси, повнісенькі стрічок и тасем, як приборуться у багряву струку, у шовкові мережані сорочки, то думаєш, що якісь пави чи райські птахи по базарі ходять, з лица такі собі хороші як калина в лузі, а стан гнучкий и стрункий. Кожда така краля, що тільки ги! тай годі. Межи народом видно старого Петра з ёго синами. Рослі то були собі Марко и Иво! Хлопці як смеріч високі, як дуби сильні. Нічо були собі и хлопці з роду Пастєровичів, Чєговичів, Петровичів и другі; но с тими годі рівнатися. На камені під скалою, в тіні кількох стрічок сидів собі старий сліпєць Станко з Нєгуша. Кожде дитя знало сивого гусляря. Отешнів сіромаха під четінським монастирем, що збудував владика Данило, воюючи з лютим бісурманом. С того часу заміняв старий зброю на гуслі и чарує нарід чудовими піснями про минувші літа, давнє щастє и долю. И нині сюди він пришкандибав, щоб братам Черногорцям заспівати. Слухай, як сумно гудять гуслі ніби плачуть, а сліз не мають; старому лице зрумянілось аж горить. Старий наче молодіє, завів він пісню мов воркотливий сивий голуб, та се не спів але ніби якась казка, що слухаєш її и все наче очима бачиш, ніби чуєш як колотню почали жінки Вука Бранковича и Милоша Обилича и як через них спала кривава недоля на сербське царство. Бачиш як великодушний Милош

Обилуч острим булатом серце Мурада розрубубе, видиш як лиха совість и людська клятба зрадника Вука Бранковича світами гонить, бачиш и сербською кровю изрошене Косове поле и старого конаючого богатира Лазаря. И знов бачиш Ива Черповевича и ёго сина Юрия, що в Венеції подружився... и витязя Марка Кралевича, як він собі сидить на віщім коню и вимахуе своїм двусічним мечем...

Ослаб голос старого Станка, рука долів звалилась... все утихло, голос наче завмер и дві слёзи, горячі, криваві покотились по зморщеним лицью старого. Тяжко бідний вдихнув, и с тиха промовив: „Що за батьків було то все ся минуло, осталося лиш лихо и гіршее горе!“ Хороша Милиця, ёго єдина дочка, хустиною утерла батькови ті дві щирі слёзи. Була вона ёму підпорою, водила темного по сербській дорогій землі; без неї давно спавби старий в домовині. Козир-дівка була ж бо та Милиця, не пусто пазвали її люде рожею Черногори! Все від Скутарського озера аж до верхів Ловчена\*) перед її красою клонилося; дві мов ебен чорні коси, звисали на дівочі груди; в то око як глянеш, то думаєш, що зоря сходить, а брови, а уста и не споминай! Стан у неї такий глущкий як лозина, дівчина як ясочка! На бакір носила вона на голові червоний дукатами и цехинами украшений фес, хороший прибор, святе знамено славянської діви. Черногорська дівиця той фес так стереже як зіницю ока... а аж при слюбі ёго здійсмає. Біла, ріжним шовком гаптована юбка, шовком мережана сорочка, червоний ремінець с кільцями и з ножиком, червоні панчохи и маленькі опанки (постоли) підносили ще більше дівочу чудову вроду. Хто бачив дочку старого гусяря, то той и присягнув би, що вона из княжого роду. Але так вже мається у святій природі: не тільки в зільнику, але й межи терниною рожа процвітає! Межи народом шум и гук, втіха, гульба и радість, від безліку вистрелів гори аж гудять, одні другим повідають, що нині Черногорці своє бездоле забули. Кружають пугарі, шутри и барили с кардовецьким вином и сирмською сливовицею, звичайно як на народнім празнику. Загуділа дуда, запищала сопілка, рознеслись голоси: гейже хлопці-молодці, гейже дівчата-князівни, гейже всі разом до нашого кола! Взялись молодята за руки и почали так з вільна крутитись, наче би в них и крови не було, музики поскорили ніби на дрібушку, закинули — коло розвязалось и на против себе поставали все по парі парубок и дівчина. Господоньку!

\*) Ловген, 8000' високий, коло Котора.

як зачнуть гуляти, то міні серце аж скаче; таке завелось, що думаєш, світ вже обертнем ходить. Старі неньки и діди, що сёму приглядалися, молоділи, аж по під боки бралися.

Гуляють Марко и Иво, а старий Петро с втіхи лиш в руки плеще, тішиться сердешний, що діточки веселяться. Марко з Иреною Стойковичевою, величного сердаря с Четині, а Иво с хорошою Миліцою, дочкою старого гусяря Станка. Носяться вони обое наче пара голубів, вються вони коло хлопців наче виноград коло тичини, а палаючі очі дівочі, мовби говорили: щиро я тебе, мій милий, кохаю. Вже торік заручили родичі Марка з Иреною. Иво ждав лиш пори, щоб старший брат подружився и так щоб и на него черга прийшла. Любилися, кохалися Иво и Миліца вже цілісеньких два роки; як через тиждень не бачились, то с тоски аж марніли. Правда, що и трудно було молодятам с часта бачитись. Миліца блукала с сліпим батьком по Черногорі; де днювала, там не почувала, хіба лиш на якийсь великий празник, чи то свято домів вертала в негуський діл, в свою убогу хижу, щоб провести свято. Судьба Ива знов така була, що годі було про любові подумати. Шастався він из старим по озері від днини до темної ночі. Тому ж він нині такий веселий и щасливий: преці мож хлопцєви з любовю дівчиною поговорити, глибоко у дівоче око заглянути.

Замовкла дуда, утихла сопілка. По широкій долині розсипались наче мурашки, молодята: одні в травечку посідали, другі пійшли до старого замку, треті від гурту на бік завернули, щоб у самоті розмовитися.

Пустилися по над потік Иво и Миліца.

„Миліцо, чи гадаєш ти так с часта на мене, як я на тебе“, промовив до неї Иво и взяв дівчину за біленьку руку.

Дівчина лиш зарум'янілась, наче та рожа в городці, чи той полєвий мак и мов сполошена голубка пі пари з уст.

„Ти мене не любиш? и словечка до мене не промовиш...“ продовжав Иво.

Так вона на него глянула наче би небо засміялось тай й каже: „Коли сонечко світ забуде, тоді тебе забуде твоя Миліца“.

„Коли ж так, моя ясочко, то чому ж ти нині не така весела, як то звичайно; здається, голубко, що щось на серці маєш и міні сказати не хочеш?“

„Чи таїла я коли що перед тобою, мій милий Иво? Ні, Иво, ніколи! що знала, як щирому побратимови виявила... Тоскно міні щось нині, щось серце віщує, та сказати не може... Чує

мабуть якесь горе и недолю. Так діється вже с чоловіком, не знать з відки смуток и пудьга налітають, прийдуть вони, зворушать трохи бідне серце и знов скоро відходять... И хиари не заслоняють вічно Божого неба, вітер повіє, сонічко знов мило пригріє и світ знов милий и любий.“

„Пів житя мого давби я, мила Миліцо, якби та туга с твого серця счезла. И я сумний, коли моя горлиця сумує... Моя крале, тут коло мого серця вся туга и смуток пропадуть...“ На ёго груди склонила вона головоньку, обоє устами дотулились и знов Божий рай завитав до іх серця.

Нема в світі щастя без заздрості и ворога. Сиділи собі молодята и щиро розмовляли, и не бачили вони як з густої березини хтось на них непевним оком позирав. Зашелестів лист и біля них промигнув сміючись Радо Янкович, парубок з лешанської нагії та пішов впрост до гурту, де під скалою парубки сиділи.

„Чом такий втішний, Радо Янкович?“ загукали побратимитовариші.

„Втішний ха, ха, ха! з лица ніби втішний, а у серці огнем горить, там як пекло зайнялося. Не думав що хороша Миліца так складно цілувати вміє... ха, ха, ха... нехай собі здорова цілує, прийде черга и на мене... Ходіть братіки, межи дівчата... далі смеркнеся а ми и не нагулялись.“

Як Миліца зобачила Рада, то стряслася як той лист на березі.

„Що тобі голубко?“ спитав її Иво, а вона крізь плач до него шепнула: „Нині в первий раз бачила я Рада Янковича. Поспішали ми сюда з батьком разом, бачу — и Рада коло нас. У розмові с старим почав він мене вихвалювати, казав, що такої кралі ще не бачив и що небаром до нас с старостами прибуде. Як же ж ёму батько розповів, що я лиш твоєю бути можу, бо тобі вже слово дав, то він люто засміявся и зарозуміло сказав: „Можеш, старенький, твоє слово відобрати; Петро Радонич простий рибалка, а наше племя з діда прадіда славне у лешанській нагії, наші пращурі дружились з дочками сербських воєвод, побачимо чи дочка гусяря не до нашого плеча. Як прийду до тебе, старий, у гості, то в другу крису задзвоним...“ Вдарив нагайкою коня и счез як сатана з наших очей. Се мене мій Иво засмутило, се точить серце як иржа залізо, я ёго так боюся, що на цілому тілі дрожу... Ёго гидкий позір, непевне око... від чого мене нехай Господь Бог боронить!“

„Навчу я того хвалигубу! Батьки ёго кози пасли и кастрадину вудили. Таких обідранців воєводів вже я доволі бачив... Ди-

вись куда плюгавець сягає! Горе и лихо тому!“ крикнув Иво, винимаючи с череса острый ганчар, „хто відважиться тобі гидке слово сказати. З Радоничів не один против Турків поляг головою за свою лобу отчину, за свою Черногору, а Янковичі всі на бабську смерть погibli — бач у постелі! Горе тому, ще раз кажу, хто Ива Радонича розъярить! Не журися, мила, поки я жив, то вражий син тебе не обидить. Як Господь дасть осени діждати, то звінчає нас чернець у становецькім монастирі.“

„Идутъ наші, ходімо на против їх“, сказала Милиця, и пійшли родичів зустрічати.

„А що дітоньки, забули, що пора домів вертати?“

„Таже правда, що час“ відказали разом Иво и Милиця, хоч мило їм в купці було.

Надійшов и Марко, всі навернули в діл и поволі прямували домів. И нарід вже домів вертав, а всім білолиций місяць стежки и плаї освічав... По часі все утихло лиш потоки шуміли и гори від вистрілів гуділи... Так скінчився день св. Юрія на площаді біля замку Обода.

*(Дальше буде.)*

## СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

*(Дальше.)*

Відьми й відьмаки.

Відьми й відьмаки то півмієичні истоти. С того часу, як народ почав забувати мієичну старовину, почав мішати мієи з жи-знецю, с того часу він багато дечого переніс на землю, що діялось на небі. Народня фантазия переробила чисто мієичні образи відєм на звичайних людей з незвичайною силою знахурства. Але всі прикмети відєм и відьмаків показують на їх давній чисто мієичний небесний образ.

В народніх оповіданях відьми й відьмаки витворяють надна-туральні діла: держать в своїх руках дощ, град, росу, хмари й вихри, крадуть з неба зорі й місяць, літають на повітрі на Лису



гору и справляють там с чортами чудні игрища, перекидаються звірами, клубками и ипчим способом. Всі такі прикмети показують, що відьми й відьмаки небесні образи, перенесені на землю мієчного часу на людей.

Самий образ, сама фігура відєм показує, що вони не прості жінки. Відьми бувають родимі и вчені. Родимі відьми мають невеличкий на два пальці хвостик, а як вони відьмують, то в їх виростає хвіст, як у собаки. Вони багато знають, але нікому не шкодять и навіть помагають людям своїм знахурством. Про одну бабу (в Стеблені канів. пов.) розказували, що вона родима відьма, багато знає, але нікому не шкодить; раз вона серед літа вилила в ночови чавун окропу, и окріп замерз, як зимою на морозі. Вчені відьми бувають лихі. Серед ночі вони роспускають по плечах коси и в одній довгій білій сорочці идуть доіти корови. Такий образ відьми з роспущеними косами, в білій сорочці, з хвостом, з цідилком та з дійницею в руках нагадує образ водяпої німфи русалки з роспущеними косами и в білій сорочці, або мієчної білої дівчини, котра гасить палаючу діброву водою з цебра та решета. Відьма то образ німфи небесної води, перенесений на землю в битову жизнь народа. И хмари бувають шкодливі и нешкодливі, вважаючи на те, чи сиплять вони літний дощ, чи град та сніг. Сама літня хмара може сипнути на землю серед літа ледом, як родима відьма обертає літом окріп в лід.

Перша прикмета відєм та, що вони крадуть з неба дощ и росу и держать їх у себе в горшках в хаті або в коморі. Росказують, що одна відьма сховала дощ в горнику під покутям. Раз відьма пішла в поле, а дома покинула наймичку и веліла їй не зачіпати горника під покутям. Наймичка не втерпіла, розвязала горщок и чує звідтіл голос: от буде дощ! Не встигла вона вискочити в сіни, а дощ лє, як з відра. Коли се прибігає с поля хазяйка. Тільки вона накрила горщок, дощ зараз перестав. „Як би ще трохи постояв одкритий горщок, то дощ затопив би все село!“ сказала відьма. Про другу відьму розказують, що в неї в коморі стояли якісь позавязувані діжки. Як відьми не було дома, наймичка пішла и порозвязувала діжки. Звідтіля так и полізли жаби, ужі и всякі гади. Піднявся страшний шум, налетіли чорні хмари, зашумів вихор и полив страшний дощ. Відьма прибігла, повкидала гади в діжки, знов позавязувала и дощ зараз перестав. Те саме розказують и про відьмаків. Один знахур жав на полі з другими жєнцями. Бувало в жнива серед дня насунуть чорні хмари: жєнці кидаються зносити снопи, а він собі ні гадки! жєне та каже: не

буде дощу! и хмари проходять без дощу. Раз найшла страшна хмара. Коли се іде до знахура на чорному коні чорний чоловік и каже ёму: „пусти!“ — „Не пущу“, каже знахур, „було не набірати так багато“. Чорний чоловік счез, хмари посизіли й побіліли. Женці думали, що от, от посилеться град. Коли се іде до знахура другий чоловік, ввесь білий, на білому коні и кричить: „будь ласка, пусти, бо не видержу!“ Знахур підвів голову та й каже: „та вже йди, тільки на той байрак, що за полем“. И над байраком зараз запорощів град\*). Раз один чоловік робив на полі, коли дивиться, аж на ёго летить вихор. Він ухопив сокиру та й кинув у вихор: сокира ввігналась у вихор, як у дерево, и він поніс її геть. Після того той чоловік заїхав па ніч в село до одного мужика. Він увійшов у хату, а в хаті лежить хазяїн и стогне. От чоловік и питає в дітей, чого то батько так стогне, а діти кажуть, що то батько скалічив себе сокирою. Коли дивиться він під лаву, аж там лежить ёго сокира. Чоловік догадався, що кинув сокирою в знахура та мерщій з хати. З сёго всего можна бачити, що відьми й відьмаки мають власть над хмарами й вітром, що вони держать в своїх руках дощ, град, погоду й непогоду, можуть насилати засуху й неврожай. В давні часи відьми були одним з образів шімф небесної води, а відьмаки були демонами вітра й хмар.

Друга прикмета відём та, що вони крадуть з неба зорі. Народ розказує про падючі зорі, що їх крадуть відьми и ховають в глечики. Найбільше зірок крадуть відьми на празник Коляди й Купайла; часто вони тоді крадуть и місяця, а як часом впускають яку зорю, то ловлять її пляхтою. Розказують, що було село, де жило мало не тисяча відём. Вони так багато покрали зірок з неба, що вже не було чим світити. Бог послав св. Андрея; Андрій ударив палицею, и все село з відьмами пішло крізь землю, и на тому місці стало болото. В ночі, як тільки поснуть люде, відьми виходять на двір в довгих білих сорочках з роспущеними косами, обводять руками зоряне небо, закривають місяць хмарами, и потім хмари заволікують усе небо. Зараз починається на дворі грім и блискавка, и відьми тоді біжать доіти корови. Вони так видють коров, що з дієк разом з молоком дзюрчить кров. Часом відьми загапують місяця в хлів и при ёго світі доять корови\*). З сёго всёго можна пересвідчитись, що відьми, то давні образи

\*) Записки Кудіша II, 40.

\*\*) Афанасьєва поэт. воз. III, 488.

хмар, що собою закривають зорі й місяць од людського ока, и як почнеться грім и блискавка, то з небесних коров-хмар дзюрчить дощ.

Третя прикмета відём та, що вони літають на Лису гору. Як тільки відьма хоче летіти на Лису гору, то приставляє до огню в горшку терлич-зіля. Починає зіля кипіти, відьма скидає з себе сорочку, маже під колінами и під пахвами якоюсь мастею, сідає верхом на помело або на кочергу, хапає в руки мечик од терлиці або од бительні и летить через вивід на Лису гору. Лисих гір, куди злітаються відьми, показують багато: и в самому Києві, и низче Києва понад Дніпром. На Лисій горі над відьмами верховодить відьмак. При світі багата відьми починають гуляти, танцювати, граються в войну, кидаються одна до другої з мечиками и приказують: „втну та не дотну!“ Як тільки заспівають півні, відьми сідають на кочерги й помела и вертаються до дому. Росказують, як один москаль, ставши на квартирі в відьми, підглядив, як ёго хазяйка, зробивши свою відьмачу операцію, шугнула через кошин в вивід, вхопивши в руки мечика од терлиці. Цікавий москаль приставив до огню те саме зіля. Зіля почало кипіти и москаль почув, що ёго щось піднімає в гору. Він помазався мастею, вхопив в руки тесака и шугнув в вивід на Лису гору. Оглядиться москаль, аж він сидить на горі серед відём и між відьмами зараз впізнав свою хазяйку. Він злякався и сховався за камінь. Дивиться він, аж відьми почали прискакувати одна до другої з мечиками, приказуючи: „втну та не дотну“. Москаля розібрала охота; він не втерпів, вискочив зза каміня, кинувся з тесаком на відьму и крикнув: „а я втну та й перетну!“ Як махне тесаком, та й одрубав своїй хазяйці пальця. Відьми розлетілись, прилетів москаль, прилетіла й хазяйка и ввійшла в хату нишком, нишком, але за те вона виссала з ёго кров и він умер.

Відьми не тільки самі літають, але можуть поробити, що й другі люде літатимуть. Як тільки відьма любить якого парубка, або сердита на кого, приставляє до огню зіля; зіля починає кипіти, и чоловік здіймається з місця и летить. Кипить зіля помаленьку, чоловік летить низько, на половині ліса и часом може розбитись; кипить зіля дуже, чоловік летить високо, вище од ліса\*). Чоловік летить и все кричить: пити, пити! Ёго можна зсадить, заткнувши в землю ніж, що сім літ ним ріжуть свячену паску.

Літання відём на лису гору так само доказує, що відьми да-

\*) Записки Купіш. Ц, 39.

вні образи хмар, що літають по небу. Огонь в печі, багата на Лисій горі то символ небесної пожежі в час дощу й грому, як блискавка ніби запалює небо. Само терлич-зілля, як и папороть, емблема блискавки. Сама играшка в войну з мечниками нагадує войну Громовика в час дощу й грому серед огню й диму, а лиса гора то образ неба, то та скляна гора, на котру в казках лізуть багатирі й змії. Ще й тепер сибірські тамани звать небо: „отець лисе небо!“\*). Відьми злітаються на Лису гору на Коляду, проти Великодня и на Купайла, в той час, як буває в природі повертання сонця па літо, на весну и на зіму.

Професия відьм доіти корови. Відьми заправляються в сёму ділі на Великдень и на діяния в ночі держаться в церкві за замок (бо весною одмикається земля й вода). Відьми доять корови и просто и наднатуральним способом. Скілько відьма може збагнути оком, там вона має силу навести голод и одняти молоко од коров. Яку корову вона встигне видоіти на Благовіщення и на Юрия, ту буде вона доіти здалеки, коли схоче: забє кілок в одвірок коло дверей, або в стовп у хижці, и тільки одіткне, то й потече молоко. Одна наймичка служила в відьми, пішла в хижку и одіткнула кілок. З дірки потекло молоко, а потім почала текти кров. Наймичка злякалась и забула заткнути кілок, поки не прибігла хазяйка и не заткнула кілка. Часом відьми доять молоко просто з стріхи, підставивши дійницю. Відьми ссуть и кров. Один наймит підглядів, як до ёго хазяйки раз зібрались відьми, напали на сонного хазяїна, виссали з ёго трохи крови и напекли з неї коржиків. Відьми перекидаються собаками з довгим віям, кішками, жабами и навіть клубками. Один чоловік піймав відьму, а вона перекинулась жабою. Чоловік махнув сокирою и одрубав жабі два пальці на носі, а другого дця довідався, що ёго сусіді одрубані два пальці на носі. Один наймит, прикинувшись сонним, підглядів, як ёго хазяйка мазала сметаною пироги. В полумиску не стало сметани домачати пирогів. Хазяйка каже: „скакухо, рябухо! дай міні сметани!“ Спід полу вилізла здорова жаба; хазяйка підставила полумисок и жаба наригала повний полумисок сметани\*\*). Розказують, що відьми на Юрия збірають в цідилки росу, и видавляють вже молоко, а сусідські корови застаються без молока.

Такий спосіб доіти корови и добувати з жаби сметану, а з роси молоко, — показує що в давні часи відьми були богинями

\*) Афанасьев. поэт. воз. I, 116.

\*\*) Стеблів канев. 12.

хмар, з котрих доїли небесне молоко и сметану-дощ, так як индійський громовик-Індра любив доїти небесні корови (хмари) и посилати їх молоко на землю; а перекидане відєм звірами, жабами, огневими клубками и навіть огневими зміями, пагадують зміну форми хмар на небі, одвічених блискавкою.

### Упирі й вовкулаки.

Упирями бувають знахурі и вовкулаки. Упирі родяться од чорта й відьми, як каже народня приказка: „упир и непевний усім відьмам родич кривний“\*). Упирі бувають живі й мертві. Живого упиря легко пізнати: в ёго лице дуже червоне\*\*), неначе налите кровю, и він дуже любить пити горівку. Упиреви дуже важко вмірати; він мучиться и конає кілька день, закриває очі й рот, лежить зовсім уже мертвий, але знов лупає очима, розкриває рота, дише и знов замірає. Кажуть, що одному дідови упиреви, щоб він скоріще вмер, заливали очі й рот топленим воском, але упир, полежавши трохи, ніби зовсім уже мертвий, знов лупав очима, роздявляв рота и топлений віск одлітав з очей и рота\*\*\*). Щоб упир скоріще вмер, кажуть, треба зірвати дошку з стелі. Як тільки він умре, то зараз підіймається коло хати страшний вихор, чорти хапають упиреву душу и несуть у пекло. Мертвий упир лежить на лаві червоний и поглядає одним оком. Як ёго поховують, він не гние в домовині, лежить червоний, и в ёго виростають пазурі на пальцях и довге волося. На упиревій могильці буває дірочка абонора, кудюю він вилазить мишею або ящіркою в глузу північ, ходить по хатах и ссе кров з людей, а найбільше з маленьких дітей. Упир ходить через зачиняні двері або прогризає залізними зубами дірку в дверях. З кого упир виссе кров, той швидко вмере. Кажуть, що треба потрусити в хаті попільом або тертою сіллю, то застапуться сліди од ёго ніг на долу. Як тільки заспівають півні, упирі тікають на кладовище в домовину, а як опізняться, то падають до долу навзнік. Упирі не тільки ссуть з людей кров, але держать в своїх руках дощ, насилають засуху и неврожай. Щоб упир перестав шкочити, кажуть, треба одкопати упиря и пробити ёго за одним разом осиковим

\*) Прип. Номіс. 4.

\*\*) Труды Чубинскаго, III. 205.

\*\*\*) Семігори капів. пов.

кілком в груди або в спину, або забити осиковий кілок просто в могилку. Як упир і потім не перестане ходити, то треба ёго викопати і спалити. Недавно в таращанському повіті в засуху народ викопував одного старовіра; ёго били по голові, лили на ёго воду з решета, приказуючи: „давай дощ!“ Росказують, як одного упиря викопали і вкинули в огонь з осичини. Тільки що схопилося полуся, упир лопнув і з ёго полізли гадюки, черви, полетіли сороки й ворони. Люде обступили багатя з мітлами, лопатами й кочергами і загірбили всю печесть в огонь, щоб упир не виліз яким небудь червяком або гадюкою.

Прикмети упиря такі самі, як і прикмети відьми. Упирі люблять ссати кров, а за життя люблять дудлити горівку, як відьми люблять доіти, а часом і ссати молоко з коров, або доіти й кров; вони крадуть дощ, наслають засуху, перекидаються звірями й птицями так само, як і відьми. В домовніні в упирів росте довге волося, як і відьми люблять розпускати по плечах коси. В упирях ми бачимо півмієнчну истоту, таку саму як і відьми, тільки в чоловічому образі, од чого народня фантазія тільки трохи змінила поетичні фарби. Упир то демоничний образ хмарі, то сам демон хмарі, що висисає з неї дощ, зміняється на всякий спосіб і пропадає зовсім в небесному огні, в блискавці. На Червоній Русі в засуху й холеру палили упирів і відём навіть на терновому огні, а терповий огонь то символ небесного огню, блискавки, і грає чималу ролю в українській мієології. Самий вихор, що хапає упиреву душу показує, що упир не хто инчий, як сам демон вітра й хмар, отілений в образі червономордого п'яниці знахура.

Міє про вовкулаків не розвивається гаразд в народній фантазії. Кажуть, що вовками перекидаються самі знахурі, а часом обертають в вовків парубків, на котрих вони сердиті. Стрічаючи людей в лісі або в полі, вовкулаки не рвуть їх, а тільки жалібно дивляться їм в очі. Як їм хто кине хліба, то вони ідять, а овечок тільки душать, але не ідять. Хто догадається і назве вовкулаку людським йменям, то він зараз знов стає чоловіком. Кажуть, що вовкулаки ссуть кров як і відьми.

Віра в вовкулаків є у всіх индоевропейських народів, а Поляки навіть вірять, що люде стають вовкулаками два рази на рік: на Коляду й на Купайла, тоді саме, як відьми збираються на Лису гору. Вовкулаки належать до одного мієнчного типа з відьмами, відьмаками і упирями; вони півмієнчні истоти, стоять на переході од зооморфичних до антропоморфичних мієнчних образів хмар.

В народній мієології хиари часто описуються, як череда вовків, а св. Юрія народня фантазія настановила пастухом вовчої череди, перенісши на ёго прикмети громовика, як пастуха небесної череди.

*(Дальше буде.)*

## ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.

### V.

Приходиться нам тепер ще кілька слів сказати про ту „силу стародавньої традиції“, що мала „притулити Малу Россию до Великої Роснії“, та про „велику Петрову послідувательку“ з її популярним титулом: „великий світ наша мати“.

Воно вже нераз доводилось читати про те, що руський народ тягнув до „одновірного“ и „одноплемінного“ народу російського. Ся гіпотеза так и прокидається то в публицистиці, то в поважних працях мов головач, що попав в чисту воду з мутної калюжі. Коли така гіпотеза виходить з уст людей, що нехтують самостійність нашого народу, то се й не дуже дивно. Станувши на „общеруському“ становищу хочеться не одному панрусисту підкласти історичній минувности свою особисту думку та показати перед світом, що ось то російський народ (під котрим обіймають и Велико- и Мало-русів) злучився самовіжно в одну державну цілість, се б то, що такі обяви, які сподіялись Бисмарковською силою в Німеччині доперва за наших часів, сподіялись на Русі два віки тому назад. Такі виводи, о скільки в тім не має злої волі, нічим більше не грішать як тільки браком історичної правди и анахронизмом. За те ж в устах людей, котрі знають и признають, а бодай знали и признавали, що руський (малоруський) народ єсть самостійний, а имено зовсім відрубний від польського и російського (великоруського) народу, являється така гіпотеза о „стародавній традиції“ чимсь далеко більше, як тільки безпідставною и недоказаною видумкою.

Нам нічого доводити тут самостійности нашої народности, бо ми мусіли б тоді доказувати те, що вже єсть доказане, и повтаряти широко знані виводи не тільки наших, але й російських, польських и німецьких писателів. Пишучи для нашої громади доволі буде вказати на фактичну самостійність нашого народу и на ёго

\*

відрубність від великоруського, так в минувості, як и в теперішності. Одноплемінність Великорусів з Русинами нічим недоказана являється пустою фразою, котрій противорічить исторична минувність и теперішність. Навіть одновірність обох народів єсть тільки більше формальною, ніж истотною правдою, хіба що возьмемо річ зовсім поверховно, а не вийдемо в світогляд обох народів и не вглянемо в истоту релігійних поглядів обох народів, котрі різняться від себе в головних точках иноді дияметрально. Коли ж поминемо сі истотні відзнаки, тоді треба говорити про одновірність не тільки Великорусів и Русинів, але й всього православного миру: Болгар, Сербів, Греків, Румунів и т. д., що ні троха не причиниться до вияснення покровности або відрубности сих народів.

Перед нашими очима стоять побіч себе два самостійні народи, о стілько хіба с собою зближені, що оба вирости з великого кореня славянського. Але й славянська кров московського народу немало роспущена зовсім пєславянськими елементами. Дивно ж воно, що такі два самостійні народи мали б мати до себе таку силу притягаючу, яка не появилась ніде инде не то між чужими, але навіть між другими славянськими народами. А ще дивніше, що се зілляне мало сподіятись у таку старовину, коли нігде ще не прокидалась національна гадка. А як ще розглянути розлогі обшарі, які займав и займає один и другий народ, тоді вже й зовсім дивовижною стане така гипотеза „возсоєдинєнія“ задля „одноплемінности и стародавнєї традиції“.

Загляньмо до исторії сєго вічного процесу всенароднєго и вселюдського житя! Уже ж в исторії повинен би зазначитись сєй важкий процес зєднання и зілляня обох сих народів. Коли б прийшло розберати давну старовину нашого народу, так навряд вийшло б зовсім противне; именно виявилось, що полуднева Русь жила и розвивалась не тільки відрубним житям мисли, слова, світогляду народнєго, але й відрубним житям державним — від північної Русі, хоч и те правда, що північні князі вже досить вчасно старалися знищити осередок сєго самостійного и своєдержавного житя. Але поминемо сю давну старину, а повернемось до епоки Хмельницького. Віи же ж, після виводів прихильників гипотези „возсоєдинєнія“, був головним представителем сєї „стародавнєї традиції“, він мав довершити се діло зєднання, и скувати обі вітви славянського племени в одно перозлучне тіло.

Неперечно, епока Хмельницького — одна з найважійших в нашої исторії. За Хмельницького знявся цілий руський народ



проти Речі-Посполитої. Ніколи ще незасягнуло повстане руського народу таких широких границь, не зєдналося стільки воївників проти панів, та ніколи ще так багато не пролилося крові у шляхоцько-козацькій війні, як за часів „отамана-батька Чигиринського“. Від самого Запорожя аж до крайних границь руського миру на захід — перейшли козацькі полки, скрізь паробляючи з Ляхами превеликого дива. Як блискавка ширшала думка слобонитись від ляхів-панів, видобутись из своєї педолі та вибитись на волю. Отся думка еднала широку Русь-Україну до всликої боротьби проти Речі-Посполитої, відтіля росла потуга Хмельницького а клопились шляхоцькі *стязи* перед козацькими головами.

Одначе ні Хмельницький, ні козаки, ні тим менше сам народ, — здіймаючися до сеї боротьби — не думали ні про московського царя, ні про московське царство. Не до Москви, а до Криму йде Хмельницький едпати для себе помочі, не з московським війском, а з кримськими Татарами виступають козаки до борби проти Польщі. Сей факт сам про себе доволі говорить, більше ніж усі виводи. Не думав Богдан Хмельницький, не думали й козаки, виступаючи 1648 р. на Україну, відриватись від Речі-Посполитої\*), а підклонятись „восточному цареві“. Не атракція до московського царства, або до московського православия, але „египецькі злигодні“ здіймали козаків и руський народ до борби.

А хоч руський народ цілою масою боровся за свою долю (и в тім взгляді жив повним житям политичним), однак не можемо признавати стільки политичного образования маси руського народу, щоб міг він розуміти межидержавні взаємини Русі-України з сусідними державами и оглядатись на московське государство яко на підмагаючий фактор своєї борби.

Ні руський, ні тим менше московський народ не мав на стільки образования, ані не стояв з собою в так тісних, або приязних взаєминах, щоб міг бодай почути потребу обопільного з'єднання. Одже ж ні про племінну, ні державну, ані навіть религиїну єдність з Москвою не думав гетьман Хмельницький „у святий день божественний, у вівторник, як виправляв козаків до сходу сонця у поход“, а казав він ім „руський оченаш читати, на славу України прибувати, на лядські табури наїжджати, ляхів, мостових панів, у пень рубати або за ріку Вислу заганяти, віри християнської у повугу недавати; — та ще й жидів-рандарів у пень

\*) Може до сєго часу, або до часів переделавського трактату відноситься прислів'я: „Таки Ляхів гудьмо, але з Лягами будьмо“. (Номне стр. 19.)

рубати, кров їх жидівську у полі з жовтим піском мішати, жидівському шабасу пільги не давати!“

Було ж таке завзятя не тільки у Хмельницького та у козаків, але й в цілм руськім народі, що пропадав за панською нахабою „у королівській землі“. Як тільки по перших громах, по перших побідах козаків, з України повтікали пани та жида, оттоді то й виспівував народ идеал свого життя в думках:

„Та не має лучче, та не має краще, як в нас на Україні,  
Що не має *пана*(-ляха), та не має *жида*, не має *унії*!“

Так на першім пляні задуманого перевороту стояло висвободжене від панів и жидів, а на дальшім пляні стояло питане релігійне. Сповнене сєго идеалу могло вдоволити руський парод, скріпити єго сили и спровадити єго на дорогу природного розвою и поступу.

Тільки ж після Зборівського та Білоцерковського трактату стало народови ясно, що не задля того идеалу, а марно лялася людська кров по широкій Русі-Україні. „Не добре наш гетьман Хмельницький учинив, що з ляхами, мостивими панами у Білій Церкві замирив;“ бо хоч побільшало було козаків на 40.000 (а опісля зменшилось на 20.000) и православній вірі пошановане застережено, та за те не сповнилась надія народу, „що не буде ні пана, не будо ні жида, не буде й унії“. Були тепер и ляхи, мостиві пани, були и жида, „та ще ж то ляхи, мостиві пани, по козаках и мужиках стациєю стояли, од їх ключі одбірали, да стали над *їх домами господарями*“. Тоді то збиралися нерестрові козаки та мужики у раду, та не тільки, як каже дума, „писали од своїх рук листи до гетьмана Хмельницького“, але й самі здіймалися на ново проти непрошених господарів, та ще й почали на батька Хмельницького нарікати, про нового гетьмана, про чорну раду с тиха промовляти. Як же ж ще прийшлося багато лиха від Татар дізнавати, як стала Орда и дівчат и молодниць и парубків хапати, оттоді той голосно здійнявся проклін: „бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула!“ Побачив Хмельницький, що не гаразд починається, що з мостивими панами ніяк зладити не можна, що й народ від єго відклоняється, та й гетманська булава з рук виривається, и став він пильніше прислухуватись послам, що з ріжних сторін до єго прибували. С того то й часу розпочалися ті пересправи з московськими послами. Так не задля одноплемінности, та й не задля одновірности, а с простої конечности ратувати своє гетманство, свою славу, склонився Хмельницький до переговорів з царськими послами. За той час виробилось у на-

роді переконанє, що ёму ніяк не можна мирно жити с панамі-  
ляхами. Ні трактати, ні присяги, ні обава перед цовою кривавою  
війвою, не могли вгамувати шляхоцької буті и захланности. Ляхи  
лучились с Татарами на погибель України и не було в них думки  
попустити волю руському народови. Оставалось тоді дві дороги :  
або стати самостійною силою и заснувати свою козацьку реч-  
посполиту, або віддатися в охорону якому иншому цареви. Так  
перша дорога оказалась тепер неможливою. Богдан Хмельницький  
вихований у єзуїтській школі, перейнятий духом (козацького)  
шляхоцтва задалегідь не міг знятися на ту висоту реформи су-  
спільного и державного життя, котра вимагала рівноправности усіх  
людей, знищення упривиліюваного панства и перетворення кожного  
мужика на вольного козака. Всі трактати, які заключав коли не-  
будь Богдан Хмельницький вказують, що чужа була ёму та думка,  
яка зародилась в головах „збунтованого“ народу. Сей розлад між  
гетьманом и ёго козацтвом а народом довів до роз'єднання сил  
руського народу. Відклонившись від народнєго интересу мусів  
Хмельницький попасти в разячу противорічність з власним ділом.  
Підписуючи засуд на смерть Хмелецького, Мозири, Гладкого,  
Гуляницького и багато инших, що воювали дальше проти панів,  
польских жовнірів и жидів, — Богдан Хмельницький тим самим  
написав и для себе засуд смерти, бо вже ж ділає сих нових  
ватажків було таке саме, як и почин Хмельнищини. Тільки в той  
спосіб поясняється нам перехід народнєго титулу Хмельницького  
„отамана-батька Чигиринського“ — на прокляті: „бодай тебе,  
Хмельниченку, перва куля не минула!“ — Так оставалась тільки  
друга дорога: віддатися під охорону якому цареви. Скоро вияс-  
нилось що з шляхецькою Річею-Посполитою ніякого ладу довести  
не можна, — то вибір був легкий. Оставалися до вибору тільки  
три „царі“: турецький, кримський и „восточний, православний“.  
Народ знав „бисурман“ дуже добре, яко своїх важких ворогів.  
Орда „витоптала кіньми маленькі діти, старих порубала, а моло-  
дих, сердульших у полон забрала“. Попалені, вилюднені села,  
сплідровані міста, живо нагадували народови „бисурманську“  
приязнь и опіку. То й не диво, що Хмельницький станувши раз  
перед конечністю зірвати с Польщею — пішов единою тоді мож-  
ливою дорогою и прихилився до „православного, восточного“ царя.  
Цар дозволяв 60.000 козаків, запевняв гетманство и поручав ох-  
орону православия. Більше не можна було ні від кого виторгну-  
вати. История переговорів з московським царем, земська дума  
в Москві (1. Жовня 1653) и переяславська рада (8. Січня 1654),

ясно нам виказують, як чужою була обом сторонам яка небудь гадка про одноплемінність або стародавню традицію, як противно по стороні Хмельницького тільки крайня непорадність и конечність, а по стороні царській тільки егоистичний інтерес ослаблення Польщі, — звели до купи переяславський трактат. Ще весною 1652 р. вислав Хмельницький свого післанця Искру до царя московського. Їму дозволили побачити „царські очі“ и він став прохати для козаків царської опіки. Устами дяка Волошанина заявив цар, що він не думає задля козаків зривати миру с польським королем, то й радить гетьманови и всьому війську запороському стояти на тім, на чім помирились воїни с Поляками. Як же ж Искра заявив, що козакам ніяково зладити з Річею-Посполитою и Поляками-панами та почав просити, щоб „ёго царське величество“ хоч позволив козакам перейти в московське царство на пограничній землі, тоді московський дяк заявив, що цар позволить козакам селитись на Дону, Медвідиці, але оддалеки від Поляків, щоб не було з ними зачіпки. Так після того, чи ж можна сказати, що одною або другою стороною руководила яка небудь сила стародавньої традиції и одноплемінности?! Де ж та сила стародавньої традиції або почуття одноплемінности, коли навіть в земській думі в Москві (1. Жовтня 1653), ніхто з дяків, бояр, думних людей и дворян московських ні словом не писнув про побратимство або одноплемінність и яку небудь традицію, а противно діло з Хмельницьким розбералось зовсім яко питане забезпечення границь московського царства на полудне, а не яко питане відзискання давньої часті московського царства!\*) Думний дяк розбираючи просьбу Хмельницького розводився не над одноплемінністю, а навіть не над одновірністю, але над тим, що в польських письмах пропускано титул царський и не виписувано ёго так, як цар сам собі ёго описує, та що в польських книгах печатаю на царя такі безчестя, докори и насмішки, які „н простому чоловіку помислити страшно“! На Україні стали Поляки тиснути православну церкву, говорив дальше думний дяк, Українці знялися „за віру“ и присилували Поляків знищити унію, але Поляки не додержали ні договорів ні присяг. Тенер проситьсся Хмельницький з усім війском запороським під „руку государя“, а Турецький

---

\*) Сам П. Куліш каже в своїй *Хмельниччині*: „Перед усім нібито світом Москва тим великим земським собором оправдалася, що не за що, як за віру, вона виступається и не козаків, а церкви святі, за которі б то козаки воюють, під своєю обороно бере“.

цар зазиває українську чернь у своє підданство, так треба як небудь залагодити сю справу. То ж почалася земська дума. Бояре говорили, що належить прийняти Хмельницького и все військо запороське, щоб не допустити їх у підданство турецькому або кримському цареві. Всі думні (радні) люде годилися, щоб обявити Польщі и Литві війну „за образу православної віри и царської чести“, а служні люде говорили, що готові покласти свої голови за „честь государя!“

Ось и всі мотиви, якими руководились цар и московські „думні“ люде прихилиючись до просьби Хмельницького. Така то була сила, що клонила Москву „прихилити“ до Русі-України.

Не було чути и по стороні Хмельницького и козаків ні одного слова про яку небудь одноплемінність або стародавню традицію — тоді, як зібралася переяславська рада. Хмельницький виступивши на раду обявив, що тяжко зладити с панами-ляхами, „котрі більше поважають жида та собаку, як нашого брата-християнина“, та що після того остяється виберати між турецьким, кримським и московським царем. Вибір не міг бути тяжкий, то ж зовсім не дивно, що рада згодилася на „восточного царя православного“. — Лучше сього показує сам переяславський договір, як чужою була обом сторонам думка про яку небудь зуповну єдність або з'єднання обох народів в одну народню цілість.

В тім договорі застережено цілість и взгляду самостійність Южної Русі: самоуправу независлу від царських чиновників, право власного законодавства и судівництва, право вольного вибору гетьманів и урядників, ненарушимість шляхоцького, духовного, міщанського, козацького и посполитого стану, право приймати чужих послів и зноситись з чужоземними державниками и т. д. Се була персональна унія Русі-України з Московією. Козаки и вся рада домагалися, щоб царські послы присягою ствердили, що цар не порушить прав Русі-України и московські бояри ледви змогли відвести козаків від сього вимагання, запевняючи, що цар ніколи не порушить и не зломить прав Русі-України. Мимо того не всі підклонилися московському цареві. Навіть духовенство не хотіло підклонитись „православному“ цареві, так слаби́м було почуття одновірности. Сам київський митрополит з жалю завмірав, а все духовенство, що було з ним „за слёзами світа божого не видало“. Се було точнісенько таке з'єднанє, як подружя, коли родичі силою видають дівчину за нелюбя. Не тільки київське духовенство не присягло вірности православному цареві, але не присягнув и отаман кошовий запороський Сірко, та полковник Богун, и шляхта

и багато міщан відключалося від присяги. Маса народу не мала и не могла мати розуміння сього акту. Він був о стільки для неї зрозумілим, о скільки мав висвободити Україну с під польского панованя. Народня дума, що відноситься до сього часу оспівує сю подію яко зміну державної голови:

„Ой служив же я служив пану католику,  
А тепер ёму служити не буду до віку!  
Ой служив же я служив пану биеурману,  
А тепер служити стану восточному царю!“

Ось таке значенє мав акт переславський докопаний Богданом Хмельницьким, а прославлений тенденційними теоретиками актом „возсоєдиненія“ Русі по стародавній традиції.

## Перегляд діяльності руських товариств.

— Из Стрийського Підгіря. Начитавшись по газетах „Слово“, „Русская Рада“ и и., и наслухавшись від околичних священників багато про з'їзд членів „общества Мих. Качковского“, приготуваий в Стрию на день 22. Серпня, поїхав и я до Стрия, щоб сей з'їзд побачити та се товариство ближше пізнати. В тім самім часі мала в Стрию відбутися вистава пчільничо-садівнича, уряджена Коломийським відділом товариства пчільничо-садівничого (оголошена друкованими плякатами з докладною програмою в руській и польській мові), мав з'їхати театр п. Т. Романович и наконець мали відбуватися конференції учителів народніх з Стрийського шкільного околу (3-х староств), — можна було одже надітися численного з'їзду.

Приїхавши день наперед, пішов я подивитися на пчільничо-садівничу виставу. В однім кутку гарної нововибудованої саді в мійськїм саді „Вільшина“ знайшов я поміщену цілу виставу, складаючуся з кількох порожних уліїв, 4 уліїв з пчолами, трохи меду та ярин, цвітів и садовини огородника-Русина з Голобутова Волинського, між котрими послідними okazaми було кілька справді досить цікавих. Ціла вистава однак й не заслугує зовсім на ту назву и може свідчити лише о великій неспосібности и недбалости аранжерів, бо ж лучшу виставу можна зробити без приготуваня в першїм ліпшїм місточку, сироваджуючи лише такі плоди, які 3—4 миль наоколо находяться. Всїх надіславших свої окази було 7-ох, (якби не згаданий огородник та улії, то можна би цілу виставу на однім малім столі змістити) —, и всі 7 були преміювані: медалями срібними, бронзовими и и. Вистава мала трівати 3 дні а трівала властиво лиш 1 день. З кількох заповіджених відчитів відбулися лише 2: проф. Цесельского зі Львова (по польски) и о. Шаумовича (по руськи); я не був на відчитах, але чув, як хвалено відчит п. Цесельского. Публики було лиш вечером досить,

и то мабуть найбільша часть прийшла тільки задля проходу в гарнім саді, а не задля самої вистави.

На загальні збори товариства Качковського з'їхалося членів и гостей около 400; с тих була около половина селян, відтак трохи академиків и учителів народніх, прочі священники. „Слово“ подало число з'їхавшихся на 1500, а „Русская Рада“ на „высше тысячъ“. Не тільки сам вирахував 400, але се число сконстатував також голосно и публично на зборах в одній з своїх бесід о. Стеткевич, и ніхто з присутних не заперечив! Не знаю, на що придасться така надмірна перепада: впрочім и число 400 можна досить значним вважати. Достойники від ст. Юра, верховодителі в Народнім Домі, Русській Раді, Матиці и Ставропільї, проводирі соймові и райхератові знов не явилися; из „знаменитостей“ були тільки райхератові оо. Наумович, Заклинський и п. Геровский, з послів соймових др. Антоневич, наконець ще адвокат др. Добрянскій и редактор „Слова“ п. Площанскій. — Збори відбулися в будинку, котрий давнійше яко магазин був уживаний, складаючимся з одної довгої а вускої, пнської, дуже темної, вохкої и запієнілої комнати: місце отже як найнеодгіднійше, в котрім ще й задля духоти годі було довго висидіти. В перших лавках сиділи, як и минушого року в Галичі, дами, між котрими ледви чи багато було членів товариства. В загалі були у салі члени и нечлени, займаючи місця де хто міг, без ріжницї.

В день зборів відправлено насамперед рано службу Богу, а відтак панахиду за душу бл. п. М. Качковського и всіх померших членів товариства. Посод райхератовий и соймовий о. Заклинський мав бесіду, в котрій між иншими згадував з великим жалем за „великого патріота“ о. Стефана Головацького, котрий с. р. помер. Того самого о. Головацького величало яко ученого и патріота „Слова“, відтак десь-там на якимсь вечері колишній суплент руської літератури на Черновецьким университеті др. Ганкевич, а наконець прославляє ёго о. Наумович в „Русській Раді“ и оповідає, що в Стрию в дружнім кружку говорено, щоби зложити комитет „для собранія вѣна для старшої дочки, подбно якъ вся Чехія собрала многотысячное вѣно дочцѣ Зѣнцѣ патріота Гавличка“! Се вже за надто велика бляга, як щоби можна довше мовчати. О. Стефан Головацький відзначився тим, що написав кілька статей до Слова „Зъ Долинского“, пр. полемику против брошури о. Качали „Безпосередній выборы до Рады державной“, статью „Наша мірская интеллигенція“ и и. Статі сі відзначалися хіба тим, що автор сміло и аподиктично висказував свої гадки, не оглядаючись зовсім на те, чи пише правду та чи є який здоровий змісл в ёго писаню. „Правда“ в рочи. 1873 и 1874 кілька разів указувала на недорічності статей з Долинського, в довшу полемику з ними не впускалася, бо — вони на те ніяк не заслуговали. Який патріотизм був у о. Головацького, видко с того, що він став патріотизм заявляти аж тоді, коли не дістав запомочи 75 гульд. из грошей, назначених Радою державною для духовенства. И того чоловіка славлять нині ученим и патріотом и рівнають з Гавличком!!!

Перед полуднем отворив засіданє о. Наумович короткою промовою, відтак вибрано предсідателя (о. Кмицікевича з Гаїв) и секретарів из

час збору, вибрано контрольну комісію п відчитано кільканайцять телеграм. По обіді були вибори нового виділу п висеки поодиноких членів. Головою товариства вибрано знов о. Наумовича, а над вибором виділових п заступників велся довгі п цікаві дебати. Значна часть згромаджених членів (особливо молодші) хотіла до виділу впровадити нові сили, котрі би именно лучше знали вести видавництво книжок для народу, ніж попередні виділи, за котрих видавано такі повісти Штробля, Скоть домашній Гальки п и. Так пропонувано из старших проф. Омеляна Огоновського, о. Богдана Пюрка, з молодших п. Франка (одного с теперішних редакторів „Друга“) п и., — але стара гвардія держалася твердо п переборола свою лісту кандидатів, відкинувши всяких нових людей. Однак борба була завзята, а перемога соромна. Вираді пп. Огоновський п Пюрко не могли бути вибрані до виділу, бо не суть членами „общества“ М. Качковського, за те тим завзятійше (цілу годину) спорено о п. Франка, з початку чи вибрати ёго яко виділового, а відтак хоч яко заступника. Значна більшість була очевидно за п. Франком, за ним промовляло далеко більше бесідників, за ним відзивалась часті клики збору, не хотівшого декотрих противних ораторів (особливо п. Площанського) п слухати: однак через підступ председателя оголошено вибраним контракандидата п. Франка, п. Олійника, урядника при Народнім Домі, кандидата тої кліки, котра загарбала в свої руки Дім Народній п газдус в нім на некористь руського народу (як промовляв один бесідник). Наша стара партія, не допустивши таким способом одного чоловіка не цілком свого (але п не українофіла) навіть на 4-ого заступника, дала на ново доказ своєї крайньої екслюзивности, нетолеранції, показала, що вона не може знести людей з власним пересвідченєм. Однак ці збори показали враз, що її сила починає на слабих підставах... Членами виділу вибрані: др. Добрянський, др. Митронович, пп. Геровський, Біленький, Щербан, Площанський, Полянський п о. Пачовський з Наварії; заступниками вибрані пп. Клемертович, Корчук, Олійник п Плешкевич — отже (з винятком може одного або двох) самі люди, котрі або не можуть, або не хотять або не вміють нічого хосенного для народу робити.

Дебати над внесками поодиноких членів були досить оживлені. Принято именно три висеки: о. Стеткевича, щоби центральний виділ через свої філії зайнявся збиранем статистичних дат: де п кілько читалень, шинхлів громадських, кас позичкових заложено, кілько ґрунтів вигуцлено п т. п., п щоби при загальних зборах були відчити (именно для народу). Другий внесок п. Белєя (академіка): щоби товариство звернуло свою увагу на міста, щоби закладати товариства ремісничі п хоронити наше міщанство від упадку п від забуття своєї народности. Наконєць внесок о. Заклинського (молодшого): щоби подати петицію до Ради державної о заведење руського викладового язика в гимназіях східної Галичини. Шкода, що не замітив ніхто, що „Совѣтъ управляющій Народнымъ Домомъ“ виразно жадає, щоби питомці бурси Дому Народнього до єдиної руської гимназії у Львові не вписувалися, що п Институт Ставропигийський німецьку гимназію переносить над руську, а всякі проводирі п оруддя старої партії у Львові агитують між руськими родичами, щоб носили дітей радше до польської ніж до руської



гимназії. Отже на таку петицію товариства Качковського буде мав п. Земляковський в раді міністрів и в Раді державній легкий одвіт! — Зазначити мусимо при тім, що всі 3 внескодателі суть враз членами „Просвіти“. Всі інші внески були відкинені, пр. внесок о. Залозецького (котрий промовляв мов би на мисені), щоби загальні збори відбувалися що 3 роки, и и.

Хочу ще згадати, яке вражінє зробили сі збори на селян. Коротко сказавши: дуже некористне. Всё що на засіданю перед полуднем и по полудні при спорах над вибором виділу було наговорено, не мало жадно интересу для селян, з котрих и близько половина в часі вибірової борби опустила салю. Деякі виступали навіть на зборах з закидами, що пани сваряться непотрібно, а не оглядаються на селян, а також з закидами н. недбалість многих священників о просвіту и добро народа. Ледве появляється багато з тих селян, що були на сегорічних зборах, на нові загальні збори за рік, як и небагато було (а може и цілком не було) на сегорічних зборах тих людей, котрі у минувшім році були в Галичі... За те книжки товариства „Просвіта“, які привіз один академик з собою, кувовали наші селяне дуже, именю кілька новійших видань и деякі давнійші розкупили весь привезений запас (по кількадесять екземпл.) в миг, а навіть кувовали досить дорогі українські книжки, друковані фонетикою; один кувив навіть Праське виданє Кобзаря за 5 гульд.!.. — С. К.

## БИБЛІОГРАФІЯ.

— **Днѣстрянка альманахъ съ календаремъ на р. 1877.** Виданє товариства: „Академич. Кружокъ у Львовѣ“. Ціна 50 кр. — Непродуктивність галицько-руської письменности ростягалася послідними часами навіть на календарські виданя. Після малих проб видавців „Львовянина“ и товариства „Просвіта“ запанував у нас Ставропійський „Временникъ“. Заповнений переважно церковними річами (тинником, грамотами відносячимися до Успенської церкви и Ставропигії) не міг „Временникъ“ задоволити не то священників але навіть и дяків, не згадуючи вже про нашу интелігенцію, котра мусіла вдоволятися „kalendarzem“ Бодєка, и про наших селян, котрі мусіли ограничатися на своїй власній календарській рахубі. Не думав у нас ніхто, піднести вартости календарських видань хоч до середньої мірности и получить з ними яку небудь користь интелектуальну. А преці календар розходячись між усі верстви людности дуже надається до ширеня духовної поживи. Задля того радо витасмо виданє „Академ. Кружка“, котре своїм змістом перевисшас всі дотеперішні проби наших календарських видань. Позіставлячи оцінку „Днѣстрянки“ на пізнійше подасмо її зміст: „I. Часть календарска (стор. I.—XXII.) — II, Альманахъ (стор. 1—130.): 1) Бѣдный Романъ, Оповѣданє *Ивана Нестого*. 2) Омелия, поема *Евге-*

нія Згарського. 3) Сельскій весняні образки С-ского, перекладъ Ром... Розм... 4) Стрѣлецъ, Шиллера, перекладъ Пюрка. 5) Два приятелі, Джедджалика. 6) Молодой Русі, стихъ Бьлокерлицкого. 7) Сѣмнадцяті и двадцять перві уродини, оповѣданье Софіи Шварцъ, пекл. *Надежды* \* \* \*. 8) Сподѣванка, изъ Шиллера, перекл. Пюрка. 9) Нездара, оповѣданье Бретъ-Гарта, перекладъ Петра Кужановского. 10) Лемшина челядь, Джедджалика. 11) Хрестъ Чягиринскій, стихъ И. Франка. 12) Институтка, повѣсть Марка Вовчка. 13) Щаслива, стихъ М. П. 14) Повѣнь, повѣсть Эмиля Золя. — Сподіємося, що руська публіка радо повитає „Дифстрапку“ и прийме її скорше ніж „Временника“ и „kalendarz Szczutka“ або „Bodeka“.

## НОВИНКИ,

### ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

† Дня 12. Вересня умер ві Львові **Павлин Свенціцький** гимназьяльній учитель и звістний у нас литерат під псевдонимом: Павло Свѣй и Павлин Стахурський, в 36 р. житя. Поляк родом з України щиро прилинув душею и сердцем до поетичної України, до українського народу и пашої словесности народнїї. Належав він до так званих „хлопоманів“, які витворились на Україні в 60-их роках. Та не на одній прихильности до народу кінчилась єго діяльність. Прибувши до Галичини взявся за перо, дописував до „Ниви“ (де поміщав свої поезїи, одну повість и початок перекладу Шекспировського Гамлета) а відтак став видавати випусками „Siolo“. Бажав він познакомити польску публіку з духом руського народу и єго словесностю. Тим хотів він проложити дорогу до зближеня Поляків и Русинів, щоб, пізнавшись обопільно, спільними силами здвигались из своего упадку до самостійного житя. Однак ж „хлопоманські“ чи то б демократичні засади не могли якось зъєднати собі прихильників між польскою публікою. Идея братерської єдности вигріта щирим, горячим, патріотичним сердцем, зівяла и зниділа на холоднім польско-галицьким горизонті. Мимо того Павло Свѣй ишов дальше своєю дорогою. В „Nowinach“, котрі стояли під єго редакцією, и в краківській літератцкій часописи „Kalina“ знакомив він польску публіку з поетичною Україною и з русько-українським народом то в переводах наших писателів, то оригінальних повістях, котрі брав усе з українського житя. Побіч того писав и по руськи (Байки видані накладом Поремби 1864 р. и Байки видані накладом тов. Провсвіта, Вік XIX. в українській літературі и т. и.), а коли в тім згляді єго діяльність зменшалася, то тільки задля літературної оспалости, яка зананувала була у нас послідними роками. Всі єго писаня на руській мові відзначаються рідкою у нас чистотою языка, легкостю стилю и поетичною окрасою. Предвчасна смерть видерла нам заскоро надійного

писателя, а идея щиро братерської згоди між Русинами и Поляками и спільного, хоч через те все самостійного, діляня обох народів втеряла світлого и щирого заступника. Вість о Его скоїи розбудила щирий жаль між нашою громадою. Вічна Ему память!

— **P. Julian Turczyński проти руської народности.** Вже від довшого часу доходить нас вісти, що п. Ю. Турчинський, директор учительської семинарії в Станіславові, в дуже невідповідний спосіб виступає проти руського язика и в загалі проти руської народности. Нам звіщали, що п. дир. Турчинський задержує в себе „Правду“ и „Газету Школьную“, щоб не доходили сі руські часописи до адресатів, котрі мали то нещастє бути підвладними п. директора. Відомо нам и те, що п. директор неоголосив, як слідувало, на конференції учителям міністерияльного розпорядження о викладі наук в руськім язичі, а навіть коли инспектор Мандибур на инспекції пригадав, щоб при викладах узглядняти руський язик, п. Турчинський промовив до одного з учителів: „Niech będzie po dawnemu, co tam Ruszczyzna jakaś!“ П. Турчинський очевидно за багато числив на руську терпелівість. Воно правда, Русини терпеливий народ, але коли мірка перебере верх, то й Русини зворухнуться. — Тепер доходить нас знов вісти, що п. Т. не покидає свого поступованя. Він посунувся до того, що перед учениками висміває руський язик, ображає нашу народність и наші патріотичні чувства. На годині школьній виразився п. Турчинський, що „język ruski jest językiem pijaków, Szewczenko sam był prosty chłopisko i pijak“. Довідуємося також, що п. Турчинський дуже нерадо заводив в школі взорцевій ту нещасну паралельку з руським язиком викладовим, яка з милосердя міністра над руськими дітьми принала Русинам.

Ми пригадаємо передовсім п. Турчинському, що тепер перед законами, в школі и уряді, (правда не волею шляхти) „chłopiska“ мають такі ж самі права, як би й „шляхотноуроджені“, що повинні знати п. Турчинський вже за для свого директорського уряду, котрий наказує ёму зарівно дбати про вихованє шляхоцьких як и нешляхоцьких дітей. В учительській семинарії в Станіславові є не тільки між учителями, але и між учениками Русини а мабуть и не мало Поляків, котрих не нивентував ані Папроцький ані Песецький. Виставляти „хлопство“ яко щось погордливого, єсть не тільки непедагогічно и нелюдсько, але просто нерозумно и противузаконно. Подавати в паругу руський язик и найдорожшого кождому Русинови творця нашої нової словесности, значить нарушати права руської народности, записані основними законами проти шляхотської бути и пихи. С того, як виступає п. Турчинський проти руцини, и є слів ним виголошених перед учениками в школі виходив би яєний замір подати в наруги и погорду руський язик и руську народність. Таке поступованє директора в школі, де сидять Русини побіч Поляків, конечно мусить викликати незгоду и ненависть між учениками одної а другої народности. То ж мусимо ми дальше пригадати п. Турчинському §. 302 карної устави. Чи застановився п. Т. над своїм поступованєм, над значенєм и донеслостю своїх слів, и чи знає він постановленє §. 302 к. у.

А позаяк п. Т. вже від довшого часу так поступає и здається зовсім запізнавати своє становиско директора и учителя, то ми надіє-

мося, що ц. к. Рада школьна кр. переконавшись о властивім стаї річей звільнить п. Т. від уряду, котрому він відповісти не може и не хоче.

— **Спростованє.** Як довідуємося, опізнилось оголошене про заведење викладового языка руського в рівнорядній клясі взорцевої школи в Тернополі — без вини др-а Дністрянського. П. др. Дністрянський з важних причин мусів віддати заступництво дирекції учит. семинарії п. Німентовському, а обійнявши доперва 30. Серния особисто дирекцію, дуже старанно заходився, щоб ввести в жите рівнорядну клясу з руським языком викладовим. Задля того радо простуємо наші уваги уміщені в Ч. 16-ім, о скілько вони дотичать ш. дирекції учит. семинарії в Тернополі.

— **По овочах — пізнаєте їх.** До новоутворених кляс з руським языком викладовим при учительських семинариях записалось: ві Львові 2! — в Станиславові 9, — в Тернополі — 17 учеників. Директором учит. семинарії ві Львові єсть п. Савчинський, а в Станиславові п. Турчинський.

— **С під Творимірки.** *В день Спаса.* (Жнива. Лінивство и нужда народу.) — Після минушого, голодного року наш зморений, зголоднілий народ з великою нетерплячкою, мов спасеня свого, виглядав жнив. Перед Іллі розпочалися у нас жнива, хоч дехто з голоду ще тільки-що після Петра тив жита або ячменю, як то кажуть, на новий хліб. Весело поглядали наші люде на свої ниви, бо сказати так в загалі, урожай сего року єсть, а люде надівалися посплачувати сего року свої довги нароблені в часі сєгорічного довгого передпюкву. Здавалося, що до двох неділь и снопа на полю не остане, а скінчаться бодай головні жнива. Але ось уже и третій тиждінь минув, як добрі жпива розпочалися, а у нас ще й не по головних жнивах. По скарбах, по ланах та по жидівських полях уже тільки овес та гречка осталися, та й те понайбільше вже покошене, а в наших мужиків от ще денеде жита, ба навіть ячмена на пні стоять. Від чого ж то так пиняво йдуть жнива нашому мужикови? Вже ж то слоти такої не було, щоб перешкодила в жинивній роботі, та й рук у наших мужиків не за мало до їх поля. Не в тім же ж то и глядіти нам причини тої пинявої роботи, роботи не в час, як то кажуть, по всіх людах.

Вже у вторічній дописі, про наш народ в Золочівсько-Броцькій стороні під взглядом єго материяльного и интелектуально-морального биту („Правда“ 1875 стр. 333. 421. 461.) підняв я яко головну причину материяльної нужди нашого народа в Золочівсько-Броцькій стороні єго недбальство и лінивство. Здається міні, що на цілім нашім краю не знайдегься ні одна хлібородна сторона, де би люде були такі ліниві до роботи, як у нас. А тєс лінивство ніколи так ясраво не виявляється, як в часі жнив. Погляньте, пшениця, ячмінь, жито уже стиглі, давно пора би їх зібрати. На Поділю в мужика не було б ні сну ні спочивку, поки не зібрав би свого спілого хліба с поля та не зложив бодай в копи; скоро світ по хатах уже повинялювано, що тільки в хаті жне с серпами, с косами вирушує в поле. А у нас, сонце вже давно зійде а наш господар ледві проснеться від снапя, витягається, та борється то косу клепати, то пишає щось таке, чого зовсім до жнив не потрі-

бно, та вичікує обіду. А тут господиня тільки-що роспалює та обід приставляє. Сонце підійшло вже геть-геть, вже коло осьмої години або й далше буде, а тут чуєш: кличуться на обід. Поки ж то по обіді, поки збереться, то вже під дев'яту-десяту годину виходить господар с косою або серпом в поле, так як то пора на тее. Так де Вам! в саму отсю найгорячішу пору всі баби, дівки, вся жінота, робоча сила, лізе в коноплі, котрі вже давно час було брати, але господиня не брала, бо, каже, ще їм тринацятий тиждень не минув. Вийшов же ж наш мужик пізно в поле с косою чи серпом, так гадав би хто, що оттепер буде він пильно робити аж до самого вечора, перекусивши дещо на полудне. Так де!.. Ще далеко до полудня, а мужик вже в дома одпочиває в холоді під хатою, пакаючи свою люльку, поки пополуднавши не засне. А вже и баба с конопель вернула, щось підпретує то в хаті, то в городі, то знов по хаті крутиться, аж ось пішла націнала цибулі та ще там якої зеленини злагодити бушвину на полудне. А поля полуденку и собі захропла. Мене вже й полудне, вже и спека потухла давно, буде коло четвертої години, то аж тоді знов вирухується наш мужик в поле, а баба в коноплі. А як тільки схилиться сонце до заходу, він уже знов в дома. Прийде ж возовиця, так привіз же ж він снопів раз чи два, то вже и випряг коні, пустив на стерню, а сам ліг під полукишок та одпочивас. Оттак то йдуть нашому мужикови дні за днями, аж хліб ёго перестоїть на шні, снаде с колоса, пшениця під серпом щідяться, ячмінь зовсім до землі прикляк.

Оттаке то у нас ліниство в загалі, але и тут єсть внімки, тільки ої внімки дуже не значні и на 50 господарів ледви знайдеться 3 трудящих та запобігливих. Отсе ж то ліниство найважнійша причина, чому у нас ще й досі бодай не по головних жнивах.

Другою, не менше важною причиною, то, сказати б так, запроданість нашого народу. Материяльна нужда нашого народа зневолила ёго статися завислим від людей, в загалі, мастих, а особливо від жидів: а тая завислість просунулася уже так далеко, що инні наш народ не може робити того, що ёму випадає робити, що ёму треба, бо він уже не паном свосі волі. Від давна вже наш народ упав материяльно, з ёго хати мов ніколи не виводиться нужда, він задовжився особливо по жидах, попався в жидівські кишені, мов тая муха в павутину; а що вже минувший рік голодний нещасливий доправив ёму найбільше! На 50 господарів ледви чи 3 найдеться таких, щоби не задовжилися по жидах, по арендарях, посесорах або тих жидах, що вже сіли панами на мужицьких ґрунтах. Половина з наших господарів терпіла разом с своєю худобою крайню нужду ще від самого початку великого посту, а від провідної неділі до самих жнив жили тільки позичками. Бараболі, що становлять по наших людях половину хліба, минувшего року не то що не породили але ще в додаток на весні погнили майже зовсім. Хліба не було. Купити хліба ні за що, бо минувшего року ні с чого було гроша натягнути, так треба було позичати, та й в кого ж то на такий тяжкий рік як не в жида або пана (у панів мало наші люде зазичаються, бо наші пани волять з жидом як с хлопом собі заходити). Йшли ж наші люде до жидів, брали жито, ячмінь на борг, а жида давали, рахуючи корець жита або ячменю по 8—9 зр. та ще й

провизию назначали від того, визначаючи її нашим людям в жнива відрабляти скільки самі хотіли. Такий господар, що тримає у себе 6—8 душ, задовжився на переднівку на 40—50 зр. не враховуючи сюди жидівської провизиї, котру він в жнива жатем, кошенем, вязанем та воженем обіцявся відробити. Але окрім того єсть в господаря ще и худоба тяженько Perezимована, и її треба живити, а тут нема чим; вівса ні зерна, сіна а навіть соломи клаптя нема, та ще до того пасовиска в господарів наших ані свого, ані громадського, ніякого не ма, а толока невеличка\*), за один тиждень стовчена худобою, мов з'юрана ріля чорніється. Так одже ж и з худобою своєю мусять наші господарі йти в найми, бо за пасовиско заплатити нема чим, та ще й ніхто не дасть пасовиска за гроші, тільки на відробок. Так и знов идуть наші господарі наймати пасовиска, та й до кого ж як не до скарбу, до пана або посесора-жида, бо ніхто не має пасовиска, тільки скарби. Не всюди однаково водиться у нас с тими наймами пасовиск, але щоб подати Вам образок, як то с'єго року нашим людям с тими наймами пасовиск повелося, то я дам Вам для прикладу село Гарбузів, де жид посесію держить, бо тільки з невеличкими, незначними відмінами повелося так само майже в кождім селі в нашій стороні.

В Гарбузові, як и всюди, люде не мають ані своїх, ані громадського пасовиска, нікуди їм дітися с худобою; мусіли наймати пасовиско в жида-посесора. Зібралося 25 господарів (отже більша половина села) и наймили в жида-посесора 5 риз конюшини на пасовиско для коней (кождий має по парі коней), а для своєї рогатої худоби (кождий має по 5—6 штук) скарбову толоку. И за тее угодилися відробити а имено: за коні кождий по ризі толоки випаринувати, по 40 фір гною вивезти на толоку (куди, добре ввиваючися ледві 4 рази обернути можна) и по 5 днів снопи возити; а за рогату худобу від кождих 5 штук по 40 фір гною вивезти на тую ж саму толоку, и по ризі вівса або ячменю викосити и звязати. Поміркуйте ж, до чоґо Гарбузівські господарі піднялися, яку вони панщину на себе наложили так, що ніяким чином тее наймене пасовиско того не варта, зваживши ще те, що на тім найменім пасовиску вільно їм було пасти від 20. Мая до першого Серпня. Так дорого коштує наших господарів наймане пасовиска менше більше всюди по наших селах.

Почали ж наші господарі відроблятися. И от минула їм петрівка за воженням гною на скарбові толоки, а відтак взялися за ораня під пареннину, и от здавалося, що вже ось-ось відробляться, аж гульк! нове лихо спадає на наших людеф. С повітового суду та від податкового уряду Золочівського староства (не знаю Вам запевне сказати чи и з Броцького староства також так, але здається, що не инакше), прийшли до всіх господарів с поодинока без виімку *wezwania płatnicze\*\**),

\*) В наших сторонах майже всюди в полівій господарці пштилїта заведене, то значить поле сіється через 4 роки, а на пятій рік виходить в толоку, и від того то у нас звичайно малі бувають толоки. — М. С.

\*\*) Не знаю Вам запевне сказати, до чоґо віднести сі *wezwania płatnicze*, чи до гипотекованя ґрунтів малих посілостей (се вольне від належитостей и коштів §. 37. уст. таб. Пр. Ред.), чи вважати їх впрост тільки платнею за перенесеня маси з батька

після котрих кождому господареві з осібно наказується під загрозою екзекуції до 14 днів заплатити а именно: зборівському нотареві по 8 зр. 50 кр., за споряджене актів, а до Золочева 1 зр. 5 кр. на школи, до уряду податкового 27—33 зр. (як де кому), а декому ще й додаток 6 зр. 50 кр. штемплевого. Оттака то сумонька прийшла платити нашим господарям саме перед жнивнами. Сподівалися наші люде, що прийде їм якась рядова поміч чи позичка, на котру багацько господарів поіпідписувалося, та ледви чи кому з наших людеф і дісталася яка поміч, хіба отсе wezwanie płatnicze. Засумувалися наші люде знов, бо гроша і при душі не ма, нема ще и с чого потягнути, хіба ґрунта продавати, а бодай заставляти та пашню за безцін на пні продавати а самому потім з голоду гинути. Нічого робити нашим людам, кажуть платити, то и треба, хоч не маш з відки, так заложничайся. Позаножичали ж ся наші люде на сю, як вони кажуть, драчку, та й ні в кого нишого як в жидів та ще й на жидівську лихву, про яку я Вам уже раз писав до Правди. Ба тепер бо може ще більша вийшла лихва, бо жиди користаючи з спосібности и наглячої потреби вимогли на бідних людах в жнива їх ласку відробити.

Так отже ж наш безпомощний народ запродавався, вложив на себе волю й неволю тяжку паньщину, бо паньщину жидівську, він тепер мусить обробляти жидам всі жнива, а ёго хліб пропадає на полю, та хоч и рад би зібрати свою мізерню, так не дадуть ёму тні, кому він запродався.

Так отже ж не дивуйтеся, що й досі стоять подекуди на пні жита та ячменя та висипаються з зерна. При таких обставинах хочби й яка пильність не богацько помагає.

С тих то причин сёго року у нас так тяжко тепер дістати робітника, жіңця, косаря, вязільника, возільника. Звичайно у нас платилося по 30 кр. жіңця, по 40 кр. косаря, по 25 вязільника, по 1 зр. 20 кр. возільника; а сёго року годі було дістати жіңця по 40 кр., косаря по 50 кр., вязільника по 30 кр., возільника по 1 зр. 50 кр., бо вся робоча сила жидами забрана, закуплена уже с переднівку. Може декому здається, що се ще не велика платня для робітника в часі жнив; але ж прошу зважити те, що наемник у нас не виїде до визначеної роботи, як то водиться на Поділю, и від своєї роботи жадає плати; у нас того нема, у нас тільки на дні наймаються, и дні рахуються, а що за той день наемник зробить, то Ви сёго не питайте и не вимагайте. А у нас треба ручного жіңця, щоб за день копу поставив на добрій пшениці або житі; треба доброго косаря, щоб по однім панськїм кірцєви ячменю висосив; треба ручного вязільника глядіти, щоб півтора копи ячменю навязав за день.

Так отто у нас пиняво сёго року йдуть жнива, а як буде по жниввах напишу Вам про врожаї сёгорічні, и про видаток збіжя.

*М. Селюк.*

---

на сина, котру наші люде померщиною називають; бо з сих візвань годі сёго доплатитися; але здається, що се буде тая померщина, хоч то дуже нас дивує, що наказ платничий прийшов всім без виїмки навіть тим, котрі вже раз поплатили таку померщину и на тєс свідчається квітами и аркушами платничими. — М. С.

— **С під Станіславава.** (Помір в народі и брак лікарів). Сумно в наших горах карпатських, дуже сумно, бо оселилось там велике лихо: тота преногана гринна й сотками змітас людей молодих с того світа и то не лише дітей, але й 20-літних. Де в хаті було троє або четверо дітей, там тепер не ма ні одної дитини. Таке діється в горах станіславських, коломиїських та буковинських, (чи так само и в других, того не знаю). Суть там вже такі села, що в них дівтори зовсім не ма, в декотрих буває по кілька похоронів щоденно, так отже цілий день дзвонять. До таких вилюднених сіл належить велике село Березів в Коломиїщині. Там від Марця мерли діти малі, а тепер мруть парубки и дівки, тай то в такім числі, що від Зелених свят до тепер померло там над 500 душ! Лікарської помочи там не ма ніякої. Селянин так не має надії на выздоровленє спнів та доньок, що коли вони лежать ще при цілковитій притомности, батько послідну корову жене продати, бо не буде за що похоронити дітей, котрі добре бачуть, як уже всі домашні пораються коло їх похорону. В буковинських горах ще після похорону минається дуже багато горівки; так приміром найбідніший селянин мусить купити чотири відра горівки в ціні 28 здр. Ніхто не дбає, щоб сему лиху запобігти.

Ще більше нидіють люде від тих предовгих постів. Священники повинні постаратися о те, щоб в таких заповітраних селах починити улегшеня в тім згляді. — **Р.**

— **С під Долини.** (*Записи и вирок компромисарські яко новий спосіб до визискування народу.*) Тутешні лихварі налякані новочасними для лихварів не конче користними респравами судовими, хопились нового способу, щоб дальше висясати селян. Вже то, здається, наші лихварі невичерпані в своїх помислах, а темнота наших селян в правничих річах улегшує їх переведенє. Запис и вирок компромисарський ще може лучче закриває лихварські штучки, ніж вексель. Одже й на підставі таких вироків компромисарських введнували лихварі скзекуцію и брали в застав сельські грунта. Руїна ширилась то раз дальше и дальше, в дуже доразовий спосіб переходили в руки лихварів навіть такі грунта, що були вже заставлені в банках, и хто знає чи сей новий спосіб замотуваня темних селян в лихварську павутину не дійшов би до загальнокраєвих розмірів, коли б припадково банк рустикальний не вступив в колизію з сими визисковачами. При блисшій доходженю роз'яснилося, як лихварі тягнули на ті „компромиса“ людеї, котрі й не знали, що се за диво, як ті п'явки самі укладали записи и вирокі без усякого взгляду на приписи судової справоти, як наконець (подібно як при векслях) селяне по часті и не знали о ніяких записах и вирокках. Наступила мала люстрація сих справ, правда тільки для того, щоб заповнити право заставу для банку! Але вже ж и через те переконалися лихварі, що сей новий спосіб визискування и ошущва не може заповнити неоспоримого поводженя. — Сей факт повинен звернути увагу наших правників и заохотити їх до праці над популярними книжками правничими. Найби спомогали вони своїми працями, опертими на досвіді и знаню, „Просвіту“ в видавництві „Руського правотаря народнього“. Охота, з якою розкуповує народ такі виданя, доказує, що праця и наука не пішла би марно в ліс. Коли ж полінуються наші правники,



котрих вже не так то дуже мало, тоді спадє на них одвічальність за таке „юридичне“ визискуване народа.

## НЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

*Львів дня 13. Вересня.*

— *Зміна султана.* Ледво три місяці поцарствував Мурад V. на султанськїм престолі. Знемогав він и тілом и душею шім ще доступив султанства; як же ж прийшло станути на чолі загроженого музулманства, тоді вже й зовсім обеснамятів. Через цілий час свого панованя показав хїба стілько енергїї, що хотів кинутись через вікно у воду. Лікарі мали пересвідчитись, що Мурадови ніколи не вийти з умислової немочі. Хто знає, скілько в тім правди, бо ж є й такі голоєи, що Мурадови задано отруї, котра хоч помало, але тим певнійше звялила єго душу и тіло. Як би там ні було, а на султанськїм престолі засїв 30. Серпня Абдуль-Гамид брат Мурада. Як при вступленю Мурада, так и тепер голосять прихильники Турції, що новий султан Гамид чоловік великої енергїї и великих надїй. Не можна напевно довідатись, чи новий султан вміє читати и писати и чи в загалі за молодих літ крім гаремських відомостей прикладає до якої небудь науки. Свою молодість провів Гамид так само як и Мурад. Скоро мабуть довідаємося, о скілько нові надїї на нового султана сповняться.

— *С театру війни.* Важка боротьба Сербів с Турками ще досі не рїшається ні на одну ні на другу сторону. По щасливій для Сербів битві дня 26. и 29. Серпня наступила мала перерва. Одержавши нову підмогу вдарили Турки 1. Вересня на праве крило армії ген. Чернаєва. По завзятїм опорі мусїли Сербї відступити перед три рази більшою силою Турків и стягнулися в окопи Алексиначу и Делиграду. Так стоять и досі проти себе: Турки вижидаючи нових сил, Сербї виснажуючи нові окопи та уставляючи нові батерїї. Сербї не могли виперти Турків из свого краю, а Турки не мають на стілько сили, щоб обїйти або здобути сильні становиска Сербів в Алексиначу и Делиграді и вдертися в глибину Сербї. — О других корпусах сербських тож нічого важного и рїшучого не чувати. Тим часом з Росїї прибувають громадно що раз нові офіцери, охотники, лікарі и т. н. В армії ген. Чернаєва заповнені усі місця офіцирів, а новоприбуваючі відходять до наддринської и ибарської армії. В такий спосіб зараджено недостатковн офіцирів в сербській армії, але тільки по части, бо незнакомість терену и властивостей сербського вояка по сторонї російських офіцирів, а надто брак обопільного пізнаня и освоїня, спиняють спружистість и єдність армії. Один росій. офіцир приглянув до сербському війску и російським офіцирам в сербській армії завважав росій. офіцирам: „сербська милиция хоче, щоб її вести а не гнати до бою!“ Через так довгий час теперішної війни освоїлася сербська милиция

с своїм тяжким задансн и заправилає до війни с Турками. — Подібний стан нерішимости як в Сербії, представляється також и в Черногорі. Ми вже понереду згадували, що Черногорці не в силі використувати побід віднесених над Турками під Вишпнюю, Вучидолом и Кучою. Через те міг Муктар-баша стягнути до себе нові сили, злучитись з Джелидином-башою и побільшеними силами вдертися навіть до Черногори в Грагівський повіт, де спалив кілька сіл. Черногорці о стільки щасливіші від Сербів, що природна неприступність черногорського терену більше боронить їх ніж штучно виснані окопи и шанці, а ганчарі в руках Черногорців страшійші для Турків ніж неподвижні батерії. Задля того й то неповієся плян Турків с полудня и півночі вдертися до Черногори и дібратися аж до Цетинії. Після найновших відомостей Муктар-баша занехав свій сміливий похід до Грагова, а Дервиш-паша занепокоївши Вожо-Петровича назад уступив до Подгориці.

— Мимо того донесеня турецьких начальників до Царгороду мусять бути дуже рожеві, коли Порта рішилає поставити супроти Сербії и Черногори такі вимаганя, задля котрих, правдоподібно, помирене обох сторон воюючих зовсім розібється. Як звісно, побіч воєнної росправи ведуться дипломатичні *пересправи мирові*. Однак ж Турція домагається: 1. Детронизації Міліана и вибору нового князя через скупчину, 2. щоб турецькі війська обсадили сербські твердині в Білгороді, Семендрі, Шабачі и Клядовім, 3. щоб Сербія заплатила мільон лірів воєнної контрибуції, 4. щоб знести институтцію милиції и щоб Сербія не держала більше війська, як треба до удержаня порядку в краю, 5. привернене конституції з 1838 р. (котра значно обмежає права князя) и 6. щоб укарати всіх, що помагали викликати бунти в турецьких провінціях.

Россія разом з Німеччиною домагаються, щоб в Сербії и Черногорі удержати *status quo ante bellum*, а в Боснії, Герцеговині и Болгарії переведено реформи поставлені ще на весні через монархія, на що мала б Турція дати певну поруку. Як скінчатися ті „мирові“ пересправи, нині годі предвидіти, тим більше, що на полю битви ні одна ні друга сторона не здобула користей. Але вже й тепер кричать деякі похонні дневники о „російсько-турецькій“ війні.

— Ми зазначили вже з самого початку характер теперішньої сербсько-турецької війни — яко борби цивілізаційного розвою з варварським консерватизмом и виразили надію, що прилюдна опинія не буде вагаться, за котрою уйнятися стороною. Крім Угрів, сих конечних неприхильників Славянства, жидівсько-турецької *Neue fr. Presse* и пристрастних політиків *Dziennika pol.*, *Gazety narod.* и *Gazety lwowskiej*, котрі не добачають в борбі славянського елементу з Турцією нічого иншого, як тільки махінації офіційної Росії — вся прилюдна опинія у всіх державах станула по стороні утиснених Славян проти Турції. Навіть в Росії, де так тяжко закований ветхий обяв прилюдного житя, розвинулась прилюдна опинія до небувалої силі,—симпатія для турецьких Славян зайняла всі верстви не виключаючи селянства, розбудила велику офірлівість и добивається своєю силою навіть самого ряду и російської дипломатії. Можна дуже похибуватися о щирости славянофильства офіційної Росії, але не о щирости прилюдної опинії,

котра зложила и неустанно складає докази своєї серйозности и щирости. Навішми часами виявились дуже рішучо и поважно в Англії голоси на користь Славян в Турції. Найповажніші люде політичні, як Gladstone и Bright и учені, як Дарвін, станули на чолі антитурецької агітації виміреної проти політики Діераел'єго. Gladstone написав брошуру о варварствах Турків в Болгарії. В ній домагається, щоби положити кінець анархічному господарству и пліндрованню Турків в Болгарії и других славянських землях, щоби вилучити Боснію, Герцеговіну и Болгарію с під турецької адміністрації и через таку акцію привернути британському імени честь, так дуже загрожену и окаліну дотеперішнім поступованєм. Звичайним об'ємом прилюдного життя в Англії суть митинги. То ж и тепер розпочалися антитурецькі митинги. На митингу дня 10. Вересня, де зібралось 20.000 людей, промовляв Gladstone проти турецьких варварств в Сербії. Турція поступас с Сербією, як з другою Болгарією. Де постануть турецькі війська, там остаються тільки руїни, згарища и людські кости. Знаменитий політик англійський освідчився за спільною акцією всіх монарств, а іменно за спільним виступленем Англії и Росії в гуманитарнім дусі.

— Ц. к. Прокураторя сконфіскувала Ч. 17. „Друга“ як зачуvasмо задля новинки: „Одозва до всіх“, в котрій ведеться річ о учителях и школах.

— *З галицького горизонту.* У нас виправді не ма війни, але за те відбулися 14. Вересня збори „Русской Рады“, а нині збори „Дому Народного“. Одні и другі збори були дуже малочисленні. Навіть звичайних борців и бесідників не можна було побачити на широко розставлених кріслах. Задля того випали хори „Многая літа“ дуже слабо. В обох зборах брали уділ тіж самі репрезентанти галицько-руської ошніи. На зборах „Ради“ було 69, а на зборах „Дому Народного“ (котрі ще досі тривають) около 40 членів. З бесідників відзначився п. Ковальський „многлаголанієм“, а о. Кмицикевич (особливо на зборах Дому нар.) „пустоголагланієм“. Найинтересовніша річ в зборах „Народного Дому“, суло внесене, щоб „Академич. Кружкови“, котрий як звісно безплатно займає кімнати в Домі нар., поставити чинш на 300—360 р. с. е. иншими словами, щоб викинути „Академичний Кружок“ з „Дому Народного“. Др. Добрянський вносив, щоб перейти над сям внеском до дневного порядку. За сям піднялось тільки 15 рук (світські члени и о. Малиновський, Жуковський и н.). П. Пшонський повздержався від голосованія над долею колишньої „многонадеждної“ молодіжи. По „наружности совѣтуючих“ можна було вичитати велику охоту, зараз викинути „Акад. Кружок“, — та тяжко якось було їм виновісти свою гадку. Так и пристали на внесене п. Ковальського, щоб „позіставити *благоразумію* Совѣта управляючого“, чи схоче він викинути „Акад. Кружок“. Після того, здається, побут „Акад. Кружка“ в „Домі Народним“ не буде „продолжительний“.

Справоздане о зборах „Русской Рады“ и „Дому Народного“ по-дамо в слідуєчій Ч-лі.

# „СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК  
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

*Омелья Огоновський.*

У Львові.

Накладом видавця.  
1876.

(Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

Ціна 2 зол. р. в. а.

на папері дешевішій (100 екземплярів — на такім, на яким друкується „Правда“—)  
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

3—?

## НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

### НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

*Лука Петкович, — Михайло Любичевич, — Богдан Зимонич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.*

Замовлення упрощається надсилати під адресою:

**Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Plaristengasse Nr. 49.**

Для більшої вигоди почтенної публіки висилаються посилки впрод за посліплатою поштовою по переднім замовленню картою кореспонденційною.

Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр.

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 2—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Від зародок фр. Серафимово.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
міністрація  
під в. 44. при ул.  
Галицькій.

## ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

---

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тари.

---

### СОН.

---

В венецькій салі я ніби стояв,  
Дівчати гуляли, аліли,  
Всілякі всілякі, и з різних стран,  
Чорняві, русяві, и білі.

Й мене займали ити гулять,  
А я стояв як та скеля,  
И все дивився, усе дивив  
На образ красний на стелі.

На нім були намалёвані  
Удова з своёв донькоёв,  
Донька трималась за серце руков,  
А мати їй ніби глагоїть.

И ніби питає у неї все:  
Що в тебе, єдина, боліє?  
Нічо, сказала, так глухо так...  
И знов як у перед німіє.

А там десь з боку рицар стоїть,  
И з другов си ніби жартує,  
Дівчина тяжко ніби зітхла,  
А рицар то ніби не чує.

*Ю. Федькович.*

---

## МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минувшости сербських Черногорців

*Данила Млаки.*

(*Дальше.*)

### III.

Минув вже четвертий місяць, як Марко з Иреною Ненадивною звінчався. Гучне весіле справив діточкам старий Петро, цілісенький тиждень веселились гості, свати, куми, воеводи, живорі, пустосвати и пабігусці. Не обійшлося весіле без сліпого гусяря, не одну він пісню проспівав, не одно коло хороша Милиця з своїм Івом прогуляла.

По весілю довго радились старі, коли б то Ива з Милицою подружити. „В осени звінчасмо наші діточки“ сказали и с таким словом старі розійшлися.

Жили собі Марко и Ирена наче двоє голубят; стара Бла так певістку полюбила наче свою рідну дитину... Обоє порались, обоє зивались. Все так ладом ишло, здавалося, що ту в маленькій хатчині земський рай. Чому ж то нині так сумно и тихо в старого рибалка Петра Радонича? Може настала сварня и незгода межи молодятами? Де ж там! На скупщину в Четиню відходити мають, тому ж и Бла и Ирена невеселі, сумні. Бач скликають їх туди, бо злидні настали на Черногорі, знов вражий поганець, спокоивічний ворог хрещеного люду, нищить и грабить бідний край.

„Як ви мене соколята лишаєте?“ промовила задумчиво стара Бла до своїх снів Марка и Ива. „Що без вас робитиму? Що без тебе Марку пічне нещасна Ирена? Вона тебе так любить, без тебе и жити не може! Знаю я ту раду, а бодай о ній не споминати!“

„Що ж діяти, ненє? тра йти, щоб зрадниками не назвали и негідним пятном наше имя не назначили...“

„Знаєш, що кождий Черногорець любить свою отчину. Ганьба тому, хто тоді об ній знати не хоче, коли про її добро радять. Ти знаєш, як нас шердарі поважають; щоб до того вони сказали, якби нас там не було? Треба повинуватись, моя рідна, треба старшини слухати, дорога Ирено; хто людей не слуха, той Бога не боїться!“

Бідна Ирена лиць слізи рукавом отирала и тихенько промовила: „Широ я ёго, ньенько, кохаю, мій вік без него, як пічка без зорей, але коли кличе ёго отчина, то нехай иде в имя Боже... Вір міні, Марку, що я б тебе на віки відцуралась, якби ти не дбав про долю дорогої отчини...“

„Знаю Ирени,“ сказав Марко, „що в твоїх грудях правдиве чорногорське серце бе. Бувай здорова и молися Богу за долю Чорногори!“

„Останься хоч ти, Петре, таже тебе и ноги туди не занесуть“, сказала Бла до старого Радонича.

„Говори, стара, от бабський розум!..“ гукнув старий „де ж втерпів би тут сидіти, а там Бог зна що радять?“

„Зістань, старий, що ми дві слабі жінки без підпори вчинимо? Зістань, зістань не лишай нас на самоті...“

Так молила Бла старого Петра, но сей скочив як опарений и гукнув на весь голос: „Забулась стара, що вовк лиш волос міняє, та вдача ёго все однака. Хоч я постарівся, але серце однакове; воно не постарілось и аж до кону битиме за мою лубу Чорногору! Хлопці, зброю в руки и в прост до Четині!“

„Діти, діти, тяжко міні від вас розлучатись, нехай Господь вас провадить“ сказала стара и поблагословила своїх снів.

Всі три, Петро, Марко и Иво вхватали семипядні пищалі, ганчарі и пістолята, попрощались и пішли в Четине на раду-скупщину. Всіх провожали очима Бла и Ирена, поки за скалою не посчезали.

#### IV.

В цілській Чорногорі простерлася лиш одна значнійша рівнина коло монастиря четинського. Той монастир збудував року 1478 Иво Чернєвич. Нині всі стіни від диму почорніли (1623), се нестергі сліди бісурманської встеклости. Одна вежа здіймається в гору, наче б небо підпирала, а верх її мережаний бісурманськими білими кістьми и черепами. Перед сею вежою нині такий колот и сварня, що думаєш, саме пекло лютує. Кожний своє піє, що один забаг, другому то й не на думці. Одні виступають за Степаном Малим, другі за владикою Савою, треті знов горнутья під корогву сербського патріярхи Василя Ивановича.

На великім каміннім зломі стоїть собі Степан Малий; кричить він на все горло, вимахує мов навіжений руками, та в шумі и галасі губитья ёго мова:

„Спам'ятайтесь, схаменіться! чи ви сліпі, чи глухі... ворог за плечима...“ от тільки лиш и тої мови чути було.

З великою бідою удалося шердарям и главарям втихомирити кипячу ватагу. Знов зачав Степан Малій: „Ви тут межи собою такий колот зачали, що хорони Боже, а тим часом наша Сілідар Мехмет с 12.000 яничарами ваші оселі нищать, палить и нівечить. Всі забули чорногорську святу заповідь: добро отчини! Як проженемо вражого Турка аж туди з відки прийшов, як украсимо сю вежу свіжими бісурманськими головами, то аж тоді час знайдеться, щоб на ново розпочали колот и сварю...“ На таку мову не були Чорногорці приготовлені, всі умовкли, наче б живої душі не було. Блисла втіха на лицю Степана и він далі промовляв: „С кожної сторони доносять нам, що страшно лютує над народом клятий поганець. Хто почислить кроваві слізи ваших вдів и сиріт, трупи ваших братів, кому не задрожить серце на лемент невинних немовлят, на плач споневіряних матерей и сестричок наших? Хто з нас загнувши руки холодно глядітима, як горять наші оселі, як руйнується наше добро, як кровю, нашою рідною кровю вмивається наша країна? То ж хто любить свою отчину, нехай бере за зброю и йде за мною! З дальматинського примор'я надіслали нам Пасторовичі грошей и мунициї. Там на поділку“, и показав рукою, „лежить, братіки, бочка с порохом, кожний най собі порошниці наповиле, а потому в имя Боже гурра на врага!“

Блиснув ганчар в ёго руці, а ватага мов в один голос закричала: „Веди нас, Степане! гейже братіки на лютого ворога, сором коло жінок и у сварні вмірати!“ И двигнувся парід наче чорна хмара, все за зброю хапало — хлопці, дівчата и старці, всі з девятопядними янчарками наперед поспішають проти завязтого ворога, вражого Бісурмана!

## V.

То не туча, то не буря по Чорногорі лютує, то рідні сини шлють смерть и погибель на вражого Турка. Кривавий танець всюда закипів, молоді и старі, навіть и жінки звиваються мов вихром зняті. И наш Марко свої сліди кровю пише.

„Глянь же, Иво, як я безглузду невір змудрую,“ сказав Марко до свого брата, зняв з голови фес, а сам сховався за скалу. Засвітали турецькі пищалі и аж три кулі фес провертіли.

„Яка дурна брита собака! От так по нашому шлються го-



стинці...“ промовив Марко и вицілив. Луснуло, трісло, а бісовий арнавт наче сніп повалився.

„Вони всі курячу сліпоту мають, шлють кулі в пусту скалу. — Котрого, братічку, брати, правого чи лівого?“ шепнув Иво.

„Котрого небудь, все одно.“

„Глянь як бородатий на старого Стояна направив, бігме шкода таку душу згубити“, шепнув Иво и грякнув с своєї семи-пядної, а Турок-Алаг коміть головою долів покотився.

„Гарно сину! прийми Бог!“ сказав. „И я їх колись нищив, сей ганчар не одну бриту відотяв, тепер вже годі, старому по волі гуляти. Руки трясуться, а очі не довиджують. От знай, сину, чого я сюда прийшов“ и покотив з усєї сили гарний камінний улет. Загреміло обочами, як птах летів камінь у долину на взятого ворога. Цілісенький десяток розбісених арнавтів застогнало під важким каменем.

„От, дітки, так старий стріляє“, сказав Стоян и пошкандибав за скалу шукаючи другого улету. Из за грубого явора глухо крикнув старий Милован Пастерович, той що Марка до хресту тримав: „Марку, Иво, не сором вам, що старий Милован вже двома головами величається? Гляньже, які бородаті“, тримаючи у обох руках по одній турецькій голові.

„Ще час дядьку, не журися, Радоничі ще ніколи сорому не набралися!“ Цівки запищали, знов кулі посипались, засвистіли.

„Натискайте, братіки, досить глушився ворог над нами“ крикнув гайдук Милош Бегович, голова з белопавлицької нагії и понісся мов вихор против ворога. За ним кинувся в слід Марко и Иво на ранених Турків, відсікли їм голови и знов мотнулися помежи скали, скриваючись між гранитовими урвісками. „Гарно дітки“, гукнув сивий Милован, „тепер бачу, що ви справді вірні сини Чорногори! З вами и у пеклі сорому не набрався...“ Але нараз захитався, схопився за груди и як той дуб повалився. З лівої пахи кров потекла. „Ой біда, братіки... Чорногорці, приходять марне погібати! Та не жаль міні умірати, раз мати родила, раз треба и гинути. Одного тільки міні жаль, що не полягло більше Бісурман від моєї руки!“ До раненого надбіг рибак Петро Радонич, підняв ёго и став рану обглядати.

„Не журися, кумоньку“, каже розгледівши, „трохи лише поскоботало; за три неділі знов сікти й рубати меш тих клятих башибузуків и арнавтів!“ Вийняв с торбини кусник полотна, обвязав рану и крикнув до своїх синів: „зробіть, діти, з смерічя ноші и занесіть раненого у вівчареву хижу, що там из лісочка

видно...“ З гіляк збили ноші, застелили хвоею, наклали раненого и понесли ёго у вівчареву колибу.

Борба неустає, що раз змагається, наче розколихане море усе більше буриться, гуде, от-от весь світ, здається, похолоне. Бачать Турки, що Чорногорці из захисту що раз більше їх ряди проріджають, з необачка смертельні кулі мов град метають, бачать, що нічого їм з певидними ворогами змагатися, — от и збіраються у купи, знаменами на клич махають, всіма своїми силами Чорногорців з їх захисту виперти задумують. Зібралися навколо хоругви Пророка, заблисло тисяча шабель, тисяча рушниць и багнетів, рознеслося з тисячів уст голосне: „Алляг!“ — о скали, вертепи відбилось, по під небеса загоготіло и мов чорна хмара посунули Турки на долину між високими горами, де крились Чорногорці. Мов блискавки поблискувала зброя, мов громи гоготіли клики: „Алляг!“ „Алляг!“ Невспіли ще Турки зближитися до чорногорських кривок, аж тут параз з усіх сторін висипались Чорногорці. Страшний крик знявся по всіх боках, ще страшнійший як турецьке „Алляг!“ „Гурра! гей же братя!“ гурра! гурра!“ кричали Чорногорці з усіх сторін. Мов дві чорні хмари об себе вдарили. Заблищали Чорногорці своїми ганчарами, мов чорти вискакували с поза корчів и скал, наче дикі кози в миг поперескакували вертепи и кинулись на здурілих Турків. Почалась страшна різня, страшнійша від пальби, задзвеніли ганчарі о турецькі шаблі, покотились турецькі голови мов скошені маківки, полялася кров турецька струями, потоками. Страшний нелад запанував між Турками. Помішались, один на другого кидається, пхає и що раз дальше и дальше мішаються ряди. Дармо кличе баша, дармо сурмять сурми, дармо повівають хоругвами. Крик, зойк и стони усе більше змагаються, глушать кличу комендантів, голос сурм. Ряд за рядом кидається в ростіч, падають втікачі в дебри, стрім голов в потік, що кривавиться турецькою кровю, вже поникли хоругви, затихли сурмачі. А Чорногорці мов розъярені льви кидаються між купи втікачів, ганчарами на всі боки мечуть, голсви турецькі мов капусту рубають, вже й до баші добераються, хоругви відберають, стосами турецьких трупів накладають. Страшно було дивитись на ту різню, серце роздералось від неустанного крику, зойку и стону. Де зеленіла перед тим трава, де білілися скали, де журчали води, там текла тепер кров, лежали трупи, покалічені коні, поломана збруя.

Три дні трівала ся остекла різанина. Ледви що ніч мине, и знов вже гомоніють гори від воєнного крику и клёкоту, від брязку

зброї и від гримучого лоскоту спадаючих улетів. На свіжі загони ворогів надлітають мов бистрі орли відважні Чорногорці и по землі власною кровю напоєній в ростіч утікає лютий ворог. Четвертої днини криваво сонечко сходило, криваво вирипало воно из скутарського озера. Догоряє и скілька хатин, що ворог спалив, лячно улискуються щити рокити. У гори нові турецькі потуги прямують. Мов з непробраного жерела пливе невірство, мов з землі виростають на трупах нові войска турецькі. Стоголова гидра усе нові ростверає пащі. Чорногорцям вже й ніяково коло серця, їх жменя, а ворогів як трави.

„У гори, братіки!“ гукнув шердар князь Лука з Грахова и всі кинулись наче кози по скалах и вертепах. „Біда, грохівський Луко, коли вірли у своїм гнізді зашити шукають!“ сказав задумчиво Ласо Вукотич, а Лука мов с просоня збудився и с тиха промовив: „Біда, братічку, приходить відай вже, щоб над святим хрестом півмісяць знущався?“ Але за хвильку, мов не той гукнув грімким голосом: „Не дїже поганець над хрестом глумитись, хїба як всі головами поляжемо. Біжіть хлопці — ви сизі вірли чорногорські, ти Марку и ти Иво, біжіть від хати до хати, від одної нагії до другої, скликайте всіх, кажіть їм най позлітаються най сюда — нам на поміч поспішають!“

„Добре дядьку!“ рекли Марко и Иво и счезли у темній гуші.

В турецькім таборі мов гаспид розъярився старий паша, що пусто поверталися ёго послы від ватаг чорногорських... Не видали вони ёму Степана Малеого, лиш коня ёго, що від патрїярха даром дістав, паші прислали, а то на знак, що Степан в бою поліг! Се непокоїло бородатого, аж волося собі микав.

## VI.

Прикро лазити по бездорожах у скалистій країні. Чим висше підходиш, тим більші скали, тим самотнійша околиця. Всюди пустка, живої душі не падибати, хїба лиш того вірла, що по під хмари носиться и своїм скриготливим криком вічну тишину перериває. Сюда лазили Марко и Иво.

„Здається міні, брате Марку, що ми заблудили, не веде ся стежка в негуський діл“, промовив Иво.

Марко оглянувся на всі боки та й каже:

„Може бути, сюда ще ніколи не ходив.“ Педалеко при

обочи паслися кози и вівці, біля їх стояв п'ятнадцятилітній па-  
ступок.

„Здоров був, вівчарику! Котрим плаєм зійдемо в Катунське?“  
спитав хлопця Марко.

„Проминули вже, братки, там по при ті три берези було  
вам на право завернути. Сей плай просто в Четине веде. Але и  
відсія по при обіч мож до Негуша зійти“, сказав хлопчина и  
справляв їх на добру дорогу.

„Що се хлопче за кости?“ спитав ёго Марко. Хлопчина  
крізь плач відповів: „Були тут непрошені гості, більш як двай-  
цять. Найкрасші ягнята закололи и спекли... бодай їх сам луци-  
пір взяв. Як відходили,“ продовжав хлопчина, „то гукнули до мене:  
„не журись хлопче, як вернемось то все тобі гарно заплатимо“.

„Що то за єдні були, не пізнав хоч одного?“

„Бог їх зна, убрані були як ви по чорногорській; здається  
міні, що вони щось непевне на думці мали“, сказав хлопець.

„Чому?“

„Овсе щось вони шептали и радили, але мене як вогню сте-  
реглись... Щось говорили за тисячу червінців, за якогось боро-  
датого Пашу, за Патрарху и Степана Малого, и Бог зна о чім,—  
не міг добре прислухатися“.

„Не пізнав ти хоч одного?“

„Ні, братики, усі замузані були, як чортяки виглядали. Один  
здавався міні, що то Радо Янкович з лешанської нагії, але не  
присяг би я, що се він бо чорний, чорний був як той біс!“

„Добре, хлопче, тепер справ нас на добру дорогу“, просив  
ёго Марко и всі три пустилися стежною у долину. Над вечір  
зближалися вони до села, де Миліца пробувала. Иво радби туду  
злетіти, та ж вже довго з Миліцею не бачився. Втішно ступив Иво  
на подвіре старого гусяря, втішно війшов у хатчину, де хороша  
Миліца ёго визирала. Що се? у хатчині душі не було... Де стар-  
рий? де Миліца?

„Нема, брате, ні старого, ні Миліци!“ з жалём крикнув Иво.

„Преці знаш, що старий дома гостем, десь пійшов з гу-  
сярями пожежи люде, тай дочка з ним“, потішав ёго Марко. Скільки  
жінок надбігло, всі сумні, щось казали би и вимовити бояться...  
„Де дівся старий гусяря, де ділась Миліца — скажіть добрі люде?“  
питав Иво жінок.

„Де старий — Бог зна,“ загули жінки мов у один голос, „а  
убога Миліца, щоб не споминати — сором для цілої негуської  
околиці...“

„Боже, що такого? скажіть, що з Миліцією сталося...“ крикнув Іво, з великим жалём.

„Дві неділі буде тому, як прибув до старого гусяря из старостами Радо Янкович... Старий и Миліца мов остовпіли. Гордо жадав він від старого Миліціної руки. Так старий о тім и чути не хотів. Сміючись відійшов Радо. По півночи рознісся селом крик и галас и то поблизь хати старого гусяря. Позбігались люде довідатися, що такого діється; входять в кімнату, а там старий плаче, голосить, що жалься Боже, волос собі микає и руками об поли бється. Всі питають старого: „Що с тобою Станку, скажи що сталося! Чому так побиваєшся?“ А він з жалю ледви промовив: „нема, нема, моєі Миліці. Радо Янкович відікрив міпі мое сонце, мою остатню надію. Помагайте, сусіди! ратуйте добрі люде! не лишайте старого из соромом и горячими слёзами!“ Всі зброю підняли и на здогін побігли, щоб вражого сина дігнали. Пуста робота! Радо на бистрих конях як вітер пігнався а за ним и слід запав.

„Де дівся старий?“ спитав іх Марко. „Бог зна, як пійшов так пійшов...“

„Хто ёго провадив?“

„Був у ёго малий хлопчина той ёго провадив; кажуть, що старий на відході так сказав: тоді домів верну, як знайду свою Миліцу!“

„Ходи, брате, ходи, рідний, у Четіню, летімо, там я ёго знайду! О як серце моє болить, мов гадь обвилася, а у грудях наче огнем горить! Миліцо! Миліцо!.. Погибель и горе тобі Радо!“ крикнув храпливо Іво, витяг лискучий гавчар и побіг мов шалений, а вслід за ним Марко мов звір викликаючи: „горе тобі Раде Янковичу!“ Голос далеко горами понісся, а гомім глухо відзивався: „Горе тобі, Радо Янковичу!“

*(Дальше буде.)*

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

*(Дальше.)*

До розвитку козацтва найбільш причинився завзятий и талантливий наслідник Дашковича, черкаський и катівський староста Дмитро Вишневецький. Він побільшав число козаків, приймаючи різнородних охотників, вславився з своїми козаками лицарськими виправами против кримців и стояв майже незалежним від польського

короля. Їго широкі пляни, знищити кримську орду и підчинити чорноморські краї московській державі, розбилися о ограничену впертість царя Івана Грізного. В 1563 р. Вишневецький з своїми козаками заволодів був Волощиною, та потім зрадою спіймали його Турки и замучили\*). Похід Вишневецького на Волощину усталив дорогу иншим козацьким походам в той край під начальством Сверчовського и Підкови. Польські пани Потоцькі и Корецькі то ж кусились заняти Волощину при помочи козаків. Походами сими сильнійшало й розвивалось козацтво. Ще більше підіймали його козацькі морські походи, що розпочалися з другої половини XVI. в. з Запороської Січи на турецькі землі.

Ще в 1533 р. Остап Дашкович на польськiм соймі в Піотркові представляв, що правліню треба конечно держати сторожу козацьку на дніпрових островах. Та на соймі не прийшло в сій справі до ніякого рішення. В пятьдесятих роках XVI. в. Дмитро Вишневецький заложив твердиню на острові Хортиці и помістив там козаків. Появлене козацької оселі близько татарських займищ не сподобалось Татарам и сам хан Девлет-Гирей приходив виганяти відтам козаків. Вишневецький відпер хана, але що цар Іван лишив його з його плянами, підклонився він волі Зигмунда Августа и за сим вивів козаків з низу Дніпрового. Козаки ж не лишили дороги, назначеної Дашковичем и Вишневецьким, и кільканайцять літ опісля явилась Запороська Січ\*).

Річка Дніпро, хоча й самовольна в своїм бігу, подає однако змогу плавати аж до порогів; та вслід за тим плавба на просторі 70 верст стається дуже небезпечною, иноді и зовсім неможливою. Корито Дніпрове в різних місцях перегороджене верствою скель и каменя, через котрі проривається вода з різною силою спаду.\*\*)

Перепливши пороги, Дніпро проходить через гористу щелину,

\*) Об нім збереглась така легенда, що султан казав його повісити ребром на гаку и Вишневецький, виселчи на гаку, славив Ісуса Христа а проклинав Мугамеда. В одній українській думі він являється під именем козака Байди. Він висить на гаку, а султан рас йому прийняти мугамедавську віру и женитися з його дочкою. Байда просить для себе вязку стріл, щоб застрілити голуба на вечерю своїй судженій и відіює стрілою царську дочку в голову, проклинаючи невірних.

\*\*) Т. с. засіка. В 1568 р. вона вже иснувала.

\*\*\*) Всіх порогів на Дніпрі рахують до десяти: Койдацький, Сурський, Лоханський, Звонецький, Тягинський, Пенаситицький (найзначнійший и найнебезпечнійший), Волиницький, Будило, Лишній и Гадючий або Видний и крім того кілька „забор“: так звуться каміні, котрих верства не доходила від одного берега до другого, що не лиш ти попереk цілої ріки. З них найзначнійша Воронова забора 6 верет від Ненаситицького порога.

звану „Вовчим Горлом“ (Кичкас), а потім розливається ширше и хоч вже ходять ним судна до самого устя, але в своїм бігу розбивається на багато крутих рамен, що творять незлічені острови и плавні (острови и луги заливані під велику воду и покриті лісом, чагарами и комишами). Перший з островів, у слід за Вовчим Горлом, єсть горбокватий и довгий острів Хортиця. За ним розкинулись інші острови різної величини и висоти. Острови сі давали вигідне жите для юнаків тогочасних незвичайним достатком риби, дичини и пасовиск. И справді, с половини XVI. в., сей край, званий тоді загалом „Низом“, ставався що раз більше й більше пристанищем всіх, кому тільки чому-небудь було немилым жите на родині и всіх тих, кому по широкій натурі були до вподоби небеспечности и удатні напади. Запороська Січ повстала спершу на острові Томаківці, близько устя в Дніпро ріки Копки. Против сього острова, на лівім березі ріс великий ліс, званий „Великий Луг“. По якімсь часі Січ переносилась нижше на Микитин Ріг, (близько нишішнього Никополя), а потім ще троха нижше и на довго оснувалась біля нинішнього села Капулівки. Головний осередок її був на однім з островів, досі званім Січею. Козаки, що поселились в Січі, носили назву „запорожців“; а весь склад їх звався „кошем“. Вони виберали вольними голосами на „раді“ (сходинах) головного начальника, званого „кошовим атаманом“. Кош ділився на „курені“, а кождий курінь був під начальством избраного „курінного отамана“. Оселі низових козаків не обмежались на саму Січ. В різних місцях на дніпрових островах и на берегах повставали козацькі селитьби и хуторі. Таким способом за порогами творилася нова людська суспільність з воєнним характером, що заселялась виходцями и втікачами с Полудневої Русі зовсім незалежними від властей, що управляли Полудневою Русю: пороги спиняли сі власти, щоб дібратись до поселенців. Спершу мешканці Запорожа були самі тільки чоловіки, позаяк війна була головною цілю переселеня за пороги; крім того ж значна часть людей, що сюди прибували, не мала заміру лишатися там на все; побувши на Запорожу, повоювавши в степу с Татарами або відбувши який небудь морський похід, вони вертались на родину. Інші ж, по прежнему, виправлялись на Запороже не воювати, але полювати на звіря и ловити рибу, отже також на час. Тільки малу-по-малу стали переселятися туди с семьями и заводити хуторі. В саму Січ ніколи не позволяли припускати жінок.

Таким способом козаки розділялись на два роди: городових або українських и запороських або січових. Перші задля місця

житла мусіли над собою признавати польські власти; другі були зовсім незалежні. Між одними и другими була тісна звязь: вельми багато городових козаків проводили кільканайцять літ в Січі и вважали се за незвичайну для себе честь и славу. Польські пани своїми поступками причинялись до розширення козацтва, не додаючи згубного впливу, яке воно при тодішніх услівах носило в собі для складу польської суспільности. Один из знатніших польських панів, Самійло Зборовський був козацьким проводиром. Пани закликали козаків у своїх походах; так Мнишки и Вишневецькі з їх помічю водили в московську державу самозванців. Польські королі нераз користувались їх послугами. Ще Зигисмунд-Август вийняв українських козаків с під власти старостів и поставив над ними осібно „старшого“. За Степана Баторого заведено реєстри або списи, де записувано козаків; и тільки вписані в сі реєстри могли зватись козаками. Старшого над козаками настановляв король и він звався гетьманом. Мабуть в тім же часі наступив поділ козаків на полки (що властиво звісно нам с троха пізнішого часу). Полків було шість: черкаський, канівський, білоцерковський, корсунський, чигиринський, переяславський (останній лівобіч Дніпра); кождий полк був під начальством полковника и ёго помічника асаула; полк ділився на десять сотень. Кожда сотня була під начальством сотника и ёго помічника сотенного асаула. Гетьману або старшому дано для побиту город Трехтемірів. При гетьмані були уряди: асаул, судя, писар, що становили генеральну старшину. Всіх реєстрових козаків було тільки шість тисяч. Вони мали вольне право володіти своїми землями, не платили ніяких податків и не відбували повинностей, и діставали платні по червінцєви на кожного простого козака и по кожусі. Крім сих реєстрових козаків польске правліне довго не хотіло знати ніяких інших козаків. Після права тільки реєстрові були козаками. Та такий погляд зовсім був противний народнєму змаганю. В Полудневій Русі, противно, всі хотіли бути козаками, т. є. вольними людьми; всі гледіли доріг и способів, щоб повернутися в козаків. Одною с таких доріг була Запороська Січ. Люди, що після права були панськими хлопами в добрах наслідних або коронних, втікали на Запороже, а вертаючи відтам не хотіли вже служити своїм панам, називали себе козаками и, яко вольні люди, вважали своєю власністю ту землю, на котрій жили и котру обробляли, між тим як владілець узнавав ту землю своєю. Владільці и їх управителі ловили таких втікачів и карали смертю, та не все можна то було вдіяти. Багато землевладільців заводило тоді



свободи и закликали до себе всякого, даючи вольности. В такі свободи втікали ті, котрих прослідували на їх давнім житлі. Між самими владільцями повставали задля того суперечки, часто діялися напади одних на других. Іноді й самі пани закликали до себе чужих хлопів-самовольців, називали їх козаками и з їх помічю кривдили свою братію. Такі козаки, при першій невдоволеню, готові були поступати з своїми новими панами так, як з давними. Реєстрові козаки мало мали охоти замикати свій стан и радо приймали в ёго пових братців, так що скількість реєстрових була в дійстности далеко більша, як на папері. Іноді такі польські піддані, назвавши себе козаками, не пробували ні вступати в реєстер, ні приставати до панів, а зберались оружними ватагами и виберали собі проводира, котрого звали гетьманом. Так поступали именно ті, що бували в Січі, воювали против Турків и Татар и добували собі там — як виражались тоді — „рицарську славу“. Сі так звані „своєвольні купи“ (ватаги) вже при кіпці XVI. в. сталися страшними для Польщи и викликували против себе строгі постанови соймові. В дійстности сі постанови не сповнювано, тим більше, що й польський король и польські пани, оголосивши ватаги самозваних козаків противозаконними шайками, сами вживали їх у війнах з Московією, Швецією и Турцією. Таким способом крім козаків городових, записуваних в реєстри, и козаків січових, що неустанно то доповнялись втікачами з України, то меншали через повертаючих назад в Україну, було ще багато козаків своєвольних, що складалися с панських хлопів и виберали собі гетьманів. Правліне переглядало реєстри; з них виключали лишних козаків; сі лишні звалися „виписчики“; але виключені з реєстру и дальше звали себе козаками.

Розумно буде, що при таких услівах полуднево-руської суспільности тогочасної, у польского правліня, а найголовніше у польских панів, явилось посеред простолюдя багато ворогів; сі вороги ставалися тим запеклійшими и небезпечнійшими, чим сильніше проявлялося с польської сторони змагане, щоб задержати наплив народу в козацтво. Польске право віддавало хлопа в безусловне орудуване ёго пана. Зрозумно, що таке положене не могло бути ніде миле; але там де нарід не мав ніякої змоги вирватися з неволі, він терпів, з роду в рід привикав до своєї долі так, що перестав думати про луччу долю. В Україні було инакше. Тут для народу було багато покус, щоб добути волі. Перед очима в ёго був вольний стан, що складався з ёго ж братів; в сусідстві з ним були дніпрові острови, де можна було втічи від тяжкої

власти; нарешті близькість Татар и небезпечність татарських набігів приучували українського чоловіка до зброї; самі пани не могли заборонити своїм українським хлопам носити зброю. Таким способом в народі южноруськім піддержувався жвавий воєнний дух, незгідний з невольничим станом, на котрий засуджував його польський суспільний лад.

Між тим, як способи панської управи в Україні, так и властивість відносин, в яких була висша кляса до нисшої, зовсім не мирили руського хлопа с паном и не успособляли його до добровільної залежності.

Змагане народу до козакованя або так зване Поляками „українське своєвольство“, почало приберати релігійну признаку и одержувати у власних очах руського народу моральне освячене. Вже повстаня Наливайка и Лободи заслонялись до певної степені обороною релігії. Вслід за заведенем унії руська висша кляса скоро відпала од своєї релігії а с тим и від своєї народності. Руські пани стали для простого народу зовсім чужими, а власть їх над народом одержала вид наче б чужоземного и иновірного підданства. Міщане и хлопи тільки зо страху а не с переконаня приймали унію и поки не навикли до неї в протягу многих поколінь, довго були готові од неї відпасти. В Україні, де нарід був одважніший и менше підлягав невольничому страхови, унія трудно пускала коріня. Реєстрові козаки не приймали її зовсім, тому що не боялись панів; знакомість з війною додавала їм відваги. Самовольні козаки ще більш зненавиділи унію, яко одну с признак панського угніту. Таким способом православна релігія стала для руського народу знаменом волі и захисту против панському угнітові.

Згідне свідоцтво сучасних жерел показує, що під кінець XVI. и в першій половині XVII. в. пануване безусловне панів над хлопями довело останних до найсумнішого биту. Єзуїт Скарга, фанатичний ворог православя и руської народності, говорив, що на цілій земній кулі не найде держави, де би так обходилися с пахарями як в Подшці. „Владілець або королівський староста не тільки відбирає у бідного хлопа всё, що він заробляє, але й убиває його самого, коли схоче и як схоче, и ніхто не скаже йому за се лихого слова“. Між панами розширилась тоді пристрасть до безмежної роскоши и гайнуване гроша, що вимагало великого накладу. Один Француз, що жив тоді в Польщі, замітив, що обід щоденний польського пана стоїть більше, як у Франції обід для запрошених. Тодішній судя звичаїв Старовольский говорить :

„В давніших часах королі ходили в баранячих тулупах, а тепер візник покриває собі тулуп дорогою матерією, щоб визначитись од простолюдця. Перше шляхтич їздив простим возом, а тепер котить шестернею в колясі, обитій шовковою тканиною з срібними украшениями. Перше пили добре домашнє пиво, а тепер и стайні тхнуть угорським. Усі наші гроші йдуть на заморські вина и ласощі, а на викуп полонених и на оборону отчини в нас гроший нема. Від сенатора до останнєго ремісника всі проїдають и пропивають своє майно и попадають в невинплатні довги. Ніхто не хоче жити працею, а кожний вижидає, щоб захопити чуже; легко прийшло, легко и пішло. Зарібки піддапих, здерті иноді з їх слёзами, а иноді з шкірою, уживають пани, як потвори. Одна особа одного дня пожирає стілько, скілько заробляє много бідняків через довший час. Всё йде в один діравий мішок — черево. Мабуть пух у Поляків має таку власність, що вони можуть на нїм спати супокійно и не мучаться совістю.“ Знатний пан уважав своєю повинністю держати при своїм дворі ватагу шляхтичів-нероб, а жінка ёго таку саму ватагу шляхцянок. Всё то спадало на роботу клясу хлопів. Крім звичайної панщини, залежної од самоволі владільців, вони були обтяжені многими дрібними данинами різного роду. Кожний улий був обложений данншою під назвою „очкового“; за вола платив хлоп рогове; за право ловити рибу — ставщину; за право пасти худобу — спасне; за змелене муки — сухомельщину. Хлопам не дозволювано споряжувати собі напїтки, ні купувати собі инакше, як у жида, котрому пан оддає коршму в аренду. Чи пан іде на сойм, чи на прощі, чи на весіле, — на підданих накладається якийсь новий тягар. В королівських добрах, котрими орудували старости або завідувателі, положене хлопів було ще гірше, хоч закон лишав їм право жалитися на надуживаня; ніхто не смів жалитися, — після замітки Старовольского, — тому що винувачений буде все правий, а хлоп винуватий. „В судах у нас, — говорить той сам письменник, — завелися нечувані податки и підкупства; наші війти, лавники, бурмистри — всі підкупні, а про доносців, що втручуют невинних людей в біду, и говорити нічого. Спїймають богача, запутають и засадять в тюрму, та й тягнуть з ёго подарунки и хабарі“. Крім безмежної самоволі старости або ёго дозорці, в коронних добрах лютували жовніри, котрі тоді визначались зухвалою и сваволею. „Багато — замічає Старовольский — говорять у нас про турецьку неволю; та се тикається тільки военных бранців, а не тих, що живуть під турецькою властю и займаються хліборобством або

торговлю. Як заплатять річну данину, тоді вони свободні, як у нас не свободний ні оден шляхтич. В Турції жаден паша не може останньому мужикови вчинити того, що робиться в наших місточках и оселях. У нас в тім тільки й воля, що вільно робити кождому, що задумає; и с того виходить, що бідний и слабій стається невольником багатого и сильного. Який небудь азиатський деспот не замучить за ціле жите стілько людей, скілько їх замучать одного року в вольній Речі Посполитій“.

Та нічо так не тяжило и не вражало руського народу, як власть жидів. Пани, лінуючись орудувати добрами самі, віддавали їх в аренди жидан с повним правом панської власти над хлопами. И тут-то не було кінця слідствам над робочою силою и духовною жизнью народу. Крім різних можливих проявів самоволі, жида, користуючись пониженєм православної віри, брали в аренди церкви, пакладали оплати за хрещене дітей („дудки“), за вінчане („поємщина“), за похорони и наконець в загалі за всяке богослужене; крім того, — й знарошно висмівали віру. Віддавати добра на аренди видавалося так вигідно, що число жидів усе більше й більше змагалось и Полуднева Русь опипилась під їх властю. Жалоби народу на жидівське насиле до сєго часу пробиваються в піснях народніх. „Як — сказано в одній думі — родиться у бідного мужика або козака дитя, або козаки чи мужики задумают звінчати своїх дітей, — то не йди до попа за благословенєм, а йди до жида и кланяйся ёму, щоб позволив отворити церкву, охрестити дитя або звінчати молодих“. Навіть римсько-католицькі священники, при всій своїй нетерпимости до ненависної для них „схизми“, виступали против передачі руського народу під власть жидів. Так в одній проповіді — виголошеній вже тоді, як Хмельницький розбудив дрімучу совість панів — сказано: „наші пани вивели с терпеливости своїх бідних підданих в Україні тим, що віддаючи добра жидам в аренди, продали схизматиків у тяжку неволю. Жида не позволяли бідним підданим хрестити дітей або вінчатися, поки не заплатили ім осібної данини“.

Розумно, що нарід, находячись в такім положеню, кидався в козацтво, втікав юрбами на Запороже и відси появлявся оружними ватагами, котрі скоро розповсюднились. Повстаня слідували за повстанями. Пани жалувались на зухвальство и сваволю українського народу. Рівночасно відбувались безустанні напади на Турцію. Ватаги удалиців, що визволились побігом од тяжкого панського и жидівського угніту, втікали на Запороже, а відтіля на чайках (довгих човнах) пускалися морем грабити турецькі побе-

режні городи. Жизнь на родині мала так мало примани, що вони не боялися піддаватись пияким небезпечностям; а нападати на невірних, після понятий тогочасних, уважано богоугодним ділом, тим більше, що цілю сих нападів було так визволене полонених християн, як и добути добичи від невірних. Турецькі послы неустанно жалувалися перед польським правлінням на козаків. Поляки після змоги ловики винуватих и карали їх, але як самі вадилися с Турками або Татарами, тоді давали волю тим самим українським удальцям. Сі походи були именно важні тим, що послужили дальшою воєнною школою для українського народу и помагали йому дружно и рішучо повставати против Поляків; на се не важився в інших місцях руський нарід, що стогнав під таким самим угнітом.

*(Дальше буде.)*

## ПОГЛЯДИ НА ІСТОРІЮ РУСЬКОГО НАРОДУ.

### VI.

Оттак притулилась чи „присоеднилась“ Україна до Москви. Як мало природним и властивим було те „з'єднане“, доволі вказують ті більше як столітні війни, бучі и бунти, які ще тривали після переяславського акту на Україні між Українцями, Москалями, Ляхами, Татарами, Шведами и ин. Московська опіка над Україною ні крихти невідповідала інтересам руського народу, що борювся за свою волю, а не за идеал деспотичного царату. Що могла дати и що дала тодішня Москва приєднаній Україні? Освіту? — Освіта стояла тоді далеко висше на Україні як в Москві. С Київа ринуло доперва світло науки до Москви, з України переходили свічні люде до московського царства. Київська академия заложена 1589 р. повиводила багато учених, значних мужів науки, як Петро Могила, Симон Полоцький, Гизель, Галятовський, Баранович, Прокопович и ин. Багато з Українців, особливо з козацької старшини мало клясичне виховане, бувало за границею и обтералося с тодішною європейською цивілізацією. „А московські царі и бояри відрізнялися тільки темнотою, простотою, невіжою, фанатизмом. Тодішня Москва з боярським здирством, з народнією бідністю, с простотою, з науковою темнотою

здавалася Українцям личаною и злиденською<sup>\*)</sup>. — А може тодішна Москва могла дати взоровізір державного або суспільного життя? Так чи ж крайній деспотизм царський, московське боярство и недоля московського мужика, мало не гірша від долі польського хлопа — могли бути взоровзором державного и суспільного життя руського народу?! — Так оставалась тільки одна оружна опіка, котрої надіявся Хмельницький від московського царя. Та й та була так немічна, що ні троха не могла захистити Русі-України ні від Татар, ні від Ляхів, ні проти внутрішніх невзгод. А внутрішні невзгоди мусіли повстати, скоро переяславський акт так же само мало поліпшив долю народу, як би й зборівський и білоцерковський трактат, а переважна часть козацьких старшин и знатних людей, що віддалися під *московську протекцію* тільки задля надії більших прав и вольностей, вже незадовго по „з'єднанню“ з Москвою переконалися, чоґо стоїть ся московська протекція, та скільки волі можна зажити за царським деспотизмом. Москва, не то що не думала дати більших прав и вольностей, але противно що раз то більше старалася знівечити права України застережені в Переяславі. Вже 1657 р. недопускано українських комисарів до переговорів між московськими а польськими послами, мир с Польщею заключено без відомости української ради и гетьмана, гетьманови чинили московські бояре по царському приказу всілякі притики и нагани, московські воеводи и служні люде насмівались над українськими звичаями, а після смерти Сильвестра Косова — Бутурлин силоміць старається усунути давний український звичай вольного вибору київського метрополита, а натомість підклонити українське духовенство під Никона московського митрополита. — Таке поступоване московського правительства вже в саме заране сполученя України з Москвою скоро мусіло переконати світлих Українців, що „з Москалем дружи, але камінь за пазухою держи!“ — А ще й до того український народ не любив Москалів. Між обома народами було надто багато ріжниць в обичаях, звичаях, характері, понятях и цілім світогляді, щоб могло було наступити природне полученє так незгідних елементів. История цілого ряду минувших віків, в котрих оба народи розвивалися віддільно від себе, не проминула дармо. „Українці добачали в Москалях не тільки дуже багато зовсім чужого, але й супротивного. Дикі и своевольні поступки царських ратних людей, роздражняли народ, будили ненависть и боязнь и вже тоді ходили

\*) Гл. *Нечул: Світогляд українського народу*. Правда Р. II. стор. 448.

між народом слухи, що Москва хоче затопити Україну своїми людьми и насильно вводити між Українцями свої московські обичаї\*). Так ишло діло „руського єдинства“ вже в самім почині своїм. Не диво ж, що скоро закипіла нова буча з новим во-рогом.

Ми не будемо переходити цілої історії українсько-московського подружя, хоч власне ся епока нашої історії дуже мало розсвічена по своїй правдивій стороні. Недоступність актів тогочасних для чужосторонних істориків, а знов захланна на всяку правду цензура російська — довго спинятимуть правдиве и всесторонне поясненє історії сеї епоки. Нам не ходить тепер о розведенє сеї історії, бо наше заданє о багато більше обмежене. Застановляючись над правдивістю „стародавнєї традиції“ и над великим ділом руського „єдинства“ висунених автором „Малєваної Гайдамаччини“ до ідеального блиску, нам доволі буде вказати тепер на фактичні наслідки сєго єдинства. Ми вже поперед згадали, на яких правах прилучилася Україна до Москви. Се було сполученє рівних з рівними під царською охороною, заснованє персональної унії між Москвою и Україною. Гляньмо ж тепер на руський народ в Росії. Не питаймо вже про те, де ділися гетьмани, козаки, де автономія України записана царськими присягами, де хоч тіль сєго славного переяславського трактату зведеного до купи силою „стародавнєї традиції“, „одновірности“ и „одноплемінности“! Не питаймо про се, бо дехто може нам бризне в очі, що ми бажаємо повороту гетьманів и козацтва. Але спитаймо, — а про се вже мабуть и без „козакування“ спитати можна, — де ділася воля руського народу, за котру він стілько віків бороня? Хто закріпостив був люд на Україні, хто будував на козацьких трупах в багнях Петровську столицю, хто держить в темноті 15 мільонів руського народу без свободи віри, науки и слова? Хто наконець забороняє український язик не то вже в урядах и школах, але в книжках, в театрах, в публичних відчитих? Хто не дозволяє навіть пісень українських співати? Чи се ж то те „зєднанє“, чи се то та „стародавня традиція“, „будованє руського політичного и соціального житя“?! Се все факта, найновіші факта, котрих годі заперечити, — а вони самі собою надто ясно говорять про щирість того „обєдинення“, про любов „одновірних“ и одноплемінних, про ціну „руського єдинства“!

\*) Гл. Костомарова: *Гетманство Виговського*. Историческія Монографіи. Том II. стор. 46 и 47.

Чи ж бажав и чи міг бажати український народ такого „з'єднання“, такого „збудована“ свого политичного и социяльного жита! Підкладати такі тенденції живому и животному народови, значить припускати, що він сам добровільно, силою якоїсь фатальної традиції бажав себе засудити на цілковиту смерть политичну и социяльну, що ёго воля, за котру проливав свою кров через цілі віки, ёго мова, котру переховав через тисяча літ, ёго жите, котре боронив до посліднього проти всіляких ворогів — сталися нараз для ёго річами зовсім маловажними, котрі легко можна кинути під ноги „великої стіт матушки“!

Після того всього, розглянувшись у теперішнім стані України, ми признаємо, що була „стародавня традиція“, але тільки по стороні Москви, традиція, повстала ще за Андрея Боголюбського, що почалася обдирством Кнїва, перемінилась опісля в систематичне нищене всякої автономії Русі-України, а кінчилася на закованю живого українського слова цензурними оковами, на обесправненю Українців гірше жидів. Після всіх тих подій русько-московського „з'єднання“ докопаного силою „стародавнєї традиції“ — позіставалоби для довершення сього діла хіба ще тільки до крихти винищити Українців — сих потомків „малєваних гайдамак“, а тоді вже ніхто б не міг похибуватися о „одноплемінности“, „одновірности“ и зуповній „єдности“ русского чи російського народу.

Поки що, ми видячи наслідки сього більш як двовікового єднання, ні троха не вагаємося сказати, „що всі ті московські люде, котрі поклали свої голови на Вкраїні під козацькими, татарськими, турецькими, польськими и шведськими шаблями, почавши од Виговського та аж до Мазепи, — всі вони та й не вийнявши Петра В. и ёго послідувательки Катерини II., — були ворогами народнєї руської справи, були розрушители, деруни, захланні гнобителі, а не будовничі руського политичного и социяльного жита“! Тай все те, що роблено в Московщині для так званого „руського єднства“, було неменше супротивним народнїй руській справі, бо від того ділання упадала Русь-Україна, марно проливалася кров невинних людей, зниділа животна сила цілого народу, а тьма и недоля засягла широкі обшарі міліонового народу.

Автор епілогу, доторкнувши так болючої сторони нашого историчного жита, говорить про *фалшовану* исторію, славить Катерину, московських царів и думних дяків та закидає Шевченкови не тільки историчну мороку, але що більше ставить Шевченків погляд (о скільки такий виповіджений в ёго поетичних творах) яко противний народнєму поглядови говорячи: „не така була



Україна, не так дивилась Україна на коліїв, як виспівував Шевченко...“ А й над то, той сам автор розкрив такі погляди ще в своїй „Історії Возсоединенія Руси“ (Т. II. стр. 24 и 25), де славить Петра и Катерину, котрі „ни однимъ словомъ (!) не заподозрѣны украинскими (?) простолюдинами (?), въ измѣнѣ *интересамъ народнымъ* и воспоминаются съ величайшимъ (!) почитаніємъ (?)“ „За Турчина и за Татарина забыли они ей (Катерині) дажу Коліівщину, разыграную ими столь невпопадъ, отъ ея имени, и даже въ *жалобныхъ* пѣсняхъ о разореніи Січи сохранили къ ней сыповнее почтеніе: она и тамъ у нихъ *Великий Свѣтъ наша Мати*, а вовсе не то, чѣмъ представила ее намъ полупьяная муза Шевченка“. — За надто се великі закиди проти Шевченка, щоб могли ми їх поминути мовчком и лишити без відповіди. Ми вже попереду виказали, що не погляди автора епілогу далекі від правди, а Шевченкові погляди на коліівщину треба вважати поглядами самого ж народу на се трагичне діло пародіє. Що ж дотикає цариці Катерини и царя Петра, то ми були б дуже цікаві дізнатися, чим именно так „одолжили“ вони Україну а именно українських простолюдуців до „синовської“ вдячпости. Ми думаємо противно, що Шевченків погляд на „Первого“ и „Вторую“ не тільки не віддалявся від историчної правди и не основувався на „фалшованю“ исторії, але надто був зовсім схожий с поглядом пародієм. Зовсім безсторонний и не историчною морокою, а сучасною наукою вихований автор так говорить про сей погляд українського народу\*): „Систематичне однімане козацьких привилегий и прав, тяжкі постої московського війська на Україні, присилувані походи козаків десь в далекі сторони, роботи їх в Петербурзі *за часів Петра I*, все те здавалося народови и протестуючій козащині московською пенею, напастю, нецінним ликом, котрим надіяло їх московське царство. Захованю в пам'яті нашого народу такого погляду на Москву, на Москалів-Великороссів до паного часу, помагали стосунки великоруського уряду до нашого народу дуже нерадостні ёму навіть до самого нині царствующого императора. Народ наш гаразд памятає, як *цариця Катерина* занапастила край, отдавши багато вольних людей в неволю, у крѣпацтво, як великоруське військо часто приходило в села, по жалобі польских поміщиків било щорочно різками, стріяло як на ворога, як польскі пани ганяли на панщину, мордували наш народ московськими ж руками. Окрім того всякі урядники: справники, станові,

\*) Гл. II. *Нечуя: Світосгляд українського народа*. Правда. Рочник II. стор. 449.

писарі — чиновники, офіцери, генерали, — все те не жалувало народа, тиснуло ёго, де було можна, носячи на собі знамено не нашої національності, а великоруської, московської.<sup>4</sup>

Невелика ж була заслуга Катерини у войованю Турчина и Татарина, бо ж нічиєю, як тільки козацькою силою и сміlostю та за проводом Запорожців змогла цариця поконувати Татар<sup>1</sup>). То ж супроти того всёго не могла цариця здобути собі не то „синовської“ але хочби троха правдивої вдячності руського народу. Зруйноване Січі дуже вбилося у память народа, то ж хоч бруталність и самовольність сёго діла вже виказані деінде<sup>2</sup>), ми наведемо тут безпосереднє свідoctво самого народу о сих ділах Великої матушки. З сих народніх споминок, можна буде ще більше переконатись, як несправедливо опоганено имя Шевченка ставляючи ёго у противність цілого народу за те, що не восхвалив він ні „Первого“ ні „Второї“. Подаємо тут оповіданє українського дідуся и одну пісню про зруйнованє запороської Січі — записані впрост з уст народа.

#### ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ МИХАЙЛА КОЛЕСНИКА<sup>3</sup>).

На сконці Жеребця<sup>4</sup>) могила є. В тій могилі усі документи запорозькі закладі лежать. Запорозці з досади іх там сховали и закладі. Усе оруднє, казна, сукна, усі товари дорогні, злато и сребро, пушки, одежа, все покидали и закладі у тій могилі. Казани мідні, гармати и гроші, — усе покидали Запорожці. Та могила як-раз на границі Запорожя<sup>5</sup>). А з Чорної могили границя пішла на сєй бїк Дінця як Изюму. Коло пошти, у в' Изюмі, и досі стоїть мурований стовп и пенє спалений, обгорілий: и то границя. Се все були запорожецькі землі, от де ми живемо...

<sup>1</sup>) Гл. В. Барвінський: *Століття річниця зруйнованя Січі Запорозької*. Правда. Р. VIII. Стор. 606.

<sup>2</sup>) Тамже стор. 600—614.

<sup>3</sup>) Основа, 1862 Май, стр. 101.

<sup>4</sup>) Річка невелика; вливається у Донець недалеко од Славянського.

<sup>5</sup>) У пана Скалковського, на ёго карті в „Исторія Новой Січі“, границя запорозька сюди не сягає. А у Миллера, у ёго „Исторических сочиненіях о Малороссіи и Малороссіянах“, от-що читаємо на стр. 42:

„А внутри земли, около Изюма и на верховьях рѣкъ Тора и Бажмута, російских жителей „Запорожцы“ отогнали, сказывая, что кто тамъ жить хочеть, то и должень имѣть отъ запорожскаго войска позволеніе и платитъ имъ оброкъ.“

Як зосталась Катерина сама на царстві, удовою, так граф Румянцов був у неї первий чоловік. Він всім правив, як хотів, вона ёму довірилась. Що схотів гр. Румянцов, те й робив. Вона не поперечила ёму. Отож гр. Румянцов и совітує Катерині: „Козаки Запорожецькі — не християне, не богомільці. Запорожець, каже, оженився на одній сестрі, а як умре вона, так бере за себе другу ж сестру, рідну. Вони, каже-совітує, нехрищені: — виженемо їх.“

А було се так:

Панн схотіли взятъ оці землі собі на державу, бо земля добра, и річки є, и лісу чимало, — а тоді було ще більш. От, по усіх горах тут був ліс, а тепер вже нема... то панам дуже захотілось завладати сією землею. Так Запорожецька! Сами ж вони не посміли просити Катерину — царицю, а сказали тому гр. Румянцову, щоб той попросив. От Румянцов граф и просить. „Мамо, каже: Запорозці нехрищені, не богомільці, виженем їх, а землі оддамо панам у державу. И тобі лучче, та й нам буде вигіднійш.“ А Катерина й питає: „деж дінем Запороських козаків?“ А він її убезпечив: „знайдуть, каже, де дітись. У тебе, мамо, землі много, — то нехай собі шукають; а сю оддамо панам.“ Отож Катерина й послухала, та й приказала Запорозцям шукать собі землі у другім місті. „И справді, каже, у мене її много.“

Як почули Запорозці такий матушкин приказ, так и заплакали. „Ну, кажуть, коли так, — так не треба нам твоєї землі; нехай при тобі вона й буде; а ми, кажуть, вже вишукали собі землю у Турка, у *Темім Лузі*. Він нам буде батьком, а тепер ти нам не мати.“

Прощай, кажуть:

Як зайдем за Дунай,  
То до-дому й не думай.

Хоч закликатимеш — не прийдем. „А тоді у них полковникував *Бондар — Гладкий* по пісьменному. Сей Бондар знатник великий був. Отож як прийшов до них матушкин приказ, щоб переходили на другі землі, тоді Запорозці заховали все своє добро у Чорну могилу, а Бондар той и закляв ёго з досади. А тут од цариці знов приказ: прислати до столиці депутатів. Бондар и виправив скільки-там козаків до Петенбурху, та й наказав: „гледіть же, козаки, скажіть цариці Катерині, що се наші землі“.

Приїхали ті депутати до столиці, а цариця й звеліла їм настановити обід. А гр. Румянцов наказав, щоб поклали їм ложки у три аршини, и щоб вони тими ложками обід обідали. „И цариця, каже, буде дивиться, як будуть козаки Запорожецькі тими ложками обід обідати. А як пообідають, каже, то нехай собі віються куди схочуть.“

Посідали за обід. Побрали ті ложки що у три аршини, та й почали Запорозці годувать тими ложками один другого.

А цариця, як побачила, то й каже:

„Та й недурні ж сі Запорозці! Бач, що вигадали! А я, каже, думала, — як тут справиться с тими ложками?“

Ото, як почули Запорозці, що матушка сказала, то й кажуть до неї: „ми, матушко, хрищені!“

А вона тоді:

„А ти ж казав, гр. Румянцов, що вони не хрищені..?“

От Запорозці й просяться: чи не можно б їм на їх землях зоставатись?

А вона й каже: „ні, козаки Запорожецькі, ні, не можно. Сю землю вже панам оддано.“

Тоді Запорожці заплакали, та й пішли до Турка.

Як прийшли вони до Дунаю, то Бондар, полковник, нарвав трави, та й кинув через себе у Дунай.

И козаки нарвавши трави покидали у Дунай.

Так трава, що вкинув у річку Бондар, поплила против фли, а трава, що покидали козаки, та пішла за водою.

Тоді Бондар и приказує: „слухайте ж мене! Розстеліть пітники, та й становте на них коней, та й переправляйтесь!“

Козаки послушали, бо *Бондар був великий знатник\**), та постановивши коней на пітники — попереправлялись.

А Катерина, як почула, що Запорозці помандрували до Турка, у Темний Луг, так зараз и побігла до Новоселиць, де була переправа.

Як же побачила, як Запорозці переправляються, що на однім пітнику — дваццатеро коней, — так и закричала:

„Гей, гр. Румянцов, гр. Румянцов! Ти ж казав, що вони нехрищені; ти ж, каже, совітував — виженем їх! — От и послушала тебе — та яке військо занастила! Тепер вже, звісно:

„Як зайшли за Дунай —

То до дому й не думай!

Вже не закличем їх до себе.“

Гр. Румянцов зараз сів на пароходу, та й подрав у Петенбурх: —

\*) Се велике слово. Видно, и тепер наш народ не вдоволяється тим, що ватажок матиме чин великий, або вестиме рід свій, хоч од Муоїя. Народ поспитас, чи є в його розум? Коли є, то й слухатиме залюбки, а ні, то й „дурень си“ такому ватажкови скаже.

перелякався. А Запорозці й досі живуть у Турка, у Темнім Лузі. Іх там 40.000\*), и ся земля їхня, а не наша.

А Катерина й закликала їх знов до себе: так Бондар, ще як вони переправлялись, заспівав їй пісню:

Великий світ, судариня матушка,  
Послухала графа Румянцова,  
*И од панів великую напусть напустила.*  
Перве військо було — славне Запорожецьке  
Та й занастила.  
Як зайшли, кажуть, за Дунай,  
Вже тепер не завернеш.

Так и діло було, так и діло було.

Так и Катерина сказала:

„Правда, правда, що занастила! правда, правда, каже, що не завернеш.“

А вже ж: землю оддала *панам*, а їх насідало тут... от як самі бачите.

А земля ся була Запорожецька.

От и Святогорщина, и Изюм — се все Запорожецькі землі.

*Вс. Кочовський.*

### ПІСНЯ ПРО ЗРУЙНОВАНІ СІЧІ\*\*).

Ой, з-за гори, з-за Лимана

Вітер повіває,

Кругом Січі запороській

Москаль облягає.

Облягає Москаль Січі,

Лягерами стали,

Вони ж свого генерала

Три дні дожидали.

Шатнулися по курінях

Запасу шукати,

А московська вся старшина

Церкви оббірати.

Та беруть срібло, беруть злото,

Ще й воскові свічі:

Зостається пан Кошовий

С писарями в Січі.

Ой устань Харку, устань батьку,

Просьять же нас люде:

Як станемо на границі,

По прежньому буде.

\*) Див. опов. Таранухи. З. о Ю. Р., т. 1-й стр. 141:

..., „А опісля, як побачили, що Москва вже все позабірала, то сіло їх (Запорожців) сорок тисяч на човни, та й поїхали до Турка.“

\*\*) Ми не подаємо тут пісні про зруйнування Січі напечатаної в *II. Куліша „Затискач о Южній Русі“*: „Ой не гаразд Запорозці, не гаразд вчинили!“ так, як вона нашим ш. Читателям знана. Ся пісня „Ой з-за гори, з-за Лимана“ записана А. Лисенком в селі Клищенцях ясно розкриває погляд народній на царцю Катерину.

Ой вийдемо за границю  
Та впросим царицю,  
Щоб *оддала степи вільні*  
*По прежню границю.*

„*Та не на те ж я, вражі сини,*  
*Москаля зібрала,*  
*Щоб степ добрий, край веселий*  
*Назад завертала“.*

Ой устань Харку, устань батьку,  
Що ж ми паробили,

Що степ добрий, край веселий  
Та й занастали!

Та тече річка невеличка  
С-під білої кручи,  
Заплакали Запорожці  
Від цариці йдучи:

Встає хмара з-за Лимана  
А другая с поля,  
Заплакала Україна,  
Така її доля.

Сі свідoctва народнєї памяти историчної доволі виказують, о скілько правдивий закид проти Шевченка, що він у своїх историчних поглядах йшов проти народнєго погляду.

Кінчаючи наш короткий перегляд годиться нам ще згадати про одну річ немалої ваги. В епілогу до „Малєваної Гайдамачини“ сказано ось що: „Виходить воно наче б то так: що нехай би козаки всюди побивали з своїми союзниками Москву. Тоді то з України вродилась би справдениа Русь. Хто ж за се заручився б нам, що ся справдениа Русь таки справді колись би настала, а не постала б на Україні польщизна або татарщина? И яка б вона мусила бути? Де идеали її настаня? Чи не в козацьких порядках? чи не в тих розбишацьких alias героїчних піснях...?“

С сих слів, здається, виходило би, наче б то Москва, а именно ті московські бояре та думні дяки, котрим приходилось опісля погібати на Україні під козацькими и некозацькими шаблями, уратували „справдению“ Русь, та що й задля їх то заслуги нині осталась Русь-Україна сама собою, а не перетворилась на Польщу або Татарщину. Так не можемо ми тої заслуги ніяк признати и не видимо причини почуватись до якої небудь вдячності. Коли наш народ не потатарщився ні спольщився, так знак, що мав и має він животну силу у самому собі и се ж ёго а не сусідська заслуга. Болгари, Серби и Ромуни доволі виказують, як навіть безпосередне довговікове панованє Турків не могло винародовити цілої нації на користь ислямизму. То ж питання о можливості настаня татарщини в українськїм народі не можна вважати вповні сериозним, як тяжко покласти відпорність руського народу проти Татар и Турків в заслугу Москви. А що наш народ неспольщився и що на Україні не постала польщина, то здається нам, и сєго годі вважати заслугою Москви для нас и около нашої на-

родности. Русини в Галичині ніколи не дізнали від Москви тої консервуючої оборони справдешнієї Русі, а мимо того, що далеко довше и в тіснішій звязі зіставали с Польщею, все ж таки осталися Русинами. Чи ж мала би полонизация бути небезпечнішою для віддаленої України, котра ще до того не зіставала в безпосереднім сусідстві з польським елементом?! Правда, Галичина зберегла свою рускість тільки у сільських та маломіщанських хатах, у так званих „простолюдців“, а верхню аристокрацію відступила Польщі. Так мабуть такий, хоч в дечім троха відмінний процес відбувся на Україні, де аристокрація відчужилась то ж само від народу на користь Москви. Та через те Русь мабуть останеться Русю, коли тільки її теперішні сини не полінуються труду и щирої праці.

Через ту втрату може и багато полегшає праця „справдешної“ Русі. Коли тепер у кожного народу стає на переду питанє загального добробиту, именно морального й материяльного добробиту и розвою так цілости як и кожної єдиниці, питанє перетворення суспільного житя після правил загальної справедливости, коли именно ті маси „простолюдців“ дожидають входу у святиню людскости и хочуть знайти належне їм місце у витворюваню и розділянню людського добра, — то відчуженє аристокрації власне може й багато облегшити нашому народови рішенє сєго питаня у себе и підможе розвій нашої народности в новім напярмку суспільного житя. То ж питанє: „де идеали її (Русі) настаня?“ видається нам дуже поважним, а именно таким, що ми єго шукати мусимо у самих себе, у піднесеню нашого „простолюднєго“ житя, а не у тім, що витворила цариця Катерина, ані навіть у тім, що чинить тепер російське правительство.

Тим то й Русь „справдішна“ оказує свою животність, що, хоч помало, починає розсвічувати идеал свого настаня. Та перед такою працею стоїть кожний з живих народів, що хоче дальше жити. Правда наша, що віками пробліскувала у наших боротьбах вирне зо дна моря темноти и насиля!

*Володимир Барвінський.*

## Перегляд діяльності руських товариств.

— **Філія „Просвіти“ в Тернополі.** На підставі рескрипту намісництва з 25. серпня 1876 р. ч. 35.975 оповістило староство в Тернополі оскутателів філії товариства „Просвіта“ в Тернополі, що намісництво прийняло її завязане до відомости. На тій підставі укнституовався дня 23. лат. вересня виділ філії, вибраний на загальних зборах (29. л. червця) и вибрав головою п. Дра Лучаковського, заступником голови п. Льва Шеховича, секретарем проф. Ол. Барвінського, каснером о. Є. Алексєвпча, а контрольором проф. К. Горбаля. При сій спосібности ухвалено запросити замісцевих членів, щоб занялися пильнійше роспроданем видань „Просвіти“ по селах, а також вислати запросини до не-членів, щоб приступали як найчисленнійше в члени товариства. Звичайні засідання виділу мають відбуватися що місяця, а а між иншими наміряє виділу занятися приспоренем матеріялів для полярного видавництва.

— **Загальні збори „Русской Рады“.** По довгім загадковім мовчано відбулись наконєць загальні збори товариства „Русской Рады“ дня 14. Вересня в салі Дому Народнєго. Коли зближаються вибори до галицького сойму и предвиборча діяльність по стороні польскій вже на добре ведеться, здавалося, що й збори Р. Р. наберуть значєня и спровадять немале число членів сєго товариства. Дневний порядок загальних зборів дуже багато по собі обіцював, бо до єго втягнуно „обсужденіє“ діяльности руських послів в державній раді и питанє про те, „яка малаби бути вона в найблисшій часі“, — так що й годі було подумати більше займаючого и важного предмету до обрад. Та й надто, видно-круг политичний, який роскривається тепер перед галицькими Русинами не дуже погідний. Коли ж ще зважитья, що Р. Р. числить около 800 членів (одже дуже поважне число), то з усіх зглядів можна було сподіватися численного збору. Тим часом вийшло зовсім противне. На ранішні збори о годині 11-ій явилося всєго 37 членів, так що не було навіть вимаганого статутами комплекту. Предсідатель товариства о. Павликів так дуже спосібний до звеличєня всякої марниці на акафистний лад: радуїся, радуїся (Руси), — мусів перед таким безпечерним доказом малозначности своєї политичної „пастви“, як порожні лавки салі Дому народнєго, дуже значно спустити с тону. Жаль над мало-численностю зборів та приніт присутних членів, були сдиним предметом предсідательської промови. Задля того малого числа присутних членів відложено звичайні збори на пополудне в надії, що желізниця привезе ще потрібне до комплекту число. Ся надія не дуже то й сповнилася, бо на пополуднєві збори явилося лєдви 69 членів. Секретарови товариства адв. др-ви Добрянському припало незавидне заданє відчитати справозданє з діяльности виділу Р. Р. Справозданє роспочалося з того, як виділ Р. Р. при виборах до ради державної старався в дружбі з Шомер-Израїлем перевести своїх кандидатів, як задля тих чинностей Р. Р. засіло в думі державній зовсім поважне число руських послів, (котрих діяльність після дневного порядку мала обсудитись на зборах), а як



відтак виділ думаючи, що вже сповнив своє задане дуже часто зовсім не міг зібратися, а хоч зібрався то знов не міг нічого відняти, бо якось на зазиви виділу члени не обзивалися и вкладок не надсилали, — та як нарешті опустіла не тільки хата але й калита Р. Р. Поминувши вибори до ради державної — результат діланя виділу був такий, що товариство Р. Р. через три літа нічого не робило, а в касі від 800 членів назбиралося всього 35 зр. а. в.!

Таким способом материяльний и моральний стан Р. Р. зовсім не рожевий, а репутація Ради Р. навіть у *Neue fr. Presse* дуже zagrożена. Вплив справоздання на присутних членів не міг бути добрий, и вже ж треба було якось затерти прикре почутє власного „оничтоженя“. Сього разу виручип председателя п. Ковальський дуже смілою промовою.

П. Ковальський вмів присутним витолкувати, що и пуста каса и малочисленність зборів свідчать на користь товариства Р. Р. Мисль ёго промови дасться виразити у словах: „що нам, що ми не маємо капіталів в касі, але ми самі капітали“, се б то — хоч ми маленькі, але важненькі! Очевидно до тих важненьких належав п. Ковальський и цвіт галицької ієрархії, бо з селян було тільки пятьох, з послів-селян ні одного, а з світської інтелігенції то ж дуже мало, (та и тих не багато „мірян“ не мають ніякого впливу и значеня в ієрархічних консервативів).

Віра в самого себе иноді дуже потрібна и похвальна, однакож сама віра без діл мертва єсть, об чім переважна часть зібраних членів, яко теологів, повинна б знати. Нам здасться, що именно було обовязком послів до ради державної и до колишнього сойму станути бодай перед Радою Р. коли не перед своїми виборцями и виказати, що вони для добра руського народу зробили и чи дійсно вони такий важненький капітал моральний, с котрого була би користь для народу. Над усе повинні були то вчинити послы до ради державної хоч би для власної оборони, бо проти їх діяльности підійнялися дуже тяжкі закиди (між иншими и в „Правді“), котрих не змогло відперти ні *Слово* ні коломиїська *Русская Рада*. Мабуть такого переконаня був и виділ Р. Р., коли поставив на дневний порядок „обсужденіє“ сеї діяльности и питане, якою мала би бути та діяльність в найблизшім часі. Крім того и минуша соймова діяльність руських послів повинна була навести зібраних товаришів Р. Р. на поважну дискусію именно над тим, як и від чого се сталося, що послы-селяне відділилися від послів-священіків и — урядників. Сей же факт дуже важний в нашім конституційнім житю. Як нам відомо, наступив сей розділ зовсім не задля особистих причин, а клуб „хлопський“ під проводом п. Іванишева не утворився для піддержаня якої карієри, але для дуже поважних причин, над котрими належало б добре застановитися. Коли интереса послів-священіків розходяться з интересами народніми, то годилобся раз пояснити питане, кого то хочуть заступати и заступають наші послы з „інтелігенції“ в соймі и раді державній.

Так всі ті питання якимсь дивним способом усунено з дневного порядку. Єдиним предметом обрад позістало відтак ще внесене о зменшеню вкладок з 3 зр. на 1 зр. а. в. річно. Високість річних вкладок видалася виділови и багато членам Р. Р. причиною їх невплачуваня

и оспалости товариства. Декотрі, між іншими крил. Жуковский и селянин Демків (колишній посол), витикали, що сам виділ завинив в тім своєю нечинністю. Одно и друге може бути тільки по части правдиве. Преці и с початку иstownаня товариства були такі самі високі вкладки, а мимо того були и гроші и говірки та діяльні члени. А вже ж знов и виділ не мусить бути так винуватий, коли знов вибрано тих самих виділових, котрі не мали часу и охоти займатися ділами товариства (Павликова, Добрянського, Геровського, Площанського, Петрушевича, Малиновського, Крижановського, и Голейка).

Властивої причини неперечного упадку товариства належить шукати зовсім де инде. Всяке ділане политичне може остоятися або силою свого морального значеня: силою своєї правди и чистоти замірів, або успішними поступами, а найпевнійше одним и другим разом. Так политика ведена представителями Р. Р. не мала и не має в собі сили моральної, правдивої интересовности народнєї, котра могла б займати усе ширші и ширі круги руського народу. Погрішили сі представителі Р. Р. в думі державній станувши в суперечности з интересами свого народу; не змогли вони и в соймі стапути заступниками сих интересів и довели до того, що послі-селяне узнали конечним, станути осібним обозом.

Политична діяльність представителів Р. Р. не може виказатися ніякими успіхами. Крім того сами вони між собою майже роз'єднані чи то поступованем самого предсідателя, чи завистю між „священническимъ сословіємъ“ а „мирскою интеллигенцією“. Вже й *Слово* голосно проговорило: брак нам голови, „нѣтъ одного крѣпкого средоточія“. Ціла та партія Р. Р. не має не тільки ніякого видимого, але що більше ніякого морального осередку, звідкіля могло б виходити здорове жптя политичне, котрий би міг до себе стягати нові сили и придержувати давні. Коли уступили люде 48-го року окриті авреолою правдивого патриотизму, коли після ентузіазму наступила пора позитивного діланя так в соймі як и в думі державній, а тим часом цілі роки минали без найменшого поступу на перед и особисті интереса дуже часто виявлялися с поза патрнотичної маски, а знов у домашних справах пануючі проводирі з цілою сліпотою нічим не усправедливленої пристрасти відтручували від себе всі нові сили молоді, и проскрибували всякий обяв щирого патриотизму народнєго, коли наконець доведено до того, що орган сеї старовірської партії прилюдно висмівав и понижав народню мову и без протесту своєї публики радувався з пригнетеня руського язика в Росії — то партія Р. Р. позбавлена всякого патриотичного встиду мусіла спорохнявіти, пережитись и роспастися в знеохочені атоми егонствів. Хто пригадає собі перші шумні збори Р. Р., — де анатемизовано народовців, — а порівнає їх с теперішними, той мусить признати незаперечимий факт сєго упадку.

Так перед нашими очима відбувається важний процес упадку старої партії. Однакож сеї процес ще не кінчений. Хоч за слаба до позитивного діланя, має та партія тепер ще стілько сили, щоб якийсь час безчинно держати в своїх руках місяця конституційного заступництва галицько-руського народу и недопускати нових, чинних сил. Тільки ж и се не довго остоїтьсся! Не тільки свічні люде щирого па-

триотизму, але й сам народ доходячи до самовіжи починає вже кликати на сих перестарілих и здискредитованих заступників: „Пора вам вступитись, най виступають ті, що хочуть и можуть робити для добра руського народу“!

## БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Руська: Слово о пълку Игоревѣ. Поетичний пам'ятник руської письменності XII. віку. Текст с перекладом и с поясненьми видав Омелян Огоновський. У Львові. Накладом видавця 1876.* Стр. XLIV. и 138 вел. VIII-и. — Се — перше строго наукове діло, яке в чистій руській мові появилося — и то як раз в таким часі, коли ряд російський своїм невиданим и нечуваним указом загадав знищити малоруську літературу. Лишаючи на пізнійше докладнійшу оцінку сеї совісної праці, подаємо тепер зміст сеї книжки: Передні замітки (стр. III—XLIV): I. Кілька слів про руську просвіту в XII. віці. II. Оповіданьє літописців про війну Игореву. III. Грясть Слова. IV. Важність Слова из сторони историчної. V. Поетична сторона Слова. VI. Деякі замітки про автора Слова. VII. Характеристика Игоря. VIII. Слово е твором зовсім оригнальним. IX. Язык Слова. X. Окраси Слова. XI. Форма Слова. XII. История відкриття Слова. XIII. Виданья и переклади Слова (Историчні замітки и критично-естетичні росправи). Відтак слідує текст и — обіч — переклад Слова (стр. 2—23), а на-конець: Поясненья (ст. 24 — 126) и Огляд слів пояснених у сій пісні (ст. 128—133). — Труд п. Огоновського був справді не малий: він з'ужиткував майже всі (21) виданя з коментарями, тлжкож переклади (20) и всілякі монографіи и замітки о Слові, поміщені в ріжних книжках и журналах. Тому праця ёго відзначається перед всім багатством матеріялу — так що маючи сесе видане, инші виданя для звичайного ужитку вже лишні —. Відтак и видане п. Огоновського дуже пожадане и многоважне, хотя сам видавець каже, що „не поставив нових поглядів в оціненью сёго пам'ятника, — а що ёго наміром було именно тее, щоби новійшу науку филологичну приспособити до вниученя Слова, при чім старався також самостійно пояснити деякі незрозумілі вираженья и темні місця“. Зверхня форма сеї книжки чиста и гарна, як у мало виданях галицьких. Сподіємось, що наша публіка щиро привітає сей плід великої и основної праці, котрий есть правдивою окрасою нашої сучасної словесности. — P.

— *Польска: Podręcznik Geografii Galicyi na podstawie prac monograficznych i urzędowych źródeł ułożył Lucyan Tatomir. Wydanie drugie na nowo przejrzone i uzupełnione. We Lwowie 1876. Cena 1 złr. a. w.* Під таким заголовком появилось нове (друге) виданє географіи Галичини. Лишаючи розбір и критичну оцінку сеї праці фаховим людям, обмежимось тільки коротким оглядом книжки, що не тільки заповняє

значну прогалину в літературі шкільній, але й для підручного ужитку годиться, позаяк до нині ще не маємо руської географії Галичини. В прикладі до I-го видання показується нам се діло значно в користній світлі. А именно додано тут зовсім новий розділ о будові геологічній, що докладніше освічує образ нашого краю. Найбільше доповнень и поправок стрічаємо в розділі VI. *Ludność* и в XV. *Przegląd historyczny* (1. *Przegląd dziejów Galicyi*, 2. *Miejsca zasługujące na uwagę ze względu na wspomnienia lub zabytki historyczne*). Розділи ці бесперечно дуже важні, позаяк книжка призначена передовсім для учителів народніх и кандидатів учительських. Відомостей про наш край можна засягнути и з книжок німецьких, та звичайно що до етнографії и історії Галичини дані німецьких авторів недокладні, невірні або инколи й зовсім хибні. Отже ж тим більшу прислугу зробив автор для учителів нар. и кандидатів учит., що широкі подав характеристики етнографічні, бо вже ж учителям випадає найлучче знати народ, посеред котрого обертаються як просвітителі. В прикладі з виданем попереднім добачаємо, що етнографія тут значно розширена и що автор більше увзглядив и вірніше представив руську людність Галичини. Так само и в історичній часті (в XV. розд.) слідно великий поступ в порівнанню с I. виданем. Автор поусував з своєї книжки односторонні и тенденційні погляди польських псевдонсториків (н. пр. що Галичина — се здавен-давня „*ziemia lechicka*“, що Казимир В. заняв її на підставі „*starodawnego Polski nad Rusią Czerwoną zwierzchnictwa*“ и що вона тоді була справдешнюю пустинею и т. и.) и хоча ще можна дочитатись там, що автор не мав смілости з наведених фактів історичних вивести неодного немилого для польських читачів вислідку, лишивши то кождому на здогад, то все ж тим вчинив книжку придатнішою для школи, котра не повинна бути ареною політичних мрій и експериментів. Росширене етнографії (розд. V.) и справлене поглядів в часті історичній (р. XV.) завдячує автор, як сам виражаєсь в передньому слові, проф. Ол. Барвінському.

## НОВИНКИ,

### ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— Як Рада Школьна кр. турбується поступом руських шкіл? Звісно вже читателям „Правди“, що з инициативи министра просвіти мали бути введені I-ші руські паралельні класи при школі вправ семи-нарий уч. В Тернополі и Станиславі вписалось вже в перших днях сього місяця потрібне число учеників-Русинів и ці класи повинні бути отворені. Однак Рада шк., щоб позіставити ці руські діти хоч якийсь час під благодатним впливом польської культури, досі ще не займе-

нувала учителів для тих класів і таким способом діти сі поберають науку цілий місяць в язиці польскім. Будущі учителі сих класів паралельних будуть отже мати тим трудніше задане, раз що діти троха поданали вже с читаня-писаня польского, отже більше буде баламутства, а в друге, що учителі, котрі дотепер мають їх під своєю ошкою не багато мабуть завдаватимуть собі праці з ними в надії, що туй-туй Рада шк. пришле иншого і вони побудуться сего тягару. Коли Рада шк. ще з місяць схоче почкати з именованем учителів для класів паралельних, тоді очевидно сі учителі не багато зможуть з своїми учениками до кінця першого курсу, а тоді Dziennik polski знов готів зарепетувати: *widać jak potrzeba było ruskich paralelek!*

— **Спрази школьні.** *Станиславів 17. Версия 1876.* Щоби в справах школьних тутешних, серед толкованя про нас, не обійшлося без нас, доложимо и свій доклад до дискусії, розночатої в Ч. 17. „Правди“. Тут же завважаємо, що крайній час бувби, — раз на завжди отворити в „Правді“ окрему рубрику для діл школьних, щоб дискутувати їх незалежно від зависимих т. з. фахових органів, и в тую рубрику заносимо и сю дописи\*). На сей раз покінчимо ще з подвигами добродія Турчинського, директора нашої педагогії, та й займемося неменше цікавими и не більше одрадними об'явами, які представляють середні школи наші.

Що до п. Турчинського, то доглядаючи сего добродія з близька и с подавну, — пишемося безусловно на дійстність усього, що про него в Ч. 17. „Правди“ розказано, — не годимося тільки с поглядом ш. автора статі, котрий видає п. Т-го за дійсного напередовця в поході шляхетсько-польского православия супроти хлонсько-руської сресні и так помагає йому до широкої слави, а в динім разі до поваги між його

---

\*) Ми зовсім поділяємо сю гадку шан. дописувателя нашого. Однак муємо ще повздержатися з отворенем осібної рубрики для справ школьних аж до того часу, поки не наберасться у нас стілько материялів, щоб могли ми сю рубрику стало удержувати. Присенорен сего залежатиме від уділу интересованих наших людей науки, котрих ми разом з шан. дописувателем щиро просимо до підмоги и численшого уділу в полененю одної з найважнійших справ наших. Наші справи школьні стоять у тісній звязі з цілою политичною системою в Галичній, через що иноді буває тяжко фаховим чи виключно школьним часописням розберати сі справи. „Правда“ доказала вже, що зможе розберати дотичні питання весторонно, а тільки такою свободою дискусії над школьними ділами можна дійти до пожаданої ціли.

Що до артикулу в Ч. 17. „Правди“ про п. Турчинського муємо поленити, що не мав він на цілі викликати прокураторської діяльності так, як ми надіємося усунення зла в дорозі звичайній. Ся надія, здається не заведе нас, бо як зачуваємо задумує Рада школьна змішати особу директора учит. семинарії в Станиславові. Однак ж на директора має бути призначений чоловік зовсім несвідомий руського язика, через що посторонено би тільки особисте зло, а не направлено би самої річи. Ми звертаємо увагу Ради школьн на те, що в Станиславові вимагається чоловіка свідомого руського язика и що тільки такий чоловік зможе відповісти свому становиску. Ми не перестанемо глядіти на хід сї справи поки не залагодиться вона в належитий

одномишленниками. Тим часом річ значно стоїть инакше, бо як ніхто в нас не знає, з відкля взявся и найшовся сей добродій на своїй важній посаді, так и він сам не счувся, коли забавляючись то в цензора то в прокуратора, и то не тільки що до газет, але й що до міністерських розпоряджень, загуляло и те упрятане в шуфладу розпоряджене міністра, — и оне клясичне холопство с катедри по місті, по світу! Стали ж сі промахи интересними далеко не через особистість сего добродія, котрою ледви хто интересувався досі, — а через те, що карикатурують вони знамените осанна! у рівночасній вступній статі *Dziennika Polsk-ogo*, — осанна з причини, що мов-то у Львові до руської кляси записалось 2 учеників, — „а стілько ж у Станіславі и Тернополі.“ Отже щиро незавидуємо їм того осанна, за помочою 1. „прятаних“ розпоряджень, 2. фалшованих цифер, — бо не тільки в Тернополі, але й в Станіславі, мимо відправ *brevi manu* при записах и т. д. все таки набралося кільканайцять дівтори в руській паралельці.

Дивлялись на п. Т-го яко на *genus* людей, не добачасмо у ёго діяню самосвідомих подвигів хочби на полі колонизації, а так и бачимо перед собою жалке и незручне начине у руках и так безголових шовинистів, іх же гніздом, як инспірована статя згаданой львівсько-ліберальной(!) газети свідчить, не єсть Станіславів, у котрім аж до подвигів п. Т-го польско-руська травля була зовсім приутихла. — То ж беручи сего добродія яко генеричне понятє під дискусію, а не стоюче з ц. к. радою школьною ані в добровільній ані в урядовій звязи, беремо собі волю, не розділяти, поки, сангвиничних надій ш. автора статі, в Ч. 17. Правади, — на интервенцію тої ц. к. ради, а так само на интервенцію судів. — Бо, що дотичить §. 302 у. к., то роздумавши ёго далеко перед догадливим автором статі ми додумалися, що для руської народности невелика виїшла би спророга, коли би, в наилучшій случаю, виповів ц. к. судя повітовий, що зневага її стоїть яких небудь 10 левів гривни. А що вже до ради школьної красвої, — то тяжко жадати, щоб та сама рада, котра власне п. Т-го для Станіслава креувала, ёго умчала на пр. на мазури, як се догадливий читатель міг вичитати між стрічками статі. Тутешна публіка не так догадлива и маючи до сего скептицизму права ретельно набуті, про котрі низше, — ставить жадане мінімальне: щоб діло интервенції тої велося явно, — инакше будемо праві заключати, що при обективній процедурі явні и вошіющі промахи сего добродія не такими видадутся з прекрасного далека, що дасться перевагу розсіваним вже нині вістям, — будьто би діла поострилися національним и другим соперництвом, — и тим подібним підходам. Сеї ж явности домагатися має публіка тутешна тим більше право, позаяк ноторичним єсть ділом, що рада школьна у Станіславі, и то зарівно між Русинами и Поляками, тільки офіціальними симпатіями своїх підвласних втішається, и то ще з часів первого свого розцвіту, коли то с причини, богови одному а більше нікому и досі незвісних, упрятано и здеградовано административним порядком Поляка-професора П-а и директора виешої гимназії К-го, по всі часи идолив молодежи. — Коли ж тоді пішло все як с платочка навіть що до директора, дійсної знаменитости на полі исторії, — то нині на оборот, — *si licet pausa componere magnis*, — пождемо з нашим осанна, аж до

результатів в явнім ділі другого, и зівсім другого директора. Дарма, що окрім факту з розпорядженням міністра, п. Т., яко директор інституції, с котрої в парід идуть „хлопські“ учителі, проклямував незвагу того народу, и то серед мирного та гарного Станіслава, серед дружної молодежи, котрої часть нині додумалась на добре, що їй окрім вибору між ополяченем а „хлопстикою“ *tertium non datur!*

Що ж с того, що гордимося бюджетом нашої комуни, котра видає що року над 30.000 зр. на школи, а крім того через край задовжилася и ще задовжується, будуючи школи як палати. С тих шкіл світлих и догідних, що ледви де другий стілький город тут дорівняє, виходить молодіж, на котрій тільки и призначне тяжке загнобенє, під вагою не так учителів, як системи, котра заправляє обученем в середних школах. Крайна пора нині, розглянути и до широкого свідому довести так програми, як и мериторичний розбір учебників, на котрих иде наука в гимназійних, реальних и учительських школах, — и куди иде вона, чи до розвою, чи до отушення молодих умів. У тім то ділі визиваємо інтервенції, вже ж не ради школьної, а людей науки и звая, в дорозі осуду прилюдного, в рубриці, о котрої отворене ми горі просили.

На тепер доста буде сконстатувати, що в наглій прогресії иде далій збільшенє квантума годин, назначених на поодні предмети; збільшено квантум наук природних, та задержано прежнее квантум наук філологічних, тільки намість давати сі послідні рационально, впирається по давному не тільки мертві язики але й науки природні формальним, меморуючим порядком в голови безщасних, котрі після такої страви стають неомильно тупими. При такім стані річей — кожного, хто був стілько щасливий, — за свій час школьний, в новищий спосіб не позбутись дару рефлексії, — мусить ударити на первий погляд упадок молодіжи під все новим приростом годин школьних и лекцій про будень, — а рекапітуляцій и еляборатів домашних про ферні и свята, — без продику и то ані для ученика, ані для учителя, котрий лиш повизшим способом єсть в силі, — змахати величченє квантум предмету завданного єму програмою до змаханя про сеї а не другий семестер. — Не диво ж, що молодіж наша через цілий 10-місячний час кожного року закинута меморованем, а абсолютно нічого не читає на власну руку, що єсть фактом стілько ноторичним, кілько безодрадним, — и то не читає річей ані оздобної и понуларно-наукової, ані, що найсумнійше, научної грясти, через що давно уже затратився між нею й слід тих спеціалістів, котрих давніше кожда кляса мала. Розуміємо тут тих колишних учеників, котрі з малку з замилуванем и в примір другим визначно досконалились в тій чи другій віті науковій. Нині нема и бути не може бесіди о якій небудь навіть спорадичній живній духовій серед тоїж молодіжи. Хто ж сему не вірить, нехай коли досі не покористувавєя случасм, — задасть собі праці и приглянеться та прислухається тій молодіжи, — чи в їй починаню и розмовах найде зароди мислячих змагань, чи найде хоть крихту интересу и розуму для квестий загальних, ба для квестий лежачих бодай одробину по за шкільничим, матерьяльним та сексуальним горизонтом кожного? Усе проче знівечив фабричний порядок обучуваня, и давлячи рік в рік

на учениках чинять, що навіть в часі ферій, в час віддиху, — коли ми okazно мали, повизші взорці з життя збирати, — молодіж ся не знає навіть, де той час подіти и як ёго захити. Нам прийшлося констатувати у одних апатию, у других вражду до читання и взаємин товариських, те ж саме до сільських робіт, те ж саме навіть до забав и товариств, — в дома и в гостях, вони однаково дикі и незвичайні, — словом — ні в кут, ні в двері! Розуміється, що по при сі негативні власности сконстатували ми не лучші доблести позитивні, які далеко лекше усвоїти за час шкільний у місті, — коли то в недостатку сталих та довших продохів годі зайнятися читанем та дебатом, за теж усе єсть рвані там и сям хвилі, котрі интензивно використовуються за картиками, стаканом и т. д., и то периодически, в зимних мясницях кульмінуючи. Не занехасмо, при близькій уже зимі зібрати з життя и подати сі характерні обяви до відому публіки ширшої.

Розуміється, що горі сказане тичиться молодіжи зарівно польської як руської, — та тільки за час другою столять діла гірше. Нівечить її в першій лінії глибоко, и нівечить морально понижене, котре заключається в тім складі річей, що молодіж тая, маючи почуте людське и національне, з злобою бачить, як у школах нароком облогом лишено культуру народної мови и исторії, на користь вибраного сійже молодіжи польського наречія и колідуючої з нашою шляхетської исторії. Далій иде молодіж ся тим лекше у розтінч и підпадає занедбаню, що иде вона иноді з шестилітнього віку з дому родичів, з села на чужі руки до шкіл, до міста, при чім недоповняється чужими вихованя домашне, невводиться молодіж в товариство старших. Для свого розвою наконєць, и сама мало що робити може, бо надто вона лекціями обложена, ради хліба насущного. За для тої то причини велика її часть відіпає по дорозі недоукамн, або ломиться під непомірною роботою. И власне за для сеї послідної, материльної недостачі було и єсть правдивою катастрофою изчезнене стипендій т. з. богословських, и дійсно, лиш в Галіччині, де робота „на потемки“ єсть звичаєм, могло статися, що сей руський гріш сирітський чисто упав в воду. Як звісно, лишлася по нім тільки чутка, що такий а такий єрарх запотребував снх грошей тимчасово и *breve manu*, — після чоґо ёго наслідники замінили тимчасову мистерию у вічне, вимовне мовчане над проблематичною, бо нікому незвісною судбною снх стипендій. Масмо одже право сподіватися, що и снм разом одвітають вони враз з завідателями снх фондів, на нишішний, и вже не знаємо котрий з ряду зазив публічний — поважним мовчанем своїм.

— **С Коломні** (*Руський театр народній*). Від 1. Вересня пробуває наш театр народній під дир. и-ні Т. Романович в Коломні. До 24. Вересня дано у нас 11 представлень. Задля браку нових ориґинальних творів драматичних мусить дирекція давати штуки взяті с чужих язиків, инакше приходилоб ся усе повтаряти давні представлення знані вже доволі и тутешній публіці, що не вишлоби знов ні у користь публіки ні в користь дирекції. Та й переводів не багато то добірних и застосованих до нашого життя. Наші писателі очевидно дуже мало турбуються долею народної сцени. Ні важність народної сцени, котра б могла дуже користно впливати на оживлене публіки подаванем самостійних



творів народніх, ні росписуване конкурсів через Виділ *Безіди руської* не можуть якось розбудити и заохотити наших писателів до драматичної творчости. — То ж завдячувати належить ще тільки старанню дирекції, що може вона зайняти публіку для своїх представлень. Гра акторів усе дуже старанна и в тім згляді видний що раз більший поступ. — Участь публіки в кількох перших представленнях була численна, — найбільш у неділі и свята. Тільки ж знов приходиться згадати, що околична публіка а навіть багато з місцевої руської публіки не буває в театрі.

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

*Львів дня 29. Вересня.*

— *Мирові пересправи.* Без урядового оповіщення и взаїмного порозуміння обох сторін воюючих наступило з днем 15 Вересня дійсне перемире. Дипломатичні мирові пересправи ведуться далше переважно за приводом Англії. Під напором дипломатії змінила Порта поставлені від себе мирові услівя (про котрі згадували ми в Ч-лі 17-м). Порта домагається, щоб кн. Мілян зложив голд султанови в самім Константинополі и щоб турецькі войска обсадили чотири (після других ногодосок тільки дві) сербських твердинь, та щоб знищено всі нові укріплення сербські; зарівно домагається знесення сербської милиції, щоб тільки 10.000 войска остало для удержання порядку; коли б Сербия не могла заплатити военної контрибуції, тоді мала би платити Порті більший гарач як досі; наконець домагається Порта права вибудування желізниці з Нішу до Білгороду через турецьких агентів. Що до Черногори — пристає Порта на status quo ante bellum. — Всі моцарства мали освідчити, що ніяк неможуть згодитись на такі услівя миру. Англія предложила с своєї сторони слідууючі три точки мирові: 1) Сербия и Черногора остають в status quo ante bellum. 2) Сербия не платить ніякої воєнної контрибуції. 3) Для Боснії, Герцеговини и Болгарні належить дати административну (а не политичну) автономію — після реформаторського проєкту гр. Андрашого з 30. Грудня 1875. — На се англійське предложєне мали згодитись Австрия, Франція, Италия и Німеччина, а здається и Россия. Заступники моцарств в Царгороді уділили через англійського посла се предложєне Порті, котра в „засаді“ мала згодитись на ті вимоги моцарств. Через те однакож ще незалагоджено сеї справи. Не ходить так о те, які реформи належить завести, а тим менше о головну їх „засаду“, але більше о те, в який спосіб, через кого и за чією порукою належало би и можна їх перевести. Задля способу переведєня и задля недостачи поруки за дійсне переведєне реформи по турецькій сторіні розбилися весняні проєкта гр. Андрашого; чи ж не розіб'ються тепер задля того самого и англійськї проєкта, и чи поєднаються моцарства між собою и с Портою що до способу їх переведєня?

Поки так дипломатія працює над пляном будочого миру и старається хоч продовжити перемире, котре скінчилося 25 с. м., в Сербії розкриваються нові справи! Час перемиря не мало послужив Сербам. Вони змогли за той час докінчити укріплення на лінії Алексинач-Делиград-Дюнис, взнесли нові шанці в долині моравській укріпили другий пункт оборонний Чуприю-Парачни, доповнили всякі недостатки в мунципії и узброїно та розмістили належито свої сили воєнні. Надто до Сербії прибувають з Россії усе нові охотники, так що тепер має бути в сербській войску 8—10.000 російських жовніврів. Тепер уже творяться навіть осібні чисто російські відділи, а російські офіцери на чолії з ген. Черняевом верховодять в головній армії сербській. Російські полковники Кисельский и Милорадович мали обійняти організацію повстання в Болгарії. — Не так користним могло бути перемире для Турків. Турція вивела у поле майже останні свої сили, її финанси що раз идуть у більшу руїну, брак поведження способить моральну руїну, а недостача поживности и належитої одежи, неустання майже слота, що дуже доскуляє серед спустошеного краю, недалска зима — трівають турецьке войско. Після сього буде зрозуміло, для чого Турція згодилася на продовжене перемиря до 2. жовтня, а знов Сербія ніяк не хоче продовжити перемиря. Рістич говорять у своїй ноті до європейських моцарств, що Турки підчас дотеперішного перемиря не залишили своїх нападів и грабїжи на сербській землі, та що при неозначено розграничній лінії між обома сторонами правдиве перемире оказується неможливим. Після найповших відомостей розпочали Сербі на ново воєнні кроки, ударили на турецьке село Керя и знищили тамошні запаси. Рівночасно заатаковав сербський відділ Пеницію, де прилучились до Сербів мешканці кількох сіл босняцьких. Черногорці також напали на турецький транспорт живностей між Браною а Рогорою и спалили доми під Колашином.

— До неспевности мирового ділання причинився ще один факт дуже важний. Неожидано стануло питане *королівства Сербії* на дипломатичнім порядку днєвнім. Ген. Черняев надіслав 17 Вересня з Алексиначу слідууючий телеграм до кн. Міляна: Три дивизії стоячі під моїми розказами вислали до мене 15. с. м. депутації, котрі освідчили, що борються не тільки за свободу и з'єдночене сербських країв, але також и за цілість теперішної Сербії. Супроти жадань, які поставила Порта, армія освідчає, що проклямує князя Міляна королем Сербії<sup>4</sup>. Ся проклямація „*короля Міляна Обриновича I.*“ відбулася серед вистрїлів армат и живих окликів цілої армії. Ціла надморавська армія зложила відтак присягу своєму королеви. Такої проклямації несподівався кн. Мілян, а напевно не сподівалися європейські моцарства. Кн. Мілян нехотів прийняти висланої від Чернасва депутації, котра мала би передати єму новий титул королівський и вислав министра війни Николича до Делиграду, як кажуть з докоряючим листом до Черняева. Однакож поголоска о такім листі здається не правдоподібною, бо министр вернув назад з Делиграду ствердивши, що войско дуже розохочене и готове до бою, та що укріплення в Делиграді в дуже добрім стані. Проклямація надморавської армії не позістала без відгомону у Сербії. Сталий відділ скупщини (з 18 чл.) вислав до князя и єго правительства адрес, в котрім домагається прийняття королівського титулу

для добра Сербії. Після того можна напевно сказати, що и ціла Сербія піде за прикладом надморавської армії, а кн. Мілян не буде міг спротивитися голосови цілого народу.

Прокляття кн. Міляна королем Сербії, як небудь тепер ще формально недоповнена, була би неперечно дуже великої ваги. Сербія стаючи незалежним королівством висвободилась би тим самим с під опіки так турецької як и нетурецької и сталабися осередком передовсім полудневих Славян, а відтак и цілого славянського світу в ёго розвою и поступі. Така Сербія мала би велику оживляючу и притягаючу силу на всіх околичних Славян, через що очевидно була би недогідною и небезпечною особливо для Угрів, як довго вони держалибися політики пригнетеня Славян до малярсько-німецької стіни. Але надто вповні самостійна и могутча Сербія мала би неперечно дуже важний и рішучий вплив на долю цілого Славянства. Про значенє такої Сербії говорили ми вже в 13. и 14. Ч.лі. Се був би правдивий пункт опорний и кристалізаційний для позаросійських Славян. Славянщина мала би тоді заступника більше щирого, більше славянського, а передовсім більше вольнодумного ніж правительствена Россія у теперішности.

Очевидно, від прокляття до осущення сёго діла ще велика протсторонь. Але вже само прийняте королівського титулу значило би, що Сербія хоче и чує в собі силу прийняти на себе таку ролю. Зваживши все те разом буде зрозуміло, для чого та прокляття мала викликати дуже немиле враженє передовсім в Терсебє (добра гр. Андрашого) и в Петербурзі. Так Австро-Угри як и Россія — мають зовсім узасаднену причину застановитися над досяглюстю сёго факту и вже ж можемо бути певні, що и гр. Андраши и кн. Горчаков не помагатимуть такому звеличеню Сербії. Дивно, але задля сталовиска дневникарства в Россії зрозуміло, що дуже значна часть російських дневників о „проуницяменті Черняєва“ виражається неприхильно. В дневниках підносяться закиди о нелегальности, невластивости и некомпетенції прокляття через армію и виділ скупщини. Кн. Мілян досі збороняється прийняти титул короля засланиючися тим, що до такої прокляття покликана скупщина а не її виділ. Однакож супроти загальної оцінї в Сербії не можна похибуватись, що и скупщина піде за армією и виділом. Питанє тільки, чи зможе Сербія остоятись проти пресї дипломатії и чи зможе вона розправитись с Турками так, щоб усправедливити королівський титул.

### З а я в л е н е.

Виділ товариства „Січ“ має честь завітнати своїх членів, що читальня товариства переноситься з першим жовтнем (н. ст.) до нової хати, на: Jesefstadt, Laudongasse N-ro 8, 1. Stiege, 3. Stock, Th. N. 30.

Заразом запрошує Виділ усіх Русинів, мешкаючих у Відні до вписування у наше Товариство, обіцюючи при тім н. п. академікам, приїхавшим с початком курсу по перший раз до Відня, уділяти по змозі усякої на початку потрібної поради и дружної помочи.

Членом товариства „Січ“ може бути кождий Русин мешкаючий у Відні, заплативши одного ринського яко вступне и платячий місячні вкладки в скількості, яку випсуючийся у товариство сам платити зобов'язеться (найменче уставом означених 50 кр. а. в.). Однакож вбогих членів увільняє Виділ на половину або й зовсім від плачення місячних вкладок.

За те ж кождий член товариства „Січ“ має право користуватися: 1) читальною товариства, у котрій лежить над 30 наукових, літературних и політичних газет и журналів на руській, російській, польській и німецькій мові; 2) бібліотекою товариства, числячою над 800 номерів у 1500 томах; 3) великими иншими вигодами, подаваними товариством.

Відень дня 15. серпня 1876.

Від Виділу Товариства „Січ“.

## ВІД РЕДАКЦІИ.

С сим Ч-лом закінчуємо III-тє чвертьрічє IX-го рочника нашого видавництва и просимо відповіти предплату, кому вона скінчилася, щоб не наступила ніяка перерва в висилці дальших Ч-ел. Важні справи виступають тепер перед нас. Теперішнє становиско галицьких Русинів до цілої Русі-України, вкладає на нас великий обовязок, щиро и совістно дбати про розвій нашої словесности, про здвигненє нашого житя народнєго. Єднаймося усіми силами до спільного, що раз ширшого житя. Най ніхто не пожаліє щирої праці, не поскупить свого гроша, най розходиться проповідь нашого слова и нашої идеї по всіх сторонах, най здвигає нових працєвників, нових прихильників и заступників народнєї справи.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и політично-соціального житя, просимо всіх прихильників народнєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зівставляти ровесну літопись нашого часу.

## ПЕРЕПИСКА.

*В. П. Р. З. в Ст.* Надісланої дописі не можемо друкувати, бо не видимо в ній запереченя а бодай спростованя поданих через нас фактів.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

§ друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядєм Фр Сарнацького.

Виходить виш-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
міністрація  
під н. 44. при ул.  
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50  
кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (інсерати) платиться  
після тарифи.

## МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минувшости сербських Черногорців

*Данила Млаки.*

(Дальше.)

### VII.

„Злидні, тай годі, брате Северине! В тихій келії нема су-  
покою, и з неї вже счез мир святій.“

„Та що ж там такого?“ спитав ёго чернець Северин.

„Не питай, брате, злидні и безлад тай годі! Чи се не диво,  
що нашим людям, правдивим сишам Черногори забяглося турецької  
карварини\*), золото обманило чисту черногорську душу! Нехай  
ім на лихо буде, самі ставлять шию під бісурманське ярмо.“

„Говориш, мовбишь з апокалипси читав; с твоєї мови ні се,  
ші те розібрати архидияконе Гедеоне...“

„Не чув ти, що сеї ночі у Четині сталося?.. Таже мучили  
там старого патриярху, що хорони Боже.“

„За що?“

„Знаєш лиш, що в псалтирі стоїть, більш нічого... Паша  
обіцяв тому багато червінців, хто ёму видасть патриярху и Сте-  
пана Малого.“

\*) Blutgeld.

„Кажи вже раз, що такого сталося, ти губою на широке поле навернув.“

„Зо двацять опришків розбило сеї ночі в Четині двері до келії Патрїярхи и спіймали старого. Що він їх молив, що їх просив, на вколїшки перед ними падав, з всього сміялись сотонські діти и були би ёго безпечно відвели и Турчинови передали, як би не був він дав їм весь свій готовий грїш. Бідний старець до схід сонця безлюдними стежками Бог зна куди утік.“

„Може діялось то всё по Божій волі? Знаєш, як ёго наш владика Сава не навидів, на очі знести не міг; наскакували вони однї на другого як вїдливї шершенї.“

„Вони вже, брате Северини, давно помирилися. Не святив Патрїярха Василь на владика бранця нашого Сави Арсенїя Пламєняка?“

Таку розмову вели перед становецьким монастирем чернець Гедеон и архидїякон Северини. Скілька людей зближалось бігцем ид монастирю и перервали жалкою мовою їх тихий розговір.

„Святї отці“, заговорив до них Владо Раконич „будьте милостивї и прийміть у ваш монастир одного нещасного, конаючого чоловіка, від самого ранку ёго сюда двигаємо, забажав неборака перед смертю причаститися...“

„Для нещасних усе монастир отвертий“, сказав Гедеон...

Відійшов Владо до людей, що ёго разом з раненим під гілїстим дубом ждали.

„Що казали ченці, Владо?“

„Що для нещасних усе монастир отвертий...“

„Спішітьсї, братїки“, шепнув ранений слабим голосом... „боюсь, щоб не спізпивсї Боже, мій Боже!“

„Радо, клятий Радо, щобиць Божого сонїчка більш не побачив! Згубив еси мого брата, не журись вражий сину, хїба вимре наше племя, щоби братню кров не пімстили!“ Так гукав Марко Радонич.

„Несїть, несїть, братїки, рана огнем горить!“ шептав ранений, а не був то ніхто другий як Иво Радонич. Понесли бідного у монастир и причастили ёго. Лежить у келїї бідний Иво, біля ёго сидить Марко и наслухає, чи дишить ще братчик, чи бе ще в грудях братне серце. Тихо в келїї мов в гробї, від часу до часу лиш хїба чути, як бідний Иво застогне.

„Що сталося с твоїм братом, Марку Радоничу?“ спитав ёго тихесенько отець Северини.

А сей мов с тяжкого сну прокинувся и зачав повідати: „Лїхо,

отче святий! Брат Іво любив Миліцу, дочку старого гусяря Станка с негуської нагіі. Хто був щаслившим на сім світі, як вони обоє; в осени вже и подружитися мали. Зла доля инакше судила. Тиждень тому як післала нас старшина, щоб людей проти Турка скликали... Так бродячи добилилися и до села, де Миліца пробувала. Але там вже и знаку Миліци не було, гаспидський Радо Янкович біду відокрав. Як вихор понеслилися звідтіля в Четиніе. На полонині від одного вівчаря зачули ми, що він з двайцятьма розбишаками туди прямував, щоб від Турка краварину за старого патріарху заробив.“

„Ганьба! сором!“ перервав ёму чернець Северин: „Ёму лучший Турок ніж святитель християнський!“

„Видно, отче“ продовжав Марко „золото ёго обманило, що в нім зовсім звелася чорногірська кров. Утомлені, змучені приходимо в Четиніе, там чуємо, що старий патріарха ледви що від плюгавців вимолився и що та диявольська шайка по лісах и горах розсипалася...“

„За ними, братіку, аж на край світа, аж на край моря,“ кривнув брат Іво и ми пішли в слід за ними. Без оддиху, без спочинку гналилися через дві добі горами и скалами. Вже почало з друга вечеріти, аж тут крізь гушу бачимо падає огник и хтось коло ватри собі сидить. „Се він, се Радо!“ загорлав мов не своїм голосом Іво и кинувся на ёго мов вовк скаженій...

„Де, клятий, моя Миліца! Говори!“—цівки запищали, горами загукотіло... Іво з горячки хибнув вороже серце, Радо засміявся и хрипливо кривнув: „Тут твоя Миліца!“ направив семипадну, блисло, загриміло... Іво звалився а клятий Радо по над скалу... Я вслід за ним, та що с того, пропав у темряві, мов у воду утонув. Вертаю до Ива, він ледви що дине. „Пропав я, на віки пропав, милий брате... пімсти мою Миліцу“... слабым голосом він промовив... Наче мертвий склонив голову у травицю, а з рани так и ринула кров, що хорони Боже. Обглядаю рану, дивлюсь, куля грудь превертіла, не міг я и крови загамувати. Взяв я ёго на плечі и піс тільки сили стало у долину, сюда до вас у святий монастир. Скажи міні, світлий отче, ти на ранах знаєшся, як знахорка на зорях, скажи міні чи вийде мій брат, нині?“

Довго думав чернець, та по хвилі ёму каже: „Рана глибока и розжарена, и горячка вже прибула; надія чей слаба, хіба Господь якесь чудо зробить, щоб він виздоровів.“

„Твої слова міні доводом, що марне загине мій брат Іво... Правда, раз мати родила, раз и умірати... Одно лиш серце сти-

\*

скає, от що ні отець, ні мати від нас звістки не мають...“ то-скливо сказав Марко. Тяжко стогнав Иво, до півночи у болах карався, и мов та свічка догоряв. „Пімсти, брате Марку, мою Миліцу, уклонися від мене отцєви и матері, и скажи, що за їх в небі молитимуся“ ледво промовив... и до сходу сонця Богови душу оддав.

На цвинтарі становецького монастиря поховали Ива Радонича. Чорну могилу зросив щирими слєзами рідний брат Марко. З великим жалєм и горем попрощався Марко від братнєго гробу, з сумною душею поспішав петяга до батьківського дому, тримаючи під пахою криваву сорочку покійного брата Ива.

### VIII.

Кривава сорочка, то кривавий знак у Черногорі. Висить вона біля святих икон и неустанно припомишає родині пімсту пролитой крови. Такий закон вже у Черногорі! Зуб за зуб, око за око, кров за кров!

И у хатині бідної Єли висіла під образами кривава сорочка, напоїна кровю її любого сина Ива. Дозирала вона її наче святи мощи, обновляючи ту кров гіркими слєзами.

И нині бідолашна жалібно на сорочку подивилась и яла на голос заводити: „Сину мій добрий, порадонько моя незабута, у молодому віку з світа минувся... Щоб твої потомки камінем поставали, клятий Радо!“

„Цить, нене, цить, мила,“ потішала стару сердешна Ирина, Маркова жінка. „Сталося й не вернеться... Иво у Бога... він там Господа благає, щоб скоро ёго пімстили“.

„Коби того дождала, легше світ сей покинула б —“ шепнула стара, підперла зажурену голову рукою, и раз у раз вздыхаючи говорила дальше: „Чим я Бога прогнівала, що мене так гірко скарав?“

„Не знать чому так наші баряться, ні старого Петра, ні мого Марка? Завтра три неділі як пійшли наші та не має їх, и слух запов.“

„И міні миленька тяжко и важко лиш святий вірить... тоска гадукою обвилась... бідне серце знов що-сь віщує и лихо чує. Ти ще, дитино, не знаєш, як за рідною дитиною серце болять. Боже мій! світе мій! Иво мій незабутий.“ Так все в одно вздыхала стара Єла. Аж тут розлягся гук по подвірю, глянула стара



крізь квартиру и крикнула сильним голосом: „Се вони! може пімстили вже мого Ива!..“ и паче б знята молодою силою вибігла на подвірє.

„А що, Петре, що Марку, пімстили мого Ива?“

„Трудно стара за вітром у полі гонити!“ гукнув Петро.

„Мов за дичю слідили ми за вражим сном. Скочив він через кордон. Та пімста солодка и веде тя аж на конець світа; пійшли и ми вслід за ним: де прийшли там вже ёго не було... и так бач, стара, з голою рукою домів вернули.“

„И ти тут старий?“ промовила Єла до сліпця гусяря Станка.

„Тут, тут...“ відрік с тиха старий гусярь.

Боже! як змінився старий сіромаха, мов не свій став, на силах ослаб, аж з ніг валиться.

„Спасибі, Петре, щось мене з собою взяв, моя хата пустокою... нема моєі Миліци!“ шепнув старий гусярь и ревни заплакав.

„Ходи старий до хати!“ рекла Єла и всі війшли до світлиці.

„Сідай старий —“ просив Петро гусяря, „сідай, и спочинь; и для тебе знайдеться куточок, ділтимем хліб-сіль, як ділимо одну лукаву долю...“

„Де зійшли-сь з дядьком гусярем?“ спитала Єла.

Гірко зітхнув старий Станко и промовив: „У катунській нагіі знайшли, слабого, недужного діда... Шукав я безлюдними горами моєі Миліци. Де лиш що зачув, туди слабою стопою прямував, та годі було сердешної відпитати. Бог зна, де луциперський Радо нещасну заховав, Бог зна в якій неволі бідна мучиться?.. Шукав я її поки не знеміг; думав вже, що конець зо мною. Зпемогла моя сила, журба мене прибила, из ніг звалила и вже ж прийшло б погирати, як би не були знайшли старого сліпця Петра и Марко. — Будо там мене лишити“ говорив він звертаючись до Петра и Марка „... з моім тяжким лихом и горем,“ и знов старий заплакав и всі з ним разом гірко ридали.

„Чи не прочули куди зник плюгавець Радо“ знов спитала стара Єла.

„Довідалимися“ говорив понуро Петро, „що крився клятий син по герцеговинських вертепах, але и звідтіля ёго прогнали и він аж десь на турецькому готарі оперся...“

„И там“, перервав Петра старий гусярь, „як міні Юрий Петросич казав, а він собі правдива и чесна душа, — присягнув він Туркови вірно служити и проти своїх братів Черногорців воювати. Там десь у турецькій неволі, межи вражними поганцями загигає, живцем минається моя люба Миліца...“

„Ускоком став люципiрський син! Щоб ёго гангринна іла, щоб ёго люде як чуму обминали, щоб ёго діти ще у матерній утробі камінем поставали!“—так кляла стара Єла, отираючи з лица дрібні слёзи, и всі разом додали: „Амiнь, дай Господи!“

„Ладь, стара, страви,“ промовив Петро до Єли. „Идемо знов у світ за очі, щоб того плюгавця вислідити...“ и зближившись до старого гусляря каже до него: „Жди на нас ту Стапку и молися Богу, йдемо твою Миліцу відпитати, нашого Ива пімстити.“

„Провадь Вас, Господи!“ шепнув гусляр.

„Наповнив порошниці, Марку?“ спитав старий свого сина.

„Повнісенькі батьку! достарчуть не одного Рада ид бісови післати!“

Попрощалися з всіма старий Петро и Марко и знов у світ понеслися, щоб Миліцу відшукати и Ива пімстити. Швидко понеслися; гвало іх люте завзяте!

„Провадь іх, Господи!“ шепнула стара Єла и с тиха моли-тви шептала.

## IX.

В другий раз вже вечоріло, як Петро и Марко з дому відійшли. Все ваперед вони йдуть, в них ні оддиху пі спочинку, и сон очий не ймається, невидима сила іх наперед гонить: У саме пекло забігли би! Гонила іх та страшна сила, що кроєю свої сліди пише: мечь черногорська! — ид бісурманській границі.

„Чого ж там, Марку, так люде збігаються?“ питав сина старий Петро.

„Не знаю, батьку.“

„Здоров, брате Петре!“ гукнув один Черногорець з гурту.

„Здоров, брате Прокопе с Подгориці! Яке лихо вас тут до купи збило?..“ відказав Петро до Подгорицького Прокопа. Бач були оба побратимами, ще парубками собі братню любов присягнули и додержали слова, один другого любив, один за другого як рідний брат заступався и в біді один за другого и головою поліг би.

„Правду кажеш, брате Петре“, промовив до ёго сідоголовий побратим Прокіп „не добро а тяжке лихо сюди нас загнало... Чи ж не знаєш, що тут діється?“

„Що? Що в нас давно нема ладу, те тільки добре знаю, більш и нічого!“

„Недоля, тай годі, братіку, знов наступає чорна хмара на нашу нещасну країну, аж три везири все наше поле мов галич своїми потугами покрили. Паша Румельський руйнує Подгорицу, паша Скутарський красить води Чермниці пашною кровю, а паша Босняцький всё від Никшици аж до Морашку ясно засвітив, від страшного пожару мабуть и в небі душно вже стало. Так знищили увесь край, що жалься милий Боже!“

„О Господи! за що нас так тяжко караси!“ понуро сказав Петро.

„Коби лиш на тім осталося“ говорив дальше Петро. „З вражим Бісурманом дали би ми собі раду. Але то й біда, що и лицемірна Венеція с Турчином побраталася, поставили по цілій нашій граиці такий кордон, що годі и птиці перелетіти, обмежили нас наче живим ланцухом. Не вільно нам вже, братічку, порошниці посити. За кождий набій по черв'ячку беруть... Межи нами ні ладу, ні складу... Степан Маллий нас покинув и мов з собою нашу долю взяв, усе йде, братічку, горі дном... Наші діди не знали біди, а їх внуки знають лиш муки!“

„А де ж дівся Степан?“

„Як кажуть криється у монастирі Брцсласі.“

„То ж ми витязь, сам криється, а люд горює и бідує, що минатися приходить.“

„Як не критись ёму; — та ж хотіли зрадиво ёго ухватити и від Турка краварину заробити. Послухай, и тоді аж суди. Біля Остроги висипав Степан високі шапці и ждав там лютого ворога. Гарно був би він їх звідтіля привітав! Так зачув він, що хочуть ёго паші видати. Що ж мав робити як не втікати? Крився він у монастирі Ловті (1768), там ёго и лихо спіткало. В ночі прибули гайдамахи, ухватили и звязали ёго та мали вже раненько у турецький табор відвести. Бачив Степан що гей круто з ним діється, склонив він голову на камінь и ніби заснув. Як побачив, що сторожі позасипляли, то удалося ёму з лукавих рук утеча... Чи відгадаеш, братічку, хто ватажком тих зрадників?“

„Ні не розберу!“

„Таже клятий Радо Янкович!“

„О той до всёго здасться!.. Не знаєш, побратиме, де він тепер обертається?“

„У турецькому таборі ёго паші бачили. Ускоком став, рідну братню кров проливає. Але попамягає гаспидський байстрюк при першій стрічці моя куля ёго не мине, хіба що загину!“

„Не твоя куля, братічку, але моя...“ промовив Петро „ти

и може ще не знаєш, що він мого сина Ива из світа збавив, що скоротав він дні старого гусяря Станка, відокрав ёму останню надію и підпору, дочку ёго єдину Милицу. Гей, Марку, за мною у турецький табор, як там ёго не знайдемо, то хіба у морі потонув!“

„Останься, Петре, межи нами“ гукнуло скілька людей з гурту. „Веди нас на клятого Бісурмана, ми всі, всі що до одного шимстимо твого сина!“

„Ні, мої дітки, від моєї руки нехай той пес загине!“ крикнув Петро, махнув мов молодець ятаганом, що аж засвістало и понісся з Марком по крутоярах шукаючи Рада Янковича.

Страшно лютує меч Бісурмана, всюди кров, пожари, смерть и погибель. Борються, скілько стає сили, бідні Черногорці, та арпавтів и яничарів мов трави и листу. Що зможуть бідні проти такої сили, а ще без муниці? „Біда братіки“, гукнули кнези и шердарі: „Біда братіки, приходить всім марно погібати, нема чим боронитися, поропниці порожні... Юнаки, соколики — відважні діти Черногори, скокніть у турецький табір и відкрадіть порошні магазини, бо без набоїв нам всім марно гинути!“

Аж п'ятьсот Черногорців понеслися у табор турецький, там вирізали сімдесят и чотирох яничарів, котрі муницію стерегли и зробили шістьдесят терхів стрільного пороху.

Мають Черногорці пороху доволі, та біда, що їх число чим раз меншало у завзятій борбі, падали бідні як клиновий лист від осінного вітру.

Найгірша борба розкипіла над Черницею. Остатною силою Черногорці боролися, така різанина, що хорони Боже. Тут поліг головою від кулі вражого Рада Янковича Марко Радонич, тут ухватили и старого Петра, щоб у бісурманській певолі свій вік докінчив... тут де око глянуло, скрізь бачило лиш згарища и руїни, кров и людські трупи. Дев'ять неділь боролися Черногорці. Підходили вже до Четині потуги трох везирів. Не було Черногорцям виходу, ждала їх лиш смерть и погибель. Та у лихий годині, у великім бездолю змилосердився Господь над Черногорцями, вибавив їх від напрасної смерті... Безконечні хмароломи, дощі и тучі в Листопаді—стали черногорськими союзниками. Вони затопили табори паші з Будуе и з Скадору, блискавки зажегли турецькі порошні магазини. Не було як Туркам до Четині поспішати, у морозах трівати. Поконала їх черногорська земля, що під турецькими стопами замірала, холодом та голодом своїх ворогів морозила; поконала їх черногорське небо, що за їх ватагами чорними

хмарами, страшними тучами насуплялось, холодними вихрами на турецькі табори наперало, у їх ряди хоробу и смерть метало. Не в моготу було гаремським синям из чорногорською землею та чорногорським небом па прю ставати, глуху, холодну осінь перемогати. Так и поконані тою силою вертали домів з соромом и ганьбою.

## Х.

Красне, чудово красне далматинське приморе; золоті фалі мов уточки граються, ба порипають, ба горі здійсмаються, поки при скалистім березі білою піною не стануть.

Заходило Боже сонічко, освічаючи водяну площу и верхи безконечних гір, в рожевім світлі всё відбивалося — вода, береги и гори. Понад оселю Пастеровичів понеслась луна, все — гаї, скали, хатки — мов сріблом посипались, а бистрії фалі мов скинули з себе сонічне золото и у срібло місяця убралися.

Прибули біля оселі Пастеровичів аж два великі кораблі; сіяли машти и стерца у чистому сріблі, а флягами вітрець грався, літали и снувалися вони мов великанські срібні тясми.

В однім кораблі сидів князь Юрий Долгорукий, посол білої Цариці Катерини II. Прибув він сюда, щоб Чорногорців проти Бісурман загрівав, грішми підмагав и ім Степана Малого яко простого ошуканця представив. Він добре знав, що Цар Петро III. вже давно с світом попрощався...

В малім човнику приплили Долгорукий, ёго товариші и російські гренадіри до берега. Тут ждали їх Чорногорці.

„Куда дорога в Четинє?“ спитав одного из них князь Долгорукий.

„Крізь село Плухиду, но над монастир Буртциле“ відповів один из них...

„То провадьте нас, щоб скоро туда добилися.“

„Слідуйте за нами,“ сказали чорногорські проводарі и всі оди за другим, одні на гірських жребятах, другі піхотою полізли по узких, стрімких и скалистых пляях. Ледви що третої днини до Четинє добилися. Тут вийшло ім на зустріч с корутвами, стягами и штандарами багато народу, ба навіть с сям владика. — Велика скупщина на четинській площаді. Зійшлись Черногорці з найдальших закутип, шумить рада мов розгукане море. Більша часть Чорногорців за Степаном Малим оступається, не може їх князь Долгорукий вговорити, що Цар Петро III. давно помер и що Сте-

пан Малий якийсь пройдисвіт и хитрий ошуканець. Вже пізна пора бу..а, князь дрімав вже у четинськїм монастирю. Чорногорці все радили и гукали, бач не могли до доброго кінця дійти. Разом загриміли шумні вистріли, гомін далеко горами понісся, а народ мов у один голос закричав: „Се пан наш іде, наш Степан Малий!“ И справді був то він сам. Сидів він на турецькїм, парчами укритім коню, а в руках блищала мов гадюка крива шаблюка, на плечах мав він білу свитину, на голові червоций фес...

„А що, братіки, про мене радили?“ спитав він воєводів, князів и старшину, продовжуючи свою мову такими словами: „Не думав, що ім скорше повірите як міні! Хіба не боропив я вас моїми грудьми? не відбивав я отсею шаблюкою нашого лютого ворога? Нехай буде и так, так в світі буває, що за добро невдякою мірять. Якби я не цар Петро, то де ж би аж сюда післала біла цариця свого князя; вони мене вже там с світа збавити хотіли и тому ж я аж сюда до вас утік, щоб тут від них скритися. Де ж там! и тут міні вік скоротити хочуть. Прийшов я сюда до вас, бом вас любив из глубини мого серця, хотів я вас из під бісурманського ярма визволити, мою кров за вас пролити, а ви міні не довіряете и хочете, щоб мене забили...“

„Не хочемо Степане!“ гукнули всі разом.

„Коли так братіки, то ддало б ся тих благородів из гнізда випугати. Гей за мною чорногирські орденята!“ сказав Степан, а кулі мов градом посипалися по старих стінах четинського монастиря...

С четинської башти вийшли російські гренадіри, и ті в свої цівки запищали. Де ділись Чорногорці?

Порозлігались на всі боки як полова, лиш Степан мов мур стояв и з місця не рушився. Ухватили Степана, сам князь ёму зброю відобрав, кляв ёго ським и таким и в конець розказав ёго в високу башту замкнути.

„Бачите, братіки,“ говорив Степан до своїх сторожів „що мене и сам князь Долгорукий за царя Петра вважає; посадив він мене висше себе, я на поверсі, а він собі, як гад, в низших комнатах...“

Сими словами мов би очарував Степан всі серця своїх сторожів. Вони о сім и другим повідали, ся вість ширилася поміж народом, росло від днини до днини число Степанових прихильників.

Тяжко було князеви Долгорукому зладити з Чорногорцями. Бачив він, що ёму Чорногорці не повіряють, розшеслась навіть

чутка, що задумали ёго ухватити и Туркови передати, другий раз довідався він, що хочуть їх всіх Венеціане потроїти. При таких неприхильних обставинах не остало князеві нічого кращого як с Степаном Малим помиритися. Випустив він ёго з вязниці и оголосив ёго перед народом воєвудою цілої Черногори. Розпісся оклик по цілому краю, всі радувалися, всі тепер знали, що межи ними цар Петро пробуває, — бо сам князь Долгорукий ёго яко такого їм представив, и ёму навіть ордер и шпаду від самої білої цариці Катерини вручив. Пробував князь Долгорукий и у Становецькім монастирі, але й тут добре ёму не поводилося. Донесли ёму, що Черногорці задумали в ночі монастир приступом взяти и всіх чужинців до послідного вирубати. Як се він зачув то з вечера вибрався с всіма товаришами и рано (14. Жовтня) аж коло Будови оперся. Як зобачили тут свої кораблі, то всі руки горі поздіймали та за їх чудесне спасенє Богови дякували. Небаром два гарні кораблі — розпустивши білі паруси мов широкі крила, плили по срібній фалі величного моря, з далекої чужини до берегів рідного краю поспішали.

*(Конець будє.)*

---

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

*(Дальше.)*

Поодиноких місцевих повстань народу було дуже багато, та не всі вони нам звістні. Правліне тільки виготовляло нові реєстри, бажаючи обмежити число козаків. Та після кожного реєстрованя число козаків подвоювалось, потроювалося; лишніх знов виключали из списків, а сі лишні не слухали и побільшали число своє силами охотників. Часами хлопи зворушилися проти владільців, збиралися у ватаги, нападали на обійстя владільців. Жорстокі кари слідували за кожним притлумленем; та бунти на пово підіймалися. Усі хотіли бути козаками; годі було розібрати: хто справдешній козак, а хто тільки називає себе козаком. В 1614 р. коронний гетьман Жодківський розігнав у Брацлавщині чималу ватагу, що звала себе козаками, а 15. жовтня під Житомиром заключив з реєстровими козаками умову, після котрої вони обовязалися не приймати в своє товариство своевольних ватаг, що називали себе козаками и нападали на панські добра, не збирати народу на ради;

всім тим, що самовільно звали себе козаками, казали позістати під панською властю. Сю умову зараз парушено. Шляхта жалувалась перед королем: король писав универсали, та в сих универсалах пробивалась вже свідомість немочи. „Не зважаючи на всі давні способи, — писав король в 1617 р. — козацька свобода дійшла до страшних крайностей; громади козаків не дають Речі Посполитій супкоюю; шляхта не може жити беспечно в своїх добрах.“ Впрочім в першій четвертиці XVI. в. козацька сміливість находила собі поле діяльности то в московській державі, то в Турції и Волощині. Під проводом Сагайдачного козаки помагали Полякам у війні с Турцією. Та як скінчилася та війна козацькі повстання стали приберати значно ширший розмір. В 1625 р. козаки вислали своїх депутатів на сойм з домаганем, признати законними духовних, посвячених ерусалимським патріархом, оддалити унітів од церков и дібр церковних, знищити всякі обмежаючі постанови против козаків и не обмежати їх числа. Вони, при своїй просьбі, післали цілий спис різних прослідовань, котрих дізнавали Русни в Польщі и Литві, замічали, що всюди відберают у православних церкви, тягнуть у суди православних під різними поводами и віддаляють їх од цехових ремесл, саджають в тюрми и бють священників; жалувались, що пракославі діти виростають без хрещеня, люди живуть без вінчана и умирають без сповіди и св. причащеня. Просьба ся не мала ніяких наслідків и козаки під проводом гетьмана Жмайла стали самі розправлятися: вдерлися до Києва, вбили кнівського війта Теодора Ходьку за ревність до унії, ограбили католицький монастир, уббили в нім священника и вправили до московського царя посольство с просьбою прийати козаків під свій захист. Сього не хотіли ім простити Поляки и коронний гетьман Станислав Конецьпольський дістав наказ притлумити козаків оружем. Козаків було тисяч до двайцять; та між ними повстала незгода, так що часть їх розійшлася. Конецьпольський припер їх до Дніпра, недалеко Крилова; реєстрові козаки рішились миритися; скинули Жмайла, вибрали гетьманом Михайла Дорошенка и заключили с польським гетьманом на урочищу „Медвежі Лози“ умову, після котрої козаки мали зіставати в числі шести тисяч и бути під властю коронного гетьмана; дальше всі, що звали себе козаками мали підчинятися своїм старостам и панам; усі землі, котрі вони собі присвоїли и вважали козацькими, мали бути звернені владільцям. Умова та не могла розвязати суперечних питань після бажаня Поляків. Число виключених с козацького стану значно перевисшало число реєстрових; и ще по-



більшувалось ново зложеними ватагами. Ненокірні хлопи втікали юрбами на Січ. По смерті Дорошенка, що поляг в битві с Татарами, Поляки настановили над реєстровими козаками проводирем Грицька Чорного, чоловіка прихильного Полякам; та самовольні козаки, зібравшись в Січі, вибрали гетьманом Тараса и посунулись на Україну. Реєстровці видали Грицька Чорного Тарасови; Запорозжці жорстоко покарали ёго, що він прийав ушню. Тарас, признаний реєстровцями, розіслав по Україні універсал и вговорував увесь народ піднятися и йти на Поляків в имя віри. Многі духовні підохочували Русинів до оборони віри й жицні, тому що роздражені тоді Поляки кричали, що треба знищити схизму и викоринити весь бугітвіничий народ, а Україну заселити Поляками. Польські историки впевняють, наче б и Петро Могила, ще яко печерський архимандрит, заохочував народ до повстаня.

Поляки допускалися тоді страшних варварств. Самійло Лаш, коронний стражник (надзорця пограничних країн) обтинав людям носи и уши, відавав дівчата й жінки на паругу своїм воякам и в перший день свят Великодних 1639 р. в місточку Лисянці вирізав що-до одного всіх мешканців, не розбираючи ні роду, ні віку: багато з них убито в церкві. Щоб нагнати народови страху, роблено и в инших місточках то само. Тарас скупив свої сили лівобіч Дніпра, коло Переяславля. Конецьпольський вступив з ним в битву, котра була так невдачна для Поляків, що після їх власного свідощтва в Конецьпольского за один день пропало більше війська, як за три роки війни з Шведами. Жаль, що вихід сеї війни для нас зістав незвісний. Тарас якимсь способом попав у руки Поляків и був казнений.

За два роки вмер Зигисмуц III. Реєстрові козаки за ёго сина Володислава брали уділ в поході против Москви, но за то инші козаки спустились самовольно в Чорне море, напали на турецькі краї и збирались на дніпрових островах, щоб знов ити війною на Поляків. Щоб перетяти побіг народу за пороги, Конецьпольський заложив над Дніпром перед самими порогами твердиню Кодак и лишив там гарнизон під начальством Француза Маріона. Та в серпню 1635 р. начальник самовольних козаків Сулима збурих сю твердиню, вибив залогу и почав закликати народ до повстаня.

Замір ёму не вдався. Конецьпольський вислав реєстрових козаків и вони спіймали Сулиму, що ще не успів зібрати значнійшого війська. Ёму відтяли голову в Варшаві.

Після того оголошено знов строгий приказ самовольним

козакам слухати своїх панів, а щоб се виконати, розставлено в Україні польські війська, котрі зараз стали заподівати народови всякі насилля. То спонукало реєстрових козаків 1636 р. звернутися з жалобою до короля; вони вибрали своїми послами двох сотників: черкаського Івана Барабаша и чигирицького Зиновія Богдана Хмельницького.

Зиновій Богдан був сином козацького сотника Михайла Хмельницького. В молодости вчився він у Ярославію (галицькім) у єзуїтів и одержав на свій час гарне образование. Отця його вбито в Цецорській битві, нещасній для Поляків, де поляг їх гетьман Жолківський. Зиновія, що брав уділ в битві разом з отцем, взяли Турки в полон; він був через два роки в Царгороді, навчився там турецького языка и східних обичаїв, що йому опісля стало в пригоді. Коли Польща помирилась с Турцією, Зиновій вернув до рідного краю, служив у козацькій службі и осягнув чин сотника. Єсть вість, що він був під Смоленском в 1632 р. и дістав од Володислава шаблю за хоробрість\*).

Для перегляду козацьких жалоб пазначено сенатора и воеводу брацлавського Адама Кисіля, православного папа, що вважав себе знатним оратором и искусним дипломатом. Він почав хитрувати с козаками и тягати їх, стараючись успокоїти реєстровців обіцянками гроший, а найважнійше добиваючись виключеня з реєстру лишніх козаків и повернення їх під власть своїх панів. Старшим над реєстровими козаками був тоді Василь Томиленко, чоловік старий, перішущий, але тим не менше щиро прихильний козацькій справі. В тім часі, як він радив с Кисілем, новий проводир самовольних козаків Павлюк, напав з Січи на Україну з 200 людьми, забрав у Черкасах цілу козацьку артилерію и повернув назад в Січ, а відтам писав, вговорюючи козаків реєстрових, щоб злучилися з „виписчиками“ и одностайно борошилися против Поляків. Томиленко вагався, а Кисіль, — котрий після власного свого признаня робив розлад між козаками, — зібрав кружок реєстрових козаків и зложив з них раду над рікою Русавою. Ся рада скинула Томиленка и вибрала гетьманом переяславського полковника Саву Кононовича (Кононенка), родом Москаля, прихильного панським поглядам. Разом з Томиленкою скинули й інших старшин, тільки лукавий писар Онушкевич лишився при своїм уряді. Па-

---

\*) Так говорить одна українська літопись и додає, що в двадцять два роки, коли він став підданим Олексея Михайловича, то говорив: „шабля ся осоромляє Богдана“.

влюк, дізнавшись про такий переверт, післав свого товариша, чигиринського полковника Карпа Скидана, з відділом у Переяславль, а сам став з війском коло Крилова. Скидан війшов нічу в Переяславль, спіймав Копоновича, писаря Опункевича, новонастаповлених старшини и привіз їх у Крилів. Козаки осудили їх и розстріляли. Гетьманом вибрали Павлюка. Томиленко добровільно відступив ёму первенство и зістав ёго товаришем и другом.

Павлюк розіслав универсал по всіх городах, місточках и селах и завзивав цілий руський народ до повстаня :

„Наказуємо вам и вговорюємо вас, щоб ви всі одностайне, від малого до великого покинули свої діла и без проволоки збірлися до мене.“

На поклик Павлюка найперше відозвалися лівобіч Дніпра так звані нові слободи, а потім и правобіч розлягся, як каже ровесник, крик : „на свободу, на свободу!“ Одні втікали до Павлюка ; другі творили ватаги, кидались на панські двори и забирали там запаси, ковий, оружа... Сам Павлюк, розіславши универсал, поїхав в Січ збирати Запорожців, а начальство в Україні поручив Скиданови. Всі реєстрові полки, один за другим, перейшли на сторону повстаня. Скидан заложив свій табір в Мошнах (черкаського повіту). Конецьпольскій вислав против козаків свого товариша Потоцького.

Грудня 6-го 1637 р. наступила битва коло села Кумейки. Русини бились запекло ; та сильний холодний вітер вів їх в лице ; їх розбито и вони втекли к Дніпрови и стали в місточку Боровицях. Прибув Павлюк ; але козаки зворушились против ёму за те, що він не в пору пішов из Січ и пропустив слушний час. Кисіль, що був с Потоцьким, вговорив козаків, щоб видали Павлюка и ручив, що король простить ім. Реєстрові козаки скинули Павлюка з гетьманства, викликали гетьманом одного из старшин Дмитра Томашевича-Гуню, але Гуня не годився на старшинство ціною видачи своїх товаришів. Тоді реєстрові козаки спіймали Павлюка, Томиленка и якогось-ще Івана Злого и привели Потоцькому.

Заклучили с польским пачальником умову : козаки обіцяли слухати польского правління. Умову сю підписав Зиновий Богдан Хмельницький, що був уже тоді генеральним писарем. Потоцький настановив над козаками старшим Іляша Караїмовича. Гуня, Скидан и інші втекли.

Павлюка, Томиленка и Злого привезли в Варшаву. Надармо Кисіль просив перед соймом, щоб дарували ім жите, відкликуючись

на свою поруку. Їго протесту не послухали. Козацьким проводирам відтяли голови.

Потоцький тимчасом, скінчивши на Україні, почав немилосердно карати бунтівників. Ця дорога від Дніпра до Ніжина була уставлена посадженими на кіл хлопами. Але тоді, як Потоцький карав сотнями бунтівників и кричав: „я з вас воскових зроблю!“, Русини сміло говорили ёму: „Коли ти, пане-гетьмане, хочеш карати винуватих, то посади на кіл разом цілу праву и ліву сторону Дніпра.“

Ледво що зачалася весна 1638 р., а вже по цілій Україні рознеслася вість, що з Запорожа йде нове військо. Там вибрали гетьманом Полтавця Остринина. З ним ишов Скидан. Народ юрбою горнувся до них з усіх сторін. Потоцький виступив протів них и поніс поражку під Голтвою. Та між козацькими проводирами не було ладу. Поляки, уладнавшись після поражки, атакували Остринина під Жовнином, коло Дніпра. Остринин утік з війська в московську державу. Козаки вибрали старшим Дмитра Томашевича-Гуню. Реєстровці не пристали тоді до повстаня, тому що були с польским війском и під проводом начальників, котрих настановили Поляки. Гуня від половини червця до половини серпня завзято тримався протів Поляків, годився миритись, та не инакше, як на основі хоч троха користних умов. Наконєць козаки зложили оружа. Гуня втік в московську державу. Скидан, що ще перше виправнвся за Дніпро для зібраня нових сил, попався в полон.

С того часу Поляки, хоч лишили реєстрових козаків в прежнім числі, але давали їм начальників из стану шляхоцького. Замість гетьмана настановили в них комисара, якогось Петра Комаровського; генеральний писар Зиповий Богдан Хмельницький втратив свій уряд и зістав як перше чигиринським сотником. Щоби затамувати побіг народу за пороги, відновлено Кодак. Оповідаять, що Конєцьпольский, приїхавши оглядати відбудовану твердиню закликав до себе козацьких старшин и глумливо спитав їх: „як вам здається Кодак?“ — „Manu facta, manu destructo“ (що людськими руками зроблено, то й людськими руками збудеться) — відповів Хмельницький.

Поляки прийшли до переконаня, що для погашованя бунтовливости загноздженої між руським народом, треба братися до строгих способів; за найменшу пробу повстаня карали дуже варварським способом: „и муки фараонові—говорить українська літопись—нічого не значать протів ляцького тиранства. Ляхи дітий в кітлах

варили, жінкам видерали груди колодою и заподівали інші невисказані муки.“\*)

Козакам вже трудно було починати повстанє. Самих реєстрових козаків майже замінили в хлопів и вони робили паньщину на своїх начальників шляхецького стапу. Інший зворот надано руській справі на дворі короля Володислава.

Сей король, с природи розумний и діяльний, був недовольний своїм положенем, що засуджувало ёго на безчиність; важна була для ёго анархия, що панувала в ёго королівстві. Ёго самолюбство дізнавало неустанно пониження від гордих панів. Король бажав зачати війну с Турцією. Після загальної думки сучасних укривалося за тим бажанем друге: скріпити через війну свою королівську власть. Хоч нема ніяких письмених зізнань з ёго сторони в сім замірі, та вся шляхта від малого до великого була об тім переконана и вважала канцлера Оссолинського спільно винуватим с королем. Впрочім канцлер хоч и потакував замірам королівським, то все ж не був певним чоловіком, щоб іх сповнити. Се був роскішний, плеканий, суєтний, тривожливий аристократ, умів складно говорити, та не мав снаги боротися против бездоля, а, найбільш дбаючи про себе самого, в небезпечности готов був перейти на противну сторону.

В 1645 р. прибув до Польщи венецький посол Теплоло, щоб наклонити Польщу вступити з Венецією в союз против Турків; обіцяв він з венецької сторони значні суми грошеві а найбільш домагався, щоб польске правління дозволило козакам распочати морські походи на турецькі береги. Папський нунцій також заохочував короля до війни. Сподівались уділу господарів молдавського и волоського, мали надію на семигородського князя и на московського царя. С початком 1646 р. польський король заключив з Венецією умову; Теплоло видав королеви 20.000 таларів на збудованє козацьких чайок; король завіззав до Варшави чотирох козацьких старшин: Іляша Караїмовича, Барабаша, Богдана Хмельницького и Нестеренка. Хмельницький недовго потім був у Франції, де радився з графом Деврежи, настановленим послом в Польщу, що до приставки козаків у французьке військо. Потім 2400 охо-

---

\*) Певність сих вістий потверджують також сучасні великоруські звістки: „польскіе и литовскіе люди ихъ христіанскую вѣру нарушили и церкви ихъ, людей собирая въ хоромы, пожигали. и пищальное зелье, насыпавъ имъ въ пазуху, зажигають и сосцы у женъ ихъ рѣзали...“

чих козаків виправилося до Франції и в 1646 р. брали уділ при здобутю Динкерка в Испанців.

Король бачився с козацькими старшинами нічу, приняв їх ласкаво, обіцяв побільшити число козаків до 20.000 крім реєстрових, наказав збудувати чайки и дав їм 6000 таларів, обіцяючи заплатити в протягу двох літ 60.000.

Усё то діялося нишком, та не могло довго задержатися в тайні. Король видав так звані зазивні листи, щоб зятягати війско за границею. Зятяг ишов зразу скоро. До Польщі стали прибувати німецькі жовняри, що брали уділ в трийцятилітній війні и не привикли повдержуватися самоволі. Шляхта, що пильно дивилась за непорушністю своїх привилеїв, стала кричати против короля. Сенатори твкож підняли наріканя. Королеви нічого не позіставало, як віддати свої заміри під осуд сойму.

*(Дальше буде.)*

## Руська народність в школах галицьких.

*Статистична розвідка.*

### IV.

#### ОРУДІЯ ПОЛОНІЗАЦІИ.

Від шкіл народніх переходимо до учительських семінарій, від наших нещасливих дітей, котрих, як ми бачили, зроблено предметом пагубного експерименту, не стоючого с просвітою в жаднім, по крайній мірі не в хосеннім звязку, а напротив, — обертаємось до орудій того експерименту, и скажім зараз, орудий не менче як ті діти нещасливих. Бо в нужді материяльній, з якою стан учителів народніх при такій лихий (навіть після кр. уставу з р. 1873) дотації мусить боротися, що ж инчого могло би учителя покріпити морально и піднести, як не почуте, що в ёго руках спочиває не мала доля щасливої будучности краю и народу, що він терпить свою нужду, голод и холод, в віддаленю від всіх вигід и привычок просвіченого чоловіка, для великої ідеї, для просвіти народу, значить для всего чоловіцтва? Між тим, як ми бачимо з усього поперед викazanого, учителям народнім в руській часті Галичини відобрано можливість такого фантазованя про всі висші идеали жита, а намість сего лишено їм почуте сорому перед самими собою, и крайного пониження людської гідности, роблячи з них орудие не просвіти, а експерименту, котрий, як се ми те ж виказали цифрами, власне просвіті стає найсильнішою запоурою. Після сего не дивно, що учителі (як піднесли в початку сего, чи в кінці минувшого року польскі газети, Dz. p.) гурмною утікають из своїх посад, котрих їм

ніхто не відберав би, бо и тих більше 300 є опорожнених, и просяться до нисшої служби при залізницях. Автор сеї розвідки сам в Маю с. р. одержав письмо від одного народнёго учителя, в котрім той мій знакомий чоловік, як на селського учителя дуже розумний, перебувший учителем вже 10 років, и діставший від администрації школьної (розум. давпійшої) дві похвали за добрий поступ своїх учеників, просить, чи не міг би я ёму „виробити якої служби при колії, де би чоловік и на дальші літа міг бути забезпечений“; а вже найвисше ёго бажане, виражене в листі, правда, вельми несміливо и с порушаючою серце, безнадійною резигнацією, то — дістати посаду „возного при суді в М.“, на яку недавно конкурсе росписано: „з річною платою 250 злр. и мундуром“. Лист сей, писаний в послідній чверти ХІХ. столітя в Галичині, 3 роки після введеня в жите краювої уставп з 2 мая 1873, котра все ж таки назначила яко найнишчу плату для учителя 300 зр. окрім помешканя з правом підвищення о 25 зр. що 5 років, значить завсїгди більшу як плата возного при суді в М., — варт би бути надрукований, щоби колись, для якого галицького Бокля служити міг доказом тої елементарної сили ідеї цивілізації, що преці такой поступити у нас мусить, помимо таких перешкод, ставляних їй від наслідниці „komisyi edukacyjnej“.

Лучиться иноді, именно в здорових поспільних організаціях, що и найпоганіші публичні інституції, уставп и приниси администраційні, віддані в руки розумних людей, тратять всю свою шкодливість заподавностю своїх виновителів.

Щоби такій неблагонадежній діяльності учителів замкнути від разу дорогу, щоби ті учителі именно не захотіли проти волі администрації, руських дітей учити по руськи, навіть в чисторуських школах, позбавлено самих кандидатів учительських можности, поберати свою, для викладу в школах потрібну науку, в руськїм язичі.

Здається се вигадкою подібною до вигадок земунських кореспондентів до віденських газет, а сьть се преці историчним фактом, що для „1340 шкіл чисто руських“, (истнувавших по увіреню Р. шк. в р. 1875) в Галичині не ма ані одної учительської семинарії с чисто руським викладовим язиком, тоді, як для 1093 шкіл чистопольських, с чистопольських семинарій: 6. — Коли недавними часами присланий від министерства инспектор п. Мареш для пересвідчення о науці німецького язика в гимназіях, став дітей питати з різних наук по німецьки, то піднесено з польської, до Р. шк. дуже близької сторони, справедливий закид, що ученики, хоч би уміли дуже добре по німецьки, але на питаня з исторії, математики, физики, латини и т. п. не можуть добре відповідати язиком, в котрім вони тих наук не вчились. Як же ж учителі, котрі таких самих наук вчились в семинарії в инчій мові, можуть другим язиком, руським — не то: відповідати на питаня, але **вчити** других дітей в школі народній?!

Истнує ще, окрім семинарій чистопольських, три\*) семинарій т. зв. утравквистичних. В якій цілі? Чи для тих „мішаних шкіл“, котрих,

\*) Не чотири, як приписано министр. роспорядженем з 25. лют. 1871 ч. 1640 — об сім пересвідчається читателі з више поданого польського цитату.

по найновішійшій увіренню Р. шк. (з р. 1875) має бути всего 269? Се було би троха за багато зваживши, що для всіх загалом 2803 шкіл всего с 9 семинарий. В якім цілі? На се могло би нам подати відповідь слідуєче поясненіс Ради школьної, коли б не одна мала приключка, коли б именно с того поясненія не випливало ясно, як сонце, що кр. Рада школьна сама тої цілі зовсім не поняла. Ось що сказано о язiku викладовім в семинариях, в Sprawozdaniu с. k. Rady szk. kraj. o st. wych. publ. w latach szk. 1870—1871\*):

W myśl §. 6. rozporządzenia z 25. lutego 1871 jest język polski wykładowym w seminariach męskich w Krakowie, w Nowym Sączu i w Rzeszowie, tudzież w seminariach żeńskich w Krakowie i Przemyślu; w seminariach zaś męskich we Lwowie, w Tarnopolu i Stanisławowie, tudzież w seminarium żeńskiem we Lwowie mają być oba języki krajowe wykładowemi. — Postanowieniu temu uczyniono zadość w ten sposób, że oprócz wyłącznie ruskiej nauki języka ruskiego, jako przedmiotu obowiązkowego, posługują się wszyscy nauczyciele w miarę możności językiem ruskim, już to objaśniając uczniom rzecz wyłożoną, już to zwracając ich uwagę на nomenklaturę в języку ruskim, już to egzaminując по руску uczniów, językiem tym należycie władających.

Szczegółowo mają używać języка ruskiego obok polskiego nauczyciele, udzielający historyi i geografii в Tarnopolu, historyi naturalnej, fizyki i matematyki в Stanisławowie, historyi naturalnej, fizyki, matematyki i gospodarstwa wiejskiego we Lwowie.

Okoliczność, że tylko część uczniów rzeczonych 3 семинаріїв розуміала докладніе язык руски і здолала ним владати, запровадження wyłącznie ruskiego wykładu dla niektórych przedmiotów, bez szkody dla samejże nauki okazało się niepodobnem.

Jeszcze większe pod tym względem trudności przedstawiało seminarium żeńskie we Lwowie. Na 96 uczennic tego seminarium jest tylko pięć obrzadku grecko-katolickiego, а і те nie władają należycie językiem ruskim. — Należało więc chyba poświęcić cel nauki dla utrzymania formy, chcąc в тем seminarium запровадити виклад руски для niektórych przedmiotów, виклад którego prawie wszystkie uczennice nie rozumіють. — Musieliśmy więc попрзести на науку язык руски jako przedmiotu, а utworzywszy dlań odrębną посаду наuczycielską і надавши ją спеціалнему наuczycielowi, докладаму старані, by uczennice należycie з językiem ruskim się obznajomily.

Слова сі, разом взявши, дають нашій властї педагогичній сумне свідочтво записування, не тільки цілі утратившичних семинарий, як її розуміти мусіло министерство, закладаючи їх, — але в загалі записування цілі всіх учительских семинарий. Підчеркнена нами гарна фраза, (котрої пронія своїм острим кінцем звернена просто проти министерству просвіти) „наležało więc chyba poświęcić cel nauki dla utrzymania formy,“ — хоч відноситься ніби то тільки до одной жеңської семинарії, але очевидно має оправдати відступлене від припису министерияльного о „о б о х язиках викладових“, также и в трёх

\*) Gaz. Lw. з р. 1873 Н-р 277.



мужеських семінариях утраквістичних. Повторимо: фраза ся дуже гарна, особливо, коли вона виходить від кр. Ради школьної галицької, и ми би її раді видіти в практиці застосовану до викладів у всіх школах народніх, навіть и руських; але тут, власне тільки тут, вона зовсім не на своїм місці. На сім місці виповіждена, ся фраза свідчить, що по думці кр. Ради школьної в семінарній наука викладається для самої тільки науки, т. є. що наука є тут цією самою для себе. Однако ж ми позволимо собі пригадати, що є на світі певна інституція, а навіть що гірше, є вона и в Львові: університет. Коли в загальї яка інституція, то не инча, як університет має в державі задане, займатись наукою, як цією для себе самої. Одже, застановить тут кожного, хто, таким виповістю яку фразу, вперед помислить,—чого наш край и держава побіч університету, котрий преці всі науки, не виїмаючи и теології и педагогії, трактує на як найбільшійшій підставі, навіть в університетських містах, як Львів и Краків, удержує дорогим коштом ще и учительські семінарії? Чи математичні, историчні, физичні и инші правди, викладані в університеті, инчі, як такі ж правди подавані кандидатам в семінарії? Очевидно що ні. Так в чімже ж лежить та ріжниця и потреба окремих семінариі? Ріжниця в тім, що в семінарній наука має и популяризуватись для людей певного ограниченого заводу, и подаватись власне в такій „формі“, якої ті люде, через взгляд на призначене свого заводу потребують. Значить, ріжниця поміж наукою в університеті и в семінарії лежить власне не в чім инчим, як тільки в „формі“, о котрій кр. Рада школьна гиражається є таким аристократичним лексвоаженом, у подальшій висше фразі. Значить, коли де, то власне в уч. семінарії „форма“ (одже стиль, и що з ним нерозлучне, моца) стоїть на першій пляні, єть головною цілею науки (на відворот, як в університеті), и сам п. радця школьний Савчинський, як директор учит. семінарії в Львові, щоденно під певним взглядом „*poświęca naukę dla utrzymania formy*“, бо щоденно безграничний обсяг умістности втискає в тіню форму популярної, для педагогів припоровленої лекції; а коли сего є цією скрупулятною совістністю не робить, то минається є цією свого заводу педагогичного.

Прикладаючи сей вислідок нашого порівняня до питання о викладовім язиці, то мусимо з него потягнути тую дальшу консеквенцію, що тоді, як в університеті панувати повинна є на ділі вільність науки (*Lern- und Lehrfreiheit*), то в семінарії її не сміє бути; є чога знов дальше виходить, що тоді, як університет истнує и стоїть отвором для всіх бажаючих науки, без ріжниці їх будущего заводу, то в учительській семінарії на відворот: семінарія сама собі мусить вибрати учеників, оглядаючись при тім виборі не на замилюваня и національні прихми встунаючих до неї на науку кандидатів, а виключно тільки на потребу и ціль шкіл народніх, для котрих вона має достарчити відповідних під кождим взглядом педагогів. Виходить є того, що не якесь *suffrage universelle* учеників має назначувати, в якім язиці вони буди б ласкаві слухати викладів, або в якім їх слухати можуть, а противно, семінарія з гори сама повинна постановити, в якім вони тої науки слухати мусять. Бо семінарія уч. истнує не на те, щоби

пану киндидатови Х. У. и панні кандидатці V. Z. подати тільки загальне або фахове образованє и виставити свідоцтво: що таке вони уміють? як в універзитеті, техніці, гимназії; а на те, щоби для найменче 50 руських шкіл и 35—40 польских, народніх, які уже через само пенсионоване вислуживших учителів опорожниються щорічно, — дати для одних: руських, для других: польских учителів, відповідно образованих, значить, одних, аби могли вчити, не то математику, фізику або рільництво, але всі предмети науки в руській язиці, без заїкування, примішуваня чужих слів и туманеня дітей, а других, щоби те саме уміли по польски.

Специально, що до женської семинарії ві Львові, то дуже се ладно и ніхто не буде тому противитись, що тая інституція, побіч дійсних кандидаток на учительки, подає ще также великому числу панянок львівських дешевим коштом загальне образованє, котрого би вони мусіли шукати в пенсіонатах або в висшій школі женській, о яку кр. Рада шк. не була ласкава постаратись. Але се не є головне призначенє женської уч. семинарії, по крайній мірі не таке, щоби тільки для того більшість таких вольонтерок виберала собі такий язик викладовий, таку „форму“ науки, яка їм подобається. Бо коли панпочки хочуть бути учительками в польській Галичині, то нехай ідуть до чистопольских семинарій, котрих є аж дві ще, и то, мимоходом сказавши, одна також на руській землі (в Перемишлі); коли хочуть бути учительками в руській часті Галичини, то нехай учаться руської мови, чи перед вступленєм до семинарії, чи в вольних годинах; чи вони грецького, чи латинського обряду, все одно, аби розуміли доконечних для їх заводу руських викладів; коли ж не хотять бути учительками, и не хотять або не можуть слухати лекцій по руськи, то нехай не йдуть до семинарії, а до сестриць de Sacré Cœur ві Львові, чи до Кракова, чи до Варшави, Парижа, чи де їм найвигіднійше за свої гроші вчитися; у тім їм руська *misera contribuens plebs*, котра семинарію львівську удержус, певно не стане на перешкоді.

Бо, повторити мусимо ще раз, семинарії не існують ані для паничів, ані для панпочок, а противно: и семинарії, и кандидати всякої віри и всякого роду існують и потребуються для шкіл народніх, котрих є, по увіреню Ради шк. 1340 чисторуських, значить о 247 більше як польских, вже не споминаючи о мішаних польско- и німецькоруських, для котрих те ж учителі руські не спадають з неба.

Розуміється, що на все сказанє відповідь у львівських польских газет єсть зараз готова: що іменно при такім, як нинішний, складі річей, коли б заведено в семинаріях виключно язик руський викладовий, то семинарії ті не мали би учеників. Але така газетярська відповідь в устах Ради школьної, не була би зовсім на місці. Бо Рада школьна, и в загалі адміністрація єсть власне на те, аби щось творити, а не тільки констатувати негативні факта. До такого констатованя негативних фактів єсть у нас доволі журналістики, а обовязком адміністрації єсть, зарадити подібному недостаткови. Звісно ж, що як не було на світі семинарій учительских, то не було ніяких и кандидатів; не тільки руських, але навіть и польских; а як тільки основано семинарії, то пайшлися и кандидати; розуміється — до польских —

польські; чому ж, як би утворено нові\*), або перетворено теперішні семінарії на чисторуські, що задля переважного числа шкіл галицьких доконечне, — не мали би найтися и руські кандидати в потрібнім числі?

Вирочім администрація може бути спокійна, вона не потребує доконче підніматись аж діла Девкаліона и Пирри, щоби найти потрібне число Русинів здібних до вступлення до руських семінарій; бо коли тепер (р. 1874) в львівській учительській семінарії — єдиній мужеській ві Львові, є всего слухачів 72, то в р. 1869, коли ще иснували чисто руські семінарії („препаранди“), в такій львівській, чисторуській семінарії було слухачів 69, помимо того, що ві Львові иснувала ще и друга, чистопольська семінарія, в котрій своєю дорогою було 28 учеників; в року ж 1868, также побіч польської семінарії (з 45 учениками) мала руська семінарія слухачів 82\*\*).

Значить тоді, як до р. 1868 виходило из обох львівських семінарій мужеських (польської и руської), лічивши 22% всего числа учеників, 28 екзам. учителів и то одних (18) до руського, других (10) до польського викладу, зовсім спосібних, — то тепер виходить іх тільки 16, неспосібних до руського викладу зовсім, а до польського лише на стілько, на скілько ім наука физики, математики и господарства в новім „мішанім язичі“ не помішала розуму, а по крайній мірі іх рідної мови.

Запевно, що таке порівнянє цифер не може бути миле ані для нас, ані для кр. Ради школьної, на котрої пропозицію мусіло министерство просвіти вважати, коли основувало такі три інституції, призначені для ширеня нічого нічого, як тільки просвіти в краю.

За для того допустім тут одну фінкцію, що нам при нашій математичній методі провадження доказів допустити вільно. Допустім имено, що всі три мужеські\*\*\*), утравквистичні семінарії ві Львові, Станіславові и Тернополі, зовсім уряджені по принципам министерства, значить, що всі науки в них викладаються в рівній половині руськими як польським язиком, так що польський язик зовсім не має переваги над руським; а и надто, — бо и се мусимо по мысли Ради школьної допустити, — що уряджені в такий спосіб ті 3 семінарії видають з себе певне число учителів, до науки дітей в чисторуських народніх школах зовсім спосібних.

Допустивши се, мусимо консеквентно признати также, що ті самі 3 утравквистичні семінарії в рівній мірі здібні видавати, и що видають

\*) И додамо, в відповідних місцях, не доконче ві Львові, котрого людність що до мови не стоїть зовсім в органічнім звязку є переважним населенєм краю, потребуючим просвіти.

\*\*) Sprawozd. R. szk. etc. w latach 1868—1869. стр. 24.

\*\*\*) О жєнській семінарії ві Львові сего допустити не можемо, так, як з висше поданих слів Ради школьної ясно, що єя семінарія зовсім не єсть „утравквистична“, а чистопольська, є тою тільки ріжницею від польських жєнських семінарій в Перемишлі и Кракові, що побіч всіх нічих предметів, викладається у ній язик руський, як окремиї предмет науки, и то викладається, як се загалньо звісно, в язичі польським.

дійсно — певне число учителів, до науки в чистопольських школах не менче спосібних, як попередні до руських шкіл. Розуміється, що об тім, чи котрий з укінчених педагогів здібний для руської школи, чи для польської, рішати буде лінша або гірша нота з одного, або другого язика. Коли ж, як ми допустили, ні один с тих двох язиків, не єсть протегований перед другим, то в кінці допустити мусимо также, що з усіх виходячих из тих трех семинарий учителів, **рівна** половина може здатися на учителів в чисторуських, и **рівна** половина в чисто-польських школах.

На підставі тої фикції, в котрій тільки одна — перша — посліжка єсть неправдива, приступімо до розваженя слідуячих дат статистичних.

В р. 1874 були\*):

I. семинарії польско-руські (утраквістичні):

|                                  |     |                      |     |
|----------------------------------|-----|----------------------|-----|
| Львів, (мужеська) в ній учеників | 72, | с тих здало екзамини | 17. |
| Станіславів —                    | " " | " "                  | 8.  |
| Тернопіль —                      | " " | " "                  | 9.  |

разом учеників — 145, екзамінованих: 34.

С тих 34 екзамінованих кандидатів, вступаючих зараз по екзаміні до практики, яко тимчасові учителі одна половина, значить 17 припадає, після поперед сказаного, на руські и русько-польско-німецькі, друга половина на польські школи.

II. семинарії чисто-польські:

|                               |      |                     |     |
|-------------------------------|------|---------------------|-----|
| Львів (женська) в ній учениць | 120, | с тих здало екзамин | 24. |
| Перемишль "                   | " "  | " "                 | 10. |
| Краків "                      | " "  | " "                 | 24. |
| Новий Сонч (муж.) учеників    | 34,  | " "                 | 9.  |
| Ряшів "                       | " "  | " "                 | 8.  |
| Краків "                      | " "  | " "                 | 9.  |

разом в чистопольських сем. учен. 386, екзамінованих: 84.

Так як ми мусимо прияти, що и 3 семинарії утраквістичні під I. названі, с половиною своїх учеників и екзамінованих кандидатів достарчають учителів для шкіл польських, и тим способом згадані 3 семинарії полічити раз до польських, раз до руських, то припадає 9 семинарий польських з (84 + 18 =) 101 екзамінованими кандидатами на 2,490.299 всієї людности польської, а 3 семинарий руських з 17 екзамінованими кандидатами на 2,311.909 людности руської в Галичині; значить, тоді як:

1 польська семинарія припадає на кожних 276.699 гол. люд. польської, то 1 руська " " " 737.303 гол. л. руської, и то с тою ще ріжницею, що одна руська семинарія далеко менче пересічно дає учителів, як одна польська.

Щоби ж ані на хвилю не допустити сумнівости, с котрого именно національного елемента администрація хоче переважно и силоміць рекрутувати учителів для згаданої нами цілі, то розложено ті семинарії так, аби до них конечно більше Поляків могло вступити, як Русинів. Звісно бо, що из всякого наукового закладу, одже и з семи-

\*) Sprawozd. B. szk. za r. szk. 1873<sup>3</sup>/<sub>4</sub>. I. стр. 18.

нарні, хіснувати може тільки певний обмежений округ до кола містности семинарії положений, и що, як та містність лежить серед переважного населення одної народности, то учеників семинарії буде мати переважно с тої одної народности; а навіть могло би, крїи Боже, статися, що в семинарії, хоч би польській, але в руській часті Галичини положений\*), родовиті Русини могли би, розуміється при великій щільности приватній, схіснувати з науки на стілько, що вишшовши з неї, могли би вчпти в руських школах навіть по руськи.

Сій небезпечній можливості зараджено тою не новою, и всіляким національним центристам добре звісною дорогою, що в західній, польській часті Галичини уміщено розмірно до обшару и населення далеко більше семинарій, чим в руській часті.

Іменно находимо в 8 західних (польських и переважно польських) округах школьних: Краків місто, Краків окр., Вадовці, Н. Сонч, Бохня, Тарнів, Ясло и Ряшів, разом на обшарі тільки 381.7 кв. миль, з населенем 1,866.447 гол., семинарій, и то польських: в Кракові 2, Н. Сончу 1 и Ряшеві 1, разом 4; так що одна семинарія принадає там на 95.42 кв. миль и 466.611 гол. людности, — тоді як у прочих 14 округах руських, на обшарі 973.673 кв. м., з людністю 3,551.569 г., маємо семинарій 5, а с тих дві (женські ві Львові и Перемишлі) чистопольські, так що тут одна семинарія, все одно чистопольська чи польско-русська, принадає доперва на 194.33 кв. миль, и на 710.314 гол. людности.

Моральна наука с того порівняння цифер от яка: що, як приймемо росклад семинарій в Галичині західній (польській) за нормальний и конечний, значить, як приймемо, що одна семинарія вистарчити може на обшар найвише 95.42 кв. м., и що після сего тільки аспіранти до семинарії в проміні найвише  $5\frac{1}{2}$  миль\*\*) від семинарицького міста віддалені с тої семинарії можуть хіснувати; то в Галичині руській, де той промінь до кожної семинарії виносить  $7\frac{1}{2}$  миль\*\*\*), цілий нас по за промінем 5 м. положений, в широкості двох миль, обшару: 98.91 кв. миль, з людністю 243.703 г., розуміється людністю руською, з дотичної **одної** (найближшої) семинарії хіснувати **не** може. А так, як тих округів с 5, то обшар, в котрім живуть людо (Русини) немогучі, помимо здібности и охоти, хіснувати пз семинарій в східній Галичині положених, чи то польських, чи утраквистичних, виносить 494.55 кв. м. з людністю 1,218.515!

Чи ж тепер дивно, чому семинарії утраквистичні в східній Галичині не мають достаточного числа учеників, котрі би на стілько розуміли по руськи, щоби кр. Р. шк. не потребувала „*celu nauki poświę-*

\*) Розуміється не в місті Львові, котрий сам один, с переважною людністю польскою, здібний обі існуючі в нім семинарії, самими учениками польськими — переповнити.

$$**) \text{ г} = \frac{\sqrt{95.42}}{\pi} = 5\frac{1}{2} \text{ милі.}$$

$$***) \text{ г} = \frac{\sqrt{194.33}}{\pi} = \text{троха більше як } 7\frac{1}{2} \text{ милі.}$$

сає *fortie*“? Тим менше воно нам буде дивно, коли зважимо, що з міста для семинарій: Львів, Перемишль, Станіславів, вибрано власне такі, в котрих людиність руська проти польської майже зовсім зникає, помімо того, що власне в тих 3-х містах, так край и державу — удержане семинарії (насм буднику, онал, висші додатки функцийні для учителів и директорів), як и учеників — житє, стоїть далеко дорожше, як би стояло в кожнім инім місті східної Галичини; и помімо того, що приміром ві Львові семинарія, котра має видавати учителів власне для **руських** шкіл, не може найти потрібного числа учеників для взорової школи народної, в якій би будущі учителі могли відбувати практичну науку по руськи.\*)

(Конець IV. и послідного розділу буде.)

## РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ\*\*).

(*Еміля де Лявелє* професора університету в Люттих 1876.)

Дві великі справи, що глибоко порушують послідні часи нашого століття, — се питання релігійне и соціальне.

Релігійне питання виступає перед нас в двоякій постаті. Передовсім борються правительства и народи проти посягань римського католицизму, котрий ні троха не думає зреченя своєї світської власти, а противно з далеко більшим запалом, як коли небудь перед тим, стара-

\*) Можуть львівські газети польські с того послідного факту тішитись як найбільше; але нашу администрацію школьну, — коли вона не хоче працювати *pour le roi de Pologne*, а ще більше для всеросійщини, — сам той один факт повинен скласти до перенесеня, по крайній мірі мужеської семинарії до такого міста, де би та семинарія хоч в малій часті могла цілком виповняти. Бо — або нам здається тільки, що цілком львівської семинарії утравивистичної єсть: достарчати учителів для **руських** шкіл, немовче як для польських, — або — люде, від котрих се залежить, роблять собі с серйозної річі забавку, завівши ніби то язык руський в тій семинарії на то тільки, аби з ної жадеи учитель не вишов спосібний до науки в руській народній школі. Яку ж бо гваранцію можна мати об кандидаті, що він до такої школи здається, коли він навіть одного практичного курсу під дозором професорів не відбуде по руськи, в школі, до того виразно уставами и педагогічними вимогами призначеній?

\*\*) Щоб познакомити наших читателів с сучасними питаннями науки и людського життя будемо подавати від часу до часу в цілости або в скороченю праці найзнатніших людей сучасної науки. Тепор подаємо працю Еміля Лявелє, про релігійне питання в будучности. Е. Л. знаний ученому світови з багато праць, як *Essai sur les formes de gouvernement dans les sociétés modernes*, *L'Economie rurale de la Belgique*, *De la propriété et de ses formes primitives*, *L'enseignement populaire au XIX. siècle* в 6. д., котрі зєднали йому славу совіетного и безсторонного писателя на полі науки — у всіляких партій а також и між соціалістами. Не хочемо засланятись ніякими авторитетами и нічо не було б нам так пожаданим, як розбудження интересу и наукової дискусії над найважнішими питаннями теперішнього життя.

ється перевести свою в середнім віці виплекану ідею: підклонити усі держави землі під постанови и розкази суверенного наші. Ся драма кидається в очі и чутна в найширших кругах. В друге являється те питанє яко борба наукою перейнятого духа проти великої віри у над-природність, або коротко сказавши, проти релігійної ідеї. Сю борбу можна прирівнати до повольної, непризначної, але за те тим більше глибокої и небезпечної роботи вулькана.

Соціальне питанє — се нічого иншого, як тільки поява на все-світній видівні нової особистости, що її економисти в Німеччині назвали „четвертим станом“ с. е. робітника.

Коли у Франції с кінцем минувшого століття знялося міщанство (буржуазія), виголосило воно устами Сієєса и оправдало власним своїм діланєм те крилате слово, в котрім властиво обійнята уся революція: „Що се такого третій стан? Нічо. Чим він має бути? Усім!“ Сьогодні веде таку річ робоча кляса не тільки у Франції, але й в Англії, Німеччині, а навіть, можна сказати, — повсюду. В переважній часті країв признано зуповне право голосу усім обивателям, навіть таким, що живуть с свого щоденного зарібку; вони хочуть тим покористуватись, щоб поліпшити свою долю. Осягли вони политичну рівноправність, тепер домагаються суспільної и маючать про цілий ряд змін и реформ, котрі в конце довели би до цілковитого перевороту истинуючої суспільности. Tocqueville оповідає нам, що французський народ ніколи перед тим не знаходився в луччій стані, як у почині революції, и власне с тої хвилі почав він у своїм незадоволеню перевертати коміть головою давний стан річей, хоч сей раз у раз очищався від давних невигод и злиднів. „Можна б думати“, говорить один світлий писатель, „що Французи вважали свій стан тим більше невиносимим, чим більше він поліпшався“. Те ж саме діється тепер з робочою клясою. Ніколи не була доля робітників менше нещасною и недогідною як тепер; їх заслуга росте и змагається далеко борше як ціна поживленя; вони ідять и вбераються тепер далеко лучше, а над усе мешкають о багато вигіднійше, як давними часами, а мимо того ще ніколи перед тим не були вони так дуже незадоволені с свого стану, як власне тепер. Що більше! До сих крайне незадоволених не належать сільські и поденні робітники, котрі справді ледви що заробляють на своє житє, а индустриальні робітники, котрих плата більше як подвоїлась. Я сам застав перед двома роками в Амстердамі робітників, — що точать дилменти —, в повній змові (strike), хоч вони щоденно заробляли 20—30 франків. Недалеко від них працювали польові родітники за 1¼ франка за день и не скаржились. Чим більше робітник зрівнюється з обивателем, тим більше гнете ёго послідня перегорода, що розділює оба стани. Се виходить на те, що сказав Гялстон про Ирляндію: „Коли дасться якому народови воля, то на те, щоб він бунтувався“.

И соціальне и релігійне питанє засягає що раз більші круги и чим раз більшас число тих, що беруть уділ в викликаній ними агітації. Се бачимо власними очима; та воно й инакше бути не може. В вісімнадцятім столітю думав Вольтер, що невіра останється привилєєм найвисших кляс, а забобонність все таки припаде у долю простого народу. Хто ж нині може віддаватись таким мріям?!

Дешева популярна преса и политична боротьба потрясають всі класи суспільности, — а демократія змагається и поступає та переносить до робітні и хатини тих, що досі сиділи в сальонах и парламентах — и на відворот.

Соціальне питане вляється и стикається у багато точках з релігійним. Християнство розширило в світі ідею рівноправности всіх людей. З відтіля виродились ті змагання, що хочуть усе зрівнати. Вони загрожують тепер суспільний порядок. Але ж з другої сторони те ж саме християнство може своїм впливом повздержати вибух тих розрушаючих сил. Їго закони, лучче поняті и зрозумілі та справедливійше виконані, можуть повільно привернути мир для суспільности.

Роздумуючи над будучностю цивілізованих народів приходимо до питання: чи перетриває релігійна ідея надходячий перелом, а коли так, то яку прийме вона тоді форму?

## I.

Як старілася и порохнявіла римська держава, тоді також дуже сильно заколихалась релігійна віра. Правда, ще існував тоді старий культ богів и заховано їго передані форми, але свічна часть людности не вірила вже тому и домагалась від сеї або тої філософичної школи правила життя, розради, теорії о цілі и судьбі людського сутя. Горішні верстви опановані скептицизмом шукали в забавах та зміслових оманах забути пересудів моралі и духа. Здавалось навіть, що релігійна ідея має зовсім счезнути, та мимо того більша часть народу придержувалась її твердо и вірно, бо невіжа и темнота творили тоді велику пропасть між нисшими а висшними класами. Селяне — рагани — так довго позіставали вірними старій вірі в богів, що латинське имя для „поганьства“ (язичества) задержалось від них аж до нині. По одній стороні варвари, селяне и невольники, по другій образовані духи, прощипці науками Плятона и Стоїків — так був приготований сеї величєний народ, щоб прийняти нову віру.

Нічого тому подібного не має в наших часах; ніде нових рас, щоб могли відповісти нашу старіючу суспільність; — ніяких перегород між високими а ниськими класами; — скептицизм розливає свої струї зарівно між одних як и других. Філософичні доктрини не творять тепер, як за старинного віку, правил житейської мудрости и новороту життя; вони надаються ще хіба до поодиноких учених вислідків; вони можуть ще розбудити цікавість мужів науки, але для образованих клас не дають вони вже ніякої духової поживи. Де нині ті великі маси, що б готові були з запалом звернутись до якої нової віри? Чи можливий в нашій всякої поезії позбавленім, тверезім століттю подібний рух релігійний, як той великий, що зложив цілий світ в рамена християнства? Ні! засохла земля и дерево божеї віри не знаходить вже плідної землиці, щоб поживити своє коріне.

Три напрямки духа підкопують в наших часах релігійну ідею. Передовсім природничі відомости и прикладаєс природничо-наукової методи до філософії — сеї науковий напрямок звичайно називаний дар-



винизмом и позитивизмом. Їго наукові спостереження стараються пояснити всі події природними причинами и задля того відкидають всяке вмішане надприродної сили, а навіть саму її идею. Се, хоч не конечно, але по більшій часті доводить до сумніву о иснуваню божества, а бодай до твердження, що про те нічого позитивного не знати. А се виходить на одно. З другої сторони вислідки о почині сотворіннь здаються доходити до таких результатів, що рід чоловіка витворився через повільний розвій найпервістнійших звірячих форм, або як схочемо ще дальше пійти, з аорганичних матерій. Се ж знов мусить наслідно довести до того, що чоловіка ставиться цілком на рівні з звірм и відмовляється ёму беземертну душу. Сей хід идеї не ограничається на самі наукові круги, але розпростирається також на всі нинішні и потрясасті дві конечні засади всякого духового життя: віру в Бога и нестерельність душі.

Дальше ослабляється релігійне чуття через невтомне добиванься за добробитом и через запопадливість за грошевими зисками. Вправді люде по всі часи старалися заспокоювати свої потреби и зготовляти собі як наймиліше житє; але у наших часах вироджується се змаганє майже у всіх в шал и пристрасть, а се задля того, що становиско кожної єдиниці не єсть вже тепер через суспільний порядок так усталене як давнійше. Нині може робітник знятися на найвищий ступінь, але так же легко можуть промислові кризи кинути ёго в нужду и цілковитий недостаток. Хто нині нічого не має, може завтра, як тільки послужить ёму щастє, статиє мільонером. Давнійше кожний позіставав в тім становиску, яке ёму назначило ёго рідзво, а ёго будуча доля не підпадала тим перевертам борби о бит, яким єсть теперішня загальна конкуренція. Вурливе житє, гнанє честолюбством поводження, — се доля одного як и другого, а так конечно придушється всяка склонність релігійна. Навіть учений и проповідник, що мають зглубляти и ширити вічну правду, відчужені тепер від того мирного и скупленого життя чернечого, що вирікається світа, людей и самого себе, а посвячується науці. Машина займає и торощить нас навіть тоді, коли дає нам свої услуги. Скільки дорогого часу стоїть нас одна почта, що помножує переписку, и желізниця, що своєю скоростю у зміні місця нечисленно разів відтягає нас від нашого кругу ділання! Кожний хоче сунутись в перед и поправлятись, а звідтіля та захланність на туземне добро. Вже ж у таким коловороті інтересів и розривок не має місця для духового життя и плеканя релігії. Гляньмо навіть на слуг релігії, то й вони перетяжені матеріальними справами, коли не для власної особи, то для всьляких підприємчий, що стоять під їх охороною; — їх дух зайнятий політичними боротьбами и спорами, а що більше, зовсім відтягнений від сфери їх надземського заводу. Новочасний чоловік хапається сеї землі и придбаня її дїбр, наче б мав вічно на ній жити. Мова небес не має для него ніякого змислу и в тім сухім и зимнім повітріу світло релігійної идеї мусить раз у раз потухати, аж поки на конець не погасне.

*(Дальше буде.)*

# НОВИНКИ,

## ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **С Тернополя.** (Товариство для підмоги вбогої руської молодіжи шкільної.) Річ се неперечна, що від вихованя молодого покоління залежить будучність народу. Тому то так шильно заходяться нині в усіх державах коло вихованя молодіжи. Запитаймо ж ся, чи й ми Русини дбасмо щиро про виховане молодіжи нашої? Перегляньмо тільки побіжно викази статистичні середніх шкіл (бо о руськім елементі в народніх школах подрібно виложено в Правді), а пересвідчимося, що число рууської молодіжи зменшилось значно остатніми роками. Де перше Русини займали більшу половину, або бодай рівноважилися з іншими народностями, нині займають ледви третину, або й четвертину. Спитає хто, яка ж тому причина? — Причини є всілякі и не дасться заперечити, що так як и в народніх школах, так в середніх теперішній систем „ojczystego“ чи „krajowego wykształcenia“ причинився чимало до випертя руського елменту. Але є ще причини и перешкоди важнійші, а як би їх усунути, тоді б руська молодіж видержала сміло пробу, на яку виставлена зо сторони теперішніх цивилізаторів. З поміж яких верстов суспільних рекрутується наша молодіж шкільна? А вже ж не з інших, як з духовенства, міщанства и селян. Кождому ж звісно, як підупали матеріяльно усі ті класи руського народу, між тим як дорожня змоглася незвичайно и змагається с кождим днем. В сім лежить головна причина, чому так мало масмо руської молодіжи по школах середніх. Післати одного сина до школи до Тернополя — значить за дуже нужденне ёго удержане видати 200 р. не вчисляючи в то оплати шкільної, книжок и інших подібних потреб, що винесуть річно що найменше 50 р. А деж ще одіж? Зваживши се, не подивуємось, що селянини навіть маючий не легко може вислати сина свого до школи, а священник, що має посилати трѣх або чотирох синів до школи попадає в крайну нужду, хоча б був на добрім приході. Виходить отже, що потреба в тім згляді підмоги, помочи, наколи справді хочемо руський елемент подвигнути на рівню з іншими красвими. Звідки ж нам її взяти, хто нам подасть сю поміч? Думаю, що так як до піднесеня народу з нужди матеріяльної найрадикальнійше и найцевнійше доведе поміч власна, так и в тім випадку тільки тим способом зможемо ратуватись. Думаю, що завязуване товариств для підмоги бідної молодіжи руської зможе подати таку поміч. Минуло три роки, як истнує тут товариство таке и удержує вже третій рік бурсу. Спершу устроіло товариство бурсу на малий розмір и прийняло тільки 5 учеників (безплатно). Минувшого року розширено бурсу на 10-х. Та мимо того видіи товариства прийшов до переконаня, що не робить майже ніякої признаки, а мимо того кошта удержаня були так значні, що ледво з добровільних датків можна було піддержати бурсу. Зваживши отже сю обставину, що бурса на самі добровільні жертви обмежитись не може

и що розширене бурси таким способом неможливе, рішився виділ с тим роком зреформувати устрій бурси на підставі дотеперішних досвідів. Трафляло бо ся, що селяне приходили до міста шукаючи уміщення для своїх дітей, та за дуже нужденне удержане жадано 150 р. або й виоше, через що мусіли своїх дітей взяти назад домів. Удавались отже потім до виділу бурси, що платитимуть по 30—50 р. грішми або в натураліях за синів своїх, щоб тільки їх прийняти, инакше бо не можуть їх посилати до школи. С тої причини виділ перепровадив на загальних зборах в Лицию таку зміну, що розширив бурсу на 19 учеників, приймаючи 6 безплатно, а прочих з доплатою після змоги від 30—70 р. Таким способом товариство змогло розширити бурсу и дати удержане й підмогу для значного числа учеників. Що недостає з доплати, те покривається з добровільних датків. Заслугу найбільшу около розвою й піднесеня бурси положив о. С. Навроцький, катехит семинарії, не менше ж и председатель товариства Др. В. Луцаковський, котрий удавався до банків, щадниць и інших таких институтів о підмогу и тим способом приспорив товариству значну квоту грошеву. Сим способом що рік підноситься бурса Тернопільска и дає поміч значному числу учеників и в тім згляді може засоромити такі грошовиті інституції, як Дім Народній и Ставропігя. Від уділу й підмоги родимців залежатиме розвій дальший и розширене бурси, а хв. редакция не відкажеться посередництва з своєї сторони, приймаючи датки добровільні на користь Бурси Тернопільскої\*).

— **С Тернопільщини.** (*Як нині розуміють oświatę ludu?*) Кому се не звісно, кілько то в нас написалися по часописях, кілько то наговорилися в соймі и на різнородних „wolnych zgrupowaniach“ — о „umogalnicu ludu naszego“? Кому се не звісно, як то у нас аби-який сурдутовець галасував: „oświata ludu“? Писано, говорено, толковано сяк и так, а наконець узнано потребу заведеня „przmysu szkolnego“, позаяк всю вину, що народ наш такий темний, приписувано тільки ёму самому, ёго лінивству в посиляню дітей до школи. Заведено наконець сей примус, настановлено инспекторів окружних з радами шкільними окружними, а крім того деяким панам-шляхтичам надавано ніби гонорові уряди надзорців, чи протекторів, чи кураторів нових порядків школьних.

Здавалось би, що наш темний народ як раз попався у рай „oświaty ludowej“. Так хто хоч троха придивився теперішньому ладови шкіл сельських, мусів доволі переконатися, що тепер так само мало залежить усім радам на справдешній просвіті народу и що й тепер школу визискують для цілей політичних. Як перше школа с підмогою церкви мала шахувати вплив и перевагу ворохобного шляхтича, так нині має запутаний жидівськими сітями шляхтич „galicyjskiej narodowości“ с підмо-

\*) Охотно приймаємося збираня и пересиланя датків на Тернопільську бурсу. Як ні малою и оспалою оказалась оєрливність руської публіки в послідних часах, то мимо того сподіємося, що так важна для нашої народности, а так гуманна в своїй засаді підмога для руських учеників розбудить оєрливність між руською публікою.

гою школи парализувати вплив священника, котрий в очах польскої опинії уходить за тим радикальнішого „москвофиля“, чим щирше заходиться коло піднесення парсду з морального и материяльного упадку. В таких часах неясних напрямків мусять бути найнещасливішою жертвою народній учитель. Мусить він бутл дуже еластичним, бо знаходиться між клевцем а ковалом, мусить бути справдешне *ambitium*, коли не хоче пропасти. Устава як наострійше наказує ёму виказувати всіх тих, що не посилають дітей правильно до школи и ті викази посилати до ради окружної, щоб рада паложила кари недбалим о просвіту своїх дітей родичам. Перепитий ревностю учитель виновняє се як найточнійше, однак нагадає собі, що инспектор окружний, висилаючи ёго на посаду, наказав ёму, щоб старався бути „w zgodzie z obszarem dworskim“. Та спершу се було ёму неясно, що инспектор через то думав, и аж тепер, коли ёму прийшло робити виказ дітей опускаючих школу, зрозумів він науку окружного инспектора. Шляхтич присилає до учителя, щоб не виказував тах-а-тих дітей и увільнив їх на якийсь час від школи, бо вони ёму потрібні то за погоничів, то при копанню бараболъ и н. роботах. Що ж має учитель робити? Чи пильнувати виконаня уставы и наражатися на неприємности (як перенесене, а навіть суспензию, котрою инспектори окр. лякають тих, що не хотять їх безусловно слухати), чи розуміти уставу в дусі инспектора окр. и бути „w dobrych stosunkach z obszarem dworskim“? Може хто схоче сумніватися о правдивости такого стану річей, то наведемо факта. Що инспектори окр. дають такі инструкції учителям, о тім найліпше між иншими знатиме Тернопільський инспектор, а коли с котрий з учителів ёму підвладних поважився мати свос в тім взгляді цереконане, хоча б и на уставі оперте, тому зараз и гримне: „*Natychmiast rana suspenduję*“. — Знаємо також в Золочівщині такого пана куратора-протектора „*oświaty ludowej*“, в котрого селі діти не раньше починають ходити до школи як від Листопада, и не довше ходять як до Мая, бо впрочім він потребує їх до роботи в полю. — Таким то способом учитель, що трудився кілька літ, нім добився кваліфікаціи и трудиться неустанно при школі, приходить помало до переконаня, що всё, що він колись учився в семинарії с педагогії и дидактики, єсть пустою деклямацією, що всі відчити на тему: „*jakich środków użyć w celu podniesienia frekwencyi w szkołach lud.*“, або „*jak może nauczyciel ludowy wpływać na umoralnienie ludu wiejskiego*“ — читані в „*kółkach pedagogicznych*“ и инших подібних „*zgrupadzeniach*“ суть пустими фразами, — що „*oświata ludu*“ єсть маскою, котрою нині покриваються новомодні культуртрегери „*galicyjskiej narodowości*“ в цілі визискування темного люду.

† В ночі на 12-о Жовтня розстався з сим світом **Август Бельовський** широко звістний историк польский и директор закладу имени Оссолинських. Наука стратила в нім вельми працевитого, совісного и глубокоученого исторюграфа. А Бельовський родився 27. Марця 1806 р. в Крехові на Покуттю. За молодих діт писав поезіи, перевів *Слово с похлу Игоревім* и деякі твори Шиллера. Р. 1850 видав *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, котрий визначається оригінальністю поглядів на перві часи польскої исторії. Відтак неустанно працював над

історією не тільки польською але й руською. Найважніша його праця — це *Monumenta historiae polonica*, неоцінені для польської і руської історіографії, и найкращий, найсвітліший и вічний пам'ятник великої праці, глибокої ерудиції, правдивої науки и заслуги Покійника. Багато з Русинів, що працювали и працюють над руською історією, дізнали від Покійника не одної дружньої заохоти и світлої поради, ясного и безсторонного суду и щирої підмоги, а історичні праці Покійника немало прилучились до пояснення історії Галицької Русі. Справедливо можемо сказати, що й Русь поносить в Покійнику велику страту. Вічна йому пам'ять!

— **Руський театр народний** під дирекцію п. Теофілі Романович прибуде незадовго ді Львова. По довгих коровадах призвонила наконець комісія Дому Народнього на те, щоб в салі Д. Н. давано руські предстваленя театральні.

— Сими днями виїде з друку популярна книжочка видана товариством „Просвіта“ під заголовком: „**Трийцять лѣтъ тверезости оповдане про не, якъ можна статись тверезымъ и статочнымъ чоловѣкомъ написавъ Володимиръ Барвильскій.**“ Книжочка обіймає 4 аркуші друку. В слідуочім Ч-лі помістимо оцінку сього дільця. Замовленя приймає також Редакція „Правди“.

† Дня 24. л. Августа помер **Василь Подолинський** руський прихідник в М-нові, в 60. році житя а 33. священства. Покійник був щирим народовцем а для прихожан своїх справдешним батьком. Вічна йому пам'ять!

— **На фонд запомоги для бідних учеників руської гимназії** прилав: Т. Ревакович, ад'юнкт судовий в Садагурі 1 зр. а. в.

— **Спростоване.** Подану в 18-ім Ч-лі відомість о виборах виділу „Ради Русскої“ простуємо о стілько, що п. Голейко ані давніше, ані тепер не був вибраним до виділу Р. Р.

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

### ВИБОРИ ДО СОЙМУ.

Виборча акція вже розпочалась на добре. Шумні и колотливі артикули польських дневників заповіли нове, „органічне“ ділане польської партії. Збори „Ради русскої“ и сконфаскована її відозва дають дорозуміватись, що й староруська партія готовиться до виборів. Ві Львові и головніших містах прозінціяльних виступили вже посольські кандидати перед своїх виборців з оправданями и програмами, а тайлі зазиви до „обивателів“ до складок припасобляють найгевішші, бо матеріальні для багато людей дуже приступні и черконуючі способи переведеня виборів.

Так стоїмо у передодні рішучої хвилі о судьбі будучого сойму.

Ми вже давніше згадували, що, як ні заповідано поставлене нових програмів, досі ще ні одна сторона не виновила ясного програму. Из

самбірщини повився малій, в органічній і резолюційній фрази прибраний програм, которий тільки негативно ясний т. є. висказує, що будущий сойм не повинен так поступати як дотеперішній, але знов позитивно зовсім неясний, бо крім неясної згадки про якусь будущу опозицію, ні троха не пояснив, яке мало би бути ділане будущего сойму. Мимо того почуваеться загальна потреба якогось певного програму, та тільки ніхто не міг досі здобутися на таку працю. Навіть тіснійший комітет львівських виборців, сеї інтелігентної есенції городянської, не сповняв свого заданя и не випрацював приобіцяного програму. Посольські кандидати, що виступали досі є промовама, тож само не виявили програму, хіба що побіжні ораторські звороти про спільне и органічне ділане (раса organiczna), залагоджене справи двірських и недвірських обшарів, доріг и краєвих властей, та про демократизм (Блюменфельд) треба б назвати програмама намість властивої назви.

Так без програму — розпочинаютьсѣ вибори и без програму, здастьсѣ, вони и скінчатьсѣ.

Як небудь поставлене ясного програму багато причиняється до виконаня самого діла, то мимо того не хочемо ще сказати, щоб безпрограмність виборчої акції польської приспорювала для Русинів які небудь надії на більші користи и успіхи. Так, як річи тепер стоять, не можна назвати польської партії безпрограмною супроти Русинів. Становиско польської пануючої партії супроти Русинів досить різко зазначене: шляхоцтвом и польонизаторськими тенденцияма в школі и уряді. Се дуже ясний програм, котрого придержуваласѣ и буде придержуватисѣ більшість польської партії, як довго тільки зможе вона верховодити в соймі и в цілім публічнім житю краєвім. Головні признаки тої програмовой політики польської виявилисѣ ще недавно у питанню пропинаційнім и в опозиції проти рущини, — а напевно знов виявлятьсѣ у помноженю послів з міст и торговельних палат, при дороговім и громадським питанню, при організації краєвих властей, при справах школьних и т. д. Так одже можемо без пересади сказати, що програм польської пануючої партії супроти Русинів доволі ясний и обом сторонам зрозумілий, тим більше, що невеличка партія федералістів и прихильників угоди ніяк не може добитсѣ до рішучого впливу.

Коли ще зважимо, що власне у теперішній акції виборчій дневники польські отверто вповідають завзяту борбу, на око ніби то тільки з святокорськими, але на ділі з всякими заступниками руськими, то очевидна річ, що Русини повинні добре застатитисѣ над виборчим гороскопом.

Діяльність дотеперішніх послів руських в соймі була досі, з малими влітками; виключно негативна. Бона огрانیчаласѣ на тім, щоб робити тільки опозицію проти всього, що виходить є польської стороны та до того ще опозицію крайно негативну без ставленя противних проєктів и внесків мериторичних. А ті неясні позитивні внесеня, які ставляли декотрі руські послы, (б. п. Лавровський, Качала, Білоус,) дотикали або виключно справ язикових (або появлялисѣ кілька неділів, або навіть кілька день перед закритєм сойму в тій єдиній цілі, щоб доказати, що и руський посол може поставити внесенє (сюда належать внесеня: Білоуса, Антоневича, Заклинського и Крижаповського).

Така діяльність послів не могла розбудити інтересу народу и не могла ёго переконати, що руські послы (священники и урядники) дійсно добре заступають ёго справи, а бодай мають добру волю причинитись до поліпшення ёго долі. Руські соймові заступники не маючи ніякого позитивного програму для оборони інтересів руського народу (вже не входимо в те чи задля морального убожества, чи задля лінивости, чи нарештє з обох причин) не могли навіть, як то діється в інших конституційних краях, задемонструвати позарляментарно в користь своєї политики, проти шляхоцько-польскої — скликаючи метинги а бодай повні збори „Ради русскої“ того повного центра староруського життя політичного, — через що можна було вказати, що не все те воля краю, чого бажає соймова більшість. Таким способом мусіла первісна віра нашого народу до ёго дотеперішних заступників що раз слабнути, а вже цілком охолонула тоді, як ті ж самі заступники діставшись до ради державної и розводячи дальше свою чисто негативну политику проти Поляків — пішли на розріз з інтересами народу голосуючи за обтяженням бюджету и за домовим податком с. е. за побільшенням тягарів.

Що наш народ втеряв віру в дотеперішних заступників и став за другими оглядатись, та що серед послів до Сойму витворився особний клуб селянський — ті факта можуть тільки докоряти нашим „интеллигентним“ послам-священникам-урядникам, але для народу є бонн доказом ёго життя, бо доказують вони, що народ думає и піймає знос становиско, свої потреби и свої заступників. Після таких фактів повинні були дотеперішні руські послы з интеллигенції троха скинути є себе пиху, признати свої гріхи парламентаря, добре роздивитись в теперішнім положеню нашого народу и застановитись над тим, якою дорогою належить поступати народнім заступникам, коли вони хочуть мати за собою у моральну підмогу силу самого народу, котрий повірив їм своє заступництво.

Поважне роздуманє над теперішнім положенем руського народу — мусіло б довести до поставлення певного програму будучого діланя, и на оборот тільки поставивши розумного програму позитивного посвідчило би о тим, що будучі кандидати посольскі застановились над тим, що роблять, и що вони мають волю направити линувшє зло бажаючи стати дійсними заступниками народу.

Тим часом ні є сторони „Ради русскої“ ні від поодиноких проводирів не вийшов ніякий програм, а виборча відозва „Ради русскої“ обертається в пустих и неозначених фразах о „русскости“ и „некопних ворогах“. А коли згадаємо, що є поміж дотеперішних послів ні один не мав и не має свого витичного програму, то можемо на сміло сказати, що виборча акция дотеперішних заступників руських єсть вповні безпрограмною. Як безпрограмість по стороні польскої вважаємо річєю підрядною, так знов безпрограмість по стороні руської мусимо вважати дуже шкодливою. Вона свідчить, що дотеперішні держителі парламентарної опинії руської нічого досі не навчились и навчитись не хочуть. Звідкіля походить єя зашкарунілість політична, про те згадували ми вже попередє в справозданю о сьогорічних зборах „Русскої Ради“ и на те тепер тільки ї покликуюємося.

С тих причин видається нам гороскоп будучих виборів для Русинів не дуже вірадим. Уся діяльність виборча мусить оператись тільки о особисті впливи, а ті при знанім роз'єднаню між Русянами и їх малозасобности матеріяльній, и при сильній контраагитації с польскої сторони не можуть дати певної поруки хочби удержаня status quo. Нас доходить відомости, що вибори правиборців випали дуже некористно для Русинів, що польска партія проти руських кандидатів висувас кандидатуру старост и намагаючи всіякими способами вже тепер старається запевнити вибір противоруських кандидатів, а бодай таких селян, котрі далабся заманити у услуги польскої партії.

При такім складі річей и в так важній хвилі мусимо зазначити становиско народовців.

Народня партія з'єднала вже собі досі узнане щирости своїх замірів и своєї праці для добра народу не тільки між безсторонними людьми свічної версти, але в великій часті и між самим народом. Найлучшим доказом сього посліднього може послужити сей факт, що польска селяне підчас послідньої каденції сеймової дуже часто відносились в своїх справах до народовців, а при кінці сеї каденції навіть виразно зажадали, щоб народовці взяли участь в будучих виборах. Розглянувшись в стосунках наших, конечно треба признати, що ще в небагато сторонах народ знявся до самовіжого житя. Матеріяльна нужда, темнота и традиції позістали с часів панщизняних — сшиняють у різних взглядах розвіи самовіжого житя народнього. Дотеперішним посередником в ширеню освіти, и розбудженю самовіжого житя народнього було священство, єдина часть руської інтелигенції, котра жне и неустанно стикається з народом в щоденнім публичнім и приватнім житю. Десятьлітня політика „Слова“ и проводирів „Ради русскої“ и св. Юра, значна по своїй клеветности и непогамованій злости на народовців, сильна своєю ієрархичною властею над підвладними, непогамована в своїм тероризмі, а невичерпана в своїх клеветничих випислах, позбавлена всякого почутя патріотизму и чести, — відужила більшу часть священства від інтересів правдиво народніх, впоїла в єго угерєджене проти „українофільства“ и коли не змогла всіх зробити завзятими ворогами народовців, то довела бодай велику часть колишних „поборників“ до зуповної апатії. Таким способом розпалося священство на три обози: обіз ворогів „українофільства“ значний своїм впливом на чолі с червонообойчковиими бригадирами від св. Юра и Успен. Церкви, з цілим почетом впливових деканів и гонорових крпшошан, — обіз знеохочених и нездібних до ніякого діланя, — и обіз молодих священників прихильних народній справі и народовцям — розсіяний по копературах, капеляніях и найлихших варохіях, в матеріяльній нужді, тремтячий перед деканами и святоюрцями.

Хоч руський народ в Галичині, коли б був вже всюда коч яко тько просвічений и до самовіжого житя политичного розбуджений, неперечно віддав би свої голоси за народовцями, то нині голі ще слазати, щоб при теперішнім складі річей уділ народовців в виборах міг відбутися без караження інтересу цілої руської партії, о скільки вона єдлючиться в опорі проти колонизації. Всі руські сторонництв. разом взяті не мають ще на стілько сил агітаційних и в повні самостійних, щоб



роз'єднане тих сил в виборчій акції могло бути без шкоди для цілості. Народня партія виступаючи до виборів не тільки самостійно, але й зовсім відрубно, стараючись з'єднати голоси виборців для своїх кандидатів, мусіла б конечно отрясти народ від ієрархічної павутини и числитись так є польською стороною як и є першим обозом священства як є повними противниками своїми. Зваживши ж, що на тепер народовці не могли би ще в усіх виборчих кругах поставити и перепровадити своїх кандидатів, тим більше що пануюча тепер партія шляхоцько-польска вважає народовців за далеке небезпечніших ворогів, як дотеперішних руських заступників, и ніяк не пошерала би їх кандидатури, — то такий відрубний уділ народовців в виборах міг би дуже легко тільки причинитися до того, що *duobus litigantibus tertius gaudet* и вивести таких послів, котрі що найменше покликані до заступництва народу.

Народня партія має на тільки такту політичного, щоби при знанім попередженю, ненависти и зависти староруської партії до народовців, не спровадили таких результатів. — Як ні тяжко приходиться дивитись народовцям на дотеперішнє нездарнє діланє руських послів, однакож дотеперічний *status quo* видається ще корьстнішим від такої можливої побіди полонизму и шляхоцтва. Задля таких причини мусіли народовці відказатися на тепер від зовсім самостійного и відрубного уділу в виборах до Соїму. В добре зрозумілім інтересі руського народу в Галичині будуть народовці голосувати за тими руськими кандидатами, котрі матимуть найбільше виглядів через сполученє Русинів перейти при виборах, а в оцругах виборчих (передовсім в містах), де не будуть поставлені руські а тільки польські кандидати, — за тими кандидатами, котрі своїм діланєм и поступованєм okazалися для Русинів найбільше прихильними.

*Львів дня 14. Жовтня.*

— *С театру війни.* Після відкинення призволеного через Турцію дальшого перемиря по день 2. жовтня, виступив Черняєв 28. вересня офензивно. Армія сербська переправившись через Мораву около Бобовіште и Будмиру заняла оба ті села по лівім боці Морави. Рівночасно майже заняв відділ полковника Горватовича, становлячий праве крило армії сербської, село Крушніці положене поза фронтом турецької армії и доконав в той спосіб осаченя Турків. Битва тривала над 12 годин; головний бій точився під Креветом, де Черняєв сам доводив. — Битва ся одна з найбільших в війні сербсько-турецькій в початку хилилась на користь Сербів и становиско Турків було дуже прикре, але наколи Туркам пізнім вечером надтягнула поміч до 30.000 війська, змусили вони Сербів до опущеня воїх зайнятих в тім дні становиск. — Осмілені тим поведженєм заатакували вони дня 30. вересня Сербів знаміряючи відтяти від'їл Горватовича від головної сили, а відтак тую також через втисненєм між Алексинац и Деліград на дві часті поцілити и кожду ос'бно побити. — План той неудавоє однако и з значними стретами відверто іх до давних становиск. — С того всеїго оказується, що обі сторони виють боронити раз зайнятих и укрі-

плених становиск, але в офензиві жадних результатів виказати неможуть. — Зірване перемиря через Сербію и виступлене офензивне дня 28. вересня не довело до ніяких успіхів с сторони Сербії. Черняев оказався досить зручним политичним интригантом и особисто відважним вояком, однак о ёго стратегичнім таланті треба дуже сумніватись. — При такім складі річей тяжко надіятись, щоби дальша війна довела до якого результату и здається, що тепер дипломация рішучий мати буде голос, хотя би тільки на якийсь час. — Поминаємо проте зазначуване дрібних битв, котрі так над Дріною, Тимоком як Ибаром мали місце, та придивимось, як стоить з дипломациєю. — Отже Турция відкинула пункта мирові пропонувані через моцарства освідчаючи натомість готовість перепровадити реформи в цілій державі. — Моцарства не дали ще на ту пропозицію Турції жадної відповіді. — Брак порозуміння що до гваранцій які б Турция на перепроваджене реформи дати мала, здається причиною сёго. — Що до тих гваранцій всілякі ходять поголоски — одні хотять формального завішення збруї на довший час, в тягу которого Турция реформу перевести мала — а коли б се не пастунило в тім часі, жадають екекуції військової спільної через всі моцарства, ипчі жадають для перепровадження реформ окупації Боснії через Австрию а Болгарії через Россию, — Турция натомість пропонує перемире на театрі війни в Сербії и Черногорі на 6 місяців, в котрих реформу перепровадити обіцую. — Пропозицію Турції вся Европа уважає за нещирю и дипломация надаючи одвіту думає про два повищі способи закінчення війни. — Мислю Сумарокова генерал-адютанта царського до нашого цісаря приводять в звязь з окупацією зревольтованих провинцій через війська наші и російські. Як би ні було, то певна що в Ливадії рішається тепер усе. — Пробуває там цар. Александер, генерал Игнатіев, російський наслідник трону та гр. Сумароков. — Говорять, що цар Александер оказує охоту під певними умовами зречися трону, на коли оинія публична зневозила б урядову Россию до збройного самостійного виступлення проти Турції. — Проклямація Міяляна „Королем Сербії“ до нині незалягоджена. — Становиско Роснії супротив неї двозначне, всіх инчих держав вирост неприхильне а й на черногорського князя, котрий сам себе до відіграня немалої ролі в славянщині управленим уважає, зробила вона пемило вражене, котре ясно виказується тим, що від часу проклямації иде він своєю ходою неоглядаючися на Сербію. — Армия и народ сербський обстають однакож твердо при проклямації. — Становиско Міяляна и ряду сербського під тим изглядом не дуже проте вигідне. — Мимо страт які Сербія дотепер понесла, положене й далеко не так непорадне, як би тее після описувань ріжних газет здавалось могло.

## ПЕРЕПИСКА.

**В. П. К. У. в Р.** Пересланої нам поезії не можемо друкувати. Більше листом. — **В. П. Селюк** в... Очікуємо приобіцаних дописей. С повістею можемо подождати, бо сей діл нашої часописи заповнений до нового року. В найблисших Ч-лах роспічнемо друкувати „Образки

з Галицького життя". Дальший тяг повісті „Семен Жук“ вже незадовго будемо поміщати, сповняючи волю численних наших Читателів, котрі часто об ній допитувались. — *В. П. Кон. Г.* в Т. Сподіємось, що пришлете вже незадовго „перегляд найповшої письменности галицької“. — *В. П. Вій...* в Чернівцях. Книжки оповіщені в „Правді“ можна дістати через кожду книгарню. — *В. П. Онисим* в Р... Статю про „Русинів в західній Галичині“ можете ще прислати до Альманаху. — *В. П. Иван В.* в Р... Жадані повісті будуть Вам вислані. — *В. П. Семен Жук* в З. Чи Вас надія завела, чи Ви надію? Просимо о пояснене, бо ніяк зрозуміти Вашого мовчання. — *В. П. К.* в Кам... Ваших поезий и без ремунарації годі помістити в Правді. — *В. П. Ма.* в С. Ожидаємо осушення обговореного нами пляну. — *В. П. Б.* в Т. Рукописи для „Просвіти“ призначені можна або до Виділу або тако ж на руки редакції „Правди“ присилати.

**Поправки.** В 18. Ч-лі просимо справити: на стор. 718 — стріч. 22 з гори намість **а не стоюче** на **а не стоючи**; — на стор. 717 — стріч. 4 з долу намість **професора П-а** на **професора Ц-а**.

## ВІД РЕДАКЦІИ.

С сим Ч-лом розпочинаємо IV-те чвертьрічє IX-го рочника нашого видавництва и просимо відновити предплату, кому воча скінчилася, щоб не паступила ніяка перерва в висилці дальших Ч-ел. Важні справи виступають тепер перед нас. Теперішнє становиско галицьких Русинів до цілої Русі-України, вкладає на нас великий обовязок, щиро и совістно дбати про розвій нашої словесности, про здвигнене нашого життя народнєго. Єднаймося усіми силами до спільного, що раз ширшого життя. Най ніхто не пожаліє щирої праці, не поскупить свого гроша, най розходиться проповідь нашого слова и нашої идеї по всіх сторонах, най здвигає нових працєвників, нових прихильників и заступників народнєї справи.

Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-социального життя, просимо всіх прихильників народнєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зівставляти ровесну літопись нашого часу.

**✎ Слова о полку Игоревім**, виданого проф. др. Огоновським, можно набути в канцелярії товариства „Просвіта“.

# „СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМЯТНИК  
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями  
видав

*Омелья Огоновський.*

У Львові.

Накладом видавця.  
1876.

(:Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

**Ціна 2 зол. р. в. а.**

на папері дешевшім (100 екземплярів — на такім, на яким дружується „Правда“—)  
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

4—?

## НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

### НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.

Висота образа 92 см., ширинна 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

*Лука Петкович, — Михайло Любичевич, — Богдан Зимонич, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.*

Замовлення упрашаєся надсилати під адресою:

**Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.**

Для більшої вигоди почтенної публіки виснаються посилки впрост за посліплатою поштовою по переднім замовленю картою корреспонденційною.

**Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр,**

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою поштовою. 3—12.

Видає и за редакцию відповідає: **Володимир Барвінський.**

3 друкарні Товариства Іллія Шевича. — Під зарадом Фр. Сергійського.

Виходить випу-  
сками в 2 $\frac{1}{2}$  арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакція и ад-  
міністрація  
під н. 44. при ул.  
Галицькій.

## ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50  
кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться  
після тарифи.

## КОЗАЧИЙ КІСТЯК.

*Присвячено С. А. Ш.*

на спомин столітку зруйновани Січі.



Валігши над плугом

Оре хлібороб

И піт краплястий

Укрив ёму лоб;

Аж ось захрустіло

И плуг зупинивсь,

Під леміш широкій

Кістяк підхопивсь.

Спинився плугатир,

Кістки розрива;

И бачить у куні

И шабля крива

И збіжене йржою

Списа остріе...

Вся збруя козацька

До крихти гнис...

И вже свою ниву

Плугатир забув,

Бо сум ёму дивний

Чоло обгорнув...

— А гей ти, плугатир,

А гей працёвник!

Чого головою

Ти сумно поник?

Які тебе думи

З ненацька всяли,

Від ріллі и плуга

Куди завели?

А гей, роботяга,

А гей неборак!

Про волю згадавши

Міркуєш ти так:

„Отсії останки,

Що стліли на вік, —

Се був колись справді

Живий чоловік;

Се був колись лицар,

Гетьманець-козак,

За нас хліборобів

Завзятий воляк!

И може хоч часом

И нужди зазнав,

За те на стёпах він

По волі гуляв,

И гордої шиї

В ярмо не хливав,

И в праці нагальній

Себе не морив,

И доля козача  
 Була золота,  
 И здобич и слава  
 И воля свята...“

— А гей ти, пльгатири,  
 А гей ти небож'!  
 Збагнуть сее диво  
 Мабуть ти негож!  
 Козацька та слава  
 И воля свята —  
 Даремна була то  
 Лише суста!  
 Бо тее козацтво  
 Навикши бурхать  
 Не вмiло свободи  
 Других шанувать;  
 И с того ж козацтва —  
 З ёго старшини  
 На лихо Україні  
 Вродились пани.  
 За ради користи,  
 За ради чинiв  
 Пани відреклися  
 Від менших братiв;  
 И все те за вищо  
 Під шум корогов —  
 Сто рiками довго  
 Лилась у нас кров. —  
 Свободу України,  
 Народнюю честь  
 И волю поспiльства  
 И все, що ні єсть,  
 Усе те продали  
 Июди-пани  
 Своєі родини  
 Ледачі сини!  
 Минули, мій друже,  
 Козацькі часи,  
 Пронали гармати  
 Шаблі и списи,  
 Зоставивши слави  
 Кривавоі шум  
 Та тяжке крiпацтво  
 На горе и глум!..  
 Покинь же, небоже,  
 Думки золоті  
 Притисни у серці  
 Чутоби святі,  
 Та в руки жорстокі

Чепiгу бери,  
 Та землю стернисту  
 На жито ори!  
 И хлiбом здобутим  
 „У поті лица“  
 Згодуй для України  
 Синка-молодця.  
 И замість козацьких  
 Рушниць та шаблюк  
 Нехай він береться  
 Мерщій до наук.  
 Нехай він доходить  
 Умом молодим:  
 Чого и звідкiля  
 Так гнітом важким  
 Гнітять нас недоля?  
 Нехай допита:  
 Чого Україна  
 Кругом сирота?  
 Чого відреклися  
 Від неі пани,  
 Чого родовищем  
 Гордують вони?  
 Чого за панами  
 Пійшли и попи —  
 Христовоі правди  
 Гниліи стовби,  
 Зоставивши нидіть  
 Народ в самоті,  
 У нуждах великих,  
 В густій темноті?  
 И як з отих злиднiв  
 Народ ратувать,  
 И як Україну  
 З зневаги піднять! —  
 Оттак то до правди  
 Направивши ум  
 Нехай набереється  
 Він провідних дум,  
 Та борючи духом  
 Праці тягарі,  
 Нехай загартує  
 Він серце в добрі  
 И правді твердiй;  
 Нехай виступає  
 В поход молодий  
 И щастем розсвітить  
 Людськеє життя!  
 Ото ёму поле

Для герцю-битя!  
 Міжлюдська кривда  
 Ото ёму враг;  
 Народнее щасте  
 То лицарський стяг;  
 Високая думка  
 Ото ёго міч,  
 То сила для бою, —  
 А чесная річ  
 Ото ёго зброя...  
 Гей! друже мій темний!  
 1875 *На Кубані.*

Над силу ума  
 Вже дужшої сили  
 Й на світі не ма!  
 Й треба нам, друже,  
 У тямку те взять,  
 Що вчена громада —  
 Могучая рать.  
 Як стануть у славу  
 Такі вояки,  
 То більш поратують  
 Аніж козаки.

*Василь Лиманський.*

## МЕСТЬ ЧОРНОГОРЦЯ.

Образ з минушости сербських Черногорців

*Данила Млаки.*

(*Конець.*)

### ХІ.

Носиться місяць понад Скутарою, лячно освічаючи золоті вежі турецького Сераю. Всюди нічна тишина, хіба що десь-недесь собака заскиглить, чи вітрець зашумить ципривовими вітями. Сидить собі у Сераю паша Кара-Мехмет, з довгої люльки дим клубами носиться, з лица видно, що що-сь бородатий зажурився, сам з собою навіть що-сь розмовляє: „Годі ту раю, годі тих шайтанів-жаврів с Черногори побідити... борода вже у борбі з ними посивіла и годі вражих знищити... вже и везір великий на мене с коса дивиться; — та чи ж я виною, що така скалиста и недоступна країна? Чи ж я виною, що той клятий син Степан Малий людям тумана пускає?“

Знов тихо стало мов у гробі, задумався старий Кара-Мехмед, та разом кинувся наче б гадь ёго вкусила и в долоні сплеснув.

Чорний раб, до землі уклонившись, вступив у світлицю.

„Заклич міні Рада Янковича,“ сказав понуро старий паша.

Евнух вийшов и за хвилю вступив по турецькому убраний Радо Янкович.

„Знаєш, де тепер Степан Малий пробуває?“ спитав Кара-Мехмет Рада.

„Повідають, що живе він у Врцелі..“ відповів сміло Радо.

„Хто ёго там доглядає? Таке кажуть що він осліп?..“

„Слуга ёго Грек з роду...“

„Гарно Радо! Отсим з Греком поділися.“ Взяв паша повну золотом набиту мошонку и передав її Радови.

„Як діло вдасться, то будеш моім кізляр-агою“ додав Кара-Мехмет — „Знаєш чого я бажаю?“

„Догадуюся, мій ясний Пане“.

„Твій ясний, трибунчучний паша, старий Кара-Мехмет бажає голови Степана Малогс,“ говорив паша до Рада голосом диким. „Дивись, щоб гарно звинувся. За три добі, щоб голова Степана от тут передо мною покотилась. А як ні, то знай, що тебе не мине шовковий шнурочок...“

„Гаразд, ясний пашо... Не журися, сорому не наберусь,“ промовив Радо и вийшов с світлиці, втішно оглядаючи повну мошонку з дукатами и чехінами.

„Сам чорт того не вдіє, що сей вражий Радо... Передає справу у гарні руки...“ промовив до себе паша, знов у думки заглибився, склонив на коверці зажурену голову и заснув.

Перед монастирем Брцела сидить на каміні якийсь недужий чоловік, а біля ёго стоїть муж у середних літах. По ёго строю, пізнати, що се Грек. Недужий — се ніхто инший, як Степан Малий. Нещасному очі до купи стулились, постать ёго, мов дуга зігнулась, нічо не пригадує нам того Степана, що мов гаспид між ворогами звивався, що колись Чорногорців на клятих Турків водив. Тепер він світа божого не бачить, отемнів на віки... Два роки тому буде, як забаглось ёму великанську скалу, що на шляху лежала, стрільним порохом роздробити... Сам пійшов він и підпалив порох, та не вспів він перед вибухом пороху скритись за другу скалу... Під улетами знайшли ёго Чорногорці без очей и покаліченого понесли на ношах у блиський монастир. Тут він від того часу своїм світом нудить.

„Вже вечоріє, Степане, и холодочком провіває, час вже, щоб до кімнати вернути...“ промовив до ёго слуга Гречин.

„Коли час, то ходімо мій Евтимію. Боже, коби ще хоч раз глянути можна на те святе сонічко, як воно собі там за горами нічлягу шукає, рожево освічаючи верхи и шпалі моєї дорогої Чорногори...“ Піднісся поволи и пошкандибали у монастир.

У темних склепистих хоробах догоряв малий каганець, кругом все лячно освічаючи. У закутині щось рухалося; се якийсь чужий чоловік, наче б на чатах стояв и з місця не сходить.



В тій закутині стулився Радо Янкович и нетерпеливо ждав на Грека Евтимія.

О півночі заскрипіли двері и хтось зближився до Рада Янковича.

„Що Евтимію, згодився вже с своїм сумлінням?“ шепнув до ёго Радо.

„Жаль міні ёго.“ тихо відповік Грек. „Два роки доглядав я ёго щиро, жив ёго хлібом. Коби хоч на хвилю заснув то може б и совість заснула... — а так, ей Богу не можу. Таже й він чоловік а не скотина... якось міні важко сліпому чоловікови, що и боронитись не може, ні сяк ні так голову відотяти.“

„Ха, ха, ха!“ засміявся Радо сичачим голосом гадини. „А се золото що? Як тим поділимось, то до смерти буде обом досить.“ И бряскнув червінчиками.

Бряск золота дуже солодкий! Золотий ключ все отверає, навіть и той замок, що до людського серця провадить. Лукаво блисли очі Грека, як зобачив золото у руках Рада, по жовтому мов віск лицю розсіялись рісні морщини, видно було, що золотий мамон и остаток лучшего чутя в ёго душі задавив.

„Дурниця, що заснуть не може,“ сказав Радо „бери, отсей порошок, купив я ёго від одного венецького лікаря, дай ёму се з водою, а побачиш що засне наче мертвий.“

„Сюда з ним!“ крикнув втішно Грек, взяв порошок у руки и віддаляючись ще промовив: „Як засне, то передам тобі ёго голову“ и зник крізь двері, де Степан своїм світом нудив.

Загас каганець; всюди темно, всюди тихо, мовби цілий монастир завмер, хіба що десь не десь сова застогне. Крізь вікна видно повний місяць, срібло сипле, що аж вежі блищать.

С кімнати, де Степан пробував повісся хоромами глухий крик... и небаром зачувся якийсь стук, наче б щось на землю упало и знов утихло.

Усміхнувся Радо и шепнув до себе: „Вже готовий!“

За хвилю приступив до него Грек, тримаючи у хусті крівавину голову Степана.

„На!“ несміливо шепнув „чогось бажав, те маєш, тепер гроші давай!“

Відрахував ёму Радо половину краварини, вхопив крівавину голову, мигнувся по під монастир, переліз через мур, мов дикий кіт и счез у темряві.

Заголосив маленький дзвін, скликаючи чернців до полунощниці. Поспішають цернці до Божої церкви.

„Що се за кров?“ крикнув игумен Феодозий зобачивши біля келії Степана чимало закипілої крові. Збіглись чещці, відчиняють двері и бачать у крові трупа Степана Малого.

„Се справа вражого Грека!“ крикнув игумен. „Шукайте того искаріота!“ Кинулись монахи по всіх закутинах, всё горі перевертають шукаючи клятого Евтимія, — та по нім вже и знаку не було. Бог зна, де він с Турецькими червінчиками оперся.

У церкві св. Миколая спочиває грішне тіло Степана Малого, на надгробнику лежить ёго кинджал, семипядна и російські ордери и шпада. Таку кінчину мав ошуканець Степан Малый, та про те все живе він у незабутій памяті кожного Черногорця; гусярі, сліпці не одну жалку пісню співають про славного витязя Степана Малого.

## ХІІ.

Сумно стало у хаті старого рибалки Петра Радонича; наче вже и стіни осиротіли, ні збруї, ні гарної одежі. — Сю відай міль поїв, ту відай ржа з'їла. Лиш кривава сорочка сердечного Ива під іконами висить.

Нема Ива, нема Марка, старий гусяр Станко давно вже на тім світі до гуслі приспіває и старий Петро давно прибув до своїх діточок Ива и Марка, загинув неборака у бісурманській неволі.

Осталась лиш стара, лихом звалена Бла, бідолашна Ирина и вбога Миліца, усі богаті на лихо и дрібні слёзи,—лишилися, як на воду опущені. Чотири роки тримав Миліцу у скутарській неволі проклятий Радо.

Два рази вона звідтіля утікала, два рази він бідну дігнав и знов мучив и катував. На четвертім році збридилась вже ёму Миліца, пізнався він с Туркинею и жив з нею, а Миліцу на волю пустив. З дитиною на руках, серед лютої зими поспішала нещасна у свою Черногору. Прибула вона аж до Негуша, та тут все спустиніло, ні роду, ні хати, не мала куди повернутись. Приходило бідній у своїй отчині марно погибати... „Пійду до старої Єли“, так собі подумала, прибула сюда и знайшла свій притулок.

Тут доглядала вона свою дитину наче ту квіточку у городі, під її рукою розвивався малий Иво наче той барвінок хрещатий. И він Ивом звався,—святе имя для нещасної Миліци. Не один рік проминув, не одна слёза пролилася, не одно тяжке лихо загостило у малу хатину старої вдови Єли.

Иво юнак, як дубчак молодий, ишов вже у вісімнадцятий рік; из збруєю так знав обходитись, що шукай ёму пари в цілій чернницькій нагіі.

Нераз як собі всі разом зберуться, давні сумні часи згадують та заголосять над великою недолею — говорила Миліца до Ива: „Глянь, синочку, то знамя криваве,“ и показувала ёму криваву сорочку. „Вона ще голосно до неба взиває: пімстїть мене, бо тяжко міні на душі! Кобись синочку вже раз підріс, сорочка на тебе жеде!“

Так гартувала мати серце свого сина; воно лиш местею закипіло. Не знав він, що Радо Янкович, котрого кров пролити має, ёму рідним батьком. Сто раз водила Миліца свого сина по горах и долах, туди, куда нераз Радо минав, бо бач и Турки вже ним наситились и як собаку прогнали.

Ціліські ночі вона из сином на чатах стояла, Радовою кровю напитись бажала, Ива, любого Ива кров помстити хотїла. И тепер вона из сином за скалою чатує на Рада, ёго шукає, и до самого пекла понеслабся, коби знала, що там ёго знайде.

\* \* \*

„Ирино, Ирино, так міні щось тяжко на серденьку, и скажуть не могу“, промовила тихенько стара Бла, а дрібні слёзи лиш капають по зморщеному личку.

„Не плач, зозуленько, плачем лиха не виплачеш,“ — потїшала стару Ирина. „Вже нам так сужено до гробової доски терпіти!“

„Всі вимерли, а сорочка мого Ива все висить, прийде загнути и неждатись, щоб хтось мою рідну дитину пімстив,“ знов промовила распачлива стара Бла.

„Не журись сизокрила, Господь Бог того не допустить...“ рекла бідна Ирина потїшаючи стару Блу.

„Дай Милостивий!“

Вогник на ватрі догоряв, лячно освїчаючи криваву сорочку. З гуком двері відчинились и у кімнату вбігла мов несамовита Миліца, а за нею молодий Иво.

„Скидай криваву сорочку,“ хрипливо крикнула вона „скидай стара Бла! твій Иво вже пімщений! Тут голова клятого Рада!“ и кинула серед хати криваву голову Рада Янковича.

Зняла Бла с кілка криваву сорочку, всі навколїшки попадали, всі яли молитви говорити и так мов у один голос закінчили: „Слава тобі Господи! Амінь.“

В Чернівцях 14. Марця 1876.

# СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

## Ескіз української мієології.

(Дальше.)

### III.

*Пантеїзм в українській мієології, метаморфози, створенє світа, мирове дерево-дуб, слід дуалізма, створенє людей.*

#### Метаморфози.

Пантеїстична релігія дає широке місце для народнїї поезії; вона сповняє весь світ небо й землю богами, дає життя в фантазії чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язик, голос зорям, сонцєви, місяцєви, лісам, квіткам, птицям и звірям, тоді як монотеїзм однімає од усєго життя, и дає її тільки Богови та людській душі. Перед єврейським Єговою все мусить дрижати, вмірати од одного єго лиця; перед ним усе смерть, и в єму тільки життя, тоді як пантеїстична релігія робила з мира якийсь чарівничий храм, повний життя, повний усякого дива, де все думало и говорило на рівні з чоловіком и богами. Давня українська пантеїстична релігія була причиною, що народна українська поезія розкішно розвилася, за помічю розкішної природи и багатї народнїї фантазії. Пантеїзм був причиною и метаморфоз, поетичнєго обертання людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, в звірів, які ми знаходимо в українській народній поезії. Деякі метаморфози дуже похожі на грецькі й римські и тим затверджують науку, що давня українська релігія була пантеїстична, коли чоловік, як мікрокозм, розпускається в часті натурї, з котрої єго виводила давня мієологія.

Метаморфоз в українській народній поезії дуже багато. Є пісні, де описується, як дівчина Ганна розпливається й обертється в дерево, в траву, в росу и квітки. Раз Ганна винесла в поле двом братам обід. Обидва брати були не жонаті. Сївши обідати, вони дали сестрі держати коня. Ганна запримітила якусь неправду у братів и скочила в синє море. Потопаючи в морі, вона говорила, щоб у тому морі не брали води, не збирали піни, щоб на траві не зачіпали роси, у лісі не рубали берези, в лузі не ломали калини, не рвали терну та груш, бо в морі вода Ганнина врода, на траві роса, то її коса. Її тіло стало березою,

личко стало калиною, очі — терновими ягодами, а душа грушою.\*) В другій пісні Ганніна коса стає шовковою травною,\*\*) тіло — рибою, кров — водою, краса лиця — калиною, а душа — яблучком.

Метаморфоза Ганни в березу походить на Овідієву метаморфозу Німфи Дафни в лавр. Аполлон полюбив Німфу Дафну, а вона не хотіла його кохати, бо думала на завше зістатись дівчиною. Аполлон погнався за нею и вже трохи не впіймав її, але її тіло зараз обросло корою, руки стали гілками, а коси лавровим листом, ноги вросли в землю, и вона стала лавром. Міє про Ганну, як и про Дафну нагадує купальську пісню, як брат зарубав сестру, посіяв її маковим зерном, и з неї виростало трой-зілля. Тут ми бачимо, що якесь світле божество, найблизче до богині жари, од неправди, чи од кохання, розпадається и обертається в природу. Таке саме обертанє дівчини в дерево ми знаходимо и в інших піснях.\*\*\*) Одна мати взяла собі невістку та не до любові. Вона вирядила сина в дорогу, а невістку послала в поле, щоб вона або зовсім вибрала леп, або й до дому не верталась. Невістка не вибрала лєну, заочувала в полі, а к світови тополею стала. Син приїхав до дому та й розказує матері, що бачив у полі таку тополю, що кращої од неї й на світі нема, бо вона без сонця сяє, без вітру листом колихає. Мати звеліла синові зрубати ту тополю. Цюкнув він сокирою раз, з тополі задзюрчала кров, цюкнув він у друге, тополя похилилась, а далі промовила, щоб він не рубав її, бо вона його мила. Метаморфоза невістки походить на метаморфозу сестер Фаєтона, котрі од жалю й побивання за братом стали лиственицями. Мати їх прибігла и почала здирати кору и ламати гілки, а з кори и гілєк закапотіли краплі крові.

Явор став з парубка, котрого прокляла мати. Мати прогнала сина и прокляла, щоб він став явором, а його кінь каменем. Проклявши сина, мати схаменулась и пішла шукати його на ярмарку в місті. Вона питала про його, заглядала всім у вічі и не знайшла. Вертаючись до дому, вона стала під явором и зірвала гілку з дерева. Тоді вона з дерева почувла синів голос, що на дереві листя, то його волося й губи, дрібні гілячки то його пальці, а його сивий кінь став каменем. В других піснях жінка проклинає свого чоло-

\*) Чтенія Им. О. III. 679.

\*\*\*) Из черніг. в. 1861. 13.

\*\*\*) Метлівськ. п'єс. 286.

віка, и чоловік стає явором, а кінь ёго каменем. Вийшла жіпка в поле жати, побачила явора и хотіла сховатись під явором од дощу. Тоді вона почула з явора голос свого чоловіка. В піснях часом обертаються в дерево разом козак и дівчина. Один козак утік з своєю милою и нігде не міг повінчатись: куди він не приїздив в село, нігде не заставав дома попа. И став козак на горі тернож, а дівчина на долині стала калиною. Вийшли їх матері терну рвати, калини ломати и обидві впізнали своїх дітей.<sup>1)</sup>

Українська народня поезия дуже багата обертанєм людей в квітки и зілля. Про квітки братік-та-сестричка українська пісня розказує, як один козак знайшов собі гарну дівчину и оженився з нею. Побравшись, вони почали розпитувати одно другого про свій рід. Козак признався, що він попенко с Київа, на прізвище Йваненко, а дівчина призналась, що вона с Київа попівна, на прізвище Йванівна. Тоді вони розійшлися по горах и стали квітками братік-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто вирве ту квітку, той сномане їх и помолиться за їх Богу.<sup>2)</sup> В другій пісні тією квіткою обертається мати з дочкою. Одна молода вдова породила двох синів, дала їм сама йменя Йвана та Василя, поклала в корабель й пустила на море. На вісімнадцятому році пішла вдова по воду и побачила, що до берега припливають два молоді донці. Вдова сподобалась одному и пішла за ёго за мїж, а дочку оддала за другого. Довідавшись, що донці її сини, вона стала синім цвітом, а дочка жовтим. Васильки вирости з хлопця Василя, котрого заманили русалки и залоскотали. Рай-дерево, мята и барвінок вирости з попілу, що зостався од трьох дівчат сиріт. За те що сироти не встерегли золотой ряски на коноплях, мачуха спалила дівчат, и с того попілу вирости райдерево, мята и барвінок.<sup>3)</sup> Білі квітки вирости на полі з роскиданого на полі попілу хлопця, котрого строїла сестра.<sup>4)</sup> Розмарин та лелія вирости на могилках Яничка й Ганички. Було собі дві сусіди и мали собі дітей: одна мала сина Яничка, друга мала дочку Ганичку. Вони так кохались, що навіть в церкві перекидались золотим яблучком, та на лихо Яничкови мати не хотіла оддати Ганички за ёго. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже Яничко до матері. „Не вмрай, сину,“ каже

<sup>1)</sup> Чтенія Им. О. 1866, III. 712. Метлінск. пѣс. 290. Мордов. сб. 232.

<sup>2)</sup> Двісті пісень М. Вовчка.

<sup>3)</sup> Мордовц. мал. сбор. 230.

<sup>4)</sup> Чтенія Им. О. 1863—4. 309. 1864—184.

мати: „я звелю змурувати корчму. Підуть люде до корчми, пустить мати й Ганичку“. Ганичка просилась у своєї матері до корчми, одначе мати вилаяла її и не пустила. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже син до матері. „Не вмірай, сину! я звелю збудувати ремінний міст; пойдуть пани й панії через міст, пустить мати й Ганичку.“ Збудовала вона й міст, а Ганички все-таки не пустила мати. Тоді Яничкова мати збудувала церкву, а Ганички мати не пустила й до церкви. Яничко вмер и його домовину понесли до церкви. Ганичка вирвалась з хати, вхопилась за домовину и собі вмерла. Тоді поховали їх коло церкви: Яничка по один бік церкви, Ганичку — по другий. На могилі Яничка виріс розмарин, на Ганичиній могилі вирісла лелія. Росли вони, росли, вирісли вище од церкви та й схилились вершечками до купи. Ганнусина мати приставила драбину та й зрізала вершечки<sup>1)</sup>. С похожим сюжетом є багато пісень на Україні и на білій Русі, в котрих розказується, як мати не полюбила невістки и отроїла її, а син, побиваючись за жінкою, не отруту и сам вмірає. На їх могилах виростають явір та тополя, або береза<sup>2)</sup>. В українських казках так-само є доволі метаморфоз в котрих, на приклад, душа вбитого брата переходить в бузинову дудочку, котра виказує про безвинну смерть брата<sup>3)</sup>. Душа дівчини Марусі, замученої упирем, перейшла в квітку, що вирісла на її могилі. Один боярський син пересадив її в вазон и поставив у себе в хаті. В почі квітка заворушилась, упала до долу и стала чудовою дівчиною<sup>4)</sup>. В українській народній поезії людські душі обертаються яблуками й грушами. Душа дівчини Ганни, що втопилась в річці, стала грушою. В звісному на Україні оповіданю про одного гайдамаку, душі його батька й матері и всіх убитих ним людей показуються як яблука на тому дереві, що вирісло з сухої гілки, котру він посадив и поливав, набіраючи воду ротом в ставка цілий свій вік.

Українські метаморфози людей в квітки нагадують грецькі метаморфози. Ааконський царевич Гіацинт, ненароком убитий диском Аполлона, став білою з червоними крапинками квіткою гіацинтом. Афродита обернула любимого Адоніса квіткою анемоном, а Нарциз, гордий своєю красою, закохався сам у собі, и од сліз став квіткою нарцизом.

<sup>1)</sup> Чтенія Им. О. 1866. III. 710.

<sup>2)</sup> Етнограф. сбор. ч V. билор. дисм.

<sup>3)</sup> Рудченка казк. I. 156159.

<sup>4)</sup> Афанасьєва Пос. воз. II. 498.

Народня поезія дуже багата на обертання людей птицями и звірами. В піснях найчастійше описується обертання зозулею. Зозулею обертається нещасна невістка. Мати присилувала дочку вийти за між на чужу сторону и заборонила їй сім літ навідуватись до себе. Дочка з горя стала зозулею, прилетіла до матері, сіла коло хати и почала кувати, щоб мати почула и вийшла з хати. В декотрих піснях дочка обертається зозулею вже після смерти матері.<sup>1)</sup> Зозулею обертається и мати, од туги за своїм сином; вона прилітала на могилу свого сина и просить ёго подати з могили руку.

Росказують, що зозуля й ятел були колись людьми, а послі Бог так дав, що вони поставали птицями. Як хто прислухається до ятелиного гнізда, то почує, як ятел стогне, бо в ёго болять голова од того, що він усе стукає носом у дерево.<sup>2)</sup> Зозуля й соловейко сталися з близнят. Одна дівчина не послухала матері и пішла за між за ужа. Діти породилися людьми, и мати привезла їх до села в золотій кареті, щоб охрестити. Почувши про те, мати побігла до царини и хотіла побити дітей. Тоді дочка побачила неминучу смерть та й каже: „полетіть же дітки, по світу пташками: ти, синку, полети соловейком, а ти, дочко, зозулею!“ Соловейко пурхнув у праве віконце з карети, а зозуля в ліве, та й полинули по світу. Не стало й пані, тільки над шляхом виросла глуха кропива<sup>3)</sup>.

На Бесарабі український народ розказує, що бусель (чорногуз) колись був чоловіком. Ще то колись давно, с початку світа, Бог дав чоловікови завязаний мішок та й каже ёму: гляди ж, не розв'язуй мішка и не дивись у мішок, та однеси ёго и вкинь у воду. Чоловік не втерпів и розв'язав мішок. Звідтіл полізли жаби, ужі, гадюки, ящірки и с того часу стала на світі та нечисть. Тоді Бог обернув того чоловіка чорногузом и звелів ёму їсти ту нечисть, щоб її не дуже багато плодилось на світі. Се оповідання дуже пригадає грецький міє про скриньку Пандори, першої жінки на світі, котрій Бог дав скриньку и заборонив її одчиняти. Пандора не втерпіла, одчинила скриньку, и звідтіл пішло на світ усяке лихо. Голуб був колись хлопцем. У діда й баби була дочка й син. Вони любили дочку, не любили сина и зарізали ёго. Дочка закопала братові кісточки під столом, поливала їх, и з їх вили-

<sup>1)</sup> Чтения Им. Об. 1863—4. 196.

<sup>2)</sup> Куліша Зап. II. 36.

<sup>3)</sup> Там же.



нув сизий та волохатий голуб, сів на жертці та й розказав, що ёго зарізали батько та мати.<sup>1)</sup>

Є в народі оповіданя, як з людей поставали звірі. Так ведмідь був колись мірошником. Колись давно, як Бог с Петром ходили по землі, мірошникови заманулось злякати Бога. Він вивернув кожуха, надів и сів під мостом. В вечері, як Господь ишов с Петром через міст, мірошник вискочив с під мосту та й заревів по ведмедачий. „Бодай же ти ревів од нині и до віку!“ сказав Бог; од тих слів кожух приріс до мірошника, и він став ведмедем. Розказують, що ведмедами поставали злий чоловік и ёго жінка, що вдяглися в вивернуті кожухи и хотіли с під мосту злякати Петра й Павла.<sup>2)</sup> Мотив обертаня людей ведмедами дуже нагадує причину, за яку Бог Вакх обернув тирренських корабельщиків рибою. Бог Вакх просив їх завезти ёго на острів Наксос, а вони піддурили ёго и завезли в инче місце. За те в їх вирости хвости и пера! и вони поставали рибою. Часто трапляється чути між народом оповіданя, як люде ставали вовкулаками. Один наймит раз підглядів, як ёго хазяїн перекинувся за клунею через пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Наймит и собі перекинувся через той пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Довго бігав він з вовками та вже й не знає, як ёму знов стати чоловіком. Хоч він було й пребіжить на тік и жалібно дивиться хазяїнови в очі, так собаки зараз и проженуть ёго в ліс. Але хазяїн таки догадався: перекинув ёго через пенёк павпаки; він знов став парубком та бух хазяїнови в ноги! а сам став худий, як дошка, и весь пошарпаний собаками.<sup>3)</sup> Розказують, як раз чоловіки заночували в чагарях; полягали вони спати, аж чують, щось за возом здихає по людський. Другого дня поїхали вони до дому, коли оглянуться, а за ними біжить вовк, худий, як дошка, та дивиться ім у вічі так жалібно, аж на віз голову кладе. Чоловіки кинули ёму мяса, він не їсть; кинули ёму шматок хліба, він ухопив и побіг у чагарник. Приїхали вони до дому, а ім один дід и розказує, що на селі пропав один парубок и став пригизкуватим вовком<sup>4)</sup>. На Білій Русі розказують, що на одному веселі чарівник обернув чоловіків вовками, жінок — сороками, а молоду — зозулею<sup>5)</sup>.

<sup>1)</sup> Рудченка, каз. II. 35.

<sup>2)</sup> Афанасьєв. Поэт. воз. III. 552.

<sup>3)</sup> Куліша Записки II. 35.

<sup>4)</sup> Там же.

<sup>5)</sup> Афанасьєв. Поэт. Воз. III. 55.

Є в народі на Україні слід віри в перехід людських душ по смерті. Одна знахурка підгляділа, як маленька дитина встала з колиски, стала маленьким бородатим дідком, виїла всю страву в печі з горшків и знов лягла в колиску. Дідок признався, що він уже був и рибою, потім зробився пташкою, комахкою и звіром, та й знов став людиною\*).

В описаних нами метаморфозах ми бачимо, що головним мотивом найзначніших метаморфоз була якась неправда, якийсь нещастя. Дівчина Ганна потопає в морі и розпливається в натурі од великої якоїсь неправди двох нежонатих братів, про котру не згадує пісня. Йваненко и Йванівна стали квітками од того, що зробили брак не по правді. Син став явором, бо його прокляла мати. Дочка прилітає до матері зозулею, бо втікає од гіркого життя на чужині. Сироти стають зіллям од рук лихої мачухи. З Яничка й Ганнусі виростають розмарин та лелія, бо їх карала лиха мати и їх любов була нещаслива. На могилі безвинно вбитого хлопця виростає калина, и з неї дудка грає про безвинну смерть. У тих метаморфозах один мотив: неправда и безвинна смерть молодій гарній дівчині и хлопця, а їх лихі вороги не чужі, а свої рідні. Такий головний мотив метаморфоз схожий на ту причину, од котрої світлий бог, замучений темними силами, не зовсім чужими для його, а рідними силами однієї природи, змінюється в инчі форми, розпливається в часті природи. Мотивом перекидання людей звірями, котра дуже варьїрується в народніх казках, була зміна форми хмар на небі, як ворогів світлого бога.

Метаморфози української народньої поезії мають корінь в давній пантеїстичній релігії. Коли сам бог світа распався и став миром, то й чоловік, як мікрокосм, так само може змінитись на всякі форми. Змінюючись на инчі форми, чоловік тільки вертається в рідні для його форми мирової життя, з відкіль його вивела на світ сила життя. В давні часи чоловік не одрізняв себе од звірів, од птахів, навіть од дерева и квіток и дивився на природу, як и на самого себе. И тепер народ вірить, що всі звірі й птахи колись говорили людським язиком.\*\*) Розказують, що один чоловік вночі перед Різдом підслухав у загороді, як віл сказав волови: „лягаймо спати, бо завтра будемо зазяна ховати“. Чоловік так перелякався, що прийшов у хату та зараз и вмер. Про одного чу-

\*) Куліш, Записки, I. 305.

\*\*) Куліш, Записки II. 36.

мака розказують, що він, ставши в степу на попас, свиснув, и до ёго злізлись гадюки. Він наскидав іх повний казан и приставив до огню варити. Зливши двічі воду, чумак засипав в юшку пшона и зварив куліш, наївся и звелів наймитови обмити казанок. Наймит бачив все те и не втерпів: навишкрібав ложку каші та й иззів. И сталося з ним диво: чує він, що на степу вітер колише траву, а трава говорить: „Я од такої хвороби помагаю, а я од такої“. Іде наймит запрягати воли, а вони кажуть: „от иде вже запрягати нас у ярмо!“\*) Пантеїстичний мотив зробив для українського народа всю природу живою, розумною, говорячою й думающею. Од того любов до природи в піснях, надиханя її живим духом—так широко й глибоко переймає всю народню поезию; од того то в українських піснях дівчина розмовляє з зорями й місяцем, затикає голову зорями, як квітками, просить поряди в дерева, прихилиється на чужині до явірка замість батенька, до тополі, як до матері; од того то український козак розмовляє с конем товаришом, просить орла перенести вісти до милої, до родини на Україну, чує, як на степу могили розмовляють з вітром. Сливе в кожному куплеті пісні береться образ з природи и прирівнюється до кожної думки, до слова козака й дівчини, аж часом переходить через міру. Квітки, зіля, пташки, вода, небо з зорями й місяцем и сонцем — все те прирівнюється до людської мислі, до горя й радости, до сліз и до сміху.

*(Дальше буде.)*

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

*(Дальше.)*

У вересню 1646 р. зібрались наперед соймники по воеводствах. Шляхта всюди показалаь неохочою до війни и толкувала як найгірше королівські замисли. „Король — кричали на соймниках — задумує про війну, щоб зібрати військо, взяти ёго під своє начальство и за ёго помочю зменшити шляхоцькі вольности. Він хоче хлопів обернути в шляхту, а шляхту в хлопів.“ Повстали найдивоглядніші вигадки; була поговірка, що король хоче зладити

\*) Афанасьев. Пос. воз. II. 574.

різню в роді Вартоломеевої почи; Оссолипського називали зрадником отчини.

В листопаді зібрався сойм у Варшаві. Всі одногоспо закричали проти війни. Королеви треба було піддатися волі сойму и наказати розпустити наwerbоване військо, а козакам за-казати робити чайки. Короля зобовязали, щоб не збирав наперед війська и не входив у союзи с посторонними державами без волі Речи Псполитої.\*)

Козацькі старшини, Караїмович и Барабаш, вбачаючи, що замір королівський не вдається, сховали королівську привилегию на побільшене козаків и будоває чаєк. Хмельницький хитрощами дістав сю привилегию в свої руки. Розказують, що він запросив у свій хутір Суботово козацького старшого (незвісно чи Караїмовича, чи Барабаша) и підпоївши ёго, взяв у ёго шапку и хустину и вислав чуру свого до жінки старшого за привилегиєю. Пізнавши річи свого чоловіка, жінка видала важне письмо.

Вслід за тим с Хмельницьким приключилася подія, що мала, здається, звязь з захопленєм привилегії. Ёго хутір Суботів (8 верстов од Чигирина) дістав був в дарі ёго отець од прежнєго чигиринського старости Даниловича. В Чигирині був уже инший староста Олександр Конецьпольський, а в ёго підстаростою шляхтич Чаплинський. Сей випросив собі в Конецьпольского Суботів, позаяк Хмельницький не мав документів на посіданє. Коли староста Конецьпольський на се призволив, Чаплинський, після польского звичаю, напав на Суботів під той час, як Хмельницького не було дома; и як десятилітний хлопець, син Хмельницького, ёму сказав щось нечемного, казав він ёго вибити. Слуги так немилосердно сповнили сей приказ, що хлопя вмерло другого дня. Після деяких вістий, крім того, Чаплинський звичався після уставу римсько-католицької церкви з другою жінкою Хмельницького, котру Хмельницький взяв по смерті першої своєї жінки, Ганни Сожко.\*\*)

Та об сій вісти про жінку можна сумніватися.

Хмельницький запізнав перед суд Чаплинського, та не міг нічого вдіяти, тому що не мав письмених документів. В польськiм

---

\*) Після замітки Тешола, королеви треба було тільки підкупити кількох послів, щоб скликати сойм, позаяк в Польщі голос одного посла зносив рішенє цілого сойму. Та король не рішився на те, тому, що боявся межжуеобиць. Крім того він старався піддержувати для себе прихильність нації в надї, що Поляки виберуть ёго сина.

\*\*) Матери синів Хмельницького Тимоша и Юрія и дочок: Стехи и Катерини.

суді тогочаснім трудно було козакови правуватися с шляхтичом, котрого поперав знатний пан.\*)

Тоді Хмельницький зібрав до трийцять козаків и став з ними радитись, як би покористуватись привилегиєю королівською, одновити силу козацтва, вернути свободу православній вірі и захистити руський народ од самоволі польських панів. Один сотник, що був на сих сходилах, довіс об тім на Хмельницького. Коронний гетьман Потоцький казав увязнити Хмельницького. Та переяславський полковник Кречовський, котрому віддали Хмельницького під надзир, випустив увязненого. Хмельницький утік верхом через степ в Запорозьку Січ, що була тоді на „Микитинім Розі.“

Тут застав Хмельницький не більш як триста юнаків, але вони дали поклик и стали з різних дніпрових островів и берегів збиратись утікачі, що там проживали. Сам Хмельницький удався на Крим. Він показав ханови привилегию короля Володислава. Хан Ислам-Гирей побачив ясні докази, що польський король загадував війну против Криму и Турції; крім того хан був уже лихий на короля за те, що вже кільканайцять літ не діставав с Польщи належних грошей, котрі Поляки називали подарунками, а Татаре вважали даниною. Нагодився Татарам гарний и вигідний повід, щоб дістати добичи. Однак хан сам не виступив на Польщу, хоч обіцяв се с часом вчинити, тільки позволив Хмельницькому закликати с собою кого-небудь з мурз. Хмельницький запросив Тугай-бея, перекопського мурзу, славного своїми наїздами: в Тугай-бея було до чотири тисяч Ногайців.

Се діялось зимою с 1647 на 1648 рік. Коронний гетьман Миколай Потоцький и польний (єго помічник) Мартин Калиновський збирали військо, ззивали панів, щоб ишли ім на поміч з своїми oddілами, котрі, після тодішнього звичаю, пани держали в себе під назвою надворних коменд. Між тим заходився Потоцький, щоб якими-будь хитрощами виманити Хмельницького з Січи и вислав до єго письма в Січ. Та всі єго заходи в сім згляді не вдалися.

Між тим руський народ готовився до повстаня. Козаки перебрані то вбогими, то богомольцями, ходили по селах и намовляли мешканців то отворити козакам Хмельницького ворота городські, то насипати піску в польські пушки, то втікати в степ в ряди воєвників запороських. Поляки уживали строгих способів: закау-

---

\*) Зберігся переказ, записаний в сучасних літописях, та за правдивість єго годі ручити. Оповідається, неначе б Хмельницький удався до короля и Володислав сказав єму: „ви воєвники и носите шаблі; хто вам закаує за себе отати?“

вали ходити юрбами по улицах, збиратися в домах, забирали в мешканців оруже, або відкручували в їх оружю замки, жорстоко мучили и карали тих, кого підозрівали о порозумієє с Хмельницьким. Потоцький заявив своїм универсалом, що кожний, котрий втік на Запороже, відповідає жизнью своєї жінки и дітий. Такі поступки вийшли на шкоду Полякам и роздражили руський народ, що й без того їх не навидів. З лівої сторони Дніпра було наручнійше втікати и відси спішили ватаги до Хмельницького. Весною у ёго зібралось до осьми тисяч. В цвітню дійшла вість до начальників польского війська, що їх ворог виступає з Січи; замість того, щоб ити на ёго з усім своїм війском, вони вислали против ёго реєстрових козаків з їх начальниками Дніпром на байдаках (великих суднах) а берегом невеликий одділ кінниці під начальством молодого сина коронного гетьмана Степана с козацьким комисарем Шембергом. „Сором — говорив тоді коронний гетьман — посилати значнійше війско против якої-небудь нікчемної шайки підлих хлопів.

Козаки, плывучи на байдаках Дніпром, дісталися 2-го мая до урочища, званого „Камінним Затеком“ и задержалися, вижидаючи польского відділу, що йшов берегом. Частина козаків вийшла на берег. Нічу с 3-го на 4-го мая з'явився до них післанець Хмельницького, козак Ганжа, и смілою промовою розохотив їх, и так вже спосібних до повстаня. Полковник Кречовський, що був у висланім реєстровім війску, с своєї сторони підмовляв козаків до Хмельницького. Реєстровці втопили своїх шляхоцьких начальників, що годили панській власти; між ними згинули Караїмович и Барабаш. В ранці всі злучилися с Хмельницьким.

Скріпивши реєстровими козиками своє війско, Хмельницький розбив 5-го мая польский одділ над потоком, званим „Жовті Води“. Син коронного гетьмана Степан умер з ран; инших панів узяли в полон; між полоненими було тоді двох знатних опісля людей: перший був Степан Чарнецький, котрому суджено було статися искусним польским воєвником и жорстоким мучителем руського народу; другий був Иван Виговський, руський шляхтич; попавшия в полон, сей чоловік так умів підольститись Хмельницькому, що в короткім часі став генеральним писарем и найважнійшим порадиником гетьмана.

Головне польске війско стояло недалеко Черкас, коли оден ранений Поляк приніс сюда вість про поражене висланого в степ одділу. Потоцький и Калиновський були в незгоді між собою и робили роспорядження на перекір оден другому, згодились однако

на то, що треба їм відступити ближше до польських границь. Вони відступили від Черкас и добилися до города Корсуня, над рікою Росю; тут вони зачули, що Хмельницький вже недалеко, и рішилися задержатись, щоб вийти в битву; але 15-го мая появилася Хмельницький під Корсунем; спіймані козаки наговорили Полякам багато прибільшених вістий про скількість и сили війська Хмельницького. Калниновський готов був вдатись у битву; Потоцький не позволив и казав уступати такою дорогою, щоб вигідно було видобутись од неприятеля. Поляки взяли собі за провідника одного руського хлопа, котрого, як видно, знарошно підслав Хмельницький. Між тим, обчисляючи наперед, куда Поляки підуть, козацький начальник вчасно вислав своїх козаків и казав їм при збочи з гори в долину, звану „Крута Балка“, обрізати гору и зробити кручу, котра б загородила дорогу возам и коням. План удався як не можна лучче. Поляки с цілим своїм табором попались просто в се нещасне місце, тоді зовсім поросле лісом, и в тім часі на них ударили з усіх сторін козаки и татаре; їх цілком поразили. Оба начальники попалися в полон; ціла артилерія, всі запаси и худоба дісталися витязям. Шляхтичі, що складали військо, не змогли втечи. Хлопи ловили їх, убивали або приводили до козаків. Хмельницький віддав польських начальників Татарам в полон, щоб їх заохотити до дальшої помочи козакам.

Корсунська побіда була незвичайно важною, ще небуваюю в своїм роді подією; руському народови як би нараз відкрились очи: він побачив и пізнав, що ёго гнобителі не так могучі и непобідимі; панська пиша впала під односердцими ударами рабів, що рішилися наконець скинути с себе ярмо неволі.

Після сеї першої побіди Хмельницький спинився и виправив у Варшаву козацьких послів з жалобами и поясненнями, та в сю саму пору захопила смерть короля Володислава в Меречи, що дала повід до поговірок про отруту.

В Польщі наступило безкоролівство, припадав новий вибір короля.

На усильну просьбу брацлавського воеводи Адама Кисіля, що бажав як-небудь протягнути час, Хмельницький згодився вступити в переговори и до вересня не йшов з війском дальше на Польщу. Однак мало довіряв він можности примиренья с Поляками и тому написав грамоту до царя Олексія Михайловича, в котрій заявляв бажане вступити під власть єдиного руського володаря, щоб сповнилося, як він виражався, „изъ давнихъ лѣтъ глаголемое пророчество“. Він вговорював царя, щоб користав с часу и ви-

рушив на Польшу и Литву тоді, як козаки будуть напірати на Ляхів з иншої сторони. Московський царь не покористувався тоді пригідним случаем, а сам Хмельницький дармо втеряв кілька місяців на безхосенних переговорах с Кисілем и ёго товаришами, що повнили службу комисарів.

Южноруський народ зовсім не так споглядав на обставини, що захопили ёго. Як тільки розійшлася вість про побіду над польським війском, у всіх сторонах руської землі, що підлягала Польщі, навіть и в Білорусі, що більше привикла до угніту, як Южна Русь, вибухло повстанє. Хлопи збирались в шайки, звані тоді загонами, нападали на панські оселі, бурили їх, убивали владільців и їх дозорців, вигубляли католицьких духовних; діставалось и унітам и всякому, кого тільки підозрівали о прихильність Полякам. „Тоді— після замітки сучасного літописця — гинули православні ремісники и купці за то тільки, що носили польску одіж, и не оден чванько заплатив житєм за те, що, після польского звичаю, підготовав собі голову.“ Убійства відбувались з варварськими муками: здирали з живих шкіри, распілювали на половину, били на смерть палками, пекли на вуглях, обливали кипятком, обмотували голову и потім спускали лук, так що у жертви вискакували очи; не було пощади и немовлятам. Найстрашнійше завзяте показував нарід на Жидах; вони були засуджені на конечне винищенє и всяке милосердє для них уважано яко зраду. Звоі закону витягали из синагог: козаки гуляли на них и пили горівку, потім клали на них жидів и різали без милосердя; тисячі жидівських немовлят кидали в криниці и засипали землею\*). Після переказу сучасних згинуло їх в Україні тоді до сто тисяч, не лічачи тих, що померли з голоду и безвідя в лісах, болотах, в підземних сховках, и потонули в воді підчас даремного побігу. „Всюда по полях, по горах лежали тіла наших братів, — говорить сучасний жидівський рабин: — не було їм спасеня, тому що гонителі їх були бистрі,

---

\*) В Ладичні, після вісти ровесника, козаки положили кілька тисяч звязаних жидів на лузі, спершу раjali їм прийняти християнство и обіцяли пощаду, але жиди відказались; тоді козаки сказали: „Так ви самі винуваті; ми повбиваємо вас за те, що ви насміялись з нашої віри“. И потім всіх поубивали, не пощадивши ні роду ні вросту. Страшні убійства жидів случилися в Полоннім, де так багато їх вирізали, що кров лялась потоками через вікна домів. В иншій місци козаки різали жидівських немовлят и перед очима їх родителей приглядалися внутренностям зарізаних, насміваючися над звичайним у жидів розділюванєм мяса на кошер (що можна їсти) и тref (чого не можна їсти) и про одних говорили: се кошер — їдьте! а про других се тref — їньте песам!



як орли небесні.“ Тільки ті спасли себе, що из страху о жизнь прийали християнство: таким Русини прощали всё давне и лишали їх живими з їх майном; та вихрести скоро оголошувалися жидами, як тільки минала небеспечність и вони могли вибратися з України.

Всё польске, всё шляхоцьке в Полудневій Русі якийся час було перейняте якимсь безглуздим страхом, не боронилось, лиш втікало. Пани, що мали в себе оружні коменди, не в силах були и не рішались виступати против народиёго повстаня. Тільки оден с панів не втеряв тоді відваги: се був Єрема Вишневецький, син Михайла и волоської княжни з дому Могила. Він родився в православної вірі, та єзуїти навернули ёго в католицтво и став жорстоким ненависником и гонителем усёго руського. В початках повстаня Вишневецький жив у Лубнах, лівобіч Дніпра, де в ёго як и правобіч, були просторі добра; він мусив з своєю комендою, що складалися из шляхти удержуваної ёго коштом, перейти на правий берег и почав у своїх добрах карати бунтівників с такою самою нелюдскостю, яку обявляли розлючені хлопи над Поляками и Жидами, видумував найбільш вигадливі кари, веселився муками, що відбувались перед ёго очима и промовляв: „Мучте їх так, щоб вони чули, що умирають!“ Своім прикладом потягнув він за собою кілька панів и разом з ними почав ставити опір народови, боровся кілька разів с численним одділом руських хлопів и козаків під проводом Кривоноса, та мимо свого завзятя не міг зломати ёго и виїхав у Польщу. Хмельницький вважав ёго своїм найпершим ворогом и жорстокости Вишневецького заподіяні руському народови подавав яко повід до зірвана розпочатих переговорів.

Пани, що управляли справами підчас безкоролівства, зібрали військо з шляхти; начальства над тим війском добивався собі Вишневецький, та замість ёго назначено трёх начальників: князя Доминика Заславського, Олександра Конєцьпольского (сина недавно вмершого гетьмана Станислава) и Остророга. Хмельницький перечекав літо и виправився против них у вересню.

Всёго війска, виставленого против Хмельницького було тридцять шість тисяч. Польска шляхта тоді не визначалась духом воєвничим, вела в своїх добрах спокійне и веселе жите, хіснюючи з достатків, котрі приспорувала ім праця пригнобленого народу: у війску виставленім против Хмельницького, більша часть була таких, що тільки в перший раз виходили на війну. Навичка вважати хлопів неначе худобу спонукувала Поляків легкодушно дивитись на війну. „Против таких гольтіпак — говорили пани —

не стоїть тратити куль; ми їх нагаями розженемо по полю!“ Інші так довіряли собі, що голосили таку молитву: „Господи, не помагай ні нам, ні їм, а тільки гляди, як ми розправимося с тим нетідним хлопством!“ Польський воєнний тебор стався зборним місцем, де Поляки їхали не воювати з неприятелем а поселитися и почванитися. Оден перед другим старався виказати цінність своїх коний, богацтво упряжи, красу власних строїв, позолочені луки на сідлах, шаблі з срібними вирізуваннями, чапрати вишиті золотом, бархатні кунтуші, підбиті дорогими футрами, на шапках китиці, засіяні дорогоцінними каміннями, чоботи з срібними и золотими острогами, — та найбільш пани силкувалися визначитись оден перед другим роскошю стола и кухні. За ними везли в табор величнні склади посуду; їхали юрби слуг; в богатоукрашених панських шатрах блищали литі кубки, чарки, тарілки, навіть умивальні и таци були срібні; в таборі сім було, після замітки ровесників, більше срібла, як олова. Привезли пани с собою бочки з угорським вином, старим медом, пивом, запаси їдла, цукрів, всяких ласощів, везли за ними богаті постелі и ванни; одним словом, се був з'їзд для розвеселеня панів. З рана до вечера виправляли бенкети з музикою и танцями. Між тим, незлічена прислуга, що прибула с панами догаджувати їх вигадкам, и наємні жовніри, котрі забрали платню наперед и її ростратили, — робили різні напасти сусідним мешканцям, грабили їх, и мешканці говорили, що оборонці, за яких видавали себе сі воєнні люди, гірше їх нищать, як козаки, котрих Поляки старалися представити неприятелями народу и бурителями.

Вересня 20-го приближився Хмельницький до того розкішного польського стану; маленька річка Пилявка відділяла козаків од Поляків. По незначній потиці, руські полоненники настрашили Поляків, що в Хмельницького йшло величенне військо и що він от-от дожидає хана з ордою. Се викликало такий загальний и наглий переляк, що в ночі всі повтікали с табору, покинувши своє майно на волю неприятеля. В ранці Хмельницький ударив на втікаючих: тоді змоглося замішанє, Поляки кидали оруже, кождий кричав: стійте! а сам утікав; полишали ранених и полонених; інші подусились в натовпі. Витязям майже без вистрілу дісталосся сто двайцять тисяч возів с кіньми; стяги, щити, шеломи, срібна посуда, соболеві футра, перські тканини, умивальні, постелі, їдло, сласті, — всё лежало в неладі; вин и горівки було тільки, що при звичайнім ужитку сталоби для цілого війська на місяць... Хлопи кинулися на дорогоцінності, ласощі, вина — и се дало змогу

Полякам втечи. Хмельницький посунувся під Львів, не добував однак сього города приступом, а тільки зажадав від мешканців окупу двіста тисяч золотих для заплати Татарам, що помагали козакам\*). С під Львова вирушив Хмельницький 24. жовтня як Замостю в глибину вже справдешній Польщі. Під Замостем стояв він до половини листопада.

(Дальше буде.)

## ПЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (Слово о Пълку Игоревѣ, Д-ра Ом. Огоновського. Граматика руского языка Д-ра Осадци в 3. виданю) написав Б. Пюрко.

Кому з нас не звісно, що послїдними часами ціла наша праця літературна ограничалась на полеміку изза питань дрібних и по більшій часті тільки формальних!

Через цілий сей час годі було в нашій літературі стрігитись бодай з яким таким більшим плодом літературним, як би на доказ старинної приповідки, що „inter arma silent musae.“

Аж ось коли найповійшими часами здорова и розумна критика зацїтькала, що так скажу, ті горі спімнені спори формальні, віджила наша література и збогатилась не тільки плодами поетичними, але й плодами науковими.

Короною сих послїдних єсть безперечно „Слово о пълку Игоревѣ“ Д-ра Ом. Огоновського, котрому перед всім хочу посвятити сих кілька слів.

По короткій передмові (I), в котрій повідає автор справедливо, що „Слово“ єсть єдиним памятником XII. в., котрий подає нам „у головних зєрисах безсмертну красу тогдашній поезії народній“, переходить тойже до самого предмету (змісту) „Слова“, розбираючи тойже вперед після літописей (II.) а ошієля після „Слова“ самого (III.).

Шкода, що ш. автор не додав тут родогі таблиці князів представлених постом у „Слові“.

Видане ш. автора буде безперечно и то з немалим хїсном уживатись яко підручник в гимназіях, а я знаю з досвїду, що не тільки ученики, але часами и учителі, несторьки и нефахові, попадають через премногі имена князів, якими заправлене „Слово“, в лабиринт

\*) Город, недавно що перед тим гарно обдертий панамі, що втікали с під Константинова, не міг дати чистою монетою більше як шіснайцять тисяч золотих а ршту доплатив товарами и річами зібраними після розділу с поміж мешканців, так що неодному бідняці довелось розлучитись з останнєю дорогою річю, котру він боріг про чорний день.

є котрого вивести їх могла би тільки така таблиця родова. Вже самого Игоря держать ученики за сина Рюрика, а ёго діда Олега, за того Олега, що правив Русею по смерти Рюрика, яко ошкун Игоря.

Слідє відтак оціненє памятника из сторони историчнєї (IV.) и поетичнєї (V.), из котрих се послїдне випало досить скупо.

В поетичній сторони „Слова“ розрїжняє критика (Галаховъ, И. р. л. — Судовщиковъ, пособїс) двї части, а именно те, що принадлежить поетови самому и те, що вишенє ним в піснь из прежнєго поетичнєго народнєго переданя (що в прочім виказує и наш автор).

Прежні ж поетичні народні традиції являються в „Слові“ яко „старая словеса“ яко вигадї Бояна, бая Святослава.

Хто се був той Боян се річ до нинї не вияснена. Слово називає ёго „вѣщникомъ“, т. є. знаючим все, и соловиєм „старого времени“, т. є. постом давних подїй, внуком Велеса, значить, потомком Бога Согацтва, роскоши и достатків, и то не тільки достатків материяльних, але и духовних, до котрих належить и дар поетичний. Боян той, як повїдас „Слово“, коли кому хотїв піснь заспівати, то розтїкався мислю по деревї, сірим вовком по землі, сизим вірлом попід облаки. Під словом „пѣснь творити“ „пѣснь поше“, треба розумїти, як повїдас критика, поетичні твори Бояна. До нас вони не дійшли, но поет „Слова“ мїг їх мати в свїжїй памятї. Час бо жизни Бояна відноситься, як замїчає справедливо и ш. автор, до XI. в., так як він називається баєм Святослава, жившого в тїм віку. Ошпраючпсь на тїм можна заклочати, що у нас ще перед „Словом“ була исторична поезия, котра мала за предмет побїи князїв.

До „старыхъ словесъ“ належать короткі намеки на поганські повїря, котрі представляють відношенє историчнєї поезиї до епосу митичнєго.

Так називаються в „Слові“ вітри внуками Стрибога, Русь внуком Дажбога, Боян внуком Велеса. Обида представлена в образї дїви плюскокаючоїся на морю лебедними крилами. Полоцький князь Всеслав являється яко оборотень, вовкулака, котрий перебігав путь Богови Хорсови, а метаморфозою тою зближається „Слово“ до нашої народнєї поезиї, так богатої в подібні метаморфози.

Сюда відноситься тако ж необяснена дотепер личність „Трояна“, котру мимоходом сказавши, не вияснив и ш. автор, бо раз уважає її за историчну, именно там, де стрїчається вона у „Слові“ в формї „тропа трояна“, а другий раз за митичну, там де стрїчається вона в формї „вѣщи Трояни“ „земля Трояна“.

До „старыхъ словесъ“ належать и вигадї Бояна. Поет приписує Боянови двї приповїдки а то „ни хитрѣ не гораздѣ сѣда кожїа не минѣти“, и „тажко ти головы кромѣ плечю, зло ти тѣлѣ кромѣ головы“.

Поетична часть „Слова“ принадлежна постови самому и представляюча дійсність и таємничість звязи житя людського з житєм природи стоїть також в близькїм свояцтві з народнєю нашою поезиєю, котре то свояцтво обявляється поединчими образами, складом річи, а и питоменними вираженями, сильними „Слову“ з українськими думами и з малоруським язиком.

Сюда належить представлене битви в образі селянських робіт на полі, надходячого війська в виді страшної тучі, Ярославни в виді зозулі. Сюда належать і вираження, як: радощі і інші. — Найбільша же поетична красота Слова заключається в картинах з природи. Природа виступає в „Слові“ яко лице одушевлене, повне симпатії до чоловіка. А симпатія тая виражається найсильніше плачем Ярославни, одним из лучших місць „Слова“ маючим не одно тільки поетичне значіне, але і характер чаруючої сили заклинання і мольби, с котрою сумна, бо осиротіло дружина Ігоря обертається до вітру, до Дніпра і Сонця, і котра сповнилась желаним успіхом — поворотом Ігоря.

Дуже богата у „Слові“ також і народна символика птниць: сокіл, символ хоробрости і бистроті; тур — сили; зозуля — сиріцтва і розумного смутку; вовк — бистрого бігу; соловії — співу і проч. і проч., котрі то річі спільні суть „Слову“ з нареднією нашою поезією, а заразом і доводять, що поет „Слова“ був рідним сином нашого народу, а ёго „Слово“ дитиною, викоханою і виплеканою саморідною поезією тогож народу.

Из всёго того підносить ш. автор тут тільки денешо, а проче подає по ріжних місцях своїх пояснень, місто представити тут, після мого мніня, в певній системі все, що тільки відноситься до поетичної сторони „Слова“.

Слідують відтак (VI.) замітки про самого поета, в котрих ш. автор доводить, що поет „Слова“ був світським чоловіком і що був не тільки ровесником Ігоря, але і належав до ёго дружини. Ширшої характеристики поета тут не бачимо. А вже ж треба було додати ще хоть тое, що поета одушевляла як любов до природи, так і любов до вітчизни, дальше ненависть до ворогів, біль над минувшим і сум задля бід теперішних виливаючийся густо часто в обуренє на ровесні коло-течі князів — головну причину тих бід.

Наступає потому (VII.) характеристика Ігоря досить гарна і удачна. Жаль тільки, що ш. автор не подав такої ж характеристики і других лиць представлених в „Слові“.

Зарівно гарно і удачно перепроваджений доказ (VIII.), що „Слово“ єсть твором зовсім оригінальним.

Після того переходить автор до характеристики язика „Слова“, котрий розбирає систематично і основно. Трудно однак погодитись з ним, яко би з и і ь були коли замітні в виговорі нашого язика. Одна форма Святъ славличъ не може становити доводу. А коли в загалі сумніватися належить, чи звуки ті коли в бесіді нашій вимовлялися, то тим більше смілим буде заключенє, яко би виговор сих звуків иснував ще в перших роках в. XIV. Дарма, що такого мніня єсть и п. Житецький.

Що потому до термину „дієпричастіє“, я би думав, що термин сей сфабрикований рос. граматиками і майже нічого неозначаючий час би вже закинути і називати форми як: звоня, звонячи — причастником часу тепер., а форми як: забывъ, помянувшє(и) першим причастником часу минушого, як се ділає Миклосич і другі. Так само, гадаю, лучше буде ужити термину „приросток“ на „præfix“ и на „suffix“ термину „наросток“.

По виказаню окрас „Слова“ (X.) и по коротких а трафних замітках о формі „Слова“ (XI.) переходить автор исторію відкриття „Слова“, по котрій розбирає (XIII.) критично 21. видань, тільки ж перекладів „Слова“ и 7. росправ критично-естетичних о тімже. Все те перестудіював автор совістно и зужиткував с хісном для свого виданя.

Наступає описля сам текст „Слова“ поділений за проводом Максимовича на XIV. пісень и відзначаючийся розумною и здоровою критикою тексту, як и кількома дуже щасливими коньктурами що до лекції.

Що ж дотичить самої форми тексту, замітити належить, що автор задержав, з малими тільки виїмками, правонісь переказану. А из виїмок тих найголовнішою єсть консеквентне перепроваджене окінчєня 3. o. praesent. sing. и plur. на *тъ* и *иъ*.

Коли зважимо, що те окінченє находитьсє, хоть и не виключно, не тільки у „Слові“ але и у прочих памятникях руських XI—XIII в. коли увзгляднимо, що у тих сторонах, де зродилось „Слово“, з давендавна аж по нинішний день в виговорі нашого языка уживаєтьсє виключно тільки форма з мягким окінченєм, то годі нам не заключати разом з ш. автором, що в „Слові“ первісно находились форми тільки на *тъ*. Коли ж мимо того находимо в переказанім тексті „Слова“ и форми на *иъ*, то признати мусимо, що те окінченє занєсєно було у текст пізнішими писцями из велико-руського, або (що менше правдоподібне) из старословєнського, для котрого, як доказав Миклосич у новіших часах (*Formenlehre in paradigmien*), характеристичним єсть окінченє *иъ*, хоч воно, як повідає той сам Миклосич, молодше и менше правільне від *тъ*. Годі отже не похвалити реконструкції тої первісної, етимологічної и спєцифично-руської форми у тексті „Слова“. Ніхто сєго не заперечить, що „Слово“ має більше признак малоруського языка, ніж повість Нєстора. Коли ж в Нєсторі учений Миклосич мав причини запровадити всюду окінченє *иъ*, то не міг инакше зділати и Д-р Огоновський в „Слові“ котре, як сказано, більше має признак малоруського языка, ніж літопись Нєстора.

Росписавєся я о тім предметі на позір може и за надто. Але ж годі було не розписуватись, позаяк декотрі из моїх земляків не похваляють сєї під кождим взглядом розумної и консеквентної реконструкції тексту „Слова“.

(Конєць будє.)

## РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(Еміля де Лєвелє профєсорє унїверзитєту в Люттих 1876.)

(Дальше.)

Третій елемент, що підкопує рєлігійну ідею, впливає найбільше на стан робітників. Страшно згадати, що соціалїзм в Англії, Німєччині, Франції, словом усюду, де тільки засягне клєс робітничих, розсі-

ває разом зерна атеїзму. Блудні погляди, які панують власне в тім стані, дуже дивні. Ті самі робітники, що так голосно домагаються рівності, відкидають християнство, котре появилось в світі, „щоб видітичним оповістити евангеліє“. Ісус голосить: „первні будуть посідніми“, а ёго слово відкидають ті, котрим заповідає воно улегшити їх тягарі! Се протаворічне не менше дивне, як те, що найбільша часть прихильників демокрації рівночасно признається прихильниками дарвінізму и позитивизму. Недавно виказано\*), що дарвінізм переложений на суспільне голе зовсім виключає идею рівності, бо він ославляє побіду сильнішого и зручнійшого. Неперечно в звіринім світі подужують зоружені сотворія в борбі о бит и перемагають слабших, так що посідні мало-помало зовсім счезають. В такий сам спосіб відбувається добір полів в природі, після котрого певні роди перетворюються в другі и повстає перероджуване. Даймо тим правилам вольну ходу в людській суспільности, а менше уздібнені раси людей и єдиниці упадуть и мусять зробити місце більше уздібненим людям. И се зовсім на місці. Нема тут що поблажати и відкликуватись до так званого почутя права, бо се тільки утрудняє застосоване прав натури. Най идуть річі природною ходою, а побіда буде по стороні найсильніших; вони опанують ситуацію, и се буде то ж зовсім на місці. Вольний вибір спровадить в людській суспільности таке ж саме перероджуване, як и в звіринім світі. Сила — се право, бодай в тій мысли, що силу належить уважати яко властивість певної вибраної організації; а тоді єсть загальним інтересом, щоб вона дійсно мала тако ж я свою силу. Се соціяльна теорія дарвінізму; власне ся теорія єсть вже своєю засадою аристократична. Так прихильники демокрації и рівноправности можуть тільки с темноти або несвідомости признаватися до дарвінізму. А преці вони признаються до ёго! Чому? — задля неприхильности до релігійної идеї.

Від чого ж класи робітників, що визнають соціалізм, так усособлені проти християнства, а навіть проти релігії в загалі? Ось духовні р'чких віроисповіданий живють по більше в тісній звязи з висшими верствами суспільности, и ставлять релігійне визнане яко освячене и твердиню истнующего порядку р'чей. Вони говорять звичайно убогим: „переносіть терпеливо ваші покуси; туземне жите коротке; се нічого иншого тільки приготоване до вічного жита. Ті, що терплять ту на землі, доступлять там своєї нагороди. Убожество се дорога до неба. Блаженні нищі, їх же єсть царство небесне“.

Тож, як довго такі и подібні погляди твердо закорінені в душі народа, переносить він свій стан. Релігійна идея поздержує вибух незадозолених и ворушливих умів и соціалістичні : посягань. Тому й стараються демагоги її всюду ослабити, або й по можности зовсім викорінити. В тім згляді дуже характеристичні манифеста німецьких соціалістів. Ось що говорить „Fürther demokratisches Wochenblatt“ Н-р 51: „Соціалізм — се почин великої епохи атеїстичної культури. Ми всі мусимо зготовити ёго побіду, котра триватиме тисяча літ.“ — „Де-

\*) Caro в Revue de deux mondes 1876.

опотизм и теизм з давна подали собі руки, щоб утискати народи. А сі усе згинали карки и вижидали щастя в будучому світі, замість домагаться ёго в теперішньому и всі тирани визискували сих дураків. С послідним теистою счезне й послідний невольник, будучність належить атеизмови; атеизм, один атеизм принесе людскости освободжене и гаразд, котрі віддавала вона досі в офіру якійсь пустій иллюзі\*)<sup>4</sup>. И в Англії проповідують радикальні проводирі робітничої партії — атеизм. Очевидно, як настається на те, щоби религію робити твердиною истнующего ладу річей и ставити її яко боже потвержене теперішнього суспільного ладу, то ворогуванс проти всякої религійної ідеї мусить конечно в тій мірі ширшати, як змагається и повсюдніс бажане зреформувати той лад суспільний.

В католицьких краях мусять ті, що боронять вольности, дуже часто — мимо своєї власної волі — виступати проти религійного чутя. Духовенство послугується религією як би якою военною зброєю, щоби удержати своє пановане. Хто ж противний сему панованю, той веде війну проти попа, а наслідно и проти вірованя, котрому сей слугою.

Так бачимо всі три елементи зісцутя, котрі підкопують религійне чутя, при спільній роботі.

Повторимо їх ще раз: перший — се так званий дух науки с. є. засади природничих відомостей блудно и неперворотно приложені до моралі и политики; другий — се жадоба роскошуваня и непогамована хіть взнестися по над свій стан, а одно и друге притлумлює духове жите; третій — се ненависть нищих кляс проти всякої віри, котру вони вважають орудиєм угніту. Сі три елементи лучаться разом и працюють спільно та зискують на енергії, чим більше нові верстви суспільности даються зворушити. Несвідомий атеизм и морозлива рівнодушність — гірші від отвертих ворогів — з дня на день зискують що раз більше поля. Так и здається, що, як потриває довше такий рух, счезне религія зовсім.

## II.

Оттак стоїмо перед питанем великої досяглости, котре вимагає ясної и повної відповіді: чи може истнувати цивілізована суспільність без религії — чи ні? Чи зможе вона удержатись на правдиво означеній дорозі и сповнити своє велике призначене, коли обичайність не буде могла вже більше запускати свого коріння в живучу рілю віри в Бога и в немертельність душі, коли наше внутрішне чуте, непевно и неозначено перекидаючись між злом а добром, не знатиме ніякого религійного чину, котрим би могло обудитись в серцю почуте власної недокональности, и знятися до идеалу правди и справедливости, — словом, коли чоловіча натура звільнена від всяких вязів, вилучена від всёго висшого и шляхотнійшого, віддається виключно своїм земним интересам? Безперечно истнують всіляки роди звірят слухаючи тільки свого инстинкту и плодяться дальше йдучи за своїм попудом.

\*) D-r A. Held. „Die deutsche Arbeiterpresse der Gegenwart“ pag. 59 Leipzig 1873.



Майже на таких ступіні стоять дикі люде и живють без того, щоб які небуть ідеї якого обовязку або будучого життя впливали на їх діла; але ж за те й їх життя таке ж саме як и безумних звірят. Без перестанку друктья вони між собою о свою здобич и найсильніший виходить при тім найлучче. Але наша суспільність почиває и оснований на повазі права. Що ж сталобся з нею, коли б счезло у нас почуття обовязку, права и кривди? Най тільки розповсюдніється атеизм, най станеться всюди самовіжним, най доступить прилюдного узнання, най вчать ёго повсюду и голосять прилюдно, а я спитаю, чи не перекинув би він нас тоді в варварство и дикарство передисторичних часів?

Пригляньмося на хвилю ще блисше тому станови, до якого ми, як нам здається, що день зближаємося, а так горячо вижиданого через певних людей. Небо вилюднене, а храми божі опущені; — нема ніякого бога, сёго вічного и незмінного праобразу правди и справедливости; — нема вже ніякої молитви до всемілосердного отця, сёго невичерпаного жерела потіхи нещасливих; — нема ніякої надії на инше життя, де би були вирівнані нерівности сёго світу, а праведні одержали свою нагороду; — релігійна ідея счезла як ті красні, чудові казки, що заколисували нас нераз в дитинних літах до любого сну!

Невіра не останеться вже тільки привилеем учених и великих людей, — як се було в XVIII. віці —, бо коли атеизм є правдою, то треба ёго всім и всюди проповідувати. Знайдуться люде, що скажуть народови: „на що нам релігії? кожда релігія припускає якогось бога, а тут нема ніякого“.

„Бог — се пuste понятє без мисли, видумане для постраху, добре для легковірних, визискуване через фанатизм, видмухане до незвичайної величини пустими мріями пересадних фантастів всіх часів. Бог — се нічого иншого як тільки фатаморгана особистости чоловіка; то, що ти обожаш, се ти сам и перед власним твоім образом падаєш ти навколішки. Ну ж піднеси вже раз твою голову, котру ти хилив досі аж надто довго під ярмо тиранів и пошів! З землі зроджений не мавш ти чого шукати поза нею; не надійся нічого від будучности поза гробом, бо її не має; твоя доля сповняється тільки на сім світі, так добивайся як найбільшого уділу и як найбільшої роскоші; дальше нема для тебе вже ніякої нагороди!“

Хто ж міг би без тривоги дивитись на такий стан? Так и здається, що разом из смерком релігійної ідеї мусіло б погаснути світло морального світу, а кромішня темнота обійняла би весь мир. Се був би осущений сон Байрона, darkness: Погасає сонце, земля западає у вічну темноту и безграничне зимно. Щоб удержати слід тепла палять люде усе: ліси, міста, села, храми, памятники; на конець счезає и послідний чоловік при погасаючим блисканю послідної сковороди.

(Дальше буде.)

## Перегляд діяльності руських товариств.

**Ремісничє товариство „Поміч“ в Підгайцях.** О зборах товариства „Поміч“ пишуть нам с Підгаець:

Тому три роки, завязалось в Підгайцях товариство ремісничє: „Поміч“. Дня 19. лат. Жовтня відбулись щорічні загальні збори того Товариства за рік 1876. Мпмо несприяючої погоди зібране було досить численне.

По службі Божій, котру відправив голова о. Гузар, зішлись члени и гості запрошені до кімнат товариства. Наступив вибір голови и секретаря на час загальних зборів; почім відчитав п. Евг. Гузар, дотеперішній секретар, справозданє з діяльності товариства за рік 1876. — Головніша грьсть того справозданя була: що товариство не змоглоє сєго року так, як се повинно би було, — тому найбільше, що не було кому діловодством зайнятись. Помимо того библиотека збільшилась о 54 нових руських книжок. На прошенє, от недавне, дістав виділ відповідь від всіх редакцій руських часописей (винявши редакцію „Слова“, бо до тої и не удався), що будуть даром присилати свої чесні письма. Грошево не дуже взросло Товариство, бо лишень о 80 злр. Пожичок уділив Виділ 54 в квоті 569 злр. Через те заратував 54 товаришів в біді, та не допустив ім попастись в лихварьскі руки нехристів. В кінці доказує справоздавця велику стійність того товариства як и подібних єму в Збаражі и в Поморянах, и заохочує всіх членів до ширшого діланя, а присутних гостей взивав, щоб и вони занялись долею товариства, бо чейже и ім залежить на добрі руського народу.

По тім наступив вибір нового виділу, котрий по тайнім голосованю оттак уконституовався: Головою на сей рік вибрано: Андрея Маркевича, поміщика с Підгаець, заступником голови: Теодора Мушкевича, секретарем: Евг. Гузара; каснером: Теод. Залуцького; контролєром: Теод. Маркевича, а библиотекарем: Василя Маркевича.

Опісля відчитав Гнат Мулик відчит о: „Товариствах в загалі, та о їх значіню для руського народу“. Відчит сей був дуже старанно випрацєваний, а декотрі єго звороти були так образово та переконуючо представлені, що могли б и найнеученійшого переконати о потребі и великій стійности товариств. Наступили в кінці внесенє поодиноких членів. Поміж ними заслугоють на увагу слідуєчі два: Внесенє Е. Гу., щоби товариство скликало бодай зо три разів до року надзвичайні збори, на котрі належало б запросити також и окружніх селян. На таких зборах має бути зо два відчити, зо дві бесіди, та вспільні паради над добром руського люду. Такі збори суть великої донеслости, бо на них познакомились наші селяне не з одним новим и для них важним ділом, розбудилобся нове житє и не оден заохотивбся до щирої праці коло добра нашого люду. Друге внесенє було, щоби змінити §. 4. статуту, після котрого можуть належати до товариства тепер не ино ремісники с Підгаець, через цо ростягнеся діяльність товариства на ширший круг и причиниться до піднесеня стану ремісничого. Збори скінчилиє бесі-

дою Евг. Гузара, в котрій зложив подяку виділові з минушого року за ёго діяльність, и теплими словами заохочував новий виділ до ділани а членів та родимців до підмоги и участи.

## БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Польска: Ruska poezya ludowa, mianowicie pod względem prozody, przez ks. Aleksęgo Torońskiego.* (Sprawozdanie dyrekcji c. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za r. sz. 1876). — С поміж справоздань, які видали дирекції гимназий в Галичині за р. 1876, найбільше интересне для нас справоздане дрогибицької гимназии, а то не тільки тим, що після виказів дирекції в Дрогобиці (об чім ще иншим разом поговоримо) дрогибицькі жиди становлять незвичайний виімок, бо їх „ojczystym językiem“ має бути польський язык, — але также и невеликою розвідкою о. А. Торонського про нашу поезию народню, котрої заголовок ми навели. Автор переходить передовсім историю праці над збиранем и виученем народніх пісень, дотикає коротенько значеня народнєї поезії и затримується над малообробленим питанем о будові віршу, котре становить властивий предмет ёго розвідки. Застановляючись над прозодією пісень народніх ділить їх А. Т. на два головні ряди. До першого ряду кладе такі пісні, котрих вірша має певну міру и певний ритм. „Дума відрізняється будовою вірша від всіх инших пісень, бо крім кінцевого и то не завше захованого риму, не знає ніякого иншого правила прозодії“. Однако ж хоч автор застановляється блисше над истотою думи и дійсно виявляє велику очитаність в збірниках народніх пісень, то все таки не можна доглянутись розвязаня поставленого автором дуже важного заданя о поясненю истоти и исторії думи народнєї. Можна згодитись з автором що до поясненя формальної ріжницї між думою а иншими піснями, але вже у поясненю ріжницї між змістом дум а других пісень дотичачих також историчних фактів и осіб можна доглянутись значної неясности и недостаточности, а вже найслабша сторона — се пояснене исторії утвореня, розвою и упадку руської думи народнєї. Автор говорить, що „найдавніша народня поезия — се описова поезия, бо народ в дитиннім ступеню умислового розвою виявляє дізнані враженя так, як їх дізнає, пічого в мысли не задержуючи. Сей описовий период триває так довго, доки не настануть сталі, правом означені взаємини сусільні и народ поступить в умисловім розвою. Скоро се станеться, рефлексия бере гору, отвертість уступає и пісня пропускає все, чого слухач може дорозумітися, и спішить до кінця. Коли промине период описовий, не верне він вже більше ніколи“. Одже ж по таким поясненю не буде нам ні троха поясненім, для чого дума цвіла власне в XVI. и XVII. віці, хоч народ тоді був зовсім не в дитиннім стані свого умислового розвою и вже ж тоді цвіла також лирична поезия, як и були такі пісні, котрі „спішать до кінця“, як про Нечая, Морозенка, Сагайдачного и б. и. Відтак, здається, що дитинний период розвою народнєго мало спосібний

до втворення такої описовою поезії, яку бачимо в наших думках, широкоглядної, об'єктивної, із зрілим судом, свідомої життя суспільного и його правил, хоч усталених правом речі-посполитої, але противного ідеалови народу. Тай упадок народнієї думи тяжко пояснити усталеном суспільних взаємин, правом означених, а то не тільки для того, що усталене певних взаємин суспільного життя (навіть в найновіших часах — знесення панщини) відбилося в описовій поезії народній, але й для того, що кінець XVIII. віку тяжко уважати яко настане певних, правом означених взаємин суспільности. Причин упадку думи треба, здається нам, де инде, а именно в історії шукати, розрізняючи при тім причину упадку творення нових дум, від причини погаснення кобзарів, котрі співали такі думи народні. — Так зводить розправа о. А. Т. до багато питань досі непояснених, и доказує, що у нас и коло устної словесности не багато зроблено и пояснено. — Б.

— *Французька*: La civilisation et ses lois, morale sociale par Th. Funck-Brentano, professeur de droit des gens à l'école libre de sciences politiques. Paris, 1876. — Перегляд сього діла подамо в слідуючих Ч.Ч.-гах.

## НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Quo usque tandem...?** В 17-ім Ч.-лі „Правди“ вказали ми на надужиття, яких допускається директор Станіславівської семінарії учительської п. Ю. Турчинський. Подані нами факта були докладно означені, а самі собою надто яскраві, щоб не звернути уваги відповідних властей школьних. Ми позіставили доволі часу п. Т., щоб він постарався або о спростоване поданих фактів, або о виточене процесу. Тим часом не послідувало перше, а час до виточеня процесу уставою означений — вже проминув, и новне мовчане ссть єдиною відповідю на ті факта. Мовчати в тім випадку, значить признаватись до своєї вини, а провина п. Т. така, що задля неї дальший його побит в Станіславові и в загалі на посаді директора учит. семінарії стався беззглядно неможливим. Як тепер довідусь, переслало кількох учителів до Ради школьної меморіял проти п. Турчинського, в котрім мають виявлятися ще дальші надужиття п. Т. між иншими й те, що п. Т. надуживаючи свого становища має подавати деяким учителям векслі до акцептованя в його користь, відплачуючись инколи за такі примусові услуги певними льготами и взглядами. Ми ще не знаємо довідно, о скільки ті и тим подібні в меморіялі наведені факта відповідають дійсній правді, однакож заспане тої справи в Раді школьній дає дуже багато до здогаду. Ми не можемо припускати, щоб к. Рада ш. не мала часу розглянутись в таких разячих фактах, котрих відомість вже сталася прилюдною. Коли прилюдна опинія взяла вже згадані надужиття під свій осуд, то, здається, було б в інтересі удержаня поваги шкільництва и цілого автономичного апарату школьного (не виключаючи и Ради шк.) залагодити ту справу. Кр. Рада школьна не потребує тепер вже займатись именованем директорів и учителів висших шкіл. Мин. Штремаєр, узглядня-

ючи обтяжене Р. ш. тими справами, улегши їй сей тягар, — напевно сподіючись, що позіставлений їй круг діяльності буде виконуватись з меншими рестанціями и з більшою спружистістю. Ми не думаємо, щоби кр. Рада шк. залишенем залагодженя повисної справи хотіла дати министрови новий доказ, що їй круг діяльності ще й тепер за великий и що вона не в стані поконати навіть „пекучих“ рестанцій. Коли б причиною сього мали бути, хорони Боже, тільки забіги коло виборів соймових, то ми маємо надію, що по скінченій кампанії настигла пора до залагодженя властивих справ. А коли б се допущене було неправдиве, то нам здається інтервенція министра освіти майже ко-нечною.

— С Тернополя 23-го жовтня. (Загальне передвиборче згромадженє. Політична нездарність Поляків. Яка с того наука для Русинів.) Пегно здивуються ш. читателі „Правди“, що заповнюємо місце так дороге справозданем з передвиборчого згромадженя в Тернополі. И справді, що не було б що й згадувати в „Правді“ про такі збори, бо всі вони менше-більше одностайні и східні між собою, — багато в них говорять, та нічого нового не скажуть. Однак певно в жаднім місті галицькім не відбулось таке згромадженє передвиборче, як тут, для того надіємось, що хв. редакция зволить занотувати згадку об нім для вічної памяти. Перше згромадженє в цілі вибору комитету передвиборчого оголошенє с початком сього місяця зовсім не зібралось. На другім, котре приступило вже до вибору комитету с 30 членів, було дійсно менше вибираючих як вибраних (до комитету). — Вчєра скликано вже загальні збори и комитет мав здати справу з своєї діяльності. Явилось лєдві до 50 людей и комитетови якось несвойско було в просторій салі перед такою громадкою людей здавати справу. То ж и коротенько висказав презес комитету, що рішено поставити кандидатуру Евз. Черкаського. Потім ніхто не зголошувавсь до голосу и заклопотаний презес мусив би був замкнути збори, коли б не поратував єго в сім совітник Струмівський. З єго лица можна було вчитати гадку: треба би щось говорити, а сам не знаю що. И справді мова єго була міхтишом *compositum* нісенітниць, котрі мали усправедливити апатию и нездарність пануючого в Галичині елєменту до справ публичних. Мовець потішавсь тим, що зібралась власне „elita“ Тернополя, третєго з ряду міста в Галичині (як він казав). Не маючи материялу до обговорюваня кинувся совітник апотеозувати сойм и вчислюючи без усякого ладу й складу заслуги сойму, підніс, що устава пропинаційна також заслугує на велике узнанє, ба навіть загнавсь у своїх вихвалюванях до того, що приписував соймови креованє гимназий и реальних шкіл в Галичині! По тій вялій промові, в котрій жадної мєсли провідної не було, в котрій гадки не тримались купи, як с піску батіг, забрав голос адв. Дєліновський и не міг знайти слів похвали для Д-ра Черкаського. Між иншими говорив ось-що: „Gdy w Wiedniu zapytali ministrowie naszych posłów, czego oni chcą w rezolucyi, wtenczas nawet sam autor rezolucyi stracił odwagę, sam nie wiedział, co odpowiedzieć, i oto nasz Czermakowski, ten olbrzym-polityk, którego zna cała Europa, wystąpił i wytłómaczył, co to jest rezolucya!“ Засіданє закінчила комічна сцена між двома профєсорами реальної школи, с котрих одєн протестував против

Струмінському, що креоване шкїл середнїх не належить до союму и то не ёго заслуга, а другий против тому доказував, що Черкаський думав ще о заведеню польської гимназї, як він (сей професор) був ще в 8. клясі (се б то перед якими 30-ти роками)! Суперечка ся розбудила загальний смїх и довела ціле зібране до absurdum.

Згромаджене се показало аж надто ясно, що Поляки, не маючи ніякої опозиції, тратять зовсім життя и попадають в политичну дрімоту. Тут бо Русини заховались зовсім пасивно и лишили Полякам свободні руки, щоб робили, як и що хотять. Зібралась сама „elita“ и наговорили нісенітниць, зза котрих їм самим перед собою було соромно; оглядались на всі сторони, чи звідки не заопонує який Русин, щоб оживити дрімучих виборців, так не найшовся ні оден и треба було аж хлопячої суперечки, котра побудила всіх до гомеричного смїху. Та смїх сей був справді Гоголівським смїхом над политичною зникчменністю польської „elity“, а на лицах кількох поважно думаючих Поляків відбивався жаль, що так звелась на-ніщо польска интеллигенція. — Думаю, що такий обяв повинен би спонукати нас, застановитися над нашим политичним житєм и сю нездарність политичну Поляків вихїснувати. Звісно всім, що Поляки — се народ хвилиевий, скоро запалюється до новостей, але й скоро остигає. То найлучче бачимо в їх житю парламентарнім. Як довго Русини против них виступають, так довго вони піддержують свого духа. Коли ж би се устало, тоді попали б певно чи скорше чи пізніше зовсім в немїч и дрімоту. Особливо в политиці соймовій дало б ся то виконати з великим хїсном для Русинів. Коли б руські послї не появились зовсім в соїмі и заховали пасивну политику, то певно Полякам самим зробилось би скучно, а соїм втертя б дуже скоро интерес для самих Поляків, так що нарештї самї мусли б зробити для Русинів якісь концесїї. Именно при тогорічних виборах, можна напевно надїятись, виїде менше Русинів, як давніше. Най же сі послї вістануть дома, а коли б при поновнім виборї виїшли на їх місце Поляки, то їм самим було б якось не свойско, и почувли б потребу змінити те неприродне положене\*).

— Видїл **тернопільської бурси** переслав нам слїдуюче письмо:

„Після §. 19 уставу для товариства тернопільської бурси повинен видїл того товариства постаратися о книжки для библиотеки бурси відповідні, щоби питомці бурси и по-за школою могли користати з читаня книжок и образоватися та укрїплятись в руськїм духу и любови до отчини.

Понеже видїл не розпоряджає достаточними засобами на закупу таких книжок, проте відкликаючись до офірливости щирих патріотів просить всіх писателів и видавців и всіх патріотів, щоб по можности зводили прислати відповідні для библиотеки бурси книжки на руки заступника голови товариства бурси тернопільської Д-ра Льва Шеховича. — Від Видїлу руської бурси тернопільської. — В Тернополї дня 11. вересня 1876. — Др. В. Лучаковський. — Василь Копитчак.

\* Надїя-обава сповнилась. Однак, що до вповїдженї гадки ш. дописувателя про пасивну опозицію застерїгасмо собі обширнїше поговорити иншим разом. — Ред.

## ПО ВИБОРАХ!

Дня 24. с. м. відбулися вибори до сойму з малих посілости. Сталось, чого можна було обавлятися. Вибори випали так некористно для Русинів, як ще ніколи перед тим. З виборчої урни вийшли слідуєчі послі-Русини: 1) о. Степан Качала (одноголосно) — Збараж-Мединь; 2) учит. Ксенофонт Охримович (проти кандидата „Русской Рады“ д-ра Антоновича) — Дрогобич; 3) судя повіт. Лонгин Рожанковський — Сокаль-Белз; 4) селянин Петро Олійник (проти кандидата „Русской Рады“ Геровського) — Залісці-Зборів; 5) селянин Петро Капчинський (проти кандидата „Русской Рады“ директ. Теодора Білоуса) — Броди-Лопатин-Радехів; 6) о. Павло Ясенецький — Турка-Бориня; 7) о. Порфирій Мандичевський — Теробовля-Золотники; 8) о. Корнило Мандичевський — Надвірна-Делятин; 9) судя пов. Альбин Турянський — Цішанів-Любачів; 10) о. Михайло Коринський — Снятин-Заболотів; 11) др. Амврозій Яновський — (кандидат „Русской Рады“) — Рава-Немирів; 12) радця суд. Василь Ковальський (кандидат Р. Р.) — Миколаїв-Журавно; 13) о. Осип Красицький (кандидат Р. Р.) — Камінка-Буск-Олеско; 14) адъюнкт фис. Денис Кулачковський (кандидат Р. Р.) — Жолків-Куликів-Мости; и 15) о. Олександр Радзикович (на місце канд. Р. Р. Іо. Кульчицького) — Стрий-Сколе.

Зваживши, що послі Альбин Турянський и Петро Капчинський тільки з роду Русини а зовсім незвістні що до свого переконання, що дальше вибори Ковальського и Лонгина Рожанковського ще зовсім непевні, бо польска сторона задумує внести протест проти сих виборів, то Русини будуть мати в соймі около 11—14 голосів, так що без помочи другої сторони не зможуть навіть поставити інтерпеляції, позаяк до того треба що найменше 15 підписів! Святоюрська и „радо-руска“ партія матиме що найбільше 6—7 голосів. С поміж вибраних послів не заявили ще досі свого политичного програму: Лонгин Рожанковський, Ксенофонт Охримович, Порфирій Мандичевський, Корнило Мандичевський. Однак ж судячи по їх дотеперішнім поступованю сподіватися належить, що вони стануть по стороні народнєї партії, позаяк „Рада Руска“ їх вибору (з виимком Л. Рожанковського) не поперала. Дочисливши до того двох селян, котрі при розумнім поступованю интелігентних послів-Русинів с конечности будуть йти за справами народу, то в будучім соймі буде 6—7 таких послів-Русинів з о. Качалою на чолі, котрі не йтимуть за безкористною политикою „Рады Рускої“.

Староруська партія втерляла в порівнаню до попередної каденції соймової — 16-ять послів, а в порівнаню до першої каденції — около 30 послів.

Враз з духовними достойниками и селянами засідало в галицькім соймі за першої каденції 49 —, за другої 32 руських послів, а тепер буде тільки около 15.

\*

Прогрессія сеї утрати дуже значна и говорить аж надто ясно сама про себе. Поляки мають чого кричати: victoria! Тільки ж сеї о-клик недотичить так переведеня самих виборів, як більше того, що має и може тепер зробити будучий сойм для шляхоцько-польскої справи в Галиччині. Хто пильно розглянувся в справозданях з виборів, той міг переконатися, що польска партія так звана „*narodowa*“ не має причини величатись результатами виборів.

Польські дневники в великім клопоті, як и чим умотивувати побіду над руськими кандидатами посольськими. *Dziennik pol.* говорить досить ясно о причині „*światnego rezultatu*“: „*z otrzymanych listów przekonujemy się, że obywatele wyznania żydowskiego (фактори, шинкарі и т. д.) z całą gorliwością popierali usiłowania komitetów okręgowych, agitując przeciwko świątjurcom, i przyczynili się w znacznej części do tak pomyślnego wyniku.*“ — *Gazeta nar.* то ж само поясняє з наивною отвертостю причину „*światnego wyniku*“ вказуючи на діяльність маршалків и рад повітових, що потверджується також вибором кільканайцятєх „маршалків“ на послів. Додавши до того ще діяльність старостів и їх підвладних комисарів — будемо мати поясненя всіх факторів, які приспособили побіду противоруських кандидатів. Після того буде нам зрозумілим, яким чynom в виборчих округах руських удалося перевести проти Русинів вибір 11 полита. урядників (в 4-ох місцях вибраний намістник гр. Потоцький, в 1-ім місці міністер Земляковський, в 1-ім вице-президент намістництва Бартманський, а в 5-ох м. старости) и 14-ох маршалків, вицемаршалків и членів рад повітових, а тільки в 5-ох руських округах вийшли польські кандидати без урядового характеру и без урядової принуки. Для оціненя правдивости и важности шляхоцько-польскої партії в руських округах треба звернути увагу ще на одну обставину. Борба урядово-шляхоцько-польського сторонництва була між иншим головно вимірена також проти послів-селян. Одже ж в тім взгляді оказується побіда польского сторонництва у всхідній Галиччині не дуже світлою. Коли в західній Галиччині селяне втерили 12 місць посольських, то у всхідній Галиччині упали посольські кандидати-селяне тільки в 7-ох місцях и то дуже малою ріжницею голосів (в Станіславові Королюк 57 голосами проти стар. гр. Лося 62 гол., — в Борщові селянин Гриньчук 54 голосами проти маршалка Йоча 68 гол., — в Чорткові селянин Гринько Сеньків 51 гол. — в Коломні селянин Мочерняк 54 гол. и т. д.) — а двох селян: Олійник и Канчинський побідили противних кандидатів. Зважити й те треба, що наші селяне не обізнані с крутими дорогами и штучками, яких уживають противники при виборах. Коли переходять при виборах — селяне, то певно не за впливом урядників, жидів, шинкарів и побренкачів, а чисто волею самих голосуючих. То ж узвзглядивши повисші дані, належить признати, що селяне у всхідній Галиччині заявили великий поступ в розуміню державно-политичних прав и обовязків и мимо позорного унадку в виборах доказали, що самовіже жите між нашим народом більшає.

Зібравши все те разом буде зрозуміло, що шляхоцько-польска партія немає причини так дуже величатись своєю побідою при виборах. Кандидоване в 11-ох округах урядових фигур з одної сторони, а брак



знатніших послів-кандидатів с польської партії, які виступали в першій каденції галицького сойму, — з другої сторони, належнто виявляють моральну неміч польско-шляхоцької партії так, що доконані вибори далеко неможуть задоволити и Поляка, котрий бачить свою будучність в чім иншим, а ніж в легіюнах хибких и на кожний вітер з гори змінних урядників-послів. Коли б ходило о належнте схарактеризоване сеї побіди одним словом — то ми назвали б її побідою міністеріяльно-маршалківською, позаяк намістник гр. Потоцький пемав ніякого впливу на вибори. Відома ж річ, що політика *ministra-rodaka* и цілий апарат маршалківської автономії не приносять ніякої користи ні для краю, ні для держави.

Се аномалія галицько-польської непорадности и безтактовности, плід загального знеохоченя до правдивої, розумної и консеквентної праці на поді політичним. Самі творці тої аномалії бачать, що такий стан не дасться довго удержати, и стараються оживити соймовий апарат новими силами, т. е. побільшенем числа послів з міст, а автономичну апатію вилічити полученем громад з двірськими обшарами. В той спосіб надіються удержати, при собі власть раз загарбану, а здобувши нині потрібний комплет до переведеня своєї цілі, заповідають вже наперед тріюмфальне словнене своїх замірів. И неперечно, як з одної сторони немають вони причини величатись доконаними виборами, так з другої сторони їх радість о стілько узасаднена, о скілько склад будучого сойму в користь шляхоцько-польських захотінок — після виборів з селянських округів тепер вже рішений и переведене таких замірів в будучім соймі стається не тільки дуже легко можливим, але й надте зовсім правдоподібним.

Тож будучий сойм буде неперечно тільки підготовленем будучого стану річей так дуже вижиданого с польської сторони. „Нпни маємо користний для нас стосунок нумеричний“ — кричать польські політики — „на шість літ заневнений: Факт сей єсть нескінчено важний зі взгляду на питане побільшеня числа послів вибраних через міста!“ — „Теперішні вибори — кричать другі польські політики — се найлучший доказ, що наснів вже час получити громади з двірськими обшарами!“ — „Що ж мають означати ті покляки? На що побільшувати послів з міст? Нашо лучити двірські обшарі з громадами? Чи для побільшеня інтелигенції, для добра краю? Интелигенції у нас так мало, що польські цивілізатори мусять започитатись або в Намістництві ц. к. старостами, або у руських перевертнів à la Черкавський, Савчинський et touti quanti!

Де ж настарчити тої інтелигенції урядової и неурядової, охочої до праці, непонадливої за одними тільки користями, — як побільшиться число послів? А чи ж для добра краю, народу, „*proszowiego ludku*“ немогли досі працювати двірські обшарі? Що ж за ціль мають ті проєктовані зміни?... Хто знає — чи не „*walkę z włościanstwem*“, яка вже тепер зазначилась при сєгорічних виборах.

Се наводять нас знов до що иню доконаних виборів. Розгляньмося, задля чого неповелися вибори для Русинів. Нема що тут складати вини на польську сторону; не ма що потішатись, як се чинить наівно-ограничений редактор „Слова“, що „выборы пословъ въ сеймъ вышали на Руси нашей лучше, нежели мы того по извѣстнымъ маневрамъ при

выборахъ выборцевъ... могли предполагати<sup>4</sup>, ані тим, що прийшлося „намъ однимъ“ вести борбу! Ні! — нам треба роздивитись, як вели ми ту борбу. Через трицять майже літ народнєго відродженя мали проводирі Русинів ачейже досить часу вирости с хлопят, котрих треба водити за руку або на жовто-чорнім мотузочку шмерлинговським. Трицять майже літ дорогого часу проминуло, трицять літ спочивали наші проводирі на лаврах, трицять літ вели виключно справи народні, відтручаючи від себе всяких молодих интрузів.

Чи потребуємо нагадувати часи 1848 року, часи незвичайного запалу и патриотизму, щирої охоти до праці для добра народу, безкористної офірливости, молодечим житем овіяного відродженя народнєго, загальної, невтомимої рухливости и діяльности? Убогі и голі проснулись Русини до нового житя народнєго. *Ставропигия* здвинулась из своєї заліснїлости, с тисяча складок убогого народу повстав *Дім народній*, сподіваний осередок житя народнєго, з школярською охотою еднались молоді „учені“ руські в „*Матиці*“, щоб просвітити темний народ, с палким патриотизмом горнулися руські политики-неофіти в „*Головній Раді рускій*“, щоб „розвивати и возносити народність у всіх її частех. Так в короткім часі станув поважний заступ щирих робітників на народній ниві и скоро назбирався майже милионовий маєток „Дому народнєго, Ставропигії, и Матиці“, призначений для „розвою и вознесеня народности.“

Чи міг такий почин народнєго житя будити які небудь обави, чи не мали права тодішні Русини кликати:

„Де е тепер тая сила,  
Щоб Русина повалила!“

З Дому народнєго, звідкіля мало трискати жерело народнєго житя, зроблено касарню для пенсіонованих крилошан и урядників, дешеве помешкане для достойників, музеум иерархичної зашкарупілости и галицького безглузда, а вязницю для убогої молодіжи. Из Ставропигії утворено асоціацію взаємної підмоги „безкористних“ достойників, а в Матиці загарбано кількадесять тисяч народнєго гроша під закостенілою опікою замарнованих „учених“. „Рада Руска“ — се байотря колишніи „Головної Ради рускої“, — стала ареною особистого честолюбства, кастової пристрасти и фарисейства.

З непохибною послідовательністю сліпої пристрасти виклинали ті узурпатори галицько-руського патриотизму и проневірці народнєго майна всіх молодих Русинів з „Дому народнєго“, з „Матиці“, з „Бесѣди“, з „Ставропигії“, з „Ради рус.“, проскрибували „Просвіту“, „Бесіду“, „Січ“, — поганили всякий обяв щирого житя народнєго, розсіваючи ненависть и недовірство проти „українофілів“ навіть між темним народом, котрий ждав просвіти и добра, а не жовчі и ненавистної отруї. Та сама узурпаторська партія явно відцуралась в своїм ортані „Слово“ — рідного язика народнєго, власної народности, а висміваючи прилюдно найдорожші скарби нашого народу, позбуваючись раз за разом волякого патриотичного встиду и невтомно розсіваючи незгоду и ненависть між Русинами, — вислали с ового лона в Россию цілий легион спекулянтів, когрі стали долащиками деспотичного правительства и довели до проливу крові руського народу в ХІХ-м віці за бороди и православні коси.

Не инакше йшло діло з веденем парламентарної політики. Окрившись авреолою Русинів з 1848 року и при сильній підмозі шмерлинговського правительства засіло в галицькім соймі першої каденції поважне число руських послів с тої партії, аж надто велике до опозиційного мовчання, однак за мало політично розвинене, щоб могло вести правдиву політику народню. Крім галасливой, виключно негативной опозиції проти Поляків, не здобулися тодішні послы руські на ніякий позитивний поступок, котрий би заманифестував їх народню політику, мимо того, що цілий ряд ріжнородних, для народу дуже важних справ приходив на дневний порядок галицького сойму и в той час творились підвалини теперішного так мало для народу відрядного автономичного жита. Неполіпшала та політика руських послів и за другої каденції соймовой, хоч зменшене числа руських послів и що раз більшаюче сторонене послів-селян від святоюрських проводирів повинно було врозумити тих послідних, що їх поступоване веде до упадку народнїй справи. Руські послы-селяне еднаючись, так сказати інстинктивно, з мазурськими послами-селянами и засновуючи відрубний клуб „хлопський“ — вказували досить ясно всякому мислячому, яким чином могли би справдішні народні заступники надати вагу своему голосови и обороні народніх інтересів. Але в тім и лихо, що наші політики гляділи надто високо, а не вважали на те, що в округи них діється, не бачили народу и не знали, чи не хотіли знати ёго потреб, — а йдучи за блискучими мріями „русских князів и бояр“ добивалися півголосом поділу Галичини, щоб хоч в мініятурі мати „русское княжество“.

Коли ж урвався шмерлинговський мотузочок лояльності, котрий становив головну часть староруського програму, коли повів холодний вітер поновної Голуховщини и „Bürger-министерства“ и наші проводирі очутились „самі одні“ без приводу правительственного, злякалися вони самих себе, свого положеня, свого усамовольненя, — и знов пішли шукати опіки в „преділах великої Руси“, признаючись до єдности з білокаменною матушкою и що день визираючи приходу „русских полків“, котрих громадило „Слово“ раз у раз по галицькій границі. Емиграция галицьких „русских“ в Россию, про котру ми вже вище згадали, — ясно виказала, що нашим проводирам бажалось интратних посад, вносних чинів и т. д. — словом власної користи, а не добра темного и бідного народу. Позістали в Галичині проводирі сварились с Ковбасюком о *jura stolae*, а коли не могли дїпнятися єпископий, гофратовства и *Verwaltungsrath*-овства, то бодай вважали посольські крісла в соймі и раді державній за такі посади, з котрих можуть плинути подібні „премії патриотизму“ в формі посольських diet и випрошених у министрів запомог (бодай по 70 р.). Дуже характеристичною премією за лизунство и гіпокритичну лояльність руських проводирів-послів — була концесія на банк селянський, або „заведение для експлуатации селян“, яку одержали передові проводирі крил. Шашкевич, Др. Яновський et cons. Тим проводирам здавалося, що доля народу получшає, коли „догова грамота“ наших селян буде написана по „русски“, а лицитації селянських маєтків відбуватимуться в наслідок „русского“ поданя підписаного через Д-ра Добрянского.

Один урядник того банку, придивившись блище „народній“ діяльності сеї інституції „для підмоги народу“, дирігованої И. Гушалевичем, експоемом, експроводиром и бувшим послом до сойму и ради дер. — розкрив описля ту діяльність в часописях. Виходило с того, що можуть бути и самі передні „проводирі“ добрими експлоататорами народу, котрого вони „заступають“ и надуживають яко покривку свого егоїзму. Розказано перед світом такі річі, перед котрими, здавалося, „страшлася совість навіть самого директора „русского рольничого заведенія“, и як раз зашумів процес о образу чести. Однак бувший урядник згаданого банку не злякався и підійнявся доводу правди. Всі патриоти и непатриоти розцікавились, — прийшли слухати розправи, однак розправу залишено, бо ні И. Гушалевич, ні ёго заступник Др. Добрянський — не явились — відступаючи тим самим від процесу о образу чести.

Так піймали у нас народню справу, так вели парламентарне и непарламентарне заступництво народу. Через цілий час своєї посольської діяльності не піднесли староруські проводирі ні однісенького проекту, а навіть не зняли голосу, щоб поліпшити бит селянства, визволити ёго з рук лихварів, піднести ёго економічний розвій и подати можливість до опору проти повсюдного визискування. Щоб припобатись міністрам и зискати їх ласку до „запомоги“ — не вагались заступники староруської партії голосувати в раді державній за предложениями, котрі навряд противились интересам народнім, и як неотесані служальці держались вірноконституційної поли, стаючись посміховиском чужосторонних послів а навіть своїх власних панів. Мимо того мали вони на стілько смілости узурпувати для себе монополъ руського патриотизму, и закидали народовцям перекупство, називали їх зрадниками и польонофилами, а все те тільки на те, щоб удержати свою маску и не впустити з рук раз захопленої власти.

Тільки ж не довго треба було ждати на сповнене правила натури. Через часте надуживане стералася барва патриотизму, розвиваючийся егоїзм виділив и роз’єднав захланних проводирів и розсипались вони в безвладні, безжизнейні атоми. „Нема єдности, нѣтъ средоточія“ кликнув наконець орган сих старовірців, коли вже не можна було довше закривати правдивого розкладу, який відбувався и відбувається на кождім кроку, за кождим зворушенем.

Таке ведене справ народніх через трицять майже літ нашими проводирами не могло обійтись без сумних наслідків для самого загалу Русинів. Не досить, що поник колишній патриотизм, що охолонула загальна оферливість и счез интерес для справ народніх, але крім того загальна рівнодушність, недовірство и знеохочене — розпустили широкі вітя по нашій країні. Нині проходить майже кождий Русин коло Дому народнёго и коло Ставропигиї так само як коло кождої иншої камяниці; ні золочений лев, ні блискучий напис, ні розкрашений герб ставропигийський не мають для ёго ніякого чару а впрест насувають сумні гадки проневірства справ народніх. Не тільки свої и чужі люде свічні, але й народ сам знає вже, що щирих працёвників для справ народніх нема що шукати ні під золоченим львом ні під ставропигийським гербом, ні під святоюрським конем. Утекло, завмерло життя с тих інституцій и холодом віє з них на цілу галицьку Русь. Непоконані тим

смертоносним воздухом працёвники около справ народніх мусять шукати свого захисту поза границями тих институцій, перемінених в твердині ієрархизму и егоистичної зашкаруплености.

Надармо кликали народовці на старовірців, щоб поправились и залишили свою згубну политику, надармо впрошувались, скажім отверто, навіть з ухибленем власної гідности до членівства институцій, окупованих старовірськими проводирами, щоб ввести нові, животні сили и відживити заспацу діяльність, — на дармо подавали народовці способи до погодження и з'єднання роз'єднаних сил; — відповідю на все те була напушистість проводирська, пристрастні клевети о польнофилстві, негація всякої здорової мисли, анатемизоване и викликане народовців. И доведено до того, що народовці, щоб незанапастилась зовсім народня справа, мусяли з великим напруженем своїх сил удержувати в чужих домах „Бесіду“, заснувати на місце сонної „Матиці“ нове товариство „Просвіту“, щоб не занедбати найважнійшої сграви освіти народу, и здвигнути намість „Дому народнёго“ „Товариство имени Шевченка“, щоб подати можність розвою нашої словесности.

Все те разом мусяло перекопати и найзвзятійших ворогів народовців або „українофилів“, що по стороні староруських проводирів нема ні ретельности, ні щирого патриотизму, ні навіть доброї волі. Найбільші почитателі староруських проводирів охолонули в своїм ідолопоклонстві, найперші діятелі и спомагачі староруської партії на провинції відтягнулися и остigli в своїм запалі, коли з обожаних и за складкові гроші відпортретованих проводирів вишкарупились егоисти и визисковачі народнёго довіря и майна. Мимо того ріжнородні інтереса повязали заступлених з заступниками так сильно, що перші мимо так сумного стану річей не могли знятися проти своїх мандаторів, котрі були заразом їх зверхниками и за оказане недовіре могли відплатитись всілякими невгодами при відписуваню конкурсів, укладаню пропозицій, роздаваню кооператур и завідательств для зятів и синів и т. д. Ієрархична організація, як свого часу була підставою великої сили, так з другої сторони сталася запорою всякого єідродження, нового житя и поступу. Згангреновані проводирі мусяли заразити своїх підвластних невидліченою хворобою оспалости, незгоди и апатії.

Все, що діялося ще послідними роками, було тільки доказом сего упадку и такої хоробливости. Шум и галас, з яким засновувано товариство им. Качковського, безтактовність, з якою уряджовано перші збори „Русской Рады“, чванливість и славолюбіє при виправляню мисий тверезости, взростаюче висуване особистостей на перший плян, — все те ясно вказувало, що ходило тут більше о шум, хвальбу, покривку власної нездѣрности, як о правдиві діла, с котрих була би правдива користь для народу.

Все те могли б бути спостерегчи наші противники самі вже давно перед тим, коли б у самім сторонництві було більше самостійного суду, а в проводирів хоч троха менше пристрасти и власної зарозумілости. — Одна молодіж — вільна від „надстоятельних“ вдзів, жадлива правдивого житя, не позбавлена розуміня правдивої любови и щирого патриотизму, — мала ту патриотичну смілість вповісти свої услуги зледачілим проводирам и переступила до табору народовців, щоб полу-

читись до спільної праці над справами нашого народу. Однак ж „Слово“ вміло перемовчати сей факт и староруська партія не бачила и того нового знаку свого упадку.

Доперва послідні вибори до сойму аж надто яскраво виявили, як зледачила, знемічила и спорохнявила володіюча досі партія ієрархизму. Супроти сумної евентуальности, яка загрожує всім Русинам в будучім соймі, ніхто певне не посудить нас о те, що ми маємо причину тишитись тою подією. Перед самими виборами звивалисьмо всіх Русинів до як найбільшої єдности в виборчій акції и звернулисьмо увагу на можливі евентуальности шкодливі. При остатних зборах „Русской Рады“ вказувалисьмо на погріхи „радо-русскої“ діяльности. На все те оказались наші проводирі глухими и йшли дальше вибраною дорогою.... до упадку и до ушкодження народніє справи. Коли ж не закриваємо правди перед нашими очима и виявляємо факта в цілій їх нагости, то чинимо се задля того, що вже дотеперішний досвід повинен кожного перестерегти, як небезпечно и шкодливо віддаватись ілюзіям, вічно переоувати вину на других, а себе обманювати своїм фалшивим честолубством. Надармо силиться „Слово“ зіпхати вину упадку староруських послів-кандидатів на „маневри“, „ізвістні агитації“ и т. д. и потішитись тим, що вибори випали лучше, аніж можна було припускати. Тяжко зрозуміти, що хоче „Слово“ осягнути таким завиванем фактів. Адаже ж маневри и агитації були також при давніших виборах до сойму и до ради державної, а додаймо до того, агитації з більшою навіть моральною силою из сторони польскої, аніж теперішні, котрі, як показалось, ослили на старостах.

А надто, коли б були зовсім правдиві ті страшні агитації, то вони не усправедивили б ще „радо русскої“ упадку, а доказували б тільки нездарність уневиняючої ся сторони и брак противної агитації. „Слово“ само забуває, що в тім самім Ч-лі в „Новинках“ автентично виказує, „що селяне-виборці ходили самопас, що не знали який є поставлений кандидат руський, и що за тими кандидатами не було ніякої агитації.“ Однакж мусимо и те трохи оспростувати „яко не зовсім и всюди правдиве.“ Вже ж в окрузі Львівскім не було так тяжко агитувати хочби самим членам редакції „Слова“ и виділовим „Рады русскої“ за своїм кандидатом, и в тім неспинили їх ніякі „маневри“ и „агитації.“ Докладний перегляд виборчої діяльности виказує сліди агитації „Рады русскої“, тільки ж та агитація навряд ще лучше виявляє непоправність и цілковиту нестійність проводирів „Р. Р.“ Преці Т. Білоуса и Ю. Геровського непобідив ні староста, ні маршалок; а найпереднійший и по словах „Слова“, „Рады русскої“ и „Науки“, а навіть и „Сіона“ — між народом (?) найпопулярнійший проводир Наумович упав проти Коритовського — ні в польскім ні в руськім світі незнаної нулі политичної! За те ж узнали „радо-русскі“ проводирі за добре поставити проти о. Качали противкандидатом п. Біляника, инспектора податкового, а на саму поголоску, що в Станіславівскім задумує кандидувати р. Ильницький — вдарили на гвалт в тарабан „Слова“, не постаравшись о те, щоб допомогчи Королюкови до переваги над гр. старостою.

Так годі сказати, щоб небуло агитації, тільки та агитація була чисто проводирська, нехтуча голос народу, пристрастна проти наро-

довців, обчислена на ієрархічність и удержане узурпованої власти в сироневірених руках.

Треба бути надто завялим вихованцем святоюрцини, щоб так легко-важити народ, котрий повіряв досі в добродушним довірам свої мандати дотеперішним послам-проводирям, як се учинили наші проводирі. Народ глядять дуже реально на свої діла, на своїх заступників и на цілий апарат конституційний. Він жадає результатів — очевидних, волі — правдивої, — рускості — реальної. Він виберав досі „руських“ послів, а тимчасом ёго бит доходить до руїни, тягарі ростуть без устанку, визискуване змагається, — а посол „селян“ немає навіть на стільки „снисходительности“ и почутя обовязку, щоб станути перед своїми виборцями и проректи до них слово про їх недолю а свою добру волю! Народ чує, що ёго заступники голосували за більшим податком и за тягарями, що випросили собі „персональні“ запомоги и концесії на „банк“, — він стогне від податків, тягарів и банкових довгів, він бачить, що рекомандатори тих заступників (а як де, то и заступники-проводирі) в щоденнім життю так само відносяться до народу, як пани, старости и банкові лицитанти, — а пипі кажуть ёму голосувати на тих же самих заступників, котрі навіть не показалися ёму на око! Чи ж можна дальше посунути проводирську зарозумілість и більше легковажити повагу самого народу?!

То ж після воёго того — доконані вибори виказують нам другу сторону „радо-русского“ медалю и вивідають зовсім иншу науку.

Дотеперішня политика „радо-русских“ проводирів довела нас до загарбання наших народніх інституцій, до знеохоченя и апатії великої часті нашої свічної верстви, до компромітації и безсилія на вні, а до роздробленя наших сил між нами самими и до відчуженя нашого народу, до підкопаня ёго довіря до власної інтелігенції. Народ наш дуже зрозуміло доказав нам, що неслухатиме довше голосу ієрархів совітників прибраних в руську шкіру, але без доброї волі, без співчуття и розумія властивих потреб нашого народу, без почутя до совісного заступництва народнёго.

Всюди буває, що сили зъуживаються. Але зъужиті сили уступають місце новим. А в нас противно діється. Здряхлілі узурпатори не попускають свого проводирства, не чують голосу народу, запізнають навіть найбільш яскраві факта своєї нездарности. З їх причини відбувається перед нашими очима сумний процес розкладу, згангриноване проводирство заражує наше народне жите, перевертає народню справу в егоністичну експлуатацію, омертвляє наші народні інституції и веде нас до що раз більшого упадку.

Не можемо припускати, щоби, супроти такого стану річей, одобрjali їх поступоване ті, на чийх плечах здвиглися ті проводирі до своєї власти. Недумаємо, щоб патріотичне чутя вже настільки замерло між добросовітними колишними діятелями, що тільки задля нездарности проводирів відтягнулись тепер від праці около справ народніх, щоб не могли або нехотіли вони тепер наново взятися до тої праці.

Свого часу сказано проводирам-узурпаторам: поправтесь або сchezайте! Тепер, коли найбуйніший факта довідно висказали, що не можна вже виждати тої поправи, — настагда пора, щоб усунути тих мер-

твительів нашого життя народнього и відійняти ім ті народні становиска, котрих вони досі стілько разів надуживали и без шкоди народній справі дальше займати не можуть. Сподіємося, що після так сумного досвіду, за прикладом нашої молодіжи сполучатся без згляду на формально-язикові ріжниці, всі щирі патриоти до спільного діляня в користь нашого народу, що оживлять своєю діяльністю завмерлі институції народні и очистять їх від пасожитних завідателів-проводпрів, а розбуджуючи всіми силами нове життя и нових працёвників, та дбаючи щиро про просвіту и здвигнене нашого народу, приспособлять лучшу долю нашому народови и охоронять ёго від можливих дальших наслідків дотеперішної недбалости. Єднаймося и працюймо!

## Відозва

**комітету для підмоги нещасних в сербсько-турецькій війні.**

Комітет для підмоги цілої маси тих Сербів и Болгар (около 250.000 душ), котрих турецький вандалізм позбавив всякого майна и притуловиска, видав слідуячу відозву:

„Відколи цивілізація європейських народів почала розвиватись и дальше поступати, а особливо від часу, як християнська Європа прийняла постать громади образованих народів, стараються всі дійсно образовані и духом людскости перейняті мужі винайти способи и дороги, щоб усторонити а бодай злагодити страшні наслідки війни, національної ненависти и пімсти. Для тої цілі, так достойної християнства и цивілізації, повстали за с.і.ранем и підмогою найчесніших добродів людскости ріжнородні заведеня межинародні. Між ними визначається на першій місци имя „Червоного Хреста“, а крім того багато инших закладів. Але крім безпосередньої нужди, зикликаної війською, панує на полудневім сході Європи, за Дунаєм и Савою, ще далеко більше зло, котрого страшні наслідки ледви чи може образована и щаслива Європа навіть зрозуміти: варварські горди музулманів не тільки борються проти армій воюючих держав, але йдучи за своїми зврячими понудами и за переданими звичаями топчуть ногами, нищать, безчестять, палять, руйнують, и огнем та мечем згладжують усе, що християнського попадеться в неприятельскім краю в їх руки, над чим трудились и працювали цілі генерації для загального добра. Як нуждені и нещасливі ті родини, ті сироти, що без зайняти, без хліба, без одєжі и притуловиска — блукають далеко від рідного краю, криються в вертенах и пронастях, виставлені на слоту, бурю, дощ, зимно и голод, — на слабости и смерть! Хто освічений великою правдою християнства и исторії, — той може зрозуміти усю ту недолю.

В такім стані знаходиться тепер одна часть нашого народу, що скрилася з полудневосхідних департаментів Сербії, Боснії, Старосербії и з Болгарії до Сербії перед турецькою повінно, щоб тут знайти братерську охорону проти варварських посінак. Тепер вижидає та часть нашого народу братерської помочи від сербських и славянських братів,



а також и від других великих и щасливих народів. Нещасливі не оставались досі без підмоги з сербських и славянських земель, а навіть и з деяких інших країв прибула їм поміч. Але все те малозначне проти величини нещастя и недолі, що звалились на невинні офіри турецької гордині и турецьких дикарів.

С тої причини и серед таких обставин утворився в Білгороді комитет, котрого ціль и круг діяльності означені роспорядженням правительства. Комитет має на цілі: зібрати дари для нещасливих родин и позбавлених зарібку, приймати донесення о побуті и значности нужди сих бездомних, а в конець шукати способів, як би приспорити їм як найскоршу поміч, щоб уратувати їх перед неминучою пропастю. Комитет старатиметься про все те и подасть свого часу до прилюдної відомости свою діяльність wraz з списом чесних давців в память и для прикладу людської любови.

Роспочинаючи отсим своєю діяльністю звертається комитет щирою просьбою до серця и ума Сербів и Славян, як и всіх чесних людей, щоб вони як найскорше причинялись до сеї гуманної цілі. З найбільшою подякою будуть прийняті найменші як и найбільші датки, в грошах або річах, як: поживленю, убраню и т. и. Хто зможе, най офірує хоч маленьку частину з свого щоденного ужитку для тої цілі, а утиснені и нещасливі, котрих батьки, брати и сини б'ються и вмірають за найсвятіші права людські и народні, потішаться и благословитимуть добродіїв.

Вже від п'ятіх віків веде сербський народ неустанну борбу з великанською силою турецькою, зашеклим ворогом християнства и цивілізації. В тій нерівній борбі зниділа значна и богата культура нашого народу, вигинули цілі роди наших найлуччих синів, ослабилися и по більшій частині розрушилися підвалини нашого суспільного и державного життя. Сербський народ віддався в офіру не тільки за своє родинне и народне суге, але також для висших цілей людскости, для взнеслих ідей культури и свободи. Коли боровся наш народ проти насильного дикарства, що загрожало через Відень залляти цілу Европу, — могли окоронені європейські народи спокійно віддатись праці коло добробиту, народній культурі и розвою сили. Справедливість вимагає, щоб могучі народи почули вже раз крик болю мучених и томлених Християн на сході. Маємо вже досі докази правдивого співчуття и щирої прихильности для святої справи.

Тому завзиває комитет всякого, кому бє щире и горяче серце, щоб причинився за можности для сеї справи. Безсторонний суд исторії и потомства узнає спільну старанність, підмогу и офірливість для святої справи прослідованих и утиснених.

Всякі датки належить прислати під адресою голови комитету, Єго Преосвящ. Архиепископа в Білгороді и Митрополита Сербії — Михайла.

Упрашається всі часописи о перепечатанє сеї відозви.  
Білгород 20. Вересня стар. ст. 1876.

Голова комитету Архиепископ  
Білгороду и Митрополит Сербії  
*Михайло в. р.*

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

— *Славянсько-турецька війна.* Серед тисячних противорічних, що хвиля змінних поголосок о цілях и наслідках дипломатичних пересправ — годі що небудь певного сказати. Страшило європейської війни то виступає с цілою величиною и грозою, то знов маліє. Раз-у-раз доходить вісти, що Россия укріплює побережя Чорного моря, Одесу, Очаків и т. д., громадить що раз більші сили збройні коло румунської и австрійської границі, заключає умови з румунськими желізницями що до перевозу російського войска, заманює Румунію до спільної війни обіцюючи їй побільшене територіи (Буковину) и титул королівський, а Италию до спільної підмоги прирікаючи позискане полудневого Тиролю; — голосно розсходяться вісти про зброїне Румуніи и Греції, коментуються за воєнною трівогою всі рухи дипломатів, спадають и підносяться курса биржеві, виказується неминучість російсько-турецької війни, здіймаються диванкарські поклики проти страшному зростови сили Росії... А з другої сторони знов голосять, що не тільки Турція, але й Россия годиться на перемире, а навіть в послідній хвилі доносять приватні телеграми, що султан пише дуже кречний лист до російського царя та що мабуть таки прийде до миру.

А тим часом стараються Турки всіма силами здобути нові користи проти Сербії и коли не знищити то бодай значно ослабити сербську армію. Кирим-паша стягнувши всі свої сили и діставши нові посилки ударив дня 17. с. м. цілою силою на відділ Горватовича становлячий праве крило надморавської армії сербської. Не одержавши на час підмоги, мусів Горватович уступати перед переважною силою. Надоспіла вконець підмога та мимо завзятої и богатирської борби сербської армії мусіли Сербії під особистим проводом ген. Черняєва стягнутися аж в свої укріплені позиції коло Дюнис (ляния укріплена обіймає Дюнис-Делиград-Алексинач), віддаючи Туркам важні позиції Шелиговач, Гредетин, Кревет. Дневники рознесли чутку, що Турки взяли навіть Дюнис, однак після урядового бюлетину сербського Дюнис знаходиться все в посіданю Сербів, а від 23. с. м., коли відперто напад Турків, не прийшло досі до ніякої стички. Страти по обох сторонах значні, а сербська армія дала докази великої відваги и хоробрости, поодинокі батальйони бились с таким завзятем, що їх до крихти знищено, а армія уступила тільки перед дуже значною численною перевагою противника. Ціла позиція Дюнис єсть дуже великої ваги, становлячи ключ до середини сербського краю. Турецька армія дізнавши великих страт в шестидневній борбі відпочиває тепер. З другої сторони заповідають офензиву с сторони ген. Черняєва. — Дрібні стички на інших місцях меншої ваги поминаємо. Піднести належить, що діяльність надтимоцької арміи на Зайчар послідними часами знов застановилась. — Значно відрадніше и користнійше стоять справи на чорногорськім побоевиску. Турецький форт Медун, котрого облягали Чорногорці більше як пів року, капитулював наконєць задля недостачі живности; осада около 400 в. віддалась в руки Чорногорців. Задля сеї капитуляції за-

лишив Дервиш-паша свій замір йти в Чорногору и чим скорше стягнув свої, як кажуть, дуже ослаблені хоч численні (30.000 в.) сили до Подгоріці. Чорногорці облягли Спуж и загрожують тепер самій Подгоріці. Муктар-паша по неудалій офензиві проти Драгова стоїть все ще в Заслянській долині відтятий від Требині, з усіх сторін черновайий Чорногорцями, та вижидає знов підмоги, щоб видобутись с критичного стану.

— *Австрія.* — Рада державна зібралась дня 18. с. м. Дотепер предложив міністер скарбу бюджет на рік 1877, кілька проектів тимчасової реформи податків; внесено також проект устави о дотації духовенства, и приступлено до першого читання проекту устави о судовій справоті. Задля браку місця подамо блисше справоздане в слідуючим Ч.лі.


## Послідні відомости.

*Бельград 31. жовтня.* Князь Мілян виїхав вчера до армії. — З головної кватири сполучених військ надтимоцьких и надморавських доносять дня 29. с. м.: Вчера неприятель ударив на вижини Дюнис-Слеговач, але армія сербська его відіерла. Нині кинувся неприятель зі всею силою на Горватовича, и сей муєв опустути свою лінію оборонну. Він зайняв нове становиско в Гаглові під Крушевачом.

*Стамбул 31. жовтня.* Agence Навас доносить: В. Порта прийняла двомісячне завішене оружя з двома терминами пролонгаційними по 6 неділь, коли б сего вимагали переговори покоєві. Війна застанеться всюди: в Сербії, Чорногорі, Боснії и Герцеговні. Військові репрезентанти чужих держав означать лінії демаркаційні для оперуючих військ.

*Петербург 31. жовтня.* Ген. Игнатієву припоручено, щоби від Турції жадав в протягу 48 годин прийнята 6-недільного перемиря и перерваня війни. В противнім разі зірве дипломатичні взаємини и опустить Царгород з цілим персоналем посольства.

## ВІД РЕДАКЦІИ.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального житя, просимо всіх прихильників народної справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого житя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

Се Число виходить в 3 аркушах. Задля того вийде слідуюче Ч.ло в 2-ох аркушах.

# „СЛОВО О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“.

ПОЕТИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК  
руської письменності XII. віку.

Текст с перекладом и с поясненнями

видав

**Омелян Огоновський.**

У Львові.

Накладом видавця.

1876.

(Передні замітки, сторін XLIV, відтак сторін 136:) разом стор. 180.

**Ціна 2 зол. р. в. а.**

на папері дешевшім (100 екземплярів — на такім, на якім друкується „Правда“ —)  
ціна 1 зол. р. 80 цент. в. а.

Дістати можна: в канцелярії тов „Прогвіта“ ул. краківська Ч. 14,  
в книгарні Сайфарти ь Чайковського и в книг. Миликовського.

Екземплярів на дешевшім папері вже тільки 40.

5—?

## НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

**НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ**

**БОСНИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.**

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

*Лука Петжович, — Михайло Любibrатич, — Богдан Зимонич, Милован Бошжович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.*

Замовлення упрашасся надсилати під адресою:

**Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.**

Для більшої вигоди почтенної публки вислаються посилки впрост за посліплатою почтовою по переднім замовленю картою корреспонденційною.

**Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр,**

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою почтовою. 4—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Вододимир Барвінський.**

В друкарні Товариства Книжк Школки. — Під зарадом Фр. Серницького.

Виходить випу-  
скамі в 2 $\frac{1}{2}$  арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и ад-  
министрация  
під н. 44. при ул.  
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться після тарифи.

## НАЙМИЧКА.

Оповіданє.

*(Присвячаю моім дітям.)*

### I.

На софіївській дзвінниці дзвін ударив шість раз. На голосніших київських вулицях починали засвічувати ліхтарі. Темнота пилипівського вечера вкрила було густий туман, що з самісенського ранку спеленав Київ; але світ ліхтарів розігнавши трохи темноту перемішався с туманом, а оловяна намітка, мов павутина, знов стала примітною над вулицями. Одсвіт газу, зливаючись с туманом, нагадував ніби щось фантастичного, але фантазия якось не ширилася, не піднімалася в гору: смутними думанями ворушилася вона в голові, наче и її туман придавлював...

В великі вікна хрещатицьких крамниць видискувався світ, наче приманював людей в крамниці купувати крам; але не то що в крамницях, навіть и по улиці не видно було людей: хто не хто ніколи проїде на борзі; да де-неде покажеться яка людина, певно вертаючись с поденщини, або шукаючи собі пристановища на ніч.

А ось ще й мрачна — холодна осінна мрака засіяла наче з сита. Якась неприємна холодна вохкість пронизувала усе тіло. Коли ж хто виривавсь на улицу, поспішав швидче до дому в хату...

Дніпром починала вже йти осіння крига. Учора пароход приплив в останне, а сьогодні став вже на зімвілю. На пристані не

було ні духа. Дніпро мов замірав на зиму. З гори обігала в його мутна грязюка. Олександровською вулицею з Хрещатницької тяглася попід парканом молодиця. Мрака була її прямо в лице и не можна було вгадати чого у неї мокрі очі, чи від мраки, чи від сліз. Погляд її був не то щоб погляд божевільної, але якийсь такий тяжко-смутний и разом спокійний, наче тупий, що йому не далеко було й до погляду божевільної. Лице худе — худе!.. Латану свитину так змочило, що з неї аж текло... мабуть давно вона не висихала; або давно вже її мочило. Молодиця йшла тихо, поважно, не хватаючись, видно було, що її и в таку годину нікуди поспішати, що у неї не було захисту. Ні голосіна вітру, ні мрака, ні холоднеча, здавались небезпечними сій молодіці. С під хустки на голові вилізло пасмо чорного волося, при світі ліхтарів дощові крапельки блищали на волосі наче срібло. Зрівнявшись с повороткою, котра веде вниз до Дніпра поуз Володимирів колодяз, молодиця зупинилася, обперлася на більця и стала кашляти!.. Да як кашляти!.. Здавалось с того кашлю вилітали слова „не довго вже тобі терпіти“...

— „Ох! Господи! як тяжко!“ проговорила молодиця відкашлявшись. Вона ступила кілька ступнів и стала під ліхтарем. З ліхтаря світ упав їй на лице. Жовтяниці не згладили того сліду, котрий залишила на лиці молодість и краса... Погляд трошечки повеселішав и з глибини запалих очей мигнув и счез той промінь, котрий горів колись в тих очах, ще тоді як вони були молодими, невивпаканими... тоді як вона була молода и весела, коли ще вбожество не ялось простягти до неї свою суху, кістливу руку...

Єсть ступінь того тяжкого, страшеного, хижого убожества, та ступінь, на котрій с тіла чоловічого стираються усі сліди божого образу!.. Міні аж страшно нагадати про сю ступінь убожества!.. Я бачив таких убогих и страшно було дивитися на їх!.. На їх лицах не було ніякого виразу крім убожества: в сему виразі, міні здається, поміщаються вирази усього того, що тільки може виявитись під втиском убожества... Ся ступінь убожества не виявилась ще зовсім на лиці тієї молодіці, про котру ми ведемо річ и котру назвемо хоч Стехою. На Стешиному лиці ще миготіло щось таке симпатичне, що притягувало до себе, наче та роскішна, пишна квітка, котру вже вдарив осінній мороз, котра вже зблекла, котра вже не вичунає, погине, але все вона ще не втерала слів своєї краси.

## II.

Вітер подув кріпше; дощ линув буйний; Стеха одрігнула від холоду... Вона повернула в праворуч и подалася в низ до Дніпра... От вона зрівнялась с колодязем. Зайшла б в каплицю, приложилась, — так замкнута вже; тільки стовб бовваніє над колодязем... Хотіла перехриститися, пучки заклакли, не можна розігнути...

Темно, тихо, нічо ніде ні щавокне, тільки й чути, як ще трохи низше дніпрова хвиля вдариться об берег, тай замовкне... Стеха глянула туди, де тече Дніпро... Нічого не видко! — Туман повис над річкою и злився з видом... Стеха пішла до берега. От вона на березі.

Придивімося, щось чорніє; то купальні стоять, ще й досі не відведені в захисток на зімвілю. Стеху наче що поманило в купальні: держачись за більце, вона в п'ятьмах стала спускатися по східцях; спустилась, пішла по дошкам. Берег вже далеченько!.. тут певно добра глибина. Стеха глянула на воду: біжать хвилі, одна другу доганяють, одна другу скривають. Щось наче шепче Стесі: „добре ти зробила, молодице, що прийшла сюди! Чого стоїш? Переступи через більце, — да кинься в воду! Скінчиш житя, скінчиш и муки свої. Годі тобі боротись з нуждою; не побореш ти її; вона тебе заїсть и зїсть. Кінчай! могила усім однакова, усім дорога в могилу. Хіба не все одно що сьогодні, що завтра“.

„Здається чим швидче, то краще!.. ну, помучишся кілька хвилин в холодній воді, за те раз на віки розлучишся из своїми муками!... Кінчай! дніпрові хвилі пригорнуть тебе до свого лона!.. Чого боятися? — Людей? хіба людям що до тебе! Байдуже ім, чи живеш ти, чи ні?.. А може Бога боїшся? не бійсь!.. він би тебе простив, дак и прощати ні за що...“

И здалося Стесі, що з води вийшла якась манія, простягнула до неї обидві руки и так приязно, так ласкаво зове до себе! Що ж! тільки б ногу перевинути через більце, посунуться трошки с кладки, шубость в воду!.. всему кінець! Манія підхватить на руки и не дасть забиться об воду, або об кригу... Чого ж вона жде? Хіба ще мало змокла, хіба ще дощ не пробрав до рубця, хіба ще мало зїла вона дрижаків?..

## III.

Стоїть Стеха! мабуть не спокусить її манія, мабуть для неї, для тієї перемокшої и одубілої Стехи ще єсть що небудь таке в житю, що приманює її до себе!..

Так!.. С тяжкою журбою згадала вона, що життя її ще потрібне за для других: вона жінка — у неї єсть недужий, голодний чоловік; вона мати — у неї єсть мала дитиночка... Хто ж їх доглядить, хто їх обміє, хто стане побиватися біля їх; хто їх без неї нагодує?.. Та хіба ж и в неї є чим їх нагодувати? Здалося Стесі, що й водяна манія, и хвилі, и вся вода, и увесь Дніпро зареготалися з неї: чудний, дивний регіт наче покотився по воді... „Чого ж ти йшла сюди? чого ж ти в таку хвилю ти-няєшся по улиці?“ наче хто питав її.

— „Ні! ні!.. не сёгодні, не тепер, не в отсю холодну, холодну ніч!.. нехай другим разом, може завтра... Сегодні вернуся до їх; вони з обіда ще нічого не їли... Піду нагодую їх... а чим же я їх нагодую, у мене ні крихти хліба, ні шага за душею... А колись то не так було... де ж ёго взяти?.. хіба вкрасти?.. а де, у кого?“

Стеха замислилась.

Стала вона згадувати своє життя.

## IV.

Згадала Стеха як була ще вона малою дитиною. Жили вони в селі; родителі її були крепаки: хатина у їх була мапесенька, памятує вона, як було мати встане рано-ренесенько, протопить у печі, зварить їй в невеличкому горничечку кашу, поставить на припічку, на столі положить хліба; підмете хату и йде швидче на панщину; вернеться до дому не рано в вечері. А Стеха одна собі просидить у хаті цілий день. А в літку, коли на дворі темно и сухо, вибіжить на улицу, пограється з сусіднёю діворою чи в хрещика, чи в гусей. И весело їй! байдуже що батько й мати цілий день тягнуть в ярмі!.. Дасть Біг вечер — вони прийдуть, поцілують, попестують свою одиничку — Стеху; вложить мати її спати и спить вона тихо, спокійно; ніщо її не безпечить, хіба инколи присниться, що сусідова Галя ущипнула її и вона жажнеться зо сну... А прийде субота — ненька ще до захід сонця вернеться до дому: принесе води, нагріє купелю з любистком, з васильками, з мятою; змиє своїй Стесі голівоньку, вичеше її гарно;



а в неділю вквітає и побіжить Стеха до церкви. В церкву вона тільки загляне, а більш попустує на цвинтарі з дітьми, посидить на мурашку, инколи полізе на дзвіницю, подивиться як там дзвонять... С церкви до дому: у матері вже й обід готов, борщ з салом, часом молодша каша... Пообідали, тато ляже під хатою, а мати візьме грібенку, сяде у ёго в головах да поськає в голові, а Стеха тут коло іх бігає, жартує, пустує; весело їй! А вони на її дивляться, не надивляться. Стеха ж одначка, а до того ще й з себе красива: коси чорні, лице біле, брівки густі, рівні як шнурочок, очиці карі, да швидкі — швидкі, так и бігають, наче зірки.

## V.

Згадала Стеха як вперше побачила вона вїта: такий високий, чорний з довгими, широкими вусами, да такий сердитий — прасердитий! Гляне — наче пятака дасть! Так від ёго погляду мороз поза кожею й піде. Прийшов він у хату, у руках ціпок: и шапки не зняв, не казав: „Магай біг!“ а подивився на Стеху, тай каже:

— „Годі дівко гулять! одинайцятий рік тобі йде, нагулялась доволі; пора й за діло; виходь лиш завтра на тютюн, — чуєш!“

В ранці мати одвела Стеху в перший раз на панщину, на тютюн. Дівчат и хлопців на тютюні зібралось багато пребогато: от як би стілько іх на улиці! Тото б мали напогратись гарно у гусей, або в горю-дуда! А тут не можна! Тут не до пустоти: тютюнник назирцем ходить, приказує, що не „воляж“, щоб на сонце не дивилися, а донильнували насіння знімати...

Сумно той день-перший, день неволі провела Стеха на панщині; але вернулася до дому — байдуже! Помогла ще де-що коло печи матері, повечеряла и знов весела!.. „Тепер и я вже не дитина, а робітниця папська!“ подумала Стеха и думка, що й вона вже не дитина, — звеселила її дитинну душу и серце.

## VI.

Згадала знов Стеха, як запедужав на панщині її тато, як ёго недужого привезли до дому. Сам він не здужав и дверей перейти; на руках ёго знесли з воза, внесли в хату, положили на під. Він тяжко стогнав, нічого не говорив, нічого не пізнавав.

А мати вбивалася біля ёго: ридала, богу молилася! — В день було на панщині, а в ночі коло недужого. Матері не ослобонили від панщини, тільки на час педугу тата. Стеху не ганяли на тютон и вона сиділа біля недужого. Вона доглядала ёго, вона молилася за ёго. Стане вона на вколішки, згорне на грудях рученята, гляне на образ, — а на образі намалёвана Божа мати; дивиться на образ, слізки з очий — кап-кап! „Господи! Поможі видужати татови!“ шептала Стеха. Не помогло! На девятий день тато вмёр. Бог не вчув її молитви... А вона молилася так щиро, так чисто!

Стеха зітхнула и глянула на небо! Тьма! · страшенна тьма дивилася з неба. Дощ лив. Стесі здалося, що то плачуть хвари.— Так плакала и вона, ховаючи свого тата!.. Якою ж страшною звірюкою дивиться небо... „Чи на тому небі єсть той добрий Бог, що не вчув моєї молитви! Ні! Бог милосердя и любви не лишає жити в такій темпоті, в такій пустоті!.. Ні! мабуть він не там живе, або де инде, або ёго „милосердного“ й зовсім не ма?..“

## VII.

Згадала Стеха, як прийшла в вечері з панщини мати! Тато вже похолов, сусіди-люде обжили и на стіл положили. У ранці прийшли майстрі, зробили труну, мати виняла з скрині два пової полотна, що дбала на придане Стесі. Один порізали на покривала, на хустки, другий Стеха однесла до жиди в шинок; жидівка подивилась, довго вертіла в руках, перемирляла на аршин, сховала в скриню, а Стесі дала дві пляшки горівки, да щось там грошей. Гроші усі пійшли на свічки, на ладан, да попу за похорони. За подзвіне нічим було заплатити, не стало тих грошей; паламар був добрий чоловік подзвонив на віру. Дячок не пішов на віру читати псалтиря, так обійшлися без псалтиря. На поминки с паньського двору прислано пів пуда круп, да пуд гречаної муки. И не взяла мати паньського добра, старцям роздали...

## VIII.

Згадала Стеха як прийшла воля! Тоді їй п'ятнайцятий ишов. А вона добре памятує: було в піст як раз в неділю на сорока мучеників. В ранці приїхав до пана в двір становий, з ним якийсь судовик. Подзвонили в церкву, народу зібралось видимо не видимо,

старе й мале, усе йшло, бо знали що читатимуть волю. Навіть пани прийшли в нашу церкву, хоч до того з роду не ходили: звісно ляхи, не нашої віри, до костелу їздили в друге село.

И в церкві й на цвинтарі така тіснота, що й пучки не можна просунути. Одправив пан-отець службу, послі молебень за царя, послі прочитав волю в церкві, потім на цвинтарі становий прочитав її. Люде раділи! Дітвора бігала, кричала: „воля! воля!“ а пани такі сумні, — швидче до дому. Жид думав, що люде с церкви так и привалять в шинок. Де тобі! ні одна душа й не зазирнула, и без горілки воля усіх впоїла; усі раділи, тільки й не радів один старий — престарий дід Василь Шмигун. Сів собі на деревину під ворітьми, тай сидить такий сумний. Люде до ёго:

— „Чого дідуся сумуєте?“

— „А ви чого дурні радієте?“ одрізав він.

— „Як чого! діду-голубоньку! воля прийшла...“

— „Воля!.. добра воля! Є чому радіти!.. А істимете що? дурні!.. воля без землі! Хіба ж не чули, що на дворових землі зовсім не даватимуть.“

— „Дарма діду! аби воля, заробимо!“

— „Заробите! З голоду без землі попухнете. Забули хіба, що в нас послі останної ревизії більша половина села дворові. Що ж вони робитимуть без землі? В наймити підуть до тих, котрих дадуть землю, чи в старці? Ох ви, дурні, дурні! не розумієте, що без землі погана воля. Се будуть знов нові пани и нові крепаки!“

— „Годі! не віщуй старий невідь чого!“ гукнув хтось.

— „Діду! діду! на що вам землі, аби воля.“

— „Міні, сину, не треба вже ні землі, ні волі. Мене наділять землею нарівні з усіми, из старцями, из царями: усім по саженою... а вам молодим без землі тісно буде!“

А люде не слухали діда, не до того було. Раділи усі, впилися волею.

## ІХ.

Стали люде вольними. Ні Стеха, ні її ньька не ходили на панщину. Землею їх не наділяли, бо „ревизьських душ“ у їх не було. Довелося ходити не на панщину, а на поденщину. Піде Стеха куди, чи копати, чи мазати, або в літку сіно гребти, чи жито жати; заробить за день четвертака, тай годі! Мати стара стала, на роботу нездужає ходити. Ледві справиться дома коло

печі, істи зварить, на городі попорається, та спіуючи яку таку нитку виведе. От и вся робота з неї.

Стеха вже на зрості! розцвіла наче маківка, не то що парібки, а й попович коло неї моститься. А Стеха ні на кого й не дивиться. Весело їй! тільки й журби у неї, що старість матері, да блага здоровля її. От, думає вона, коли б неня були здорові, як би добре було, як би весело жилося.

## Х.

Згадала Стеха своє перше и останне кохана.

Стояла тоді на дворі весна, все зеленіло, все розцвітало, все жило. Стеху позвали на поденщину, до попа градки копати. Обідаючи вона вздріла попового наймита Юрка. Високий, молодий, літ 25, чорнявий, голова в кучерах, з очей так и летить проміння. За обідом сів він обідати поруч Стехи. Гляне на Стеху — Стеха так и займеться, наче хто приском кине на неї. Юрко спустить очі в лижку, а Стеха підведе тихесенько, щоб ніхто не запримітив, свої очі на Юрка. С під довгих рісниць її, мов блискавка, вдарить на Юрка; Юрко затрептить, ось лишка дрижить у ёго в руках, от-от випаде з рук!

Давно се було, літ сім назад, а Стесі здається, що се було ніби вчора, так ясно усе нагадується її. Ніби вчора вперше сиділа вона біля Юрка; ніби вчора, вернувшись до дому од попа, у неї якось чудно забилося серце, так чудно, як ще ніколи не билося. За день у попа на роботі вона добре упріла, лягти б швидче, та заснуть спочить, набраться на завтра нової сили на поденщину.

Вона б лягла, таксну ж не ма. Юрко так и стоїть у неї перед очима. От вона й бачить ёго, от и голос ёго чує. В трейте заспівали півні, а Стеха не спить. Голова якось важка горяча, наче що коло серця болить. От и світ. Стеха швидче встала, вимела хату, затопила піч; пораяється, діжу місить, а стара дивиться на неї й сама собі дивується: „Щось з дівкою чудне; не своя вона, ні —“

— „Чи ти Стехо здорова?“ питає.

— „Здорова матусю,“ и почервоніла и спустила очі в діжу.

— „Гляди, дочко, може б сьогодні не йшла на роботу.“

— „Як можна матусю! треба йти! Не піду — дома золотого не висижу; тай пан-отець розсердиться. Треба йти.“

Копасє грядки Стеха. Глянь и Юрко йде до неї з заступом! Вона й обімліла, уся затрусилася, наче чого злякалась.

— „Здорова, дівчино!“ промовив Юрко.

— „Доброго здоровля!“ одказала Стеха и нагнулась витягти с під заступа коріня.

Щаслива стала Стеха!..

И здалось Стесі, що наче й дощ вже не йде, и вітер стих и небо прояснилось и стало так зоряво — зоряво.

Стеха швиденько пішла с тієї кладки, на котрій стояла. От вона й на березі. Куди ж тепер? Куди? Еге куди йти?.. Зразу поховались зорі, небо стемніло, вітер завив, холодним дощем хвиснуло в очі. Стало Стесі темно, страшно, вона зупинилась на березі, щоб погадати: куди йти?.. Нікуди, нікуди голову прихилити... „Що ж!.. хіба вернуться знов на кладку?..“ „А Юрко, а дитина,“ шепнув їй хтось в ухо...

(Конець буде.)

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

У Варшаві між тим одбувався вибір нового короля. Сим разом близкість козаків не позволяла панам проволікати вибору цілі місяці, як перше случалося: потреба голови для держави була дуже очевидна. Хмельницький из своєї сторони вислав на сойм депутатів од козаків.

Було тоді трёх кандидатів на польский трон: семигородський князь Ракочий и двох синів покійного короля Зигисмунда III., Кароль и Ян-Казимир. Семигородського князя усунули перше всіх; з двох братів узяла верх партия Яна-Казимира, козацькі депутати тако ж ёго поперали; Оссолинський склонив многих на сторону Яна-Казимира, впевняючи, що инакше Хмельницький буде воювати за того королевича. Справа між двма братами залагодилася так, що Кароль добровільно відступив од своїх заходів на користь брата. Вибрали Яна-Казимира не зважаючи на те, що був перше єзуїтом и дістав од папи кардинальський капелюх. Що нахияло Хмельницького бути по стороні сёго короля — незвісно, як рівно ж тяжко тепер означити, в якій степені Хмельницький бажав сёго вибору. Тим не менше Хмельницький показував

велике вдоволенє, коли почув про вибір Яна-Казимира. Їму привезли 19-го листопада від короля письмо с приказом застановити війну и виждати королівських комисарів. Хмельницький зараз повернув од Замостя з усім війском назад в Україну.

Хмельницький останніми часами поступав против загальної народнєї волі. Повставшии нарід домагався, щоб він провадив єго на Польщу. Хмельницький вже с під Львова думав був вертатися, та тільки зважаючи на крик народу ходив під Замость. Хмельницький міг ити просто на Варшаву, навести страх на цілу Річ Посполиту и змусити панів, щоб згодилися на найкрайніші уступки; він міг би вчинити корінний переверт в Польщі, збурити в ній аристократичний порядок и положити початок новому порядку, так державному, як и суспільному. Та Хмельницький на то не відважився. Він не тільки не родився, але и не приготувався до так великого діла. Почавши повстане в крайности, зберегаючи власну жизнь и відомщаючись за своє майно, він як сам потім признавався, опинився на такій висоті, про котру й не мав и тому опісля не міг вести діла так, як єму доля вказувала. Доба Хмельницького в тих відносинах недає оден с тих случаев в исторії, коли народня маса инстинктом вбачає, що треба в данім часі робити, та її проводирі не мають снаги ввести в діло того, що народ чує, чого він домагаєсь. Хмельницький був сином свого віку, присвоїв собі польські понятя, польські суспільні привички и вони то в пім проявилися в рішущій хвилі. Хмельницький почав діло гарно, та не повів єго в пору дальше, як було треба. В перших часах зробив він историчну похибку, за котрою слідував ряд инших и таким робом повстане Полудневої Русі пішло иншою дорогою, а не тою, куда єго вели спершу обставини. Побачимо, як Хмельницький став навпаки народови и в відносинах суспільного идеалу, утвореного народнєю масою в єго часі.

Хмельницький вернувши с під Замостя прибув найперше в Київ. При гомоні дзвонів и громі пушок він вїхав в піврозвалені Ярославові Золоті ворота и під стінами св. Софії повитали єго митрополит Сильвестер Коссів, духовенство и київські городяне. Бурсаки співали єму руські и латинські пісні, величали єго спасителем народу, руським Мойсеем. Тут дожидав єго дорогий гість, Паисий, ерусалимський патріарх, що іхав у Москву. Він именем православного світа на Сході приносив Хмельницькому привіт с побідами, дав єму одпущенє гріхів, побуджував до нової війни против латиньства. Гетьман був в тім часі чогось сумний. В єго характері стало проявлятись щось дивного: він то постив

и молився, то віддавався пиятиці и співав думи свого утвору; то був ласкавий и однакий в обходженю з усіми, то знов ставав строгий и гордий; то молився Богу, то радився с чарівницями.

С Київа він виїхав у Переяславль и там оженився. Жінкою ёго, як кажуть, сталася Чаплинська. Про прежіёго її чоловіка всіляко говорять жерела: після одних він ще жив, після инших був убитий. Додають до того, що Чаплинська була кумою Хмельницького, и що патриарх Паисий розр'шив ёму таке недозволене звінчанє. Та єсть також вість одного из сучасних, що незвісно довідно: чи справді ся Чаплинська була жінкою того, котрий відобрав у Хмельницького Суботів, чи инша, східна з нею по фамилії?

В Переяславлі з'їхалися до Хмельницького послы сусідних держав, що гляділи своїх користий в звязи з ростючою потугою козаків. С Турції прибув посол од везира, що упрямляв державою за малолітнёго султана и предкладав Хмельницькому союз против Польщи. Тоді заключено договор, після котрого козаки могли свобідно плавати по Чорному морю и Архипелягови с правом безоплатної торгової на сто літ. Козаки обовязувались не нападати на турецькі городи и боронити їх. Семигородський князь Юрій Ракочий предкладав Хмельницькому вступити в союз и вирухити разом на Польщу, щоб добути корону для Юрія; за то Юрій обіцяв свободу православної віри у всіх краях польских, а самому Хмельницькому удільну державу в Україні с Київом. Прислали до Хмельницького послів господарі молдавський и волоський також с предложенєм дружби. Хмельницький дізнавшись, що в молдавського господаря єсть дочка, просив її руки для свого сина. Прибув посол царя Олексія Михайловича, Унковський, привіз після звичаю в дарі футра и ласкаве слово від царя; та царь ухилився від розриву с Польщею и бажав успіху козакам тільки в тім случаю, коли поводом до повстаня у них справді була тільки віра. Наконєць, в лютім прибули в Переяславль обіцяні від нового короля комисари: сенатор Адам Кисіль, ёго племянник, новгородсько-сіверський хорунжий Кисіль, Захар князь Четвертинський и Ондрій М'ястковський з їх свитою. Останній лишив дуже цікавий опис стрічи с Хмельницьким.

Комисари привезли Хмельницькому від короля грамоту на гетьманство, булаву обсыпану сафрами и червоне знамя з образом білого орла. Хмельницький назначив ім послуханє на площаді и зібрав козацьку раду; тут виразився народній погляд, що не хо-

тів ніяких угод и стремів до рішущого розв'язання питання між Руссю и Польщею.

„На що ви, Ляхи, принесли нам сі дитячі забавки, — закричала юрба, — ви хочете нас підійти, щоб ми, скинувши панське ярмо, знов ёго наклали! Най щезають ваші облестні дари! Не словами а шаблями розсправимося. Пануйте собі у своїй Польщі, а Україна най нам козакам лишається“.

Хмельницький гвівно спиняв народній гомін; та потім за обідом, в розмові с Кисілем и ёго товаришами, підпивши собі, виразив такі ж щирі чувства:

„Що толкувати — говорив він — нічого не буде з вашої комісії. Війна мусить розпочатися за дві або чотири неділь. Переверну я вас, Ляхів, до гори ногами, а потім оддам вас в неволю турецькому цареві. Най би король був королем: щоб король карав шляхту и дуків и князів ваших. Вчинить переступ князь, відрубай ёму голову; а вчинить переступ козак — и ёму то само зроби. От буде правда! Я хоч собі невеличкий чоловічок, та от Бог міні так дав, що я тепер самовладний володарь руський! Коли король не хоче бути вольним королем, ну як ёму вгодно.“

Адам Кисіль висляв перед козацьким проводирем всю свою красомовність, обіцяв побільшене козацького війська до п'ятнайцяти а навіть до двайцяти тисяч, наділене ёго новими землями, давав позволене ити козакам на невірних; але Хмельницький на то всё ёму сказав:

„Марні речі! Було перше зо мною об сім говорити; тепер я вже вчинив то, об чім и не думав. Зроблю то, що я загадав. Вибу з ляцької неволі весь руський народ! Перше я воював за свою власну кривду, тепер буду воювати за православну віру. Весь чорний народ поможе міні по Люблин и по Краків, а я од ёго не відступлю. У мене буде двіста, триста тисяч війська. Орда вже стоїть на поготові. Не підю війною за границю; не підойму шаблі на Турків и Татар; буде з мене України, Поділя и Волині; доволі нашого руського княжества по Холм, Львів, Галич. Стапу над Вислою и скажу тамошним Ляхам: „Сидіть, Ляхи! мовчіть, Ляхи! Всіх тузів ваших, князів там зажену, а як стануть за Вислою кричати, — я іх и там знайду! Не лишиться ані оден князь, ні одна шляхцянка на Україні; а хто з вас з нами хоче хліб істи, той най війску запорозькому буде послушний и не виступає на короля.“

Слухаючи сю річ, пани, як самі потом говорили, здеревіли зо страху.



Полковники, що були при Хмельницькім, говорили крім того: „Вже минули ті часи, коли Ляхи були нам страшні; ми під Пиливцями спізнали, що се вже не ті Ляхи, що перше бували. Се вже не Жолківські, не Ходкевичі, се якісь-там Тхоржевські та Зайончковські (від — *chórz, zając*), діти, що нарядилися в желізо! Померли од страху, як тільки нас побачили.“

Однак по усильній просьбі польських комисарів, Хмельницький подав Адамови Кисілю услівя миру в такім зміслі: в цілій Русі знищити память и слід униі; уніятських церков зовсім не має бути, а римські костели тільки до часу; київському митрополиту дати перше місце в сенаті по примасі польскім; всі уряди и достоїнства в Русі мають бути обсажені православними; козацький гетьман має бути залежний тільки від самого короля; — жидам не дозволено поселятися в Україні. Наконєць, в услівях поміщено, щоби Єрема Вишневецький не діставав начальства над польским війском.

Комисари відказалися підписати сі услівя, в сущности досить умірковані и відіхали. Предложена Хмельницького викликали гнів в польскім сенаті. В тих часах Поляки с фанатизму ні за що не рішались на знищенє униі. Крім того домагана Хмельницького загрожували панам на будущину втратою їх дібр и верховних прав на Русі.

Поляки виставили військо під начальством трёх проводирів: Лянцкоронського, Фирлея и Єреми Вишневецького. Крім того дали королеви право на зібране посполитого рушення т. є. загального узброєня шляхти: способу сєго уживано тільки тоді, як краєви грозила крайна небезпечність.

В Україні лагодився цілий народ до війни. Хуторі, села и городи ставали пустою. Пахарь кидав свій плуг, надіючись пожитись коштом панів, на котрих перше робив; ремісники покидали свої майстерні, купці свої крамниці; шевці, кравці, тєслі, винники, броварники, могильники (що копали сторожеві кургани), лазьники втікали до козаків. В тих городах, де було магдебурське право, шановні бурмистри, радні, війти и писарі покидали свої уряди и пішли до козаків, обголивши собі бороди (після тогочасного звичаю вояки голили собі бороди). „Так-то — замічає ровесник — диявол поглушився з шановних людей.“ Зневага и посьміх ожидали людей, що не брали уділу в повстаню; тільки каіки, старці, жінки и діти лишалися дома, та й то по більшій части слабий чоловік або бездітний старець, стидаючися лишитись без уділу в справі визволеня отчини, ставив за себе наймита. Хмель-

ницький розділив їх на полки, котрих тоді утворено дванайцять правобіч Дніпра,\*) а дванайцять лівобіч.\*\*) Та не всё військо було с Хмельницьким; він виправив частину ёго в Литву підбурювати білоруських хлопів.

Хмельницький виступив с Чигириня в маю и йшов помалу, ожидаючи кримського хана. Ислам-Гирей злучився з ним в червцю на Чорнім шляху. В ёго війську були кримські гірняки, славні стрільці з лука, степові ногайці в кожухах шерстю на верх вивернених, котрі живилися кониною, нагрітою під сідлом; були й буджацькі Татаре, що зносили з задивляючою терпеливостю спекоту й голод и дивували своєю знаємостю безпримітного степу, спосібні, як говорили об них, довго сидіти в воді; були також с ханом Черкеси з голеними головами и довгими чубами. На поклик Хмельницького явилися лицарі з над Дону. Ніхто не просив наперед платні; кождий ишов без торгу на війну, сподіваючись розбити богату Річ-Посполиту.

Хмельницький з своїм полчищем обляг польске військо під Збаражем 30. червця (10. липця нового стилю) и держав ёго в облозі, надіючись примусити до здачи голодом и неустанною стрільбою. Поляки приготували собі так мало запасів, що в кілька неділь у них повстав голод. Роскішні пани мусили жититися кінським мясом; прості жовніри їли коти, миші, пси, а коли й тих звірят не ставало, то зривали шкіру з возів и обувля и їли, роз-

---

\*) Чигиринський, черкаський, лисянський, білоцерковський, паволоцький, уманський, калницький, канівський, животівський (инакше брацлавський), полісенський и могилівський. Простор, який займали сі полки, складали нинішні губернії: кіївська, волинська по р. Горинь, подільська, часть Червоної Русі и часть минської губернії. Каменець, тверда, неприступна твердя була ще в руках Поляків.

\*\*) Переяславський, віжинський, чернігівський, прилуцький, ичанський, лубенський, ирклівський, миргородський, кропивнянський, галицький, подтавський и зінківський. Вони займали нинішню полтавську и чернігівську губернію и часть могилівської по Гомель.

Полки ділилися на сотні; сотня мала села и городи и звадася після назви якогось значнійшого місточка. Иша сотня мала в собі до тисяч людей; сотня ділилась на курені. Верховне місце управи звадася військовою канцелярнею; там разом з гетьманом засідала генеральна рада або військова старшина: обозний (начальник артилерії и закладаня табору), осаул, писарь, судя и хорунжий (що ніс головне знамено). В кождім полку була полкова канцелярія и полкова старшина: полковник, обозний, писарь, судя и хорунжий. В сотні була сотенна канцелярія и сотенна старшина. Начальники куренів звадася отаманами. Старшину вибирали на радах, а гетьман її потверджував. Сей лад в сущности здавна бував у козацькім війську, та сим разом розширився на цілу мазу повставшого южно-руського залюдненя.

варюючи в воді. Багато їх умерало; козаки знарошно кидали в воду трупи, щоб зопсувати її. Поляки доходили до такого положення, в яким були їх батьки в Москві. Руські хлопи насмівалися з них и кричали :

„Чи скоро ви, панове, будете збирати від нас данину? От вже цілий рік, як ми вам нічого не платимо; а може бути, задумаєте наложити нам яку панщину?.. Піддавайтесь но лучче! а то дармо кунтуші свої замазали, лаяючи по шанцях! Відай усе то наше та й самі ви попадете в добычу голодним Татарам! От-що наробили вам: очкові, та панщини, та процеси, та сухомельщини! Гарна вам була тоді музика, а тепер вам так славно в дудку заграли козаки!“

Кілька разів мали вже жовніри замір повтікати, хоч се значило ити всім на явну смерть, тому що хлопи не лишили б їх живими; — та цілий табір піддержував тоді воївний князь Єрема Вишневецький. За ёго радою оден шляхтич, именем Стомпковський причесався по мужицьки и взяв с собою письмо до короля; в ночі він переліз окопи, кинувся в став, що притикав з одної сторони до польского табору, переплив став, переліз поміж сплячих неприятелів, а при найменшій шумі припадав до землі и затаював одних, як роблять стрільці з медведем. Мипувши неприятельский стан, він пустився на втікача, видаючи себе за руського хлопа, потім взяв почтові коні и дістався до місточка Топорова, де застав Яна Казимира.

Король дістав од папи благословене, посвящене знамя и меч, виїхав из столиці и поступав помалу, ожидаючи приходу з різних воеводств війск посполитого рушення. В ёго було двацять тисяч регулярного війска (а може й троха більше). Посполите рушене неустанно надходило oddілами. Коли король дістав письмо від осаджених и роспитав Стомпковського про положене війска, вирухив він на одсіч осаджених; та виправа ёго була трудна, бо дощі попсували дороги. Поляки потім жалувалися, що ніяк не могли засягнути певних вістий про неприятеля: „Ся Русь — то всі до чиста бунтівники, говорили вони: — хоч печи їх, то вони правди не скажуть!“ Хмельницький на против знав про всі рухи неприятельські. Руські хлопи, що привозили запаси для королівського війска, удавалися потім до своїх братів козаків, щоб розказати їм про положене польского війска. Багато слуг повтікало від своїх панів до козаків.

Король прибув наконєць до місточка Зборова, вже недалеко від Збаража. Зборівські міщане сей час дали знати Хмельницькому

об королівським приході и обіцяли помагати ёму. Лишивши піше військо під Збаражем, Хмельницький взяв с собою кінницю и разом с кримським ханом и Татарами виправився до Зборова.

В неділю, 5-го серпня (15. нов. ст.), Поляки стали переправлятися через ріку Стрипу. День був хмарний и дощевий. Козаки з ліса бачили, що робиться в неприятеля. Коли половина посполитого рушення вспіла переправитися, а друга зіставала на противнім березі и шляхтичі, не сподіваючись нападу, розложилися обідати, — козаки и Татаре ударили на них и винищили всіх до останнього, що були на одній стороні ріки. Зараз потім розпочалася битва на противнім березі. Король заявив велику діяльність и виставлявся на небезпечність; та смерком Поляки збилися в свій табор, а неприятель оточив їх з усіх сторон.

В ночи хотіли пани яким способом випровадити тайком короля с табору, та Ян-Казимир одкинув се соромне предложене. За радою канцлера Оссолинського, король написав до кримського хана письмо, предкладаючи ёму приязнь, в тій ціли, щоб ёго відтягнути од Хмельницького.

Ис сходом сонця битва відновилася. Козаки ударили на польський табор з двох сторін. Битва була кривава. Козаки вернулися в польський стан и добивалися вже до короля. Нараз всё змінилося. С козацького стану рознісся поклик: „Згода!“ Витязі одступили. Треба було однако ще багато часу, щоб погамувати розлючених вояків.

Зараз потім явився в польський табор Татарин с письмом од кримського хана. Ислам-Гирей бажав польському королеви щастя и здоровля, заявляв невдоволене с того powodu, що король не звістив ёго про своє вступлене на трон, и виразився так: „Ти моє царство ні за що мав, а мене не вважав чоловіком; тому ми прийшли зимувати в твої улуси и по волі Господа Бога лишилося в тебе в гостях. Коли тобі вгодно потолкувати з нами, то вишли свого канцлера, а я вишлю свого“. Прислав королеви письмо и Хмельницький, впевняв, що він зовсім не бунтівник, и тільки удався до великого кримського хана, щоб привернути для себе ласку королівську. „Вашій милости, — писав Хмельницький, — угодно було назначити замість мене гетьманом козацьким пана Забуського; звольте ёго прислати до війська; я сей час оддам ёму булаву и знамя. Я з війском Запорозьким при виборі вашім бажав и тепер бажаю, щоб ви були потужнішим королем, як був св. памяти брат ваш.“

Трудно рішити, що було причиною сього наглого застановлення битви. Український літописець тогочасний говорить, що Хмельницький не хотів оддавати християнського короля в бисурманську неволю; Поляки приписують се діло найбільше ханови.

Перше заключено умову с ханом. Після тої умови польський король обов'язався платити кримському ханови 90.000 золотих щорічно и крім того дати 200.000 золотих одноразово. Татаре називали се даниною; Поляки уразилися и говорили, що се „не данина а подарунок.“ Татаре відповіли: „Всё одно, як називаєте, — даниною, чи подарунком, щоб тільки були гроші“.

Потім заключено умову с козаками. Установлено, що має бути війська козацького 40.000, с правом записувати їх с королівських и шляхоцьких дібр на обшарі, котру займають київське, брацлавське и чернігівське воеводство (нинішні губернії: київська, полтавська, чернігівська и частина подільскої). В займищі, де будуть жити козаки, не вольно кватирувати коронного війська и жити жидам: всі достоїнства и уряди в означених воеводствах діставатимуть тільки православні; езуїтам не позволено жити в Києві и інших місцях, де будуть руські школи; київський митрополит засідатиме в сенаті; а що до знищення уни як в королівстві польським, так и в великім княжестві литовським виїде соймова постанова.

По заключеню умови, Хмельницького припустили 10. серпня (20. н. ст.) до короля (однако він взяв закладників на той час, коли мав виправитися в польський табор). Він держався поважно, говорив хоча с шапою та сміло, виложив коротко насилля и кривди, котрі заподівали польські пани и довели народ до повстання. „Ми втратили терпеливість — виразився Хмельницький, — ми були примушені закликати чужоземців против шляхоцтва. Годі нас за то гудити, що ми берегли нашу жизнь и наше майно! И товарина ударить, як її мучать!“

Литовський підканцлер Сапіга, именем короля тут присутного, заявив, що забудуть про всё минуше.

Мирний договір вибавив остаток війська, що гинуло з голоду під Збаражем. Зараз потім видано розказ застановити війну и в Білорусі. Повстанє прибрало було в сій стороні вже значний розмір, коли там явились с козаками два проводирі: Подобойло и Кречовський. Вони вспіли підбурити кількадесят тисяч хлопів, але польський литовський гетьман Радивил, по великім з їх сторони опорі, знищив їх ватагу коло Річиці. Ранений Кречовський

попався в полон, и щоб не дістатись на наругу витязеви, розбив собі голову до воза, на котрім ёго везли неприятелі, що ёго полонили.

(Дальше буде.)

## ЩЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (Слово о Пълку Игоревѣ, Д-ра О.м. Огоновського. Граматика руского языка Д-ра Осадици в 3. виданю) написав Б. Пюрко.

(Дальше.)

По при тексті оригінальним помістив автор дословний прозаичний переклад на теперішній наш язык. Переклад сей під кожним взглядом знаменитий, відзначається великим зрозумінням річи и перевисшає що до чистоти и красоти ясику всі дотеперішні наші переклади.

По тексті оригінальним и толкованю того ж на теперішній наш язык слідуєть поясненя, переважно граматично-філологічні.

Єсть се часть в цілім тім ділі не тільки найобширнійша але и найспільнійша, бо написана основно, вичирпаючо и в великою ерудицією.

Сподіватись тоді належить, що праця Д-ра Огоновського, а особливо та послідня її часть, не тільки що приспособить новійшу науку філологічну до вивченя „Слова“, але и розяснить не одно дотепер темне місце того так важного памятника. Не дивно про те, що в часті тій годі що такого подибати в чім би авторови закид зробити можна. Тож и заміти мої, котрі тут зробити собі позволю, будуть може більше суб'єктивними. Перед всім не можу згодитися на те, яко ба 1-ий причастник часу минушого „рекъ“ (XI. 8. и XIV. 1.) заступав Aorist-a, позаяк таке ужите того причастника майже нігде не знаходиться. Я думаю тоді, що рекъ на обох тих місцях єсть тільки причастником. Правда що такому толкованю річи стоїть на заваді кон'юнкція „и“, бо тоді мусіло би читатись „схопи рекъ“ (схопив рекши) а не „схопи и рекъ“ (схопив и рекши). Но таке получене verbі finiti с причастником через „и“ подибати можна частійше в старинних наших памятниках, рідше в народній нашій літературі. На доказ вистапнуть приміри наведені Миклосичем (Syntax стр. 836), с котрих тут два наводжу: Коли они жито покунивши и припровадять к Витебску: аста. Запровадивши го там до своїх наляців и поведа го показувати: каз. Рудч.

С тої причини, думаю и в пісні XIV: 1. не треба читати „и охода“ а лишити переказану лекцію и уважати „ходы“ за Aorist (ходи), в котрім ы стояло би замість „и“.

Що потому до місця: съвнѣмъ славы оба полы сего времени (II. 13.) я думав би, що „славы“ єсть Aoc. plur. зависимий від „съвнѣ-

вда", а „оба помы“ треба таки уважати за невластиву препозицію з Genet. (Mikl. Syntax 256. 31.), а так місце се толкувати належало би ось як:

Звиваючи слави (4. п. pl.) по обох боках сѣго часу, а не „обом половинам сѣго часу“.

Частицю нашу „мов“ уважає автор за первісний imperativ від „мови-ти“ и знаходить поперте в церковнім „рци“ (стор. 49), котре має те саме значенє що и наше „мов“, а єсть очевидно imperativ-ом. Миклосич виводить однак частицю тую из particip. praeter. II., так що „мов“ сстояло би зам. „мовив“ (молвилъ). Теория Миклосича має те за собою, що по-при „мов“ приходить ще и форма „мов-би, а „би“ лучиться звичайно тільки з particip. praeter. II. Помимо того я думаю, що теория ш. автора єсть правдоподібніша ніж теория Миклосичова, бо за нею промавляє не тільки горі наведене „рци“ (imperativ від рек-ти), але що найважніше и частиця *нехай-би*, в котрій „би“ лучиться з imperativ-ом, бо *нехай* не єсть нічого иншого як imperativ від *нехати*, за *неха-ти*.

Признати також нальжить, що деякі лекції автора, як: *свистъ звѣрннъ вѣсталъ и*, зам. дотеперішні: *вѣ стажен* (III. 4.), а перед всім лекція: *ковылъ* зам. дотепер: *канннъ* належать до дуже щасливих коньктур и причиняються немало до відзисканя властивого зміслу тексту. Що ж до форми „морѣ“ (VIII. 5.) зам. переданої „морє“ (7. пад.) я думав би, що тую послідню запис у текст зам. першої великоруській писець, позаяк *е* и *ь* в великоруськім в иговорі неріжняються. Гадка Житецького, якоби Українці на півночі говорили в 7. п. *море* потребує потвердження. Міні здається що Житецького 7. п. *море* походить з недослуху зам. *мори*, котра то форма 7. пад. и у нас в Галичині стрічається.

Конець діла Д-ра Огоновського становить альфабетичний спис слів, пояснених автором на ріжних місцях цілого діла.

Зваживши те, кілько труда стоїть зложене подібного словарця и як великої ваги єсть він в таких наукових працях, як се єсть діло Д-ра Огоновського, то годі неприємати авторови великої заслуги и в тім взгляді.

Тільки о виданю „Слова“ Д-ра Огоновського.

Коли зібрати в короткості, що тут о тім виданю було сказано, то праця Д-ра Огоновського представляється в цілости ось як: Перша часть, замітки критично-естетичні, єсть слабше оброблена, хоч и в деім дуже цінна.

Друга часть, текст и толковане, відзначається здоровою и розумною критикою тексту, деякими дуже щасливими коньктурами в лекції, и гарним толкованем на теперішній руський язык.

Третя часть, граматично-филологична, найобширніша и на й с и л ь н і й ш а, відзначається основністю, всесторонністю и великою ерудицією.

Здавалобися тоді, що Д-р Ом. Огоновський, як и прочі наші галицькі учені того рода, єсть більше граматиком и филологом, як критиком и естетиком.

Зваживши однак, що автор поставив собі за задачу: „приспособити новішу науку філологічну до вивчення „Слова“, —“ кождий легко пересвідчитись може, що автор для тої ціли часть граматично-філологічну більше форсувати мусів.

Будь як буде, не помилюся, коли скажу, що праця Д-ра Огоновського стане окрасою не тільки нашої літератури, але и цілої філології Славянської.

## РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(*Еміля де Лявеле* професора університету в Люттих 1876.)

(*Дальше.*)

Так здається, що релігійна ідея — се дійсно та духовна атмосфера, без котрої о життю людського роду и думати не можна. Пані Акерман описує в своїх „*Poesies philosophiques*“ в дуже добрий и значний спосіб хмарливість и сумоту чоловіка, котрому позитивизм відібрав всяку надію неба.

И як же ж би не мала опанувати глибока и зовсім невідрадана сумота чоловіка, котрий не має ніякої надії на лучший склад річей, котрого жите и так вже коротке, навіщане найріжнороднішими злиднями, не мало би иншої видівні як сей світ, де кривда, як тільки силу має, усе поконує, а цілі генерації на жите и смерть завзято борються на те тільки, щоб здобути собі дуже малесеньке місце и мізерні способи до свого сутя. В Америці засновано німецькі осади, котрі безвзглядно виключають всякий культ; подорожні, котрі навідували ті осади, описують, що їх мешканці, а передовсім жінки дуже поважні и сумні. Жите без дальшого вигляду теряє свою приману.

Але що більше, рівночасно з релігійною ідеєю счезає також обичайність; вона тратить свою підставу, а тим самим всяку сильну підпору в душі. Наука ограничена виключно тільки на спостереження в материяльнім світі; то ж може вона пізнати тільки те, що є, а не те, що має бути. Коли крім тілесно намацального нема нічого більше, ніякого ідеалу правди и добра, то як можна від мене вимагати, щоб я пригоджував до того мої діла? Коли чоловік не є нічого иншого, як тільки материя в певнім стосунку зложена, то вже ж тяжко зрозуміти, чи и які обовязки має сповняти таке сполучене молекілів вуглянику, дусця, квасороду. Які ж є обовязки льва, мякуна, морської трави, спадаючого каміня або повіваючого вітру? Ніколи не зможе материялизм сам з себе витворити основи моралі. Я можу собі подумати, що моральність незалежить від сего або того культу, але не від віри в Бога и в нескертельність душі. Без сих обох послідних ідей нема найменшої розумної причини, для чого б не можна здобувати собі своє щасте и добро на кошт своїх ближніх. Без ваганя посвячується їх, як тільки се веде до власної користи; — але себе самого за других посвячувати, — що за дурниця и по що!



Коли с туземним житем усе кінчається, то для якої причини маю я ёго наражати для добра моїх ближніх або отчини? Яка може міні бути за се нагорода? Узнане, слава, вдяка потомства — все те не має для мене найменшої вартости, бо про все те не буду я нічого знати. Такі ідеали можуть притягати хіба таких людей, котрі образувались релігією або науками філософії и мимо всего ще приступні подвигам духа; але як би говорити об тїм чоловікові, котрий признається до льогичного матеріалізму з ёго всіма консеквенціями, то він стиснув би тільки раменами — и с свого становишка був би він правий.

„Лучший міні живий пес, ніж здохлий лев“ — такі слова кладе якийсь писатель в уста чоловіка, що не вірить в будуче жите, — „бо живі знають, що мусять умерати, а вмерлі нічого не знають и не мають ніякого вже пожитку, бо їх дух поник в забутю; то ж я придержувався роскоші, бо для чоловіка не ма нічого лучшего під сонцем, як їсти, пити и роскошувати“. А Епикурейчик Горац каже: „Веселїться и заживайте роскоші, нїм прийде старість и смерть“. Ось чому атеїст, коли він тільки консеквентний в своїх виводах, ніколи не наражатиме свого жита для оборони отчини або для ратунку своїх товаришів; бо коли разом из смертю тіла усе зникає, то вже ж хіба був би дураком, щоб наражати власне те средство, котрим він роскошує до кінця свого часу. Піддаватись своїй судьбі — було б тут дурацтвом, а самоофірливість пустою оманю.

Нехтуване духового и вишого покликания душі викорінює всяку розумну підставу права и честноти. Коли я можу збогатитись ненаражаючись карним уставам, то чому ж не мав би я сего вчинити? Бряскіт мільонів все усправедливляє! Так само не можу зрозуміти, для чого маю я лякаться простацького чину, надужитя довіря, або навіть самої крадіжи, коли тільки с того можу мати користь и не стягну на себе кари! Яку можна знайти підставу крім релігійної віри, до того, щоб що-раз зближатись до добра, а відвертатися від зла? Покликаються на два поводи: на честь и на совість. Але ж честь се чуте, що виплекалось в духово дуже високо розвинених товариствах, и не може поза ними иснувати. В краях, як Хіни, що приклоняються до матеріалізму, воно дуже слабе и нерозвинене, та мусить с часом зовсім счезнути, бо не достає ёму ніякої підстави. Положїмо по одній стороні всі роскоші жита, а по другій — честь, або лучше сказати жадобу узнання и поважання: більша половина людей вибере неперечно перве. Задоволене самого себе, яке витворїло пошановане у других, се тільки виобразя, коли тим часом роскоші, які дає навіть неправно зискане багатство, промавляють до зміслів и опановують цілою силою тілесного чоловіка. Кажуть, що коли я допущуся якої нечести, то безчесне жите стане моєю карюю. Але ж як я втічу в инший, далекий край, то зможу я там отрясти ту ганьбу як порох з моїх чобіт и знайду в мойй новій отчині всякі роскоші, а навіть пошановане, коли матиму тільки доволі грошей, щоб оплатити їх ціну. А надто чоловік роскоші може дуже вигідно обійтись без пошанованя, коли тільки має всі инші достатки, ба навіть може дуже любо жити й не міркуючи, що ним погорджують. — Але совість, скажуть нам, чи ж се не входить в рахубу? Неперечно, совість се сила. Але ж яка вона слаба и хибка, як

її відлучити від ідеї Бога с. е. від абсолютного праобразу добра и від противного йому типу зла! В тій хвилі, коли нема більш нічого, тільки одна матерія, — понятє добра и зла, права и несправедливости, стається дуже възглядним, а навіть можна сказати, що се тільки пусті слова и що остаточно, рівно як у звірів, остається тільки одна розкіш. А ще до того, як легко обманюється и засипляє совість, коли счезне всяке релігійне чутє! Чи ж думаєте, що ошуєт, котрий, збогатившись здобичею своїх офір, упливає у всяких можливих роскошах наших столиць, часто дозволяє своїй совісти зворухнутись и себе непокоїти? Пуста фраза, шумна реторика! В коловороті інтересів и роскошей, що заповняють його днину, навіть не знаходить він часу, де б могли його навіщати зворушення совісти; совість не має у його ніякого діла, він не має вольної хвилі, щоб дати її послух.

Чисте почутє обовязків без Бога и без вигляду на будуще житє — се може бути красне слово, але воно не має ніякої мисли. Коли б склонність до добра, сама про себе, мала бути двигалом наших діл, а тим самим підставою суспільности, то попали б ми в блуд квієтизму, котрий вимагав, щоб любов до Бога була вільна від всякої гадки звертаючоїся до самого себе. Усе читатимемо з користю велику розвідку між Босіє-ом а Фенельоном. Рішено проти Фенельона и справедливо, бо він маячив о чоловіці, який не иснує. Висліджуване дійсности не дозволяє похибуватись об тим, що чоловік, як и всі органічні истоти, а навіть рослина, все намагає до свого власного добра. Самолюбство є неперечно головною засадою дальшого удержання родів и без того чутя, що їх всіх опановує, дійшли б вони до упадку. Була б се наївна омана думати, що чоловік, щоб сповнити свою повинність, без власного інтересу зречеться хоч би и найменшої приємности, або поступатиме проти власного інтересу. В чоловіці все таки жне звіря з усіма своїми звірячими склонностями и, щоб їх оховстати, треба релігії або такої філософії, котра опановує духа, приводить його до самогїжи и падає йому духовний інтерес яко підставу його діланя. Як снадаючий камінь, так и чоловік, запопадливий за своїм власним добром, слїдує тільки за природним правилом. То ж було б се марне старанє вимагати від його, щоб він сповняв свої повинности з чисто несамолюбних поводів, з „квієтної любови до добра“. Єдина можливість, — и се може тільки віра доказати —, лежить в тим, щоб розкрити йому вигляд на вічність. За для неї буде він з маловажностю оглядати всі туземні добра и радо посвятити її усе, навіть саме житє.

Вчисляють нам цілий ряд атеїстів, котрих справедливо можна зачислити між найлучших людей їх часу н. пр. Гельвеція сего гуманного и великого добродія, або Джемса Міля сего узнаного взорця моральности, стоїчного, розважливого и чистого як старинний мармур; але сі незвичайні люде були філософами, а крім того виховані християнським образованєм, в серцю християнської суспільности.

Ідеї и настрої чутя наших сучасників мають неперечно далеко більший вплив на наш діла, ніж наш власні ідеї. Представмо собі цілий народ без всякої релігійної ідеї, а рівночасно счезнуть обичайність и понятє офірливости, обовязку — в загалі. Дарвінізм учить, що в борбі о бит перемагають найсіяльніші и найзвинніші

и живляться на кошт других; се головне правило звірного світу, и воно добре, щоб так було, бо тільки в той спосіб доконується природний добір полів. Ну ж добре, стараймося найможливішими способами статись найсильнішими и зайняти місце других. Через те певне сповнимо нашу повинність, бо ми причинимося до побіди того правила природи, котре йде до поліпшення родів!

Знищене релігійної ідеї надало би жаданям нисних кляс таку форму, задля котрої поминалибся всякі взгляди. Проводирі революційного комунізму, що виписують заперечене божества на чолі своїх воєнних манифестів проти суспільности, дуже добре се розуміють. Вони знають, що чам більше позбавляти чоловіка надії нагороді в небі, с тим більшим незадоволенем и нетерпелівною переносить він суспільні нерівности, котрі не дають йому доступити пожаданого добробиту. А тільки се послідне є для ёго зрозуміле и дійсне. Скоро він переконається, що годі ёму досягнути своїх бажань, опановує ёго найзавзятіша ненависть и божевільне розбишацтво проти тих інституцій, що здаються ёму гнобителями ёго долі. Під панованем таких чувств розгнітила париська комуна пожар під тими пам'ятниками, котрі вважались знаменами истинного ладу річей. Максим Дюкам при кінці своєї замітної книжки о Парижі и ёго організації жалем роспливається згадуючи про те, що сей світлий город, се диво цивілізації станеться одного дня здохну помоліней. Він не сумнівається, що се атеїзм запалить пожарну похідню того дня, коли поконаний комунізм революційний буде мусів зречися осуцнення своїх мрій о суспільній переміні и відтак ширитиме знищене.

Натуралізм придушє понятє волі. В фізичнім світі все уряджене правилом конечности; коли ж чоловік не є нічо иншого, тільки атом матерії, то він слухає фаталистично сего правила, а що ж значать тоді понятя як: одвічальність и вина? Можна задержати слова, але мисли не мають вони вже ніякої.

Яке ж сумне те людське сутє, коли треба зречися надії на буче жите! Скільки треба би перенести клопотів, противностей и слабостей, як тіла так и духа, для кількох хвиль утіхи, для кількох днів щастя, яка пуста и страшна була б близькість домовини. О багато завиднішою була б доля звірят: вони дізнають мало слабостей, бо в житю поведуться вони своїм інстинктом, а болі душі ім не знані; без тривоги и жалю кінчають вони своє жите. Коли самовіжа мисль — душею звана — не служить нам до нічого иншого, як тільки на те, щоб учули ми наше горе и гіркість ефемеричного сутя без „завтра“, то справді се дар проклятуцій, а чоловік дійсно не є нічо иншого, як тільки звіря на виспій ступіні, — як се інколи й виводять, — нічо иншого, як зблукана, нещаслива истота, неустанно мучена незадоволеними бажаннями, заведеними надіями. Так Лямартін несправедливо назвав би чоловіка „упавшим ангелом, що згадує небо“; — чоловік був би скорше неудалим сотворінем, що повинно жаліти над порошиною, с котрої вийшло ёго жите!

(Дальше будє.)

## Перегляд діяльності руських товариств.

— Філія „Просвіти“ в Тернополі розвивається що раз краще. Раз у раз прибувають нові члени, найбільш селяне і учителі народні. Надто члени-селяне заявляють живий уділ в ділі просвіти. Так багато з них домагається популярного пояснення громадської устави, а купуючи книжки глядять усе на практичну вартість книжки. Тут мусимо виразити наш жаль, що наші правники, котрих вже чимало розбрілося по провінції, не ймаються сеї праці над поясненем громадської устави, так конечного для піднесеня и оживленя нашого автономичного житя. Чи ж так тяжко приходить нашим правникам розвести свою книжкову науку в користь народу? Чи може схочуть ускаржуватись наші писателі на брак темату до популярних книжок? Не думаємо и сподіємося, що просвіта народня поведеться у нас дальше статочною и розумною дорогою. Зачуваємо, що кількох членів тернопільської філії працює над дуже потрібними книжочками: над гиєсною и над хованем худоби. Було б пожаданим, щоб и в других містах, як Станіславів, Золочів, Коломия и б. и. засновано філії „Просвіти“, котрі сталибися осередками важної праці над пізнаем и просвітою нашого народу. Не знаємо докладно причин, за для котрих народовці проживаючі в тих містах повздержуються від заснованя філій. Однак ж не думаємо, щоби истноване філій тов. имен. Качковського могло бути властивою причиною, раз для того, що між філіями обох товариств може бути тільки конкуренция в скорім розширюваню популярних книжочок и пізнаваню потреб народу, а така конкуренция може бути тільки користна для обох товариств, а по друге солідарність в оспалости (особливо в деяких містах) не може заслуговувати на узнане.

## Библиография.

— *Руська: Трийцять лѣтъ тверезости. Оповѣдане про те, що треба робити, щобъ статися тверезимъ чоловѣкомъ. Написавъ Володимиръ Барятинский.* У Львовѣ, 1876. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“. Книжочка 42. Стор. 128 XV-ки. Ціна 20 кр. — Ся книжочка належить, як вже с титулу видко, до „литератури тверезости“, котра в останних часах так буйно, може надто буйно, розрослась на ниві галицької письменности. Однак вона відзначається дуже на свою користь від инших писъм сего роду тим, що не ограничається на проповіди против пьянства, але загриває до науки и праці и виказує, що без них тверезість маловажна тай не може стало прийнятися. Розказується в сій книжці про одно село, Розношинці, а особливо про двох людей того села. В Розношинцях вже перед 30-ма роками проповідувано тверезість и люде зареклися горівки, але що праця над добром народу ограничалася тільки на одній негациї пьянства, тож и не мала

постійних наслідків, поволи люде роспилися знов и збідніли ще гірше ніж передше. Між тими, що зареклися горівки, були й два парубки, сироти: Клим и Иван. Перший остався в селі, в дворі, и лишений собі самому помяти твердої волі піддається нарешті знов давньому налогу и гине марно; другий опускає своє село и приходить до міста, де дістається до одного коваля, чесного и розумного чоловіка, за котрого заохотою вилічується цілком з давнього налогу и стає працєвитим чоловіком а навіть и письменним. Оженившись з внучкою коваля розводить порядне господарство, а по 30 роках заходить раз до свого села Розношинець, саме в часі мисії против панства. Тоді дається людям Розношинецьким пізнати и виказує їм, що їх слюбоване против горівки принесе тоді правдивий хосен, коли враз з оцаджених за горівку грошей поставлять школу, заложать читальню, шпихлір громадський, касу позичкову, словом возьмуться до праці и науки; инакше и теперішнє слюбоване так перейде марно, як те що було перед 30 роками. Як видно вже з сьго змісту, книжочка тая після недавних мисий дуже на часі, и ми раді б, щоб її читали не тільки селяне але и мисіонери, та щоб сесі відтак взялися и за дальшу працю над тверезостою: просвіту народа... — *Ро...*

— *Німецька*: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. Dritter Band. Wortbildungslehre — vom Französischen Institute gekrönte Preisschrift. 550 Seit. Wien 1876. — W. Braumüller. — 18 Mark. Під тим заголовком явилось недавно друге виданє порівнючої науки о формах знатного слявисти значно оброблене и розширене в прикладі до виданя першого. Між иншими значній зміні улягла часть, котра трактує руський язик. Автор користувався тут имено богатими матеріялами, котрі появилися в новіших часах. — Небавом появиться друге виданє науки о звуках (Lautlehre), котрої вже в гандлю книгарським не має, и таким способом матимемо повну граматику порівнюочу слявянських язиків. Многоцінне діло се буде великою підмогою для будущего граматикаря руського язика, а цей вже час, щоб и Русини спромоглись видати граматику свого язика, котра б відповідала вимогам теперішньої науки.

---

## НОВИНКИ, ЗА МІТКИ И ДО ПИСИ.

---

— С під Бірок в. (*Аностоли „oświaty ludu“.*) Кому не звістно, які тягарі двигає на собі кожна громада? Є їх доволі, так що й пам'ять звичайного чоловіка не зуміє перелічити всіх тих назвиск податків и додатків. Усе те поносить наш мужик, платить на дорогу, платить на школу и таке инше в надії, що таки щось за те и для його зроблять. Найбільше ж останніми часами понакладувано на наші громади додатків на школи, а чимало коштували тако ж нові будинки школьці, побудовані майже в кождім другім селі. Здавалося, що з нових світлиць

школьних розходитиметься праведне світло науки по наших сільських оселях. Здавалося, що в горі постаралися вже о потрібне число апостолів „правди и науки“, коли так пильно заходяться будувати нові будинки школьні, так наглять на громади, обкладаючи їх новими тягарями. Досвід показує инакше: именно, що не ма ще и довго не буде потрібного числа годящих учителів народніх, що в багато місцях позаведено школи тільки на те, щоб инспектор окружний міг повеличатися перед радою шк. красою, що осьо в моім окрузі вже всё зроблено. Виходить справді на те тільки, що коли зроблено, то вже добре; але як воно зроблено и до чого доведе, про те вже всім байдуже. Доходить до того, що инспектори не маючи ким обсадити намножених посад, дають їх леда-яким пройдисвітам и тим не тільки себе и цілу власть школьну тяжко компромітують в очах простолюда, але що гірше розбуджують антипатію у народу до всякої науки и просвіти. Як легкодушно поступає Тернопільський инспектор в роздаваню посад учительських нехай говорять слідуєчі факта: В селі Б. В. надав він посаду якомусь Ю., про котрого поведене міг инспектор добре вивідатися в семинарії учит., звідки ёго прогнали за крадіж и гільтайство. Сей апостол „*oświaty ludu*“ закрив чимало грошей громадських та ще дещо ипшого и то всё ёму уходить безкарно, ба навіть прийняли ёго до семинарії у Львові, де скінчив мабуть вже другу класу. — В сусіднім селі Ч. р. надав Терн. инспектор посаду якомусь М., про котрого гільтайство міг довідатися в Тернополі. Сей М. не тільки, що дітий нічого не научив, школу знищив и позাপропащував школьні річи, але також гарно підскубав громадську касу, а нині забравшись о посади справує уряд писаря в сусідстві. — Згадавши се, мимоволі насувається гадка, чи годиться так маловажити добро народу и наслати таких пройдисвітів на посади учительські, щоб вони деморалізували народ, профанували святиню науки?! Лучче було б, коли б и менше було шкіл, як єсть, а щоб були обсажені людьми сумлінними и моральними, а не волокитами, що не маючи вже чого вхопитися в місті, идуть до инспектора с просьбою о посаду, а сей легкодушно вноилає їх „на село дурити“. Мусимо прилюдно запротестувати проти такого насилання паразитів на наші громади.

— **Руський театр народній** під дирекцією п. Теофілі Романович приїде около 23. с. м. ді Львова и даватиме представлення в салі Дому Народнёго. Сподіємося, що видіі р. Бесіди постарается о відповідний вибір репертуару.

† Дня 2. Жовтня с. р. помер **Марян Сосенко** ученик гим. в Станіславові. Щирість и офірливість сего надійного и талантливого молодця для справ народніх зєднала ёму правдиву любов між товаришами, а предвчасна смерть ёго викликала глибокий жаль між усіма тамошними Русьнями. Вічна ёму память.

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛИТИЧНИЙ.

Львів дня 13. Листопада.

— Австрія — (Рада державна). Дня 19. жовтня предложив міністер скарбу *бюджет на рік 1877*. Сума видатків означена на 404,563.147 зр. — а сума доходів на 377,931.885 зр. а. в. Оказується недобір на 26,631.262 зр. Те обчислене операється на тім, що доходи на рік 1877 перевищать доходи за р. 1876 о 4:379:543 зр. Видатки на рік 1877 перевищують тогорічні видатки о 407:667 зр. В бюджеті на рік 1877 зменшено видатки на раду державну (о 771.000 р.), видатки министерства справ внутрішніх (о 771.000 р.), министерства краєвої оборони (о 2000 р.), министерства рільництва (о 372.500 р.), министерства справедливости (о 93:000 р.) и кошта заряду довгу державного (20.000 р.), а побільшено видатки министерства визнань и просвіти (о 673.714 р.; на спеціальні школи и людове шкільництво побільшено суму о 386.286 р.), запомогу для індемнізаційного фонду (о 71.527 р.), потреби для державного довгу (о 4,702.328 р.) и т. д. — Рівновагу між видатками а доходами задумує міністер покрити кредитовою операцією, котрої однак блище не означив. Завважати належить, що величина властивого недобору задля ниського курсу рент и невчислених ще додаткових кредитів сягатиме до 103 мільонів. Від р. 1868 вросли доходи о одну четверту часть, але за те збільшилися видатки с того часу о одну п'яту часть своєї величини. Дуже значну часть видатків пожирають запомоги для колій и розгалужений механізм урядовий в ріжних министерствах. Доходи в значній части зменшилися задля унадку ріжних банків и товариств акційних, що оплачували значні податки. — Щоб направити стан фінансовий можна або поступати дорогою ощадности, або хопитися підвиснення податків. Підвиснене податків дуже часто може бути прибране в одержу зміни системи податкової або реформи. Рівночасно с предложеном бюджету вніс міністер скарбу шість *проектів тимчасових устав податкових*. Поки можна буде ввести в жите новий систем податковий, — на що, після власних слів міністра, треба почекати ще 8—10 літ, задумав міністер тимчасовими — переходовими уставами полатати, чи поправити дотеперішні несправедливости податкового безсистему, надіючись заразом, що в той опосіб побільшаться доходи держави. Перший проект уставу податкової дотичить ґрунтового податку и знижає ёго з  $26\frac{2}{3}\%$  на  $24\%$  чистого катастрально виміреного доходу. Другий проект дотичить податку домово-чиншового и знижає ёго в тім самім стосунку на  $24\%$  чистого зиску, заразом заводить засаду (прійняту вже в комісії палати послів), що домово-чиншовий податок має побератись від всіх домів в тих місцевостях, де більшість домів винаймається. Там, де більшість домів невинайнята, буде побератись податок домово-клясовий. Третій проект дотичить заробкового податку и постановляє, що сума побираного податку заробкового не може перевищати 9 мільонів зр., що рівнається зниженню о  $10\%$  від теперішного. Дотеперішній податок доходовий зноситься. Три слідуочі проекта дотичать

оподаткованя тих доходів, котрі підпадали досі доходовому податкови. Четвертий проєкт вводить податок від рент, — одже від відсотків публичних облигацій и позичок, від акцій народнєго банку (досі від доходового податку вольних) и т. д. Пятый проєкт дотичить оподаткованя акційних товариств и підприємчих закладів обовязаних складати публичні рахунки. Заробкові и господарські стоваришеня, о скілько ротягають свою діяльність тільки на своїх членів, будуть вільні від податку. Відсотки від довгів будуть відтягатись від доходу. Шестий проєкт дотичить особистого податку доходового. Тому податкови буде підпадати всякий дохід понад певне мінімум. Податок сей має бути прогресивний, але не сталий, а з року до року змінний. — С поміж дальших проєктів внесених в раді державній с сторони правительства важні для нас два проєкта устав о пянстві и лихві для Галичини. Після проєкту *устави о пянстві* має бути кожний, в гостинницях и шинках, в загалі на прилюднім місци в пянім стані придибаний, або хто в таких місцях другого до пяного стану довів би, караний арештом від трох день до місяця, або гривною до 50 р. Тій самій карі підпадатимуть шинкарі и державці гостинниць, котрі би пяним гостям або нелітним подавали горячі напої. Претенсий за горячі напої, подавані гостям в прилюдних місцях, не можна заскаржити, наколи довжник в часі їх побраня не заплатив ще тому самому вірникови давпійшого подібного довгу. Таких претенсий не можна компензувати, а дотичні умови о застав або поруку не мають важности. Хто старавбися обійти уставу, підпадає карі арешту від тиждня до двох місяців, або гривні до 300 зр. Провини проти сеї устави висліджує и карає суд окружний. — Другий проєкт *устави проти лихви* постановляє в головпійших точках: хто би в замірі надмірного зиску з уділеного кредиту накладав довжникови такі услівя, котрих шкодливости довжник задля знаної вірникови умислової слабости, недосвіду або умислового взбурєпя пізнати не може, стається винним переступства и буде караний арештом від одного до шість місяців або гривною від 100—1000 р. Карний судя вишовість неважність справи, задля котрої видаємо сказуючий вирок. И цивильний судя має придержуватись сеї устави. Судя повинен однакож вважати на те, щоб вірник одержав слушне винагороджене некористей, яких дізнав задля неуживаня кредитованих вартостей. Карне сліцтво повздержує поступоване в цивильнім суді. — Згадати треба також о проєкті *устави о дотації кат. духовенства* з релігійного фонду, так довго вижиданої між иншими и від переважної части нашого гал. духовенства. Минимальний дохід (конгруа) самостійних кат. священників и системизованих помічників, відповідний їх становиску, буде доповнений з релігійного фонду о стілько, о скілько не єсть покритий доходами з духовного уряду. Минимальний дохід буде означений осібним роспорядженем з увзглядненем місцевих обставин и на підставі кредитів призволеных финансовими уставами. Скілкість доходу, яка має доповнитись з рел. фонду, обчислитись на підставі фасні доходів и видатків сполучених з духовним урядом. Фасню оцінює власть. Згадане роспоряджене постановляє для Галичини слідуочий минимальний дохід: 1) ві Львові и Кракові приходник 1000 зр., помічник 400 зр. 2) в бувших містах обводових и в містах з людностю над 10.000



душ — приходник 700 зр., помічник 350 зр. 3) в містах и місточках з людністю над 5000 д., дальше в гірських околицях и в лічебних місцях — приходник 500 зр., помічник 300 зр. 4) в інших місцевостях (з винятком однак тих приходів, котрі задля дуже ниських цін місцевих треба виключити з засади поліпшення конгруї) приходник 400 зр., помічник 250 зр. — Так чимало важних справ матиме рада державна до залагодження, не згадуючи вже про другі справи, як проект справоти судової, устави карної и ин., котрі ще с того року дожидають свого залагодження бодай в комісиях. Кривавий драмат, що розігрався на бальканськiм півострові и страшна мара європейської війни — не позістали без впливу и на раду державну. А позаяк в Австрії, так в дивенікарстві, як и між самою людністю, зазначилося двоєке становище супроти славянско-турецької справи, то ж було зовсім природно, що й в раді державній появилось дві *интерпеляції у всхідній справі*, котрі були менше-більше виразом славянського и противославянського або туркофильского становиска. Зараз на першiм засіданю ради державної виіс пос. Фандерлик и товариші (Словенці и Моравяне) интерпеляцію до президента министрiв: „Чи правительство не схотіло би засягнути від министерства виішних справ потрібних поясень и не уділило би іх відтак посольській палаті, що зроблено и робиться, щоби на бальканськiм півострові на будучість утворити такий стан политичний, котрий би відповідав интересам держави и живим бажанням її славянської людности, а заразом вдоволив би християнську людність на бальканськiм півострові?“ — Ден. Гербст, Айхгорн и Гофер внесли знов именем своїх сторонників слідуочу интерпеляцію: „Чи ціс. правительство впливало обовязуючо на ведене заграничних справ у всхіднім питаню, в якім напрямку и чи прийме правительство одвічальність за политику, котрої придержується австрійсько-угорське правительство; — чи авст. угор. правительство старалося на випадок вибуху всхідної війни забезпечити спокій для Австро-Угорії, а именно, щоби відсунути всяке змаганє набутя нових земель“. Так одже зазначилися в обох интерпеляциях оба згадані становиска. Президент министрiв відповів, що вправді конституційні устави не обіймають в собі виразного припису о впливі правительства (долитавського) на заграничні справи, однак министерство заграничних справ уділяло все жадані полоненія; правительство годилося и годиться на политику министерства заг. справ. Министер заг. справ приймає одвічальність за свою политику перед покликаними до того делегациями, відсував и відсуває всяку мисль анексії и старається всіма силами о удержанє спокою. На интерпеляцію Фандерлика відповів президент мин., що министерство загр. справ не придержується политики племінної, але политики интересів цілої монархії. Перша ціль сеї политики: удержати спокій, а друга: поліпшити долю християнської людности на бальканськiм півострові. — Нещаслива стилизация відповіди президента министрiв, викликала по горячих клябових нарадах широку росправу в раді державній над сею відповідею. Чи рада державна компетентна впливати на заграничну политику, чи дотеперішня политика гр. Андрашого відповідна интересам монархії, чи Австрія-Угорщина повинна на кождий випадок заховатись пасивно, чи вступити в акцію и т. д. — все те подало богатий материял до

дискусії, до котрої записалося 40 бесідників. Гр. Гогенварт доводив, що рада державна не має компетенції впливати на заграничні справи, Фандерлік и Восняк виказували шкодливість противославянської політики, одні промовляли за спокоєм tout prіx, другі за евентуальним чинним виступленем, а всі майже сходили переважно на справи внутрішні, через що дебата над всхідним питанням сталася більше дебатом над станом, силою и призначенем Австро-Угорщини, над внутрішньою незгодою и т. д. Брак нових помислів причинився до замкнення дискусії, а генеральні бесідники Грайтер и Гербст закінчили тридnevу розправу, котра не тільки не довела до ніякого позитивного результату, до ніякої ухвали, котра би могла бути виразом ради державної и хоч в часті могла вплинути на австрійсько-угорську політику и її керманіча гр. Андрашого, але надто виказала багато слабих сторін, брак єдності навіть в найважніших питаннях, та що деяким австрійсько-угорським туркофилам ходять не так дуже „um das Los der Türken, als um Türkenslose“. Самі бесідники завважали вконець сей некористний вплив „всхідної“ дебати. Руські послы не брали уділу в сій дебаті, а навіть невідомо, щоб підписали інтерпеляцію Фандерліка, котра головнo зміряла дати вираз прихильности для справи турецьких Славян, а посередно вплинути в тім напрямку на політику Австрії. Чи мали би руські послы инше переконане — чи може ніяке?..

— *Славянсько-турецька війна.* Кривава борба між Сербами а Турками над Моравою, розпочата ще 17. жовтня, кінчилася рішучою побідою Турків. Серби не здоліли встояти перед завзятим напором Турків в силі над 80.000 в. Дня 30. жовтня здобули турецькі війська укріпленій Дюнис, а тим вже була рішена дальша стратегічна акція. Горватович муовів відступити до Крушевача, а відтак опустили Сербі Алексинач и Делиград. Через пять годин по відступленю Сербів острілювали ще Турки опущений Алексинач, не знаючи нічого, що там вже не було сербського війська. Аж коли сміливі Черкеси переконалися, що Алексинач зовсім порожний, осмілились Турки зайняти опорожнений город. Переломавши головну укріплену лінію Дюнис-Алексинач-Делиград уможливили собі Турки вхід до середини Сербії а навіть до самого Білгороду. Але ультиматум російського царя видане по просьбі кн. Міяна положило конець побідоносному походу турецьких войск в глибину Сербії. Перед рішучим загроженем війни с сторони Росії пристала В. Порта на двомісячне перемирє без всяких застережань и умовій на цілім театрі воєнім. Воєнні кроки застановлено, а лінії демаркаційні між противними сторонами визначено під дозором дипломатичних комисарів. Так прийшла знов черга на дипломатичне залагоджене всхідної справи. С сторони Росії піднято мисль зібраня конференції дипломатичних заступників всіх моцарств в Царгороді, щоб остаточно залагодити цілу справу. Росходиться головнo о Боснію, Герцеговину а перодовсім и Болгарію. Як небудь всі моцарства жадають поліпшення долі турецьких Славян, однак засіб того поліпшення може бути каменем „иреткновенія“ мирного залагодженя всхідної справи, позаяк не тільки Порта, але и деякі моцарства, здається, зовсім невластиво, а що найменше не однаково, розуміють поліпшене долі християн в Турції.


Стан теперішньої акції дипломатичної и можливі наступства можна найлучше ще оцінити из слів царя, Александра виповіджених дня 11. с. м. в Москві до депутації дворян и горожан: „Відомо вам вже, що Турция піддалася моім жаданям о безпроводочне завішене оружя, щоб положити кінець непотрібним мордованям в Сербії и Чорногорії. Чорногорці оказались в нерівній борбі, як звичайно, правдивими богатирами. Не можна того самого сказати о Сербях, мимо того, що в їх рядах билися наші охотники. Я перекоаний, що враз зі мною ціла Россия поділяе всіпвчутя для страждячих одновірників и братів одного племені. Однак для мене найдорожші животні интереса Россії. Я хотів би о скілько можна пошанувати кров російську. За кілька день роспінуться в Константинополі нересправи між заступниками шістєх великих монарств, щоб повзяти ухвали миру. Щиро бажаю, щоб могли ми прийти до одноисности. Але коли не прийде до того и опостережу, що не будемо могли мати поруки, якої маємо право жадати від Порти, то маю рішучий замір ділати самостійно и я перекоаний, що в такім разі ціла Россия піде за моім голосом“. Таким чином недалеко конференція рішить о війні або спокою. Згадуючи про Сербию цар очевидно думав про послідні битви, в котрих сербська милиция відказала послуху російським офіцерам, отверто освідчаючи, що під їх проводом не буде битися. Около 140 російських офіцирів мало внасти від руки Сербів, а в часі битв не змогли рос. офіцири удержати Сербів на місці. Прояв такого різкого роз'єднання дуже важний, позаяк вже с початку війни розходились глухі вісті о антипатії Сербів проти російських охотників-офіцирів. Занадто однак маємо мало відомостей про сю справу, щоб її тепер розсвітити можна. То однак мусимо сконстатувати, а то на підставі оригінальних дописей с поля битви „Новоросс. Телеграфу“ и інших російських часописей, що зовсім несправедливо обвиняють сербське військо о слабість и трівожливість перед ворогом. Виступленє сербської милициї проти російських офіцирів мусить мати свою важну причину, — котру нині ще тяжко роспізнати.

## ПЕРЕПИСКА.

**В. П. М. Селюк.** Надіслану допись „о причинах ліниства між нашим народом“ роспінчемо печатати в слідуючій Ч-лі. За ласкаву память Спаси-Біг! — **В. П. Иван Гор.. в В.** Задля опізненого надіслання справозданя — напечатасмо аж в слідуючій Ч-лі. Редакция просить всіх о франкованє листів. — **В. П. Онісим в Р.** Сердечно дякуємо за надіслану статью, як и за Вашу щирю жичливість для нас. Виказані хиби в краєвім галицькім шкільництві — дібуться наконєць до „міродайних офер“, котрі може зможуть залагодити „вопіючі“ надужитя. Більше листом. — **В. П. Кош. Г. в Т.** Галицька поезія проситья Вашого критичного розбору, а то потонуть в віршованю найкраці молоді сили. — **В. П. Олесько в Бір.** З надісланих дописей о инсект. К. скористасмо незадовго. — **В. П. Григ.** „Золота Грамота“ позістає в оціненю виділу П. — **В. П. Лев Г.** Спаси-Біг Вам за Ваш захід. Годимося на Ваше

предложено. Більше листом. — В. П. М. в С. Очікуємо обіцяних дописей в відомих справах. — В. П. В. Г. в Б. Для чого така тишина навколо Вас окошилась. Чи не віджила би хоч Ваша муза? — В. П. С. Ж. в З. Не так ждалося, да так склалося. Мабуть маломійська атмосфера задусила надію. А предці навколо немало типів, оригіналів, образів, — хоч малюй! Та тільки, чи не підтопталась писарська сила?.. В. П. Ан. В. в К. Як поводитись на новій посаді, та чи можемо сподіватись від Вас літературної підмоги.

## ВІД РЕДАКЦІИ.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и політично-соціального життя, просимо всіх прихильників народної справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

## НОВИЙ ОБРАЗ.

Видано сими днями новий образ під заголовком

**НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ**

**БОСНИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.**

Висота образу 92 см., ширина 62 см. рисований славним віденським артистою А Шубертом.

*Лука Петкович, — Михайло Любичевич, — Богдан Зимонович, Милован Бошкович, — Пеко Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.*

Замовлення упрощається надсилати під адресою:

**Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.**

Для більшої вигоди почтенної публіки виенляються посилки впрост за посліплатою поштовою но переднім замовленню картою кореспонденційною.

**Ціна образу 1 гульд. 20 кр. ав. вр,**

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр но 1 гульд. ав. в. враз в оплатою поштовою. 5—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

3 друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під зарядом Фр. Сергійського.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и ад-  
министрация  
піл н. 44. при ул.  
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

## НАЙМИЧКА.

Оповіданє.

*(Присвячаю моїм дітям.)*

*(Конець.)*

### XI.

Еге Юрко! Згадала Юрка й забажалось жити.

Знов спало їй на думку, як вона любила з Юрком: як вона женихалась, як миловалися... Гарно було!.. Да в спасівку занедужала мати и на Головосіка Богу душу оддала. Коли б не Юрко нічим би було й поховати. Усе, що треба було, Юрко роздобув за свої гроші. А попу и дяку за те, що поховали, — одробляла. Попови два тижні гречку вязала, картоплю вибирала; тютюн у папуші клала, то-що, — хіба в хазайстві мало діла. А в дядка цілий тиждень коло печи ходила, да прядла. Аж тепер їй весело згадати, як було у вечері, як скінчиться у пона работа, вийде вона до колодязя, ніби за водою; а Юрко вже давно тут дожидає її... От вони обнялися, поцілювалися; вона схилила голову до Юрка на плече, а Юрко їй шепче — щебече про кохана, як вони поберуться, як стануть під вінець, як потім житимуть не в наймах, а в своїй хаті... И погляди їх стрінуться, засвітяться коканям и надією... Стеха до ёго тільки всміхнеться, а він її притисне до себе, и весело їм! щасливі вони!.. Світ Божий здається їм таким хорошим, прехорошим, а люде такими добрими,—

предобрими, щой сказати не можна!.. Здавалось їм тоді, що в Божому світі не ма ні пужди, ні неволі, ні вбожества, ні печалі, а єсть тільки одно святе чисте кохання!..

— „Дурні ми були!“ подумала Стеха! „думали, бач у Бога усе по Божому, що Бог береже людей, наче дітей... ні!.. ох! ох! ох!“

## XII.

От минула Покрова; умовилися вони з Юрком стати під вінець.

— „Звінчайте нас пан-отче“ мовляли попу.

— „Добре, звінчаю“, каже піп, „а п'ятнайцять буде?“

Стеху й наче варом обдало, як згадала вона сі слова.

— „Господи!.. Пан-оче!.. де ж нам узяти таку силу грошей, та ми з роду й віку й не бачили стілько!“

— „Не моя вина“, каже пан-отець, „все од Бога... „В поті лица твого сніси хліб твій“...“

Зітхнув Юрко, заплакала Стеха.

— „Одслужите! хіба так! А скільки служитимете?.. Півроку обое!“

— „Може менш положите?“

Стали торгуватися наче за вола.

Пан-отець був добрий чоловік, спустив по два місяці. Юрко и Стеха аж до землі вклонилися ёму.

Повінчав їх.

Згадала Стеха, як вони стояли під вінцем, як їм піп звязав руки, як водив їх вкруг стільця, як вона тоді молилася, щиро молилася. Вона нічого не просила у Бога, вона тільки молилася; вона сподівалася, що він Святий и Милосердний сам бачить и знає чого їм треба те и пошле. А хіба їм багато чого треба було? Не заздріла вона нікому, не бажала ні роскошів, ні богатирства; тільки б їй свою хату, город та земельки, за плуг волів, да щоб Юрко її був здоровий и любив її. От вона пані на всю губу!

## XIII.

Одслужили вони цопови за вінчання, и не чулися як минуло чотири місяці. Одійшли од попа. Куди ж їм йти? Після матері лишилася хата, пани одібрали, звісно панська. Пійшли в сусіди до козака. Дав їм козак Ломяка хату, шматочок городця, и вимовив, щоб за те

вони в літку одробили: Юрко тиждень косив, а зімою два тижні молотив; а Стеха два тижні жала, да напярла три півмітки. „Нехай ёму легко лежати! подумала Стеха, коли б не він, ніде б було й прихилитися. Нехай над ним земля пером!“

Старенька була хатка, а любо Стесі в ній жилося. Віконце виходило в задвірок. На задвірку Стеха насадила м'яти, васильків, кущ пивонії попада подарувала. Було тільки що займеться на світ Юрко здоровий, веселий, встане, вмийється, Богу помолиться, поцідує свою Стеху, хліба за пазуху, косу на плечі и на роботу. А вона прибере в хаті, серп за пояс, да на ниву. Вона все літо жала за сніп. П'ятокіп зажала. А Юрко заробив на подушне, да ще zostалося на пару овечат, підсвинка купили и тиличку. Сяке-таке обійстячко а все таки своє завелось. Щаслива вона тоді була. Здавалося їй, що те щастя, наколи не мине, ніколи не покине їх.

Одже й минуло! О Господи! коби те щастячко вернулося ще хоч на часочок, хоч на годиночку. Коли б милосердний схотів вернути їм те щастя, вона б помолоділа, вона б ожила, вона б спочила с своїм Юрком.

„Може, може! подумала Стеха, може й вернеться. У Бога все готово... та де!.. За що ж він нас покарав? За що? хіба за те, що ми любилися? Хіба ж за любов карають! Так за щож?“

А кара була велика...

#### XIV.

Однієї ночі пожежа злизала усе, наче корова язиком. Нічого не винесла, хоч и виносити було тільки одну бодню!.. В чім спали в тім тільки й зісталися.

Згадала Стеха, як вона серед ночі простоволоса, боса, в одній сорочці стояла на городі и дивилася, як огонь пожирав її добро! Як вона голосила, знімала руки до Бога... А тоді вона просила ёго, просила щоб потухла пожежа, щоб хоть бодню винести, нічого не помогло! Зісталися шматочки тільки. Спасибі добрі люде запомогли: хто дав запаску, хто хустку. Зодягли добрі люде. А Юрко! Юрко трохи з глузду не подався. Ні за що було й рук заложить, хоч вмірай. Спасибі пан-отець визволив, приняв на роботу на хліб. А тут під'їхав якийсь пан чи окомон з цукрового заводу, на роботу наймати. Такий той пан був милостивий, так він и тепер наче перед Стехою стоїть, троха високий, товстий, пузатий, чорний, аж жовто-оливковий, мов той

\*

циган, з вусами, бородою, а губи од жиру аж одвисли. Умовилися Юркови шість, а Стесі три карбованці на місяць, хліб и харч з заводу. Плата добра.

Приїхала в завод. Юрка приставили до машини, а Стеху до тертушки. Робота не що важка, з досвітка до обіду, а з обіду до пізнього вечера; більш нічого Стесі не загадували, крім тільки підкладати буряки в тертушку. Не трудна робота, тільки що в вечері спина кріпко боліла, звісно увесь день нагиналася. Окремої хати їм не дали, а жити в гурті з усіма робочими, той що тож за жита! Аби переночувати, а то увесь день на роботі. Почувати за тісно було: один поуз другого, соломи наносили доволі, мабуть давня солома, бо трохи цвілю несло від неї и перетерлася таки чимало; але проте байдуже, якше спати на патерусі.

В перший день Стесі здавалося, що се не завод, а дійсне пекло, що се не люде, а якась нечиста сила орудує, така стукітня, гуркотня, тріскотня, душно, темно, вонючо. Здавалося, що вона ніколи не привикне до сего пекла, настоящего пекла, де замість чортів заводчики й машини видавлюють сік з робочих. Байдуже! привикла, чоловік та ще наймит — мусить до всего привикати.

Привикла Стеха й до цвілого хліба; привикла й до кумису, що крупина від крупини на цілі гони; привикла спати на гнилій соломі, вставати с півнями, лягати с панамі; привикла по шести годин без перерви стояти під тертушкою и вергати з долівки буряки. Привикла! навчить біда коржі з маком їсти. До одного тільки й не привикла Стеха. Що дня було и той жовто-оливковий циганпан прийде до тертушки, стане, стоїть, люльку смокче, да все задивляється на Стеху. И чого він так дивився на неї?! Може жалував, що така молода, гарна молодиця да на такій важкій роботі, та ще й за таку дешеву плату? А може й що инче він думав задивляючися на Стеху. Хто його зна! чужої душі не вгадаеш...

Остобісів він Стесі, розказала вона Юркови.

— „Покиньмо, Юрку! отсей гаспідський завод!“

— „Добре, Стехо, покиньмо! А куди ж підемо?“

— „В своє село. Скільки у нас грошей зароблених є?“

— „А скільки ж? Давай лічити.“

— „Полічимо. Карбованців. з пятьдесят заробили... сума велика.“

— „Що ж Стехо! добудьмо до місяця тай амінь!..“

И не гадали вони яке їм лихо складеться.



Другого дня Юрко якось не поберігся: вхопило колесо ёго за полу, тай притиснуло до стіни ногами. Поки то збіглися люде, поки вирятували, так ёму ногу розчавило, як раз у самій ступиці.

Взяли Юрка в больницу, пів року ёго там гоїли: Стеха вбивалася коло ёго, и день и ніч не відходила від ёго. Видужав, хоч замість ноги добув мотицю, та все ж живий чоловік.

Прийшло діло до розчету, а той самий циган-пан и розчитував:

„Ви, каже, вдвох заробили 50 карбованців та за те, що гоїли Юрка, з вас треба б взяти 40 карб.; ну то нехай гріх пополам, — візьмемо тільки 20... От вам и 30 карбованців беріть!“

Сплеснули Юрко и Стеха руками! Нічого не вдієш, треба брать!..

— „Куди тепер подамося Стехо?“ спитав Юрко.

— „Куди знаєш чоловіче.“

— „Хіба в старці.“

Юрко залився слізьми...

## XV.

Згадалося Стесі, як вони прийшли в Київ. Як вона вперше побачила св. Лавру, як у неї забилося серце сподіванням на ласки печерських владиків! Ченці їх привітали, пустили ночувати, даром цілий тиждень годували. Намолились Богу до схочу. Пішла Стеха шукати собі місця. Печерські вгодники заступилися, помогли. Знайшла вона місце у жида на Подолі, за два карбованці місяць. А Юрко став за сторожа...

Минуло більш пів року.

Давно вже Юрко и Стеха благали Пречисту, щоб благословила їх дітьми. Пречиста вчула їх молитву и як раз тоді, як ім и самим доводилося голодувати, благословила їх дочкою. Жида несхотіли держати Стеху. „Иди, кажуть, роди де знаєш, дитину оддай куди на харчі, а сама приходь, знов візьмемо...“

Пішла Стеха, у сторожці біля теріз родила сина. Сама й бабувала. Юрко пішов шукати кумів. Якогось сліпого солдата знайшов, спасибі пону охрестив, гарне имя дав, Василем нарік, и не багато взяв — тільки коповика.

Настала осінь, у сторожці печи нема, холодно; дитина застудилася, занедужала; а тут и на Юрка напав недуг. Що ж ёго діяти? Пішла б знов у наймички, ніхто з дитиною не бере. За-

лишити свого Василечка на чужі руки? Ні, ні! нема сили: „Воно ж моє, моє рідне, моє єдине, я ж його мати!.. Та як його йти; на кого покинути Юрка? хто його доглядатиме?..“

Люди якісь порадили одвезти Юрка у больницю. Тяжко вести у больницю... та щож не краще й в сторожці. Пішла в одну больницю, в другу, в третю; ніде не беруть, місця, кажуть, нема. До вечера ходила та й доходилася до того що пішла на Дніпр, щоб кинутися в воду...

Прийшла... и не кинулася...

## XVI.

Так в одну годину в жилах Стехи пробігли споминки усього життя її... Темне безрадісне, смутне тяжке життя, а покинути його жаль стало, не за себе, жаль за їх — за чоловіка, за сина...

Спустила Стеха голову на груди, а дощ лив її за шию и лив... Вона глянула на Володимирів колодязь, думала побачить на версі хрест; не видно, сховався и він в тумані... Стеха хотіла перехреститися, та рука не піднялася, пучки заклакли.

Вона повернула в право-руч, на Поділ, поуз дров'яні двори... „Куди ж його повернутися? що діяти?.. Просила, молила, робила, нічого не випросила, нічого не вимолила, що заробила усе марно пішло... Чи не краще буде піти вкрасти? Кажуть гріх; нехай и гріх, нехай він ляже на мене, а я визволю Юрка и Василька... Піду... Куди ж я піду красти?.. чи ж зумію? и красти треба уміти!..“

Як павук опутує в павутиня муху, так оті сумні гадки опутували Стеху... Колись вона злякалась би їх, стала б молитися, щоб Святий одвернув од неї ті думки. Тепер — ні! молилася вже й так доволі, а лякатися чого? Хіба її життя не страшніше тюремного? Хіба дивитися, як її любий чоловік и син лежать недужі з голоду и холоду, легше, ніж дивитися як сковують ноги у залізне пудо, щоб погнати у Сибір?.. Хіба...

Стеха не додумала щось з заду так лулуснуло її по голові, що вона як сніп покотилася в грязюку на кам'яну мостову!.. Біля неї сховався якийсь чоловік и шукав де у неї кишенья...

— „От тобі й поживився! нічогісенько!“ промовив він сам про себе. „Тільки дармо руки попоганив, хочби тобі так!.. Давай хоч хустку зніму... Пляшку пива за неї мож добуть!“ З сім словом він сцупив з Стешиної голови хустку и потяг повагом на Поділ... Вітер рянув наче звір... дощ лив наче з ведра!..

## XVII.

Другого дня Стеху знайшли мертвою с пробитою головою. Прийшла поліція, подивилася округ, списала усе що слід по закону...

— „Хто отся молодиця?“ питав поліцейський.

— „А Бог її знає... раба Божа!..“ промовив хтось з боку...

Тогож вечера з сторожки, що біля теріз, десятники винесли и положили на віз двое мерців: чоловіка и малясенського хлопчика. То були Юрко й Василько. Не діждався Юрко жінки, а Василько нені, опушли з голоду.

— „Куди везти?“ спитав погонич.

— „Звісно куди, до анатомического театру,“ одповів.

— „Нію!“ гукнув погонич на коня...

## XVIII.

В Театрі мов умисне, на однім столі положили Юрка, Стеху и Василька! Лікар почикрижив їх на шматки и довідався, що Стеху вбито, а Юрко и Василько вмерли з голоду... В одну труну скидали шматки и кістки усіх трох,—вкупі лежатимуть усі троє...

1874 р.

О. Я.

## СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

### III.

(Дальше.)

Сотворіня світа и мирове дерево.

В колядках до нашого часу додержався дуже давній погляд народа на самий акт створіня світа. В колядках ясно описується, що сотворили світ два голуби:

Колись то було з початку світа;

Втоди не було неба ні землі,

Неба ні землі, нем синє море,

А серед моря та два дубойки.

Сіли, впали два голубойці,  
 Два голубойці на два дубойки,  
 Почали собі раду радити,  
 Раду радити и гуркотати,  
 Як ми маємо світ основати?  
 Спустимо ми ся на дно до моря,  
 Винесемо ся дрібного піску,  
 Дрібного піску, синього каменя;  
 Дрібний пісок посіємо ми,  
 Синій камінець подунемо ми.  
 З дрібного піску — чорна земляця,  
 Студена водиця, зелена травиця;  
 З синього каменя — синєе небо,  
 Синєе небо, світле сонейко,  
 Світле сонейко, ясен місячок,  
 Ясен місячок и всі звіздойки.<sup>1)</sup>

Поперед усього, ще до початку світа, як не було ні неба, ні землі, ми бачимо тільки синє море, а серед моря два дуби. В других варіантах колядок говориться про зеленого явора, але в українських піснях явором зветься дуб. Се дерево грає велику ролю в колядках, щедрівках, и про ёго згадується навіть в веснянках и купальських піснях. В деяких піснях те дерево зветься сосною, що стоїть серед двора, вся від срібла ясна, від золота красна<sup>2)</sup>; то воно зветься тонким, великим, листом широким деревом, зверху кудрявим<sup>3)</sup>. На тому дереві золота ряска, золота кора, жемчужна роса; воно зветься райським деревом с трема верхами, и пливе на якихсь ріках, по якомусь морі<sup>4)</sup>, в тому дереві корабель, а в кораблі сидить панна. На тому чудовому дереві сидять два, а часом и три голуби, але більше всего в колядках говориться, що на тому дереві сидить сивий соколенько и ве собі гніздо на вершечку. Сокіл ве и перевиває своє гніздо знизу барвінком та бадиллям, обкладає гострим терном, в середині вимощує цвітом-каліною, а зверху ширим золотом<sup>5)</sup>. Серед гіля того дерева рояться в бортах бджоли, а під деревом живуть чорні бобрі та лисиці. На гілках сидить сива зозуля та ластівка. З дерева капає роса, а з тої роси стають криниці.

Таке мирове дерево, серед широкого моря, с такими міючними атрибутами переносить нас в давню давнину индоевропей-

<sup>1)</sup> Чтенія Им. Об. 1864—1. 5.

<sup>2)</sup> Труды Чубін. III. 418. Чтенія Им. О. 1864 1. 3.

<sup>3)</sup> Чтенія Им. О. 1866—1. 608.

<sup>4)</sup> Чтенія Им. О. 1864—1. 30.

<sup>5)</sup> Чтенія Им. О. 1864—1. 60. 68.

ського мієчного світогляда. Таке дерево с такими самими прикметами знали ще индуси; воно в їх звалось фіговим деревом, росло коріням до гори аж на третєму найвищому небі вічного світа, спускаючи гіля через синє небо и через небо хмар и туману. З ёго листь капає аґріта, небесний солодкий напиток. Під тим деревом ростуть цілющі трави и живуть праведні душі. На тому дереві держаться всі мири и з того дерева боги збудували небо й землю. Зверху на дереві сидять дві птиці, а на гілках сидять инчі усякі птиці и пють з ёго солодкий сік. Сам Бог Аґні ховається між гілками того дерева. В зендській мієолоґії говориться про таке саме дерево, на котрому зверху сидить птиця, похожа на орла, а друга птиця сидить під деревом, збірає насія и пускає ёго на воду, щоб вода рознесла ёго по всему світу. Під деревом росте біле зіля, з ёго соку добувається небесний напиток со ма, надаряючий здоровям и безсмертям. В скандинавській Едді говориться про мирове дерево ясенюк, що роспустив гіля на весь світ. С під ёго коріня течуть свячені криниці, з листя капає роса, на гілках сидять гадюки, олені й білка, а зверху сидить орел. Славянська мієолоґія ледві памятає про таке дерево. Сербська поезія змішує мирове дерево з біблійним деревом жизни, а великоруські заговори ледві натякають на дуб мокрецькой, що стоїть на острові на Буяні.

Мирове дерево в українських піснях то образ хмар, що вкривають усе небо. Жемчужна роса, золота ряска, бджоли в бортах и криниці під деревом—то метафори дощу й роси тих небесних напитоків, що дають жизнь природі. Синє море, широкий двір, серед котрого росте мирове дерево то символ небесного синєго простору, серед котрого плавають хмари. Птиці й звірі на гілках мирового дерева то символ вітрів, котрі помагають плодити жизнь в природі, бо розносять усяке насія по світу\*). Найвищу ролю на мировому дереві грають два голуби и сивий сокіл. Соколине гніздо на вершечку мирового дерева звите з таких материялів, котрі всі в українській поезії служать мієолоґичними символами світа. Калина своїм червоним цвітом скрізь у піснях служить символом краси й світа; терен, терновий огонь грає велику ролю в українській мієолоґії, як знак блискавки або проміня сонця и

---

\*) Є ще один образ хмар, замість мирового дуба, вже спеціально український. Пан Господарь, зібравши з поля хліб, вносить ёго край Дунаю, складає в стіжки и завершує сивим Сином, котрий дивиться з верху на Дунай и розмовляє з риблю Вівою. Замість мирового дерева ми бачили стіжок, як образ хмар. Чт. И. О. 1842—1. 117.

мав таку саму ролю и в индуській мієології. В Ведах розкажуться про бога Индру, що він раз перекинувся соколом и хотів украсти з хмар небесний напиток. Сторож того напитка погнався за ним и вистрелив на ёго; з сокола впало на землю оббите перо и пазур, а з їх на дереві поросли тернові колючки. Щире золото, котрим укрите зверху соколине гніздо, служить символом світа або сонця. Сам сокіл, котрий має своє позолочене гніздо зверху мирового дерева, то образ світлого божества, давнёго громовика Индри. З варіантів колядок можна пересвідчитись, що два голуби не прості птиці. В одній колядці говориться, що два голубочки знялись, полетіли, крилечками всі степи вкрили, голосами весь світ звеселили й ліси заглушили и сами вони кажуть, що вони не прості голуби а два янголи<sup>1)</sup>. В одній колядці просто говориться, що в церкві перед богородицею зацвіла рожа, а с тої рожі „пташок виникає; не є то пташок, лем сам милий Господь“<sup>2)</sup>. На дереві, аналогічному з мировим дубом, по одній колядці, висить колиска, а в колисці лежить боже дитя, а в одному варіанті на такому дереві висить колиска з дитиною, котре колише мати и забавляє ёго яблужком. Те дитя горде; воно грає в каті и гарно співає. Разом з дитиною на тому самому дереві сидить сокіл<sup>3)</sup>. Прилетіли орли, взяли боже дитя и понесли на небеса<sup>4)</sup>. В колядках часто трапляється, що птиці будують навіть давню церкву с трема віконцями и вербами, котра служить емблемою світа. З сего всего ми бачимо, що мієичні птиці, два голуби и сивий соколонько то світлі божества огню блискавки й грома або сонця, котрі живуть на самому високому небі, зверху мирового дерева поверх небесних хмар, в небесному просторі.

Ті мієичні голуби сотворили світ: вони оснували небо з сонцем, місяцём и зорями з синёго або золотого камінця, а землю з дрібного піску. Синій и золотий цвіт в мієології служать метафорами світа, а дороге каміня назначує зорі, з котрих льється світ, як з алмазів. З сёго ми бачимо, що головні елементи, з котрих світле божество оснувало мир, був світ и твердий елемент, а мирове дерево, на котрому сиділи голуби, як символ небесної води, показує ще на третій початковий елемент, з котрого создався мир — на воду. Мотивом для такого мієа про сотворіння

<sup>1)</sup> Чтенія Им. О. 1864—1. 22.

<sup>2)</sup> Чтенія Им. Об. 1864—1. 7.

<sup>3)</sup> Чтенія И. О. 1872—1. 120. 118.

<sup>4)</sup> Чтенія И. О. 1864—1. 43.

світа певно була громова й дощова літня хмара, поверх котрої то сяє сонце, як золоте й огнясте гніздо шіємчного сокола, то блищить блискавка, з котрої капає на землю жемчужна роса-дощ. И все те дає жизнь природі, розбуджує її од мертвого сна після зими и викликає до невтомного руху, на вічно нову жизнь.

(Конець буде.)

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

Перші часи після заключеня були хвилиєю загальних радощів, добою небувалої народнєї слави. Скоро озирнулись Русини, стянулись від упоєня побіди; настали для них знов скорботи, клопоти, біда. Цілий минувший рік селяне не орали піль, бо служили в рядах козацького війська; багато набрали вони добичи, та всё то продавалося дешево московським и турецьким купцям; хліб підскочив у ціні; тяжко стало бідним. Та се був початок скорбот: — тільки первоцвіт, як то кажуть. Показалося, що Хмельницький не так-то добре для народу зладив се діло, и що Зборівський договір, що до свого укладу, був зовсім неможливим так для Русинів, як и для Поляків, щоб ёго можна було берегти; обі сторони мусили ёго нарушити.

На підставі Зборівського договору митрополит Сильвестер Косів явився у Варшаву, щоб зайняти своє почетне місце в сенаті. Та римсько-католицькі духовні стали нарікати и заявили, що вони самі лишать сенат, як рядом з ними буде допущений схизматик, ворог єпостольської столиці. Митрополит мусив оддалитися. Ще менше можливим було знищенє унії. Король дав 12-го січня грамоту, що потверджувала права церкви православної и нетикальність церковних и монастирських дібр; під присуд київського митрополита звертали єпархії: луцьку, холмську и витебську получену з мстиславською. Дозволювали відновляти православні церкви; лишали надзорови руського духовенства школи, друкарні и цензуру духовних книг. Та грамота короля Яна Казимира мало могла мати сили, так само як и сі, котрі надавав православній церкві король Володислав. Поки була унія, православна церква не могла бути вольною.

Права, забезпечені руському народови Зборівським договором, не могли вдоволити народу. Можна сказати, що договір сей був

би відповідний, як би був заключений літ двацять назад; але услівя, в котрі поставила руський нарід сцена недавних бурливих подій, не відповідали статям сього договору. Овітню Зборівському договору, Хмельницький заяввся уложеном реєстру козацького війська; треба було записати до ёго сорок тисяч козаків. Хмельницький записав там кілька тисяч більше, як належало. Кождий козак вступав у козацтво с своєю родиною. Гетьман вибирав козаків найбільш з дібр Вишневецького и Конецьпольского. Разом с козаком одпадала од пана и та частина землі, котру займав и обробляв козак. Хмельницький відберав у панів цілі волости під позором, що пани захопили скарбові добра, и віддавав іх генеральній старшині и полковим урядникам. Таким способом творилася кляса рангових маєтностей, таких котрими володіли козацькі урядники, поки носили свій уряд. Для гетьманського уряду — на булаву, як говорено, — віддав король чигиринське староство. Крім того, Хмельницький захопив на свою користь богате місточко Мліїв, що приносило бувшому владільцеві свому, Конецьпольскому, до двох сот тисяч талярів доходу. Кождий козак був самостійним владільцем свого уділу, обовязаний був за то служити у війську и був вольний од всяких інших тягарів и податків. Козаки були розділені на полки: всіх полків в 1650 р. було установлено шіснайцять\*), и кождий полк означав край с пол-

\*) 1) *Брацлавський*, під начальством Данила Нечая, в нинішніх повітах моголівськїм, ямпольськїм, значній часті винницького и брацлавського повіту. В нїм містїлось двацять и одна сотня. 2) *Уманський*, під начальством Оопа Глуха, в нинішнім повіті уманськїм, у східній часті гайсинського и липовецького и західній часті звенигородського. Ся земля звалася Уманщиною. В нїй було тринайцять сотень. Умань був ёго полковим городом. 3) *Калмицький*, під начальством Ивана Федоренка, в нинішнім повіті липовецькїм, в північній часті брацлавського, в північно-східній винницького, в західній часті таращанського и полудневій половині махнівського. Воїх сотень було в нїм вісімнайцять. 4) *Чигиринський*, під начальством Федора Якушовича-Вошняка, в нинішніх повітах: чигиринськїм, звенигородськїм и західній часті кремьчугського. В нїм було вісімнайцять сотень. 5) *Корсунський*, під начальством Лукіяна Мозири в нинішніх повітах таращанськїм и кавіньськїм. Ёго головним городом був Корсунь, одновлений по пожарі. В тім полку було дванайцять сотень. 6) *Черкаський*, під начальством Іоска Воронченка, в нинішнім черкаськїм повіті и в західній часті золотоноського. В нїм було девятнайцять сотень с полковим городом: Черкаси. 7) *Кавіньський*, під начальством Семена Савича, займав правий берег Дніпра, повіт кавіньськїй и полудневу часть ківьського, с полковим городом Канівом; в нїм було п'ятнайцять сотень. 8) *Ківьський*, під начальством Антона Ждановича, займав більшу часть ківьського повіту, східну часть васильківського, радомиськїй, овруцькїй повіт и західну часть остерського. Ёго полковим городом був Київ. Воїх сотень було сімнайцять. 9) *Білоцерковський*, під начальством Михайла Громки в повітах: сквирськїм,



ковим городом и сотенними городами и селами. В городах (Брацлаві, Винниці, Черкасах, Василькові, Овручі, Києві, Переяславлі, Острі, Ніжині, Мглині, Чернигові, Почепі, Козельці, Новгороді-Сіверським, Стародубі) лишено давнє магдебурське право для міщан, з громадською самоуправою и самосудом, з розділом ремісників після їх зайнятих на цехи, з застереженням для цехів права мати свої герби и печатки.

Решта людности, під именем „поспільства“ мала знов повернути під власть панів. В сім була вопіюща несправедливість. Цілу людність взивали до боротьби за загальну свободу; всі зарівно брали уділ в сій борбї, а тепер показалося, що вони боролися и проливали кров тільки для якихсь сорок тисяч вибраних, самі ж мали повернути в давну неволю. По укінченю реєстрованя Хмельницький позваляв панам повертати в свої добра и приказував усім, що не ввійшли в реєстер слухати панів під карою смерти. Рівночасно й король видав универсал до всіх мешканців України, в котрім оповіщав, що на случай бунтів хлопських против панів, коронне військо разом з запороським буде їх стлумлювати. Як тільки об сім почув народ, повстало загальне зворушенє. „Як! — кричав народ — де обіцянки гетьмана? Хіба ж ми не всі були козаками!“ Пани, що ледво вступили в свої добра, мусили знов утікати з них, а иншим довелось переплатити життя. Втікачі стовпились в Києві, під охороною Адама Кисіля, що став київ-

---

в західній части васильківського и в північній таращанського. Місточко Біла-Церква було його сотенним городом. 10) *Кропивинський*, під начальством Филона Деджалника, займав землі у східній части золотоноського повіту, в західній части лубенського, в східній части пирятинського. Полковим його городом була Кропивна. Всіх сотень в нім було одинацять. 11) *Переяславський*, під начальством Федора Лободи, на лівій отороні вздовж Дніпра, в нинішніх повітах: переяславським, остерським и полудневій половині козелецького. Всіх сотень було вісімнадцять; полковим городом був Переяславль. 12) *Прилуцький*, під начальством Тимоша Носача, в нинішнім прилуцьким повіті, займав незначну часть ніжинського. В нім було дев'ятьнадцять сотень. 13) *Миргородський*, під начальством Матяя Гладкого, в нинішніх повітах: миргородським, східній части лубенського, в лохвецьким, роменським, хорольським. В нім було шіснацять сотень. 14) *Полтавський*, під начальством Мартина Пушкаренка, в нинішніх повітах: полтавським, гадацьким, зінківським и кобеляцьким. В нім було сімнадцять сотень. 15) *Ніжинський*, під начальством Прокопа Шумейки, в нинішніх повітах: ніжинським и козелецьким. Всіх сотень було в нім девять. 16) *Чернігівський*, під начальством Мартина Небаби, в повітах: чернігівським, борзнявським, сосницьким, ковопоським. Сотень було шість.

В нинішній же Чернігівській губернії, в повітах: стародубським, мглинським, городищенським, новгородсько-сіверським, глухівським, суражеським, козаків тоді не було, Ся часть полуднево-руської землі повернена в козацтво вже по Хмельницьким.

ським воєводою, и трохи не гинули з голоду, котрий прибрав страшні розміри. Богаті пани стали приїжджати в свої добра с комендами, щоб вишукувати начальників прежнього бунту и укарати їх. Де тільки пани чули силу, там поступали жорстоко з непокірними хлопами: відрізували їм уши, виривали ніздря, виколювали очи и т. п. Хмельницький, на скарги панів, вішав, саджав на кіл непослушних. Хлопи с своєї сторони, де тільки було можна, падали панські оселі, вбивали и мучили панів. Мешканці берегів Буга и Дніпра визначались перед всіми завзятем и відвагою\*).

Самі реєстрові козаки недовольні були виключностю своїх привилеїв. Коли Хмельницький в перших днях марця 1650 р. зібрав в Переяславлі генеральну раду для потвердження реєстру, то, після власних його слів, витерпів значні труднощі.

По тій раді Хмельницький удався до Києва на пораду с Кисілем и готовився у його обідати в замку, як нараз оружна ватага поспільства кинулася з гуком и криком на замок и кричала, що пора розправитися с Кисілем. Хмельницький незалежаний вийшов до народу, клявся, що Кисіль не є зрадником и обіцяв не пускати панів у їх добра. Ватага сим разом послухала, та Хмельницький опісля говорив так до Кисіля: „Пани піддурили мене; на їх просьбу я згодився на такий договір, котрого не могу сповнити ніяким способом. Самі осудіть: сорок тисяч козаків, — а з рештою народу що робитиму? Вони мене вбють, а на Поляків усе таки повстануть.“ Улягаючи народньому зворушенню, Хмельницький дозволив ити в козаки всякому, під тим позором, що крім реєстрових можуть бути ще охочі козаки, а між тим виправив посольство до короля: напминав, що треба знищити унію и просив, щоб пани приходили в свої українські добра не инакше, як без воєнних ватаг.

Землевладільці біднійші рішались піддатись долі. Хлопи збирались на сходини и розправляли, як їм жити с панами. В Немирові на подібних сходинах якийсь атаман Куйка подав таку раду: „Даймо свому панови плуг волів та чотири міри солоду. Буде з його, щоб тільки не вмер з голоду!“ В инших місцях хлопи умавлялись давати панам „поклони“ на значнійші празники и відказувались од всякої панщини. Найбогатші пани не діставали ні гроша с своїх величезних дібр. Шляхтичі взяли самі до полє-

---

\*) Після вістий української літописі брацлавський полковник Нечай визначався омілвостю и стояв за народ. „Хіба ти осліп — говорив він гетьманови — не видиш, що дяхи обдурюють тебе и хотять роз'єднати тебе з вірним народом?“

вих робіт. „Не було села — говорить сучасний польський історик-поет Твардовський, — де би бідний шляхтич міг позіхнути свобідо. Лиш троха хто погнівається — зараз бунт; а сорок тисяч реєстрових, наче горох на Україні росипались и робили страшну для нас шамотню“.

Гетьман дуже бажав затягнути московську державу у війну с Польщею. По Зборівським договорі він мав жаль до царя, що відмовив ёму помочи. Коли приїхав до ёго гонець пересправляти про діла пограничні, Хмельницький своїм звичаєм повздержливий в тверезім стані а щирий в п'янім, був тоді під охотою и висказав ёму такі речі:

„Що ви міні все про дубину и про пасіки толкуете? От я піду, зломлю Москву и цілу московську державу; та й сей, що у вас на Москві сидить, од мене не відпекається: чому не дав він нам військової помочи на Поляків?“

Козаки говорили московським гонцям так:

„Ми підемо на вас с Кримцями. Буде в нас з вами, москалі, велика війна за те, що не було нам від вас помочи на Поляків“.

Московське правліне зрозуміло, що як воно не буде одностайно с Хмельницьким, то вчинить собі с Хмельницького ворога и стало, після вираження тогочасного, „задрати Польщу“. В липцю 1650 р. приїхав у Варшаву яко посол Гаврило Пушкил з зажа-ленем на те, що, насамперед, в деяких грамотах урядових не точно був написаний царський титул, а в друге, на те, що в Польщі друкуваки „безчестні книги“, в котрих зневажливо відзивались про царя и московський народ. Так на приклад між иншими в латинській історії Володислава IV., котру написав Вас-сенберг, було сказано: „Москентяне тільки по имени християне, а що до діл и обичаїв гірше варварів; ми їх часто перемагали, били и лучшу часть їх землі підчинили своїй власти“. Московський посол домагався, щоб всі „безчестні книги“ зібрали и спалили; щоби не тільки спорудників їх, але й властителів друкарсь, де вони були напечатані, складачів и друкарів и самих владільців дібр, де находяться друкарні, укарано смертю. „С таких домагань — сказали сенатори послови, — ми добачаємо, що ёго царська милость глядить приключки до війни; кілька рядків, котричи провинили письменники, не дають поводу до зірваня супокою. Чи стоить за то проливати кров!“

Московське посольство обставало при своїм. Кілька книжок спалено в їх присутности; але то їх не вдовольнило. Вони відїхали, сказавши останнє слово, що тільки укаранє спорудників

„безчестних книг“ и людей, що писали царський титул с пропущеннями, може відхилити Польщу від зіврваня з московською державою.

Хмельницький тимчасом подружився с кримським ханом, вислав козаків с татарами на Молдавщину мститись на молдавськїм господарі Василю Лупуді за то, що сей не хотів сповняти своєї обіцянки, віддати свою дочку за сина Хмельницького. Козаки и Татаре навели такий страх на молдавського господаря, що він просив о мир и союз. Підчас того походу коронний гетьман Потоцький, повернувши с кримського полону, розложився на Поділю. Він не рішався помагати молдавському господареві, ино займався упокоренем подільских хлопів, котрі утворили тоді ватаги під назвою „левенців“, и одкрито вели війну с коронними жовнірами. Польський відділ під начальством Кондратського розбив їх и привів до Потоцького. головного їх проводира Мудренка з двадцяти иншими атаманам.

Потоцький казав покалічити їх и розпустити, щоб вони лякали кожного, що не хоче слухати панів. Тих калік привели до Хмельницького. Хмельницький післав до Потоцького полковника Кравченка.

— Чи ти ще не напився крови нашої, пане гетьмане, — сказав до Потоцького Кравченко. — Чого нарушаєш договір? Чого переходиш за межу на козацьку землю, коли не чутио неприятеля?

— Земля ніколи не була козацька! — гнівно закричав Потоцький, ухопивши навіть за шаблю. — Земля належить до Речи Посполитої. Маю право стояти на межі и за межею.

— Річ Посполита — сказав Кравченко — може здатися на козаків; ми боронимо отчини:

— Які ви оборонці, — сказав Потоцький — коли ви робите насиля шляхті и примушуете панів, щоб утікали из своїх дібр?

— А чого пани мучать и угнітають народ? — сказав Кравченко. — Пани повинні ласкаво и лагідно обходитись с селянами, тому що вони хоч и піддані ваші, та в ярмо шні класти не будуть.

По тій різкій розмові коронний гетьман доносив королеві, що Хмельницький обдурює Поляків и Полякам зістає тільки напасті на Хмельницького и знищити козацтво.

Привиджуючи війну неминучу, Хмельницький почав собі дбати про союзників: зноситися с Турцією, с Семигородським князем Ракоцим, впевняв їх, що буде разом виступати против Польщи, наконець завязав зносини також и с Швецією.

Об тих зносинах довідалися в Варшаві. Король видав при кінці 1650 р. универсал для соймиків; король звіщав у нім усю польську шляхту, що Хмельницький хитрить против Речи Посполитої; що в Україні чернь лютує против шляхти; що на будушу весну треба сподіватися війни с козаками.

В грудню зібрався сойм. Хмельницький прислав там депутатів: Маркевича, Гурського и Дорошенка. Вони привезли домагане: найперше, знищити унию; в друге, щоб знатнійші уряди польської держави потвердили присягою Зборівський договір; в третє, щоби чотири знатнійші пани: Вишневецький, Конецьпольский, Любомирський и коронний обозний Калиновський, були закладниками супокою и жили в своїх українських добрах без двірні и асистенції; в четвєрте, щоби руський нарід не терпів ніякого угніту від панів духовних и свіцьких.

Се домагане викликало надзвичайне зворушене так в сенаті, як и між послами. Адам Кисіль почав був доказувати, що Поляки дійсно обовязані знищити унию, представляючи, що тоді и самі православні будуть піддержувати Річ Посполиту. Та заявлене Кисіля ще сильнійше зворушило Поляків. Вони закричали: „Як козел не стане бараном, так и схизматик не буде щирим оборонцем католиків и шляхоцьких вольностей, бо єсть одної віри з бунтівниками хлопами. Як! для схизматиків, для дурного хлопства не позваляти шляхті вірити, як приказує Дух святий, а най вірить, — як приписує пяна, божевільна голова Хмельницького! Ось який появился доктор чортівської академії, хлоп, недавно випущений на волю! Хочє відобрати Полякам віру святу! Ім не до вподоби слово „уния“, а нам не подобається слово „схизма“. Най одречуться від своєї нерозумної схизматичької науки. Най получатся з західною церквою и назвуться правовірними“.

Такий був голос цілої католицької и шляхоцької Польщи тогочасної. Домагане Русинів, щоб знищити унию, зачепило релігійну струну польского серця. Грудня 24-го рішено війну одноголосно. Постановлено зібрати посполите рушене и наложити часову данину для плати регулярному війску.

Мимо того козацькі депутати дістали шляхоцтво.

Неприятні зачіпки розпочалися в лютім 1651 р. неудачні для козаків\*).

---

\*) Коронний обозний гетьмац Калиновський в місточку Краснім напав несподівано на полковника Данила Нечая и розбив ёго. Сам Нечай полаг в битві. Зараз по-

Тим часом ціла Польща узброїлася. Папський легат привіз королеви первосвященницьке благословенє, мантию и посвящений меч, а королеві золоту рожу. Тим не зовсім був довольний король, тому що папа не прислав ёму грошей, котрих він просив; але коли король оповістив, що святий отець благословить тих, що виправляються на війну и посилає одпущене гріхів, то се сильно заохотило Поляків. Король назначив місце зборне під Сокалем и прибув там в маю.

У козаків була також релігійна побудка. До них приїхав з Греції коринтський митрополит Іоасаф. Він припняв Хмельницькому меч, посвящений на самім гробі Господнім. Сам царгородський патріарх прислав Хмельницькому грамоту, в котрій похвалив війну, підняту против ворогів православя. Та війська сього року було у Хмельницького менше, як перше. За ним вже менше було тої моральної сили, яку він перше мав в очах народу; хлопці почали недовірати ёму за потакуване панам, за казнь бунтівників. Союз с Татарами не по нутру був народови, тому що сі союзники вступаючи в руську землю під позором дружби, вводили в полон жінки и діти. Многі реєстрові козаки, користуючись своїми правами, охотнійше хотіли б ити на Турків. Були навіть такі, хоч небагато, котрі предкладали свої услуги Полякам. Крім того Хмельницький мав повід побоюватися нападу литовського війська и мусив лишити часть війська на північній границі, чим розривав свої сили.

Хмельницький довго вижидав хана и дав час своїм неприятелям зібратись. Посунувшись на Волинь, він стояв під Збаражем, не відважуючись сам нападати на короля; а між тим в ёго стані повстали пошести, так що козаки вивезли одного часу ис свого стану двіста шістьдесять возів ис слабими и мерцями.

Постоявши кілька неділь під Сокалем, Поляки перенесли свій стан над ріку Стир и вибрали просторе поле під Берестечком. Хмельницький, все ще ожидаючи хана, пропустив пригідний час напасти на ворога, коли Поляки проходили болотистими місцями и переправлялися через ріку Стир. Ислам-Гирей прибув наконець с своєю ордою, та син разом кримський хан шшов на війну не радо а тільки на приказ турецького султана. Ёму не вигідно було нарушати Зборівський догвор; він бажав на против ити війною

---

тїм Калиновський збурив кілька подільських городів, але сам втерпів неудачу під Винницею против полковника Богуна, котрий казав у леді ріки Бога прорубати подолки и покрити їх соломкою. Поляки кинулися на лід и багато їх потонуло.

на Москву, с котрою Хмельницький ёму в досаду жив дружно. Між Татарськими бейми були вороги, нежичливі Хмельницькому.\*) Червця 19-го (29. нов. стилю) появилися козаки и Татаре перед польским війском. Дня 20-го червця, о другій годині пополудни почалася битва; и нараз хан стрімголов кинувся на втеки; за ним побігли всі ёго мурзи и беі. Сей побіг так поразив усіх Татар, що вони, хоч не прослідовані, покидали в заголобі свої арби (рід возів) з жінками и дїтьми, слабих а навіть мерців, против алькоранови, що заказував лишати правовірних без похорону. Хмельницький поручив начальство полковникови Джеджаликови, а сам пігнав за ханом, думаючи спинити ёго. Хан затримавшись в три верстви від поля битви сказав до Хмельницького: „На нас всіх напав переляк. Татаре не будуть битися. Лишися зо мною, подумасмо. Завтра я пішлю своїх людей помагати козакам“. Та замість сёго він на другий день вирушив ик Вишнівцю и попровадив за собою Хмельницького. Писарь Виговський поїхав просити хана, щоб визволив Хмельницького; хан и ёго задержав. Таким способом гетьман с писарем опинились в полоні у хана.

Поляки заняли всё поле, де стояли Татаре и стали перти козаків. Джеджалик хоробро відбивав натиски и відступив до ріки Пляшової. Тут козаки збили свої вози в чотирикутник: с трёх сторін зробили окопи, а с четвертої велике болото захищало іх табор. Десять днів видержували вони неприятельский огонь, вступали с Поляками в пересправи, але годилися з ними миритись тільки на підставі умов Зборівського договору. Поляки відай сёго не хотіли и домагались зуповної покірности. Між тим в руській стані почався нелад и замішаня. Начальство перейшло від Джеджалика на полковника Богуна. Між хлопями на сходинах стали обігати такі речі: Татаре пустошать наш край; видаймо королеви нашу старшину и будемо свобідні. Богун, почувши об тих розправах, уложив плян зробити на березі греблю и втечи с козаками. В ночі з 28. на 29. червця козаки звозили на болото вози, кожухи, шатра, кунтуші, мішки, сідла, зробили три греблі и почали втікати одділами оден за другим, непомстережно ні для Поляків, ні для ватаги хлопів у своїм стані. Ранком 29. червця коли Русини почали снідати, нараз хтось закричав: братці, всі полковники втекли! По цілій масі перебіг наглий страх; всі кинулись в ростіч:

---

\*) Перед своїм полученем с Хмельницьким Ислам-Гарей послав до польского короля тайне посольство; незвісна грясть ёго: опісля підозрівали, що тогді дано обіцянку зрадити козаків.

греблі не видержали и люди стали тонути. Хлопи металися в різні сторони и в натовпі стрімголов кидалися в ріку. Поляки довго не догадувались в чім діло и аж по якимсь часі кинулися в козацький табор и стали добивати втікаючих. Митрополит Іоасаф задержував утікаючих та якийсь польський шляхтич убив ёго. Королеви принесли ёго ризи и посвящений меч.

По розбитю козацького табору, король роспустив посполите рушене и відьхав у столицю, а регулярне (инакше кварцане) військо кинулось в Україну нищити козацтво, як Поляки надіялись.  
(Дальше буде.)

## Руська народність в школах галицьких.

*Статистична розвідка.\*)*

(Конець.)

Коли цифри в попереднім подані, а илюструючі територіяльний росклад семинарій, показали нам, яких зручних способів ужито, щоби ті семинарії о скілько можна найменше Русинам були доступні, а в рівній мірі як найбільше приймали кандидатів з польських повітів, и продукували учителів польської народности, то слідуючі цифри може нам вияснять I.: чи справді се відповідає потребам нашого краю, а именно потребам шкіл в польській Галичині положених. Коли ж покажется, що справді тут заходить „гіперпродукція“ учителів польських, то може нам ті самі цифри подадуть відповідь и на питане II-е: до якої тайної цілі може служити така гіперпродукція польського інтелігентного пролетаріяту, котрий на своїй родимій землі, меже своїм власним народом, не находить, ані способу життя ані відповідного свому семинарицькому образованию, круга діяльности?

Після справозданя Ради шк. з р. 1874 (табл. IV.) було в цілій Галичині учительських посад\*\*\*) обсаджених: 3130, необсаджених 402; разом всіх посад: 3532. — Учительські семинарії мають задане, достарчити що року екзаминованих учителів: 1. для виказаних вже висше опорожнених посад; 2. для тих посад, які через смерть, 3. для тих, які через пенсіюване учителів, и в конець 4. які через закладане нових шкіл в цілім краю що року отвераються.

Що до 1. то маємо висше подану певну цифру; дати під 2. и 3. можна в приближеню также облічити. Так именно зваживши, що після кр. уставу з 1873. р. учитель по 40. роках служби може податись на пенсію, — то виходить, що в протягу 40 років усі тепер обсажені

\*) Попередні розділи гл.: Правда с. р. Ч. Ч. 7. 8. 11. 13 и 14. 15. 16. 19, а то на стр.: 266—277; 311—316; 428—441; 517—523; 570—575; 619—623; 742—750.

\*\*) Розуміється: в школах народніх.



посади, числом 3130 будуть опорожнені. Однакож треба пам'ятати, що ще перед тим часом, т. є. скорше як в протязу 40 років певна часть тих посад буде опорожнена через смерть або ослаблене, котре учителя до скоршого виступленя зі служби змусити може. О смертльности жеже учителями народніми, (хоч се би був дуже интересний темат до студий для нашої администрації шк.) не мож довідатись из справоздань Ради шк. Для того мусимо прийняти цифру смертльности загальну для людей будучих в віку учителів т. є. від 20—60 років, яку з дат, будучих у мене під рукою дістати можемо. —\*) Так пересічно цифра смертльности єсть  $\frac{1}{60}$ . — Значить из 3130 учителів умерає що рік 52, одже в протязу 40 років — 2080, с чого виходить, що в тімже протязу часу тільки більше менче прочих 1050, або пересічно на рік 26 иде на пенсію. Разом одже через смерть и пенсионоване отверається що року найменче 78 посад, що значить 2·49% всеї суми обсаджених посад, вже поминувши згадані ненормальні пенсионованя. Розложивши крім того ще висше поданих 402 нині вже опорожнених посад на протяз, допустім: 10 років до обсадження, то приходить ще, побіч висше вилічених 78 або 2·49% посад, ще 40 посад, щорічно, для котрих треба нових учителів; значить, для всіх галицьких шкіл народніх разом повинні учительські семинарії видавати що року найменче 118 экзаминованих кандидатів и кандидаток. Дійсно ж вони видають, як ми бачили\*\*) тих кандидатів и кандидаток 118, значить не зовсім (бо треба пам'ятати про пенсионованя передчасні и школи новозаложені, котрих ми не полчили), але все більше-менче стілько, скілько їх вимагає доконечна, так сказати: насущна краєва потреба.

Инакше річ нам покажеться, коли ті цифри розділимо на Галичину західну (польську) и східну (руську). Чи прийняті нами проценти смертльности и пенсионовань облічені за низько, чи за високо, все вони нам покажуть розмір протегованя, взглядно занедбаня одной части краю и одной народности перед другою, — коли тільки при облічуваню потрібних дат для одной и для другої части Галичини ужиємо одной и той самої методи, именно тої, якої ми ужили в попереднім для цілої Галичини.

В Галичині західній (польській\*\*\*) було після того самого жерела учительських посад обсаджених: 864, опорожнених 80, разом: 944. — Як облічено висше, 2·49% з обсаджених посад опорожняються що рік,

\*) Р. 1869 було в цілій Галичині:

|                       | мужеської | с того умерло | женської  | с того умерло |
|-----------------------|-----------|---------------|-----------|---------------|
| людности в віку 20—40 | 790.820   | 8.325         | 817.791   | 9.598         |
| „ в віку 40 60        | 478.483   | 12.605        | 476.471   | 12.717        |
| разом                 | 1,269.503 | 20.930        | 1,354.262 | 22.315        |

значить I. випадок смерти на 60, так у мужеської як и женської г. Rapacki, Ludn. Gal. и Mittheilungen aus dem Gobiethe der Statistik her. v. d. kk. st. C. Commiss. V Peft. 1870.

\*\*) Правда Ч. 19. стр. 748.

\*\*\*) 8 округів школьн. поперед, в Ч. 19. стр. 749 вилічених.

значить 22; крім того, як ми прийняли в попереднім,  $\frac{1}{10}$  часть з опорожнених нині посад, повинна би що року обсадитись, — значить 8. Разом одже для тих 8 округів західних показується що річно доконечна потреба 30 нових учителів. Між тим дають 4 семинарії\*), в тих округах положені, — 50 екзаминованих кандидатів, значить о 20 (двайцять) кандидатів, и то щирих Поляків, вихованих в чистопольських семинариях, **більше** по над доконечну потребу шкіл тих 8 західних округів.

В тім самім часі було в Галичині східній (руський\*\*) обсаджених посад 2266, опорожнених 322, разом: 2588 учительських посад. З обсаджених посад саме так 2-49% опорожняються через смерть и пенсіоноване, значить 56; крім того, як прийнято висше,  $\frac{1}{10}$  часть опорожнених тепер посад повинна що року обсадитись, значить 32. — Разом вносить в тих 14 східних округах доконечна потреба нових учителів: 88. Семинарії ж в тій часті Галичини (або в тих 14 округах) положені, числом 5,\*\*\*) видають на рік екзаминованих кандидатів и кандидаток разом: 68; значить о 20 (двайцять) канд. **менше** на рік, як вносить найконечнійша щорічна потреба народніх шкіл в тих 14 округах (руських) положених.

Двайцять учителів що року! Звідки ж їх взяти? Кождому, кому би ходило дійсно о піднесенє просвіти в краю, прийде зараз на думку: конечно, утворити ще хочби лиш одну семинарию в східній Галичині, приміром в околиці межє Золочевом, Бродами и Равою, або Самбором, Старим Містом и Стриєм, — в околицях в котрих, як на перший погляд з мапи Галичини мож пізнати, на розмірно до инчих сторін краю значних обшарах нема жадної семинарії.

Але наша администрация школьна робить инакше, бо вона має запевно висші якісь ціли на оці. Вона закладає семинарії більше як потрібно в західній Галичині; а щоби ніхто навіть и на хвилю не міг бути в сумнівности, куди и з якою цілю вона випродукованих там штучним способом по над домашну потребу **польських** мисіонерів виряджати задумала, то:

„chcąc kandydatom, wychodzącym z seminaryów umieszczonych w zachodniej części kraju ułatwić możność starania się o posady nauczycielskie we wschodniej jego części, dozwoliliśmy w dwu tamtejszych seminaryach męzkich, t. j. w Krakowie i Rzeszowie wprowadzić naukę języka ruskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego\*\*\*\*).

Зважте добре слова, умисне мною підчеркнені. Не ходить ту одже о те, щоби учителям виходячим з тих західнопольських семинарій, ułatwić możność udzielania nauki w szkołach we wschodniej części położonych, але тільки: ułatwić możność **starania się o posady** в тих

\*) Краків мужеська и женська, *Новий Сонч* (від р. 1876 в Тарнові) и *Рячіє*.

\*\*) Всі прочі (14) округи школьні: Львів м., Львів окр., Ярослав, Сянік, Перемишль, Жовків, Золочів, Бережани, Самбір, Стрий, Коломия, Станіславів, Чортків, Тернопіль.

\*\*\*) Львів мужеська и женська, Перемишль, Станіславів, Тернопіль.

\*\*\*\*) Spr. R. szk. z 1873/4, str. 17.

школах. Значить, ходить о формальність, о те аби такий учитель міг мати в своїй таблиці кваліфікаційній записано, що слухав руського языка. Чи навчився так, щоби міг ним вчити дітей, се менча річ; об сім навіть не можна питатись, бо скільки ж він там навчитися міг, коли знаємо, як трактуються предмети надобовязкові в школах, а именно русьвий язык в Кракові и Ряшеві, де о фахових знавцях руського языка не ма мови. Наука ограничається просто на ученю (не вивченю) читати по руськи, через 2 (здається) годин на тиждень, через професорів гимназійних, здавших приміром екзамен з физики або класичної филології, и викладаючих ті предмети в гимназії. Коли річ не мається так, або ще гірше, то просимо дотичних учителів з Кракова и Ряшева сему заперечити виразно.

Просимо дальше запримітити, де именно в західній Галичині подобалось Раді школьній завести „надобовязкову“ науку руського языка? В семинарії в Краківськїм и в Ряшівськїм окрузі школьнім положених, значить, власне в тих округах де нема ані одной руської школи. За те в семинарії в Н. Сончу, значить в окрузі школьнім, в котрїм було р. 1873/4, по увіреню Ради школьної — 35 шкіл чисто-руських (т. є. більше як  $\frac{1}{3}$  всіх тамошних шкіл), — такоїж науки не заведено, як би умисне; розуміється, бо для тих 35 руських шкіл вже и такі учителі вистануть, котрі ані читати по руськи не уміють.

Котрі ж в Ряшеві и Кракові учаться відрізнити руські літери від польських, ті призначені для инчої мисії, в тих 20 надатових кандидатів польських виходячих що року з західнопольських семинарій вперто висше виказаним штучним способом Kulturdrang nach Osten, бо збережено для них, якби умисне більше менче стілько ж вільних що року посад в руській часті Галичини.

Треба ж памятати, що ті люде, хоч літери руські пізнали, але не уміють и слова по руськи; що польска литература красна, научна, публицистика и школа защецила в них від дитинства всілякі дивні аспирації мисіонерські до зъєднання власне простого народу руського для ідеї пагодowej; що пересічна платня учителів з західній Галичині значно лучша, як в східній\*), и що о тої причини з західної Галичини вигнані будуть до східної тільки кандидати найгіршої під кождим взглядом кваліфікації, бо добрі учителі найдуть и близько свого дому місце; що сама далека подорож з одного кінця Галичини до другого забере ім найменше половину ще тільки сподіваної річної платні, и тим способом такий культуртрегер прибуде на місце своєї мисії не тільки морально прибитий, але и матеріально знищений; що у молодого чоловіка, не з виробленим характером, як всі кандидати, не з великою наукою, а властиво недоучені, як всі ті, о котрих тепер мова, и не з дуже широким поглядом на світ, за так насильним розірванем тої чуткої нитки, яка ёго з родинною землею, з власним народом, з соціальними и семейними стосунками дома вязала, мусить зворушитись и

\*) Після дат поданих в Spr. R. szk. за 1873/4 в 8 західних округах пересічна платня 1. учителя = 225 зр., в східній = 196 зр.

зломитись вся ёго моральна опора\*). — Розважмо собі се, а будемо мати слабий образ того блага, яке має силити з тих штучно утворених жерел найновішого Kulturdrangu, на східну Галичину, на руські народні школи.

А скільки то наш край коштує — об сім дасть нам приклад одна из тих, для східної Галичини в Галичині західній заложених семинарій. Семинарія в Ряшеві, як би умисне в найбіднійшій в школи народні окрузі школьним положена\*\*), має наслідком того политичного вибору між всіма галицькими семинаріями найменче учеників. И так вийшло з неї р. 1873/4, як ми бачили є посеред поданого виказу, всего 8 екз. кандидатів. Що кождий з них коштував, можемо більше менче собі облічити. Після шематизму з р. 1873 було там: 1. один директор, с платнею, не лічивши квинквеній, 2280 зр.; 2. три учителі старші, так само без квинквеній разом: 3.900 зр.; 3. три учителі молодші, так само, разом: 3.180 зр.; 4. один катехит 1060 зр.; 5. чотири учителі-помічні, лічим тільки по 300 зр., — разом 1200 зр.; 6. сторож — 200 зр.; 7. учитель „надобовязкового“ руського язика, допустім що має хочби стілько що сторож — 200 зр.; 8. насм будинку, лічим хочби тільки 500 зр.; 9. опал и світло в 5 комнатах — 200 зр.; 10. кошта канцелярийні — 100 зр.; 11. лічивши що весь фондус інструктус (лавки, таблиці, кабинети) не варті більше як 3000 зр., то випадає 20% що річно на зуживанє — 600 зр.; 12. на доповнюване кабинетів и библиотеки хочби тільки 200 зр. — Разом се чинить на рік 13.620 зр.; а на три роки, через котрі сі кандидати вчились: 40.860 зр., с чого випадає на кождого кандидата по 5107 зр., або по 1700 зр. річно. Значить за ту ціну можна би було іх всіх, як іх було 8, вислати до найдорожших закладів за границю, и додати їм в додатку ще трьх добре платних учителів „надобовязкових“, для вивченя іх польского, руського и „мішаного“ язика.

Усіх тих надзвичайних коштів, за які не знаю чи де в світі навіть в найбогатших краях виховують народних учителів, и які з буду-

\*) Пригадаймо собі на дуже сумні приміри тих учителів гимназьяльних, з Чех и німецьких країв, яких ще добре памятає наша генерація, а котрі, назнуцавшись над молодіжю школьною, чужою їм серцем, мовою и народними напрямками, дожили або ще и доживають у нас свій вік пльницями, так сказати: в ринштоках; а сеж були люде иводі високого образования, и не бідні и не молоденькі учителі народні.

\*\*) Жаден провинцияльний округ в східній Галичині не має так мало шкіл нар. як Ряшівський (83). В західній є тільки один біднійший від него: Бохенський, але той обшаром о половину від него менчий. Щож до числа учительських посад, то тільки один Сяніцький від него біднійший, але за те обшаром менчий; як показує слідуяча таблицка:

| Окр.  | обшар        | шкіл | посад |
|-------|--------------|------|-------|
| Богія | 44-87 кв. м. | 71   | 101   |
| Сянік | 67-38 —      | 85   | 97    |
| Ряшів | 83-42 —      | 83   | 100   |

припадає 1 шк. на 0.63, 1 посада на 0.44 кв. миль.  
 — 1 — — 0.79, 1 — — 0.69 — —  
 — 1 — — 1.00, 1 — — 0.83 — —

Коротко сказавши, якби хто умисне шукав міста и округа, найменче відповідного до заложеня учит. семинарії, то не міг би вибрати до того ничого місця як власне Ряшів.

щою платнію тих коштовних учителів не стоять в жаднім стосунку, — не було би потреба поносити, як би тут нашим цивилізаторам не ходило власне о те, щоби витворений штучним способом дефіцит в учителях народніх в руській часті Галичини, заповнити также штучно витвореним суперплюсом учителів народности польскої. Тих коштів не було би, як би семінарії не закладано в Ряшеві, в окрузі найменче потрібуючим учителів, и в тій часті Галичини, в котрій учителів потрібно значно менше, — а в окрузі школьнім и в часті Галичини тій, де тих учителів власне потреба. Бо простий економічний закон учить, що де попит на робітників, там и робітники найдуться самі; таким чином и семінарія, заложена в тій стороні, де покажуться потреба учителів, найшла би и учеників, и видавала би кандидатів більше як 8 за 40.000 зр.

Але зробити би тут міг хто ще одну замітку, що именно бути може, ходить тут Раді школьній не о руські школи, котрі мають для себе три утравквистичні семінарії, — а ходить лише о польські школи, истнуючі в східній Галичині, и для тих Рада школьна мусить учителів сироваджувати з Мазурів, бо їх в руській Галичині найти не може. Хоч така замітка просто обертаєсь проти самої Ради школьної: бо дивний би то був той польський елемент в східній Галичині, складаючийся з самих тільки дітей, коли би для них між тимже самим елементом у нас не було мож найти учителів? Але и на таку замітку можемо найти в цифрах пояснене досить докладне. Треба нам тільки таке саме порівнане, яке ми поперед зробили проміж школами и семінаріями західної и східної Галичини, зробити проміж школами и семінаріями в загалі руськими, взглядно утравквистичними, а школами и семінаріями польськими.

Руських народніх шкіл було р. 1873/4 по увіреню Ради школьної 1537. Конечно, що учительських посад при тих школах було хоч не багато, але все більше як самих шкіл, бо не можемо допустити, аби ані одна руська школа в Галичині не мала по більше як одному учителеви.

Але допустивши найнекористнійший для нашого доказу стосуюнок, приймаємо мінімальне число посад также тільки 1537, так, що по відліченю тих двох рівних цифер від поданого висше загального числа шкіл и посад в Галичині, — на польські и німецькі школи лишається: 1227 шкіл и 1995 учительських посад. Не маємо также певної дати що до опорожнених посад при руських школах; за для того приймити мусимо такий сам процент (11·38%) який заходить при висше поданих загальних цифрах (3532 всіх: 402 опорожн.) — Після того було би межі 1537 руськими учительськими посадами, 169\*) опорожнених, — а 1368 обсаджених.

Лічивши так, як в попереднім, що 2·49% з обсаджених посад що року через смерть и пенсіоноване отвєраються, — дістаємо їх 34; до-

\*) Лічимо навіть тільки кругло 11%, значить о 0·38 менше як стосуюнок 3532: 402, все на некористь нашого доказу, а на користь національної оправедливости и педагогичного розуму школьної адміністрації.

давши до того  $\frac{1}{10}$  часть опорожнених вже тепер посад, котрі по нашій думці также що року повинні обсадитись, значить 17, то маємо на рік посад при чисторуських школах опорожнених, котрі повинні, так само як и при польських школах, обсадитись що року, всего разом 51.

Єдині ж семінарії утравквистичні в Львові, Станіславові и Тернополі, котрі сій найконе́чнійшій потребі можуть и мають зарадити, видають на се, як ми в попереднім\*) пересвідчилися, кожного року разом 17 (сімнадцять) екзаминованих кандидатів, до викладаня в руських школах спосібних! Тоді, як для опорожнених що року (по такому ж обліченю) найвисше 72 посад при польських школах, дають 6, а властиво, як ми консеквентно приймати мусимо, 9 польських семінарій\*\*), екзаминованих кандидатів польських, для польських шкіл виключно спосібних: 101, значить о 29 більше, як для тих польських шкіл потрібно.

А коли б ми в нашім оптимистичнім погляді на нашу школьну господарку пійти схотіли дуже вже далеко, до такої крайности, яка вже близько граничила б з абсурдом: коли б ми именно допустили що не половина, але всі 34 кандидатів, котрі виходять що рік з 3-х утравквистичних семінарій, зуміють вчити в чисторуських школах, и не тільки те, але, що всі вони без винімку призначені на учителів виключно тільки в руських школах, хоч и якби їх добра кваліфікація, протекція и ліпша дотація польських шкіл до тих польських шкіл тягнула; то все ж ще недоставало би до обсадженя опорожнених що року руських шкіл, — 17 учителів, — тоді, як під тими самими винітками польських екзаминованих кандидатів, виходячих з чистопольських семінарій, було би що року 84, значить о 12 більше понад найліберальніше облічену потребу польських и німецьких шкіл\*\*\*).

Так як те еме повторюється и буде повторюватись що року, и не можемо того допустити, щоби кр. Рада школьна того факту, лізучого в очи, до тепер ще не добачла, а помимо того не бачимо в неї ані сліду наміреня, щоби або хоч польско-руські семінарії побільшити, або хочби тільки истнуючі на дармо в західній Галичині польські семінарії до східної перенести, то очевидно тут истнує свідома тенденція, щоби с часом у всіх руських школах, руських учителів заступити

\*) Правда Ч. 19. с. р. стр. 748.

\*\*) Тамже. Ми там 3 польско-руські семінарії, власне для того, що вони такою штучною комбівациєю двох язиків викладових призначені в рівній мірі як для польських так и для руських шкіл, полічили консеквентно ті 3 семінарії раз (о половиною кандидатів) до чистопольських, другий раз (то ж о половиною кандидатів) до руських семінарій.

\*\*\*) А тоді ми би преці ще такої мали право запитатись: в якій же ж тайній цілі більша половина предметів в трех утравквистичних викладається чистопольскою, а прочі предмети „мішаною“ мовою, коли ані один з виходячих о тих семінарій кандидатів не призначений до польської школи, тільки всі вони без винімку мають учити в руських школах? и коли сама тільки наука польської мови яко предмету вистарчала б для такого учителя на ёго потребу, именно до науки дітей польського язика яко предмету, и провадження службової кореспонданції?

учителями поляками, и то вихованими в чистопольських семінаріях. От для чого ми мали право в нинішнім розділі, трактуючим о учителях народніх, говорити о „орудіях полонізації.“

На сім вислідку ми можемо на тепер закінчити нашу студию, и так вже надто розширену, хоч ми не дотикнулись навіть ще шкіл середніх, (в котрих ми попробуємо колісь инчим разом найти теж незгірші річі), и хоч ми и предмет наш що до народніх шкіл и семінарієв обговорили тільки з грубша, не рознісуючись о всіляких, навіть важнійших дрібницях.

Але здається, и те, чого ми з поданих в нинішній праці цифер дізнались, встане нам до ясного пізнання, які неофіційні, а скажімо правду, мізерні тенденції, криються під офіційною маскою найвисших „просвітителів народніх“ в нашім краю.

Ми нічого не твердили а рігори, чого би нам не показали найпевнійші, бо урядові дати, котрі ми там, де заходити могла яка небудь сумнівість, брали завжди в мінімальних високостях, щоби тільки через принятє висших, але не зовсім певних цифер, не зробити кривди Вис. ц. к. краєвій раді школьній. Помимо того лояльного взгляду на добру славу дотичних властей, ми пересвідчитись мусіли із зібраних дат, и кождий з них мусить пересвідчитись, що від коли народніми школами управляє наша ц. к. кр. Рада шк., І. у всіх руських школах народніх и навіть в таких, (між тими кількадесят в коломиїській окрузі школьнім мѣ поименно привели), в котрих ані одна дитина не розуміє по польски, заведено язык польский jako примусовий предмет науки, значить поступлено против виразній постанові „основного права“ конституції з 21. грудня 1867 р., котрого §. 19. гласить „... в краях, заселених більше як одною народністю, мають публичні заклади наукові так (ути уряджені, щоби, без примушованя до науки другої краєвої мови, кождій народності заповнена була можливість до науки (образованя) на власній мові;“ — II. винайдено новий для філологів так званий „мішаний“ язык, властиво жаргон, польско-руський, и заведено ёго, jako „викладову мову“ в найменче  $\frac{1}{3}$  части народніх шкіл руських и то таких, в котрих до часів кр. Ради школьної вчено виключно по руськи. Заведено таке, не тільки, як се ми виказали, нарушає виразні приписи краєвого закона з р. 1867, але що більше, воно, як ми те ж виказали, зводить науку в школах народніх до абсурдум, бо до отуманеня дітей там, де їх більшість єсть руська; а там (приміром в коломиїській окрузі шк.), де така наука в школах з виключно руськими дітьми заведена, знижає школи народні до інституцій для механічного вивченя дітей руських нічого тільки польскої мови, без ніякої цілі, а хіба такої, до якої ані народні школи не истнують, ані ц. к. Рада школьна краєва не установлена. Бо цілю шкіл народніх єсть, підносити и ширити просвіту у масі народу, а Ради школьної: докладати всего стараня, щоби школам те заданє улекшити, а не на відворот, ставити ім які небудь, хоч би найменчі перешкоди. Між тим ми не тільки виказали, що наука польского язика, jako ціль сама для себе, до піднесеня просвіти причинитись не може, и що міща-

ним язиком нікого и нічого навчити не можна; але ще гірше: ми переспідились на цифрах, що по перше, діти з науки польського язика фактично навіть тої проблематичної користі не відносять, аби того язика добре навчились; по друге: що наслідком заведення науки в польській, а взглядно в „польско-руській“ мові викладовій, упала и упадає фреквенція шкіл, значить упадає розбуджена давніше и жива охота народу до посилення дітей до школи. — Наконець III. ми вказали не менше певними цифрами урядовими що елементарна наука в руських школах супроти такоїж науки в польських школах, вже в самім жерелі, в учительських семінариях, очевидно — (хоч не звістно, чи умисне?) занедбується; бо истнуючі з польско-руські семінарії (проти 6 чи сто польських) не видають потрібного для руських шкіл числа учителів: а намість того продукується штучним, и коштовним способом значне число учителів польських, по над дійсну потребу польських шкіл; и ті польські Kulturträger-и, чи з розмислу и за волею вищої власті, чи тільки за для недостатку у неї хочби искри административного змислу, мусять ити на учителів до шкіл руських, значить — воля-неволя, мусять або статись безпожиточним тягаром краю и громад, або, коли схочуть працювати, мусять статись колонизаторами, и — що як вказано, на одно виходить: томителями и туманителями руських дітей.

Які чувства у кожного добре мислячого чоловіка без різниці народности, збудити мусять таке підпорядковане святої ідеї просвіти, під „убочні цілі“, — сего не потребуємо викладати яснійше нашим читателям. Але справа ся, побіч тої ідеальної сторони, має для нашого краю и народу спеціально ще и сторону практичну, не менше серйозну, и дуже пекучу.

Не будемо цитувати ніякої поваги економічної, бо се річ хіба ще тільки півурядовим референтам школьним *Gazety lwowskiej* не ясна, — и не потребуємо широко розводитись над аксиомом, що соціяльні и економічні відносини краю як найтісніше звязані з народнєю просвітою; що не тільки сила держави (як показала Садова) залежить від „*Schulmeister-a*“; але що и добробит краю, послпльности, громади, навіть єдиниці, з народнєю просвітою стоить в такім прямім стосунку, що с піднесенем правдивої просвіти, добробит єдиниці, громади, краю мусять підвестись, а з її пониженем мусять упадати.

Усіж ми жиемо и не маємо очей замкнутих; то и бачимо, що докола нас діється; ми бачимо цілий край, як довгий и широкий, покритий одною великою ряскою усього того, чого, правда, не можна ще було назвати добробитом, але містило у собі ті конечні підвалини, на яких, за відоуненем послідних феодальних інституцій\*), добробит загальний міг розвинутиь. Ми бачимо, як наш край, не в силі видержати конкуренцію з більше просвіщеними краями, власне для того, що вони просвіщені, а наш ні, — під систематичним и ціпким натиском чужої експлуатації видихає послідні свої продуктивні сили; як

---

\*) Проклямація, обшари дворські, устава дорожна, устава виборча оперта на давнім историчнім розділі кастовім и т. п.



великий промисл, будучий у нас ще тільки в завязку, не тільки не розвиваєсь дальше, але нагло упадає, чоґо одна з головніших причин: удержуване в темноті фабричних робітників; як дрібний промисл, котрий до вибудована залізниці у нас задоволья усі потреби краю, видимо никне, и тепер вже ограничаєсь на латаню старої одежі и на направі старих орудій; — а тому винна в найбільшій часті тільки темнота, несолідність, недбальство и нерадність, — одним словом брак просвіти наших ремісників. Промисл той міг би ще піддвигнутись и истнувати, бо ёго головна підвалина, ёго природні консументи: стан хліборобів становить 83% всего населеня Галичини, котрих заграница ніколи ім всіх відобрати не може. — Але тих 4 мільонів (з родинами) хліборобів своєю чергою стогнуть під моральним и материяльним обухом темноти и нужди; ціла четверта часть їх\*) працює як жидівські невольники на ґрунті, котрий тільки на позір єсть їх власністю; всі ж прочі не живють, а нидіють у тяжкій праці на насущний хліб, без претенсії на які небудь приємности життя, окрім того хвиливого щастя, яке ім дає запаморочене памяти горівкою, не в силі заощадити стілько, щоби в неуроджайні роки захоронитись від голодної смерті\*\*) або продажі своєї землі. Що року з них що найменче: 5000, а властиво в що рік дальше поступаючий прогресіи иде на завсігди з свого ґрунту за жебранним хлібом\*\*\*).

Наслідком тих стосунків голод певний, як виказав нинішний рік, грозить у нас, именно в верстві селянській, статись домашною периодичною пошестю, як в инчих краях холера або саранча. До того всего прилюдна неміч физична, виявившась в послідних поборах рекрутів;

---

\*) Кілька рік тому назад банк рустикальний облічив, що в однім Сокальскім повіті, на селянській землі, котрої єсть там 114.416 морґів, тяжить 1½ мільона зр. лихвярських довґів Коли вся земля селянська в Галичині (7,477.018 морґів) так само обтяжена, — (а не ма причини допускати що менче), то на ній тяжить таких довґів 97,500.000 зр. Цінивши 1 морґ селянської землі, без різниці чи ріля, ліс чи пасовиско, в горах чи долинах, пересічно на 50 зр., — виносить вартість всеї землі селянської 374,000.000 зр. Значить четверта часть тої вартости була в руках лихвярів. Так як господарств селянських доходять тепер до 900.000—1,000.000, то 245.000—250.000 господарів и родин єсть тільки номінальними властителями своєї землі.

\*\* Прягадуємо приміром кілька сіл в Бережанскім повіті, між ними село Августівка, в котрім всі селяне, без різниці чи богати чи убогі, буквально не мали що їсти в сім році.

\*\*\*) На судовій лицитаци продано селянських господарств р. 1867—164, р. 1868—271; р. 1873—614; р. 1874 1026. В Галичині припадає на одну родину троха більше як 4-5 голов; значить в р. 1874 утратило все своє майно 1026 родин, або близько 5000 голов. Знаючи, як сильно тримаєсь наш чоловік свого ґрунту, и скілько він наслідком того наплатиться в напрацюєтьс лихвяреви, ваким допустити до лицитаци судової, не можемо и подумати инакше, що тих 5000 людей пішло из своєї землі в одній тільки лхій одежі Зваживши ж дальше, що в послідних роках не заложено нових великих фабрик, и що будовалась одна тільки невелика залізница в західній Галичині, то не можемо допустити, щоби ті люде вийшли де небудь сталий зарібок.

безприкладна смертельність дітей у східній Галичині\*), грозить знищити ті останні основи животности и продуктивної сили народу, які йому лишив голод, лихва, и праця винищуюча тіло, живлене такою стравою; котра ругається всім елементарним засадам дистетики и науки о відповлюваню матерії.

Де ж вигляд на яку поправу того стану річей? Коли всі дороги, яким ся верства народня дійти би могла до лішого, людського битю: рациональний розділ праці; розумне хісноване з часу; вишукане дешевого кредиту и заступлене хоч в части людського труду машиною роботою\*\*); вирахована ощадність; людяний вибір приємностей життя; всі ті дороги ім замкнуті нічим инчим як тільки: недостатком просвіти, и радше сказати, кромішною тьмою.

Не ма такої дорогої жертви, котрої би, для вирятуня того народу з пропасти, для задержаня настигаючої (слово деп. Ридзовського) катастрофи, — не повинні — и то як найскоріше, понести край и держава, під грозбою затрати вже не якої там народности руської або польської, але затрати міліонових мас народніх, послідних висихаючих жерел добробиту, послідних вимінок людського и людяного життя, під грозбою опустошеня краю, розрушеня всеї поспільної організації и зробленя с краю великої плантації на котрій мають працювати міліони голодних невольників для тисяча набобмерзлійших паразитів. Не ма такого надто скоро ділаючого ліку, котрого би не треба доконче и зараз ужити, щоби того хорого чоловіка, яким стала під взглядом економічним вся Галичина, задержати перед послідним степенем агонії.

Коли ж станемо розважувати — але розуміється не так вигідно по шляхоцьки, як се надумується вже від пів року робити якась там анкета соймом до сего установлена —, коли схочемо помислити: яке тут найскоріше, найтриваліше и найширше ділаюче средство, при таких широких розмірах тої економічної слабости, має бути ужите, и яке — при лихій стані державних фінансів, и при матеріяльній немочи краю на тепер ужитим бути може? то сам практичний інстинкт відповість нам, тільки одно, и тільки те саме, що відповіла вже давно те-

\*) Гл. статя: Ludność Galicyi з р. 1875.

\*\*) Селянські спілки рілничі для заступленя людської праці рілничими машинами заведені в послідних роках в инчих краях, также и австрійських, приміром в Чехах. Що такі товариства, взгядно машини, були би и у нас для селян практичні, показує звісний авторови приклад одного підприємателя на Поділю, у котрого поодинокі селяно (розуміється, багатші) наймали парову молотільницю для свого збіжа, и виїшли на тім добре. Австрійське министерство рілництва, котре в инчих краях коронних дає таким селянським машиновим товариствам (розуміється там де вони завяжуться) значні субвенції и в ратах сплатні пожички на закупно машин, запитувало у нашого шляхоцького товариства агрономичного в минувшім році, чи такі селянські товариства машини иснують в Галичині, чи є охота до їх завязуваня, и скільки те д. к. агр. товариство жадає для них субвенції. Але розуміється, добра воля правительства розбилає як з одної сторони на апатії агрономичного товариства для селянських інтересів, так з другої — на недостатку просвіти и пізнаню власного хісна у селян.

оря, на историчних досвідах оперта: Просвіта. Народня просвіта, и то просвіта скоро, обширна, радикальна, — вона и не єсть єдиним и вистарчаючим средством, — але вона становить таке ремедіюм в сій надзвичайній жизненній кризі, котре слабість може задержати в її дальшій розвою; вона єсть той сталий Архимедовий пункт, з котрого можна и треба розпочати діланє для піддвиженя народу з єго теперішнього стану; бо без просвіти всі другі хоч би найкоштовніші способи, всі соймовою анкетою хоч би найкраще обдумані средства упадуть як в бездонну пропасть без жадного видного знаку, або будуть мати на економічну поправу краю стілько лиш впливу, що приміром доми убогих, або милостиня, яка дається нищому з дня на день для заспокоєня єго голоду и своєї широкої совісті.

Трохи аж смішно приходить нам повторювати такі перемолочені річи, и то тут, де говориться о людях, маючих офіціяльне заданє найвисших в нашім краю опікунів народнєї просвіти. Але читателі з нашої розвідки самі могли пересвідчитись, що сей популярний виклад дуже доконечний для тих „героїв смутної постави“, помимо того, а може власне для того, що деякі з них, в дуже довгих вольних годинах, (які вони лишають в занятях свого офіціяльного становища), займаються глорификацією и студиями шляхецької исторії.

Нарід в своєї несподіваній темноті гине з голоду, а вони, єго ж кривавим коштом и з безрозумною тратою дорогого часу, намагаються навчити єго польської мови, щоби він борони боже не лишений був щастя, читати, як в тій польській мові\*) описується минуше бенкетованє польських магнатів; він як дитина беззащитно відданий в руки жидівських и панських\*\* лихварів, а вони не знають пильнішої роботи, як с помічою „мішаної“ мови и импортованих культуртрегерів „просвіщати“ єго „na narodowej podstawie“ и зьєднати єго тим „dla narodowej idei państwowej“; значить: вің може лишитись и дурним, коли не ще дурнішим як був, — аби тілько навчився від них фантазувати о повороті щасливих часів шляхоцької омніпотенції. Єму кожда хвиля, страчена дармо, усуває нову пядь батьківської землі с під ніг,

\*) Приклад: Tygodnik niedzielny, газетка народня, виходяча при Gazet. Narod. в Львові, значить облічена власне на ту публіку в східній Галичині, котру для неї мають виробити: наука польского язика в руських народніх школах, и школи народні в „мішаним“ язиком викладовим. В однім з послідніх Н-рів того честного видавництва подавий у вступнім артикулі, як найбільшими буквами опис рецепцій, яку вправив для короля Станислава Августа звісний (а la Каньовський) розпустник кн. Радзивил „Ranie Kochanki“. З великою набожностю розписався анонимний автор и, в своїм розумію, великий, просвітителъ народа руського, — як Радзивил розставив на обшарі 7 чи кілько там миль хлопів, так що один другого міг чути, — аби єму там телеграфичним способом дали знати о надїзді короля. Скілько ті „Живі стовпи телеграфичні польского магната“ дістали буків при тій величній okazji, об тім п. Ян Добжанський чи п. Мерунович в добре зрозумілім інтересі своєї народовой пропаганди не спомінає. Темат сєй, яко pendent до „Живих світлиць Нерона“ вижидає ще свого Семирадського.

\*\*) vide „Рогоза“ гр. Тарновського.

а панове райці школьні хотять ёму с помочою своєї паньської мови вперти пересвідчене, що давня шляхетчина (а з нею розуміється, ніколи нерозлучна жидова) повинна панувати від одного моря аж до другого моря. И до сего, замітимо мимоходом вже не довго ждати; бо по крайній мірі що до Галичини, то, як так дальше народ буде туманитись замість просвічатись, за 13 рік (як се виказало краєве бюро статистичне) від Висли до Збруча вся земля буде в руках жидів и „шляхетно уроджених“ гербу „порцил“.

\* \* \*

Заданем повисшої нашої студії було, сконстатувати фактичний стан порушеного питання; стан той показується таким, що дальше ёго терпіти зі сторони провідників руської народности, зі сторони всеї поспільности, котрій добро краю лежить на серці, и зі сторони правительства, котре що найменче в Галичині не повинно стояти по стороні тільки одной з двох рівно численних народностей, було би невивачним гріхом, помилкою, якої направити пізнійше не можна.

Ті фактори повинні подумати над зарадженем виявлених безправій. Починаючи сю студію, автор задумав зробити з неї прислугу для руських послів соймових, котрі повинні були виказані факта зужиткувати в соймі, яко компетентнім тілі для справ краєвих. Именно в соймі, а не де инде, повинні були послы наші виточити сю справу, щоби запобігти притикам, які нераз вже чули з польської сторони: чому не подають фактів и чому не підносять „мнимих“ своїх кривд дома, а виводікають домашні справи перед ареопаг віденських централистів и перед всім світом?“

Між тим річи від того часу значно змінились. Нині, коли ми кінчимо нашу статю, ще не затихли послідні відголоси оргії, яку наша— (як ся показало: „псевдо-“) автономія виправила при послідних виборах соймових. Супроти старостів и маршалків, повибравших самих себе на послів, становити будуть Русини інтелигентні таку слабу меншість, що навіть інтерпеляції внести не можуть ані в тій ані в жадній инчій справі; а так само и селяне, о котрих интерес тут найбільше розходиться. Не знаю, чи в завіреню на такі офіційальні підпоры своєї сили, чи для загірення цілої справи мовчанем, — ані урядова газета ані півурядові органи школьних инстанцій не звернули доселі своєї уваги на факта нами порушені, помимо того що ті самі органи иноді дуже гоїні в заперечуваню всіляких дрібниць. Ми мусимо допустити, що мовчать вони тому, бо против офіційальних дат проста діялектика не докаже нічого и с того мовчання урядової и півурядової публицистики ми можемо бути задоволені. Инакше річ стоїть з кр. Радою школьною. До неї, видно, треба промовляти инчим язиком и на инчим місці.

Пофалшоване дат, яке ми сконстатували, и причини того пофалшованя, показує ясно, де слаба сторона найвисших управителів шкіл и просвіти народної и кого вони ще бояться: Ради державної, и віденського правительства. Там треба нам удатись и там шукати помочи и альянтів. Нехай польські публицисти не закидають нам знов того, бо

и вони супротив кандидатів руських шукали и нашли поміч в офіціальних кандидатурах; а в Раді державній власне за польською допомогою перепроваджено всі реформи відбираючи краям найважніші автономичні права. Що ж до нашої політичної совісти, то сказати собі мусимо, що там, де розходиться о такі животні интереса народу, жаден альянс, жаден легальний спосіб не єсть неморальний. Побачимо впрочім, як поступати собі буде в тій и в инчих справах, дотикаючих интересів руської народности и сільського народу, шляхецький сойм те пер, коли, по словам польської публицистики, „має розвязані руки“.

Маймо надію — хоч дуже слабу — що не прийдеться нам шукати для нашого австрійського патріотизму єдиного и последнего прибіжища в віденськім правительстві и в Раді державній.

Василь Н.

## Перегляд діяльності руських товариств.

— Новозмінений статут товариства „Просвіта“ ухвалений на загальних зборах сегорічних прийняло Намісництво до відомости рескриптом з дня 14. жовтня 1876 ч. 48219. Після сего статуту [§. 12 а.)] мають звичайні члени товариства обовязок платити річно 2 зр. а. в. яко вкладку, найменше в чвертьрічних ратах. Селяне и міщане платять річно 1 зр. а. в. За те ж кождий звичайний член [§. 9. д.)] має право діставати безплатно по одному примірникови книжок популярних виданих товариством по часі вступлення члена до товариства. — На підставі сего ж статуту може що найменше 20 дійсних членів з захованем законних принципів и за призволенем центрального відділу утворити *філію* товариства. — Таким способом введено в життя такі постанови, котрі як найбільше можуть и повинні причинитись до широкого розвою товариства „Просвіта“ и єго діяльності. Філії товариства можуть тепер завязуватись повсюду без яких небудь перепон секатурних. Головний відділ т. „Просвіта“ розіслав вже новий статут всім членам товариства. — Сими днями вийшла вже нова книжочка видана тов. „Просвітою“ під з. „*Байки Павла Свого*“, а незадовго буде друкуватись нова книжочка популярна „*Золота Грамота*.“ — До комісії вибраної на послідних загальних зборах для уложеня систематичного видавництва популярних книжок — вибрав гол. виділ с поміж себе двоє членів: Д-ра Ом. Огоновського и проф. Романьчука. Комісія має незабаром зібратись и розпочати своє діло.

— „Руська Бесіда“ и „Касино“. „Руській Сіон“ зачув „що в ділі зближення и порозуміння обох партій галицьких Русинів — зробило початок „Касино“ заложене в народнім Домі через старшу партію, прокладаючи „Руській Бесіді“ сполучене в одно товариство на підставі взаїмного шанованя обоїх партій переконань.“ Хоч не маємо офіціальних информаций о „успособленю старшої партії“, можемо однак на підставі правдивого стану річей запевнити, що ся поголоска „Р. Сіона“ зовсім неправдива и що мимо стараня деяких людей старече „Касино“

(не кажемо вже „для добра народа“, як се увеличив „Р. Сіонь“, але навіть мимо взгляду на власне добро) не предложило досі „Р. Бесіди“ ніякого сполученя в одно товариство.

## НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Руський театр народній** прибув вже ді Львова и дав дня 28. с. м. на перше представлене „мелодрама“ в З. діях п. з. „*Ольга*“. Не можемо сказати, щоби добір штуки був щасливий, хоч назва „мелодрама“ и историчні имена князів могли багато обіцувати для необізнаних из штукаю. Одже ж ні мелодраматична, назва ні историчний характер неусправедливлені грястю самої штуки. Властива назва була б: сценічні образки, а знов треба би ще багато поправок и змін самої гряди (передовсім опущеня неfortunного и тільки на грубший смак галсрії обчисленого дяка-пняка Мужа), щоб сі образки хоч дриближаючо були исторично-можливі и не разили анахронизмами. О характерах, о якій акції та цікавій завязці и бесіди не може бути, — тож годі говорити о грі акторів, котрі не мали поля до понису, хоч усіх сил накладали, щоб оживити безпричинне появленє на сцені. Одні співи, у котрих визначився п. Людкевич своїм повним и звучним голосом, — нові декорації и очевидна старанність в виконаню — причинилися до того, що безгрядність штуки хоч на хвилю уступала на другий плян. Щирість, з якою повитала численна публіка наш театр у столиці, напевно додасть заохоти дирекції и нашим артистам, а добір відповіднійших штук буде зарівно для дирекції, як и для публіки великої користи.

— **С під Творимірки.** (Дещо про причини ліниства нашого народа). — Не раз вже згадувано про те, що в нашім народі обявляється певна порція ліниства, що теє ліниство більше або менше обявляється так на поодиноких единицях, на поодиноких селах, а навіть в поодиноких околицях. Дехто підхоплює тую обяву ліниства на поодиноких единицях, селах и околицях, и розтягає на цілий народ руський, називаючи єго лінивим народом; дехто вважає ліниство навіть прикметою характера Руснів и бере за причину лихвя, пнянства и инших пороків в руськім народі; але майже ніхто не входить в те, о скільки руський народ лінивий и де єсть причина єго ліниства. Вже ж бо руський народ з натури лінивим назвати годі. Здається не потребує широко розводитися, щоб зовсім противне показати; бо той самий народ, котрого ми тепер з натури лінивим назвати б хотіля, ще не дуже давно робив паньщину з великими вигадми, а робив її так пильно и добре, так сунокійно и терпеливо, як той віл без найменшого опору и бунту. Вже ж тая паньщина, заправлена всякими вигадми не була легшою для нашого народа, як колишній старосвітський плуг для господарської худоби. А що наш народ били киями та нагайками и

в часі паньщини окладали, то се не доказ, що наш народ лінивий, бо ще й наочні свідки скажуть вам, що в часі паньщини не за ліниство били наших людей, але за те, що він не здужав, не був в силі зробити всієї тої роботи, яку ёму паньщина загадувала и завдавала. И коли б то наш народ був дійсно лінивий з природи, коли б то ліниство лежало в ёго характері, то що ж би то могло було з ним статися після знесеня паньщини аж до теперішного часу! Чи ж не лежали б не тільки всі панські поля облогом, але навіть и мужичі? Не годиться ж нам лінивим звати той народ, що власними своїми руками обробляє усю землю (бо машин у нас ще майже не знають) а тоді и найбільший ненавистник мусить руський народ до перших трудящих народів в Европі зарахувати. Не одно ж бо руське село ледво в 1000 душ людности (не виключаючи немовлят и старців) обробляє 3—5 тисяч моргів орного поля; а именно 2—3 тисячі моргів скарбового поля, жидівського, понівського и иншого а 1—2 тисячі мор. свого. Невеличке число робочої сили коло такої великої маси поля робить всё своїми руками, одно тільки, що ще до плуга не запрягається. Ба и чи ж то так робить лінивий народ?

Однако ж хоч и ціла маса народа нелінива, хоч ліниство не єсть характеристичною прикметою руського народа, то все ж я не заперечую, що ліниство обявляється так на поодиноких єдиницях, як и селах, а навіть на поодиноких околицях, до котрих зараховую Золочівсько-Бродську околицю. Однако ж стисло річ беручи, ми и того ліниства не повинні ліниством звати, а властиво оспалостню и байдужностю. Тую оспалість и байдужність, до чого нераз ще й глуздоватість причиняється назвім вже и ми ліниством. Однако ж таке ліниство по моїй думці єсть скорше наслідком, як причиною, ёго нужденного живленя, пиянства, а навіть темноти; хоч безперенна правда и те, що тее ліниство причиною стагнації в теперішнім ёго матеріяльнім биті.

Здається міні, не треба широко розводитися, щоб показати, що нужденне живлене, пиянство, — отже ж физична неміч справує у нашого народа певну порцію ліниства; нам треба тільки блисше приглянутися житю нашого мужика. Бо я справді, здоровий організм при поживній страві у нашого народа не може бути лінивий; яко доказ на тее наведу сю обставину, що в нашім народі, а ще що до того мужика, не знайдете черевая спіасеного, як то бувають у инших народів, особливо в Німців, Чехів, а навіть в Мазурів. Але того правдиво здорового організму в нашім народі по селах и околицях, де ліниство обявляється, а особливо в молодшім поколіню, дуже рідко де знайти. Ба, при таких обставинах, як отсе ми розказати хочемо, и найздоровший з природи організм знівечиться и найбільша сила зникне. Гляньтеж бо, в нашій околиці дитя родиться найчастійше с п'яної матери, и ледво що воно на світ приїде, а вже не дістає здорового корму, бо виспсас затроїний корм з грудей п'яної матери, котра пила горівку на те, щоб не чула болів при породі, а пила для того, бо так казала її баба-сповитуха\*). Отсе ж то загальне правило, с котрого тільки дуже

\*) При сій нагоді мушу запримітити те, що недостача по селах добрих и річі євидомых баб-сповитух єсть причиною не одного лиха в нашім народі. Бо с причини

а дуже мало виімків лучається. Тим то у нас найбільше дітей умірає, бо рідко котре диті витримує таку неприродну, дикарську заправу; а як котре й витримає, то звичайно виходить з него людина немощна, нездорового організма, хирява, а бодай не такої сили, якою ёго природа наділила.

Не маючи з самого першу здорового корму, по найчастійше дитя не дістає й опісля ані відповідного, ані для дитини потребного корму, бо мати не маючи що дати своїй дитині виссати, кормить її нераз уже в четвертім місяці грубою, пісною густою кашою, а найчастійше тпцяє її в ручину разового ячмінного хліба, зимну вчорашню бараболу, годусе борщем, бурячанкою, кашустою. До того зневолює їх не так темнота, як материяльна нужда, задля котрої нераз гірко приходить матері і ложку молока для маленької дитини роздобути, або якого лучшого дитині відновіднійшого корму. Від того то діти в наших народі так тупо розвиваються і то так физично, як и умислово; від того вони карловаті, мизерні, сухі, жовто-зелені мов насінчики, а попри тім череваті. А ще до того додати треба й те, що мати дає своїй дитині через 3—4 літ ссати. Лікарське досвідчене повідає, що с таких дітей виростають не тільки физичні але й умислові недоріки, люде немощні.

Не менше шкодять и руйнують здоровля нашого народа, а особливо хати курні т. е. хати без комина. В нашій околиці всі тільки курні хати низенькі так, що ледво в котрій хаті стіль вища над оден сажень, мокрі (котрі ліпляні — а ліпляних найбільше тепер ставлять), затухлі мов ті ями в землі, повні задухи вбиваючої віддих. Люцьке тіло, як та губка, втягає в себе всё с такої мешкальної хати, и звідтіля то йде, що в наших сторонах так богацько людей хирявих, особливо баби и діти до десяти літ слабі, немощні, вузких грудей, а особливо багацько людей ядушливих. Одні тільки мужики, и в загалі

---

баби сповитухи не тільки дуже часто самі положниці мруть, а бодай цілий свій вік хиріють, але ще частійше з її причини приходять діти неживі на світ, а найчастійше здорові діти в пару днів по народженю дістають малокровність, жовкнугь, нидіють и швидко мруть, задля того, бо баба не обійшла належито положниці и не то що не спровадила покорму, але ще й своєю несвідомстю, зацпавленою всякими забобонами, причинилася до того, що в грудях положниці або тільки дуже мало, або зовсім ніякого покорму не показується. И не дивниця ж, бо баба сповитуха то мов з дикого народу баба; вона звичайно перша плячка в селі, темна як ніч в кождім згляді, а з акушерні знає стілько, що й кожда инша баба та відрізняється тільки тим від других бабів, що наскрізь пересякла всякими забобонами, бодай щось трохи рутинована в знахурстві, а навіть в ворожбитстві уміє всіх переговорити и перекричати. Так опущений наш народ під тим зглядом, здається майже шів диким а нікому ёго просвітити, порадити и правдивої помочі дати; бо священники в тих річах дуже здалека, а лікарів, акушерів и акушерок майже нема ніяких, а бодай не так близько, а Ряд до сего часу не звернув своєї уваги на те, щоб всюди запровадити испитовані сповитухи. А повинні б особливо священники, котрі все тее в своїх руках мають, статистичні вкази раз на раз роблять, на тее вказувати, щоб ряд постарався вже раз о те, щоби баби-оповитухи побирали бодай яку-таку науку акушерську хоч в головних зарисах. Се річ великої ваги и далекосягла, але у нас маловажиться вона. — М. С.



всі, що бодай цілий день на дворі на свіжім воздуху проводять, чи то в полю, чи в лісі, и під голім небом, а бодай в якім будинку але не в хаті ночують и в хату тільки мов в гослину заходять, ті дещо здоровші. А коли б вони в своїй хаті більше як на дворі пересиджували, то и половину того віку не жили б, що тепер живуть.

(Конець буде).

## УГОДОВІСТЬ.

Роздивляючись в наслідках виборів до сейму, мимоволі приходить нам на гадку приповідка: „Нема нічого злого, щоби на добре не вишло“. Сумна дійсність, яка виявилась в разячій постаті послідних виборів, не позістала без певного, так сказати б, благодатного впливу на велику часть староруської партії и хоч помалу, здається, отверає заплющені досі очі и заткані уха, а навіть зворушує серця... Поминнаємо те, скільки трагичности єсть в тім обяві, що треба було аж сумного досвіду, щоб перекопати сю партію о пристрастнім засліпленню, о безплідности, невластивости и шкодливости її политики; — не хочемо й над тим розводитись, які рішучі аргумента виповіли послідні події за партією народовців, за веденем справ дійсно народнєю дорогою. Для народовців, як и для кожного щирого патріота більше відради в тім, що преці ще велика часть руської интелігенції, котра стояла досі проти народовців, признає свою вину, готова залишити вражду проти народовців и йти разом з ними спільною дорогою до одной мети народнєй. Не маємо тут на думці голосів руських часописей, а говоримо про загальний настрій великої части староруської партії, о скільки се нам відомо с одержаних дописей, а навіть з деяких обявів людей, котрі досі або далеко від нас, або й проти нас стояли.

Головний обяв сего перевороту в чувствах и переконаннях — се *угодовість*, неозначена, неясна, несміла, як перша просьба о прощенє, що затремтить в устах виноватого, як перше слово поєднання в устах давно роз'єднаних. Тож не можемо ще означити сеї угодовости ні по її предмету, ні по щирости и властивім її напрямку и ростяглости.

Однакож не входячи в блісший її розбір, сам факт звороту великої части староруської партії до угодовости, наколи він в повні потвердиться, може бути ще найліпшою потіхою по сумній акції виборчій. Тільки не загасла ще почутя щирого патріотизму, незатемнене ще до крихти розумінє народнєго интересу — могло б повернути відчужених досі — на дорогу властивої поправи сподіяного зла. Покидаючи противонародню политику и єднаючись з народовцями до спільного ділани для добра нашого народу, дали би вони доказ незгаслого патріотизму, невтеряного змислу политичного, а завчасно триумфуючі вороги нашої народности дочекалибся сумного розчарованя.

Такий переворот конечно не може послідувати в цілій староруській партії, бо тоді мусіла б вона бути вільна від тої зовсім незначної части неоправних, здеморализованих и пережитих, котрих

істноване ніяк не дасться заперечити. Таким чином згадана угодовість може осущитись тільки в часті, в приєднанню добросовісних, в оживленню животних, в здвигненню проводирьсько притоцтанних. Чим більші круги староруської партії засягне сей угодовий перестрій, тим менше буде роботи в організації и розрості правдиво народнєго сторонництва, тим скорший розвій нашого життя народнєго. То ж всякий обяв повороту з блудної дороги під стяги щиронароднєї праці, кождий обяв щирої волі до сповнення патріотичних обовязків — можуть знайти тільки щирий привіт між народовцями.

С того згляду мусимо піднести голос „Ради русскої“ видаваної в Коломиї Ч. 21, котрий, як нам здасться, єсть тільки впливом згаданого настрою одної часті староруської партії. В статі п. з. „По Выборахъ!“ знаходимо короткий погляд на причини неудатної акції виборчої, східний з нашими поглядами висказаними в попереднім Ч.-лі. „Ми указуємо — сказано між иншими в тій статі — на то, що як наша пословиця каже: „від голови риба смердить“, що у нас вона смердить від наших заведений. Позволимо собі лиш один вопрос поставити: „що лучше, чи скуповати камяниці до „Народного Дома“ (и видавати чверть міліона на будову церкви — *пр. Р. II.*), чи просвічати нарід? Ми накупили тих цегол и того камяня, слава Богу, уже тільки, що уже величаємося мало не цілим квадратом, а де ж наша молодіж?.. А де ж нарід? — Осьму часть ґрунтів забрали жида, а самий той нарід нині в противнім обози. Що ж за слава из тих камяниць? Добрі и камяниці, але лучше було тими капіталами постоянно видавати книжочки, и просвічати нарід и спомагати всякі позжиточні заведеня, в краю держати більше бідних учеників, помагати молодіж, подумати о заведеню воспиталища дівочого не спускаючися на Цибикувое, котре до судного дня не осущиться и Русь не буде мати в висших слоях общества матерей в руськім дусі вихованих! А того всего не можна було відкладати, скоро лиш укінчений стояв „Народний Дім“!.. Може библиотека и читальня устроїна в „Народнім Домі“ принеслаби нам була більше хісна, як тая слава, що маєток Руси росте в і Львові при неславі, що маєток Руси що року упадає в краю!.. Що ж нам ділати? не остає нічого ишого, лиш зберати всі наші сили, вирівнати непорозуміня, оставити всю амбицію (проводирьську) и всі упередженя, зблизити и зъєднати всі наші партії в одно, до одної ціли и начати так однодушно и с таким патріотизмом ділати для народнєї справи, як діялося в первих літах народнєго пробудженя, доки враг Руси не засіяв ще був „плевел“ на нашій пшениці. Перед всім: проч з гордостю, проч з осужденем всякого противного переконаня. Послухаймо, що до нас пише один муж, котрого имени не викривасмо, но о котрого чистім патріотизмі ми сильно переконані“:

„За надто єсть очевидною правдою, що политика наша послідного часу була безовощна и дуже немилый процес в організмі народа нашого произвести мусіла. Наша интеллигенция днесь більше здеморализована, ним простий малошо ще в ню віруючий народ, и лиш интеллигенция винна, то тойже народ випроваджений до борби с противниками своїми, лишен дозрілої комєнди так не хорошо починає справлятися. Всі ради, всі хвальби нас не спасуть. Множество прово-

*дирів, даже найприроднійших, обмаружило свою неудолюність диктовати на будучність пляки для убогого нашого народа.* Нужна реорганізація всієї нашої роботи! Нужна нова програма для народнього життя! Щоби и печать русска за такі, як сегорочні успіхи в політиці стидатися більше не мусіла, должна вона сей час порозумітися, як на будучність впливати має на всю роботу Руси. Пропоную толерантноє собранє всіх редакторів русских, руских и руських ві Львові або в Коломиї. Проч догматизм с політики — життя и свободи більше!“ Відтак предкладає редакція „Р. Р.“ на місце збору Львів, дня 27. грудня с. р.

Мусимо признатись, що сподівалисьмося иншого предложеня. Годиться передовсім пригадати, що именно русскі часописи дуже багато завинили в запропащеню нашої справи, в збаламученю публіки, в роз'єднаню и всіх наслідках сего поступованя. Ті ж самі русскі часописи а именно „Слово“ покинуло отверто національну підставу, виреклося народу, а ще недавно висмівало наш язык народній. Сі часописи були одним з жерел прилюдної корупції и деморалізаціи. Не хочемо ще дальших гріхів вичисляти, бо й ті вистарчать доказати, як мало відповідним и малонадійним єсть проєктований з'їзд редакторів, тим більше, що нерусскі редактори майже зробили вже свою повинність в тім згляді, а теперішня мовчальність „Слова“ здається зраджувати брак доброї волі в найсумнійших часах и найважнійших справах. Після нашої думки повинна реорганізація и направа звихненого життя перевестися в ширших кругах за уділом всіх щирих патріотів. Конечність за гального збору всіх щирих патріотів для спільного, щирого и однодушного діланя єсть надто видною, щоби ми потребували на те більше ставити доказів. Коли доперва висказані в повисій статі „Р. Р.“ гадки стануться щирою правдою по стороні значної часті староруської партії, коли совістність и прилюдна одвічальність за ведене справ народніх стануться дійсними вимогами нашого життя, коли счезне клеветливність и упередженє проти народовців, котрі дали доволі доказів щирої охоти до єдности, тоді буде між галицькими Русинами більше життя, більше свободи, а народ наш здвигнеться с свого упадку. Такі діла не переводяться в одних редакціях.

Мимо того не відказуємося від уділу в проєктованім з'їзді. Нам здається, що у сповненю великого діла реорганізаціи наших інституцій и запропащеного веденя справ народніх — повинна и наша публіцистика взяти щирий, поважний и невтомимий уділ. Спільна нарада всіх редакцій при добрій волі може и повинна підготувити осущене загального з'їзду всіх щирих Русинів, для відновленя и оживленя нашої діяльності народній.


## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.


— В раді державній ведися розправи над внесеном п. Геллериха дотично реформи властей адміністраційних. Комісія вибрана задля сего внесеня предложила єго в такій формі: Взивається правительство,

щоби на будучій сесії предложило проєкт до уставу, котра віддала би правительственным властям политичним право виконувати полицейну власть, застережену після громадської уставу приналежности громад и щоби чинности так званого „порученого круга діяльности“ (§. 58 уст. гром.) перенесено на органи, безпосередно підлягаючим правительственным властям политичним“. Се внесене викликало широкую дебат, в котрій брали уділ всі сторонництва заступлені в раді державній, а гр. Гогенварт визначився світлою бесідою, широким поглядів правдивого державника. При тій спосібности жалились руські послы и гр. Мерошевський на невластиві впливи правительственных властей при виборах до сойму, а вірноконституційні послы з Дальмації (де вибори соймові випали в користь народній партії) на намістника ген. Родича. Однак ж широкі дебати позістали без всякого результату и при голосованю упало внесене п. Геллєриха як и дальші три внесеня других послів в тій самій справі.

— Недалеке питане про відновлене угоди між Австрією а Уграми займає тепер побіч воєнних справ найважнійше становище в дневни-кгрській и посольській дискусії. За для сего утворився новий кю послів в раді дер. „независимих, а всі вірноконституційні послы зібрались на нараду над сим питанем відновлення угоди. Позіставляючи задля браку місця обговорене сеї справи до слідуючого числа, згадаємо тільки про те, що руські послы взяли уділ в тій вірноконституційній нараді. Один о. Озаркевич, котрий вже давнійше сторонив від безтактовного поступованя руських послів яко вірноконституційних прихвостів, и сего разу поступив відповідно гідности посольській повздержуючись від уділу в нарадах партії вірноконституційної. За те ж піднав під нагану „Слова“, котре жаліє, що о. Озаркевича не міг стероризувати — о. Павликов!!

## ВІД РЕДАКЦІИ.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народній справі о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

 „Слово о Пълку Игоревѣ“ Д-ра Ом. Огоновського можна набути в канцелярії Товариства „Просвіта“ (улиця краківська Ч 14.) и також в книгарнях: Институту ставропигийського, п. п. Сайфарта и Чайковського и н. Млянковського.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В Друкарні Товариства Книжки Шовчанка. — Під зарядом Фр. Саршицького.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и ад-  
министрация  
під в. 44. при ул.  
Галицькій.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

## М і г л е с.

*(З каліфорнійських оповідань Брет-Гарта.)*

Нас було восьмеро разом, з візником. Ніхто не промовив ні словечка, відколи хитане безгарного возища по хроповатій дорозі перебило суді його останній поетичний цитат. А тому було вже с кілька годин. Великий чоловік біля суді попав в дрімушку. Оперши голову на своє рамя просунене крізь реміня, що теліпалось у возища, був він більше схожий на незгарну колоду, на висільця пізно відрізаного. Французка, примостившись на затилю, також уснула. Але по її зверхности видко було, що вона и в півнесвідомім стані заховала почутя пристібности; се видно було навіть в укладі хустинки, котру вона притулила до чола так, що її лице було на пів заслонене. Дама з Віргінії-Ціти, що подорожувала разом из своїм чоловіком по краю, втратила вже від давня всяку індивідуальність, потонувши в страшнім хаосі стяжок, бинд, заслон, футер, шалів и инчих причандалів. Не було чути нічого крім гуркоту коліс и плюсканя дощу по даху воза. Нараз задержався поchtовий віз и кілька голосів відбилося о наші уха. Видко завязалася між візником и якоюсь особою на гостинці жива бесіда, с котрої доходили до нас крізь свист и вите бурі уривкові слова як: „міст зірвало; — двацять стіп води; — не можна перебраться.“ — Настала хвиля тишини, по чім якийсь таємничий голос з дороги піддав візниковцю раду:

„Ану стрібуйте у Міглес...“

Наш віз поволі повертався в сторону и ми побачили на хвилику нашого провідника: то був іздець, котрий зараз таки у дощі и счез — а ми, бачиться, звернули до Міглес.

Хто и де був Міглес? Судя, наша повага, не пригадував собі того имени, хоч він знав цілий край вздовж и поперек. Туриста з Васгос\*) міркував, що Міглес мусить бути властителем гостинниці. Ми решта знали тільки те, що повинь зайняла усі дороги та що Міглес є нашим останнім прибіжищем.

Наталапавшись так з десять мінут крутими, вузкими манівцями, добились ми наконець до якоїсь засушеної, затарасованої брами, в якімся мурі, чи там якійсь загороді, на вісім стіп високій. Відай булисьмо у Міглеса и очевидно Міглес не був властителем гостинниці.

Візник зліз из кізла и загрузотав до брами: брама була заперта.

„Міглес! Міглес!“

Не ма відповіді.

„Міг-лес! А ну Міг-лес!“ гукав візник ще з більшою досадою.

„Міглесуню!“ вторував кондуктор облесним тоном. „О Міг! Міг!“ Але ніхто не відповідав, — Міглес, видко, був без серця и чутя.

Наконець удалося суді відчинити вікно нашого воза и вихиливши голову став він обкидувати візника всілякими питаннями. Коли б на сі питання наступила відповідь, ціла таємниця була б висвічена; але візник замість відповіді відрізавав, що ліпше би ми зробили, коли б разом за Міглесом почали гукати, — а то прийдеться цілу ніч в возі пересидіти.

То ж зірвавшись заверещали ми „Міглес“ — насамперед гуртом, а відтак кождий про себе. Як скінчилась наша клича, видрапався один наш товариш подорожний, родом з зеленого острову, на козел и рикнув з усієї сили „Мег-гелс“, а ми всі на те голосно зареготались. Ще не затих наш регіт, як візник скрикнав: „Слухайте, мое паньство!“

Ми насторошили уха. На велике наше диво учули ми, як з другого боку муру гомонів гуртовий наш поклик „Міглес“ а навіть додатковий финал „Мег-гелс“.

\*) Так звалась до недавна мала держава Невада. Тут лежало місто Віргінія-Ціти, де викопувано золото.

„Незвичайний відгомон“, сказав судя.

„Незвичайно проклятуще лихо!“ відмуркотів візник с погородю. „Ходи сюда, Міглес, и покажися! Не будь звірюкою, Міглес! Не грайся з нами в хованця! Я на твоім місци так гидко не робив би“, гукав дальше Юба Біль и почав з досади аж танцювати. „Міглес!“ знову почувся голос за муром „о Міглес!“

„Мій любенький пане Міглес“ відізався у конець пан судя. „Зважайте, як се негостинно відмовляти безпомощним жінкам приюту у таку неприязну пору. Справді негарно, мій чесний пане — —“

Але ціла серія покликів „Міглес“ закінчена грімким реготом, заглушила ёго голос.

Юба Біль не отягався довше. Схопивши величезну каменюку, грімнув у браму и вийшов с кондуктором у середину.

Ми всі посідували за ними. Нігде не було видко людської тварі. У темряві годі було розпізнати, де ми оберталися, однак с капель, що спадали на нас дрібненьким дощиком, з доторкуваних корчиків рож, можна було зміркувати, що ми у якимсь городі.

„Чи знаєте ви Міглеса?“ спитав судя Юбу Біля, коли ми стали перед якимсь довгим, недоладним, деревляним будинком.

„Ні, и байдуже міні про ёго знакомство“, відрізав Біль коротко. Після ёго думки, Міглес, ображаючи ёго своїм непослухом, образив ціле поштове товариство.

„Але ж мій любий пане...“ пробовкнув судя розмірковуючи над запертою брамою.

„Як гадаєте“, сказав Юба Біль з иронією, „чи не було б ліпше, щоб ви назад до воза повсідали, поки вас не представлять по приписаній формі? Що до мене, то я втиснуся до середини“. И с тим словом роспер двері будинку.

Вслід за візником и кондуктором всунулись и ми до кімнати, що тільки слабо була освічена від огню, притухаючого на грані. Стіни були обліплені дуже дивоглядними тапетами, а від блимаючого огню ставали вони ще більше чудними. У великому кріслі с поручами коло комина побачилисьмо якусь постать.

„Голя, то ви Міглес!“ спитав Юба Біль пустельника.

Постать ані ворухнулась, ані не видала пари з уст. З досадою зближився Юба Біль до постаті и засвітив її ліхтарнею в очі.

Се було мужеське лице, перед часом постаріле и зморщене, з великими округлими очима, що світили виразом безпідставної урочистости, — неначе той блискіт совиних очей. Великі очі блукали з лица Біля до ліхтарні и в конець впилися в той ясний предмет. Видко було, що очі ті нічого не розрізняли.

\*

Біль здержав себе тільки насилу.

„Міглес! чи ви глухі? Що вам німота незапутала язика, се знаємо.“

И Юба Біль потряс сею бездушною постатю схопивши її за плечі.

Но лихо! Як тільки Біль відійняв свою руку, аж ту наш благочестивий незнакомий мов в себе самого всунувся и зменшав в половину своєї первісної величини пірнувши в безладній копиці одежі.

„На маєш! Нехай мене чорт візьме!“ сказав Біль безнадійно поглядаючи на нас и залишив свою дальшу роботу.

Тепер виступив судя и ми зняли сю таємничу, безв'язу особу знов в її прежнее положене.

Біля вислалисьмо на звіднини, бо прецінь той безпомощний чоловік не міг сам один в тім домі промешкувати.

Ми решта позасідали навколо огню.

Наш судя мало-помалу прийшов якось до себе и знов хотів пописуватись своїм розумом. Обернувшись плечима до огню розкравився він перед нами и наче б перед лавою присяглих розпочав таку бесіду:

„Видко, що наш чесний друг тутка або дійшов вже до того віку, що то ёго Шекспір називає „зсохлим и пожовклим листям осінним“, або недугує на передвчасне ослаблене душевних и тілесних сил. Чи се він справді Міглес — —“

Тут перебив судю голос: „Міглес! О Міглес! Міглесуню! Міг!“ — словом, всілякі переміни имени Міглес и то так само, як се ми вже раз чули. Перелякані гляділи ми через хвилю один на другого. Судя чим скорше втік из свого місця, бо саме просто за ёго головою відзивався той голос. Але пезадовго дійшли ми властивої причини сеї дивовижі: на полнчці над комином сиділа велика сорока. Не можна було сумніватися, що то її голос доходив нас на улицю и що наш приятель у кріслі не міг одвічати за ту похибку проти чемности.

Скоро тільки Юба Біль, по даремній шуканині, повернув у кіннату, розказали ми ёму про тее диво; але дарма, тяжко було ёго переконати и він все таки недовірчиво поглядав на влестителя крісла.

„Чотири милі докола не ма людської душі“, сказав він, „а той проклятуций старий мухоїда се добре знає“.

Але більшість була иншого переконання и се послідне оправдалося. Що йно перестав Біль буркотати, аж тут почувлисьмо



с подвіря скору ходу и волочене мокрої одежи. Двері росчинилися и в кімнату вступила сміливо и безцеремонно молода жінка з блискучими, білими, зубками и палкими, чорними, очима. Вона прихилила двері и відсапавшись сказала:

„Вибачайте, се я Міглес!“

Так то се Міглес! Ся молода жіпка с тими живими очима и с тою чудовою повною шиєю! Мокра одежа з грубої синії матері тісно приставаала до її жіночої постаті, але не могла закрити її краси. Від голови, накритої каптурником, аж до малих ніг взутих у грубі мужеські черевики — усе було сама принада. Так виглядала Міглес и так стояла вона перед нами и сміялась над нами з усією свободою и веселостю.

„Мусите знати,“ говорила вона задихана и підібравшись руками в боки, не зважаючи на наше мовчазне здивуване, а именно на деморалізацію Юба-Біля, — „мусите знати, що я була відсія пів милі, як ви сюда заїздили. Я собі подумала, що ви тутки приростановитесь и тому бігла я цілу дорогу, знаючи, що не ма нікого дома, тільки Ім... и... и... не переведу духа... и се мене звиняє.“

И злосливим промахом скинула вона мокрий каптурець з голови, обсипавши нас рясним дощем, відкинула у зад волося, згубила при тім дві шпильки, почала сміятись и зложивши руки на коліна сіла собі побіч Юби-Біля.

Судя перший отямився и почав сипати високопарними думками.

„Не схотіли б ви міні піднести шпильки“, сказала Міглес с повагою.

Пів десятка рук простяглося за згубою и запропащена шпилька дісталась знов до рук гарної властительки. Міглес перейшла на поперек кімнату и подивилася остро в очі інваліда. Він поглянув на її и то с таким виразом, якого ми перше у ёго не добачали. Видко як життя и свідомість вступали у ёго запропащене лице. Міглес знову засміялася — а був то сміх якийсь значущий — и звернула знову до нас свої гарні очі, свої білі зуби.

„Ся особа, так тяжко навіщена — — єсть — —?“ почав несміливо судя.

„Ім“ сказала Міглес.

„Ваш батько?“

„Ні“.

„Брат?“

„Ні“.

„Чоловік?“

Міглас кинула бистрим, визиваючим оком на наші обі товаришки, що здається не подивляли її, и сказала поважно :

„Ні, Ім“.

(Конець буде.)

## СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Ескіз української мієології.

### ІІІ.

(Конець.)

#### Слід дуалізма.

Трапляються на Україні між народом оповідання про початок світа, в котрих видно, окрім християнського впливу, слід дуалістичного погляду на початок світа, певно занесений на Україну з болгарськими книжками богомільського печева. Сама прозаїчна форма оповідання вже показує, що вони не такі давні, як згадані нами попередю. „Ото, як задумав Господь сотворити світ, та й говорить до найстаршого ангела Сатанаїла : а що, каже, архангеле мій! ходімо творити світ. — Ходімо, Боже! каже Сатанаїл. От вони й пішли над море, а море таке темне, сказано безодня. От Бог и каже до Сатанаїла : бачиш оту безодню? — Бачу, Боже! — Иди ж, каже, у ту безодню на саме дно та дістань міні жменю піску; та гляди, як будеш брати, то скажи про себе: беру тебе, земле, на имя Господне. — Добре, Боже, каже Сатанаїл и впірнув у саму безодню на самий пісок та й задрістно ёму стало.— Ні, каже, Боже! приточу я й своє ймя; нехай буде разом и твоє й моє. И бере він та й каже: беру тебе, земле на ймя Господне й своє, сказав він. Прийшлося виносити, а вода ёму той пісок так и змиває. Той так затискає жменю, але де вже Бога ошукати. Вигулькнув він з моря, так того піску як не було: геть вода змила. Не жартуй, Сатанаїле, каже Господь, иди знов та не приточуй свого ймя. Пішов знов Сатанаїл та й промовляє: беру тебе, земле на ймя Господне й своє! и знов піску не стало. Аж за третім разом сказав уже Сатанаїл: беру тебе земле, на имя Господне! и ото вже несе та й не стискає жмені; так и месе на

долоні, щоб то вода змила. И взяв Господь той пісок, ходить по морі та й розсіває. А Сатанаїл давай облизувати руку: хоч трохи, думає, сховаю для себе, а потім и землю збудую. А Господь розсівав: а що, каже, Сатанаїле, нема більше піску? А нема Боже! — То треба благословити! Та й поблагословив землю на всі чотири часті, и земля почала рости. А те що в роті у Сатанаїла и собі росте... аж губу роспирає. Бог и каже: плюнь, Сатанаїле! Той зачав плювати та харкати; и де він плював, то там виростили гори, а де він харкав, то там виростили скелі. От через що в нас и земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби то ті скелі та гори, Бог зна, доки б росли, а то Петро та Павло як заклали їх, то вони вже й не ростуть. Ото Господь и каже до Сатанаїла: тепер, каже, тільки б посвятити землю, але нехай вона собі росте, а ми відпочиньмо. Добре, Боже! каже Сатанаїл. І лягли вони собі спочивати. Господь спочиває, а Сатанаїл и думає, якби землю забрати! И ото підняв ёго та й біжить, щоб кинути в воду, а моря нема; вдарився на північ, и там не видати. Побивався на всі чотири часті світа, вігде нема моря. Бачить він, що нічого не вдіє, несе Бога на те саме місце та й сам коло него лягає. Полежив трохи та й будить Бога: вставай, Боже, землю святити“.\*) Ще розказують, що Бог создав з того піску, що чорт виніс з води за нігтями, стільки землі, щоб ім обом можна було лягти. От лягли вони рядом: Бог на схід сонця, а чорт на захід. Коли чортові здавалося, що Бог заснув, нечистий почав ёго пхати, щоб він упав в море та втопився. Аж земля далеко розсовувалась на схід сонця. Тоді чорт пхає Бога на захід сонця, потім на південь и на північ, и скрізь земля розсовувалась далеко й широко. Бог устав и пішов на небо, а чорт за ним. Почув він, що янголи славлять Бога на небі піснями та й схотілось ёму и собі сотворити стільки духів. Обливши лице й руки водою, він бризнув позад себе и натворив стільки чортів, що янголам вже й місця не ставало на небі. Бог звелів Ілії пустити на їх грім та блискавку. Ілія гремів, дощ лив сорок день и сорок ночей, а разом з дощем попадали з неба и всі чорти. Ще й до сего часу багато їх блукає попід небом огнем и тепер тільки долітає до землі.

В сих народніх оповіданнях тільки й християнського, що ймена Бога й Сатанила. В основі їх лежить дуалізм, покладений на давнійший пантеїстичний ґрунт. И Бог, и Сатанаїл обидва вічні й рівні між собою. Бог радиться з Сатанаїлом и просить ёго тво-

\*) Основа. 1861. Нр. 1.

рити з ним світ, не як свого слугу, а як рівного собі. Чорт аж надто поводитьсь з Богом за пані-брата. Бог створює землю так сказати, чортячими руками, посилаючи ёго в безодню за піском, и чорт встигає покласти и свою частину в ділі творіння, бо створює гори й скелі. Бог натворив собі янголів, щоб ёго славили на небі, а чорт и собі натворив чортів, и певно хотів и собі слави. В тих оповіданнях ясно бачимо слід богумільних дуалістичних ідей, занесених з Малої Азії маніхейськими єретиками, котрі самі взяли їх з давньої дуалістичної релігії Персів. Тут ми вмічаємо світлого Ормузда, що сотворив світлих духів, и все, що є гарне й добре на світі, и огонь без диму, и впізнаємо темного Аримана, що й собі натворив темних духів и попсував пишне Ормуздове діло накидавши в світ тьми, зла й усякого паскудства. Зайшовши в Болгарію, богумільство швидко розійшлося по всій полуденній Європі, зайшло и на Україну и навіть на Великоросію з апокрифічною отреченною літературою. Одначе, не вважаючи на пізнійший дуалістичний елемент, ми все таки й тут впізнаємо найдавнішу пантеїстичну підкладку: те широке мірове море, на котрому плаває Господь и чорт, як на морі або на широкому просторі плаває мірове дерево з золотим зверху гніздом и мієичними птицями. Господь, то той самий синій сокіл, або два голубойки, бо він створив землю, так само як и вони з піску. Тут тільки ні з сего, ні з того, з боку приточений чорт, позичений у инчої системи. Він поставлений тут замість самого мірового дерева и назначає собою небесні грізні хмари, темні зимові сили, що змагаються на рівні з світлими силами. Тим то чорт в народніх оповіданнях сидить у морській піні и пищить, як пищить чи свистить вітер в хмарах, и потім створює гори й скелі, котрі в мієології служать символами хмар. Ті гори й скелі все ростуть та ростуть, як ростуть на небі хмари, доки не закриють усього неба. Він тріпає руками и створює собі слуг, як з дощових хмар капає дощ и падає на землю.

### Створіння чоловіка.

Український народній переказ про створіння чоловіка, людської душі й тіла такий самий, як и в мієології инчих індоєвропейських народів. В колядках говоритьсь, що людей розмножила по світу птиця. Та птиця вилітає з тієї рожі, що зацвіла над дівою Марією и зветься просто божою силою.\*) И колядчина діва Марія

\*) Труды Чубанск. III. 447.

заступила місця давної богині Сонця и сама рожа служить емблемою сонця, и міеична птиця то емблема огняного божества грому й блискавки. По народньому українському переказу, люде стали з пеньків<sup>1)</sup> и можна ждати, що з пенька стало тільки тіло чоловіка, бо ми знаходимо слід давної віри, що людська душа огонь. Звісна на Україні казка, як чоловік взяв собі за куму смерть. Раз прийшов чоловік до своєї куми в гості, деь під землю, аж у куми повнісенька хата свічок. Декотрі свічки тільки що почали горіти, а декотрі вже догорювали. „Що то за свічки?“ питає чоловік у куми; а вона каже: „кождий чоловік, який тільки є на світі, має тут свою свічку; як він тільки родиться, свічка запалюється, як свічка гасне, він умирає.“ „А деж моя свічка?“ питає чоловік. Смерть показала ёму на маленький недогарок. Чоловік почав просити, щоб вона приблышила ёму свічку. „Чи памятаеш, що ти мене взяв за куму за те, що я живу по правді?“ сказала ёму смерть, и недогарок погас, а чоловік зараз умер.<sup>2)</sup> Що людське тіло стало з дерева, на те натякає одна казка, про Йвана Телесика (певно од слова тесля). Дід та баба, не маючи дітей, зробили собі колыску и положили в неї деревинку. Баба все колыхала колысочку та співала пісні, а другого дня з тієї деревини став син Телесик чи Тельпужок.<sup>3)</sup>

В міеології персидській, скандинавській, грецькій и римській ми знаходимо, що люде стали з дерева та з огню. Греки вірили, що третє людське племя Зевс создав з ясенка, а Римляне думали, що люде стали з твердого дуба та з пеньків. В Ведах говориться, що первий чоловік Яма родився од блискавки, а грецький Прометей украв небесний огонь и випустив ёго в тіло первого чоловіка. На думку про створіня людського тіла з дерева, а людської душі з огню навело людей небесне зъявище грому и блискавки в літніх хмарах, звідкіль розливається початок життя в природі, де в небесному мировому дереві життя, в хмарах запалюється свічка мирової життя и божественна іскра — блискавка. Не дурно ж и колядчаний Грозовик создає світ, викресавши ёго копитами свого дивного коня з скелі. И тут ми бачимо ту саму идею про початок мирової життя, як и про початок людської життя: блискавка бе в хмару и викресує з неї іскру світової життя.

*И. Левіцький.*

<sup>1)</sup> Стеблів. Канев. п.

<sup>2)</sup> Быть Подолян. Шейк. II. 66.

<sup>3)</sup> Рудченко, казки. II. 38.

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Дальше.)

Хан перетримав Хмельницького до кінця липця під Вишнівцем и пустив, мабуть взявши в ёго гроші яко окуп, як об сім звіщають польські жерела. Хмельницький по своїм визволеню поїхав просто на Україну и прибувши в місточко Паволоч пив три дні и три ночі без упину. Тут стали сходитись до ёго полковники з останками розбитих своїх полків. Та ніколи не заявив Хмельницький такої притомности духа, такої мужности, невсипучої діяльности и сили волі, як в тім страшнім часі. Народ ворушився, винуватив ёго. В народі було багато недовольних за прежнє по-такуване панам; сердились на ёго и за союз с Татарамн, що нищили край. В різних місцях були ворохобні сходини, на котрих думали вибирати иншого гетьмана. Хмельницький на Масловім броді явився перед народнім збором, успокоїв юрбу, впевняв її, що не всё ще втрачено, що справи поправляться; зберав, захо-чував народ, доповняв полки, зносився знов с ханом, котрий обі-цяв знов помогти Україні. В тім часі Хмельницький дальше зно-сився з московським правлінем; до ёго неустанно їздили різні подячі (писарі), и діти боярські; всім він говорив одно й то само бажанє своє вступити під високу руку православного государя. Та заразом він и грозив Москві, и говорив, що як царь не прийме ёго під свою руку, то козаки нехотя пійдуть с Поляками и Кри-мцями на московське государство. В хвилях, коли гетьман, що лю-бив випити, був під охотою, говорив він різко: „Я до Москалів с щирим серцем, а вони з мене насміваються. Піду и збурю Мо-скву, гірше Польщі!“

В тім то часі, на диво Полякам, Хмельницький знов оже-нився: третя жінка ёго була Ганца Золотаренко; брата її наста-новлено ніжинським полковником\*).

Народ южноруський мимо понесених ударів и нових змагань ворогів, щоб ёго покорити, здавався готовим лучче згинути, як повернути в давнє підданство. Козацькі полки скоро наповнялись новими охотниками; мешканці загалом зброїлись задля недостатку зброї, косами и ножами.

\*) Після одних вістий другу вбив її син Тиміш, після инших від сам, після третіх — він дізнався про її смерть в маю 1651 р. и тужив.

Польське військо вступило в Україну и зустріло сильний и односередний опір. Мешканці нищили запаси, палили власні доми, неустаяно нападали на Поляків оддільними ватагами, відбєрали в них вози, коні, псували дороги, ломали мости. Польському війську почало неставати живности. Коли в Паволочи вмер ненадійно найлучший с польських проводирів воєнних Єрема Вишневецький, Поляки прийшли 13-го серпня під місточко Триліси. Козаки, що там засіли під начальством хороброго сотника Олександрєнка, разом з мешканцями місточка боронилися до останка и всі згинули: жінки дерлись рядом з мужиками и одна жінка вбила косою полковника Штравса. Поляки за сей опір так розлютились, що розсіявшись по сусідних хуторах, убивали всіх Русинів, не милуючи навіть хлопят при груди. За то с своєї сторони Русини з особливою нелюцкостю мучили спійманих Поляків и Німців, що служили в польськїм війську. Привівши полонених де небудь в ліс або пропасть, вони спершу для наруги, гостили їх вином и медом, вели з ними приязну розмову, а потім проколювали їх рожнами, здирали з живих шкіру и таке инше.

С північної сторони звалилася на Україну друга воєнна сила: начальник литовського війська Радивил післав одділ против чернігівського полку, котрому Хмельницький поручав стерегти границі. Задя недбалства чернігівського полковника Небаби козаків поразили. Радивил заняв Чернігів, а потім в останні днєх липця підступив під Київ. Київський полковник Жданович вийшов з міста в надії напасти на Литовців, коли ті будуть в Києві. Литовці заняли город 6-го серпня; козаки з двох сторін: суходолом од Либєдї и на суднах по Дніпрі, стали зближати до города. Тут київські міщанє самі западили город, щоб викликати в литовськїм війську замішанє и тим способом помогти козакам, що на єго нападали. Та корсунський полковник Мозира не послухав Ждановича, почав давати не в пору огнем знаки пливучим по Дніпрі и тим попусував плян Ждановича. Вони не могли напасти несподівано на Литовців и сі відперли напад. Київ сильно втерпів од пожару. Після того Радивил порозумівся с Потоцьким и оба війська, після умови уложеної між їх проводирами, з двох противних кінців, зійшлися при кінци серпня під Білою Церквою, коло котрої находився Хмельницький с своїм війском.

Хмельницький предложив мир. Положенє козаків було сумне. Та Поляки бачили з одної сторони роспуку руського народу, спосібного вести боротьбу на жите або смерть, з другої клопотались живністю. Тому-то цольські проводирі годилися на мир и ви-

слали для переговорів з гетьманом и старшиною комисаром Адама Кисіля с товаришами в білоцерковський замок.

Народ дізнався, що ходить о обмежене козацтва и о зву-жене границь козацької землі. Ватага зібралася під замком. Роз-лягались гнівні крики: „Ти, гетьмане, ведеш трактати з Ляхами и нас покидаєш, себе самого и старшину спасаєш, а нас знати не хочеш, оддаєш нас під палки, батоги, на коли та на шибениці! Ні, перше нім до с'єго дійдеш — и ти положиш голову, и ні оден Лях відтіля живим не втіче!“ Вони хотіли спіймати и вбити комисарів. Хмельницький не настрашився, вийшов до ватаги, що грозила ёму шаблями и киями, вговорював її, представляв, що по-слів чіпати не можна, и наконець власпоручно положив своєю булавою кількох сміливих, що висунулись вперед.\*)

Рішимість Хмельницького и вплив, який він усе ще мав, мимо розладу з народними домаганнями, удержали народ на час од даль-шого вибуху. Переговори тягнулись не оден день. Хмельницький посилав то оден, то другий додаток; між тим козаки нападали на польске військо: гетьман вималявся, що се діється не по ёго ба-жаню. Хмельницькому грозила небезпечність з обох сторін. Він не рішався вступати в рішущу запеклу битву, не надіючись ви-грати побіди, не рішався и заключити спокою, тому що народня ватага, здається, готова була роздерти ёго за то. Так минув час до шіснайцятого вересня.

В тім часі появилося морове повітре, як в польскім так и в козацькім війску. Ся обставина прискорила заключене супокою. Після договору, названого в исторії від місця, де ёго уложено, Білоцерковським, лишилося Хмельницькому замість тр'єх воеводств в границях козацької обширі тільки одно воеводство; відповідно до с'єго звуженя границь число реєстрового війска зменшено до двайцяти тисяч. Шляхта вступила в свої добра з давними правами; жиди також могли всюда жити.

По укінченю договору, Хмельницький одвідав своїх побідите-лів и після признаня самих польських историків, ёго хотіли стро-їти, та він догадався, не пив поданого вина и втік до свого стану.

Само собою розуміється, що такий мир не міг удержатися довго. Мешканці Полудневої Русі не бажаючи бути в підданстві панськім, втікали юрбою в московське государство на слободи.

---

\*) Кисіль ідучи с товаришами через ряди руського війска кричав: — Другі мої, ми не Ляхи; я Русин, мої кости такі ж руські, як и ваші! „Твої руські кости обросли польським мясом!“ — відповіла ёму козак.



Вже в давніших часах відбувалися такі переселення і появилися слободи около Рильска, Путивля, Білгорода. В сім році ще в більшім розмірі відбувалось переселення. Перший приклад дали Волинці. Козаки повставшого острогського полку під проводом Івана Дзинковського оснували за дозволом царським на березі ріки Тихої Сосни Острогжск и перенесли с собою весь козацький устрій. Таким способом явився перший слободський полк. За ними — Русини стали переселятися у великім числі в полудневі вольні степи московського государства з берегів Дністра, Бога и інших місць. Вони палили свої хати и гумна, щоб не діставались ворогам, складали на вози свої достатки и виправлялися великими ватагами шукати нової України, де би не було ні Ляхів, ні Жидів. Одділи польского війська заступали їм дорогу; Українці пробивалися з оружжем а навіть с пушками на нові оселі. Тоді менше, як в пів року появилися в пограничних сторонах многі українські слободи, с котрих деякі дали початок значним городам: так основані Суми, Короча, Білополе, Ахтирка, Лебедин, Харків и інші. Поселенці вибирали місця скілько можна беспечні, и тому по більшій части близько болот, що берегли від ненадійних татарських нападів.

По укінченю реєстрованя литовське військо вийшло в чернигівське воеводство, а часть коронного прийшла на лівий берег Дніпра, щоб не пускати переселенців у московське государство. Сам Хмельницький своїм универсалом заказував народови дальші виселення и строго наказував слухати панів тим, що не вийшли в реєстер.

Та руський народ не думав слухати панів. Весною 1652 р. ціла Україна пламеніла. По Бозі и Дністрі мешканці кидали свої оселі, скривалися в печерах и лісах, творили шайки, нападали на Поляків. На правій стороні руський шляхтич Хмелецький зберав и захоочував недовольних так против Поляків, як и против свого гетьмана. На лівій — зберав ополчене бувший корсунський полковник Мозира, котрого відпустив Хмельницький. В миргородськім полку полковник Гладкий пристав до народної змови против росставлених польских жовнірів и в день святого воскресеня всіх їх поубивали. Таку ж різницю вчинили між Литовцями коло Мглина и Стародуба. Коло Лубен ворохобні хлопи зложили з гетьманства Хмельницького и вибрали якогось Бугая своїм проводирем.

Хмельницький не був беспечний у власнім Чигирині. Попавша в роспуку народня громада готова була звалитися на ёго и вбити. Гетьмана всюди почали називати зрадником, що продав Ляхам

Україну. В такім положеню Хмельницький дозволив записуватися в реєстер більше означеного числа. Польський воєвода Калиновський дорікав ёму за те. Хмельницький обясняв, що распорядив так на користь самих Поляків, тому що инакше годі народ погадувати.

На домагане короля Хмельницький однако підписав смертний засуд Гладкому, Хмелецькому и Мозирі; їм одтяли голови. Крім тих жертв ще деяких укарано смертю. Та скоро після того обставини змінилися так, що Хмельницький знов став одностайно з народом.

Молдавський господар Лупула обіцяв в 1650 р. дочку свою Домну Розанду за жінку Тимошеви Хмельницькому, та звиняючися молодостю дівчини, просив одроченя на оден рік. Потім він не тільки не хотів сповнити даної обіцянки, а ще й тайно шкодив Хмельницькому в часі другої війни Хмельницького с Поляками. В 1652 р. Хмельницький пригадував господареві ёго обіцянку и вислав свого сина с козаками ик границям Молдавії, заявляючи тим, що господар буде мусив сповнити обіцянку с конечности, як не додержить даного слова добровільно.

Після запевнення польських историків Лупула звістив о грозичім ёму насилю проводиря польского війська Калиновського, а Калиновський, розложивши своє військо над рікою Богом, загадав одсічи дорогу синові Хмельницького, що йшов у Молдавіїну.

Гетьман Хмельницький упередив Калиновського письмом, просив не займати Тимоша и одступити з дороги, позаяк Тиміш иде женитися и не має ніяких неприязних замірів против Поляків, инакше не ручив, щоб весільні бояре, як він називав козаків, не завели бучи и не вийшло б порушенє супокою. Та Калиновський на лихо Хмельницькому знарошно поступив против ёго перестороги и сам напав на Тимоша Хмельницького, котрий ишов не тільки с сильним козацьким війском, але й в товаристві татарського Карача мурзи з ёго ордою. Підчас нападу руські хлопцї, що були на роботі в польскім таборі, умисно запалили сіно; повстав пожар... Козаки и Татаре приперли Поляків и зовсім побили. Калиновський поляг у битві. Поляки втікали на всі сторони, козаки и тамошні хлопцї гналися за ними, не слухали ніякої просьби о помилуване и без милосердя убивали, примовляючи: „Ось вам за унію! ось вам за Берестечко! ось вам за ваші данини!“ и т. п. Усё польське військо двайцятитисячне згинуло в сій знатній битві, прозваній від урочища, де вона відбулася, Батогською. Удар, котрий понесли Поляки, не був лекший од корсунського.

Тиміш Хмельницький щасливо добився границь Молдавщини, на просьбу господаря лишив усё військо своє на границі, сам приїхав у Яси и звінчався з молдавською принцесою.

Таким способом недавно заключений мир, тяжкий для Хмельницького, нарушили самі Поляки. Жовнірів, що стояли в інших місцях, без проволоки вигнано.

Хмельницький звістив короля об сім, що сталося під Батоґом, доказував, що виною всёго Калиновський, а о своїх козаках так виразився: „Простіть ім, ваша милость, коли вони, яко люди веселі, далеко посунули свою відвагу“. В Польщі се прийняли за пасмішку.

Польща не мала війська и с конечности мусила відложити війну до слідуячого року. Весною 1653 р. польський воевода Чарнецький вдерся у Брацлавщину берегом Бога и нищив села и місточка: Поляки різали мешканців без ріжниць. Після вираження їх земляка не милували ні гарної дівчини, ні бремінної жінки, ні немовлят. Хоробрий винницький полковник Богун повздержав сей варварський напад и прогнав Чарнецького.

Потім зібралось велике польське військо під Глинянами, з наміром ити в Україну и зовсім її збурити; між тим війна розпочиналась и в другім краю, в Молдавщині. Там між Лупулою, тестєм Тимоша Хмельницького и Степаном Бурдуцом, що купив собі в Царгороді право на господарство, точилася боротьба. Тимош с козаками боронив тестя; Угри и Поляки подали поміч ворогови ёго з неприхильности, щоб свояк и союзник Хмельницького володів Молдавщиною.

Гетьман Хмельницький звернувся знов до царя Олексія Михайловича; просив прийняти ёго с козаками під свою руку. Цар на сей раз хоч все ще не годився, однак відповів, що приймає на себе посередництво помирити польського короля с Хмельницьким.

Дня 20. липця приїхав до Польщі царський посол боярин Ріпини-Оболенський с товаришами, пригадав прежне домагане, щоб укарати тих, що робили похибки в царськім титуді и заявив, що царь простить винуватим, як Поляки с своєї сторони помиряться с Хмельницьким на основі Зборівського договору и знищать унию.

Пани на се відповіли, що годі знищити унию, що се домагане було б подібне до сёго, як би Поляки домагалися знищити в московськім государстві грецьку віру, що грецької віри ніколи не прослідували в Польщі, а с Хмельницьким вони не будуть миритися не тільки на основі Зборівського, а навіть и Білоцер-

ковського договору, а доведуть козаків до такого положення, в якім вони знаходилися перед почином межиусобиці.

Тоді московський посол сказав, що як так, то царь не буде більше посилати послів у Польщу, а каже писати про кривди польські и про нарушене мирного договору зо сторони Поляків у всі сусідні держави и буде стояти за православну віру, за святі Божі церкви и за свою честь, як ёму Бог поможе!

Поляки думали, що Хмельницький піде з війском на поміч синові, котрий був у прикрім положеню в Молдавщині, и посунулися з війском на Поділе ик Каменцеви. Король проводив війском. Поляки надіялися перерізати дорогу Хмельницькому, котрий зберався йти в Молдавщину на відсіч сина; виправляючися в похід він звістив царя, що Поляки йдуть на наругу віри и святих церков и додав: „Турецький царь прислав до них в табор у Бірки свого післанця и закликає їх до себе в підданство. Коли, ваша царська милость, не змилуєшся над православними християнами и не приймеш нас під свою високу руку, то иновірці підібють нас и ми будемо чинити їх волю. А с польським королем у нас миру не буде ні за що.“

Тесть Тимоша, Лупула, втік з Молдавщини, а Тиміш с тещею заперся в сучавськім замку. С Тимошем були козаки. Величченне військо зложено з Волохів, Молдаван, сторонників Степапа Бурдуца, Угрів и Поляків осадило Сучаву. Осаджені хоробро одбивалися, вижидаючи одсічі від Хмельницького. Та одного разу скалка розбитого кулею дерева ранила в ногу Тимоша; рана прокинулася в гангрену; Тиміш умер. Козацький полковник Федоренко якийсь час ще відбивався, та голод принудив ёго піддати твердиню. Козаки вийшли 9-го жовтня с сучавської твердині, вимовивши собі вольний перехід в Україну с тілом Тимоша Хмельницького. Богдан Хмельницький стрітив на дорозі тіло сина, казав везти ёго на похорон у Чигирин, а сам пішов на Поляків.

До ёго прилучився тоді кримський хан. Поляки уважаючи себе за побідителів Татар під Берестечком, перестали ханови платити суму, постановлену під Зборовом. Ханови забаглось привернути собі сей дохід.

Вороги стрігалися на березі Дністра під Жванцем, в п'ятнадцять верстов од Каменця, против Хотина. Була вже пізня осінь. Положене Поляків було сумне. Війско їх зложено з непривиклих до вогнної служби жовнір розбігалося. Та хан глядів тільки своїй користі и предложив Полякам мир з умовою, коли ёму заплатять одноразово сто тисяч червінців, а потім стануть платити щорічно

на основі Зборівського договору и в додаток дадуть Татарам право в повороті брати в польских краях полону, скільки ім схо-четься.

Хоч як диким здавалось останнє домаганє, то Поляки згоди-лись и на то, вимовивши собі тільки услїве, щоби Татарє брали в полон в протягу сорок днів тільки Русинів, а не займали По-ляків.

Ханський визир умовився с Поляками и в тім, що с того часу хан одступить від козаків, та тепер просив, щоб для ока обіцяли ім потвердити Зборівський договір, щоб не роздразнити козацьку ватагу; опісля ж хан сам обіцяв помагати Полякам усмирити козаків.

Хмельницький дізнався об сім тайнім услїву, просив хана щоб не покидав єго — все було на дармо. Союз с Поляками після міркованя хана, був вигіднійший, як с козаками. Хмельницькому не можливо було відважитися в даній хвилі на борбу разом и с Поляками и с Татарами. Він мусив мовчати. Одна надія в єго лишилася тоді на царя московського. Король забрався 16-го грудня; за ним розійшлося польське військо. Опісля Татарє на основі умови, страшно пустошили Южну Русь аж до самого Люблина. Однак й Поляки не уйшли кари за соромний договір с ханом, котрим вони, все пишаючись званєм вольної нації, спасли себе від прикрої для них конечности лишити волю руському народови: Татарє, не розбераючи своїх жертв, палили шляхоцькі доми и забрали в полон багато шляхти, мужчин и жінок.

Між тим по рішущім одвіті, який дали пани московському послови, князеви Ріпнинови - Оболенському, московське правління приступило наконець до рішущого поступку. Приглядатися тому, що діялося в сусідству, дальше не було можна; грозила небезпечність, що козаки віддадуться Турці и разом с кримськими Татарами стануть пустошити краї московського государства.

Справа була первостепенної ваги и цар Олексій Михайло-вич скликав 1-го жовтня 1653 р. земський збор усіх урядів мо-сковського государства в Грановитій палаті.

Думний дяк (секретар) виложив цілу справу о пропущенях в царськїм титулі, про безчесні книги, об сім, як гетьман Богдан Хмельницький кілька літ просив государя прийняти єго під державну руку, об сім, як цар предкладав Полякам прощенє винуватих урази царськїй чести с тим услївом, щоб Поляки знищили унію и перестали прослідувати православну віру, и як Поляки відки-

нули се предложене. Наконєць звіщав, що турецький царь призиває козаків під свою власть.

Потім одбирано одвіт на питанє: чи приймати гетьмана Богдана Хмельницького з усім війском запорозьким під царську руку?

Бояре подали таку думку: Ян-Казимир при виборі на короля присягав берегти и хоронити всіх християн, котрих віра відмінна од римсько-католицької, не угнітати нікого за віру и иншим сєго не дозволяти, а як своєї присяги не додержить, то в таким случаю єго піддані увільняються од вірности и послуху. Король Ян-Казимир своєї присяги не додержав; повстав на православну християнську віру, збурих багато церков, замінив в уніятські. Отже, гетьман Хмельницький и всё військо запорозьке, по нарушеню королівської присяги — вольні люди: від своєї присяги свободні. А тому, щоб не допустити їх віддатися в підданьство турецькому султанови або крииському ханови, треба прийняти гетьмана Богдана Хмельницького с цілим війском запорозьким з усіма городами и землями під високу государеву руку.

Гості и торгові люди обіцяли давати підмогу в будучій війні; службові люди обіцяли битись против польского короля, не жалуючи голов своїх и вмерати за честь свого государя. Патриарх и всё духовенство благословили государя и всю єго державу и сказали, що вони будуть молити Бога, Пресвяту Богородицю и всіх святих о поміч и побіду.

По таким земським присуді царь післав у Переяславль боярина Бутурлина, окольничого (урядника, що доглядав границь и рішав спори граничві) Алфєрева и думного дяка Лопухина, щоб прийняли Україну під високу руку государську. Посли сі прибули на місце 31. грудня 1653 р. Гостий прийав с приналежною шаною перяславський полковник Павло Тетера.

Дня 1-го січня прибув гетьман в Переяславль. Зїхалися всі полковники, старшина и багато козаків. Січня 8-го, після попереднєї тайної наради с старшиною, о 11-ій годині рано, вийшов гетьман на майдан, де зібралася генеральна рада.

Гетьман говорив:

„Шанове полковники, осаули, сотники, всё військо запорозьке! Бог визволив нас из рук ворогів нашого східного православья, що хотіли викорінити нас так, щоб и имя руське не згадувалося в нащій землі. Та нам годі дальше жити без государя. Ми зїбрали сєгодня явну цілому народови раду, щоб ви вибрали с чотирєх государів одного. Перший — царь турецький, котрий багато разів запрошував нас під свою власть; другий — хан

кримський; третій — король польський; четвертий — православний Великої Русі, цар східний. Турецький цар бисурман, и самі знаєте, який угніт терплять брати наші християне від невірних. Кримський хан то ж бисурман. Ми с конечности завязали з ним були дружбу и через то дізнали тяжкого лиха, полону и немилосердного проливу крови християнської. Про угніт польских паців и згадувати нічого; самі знаєте, що вони вважали жида и собаку лучче як нашого брата-християнина. А православний християнський цар східний одного з нами східного благочестя; ми с православем Великої Русі едно тіло церкви, що має головою Исуса Христа. Сей великий цар християнський змилювався над тяжкою зневагою православної церкви в Малій Русі, не погордував нашими шестидітніми просьбами, склонив до нас милостиве своє царське серце и прислав до нас ближніх людей с царською милостю. Полюбім ёго щиро. Крім царської високої руки, ми не знайдемо затишнійшого пристановища; а буде хто з нами тепер не згідний, той куда хоче: вільна дорога“.

Розляглись поклики: „Хочемо під царя східного! лучче нам умерти в нашій благочестивій вірі, як діставатися ненавистникови Христовому, поганцеві“.

Тоді переяславський полковник почав обходити козаків и питався:

— Чи всі так дозволяете?

— Всі! одвічали козаки.

„Боже утврди, Боже укріпи, щоб ми на віки були згідні!“

Прочитано усліва нового договору. Змисл ёго був такий: ціла Україна, козацька земля (менше-більше в границях Зборівського договору, що займала нинішні губернії: полтавську, київську, чернігівську, більшу часть волинської и подільської) прилучувалася під именем „Малої Россиі“ до московського государства, с правом зберегати свій власний суд, управу, вибір гетьмана вольними людьми, право сёго останнёго приймати послів и зноситися с чужоземними государствами, нетикальність прав шляхоцького, духовного и міщанського стану. Данину цареві мають платити без вишуваня московських поборців. Число реєстрових побільшено на шістьдесять тисяч, але дозволювано мати и більше охочих козаків.

Коли приходило присягати, гетьман и козацькі старшини домагалися, щоб московські послы присягнули за свого государя так, як все робили польські королі при виборі на престіл. Та московські послы уперлися, покликуючись на те, що „польські королі

невірні, несамоєластні, не бережуть своїє присяги, а слово государево буває незмінне,“ и не присягнули. Коли потім послі, и стольники и страпчі (надворні урядники царські), що з ними приїхали, удалися по містах, щоби привести мешканців до присяги, українське духовенство неохотно зголошувалося поступати під власть московського государя. Сам митрополит Сильвестер Косів, хоча й стрічав за городом московських послів, та внутрішню не був прихильний Москві. Духовенство не тільки не присягнуло, але й не згодилося посилати до присяги шляхтичів, що служили при митрополиті и інших духовних особах, монастирських слуг и в загалі людей з усіх дібр, належних церквам и монастирям. Духовенство споглядало на Москалів яко на народ простий и навіть що до тожсамости своєї віри з московською вони сумнівались. Декотрим навіть приходило на думку, що Москалі кажуть перехрещуватися. Народ присягав без опору, однак и не без недовірства: Українці боялись, що Москалі стануть їх силувати до присвоєня московських звичаїв, зажають носити чоботи й черевики, а скажуть одягати лапті. Що до козацької старшини и руських шляхтичів, котрі пристали до козаків, то вони загалом, скріпивши серце, тільки с крайної нужди оддавалися під власть московського государя; в їх голові повстав идеал самостійної держави Української. Хмельницький вислав своїх послів, котрих прийнято з великою шаною. Царь потвердив Переяславський договір и на основі тогож видано милостиву грамоту\*).

(Конець буде.)

## МИСЛІ ДО ПРОГРАМИ ПОПУЛЯРНОГО ВИДАВНИЦТВА

### „Просвіти“.\*\*)

„Просвіта народа“ — сталась як майже всюди по світі так и у нас окликом и малях и великих; так добре тих, що своєм знанем, своєю працею по силам служать добру и щастю народа, — як не менше тих, що ані знаючи потреб того народа, ані дбаючи про добро

\*) В тім часі загално українських послів приймали з великою шаною тому бо хотіли Українців, яко недавно вступивших у підданство, позискати ласкавим обхожденем.

\*\*) Печатаючи сю статью одного члена тернопільської філії тов. „Просвіти“ надіємся, що вона стане початком поважної и основної дискусії над одним з найважніших питань, яким єсть неперечно просвіта народу и належитий її розвій. Тільки всестороння розвага, належите пізнанє взаємини и потреб народніх, систематичність



їго, вторують лицемірно за другими, щоби тим легше замаскувати свої самолюбиві цілі, або идучи як овечки безмисльні за инчими и собі бляють.

Не пишу тут сатири проти одних — лицемірів, або проти других — стада безсловесного; розглянув краще, що єсть именно задачею просвіти, яка вона бути повинна, для кого и з яких криниць світло тее черпати належить. Хочь оттак задача просвіти здається зрозумілою, однакж нелегко її очеркнути докладно, витичити дорогу, виказати средства найодвітнійші и указати на той идеал, до якого наміряемо підняти тих, котрих беремося просвічати. Пригадую лиш, як різко розминаються в поппиманю просвіти з одної сторони матеріялісти, а з другої всякої масти ультрамонтани. Не місце тут оціняти одних або других — оставлю се компетентнійшим; пригадав я тільки, як різними дорогами мислі людські нераз блукають, або, як повисше, и діаметрально з собою розходяться.

И так, що одні уважають за добре, те видається другим загубою... ані по стороні одних, ані по стороні других не добачити правди абсолютної: мусить вона лежати помежи обома тими напрямками. Годі припустити, щоби народ просвітився коли „литературою“ в роді *godzinek, koronek, młotów na zatwardziałych grzeszników* або *pistoletów do zabicia grzechu śmiertelnego...* так само не просвічать їго ті, котрі хтіли би заперечити вартість всякого идеалізму, всякого піетизму. Признавши котрий небудь з тих напрямків за єдино спасительний прийшлося би народу або заидити в біготеріи, в девоціи — заснідитись в обскурантизмі, або зжидоватити.

Середні віки доказом того, що без новосвітніх наук нема правдивої просвіти, гуманности; зривати знову ж рішучо з минушстю, з историчним ходом нашої культури — яка б вона ні була — значило би експериментувати на моду тих просвітителів, котрі на западі Европи, а хоть би и в Росії усилюють перевернути дотеперішній лад суспільний, ставляючи замість віри — розум, замість найвисшої идеї-бога, найспосібнійшої в душі чоловіка респект обудити — людське я. До чого дорога ся веде розумно буде кождому. Замість идеї непонятної Бога ставлять вони правда щось понятнійшого — бо обожане чоловіка; але ж, обожане се провадить до скрайного зматеріялізованя чоловіка — до егонизму. Відоймати одже віру у нас було би експериментом, котрого наслідки, хоть не дались би нині обчислити, можуть бути найстрашнійшими, бо округами образования не заступить ніхто того супокою душі, того щастя, яке впливає з віри. Коли чоловік, щоби бути щасливим, супокійним в своїм дусі, мусить або вірити або філософувати; філософувати зноваж, кождому єсть фізичною неможєбностю, а тим

---

в видавництві популярнім - - можуть довести до сповнення сего важного діла. Сподіємося, що наші земляки, найбільше ті, що живють серед народу, підіймуть свій голос в сій справі и причиняться до всестороннього її пояснення. Не потребуємо підносити користей, які видуть с такої поважної прилюдної дискусії, и ожидаємо як найживішого в ній уділу всіх щирих патріотів, позіставляючи як все, так и тепер, як найширшу свободу переконаня. — *Ред.*

менше можебним для людей фізичної праці; коли впрочім и філософія не дасть на кожде питане відповіди, бо, сказано, суть річи, о котрих ані філософам не сплюся; коли наконець, як дуже справедливо говорить Е. Reich (Athenaeum 1876. — стр. 241.) до зрозуміння матеріялістичнїй філософї потреба більше розуміння, висшої організації и ширшого образования, як се коли небудь масі придбати удасться: виходило би с того, що есть се нерозум зривати, що доси збудовано, заперечити дотеперішні підстави (основи) моральності народа, дискредитувати в ёго очах ще оден и послідній авторитет моральності — евангеліе, піддержуючи замість сёго виключно егоїзм.

Основа одже просвіти розумна есть тільки християнство. Скоро хто пійме духа евангеліа — любви християнської, той безперечно матиме перед очами найкращий идеал досконалости, и коли б тільки за тим идеалом йшов, зреалізував би напевно своє призначене на землі.

Унявши в головних очерках характер, який належить надати праці около просвіти народа, годі забувати, що чоловік не сотворений тільки для духовних „созерцаній“ — для контемпляції; истноване ёго на землі зависить од тяжких а найчастійше и терпких умовій жизни. Умовія ті стають після обставин чим раз запутанійшими и з певністю навіть в верствах найбільше занедбаних, домагаються вони свого права з невимовною силою чим раз то голоснійше. Одже власне до облегченя тих умовій жизни ведуть нас науки світські, межи тими найбільше причиняються — рахунок и науки природні. Але порушені досі головні напрямки: моральний и практичний, не вичерпують ще цілої задачі просвіщеня мас народів. Кождий народ має в своїй истоті певний и ёму тільки одному властивий характер основний: характер такий зовемо звичайно народністю — національністю. Народність становлять розличні чинники и язик, звичай и обычай, традиції историчні, судьби, надії и бажаня народа и т. п.; всі ті чинники зливаються в дусі народнім, обявляючися в одиницях (в индивидуумах), котрі тим духом дишуть, в нім и для ёго живють — и житєм своїм ділами ёго уявляють. Злишнім було би се доводити, що правдива просвіта не може запізнавати народності и не одкажеться од обовязку розбуджувати самовіжу народню (народне самопізнане). Розглянувшись в нашім сустві народнім, годі не добачити, що самовіжа народня найслабше проявляється у селян и міщан, становлячих саме ядро народа. Смутна минувшість и теперішність, не зовсім то весела, причиною того, що дух народній в тих верствах так мало змагається. Хотячи одже тим двом верствам посвятити літературу популярну — чи то письмом чи словом — конечно би брати взгляд на потреби тих сфер, занята, котрі ім хліб дають и час, яким можуть распоряджувати. Для пізнаня истотних потреб маси народа, т. е. селянина и міщанина, повинна публицистика совістно слідити за всіма обявами життя народнёго, ёго биту, викривати хиби и недостатки в кождім одношеню, слідити за їх причинами и брати инициативу в подаваню рад на истнующе зло, або для запобіженя злу більшому. Се есть заданем совісної журналистики и в загалі кожного, хто не хоче в суспільности „гнилою колодою“ ваятись, хто піймає щасте више як щасте гусіниці— або що гірше вовка. Коли праса щоденна не

узнає сього за найкращу службу — стояти на сторожі добра тих верств народа, що досі з ні відки не можуть надіятись теплої опіки, а резонуючи пустими фразами о добру загальнім дає першєнство питанням малозначним, як на пр. в спорах о „твердих и мягких“, виставляє собі тільки свідокство убожества — индоленці, а користь з неї не рівняєсь користі з лопати, якою смітя вимітуємо.

Вважаючи одже на потреби народа — кладу на першім місци потребу духово-морального просвічуваня. В тім напрямку належить вносити всё, що могло би подлати на розвій сил моральних народа. Без почутя морального чоловік не виступить ніколи по за межу тої натуральності, що то так тісно припирає до простацтва, простаковатості; без моральності буде він усе простаком більше або менше зближеним до товарини. Що піднесене чоловіка по над івно природженої (натуральної) сировости dokonуєсь релігією, порушено, тільки инчими словами, вже висше; тут доповнити би лиш тільки, що не так догматична сторона релігії, як більш етична повинна би тут бути на оці. При моральній науці легко буде почити — о душі, її силах: пізнаню, чувстві, волі; пояснити як в тісній звязи стоять с собою: мисль, чутє, діло... словом кинути перші основи пізнаня чоловіка — ёго духа.

Чи и о скілько випадало би набилити вже тут про тіло — и. пр. змисли — похоті... то зависітимо од зручності учителя або писателя. З моральної не трудно тоже перейти до повинностей суспільних, виказуючи: що чоловік не для себе одного жити повинен, але и для других; чим єсть одиниця в одношеню до родини, до судів, до загалу т. е. суспільности. Так саме найкраща спосібність надається тут роз'яснити понятє права, обовязку и таким робом начеркнути елемента социології. Що и педагогика дається тут умістити дуже вигідно, на те чей не потреба доказу.

Як од науки моральної можно перейти до социології, педагогики и т. д., так од исторії библийнї станемо одним кроком в исторії всемирній, а з відтам переступимо до исторії питомї, народнї. Назначую для исторії місце друге именов по социології, бо виходжу с того заложєня, що исторія зрозумілою буде тільки тому, хто поняв, чим єсть чоловік, що то таке суспільність, народ, держава... як односиться одиниця до тих организмів моральних, — до чого обовязана одиниця, чого жадати можемо від загалу.

Заинтересувавшись самим собою, вглянувши в себе, чоловік розглянється тепер и яснійшим оком на округи себе, на землі, котра ёго годує, котру сам досі цюлює и святою називає. Пізнаєм землі родинної (Heimathskunde) нехайже підойме він вандрівку до країв и народів блисших, дальших; а коли горизонт ёго знаня и пізнаня розширїться, коли розглянється він сяк-так в географії и етнографії, коли пізнаєть матір-землю, котру мильно називав досі світом, — най одважиться тоді піднести очи д' горі и пізнає, на скілько наука дозволяєть, и другі „світи“, лучше: незміренність світів — світ-вселенню.

Після сього здавалоь би, що и чоловік простий, пізнавши себе, своє я, свої одношеня до світа — ближніх, зміг би переломати мало

помало ті пута незнання, неуцтва, котрі ёго духа, ёго мисль вязали и по за межу самозбереження, одже по-за простір інтересів чисто матеріяльних, не пускали.

Подивляючи однакож велич світа, занявши мисль свою чудами (дивами) на землі и на небі, безперечно не заспокоїться він тим, що ёго погляди поширшали; в серці ворухнуться якісь несказані чувства, в умі прокинуться не виразні мислі — він загадає розгадки тих див, котрих тайна покрита завісою. Дух чоловіка раз розруханий не успокоїться в собі борше, не зіллєсь в гармонію с цілостю природи, аж та таємнича загадка ёму розясниться. Розвязане загадки, що єсть світ и якими силами він истнує, дають нам — по части бодай — науки природні.

Дарма розводитись над важностю тих наук. Не вчисляючи вже практичних користей, які через зрозуміне и вихисноване сил природи осягаємо, кождий потакне за нами, що науки сі достарчують заразом посильного корму для духа и тим самим ділають на моральну сторону чоловіка. Скарбів тих не можемо одже замикати и перед народом, лакнучим світла. Нічого боляться, щоби у ёго віра не ослабилась, релігійність не підупала. А коли замість забобонів, віри в чари, уроки, пристріт, фаталізм — перейметься народ здоровішим поглядом на всё, що ёго дотикає, то се причиниться тільки до розвіяня темноти духової.

В подаваню правд з наук природніх належить так само як повше обмежитись спершу на річах найпотрібніших и найблисших. Тільки така наука буде найприступнійша. Селянина займе найскорше те, що дотикає ёго практичного труду: годівля добутку, природа худоби домової, управа рілі, рослин пашних, насічництво, метеорологія... а опісля вже зоологія, ботаника и мінералогія, наука о складі землі рільної або жемія агрономична и фізика; ремісникови придається найборше зрозуміне сил фізичних — одже фізика з всіма її частями, а опісля вже історія натуральна, по-за кілько вона с поодинокими реміслами, стоїть в звязи.

Труднішою видиться міні проблема розбуджувати в верствах не-образованих — а властиво розвивати почуте естетичне. Ніхто сёго не заперечить, що дух-геній народній обявивши себе чи то в пісні народній, чи сказці, а хотьби и в байці не грішить неестетичностю, бо твори музи народнєї відповідають часто найострійшим вимогам естетики. Але з другої сторони годі перед собою утаїти, що так, як на народніх обичаях и звичаях прилипла не одна чужа латка, запогаливши їх чистоту первістну, так під зглядом естетичним розростаєсь в наших очах не одно, що народови честі зовсім не приносить.

Чи и о скілько сёму злу могла би література красна положити загату (таму), и яким способом розбирати би твори красні для народа „письменного“, щоби він в них розсмакував и истотну мисль в них не тільки відгадував инстинктом, але шіймав умом — над тим годилось би застановитись инчим разом.

Операючись на сказанім досі, групую поодинокі галузі відомостей, які належить популяризувати, так, як одна з другої висновується и як вони поміж собою лучаться :

I. Наука моральна християнська. До науки моральної навазати що найважніше є психології, педагогикі, именно о фізичнім и моральнім вихованю дітей. (Виховане інтелектуальне поки-що буде довго задачею школи); дальше о соціології.

II. С соціології виходячи можно роз'яснити права и обовязки обивательські як в приватнім, так и прилюднім житю, а навазати науку о землі родинній (Heimathskunde), в дальшій тоці науку географії и етнографії.

III. На відомостях повисших з одной, як и на исторії библійній з другої сторони — науку исторії всемирній и народній.

IV. В групі наук природніх почавши од годівлі худоби домашої, науки о природі звірят домашніх (обіймаючої що найголовнішого з анатомії и фізіології), а не забуваючи о пчільництві можно поступенно дійти до науки о чоловіці, анатомії и фізіології чоловіка, на сім же оперти науку о здоровлю чоловіка — гігієну; роспочавши знов же управою рілі, управою рослин пашних, перейти до ботаники господарської — дальше ботаники загальної, мінералогії, хемії агрономичної, метеорології. По сім уже приступити би до пояснення появ в природі — фізики, а в кінці до космографії.

Надто пригодились би для ремісника ще й дуже розкази о ріжних винайдєнях, якими ремісла досконались, розкази о одкритях на полі наук природніх и технології, котрі так великанський постуи в культурі приспорили.

V. Литература красна и литература для віку молодого.

Що до литературы для молоджі почувается на пр. аж надто потреба одвітніх книжочок на премії для учеників. Потребу сю підношею вже не раз, межі инчими и на зборі тернопільської філії „Просвіти“; тож Виділ реченої філії підняв мисль дотичну яко свою и постановив її дальше подати, а коли би сим не осягнулось ніякого результату, о кілька книжочок для дітей I. и II. класи шкіл народніх а так замо для III. и IV. конечно постаратись.

Не меншої ваги єсть при популярнім видавництві узгляднене потреб жіноцтва, особливо господарства жіночого. Тяжко припустити, щоби жіноцтво вже тепер хотілось користувати провідниками в господарстві ёго сфєри и певно, що більше прислужились би ёму жінки образованійші радою, прикладом, до чого при добрій волі способности ніколи не бракне. По-заяк и в тім напрямку не годиться лишати буряту — шлендряну, який в малих господарствах часто можна добачити, порушаємо и той предмет, в пересвідченю, що не одні згодяться з нашим поглядом.

Так одже доторкнулись ми не одного питання, на око може мало значущого, котре однак в звязі з другими до того, що ми „просвітою“ зовем, конечно причиняєсь. Для закінченя не можна не поділитись с читателями красною мислею висказаною E. Reich-ом (в Athenaeum, стор. 43.) „Wer als Aufklärer des Volkes segensbringend wirken will, muss ein Weiser, ein Guter, von wahrer Nächstenliebe Durchdrungener sein, sorgfältig, vorsichtig zu Werke gehen, und darf dem Volke nur so viel bieten, als dieses verdauen kann; er muss stets Gutes geben, wenn er Schlehtes nimmt, und Vorzügliches an die Stelle des Mittelmässigen

setzen, wenn des letzteren Entfernung sich nöthig macht; er muss das Alte bewahren, wenn es gut und heilsam ist, und darf keiner neuen Theorie etwas zu Liebe thun, wenn dadurch die Wohlfahrt der Menschen irgend wie gefährdet werden könnte. Die Volksaufklärung soll stets ein Theil der Volksveredelung sein, immer allmählig, niemals gewaltsam und im Sturmschritte vorwärts gehen, und von wahren Priestern der Menschheit besorgt werden.“

Один с членів Тернопільської філії „Просвіти“.

## Перегляд діяльності руських товариств.

— **Справозданє Товариства „Січ у Відні“ за рік 1875/6.** — Від Х. Виділу сего товариства одержалисьмо слідуєще письмо:

„Товариство наше поставило собі задачу: подати своїм членам спосібність розширити круг свого знаня, котре вони на університеті позискують тільки в спеціальних галузях науки.

Читальня, вечори літературні, бібліотека зложена из діл всякого рода науки и літератури, и виміна гадок між членами через дебати и розговори, служили средством до виповнення тої задачі. При тім піддержувало товариство тісну звязь из рідним краєм, студіюючи и стараючися пізнати наш народ, ёго положене и потреби.

Товариство звернуло цілу свою увагу на читальню и бібліотеку, бо від гарного устрою іх залежав и розвій Товариства. И з задоволенем можемо сказати, що наша бібліотека и читальня краще устроєні, як у всіх інших славянських академічних товариств у Відні. — В читальні були минушого року слідуєчі газети и журнали:

I. Науково-літературні: 1. Правда, 2. Другъ, 3. Газета школьна, 4. Вѣстникъ Европы, 5. Отечественныя записки, 6. Древняя и новая Россія, 7. Русскій Архивъ, 8. Педагогическій Музей, 9. Дѣло, 10. Недѣля, 11. Пчела, 12. Молва, 13. Deutsche Rundschau, 14. Archiv für Anthropologie, 15. Ausland, 16. Jenaër Literatur-Zeitung, 17. Magazin für die Literatur des Auslandes, 18. Wiener Medizinische Wochenschrift, 19. Wiener Klinik, 20. Zeitschrift für das öffentliche und Privat-Resht, 21. Gartenlaube.

II. Политичні: 1. Новое время, 2. Впередъ, 3. Набатъ, 4. Слово, 5. Русская рада, 6. Старо Ослобожденіе, 7. Братство, 8. Gazeta narodowa, 9. Gazeta Lwowska, 10. Gleichheit, 11. Frankfurter Zeitung, 12. Die Presse, 13. Neue Freie Presse, 14. Augsburger Allgemeine Zeitung, 15. Tagblatt, 16. Politik, 17. Republique Française.

III. Гумористичні: Fliegende Blätter, 2. Humoristische Blätter, 3. Neue Fliegende, 4. Floh, 5. Bombe, 6. Лопата.

Бібліотека, котра виносить тепер 885 діл в 1307 томах, збільшилася від тамтого року за старанем членів и прихильників Товариства, о 274 діл в 383 томах, за що ім всім „спасибіг“. Вижицало з оім роім в поміж 37 членів 34-ох, а з нечленів 13-ох и вижицено 784 діл.

Товариство урядило 15 вечорниць літературних, на котрих читали слідуєчі панове: 1. Остап Терлецький: „Січ яко товариство літературне“, 2. Мирон Зарицький: „Початки соціалізму“, 3. Осип Мазикивич: „Про повстане землі“, 4. Петро Огоновський: „Дещо из астрономії“, 5. Щастний Сельський: „Кілька уступів из популярної анатомії“, 6. Василь Санат: „Про вітри“, 7. Григорій Цеглинський: „Старойонські філософи природи“, 8. М. Зарицький: „Борба о истноване в товаристві людськїм“, 9. Захарія Павлюх: „Критика відчиту п. Зарицького (Б. о и. в т. л.)“, 10. О. Терлецький: „Дарвинизм и соціалізм“, 11. З. Павлюх: „По поводу відчиту п. Терлецького (Д. и с.)“, 12. Иван Горбачевський: „Критичний розбір відчиту п. Терлецького (Д. и с.)“, 13. Іларій Гарасимович: „Обяви руху“, 14. Мандичевський: „О просвіті народа під взглядом правничим“, 15. М. П. Драгоманов: „Гоголь и его значіне в літературі“.

Також урядило Товариство музикально-декламаторський вечер в память смерти Тараса Шевченка и кілька вечорниць забавних, а в літі проїздки поза Відень — и вислало телеграму до Праги в день похоронів Паляцького и до Львова на вечер Шевченка.

Дальше видало Товариство сего року 4 книжочки поезій Шевченкових для народа, а именно: 1. Сотник, Марина, Титарівна, 2. Княжна, Варнак, Петрусь, 3. Неофіти, Марія, 4. Відьма — и приготвило до друку другу часть „Исторії Маркевича“ и „Популярну анатомію“ написану членами Товариства, но не всіло їх видати за для браку грошей.

В кінци сказати мусимо, що Товариство зносилося через цілий рік из усіма славянськими Товариствами у Відні.

#### Рух каси Товариства:

##### А. Приходи:

|                                          |                   |
|------------------------------------------|-------------------|
| Лишилося з тамтого року . . . . .        | 169·68 зр.        |
| Вкладки членів . . . . .                 | 107·55 „          |
| За винаймане кабинету . . . . .          | 33·50 „           |
| З розпродажі исторії Маркевича . . . . . | 50·20 „           |
| „ метеликів Шевченкових . . . . .        | 9·22 „            |
| Дарунки, продаж газет и т. п. . . . .    | 40·51 „           |
| Разом                                    | <u>410·66 зр.</u> |

##### Б. Розходи:

|                                              |                   |
|----------------------------------------------|-------------------|
| Хата Товариства . . . . .                    | 200·50 зр.        |
| Пренумерата газет . . . . .                  | 72·41 „           |
| Опал и світло . . . . .                      | 26·10 „           |
| Библиотека . . . . .                         | 48·87 „           |
| Канцелярія . . . . .                         | 18·93 „           |
| Вечер Шевченка . . . . .                     | 16·40 „           |
| Вкладка до Товариства им. Шевченка . . . . . | 10·00 „           |
| Разом                                        | <u>393·21 зр.</u> |

Відтягнувши розхід від приходу, остає готовими грїшми в касі Товариства 17·45 зр.

Товариство зятягнуло у видавництва творів Шевченкових в Празі пожитку 614 зр. на передрук 4-ох книжочок поезий Шевченка в 18.000 примірниках и обовязалося довг той сплатити по розпроданю згаданих книжочок.

Перегляд маєтку:

|        |                                                           |             |
|--------|-----------------------------------------------------------|-------------|
| Майно: | 1) Готових грошей . . . . .                               | 17·45 зр.   |
|        | 2) Майно репрезентоване книжками на-<br>кладу Товариства: |             |
|        | а) История Маркевича в 790 пр. . . . .                    | 197·50 зр.  |
|        | б) Метелики Шевченка в 17.800 пр. . . . .                 | 890·00 „    |
|        | Разом                                                     | 1104·95 зр. |

Довг: видавництву творів Шевченкових в Празі за пере-  
друк 4-ох книжочок поезий Шевченка . . . . . 614 зр.

Відтягнувши довг від маєтку, остає надвижка маєтку Товариства 490·95 зр.

За уступаючий виділ

*Иван Горбачевський*  
голова.

*Петро Огоновський*  
секретар.

До нового виділу вибрані: 1) Иван Горбачевський, голова — 2) Петро Огоновський, заступник голови — 3) Мартин Вербицький, секретар — 4) Софрон Недельський, каснер — 5) Осип Мазикевич, 1-ий библиотекар — 6) Михайло Балтарович, 2-ий библиотекар — 7) Мирон Яюс.

— Виділ Товариства имени М. Качковського вибрав В. Площанського редактора „Слова“ заступником председателя намість Д-ра Миرونевича, котрий виступив з виділу. Д-р М., котрому товариство завдячує засноване багато філій, бажав вести діла товариства такою дорогою, котра відповідала би правдивим потребам народній освіти и не творила ніякого розділу між Русинами в так животнім питаню нашої народности. Склад сегорічного виділу здається що найменше відповідати такому заданю. Безладний стан фінансовий товариства єсть тільки конечним наслідком сеї системи, до якої прихляється більшість сегорічного виділу. Серед таких обставин легко зрозуміти, для чого Д-р М. мимо щирої волі и доказаної вже оферливости с своєї сторони не міг дальше позістати властивою головою товариства и приймати одвічальність за дальшу судьбу товариства. Не хочемо наперед виповідати нашого суду о новім заступнику п. В. П. и вижидаємо фактів. Дотепер видав новий виділ два випуски свого видавництва и, здається, звертає всю свою діяльність на відозви до заснованя нових філій. Дуже було б пожаданим, щоб до відомости світа дійшла хоч чутка о діяльності дотепер заснованих філій. Позаяк вкладки членів дуже нерегулярно впливають, то можна похибуватись о діяльності значної части истнуючих філій, а серед такого стану значене філій зменшається майже до зєра. — Обьяом діяльності виділу був музикально-декляматорський вечер в честь памяти Михайла Качковського, уряджений виділом дня 19. м. м. в салі Дому Народнєго. Часть музикальна и декляматорська з вінком дуєту „не чужого ми бажаєм“, так що до уложєня як и виконаня відтягається с шід критики. Доволі буде згадати, що деклямовано: „До Руси“ („мальчик“ А. В. П.) „Сон князя Льва“ стих Ив.



Гушалеви́ча и „До русско́й бра́тин“, а між співами визначались псалом: „Господь просвіщеніє“ и пісня „Відум собі купила“!! П. В. Площанський підійнявся и для доброго оратора дуже тяжкого заданя, зробити з М. Качковського „великого чоловіка“. Нам здається, що лучше було б вияснити властиве значене Качковського, котрого заслуга в тім, що офірував ошаджені гроші для народніх цілей, — ані ж взносити його на кольосальне становиско, задля чого потому приходить ся невимовному бесіднякови грішити проти льогіки. — Цілий вечер мав при всій неудоности ціху якоїсь неозначеної угодовости. Завважати треба, що не було ні одного телеграму від філій товариства ім. Качковського.

## БИБЛІОГРАФІЯ.

— *Руська: Світогляд українського народа* ескиз української мієології написав *Иван Левіцький*. У Львові 1876. Передрук с „Правди“. 3 друкарні товариства імени Шевченка. — Ціна 50 кр. а. в.

— *Письма К. Н. Устияновича. Часть II. Олег Святославич Оверуцький трагедія в 5 дійствах з думою Святослав Хоробрий в місто пролога*. У Львові 1875. 3 друкарні товариства ім. Шевченка. Накладом Д-ра Корнила Сушкевича. Ціна 80 кр. а. в.

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 3. За вр. отъ 3. (15.) Юлія до 3. (15.) Августа 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О. Містить: Горѣлка погибель людей и способъ, якъ ей избѣгнути. — Справозданье центрального Видѣла Об. им. Мих. Кач. во Львовѣ, за время отъ 8. (20.) Января до 31. Іюня (12. авг.) 1876 г. — Програма для генерального собранія членовъ Об. им. Мих. Кач. на день 10. (22.) Августа 1876 года. — Выказъ приходовъ и расходовъ Об. им. Мих. Кач. за время отъ 8 (20.) Янв. до 31. іюня (12. авг.) 1876. — Львовѣ Вѣ тип. Инст. Сторін. 65—96 в 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 4. За вр. отъ 3. (15.) Августа до 3. (15.) Септемврія 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О. Містить; Горѣлка погибель людей и способъ, якъ ей избѣгнути (конецъ). — Любовь къ Отчинѣ. Написавъ В. Ружицкій, священникъ изъ Струтина нижнего. — Якіи мають бути наши хати (домы)? М. К. — Вѣсти изъ выдѣла об. им. Мих. Кач. — Львовѣ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 97—128 в 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. Ч. 5. За вр. отъ 3. (15.) Септемврія до 3. (15.) Октоврія 1876. — Дереворытъ. — За ред. отв. Д-ръ Евг. Мир. м. О. Містить: Любовь къ Отчинѣ. Нап. В. Р., свящ. изъ Ст. ниж. (Конецъ). — Продана коса (Повѣстка Евг. Згарского). — Где-що о поживности рослинныхъ стравъ. П. В. — Помѣщенье для скота. М. К. — Вѣсти изъ выд. Об. им. Мих. Кач. Львовѣ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 129—160 в 8-ку.*

— *Изд. Об. им. Мих. Кач. ч. 6. За вр. отъ 3. (15.) Октоврія до 3. (15.) Ноембрія 1876. — Дереворытъ. — За редакцію отв. В. М. Площанскій, мѣстопредсѣдатель Общества. Містить: Дарунки. (Повѣсть Евг. Згарского). — Колька словъ осадахъ. — Где-що о читаль-*

пяхъ М. К. Вѣсти изъ выд. „Общ. им. Мих. Кач.“ — Львовъ. — Изъ тип. Инст. Ставр. Сторін 161—192 в 8-ку.

— **Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература.** *Очеркъ біографическій и историко-литературный* составленъ *Богданомъ А. Дьдицкимъ.* Часть I. Львовъ 1876. Съ печати Института Ставропигійскаго.

— **Буковинско-русскій календарь** на обыкновенный годъ 1877. Изданъ обществомъ „Русская Бесѣда“ рочникъ IV. Черновцѣ.

— *Россійсьла: По вопросу о малорусской литературѣ.* — *М. Драгоманова.* Zur Frage von der kleinrussischen Literatur M. Dragomanow. Вѣна 1876. Въ болгарской типографіи Јансо С. Ковачева, Сторін. XIV. + 65 в малу 8-ку. Ціна 75 кр. а. в.

— **Малорусскій народныя преданія и Разказы.** — *Сводъ Михаила Драгоманова.* — Изданія Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Кіевъ 1876. Сторін XXV + 434 в вел. 8-ку. Ціна 2 руб.

— **Русскіе тракта въ концѣ XVII и началѣ XVIII вѣковъ и нѣкоторые данные о Днѣпрѣ изъ атласа конца прошлаго столѣтія.** Сторін 47 и 150 с картою.

## НОВИНКИ,

### ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— **Русскій театр народній.** Приїзд нашего товариства театрального під дирекцією п. Т. Романович ді Львова — можна зачислити до тих подій, які починаються до розпамятування над розвоєм нашего жита народнѣго. Ніхто мабутъ не заперечить, що русскій театр справді народній може и повинен мати немалозначне становиско у тим розвою нашего жита. Ми здається, повинні числитись с кождим фактором, що може причинитись до сего розвою и статися частиною нашої діяльности народнѣй. Не можемо глядіти на театр, як на забавку, а мусимо додати в нїм святиню музи, музи народнѣй, де росцвіталась би наша народня драматургія, де б розвивалось и красувалось наше народне слово, звідкіля роспливалася естетичність в широкі круги наші и виднілося правдиве и чисте зеркало нашего народнѣго я, нашего питомого розвою и жита. Такой *народній* театр має свое значене словесне — починається до розвою словесности, заохочуе и зъєднуе писателів, громадить слухачів народнѣго слова, популяризуе словесні идеї, — він має свое значене народне, — розбуджуе народню самовіжу и народне жите, розсвічуе и зображае идеальність народности, — а тим самим стається, так сказати б, межинароднім діячем, знакомлячи в наглядний спосіб широкий світ чужинців з нашим народом и ёго побутом. Таке широке значене народнѣго театру не дае легковажити сеї институції. Не можемо жадати, щоб воі ті вимоги нараз були вже dokonані у нашім положеню. Однако ж и не дуже строгий огляд сеї справи виказуе, що, до добра далеко, а мп, як не про одно, так и про се мало що не зовсім

забули. Й треба було аж приїзду нашого театрального товариства у столицю, щоб пригадати нам нашу повинність і переконати нас, що тільки театр, котрий відповідав би згаданим вимогам, може мати підставу свого бити у усправедливити свою народню фірму.

Засноване народнєго театру в 60-их роках мусіло мати свою важну причину, а годі сказати, щоб ціль того заснованя счезла. Вона, здається, тільки затемнілась і стала для нашої публіки, судячи по її обоятности для народнєї сцени, майже зовсім недоглядною. Як у багато де-чим иншим, так и в справі народнєго театру охолонув давнійший запал нашої публіки зарівно як и наших писателів. В репертуарі нашого театру знаходимо дуже мало таких оригінальних штук, котрих не бачили ми в перших часах єго истнованя. А переважна часть новостей, зачерпана з мутного жерела непечатаних творів чужосторонних, свідчить о браку естетичного смаку и розуміня заданя народнєї сцени — у переводів и о їх незнаню нашого лзка. Оригінальна творчість драматична устала мало що не зовсім, и досерва послідними часами запомогли Д. Млака, Федькович и Устиянович нашу сцену кількома утворами.

Наша публіка, як в столиці так и на провінції, не заявляє найменшої підмоги для народнєї сцени, а иноді навіть могло б здаватися, що Русинам далеко менше залежить на удержаню народнєї сцени, ніж людям других народностей. Ми ще иншим часом поговоримо обширніше об интелектуальній оспалости нашої публіки; тут тільки згадуємо про байдужність публіки для народнєї сцени яко вплив тої засади: як найменше читати, учитись и образуватись, як найбільше жохатись якої небудь офірливости и основного погляду на ціли людського житя. А предсі недостатки у вихованю, брак естетичности, ширших и яснійших поглядів на світ и житя, зашкарунілість и грубість пожитя, що так часто стрічаються між тою верствою, що числиться до интелігенції, — повинні виказати потребу, не понехувати и таких способів образованя, яким являється театр, присвячений не для заробковости, але для висше згаданих цілей. Що серед таких обставин становиско дирекції театру стає дуже тяжким и що її стараня мусять часто розбиватись о брак так званого *peignis genis*, про те й нічого говорити. Мимо того мусимо признати, що с поміж факторів, котрі впливають на розвій народнєї сцени, сама дирекція ще найбільше старається сповнити своє задане и поборювати часті перепони. Коли дані досі у нас представленя не відповідали великому заданю народнєї сцени, задля причин більше від писателів и апатії публіки, ніж від дирекції и товариства театрального завислих, то знов же ж старанність виконаня и очевидне змагане до постуцу будуть все доказом широї волі и правдвої заслуги дирекції. Досі представлено слідуючі штуки: 1) *Ольга* мьєлодрамат историчний (?), 2) дві комедії ціякової вартости: *Перше повмерали, потом ся побрали, и Ициж судією*, 3) *Забобоний скупець* образок з народнєго житя перевід з німецького, 4) *Гаркуша* Стороженка, 5) *Наталка-Полтавка* И. Котляревського, 6) *Маруся* після повісти Г. Квітки, 7) *В. Б. П. або картка запрошеня* комедія и *На чужий коровай очей не зривай* (à la Бувальщина с финалом о тверезости), 8) *Від ступени до ступени*

образ з мійського життя (перевід з німецького), 9) *Гнат Приблуда* народня мельодрама із співама в 5 актах *Данила Млаки* и 10) *Фалшери банкнотів*. — С поміж наведених штук, крім знаних вже загально, як Наталка-Полтавка, Маруся и Гаркуша, належить передовсім піднести твір Д. Млаки: *Гнат Приблуда*. Се гарний, поетичний, наскрізь живий и вірний образ гуцульського життя. Два протівні характери — Семен Деркач молодий гуцул в достатках вихований, роспустний, напастливий, женихливий, — и Гнат бідний сирота-приблуда, чесний, але прослідований та висміваний, щиролюбчий та бесталанний, — борба між Гнатом и Семеном, яко між добрим и злим елементом, и остаточна побіда чесноти и правди — се головна грядь, побіч котрої розкриваються гарні, поетичні, живцем зняті образи гуцульського життя у всіх майже відтінях. Поміж глибоку трагічність переплітається легкий, невимушений и непересадний гумор, понад упадаючу роспусту здіймається чеснота, правда и щира любов, а правдива, висока идея видніється в цілій мельодрамі. Стиль легкий, поетична, чистонародня бесіда, богатість приповідок дуже добре приложених, и гарна музика самого ж автора, овіяна живим духом народніх мотивів, — все те разом дуже добре складається в гармонійну цілість и запевняє сему утворови трівале поводжене на нашій сцені. Було б дуже пожаданим, щоб дирекция постаралась о належити виставу и о доповнене хорів.

С поміж переводів надаються до представлення при належитім виконаню „Забобонний скупець“, и по основнім справленю язика „Від степені до степені“. Всі решта згадані штучки, крім оригінальних творів, знайшли б далеко лучче призначене по-за репертуаром руського театру народнєго. — Гра акторів була переважно добра. Належитим зрозумінем и старанним виконанем своїх роль визначаються п. п. М. и Т. Романович, Ляновська и Падлевська и пп. Гриневецкий и Стефурак. Пп. Ляновська и Падлевська яко молоді сили заявляють багато таланту и віщують гарну будучність при відповіднім приділяню роль. П. Ляковський, оминаючи пересаду и зближуючись більше до натуральности, міг би відповідно заступати героїчні и любовні ролі. Не впускаючись в дрібні спостереження, мусимо зробити увагу, що актори-мушчини в більшій часті попадають в пересаду и нераз в ролях з народнєго життя скорше прихилиються до тривіалізованя ніж до идеалізованя (Другий сват в *Марусі*, майже всі козаки в *Гаркуші*, Семен в I. акті *Гната Приблуди*). Не шкодить також завважати, що наші селяне входячи до хати мають звичай здімати шапки). — Удія публички (з виімком трох представлень: Ольги, Гната Приблуди и Гаркуші) малій.

— **С під Творимірки.** (Дещо про причини лінивства нашого народа). (Конець). — Не малої ваги и вода так для доброго здоровля, як и для розвою и утримання сили физичнєї и цілого організму. В нашій Золочівсько-бродській околиці, котра єсть ділежею води, рідко де знайти здорової води. Жереляної води дуже мало де знайти, а понайбільше вода підходяча, зашкірна, або болотяна. По селях, де нема иншої води, як підходяча, зашкірна або болотяна, люде не тільки що не мають здоровля и сили, дрібного зросту, дрібної кости, але ще й надто коротко живють. За приклад дам вам Плісняни, де нема иншої

води тільки вода зашкірна. Там люде без винятку всі нездорові, ди-хавичні, слабосилі, и через тее лішиві, але и не живють довго. Стати-стика сёго села виказує, що там рідко хто дожив, а майже ніхто не пережив 50 літ; а в 40 літах свого віку люде тамошні вже зарахову-ються до дуже старих и немічних людей. Причиною такої немочи фя-зичної там по при інших недостача здоровой води. И так то всюди, де люде не мають здоровой води, води жереляної. А в наших сторонах, хоч декуди єсть жереляна вода, то тая вода звичайно вапняна. А вода вапняна, хоч вона и жереляна, також впливає дуже шкодливо на людсь-кий організм.

Великої ваги тут и живність и в тім взгляді мушу ще раз по-вернутися до того предмету, бо говорячи про покорм дітей я ще сеі річи не вичерпав зовсім. Через эле живлене себе стравами непожи-вними чоловік навіть з роду здоровий, міцний, кремезний мусять втра-тити свою физичну силу попасти в физичне ослаблене, а від того статися оспалим, байдужим, лінивим. Міні здається, що в цілій Европі ледво чи найдеться другий такий народ як Русини, щоб при таких лихих та непоживнім стравунку ще таким робочим був. Нічого прирів-нувати до нашого руського мужика не то що мужика німецького, але навіть мужика польського. Міні лучалося бачити робітників Русинів, Німців и Мазурів. Німець и Мазур дуже вигадливі в іді и не воз-муться до роботи поки не засляться стравами поживними, замашеними, а часто м'ясними. Русин и в голоді буде робити, и хоч хляне на си-лах та не поспіває за ситим Німцем або Мазуром, то все ж наівшися якої небудь пісної, ба навіть непоживної страви вирівняється своєю роботою и вигодливому Німцеві або Мазурові. Не загадую я тут роз-водитися над тим, чим живиться Німець або Мазур, я скажу патепер тільки в загалі, що стравунок Німця а навіть Мазура не в порівнаню поживнійшій и ситнійшій, як стравунок Русина; бо тоді коли Німець або Мазур переважно м'ясними и в загалі тлустими стравами живиться, Русин же майже виключно стравами рослинними, легуминами, яринами, овочами, губами, майже зовсім пісними стравами. Для лучшего зрозу-міння мушу подати бодай загалний зарис, чим Русин мужик живиться в нашій Золочівсько-Бродській околиці.

В загалі мушу сказати попередю, що бараболя коли не переважно більшу часть, то бодай половину корму — як наші люди кажуть хліба, становить навіть по найперших госполарях. А звісна ж то річ, що в бараболі єсть проти протеину занадто багацько вугляних гидратів и інших складів, невирабляючих крові, котрі при виключній бараболянній живности тільки неужиточним баллетом живности ста-ються. Коли б хотів чоловік з самої бараболі потягнути 250 грамів про-теину, конечно потрібного для утриманя свого жита, то мусів би 7—8 килограм. денно бараболь зїсти. А ми знаємо, и опісля переконаємося, що навіть середні госполарі при таких урожаях, як маємо сего року, дізнають такого прикрого передновку, що через 4—6 неділь випадає ім тільки самою бараболею живитися; и не оден госполар с своєю челя-дею таки дійсно так живиться, а не оден зарібник каже, що „коли б то ще хоч бараболі мати“. Річ ясна, що ані такий госполар с своєю че-льдею, ані такий зарібник при самій бараболі до праці сили мати не

може, ба він немає иноді навіть на стільки сили, щоб собі на туку бараболю заробити. А убожество нашого народа не дозволяє йому якось кращого стравунку собі купити, бо бараболя, звісно, найтаньша навіть в часі найбільшої нещастя; ба, ще й велика її пливність починається до того, що замість збіжжя взялися люде бараболю садити. Єсть славні мужі, що лякаються наступств отакого переважно бараболяного живлення і тішаються заразою бараболі та вважають її найкращим способом повернути народ назад до поживи більш відповідної функціям так тіла як і умислу, бо сподіваються, що господарі візьмуться до більших засівів пшениці і жита замість бараболі.\*) Однакж и бараболя при відповідній мішанині з иншими стравами, особливо с стравами м'ясними стається легкостравною и смачною, але тільки в відповідній мішанині. Але наш мужик м'ясної страви не видає в себе тільки що на раз в рік на великдень, а окрім великоддя, як часом де лучиться, на оказії; бо його біднота не дозволяє так дорогого стравунку і він мусить свою варену, рідко коли печену бараболю (бараболя печена о богацько поживніша и стравніша, як варена) не то що без м'яса, а навіть незамащену, зовсім пісну тільки що засолену, їсти.

По при бараболі, яко найпершій и найважнійшій найбільше переважній, коли не виключній страві, наш народ особливо в Золочівсько-Бродській околиці, живиться понайбільше хлібом ячмінним, дуже мало житним, а пшеничним майже зовсім ні, бо жита родиться мало, а пшениця майже зовсім неродиться; а відтак легуминами, тож понайбільше ячмінними, пшоняними, гречаними, але за те пісними без ніякої омасти, а навіть не забіляними. Бо ні звідки взяти нашому господареві ані набіду ані иншої омасти. Правда, він утримує 3—6 корів, але вони у него чи літо, чи зима на голодавій рації стояли и навіть людяного гною не мають с чого відкинути, а не то що молока дати. Така господиня то уже чарівниця, як у неї корова, через який там Май або Червець найбільше травнистий, дає по пів літри денно молока. Причина тому така, що наші господарі пасовиск не мають, а свої сіножата під-збожеві засіки повиорювали тай все поле тільки збіжжям ссївають. Так само нема звідки у нашого господаря хочби тільки маленького веприка на сало вгодувати, и сала у нас господарі ледво на 100 оден и то раз на два три роки діждеться мати. А що до ярини то у наших людей найважнійші капуста и буряк, та ще дуже добре як до тої ярини знайдеться у господині гороху, фасолі, або пшона на заспу, бо дуже часто буває и так, що через більшу половину року наші люде не то що салом затертого, але чим небудь заспаного не видають, а їсти мусять тільки пісний та голий навіть нічим не закрашений борщ. Одна тільки губа уживається у наших людей так в літі, як и в зимі для якогось там смаку. Приглядаючись з близька цілій річі, признати мусимо, що до сього часу ще не знайшлося способу для нашого мужика, лучше себе

\*) Однакж такі мужі не в нас появляються, бо у нас всі взялися аж страх до культури бараболі, а просвітители народа перші в ряду як на пр. Наумович яко першу річ в цілій господарці підніс в своїй Науці культивоване бараболі, а до нині не обізвався о культивованню збіжжя, яко потрібнішого, поживнішого и здоровшого продукта для людей. — М. С.

живити, бо за мало ёму земля родить. Для прикладу возьму сей рік; що ж то сёго року породилося и чим то нашому мужикови живитися? бо ж то кажуть люде, що сей рік урожайний.

Одже ж пшениці (хоч то дуже рідко, хто в нашій околиці сіє) по 123 літрах, вродилося 6—7 кіп, видає по 40—50 літер замірковатого та засніченого зерна. Жито по 123 літ. врод. 3—4 кіп, видає копа звичайно 60 літер, декуди ще менше, декуди більше. Ячмінь по 123 літ. врод. 3—4 кіп, видає по 130—150 літер. Овес (канару и сколо-здрового рідко хто у нас сіє) по 123 л. вродило 4 копї видає 130—150 літер. Горохи вчасні и пізні не вродили, середні трохи лучші по 30 літрах вродилося 80—90 літер часто хробачливого зерна. Гречка ані вчасна ані середна не вродила, пізна трохи лучша; по 123 л. 4—5 кіп, а видає по 70—90 літер рудаковатого зерна. Проса по 3 літрах вродило 70—90 літер. Бараболі особливо на гною не вдалися; по 1 гектолітрі виказують 3 гектолітри; тільки на ромушах по 6—8 зерен. Городина сёго року окрім капусти и бураків майже зовсім не вдалася.

Отсе ж то сёгорічні урожаї! И чимже ж ту живитися нашому мужикови? Щоб зробити цілу річ ясною, возьму тут для прикладу 8-моргового господаря, що має в себе 7 душ годувати и обрахуу ёго, що ёму сего року на дім остається потрунувши тільки потрібне ёму зерно на насія. Ось так має він сёго року на свій стравунок: пшениці 0; жита  $2\frac{1}{2}$ —3 гектолітр.; ячменю 4—5 гект.; гречки 0—1 гект.; проса  $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$  гект.; гороху 0— $\frac{1}{2}$  гектол.; бараболь 15—20 гектол.; бураків 3—4 гектол.; овочів, 0; фасолі 2—3 літер; бобу 1—2 літер. От уже и все, що має наш господар на сей урожайний рік на своє виживлене. З того всякий пізнає, що у такого господаря уже найпизнійше с кінцем мая не стане и одного кавалка хліба, а мимо того цілий рік переважно бараболею живитися мусить, а на сам передновок 6—8 неділь майже виключно бараболею жити буде, а хоч би ёму ще й докупити треба, докупить, бо бараболя найтаньша; омасти в не́го ні звідки взяти, бо не має чого на гудівля вепріка відложити, а на томість для смаку вживає сушених губ, бо сёго року поприспособлювали собі по 2—3 гектоліт. підпеньок.

З відкіля ж тут при таких оскорбнім, непоживнім, неситнім, неомашеним стравунку возьметься сила до роботи, витревалість на зимно у нашого руського мужика? Він мусить бути лінвий, бо він без сили, физично немощний. А ще до того мушу згадати и сю обставину, що в нашій околиці особливо є звичай пускати кров; наш мужик нераз зовсім здоровий, нераз тільки голова ёго заболіла, нераз слабий на таку слабість, що ще гірше пускати кров або ставити пявки, а він тягнеться бо міста и пускає кров, бо ёго кров зібрала; через тоє що найменше ослабляє себе а нераз стається на віки калікою або переплачує житем. Першого року, коли я в сі околиці заїхав, поїхав я якось на весні до Підкаміня и трафив саме на ярмарок. На сім ярмаркови було народу дуже багацько, улицями нераз годі було перетиснутися за про стиск людей, наставили худоби та возів, а міні треба було швидко перейти и я пустився через підсінки одної господи, та як то кажуть, попався с під дощу під ринву, бо серед підсінок наїткнувся я на велику тижбу народу. Спершу незнав я, що там такеє, чи продають чи купу-

ють що, бо люде одні на перед другого тиснулися мов по свячену воду покрикуючи: а міні за крейцар, а міні за два, а міні за шістку; а далі сварка с жидом: що то тільки за шістку! Аж нарешті почали люде розступатися то в однім то в другім боці; я заглянув між народ, аж там жид пускає кров людам, а мужик, що казав собі за шістку крови пустити з руки, свариться с жидом, що то ёму тільки за шістку и вириває в жида свою пробиту руку, жид не пускає и так кров шпрскає на всі боки на людеї а люде розступаються. Перейшов я через підсінок, вийшов на торговицю, — два господарі розмовляються, що вже все поорудували: „коли б ще тільки крови пустити, тай до дому“ каже оден. — „От и міні б здалося пустити крови хоч за два дутки, та не знаю де“. Тим часом надійшов третій господар а тамті питаються в него: „а що, вже пускалисье собі крови?“ — „Ой пускав — каже — що й пожалься Боже, у тамтих підсінках в якогось жида злодюги, та тільки дурнісенько шістку взяв, пустив мов за крейцар; коли б я був знав в отсих підсінках, кажуть, лучше пускає.“ Пішли господарі в другі підсінки, а з цікавості пішов и я; та и в тих підсінках як и в тамтих побачив я повню народа, а збоку одного чоловіка, що відійшовши від жида, звязав собі руку та прожолобуючи рану, пускав собі ще більше крови як ёму жид пустив. Лице сёго чоловіка було вже бліде, уста бліді — и потім упав він; люде занесли ёго до фіри, завезли до дому и тепер ледво що через хату перейти може, зовсім мов каліка який. Оттакий то не оден случай; міні відомі в нашій околиці пять таких калік, що окалічили задля пусканя крови. А скільки ж то людеї пожило смерти через те, що пускали кров або ставили пявки в слабостях, в котрих не можна ані крови пускати, ані пявок ставити.

Отсе ж то головні причини физичного ослаблення у нашого народа, до котрих треба зарахувати ще и пянство, походяче с причини нужденного живлення. Се физичне ослабленє єсть знов понайбільше причиною пянства у нашім народі. Я підношу сю причину, щоб звернути увагу наших просвітителів, а именно „Просвіти“ и „Общества Качковського“ на тіи моменти. Я гадаю що просвітителі народа повинні доложити всіи пильности и всякого труду, щоб поправити народ під сим зглядом. Як далекосяглі отсі моменти, легко доглянути всякому.

*М. Селюк.*

— Россійський дневник „*Рускій Миръ*“ застановлено по роспорядженю министерства внутренних справ на один місяць за статью: „составъ южной арміи“.

— Порушений нами *проект згзду всіх щирих патриотів* знаходить прихильний привіт в „Друзі“ и „Сіон-і“. Недалека вже будучність покаже нам, о скільки єсть доброї волі по стороні староруських репрезентантів en miniature и руководців їх прилюдної опинії.

— В Москві вийшов XXVI. том „*Исторіи Россіи съ древнѣйшихъ временъ*“ — звісного историка *Сергія Соловєва*. — Заголовок сёго тому: „*Исторія Россіи въ царствованіе Императрици Екатерины II.*“ стр. 357. Ціна 2 руб.

— **Поправки.** В Ч. 22. „Правди“ просимо справити: стор. 872 вірш 2-ий з доду в примітці повинно бути: **пропинация** замість: *прокляжція*,



на стор. 872 вірш 9-ий з долу має бути: **руїною** замість: *ряскою*, а на стор. 875 вірш 19-ий з гори по слові *лишають* належить додати: **собі**.

## ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

*Львів дня 14. грудня.*

— *Війна чи мир?* Хоч комісії демаркаційні уладили вже своє діло, то не можна ще сказати, чи довго potrиває мирне розмежуване Християн и Турків. Навіть вже з дуже урядових сфер, з уст самого кн. Бисмарка, — котрий перервав своє загадкове мовчане широкими виявленнями раз на посольській реєнці, а в друге в самим німецьким парламенти, — виходить грозá війни між Росією а Турцією. Кн. Бисмарк не перечеить, що можна ще в мирний спосіб залагодити східну справу, так як всім державам дуже потрібний супокій; але можливість війни між Росією, де вже надто зворушена прилюдна опинія, и Турцією, а може й Австрією и Англією не так дуже неможлива. Зумів кн. Бисмарк заховати свою тайну, на чю сторону прихилилася тоді Німеччина, — підносячи раз столітню приязнь з Росією, то знов натакаючи про потребу удержання Австрії. Так грозá війни не счезла, а виступає що раз блише. Російські війська громадаються в полудневій Росії під проводом вел. князя Миколая Миколаєвича з головною кватирою в Кишеневі. Деякі днівники вже мостять мости через Дунай то с сторони Росії, то с сторони Турції. Рівночасно з вістями о укріпленю бережних городів України розходяться донесенія о укріпленях турецьких твердинь, а навіть самого Константинополя, та о сподіваній присилці англійського війська на випадок війни; а коли Росія зберає свою 100 міліонову позичку народню, Порта накладає податок воєнний по 15 пестрів на кожного мужчину. Підчас тих послідних приготовлень до війни переїхав англійський повномочник лорд Salisbury через Берлин, Відень и Рим до Константинополя з дипломатичним посланництвом. Дня 12. с. м. розпочалися під проводом ген. Игнатієва в Константинополі вступні наради до конференції, без уділу турецьких заступників. Послідні відомості о тих нарадах знов підносять можливість мирного залагодження східної справи. Заданем сих нарад має бути уложити програм конференції. Одже ж на вступних нарадах мала оказатись велика згода між заступниками монарств. Як доносять послідні телеграми, заступники монарств мали згодитись на те, щоб Чорногору побільшити 16-ма околами (дистриктами), а до Сербії прилучити Малий Зворнік. Предметом дальших нарад має бути питане автономії Болгарії, Боснії и Герцоговини.

— *Австрія.* В раді державній прийнято уставу о згортанню снігу с публичних доріг с поправкою п. Осипа Красицького, щоб обовязок згортання снігу тяжив не тільки на громадах, але й на обшарах двірських. — Оголошений в Neue fr. Presse проєкт статуту *дуалістичного банку народнього для Австро-Угорії*, котрий мав би вийти яко го-

ловна точка нової угоди між обома частинами монархії, наробив дуже багато галасу в вірноконституційних кругах. Вірноконституційники зібрали всі свої клуби на спільну нараду і просили міністрів, щоб вяснили, о скільки вважають сей проєкт за правдивий, конечний і зглядом угорського министерства обовязуючий. Мністри Депретис и Ляссер освідчили, що не вважають сього проєкту яко їх обовязуючого и що в банковій справі застерегли собі пізнійше порозумітися з угорським министерством. Се викликало багато шуму в Пешті, и угор. министр Тиша освідчив на интерпеляцію в тій справі, що угорське министерство не відступить від жадань що до банку (виражених в проєкті оголошенім в Neue fr. Presse) и що австр. министерство мало обовязатись, боронити сього проєкту. С таких обопільних освідчень виходило, що або одна, або друга сторона помиляється и забуває на дану раз обіцянку. Рознеслися поголоски, що оба министерства подалися до димені, мін. Лясер и Депретис виїхали до Пешту, щоб порозумітися с своїми залитавськими товаришами и наконець стало на тім, що по одній и по другій стороні має бути правда и оба министерства осталися в живих. — Мимо того не утихнула вірноконституційна каламутня и коли в думі державній розпочалися розправи над бюджетом, верховодець „независлих“ п. Скене, ливерант військових уборів, виповів отверто війну министерству и жадав, щоб воно уступило. Другі бесідники вірноконституційного табору, хоч з меншою заїдлостю, вчисляли погріхи министерства, котре стануло и стоїть вже через пять літ їх підмогою. Мимо того, коли прийшло голосувати, опозиція якось змаліла и, по широких, місцями дуже терпких промовах м. м. Ляссера и Депретиса, приступлено до спеціальної розправи над бюджетом. При позиціях: „мистерства внутрішних справ“ и фондї диспозиційнім, повторились наново напади „независлих“, але як в перед так и тепер кінчилися побідою министерства. Из спеціальних розправ піднести мусимо розправи над бюджетом министерства визнань и освіти. П. Бер підніс в своїй бесіді, що ученики середних шкіл надмірно обтяжені научними предметами, так що напевно можна би  $\frac{1}{3}$  часть сих предметів обмежити (об чім було вже згадано також в *Правді* в дописи из Станіславова). Добре зрозумілий интерес школьництва вимагає реформи научного плану як гимназійських, так и реальних шкіл. Евз. Черкавський нарікав, що в Галичині з 37 надзорців шкільних обсаджено тільки 21. Мін. Штремаер признав в своїй бесіді, що ученики середних шкіл дуже обтяжені, але се не виходить, після ёго думки, з самого плану научного, як задля того, що молоді учителі зараз по скінченю своїх студій допавшись учительської посади стараються пописуватись перед учениками своїм знанем в той спосіб, що ставлять до них зовсім невідповідні вимагання. Сему загадує министр запобігти в той спосіб, щоб кандидати на учителів відбували перше рік проби. Також и стан людових и головних шкіл невідповідає, після признання министра, ще своему назначеню найбільше задля нестачі відповідних учителів. С тої причини не послідувало досі й именоване всіх надзорців шкільних в Галичині. Министр не задумує звичати університету ві Львові, як сього домагались послы-германизатори. З руських послів не забрав ще ніхто голосу при бюджетовій розправі, а записаний до голосу тільки о. Наумович.


Нам здається, що найвідповідніша пора була власне росправа над бюджетом мністерства освіти, де належало віднести сумний стан нашого шкільництва в Галичині, надужита в тім згляді, и гріхи, яких допустилася Рада школьна так проти засадам педагогичним, як и правним и народнім (гл. Правда: *Руська народність в школах галицьких*); крім того постарались ми ще більше о такі матеріяли (про инспекторів и директорів), котрі дуже годяться до відворотного злюстрованя жалів п. Е. Черкавського. Не знаємо, для чого досі мовчать наші послы, але не хочемо ще тепер їх осуджувати и вичекаємо до послідної хвилі, чи сповнять вони свою повинність.

## ЗАПРОСИНИ ДО ПРЕДПЛАТИ.

С сим Ч-лом росписуємо предплату на „Правду“ на рік 1877, запрошуючи Ш. Читателів и всіх щирих прихильників народнєї справи до як найскоршого и найчисленнїйшого відновленя предплати. „Правда“ виходитиме в будучім році в такім самім обемі и по такій ціні предплатній, як и досі. Редакция докладає всіх старань, щоб відповісти заданю и становиску органу народнєї партії. Стараємося передовсім розбудити живїйший рух словесний між Русинами в Австрії и з'єднати всіх наших писателів для широкого розвою нашої словесности. Маємо небезпідставну надію, що, як досі, так и на будуче, наші закордонські брата спомогатимуть нас у наших щирих змаганях удержати и розвивати словесну спільність и єдність розділеної Русі-України. Затежнене розумінє народнєї справи у великій часті галицьких Русинів неперечно спинало и спинає належиту ходу розвою руського народнєго жита в Галичині и недозволило ще запанувати в великих кругах правдивим поглядам на наш народ и на становиско и заданя народнєї партії. Перехід від тісних або застарілих и ненародніх поглядів до властивого пізнаня нашого положеня и до переведеня правдивої роботи народнєї, ще довгий час вестиме нас дорогою тяжкої боротьби, до чого конечно треба сполученя всіх наших сил. Послїдні події нашого народнєго жита вкладають на нас далеко більшу повинність єднатись и оживлятись до щирої праці, як коли небудь иншим часом. Оспалість, нездарність и упадок наших противників — не повинні заражати наших кругів. Тільки щира праця для добра нашого народу, живий уділ в прилюдній праці народній всіх прихильників нашої идеї, розширюване слова: правди и науки — в найширші круги, совістне сповненє обовязків, — можуть усправедливити наше истнованє яко партії и зберегти нас перед засудом потомности и исторії.

То ж живий уділ в піддержаню и розвою нашої часописи, яко органу наших словесних и политичних змагань, являється ко-нечністю нашого поступу. Тільки при живій участі нашої публіки зможемо відповісти обовязкам, які тяжать на нас. Задя того про-симо о як найточнійше надслане предплати, щоб могли ми як найвідповіднійше уладити наше видавництво в ухилитись від всякої нерегулярности.

Заразом просимо тих Ш. Читателів, котрі ще досі не запла-тили цілої предплати за сей рік, о скоре вирівнане залегlostей.

 Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального жита, просимо всіх прихильників народ-нєї справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого жита та яко таке повинно знайти місце в нашій часописи. Не ходить тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

## НОВИЙ ОБРАЗ.

Видаю сими днями новий образ під заголовком

**НАЧАЛЬНИКИ И ГЕРОІ ПОВСТАНЯ**

**БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ.**

Висота образа 92 см., ширина 62 см. рисований славним віден-ським артистою А Шубергом.

*Лука Петкович, — Михайло Любичевич, — Богдан Зи-монич, Милован Бошкович, — Пежо Павлович, — Петро (Пеція) Петрович, — Стоян Ковачевич.*

Замовленя упрашася надсилати під адресою:

**Administration der „Srbadija“ in Wien VIII, Piaristengasse Nr. 49.**

Для більшої выгоди почтенної публіки висилаються посилки впрот за посліплатою почтовою по переднім замовленю картою корреспонденційною.

**Ціна образа 1 гульд. 20 кр. ав. вр.**

Замовляючі нараз 10 екземплярів отримають екземпляр по 1 гульд. ав. в. враз з оплатою почтовою. 6—12.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

В Друкарні Товариства Інокія Шевченка. — Шт. зарисок Фр. Сарцичового.

Виходить випу-  
сками в 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> арк.  
15. (3.) и 30. (18.)  
кожного місяця.

# ПРАВДА

Редакция и ад-  
министрация  
під в. 44. при ул.  
Галицькій.

## ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛИТИЧНЕ.

*„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“*

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер коштує 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться після тарифи.

## М і г л е с.

*(З калифорнійських оповідаць Брет-Гарта.)*

*(Конець.)*

Наступила клопотлива тишина. Жінота збилася у купку, а мужчини не знали як у тім положеню мають поводитись. Тим часом сміх Міглєси перебив тишину.

„Але ж“, сказала вона, „ви мусите бути голодні. Хто б хотів міні допомогчи, щоб чай та каву приготувити?“ Не забракувало добровольців. За кілька хвиль Юба Біль, неначе другий Калібан, заходився, щоб приспособити для своєї Міранди дров, а кондуктор молов у веранді каву. Я краяв шинку а судя втішав усіх своїм сміхотворством и підпомагав своїми балаками га дорадами. А як Міглєс при помочі суді и нашого ирійського „дручкового пасажера“ заставила стіл всілякими камінними приборами, розвеселились ми всі в як найліпше — хоч дощ періщив у вікно, хоч вітер гудів в комині, та хоч наші дві подорожні дами щось собі шепотали у куточку, а сорока з свого високого сідала своїм скреготом сатирично обьясняла їх розривку. Огонь палав тепер ясно и при ёго світлі добачили ми, що стіни були витапетовані илюстрованими часописями добірно та з ладом жіночого смаку и розуму зложеними. Яко меблі уставлені були скринки та паки обтягнені то ясною баволняною матерією, то звірячими шкірами. Крісло безглузкого Іма дотепно було споруджене з бодні. Усюди пробивалася чистота и змисл живописний.

Зладжена іда була справді здобутком кулінарнійської відомости. Ще більше! для товариства був се триюмф, котрий найбільше завдячували ми рідкому тактови, з яким Міглес вела розмову; — всі питання ставила вона сама, але так отверто и вольнодумно, що й не можна було подумати, щоб вона що-небудь хотіла затаїти. И так балакали ми о нас самих, о наших плянах, о подорожі, о погоді, о кождім з нас — коротко о всіх можливих річах, тільки не о нашім господарі и не о нашій господині.

Годиться ще згадати, що Міглесева розмова не була ніколи добірна, рідко коли граматично справна, а звичайно переповнена виразами, яких виключно тільки мужчини уживають. Але вона спала їх с таким блескотом очей и зубів, с таким веселим и сердечним сміхом — тільки її властивим —, що від того наче б прочищувалась моральна атмосфера. Підчас їжі почули ми якийсь шумир, наче б з надвору щось об стіну чухалося. Незабаром щось зашкреботіло и забурчіло коло дверей.

„Се Яким“, обяснила нам Міглес. „Чи хочете ёго бачити?“

Нім ще можна було відповісти, отворилися двері и до хати вточився півдорослий, сірий медвідь. Він здійнявся на задні лаби, а передні обвісив мов жебрак и задивований глядів так на Міглес — нагадуючи дуже живо своїм поведженем Юба Біля.

„Се мій вартівник“, сказала Міглес. „О він не кусає“, дала вона побачивши, що обі дами залякані сховалися у куточок. „Неправда ж мій старенький?“ говорила вона дальше звертаючись вже просто до чемпіо Якіма. Міглес нагодувала ёго, а вказавши ёму двері звернулась знов до нас: „Треба вам знати, що се велике щастє для вас, що Яким не був на своїм становиску, як ви сюда війшли“.

„А де ж він був?“ спитав судя.

„У мене“, відказала Міглес. „О мій милий Боже, він трипцяє за мною цілий вечер — неначе той чоловік.“

Якийсь час мовчали ми усі и прислухувались, як гудів вітер. Нам всім, здається, замаячів один образ — як Міглес разом с своїм диким сторожем мандрує по мокрих лісах. Судя згадав щось про Уну\*) и її льва. Міглес прийняла сей комплімент спокійно и поважно, як и всі попередні.

Чи вона не міркувала нічого, як ми її подивляли? (вже ж мусіла завважати, як обожав її Юба Біль!) не знаю я того, але вона поводитись так свобідно, що очевидно и не думала про риж-

\*) Богатирка в Спенсера: „королева русалок“.

ницю між мужчинами а жінотою. А се дуже корило молодших членів нашого товариства.

Интермецо з медведем не могло ні троха прихильнійше настроїти присутних представителёк жіночого полу для Міглес. Як тільки скінчилисьмо їсти, розширили наші подорожні дами стілько холоду, що ёго не могли прогнати навіть соснові вітя, котрі приніс Юба Біль и кинув у піч на пропал. Міглес почувла се, тож нараз, пригадуючи пізну пору и час до спочинку, попросила їх у сусідну кімнату, де було її ліжко.

„А ви всі інші містїться тутка, як зможете, навколо огню“, додала вона, „бо я маю тільки сю одну спальню“.

Нас, се б то сильнійшу часть людського роду, загально можна увільнити від закиду цікавості и щебетливості. Але тут мушу щіру правду признати, що, як тільки зачинилися двері за Міглес, ми всі позстромлювавши голови почали шепотати, хихотати, сміятись и нуж дальше виповідати собі всілякі здогади и підозріння и тисячні смілі суди про нашу гарну хозяйку и її дивовижних товаришів. Я боявся навіть, чи не зьобідили ми троха обезвладненого иднота, що наче той німий Мемнон тронував посеред нас и с погідною рівнодушністю минувших літ безпристрасним оком глядів на наше пусте щебетане.

Коли ми так горячо розсправляємо, відчинилися двері и Міглес знов вийшла у світлицю.

Однак се не була вже та сама Міглес, що перед кількома годинами здивувала нас своєю блискучою появою. Очі спустила вона у діл, а як, роздумуючи щось, с коверцем на рамени хвилинку задержалася на порозі—здавалося неначе б уся її свобода, що нас так чарувала, осталася у спальні. Війшовши у світлицю нашу присунула собі стільчик до крісла Іма, усїла и обгорнувшись накривалом сказала:

„Як не маєте нічого проти сёго, то, коли нас тільки, я переночую тутка.“

По тім взяла в свою долоню зівялу руку каліки и звернула свої очі у звільна потухаючий огонь. Догадуючись, що се тільки почин до дальших дружних повірок, а може й соромлячись нашої прежнєї цікавості, замовкли ми усї! Дощ все ще бив о кривлю, а вітер заблукавшись у комин від часу до часу роздмухував тліюче попелище иноді в палкий огонь. Як на хвилю затихло на дворі, Міглес піднесла голову, закинула волося на плечі и звернувшись до нас запитала:

„Чи є хто між вами, що знає мене?“

\*

Ніхто не відповідав.

„Пригадайте собі! Я мешкала 1853 в Марисвіль\*). Там мене кождий знав и мав право знати. Я утримувала там „Полька-сальон“, доки не зійшлася з Імом. Тому вже шість літ. Може я троха змінилася.“

Се, що її ніхто не знав, збило її троха с паптелику. Вона відвернулася знов до огню и через кілька хвиль мовчала. Опісля почала борзо говорити дальше:

„Ну, дивіться, я думала, що хтось з вас мене знає. Та про те міні байдуже! Ось що я хочу сказати: Отсей Ім“ — ту взяла нещасного за руку — „він мене знав добре, и він на мене давав багацько грошей, — міні здається, всё, що тільки мав. И одного дня — тої зими буде шість літ — прийшов Ім до моєї побічної кімнати, сів на софу, так само як тепер у кріслі сидить, и від тої пори не рушився вже ніколи без чужої помочі. Нараз запав и вже ніколи не міг навіть сказати, що ёму бракує. Лікарі прийшли и сказали, що се ёго так найшло за-дя ёго гулящого житя, а Ім дуже гулящо жив — и що ёму вже ніколи не буде ліпше та в конець, що він так довго вже не потягне. Вони радили міні, післати ёго до Фріско\*\*) до больницы, бо він до смерти позістане калікою, та буде тільки завадою для людей. Не знаю чи се для очей Іма, чи для того, що я ніколи дитини не мала, досить я сказала „Ні!..“ Я була тоді багатирка, бо мене цілий світ любив; — великі пани, ось як ви, приходили до мене — и я продала мій промисл, купила отсе місце, бо воно лежить на відстороні и тут спровадила мою дитину.“

С поетичним тактом, вродженим кожій жінці, змінила вона під час бесіди свою поставу так, що німа постать нещасного чоловіка прийшла між слухачів а нею, а сама заслонилася ёго тінею, наче б ставила ёго на усправедливленє свого ділаия. Хоч німа и безвиразна, а предсі промовляла ся постать на її користь; немічна, пририта и розтріскана від божого грому все ще таки обіймала вона її невидучим раменем.“

Укрита в темноті все ще тримала вона ёго руку и вела річ дальше:

„Довгий час не могла я навикнути до сеї самоти, бо я привычалась до товариства та до веселого житя. Не могла дістати ніякої помічниці, а мужчині повіритись я чогось жахалась. Але

\*) Місто, де видобували золото, в ті часи знано пз за рослуєстних звичаїв.

\*\*) Сан-Франциско.



поблиські Індіане, від часу до часу подавали міні помічну руку, а що міні було треба, те казала я собі присилати и так якось живеться. Лікар з Сакраменто приїздить сюда довідуватись, що робить „дитина-Міглесина“, як він Іма називає. А коли відходить, то говорить „Міглес, ти добраца душа — най Бог тебе благословить!“ И тоді чую, що міні й на самоті якось легко. А в останній раз сказав лікар при відході: „Чи знаєш ти, Міглес, твоя дитина ще буде колись чоловіком и зробить честь своїй матері. Але не тутка, ні!“ И міні здавалося, що він відійшов якийсь сумний... и... и...“

Тутка перестала Міглес говорити и заховалася у темноті.

„Люде околичні дуже привітні“, знов проговорила Міглес висуваючись до світла. „С початку тлумилися туди мужчини з північного Габель, та в кінць пересвідчилися, що вони тут злишні. И жінки також дуже привітні — вони ніколи не приходять. Оттак було тут досить пусто, доки раз в лісі не знайшла я Якіма. Він був ледви ось так завбільшки и я ёго навчила подавати лабку и просити їсти. А крім того є в мене моя Полі — отся сорока. Ого та вміє таких багато штукоч и так мене веселить вечорами, що забуваю на мою самоту. А Ім“ говорила Міглес дальше своїм прежнім сміхом виринаючи с темноти „о ви задивувалибся, що то за розумняка ового роду. Иноді принесу ёму квіток, а він дивиться так розумно, наче б спізнавав їх; то знов, як ми обоє самі лишимось, читаю ёму де-нещо из стіни... О мій Боже, сёго року прочитала я ёму цілу одну стіну. Я ще не бачила чоловіка, що б так слухав як Ім!“

„Чому ж“ сказав судя, „не поберетесь з сим чоловіком, для котрого ви посвятили свій вік молодий?“

„Ну бачите“, сказала Міглес, „то все ж не було би гарно, як би я хотіла користати з ёго нещасного положеня. А потім, як би ми були чоловік та жінка, то вже ж знали б ми об тім, що я обовязана те чинити, що тепер само хіть чиню.“

„Але ж бо ви ще молоді и принадні“.

„Вже пізно“, сказала Міглес, „и ви би ліпше зробили, як би пішли спати. Добра ніч!“

И Міглес замовкла, натягнула накривало на голову и положилася біля крісла Іма — оперши голову на стілець, на котрім спочивали ноги Іма. Огонь поводі попелівся. Мовчки обікрився кождий и за хвилию нічого не було більше чути, як тільки плюскіт дощу и тяжке сапанє сплячих.

\* \* \*

Скоро зачало свитати, прокинувся я з неспокійного сну. Хуртовина втихомирилася, на небі світили зорі, а крізь незаслонені вікна заглядав місяць понад високі ялиці у світлицю. З несказаним співчуттям прослизувалося місячне світло по самотній постаті на кріслі и блискучою пасмугою наче б купало нисько похилену голову жінки, котрої волосся, як в гарній, старинній приповідки євангельській, розсипалося у ніг того, що її серцем володів. Опісля знов заснув я и збудився вже аж тоді, як Юба Біль нахилившись наді мною гукнув міні в ухо: „всідати“.

Кава стояла для нас уже готова, але Міглес десь зникла. Ми шукали її докола дому и зволікали довгий час, хоч коні були вже запражені. Однако вона не вертала. Очевидно, не хотіла вона з нами прощатись и бажала, щоб ми так само відїхали, як и приїхали.

Повсаджувавши дами до воза, вернули ми ще раз у хату и урочисто стискали руку безвладного Іма, при чім по кождім стисненню руки треба було ёго у прежнее положене повертати. Ще раз глянулисьмо по кімнаті, ще раз, в послідний раз кинулисьмо оком на стільчик, де сиділа Міглес и повсідали до воза. Ляснув батіг и ми відїхали. Але при скруті на головний гостинець, сіпнув Біль важками так зручно и сильно, що шестерня як раз на місци осадилася. На пригорбку над дорогою стояла Міглес — з розпущеним волосям, з блискучими очима и махала хустиною на прощанє. Ми підійняли наші капелюхи у гору. По тім затяв Юба Біль свої коні, неначе б боявся яких чарів, а ми кинулися на наші сідала.

Ніхто не говорив ні слова и так доїхали ми аж до північного Габель, де наш віз перед господою „під независимостю“ задержався. За проводом суді вийшли ми до господи и засіли поважно коло стола.

„Чи ваші шклянки повні, мої панове?“ сказав судя и здійняв свій білий капелюх з голови.

Шклянки були наповнені.

„Одже добре! Ну ж на здоровля Міглеси! Хай її Бог благословить!“

Може вже її и поблагословив. Хто знає?

## УКРАЇНСЬКИЙ ГЕТЬМАН ЗИНОВІЙ-БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(Конець.)

Московське правління формально оповістило Польщі війну. Війна вибухла разом на Україні и в Литві. Весною 1654 р. польське військо вступило на Поділе и почало велику різню. Город Немирів знищено з пакорінком. У великім каміннім погребі стовпилося 3000 людей; Поляки стали викурювати їх відтіля димом, обіцяли помилюваня, як видадуть старших. Та нікого не видали и всі подушилися від диму. Відси Поляки відділами розійшлися різними дорогами и де тільки стрічали місточко, село, вигубляли там старого й малого, а оселі палили. Всюди Русини боронились завзято косами, колами, колодами; всі рішилися лучче згинути, як піддатись Ляхам. На першій день Великодня вирізали Поляки 5000 руського народу в місточку Муширівці: и там Русини не слухали ніяких напійнень и гинули, борючися до останніє каплі крови. Та козаки відбили Поляків од кріпких городів Брацлавля и Умапя и вони на час вийшли з України.

В Литві справи повелися щасливо для Русинів. Цар розіслав грамоту до всіх православних польского королівства и великого княжества литовського, впевняв, що одділиться від Поляків, обіцяв зберегти їх доми и достатки від военного збуреня. В грамоті вговорювали православних, щоб вони обстригли на головах чуби, котрі носили після польского звичаю; так багато ваги прикладали в Москві внішнім признакам. Грамота ся ледво чи мала великий вплив; далеко більше помагало успіхам царя почуте єдиньства віри и самовіжа руської суплемінности. Могилів, Полоцк, Витебск самі добровільно отворили ворота и признали власть царя. Смоленськ держався твердше; але князь Трубецький и козацький полковник Золотаренко розбили 12-го серпня на голову князя Радивиля, що йшов на відсіч Смоленська. Смоленськ держався ще до кінця вересня; наконець воевода Пилип Обухович, вбачаючи, що нема помочи з ні відки, піддав город, вимовивши собі з залогою свобідний пропуск; цар вступив у Смоленськ и казав замінити в православні церкви сі костёли, котрі Поляки переробили с церков.

Між тим Поляки придбали собі союзників у Кримцях. Ислама-Гирея не було вже на світі: одна Українка, взята в ёго гарем, отроїла ёго с пімсти за зраду її отчини. Новий хан Мехмет-Ги-

рей, ненависник Москви, заключив договір с Поляками. Зимою, в надії помічних татарських сил, Поляки знов вдерлися на Подіє і почали різати Русинів. Місточко Буша перше дізнало їх мести. В сім місточку, положенім на високій горі і гарно укріпленим, стовпилося до 12.000 народу мужчин и жінок. Ніякі вговорюваня польських начальників Чарнецького и Лянскоронського не вплинули на них, а коли наконєць Поляки спустили воду ис ставка и напали на слабе місце, Русини вбачаючи, що нічого против них не вчинять, самі запалили свої доми и стали вбивати оден другого. Жінки кидали свої діти в криниці и самі скакали за ними. Жінка убитого сотника Зависного сіла на бочку пороху, сказавши: „Не хочу по милім чоловікови дістатися забавкою польским жовнірам“ и вилетіла в повітре. Сімдесять жінок скрилося з оружєм недалеко від місточка в печері, закритій густою терниною. Полковник Целарий обіцяв ім жите и нетикальність майна, як вони вийдуть с печери; та жінки відповіли вистрілами. Целарий казав спустити воду з жерела в печеру. Жінки всі потонули; ні одна не піддалася. По збуреню Буши, Поляки виправились до инших місточок и сіл; всюди Русини, мужчины и жінки, боронились до останка; всюди Поляки витинали їх, не милуючи ні старців, ні немовлят. В місточку Демовці зробили страшну різню: там згнуло 14.000 руського народу. Коронний гетьман писав до короля: „Гірко буде вашій милости слухати про знищенє вапої держави; та иншим способом годі приборкати непогамовану хлопську злобу, котра досі тільки змагається“.

Вслід за тим прибула Полякам на поміч кримська орда и вони разом с Татарами посунулись дальше в глибину України. Полковник Богун одбив їх від Уманя. Поляки с Татарами пішли на Хмельницького, котрий з боярами Бутурлином и Шереметевом стояв під Білою Церквою. Взявши с собою Шереметева, Хмельницький пішов на зустріч неприятелеви. Коло села Баби зустрілися неприятельські війська; показалося, що в Хмельницького и Шереметева війська було менше. Русини відступили, але дуже хоробро и непохибно відбивались од Поляків и Татар, що їх прослідували.\*) Не відважуючись нападати на руський табор під Білою Церквою, Поляки знов пустились руйнувати українські села и місточка.

Та зараз потім в 1655 р. Москалі осягнули великий успіх в Литві. Вони взяли Мицьск, Ковно, наконєць Вильно. Олексій

\*) Поле, де то довелося, одержало назву Дрижи-поле (поле дрожи на споминку великої студени).

Михайлович вїхав у столицю Ягайлонів и казав заиенувати себе великим князем литовським. Города піддавалися за городами, по більшій части без опору. Міщане и шляхтичі, що зберегли православе, а ще більше селяне угнетені пануванем шляхти, приймали Москалів яко визволителів. Успіх був би ще певніший, як би московські люди вели війну з більшим погамованем и не робили пакости и насиля мешканцям.

В тім часі, коли вже ціла Литва була в руках московського государя, Польщу заняли Шведи. Вже кілька літ Хмельницький зносився с Шведами и побуджував їх до союзу против Поляків. В 1652 р. разом с Хмельницьким діяв у в тій же ціли зрадник польський підканцлер Радзівський; та поки панувала королева Христина, що воліла клясичну литературу и словесність як воєнну славу, трудно було впутати Шведів у війну. В 1654 р. вона одрікась престола: племянник и наслідник її Кароль X. обявив Польщі війну за те, що польський король присвоїв собі титул шведського короля. Літом 1655 р. він вступив до Польщи. Познань, а потім Варшава — піддалися без бою. Краків, котрого боронив Чарнецький, держався до 7-го жовтня та все ж піддався. Король Ян-Казимир утік до Шлєска. В тім часі Хмельницький з Бутурлином посунулися в Червону Русь, розбили польске військо під Городком и облягли Львів; та сей город, не зважаючи ні на які вговорюваня, не хотів нарушити вірности Яну-Казимирови и присягнути Олексієви Михайловичу. Між козацькими проводирами и московськими боярами тоді вже заходили непорозуміня. Хмельницький ніяким способом не позволяв брати Львова приступом.

Тут прибув до Хмельницького 29-го жовтня післанець од Яна-Казимира Станислав Любовицький, давний знакомий Хмельницького, и привіз од свого короля письмо переповнене найоблестнійшими а навіть униженими компліментами, хоч у Любовицького було тоді инше письмо до татарського хана, неприязне Хмельницькому. Бєсїда з Любовицьким у високім степені замїтна так зі взгляду на характер Хмельницького, як и що до духа часу.

„Любий куме — сказав ёму Хмельницький — згадайте, що ви нам обіцали и що ми від вас одержали? Всі обіцанки ваші робили ви після науки єзуїтів, котрі говорять: не слід держати слова, даного схизматикам. Ви називали нас хлонами, били нагайками, відбєрали наші достатки, а коли ми, не стерпівши вашого угніту, втікали и покидали жінки наші и діти, ви насилували жі-

нок наших и палили бідні наші хати иноді разом з дітьми,.. садили на коли, в мішках кидали у воду, показували ненависть до Русинів и зневагу над їх безсилем; та що найбільш зневажливе,— ви насмівались над вірою нашою, мучили священників наших. Стільки витерпіли ми від вас, стільки разів ви нас обманили, одже й мусили ми шукати для улекішення нашої долі такого способу, котрого жадним способом не можна залишити. За пізно шукати помочи нашої! Пізно думати о примиреню козаків с Поляками!“

Любовицький, підлещуючись Хмельницькому, став кирипити польску шляхту за то, що вона лишила короля свого в біді и сказав: „Тепер король буде признавати шляхотними не тих, що ведуть довгий ряд генеалогичний од дідів, а тих що окажуть поміч краєви. Забудьте всё, що минуло, допоможіть помазанникови божому. Ви будете не козаками, а другами королівськими. Вам дадуть достоїнства, коронні добра, король вже не дозволить нарушати спокою тим собакам, що тепер розбіглись и покинули свого пана.“

„Пане посол, — сказав Хмельницький, поговоривши с козацькою старшиною, — сідайте и слухайте, я вам скажу побрехеньку. В старовину жив у нас селянин, такий заможний, що всі завидували ёму. В ёго був домашний вуж, котрий нікого не кусав. Господарі ставили ёму молоко и він часто повзався між семеню. Раз дали хозяйському синові молока; присунувся вуж и став хлєпати молоко; хлопчина вдарив вужа ложкою по голові, а вуж укусив ёго. Господар хотів убити вужа; та вуж всунув голову в пору и господар одрубав ёму тільки хвіст. Хлопчина вмер од укушеня. Вуж після того не виходив з нори. С того часу господар став бідніти и удався до знахарів, щоб дізнатись, яка тому причина. Ёму відповіли: минувших літ ти по людськи обходився з вужем и вуж приймав на себе всі нещастя, що тобі грозили, а тебе визволяв од них. Тепер, коли між вами повстала вражда, вся недоля звернулась на тебе; як хочеш давнїгє добробиту, помирися з вужем. Господар став запрошувати вужа, щоб заключив з ним давню дружбу, а вуж сказав ёму: дармо клопоченся, щоб між нами була така приязнь як перше. Як тільки я погляну на свій хвіст, сей час бере мене досада; а ти як тільки згадаєш сына — сей час закипить в тобі батьківський гнів, и ти готов міні провалити голову. Тому доволі буде приязни між нами як ти будеш жити в своїм домі, як тобі до вподоби, а я в своїй норі и будемо помагати оден другому. То само, пане посол ста-

лося між Поляками и Русинами. Був час, коли ми разом тішилися щастем, радувалися загальним успіхом. Козаки відхиляли від королівства небезпеки, що ёму грозили, и самі приймали на себе удари варварів. Тоді ніхто не брав добици с польского королівства. Польські війська разом с козацькими всюди славились. Та Поляки, що називали себе дітьми королівства польского, стали нарушати свободу Русинів, а Русини, як їх почало боліти, стали відгризатись. Довелось, що й Русинів більшу часть одсічено и синів королівства чимало пропало. С того часу, як ті народи згадають нещастя, що заподіяли оден другому, зараз повстане досада и хоч почнуть миритись, а діла не доведуть до кінця! Наймудрійший чоловік не може привернути між нами твердого и трезалого супокою, як тільки ось як: най королівство польске зречеться всёго, що належало князествам землі руської, най одступить козакам цілу Русь до Володимира, Львів Ярославль, Перемишль, а ми, сидячи в своїй Русі, будемо відперати ворогів од королівства польского. Та я знаю, що як би в цілім королівстві лишилося тільки сто панів, та й тоді не згодились би на се. А козаки поки будуть мати оруже, також не відступлять від сих умов. Тому — прощайте.“

Любовицький передав Хмельницькому украшене з дорогоцінним камінем, дарунок жінці Хмельницького від польської королевої Марії-Людвіки. „Боже Всемогучий, — кликнув Хмельницький, — що я значу перед лицем твоім, та от як мене вивисшила милость твоя, що до моєї Ганни найяснійша королева польска пише письма и просить у неї заступництва передо мною!“ Однак звернувшись до Любовицького, Хмельницький сказав: „Не могу сповнити бажаня її милости; не могу нарушити тісного договора з Русинами и Шведами.“

Взявши зі Львова певелику суму 60.000 зл., Хмельницький одступив од сёго города, під позором, що Татаре пустошать Україну; та здається до відступлення наклонило ёго тайне посольство шведського короля, котрий обіцяв ёму руські землі, як зміцниться в Польщі. Московські війська разом с козацькими взяли Люблин. Сей город присягнув Олексієви Михайловичу, скоро потім присягнув шведському королеви, а опісля — давнёму свому панови Яну-Казимирови.

Весною 1656 р. Поляки знов трібували примиритися с Хмельницьким и просили помочи проти Шведів. В тій ціли приїхав до Хмельницького пан Лянскоронський.

Хмельницький відповів: „Годі, панове, обманювати нас и вважати дурнями; Полякам за їх неустанне віроломство ніхто в світі не вірить; був час, коли ми годилися на мир, по волі короля; а король таїв у душі противне тому, що показував на вид. Ми не вийдемо с Польщею в шіякі договори, поки вона не зречеться цілої Русі. Най Поляки формально оголосять Русинів вольними, подібно тому, як испанський король признав вольними Голяндців. Тоді ми будемо жити з вами, як други и сусіди, а не як піддані и раби ваші; тоді напишемо договір на вічних таблицях; та сему не бути, поки в Польщі володіють пани. Не буде ж и миру між Русинами и Поляками.“

Поляки лучче походили коло своїх справ у Москві, як в Чигирині. Посол пімецького імператора Алегратти, родом Славянин, знавший по московськи, прибув у Москву и вмів нахилити до миру с Польщею бояр и духовних, заявляв надію звернути оруже всіх християнських володарів против невірних. Патріярх Никон вговорював царя помиритися с Поляками и обернути оруже против Шведів, щоби відобрати в них землі приналежні Великому Новгороду. Цар улестився тим, що мирним способом зможе стати королем польським, вислав своїх повновластных у Вильну, де по многих спорах и толках с повновластними Річи посполитої в жовтню 1656 р. заключено договір, після котрого Поляки обовязувалися по смерті Яна-Казимира вибрати на престіл польський Олексія Михайловича; Олексій Михайлович с своєї сторони обіцяв боронити Польщу против її ворогів и звернути оруже на Шведів. Хмельницький дізнавшись, що у Вильні збираються повновластні для постанови миру, вислав там своїх послів; та московські послы пригадали їм, що Хмельницький и козаки — піддані и тому не повинні давати голосу там, де рішають їх долю послы володарів. Козацькі послы, вернувши в Україну, в притомности всієї старшини говорили до гетьмана: „Царські послы нас в польське шатро не пустили; мало того: до шатра з далека не пускали, зовсім як псів у церков Божу. А Ляхи нам сумлінно повідали, що вони заключили мир так, щоби ціла Україна була по давньому під властю Ляхів. Коли ж військо запороське с цілою Україною не буде Ляхів слухати, то царська милость буде помагати Ляхам своїм війском бити козаків.“

Хмельницький, почувши се, здумівся: „Дітки — сказав він — треба відступити од царя, підемо туду, куда скаже Вишній Владика! Будемо під бисурманським володарем, не то що під християнським!“



Успокоївшись од першого зворушення, Хмельницький написав цареві письмо и виказував ёму правду ось-як: „Ляхи сёго договору ніколи не додержать; вони ёго заключили тільки для того, щоби трохи оддихнути, умовитися с султаном турецьким, Татарами и иншими и знов воювати против царської милости. Коли вони справді щиро вибирали вашу милость на престіл, то чого ж вони послали послів до цїсаря римського просити на престіл ёго рідного брата? Ми Ляхам в нічїм вірити не можемо. Ми напевно знаємо, що вони не бажають добра нашому руському народови. Великий государю, єдиний православний царю на землі! вдруге молимо тебе: не довіряй Ляхам, не віддавай православного руського народу на паругу!“

Та Москва була глуха на ті ради. Хмельницький видів, що занедбується пригідний случай визволити руські землі с під польскої власти; а між тим не тільки одна Москва, але й инші сусіди спиняли ёго заміри. Німецький цїсар з грїзбою домагався од Хмельницького миру с Польщею. Кримський хан и турецький султан були в союзї с Польщею и не боялися її трактатів з Москвою, знаючи, що зо сторони Поляків се не більше як мана; напротив, їм страшнійші були успіхи Хмельницького, що вели до сполученя и зміцненя московської держави. Хмельницький попав у тугу и сум, а наконєць в педугу. Він видів в будущинї давнє підданство України Ляхам и хватався послїдних способів, щоби випередити ёго. В початку 1657 р. Хмельницький заключив тайний договір ис шведським королем Каролем X. и семигородським князем Ракочим о подїлі Польщи. Після сёго договору королеви шведському мала дістатися Велика Польща, Лифляндия и Гданьск с приморськими краями; Ракочому — Мала Польща, велике княжество Литовське, княжество Мазовецьке и часть Червоної Русі; Україна же з рештою полуднево-руських земель мала бути признаною на все відділеною від Польщи.

Відповідно до сёго договору Хмельницький післав на поміч Ракочому 12.000 козаків під головним начальством київського полковника Ждановича. Ян-Казимир дав знати про хитрощі Хмельницького московському государови. Договір, котрий заключив гетьман з Уграми и Шведами, дійшов дійстно до відомости в Москві и цар и вислав послами окольничого Федора Бутурлина и дяка Василя Михайлова ис строю доганою Хмельницькому.

Нім се посольство приспїло в Чигирин, Хмельницький, причуваючи, що ёго здоровле день в день слабне, зібрав раду и предложив козакам вибрати собі наслідника. Козаки з любови до геть-

мана а притім бажаючи ёму вгодити, вибрали ёго шіснайцятилітнёго сина Юрія. Хмельницький хоча спершу відраджував ім, укажуючи на ёго молодість, але потім згодився. Се була дуже велика помилка Хмельницького.

В початку червця прибули царські послы з доганою и застали гетьмана так недужого, що ледви міг вставати с постелі. Послы, після царського приказу, сказали ёму, що він забув страх Божий и присягу, братаючись с Шведами и Ракочим. Хмельницький відповів в такім змислі: „У нас давна приязнь с Шведами и я ніколи не нарушу її. Шведи — люди правдиві: держать своє слово; а царська милость помирился с Поляками, хотів нас віддати ім у руки; и тепер до нас слух доходить, що він післяв своє військо на поміч Полякам против нас, шведського короля и Ракочого. Ми ще не були в підданстві у царської милости, а ёму служили и добра бажали. Я девять літ не допускав кримського хана бурити українні городи царські. И нині ми не відступаєм од високої руки ёго яко вірпі піддані и підемо на царських неприятелів бисурманів, хоч би міні в нинішній недужі дорогою и смерть приключилася — и домовину повезу с собою! Ёго царській милости у всім воля; тільки міні се дивно, що бояре ёму нічого доброго не порадять: короною польскою не заволоділи, мира не довершили, а з другою державою, с Швецією, війну почали!“

Вислухавши нові докори од царського посла Хмельницький не відповідав, звиняючися недугою; а другого дня, 13-го червця, Хмельницький прикликав до себе послів и сказав: „Най ёго царська милость зараз помириться с Шведами; треба довести до кінця распочате діло з Ляхами. Вирушимо на них з двох сторін: з одної сторони войска ёго царської милости, з другої — войска шведського короля. Будемо бити Ляхів, щоб їх до кінця викоринити и не дати ім злучитися с посторонними державами против нас. Хоть вони и вибирали нашого государя на польське королівство, та се тільки словами але дійстно сёго ніколи не буде. Вони се видумали лукавим умислом для свого спокою. Ё свідоцтва, що виявляють їх лукавство. Я переймив їх письмо до турецького султана и вислав то до царської милости своїм післанцем.“

Тим не менше Хмельницький, ведля бажаня царських послів, видав приказ Ждановичеви лишити Ракочого; се пошкодило Ракочому: завоювавши Краків и Варшаву, мусив він побитий від Поляків одказатися своїх забавів.

Ян-Казимир пробував ще раз зійтися с Хмельницьким и вислав до ёго пана Бенёвського.

— Що вам шкодить, гетьмане, — говорив Хмельницькому польський посол, — скинути московську протекцію? Московський цар ніколи не буде польським королем. Получіться з нами, старими земляками, як рівні з рівними, вольні з вольними.

— „Я одною ногою стою в могилі, — одвічав Хмельницький, — и на кінці днів не прогнівлю Бога нарушенем слова даного цареві московському. Раз я присягнув ёму вірність, збережу її до останньої хвили. Коли мій син Юрий буде гетьманом, ніхто не спинить ёго заслужити воєнними подвигами и прихильністю ласку ёго милости, але тільки без шкоди московському государеві, тому що як ми, так и ви, вибравши ёго публично своїм володарем, обов'язані ёму до постійної вірности!“

Скоро після того вмер Хмельницький. В письмі писаря Виговського день ёго смерті означений 27-го липця. Літопись Самовидця говорить, що він умер „о Успеніи св. Богородици.“

Дня 23. серпня похоронено тіло Хмельницького, після ёго заповіту в Суботіві, в церкві, котру він сам заложив. Церков ся з замітно грубими стінами камініними истнує досі; та подорожний не найде в ній могили Хмельницького: польський воєвник Чарнецький, занявши Суботів в 1664 р., казав викинути на наругу кости чоловіка, що так завзято боровся против шляхоцької самоволі.

Не зважаючи на похибки и помилки, Хмельницький належить до найзнатніших двигателів руської исторії. В многовіковій борбі Русі с Польщею, він дав рішущий поворот на сторону Русі и задав аристократичному ладові в Польщі такий удар, після котрого сей лад не міг вже удержатися в моральній силі. Хмельницький в половині XVII. в. начертав то визволене руського народу од паньства, котре остаточно збулося в наших часах. Сёго мало; ёго старанем Західна и Полуднева Русь були вже фактично під єдиною властю Східної Русі. Не ёго вина, що короткоглядна и несвідома политика боярська не зрозуміла ёго, звела перед часом в могилу, занапастила плоти ёго десятилітньої діяльності, и на многі покоління відсунула діло, котре довершилось би з незрівнано меншими змаганнями, коли б у Москві піймали змисл напрямів Хмельницького и слухали ёго рад.

## РЕЛИГІЙНА БУДУЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ.

(Еміля де Лявелє професора університету в Люттих 1876.)

(Конець.)

Зібравши усе разом, виходить що моральність без віри в Бога и безсмертність душі не має ні підстави ні оправданя, а задля того й соціяльний лад, опертий на понятях права, справедливости и повинности, стає хибним и зрушенням в найглубших своїх підвалинах. То ж, коли б релігійне чуте мало счезнути, наворот до первісного дикарства став би неминучим. Не дається заперечити, що в загальнім розвою цивілізації перёд вела релігія\*). То ж, коли цивілізація не має йти до упадку, релігія мусить дальше в тій або в иншій формі вказувати її основні правила моральности в житю и бути конечною підмогою совісного повнення обовязків. Але яка ж се буде її форма? Тепер не ви-находяться вже нові релігії. Проминули часи, де ідеали в исторії втілювалися у постаті обявленя. Суцність християнства, зведена на чисту науку Исуса, — се деизм, любов ближнього, змаганя до досконалости. Можна напевно сказати, що се буде релігія над кожду иншу. Коли яка небудь релігія ще має дальше истнувати, то напевно отся. Як же ж релігійна ідея являється конечною основою моральности и права, чи ж зможе вона и тоді остоятись без формальности, без певного упостаченя, без культу, а тільки єдино на индивидуальній вірі без внішнього обяву? Міні здається, що ні. Вєі научні тези, а особливо ті, що мають управляти людськими ділами, мусять бути конечно ясно и зрозуміло означені. Истнованє людської суспільности не може основуватись на сумнівах и переченях. Най філософ не знати як невтомно згубляє глубини правди, для народу в загалі, а над усе для молодіжи треба певних и зрозумілих твердженєх позитивних.

Щоденний доказ свідчить о конечноности культу. Чутя, що не осу-щаються у зверхних обявах, усипляють и пикнуть. Взаїмний вплив фізичного и морального світу не може обійтись без одного и другого; то ж и релігійне чуте, мусить підбуджуватись и оживлятись живим словом, зборами єднотумців, штукаю и образовими діланями, щоб стати живую и плодною силою. То ж преці и вольномулярство має свої ритуали, а навіть атеїсти північної Америки мають свій культ, котрим послугуються. Ось що говорить про се Eugen Quinet: „чоловік ніколи не склониться до того, щоб пережити своє жите без думки про спіль-

\*) В одній праці, в котрій Фридерик Гельвальд старається збивати моє письмо, минушого року появленє: „Протестантизм и католицизм у відношеню до добробиту народів“, вивідає він засаду, що єпоки високо розвиненої цивілізації вєє характеристично визначалися безрелігійностю, и на доказ наводить Рим за часів Августа и ренессанс. Велика правда, тільки треба завважати, що з Августом розпочався упадок римської держави, а що до Європи в XV. віці, то власне відродженє релігійного духа було тим, що стало нагородою за зіпсутя ренессансу. — *Пр. авт.*

ність з безсмертними душами; він не хоче ні у світ, ні з світа ступати тайно и безпримітно, як листок лісової деревини, що розвивається и вяне, хоч ніхто про ёго не журиться; він потребує свідка, щоб овідчив о нім перед товариством живих и мертвих. Назвіть се насялям, пересудом, величністю, чи слабкістю — так вимагає ёго природа и вона не зміниться.

Laurent посвячує послідну часть свого великого діла про „історію людокости“ (l'histoire de l'humanité) питаню: „Яка буде релігія будучности?“ Коли ёго погляд в загалі заслугує на увагу, яко погляд одного з найбільше учених істориків и світлого правника нашого часу, то погляд ёго на се питане ще тим більше важний, що він оснований на безперервних основних, ёго студиях у тім предметі\*). Љоран виказує, як з усіх сторін підіймуться проти догматів и форм внішнього культу, и розсиплять їх у руїни, релігійна ідея и підійнята нею боротьба займатиме що раз більше знатне становиско між співчасними подіями. З усіх сторін чуються голоси, що для поратунку світа киче треба прочистити релігію. Душа бажає ісповіданя віри, яке б охотно прийняв розум, коротко, рід людський потребує конечно релігійної віри, — „відберіть її людскости, а смерть, погана смерть у гнилій матерії буде її кішцем.“

Католицизм не може вже більше відповідати релігійним потребам освічених умів. Оголосивши неомильність папи станув він навіть в противности проти держави и здіймає борбу протп всякого подвигу новосвітнього чоловіка. Він перегнаний догматами, котрих ні відкинути не може, ні сам зрозумілими вчинити не годен, догматами, що можуть тільки удержатись у смерку мистицизму, але не в силі виступити на денне світло критики. В. Constant\*\*) виказує, що релігія все муоіла підпадати перетворови в той сам час, як се діялося з цивілізацією; то ж пуче змагане, зробити з неї щось неподвижного и незмінного. Заціпенілий и неподвижний культ, що не ступає на рівень поступової освіти, вскорі відповідатиме тільки найменше освіченим верствам; він стається тоді забобонством, а висші верстви опановує невіра. Се правдивий стан, особливо в католицьких краях.

Після думки Љорана релігія будучности буде християнською, — але християнство спроваджене через ріжні по собі наступаючі перетвори протестантизму до первісного ідеалу Христа. Љоран покликуюється у доказ свого погляду на такі поваги, котрих ні троха не можна підозрівати о надмірну релігійність: Гете, Штравс, Ренан и Тен. Гете каже: Щоб духова культура и дальше розвивалась, щоб природні відомости наше знане розширяли, щоб людський дух здобував собі щораз ширший виднокруг, зовсім не треба переступати величність християнства и ёго духової культури, що просвічують нам з евангелія.

Давид Штравс розбирає в своїм ділі\*\*\*), що є в християнстві перехідного, а сталого, и так заключає: Людскість не буде ніколи без

\*) Про узнанє діла Laurent-а гл. проф. И. Фрошгамера нововидане письмо: „О релігійних и церковно-политичних питаннях теперішности.“

\*\*) Melanges de litterature et de politique.

\*\*\*) Strauss: Ueber Vergängliches und Bleibendes dem Christenthume.

религії, а чим самим и без Христа; бажати религії без Христа, значить стілько, що говорити о поезії не беручи на увагу ні Гомера, ні Шекспіра. Ісус єсть и буде нерозлучний від релігійного движенья, бо він се був, що об'явив людям правдику релігії. Христос не єсть ані божество, ані казка, — се особа історична а іменно найвеличнійша від усіх и єдинородна; але ще доконається великий переворот у почесті, яку віддає йому людскість“.

„Через довгий ряд столітій були звернені очі світа на його смерть, його посвячене, його чуда; але що сьогодні до Ісуса притягає и що раз більше и більше притягатиме, се діла його життя, його заповіді любови ближнього, приклад самоофірливости. Отсе та вічна, неминуча правда, що чинить християнство в той спосіб зрозуміле сталою релігією.“

Висновки Ренана майже такі самі, як Давида Штрауса! Ренан пригадає слова Ісуса до самаритянки: „вона ж сказала до сина чоловічого: наші батьки поклоняються богам на сій горі, а ви кажете, що належить поклонятися в Єрусалимі. А Христос сказав: Жінко, прийде година, коли боги ні на сій горі, ні в Єрусалимі не кланятимуться, а вірні тільки духом та правдою отця почитатимуть“. — Ренан додає: „Того дня, коли Христос виповів сі слова, був він справді сином божим; тоді виповів він в перший раз се слово, на котрім почиває основа непроминаючої релігії. Тим положив він заснову чистого почитання Бога, без згляду на час и на вітчизну, — що триватиме по кінець світа. Тим сотворив він те небо чистих духів, де знаходимо те, чого надармо шукаємо на землі: зуповну шляхотність душі дітей божих, абсолютну невинність, цілковиту охайність від світового смітя, волю, словом — небо, котрого незмірність простирається тільки над духовим світом мисли“.

Ніколи и ніхто не перевисить проповіді на горі; а так само и на релігійнім полі ніколи не доконається така революція, що б не навізувалась до тих величних інтелектуальних и моральних чинів, котрими просвічує імя Ісуса.

В релігії Христа нема ніяких догматів и майже ніякого культу. Любов Бога, яко праобраз всякої досконалости — любов ближнього — добродійність — се, до чого можна зредукувати його науку. Нема нічого менше теологічного, менше пошівського, а більше філософічного, глибокого и поєдинчого! Коли б ми дійсно хотіли и поверховно виявляти и сповняти сей культ, якого приклад подав нам Христос, то мусіли б ми заховувати жидівський обряд; але в кожній хвилі давав він добре розуміти, що до сего не прикладає ніякої ваги. „Будьте совершенні, як отець мій на небі совершенний.“ — „Любіте один другого.“ Ось в чім для Ісуса вага закону и пророків.

Віра без зверхних оказів, а тільки в чутях сердець и в виконуваню добра основана, се була так велика ідея, що її тільки дуже мало могло зрозуміти. То ж в короткім часі Єврейський дух позбавив її природної простоти и вона мало що не зовсім удусилась під догматичними вигодами. Тепер розходиться о те, щоб очистити ідеал Христа — се перше и останнє слово релігії — від усіх тих церковних традицій, що наліплювано на його з давен-давна аж по нинішні часи. Свобідне и індивідуальне християнство, з безконечними внутрішніми

відтінками, з нескінченною різнородністю — се, після думки Ренана, — будуща релігія людськості.

Льоран дуже ясно виказує, що чисте християнство може відновитись тільки на лоні протестантизму. Тільки в нім подибуємо почесьт для слова учителя на стілько сполучену з наукою и свободою, що розуміне ёго властивої мисли стає неможливим. Так прочищене християнство може скорше притягнути до себе жидів, могамедан и деістичних філософів. Відіймімо жидівству ёго литургійні чинности, а ёго розділ від науки Христа не так дуже великий, як на око здається. Исламизм се також дензм, але він заблукався у такі інституції, що дуже мало сприяють ёго розвоєви и все держатимуть ёго на підраднім степені. Найтяжше буде позискати католиків, бо вони або прилипають до суєвірства и своїх давних догматів, або попадають на дорогу рівнодушности (индеферентизму), звідкіля вже не має повороту. Але навіть и тут, хоч ще в далекій далекости, добачає Тен можливість релігійного движеня. „Строгий и буквальный протестантизм такого Люгра або Кальвина може ненадобився латинським народам“, говорить він, „але злагоджений и екзегезою переображений протестантизм, що відповідав би вимогам цивілізації и науки, словом протестантизм о багато більше вольнодумний и очищений, може дуже легко статися відличною релігією філософії, свободи и моральности и позискати собі навіть в латинських краях ті висші свічні класи, що під проводом Вольтера и Русса признавались до теизму.“\*)

Щоб релігія впливала на суспільність и образувала її, треба конечно, щоб вона обіймала ціле сутя, весь бит и правила кождим діланем. Для більшости людей релігія ограничається на тім, що вони сповняють певні, здавна прийняті релігійні обряди и чини, и як тільки їх сповнять, не журяться вже ні про що більше.

Се святковане, а більш нічого.

Дуже гарно описує Reville, яка мала б бути релігія будучности: „По словах и бажаню одного з апостолів належить усе, що робиться, чи істься чи петься, чи в сні чи на яві, чи в спочинку, чи при роботі, — усе на славу божу робити. Ратай при плузі, робітник в вартаті чи фабриці, мати над коляскою дитини, справотар у своїй робітні, штукар у своїм ателіє, учений при своїх дослідах, кождий повинен и в мале и в велике вносити релігійного духа, а сей дух не має бути нічо иншого, як тільки змагане до божой совершенности. Задля релігії працюватимуть над тим, щоб злагодити и справити суспільні недостатки, за для релігії постають справдішні вольнодумці политики, реформатори и філантропи. Задля релігії глядатимуть що раз кращій нової и лучшої науки для себе и для других, щоб и самим и другим лучше поучитись. „Більше світла.“ — се буде поклик у почесьт Бога, що сам єсть почином всякого світла.“\*\*)

Убогі, що виреклися християнства, повернуться до ёго, як тільки побачать, що воно приносить ім волю и рівність, коли тим часом без-

\*) Revue des Deux Mondes 1865. III. 300.

\*\*) A. Réville. Житє и діла Тома Паркера. 115—118.

божний матеріалізм довершає їх неволю и для їх в офіру видуманим правилам природи. Бо ж тільки через цілковите перекручене идей перемінилась релігія Христова насамперед в світську и попівську інституцію, а відтак стали її звязувати в подругу кастового деспотизму и давнього безладу, а навіть у потвержене вселяких суспільних нерівностей.

А тим часом — евангеліє — се ж те „благовіщене“ обявлене убогим, се вість, що наближається царство, де послідні будуть підвешені, а видічени посядуть землю. Що більше! Християнство Ісуса рішилоб усі наші економічні перепони, коли б тільки всі зрозуміли и придержувались духа християнської любови и братерства, — ним проповіданого. F. Huxt, мій дорогий учитель, виказав в своїм краснім ділі: „Соціяльне пановане Християнства“ (le régime social du christianisme), „що як политика так и економия, що так безпокоять нині нашу суспільність, могли б знайти рішене всіх своїх питань в евангелію.“

Судячи після всіх подій нашого часу, релігійне питане стається що раз більше важним від усіх інших. Ще перед недавними часами и як довго трівав вплив XVIII. віку, здавалося, що всі теологічні протіворічності рішені и залагоджені; називано їх перестарілими річями, що мають ще хіба яке історичне значене. А погляньмо тепер на всілякі події в ріжних краях, чи ж не бачимо, що се релігійні ріжніці усюда займають партії. Борба між лібералізмом а ультрамонтанством, що велася давніше тільки в Бельгії, розширилась по ціім світі: у Німеччину, Францію, Голяндію, Іспанію, Італію, Англію, Канаду, Бразилію, Мексик, Хилі, Ля Плята а навіть у зьєдначені штани Америки, де нині опір проти посягань католицького клеру стався боевим покликом при загальних виборах. И так повинно навіть бути. Релігія обіймає ціле жите: Рим думає що посів неомильну правду, то ж и мусить бажати опановувати и рядити цілу суспільність. А як ся не піддається, то повстає опір и так розпочинається борба.

В Бельгії старались досі, відділювати церковні питання від політичних. Вправді хотіли підійняти борбу проти клерова, але лишити ненарушені догмата, під котрих іменем клер жадав для себе власти. А тепер вже годі задержати таку ріжницю. Борба між клерикальним а ліберальним елементом приберає новий характер и релігійну барву и тепер вже просто здіймаються проти засад церкви. В Антверпії відшукали давні споминки XVI. віку на ново и послідні вибори під гомоном пісні г. Гайзів: *Van't ongediert der Papen, God, verlost ons Vaderland.*

В Генті руководила недавними виборами одна часопись, котра виповіла засаду, що борбу треба перенести на релігійне поле, а вибраний кандидат оголосив яко своє мото имя Марнікса, реформатора Нідерляндів. Скоро ж таке движене потриває через довший час и справді поважно здіймуться руки проти церкви, тоді конечно прийдеться рішати питане: В имени якої то релігійної чи філософичної ідеї хочете збурити церкву неомильности, а коли хочете „очистити край від попів“, як співають Гайзи, кого ж бажаете ви поставити на їх місце? Чи маєте на стілько відваги, щоб сказати разом з Вольтером: „Висвободжую тебе з пащі пажирливої звірюки, а ти ще питаєш, що я поставлю на



«що місце?» — се б то, чи готові ви проповідувати знищене всякої релігійної ідеї? Ні, ви сего не зробите, а хоч би ви навіть сего бажали, то не знайдете для себе прихильників!

Співанка Гайзів не має ніякої мысли, скоро ані не завзиває до релігійної реформи, ані не веде до атеїзму. Як не ма відваги йнятися одного, або другого, то церква задержить свою власть и буде торжествувати над роз'єднаними противниками. Чиста негація, невдоволяюча родини, мусить конечно вести до тих самих наслідків.

Недавними ще часами докорювано певним проводирям одного навіть ще дуже витичного либерализму, що вони повіряють свої діти виховачним закладам клеру, хоч самі без устанку и с пристрастним напором поборюють ёго противосвобідні напрямки. Але се противорічне дасться вяснити.

„Я хочу вам сказати, для чого вони так роблять?“ — говорить Льоран\*). Бо внутрішній голос каже їм, що без релігії не має й моральности. Хоч відцураються церкви, в котрій вони родились, хоч будуть від себе відпихати и висмівати римський католицизм, а мимо того якесь непоконане чуте наvertsає їх до такого діланя. Най се видається незнати як неконсеквентно, але власне вони хочуть того, щоб їх дітям впоіно релігійні чутя, а вони не знають до того ніякого відповіднішого органу над церкву. Ось задля того, мимо усеї відрази, віддають вони своїх синів и дочок у церковне виховане. Та й що ж иншого позістає їм чинити? Хто ж, крім попа, може уділити їм релігійної науки, для них так конечної? Певно, що не батько, бо він сам не має ніякої віри; а мати також ні, бо вона виховала б дитину в такім самім суевірстві, в яким сама блудить. Так виросла б дитина зовсім без всякої віри. — До того долучилася ще одна обава. Молодятко виховане без всякої віри, легко могло б піти за прикладом других; воно далобся опанувати, знайшло б собі якого проповідника або проповідницю и мимо волі родичів сталобся католицьким.“ — Се правда живо знята из життя: яку безліч прикладів можна б навести на потвержене слів Льорана!

Либерализм — а то у всіх краях зарівно — переходить на нову дорогу, с котрої це не можна пізнати, куди вона веде. Давнійше головив він засаду: „віру своїх батьків шанувати“ и ёму йшло найбільше о те, щоб удержати независність світської власти; нині повторяє він згаданий двовірш из пісні Гайзів и кладе свою руку вже на догмати. Неомильний папа присвоює собі найвисший авторитет в усіх річах звичаїв и моральности. А позаяк наука, суспільне уставодавство, политичні устави, словом — усе має певну звяз з моральністю, то нема иншого вибору, як тільки, або зовсім піддатися папі, як се й дійсно ультрамонтани чиняють, або ні то підійняти боротьбу проти того догмату, що то ёго оповіщенням церква старається добитись свого панованя.

Таким способом либерализм в будучности буде змушений вести борбу на церковнім полі. Але від хвилі, як ступить на се поле, мусить він також знати, куда и як далеко хоче він ити. Коли думає, що людскість може жити без релігії, то не потребує він нічого більше робити, як тільки знищити старі культи; на їх руїнах най тоді держить

\*) La religion d'avenir p. 584.

булаву вольна думка, освободжена від усіх таких мрій, як істноване Бога и безсмертність душі. Коли ж думає, що суспільність конечно потребує релігійної підстави, то марна се ёго праця воювати проти католицизму не дбаючи о те, щоб ёго чим иншим заступити. Що день звіщають либеральні часописи про зісуття, надужитя, насилля, провини та суевірства попів и монахів. Який же с того вивід? Вже ж не инший, як щоб з далеку від них держатись. Але чи виречися в загалі всякої віри, чи приклонитись до якої иншої? Вже ж конечно треба зробити якийсь вибір, особливо задля молодіжи. Як довго не приймемо якого иншого культу від католицизму, так довго все будемо повіряти молоді генерації тим, котрих щоденно поборюємо. Людскість не може обійтись без релігії, и ти сам в данім випадку обертаєшся до попа, коли не для себе, то для твоєї родини. Ті слабости противорічя впливають власне з самого положеня. Се сама партія операється на противорічю и впадає відтак в сліпу улицю.

Чи ж знають ті, що день в день нападають на слуг релігії, чого вони хочуть, и чи хочуть вони дійсно того, що вони чинять? Коли не мають непорочнішого и новосвітній цивілізації відповіднішого идеалу, то працюють вони на користь знищеня. Вони нищать релігійне чуте аж до самого коріня и стелють дорогу для триюмфального походу атеизму. Правда — „позитивисти“, се б то ті, що так довго не хочуть уважати людський рід вільним и самостійним, поки він не вилічтись від свого теистичного суевірства, можуть сміло приплеснути. Але хто переконався, що на ділі не має моральности тільки на релігійній підставі, на що суспільність без моральности неможлива, — сей не мало занепокоїтсья про будучність. Коли в XVI. віці піднялися Гайзи, щоб „слобонити край від хлані попівської“, то вибрали собі намість старих збурених форм віри и визнаня инше, з наукою Исуса більше згідне християнство и в той спосіб заснували найбільше вольні и цвітущі держави в світі: Голяндію, Англію и зъєдначені стани Африки. Як же ж сегочасні Гайзи не мають в своїй жебрачій торбині нічого иншого, як тільки одну голу негачію, то ширять вони у світ тільки колотнечу и безлад, бо без релігійних идея не може трівати суспільність.

~~~~~

На послідок зберімо ще головні точки наших виводів.

Истнуючі товариства релігійні стали у противність з наукою, а подругами и помагачами деспотизму и гидких привилеїв станових. Задля того ворогують тепер на них и вони, здається, клоняється до упадку.

Але чи ж с того виходить, що всяка релігія счезнути має? Ні, бо чоловік по своїй суцности єсть релігійно настроїне сотворіне. Моральність має свою підставу, зарівно як и оправдане своїх засад едино тільки в релігійних идеях; без релігії не має ніякого права, ніякої справедливости, ніякого соціального ладу!

Коли яка небудь релігія управнена до дальшого истнованя, то се неперечно на будучність тільки християнство Исуса; се абсолютна релігія — та, що при належитім розуміню и переведеню зможе рішити всі соціальні перепони.

Либерализм в борбі проти клерикалізму приходять до того, що війна переходить на релігійне поле. Коли йому здається, що цивілізація може дальше розвиватись без релігійного ідеалу, то буде доволі, як він знищить сей релігійний ідеал; коли ж противної він думки, то мусить він прилучитись до релігії будучности, а сею єсть християнство євангелія.

Безсилність и оспалість либералістів виходять с того, що вони побороють релігію, без котрої не можуть предес обійтися, та що повіряють свої власні діти тим, котрих за ворогів вважають.

В коротких словах: Коли будучність належить до атеістичного матеріалізму, то зовсім було би логічно, знищити давні культи, незаступаючи їх ніякими новими;

коли ж для чоловіка релігійний ідеал є конечно потрібний, то нищити истнуючі релігії, сі підвалини всякого соціального ладу, а не поставити на їх місце ніякого иншого, с потребами и духом новосвітнїї суспільности більше згідного культу, значило б тільки на стижір отверати двері анархізму.

ПЕРЕГЛЯД КРИТИЧНИЙ.

Новости наукові в нашій літературі. (Слово о Пяну Игоревъ, Д-ра Ож. Огоновського. Граматика руского языка Д-ра Осадци в 3. виданю) написав Б. Пюрко.

II.

Друга новість наукова, сли її так назвати можна, се граматика руського языка Д-ра М. Осадци в 3. виданю.

Поки приступлю до оціненя сего виданя позволю собі, для поинформованя ш. читателів, сказати кілька слів про историю того виданя.

Як відомо грам. Д-ра Осадци в 2. виданю була, задля браку другої лучшої грам., дотепер уживана в гимназіях яко підручник при науці языка руського, помимо всіх своїх недостатків виказаних впрочім и критикою.

Понеже однак послідними часами наклад того виданя зовсім вичерпався, постановила комісія школьна видати грам. Осадци в 3. виданю, поправнім и приспособленім до теперішних потреб школьних и наукових. В тій цілі вїйшла комісія школьна в уклади з Інститутом Ставропигійським, яко властителем тої-же граматики. Уклади ті скінчилися на жаль на нічім. Інститут поминув анатемизовану комісію шк. и поручив нове виданє грам. Осадци оо. Лепкому и Онишкевичу. Комісії шк. не позістало тоді нічого, як виказати недостатки и противорічя в грам. Осадци и предложити тиже новим видавцям до увзглядненя, що комісія и учинила. Таким чином стали спімнені пп. видавці перед алтернативою, або переробити зівсім грам. Осадци, або

зробити чистий тільки відбиток из видання давнішого ограничаючи свій захід и труд на саме тільки проваджене коректи. Тим часом не пішли пп. видавці ані одною дорогою ані другою, а вибрали середину, котра оказалась на жаль хибною, а бодай непотрібною помимо того, що „in medio virtus“.

Пп. видавці знесли именно в новім виданю вказане ім ком. як. противорічне §§. 40 и 552, за що заслугоють на узнане, в прочім не робили жадних майже змін, а натомість поробили деякі свої уваги и додатки, котрі по більшій часті суть або хибні, або зівсім непотрібні.

Так повідають пп. видавці на стр. 10 §. 20, якобы *и* перед самогласною звучало в нашім язичі, як польское або німецкое *i*. Вправді повідає тоє в иншім порядку и Осадця сам, однак не наводить на доказ тої теорії ані одного приміра. Пп. видавці наводять однісенківий тільки примір: оіяти (= сїяти) в котрім *и* мало би звучати як польское або німецкое *i*. Я позволю собі теорію тую заперечити. Нехай пп. видавці прислухаються лучше виговорowi машого народа, нехай перестудіюють лучше устню нашу словесність, а переконаються що *и* звучить тільки як *и* (= *y*) и в словах як: сїяти (*syjaty*) приятель (*prujatel*) шия (*šyja*) а не *sijaty*, *prijatel*, *šija*...

З віди то походить, що и учений Миклосич, пишучи тії слова буквами латиноькими, не піше: *sijaty*, *prijatel*, *šija*... а *yujaty*, *šyja*, *prujatel*... (Диви: Vergl. Gram. der slav. Spr. а именно: Wortbildungslehre стор. 254, 256 и инші.)

До §. знов 28. 2. стор. 12., де говорить Осадця о переході корінного *e* на *ь* додають пп. видавці яко виняк, що *e* (очвидно після думки пп. видавців корінне, позаяк тут мова о коріннім *e*) не переходить на *ь* в причасті: дерь, перь, умерь, терь... Тим часом у всіх тих примірах не переходить *e* на *ь* власне для того, що не єсть корінне. Порівнай: дру, пру, умру, тру, в котрих *e* яко некорінне випадає, а потому Миклосича: Wurzel im Slavischen. Пп. видавці допустились одже тут досить грубого промаху.

Трохи нижше того самого §. Ч. 4. повідає Осадця дальше, що корінне *e* переходить на *ь* перед окінченем *іє* (= *іе*), коли *и* на *ь* ослабляється: камѣньє весѣльє...

Если говориться тут о окінченю *іє*, а потому о ослабленю *и* на *ь*, то кождий и невеликий знаток сподіватись буде, що имена тії виглядати будуть в Nom. Sing. ось як: камѣньє, весѣльє а не: камѣньє, весѣльє. Но мало того. Если вже Осадця пише в Nom. камѣньє, весѣльє, то кождий консеквентно мислячий буде сподіватись, що Genet. тих имен буде: камѣня, весѣля, а не камѣня, весѣля, як пише без виняки правильно но неконсеквентно Д-р Осадця. Противно если пишеться в Gen. камѣня, весѣля, Dat. камѣню, весѣлю, а не: камѣня, весѣля, камѣнью, весѣлю — то консеквентно будесе писати и в Nom. камѣне, весѣле, а не: камѣньє, весѣльє. Бо если приероване: *a* и *y* виражаемо через: *я*, *ю*, а не через *ѣ*, *ю*, то виражаймо и приероване *e* через *e* (*іє*) а не через *ѣ*.

З відки ж питаєтє понав Осадця в таку неконсеквентність? А от з відки. Як відомо російські граматики, котрих Осадця, яко подо-

вік науки, студіювати мусів, писали и пишуть: житъе, спасенъе, але зівсім справедливо, позаяк в росс. *e* значить тільки що *e* — *je* а не *e*. Житъе, спасенъе писали и попередники Осадци, як Головацький и инші, але и мали до того причину позаяк вони для *e* и *e* уживали одного тільки знака: *e*, и учили, що *e*—*e*, если стоить на початку слова, або по самогласній. Головацький писав одже слущно: житъе, спасенъе, бо писав и: *estъ*, *dobroe*, а не: *estъ*, *dobroe*.

Після тих взорців пише и Осадця: житъе, спасенъе, помимо того, що розрізняє в овоїй грам. *e* и *e*, помимо того, що пише: *estъ*, *dobroe*, а не *estъ*, *dobroe*. Розрізняючи: *e* и *e* повинен був Осадця писати: *житe*, *спасене*, або пишучи *житъе*, *спасенъе* повинен був писати и: *estъ*, *dobroe*, а не *estъ*, *dobroe*, через що допустився великої неконсеквенції в писанню. А неконсеквенція тая *estъ* так очевидною, що пп. видавці змінюючи децю в грам. Осадци повинні були усунути и туюже, тим більше, що и ком. шк. звертала на тоє їх увагу.

На стор. 13. тогоже §. під ч. 6. додають пп. видавці слідуочу увагу: „Мъсто ъ многі со (sic) взгляду на словопроизведење пишуть въ тыхъ случаяхъ ѣ, гдє которі же *e* не увзглядняючи выговора.“

Питаюся, на що тут тої причіпки? Чи може на тоє, щоб дати ученикови нарек: *пиши*, як ти оя подобає?

Але скажуть може пп. видавці: грам. повинна реестровати всякі форми вѣзка и всякі способи писаня. А — если так, то треба було тут додати ще и тоє, що деякі пишуть тут *ѣ* увзглядняючи перед всім сам тільки виговор. По тім треба було розібрати всі ті способи писаня критично и показати наконецъ ученикови на один найліпший спосіб писаня, котрого він держатися має, так бодай ділають всі инші граматяки, из котрих досить буде навести тут одного Малецького. Замітити належить тут ще и тоє, що пп. видавці уживають в тій увазі пропозиції *so*, котра незнана єсть малорущині у всіх її діалектах.

В тімже §. 58. повідають пп. видавці межи иншими, що ю 6. падежа *ving.* ослабляється на *ѣ*, на пр. *рукой* зам. *рукою*. Тверджене *ee*, думаю, єсть собі так кинене без жадного близшого доводу, а яко таке єсть що найменше за сміле, позаяк не находимо инших випадків, в котрих би ю ослаблялося на *ѣ* и *e* котрих би після аналогіи на такеж ослаблене ю на *ѣ* и в горі наведенім 6 падежи заключати було можна. Що до мене, думаю, що форма *рукой* дається вивести або в форми *руков*, а тоді перейшло би *e* на *ѣ* подібно як в словах: *вострый* зам. *вострий*, *вовес* зам. *вовес*, *восика* зам. *восика* (Диви Осад. §. 36, норівнай також наше: *домів* в росс. *домой*.) — або, що правдоподібніше, форма *рукой* дається вивести из форми *рукою* (*гикој-и*) а тоді відпало би на кінці *у*, подібно як випадєє при *Adject.* *ѣ* по *j* в. *Genet. Sing*: *доброѣ* (*dobroj*) зам. *доброѣ* (*dobroj-i*).

Потому — як будь воно правда, що форма повна: *рукою* єсть нині більше уживана, и хотяй уважається вона нашими граматяками за правильнішу, то все такою форма: *руков*, після моєї гадки, єсть старша від неї. Довести се не трудно, як відомо первісне окінчене 6. пад. *ving.* имени 3. деklinації єсть властиво: *м*: *руком*, що ще и нині подібати можна в язичі сербськом. Из тої первісної форми: *руком* утвориваєсь в нашім язичі форма: *руков*, позаяк заміна: *м* на *e* в язичі нашім ча-

сто стрічається: порівн. цвинтар и цвинтар; рівний и рімний; кімната и ківната. З форми знов: *руков* повстала форма *рукою* в слідуючий спосіб. Кождому з нас и неграматикови знаний в нашім язичі перехід: *в* на *у* и на відворіть. Так говоритьс я и пишетьс я у нас: в місті и у місті; уже и вже; умерти и вмерти; учити и вчити. Таким чином перейшло и (формі *руков*: *в* на *у*, а так повстала з форми: *руков* форма: *руко-у*, з котрої через вставлене *ј* (*руко-ј-у*) для уникнення роззіву повстала загально тепер уживана форма *рукою* (*руко-ј-у*). По відпаденю наконечного *у* повстала з форми *рукою* (*руко-ј-а*) форма: *рукой* (*руко-ј*). Историчний розвій форми: *рукой* був би одже слідуючий; *руко-м*, *руко-в*, *руко-у*, (*руко-ј-у*) *рукою*, (*руко-ј*) *рукой*.

Идім дальше. Переходячи до деклинації змінють пп. видавці правило Осадци, після котрого належать именники до 1. деклинації в слідуючий спосіб: Осадця учить §. 134., що до 1. декл. належить имена сущ., котрих пень кінчиться на *ъ*, *ь*, *й*. Пп. видавці ставлять тоє правило ось як: До 1. декл. належать им. сущ. *мужеского рода* на *ъ*, *ь*, *о*, *й*. Годі не признати, що зміна с я а имено додаток „*мужеского рода*“ из взглядів педагогично-практичних єсть дуже пожадана. Шкода тільки, що пп. видавці не зділали такого додатку и при инших деклинаціях, через що допустилися знов неконсеквенції.

На стор. 51. ч. 6. повідають пп. видавці, що в 1. п. ч. мн. „употребляють також давнїйше окінченє на *и*: *короли*, *краи зам. королѣ*, *краї*“. Тоє що горі сказано о увазі пп. видавців, в котрій говорять о *ѣ* и *е* зам. *ь*, те саме зауважати належить и о сім іх додатку. Цікава тільки річ, для чоґо *и* єсть давнїйше ніж *ь*? Відповідь на се питанє була би дуже интересна, коли би ш. видавці при якій небудь спосібности схотіли її нам уділити.

В §. 157. в котрім подає Осадця образець деклинації займен. *сеї*, *ся*, *се*, додають пп. видавці по при формах *стї* (3. п. від *ся*) також и *сѣї*, а попри *стмз* (7. п. від *сеї*) також и *сѣмз*, *семз* після горі наведеної іх засади, що декотрі так пишуть. Додаток *сеї* немає и тут практичної вартости, позаяк и тут лишена ученикови воля, писати, як єму подобається, чим може тільки побільшитись и так вже великий хаос в нашій правописи.

Ще важнїйшою єсть річ слідуюча. На стор. 89 ч. 1. говорячи о окінченях личних повідає Осадця, що в українськїм нарїчю заховується в 3. ос. ргаes. sing. „*правильное*“ окінченє *тв*. Пп. видавці замінили вираженє „*правильное*“ на „*правильно*“ и піддали тим самим цілому правилу Осадци зовсім инший злисл, позаяк „*правильное*“ значить „das regelrechte, richtige“, а *правильно* „in der Regel“ — звичайно. Зміну сю можна би справедливо назвати фалшованем правил Осадци, коби не уваґа ч. 5. на тїйже стор., де пп. видавці задержують злов вираженя Осадци „*правильное*“. Одже если пп. видавці недопустились тут сфалшованя грам. Осадци, то допустились знов неконсеквенції и хаосу.

В слід за тим додають пп. видавці, здається, щоб оправдати заміну вираженя Осадци „*правильное*“ на своє „*правильно*“, що до окінченя 3. ос. ргаes. sing. слідуючу уваґу: „Окінченє *тв* употребляє с я

въ 3. л. такъ ед. якъ и мн. числа такожъ въ найдавнішихъ старословенськихъ памятникахъ, писанихъ глаголитикою“.

Кілько вартости має сей додаток okazaється з слідуочого. Треба знати, що учений Миклошич доводить в однім из найновішихъ своїхъ діл (Formenlehre in Paradigmen стор. XVIII.), що для старословенського языка, як се видно из памятників Панонниї, вітчизни языка старословенського, в 3. ос. граев. єсть характеристичне окінчене *тъ*, хотяй як повідає тойже учений тамже, окінчене *ть*, яке подають найстарші памятники старословенсько-руські, єсть далеко старше, одже и правильнійше. Не дивно проте, що и Осадця подаючи на стор. 89. своєї грам. окінчення личні, уважає окінчене *тъ* за „правильное“ окінчене 3. ос. граев. и дає томуже таким чином перевагу над галицько-фонетичним окінченням *тъ*. Но помимо того впадає Осадця в тій справі, як и в многих іншихъ взглядахъ своєї грам. в противоріччє. В образцяхъ подає (стор. 89) яко „правильное“ окінчене 3. ос. граев. *ть*, а в тексті задержує *тъ*. Пп. видавці же зам. знести се противоріччє, як се жадала від них ком. шк., стараються оправдати окінчене *тъ* увагою, що тоєже знаходиться в найстаршихъ памятн. старослав. писаних глаголитикою.

Я гадаю, що увага тая має тільки вартости, кілько вартости мала би теория, що в 3. ос. граев. sing. писати належить *ходи, носи*, як се декуда у нас и говорять, и як воно єсть в язичі польскім. Звісно бо, що язык польскій, мається до нашого майже так само, як и старословенскій. И один и другий єсть тільки єго сестрою. Іншими словами: форми языка належить вяснити перед всім из языка самого, так як се ділає Миклошич для языка старослов., а прибїгати до іншихъ языків аж тоді, коли речена форма з власного языка вяснити не дається. Потому сля в язичі живючим для одного вираження находится більше форм, як се єсть и в язичі нашім (*ть, ть*), тоді думаю ввести треба в письмо тую форму, котра до того найбільше має шанс. Якїж суть шанси, котрі дають в кожній ліпшій писовні перевагу одній формі над другою. А ось такі: *Виговор, етимология и принятий спосіб писаня.*

Придивімся тепер, котра из повисше наведенихъ двохъ форм має за собою наведені тут шанси бути виключно уживаною в письмі.

Що до виговору, то сей вправді сам спорної тої справи рішити неможе, бо у нас говорять в 3. ос. граев. так твердо, як и мягко (*робить и робить, роблять и роблять*), однако заперечити не дається, що більша часть нашого народу говорить мягко (*робить, роблять*). Тут належить ціла Україна и часть Галичини. За то промовляє етимология рішительно за формою мягкою на *ть*.

Як звісно кінчиться в язичі грецькім [щоб дальше вже не сягати] 3. ос. граев. на *и*, що в транскрипції на наше значить *ти*. Если тоді того наконецного *и* в окінченю 3. ос. граев. в язичі нашім не чути, то воно очевидно мусіло на щось ослабитися. На щож ослабляється в нашім язичі звук *и*? Осадця §. 58. зібрав всі майже випадки такого ослаблення, а у воіх них ослабляється *и* тільки на *ь*, а ніколи на *з*. Для нефахових наведу тут и я кілька доказів ослаблення *и* на *ь* в нашім язичі. Так знає кожний, що *императ.* глагола *робити* єсть: *роби*, глагола же *глянути* єсть: *глянь*, де *и* очевидно ослабляється на *ь*. Дальше: попри формі *inf.* граев. *робити* уживається також и форма

робить, в котрій *и* ослаблюється знов на *ь*. Таке саме ослаблене *и* на *ь* подбуємо и в глаголах *єсь, даєь, зам. єси, даєи, и проч. и проч.*

Єслиж тоді *и* ослаблюється тільки на *ь* и нема випадку, де би воно переходило на *з*, то конечно заключати потреба, що и в *З. ос. праєс.* ослаблюється воно на *ь*, одже и правильне окінчене *З. ос. праєс.* мусить *ть* а не *тз*.

Наконець єсли в глаголах без букви звязкової и поборники окінченя *тз* пишуть *ть*, як: *єсть, дасть и проч.* то вже сама консеквенция вимагає, писати и в инших глаголах *ть*, позаяк в одних и других безперечно єсть одно и тоже окінчене.

За мягким окінченем *З. ос. праєс.* проиавляє и прийнятий спосіб писаня. Так знаємо, що далеко більша часть писателів новійшої нашої літератури уживає тільки форм з мягким окінченем, а що до старинної нашої літератури, то єсть се фактом загально знаним, що у ній стрічаються майже виключно форми з мягким окінченем на *ть*. (Порівн. Єванг. Остром. Правду руську, Слово о пол. Іг. Нестора и инші). Из сказаного слідує одже, що форма *З. ос. праєс.* з мягким окінченем (*ть*) має за собою:

1. виговор більшої части нашого народа,
2. етимологию и

З. по части и прийнятий спосіб писаня, позаяк більша часть лучших наших писателів уживає її виключно, а яко така повинна мати в письмі перевагу над формою на *тз*, котра то нослідня має за собою тільки часть виговора нашого народа.

Тільки о тім предметі. Сподіюся, що сказане тут мною послужить за найлучший доказ, о кілько вартости горі наведена мною увага ш. видавців о окінченю *З. ос. праєс.* на *тз*, и подасть заразом ш. моім інтерпелянтам найлучший одвіт, для чого и після якої грам. казку я моім ученикам писати в *З. ос. праєс.* *ть*. Жадане моє, як видно из сказаного, не єсть субективною моею забаганкою, а має свою підставу в науці а навіть и в грам. Осадци (§. 89.). Тільки о *З.* виданю грам. Осадци, и додатках помічених в тійже ос. Ленким и Онішневичем. А додаткам тим всім разом взятим закинути можна ще и тоє, що не відріжені суть від тексту Осадци ані особним друком, ані не виписані суть ніде при кінци граматики, через що виглядають так, як би хотіли підшиватись під авторитет покойного Д-ра Осадци самого. Помимо того однак годі не згодитись з ш. видавцями, що *З.* видане грам. Осадца дасться легко уживати в миколі попри виданю давнійшим. Бо дійсно, всі додатки и уваги ш. видавців, як хибні вони часами и суть, суть так дрібні и не значні, що не змінюють зовсім основи граматики Д-ра Осадци.

Пурко.

Наша чорна доля!

Значні переміни в наших життю народнім, які відбуваються послідними часами перед нашими очима, мусіли конечно звернути увагу кожного, хто хоч троха уважно слідив за послідними подіями. Незмінне правило природи раз у раз здіймає нові сили до життя, а з немилосердною послідовательністю торощить всяку гниль, всяку безжизненну заваду життя, вої спорохнявілі послідки перестарілости. Коли послідними часами у життю галицьких Русинів між рядами колишних „заступників и поборників“ народа неначе помором повіяло и оніть заснігилась в найважнійших институциях народніх, то се був тільки конечний вплив згаданого правила природи, а заразом великий доказ, як багато нагромадилоє у нас перестарілости, безжизненности, анорганічної зашкаруплости.

Першим почином безжизненности староруської партії—було прилюдне опущене народній підстави, виреченєся свого народу и язика, яке відбулося в злопамятній манифестації здесперованого „Слова“ в 1866 р. Хто троха міг застановитись над досягlostю сего акту, мусів зрозуміти, що наші проводирі кинувшись в рамена „общерусизму“ — після їх власних слів — готового и „ніякого труда настоящего“ — відцуралися праці и совісного труда для добра народу, зреклися органічного розвою, самовіжого життя, а тим самим и втратили підставу всякого життя. Галицьке „общеруське обединеніє“ було неперечною ознакою лінивости, здряхлости и морального павиєризму. Треба було чисто-галицької наївности и зуповного незнання життя російського народу, щоб брати за вплив серйозної мысли и правильного розвою „общеруськіє Слова“, котра в цілій миолячій Росії зробила вражене даківського лепетаня моральних павирів.

Але втрата народній підстави, зреченєся самостійного и працєвнотого життя, — незвичайно скоро звялили цілу партію, що стояла за плечима ренегатів. Не минуло и 10 літ, а незаперечима оспалість и застоя цілого староруського життя роскошилась у всіх частях сеї партії. Намість колишних заступників остались живі мертвеці, без идеї, без патриотизму, а иноді й без сорому прилюдного. Ціле проводирство завмерало так скоро, зниділої перестарілости и дрянї громадилося так багато, и сей помір моральний був так обемистий, що задля сего мусів наступити певній застій в цілім життю галицьких Русинів, бо народня партія, що творилась майже з самих молодих людей, не могла ще на разі дати заступників ні до сойму, ні до думи державної, ані навіть до усіх институцій, де снітею вкривались сліди праці колишних патриотів. Взрієт народній партії не міг від разу так широко розвинутиє, як великим був упадок староруської партії, а то тим менше, що „Слово“ надуживаючи довіря своїх читателів и становлячи заразом а и ѿ политичного и словесного образования дуже великої части староруської партії, через довгий час уміло закривати очі своїм тоді ще численним читателям, поїти їх ненавистю проти народовців и спиняти

навіть дійсних патріотів староруської партії від повороту до обозу народовців. Таким способом могла народня партія розвиватись и розростатись тільки власними силами и своїми людьми поступенно, дорогою природного розвою.

Ось и стане нам ясно, задля чого в прилюднім а передовсім в політичнім житю усіх галицьких Русинів послідними роками обявилась застоля, а по части навіть очевидний упадок. Усюда, де не могли народовці зайняти належного місця, запанувала гробова майже тишина, або проявлялась діяльність неувдала, безцільна, а не раз, коли не чисто егоїстична, то певно як найменше патріотична. У багато ж річах, до котрих йняли ся народовці, їх діяльність парализувалась злосливими забігами противників. Згадаймо тільки справи школьні, укладане учеників, удержане руського театру народнього, розвій товариського житя в „Бесіди“, ба навіть саму просвіту народню, — а всюди побачимо, як часто мусіла схиблятись, або й розвиватись добра воля и охота народовців: працювати для добра народу, — о злосливій агітації противній. Уложені учебники, з малими виїмками, приправлені уступками на користь старорущини — вимагають очищення від сеї протівонауочної угодовости и уступчивости. Агітації проти руського театру остаючого під управу „Бесіди“ виродали між публікою рівнодушність для піддержаня народньої сцени; „викинене“ „Бесіди“ з Дому Народнього унеможливило належитий розвій руського житя товариського в столиці галицької Русі; а навіть в ширеню просвіти народньої боролись и борються народовці с перепонами староруського обскурантизму и ворогуваня.

У такім складі річей, кождому мислячому патріотови насувалась одна думка: уступайте зужиті и перестарілі — а виступайте добросовістні, працювати — живі! То ж було се ознакою не зовсім ще згаслого патріотизму, коли по сумних виборах соймових не тільки приватно, але навіть прилюдно цідіялися між староруською партією голоси завзиваючі до реорганізації, до зміни заступників и голов „від котрих риба смердить“, до єдности и спільної праці. Від 1866 р. був се єдиний розумний и патріотичний зазив с поміж староруської партії до власних прихильників. Хоч був се автентичний доказ капитуляції „беззглядної староруськості“, однакж був він заразом и проблеском надії будучого житя, волі до житя... Капитуляція по цілковитім упадку — не соромна, а пізнане власного блуду и охота поправи все и всюди похвальні.

То ж свого часу оцінили ми відповідно сеї настрої, а властиво перестрій опині одної части староруської партії, котрого відгомон озвався також в колюмнах коломийської „Руської Ради“, — а заразом піднесли ми, як мало відповідним и ненадійним прологом осущеня сеї доброї волі являється проєктований з'їзд всіх редакторів. Ми вказали також, що належало б чинити до сповнення для всім пожаданой реорганізації (а властиво для прилученя їх до народньої партії) незужитих и нездеморалізованих сил з староруської партії.

Однакж, як каже приповідка, „хіба би вже чорт чортом не був, щоб и ладану не злякався“, так и руководителі староруської опині спроневірили ся своїм стілько разів задокументованій истоті, коли б за-

явили добру волю и приложили руку до своїх грішних грудей. То ж злонамірена ретирада „руських“ редакторів від власного проекту могла здивувати хіба ще власних їх добродушних повірників. Ми могли б хіба дивуватись над смішною незручністю „перехопившихся“ редакторів, коли б тільки сей маневр не так живо нагадував нам знаних „калік на голову“.

И „Слово“ и „Русская Рада“ перелякались голосу власних прихильників, и як раз затрубили, що у них усе так гаразд, що доля Русинів така добра, політика послів так відповідна, жите староруських інституцій так цвітуче, а провідирство таке блискуче, що й нічого реорганізувати, нічого справляти, нічого робити. Урра! тай годі! „Мы перехопилися!“ пише „Русская Рада“ „и дали повѣдь до радости, що мы уже также противъ нашимъ „святоюрцямъ“ выступаемъ“. А дальше вже пише якийсь „вѣзмъ намъ извѣстный народолюбець“ (Ленкавський?!)

„Ударило насъ то не мало, що ударяете на нашій інституції, що они дуже ревно стараются о умноженіе „тыхъ цеголъ и того камѣня“ въ Львовѣ, а не обертають капиталѣвъ на просвѣщеніе народа . . . ! Именно за то мы не маемъ для тыхъ мужей досытъ слѣвъ похвалы, що ставлять въ Львовѣ русскій крѣпости, якими суть Ставропигія съ ея камяницами и „Народный Дѣмъ“ съ его квадратомъ! Мы еще желаемъ, чтобы на томъ не перестали, но чтобы дальше куповали, чтобы еще и цѣлу краковску улицу и то якъ найскорше выкупили. Мы нарѣкалибы на нихъ, якбы они розточовали народное имѣние на издаваніе книжочокъ для народа, котрѣ не могутъ (?!) входить въ програмъ „Народного Дома“... Вы хотѣлибы видѣти въ „Народномъ Домѣ“ читальню съ упорядкованною бібліотекою! Думаєте що не хотѣвбы того каждый управляющий членъ „Народного Дома“, чтобы наша молодѣжь не въ „пеклѣ“ и не робленю долговъ, но въ серіозныхъ наукахъ образовалася, якъ то давнѣйше було, доки врагъ не посѣявъ дурѣйки межѣ шсеніцу? Но скажѣтъ-же, где тую читальню помѣстѣти? До того треба кѣлька комнатъ на книги, хоть одну сатю на читальню; то значить треба выповѣсти наемъ школамъ, позбавитися доходу, котрый чей не марнуется, а въ пользу обертаеся, якъ то зъ щорочныхъ розчетѣвъ знаете. А отворити читальню для молодѣжи? Для котрой? Для той, що у неѣ на радость врагамъ потерялася народная идея? Якѣ же книжки вы бы могли давати читати, чтобы скрѣпити ними народного духа? Чи тѣи серіозній, науковѣ, котрыхъ есть тѣма, чи тыхъ кѣлька съ тѣми „мрѣями?“ Якбы тая читальня выглядала? Чи не такъ, якъ „Академическій Кружокъ“, котрый въ своемъ началѣ напоявѣ всѣхъ насъ радостію, ажъ доки не попалъ въ руки заграничного нигилиста, котрому ничего нема святого, котрый постановивъ собѣ все лишь бурити, а ничего не созыдати? Если же для одного нигилиста наша молодѣжь вырѣкаеся нынѣ своихъ отцѣвъ, чей также не изверговъ, ругае свою вѣру, окунемъ (?) стае противъ всѣхъ своихъ давнихъ русскихъ, святынь, чи добре булобы до тыхъ всѣхъ компромитацій русского дѣла еще нове поле до полнобѣвъ причиняти... Еслибы тыхъ не много старыхъ и съ старыми началами людей, що еще руску идею

піддержують теперь вымерли, що сталося съ народомъ? Я цѣнно високо велику мысль съ обществомъ Качковскаго вязаную; народнія собранія якія у насъ були въ Галичѣ, въ Львовѣ и въ Стрыку були моимъ идеаломъ, но вѣрте менѣ, нынѣ, еще разъ повтаряю, нынѣ не хочу ихъ видѣти, бо уже не хочу видѣти соблазна нашего русскаго народа, котрый жертвуе послѣдніе на дорогу, щобы щось видѣти, чогось научитися, а не видить ничего, лишь домашнюю вражду, скажену вражду дѣтей одной матери по командѣ одного нигилиста!... Чи мало еще для васъ науки, що общество Качковскаго минувшаго року, мѣсто щось розумного въ видѣлѣ робити, мусѣло лишь отпирати на пасти одного „молодого“, котрый, слава Богу, сего року уже не избранный, и тому завдячити треба що общество, перейшовши въ руки тыхъ не многихъ „старыхъ“, ажъ теперь стало на крѣпкихъ (?!) ногахъ,!. Когоже то бѣльше ругали нашій молодіж якъ не совѣтника Ковальскаго? А я вопрошаю: Кто изъ нихъ вѣбъхъ сдѣлавъ хоть десяту часть того, що Ковальскій, яко урядникъ, старійшина Ставропигіи, членъ управляющаго Совѣта „Народнаго Дома“, посоль въ Львовѣ и Вѣднѣ и проч. Не будь Ковальскаго, кто заступитъ его мѣсце? Померъ Кульчицкій, кто его мѣсце заступитъ? А то бувъ труженникъ тихій, благодарный и неутомимый, труженникъ изъ старої нѣмецкой школы, котрый не глядавъ николи славы, но вся нагорода була въ его серци. Дайте на его мѣсце молодого, воспитанаго въ польскій або украинскій школѣ... Вы ударяете на „Матицю“ и правда, що она мало житя проявляє, а такой не спить. Она дѣлає що може въ нашихъ обстоятельствахъ... Но може вы жаєте, щобы силы „старыхъ“, скрѣпити „молодыми“, бо старі вымирають, а число ихъ малѣе. Вываемъ васъ, дайте зъ помежи молодыхъ кандидатѣвъ!

По такой адмониціи с стороны „народолюбца“ відкликале „Русская Рада“ на „неопредѣленное время предложеный съѣздъ редакторѣвъ русскихъ“ а дальше пише: заявляемъ, що и въ угодовѣмъ дусѣ корреспонденціи отъ поважныхъ народолюбцѣвъ получилисьмо, и выражаемъ нашъ жаль, если кто намъ въ сей справѣ злу волю підсуває. Мы не можемъ обоятно смотрѣти на тоє, якъ одна трета часть нашой интеллигенціи замовила, або отъ Руси отступила, а остали двѣ третіи части въ двѣ противніи собѣ стороны тянуть, и думаемъ, що кромѣ осторожности нашихъ старшихъ патриѣтовъ, и инный еще якісь способъ Русь зъ заклатаго колеса выдвинугти може. Мы бы волѣли мѣсто о роздорахъ, писати народови о чомѣ полезномъ, а даже уже не знаемъ, що съ симъ дѣломъ такъ пекучимъ дальше робити?... Тымъ часомъ не отступаемъ отъ нашихъ въ 1848 р. у насъ принятыхъ началъ?!

Наведені місця самі про себе доволі говорять и ми николи небажали автентичнѣйшого и повнѣйшого потвердження нашего ооуду староруського проводирства, такъ якъ нема лучшаго доводу над признане претивника и обвиненого.

Та не про те бажаємо ми теперъ говорити, якъ не входимъ в те, о скілько підлі и негідні напади „народолюбца“ на нашу молодіж, котра не „у цеклѣ“, але в холоді и голоді щиро працює над собою и над добромъ народнѣй справи. Ми хотіли б теперъ ще пояснити тілько, що на-

лежить розуміти під тою „осторожністю наших старших проводирів“, чи то б „людей съ старыми началами!“

Ціла розвідка „многоуважаемого народолюбца“ — се вірний вираз настрою наших проводирів и найлучший коментар проводирських омітників, а заразом відповідна ілюстрація до пісні старечого завистника: „И сам я не піду и тебе не пуцу.“ Усе загарбати в неудалих, але все таки в „проводирських“ руках, усіх загородити цеглою и каменем від мисли, науки, поступу и жита, зашкарупитись в жидівські робленю грошей и гріш ставити идеалом патриотичного жита, хоч най с торбами піде жебрати послідній руський селянин, сліпе поклоньство „старим началам“, обскурантизм, чолобитність и нехтуване потреб и інтересів народу — ось програма наших проводирів с старими началами!

Після такого визнання вашої проводирської віри вже кождому стане зрозумілим, чого повіяло серед галицьких Русинів послідними часами таким холодним вітром жидівської спекуляції, задля чого вже й проводирі стали експлуаторами народу та паразитами наших інституцій и мають ту сміливість прилюдно в „Слові“ боронити свою експлуатацію, — чому замерає жите народне в обнятих закостенілих та егоїстичних матеріялістів, чому холодніють патриотичні серця, никне офірливість для справ народніх, а народ пропадає під проводом зживдатілого проводирства!

Після ваших елюкубрацій одно нам тільки дивно, чого ви крокодилевими слезами плачете над долею Русі и побиваетесь за втратою проводирів и „людей съ старыми началами?“ Адже ж ваш Кўземський, Дідицький, Ковальський, Петрушевич, Яновський, Малиновський, Гушалевиц, Лозинський, Наумович и Павликов — се все самі проводирі, люде ще з німецької штуби и с старими началами, — та всі вони ще благоденьствують! Чи ж мало „средоточий“ и заступників?! Нема вже Литвиновича, перед котрим трепетали малодушні Петрі и Юди, а Лавровський то ж вже не мутить (як ви говорили) вам води! Ви хіба тільки в клопоті, на кого вложити корону князя Русі! Але придивіться блисше діяльності сих проводирів, а напевно вийдете з вашої клопотливости. О. Гушалевиц крім проводирської слави неперечно має вікопомну славу у піднесеню долі вбогого народу яко перший руський директор-священник „рольничого заведенія“, о. Наумович може бути прототипом хамелеонства, о. Малиновський вже оснівив себе авреолею авторства папистично-австрійського ліку для Рутенців, — а о. Лозинський! Хіба ж не читалисьте в „Слові“ ёго геніяльної тези, — ви „що так часто буваєте у Львові?!“ Ви засмаровуєте непотрібно цілі лібри паперу розправами „объ удлучшені быта нашего клира“, а не бачете, що се вже рішив о. Лозинський „в Слові“ в найпростший и найкориснійший, а тим самим и найгеніяльнійший спосіб. Преці о. Лозинський виказав ясно як $2 \times 2 = 4$, що після іозефінського патенту за похорон одного чоловіка належить ся 59 зр. $78\frac{1}{2}$ кр. а. в. + звичайну таксу (на котрій зовсім не легально поперестаютъ деякі священники), одже разом що найменше 60 зр. а. в. Sage: Sechzig Gulden Oest. Währ.!!

Нема найменшої підстави, для чого б сей іозефінський патент становив тільки привилегию для Яворова, тим більше що преці Галич,

Перемишль, Тереховля, Звенигород etc. мають далеко більше право називатись „княжими“ городами. Знов же ж річ кождому ясна, що чи в Яворові чи в Торбинцях кождий чоловік однаково вмирає и „въ персть, отъ нея же взятъ есть“ після одної процедури повернути мусить, — як не менше ясно и те, що так само в однім, як и в другім місци ті самі пісні співати можна, а що до віддаленя кладбища то вже напевно Яворів не вирівнає ні одній гірській парохії. Так конечність розширення патенту іозефинського (але так, як ёго зрозумів и пояснив о. Лозинський) не менше ясна від ясности сонця. Поділимо ж на кожду хочби ще як мізерну парохію або капелянію бодай 50 випадків смертя, особливо коли економічний стан нашої Русі буде дальше розвиватись під благодатним впливом кришанського „рольничого заведенія“, — а наймізернійший завідатель буде мати из самих похоронів річно мінімальний дохід 300 зр. а. в. нечисливши до того ні крестин и олюбів, ні amtsdiener-ської (як ви кажете) рядової платні, и питане быту нашого клеру рішене, як найкористнійше. Ходить тільки о те, щоб зрозуміти належито геніяльний помисл о. Лозинського, а прийдемо заразом до належитої оцінки „проводирів“ старих начал, проти котрих окунем стає наша молодіж.

Ми дозволили собі троха відступити від провідної мисли нашої, але задля того, щоб пояснити, як несправедливо нарікаєте ви на брак проводирів с старими началами! Ми могли б звернути увагу ще й на те, що система обявлена о. Лозинським mutatis mutandis застосовується и в багато наших інституціях и при локладаню заслуг яко послив и т. д., так що за для неї в що ёно згаданих випадках, дійсно мало що кождому проводиреві після аналогії іозефинського патенту належитья и дістається далеко більше, як би се міг думати хто небудь з звичайних людей.

Ось задля чого не зовсім зрозуміло, чого ви плачете за втраченою живих ще проводирів, с котрих, як видко, не один має дуже гарні кваліфікації, и чого б після ваших поглядів було ще таки якось зле и нелюдяно в галицькій Русі?

Коли ж мимо того не тільки ми и наші прихильники, але навіть велика часть вашого сторонництва явно підносить голос проти „самыхъ передовѣйшихъ“ проводирів, котрі дали доказ своєї нездібности руководити народніми ділами, то се може бути вам доказом, що щирі патріоти и прихильники свого народу зовсім відмінно глядять на справу народню, на розвій и ціль нашого жита. Жива идея — для людей живих, щирий патріотизм — для людей з серцем, провід жита народнього — для людей з мислею, наукою и з „новими началами“, а не для жеральних павпрів и шкарадуників аж до гробової дошки. Навкруги вас усе повертається проти вас, власні діти, як самі кажете, вяртаються ничтожных батьків и ви ще тільки дрожете с страху, що вам не можна вічно держатись пригарбаной власти. Волкий тигучий чоловік з щирим, патріотичним серцем, застановившись над вищими ділами стане разом з народовцями єднатись и працювати для добра народу, котрий не має у ваших очах навіть вартости цегли и каменя! Правда, черев бану влість чимало погерпить справа нашого народу, бо ще не спере визво-

лимоє из пут деморалізуючих провідирів. Та через те не цураємоє праці.

Одну правду сказали ви, що за вами не стоїть вже „многона-дежда“ молодіж. И дійсно одна наша відрада в тяжких часах, се — що молодіж наша не пішла за спорохнявілим провідирством, не заманилась золотою мамоною, не перейнялась зжидоватілим идеалом „грошетворства“, — але хоч лишена помічі вашої, в голоді и холоді йде дорогою науки и праці до нашого всім дорогого идеалу народнєго. Сміло кажемо: ми гордимоє и дорожимо такою молодіжю, що мала на стілько сил остоятись цроти провідирської деморалізації.

НОВИНКИ, ЗАМІТКИ И ДОПИСИ.

— Руський театр народній. Дня 17. грудня представлено в перший раз мєльодраму в 5-ох образах: *Від напасти не пропасти, або капраль Тимко* — утвору Т. Ш. з музикою *Виктора Матюка*. По своїй граті, розкладі акції и розвязці сей утвір незнаного автора дуже живо нагадує Д. Мляки: Гната Приблуду, хоч ні троха не зближається що до стійности до утвору нашого буковинського писателя. Найбільші погріхи проявляються у оамій акції, котра так часто уривається, що особи на сцені в великім клопоті, що с особою зробити, а надто безпричинне, чисто махинальне появленєся осіб на сцені надає цілій події зовсім вимушений, так сказати б, катаринковий характер. Интрига Тимка з жидом и писарем, щоб новбавити родичів Олі всякого майна и зробити з Василя, війскового товариша Тимка, нечесного, злодійством скадного чоловіка, незручно поведена автором, через що жид-арендар видається більше наївним, як хитрим и проворним, а у сцені коли жид виманює від батька Олі запис на ґрунт и хату, зраджається брак знаня звичайних вимогів и формальностей правничих, нашим арендарам дуже добре знаних, через що автор розминається с своїм заміром вірно представити взаємини між жидом-арендарем, а нашими селянами и намість морального обурєня на підступ жида-писаря и Тимка, викликує вимовольний сміх. Сама розвязка акції, не кавзальна, а чисто випадкова, творить з усього *deus ex machina*; оцена між Тимком а Олеку в 4-ім образі крайнє неестетична. — Музика п. Матюка хоч мало ориґинальна виявляє багато таланту молодого композитора. — Після всего не можна утворови п. Т. Ш. віщувати нишої будунности, як „Підгірням“ *Ив. Гуцалевича*.

З дедикою нетерпєливостю и цікавостю вижидала наша публіка представлєня п'ятиактової трагедії п. в. „*Довбуш*“ *Ю. Федьковича*. Довбуш — ся на ців житияна нестать гуцульського життя историчного, сей казками и піснями осіяний герой — ставал любимим тематом нашого буковинського поєта незрівняного доєі анадця життя и небуту наших Гуцулів. Длодем довних студий був „Довбуш“ напечатаний в III-ім

рочнику „Правди“, а с початком сего року укінчив Ю. Федькович п'ятиактову трагедію „Довбуш“ зовсім відмінну від першого твору. Поки ще вийшов сей новий утвір (він печатається в буковинському альманасі: Руська Хата) з печати, за призволенем автора и старанем щирих прихильників нашої сцени народній появився „Довбуш“ на нашій сцені. Не можемо тут поминути дивних перепон, ставляних с сторони ц. к. поліції. Особа Єзуїта, двірського капеляна и интриганта, стала такою перешкодою, що задля неї представлене „Довбуша“ було зовсім заквєстионоване. Дивно нам, що в конституційній державі не можна представляти Єзуїта, а в тім випадку се тим дивнійше, що постать Єзуїта в „Довбуші“ є чисто индивидуального характеру и автор в своїй трагедії не виразив навіть того обурення проти Єзуїтів, яко таких, до якого маємо ми Русини повне право на підставі историчних фактів оперте. Так не тільки исторична правда мусить коритись перед нашою цензурою театральною, але Єзуїт, вже яко такий, уживає повного права театральної нетикальности, якого не має ні піп православний ні протестанський духовний. Ледво по великих забігах удалося виведати призволене на прєєставленє „Довбуша“ з зміною Єзуїта на Секретаря, хоч через те тільки здраматизовано псевдолиберализм нашої цензури. Не тутка місце роздивляти критично сей новий плід нашого Федьковича, котрий вимагає стараннійшого и основнійшого розгляду, над звичайну рецензію. Ми тільки мимоходом пригадаємо псевдокритикам „Слова“ и „Kroniki Codziennej“, що до якого небудь стійного осуду Федьковичового „Довбуша“ треба передовсім розуміти саму грість трагедії, обізнатися з життям Гуцулів, а особливо їх казками, піснями и переказами о Довбуші, и знати, як глядять самі Гуцули на „свого Барбаросу“. Поучати об тім всім своїх скулхачів не може бути заданем самої трагедії. Сам автор говорить у переднім слові, „що сю драму не писав для книжки, але впрост для подрі, задля чого и грість її на перше око и тісна и куса здаєсь“. Не хочемо твердити, щоб „Довбуш“ був вільний від недостатків, именно що до свого историчного заснованя, що до характеру воеводи и конечної смерти воїх героїв трагедії, — але мусимо оковати, що неприхильні погляди „Слова“ и деяких маломислячих слухачів на сей утвір переважно походять из-за незнання миту Гуцулів о Довбуші и задля тісноти самої грісти, через що слухачі надто мусять напружати свою увагу и дуже легко теряють звязь акції, дійсно дуже живої, и неперервно розвиваючоїся. Мимо того представлене „Довбуша“ буде зачислятись до найліпших сегорічних представлень нашого театру, а „Довбуш“, хоч потребує ще значних змін що до сценичного представлення, буде неперечно першою дійсною трагедією у нас.

Задля короткого часу побуту нашого театру ві Львові було конечним приспішити представленє „Довбуша“, через що виконанє самого представлення не могло відповісти усім вимогам. Крім того малий оклад нашого товариства театрального не вистарчає до належитої обсади всіх роль, а брак відповідних декораций уймає багато ефектовности цілому представленю. Мимо того можемо з узнанем виразитись, о представителях головнійших осіб трагедії. Коли ж побіч сего загального узнаня витикаємо недостатки, то чинимо се задля того, що маємо надію

в дальше поведжене „Довбуша“, а заразом и те переконане, що нашим артистам залежить більше на пізнанню недостатків, як на похвалах. Найбільш відзначилися п. Марія Романович в ролі циганки Цорі. Гарною була Цора в II-ім ділі, коли любов до Олекси Довбуша бореться з любовю для власного батька, не менше удатною була сцена, коли Цора довідуєсь о зраді Олекси и при огні, куда кинувсь перед хвилею її батько з роспуки за втратою традиційного хреста, „завдається в раби мсти богам“ поприсягаючи криваву пімсту Олексі. Жаль тільки, що слабкий троха голос відмовив у сій послідній сцені належитої сили для грози пімсти. Найлучше випала ся часть в ролі Цори, коли вона (в IV-ім ділі) палаюча пімстою в підмогу приходить Дзвінці, щоб разом мститись за свою обиду. Тут була Цора дійсною циганкою Цорою, палаючою від пімсти в кождім слові и в кождім руху, а слова:

Але не ще!

Бо Цора ще жие! бо Цора дасть
Ратунку бідній Дзвінці! Цора Дзвінку
Пімстить!..

були справді артистично віддані. В десятій бесіді (в IV-ім ділі), вимагає кількоразове повторене: „Душу... я хочу душу... лячку душу... більше ріжнородности в интонації, у сильнішого виразу пімсти, глумливости и задрости. Роля Цорі позістане пописовою для п. Марії Романович. Роля Дзвінки (п. Падлевська) була дуже невідповідно віддана. Дзвінка — ся „справді гарна жінка“, як каже сам вибірливий Олекса Довбуш, та жінка, що „її мідкі слова, та несамовита краса, вже нераз зводили з розуму самого Довбуша“ — мусить бути и на яві такою Дзвінкою, инакше перша бесіда з IV-го діла (розмова між Дзвінкою в Олексою), ся дійсно пописова сцена для кождої артистки, виходить сміхотворною и дивоглядною, — и відтак и ціла трагедия тратить один з головних мотивів своїх. П. Ляновська (княгиня) вивязалася з своєї невеликої, хоч тим неменше трудної ролі з можливою на свій вік старанністю и віддала монолог: „чи ж не щує жасна та чорна доля, то бідне людське серце мов шакаль плоху ту ланю нуці?“ — з повним розумінем. П. Ляковський (Олекса Довбуш) вивязався с тяжкого свого заданя користно для свого таланту, а хоч не вдалося йому ще вповні зблизитися до натуральности, то мимо того незаперечимий дав докає поступу, уникаючи грубої пересади и стараючись по можности відтворити Довбуша по мысли автора трагедії. Найлучше відданою була пята бесіда (розмова з езуїтою) I діла и послідна бесіда в III ділі. Але в третій бесіді I діла (перед воеводою) був Довбуш більше крикливий и визиваючий, як міг ним бути думний Довбуш перед воеводою, а сцена з Дзвінкою в IV ділі була майже зовсім неудалою. Немоглиось в тій сцені добачити в Довбуші тої перемини, яка відбувається в його душі и серцю під впливом „несамовитої краси Дзвінки и її мідких слів“ — перемини, — що обіймає цілу скалю чутя від слів: „я не думаю вже любити, не хочу, не смію, бо на сей топір я гуцулам присяг“ — аж до слів „то ж на Бога я присягаюсь, що від нині я твій (Дзвінки), на віки твій!“ Тако ж мало удатною була перша и послідня сцена пятого діла. П. Гринецький (в ролі секретаря, а властиво езуїта) заявив великий талант у представленю чорних характерів, тільки

був занадто монотонний и одностайний. То й сам езуїт и перед людьми и на самоті, перед воеводою и перед Дзвінкою, у почині своєї інтриги и в торжестві своїх забігів, — така одностайність невідповідає ні природі, ні драматичности. Гру п. Стефурака (Иван Довбуш) мусимо в значній частині назвати неудатною; а гра п. Людкевича (Мовган) була дуже хиблена. Небачилисьмо в Івані сього психологічного переходу від ненависти до любови, від ненависти и зависти до свого брата Олексія — до щирої любови братерської, не доглянулисьмо того жалю и обурення, що будиться в серцю сина на оповідане о страшній смерті батька, а сцена перед замком воеводи и „жасною печею“ була більше дикою, як взнеслою и трагічною. Морган був малим старцем, обоятним декляма-тором, але не був тим поважним претендентом до циганської корони, наскрізь перейнятим вірою в своє недалеке царство, а в його грудях, здається, не тліла й іскорка любови для своєї Сагаї, котрій він усе простив — для любови. — П. Пшошевскій в ролі воеводи, мимо старання неміг відтворити типу лядського шляхтича. Інші представителі поменших роль мали о багато легше задане, о котрого вивязались відповідно (з винятком старого гуцула, що тільки повторяв слова без найменшого чути.).

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Львів дня 29. грудня.

По розправах бюджетових закінчених призволенем' бюджету, закрито засідання Ради державної о поводу різдвяних свят аж до 22 Січня б. р., а увага прилюдна знов звернена виключно на справи вохідні а передовсім на Царгород, де окінчались наради передконференційні, а дня 22. с. м. відбулась перша властива конференція. На передконференційних нарадах мали заступники монархв зовсім порозумітиь що до пляну самої конференції. Ген. Ігнатіев відступив від проекту, щоб Болгарію обсадили російські войска, а на томість предложив зайняте Болгарію через бельгійські войска. Однакож сей проект, як докосять, упав задля того, що Бельгія відказала сповнення сеї дипломатичної услуги. Натомість прийнято новий проект, щоб утворити особний відділ охотників з усіх країв в числі 6000 л., котрий мав би доглядати ладу в переведеню реформ в Болгарію. Дня 22. с. м. відбулося в Царгороді в палаті тур. адміраліції під проводом Савфет-паші (міністра справ заграничних) перше засідане конференції. Найперше виказались заступники монархв своїми повпомощництвами. На відголос арматних вистрелів повстав Савфет-паша и сказав до зібраних: „Сальви артилерії оповіщають оголошене конституції, що переімінить турецьку державу.“ По тім відчитано справоздане з праць передконференційних и їх результати и доручено се Савфетови-паші, котрий просив о час до перегляду там заміщених жадань. Досі, ще не відома відповідь Турції. Сподіються, що Турція дасть вимінаючу відповідь.

Головна основа оголошеної *конституції турецької* слідує: Неподільність держави. Султан єсть найвисшим Калифом музудманів и всіх оттоманів. Їго права такі самі як и конституційних володарів заходу. Піддані держави називаються оттоманамп. Їх свобода єсть ненаарушима. Іслам єсть державною релігею. Поручається релігійні привилеї громад и свободу всіх визнань. Свобода печати и науки. Обовязкове виховане елементарне; право товариства, право петиції, и рівність усіх перед правом. Рівний розклад податків, порука власности и ненаарушимість домівства. До урядів припускається всіх без згляду на ріжницю віри. Вєї мають ставати тільки перед властивими судами. Росправи публичні. Признається право оборони и оголошується вирокп. Конфіскація, панщина и тортури зносяться. — Министри одвічальні перед палатами. Утворюється дві палати: палата послів и сенат. На 100.000 мешканців припадає один посол. Голосоване тайне. Урядники, з виїмкою ministrів, не можуть бути послами. Иніціятива до законодавства прислугує министрарм и палаті послів. Устави предложені палаті послів и ревизії сенату потребують санкції султана. — Урядники и судії неможуть бути відсунені. Провинцияльна администрація переводеться на підставі як найширшої децентралізації. Утворюється генеральні и муниципальні ради. Конституція може бути знесена тільки ухвалою обох палат санкціонованою султаном.

Times згадуючи о тій конституції пише, що конституція без гваранцій остається тільки чисто теоретичною справою, и ні троха не усуває практичних трудноостей и грізної замотанини теперішної хвилі.

ЗАПРОСИНИ ДО ПРЕДПЛАТИ.

С сим Ч-лом росписуємо предплату на „Правду“ на рік 1877, запрошуючи Ш. Читателів и всіх ширих прихильників народнєї справи до як найскоршого и найчисленнїшого відновлення предплати. „Правда“ виходитиме в будучім році в такім самім обемі и по такій ціні предплатній, як и досі. Редакція докладає всіх старань, щоб відповісти заданю и становиску органу народнєї партії. Стараємся передовсім розбудити живїший рух словесний між Русинами в Австрії и з'єднати всіх наших писателів для широкого розвою нашої словесности. Маємо небезпідставну надію, що, як досі, так и на будуче, наші закордонські братя спомагатимуть нас у наших ширих змаганях удержати и розвивати словесну спільність и єдність розділеної Русі-України. Затемнене розумінє народнєї справи у великій часті галицьких Русинів неперечно спиняло и спиняє належиту ходу розвою ру-

ського народнього життя в Галичині и не дозволило ще запанувати в великих кругах правдивим поглядам на наш народ и на становище и заданя народньої партії. Перехід від тісних або застарілих и ненародніх поглядів до властивого пізнання нашого положення и до переведення правдивої роботи народньої, ще довгий час вестиме нас дорогою тяжкої боротьби, до чого конечно треба сполучення всіх наших сил. Послідні події нашого народнього життя вкладають на нас далеко більшу повинність єднатись и оживлятись до щирої праці, як коли небудь иншим часом. Оспалість, нездарність и упадок наших противників — не повинні заражати наших кругів. Тільки щира праця для добра нашого народу, живий уділ в прилюдній праці народній всіх прихильників нашої ідеї, розширюване слова: правди и науки — в найширші круги, совісне сповнене обовязків, — можуть усправедивити наше истноване яко партії и зберегти нас перед засудом потомности и исторії.

То ж живий уділ в піддержаню и розвою нашої часописи, яко органу наших словесних и политичних змагань, являється конечностю нашого поступу. Тільки при живій участі нашої публіки зможемо відповісти обовязкам, які тяжать на нас. Задля того просимо о як найточніше надсиланє предплати, щоб могли ми як найвідповіднійше уладити наше видавництво и ухилитись від всякої нерегулярности.

Заразом просимо тих Ш. Читателів, котрі ще досі не заплатили цілої предплати за сей рік, о скорє вирівнанє залегlostей.

~~Щоб~~ Щоб могли ми подавати докладний образ нашого словесного и политично-соціального життя, просимо всіх прихильників народньої справи о дописи и звістки про все, що дотикає нашого життя та яко таке повинно знайти місце в нашій часописі. Не ходять тут о форму дописи, а о факта, с котрих можна б зіставляти ровесну літопись нашого часу.

Слідуюче Ч-ло 1. на рік 1877 вишлемо тільки тим Ш. Читателям, котрі надішлють пренумерату.

До сего Ч-ла долучаємо лист заголовний и зміст ІХ-го рочи. Правди.

Видає и за редакцію відповідає: **Володимир Барвінський.**

3 друкарні Товариства Івана Шевченка. — Від зарадок Фр. Серіяцького.

